ULUSLARARASI

Orhan Gazi

VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU-V

Cilt 1

2019 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No:47

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Tasarım

Yüksel Yücel

Baskı ve Cilt

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.

ULUSLARARASI

Orhan Gazi

VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU-V

Editörler

Prof. Dr. Haluk Selvi
Prof. Dr. İbrahim Şirin
Doç Dr. M. Bilal Çelik
Dr. Ali Yeşildal
Resül Narin

Kocaeli 2019

Genel Koordinatör

İlhan BAYRAM

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Haluk SELVI
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
Doç Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL
Raşit FİDAN
Hayriye SÖZER
Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği

Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Resül NARİN
Ş. Göksu HÜLAGÜ

Orhan Gazi

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Prof. Dr. Cevdet KÜÇÜK
Prof. Dr. Chakib BENAFRI
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Ferhat TURANLI
Prof. Dr. Feridun EMECEN
Prof. Dr. Geza DAVID
Prof. Dr. Heath W. LOWRY
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Maria Pia PEDANI
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Olena BAÇİNSKA
Prof. Dr. Osman AKANDERE
Prof. Dr. Osman KÖSE
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Temuçin F. ETAN
Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE
Prof. Dr. Ümit EKİN
Prof. Dr. Viktor KIRYUKOF
Prof. Dr. Yuriy KOÇUBEY
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY
Doç. Dr. Mustafa SARI
Doç. Dr. Oleksandr SEREDA
Doç. Dr. Olga MAVRİNA
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Doç. Dr. Svitlana KAVUK
Doç. Dr. Vyaçeslav STANİSLAVSKİ
Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ

Web: kocaelitarihisempozyumu.com
Mail: kocaelitarihsempozyumu@kocaeli.bel.tr

“ULUSLARARASI ORHAN GAZİ VE KOCAELİ TARİHİ-KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU-V” Başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan bilim insanlarına aittir.

İçindekiler

Başkan Sunuş 13
İbrahim KARAOSMANOĞLU

Açılış Konuşmaları Düzenleme Kurulu Adına 17
Haluk SELVİ

Sempozyum Bildirileri

Kocaeli Tarihi Coğrafyasına Kocaeli Yüzey Araştırmasının Katkıları 19
Ayşe ÇALIK ROSS

Kocaeli İli Yakın Taşınmış (Paralel) Yer Adları 33
Mustafa ŞENEL

İkili Adlandırma Sisteminde Tarihî ve Mitolojik Karakter Kullanımı: Kocaeli Florası Örneği 39
Hüseyin DOĞAN - Elif Bilge DOĞAN

Olbia, Astakos, Nikomedeia, İznikmid, İzmit: Tarihi Haritalarda Kocaeli 79
Yasemin NEMLİOĞLU KOCA

İzmit'i Ankara'ya Bağlayan Tarihi Yol Ağında, İzmit-Geyve Arasının Tetkiki 91
Nurfeddin KAHRAMAN - Refik ARIKAN - Mehmet Can ÇETİN

Aşık Paşazade Tarihi ve Anonim Tevarih-i Al-i Osman'da İlk Osmanlı Fetihlerine İlişkin Olaylara İşaret Eden Toponimik Veriler 103
Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Antikçağda Kocaeli (Astakos) ve Çevresi (MÖ 700-400) 113
Muzaffer DEMİR

A Bronze Mirror with Aphrodite and Eros from Nicomedia 125
Gülseren KAN ŞAHİN - Eva CHRISTOF - Ergün LAFLI

Nikomedeia'dan Yeni Yeni Yazıtlar 135
Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Ezgi DEMİRHAN ÖZTÜRK

Nicomedia Batı Nekropolü Küçük Buluntuları 139
Zuhal UYKAL - Kemal ÇİBUK - Özay TİTİZ - Ramazan SAYİM

Nikomedeia Kenti ve Apollon Kültü 159
Hülya BOYANA

Nicomedia Batı Nekropolünde Ele Geçen Eserlerin Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları 171
Onur ÇOBAN - Ali Osman AVŞAR

La persecution de Nicomedie dans la version latine de l'Historia ecclesiastica de Eusebe par Rufin de Concordia 189
Maurizio BUORA - Ergün LAFLI

Relationships Between Nicomedia, Aquileia and Northern Italy During the Roman Imperial Period 197
Ergün LAFLI - Maurizio BUORA

Konstantinapolis'in Başkent Olmasından Sonra Nikomedya'da Sosyal ve Ticari Hayat 209
Enes AĞAR

Selçuklulardan Osmanlılara Batı Anadolu'da Türkler 215
İbrahim TELLİOĞLU

Batı Karadeniz'de Orhan Bey Zamanında "İl" Yapılanması 223
Ahmet TOKSOY

Âl-i Osman'da Cülus: "Veraset Usulü Üzerine Bir Analiz Denemesi" 229
Emine DİNGEÇ

Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Or Kökü ve Kan Kelimelerinden Hareketle Orhan / Or Han Kişi Adı 241
Nurdin USEEV

Karadeniz Ereğlisi, Seyyid Nasırullah ve Orhan Bey 247
Enver KONUKÇU

Orhan Gâzi'nin Şahsiyeti 259
Hüseyin ALGÜL

Orhan Sultan (1326-1360) In the Arabic and Maghribi Writings 269
Leila KHEIRANI

Sırp Ortaçağ Kaynaklarında Orhan Gazi ve Çar Stefan Duşan 279
Redžep ŠKRİJELJ

Bir Bizans İmparatoru ve Tarih Yazarı Olarak VI. İoannes Kantakuzinos'un Eserinde Orhan Gazi İmajı 287
Murat KEÇİŞ - Gökçe TELLİ

Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Orhan Gazi'nin Çalışmalarına Dair (Rusça Kaynaklara Dayanarak) 295
Dilaver AZİMLİ

Gâzi Orhan Bey Devrinde Osmanlı Beyliği'nin Doğu Sınırları (1324-1362) 303
Mustafa KESKİN

Orhan Gazi ve Ümerasının Kuzey-Batı Anadolu'daki Fetihlerine Dair İzleri 309
Kenan Ziya TAŞ

Kocaeli'nin Fethinde Stratejik Değeri Olan ve Fethi Aşk Rüyası İle Renklendirilen Kale: Aydos 315
Necdet ÖZTÜRK

The Maritime Expansion of the Ottomans and the Rivalry between Venice and Genoa in the Levant in the Time of Orhan I 325
Ardian MUHAJ

Orhan Gazi Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı 331
Orhan KILIÇ

Beylikten Devlete: Orhan Gazi Devrinde Kurumlaşmanın Boyutları 341
Mehmet ÖZ

Osmanlılarda Orhan Bey Dönemi Kurumsallaşma Çabaları: Beylikten Devlete Dönüşüm 349
Yunus İNCE

Osmanlı Devleti'nin Bürokratik Anlamda Asıl Kurucusu: "Orhan Gâzî" 357
Hakan YILMAZ

Orhan Gazi Dönemi Ve Vakıfları 391
Vedat TURGUT

Orhan Gazi Türbesindeki Davul ve Simgesel Anlamları 475
Timur VURAL

Orhan Bey Dönemi Osmanlı-Bizans İttifakı ve Sonuçları 481
Murat ÖZTÜRK

Osman ve Orhan'dan II. Bayezid'e (Avrupa'da Hazırlanan İlk Osmanlı Silsilenamesi ve Feliks Petancius) 489
Géza DÁVID - Bálint LAKATOS

Sultan Orhan Gazi ve Ahiler 515
H. Mustafa ERAVCI

Orhan Gazi Döneminin Âlim ve Mutasavvıfları Üzerine Bazı Değerlendirmeler 523
İsmail ÖZÇELİK

Orhan Gazi Dönemin'de Kocaeli Bölgesi Ve Gebze'de Kurulan Vakıflar 535
İsmail KAHRAMAN

Abdal Musa ve Devlet 549
Hasan Basri KARADENİZ

Mad 22 Numaralı Deftere Göre Kocaeli Sancağı Vakıfları 559
Zübeyde Güneş YAĞCI - Mustafa AKKAYA

Gebze Nahiyesi Çamlıca Karyesi'nde İvaz Fakih'in Laçin Timarı Temliği ve Vakfı (1329-1522) 575
İlhami YURDAKUL

Yaşam ve Ölüm Arasında Timarlı Sipahi Olmak: Kocaeli Sancağı Örneği (1595-1598) 585
Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Kocaili Livasında Bâzdârân (Çakırcı) Timarları 593
Mehmet İNBAŞI - Tahsin HAZIRBULAN

Yeniçağ Kent Tarihlerinin Şekillenmesinde Devlet Katkısına Dair Bir İnceleme: Kocaeli Ekonomisinde Hassa Yatırımları 609
Zafer KARADEMİR

Gülseher KAHRAMAN, Gebze Meydan Çeşmesi (İbrahim Ağa Çeşmesi)

Başkan Sunuş

Kocaeli, maziden gelen gücüne atiye kaynak olarak kullanan; geçmişi binlerce yıl ötelere dayanan büyük bir dünya kentidir. Bizlere emanet edilen bu değerli kenti geliştirerek gelecek nesillere aktarmak, bizim en önemli görevimizdir.

Kıymetli hemşehrilerim,

Kocaeli'ye bir kültür hazinesi daha kazandırma, geçmişi taze tutma ve kurucu beylerimizi her daim hatırlama ve hatırlatma hedefiyle ilkini Gazi Akça Koca ile başlattığımız Kocaeli Tarih Sempozyumları beşinci yılını geride bıraktı. Başta Gazi Akça Koca olmak üzere bugüne kadar tarihimizde ve kentimizde iz bırakan bazı eserleri halen varlığını koruyan Kara Mürsel Alp, Gazi Süleyman Paşa, Çoban Mustafa Paşa ve son olarak Orhan Gazi'yi sizlere tanıttık. Alanında uzman kıymetli akademisyenlerimizin ortaya koyduğu araştırma ve çalışmalar neticesinde elde ettiğimiz tebliğler ile tarihi tozlu raflardan kaldırıp gün yüzüne çıkardık. Her bir tebliğden bazen ilk defa duyduğumuz, bizleri şaşırtan anekdotlar çıkardık.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olarak bugüne kadar tarihimize büyük önem verdik. Çünkü biliyoruz ki geçmişini bilmeyen milletlerin geleceği olamaz. Bir millet önüne hedef koyarken geçmişten beslenmeyi unutmamalıdır. Bunun bilincinde olan bizlerin tarihe adını altın harflerle yazdırmış olan atalarının izini sürmemesi olmazdı. Hepsi yaptıkları ile ayrı bir değer ve gurur kaynağı olan büyüklerimizi yâd etmek de ayrıca boynumuzun borcu idi. Beş yıldır layıkıyla yaptığımız tarih sempozyumları ile gördük ki bizim tarihimiz en büyük zenginliğimiz. Ve herkes bu zenginliğin farkında olmalı.

Her sempozyum bize yenisinin kapısını araladı. Her daim bir sonraki yılın heyecanı ile sempozyumlarımızı gerçekleştirdik. Son olarak düzenlediğimiz Orhan Gazi Sempozyumu ile tarihin bilinen ya da bilinmeyen yüzünü tüm Kocaelili hemşehrilerimize göstererek her birimizin tarihe farklı perspektiften bakmasını sağladık. Gençlerimize dün nasıldı, bugün nasıl mukayesesine yapmaya imkân tanıdık. Çünkü gençler ancak ecdadın izinden giderek muktedir olabilirler.

Bugün elinizde olan böylesine muazzam bir eser çıkarabilmemizde, başta Orhan Gazi'nin eşine az rastlanır başarı öyküsünden aldığımız ilhamın ve değerli akademisyen, tarihçi ve araştırmacılarımızın gayretlerinin tesiri büyüktür. Her birine teşekkürü bir borç bilirim. Her bir satırında emek olan bu büyük eseri dua ile yâd edin hayırla okuyun inşallah.

İbrahim KARAOSMANOĞLU
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

Şükran GÜRELSU, İzmit Saat Kulesi

Sempozyum
Açılış Oturumu

Sayın Valim, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, Sayın Konuklar, Sayın Katılımcılar, Değerli Basın Mensupları,

Sizleri Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu Düzenleme Kurulu adına saygıyla selamlıyorum. Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Sayın Valim, Sayın Başkanım, değerli misafirler,

Üzerinde yaşadığımız topraklar, dünyada kültürel miras açısından en zengin yaşam alanıdır. Anadolu'nun dört bin yıllık tarihi her yönüyle araştırmaya değer, dikkat çekici özelliklere sahip. Özellikle yaşadığımız Kocaeli Yarımadası bu sürecin tamamını kapsamaktadır ve insanlar için hayat alanı olmuştur.

Akça Koca, Karamürsel Alp, Gazi Süleyman Paşa, Gazi Çoban Mustafa Paşa ve Orhan Gazi tarihin derinliklerinden bizlere bir şeyler fısıldıyor. Fethin, iskânın ve yeni bir doğuşun habercisi olan bu kurucu beyler bugün bize büyük vazifeler yüklüyor.

Onların önderlik yaptığı devlet anlayışının hayat felsefesi araştırılıp ortaya çıkarıldıkça bizlerde gelecekte daha büyük işler yapma azmi ve gayreti doğuyor. Günümüz dünyasında ve özellikle ülkemizde kültür ve medeniyet alanında yapılacak çalışmalar çok büyük önem arz etmektedir. Günümüz gençliği maalesef tarihi bilgilerini dizilerden ve romanlardan inşa etmektedir. Gerçek bilgiye ulaşmak ve kamuoyu ile bu bilgileri paylaşmak birinci amacımızdır.

Bu düşünceyle, akademisyenler tarafından gerçekleştirilecek ve yerelden başlayacak kültür ve medeniyet çalışmaları bir bütünün parçalarını inşa edecektir. Bu parçalar inşa edilmeden bütünü görmek ve tarihin toplumları harekete sevk eden gücünden faydalanmak imkânsız görünmektedir.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi; kültür hayatımıza katkı sağlayan, ülkemiz, gençliğimiz ve Kocaeli şehrinin geleceğinin inşası adına bilimsel esaslar doğrultusunda çalışmalar yürütmektedir.

"Bilge Şehir Kocaeli" bu düşüncenin mahsulü olmuştur.

Bu noktadan hareketle, Kocaeli Üniversitesi'nin katkılarıyla, kültür hayatımızın daha etkin bir şekilde devamını sağlamak ve gelecek nesillere daha mutlu yaşam ortamları ve kültürel alt yapı kurulması adına yaklaşık bir yıl önce düzenlediğimiz Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nun en önemli meyvesi olan sempozyum kitabını bilim âlemi ve şehrimiz insanları ile buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu kitapla elimizde 13 ciltte yaklaşık on bin sayfalık bilimsel bir dokumana kavuşmuş oluyoruz. Artık bu bilgi birikiminin hayata ve uygulamaya geçirilme zamanı gelmiştir.

Dördüncü sempozyumumuzun sonuç bildirgesinde alınan kararlar doğrultusunda Orhan ve Kocaeli Tarihi-Kültürü sempozyumunun hazırlıkları bir yıl önce başladı. Bu süreçte, Düzenleme Kurulumuz ve sekretarya 8 farklı toplantı yaptı. Düzenleme Kurulumuzun dört ana başlık altında gerçekleştirmeye karar verdiği sempozyum aşağıdaki ana tema ve alt başlıklar altında oluşmuştur. Bunlar;

- Osmanlı Fetihleri Döneminde Kocaeli ve Çevresi
- Orhan Gazi örneğinden hareketle Türk-İslam kültürünü hareket noktası olarak yönetim ve imar faaliyetleri

- Osmanlı İdaresinde Kocaeli ve Çevresinin Sosyal ve İktisadi Tarihi
- Seyahatnamelerde ve Dönemin Kaynaklarında Kocaeli ve Çevresi
- Dönüşüm Sürecinde, XIX. Yüzyılda Şehir ve Mekânda Yeni Oluşumlar
- Milli Mücadele Döneminde Kocaeli Yarımadası
- Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları ve Bu Dönemin Bölge için Önemi
- Sağlık, Eğitim, Mimari, Sanat ve Kültür Tarihi

Bu çerçevede kurgulanan sempozyumumuz, bugüne gelindiğinde elinizde olan sempozyum programıyla hayata geçirilmiştir. Orhan Gazi etrafında oluşan Osmanlı klasik dönemi ve Kocaeli, açılış oturumumuzun ana temasını oluşturmuştur.

Bu programla sempozyumumuz yalnızca İzmit şehrini ve Kocaeli vilayetini değil bütün Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nin tarihsel envanterini çıkarmak gibi önemli bir görevi de ifa etmiş olmaktadır.

Bu vesileyle kongremizin gerçekleşmesi yolunda her türlü desteği veren Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Başkanı Sayın İbrahim Karaosmanoğlu'na ve bilimsel imkânlarını bizimle paylaşan Kocaeli Üniversitesi Rektörü Sayın Sadettin Hülagu Hocamıza, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığına Sempozyum Düzenleme Kurulu adına içtenlikle teşekkür ederim.

Kültürel çevrenin ve tarihî alt yapının inşası adına başlattığımız çalışmalar kapsamında, sempozyuma sunulan 160 tebliğ, kısa süre içerisinde kitap haline dönüştürülerek büyük bir külliyatın beşinci nüvesini oluşturacaktır. Bu sempozyumda sunulan bütün tebliğler tek başına büyük bir kitap halinde neşredilebilecek bir bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeple sempozyumumuz, Türkiye'de süreklilik arz eden ender programlardan birisini sizinle buluşturmuş oluyor.

Kıymetli akademisyenler, değerli meslektaşlarım, özverili çalışmalarınız için Sempozyum Düzenleme Kurulu adına sizlere teşekkür ediyorum. Bu yılki tarih bilim ödülümüze, Türk Tarihine, Kocaeli Tarihine yaptığı katkılardan, bu alanda yetiştirdiği akademisyenlerden dolayı Prof. Dr. Enver Konukçu Hocamız layık görülmüştür. Kendisini tebrik ediyoruz.

Bu yılki sergimizin konusu Marmara Bölgesindeki Orhan Gazi Dönemi eserleri fotoğrafları ve minyatürlerle kuruluş dönemi olacaktır.

Kongremizin daha verimli geçmesi noktasında, başta destekleyen tüm kurum ve kuruluşlara, Kongre Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ve Bilim Kurulu üyelerine, bildiri sunan ve destek veren tüm katılımcılara ve Kongre Sekreterlerimize katkılarından dolayı teşekkür eder, kongremizin başarılı geçmesi dileğiyle tüm konuklarımıza ve katılımcılara saygılarımı arz ederim.

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sempozyum Düzenleme Kurulu Adına

Kocaeli Tarihi Coğrafyasına Kocaeli Yüzey Araştırmasının Katkıları

Ayşe ÇALIK ROSS*

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile 2005 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Kurucu Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ayşe Çalık Ross başkanlığında gerçekleştirilmekte olan, 'Kocaeli İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırmaları', daha çok Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve bunun yanında Kocaeli Üniversitesi'nin birçok ilgili bölümünün öğretim elemanı ve öğrencilerinin katkılarıyla gerçekleştirilmektedir.[1]

Bu bildiri yayınında bahsi geçen ve bu yayının ana verilerini oluşturan kültür varlıklarının ise 2005-2017 yılları arasındaki Yüzey araştırmaları sırasında incelenmiş olup burada ilk defa bir bilimsel yayımda Kocaeli Tarihi coğrafyasının tanıtılmasına katkı sunması amacıyla genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bu araştırmaların coğrafi sınırları Kocaeli İli ve İlçelerini kapsamaktadır. Bilimsel araştırmalar, daha çok 'Doğu Marmara Kültür Çevresi' ve 'Kocaeli Yarımadası Jeolojik Alanı' olarak bilinen karasal alanı ve kıyı şeridinin içinde kalan Kocaeli Yarımadasının doğusu ya da bir başka deyişle Doğu Marmara Tarihi Coğrafyasında yürütülmekte olup Arkeolojik Yüzey Araştırması yöntemleri kullanılarak yapılmaktadır.

Bilindiği üzere Kocaeli İli bulunduğu konum itibariyle dünyada ender bir coğrafyaya sahiptir. Bir taraftan Avrupa ve Asya arasındaki ana yol güzergahı olup diğer taraftan bu ana yol güzergahını deniz aşırı ülkelere güvenli bir biçimde ulaştıran deniz yolu merkezi olma özelliğine sahiptir. İzmit Körfezi olarak bilinen, iç denizde konumlanmış güvenli limanıyla hem antik hem de modern dünyada nadir bulunabilecek bir şehir örneğidir.

Bu oldukça önemli özelliklere sahip coğrafya üzerinde 2005 yılından bu yana yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, bölgenin Paleo-Coğrafyası ve özelliklede İlk Çağ Coğrafyası hakkında birçok yeni bulgu ve buluntu ortaya çıkarmıştır. Henüz toplu bir yayın olarak değerlendirilmemiş olan bu yeni keşifler, sadece Antik Dönem'e ışık tutar gibi görünse de aslında bölge tarihini MÖ 450.000 yılına götürecek veriler de elde etmiştir. Bunun yanı sıra insanoğlunun ilk olarak Afrika kıtasında varlığını göstermesi ve daha sonrasında Asya'dan Avrupa'ya seyreden yolculuğunda Anadolu'da bırakmış olduğu izler sonucu, bölgede tespit edilen en önemli bilimsel buluntular Paleolitik Dönemden sonrasında ise Bronz Çağı ve Demir Çağı'ndan gelmiştir. Bunun yanı sıra Hellenistik Bithynia Krallığı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Nikomedia'nın teritoryumunda da sayısı her çalışma sezonunda artan birçok yerleşim yeri ve arkeolojik doku keşfedilmiştir.

Giriş

Kocaeli İli tarihsel olarak ele alındığında ilk akla gelen özelliği, kilometrelerce uzanan modern kentin altında yer alan ve şehir merkezinde Antik Dönemde dünyanın en önemli Antik kentlerinden birisi olan Nikomedia'nın bulunuyor olmasıdır.

Coğrafi olarak Anadolu, nasıl dünya ülkeleri arasında Asya'dan Avrupa'ya geçit bölgesi olarak önemli bir yer tutuyorsa ve Anadolu'nun jeopolitik vazgeçilmezi Boğazlar ve Kilikya Kapıları'ysa, Kocaeli de İstanbul Boğazı ve Kilikya kapıları arasında aynı Anadolu gibi önemli bir kilit noktasıdır. İstikbalin göklerde olmadığı yada gelişen teknolojide aranmadığı Antik Dönemler'de büyük imparatorluklar istikballerini hep deniz sularında görmüşlerdir. Bu amaçla en büyük güç olarak deniz filolarını güçlendirme üzerine yönelmişlerdir. Fenikeliler,

* *Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi, FEF, Arkeoloji Bölümü Kurucusu, Klasik Arkeoloji ABD Başkanı. E posta: acalikross@gmail.com*

1 Araştırma birçok Kamu kuruluşu (TTK, Kocaeli Büyükşehir belediyesi başta olmak üzere, diğer ilçe belediyelerin den Kandıra, Kartepe, Dilovası, Körfez, Derince, İzmit, Karamürsel, Gölcük, Gebze, Belediyeler, Kocaeli Üniversitesi BAP: (Proje No: 2017/130) ve STK'ların maddi desteği ile yapılabilmiştir.

Yunanlılar, Romalılar, Osmanlılar yada güneşin batmadığı ülke olan Büyük Britanya gibi en yüksek donanma gücüne sahip krallıkların yada ülkelerin sahip olmak istedikleri en kıymetli değerlerden en başta geleni ise güvenli bir limana sahip olmaktı. Kocaeli ise hem Antik Dönemlerde hem de günümüzde en güvenli limana sahip bir şehir olmakta ayrıca bu özelliği ile de jeopolitik ve coğrafi değeri üzerine değer katmaktadır. Modern Türkiye Donanması'nın da hâlihazırda olduğu bu şehrin ünlü limanı yine Antik Dönem'de Astakos Körfezi ve günümüzde de İzmit Körfezi olarak bilinen iç denizde kendini güven altına almıştır.

Kocaeli tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren bilinen bu güvenli liman uluslararası ve ulusal boyutta yapılan her türlü ticarette, askeri sevkiyatta, dini görevleri yerine getirmek için çıkılan yolculuklarda, dünyayı keşfetmek için planlanan maceralarda, zorunlu göçlerde, doğal afetlerle sürüklenişle yeni yurt aramalarında, gelişen ve zamanla değişen insan ihtiyaçlarının karşılanmasında tercih edilen ve sığınılan olmazsa olmaz coğrafi köşelerden birisi olmuştur.

Asya ile Avrupa arasında savrulan insan topluluklarının ya en güvenli limanına sığındıkları ya da mecburi istikamet olarak geçmek zorunda kaldıkları Kocaeli Yarımadasında her ne amaçla olursa olsun insanoğlunun tarihin her döneminden bıraktığı ayak izlerini ve Kültür Varlıklarını bulmak hiç şaşırtıcı olmamıştır.

Kocaeli'nin tarihine damga vuran Kültür Varlıklarını 2005 yılından bu yana ortaya çıkartmakta olan Kocaeli İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması ekibi üzerine aldığı bilimsel sorumluluğu Kocaeli Yarımadasının jeopolitik ve coğrafi özelliklerini göz önüne alarak aynı zamanda Türkiye'de sanayinin kalbinin attığı yer olarak tanınan bölgede resmi izinlerle araştırmalarına devam etmiş ve araştırma sonuçlarını bilimsel etik çerçevesinde, uygun bulunan birçok bilimsel ortamda paylaşmıştır. Araştırmaların 2005 ve 2017 yılları arasını kapsayan bilimsel kısa bir değerlendirmesi de bu yayının bölgeyle ilgili araştırma yapacakların genel bir bilgi edinmeleri için bilimsel ekibin yayınlarıyla ve incelemesi yapılan kültür varlıklarının gruplamalarıyla tanıtılmıştır.

Yüzey Araştırmalarının Resmi İzinleri

"Kocaeli İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları" araştırma başkanının bağlı bulunduğu Kocaeli Üniversitesi projesi olarak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına sürdürülen resmi bir bilimsel çalışmadır. Proje bu anlamda Kocaeli'nin, araştırma başladığı yıldan bu yana sayısı değişen, 12 ilçesini kapsayan tek araştırmadır. Daha öncesinde Prehistorik dönem Araştırmalarından bahsedilmektedir.

2005-2018 yılları arasında gerçekleştirilmiş ve hala sürdürülmekte olan araştırmalar 2863 sayılı yasa ve kanun koyucunun belirlediği kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu kurallar ülkemizde kanun koyucu tarafından belirlenmiş ve yürürlükte olan kanun maddelerini içerir. Şöyle ki;

"Yayım hakkı:

Madde 43 - Kazı, sondaj ve araştırmalarda, meydana çıkacak olan varlıkların yayım hakkı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri gereğince, kazı, sondaj ve araştırma izni alan heyet ve kurumlar adına, kazı, sondaj ve araştırmayı fiilen idare edenlere aittir. ..."

Şeklinde devam eden 43. maddede araştırmalarda meydana çıkacak (kültür) varlıklarının yayım hakkının araştırma iznini alan heyete ait olduğu açıkça belirtilmiştir.

Ayrıca 5846 no'lu Fikir ve Sanat Eserleri kanununda:

II – Manevi haklar:
Umuma arz salahiyeti:

Madde 14 - *Bir eserin umuma arzedilip edilmemesini, yayımlanma zamanını ve tarzını munhasıran eser sahibi tayin eder. Bütünü veya esaslı bir kısmı alenileşmemiş olan, yahut ana hatları her hangi bir suretle henüz umuma tanıtılmıyan bir eserin muhtevası hakkında ancak o eserin sahibi malumat verebilir. (Değişik: 21/2/2001 - 4630/8 md.) Eserin umuma arzedilmesi veya yayımlanma tarzı, sahibinin şeref ve itibarını zedeleyecek mahiyette ise eser sahibi, başkasına yazılı izin vermiş olsa bile eserin gerek aslının gerek işlenmiş şeklinin umuma tanıtılmasını veya yayımlanmasını menedebilir. Menetme yetkisinden sözleşme ile vazgeçmek hükümsüzdür. Diğer tarafın tazminat hakkı saklıdır.*

Şeklinde belirtilmektedir. Araştırma Başkanı ve bilimsel ekip henüz araştırması tamamlanmamış bölgede ki yayım çalışmalarına başlamış, etik dışı ve kanuni olmayan yayın çalışmaları konusunda da gerekli önlemleri almaktadır.

Bilindiği üzere hem Türkiye'de hem de Dünya'da Kocaeli Bölgesinin ön plana çıkan en önemli yönü sanayisidir. Bu durum Kocaeli Sanayi Odasının verilerinde de açıkça ifade edilmektedir. "Kocaeli'nin ekonomik faaliyetlerinde sanayinin payı yüzde 51'dir."[2] Rakamlarla Kocaeli'nin tanıtıldığı bu bilgilendirmenin ışığında eldeki veriyi Arkeolojik olarak değerlendirdiğimiz takdirde hiçbir suretle şehrin ve bölgenin arkeolojik değerlerinin bu oranla en azından şimdilik yarışamayacağı ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık Kocaeli'nin Arkeolojik potansiyeli ele alındığında merkez ilçenin konumlandığı yer İzmit (Nikomedia Antik Kenti) Geç Antik Dönem'de dünyanın en büyük dört Antik kentinden birisi olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma Bölgesinin Tarihi Coğrafyası

Uygarlıklar arası köprü vazifesi gören Anadolu'nun aynı kaderini daha ufak fakat yoğun ölçekte Kocaeli bölgesi taşımaktadır. Bu durum bölgenin Paleolitik döneminden itibaren başlayıp günümüze kadar devam etmektedir. Yüzey Araştırması ekibi insanoğlunun Afrika'dan başladığı ve Avrupa'ya doğru yöneldiği göç yolunda, bıraktığı kültür varlıkları kalıntılarını hem İzmit Körfezi yamaçlarında ve kıyı şeridinde hem de Kandıra-Karadeniz kıyılarında tespit etmiştir.

Klasik Arkeoloji'nin konusuna giren tarihi dönemlerde bölgenin coğrafi adı Bithynia olarak bilinmektedir. Bu coğrafi bölgenin sınırları zaman zaman değişse de genel olarak doğu-batı yönünde Sakarya nehri ile Marmara denizi-İstanbul boğazı, kuzey-güney yönünde de Karadeniz ile Samanlı dağları arasında kalan bölge olarak tanınmaktadır. Coğrafi olarak en etkili kültür olarak bilinen Trakya-Bithyn Kültürü, coğrafi olarak ön palana çıkan İzmit körfezi, Karadeniz, Sapanca gölü, Dil İskelesi, gibi coğrafi alanları etkileyerek bu bölgenin kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynar. Bölgenin en meşhur kenti ise zaman içinde sürekli yarıştığı[3] bir başka kent olan Nikeia (İznik) Antik Kentinin varlığı bilinse de, Nikomedia (antik İzmit) olarak bilinir. Hellenistik dönem itibari ile araştırmanın özünü daha çok Bithynia Krallarından I. Nikomedes'in kurduğu, Bithynia Krallığı'nın başkenti Nikomedia'nın Teritoryası oluşturur.

MS 284 yılında Nikomedia'yı başkent yapan Diokletianus şehrin o günlerdeki koşullarıyla düşünülmüş stratejik önemine binaen böyle bir karara imza atmış olmalıydı. Günümüzde de geçerliliğini aynen koruyan bu önem dünya coğrafyası üzerinde nadir ve ünik bir yapıya sahiptir. Kent diğer Tetrarşi başkentleri olan[4], Milano, Trier ve Sirmium'dan farklı olarak Doğu'nun başkenti konumundaydı. Başkentlik dönemlerinde birçok sanat alanında üretim yapmış hatta başkent Konstantinopolis olduktan sonra bile bu sanat üretimleri Nikomedia'dan taşınmıştır.[5]

Bölgenin Araştırma Tarihçesi

Araştırma bölgesinin arkeolojik değerlerinin fark edilmesininyanı sıra ilk defa kültür varlıklarının yayın ortamına taşınması ülkenin diğer bölgeleriyle aynı kaderi paylaşır. Bu kader yine yurt dışından olan ilgiyle belirlenmiştir. Araştırma bölgesinin merkezini oluşturan Başkent Nikomedia'nın somut kültür varlıklarına ilk ilgi,özellikle16. yüzyılda H. Dernschwam (1553),18.yüzyıl R. Pococke (1743) ve C., Peysonel, (1745)gezgin seyahatnamelerinde yer alsa da görseller 1880'li yıllarda yayın hayatına geçmiştir. Nikomedia'yı ziyaret İlk kez 4 Aralık 1869 yılında, Britanya, Londra'da "the Graphic" adıyla "Haftalık Resimli Gazete" olarak basılan gazetenin 20 Kasım 1880'de ki baskısında Antiquities at Ismid, Ancient Nicomedia - "Antik Nikomedia-Ismid (İzmit) de ki Eski Eserler"[6]olarak karakalem çizim-resimleri yapılmış Tarihi Eserler tek tek isimleriyle tanıtılmıştır.

Nikomedia (Antik İzmit) ve başkentliğini yaptığı Bithynia Bölgesi hakkında 18. ve 19. yüzyıl seyyahlarının bilgi vermesinin ardından 1900'lerden sonra ilk bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır[7]. Antik kentin modern kentin altında olması sebebi ile sistematik bir kazı yapılamamakta, müze tarafından kurtarma kazıları ile arkeolojik kazılar sürdürülmektedir. Ruge'un 1896'daki yayınının ardından ansiklopedik yayını[8] referans bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Sonraki çalışmalar, Drexler tarafından 1897-1902 yıllarında Nikomedia'da bulunan mimari parçaların değerlendirildiği yayındır[9]. 1897'de P. D. Pogodin ve D. F. Wulff'

2 https://kosano.org.tr/rakamlarla-kocaeli/(25.11.2018; 13:50)

3 Dereboy, N., (2007), "A Tale of Two Cities - A Comparitive Study of the Development of the Ancient Cities, Nicaea and Nicomedia (Iznik and Izmit)", I. Uluslararasi Kocaeli ve Cevresi Kultur Sempozyumu Bildirileri (Kocaeli: 20, 21, 22 Nisan 2006), I-II, 486-98.

4 Diocletian's four imperial capitals (Milan, Trier, Sirmium,Nicomedia) were tailored for. Sessa, K. (2018). Urban Life. In: Daily Life in Late Antiquity (pp. 47-83). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9780511819360.003.

5 Bu sanat üretimine en belirgin örnek olarak seramik kaplama eserler gösterilebilir. Philippe, Verdier, "Tiles of Nicomedia", *Harvard Ukrainian Studies*; Cambridge, Mass. Vol.7, (Jan 1, 1983): 632-638.

6 The Graphic gazetesinde ki İllüstrasyonların altında numaralar verilerek eserler hakkında açıklamalar yazılmıştır. İllüstrasyonlar için bkz. "Antiquities at Ismid, Ancient Nicomedia", Illustration for The Graphic, Nov.20, 1880.

7 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit Nikomedia*, İstanbul, 2007, s. 49-50.

8 W. Ruge, "Bithynia", RE III, (1896), s.507-510: "Nicomedia", RE XXXIII, (1936), s.468-492.

9 W. Drexler, "Nicomedia", ML III, (1897-1902), s.361-362; Çalık Ross, *Antik İzmit...*, s.50.

un yaptıkları çalışmalar[10] tarihi eserlerin kayıtlarının ve görsellerinin alındığı ilk çalışmalardandır. Sonraki yıllarda Wiegand, bir mil taşını baz alarak Nikomedia'nın batı sınırında çalışmıştır[11]. İlk kazılar Dörner tarafından SEKA arazisinde başlatılmış[12], 1941'de yaptığı yayınların[13] ardından burada bulunan malzemeler uzmanlar tarafından yayınlanmaya başlanmıştır[14].

Bölgede bulunan yazıtlar ilk kez Dörner tarafından yapılsa da daha kapsamlı bir çalışma Şahin tarafından gerçekleştirilmiştir[15]. Foss[16] 1996 yılında Nikomedia sur duvarlarını çalışırken, 2000 yılında Aksoy[17] kentin su sistemlerini incelemiştir. Nikomedia tarihi ile ilgili Fıratlı[18] ve Öztüre[19]'nin araştırmalarının yanı sıra Ulugün ve Bakan tarafından da inceleme çalışmaları ve yayınlar yapılmıştır[20]. Kocaeli sınırları içerisinde 2005 yılından itibaren sürdürülen "Kocaeli İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları" nda tüm ilçelerde çalışmalar yapılmış, Gebze, Dilovası, İzmit, Gölcük ve Karamürsel ilçelerindeki incelemeler tamamlanmıştır. Bu incelemeler sonucunda prehistorik alanlar, antik yollar, yerleşim, su yolları ve yapıları, nekropoller, işlikler, kiliseler ile farklı dönemlere ait buluntular gibi daha önce belgelenmemiş ve tarihi öneme sahip birçok eser tespiti yapılmıştır. Fotoğraf ve çizimlerle belgelenen eserler hem yayın hem de yüksek lisans/doktora tezleri kapsamında bilimsel olarak çalışılmakta, Kocaeli tarihinin bilinmeyen yönlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Yüzey araştırmasının ilk verileri 2006 yılında bildiri halinde verilmiş[21] 2007 yılında kitap olarak yayınlanmıştır[22]. 2005 yılından itibaren sürdürülen çalışmalarda tespit edilen veriler aşağıda açıklanmıştır.

Bilgilendirme ve Bilinçlendirme Toplantıları

Arkeoloji Bölümünün 2004 yılında kurulmasının akabinde 2005 yılı itibari ile yapılan yüzey araştırmaları kent çevresinde oldukça ses getirmiş, hem kent içindeki kurum ve kuruluşların davetleri üzerine Nikomedia'da Arkeoloji ve Araştırmalar konusunda halka açık konferanslar verilmiş[23] hem de kentte popülaritesi olan yazılı basında bilgilendirme ve bilinçlendirme paylaşımları yapılmıştır.[24]

Kocaeli İli ve İlçeleri Yüzey araştırmalarının sene içerisindeki elde edilen sonuçları Uluslararası, Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulmaktadır.25 Her sene farklı bir şehirde düzenlenen bu sempozyumda yurtiçi ve yurtdışından gelip Türkiye de çalışan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından izin almış bütün Arkeoloji ekiplerinin yaptığı sunumlar gibi, Kocaeli'nden elde edilen 2005-2018 yılları arasındaki sonuçlarda uluslararası bilim dünyasıyla paylaşılmıştır.

Kocaeli tarihi ile ilgilenen ve Araştırma başkanının mümkün olduğunca taleplere cevap verebildiği kadarıyla bölgede ki birçok okulda öğrencilere hem kent tarihini tanıtmak hem de tarih bilincini geliştirmek bağlamında konferanslar verilmiştir.[26]

Araştırmaların yapılma noktasında merak edilen ve ortaya çıkarılması beklenen araştırma bölgesindeki tarihi/antik yollarla ilgili keşfedilen yol ağları haritalar üzerinde hem yurt içinde hem de yurt dışında yapılan farklı bilimsel toplantılarda tanıtılmıştır.[27]

Her ne kadar araştırmalar oldukça yoğun ve detaylı bir şekilde karada sürdürülse de taranan mesafenin büyüklüğü göz önüne alındığında daha kolay ve etkin bir yöntem olarak Hava Arkeolojisi uygulamalarına ilk

10 P. D. Pogodin ve O. Wulfftarafından yapılan bu araştırmalar İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1896 yılında yayınlanmıştır. "Nikomedija, istoriko-arheologičeskij očerk", *I.R.A.I.K.(Izvestija Russkogo Arheologičeskogo Instituta v Konstantinopole*), 1897.

11 Çalık Ross, *Antik İzmit..., s.50.*

12 Çalık Ross, *Antik İzmit..., s.50.*

13 Frederic Carl Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Ist Forsch,* XIV, Berlin, 1941.

14 Bu yayınlardan bazıları; Rüstem Duyuran, "İzmit'ten Yeni Getirilen Arkeolojik Eserler", TTOKB, LXXI, (1947), s.13-15; Cevdet Bayburtluoğlu, "İzmit'te Bulunan Arkaik Kros Başı", Belleten III, (1967), s.31-34; Mehmet İ. Tunay, "İzmit Müzesi Roma Devri Portreleri", Belleten XXXV, (1971), s.39-44; H. Philipp, "*Eine Hellenistische Satyrs* Statuette *aus İzmit* (Nicomedia)", AA 131, (1987), s.131-143; İ. Ebcioğlu, "İzmit Definesi", İAMY IX, (1967), s.166-174; Ö. Koyunoğlu, "İzmit'ten Gelen Bronz Eserler", İAMY VI, (1953), s.31-37.

15 Sencer Şahin, *Neufunde von Antiken Inschriftenin Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt,* Münster, 1974.

16 Clive Foss, *Survey of Medival Castles of Anatolia II. Nicomedia,* Londra, 1996.

17 Taner Aksoy, İzmit Su Yolları, İzmit, 2000.

18 Nezih Fıratlı, "Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave", Belleten, XVII (1953), s.15-25: İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, 1959 (1971).

19 Avni Öztüre, *Nicomedia-İzmit Tarihi,* İstanbul, 1969.

20 Çalık Ross, *Antik İzmit...*, s.50-51.

21 Ayşe Çalık Ross, "İzmit'te Arkeoloji ve Yüzey Araştırmaları", I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri, I-II (2006), s.909-922

22 Çalık Ross, *Antik İzmit...*

23 Araştırmalar neticesinde aydınlatılan Kocaeli Tarihinin karanlık sayfaları "Nikomedia Tarihi" başlığı altında (*10. Kocaeli Kitap Fuarı, 5-13 Mayıs 2013/ Kâğıttan Dünyaların Keşfi, 8 Mayıs 2018*, Kocaeli) dinleyici kitlesine ulaştırılmıştır.

24 Gerçekleştirilen paylaşımlardan bir erken örnek için bkz. Yaşar Sevim "Sohbet Odası: KOU Arkeoloji Bölüm Başkanı Ayşe Çalık Ross"*Kocaeli Şehiriçi Aylık Haber ve Yorum Dergisi*,Ağustos/ 2005; Sayı 30, 54-59.

25 Türkiye'de kendi alanında düzenlenen en tutarlı Uluslararası Sempozyumlardan birisi olarak 2018 yılı sempozyumu Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenmiştir. (40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 07-11 Mayıs 2018 Çanakkale).

26 Konuyla ilgili iki örnek "İzmit'in Antik Tarihi", (Bahçeşehir Koleji, 18 Kasım 2014, İzmit) ve Karamürsel civarında gerçekleştirilen taramalar çerçevesinde "Karamürsel'in Tarihi" başlığıyla Karamürsel Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde 2016 yılında verilen konferans örneklendirilebilir.

27 Tarihi/Antik yollarla ilgili ayrıntılı bir sunum("Nikomedia'dan Pontus'a Tarihi Yollar", *İnsan-Kimlik-Mekan bağlamında Zonguldak Sempozyumu*, Zonguldak, 16-18 Ekim 2014.) bölgeye komşu bir il olan Zonguldak'ta yapılmıştır.

defa eğitimiyle beraber bu araştırmalarda yer verilmiştir.[28] Bölgedeki Hava Arkeolojisi çalışmaları Avrupa Arkeologlar Birliği'nin Türkiye'de düzenlenen ilk genel toplantısında Avrupa'dan gelen meslektaşlara tanıtılmıştır.[29]

Bilimsel çalışmalar bir taraftan devam ederken diğer taraftan bölgenin görsel tanıtımıyla ilgili bazı yerli ve yabancı görsel ve işitsel tanıtımlara da katkı sağlanmıştır.[30]

Araştırmaların Proje Destekçileri

Kocaeli İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının en önemli ayni destekçisi Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olmuştur. Büyükşehir Belediyesinin yanı sıra bölgesinde çalıştığımız her bir yerel belediye aynı şekilde desteklerini esirgememişlerdir. Mahalle ve Köy muhtarlıkları kendi sınırları içinde yapılan bütün bilimsel çalışmalarda ayni destek sağlamışlardır. Kocaeli Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Yüzey Araştırmalarıyla ilgili yaptığımız bütün bilimsel projelere araştırmalara başladığımız 2006 yılından itibaren kesintisiz destek vermiştir.[31]

Kocaeli Yüzey Araştırmalarından elde edilen bilimsel sonuçlarla oluşturulup yürütülmekte olan en son proje halen sürdürülmekte olan 2017/130 no' lu projedir.

Araştırma Ekibinin Yayın Çalışmaları

Araştırmaların ilk yılı olan 2005 yılının sonuçlarının da içine katıldığı Antik Nikomedia kentinin ön değerlendirme çalışması bir monografi olarak kaitaplaştırılmıştır. Kitapda yayımlanan bilgilere uluslararası ulaşım açısından da aynı yıl kitabın İngilizcesi de yayınlanmıştır. Ekip üyelerinin yaptıkları yayınlar aşağıda sıralanmıştır.

Çalık Ross, Ayşe, *Antik İzmit: Nikomedia*, İstanbul (2007).

Çalık Ross, Ayşe, *Ancient İzmit: Nicomedia*, çev. J. Ross, İstanbul (2007).

Çalık Ross, Ayşe, "A Tale of Two Roman Cities: Nicomedia and Thessaloniki in the Time of Galerius", *I. International Thessaloniki Art & Design Symposium, 3-6 March 2016, Thessaloniki/Greece,* Online: https://www.docdroid.net/56HYd2s/i-uluslararas-selanik-sanat-ve-tasarım-sempozyumu-tam-metin-kitab.pdf.html, s. 331-342.

Kentin ve Bölgenin Tanıtımıyla İlgili Yayınlar:

Çalık Ross, Ayşe, "Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", *38. Icanas Kongresi, 10-15 Eylül 2007,* Bildiri Özetleri Kitabı, s. 353.

Çalık Ross, Ayşe, "Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", 38. Icanas Kongresi, 10-15 Eylül 2007, *Bildiriler/Papers,* s. 879-897.

Çalık Ross, Ayşe, "İzmit'te Arkeoloji ve Yüzey Araştırmaları", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu* 20-22 Nisan 2006, Kocaeli, *Bildiri Kitabı*, 2007, s. 909-922.

---

28 Havaarkeolojisiileilgilisunumlardanbirisi ("Aerial Archaeology as a Method for Studying the Vicinity of Nicomedia in the Ancient Region of Bithynia", AMBITIONS AND REALITIES. Remote Sensing for Archaeology, Research and Conservation. A joint meeting of the Aerial Archaeology Research Group (AARG) and European Association of Remote Sensing Laboratories (EARSeL). Poznan, Poland, 21-24 September 2011, Poznan, Poland) 2011 yılında yapılmıştır.

29 Gerçekleştirilen tanıtım özet haliyle toplantı kitabında yayınlanmıştır. Çalık Ross, Ayşe, "Monitoring the Eastern Marmara Region from the Air: The First Aerial Archaeology School in Turkey", *EAA (European Association of Archaeologists) 20. Annual Meeting*, 10-14 September 2014, İstanbul, Turkey, Abstracts, s. 61.

30 Uluslararası, Kısa Film ve Belgeseller katagorisinde değerlendirilen bu çalışmalar halihazırda görsel ve işitsel basında yer almaktadır:
Saint Nicholas: The Real Story, (Dr. Mark Wilson, Stuart Lachlan Bennett:Movies & TV.), (01.11.2015-01.11.2015)
İzmit - Nikomedia, Carnuntum (Avusturya),"MS 311 Kutlamaları". İstanbul. (24.05.2015-24.05.2015),
Izmit: City of Untold Treasures (Ancient Nicomedia). from Nate Hovee. (02.05.2015-02.05.2015)
Sırt Çantam, Belgesel, beIN CONNECT, 7. Bölüm, "Paşasuyu" 00:38:00 (yön. İsmail Şahinbaş), 2007.

31 Kocaeli Üniversitesi tarafından desteklenen projeler:
2017-2016, Kocaeli Üçtepeler Tümülüs Kazıları Projesi; Proje No. 2017/130.
2015 yılı Kocaeli Üniversitesi, Hızlı Destek Projesi; No: 2015-06HD, "Kocaeli'nin Karamürsel İlçesindeki Antik Yolların Harita Üzerine İşlenerek Güzergahların Ortaya Çıkarılması"
2015 yılı Kocaeli Üniversitesi Bap Destek Birimi; No: 2015/037, "Nikomedia Projesi"
2014 yılı TTK Proje, 2014: "Nikomedia (İzmit) Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2014 yılı çalışmaları".
2013-2014 Bahar Dönemi/ 2014-2015 Güz Dönemi, Bap Destek Birimi; No: 2014/037 "Küçük Arkeologlar Projesi".
2013 yılı Kocaeli Üniversitesi Hızlı Destek Projesi; No: 2013-094, "Nikomedia Savunma (İç ve Dış Sur Sistemi) ve Su Sisteminin (Paşasuyu) Vaziyet Planının Çıkarılması ve Rölöve Çalışmaları".
2013 yılı Gölcük Vizyon 2023- Kocaeli Üniversitesi BAP Destek Birimi; No: 2013-041, "Gölcük Arkeoloji Araştırmaları"
2013 yılı Kocaeli Üniversitesi BAP Destek Birimi, No: 2013- 001, "Kocaeli ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları (2005-2012) ve Değerlendirmeleri".
2012 yılı Kocaeli Üniversitesi Hızlı Destek Projesi No: 2012-35HD "Hava Arkeolojisi Araştırma ve Eğitim Okulu"
2011 yılı Kocaeli Üniversitesi Hızlı Destek Projesi No: 2011-110HD "Kocaeli İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması Roma Dönemi Seramikleri"
2006 yılı Kocaeli Üniversitesi Araştırma Fonu 20.06.2006 -04 sayılı toplantı "Kocaeli ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması".

Çalık Ross, Ayşe, "Recent research in the ancient city of Nikomedia (İzmit) and Its Environs", *Pontica 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times, International Colloquium at the Institute of Archaeology, Jagiellonian Universitesi, 21-26 Nisan 2008, Krakov, Poland*, Abstract, s. 11.

Tarihi Depremlerle İlgili Yapılan Yayınlar

Şimdiye kadar yüzey araştırması yapılan bölgenin depremselliği göz önünde tutularak Arazi çalışmaları sırasında takip edilen başlıca araştırma konularından birisi 'Tarihi Depremler' olmuştur. Bilimsel olarak yapılan yayın çalışmalarına da tarihi depremlerle ilgili veriler arttıkça ilgi ve yayın sayısıda artmaktadır. Bölgenin Tarihi Depreplerini konu alan yayınlar:

Çalık Ross, Ayşe, et al. "Nikomedia (İzmit) Depremleri ve Arkeoloji", *Deprem Sempozyumu, Kocaeli, 23-25 Mart 2005*, Özler Kitabı, s. 146.

Çalık Ross, Ayşe, "Arkeosismoloji ve Nikomedia (Antik İzmit)", *Deprem Sempozyumu 2007, 22-24 Ekim 2007*, Özler Kitabı, 2007, s. 257.

Çalık Ross, et al. "Nikomedia (Antik İzmit) Çevresinde Jeoarkeoloji Çalışmaları", *Deprem Sempozyumu 2007, 22-24 Ekim 2007*, Özler Kitabı, s. 265.

Çalık Ross, Ayşe, Bora Ali, "Doğal Afetlerin Romanizasyon Sürecindeki Rolleri: Nikomedia (Antik İzmit) Çevresinde Roma İmparatoru Hadrian'ın Onarım Faaliyetleri ve Depremler", *Kocaeli 2015, International 5th Earthquake Symposium, 10-12 June 2015, Kocaeli, Turkey*, Özler/Abstracts, 68-69.

Araştırma Ekip Üyeleri Tarafından Yazılan Tezler

Yüzey araştırmalarının hem yapılma hem de bilimsel olarak çalışma amaçlarının genel prensibi olarak beraber çalışma ve sonuçları paylaşma ortaya bir birinden kıymetli Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri çıkarmıştır. Araştırma başkanı olarak zaman zaman konuyla ilgili tezlerde, TİK (Tez İzleme Komitesi) üyesi olarak ya da Tez Savunma Jüri Üyesi olarak bölgeyle ilgili yürütülen konularda bilimsel katkı sağlanmıştır.

2018 Gül Baykara, *Nikomedia Stelleri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı **(Devam Ediyor).**

2018 Deniz Türker, *Bithynia Bölgesinde Mezar Portreleri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı **(Devam Ediyor).**

2018 Mehmet Çeliköz, *Karamürsel'in Arkeolojisi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı **(Devam Ediyor).**

2018 Tulu Çiftçi Gökkadar, İzmit (Nikomedia) Kültür Varlıkları ve Arkeolojik Turizm, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.

2018 Zafer Yücedağ, *Nikomedia lahitleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

2017 Günay Karahan, *Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

2016 Nihat Tekdemir, *Roma Dönemi Nikomedia Sikkelerinde Tapınak Betimleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü; Mimarlık Anabilim Dalı / Mimarlık Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

2016 Efdal Hardal, *Antik Yunan'da Demokrasinin Ortaya Çıkışı*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

2015 Ali Bora, *Bithynia Bölgesi Tümülüsleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

2014 Onur Girgin, *Nikomedia ve Çevresinden Roma ve Bizans Dönemi Sütun Başlıkları*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

2014 Emre Ekin, *Nikomedia ve Çevresinden Roma Dönemi Pişirme Kapları*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Araştırma ekip üyelerinin halihazırda devam eden doktora çalışmalarında da Yüzey Araştırmalarının malzemeleri feyz alınarak tez konuları çalışmaları devam etmektedir.[32]

32 Ekip Üyelerinden Onur Girgin, İstanbul Üniversitesinde, 'Nikomedia Heykeltıraşlığı'; Emre Ekin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde, 'Kocaeli Yüzey Araştırmaları Roma Dönemi Seramik Kapları'; Günay Karahan, 'Kocaeli Üniversitesi, Bithynia Roma Dönemi Heykeltıraşlığı' konularında, tez başlıkları henüz tam kesinleşmemiş olsa da çalışmalarını sürdürmektedirler.

Araştırma Bulgu ve Buluntuları

2005 yılından itibaren sürdürülen çalışmalarda 2017 yılının sonuna gelindiğinde tespit edilen veriler aşağıda metodolojik olarak gruplanıp toplu olarak açıklanmıştır.

Prehistorik Buluntular: 2012 yılında Dilovası'nda gerçekleştirilen çalışmalarda 1 adet Tunç Çağı'na ait el baltası ile fosil ve dilgi parçaları tespit edilmiştir. Buluntuların ele geçtiği bölgenin Tunç Çağı'nda yerleşim gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Dilovası yerelinde gerçekleştirilen araştırmalarda, Tunç ve Demir Çağı'na ait seramik parçaları ile Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait çok sayıda seramik parçası belirlenmiştir. Adatepe mevkiinde yüzey araştırmalarının ilk höyüğü bilimsel olarak belgelenmiştir. Söz konusu bölgedeki ulaşılan veriler uzmanlar tarafından yayına hazırlanmaktadır.

2013-2014 yılında Gölcük çalışmaları sırasında 80 adet taş dilgi parçası ile çekirdek parçaları ele geçmiştir. Orta Paleolitik Çağ'a ait olduğu düşünülen buluntular üzerinde uzmanlar tarafından çalışmalar sürdürülmektedir.Karamürsel'deki 2015 yılı çalışmalarında 10 adet dilgi ve çekirdek parçası tespit edilmiştir.Kartepe ilçesinde 2017 yılı çalışmalarında, 2 adet Tunç Çağı'na ait el baltası ile çok sayıda fosil bulunmuş, bölgenin Tunç Çağı'nda yerleşim gördüğü belirlenmiştir.

Antik Yollar: Yüzey araştırmaları sırasında Khalkedon'dan başlayarak, Nikomedia'ya doğru devam eden ve yerleşimlerin yanı sıra Pontus, Mysia, Galatia Bölgesi'ne ulaşmak amacıyla kollara ayrılan antik yolların konumları, koordinatları alınarak harita üzerine işlenmiştir. Khalkedon'dan Nikomedia'ya sahil şeridinden devam eden anayol, Nikomedia'dan kollara ayrılmakta olup kuzeyden Kalpe, Herakleia, Tios gibi antik liman kentlerine, güneyden Olbia, Eribolos, Prainetos gibi kıyı kentlerine devam etmekte, güneye doğru kollara ayrılarak Nikaia'ya ulaşmaktadır. Nikaia antik kentine varan bir başka anayol ise İzmit Körfezi'nin en dar yerinden Gebleztepe'nin yer aldığı burundan Hellenapolis'e sandallarla geçerek Karamürsel üzerinden Nikaia'ya varan yoldur. Nikomedia'dan doğuya doğru devam eden yol Klaudiopolis üzerinden devam etmektedir. Yerleşimlere varan yollar anayollar üzerinden arayollar şeklinde birçok kola ayrılmaktadır. Antik yolların takibi gerçekleştirilirken yıkık durumda birçok antik köprü de ilk kez tespit edilmiştir. Özellikle, Hereke üzerinden Hellenapolis'e geçilerek İznik'e Karamürsel üzerinden varan antik yolun, Eski Bağdat Caddesi'nin bir parçası olduğu ve Evliya Çelebi'nin de bu yolu izlediği anlaşılmıştır. Bu yol güzergâhı üzerinde Semetler Köyü/Karamürsel'deki büyük kısmı ayakta olan köprü kalıntısı ile Semetler-Kızderbent arasındaki yıkık durumdaki 5 gözlü köprü dikkat çekicidir. Araştırma sırasında tespit ettiğimiz birçok ana ve arayollar ile bunların üzerinde yer alan antik yerleşim yerleri ilk kez belgelenerek bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Antik Yerleşim Yerleri: 2005 yılı yüzey araştırmalarında Nikomedia antik kentinin merkezinde Roma ve Bizans Dönemlerine ait 267 adet mimari öğe, çoğu devşirme malzeme olmak üzere, tespit edilmiştir.

Antik yollar üzerinde yer alması gereken yerleşim yerlerini belirlemek için antik yolların takibi sırasında çevredi alanlar dikkatlice incelenmiştir. 2007 çalışmalarında Körfez ilçesinde, Roma Dönemi'nde yerleşim görmüş 3, Geç Roma-Bizans Dönemi'ne ait 4 ayrı alan olmak üzere toplam 7 bölge belirlenmiştir.

Dilovası 2010-2012 çalışmalarında Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kesintisiz yerleşim gören 1 alan ve Geç Roma- Bizans Dönemleri'ne ait 2 adet yerleşim görmüş bölge tespit edilmiştir.

2010 çalışmalarında Derince'de Hellenistik-Roma Dönemleri'ne ait 2 adet yerleşim bölgesi belirlenmiştir.

Gölcük'te 2012-2013 çalışmalarında Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemi'nde yerleşim görmüş 1, Roma Dönemi'ne ait 3, Geç Roma- Bizans Dönemi'ne ait 1, Bizans Dönemi'ne ait 3 adet yerleşim alanı incelenmiştir.

Karamürsel'de 2014-2015 yıllarında üst üste yapılan taramalarda Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemi'nde yerleşim görmüş 1, Hellenistik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşim gören 2 alan, Roma Dönemi'ne ait 1, Roma Dönemi'nden Bizans Dönemi'ne kadar yerleşim gören 1, Geç Roma- Bizans Dönemi'ne ait 1, Geç Roma Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar yerleşim gören 1, Bizans Dönemi'ne ait 7 adet, Osmanlı Dönemi'ne ait 1 adet yerleşim alanı keşfedilmiştir.

Kandıra 2016 çalışmalarında, 2 ayrı alanda Bizans Dönemi yerleşim yeri tespit edilmiştir.

Kartepe'de gerçekleştirilen 2017 yılı yüzey araştırmalarında 3 bölgede Roma Dönemi, 1 alanda Bizans Dönemi yerleşim alanı belirlenmiştir.

Nekropoller ve Tümülüsler: Belirlenen yerleşim alanlarının çevresinde yapılan taramalarda, geniş alanlara yayılan, kiremit çatma mezar, pişmiş toprak mezar, kaya oda mezar, kaya oygu mezar, tümülüs, basit çukur mezar, panel tekne mezar ve lahitlerin tespit edilebildiği nekropol alanları keşfedilmiştir.

İzmit ve çevresinde yapılan incelemelerde daha önce tespiti yapılmamış7 adet tümülüs keşfedilmiştir.

Körfez'de gerçekleştirilen çalışmalarda 12 ayrı bölgede nekropol alanları tespit edilmiştir. Farklı bölgelerde 14 adet tümülüs incelenmiştir.

Karamürsel'de yerleşim yerlerinin çevresinde, Roma Nekropolü 1, Roma-Bizans Nekropolü 1, Bizans Nekropolü 5, Osmanlı Dönemi'ne ait 1 mezarlık olmak üzere toplamda 8 adet nekropol alanı tespit edilmiştir.

Gölcük'te gerçekleştirilen çalışmalarda ise 2 adet farklı alanın Roma Dönemi'nde nekropol olarak kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Farklı alanlarda 4 adet tümülüs belirlenmiştir.

Kandıra'da nekropol alanı olarak henüz bir tespit yapılamasa da tekil veya grup halde 17 adet tümülüs tespit edilmiştir.

2017 yılı Kartepe çalışmalarında, 2 adet Roma Nekropol Alanı belirlenmiş, tekil veya grup halde 39 adet tümülüs belirlenmiştir.

Antik Taş Ocakları ve İşlikler: Yapılan araştırmalar sırasında 2007 yılında Körfez'de Antik Taş Ocağı ve Lahit Atölyesi, 2008'de Kandıra'da Antik Taş Ocağı ve Lahit Atölyesi, 2014-2015 yıllarında Karamürsel'de 4 adet antik taş ocağı ve 1 adet lahit atölyesi tespit edilmiştir.

Bunlarla birlikte 2010 yılında Dilovası'nda olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait zeytinyağı işliği, 2014'de Karamürsel'de antik bakır madeni ve tuğla imalathanesi, 2016 yılında Kandıra'da antik dönem tabakhane işliği tespit edilmiştir.

Kiliseler: Yüzey araştırması çalışmaları sırasında kilise yapılarına ait parçalar ve hava fotoğrafları ışığında, 2006'da Gebze'de 1 adet, 2007'de Körfez'de 2 adet, 2013'te Gölcük'te 6 adet, 2014'de Karamürsel'de 1 adet, 2016'da Kandıra'da 2 adet, 2017'de Kartepe'de 3 adet kilise yapısı ve alanı tespit edilmiştir.

Mimari Parçalar: 2005-2017 yüzey araştırması çalışmalarında, 2005 yılında 267 adet, 2006 yılında 212 adet, 2007 yılında 325 adet, 2008 yılında 28 adet, 2010 yılında 82 adet, 2011 yılında 88 adet, 2012 yılında 172 adet, 2013 yılında 139 adet, 2014 yılında 127 adet, 2015 yılında 60 adet, 2016 yılında 38 adet ve 2017 yılında 17 adet, sütun başlığı, sütun, arşitrav parçası, friz parçası, templon kuruluşuna ait parçalar, ambon parçası, blok gibi yapı parçaları tespit edilmiş, fotoğraf ve çizimler ile belgelenmiştir.

Seramik Parçaları: 2005-2017 yüzey araştırması çalışmalarında, profilli- profilsiz olmak üzere, Tunç Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne kadar, 2005 yılında 1137 adet, 2006 yılında 740 adet, 2007 yılında 175 adet, 2008 yılında 489 adet, 2010 yılında 562 adet, 2011 yılında 954 adet, 2012 yılında 1835 adet, 2013 yılında 454 adet, 2014 yılında 1290 adet, 2015 yılında 732 adet, 2016 yılında 547 adet ve 2017 yılında 850 adet seramik parçası tespit edilmiştir.

Sikkeler: Yüzey araştırmaları çalışmaları süresince 2005 yılında 23 adet, 2006 yılında 4 adet, 2008 yılında 5 adet, 2012 yılında 1 adet, 2014 yılında 1 adet, 2015 yılında 11 adet, 2017 yılında 1 adet olmak üzere Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait bronz sikke alan taramaları sırasında bulunmuş ve yayın çalışmalarına başlanmıştır.

Sonuç

Kocaeli'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında toplam 21.575 adet eser ve arkeolojik alan tespit edilmiştir (bkz. Tablo). Araştırma sırasında tespit edilen prehistorik buluntular, Kocaeli tarihinde yeni bir sayfa açmakta, devam eden çalışmalarla eksik kalan Doğu Marmara Prehistoryası'nı aydınlatacak mahiyettedir.

Tespit edilen ve hiçbir yayında bahsi geçmeyen, küçüklü büyüklü yerleşimler, Körfez ve çevresinin kesintisiz yerleşim gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Bu yerleşimlerin çevresinde tespit edilen nekropoller, bölgenin ölü gömme geleneklerine ışık tutmasıyla büyük önem taşımaktadır. Araştırma sırasında tespit edilen 81 tümülüsten Kartepe'de tespit ettiğimiz 39 tümülüs, Kocaeli'nde kazısı yapılmış diğer tümülüslerden farklı özellikler göstermeleri açısından önemlidir. İncelemeler sırasında ulaştığımız bu özellikler, Kartepe bölgesindeki farklı ölü gömme gelenekleri yaklaşımlarını yansıtmaktadır.

Kocaeli'nin farklı ilçelerinde ele geçen 1555 parça mimari öğe, antik yerleşimlerdeki yapı cinslerini ve tarihlerini belirlemede yardımcı olmaktadır. 2015 yılına kadar belirlenen sütun başlıkları yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Araştırma sırasında belirlenen 17 adet heykeltıraşlık eserine ait parçaların içerisinde, başı eski kırık ve bulanamayan omuzlardan itibaren alt kısmı korunmuş mermer bir kadın heykeli, bir adet Kybele (?) Figürini, steller ve diğer heykeltıraşlık eserleri fragmanları yer almaktadır. Ekip üyeleri tarafından bölgenin Kybele Kültü yüksek lisans tezi olarak çalışılmış, bölgenin heykel sanatı da doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

2005-2017 araştırmaları çerçevesinde Kocaeli'nde tespit edilen 6 taş ocağı ve 2 adet lahit atölyesi -2018 çalışmaları lahit atölyelerinin artacığını işaret etmektedir- Başkent Nikomedia'nın teritoryasında - kültür etkisi altında kalan bölgenin; sikke darphanesi, pişmiş toprak kaplama - kiremitatölyesi, heykel atölyesi, maden işlikleri - atölyeleri bölgedeki antik kentlerin taş işçiliği ile plastik sanatlarına ışık tutmak ve ticari nakliyatlarda kentlerin oynadığı rolü belirlemek açısından önem taşımaktadır. Nikomedia'daki limandan yüklenen taşların yapılarda kullanılmak üzere heykeltıraşlarla birlikte kuzey Karadeniz'deki Olbia antik kentine kadar gönderildiği bilinmektedir. Tespiti yapılan zeytinyağı işliği, tabakhane, bakır madeni, tuğla imalathanesi, antik dönemde bölgede yapılan üretim ve ticari faaliyetlerin bir kısmını açıkça göstermekte ve ilk defa bilim dünyasının merakını giderecek derecede ispatlamaktadır.

Özellikle yerleşim yerleri ile nekropol alanlarını belirlemek ve tarihlemek için büyük rol oynayan seramik parçalarından söz konusu yıllar aralığında, toplam 9.765 adet tespit edilmiştir. Bunlardan profilli olan 5931 adet parça, bölgedeki antik kentlerin Hellenistik Dönem'den Osmanlı Dönem'ne kadar mutfak kültüründen sosyal yaşantısına, birbirleri arasındaki ticari faaliyetlerini yansıtmaktadır. Söz konusu parçaların Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait kısmı bir ekip üyesi tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Tespit ettiğimiz Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri'ne ait 46 sikke, hazırlanan uluslararası bir proje ile bilimsel olarak çalışılmaktadır.

Kentteki incelemeler sırasında belirlenen 15 adet kilise alanından, Gölcük Manastırtepe ve Halıdere'deki kalıntıların restore edilebilecek nitelikte olduğu gözlemlenmiştir.

Ele geçen ve incelenen tüm veriler Kocaeli'nin prehistorik dönemden günümüze kadar olan tarihinin kayıp sayfalarına tek tek ışık tutmaktadır. Uzman bir ekip kadrosu ile yaptığımız ve yapacağımız tüm çalışmalar, Başkent Nikomedia'nın ve modern Kocaeli'nin, özellikle antik dönem tarihinde oynadığı büyük rolü sahneye koymak ve bu önemli rolün sadece bilimsel çevreye değil tüm dünyaya duyurulmasını amaçlamaktadır.

Kocaeli'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında toplam 21.575 adet eser ve arkeolojik alan tespit edilmiştir. Bu eserler:

Prehistorik Buluntular: 157
Yerleşim: 41
Nekropol: 25
Tümülüs: 81
Taş Ocağı: 6
İşlik+Atölye: 7
Kilise: 15
Mimari Parça: 1555
Seramik Parçaları 9765
Sikke: 46
Heykeltıraşlık eserleri: 17
PT. Figürin: 16
Metal eser: 79

Tablo:

Yıllar	Prehist. Taş Alet	Seramik Paraçaları			Mimari Parça	Heykel Parçaları	PT Figürin	Sikke	Metal	Yerleşim	Nekropol	Tümülüs	Taş Ocağı	İşlik, Atölye	Kilise
		Profilli	Profilsiz	Toplam											
2005	11	444	693	1137	267	7	9	23	42	1	1	7	0	0	0
2006	2	160	580	740	212	2	4	4	29	7	0	0	0	0	1
2007	0	23	152	175	325	0	0	0	0	3	12	14	1	1	2
2008	0	0	489	489	28	0	0	5	4	0	0	0	1	1	0
2010	0	0	562	562	82	0	0	0	0	3	0	0	0	1	0
2011	0	434	520	954	88	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
2012	52	554	1281	1835	172	4	2	1	0	5	0	0	0	0	0
2013	78	154	300	454	139	1	0	0	0	2	2	4	0	0	6
2014	2	763	527	1290	127	3	0	1	2	8	3	0	2	2	1
2015	10	532	200	732	60	0	0	11	1	6	5	0	2	1	0
2016	0	320	227	547	38	0	0	0	0	2	0	17	0	1	2
2017	2	450	400	850	17	0	0	1	1	4	2	39	0	0	3
Toplam:	157	3834	5931	9765	1555	17	16	46	79	41	25	81	6	7	15

KAYNAKÇA

Aksoy, Taner, İzmit Su Yolları, İzmit, 2000.

Bayburtluoğlu, Cevdet, "İzmit'te Bulunan Arkaik Kros Başı", *Belleten* III, (1967).

Çalık Ross, Ayşe, et al. "Nikomedia (İzmit) Depremleri ve Arkeoloji", *Deprem Sempozyumu, Kocaeli, 23-25 Mart 2005*, Özler Kitabı, s. 146.

Çalık Ross, Ayşe, "İzmit'te Arkeoloji ve Yüzey Araştırmaları", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu* 20-22 Nisan 2006, Kocaeli, *Bildiri Kitabı*, 2007, s. 909-922.

Çalık Ross, Ayşe, "Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", *38. Icanas Kongresi, 10-15 Eylül 2007,* Bildiri Özetleri Kitabı, s. 353.

Çalık Ross, Ayşe, "Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", 38. Icanas Kongresi, 10-15 Eylül 2007, *Bildiriler/Papers,* s. 879-897.

Çalık Ross, Ayşe, "Arkeosismoloji ve Nikomedia (Antik İzmit)", *Deprem Sempozyumu 2007, 22-24 Ekim 2007,* Özler Kitabı, 2007, s. 257.

Çalık Ross, et al., "Nikomedia (Antik İzmit) Çevresinde Jeoarkeoloji Çalışmaları", *Deprem Sempozyumu 2007, 22-24 Ekim 2007,* Özler Kitabı, s. 265.

Çalık Ross, Ayşe, *Antik İzmit: Nikomedia*, İstanbul (2007).

Çalık Ross, Ayşe, *Ancient İzmit: Nicomedia*, çev. J. Ross, İstanbul (2007).

Çalık Ross, Ayşe, "Recent research in the ancient city of Nikomedia (İzmit) and Its Environs", *Pontica 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times, International Colloquium at the Institute of Archaeology, Jagiellonian Universitesi, 21-26 Nisan 2008, Krakov, Poland*, Abstract, s. 11.

Çalık Ross, Ayşe, "Antik Heykeltıraşlıkta Boyama", *2. Uluslararası Dokimeon Mermer Heykel Sempozyumu, 16-18 Haziran 2008,* T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 69: Afyonkarahisar, Bildiriler Kitabı, 9-14.

Çalık Ross, A., "Preserving in situ remnants of ancient Nicomedia (Izmit)", *16th Annual Meeting the European Association of Archaeologists, 1-5 September 2010, Lahey (Den Haag)*, Holland, Abstracts, s. 20.

Çalık Ross, Ayşe, "Archaeology in Turkey since the Ottoman Empire", *EAA (European Association of Archaeologists). Annual Meeting, 14-18 September 2011,* Oslo, Norway, Abstracts, s. 190.

Çalık Ross, Ayşe, "Nicomedia in the time of Augustus", *International Colloquium on the Romans at the Black Sea During the Time of Augustus,* 4-9 Haziran 2012, Tulcea, Romania, Abstracts, s. 7-8.

Çalık Ross, Ayşe, «Monitoring the Eastern Marmara Region from the Air: The First Aerial Archaeology School in Turkey», *EAA (European Association of Archaeologists) 20. Annual Meeting*, 10-14 September 2014, İstanbul, Turkey, Abstracts, s. 61.

Çalık Ross, Ayşe, «The Eastern Marmara Region in Antiquity: A Transit Region Between Europe And Asia», *EAA (European Association of Archaeologists) 20. Annual Meeting, İstanbul, 10-14 September 2014*, Abstracts, s. 59.

Çalık Ross, Ayşe, Bora Ali, "Doğal Afetlerin Romanizasyon Sürecindeki Rolleri: Nikomedia (Antik İzmit) Çevresinde Roma İmparatoru Hadrian'ın Onarım Faaliyetleri ve Depremler", *Kocaeli 2015, International 5th Earthquake Symposium, 10-12 June 2015, Kocaeli, Turkey*, Özler/Abstracts, 68-69.

Çalık Ross, Ayşe, "A Tale of Two Roman Cities: Nicomedia and Thessaloniki in the Time of Galerius", *I. International Thessaloniki Art & Design Symposium, 3-6 March 2016, Thessaloniki/Greece,* Online: https://www.docdroid.net/56HYd2s/i-uluslararas-selanik-sanat-ve-tasarım-sempozyumu-tam-metin-kitab.pdf.html, s. 331-342.

Çalık Ross A.,"Hoşgörü Başkenti Nicomedia ve Galerius'un Hoşgörü Fermanının Çeviri Denemesi." *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD) 6,* Güz 2017, s. 135-.145.

Dereboy, N., (2007), "A Tale of Two Cities - A Comparitive Study of the Development of the Ancient Cities, Nicaea and Nicomedia (Iznik and Izmit)", I. Uluslararasi Kocaeli ve Cevresi Kultur Sempozyumu Bildirileri (Kocaeli: 20, 21, 22 Nisan 2006), I-II, 486-98.

Dörner, Frederic Carl, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Ist Forsch*, XIV, Berlin, 1941.

Drexler, W., "Nicomedia", ML III, (1897-1902), s.361-362.

Duyuran, Rüstem, "İzmit'ten Yeni Getirilen Arkeolojik Eserler", *TTOKB*, LXXI, (1947).

Ebcioğlu, İ., "İzmit Definesi", İAMY IX, (1967).

Fıratlı, Nezih, "Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave", *Belleten* XVII (1953), s.15-25: İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, 1959 (1971).

Foss, Clive, *Survey of Medival Castles of Anatolia II. Nicomedia*, Londra, 1996.

Koyunoğlu, Ö., "İzmit'ten Gelen Bronz Eserler", İAMY VI, (1953).

Öztüre, Avni, *Nicomedia-İzmit Tarihi*, İstanbul, 1969.

Peysonel, C., 1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü, çev. Yavuz Ulugün, İzmit, 2005.

Philipp, H., "*Eine Hellenistische Satyrs*Statuette*aus İzmit*(Nicomedia)", *AA* 131, (1987).

Pogodin, P. D. -O. Wulff, "Nikomedija, istoriko-arheologičeskij očerk", *I.R.A.I.K.(Izvestija Russkogo Arheologičeskogo Instituta v Konstantinopole)*, 1897.

Ruge, W., "Bithynia", RE III, (1896), s.507-510: "Nicomedia", RE XXXIII, (1936), s.468-492.

Şahin, Sencer, *Neufunde von Antiken Inschriftenin Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*, Münster, 1974.

Tunay, Mehmet İ., "İzmit Müzesi Roma Devri Portreleri", *Belleten* XXXV, (1971).

Kocaeli İli Yakın Taşınmış (Paralel) Yer Adları

Mustafa ŞENEL*

Asya ile Avrupa kıtaları arasında önemli kara ve demiryolu güzergâhlarının kesiştiği bir yerde kurulan Kocaeli, bugün Marmara Bölgesi'nin ve yurdumuzun en önemli endüstri ve sanayi yerleşimlerinden biridir. Kocaeli'nin tarihi çok daha eski çağlara uzanır. İlk çağlarda, Bithynia adı verilen bölgede kurulan kentler, sırasıyla, Olbia, Astakos, Nicomedia, İznikmid, İzmid ve Kocaeli adlarını almıştır.[1] Anadolu'nun Selçuklu hakimiyetine girdiği XI. yy'da Nikomediya (Kocaeli) Selçuklulara geçmiş, ancak Haçlı seferleri sırasında tekrar Bizans'a katılmıştır. Tarih boyunca birçok medeniyete merkez ve ev sahipliği yapan ilimiz (İzmit), Orhan Gazi zamanında Türk Komutanlarından Akçakoca tarafından fethedilerek ilk defa Osmanlı Devletine katılmış ve 1337'de kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Birinci Dünya Savaşında İngilizler ve Yunanlılar tarafından işgal edilen İzmit, 28 Haziran 1921 de düşman işgalinden kurtarılmış, 1924 yılında ise İl olmuştur.[2] Kocaeli adını burayı fetheden Türk komutan Akcakoca'dan alır. Bu komutana duyulan sevgi ve saygıdan Kocaili adı verilmiş zamanla Kocaeli şeklini almıştır.[3]

Bu örnekte görüldüğü gibi ad verme bir toplum için kendisini, kültürünü yansıtma noktasında önemlidir. Canlı ve cansız gördüğümüz, duyduğumuz, hissettiğimiz her şeye ad verme ihtiyacı duyarız. Çevremizdeki nesneleri ayırt etmeye yarayan en önemli şey addır. Ad, her türlü canlı ve cansız varlığı, düşünceyi, duyguyu, olayı ya da olguyu ifade eden dil öğesi olarak tanımlanmaktadır. Göstergesi oldukları kişinin, nesnenin ve düşüncenin tek ve biricik olduğunu ifade etmelerine göre özel; aynı türden varlıkları ifade etmelerine göre cins ad olarak ikiye ayrılırlar (Şahin, 2015: 11).

"Adbilimi; canlıların, nesnelerin ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır"(Sakaoğlu, 2017: 14). Aksan Adbilimini genel anlamda Özel Adlar Alanı ve Tür Adlar Alanı olarak ikiye ayırır(Aksan, 1982: 94). Dar anlamda da Özel Adları şu şekilde ayırır:

a. Yer adları bilimi ya da yeradıbilim (toponymie, toponymy, Toponymie)

b. Coğrafya adları bilimi: Akarsu adları bilimi (hydronymie, hydronymy, Hydronymie), dağ adları bilimi (oronymie, oronymy, oronymie) gibi alt alanları vardır.

c. Kişi adları bilimi (anthroponymie, anthroponymy, Anthroponymie) (Aksan, 1982: 102)

Bu alt başlıklardan Yer Adları görüldüğü üzere özel adlar sınıfına girmektedir. Toponomi(Yer adları) kelimesinin kökeni Yunancadır. Bu terim toprak anlamına gelen Topos kelimesi ve isim anlamına gelen onoma kelimelerinden meydana gelmektedir (Yavuz ve Şenel, 2013: 2241).

Toponomi yer adlarını inceleyen bilim dalıdır ve yalnızca il, ilçe ve köy adlarını değil aynı zamanda dağ, ova, nehir gibi coğrafi yer adlarını da inceler. Coğrafi adlar, halkın milli ve manevi servetidir. Herhangi bir ülkenin veya belli bir toprak parçasının coğrafi adlarının tamamı ülkenin yahut arazinin toponomisi olarak adlandırılmaktadır. Coğrafi nesnelere verilen adlar hiçbir zaman sebepsiz ve gelişi güzel seçilmez. Coğrafi adlar bilinçli faaliyetlerin, sosyal-ekonomik ilişkilerin sonucudur. Toponomist A.K. Matkayev: "Toponomi, bizim tarihimizin, hayatımızın aynasıdır." demektedir. T.M. Ahmedov bu düşünceyi daha geliştirerek toponomi bizim geçmişimizdir. Toponomiler bizim halimizdir, geleceğimizdir çünkü onlar bizden sonra uzun yıllar, asırlar ve binlerce yıl yaşayacak. Dönemimizin yankısını gelecek nesillere ulaştıracak birer araçtır. Yaşanılan acıları, sevinçleri, ideolojik görüşleri yansıttığı için hayatın tamamına tutulan bir aynadır demiştir(Albayrak, 2004: 15).

* *Doç. Dr., Kafkas Ünv. Fen-Edb.Fak.Türk Dili ve Edb.Böl. KARS, mustafasenel@hotmail.com*

1 http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406 (Erişim tarihi: 20:18, 13.02.2018)

2 https://www.e-yasamrehberi.com/Turkiye/Kocaeli/kocaeli_tarihi.htm (Erişim tarihi: 20:40 ,13.02.2018)

3 http://www.ozgurkocaeli.com.tr/bu-kente-kocaeli-adi-nasil-verildi-260499h.htm (Erişim tarihi: 21:10, 13.02.2018)

Tük tarihini inceleyecek olursak bu tanımlamaların birebir uyduğu görülecektir. Yer adlarının kökenin araştırılması durumunda geçmişte bu yeri ele geçirenlerin öyküsünün geleceğe aktarılmasına katkıda bulunmuş olunur. Bir toprağın, yerin vatan olmasında ilk adım olarak o yere kendini yansıtan bir ad verilmesi gösterilebilir.

Adbilimin bir alt kolu olarak gelişmeye başlayan yer adları, yalnızca dilbilimin konusu değil aynı zamanda tarih, sosyoloji, antropoloji, etimoloji gibi değişik bilim dallarının da ilgilendikleri bir alan olarak ortadadır. Verilişinde pek çok etkenin bulunduğu yer adları, bir coğrafyanın, toprak parçasının oraya yerleşen halklar tarafından vatanlaştırılmasının ilk ve en önemli aşamasını teşkil eder. 11. yüzyıldan itibaren kitlesel olarak Anadolu çevresini fethedip yurt edinen Türkler, buralardaki yerlerin adlarını Türkçeleştirken, ilk defa kendileri tarafından iskân edilen yerlere de yeni adlar vermişlerdir (Akar, 2016: 51).

Göç etmek yeni yerleri yurt edinmek her toplum için alışması zor bir süreçtir. Bu yeni yerleri yurt olarak benimsemenin yollarından bir tanesi de o yere kendi kültürüne ve diline ait bir ad vermektir. Yer adları başka kökenden gelmiş olsa da zamanla oraya sonradan sahip olan toplumun diline benzetilerek değiştirilmiştir. Bu eğilim Anadolu'da oldukça yaygındır. Türkler yerleştikleri topraklardaki eski adların büyük bir bölümünü kullanmışlar, bir bölümünü de yerlileştirmişlerdir (Soandos ›Soğanlı, Daskyleion ›Dazkırı, Balahisar ›Ballıhisar) (Aksan, 1982: 105).

Bir başka adlandırma ise uzak ve yakın taşınmış yer adlarının verilmesiyle oluşur. Ortak veya paralel coğrafi adlar çeşitli şekillerde ad olarak verilir. Türk Dünyasının tüm arazi parçalarında aynı coğrafi adları karşılaşmak, bu toplulukların aynı soydan gelmeleri ve aynı adlandırma mantığını kullanmaları ile açıklanabilir(Şenel, 2010: 70). Benzer yer adları bazen aynı coğrafyada bazen de farklı coğrafyada görülebilir. Eğer aynı coğrafyada ise buna yakın taşınmış (paralel), uzak coğrafyada ise uzak taşınmış (paralel) yer adları diyebiliriz. Yer adlarında yakın taşınmışa en güzel örnek aşağı ve yukarı kelimeleriyle yapılan adlandırmadır. Birbirine yakın yerlerde en çok kullanılan yer adı değiştirme şeklidir. Anadolu yakın taşınmış yer adlarına çok sık rastlanan bir coğrafyadır. Bu tür farklılaştırmalar tüm Türk yer adlarında kullanılan bir yöntemdir(Şenel, 2007: 406).

Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Kocaeli ilimizde de yakın taşınmış yer adlarına rastlamak mümkündür. Yakın taşınmış yer adları oluşturulurken kullanılan sıfatlar şöyle sıralanabilir:

Büyük-Küçük	Bala-Zir	Aşağı-Yukarı	Evvel-Sani	
Ak-Kara	Kebir-Sağir	İç-Dış	Sulu-Kuru	Eski-Yeni

Yukarıda yer verdiğimiz sıfatlar Köylerimiz-1933 kitabında Kocaeli yer adlarında kullanılan sıfatlardır. 1933 yılında Türkiye'deki yer adları henüz değiştirilmemiş olduğu için Köylerimiz-1993 kitabını kaynak olarak kullandık. Bu sıfatların bir yer adının öncesinde gelen bir sıfat olması onun yakın taşınmış yer olduğunu göstermez böyle bir durumun olması için yer adının bir sıfatla ve yalın haliyle ya da birbirine karşılık olan en az iki sıfatla kullanılıyor olması gerekir. Örnek verecek olursak Akçukur için yakın taşınmış yer adı yalnızca Karaçukur değildir, Çukur adı da Akçukur ve Çukur arasında bir yakın taşınmışlık ilgisi olduğunun belirtisidir. Bu bilgiler doğrultusunda 1933- Köylerimiz kitabında geçen Kocaeli yer adlarını yakın taşınmışlık bağlamında inceleyelim. Yakın taşınmışlık bildiren sıfatlar şu şekilde incelenebilir:

Yerleşim yeri bir zaman sonra kullanıcılarına dar gelmektedir. O yerde yaşayan insanlar eski yerleşim yerlerine yakın bir yerde yeni bir yerleşim yerine taşınırlar ve buranın adına da ayrıldıkları yerleşim yerinin adını verirler. İki yerleşim yerinin arasında aşağı-yukarı, büyük-küçük, eski-yeni vb. bir bağlantı mutlaka kurulur(-Dösimov, 1985: 110-115).

	KÖY		KAYIP YOK
AŞAĞI KÖY	KÖY		KAYIP YOK
	KÖY	YUKARI KÖY	KAYIP YOK
AŞAĞI KÖY		YUKARI KÖY	KAYIP YOK
AŞAĞI KÖY			KAYIP VAR
		YUKARI KÖY	KAYIP VAR

İç Dedeler(s.360)	Dış Dedeler(s.218)	Dedeler(s.197)	Kocaeli	Geyve-Kandıra

Dedeler köyü örneğinde yakın taşınmışlığın her iki halini bir arada görmek mümkündür. İç, dış sıfatlarıyla kurulmuş olmasının yanı sıra Dedeler, isminin de kullanılıyor olması bu yerleşim yerinin zamanla belli bir oranda geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve benzer isimler verme gereğinin ortaya çıktığını gösterir.

Yukarı Dereköy(s.787)	Aşağı Dereköy(s.57)	Kocaeli	Adapazarı
Yukarı Hatıplar(s.789)	Aşağı Hatıplar(s.58)	Kocaeli	Kandıra
Yukarı Karaçalı(s.789)	Aşağı Karaçalı(s.60)	Kocaeli	Kandıra
Kışla (s.466)	Aşağı Kışla(s.60)	Kocaeli	
Yukarı Kirezce(s.790)	Aşağı Kirezce(s.60)	Kocaeli	Adapazarı
Yukarı Kurtyeri(s.791)	Aşağı Kurtyeri(s.60)	Kocaeli	Kandıra
Yukarı Sofular(s.792)	Aşağı Sofular(s.62)	Kocaeli	-
Yukarı Süllü(s.793)	Aşağı Süllü(s.62)	Kocaeli	Kandıra
Yukarı Kuşlu(s.791)	Kuşlu(s.508)	Kocaeli	Kandıra-Gebze

Aşağı, yukarı sıfatları Türkiye'de birbirine coğrafi olarak yakın yerleşim yerlerini ayırt etmede sık kullanılan sıfatlardandır. Kışla ve Kuşlu yer adlarında, Kışla'da aşağı; Kuşla'da yukarı sıfatlarıyla yakın taşınmış yer adı oluşturulmuştur.

Eski Bedil(s.246)	Bedil(s.96)	Kocaeli	Adapazarı
Eski Yayla(s.247)	Yayla(s.772)	Kocaeli	Geyve-Kandıra

Eski-yeni sıfatları aslında yerleşim yerinin diğer yerleşim yerine göre ne zaman kurulduğunu ifade etmesi sebebiyle önemlidir.

Karacalar(s.405)	Akcalar(s.22)	Kocaeli	Kandıra
Kara Kamış(s.414)	Akcakamış(s.23)	Kocaeli	Adapazarı
Kara Pınar(s.422)	Akpınar(s.28)	Kocaeli	Karamürsel
Sakallar(s.639)	Aksakallar(s.29)	Kocaeli	Kandıra
Karasu(s.224)	Aksu(s.30)	Kocaeli	Kandıra
Kara Ahmetli(s.399)	Ahmetli(s.21)	Kocaeli	Kandıra-Gebze
Kara Diken(s.409)	Dikenli(s.214)	Kocaeli	Kandıra-Gebze
Kara Pelit(s.422)	Pelitli(s.616)	Kocaeli	Karasu
Kara Tepe(s.426)	Tepe(s.721)	Kocaeli	Kandıra
Kara Dere(s.409)	Dere(s.206)	Kocaeli	Karamürsel

Yakın taşınmış yer adlarının kuruluşunda renkler önemli bir yer tutar. Renkler, Türkçe yer adlarında önemli bir bölümü oluşturur. Tarihî metinlerden itibaren renklerden yer adı verme geleneğinin izlerini sürmek mümkündür. "Türkçenin ilk yazılı belgeleri sayılan *Orhun Yazıtları*nda *ak* (*ak termel* 'Ak Termel ırmağı' T I/25), *kara* (*kara göl* 'Kara göl' KT K/2), *kök* (*kök tengri* 'Mavi gökyüzü" K D/1, BK D/2; *kök ön* 'Kök Ön ırmağı' T I/15) *yaşıl* (*yaşıl ögüz* 'Sarı ırmak' KT D/1, BK D 15) gibi renk sıfatları ile yer adları yapılmıştır(Akar, 2016: 51-52)." Yer adlandırmaları yapılırken Türk kültüründe renklerin önemli yeri ve anlamı vardır. Renk ile yapılan yer adlandırmalarında en çok kullanılan renkler ak ve karadır. Ak rengi Türk kültüründe saflığı, temizliği, iyiliği, namusu simgelerken kara olumsuzluğu, ölümü, ayıpları ve kötülüğü simgeler. Ak ve kara renkleri birbirinin karşılığı olarak kullanılmışsa büyük-küçük, aşağı-yukarı anlamlarını kazanırlar. Aynı zamanda Türk kültüründe renkler yön belirtmek için de kullanılır. Kara ifade ettiği kuzeyin soğuk ve karanlık yönünü de üzerinde barındırır. Ayrıca kızıl renk güneyi, gök renk doğuyu, ak renk ise batıyı temsil eder(Şenel, 2013: 116).

Küçük Aşağı(s.512)	Büyük Aşağı(s.126)		Kocaeli	Kandıra
Küçük Söğütlü(s.516)	Büyük Söğütlü(s.129)	Söğütlü(s.675)	Kocaeli	Adapazarı
Küçük Tersiye(s.516)	Büyük Tersiye(s.129)		Kocaeli	Adapazarı
	Büyük Yanık(s.129)	Yanık(s.768)	Kocaeli	Kandıra-Adapazarı

Sulu Dere(s.678)	Kuru Dere(s.505)	Kocaeli	Karamürsel-Kandıra

Coğrafi özellikler de ad vermede önemli bir etkendir. Yer adı büyük çoğunlukla bulunduğu coğrafyanın tipik

özelliklerini yansıtacak niteliktedir. Burada sulu ve kuru sıfatları eklenerek yer adı oluşturulmuştur yani yerin coğrafi özellikleri adına sirayet etmiştir.

Çubuklu (s.183)	Çubuklu Bala(s.183)	Kocaeli	Adapazarı
Yarımcai Zir(s.770)	Yarımcai Bala(s.770)	Kocaeli	Gebze

Horozum Kebir(s.349)	Horozum Sağir(s.349)	Kocaeli	Kandıra
Üğümce Kebir(s.750)	Üğümce Sağir(s.750)	Kocaeli	Kandıra

İrfani Evvel(s.370)	İrfani Sani(s.370)	Kocaeli	Adapazarı

Bala-zir, kebir-sağir, evvel-sani gibi Türkçe olmayan sıfatlar da sık kullanılmamakla birlikte kullanılır. Kebir-sağir kelimeleri büyük-küçük anlamına gelir ve Arapça kökenlidir. Bala-zir kelimeleri aşağı-yukarı anlamına gelir, Farsça kökenlidir. Evvel ve sani kelimeleri ilk ve ikinci anlamına gelir, Arapça kökenlidir.

Ad verme bir milletin kültürünü, dilini, yapısını yansıtma noktasında oldukça önemlidir. Bu çalışma ile Kocaeli ilinin yakın taşınan yer adlarını inceledik. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan bu ad verme yöntemine Kocaeli ilinde de sıklıkta karşılaşıldığını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

AKAR(*2006)* Ali, *Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:20, Yıl: 06/1 , s.51-63

AKSAN(1982) Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*,TDK Yayınları, Ankara

ALBAYRAK(2004) Recep, *Toponim Teknikleri ve Kafkasya-Borçalı Yer Adları*, Berikan Yayınevi, Ankara

DÖSİMOV(1985), Zarif, *"Toponim İsimlerinde Nisbilik Prensipleri"(*Akt. Hayati Develi), *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.IV, s. 110-115.

Köylerimiz(1933), Dahiliye Vekâleti, İstanbul

SAKAOĞLU(2017) Saim, *Ad Bilimi Yazıları*, Kömen Yayınları, Konya

ŞAHİN(2015) İbrahim, *Adbilim*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara,

ŞENEL(2013) Mustafa, *Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Manas Yayıncılık, Elazığ,

ŞENEL(2010) Mustafa, "*Gaziantep İlinin Yakın Taşınmış (Paralel) Yer Adları"*, *KARADENİZ BLACK SEA - ЧЕРНОЕ МОРЕ*, Kış, S. 5, s.67-73

ŞENEL(2007) Mustafa, "*Rize İlinin Uzak (Paralel) Taşınmış Yer Adları", 1. Rize Sempozyumu* (16-17-18 Kasım 2006), İstanbul, s.405-407

YAVUZ (2013)Serdar, ŞENEL Mustafa, *Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8, Yaz, s.2240-2254

http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kocaeli-nin-tarihcesi/318/9406 (Erişim tarihi: 13.02.2018, 20:18,)

https://www.e-yasamrehberi.com/Turkiye/Kocaeli/kocaeli_tarihi.htm (Erişim tarihi: 13.02.2018, 20:40)

http://www.ozgurkocaeli.com.tr/bu-kente-kocaeli-adi-nasil-verildi-260499h.htm (Erişim tarihi: 13.02.2018, 21:10)

İkili Adlandırma Sisteminde Tarihî ve Mitolojik Karakter Kullanımı: Kocaeli Florası Örneği

Hüseyin DOĞAN* - Elif Bilge DOĞAN**

Giriş

Kocaeli; Türkiye'nin en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olup, ülke sıralamasında nüfus yoğunluğu bakımından ikinci, nüfus bakımından onuncu sıradadır.[1] İlin 1950'lerden itibaren bir sanayi şehri kimliğine bürünmesi nüfusunun hızla artmasına ve doğal ortamların yoğun bir yapılaşmanın baskısı altına girmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Kocaeli florasında görülen bitki türleri üzerinde yapılan güncel çalışmalar incelendiğinde, toplam tür sayısının bin civarında olduğu görülmektedir.[2]

Bu çalışmada, Carl Linnaeus'un 1753 yılında yayımladığı Species Plantarum adlı eseri ile ortaya attığı ve günümüzde de geçerliliğini korumakta olan İkili Adlandırma (Binomial nomenklatür) sisteminde tarihî ve mitolojik karakterlerin kullanımı, Kocaeli Florası örneği üzerinden incelenmektedir.

Dönem dönem Helen ve Roma kültürlerinin etkisi altında kalan Kocaeli, antik çağ yazınının şekillendiği bölgelere coğrafi olarak yakın bir konumdadır ve bitki örtüsü bakımından belli düzeyde bu bölgelerle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle il sınırları içinde görülen bitkilerin büyük bölümüne antik çağ kaynaklarında atıfta bulunulduğu görülmektedir.

Mitolojik Karakterler

Dafni

Daphne L. 113 tür barındıran çalı formunda ve çok yıllık türlerden oluşan bir bitkicinsidir. *Daphne pontica* L.3 (Sırımbağı) ormanlık alanların kenarlarında görülen, 1 metre boylanabilen, parlak koyu yeşil renkli yapraklı, güzel kokulu çiçeklere sahip, çok yıllık bir çalıdır. Nisan ve mayıs aylarında çiçek açar. Kandıra ilçesine bağlı Bağırganlı Köyü'nde fotoğraflanmıştır. (Ek 1) Bitkinin yayılış alanı literatüre Pontus bölgesi olarak geçmiştir ve bu nedenle *pontica* epiteti uygun görülmüştür. Cins adı ise Yunanca defne (δάφνη)4 anlamına gelmektedir ve adını Dafni'den almıştır. Dafni, Yunan mitolojisinde görülen bir su perisidir. Oldukça güzel olan Dafni'ye, Apollon âşık olur ancak Dafni bu aşka karşılık vermez. Apollon'un baskısından bunalan Dafni bir tanrı olan babası Peneus'tan yardım ister, o da Dafni'yi sonsuza kadar defne ağacına dönüştürür.5 Her ne kadar mitolojide bahsi geçen bitkinin *Laurus nobilis* L. (Akdeniz defnesi) olduğuna dair genel bir kabul bulunsa da, Defne adı klasik dönemden itibaren parlak yeşil renkli yapraklara sahip tüm çalıların genel adı olarak kullanılmıştır.6

Narkissos

Narcissus L. 142 tür barındıran, ormanlık alanların kenarları, çayır ve derekenarlarında, nemli bölgelerde görülen çok yıllık bir bitki cinsidir. 80 cm. büyüyebilen *Narcissus tazetta* L.7(Çin nergisi), Ocak ve mart ayları arasında çiçek açarken, 40 cm.büyüyebilen *Narcissus pseudonarcissus* L.8 (Zerrin) ve 30 cm. büyüyebilen *Narcis-*

* *Kocaeli Üniversitesi, Tarih, hcdgn@live.com*
** *Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, azrabilge@gmail.com*

1 http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1591 erişim tarihi: 06.11.2017.
2 Galip Akaydın; Gözde Çalışkan; Emine Burcu Yılmaz, "Beşkayalar Vadisi (Gölcük-Kocaeli)'nin Florası", Fırat Üniv. Fen ve Müh. Bil. Dergisi, 18, (2006), s. 459-469; Fazıl Özen; Arda Acemi, "Kocaeli'de yayılış gösteren bitkilerin endemikler ve tehlike sınıfları yönünden değerlendirilmesi", OT Sistematik Botanik Dergisi, 18, (2011), 147-148; Merve Sümeyye Yılancı; Mehmet Sağıroğlu, "Kocaeli-Karamürsel-Yalakdere beldesi ve çevresinin florası", SAÜ. Fen Bil. Der., 17/3, (2013), 407-425.
3 Carl von Linné, Species plantarum, Stockholm, 1753, s. 357.
4 Robert Beekes, Etymological Dictionary of Greek, Boston, 2010, s. 177.
5 Gaius Julius Hyginus, Mythographi Latini, Amstelodami, 1681, s. 283.
6 Elspeth Beckett, Wild flowers of Majorca, Minorca and Ibiza, Rotterdam, 1988, s. 92.
7 von Linné, Species..., s. 290.
8 von Linné, Species..., s. 289.

susjonquilla L.9(Fulya) mart ve nisan aylarında çiçek açar. *N. tazetta* İzmit, *N. pseudonarcissus* ve *N. jonquilla* Kartepe ilçelerinde fotoğraflanmıştır. (Ek 2-4) Cins adı Yunanca nergis (νάρκισσος)10 anlamına gelmektedir ve adını Narkissos'dan almıştır. Ekho adlı bir peri Narkissos'a âşık olur ancak aşkı karşılık görmez. Kalbi kırılan Ekho bir köşeye çekilir ve en sonunda sadece sesi bir yankı olarak kalır. Ekho'nun durumuna üzülen Afrodit, Narkissos'u kendine âşık olmakla cezalandırır. Günlerden bir gün suda yansımasını gören Narkissos, onun kendi yansıması olduğunu anlamayarak görüntüye âşık olur. Zamanla aşkının karşılıksız olduğunu anlayan Narkissos intihar eder.11 Öldüğü yerden de nergis çiçekleri çıkar.12

İris

Iris L.389 tür barındıran, değişik habitat alanlarında yayılış gösteren ve çok yıllıksoğanlı bir bitki cinsidir. 120 cm. büyüyebilen *Iris germanica* L.13 (Gök süsen), nisan ve mayıs aylarında çiçek açarken, 150 cm. büyüyebilen *Iris pseudacorus* L.14 (Bataklık süseni), mayıs ve haziran aylarında çiçek açar. *Iris suaveolens* Boiss. & Reut. (Bodur süsen) mart ve nisan aylarında, *Iris sintenisii* Janka (Çatal süsen) mayıs ve haziran aylarında çiçeklidir. İl genelinde birçok noktada fotoğraflanmışlardır. (Ek 5-8) Cins adı Yunanca gökkuşağı (ἶρις)15anlamına gelmektedir ve adını İris'ten almıştır. Hesiodos, Iris'in gökkuşağını simgelediğini, bu nedenle yer ile gök ya da diğer bir deyişle tanrılar ile insanların arasında bir köprü görevi gördüğünü kaydetmektedir. Doğallıkla Iris, tıpkı Hermes gibi tanrıların habercisidir.16

Chiron

Centaurea L.922 tür barındıran bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 7 farklıtürü fotoğraflanmıştır. Bunlar sırasıyla *C. solstitialis* L., *C. diffusa* Lam., *C. virgata* Lam., *C.iberica* Trevir. ex Spreng., *C. urvillei* DC., *C. cariensis* Boiss. ve *C. kilaea* Boiss.'dır. Cinsebağlı türler birden fazla habitat alanında yayılış göstermektedir. (Ek 9-15) Cins adı Yunanca sentor (κένταυρος) kelimesinden gelmektedir ve adını Sentor Chiron'dan almıştır. Antik çağ kaynaklarında üst tarafı insan alt tarafı at olan yaratıklara çok sayıda atıf vardır17 ve bunların en meşhuru Chiron'dur. Homeros, ünlü Akalı savaşçı Aşil'in de hocası18 olan Chiron'u eczacılığın babası olarak niteler19 ve onun şifalı bitkileri kullandığını kaydeder. Plinius ise eczacılık ve botanik bilimlerinin Chiron'a atfedildiğini yazmaktadır.20 Plutarkhos, Yunanistan'ın Magnezya şehrinde yaşayanların eczacılık konusunda hünerli olmalarını, onların Chiron'un soyundan gelmeleri ile açıklar.21

Bitki bilim açısından antik çağ kaynaklarında bu denli popüler olması nedeniyle Chiron'un adı başka bir bitki cinsine daha verilerek onurlandırılmıştır: 28 türe sahip olan *Centaurium* Hill22cinsi. *Centaurium erythraea* Rafn23(Kırmızı kantaron), açık ormanlık alanve çayırlarda görülen, 50 cm. büyüyebilen iki yıllık bir ottur. Haziran ve eylül ayları arasında çiçeklenir. İl genelinde yaygın olarak görülmüştür. (Ek 16) *Centaurium maritimum* (L.) Fritsch (Sarı gelindüğmesi), çalılık alanlar ve yamaçlarda görülen, 15 cm. boylanabilen tek ya da iki yıllık bir ottur. Haziran ayında çiçeklenir ve Derince ilçesinde fotoğraflanmıştır. (Ek 17)

Silenus

Silene L. 558 tür barındıran bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 7 farklı türüfotoğraflanmıştır: *S. gallica* L. (Serçeçiçeği), *S. bellidifolia* Juss. ex Jacq. (Tüylü nakıl), *S.dichotoma* Ehrh.(Çatal nakıl), *S. italica* (L.) Pers. (Yuğuşyüreği), *S. compacta* Fisch.(Kanlıbasıra), *S. vulgaris* (Moench) Garcke *(Ecibücü) veS. latifolia subsp. alba* Greuter &Burdet (Gıcıgıcı). Cinse bağlı türler birden fazla habitat alanında yayılış göstermektedir. (Ek 18-23) Cins adı Yunanca silenus (Σειληνός) kelimesinden gelmektedir ve adını Satir Silenus'tan almıştır. Satirlerin yarı keçi yarı insan formunda olmasına rağmen, Silenus daha çok at özellikleri taşır ve bu özelliği ile diğer satirlerden ayrılır. Silenus, şarap tanrısı Dionysos'un öğretmenidir.24 Cinse ait türlerin büyük bölümü viskozite

9 von Linné, Species..., s. 290.
10 Beekes, Etymological..., s. 997.
11 Ovidius, Metamorphoses, London, 1826, s. 58-71.
12 Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1972, s. 229.
13 von Linné, Species..., s. 38.
14 von Linné, Species plantarum, s. 38.
15 Beekes, Etymological..., s. 598.
16 Hesiodos, Eseri ve Kaynakları, Çev.: Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Ankara, 1977, s. 199.
17 Örneğin; Homeros, Odysseia, Çev.: Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul, 1970, s. 347.
18 Homeros, İliad, Çev.: Alexander Pope, London, 1909, s. 91.
19 Homeros, İliad..., s. 222.
20 Gaius Plinius Secundus, Naturalis Historia, London, 1855, s. 224.
21 Lucius Mestrius Plutarchus, Morals, London, 1704, 256.
22 John Hill, British Herbal, London, 1756, s. 63.
23 Carl Gottlob Rafn, Danmarks og Holsteens Flora, Kjøbenhavn, 1800, s. 75.
24 Azra Erhat, Mitoloji..., s. 303.

görülür ve bu nedenle doğrudan şarap tanrısı ile bir bağ kurulduğu düşünülmektedir.25 Ayrıca Silenus'un orman tanrısı olması ve *Silene* türlerinin genellikle ormanlık alanlarda görülmesi nedeniyle bir bağ kurulmuş olması da mümkündür.26

Helen

Inula L. 112 türle temsil edilen bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 6 farklı türüfotoğraflanmıştır: *I. ensifolia* L. (Kılıç andızotu), *I. salicina* L. (Su andızotu), *I. germanica* L. (Ekin andızotu), *I. britannica* L. (Çayır andızotu), *I. conyza* DC. (Gölge andızotu) ve *I.heterolepis* Boiss.(Ak andızotu). Cinse bağlı türler birden fazla habitat alanında yayılışgöstermektedir. (Ek 24-29) Bitki, uğruna doğu ile batı arasındaki ilk çok uluslu savaşın yapıldığı27 Helen'in adını taşımaktadır. Plinius, çiçeğin Helen'in gözyaşlarının toprağa düştüğü yerden çıktığını ifade etmektedir. Helen'in efsanevi güzelliğinden kinaye, bitkiden elde edilen krem, Roma'da gençleştirici ve güzelleştirici olarak kullanılmıştır.28

Helen, antik çağ yazınının en popüler karakterlerinden biridir. Homeros'un İlyada ve Odysseia adlı eserleri dışında, Aristofanes, Marcus Tullius Cicero, Publius Vergilius Maro, Euripides, vb. antik çağ yazarı Helen ve onun etrafında şekillenen efsane hakkında yazmıştır. Buna göre, Sparta Kralı Menalaos'un karısı olan Helen ile Troya kralı Priam'ın oğlu Paris birbirlerine âşık olurlar ve gizlice Troya şehrine kaçarlar. Bu durum üzerine Menalaos'un abisi Agamemnon önderliğindeki Aka ittifakı Troya şehrine saldırır ve on yıl süren savaş sonunda şehri ele geçirerek tahrip ederler. Helen, Menalaos ile Sparta'ya geri dönmek zorunda kalır. Sağ kalan Troyalılar ise denizi geçerek İtalya yarımadasına geçerler, bu kafilenin torunları Roma Krallığını kurarlar.

Kirke

Circaea L. 22 tür barındıran bir bitki cinsi olup, il sınırlarında tek türüfotoğraflanmıştır. *Circaea lutetiana* L.29 (Kankurutan) ormanlık alanlarda görülen, 60 cm. boylanabilen, ince gövdeli, beyaz renkli çiçeklere sahip, çok yıllık bir ottur. Haziran ve eylül ayları arasında çiçek açar. Kartepe ve Başiskele ilçelerinde fotoğraflanmıştır. (Ek 30) Cins adı ise Yunanca şahin (κίρκος) kelimesinden türetilmiştir ve büyücü Kirke'ye adanmıştır. Kirke ile ilgili elde olan bilgilerin önemli bir bölümü Homeros'un Odysseia'sı mahreçlidir. Troya Savaşı sonrası memleketi İthaka'ya dönmeye çalışan Odysseus, arkadaşları ile Kirke'nin adasını çıkarlar. Kirke, Odysseus'un adamlarını domuza çevirir. O da, Kirke'yi kendine âşık ederek adamlarını kurtarır.30 Bitkinin kökünden çok güçlü bir aşk iksiri elde edildiği ve Circe'nin büyülerini yapmak için bu bitkiden faydalandığı düşünülmektedir.31

Adonis

Adonis L. 37 türle temsil edilen bir cinstir ve il sınırlarında tek türü fotoğraflanmıştır. *Adonis annua* L.32(Kandamlası) çayır, tarla ve yol kenarlarında görülen, 25 cm. büyüyebilen,kırmızı renkli çiçeklere sahip tek yıllık bir ottur. Nisan ve temmuz ayları arasında çiçek açar. İzmit ve Derince ilçelerinde fotoğraflanmıştır. (Ek 31) Cins adını Adonis'ten (Ἄδωνῖς) almıştır. Adonis'e dair en ayrıntılı bilgi Ovidius'un Dönüşümler adlı eserinde geçmektedir. Buna göre, Adonis'in annesi tanrılar tarafından bir *Commiphora* ağacına dönüştürülmüştür ve bu ağaçtan Adonis doğmuş, yakışıklı olması nedeniyle de Afrodit ve Persephone arasında bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu durum üzerine Zeus, Adonis'in yılın üçte birini Afrodit, üçte birini Persephone, kalan üçte birini istediği bir yerde geçirmesine karar verir. Vahşi bir domuzun saldırısıyla yaralanan Adonis'in yaralarına Afrodit büyülü bir nektar sürer, ancak Adonis'i kurtaramaz. Nektar Adonis'in kanına karışarak toprağa süzülür ve oradan kan renginde çiçeklere sahip Adonis çiçekleri çıkar.33

Aşil

Achillea L. 184 türle temsil edilen bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 5 farklıtürü fotoğraflanmıştır: *A. millefolium* L. (Civanperçemi), *A. crithmifolia* Waldst. & Kit. (Güzel namusotu), *A. setacea* Waldst. & Kit. (Ayvabala), *A. coarctata* Poir. (Kirpit) ve *A.nobilis subsp. neilreichii* (A.Kern.) Velen. (Binbiryaprak). Cinse bağlı türler genellikle çayırve yol kenarlarında yayılış göstermektedir. (Ek 32-36) Cins adını efsanevi Aka kahramanı

25 Flora of North America Editorial Committee, Flora of North America, New York, 2003, s. 166.
26 Edmond Rostand, Cyrano de Bergerac, New York, 2004, s. 188.
27 Homeros, İlyada, Çev.: Ahmet Cevat Emre, İstanbul, 1957, s. 41.
28 Bettany Hughes, Helen of Troy, Great Britain, 2006.
29 von Linné, Specie..., s. 9.
30 Homeros, Odysseia, İstanbul, 2008, Çev.: Azra Erhat, A. Kadir.
31 Patrick Hunt, Poetry in the Song of Songs, New York, 2008, s. 134.
32 von Linné, Species..., s. 547.
33 Ovidius, Metamorphoses..., s. 266-274.

Aşil'den (Ἀχιλλεύς) almaktadır. Aşil hakkında en detaylı bilgiler Homeros'un İlyada adlı eserinde yer almaktadır. Troya Savaşı esnasında Agamemnon ile arasında anlaşmazlık yaşanan Aşil, savaş meydanını terk eder ve onun savaşa dâhil olmadığı süre boyunca Akalar savaşta üstünlük kuramaz. Ancak Aşil'in en yakın arkadaşı Patroklos'un Hektor tarafından öldürülmesi üzerine Aşil tekrar savaş meydanına döner.34 Savaşın sonlarına doğru Paris'in attığı bir okla topuğundan yaralanır ve bu yara nedeniyle ölür.35 İlyada'nın on ikinci bölümünde, okla yaralanan Eurypylus çevresindekilere *"Beni gemiye taşıyın ve yaramınüzerine yara iyileştirici bitkiyi serpin. Bu otun iyileştirici özelliğini Aşil'den öğrendik, o da Sentor Chiron'dan öğrenmişti."*36der. Her ne kadar Homeros söz konusu bitkinin hangi bitkiolduğu hususunda bilgi vermemiş olsa da, Plinius bitkinin Aşil'in bitkinin yara iyileştirici etkisini keşfetmesinden sonra achilleos olarak anıldığını kaydeder.37

Artemis

Artemisia L. 530 türle temsil edilen bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 2 farklıtürü fotoğraflanmıştır: *A. annua* L. (Peygamber süpürgesi) ve *A. vulgaris* L. (Misk otu). Cinse bağlı türler birden fazla farklı habitat türünde yayılış göstermektedir. (Ek 37-38) Cins adını Yunan mitolojisinde tabiat tanrıçası Artemis'ten (Ἄρτεμις) almaktadır. Homeros, Artemis'i okçu ve avcı sıfatları ile nitelemiştir. Cins adının kaynağı ile ilgili bir diğer görüş ise; M.Ö. 353-351 yılları arasında hüküm sürmüş Karya Satrabı, doktor ve bitki bilimci II. Artemisia onuruna adlandırıldığı yönündedir.38

Demeter

Eleusine Gaertn.10 türle temsil edilen bir bitki cinsidir. Kocaeli sınırları içinde cinseait tek tür fotoğraflanmıştır: *Eleusine indica* (L.) Gaertn.39 (Kazçimi). Tür çayır, tarla ve yol kenarlarında yayılış göstermektedir. (Ek 39) Cinse, tarım tanrıçası olan Demeter'in ikinci adı olan Eleusine (Ἐλευσῖνι) verilmiştir. Hesiod, Tanrıların Doğuşu adlı eserinin birçok yerinde Demeter'i doğrudan tarımla ilişkilendirmiştir.

Serapis

Serapias L. 43 türle temsil edilen soğanlı ve çok yıllık bir cinstir. Kocaeli sınırlarıiçinde cinse ait tek tür fotoğraflanmıştır: *Serapias parviflora* Parl. (Sağırkulağı). Tür nemli çayırlarda yayılış göstermektedir. (Ek 40) Cins adını, Greko-Mısır tanrısı Serapis'ten (Σάρᾶπις) almaktadır. Serapis'in kadim Mısır tanrısı Osiris'in sonraki dönemdeki karşılığı olduğu varsayılmaktadır.40 Öküz tanrı Apis, Osiris'in yeryüzündeki simgesi olduğu düşünülerek Osirapis olarak adlandırılmıştır. Serapias türlerinin çiçekleri de yüzeysel olarak antik Apis tasvirlerini andırmaktadır.41

Tarihî Karakterler
VI. Mithridatis

20 tür barındıran *Agrimonia* L. Kocaeli ilinde tek türle temsil edilmektedir. *Agrimoniaeupatoria* L.42(Koyunotu) yol kenarı ve nemli çayırlarda görülen, 1 metreboylanabilen,tamamı tüylerle kaplı çok yıllık bir ottur. Temmuz ve eylül ayları arasında çiçek açar. İl genelinde yaygın olarak görülmüştür. (Ek 41) Pontus kralı VI. Mithridates Eupator onuruna adlandırılmıştır. Kocaeli'nde yayılış gösterip kralın onuruna adlandırılan diğer bitki ise 129 türle temsil edilen *Eupatorium* cinsine ait bir üye olan *Eupatorium cannabinum* L.43 (Koyun pıtrağı)'dur. Bitki ormanlık alanların kenarlarında ve nemli bölgelerde görülür, 1,5 metre boylanabilir ve çok yıllıktır. Temmuz ve eylül ayları arasında çiçek açar. Bitki ormanlık alanlarda yoğun olarak görülmüştür. (Ek 42)

Ancak Mithridates'in meşhur yaptığı başka bir bitkidir: *Rhododendron ponticum* L.44 (Kumar). Kocaeli'nin Gölcük, Kartepe ve Başiskele ilçelerinin yüksek rakımlı bölgelerinde, *Fagus orientalis* Lipsky(Doğu kayını) ormanlarının kıyılarında nemli ve yarı gölgelialanlarda görülen, her dem yeşil, mayıs ve haziran ayları arasında çiçeklenen ve 5 metre kadar boylanabilen çalı formunda bir bitkidir. (Ek 43) Bitkinin çiçek ve yaprakları, in-

34 Homeros, İlyada, Çev.: Ahmet Cevat Emre.
35 Homeros, Odysseia, İstanbul, 2008, Çev.: Azra Erhat, A. Kadir.
36 Homeros, İliad..., s. 222.
37 Pliny the Elder, The Natural History, Book XXV, Çev.: John Bostock, London, 1893, chap. 19.
38 David Gledhill, The Names of Plants, Cambridge, 2008, s. 57.
39 Joseph Gaertner, De Fructibus et Seminibus Plantarum, Amsterdam, 1788, s. 8.
40 Rivka Ulmer, Egyptian Cultural Icons in Midrash, Berlin, 2009, s. 232.
41 Terry Smale, "Serapias", The Pleione Review, (2005), s. 19.
42 von Linné, Species..., s. 448.
43 von Linné, Species..., s. 838.
44 von Linné, Species..., s. 562.

sanlar için zehirli olan grayanotoxin toksini barındırır45 ve bitkiden elde edilen bal bölgesel olarak 'deli bal' olarak bilinir. Bitkinin insanlar üzerindeki etkisi ile ilgili ilk yazılı kaynak M.Ö. 400 dolaylarına tarihlenmektedir. Ahameniş İmparatorluğu'nda yaşanan taht kavgasında Kyros ve

II. Artakserhas arasında meydana gelen Cunaxa Savaşı'na Kyros safında katılan paralı 10.000 kişilik Yunan ordusu, Karadeniz sahilinde bulunan bir köye ulaştıklarında ağaçlarda bulunan balı tüketirler, ishal ve kusma vakaları görülür, nihayetinde ordunun tamamı savaşamayacak hale gelir. Ordu, ancak olayın dördüncü günü tekrar harekete geçebilir. Savaşa bizzat katılan Ksenephon, baldan az miktar tüketen askerlerin sarhoş gibi davrandıklarını, çok tüketenlerin ise can çekişiyor gibi göründüklerini ifade etmektedir.46

Aristo ya da Straton'a atfedilen On Things Heard adlı çalışmada, Pontus bölgesindeki Trabzon şehrinde bulunan güçlü kokulu bir balın, tüketildiğinde sağlıklı bir insanı çılgına çevirdiği kaydedilmektedir.47

Bitkinin tarihte bıraktığı en önemli izi ise Strabo'nun Coğrafya adlı eserinde görürüz. Roma Cumhuriyeti ile Pontus Krallığı arasında M.Ö. 73 - M.Ö. 63 yılları arasında meydana gelen ve Roma Cumhuriyeti'nin zaferi ile sonuçlanan Üçüncü Mithridatis Savaşı esnasında bitki bir biyolojik silah olarak kullanılmıştır. Pontus kralı VI. Mithridates, küçük yaşından itibaren suikast tehdidi nedeniyle zehirlere ilgi duymuş ve zehirlerin insanlar üzerindeki etkilerini saptayabilmek için bunları köleler, suçlular ve savaş esirleri üzerinde denemiştir.48 Bunun bir karşılığı olarak; başında Gnaeus Pompeius Magnus'un bulunduğu Roma ordusunun üç manipulusu Yalnızçam Dağları civarından geçerken, Strabo'nun ismini Heptacometae olarak belirttiği yerel kabile tarafından yol boyuna içinde bal olan kâseler konulmuş, bunları tüketen askerler savaşamaz hâle geldiklerinde de kolaylıkla yok edilmişlerdir.49

Lisimahos, Sicilya kralı

Lysimachia L. 208tür barındıran bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 4 farklıtürü fotoğraflanmıştır: *L. nummularia* L.50 (Yer kargaotu), *L. vulgaris* L.51 (Kargaotu), *L.punctata* L.52(Benli kargaotu) *ve L. dubia* Aiton53(İkiz kargaotu). Cinse bağlı türlergenellikle dere ve/veya göl kenarı gibi nemli bölgelerde yayılış göstermektedir. (Ek 44-47)

Cins adı, Sicilya adasında hüküm sürmüş Yunan kral Lisimahos onuruna adlandırılmıştır. Kızgın bir boğa tarafından kovalanan kral, hayvanı bir kargaotu ile sakinleştirerek saldırısından korunmuştur.54 Bitkinin kanama durdurucu ve büzücü özelliklerini ilk defa keşfeden de odur.55

Şarlman

Carlina L.53 türle temsil edilen bir bitki cinsi olup, Kocaeli sınırları içinde 3 farklıtürü fotoğraflanmıştır: *C. lanata* L. (Keygana), *C. corymbosa* L. (Kırkbaş dikeni) ve *C.biebersteinii subsp. brevibracteata* (Andrae) K.Werner. (Kısa kayadikeni). Cinse bağlı türlergenellikle ormanlık alanların kenarlarında yayılış göstermektedir. (Ek 48-50) Cins adı, Kutsal Roma İmparatoruluğu'nun ilk imparatoru Şarlman'ın adını taşımaktadır. Rivayete göre, Şarlman ordusunda görülen veba salgınını, başmeleğin (archangel) yol göstermesi ile bir Carlina türünün kökünü kullanarak tedavi etmiştir.56 Şarlman ayrıca, İmparatorluk bahçelerinde yetiştirilmesi gereken bitkilere yönelik bir genelge yayımlamıştır. 72 bitkilik bu liste içinde çeşitli sebze ve süs bitkilerinin yanı sıra tıbbi değeri olan bitkiler de yer almaktadır.57

II. Leopold, Toskana dükü

Leopoldia Parl.14 türle temsil edilen soğanlı ve çok yıllık bir bitki cinsi olup, Kocaelisınırları içinde 2 türü fotoğraflanmıştır: *Leopoldia comosa* (L.) Parl. (Morbaş) ve *Leopoldiatenuiflora* (Tausch) Heldr.(Püsküllübaş).Cinse bağlı türler ormanlık alanların kenarlarında venemli çayır bölgelerinde yayılış göstermektedir. (Ek 51-52) Cins, II. Leopold (1797-1870) onuruna adlandırılmıştır. Cinse adının verilmesinin nedeni ise, cinsi literatüre dâ-

45 Center for Food Safety and Applied Nutrition (U.S.), Foodborne pathogenic microorganisms and natural toxins handbook: The 'bad bug book', Washington, 1998, s. 109.
46 Ksenephon, Anabasis, Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul, 1974, s. 146.
47 Aristotle, Minor Works, Cambridge, 1936, s. 245.
48 A. Wallace Hayes, Principles and Methods of Toxicology, Boca Raton, 2008, s. 12.
49 Strabo, The geography of Strabo: V, Cambridge, 1988, s. 401.
50 von Linné, Species..., s. 148.
51 von Linné, Species..., s. 146.
52 von Linné, Species..., s. 147.
53 William Aiton, Hortus Kewensis, London, 1789, s. 199.
54 Leonard M. Adkins, Wildflowers of the Appalachian Trail, Birmingham, 2006, s. 108.
55 Thomas Wright, Comprehensive Dictionary of the World, New Delhi, 1992, s. 667.
56 Marcus Harrison, Plants and the Plague, Great Britain, 2015, s. 126.
57 Plinio Prioreschi, Medieval Medicine, Omaha, 2003, s. 177.

hil eden İtalyan bitki bilimci Filippo Parlatore'ye verdiği destektir. Dük, Parlatore'yi Floransa Botanik Parkı'nın yöneticiliğine atamış ve profesör unvanı vermiştir.

Romulus

Romulea Maratti126 türle temsil edilen soğanlı ve çok yıllık bir bitki cinsi olup, cinseait tek tür, mart ayında Körfez ilçesinde fotoğraflanmıştır: (Ek 53) *Romulea linaresii* Parl. (Dibitatlı). Tür, ormanlık alanlarda ve dere yamaçlarında görülmektedir. Cins, Roma şehrinin kurucusu ve Roma Krallığı'nın ilk kralı olan58 Romulus'a adanmıştır. Romulus dönemimde; Roma şehrinin kurulması, kardeşi Remus'un öldürülmesi59, düzenli ordunun kurulması, Senato organının oluşturulması ve halkın patrici ve pleb sınıfına bölünmesine dair bilgiler gerek Livius gerekse Dionysius tarafından ayrıntılı bir biçimde yazılmıştır. Cinse ait üyeler, Roma şehrine yakın bölgelerde yoğun olarak görülmektedir.60

Gentius

Gentiana L. 478 türle temsil edilen bir bitki cinsidir. Kocaeli il sınırları içinde cinse aittek tür fotoğraflanmıştır: (Ek 54) *Gentiana asclepiadea* L.61 (Sütlü güşad). 80 cm. boylanabilen tür; ormanlık alan, dere kıyısı ve çayırlarda yayılış göstermektedir ve çok yıllıktır. Temmuz ve eylül aylarında çiçek açar. Cins adını, M.Ö. 181-168 yılları arasında hüküm sürmüş son İlirya kralı Gentius'tan almaktadır. M.Ö. 168 yılında Roma praetoru Lucius Anicius Gallus tarafından mağlup edilmiş ve esir alınarak Roma'da hapsedilmiştir. Gentius, bitkinin tonik özelliklerini ilk keşfedendir.62 Cins ve kralın bağlantısı 2000 leklik Arnavutluk banknotunda da kendini gösterir. Banknotun bir yüzünde Gentius portresi varken, diğer yüzünde bir *Gentiana* türü vardır.

Zebedi oğlu Yakup

Jacobaea Mill.56 türle temsil edilen bir Papatyagiller cinsidir. Kocaeli il sınırlarıiçinde cinse ait tek tür fotoğraflanmıştır: (Ek 55) *Jacobaea aquatica* G. Gaertn., B. Mey. & Scherb. (Su kanarya otu). Sulak alanların yakınlarında görülen tür, 80 cm. büyüyebilir. Haziran ve eylül ayları arasında çiçek açar. Cins adını, Aziz Yakup'tan almıştır. İsa'nın on iki havarisinden olan Yakup, havari grubunda yer alan diğer Yakup'tan ayırt edilebilmesi için Zebedi oğlu, ya da Büyük Yakup olarak anılır. 44 yılında Yahudi kral Herod Agrippa tarafından kafası kestirilerek idam edilmiştir.63 Hristiyanlığın ilk şehidi olarak kabul edilir. Aziz Yakup Yortusu, Roma Katolik Kilisesi tarafından 25 Temmuz'da kutlanmaktadır ve *Jacobaea vulgaris* Gaertn.bu tarihler arasında çiçek açmaktadır. Ayrıca Yakup gezgindervişlerin koruyucu azizidir ve bitkiden elde edilen bir merhem ayak ağrısına iyi gelmektedir.

Meryem

Silybum Vaill.2 türle temsil edilen bir Papatyagillercinsidir. Kocaeli il sınırları içindecinse ait tek tür fotoğraflanmıştır: (Ek 56) *Silybum marianum* (L.) Gaertn. (Devedikeni). Tahrip edilmiş araziler, yol kenarı ve sulak alanların yakınlarında görülen tür 2 metre büyüyebilir. Haziran ve ağustos aylarında çiçek açar. Tür adını İsa'nın annesi Meryem'den almıştır. Meryem Mısır'dan kaçarken bebeği İsa'yı emzirmek için bitkinin yapraklarından oluşan bir gölgeliğe sığınır. Burada sütünden bir miktar bitkinin yapraklarına damlar.64 Bitkinin yapraklarında görülen karakteristik beyaz lekeler bu hadiseye izafe edilmektedir (Ek 57).

Albruna

Aurinia Desv.12 türle temsil edilen bir Turpgiller cinsidir. Kocaeli il sınırları içindecinse ait tek tür fotoğraflanmıştır: (Ek 58) *Aurinia saxatilis* (L.) Desv. (Egeincisi). Kayalık yamaçlarda görülen, çok yıllık, her dem yeşil, 30 cm. boylanabilen bir bitkidir. Nisan ve mayıs aylarında çiçek açar. Cins, Alman kâhin Albruna'ya adanmıştır. Romalı tarihçi Tacitus, imparator Tiberius Caesar Augustus ve imparator Nero Claudius Drusus Germanicus dönemlerinde Germen halklarının kutsal kabul ettikleri kadınlar arasında Aurinia'yı (Albruna) da sayar.65 Albruna bir kadın peygamberdir. Gelgelelim, Nicaise Auguste Desvaux cinsi literatüre dâhil ettiği makalesin-

58 Titus Livius, History of Rome, Çev.: George Baker, New York, 1823, s. 22.
59 Dionysius of Halicarnassus, The Roman Antiquities, Çev.: Earnest Cary, Cambridge, 1960, s. 299.
60 Peter Goldblatt; John C. Manning, The Iris Family, Portland, 2009, s. 91.
61 von Linné, Species..., s. 329.
62 Willis Linn Jepson, A Manual of the Flowering Plants of California, Berkeley, 1925, s. 763.
63 Wendy Doniger, Encyclopedia of World Religions, Chicago, 2008, s. 560.
64 Ludovico Abenavoli et al, "Milk Thistle in Liver Diseases: Past, Present, Future", Phytotherapy Research, (2010), s. 3.
65 Gaius Cornelius Tacitus, De Origine et situ Germanorum, Çev.: R. B. Townshend, London, 1894, s. 61.

de, etimolojik kökenine dair herhangi bir şey yazmamıştır.66 Bitki ve Albruna bağlantısına Jacob Grimm'in Alman Mitolojisi adlı hacimli kitabında rastlanır.67 Metne göre Albruna, alraun adında doğurganlık arttırıcı kutsal bir bitki kullanmaktadır.

Kocaelili Barbara

Barbarea Scop.32 türle temsil edilen bir Turpgiller üyesidir ve cinse ait iki türünyayılış gösterdiği tespit edilmiştir: (Ek 59) *Barbarea vulgaris* R.Br. (Nicarotu) ve *Barbareaplantaginea* DC.(Götlezgötü). Cinse ait türler yol kenarlarında, çayırlarda ve yamaçlardagörülür. Cins, 3. yüzyılda Kocaeli'nde yaşamış68 Azize Barbara'ya adanmıştır. Barbara, inancı yüzünden, Hristiyan olmayan babası tarafından kafası kesilerek öldürülmüştür.69 Cinse ait bazı türler patlamaların neden olduğu yaraları iyileştirmek için kullanılmaktadır.70 Bu nedenle madenciler, askeri mühendisler ve topçular gibi patlayıcıyla çalışanların koruyucu azizesi olan Barbara'nın adı bu cinse uygun görülmüştür.

Sonuç

Çalışma Kocaeli ilinde görülen bitkilerin tamamı üzerinden yapılmamış olup, sadece 2017 yılında Kocaeli il sınırları içinde yer alan çeşitli bölgelerde yerinde fotoğraflanarak teşhis edilen bitkiler incelenmiştir. Bu itibarla çalışma genişletilmeye ve geliştirilmeye namzettir. Çalışmada yer verilen bitkilere ait görsellere, fotoğraflandıkları tarih, bölge ve yükseklik bilgileri ile birlikte ekler bölümünde yer verilmiştir.

66 Nicaise Auguste Desvaux, "Coup d'oeil sur le famille des plantes Cruciferes", Journal de botanique, III, Paris, (1814), s. 145-192.
67 Jacob Grimm, Teutonic Mythology, Çev.: James Steven Stallybrass, London, 1888, s. 1652.
68 George Ferguson, Signs & Symbols in Christian Art, London, 1989, s. 107.
69 Harry F. Williams, "Old French Lives of Saint Barbara", Proceedings of the American Philosophical Society, 119/2, (1975), s. 156-185.
70 Ernest Small, Culinary Herbs, Missoula, 2002, s. 209.

EKLER

Ek 1: Daphne pontica: 08/04/2017; Bağırganlı Köyü; 20 m.; deniz kıyısı.

Ek 2: Narcissus tazetta: 05/03/2017; Bayındırlık; 138 m.; çayır.

Ek 3: Narcissus pseudonarcissus: 11/03/2017; Maşukiye; 53 m.; dere kenarı.

Ek 4: Narcissus jonquilla: 11/03/2017; Maşukiye; 53 m.; dere kenarı.

Ek 5: Iris germanica: 07/05/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 6: Iris pseudacorus: 20/05/2017; Sapanca Gölü; 42 m.; sulak alan.

Ek 7: Iris suaveolens: 01/04/2017; Paşasuyu; 140 m.; ormanlık.

Ek 8: Iris sintenisii: 13/05/2017; Paşasuyu; 140 m.; ormanlık.

Ek 9: Centaurea solstitialis: 14/06/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 10: Centaurea diffusa: 27/06/2017; Bayındırlık; 108 m.; çayır.

Ek 11: Centaurea virgata: 20/07/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

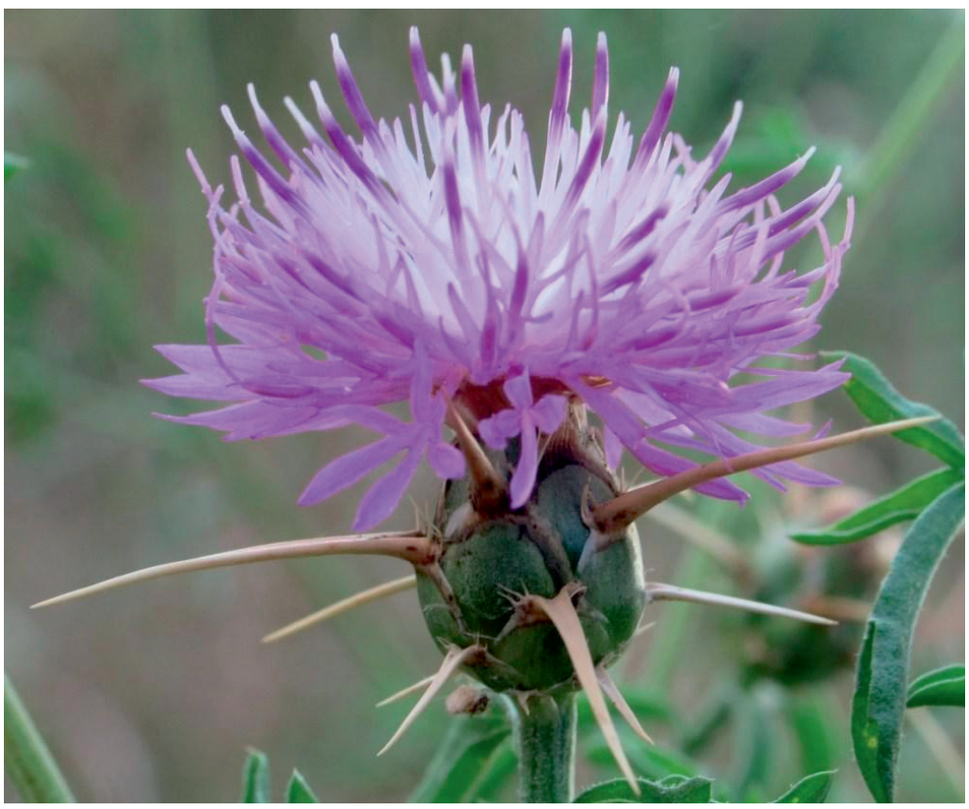

Ek 12: Centaurea iberica: 14/06/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 13: Centaurea urvillei: 24/05/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

Ek 14: Centaurea kilaea: 10/07/2017; Uzunkum; 1 m.; deniz kıyısı.

Ek 15: Centaurea cuneifolia: 22/10/2017; Serindere Kanyonu; 450 m.; ormanlık.

Şekil 16: Centaurium erythraea: 06/06/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

Şekil 17: Centaurium maritimum: 25/06/2017; Çenedağı; 115 m.; ormanlık.

Ek 18: Silene gallica: 01/06/2017; Zübeyde Hanım Ormanı; 470 m.; ormanlık.

Ek 19: Silene bellidifolia: 02/06/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 20: Silene dichotoma: 27/05/2017; Nüzhetiye; 440 m.; ormanlık.

Ek 21: Silene italica: 27/05/2017; Nüzhetiye; 440 m.; ormanlık.

Ek 22: Silene compacta: 02/06/2017; Zübeyde Hanım Ormanı; 470 m.; ormanlık.

Ek 23: Silene latifolia subsp. alba: 07/05/2017; Zübeyde Hanım Ormanı; 470 m.; ormanlık.

Ek 24: Inula ensifolia: 21/06/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

Ek 25: Inula salicina: 10/07/2017; Uzunkum; 5 m.; sulak alan.

Ek 26: Inula germanica: 31/08/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 27: Inula britannica: 09/10/2017; Tahtalı göleti; 223 m.; çayır.

Ek 28: Inula conyza: 22/07/2017; Seyrek; 1 m.; deniz kıyısı.

Ek 29: Inula heterolepis: 03/09/2017; Serindere Kanyonu; 450 m.; ormanlık.

Ek 30: Circaea lutetiana: 26/08/2017; Beşkayalar Tabiat Parkı; 900 m.; ormanlık.

Ek 31: Adonis annua: 07/05/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Ek 32: Achillea millefolium: 01/10/2017; Kentorman; 354 m.; ormanlık.

Ek 33: Achillea crithmifolia: 24/06/2017; Sapanca Gölü; 42 m.; sulak alan.

Ek 34: Achillea setacea: 25/07/2017; Zübeyde Hanım Ormanı; 470 m.; ormanlık.

Ek 35: Achillea coarctata: 18/06/2017; Çınarlıdere; 70 m.; sulak alan.

Ek 36: Achillea nobilis subsp. neilreichii: 26/08/2017; Beşkayalar Tabiat Parkı; 900 m.; ormanlık.

Ek 37: Artemisia annua: 15/09/2017; Bayındırlık; 108 m.; çayır.

Ek 38: Artemisia vulgaris: 20/10/2017; Kentorman; 354 m.; ormanlık.

Ek 39: Eleusine indica: 25/09/2017; Cephanelik; 70 m.; ormanlık.

Ek 40: Serapias parviflora: 08/05/2017; Kentorman; 354 m.; ormanlık.

Ek 41: Agrimonia eupatoria: 11/06/2017; Bayındırlık; 108 m.; çayır.

Ek 42: Eupatorium cannabinum: 02/08/2017; Zübeyde Hanım Ormanı; 470 m.; ormanlık.

Ek 43: Rhododendron ponticum: 04/06/2017; Kuzuyayla; 1300 m.; ormanlık.

Ek 44: Lysimachia nummularia: 19/05/2017; Bıçkıdere; 45 m.; sulak alan.

Ek 45: Lysimachia vulgaris: 27/05/2017; Nüzhetiye; 440 m.; ormanlık.

Ek 46: Lysimachia punctata: 28/07/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

Ek 47: Lysimachia dubia: 24/06/2017; Sapanca Gölü; 42 m.; sulak alan.

Ek 48: Carlina lanata: 02/08/2017; Kentorman; 354 m.; ormanlık.

Ek 49: Carlina corymbosa: 25/07/2017; Kentorman; 354 m.; çayır.

Ek 50: Carlina biebersteinii subsp. brevibracteata: 26/08/2017; Beşkayalar Tabiat Parkı; 900 m.; ormanlık.

Ek 51: Leopoldia comosa: 06/05/2017; Bayındırlık; 108 m.; çayır.

Ek 52: Leopoldia tenuiflora: 03/06/2017; Paşasuyu; 140 m.; ormanlık.

Ek 53: Romulea linaresii: 22/03/2017; Çamlıtepe; 133 m.; ormanlık.

Ek 54: Gentiana asclepiadea: 10/09/2017; Kuzuyayla; 1350 m.; ormanlık.

Şekil 55: Jacobaea aquatica: 11/06/2017; Suadiye; 62 m.; çayır.

Şekil 56: Silybum marianum: 07/05/2017; Cephanelik; 70 m.; çayır.

Şekil 57: Silybum marianum: 25/02/2017; Paşasuyu; 140 m.; ormanlık.

Şekil 58: Aurinia saxatilis: 15/04/2017; Ballıkayalar; 70 m.; ormanlık.

Şekil 59: Barbarea vulgaris: 24/03/2017; Kentorman; 354 m.; ormanlık.

KAYNAKÇA

Abenavoli, Ludovico; Capasso, Raffaele; Milic, Natasa; Capasso, Francesco, "Milk Thistle in Liver Diseases: Past, Present, Future", Phytotherapy Research, (2010), s. 3.

Adkins, Leonard M., Wildflowers of the Appalachian Trail, Menasha Ridge Press, Birmingham, 2006.

Aiton, William, Hortus Kewensis, George Nicol, London, 1789.

Akaydın, Galip; Çalışkan, Gözde; Yılmaz, Emine Burcu, "Beşkayalar Vadisi (Gölcük-Kocaeli)'nin Florası", Fırat Üniv. Fen ve Müh. Bil. Dergisi, 18, (2006), s. 459-469.

Aristotle, Minor Works, Loeb Classical Library, Cambridge, 1936.

Beckett, Elspeth, Wild flowers of Majorca, Minorca and Ibiza, A.A. Balkema, Rotterdam, 1988.

Beekes, Robert, Etymological Dictionary of Greek, Brill, Boston, 2010.

Center for Food Safety and Applied Nutrition (U.S.), Foodborne pathogenic microorganisms and natural toxins handbook: The 'bad bug book', U.S. Food & Drug Administration, Washington, 1998.

Desvaux, Nicaise Auguste, "Coup d'oeil sur le famille des plantes Cruciferes", Journal de botanique, III, Paris, (1814), s. 145-192.

Dionysius, The Roman Antiquities, Çev.: Earnest Cary, Harvard University Press Cambridge, 1960.

Doniger, Wendy, Encyclopedia of World Religions, Chicago, 2008.

Erhat, Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Ferguson, George, Signs & Symbols in Christian Art, Oxford University Press, London, 1989.

Flora of North America Editorial Committee, Flora of North America, Oxford Univ. Press, New York, 2003.

Gaertner, Joseph, De Fructibus et Seminibus Plantarum, A. Asher, Amsterdam, 1788.

Gledhill, David, The Names of Plants, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Goldblatt, Peter; Manning, John C., The Iris Family, Timber, Portland, 2009.

Grimm, Jacob, Teutonic Mythology, Çev.: James Steven Stallybrass, Geroge Bell, London, 1888.

Harrison, Marcus, Plants and the Plague, Lostwithiel, Great Britain, 2015, s. 126.

Hayes, A. Wallace, Principles and Methods of Toxicology, Taylor & Francis, Boca Raton, 2008.

Hesiodos, Eseri ve Kaynakları, Çev.: Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977.

Hill, John, British Herbal, T. Osborne and J. Shipton, London, 1756.

Homeros, İliad, Çev.: Alexander Pope, Cassel and Company, London, 1909.

Homeros, İlyada, Çev.: Ahmet Cevat Emre, Varlık Yayınları, İstanbul, 1957.

Homeros, Odysseia, Çev.: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1970.

Hughes, Bettany, Helen of Troy, Pimlico, Great Britain, 2006.

Hunt, Patrick, Poetry in the Song of Songs, Peter Lang, New York, 2008.

Hyginus, Gaius Julius, Mythographi Latini, Someren, Amstelodami, 1681.

Jepson, Willis Linn, A Manual of the Flowering Plants of California, Sather Gate Bookshop, Berkeley, 1925.

Ksenephon, Anabasis, Çev.: Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Linné, Carl von, Species plantarum, Impensis Laurentii Salvii, Stockholm, 1753.

Livius, Titus, History of Rome, Çev.: George Baker, Peter A. Mesier, New York, 1823.

Ovidius, Metamorphoses, Samuel Garth, London, 1826.

Özen, Fazıl; Acemi, Arda, "Kocaeli›de yayılış gösteren bitkilerin endemikler ve tehlike sınıfları yönünden değerlendirilmesi", OT Sistematik Botanik Dergisi, 18, (2011), 147-148.

Plinius, Naturalis Historia v. II, Henry G. Bohn, London, 1855, s. 224.

Pliny, The Natural History Book XXV, Çev.: John Bostock, D.L. Bell and Sons, London, 1893.

Plutarchus, Morals, Braddyl, London, 1704, 256.

Prioreschi, Plinio, Medieval Medicine, Horatius Press, Omaha, 2003.

Rafn, Carl Gottlob, Danmarks og Holsteens Flora, Popp, Kjøbenhavn, 1800.

Rostand, Edmond, Cyrano de Bergerac, Pocket Books, New York, 2004.

Smale, Terry, "Serapias", The Pleione Review, (2005), s. 19-23.

Small, Ernest, Culinary Herbs, Mountain Press Publishing, Missoula, 2002.

Strabo, The geography of Strabo: V, Loeb Classical Library, Cambridge, 1988.

Tacitus, Gaius Cornelius, De Origine et situ Germanorum, Çev.: R. B. Townshend, Methuen, London, 1894.

Tournefort, Joseph Pitton de, Relation d'un voyage du Levant, Frères Bruyset, Lyon, 1727.

Ulmer, Rivka, Egyptian Cultural Icons in Midrash, W. de Gruyter, Berlin, 2009.

Harry F. Williams, "Old French Lives of Saint Barbara", Proceedings of the American Philosophical Society, 119/2, (1975), s. 156-185.

Wright, Thomas, Comprehensive Dictionary of the World, Mittal, New Delhi, 1992.

Yılancı, Merve Sümeyye; Sağıroğlu, Mehmet, "Kocaeli-Karamürsel-Yalakdere beldesi ve çevresinin florası", SAÜ. Fen Bil. Der., 17/3, (2013), s. 407-425.

Olbia, Astakos, Nikomedeia, İznikmid, İzmit: Tarihi Haritalarda Kocaeli

Yasemin NEMLİOĞLU KOCA*

Giriş

Kocaeli, Marmara Bölgesi'nin doğusunda İzmit Körfezi'nin kuzeyinde ve güneyinde yer alan konumuyla Karadeniz ve Marmara Denizi'ne hakim stratejik ve lojistik bir alanda kurulmuştur. İlin, iki kıtayı birbirine bağlayan İstanbul Boğazı'na yakınlığı, çok eski çağlardan itibaren yoğun ticari ve askeri hareketlerle gelişmesini sağlamıştır. Kocaeli'nin tarihi gelişimini ve değişimini en iyi gözlemleyebileceğimiz belgeler arasında haritalar ve portolanlar yer almaktadır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Kocaeli bölgesine ait tarihi nitelikte çok sayıda harita tespit edilmiştir. Geçmişi ve özel konumuyla Kocaeli, tarihi belge sayılan birçok haritaya konu olmuştur. Çeşitli dönemlerde yapılan bu haritalardan yapılar, kadastralalanlar,topografik yapı ve yerleşim alanlarının zaman içerisinde değişimleri de tespit edilmektedir. Bölgeyi gösteren birçok tarihi haritada körfez çevresindeki şehirler adları ve simgesel çizimleriyle verilmiştir. Bu haritalar aynı zamanda yerleşim merkezlerinin adlarının ve yapılarının tarihsel süreçteki değişimi hakkında kaynak oluşturmaktadır. Bu durum bölgenin çok eski çağlarda da önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Çalışmada yaklaşık 1000 yıllık bir süreçte Kocaeli'nin geçirmiş olduğu değişikliklerin belirlenebildiği seçilmiş haritaların künye bilgileri (yapım yılı, haritacı, bulunduğu eser, basım yeri vb.) ve kaynakçaları ayrıntılı olarak verilerek, coğrafi açıklamaları yer almaktadır. Çalışmada Deniz KuvvetleriKomutanlığı arşivleri, Avusturya ve Fransa Ulusal Kütüphanesi arşivleri ve çeşitli arşivlerde bulunan el yazma eserlerden yararlanılmıştır.

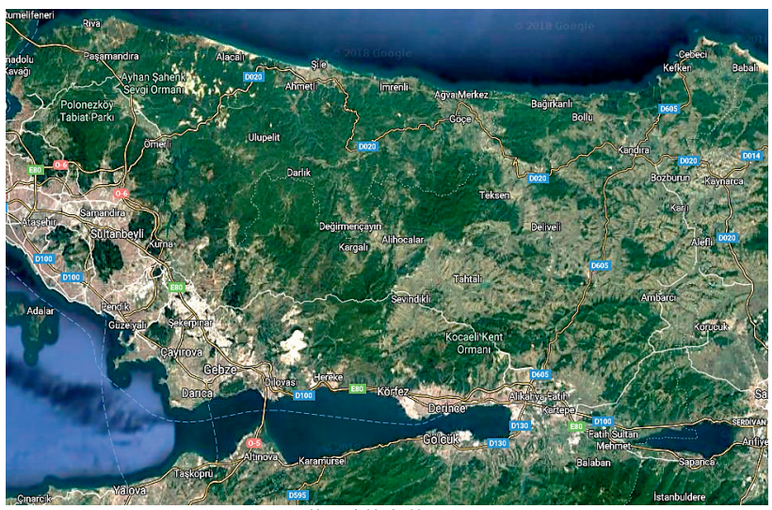

Kocaeli Uydu Haritası

Kocaeli'nin Tarihi Coğrafyası

Kocaeli Yarımadası ve Samanlı Dağları'nın kuzey etekleri üzerinde, İzmit Körfezi'nin iki kıyısında yer alan Kocaeli, antik çağlardan bu yana İstanbul'u Asya'ya bağlayan karayolları üzerindebir geçiş noktası konumundadır. Şehrin ana coğrafi öğesini, Marmara Denizi'nin doğusunda anakara içine derin bir şekilde sokulmuş olan

* Dr., Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, y.nemlioglukoca@kocaeli.edu.tr

İzmit Körfezi oluşturur. Kocaeli Yarımadası ile Samanlı Dağları arasında 50km. boyunca uzanan bu korunaklı su yolununen dar yeri 2 km. ile Derince- Gölcük; en geniş yeri 10 km. ile Hereke - Karamürsel arasıdır. Körfez, birbirinden iki dar geçit ile ayrılmış, 3 küçük basenden oluşur ve derinlik ortalama 60 m. olup, en derin yeri ağız kesiminde 277 m.'dir. İstanbul Boğazı'ndan hızlı bir şekilde gelen Karadeniz suları Marmara Denizi'ne girdiğinde yavaşlayaraküst akıntı halinde İzmit Körfezi'ne 0,5 millik bir hızla batı-doğu yönünde girer.Genel olarak denizin tuzluluğu ‰ 26-27 arasındadır, ancak ilkbahar döneminde Karadeniz'den gelen az tuzlu sular ile beslenince ‰ 22-24'lere düşebilir.[1] Bölgedekuzey (yıldız) ve kuzeydoğu (poyraz) yönlü egemen rüzgarlar görülür. Körfezin doğudaki bitiş alanıyla başlayan İzmit Ovası, Derbent eşiğinden sonra Sapanca Gölü ve sonrasında Adapazarı-Düzce ovaları,Kocaeli Yarımadası'nı iç bölgelere bağlayan yollar için doğal elverişlilik yaratır. Güneyde ise yollar Samanlı Dağları geçişiyle Gemlik üzerinden Bursa'ya ulaşır ve İzmit'in Batı Anadolu'nun önemli merkezlerine bağlanmasına yardımcı olur. Bu doğal özellikleriyle Kocaeli, İzmit Körfezi'nin çevresinde şekillenen denize bağlı bir liman şehri yapısına kavuşmuştur.Antik dönemden itibarenİstanbul'a geçişte konak yeri ve Marmara Denizi'nde önemli bir liman olarak kullanılan şehir, doğal liman özelliğiyle askeri faaliyetler ve tersanelerin kuruluşunda üs olarak gelişmiştir. Bölgedeki denizcilik faaliyetleri şehrin kuruluşunda ve gelişiminde rol oynarken, deniz ve karayollarının birleştiği bir alanda, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yollar üzerindeki coğrafi konumu kendisini İstanbul'un tedarik merkezi yapar veşehrin jeopolitik/jeostratejik önemini belirler.

İl ismini, İzmit ve çevresini fetheden Akça Koca Bey'den alır, ancak geçmişteOlbia, Astakos, Nikomedeia, Nikumudiya, İznikmid, İsmid, İzmid, İzmit olarak da adlandırılmıştır.Türkler'in eline geçen şehrin adı İznikomid, İznikmid, İznikimid, İznikümid, İznikümed, İzmid, İzmit gibi farklı şekillerde söylenmiştir. Her ne kadar şehrin adı Türkçe kaynaklarda İznikmid ve İzmit/Kocaeli olarak kullanılsa da, yabancı kaynaklarda ve çeşitli haritalarda görüleceği üzere Avrupalılar tarafından 20. yy.dadahil olmak üzere Nikomedeia olarak belirtilmiştir. Bölgenin ilk yerleşimcileri olan Btynialılar ve TynialılarMÖ. 12. yy.'da bu çevrede yerleşerek bölgeye "Btynia" adını verdiler. Btynia bölgesi, batıda İstanbul Boğazı'ndan doğuda Zonguldak'ın batı kesimine,kuzeyde Karadeniz kıyılarından güneyde Bursa ve Bilecik'in kuzey kesimlerine kadar Kocaeli Yarımadası'nın tamamını kapsamaktaydı. Her ne kadar ilin merkezi yerleşmesi olan İzmit körfezin kuzeydoğu kesiminde kurulmuş olsa da, doğal bir liman alanı olarak öne çıkan körfezin güneydoğu kesimi ilk yerleşmelere daha iyi bir konum sağlamıştır. MÖ. 9. yy.'ın sonuna doğru başlayan Yunan kolonizasyonu sürecinde, körfezin güneydoğusunda bugünkü Başiskele'de kurulan Astakos, bir liman şehri olarak gelişti.[2] Şehrin koruyucu tanrısı kabul edilen Olbia'nın adı bazı kaynaklarda Astakos'un yerine kullanılmıştır.[3] I. NikomedesMÖ.264 tarihinde yeni krallık merkezi olarak kendi adını verdiği Nikomedeia(İzmit) şehrini kurdu.Roma döneminde şehir, yakındaki Nikaia(İznik) ile ana ulaşım hattı üzerinde ticari, dini ve askeri faaliyetlerle gelişen bir merkez halindeydi. Şehir Bizans egemenliğinde ise doğu seferleri sırasında menzil ve başkent Konstantinopolis'in(İstanbul) tedarik merkezi olarak kullanıldı. Haçlı Seferleri sırasında Latinler'in işgaliyle olumsuz etkilenen Konstantinopolis'e (İstanbul) rağmen, Kocaeli limanları güvenlik nedeniyle öne çıktı ve Marmara Denizi'nde ticaret merkezi durumuna geldi. 11. yy.da ise Selçuklu Türkleri Kocaeli Körfezi kıyılarına ulaşmasıyla bölgenin, 11-12-13.yy.da Rumlar ve Türkler arasında sürekli el değiştirdiği görülmektedir. Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'nun kuzeybatısında yayılmaya başlamasıyla Orhan Bey zamanında Aydos Kalesi ve Samandıra(1328), Karamürsel(1324), Kandıra(1326) ve İzmit(1337) Türk egemenliği altına girdi.[4]Bölge sancak olduktan sonra Kocaili olarak tanımlandı, İzmid ise sancak merkezi oldu.[5]Daha önce Anadolu Beylerbeyligi'ne bağlı olan Kocaeli sancağı, 1534 yılında Kaptan Pasa/Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kurulmasıyla yüksek geliri ve orman varlığı nedeniyle donanmaya destek verecek şekildebu eyalete bağlandı.[6]19. yy.a kadar Kaptan Pasa/Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti içinde yer alan Kocaeli, bu dönemdeki düzenlemelerle sırasıyla Hüdavendigar, Bolu ve Kastamonu vilayetlerine içinde yer aldı.1914 yılında ise İstanbul›a bağlanan İzmit Sancağı İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Yalova, İznik kazalarından oluşmaktaydı[7] ve 1920 yılında Kocaeli ise vilayet oldu.[8]Kocaeli, İstanbul'a yakınlığı nedeniyle stratejik öneme sahip bir sancaktır. Ayrıca deniz ve kara yoluyla Anadolu'dan İstanbul'a ulaşan yolların Kocaeli'den geçmesi sancağı ticari yönden olumlu etkilenmiştir. İlk dönemlerde İpek ve Baharat Yolları'nın kuzey kolunun deniz geçiş yeri olan Dil İskelesi-Hersek-Karamürsel hattı şehrin ekonomik ve stratejik üstünlüğünü sürdürmesinde önemli bir etkendi. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ise demiryolu ve şose yolun yapılmasıyla Kocaeli'nin kara, deniz ve demiryollarının birleştiği bir alan olarak stratejik önemi daha da artmıştır. Bu önem, haritalarda ortaya çıkan şekilde Kocaeli'ne yönelik ilginin de nedenidir.

---

1 *Bilimsel Açıdan Marmara Denizi*, Ed: M. Levent Artüz, Türkiye Barolar Birliği Yayınları 119, Ankara,2007.

2 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit-Nikomedia*, İstanbul, 2007, s.61.

3 Hülya Boyana, "Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter", *Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39 (2005), s.172-173.

4 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliye*, İstanbul, 2009, s.44-47.

5 Yasemin Nemlioğlu Koca, "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", *Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s.821-822.

6 İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, T.T.K., Ankara, 1988, s.420-422.

7 *İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı*, H.17Rebiülahir 1331/M.26 Mart 1913: Düstur, II. Tertip, C.5, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 187-216.

8 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu, Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2003, s.222.

Tarihi Haritalarda Kocaeli

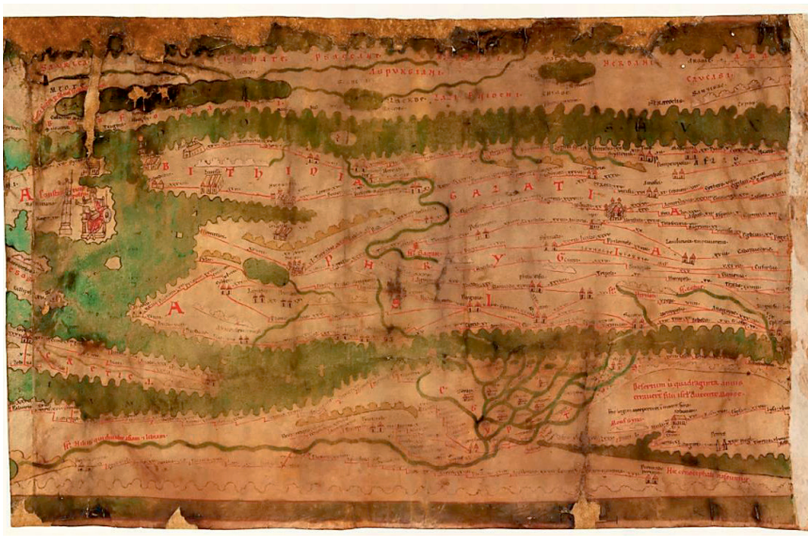

1-Başlık: Tabulæ Peutingerianæ-Segmentum IX.
Eserin Adı: Tabulæ Peutingerianæ
Yapılış Tarihi: 4-5.yy.
Boyut: 34 x 674,5 cm.
Basıldığı Yer - **Baskı Tarihi:**Colmar - 13.yy.
Kayıt No - **Kayıt Yeri:** Vindobonensis 324-Österreichische National Bibliothek, Wien - Avusturya

Haritanın4-5.yy.'a ait önceki örneklerinden yararlanılarak, 13. yy.'da Alman bir keşiş tarafından çizildiği düşünülmektedir. Konrad Celtes (Bickel) tarafından 1494 yılında bulunan harita, Konrad Peutinger tarafından koruma altına alındı ve Peutinger'in adıyla anılmaya başladı. 1591 yılında MarcusWelser tarafından ilk kez kopyalandı, 1598 yılında ise Abraham Ortellius tarafından ilk kez tam basımı yapıldı. Şehirlerin gösterimi ve kuruluş tarihlerinden yola çıkarak harita 4.yy.a tarihlendirilmektedir.[9] Sonraki yıllarda da birçok kez basımı yapılan ve çeşitli eserlerde yer alan harita, Roma İmparatorluğu'nu gösteren günümüze ulaşan en iyi nüshadır. Latince düzenlenmiş olan ve 12 bölümden oluşan harita, 500'ün üzerinde şehir ve 3500 yerleşme adı içerir. İmparatorluktaki yolları gösteren bir "itinerarium" yani yol haritasıdır ve şehirler arasıuzaklıklar Roma rakamıyla belirtilen "Stadia" ölçüsüyleverilmektedir.Coğrafi öğelerin çarpıtılarak aktarıldığı batı-doğu doğrultusundaki haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmamaktadır. Haritada 3 büyük şehir Roma, Constantinopolis (İstanbul) ve Antiochia (Antakya) özel simgelerle çizilmiştir. Haritanın IX. Bölümünde Kocaeli,Bithinia olarak gösterilmiştir. İzmit Körfezi SinusNicomedicus olarak adlandırılmıştır.

9 Richard J.A. Talbert, *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press,New York, 2010.

Yarımada üzerinde Melana (Şile)[10], Livissa (Gebze) ve Nicomedia (İzmit), Eribulo (Ereğli), Pronetios (Karamürsel), Arcanes (Kandıra) adlarıyla belirtilen yerleşmelerdir. 1. Derecede önemli Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Antiocheia'dan (Antakya) sonra, haritadaki 6 adet 2. Derece önemli şehirden biri olarak Nicomedia (İzmit) 8 burçlu surlu kaleyle büyük şehirolarak çizilmiştir. Ayrıca Samanlı Dağları haritada sıradağlar şeklinde, Kocaeli Yarımadası ise dalgalı düzlükler, Rherbas (Riva) veSagar (Sakarya) nehirleri yeşil renkli kıvrımlar şeklindegösterilmiştir. Haritada şehirler arasındaki uzaklıklar Calcedonia (Kadıköy)-Livissa (Gebze) 37 stadia (58 km), Livissa (Gebze)-Nicomedia (İzmit) 23 stadia(yaklaşık 36 km.), Nicomedia (İzmit)-Eribulo (Ereğli) 12 stadia (19 km.), Eribulo (Ereğli)-Nicea (İznik) 33 stadia (52 km.), Pronetios (Karamürsel)-Nicea (İznik) 28 stadia (44 km.) olarak verilmiştir. Harita şehrin en eski ayrıntılı çizimi olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

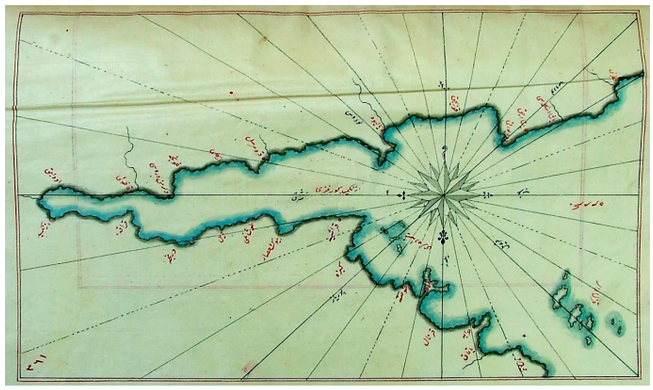

2-Başlık:İznikmid Körfezi (İzmit Körfezi)
Eserin Adı: Kitab-ı Bahriye - V.241
Yapılış Tarihi: H. 932/M. 1526?[11]
Haritacı: Piri Reis
Boyut:23 x 34,5 cm.
Kayıt No - Kayıt Yeri: 988 - İstanbul Deniz Müzesi - İstanbul - Türkiye

Piri Reis, coğrafya biliminde yazılı belgelerin en önemlilerinden biri sayılan Kitab-ı Bahriye ile haritacılık çalışmalarına da öncülük etmiştir. Piri Reis'in, Kitab-ı Bahriye eseri Çanakkale başlangıç ve bitiş yeri olmak üzere Ege ve Akdeniz kıyılarına ait coğrafi bilgileri ve bu alanların haritalarını içermektedir. Kitab-ı Bahriye haritalara ve bu haritaları açıklayan metinlere yer verilen ilk eserdir ve tüm Akdeniz'in en ayrıntılı şehir çizimlerine sahiptir. Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye eseri bir deniz kılavuzu olarak hazırlanmıştır ve Piri Reis'in vefatından sonra çok sayıda nüshası yapılmıştır. Bu nüshalardan biri olan İstanbul Deniz Müzesi 988 numarada kayıtlı eser toplam 361 yapraktan oluşmakta ve 236 adet harita içermektedir. Eserde tek sayfa olarak İzmit Körfezi haritası bulunmaktadır. Çizim özelliklerinden 17.yy. hazırlandığı düşünülen harita, Arap harfleriyle Türkçe düzenlenmiştir. Haritada ölçek ve lejand yer almazken, kerteriz çizgileri ve merkezde 32'li tam pusula bulunmaktadır. Kıyıda verilen yerleşme adları, akarsular ve renklendirilmiş çizimiyle bir portolan özelliği göstermektedir. İzmit Körfezi "İznikmid Körfezi" adıyla belirtilerek iki kıyısında yerleşmeleriyle batı-doğu doğrultusunda çizilmiştir. Haritada Kartal, Gebze, Eskihisar, Tavşancıl, Körfez, İzmit, Yuvacık, Kazıklı, Değirmendere, Konca, Ereğli, Karamürsel, Yalova adları kırmızıyla belirtilen yerleşmelerdir. Kıyıdaki akarsular ince çizgiler halinde adları belirtilmeksizin gösterilmiştir. İncelenen diğer Kitab-ı Bahriye nüshalarında İzmit haritası bulunmamaktadır. Harita en eski Türkçe haritalardan biri olması ve Kitab-ı Bahriye'nin tüm dünyada önemli bir kaynak olarak kabul edilmesi açısından önemlidir.

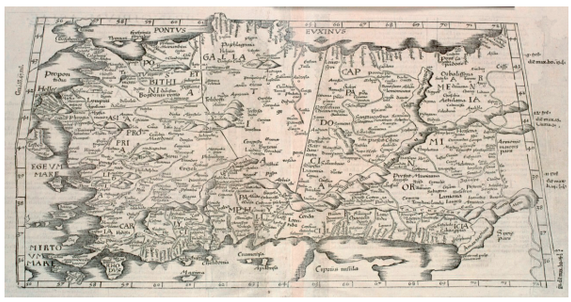

10 Vilmos Pecz, *Ókori Lexikon*, Arcanum Adatbázis Kft.,Budapest, 2002. Melana/*Μέλανα* adı Yunanca kara anlamına gelmesi nedeniyle burasının Karasu olduğu düşünülmektedir.
11 Bu çalışmada kullanılan Kitab-ı Bahriye nüshasının yapım tarihi tespit edilemediğinden eserin ilk telif tarihi temel alınmıştır.

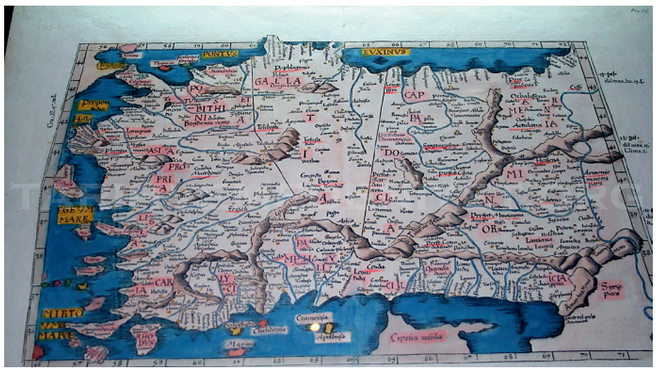

3-Başlık: Tabula I. Asiae
Eserin Adı: Geographia
Yapılış Tarihi: 2.yy?
Haritacı: KlaudiosPtolemaios
Boyut:37 x 51 cm.
Yayıncı: GasparTrechsel
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Lyon - 1535
Kayıt No - Kayıt Yeri: GE DD-2987 - Bibliothèque Nationale de France - Paris - Fransa

Yunan bilim adamı Klaudios Ptolemaios'un (100-170?)ana eseri olan Geographia, 2.yy.dadünya ve coğrafya bilimi hakkında hazırlanmış en önemli eserdir. Eserin ilk baskıları Avrupa'da 14.yy.da görülse de, sonraki zamanlarda çok sayıda baskısı ve renkli kopyası yapılmıştır. Eserin bir nüshası TSMK.Gİ.57 kayıtlıdır.Konstantinopolis'in fethinden sonra Sultan II. Mehmed tarafından incelenen eser Türkçeye çevirtilmiş ve kütüphanesinde koruma altına alınmıştır. İncelenen nüsha Alman asıllı yayıncı Gaspar Trechel tarafından düzenlenerek yeniden basılmış olan nüshalardan biridir.[12]10 Avrupa, 4 Afrika haritası, 12 Asya haritası bulunan ana eserden 16.yy.da tek yaprak halinde çok sayıda siyah beyaz ve renkli baskısı harita baskıları yapılmıştır. Bu haritalardan biri Anadolu haritasıdır. Harita Ptolemaios'un diğer haritalarında olduğu gibi merkez projeksiyonunolmaması nedeniylecoğrafi öğelerde bozulmalar görülen bir çizime sahiptir. Latince düzenlenmiş olan haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmazken, enlem ve boylam dereceleri olarak belirtilen rakamlar çerçevesinde verilmiştir. Harita 2.yy.da Anadolu'ya ait coğrafi bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgelerden biri olan "Bithinia" haritanın kuzeybatı bölümünde gösterilmiştir. Yarımada üzerinde Olbia, Astucus (Başiskele), Nicomedia (İzmit), Eriboa (Ereğli), Libyssa (Gebze) adlarıyla belirtilen yerleşmelerdir.Kuzeyde Tynias Adası (Kefken) gösterilmiştir. Ptolemaios açıklamalar bölümünde bölgeye ait şehirlerin koordinatlarını Nikomedeia 57°30' D, 42°30' K; Astakos 57°20' D, 42°30' K; Olbia 57°00' D, 42°30' K; Libyssa 57°15' D, 42°45' K; Eriboa 57°10' D, 42°20' K olarak belirtmiştir.[13] Harita üzerinde yerleşmelerin bugün bilinen yerlerinden farklı noktalarda gösterilmiş olması,bu dönemdecoğrafi bilgiyle kartografik çizim arasında bulunan farklılığı göstermektedir. Bu durum, kopyalama nedeniyle daha sonra Avrupa'da üretilen haritalarda da devam ettirilmiştir. Harita şehrin en eski ayrıntılı çizimi olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

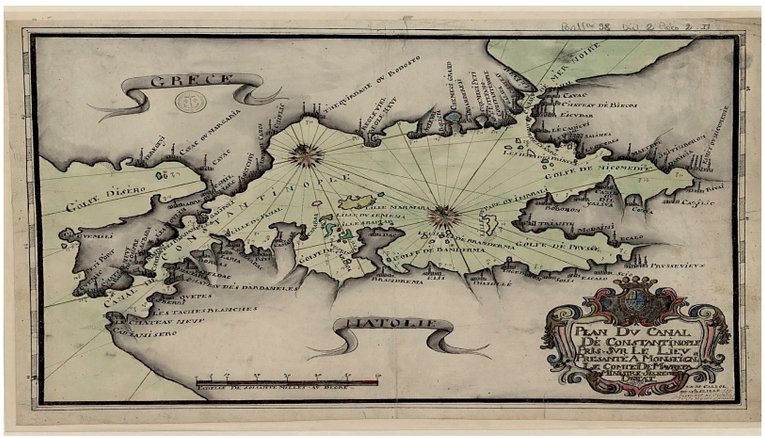

12 Renkli nüsha: GasparTrechsel, 1541, Lyon, MAPRM 2583 - National Library of Australia - Canberra - Australia
13 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/home.html#Text

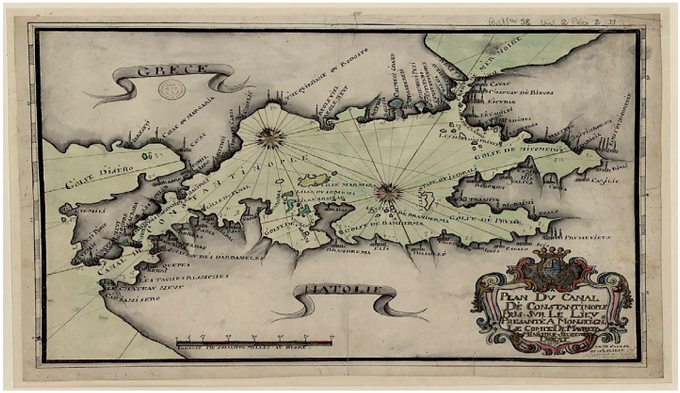

4-Başlık: Plan du Canal de Constantinople (İstanbul Boğazı Haritası)
Yapılış Tarihi: 1690
Haritacı: I.A.M. Callol de Marseille
Boyut:42 x 56,5 cm.
Yayıncı: Service Hydrographiquede La Marine (Donanma Hidrografi Dairesi)
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Paris -1700?
Kayıt No - Kayıt Yeri: GE SH 18 PF 98 - Bibliothèque Nationalede France - Paris - Fransa

Askeri ve denizcilik stratejisinde yetenekli Jean FrédéricPhélypeaux, Donanma Bakanı olduğu 1723-1749 yılları arasında Fransız Donanması'nın ilerlemesinde ve Fransa'nın deniz gücü olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.[14] Bakanlık yaptığı sırada çeşitli alanlarda olduğu gibi özellikle haritacılık ve deniz haritaları konusunda çalışmaları desteklemiştir. Fransız Mühendis Kaptan Callol tarafından Jea nFrédéric Phélypeaux'ye sunulmak üzere hazırlanan harita, Marmara Denizi kıyılarını gösteren bir portolandır. Matbaa baskıda metal klişelerin kullanıldığı dönemin etkileri haritada gözlemlenebilmektedir. Fransızca düzenlenen haritanın güneybatı köşesinde künye bölümü, güney bölümünde 1/600.000'e denk gelen çizgi ölçek bulunmaktadır. Haritada İzmit Körfezi"Golfe de Nikomedie" olarak adlandırılmıştır. Yarımada üzerinde Zeitinboron (Zeytinburnu/Tütünçiftlik), Darigia (Darıca), Esmit-Nicomedia (İzmit), Rivai (Yuvacık) Kazılıc (Kazıklı), Konia (Konca), Kazılıc-Dil (Dil Burnu) adlarıyla belirtilen ve simgesel kale çizimleriyle gösterilen yerleşmelerdir. Sadece enlemlerin belirtildiği haritada, Marmara Denizi üzerinde kerteriz çizgileri ve 2 adet 32'li tam pusula çizilmiştir. Haritada demir yerleri ⚓ ile gösterilmiştir. Harita üzerinde yerleşmelerin bugün bilinen yerlerinden farklı noktalarda gösterilmiş olması, haritacının bölgeye gelmemiş olmasına rağmen farklı kaynaklardan edindiği bilgilerle haritayı çizdiğinidüşündürmektedir.

5-Başlık: Karta Okrestnostej Nikomedii(İzmit Çevresi Haritası)
Boyut:57 x 66 cm.
Yayıncı: Voenno Topograficheskoe Depo (Rusya Askeri Harita Komutanlığı)
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: St. Petersburg- 1835
Kayıt No - Kayıt Yeri: GE C-10877- Bibliothèque Nationale de France - Paris - Fransa

14 *DictionnairedesMinistresde La Marine*, Ed. Jean PhilippeZanco, Kronos 58, Paris, 2011.

Rusya Askeri Harita Komutanlığı tarafından 19.yy. başlarında hazırlanan çok sayıda harita, atlas ya da tek yaprak olarak basılmıştır. 19. yy. itibariyle Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik ilgisinin de artmasıyla ülkedeki çeşitli stratejik alanlara yönelik haritalar hazırlanmıştır. Yapımcısı bilinmeyen **İzmit Çevresi H**aritası,Kiril harfleriyle Rusça olarak 1835 yılında hazırlanmıştır. Harita İzmit Körfezi'nin doğusu, Sapanca ve İznik Göllerini göstermektedir. Kuzeybatıda haritanın adının ve yapım bilgilerinin yer aldığı künye bölümü bulunmaktadır. Haritanın 1/210.000 olan ölçeği rakamla belirtilmiş, merkezde ise doğrusal pusula verilmiştir. Kıyıdaki yükselti, eğimler tarama yöntemiyle, akarsular ve kolları mavi **çizgilerle,** derinlikler mavi ile renklendirilerek **gösterilmiştir. Yerleşim birimleri ve yerşekilleri Türkçe adlarıyla verilmiştir.**Kebize (Gebze), Mualim (Muallimköy), Tavşancıl, Hereke, **İznikmidi (İzmit**), Kandıra, Başiskele, Kavaklı, Değirmendere, Ereğli, Karamusal (Karamürsel), Hersek adlarıyla belirtilen ve kadastral olarak gösterilen yerleşmelerdir. **İzmit** K**örfezi** "Zaliv Nikomedikia"adıyla belirtilmiştir. Ormanlık alanlar, köy yerleşmeleri ve karayolları oldukça ayrıntılı gösterilmiştir. Ayrıca tersane, iskele, tabya, feshane olarak belirtilen yapılar çizilmiştir.

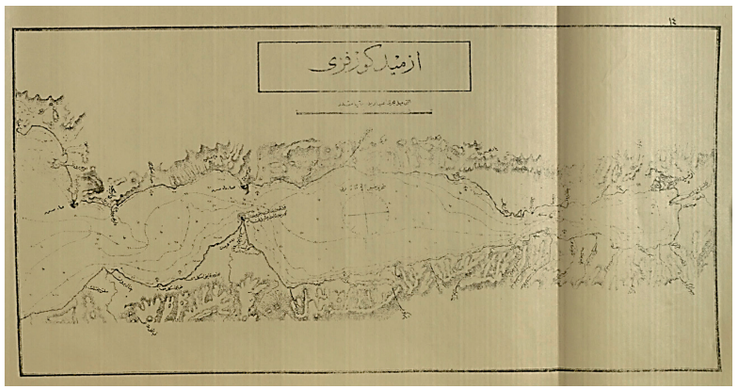

6-Başlık:İzmid Körfezi
Eserin Adı: Karadeniz ve Marmara Sahilleri Atlası
Boyut: 95 x 36 cm.
Yayıncı: Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi
Basıldığı Yer - **Baskı Tarihi:** Matbaa-i Bahriye -İstanbul - R.1294/M.1878-79
Kayıt No - **Kayıt Yeri:** 445/38, 12304-14 - İstanbul Deniz Müzesi - İstanbul - Türkiye

1897'de kurulan Deniz Müzesi'ne Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü tarafından hediye edilen Karadeniz ve Marmara Sahilleri Atlası, dönemin teknikleriyle Türk mühendisler tarafından nazır için hazırlanmıştır. Taş baskı yöntemiyle 22 pafta olarak düzenlenen atlas, Karadeniz ve Marmara Denizi kıyılarındaki şehirlere ait 21 harita ve 1 lejand sayfasını içermektedir. Atlasın 14. Haritası olan İzmid Körfezi olarak adlandırılan harita Arap harfleriyle Türkçe hazırlanmıştır. Haritanın kuzey bölümünde adı ve toplam 50 Türk mili[15] olduğu belirtilen 1/100.000'e denk gelen çizgi ölçek yer almaktadır. Koordinat sistemi bulunmayan haritada, körfezin orta bölümünde manyetik ve coğrafi kuzeyi birlikte gösteren 4'lü tam pusula çizilmiştir. Haritada körfez kıyısı boyunca tüm yerleşim merkezleri, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken,dağlık ve eğimli alanlar, akarsu vadileri, falezler tarama yöntemiyle gösterilmiştir. Haritada karadakialanlara ait bilgilere yer verilmezken,-denizde derinlikler izobatlar ve rakamlarla, iskele ve liman yerleri ↗ ile, akıntılar ← ile, kumluk alanlar ...ile ve kayalıklar + ile gösterilmiştir. Akarsular ayrıntılı olarak çizilmiş ve adlarıyla belirtilmiştir. Yerleşim alanları olarak Tuzla, Darıca, Muallimköy, Dil İskelesi, Tavşancıl, Hereke, Yarımca, İzmit, Başiskele, Seymen İskelesi, Değirmenderesi, Kavaklı İskelesi, Ereğli, Karamürsel, Kavak İskelesi, Hersek verilmiştir. 1863 yılında yapılan körfez fenerleri Kavaburnu, Yelkenkaya ve Dilburnu fenerleri haritada çakış özellikleri belirtilerek renklendirilerek belirtilmiştir. Bu özellikleriyle harita geç dönem bir portolandır.

15 1 Türk Deniz Mili = 1.856,6 m.

7-Başlık: Gulf of İsmid *(İzmit Körfezi)*
Yapılış Tarihi: 1879
Haritacı: Yb. W.J.L. Wharton
Boyut: 105 x 60 cm.
Yayıncı: United KingdomHydrographic Office(Birleşik Krallık Amirallik Hidrografi Dairesi)
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Londra - 1883
Kayıt No - Kayıt Yeri: 452/45 - İstanbul Deniz Müzesi - İstanbul - Türkiye

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan batılılaşma süreci içerisinde Osmanlı Donanması'nın geliştirilmesinde İngilizler'den destek alınmaktaydı. Bu çalışmalar içinde Yb. William James Lloyd Wharton ve Alb. Frederick John OwenEvans başkanlığında Birleşik Krallık Amirallik Hidrografi Ofisi tarafından 1872 yılında HMSShearwater ve 1879 yılında HMSFawn gemileriyle Marmara Denizi'nde yoğunluk ve sıcaklık ölçümleri yapıldı. Bu bilgilerle Marmara Denizi'nin batımetrik haritası hazırlandı.[16] Bu kapsamda oluşturulan haritalardan biri olan İzmit Körfezi haritası taş baskı tekniğiyle hazırlanmış bir portolandır. Harita batımetrik ölçümleri ve kıyıdaki topografyayı göstermektedir. Kuzeydoğu bölümünde haritanın adının ve yapım bilgilerinin yer aldığı künye ve kuzey bölümde ayrıntılı olarak düzenlenmiş Tuzla koyunun haritası bulunmaktadır. Renksiz olarak basılmış haritada, 1/68.250olarak belirtilen kesir ölçek, 3 adet manyetik ve coğrafi kuzeyi birlikte gösteren 360 dereceli tam pusula bulunmaktadır. Pusulada manyetik sapma açısı batıdan doğuya 3°10′ - 3°5′ - 3°0′ olarak belirtilmiştir. Çerçevesinde 28°05'-29°60' D - 39°30'-40°60' K enlem ve boylam derecelerini içeren dikdörtgen koordinat sistemi kullanılmıştır. Kıyıdaki yükselti ve eğimler tarama yöntemiyle gösterilirken, yükseklik değerleri feet ile belirtilmiştir. Haritada yerleşimler, yükseltiler, akarsu ve göller Türkçe adlarıyla ayrıntılı olarak verilmiştir. Yerleşim yerleri Gebze, Darıca, Eskihisar, Muallimköy, Dil İskelesi, Tavşancıl, Hereke, Yarımca, Ağaköy, Kurfallı, İzmit, Başiskele, Bahçecik, Kavaklı, Yeniköy, Tatarköy, Değirmendere, Halıdere, Konca, Ulaşlı, Ereğli, Tepeköy, Karamürsel, Pazaryeri, Dereköy, Kavak, Hersek kadastral şekilde belirtilmiştir. Derinlikler (m.), taşlıklar (st), kumluklar (s), kayalıklar (r), mercanlar (crl), balçıklar (m), killi alanlar (cl) ile belirtilmiştir. Ayrıca Yelkenkaya, Dilburnu, Kavaburnu ve Zeytinburnu fenerleri ışık düzeneği, rengi, periyodu(çakma süresi) ve görülme uzaklığı (deniz mili) gibi özellikleriyle tanımlanmış ve sarıyla renklendirilmiştir. Karayolu ve demiryolu hattı istasyonlarıyla gösterilmiştir. Haritada iskele ve liman yerleri ⚓ ile gösterilirken şehir merkezlerinde mezarlık, fabrika, bağ ve bahçeler, çiftlik, çeşme, kilise, bataklık ve ormanlıklar adlarıyla belirtilmiştir. Üzerindeki çizimler ve yazılardan haritanın Osmanlı subayları tarafından da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Haritanın çeşitli koleksiyonlarda nüshaları bulunmaktadır.

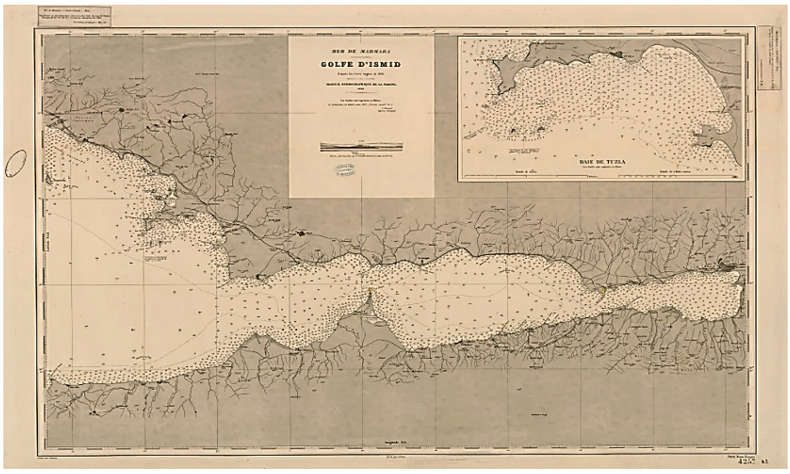

8-Başlık: Gulf D'İsmid (İzmit Körfezi)
Yapılış Tarihi: 1879
Haritacı: J. Renaud
Boyut: 106 x 70 cm.
Yayıncı: Service Hydrographiquede la Marine (Donanma Hidrografi Dairesi)
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Paris -1888
Kayıt No - Kayıt Yeri: AD 33/4257 - Archives Départementales de la Gironde - Bordeaux - Fransa

19.yy.da diğer Avrupalı ülkeler gibi Fransa'nın da ilgisi Osmanlı topraklarına yönelmiştir. Fransızlar, deniz ticaretinin yoğunlaştığı ve düzenli buharlı gemi seferlerinin başladığı limanların haritalarını hazırlamış-

16 W.J.L. Wharton, *Report on TheCurrents of TheDardanellesandBosporus 1886*, PublishedbyOrder of TheLordCommissioners of theAdmiralty, London, 1899.

lardır. *İzmit Körfezi haritası* Fransa Donanma Hidrografi dairesinde görevli mühendis Renaud tarafından İngiliz örneğinden yararlanılarak Fransızca olarak hazırlanmıştır. *İzmit Körfezi*'ne ait batımetrikbir haritadır ve derinlikler m. ile belirtilmiştir. Kuzey bölümünde haritanın adının ve yapım bilgilerinin yer aldığı künye ve kuzeydoğu bölümde ayrıntılı olarak düzenlenmiş Tuzla koyunun haritası bulunmaktadır. Çerçevesinde 26°50'-27°35' D - 39°30'-40°60' K enlem ve boylam derecelerini içeren dikdörtgen koordinat sistemi kullanılmıştır. Haritada ölçek ve lejand bulunmamaktadır. Taş baskı olarak renksiz basılmış haritada, 4 adet manyetik ve coğrafi kuzeyi birlikte gösteren doğrusal pusula bulunmaktadır. Akarsu ağları ayrıntılı şekilde çizgilerle, dağlar yükseltileriyle, derinlikler izobatlarla gösterilmiştir. Tüm yerleşim birimleri ve yerşekilleri ayrıntılı olarak Türkçe adlarıyla verilmiştir. Yerleşim yerleri Gebze, Darıca, Eskihisar, Muallimköy, Dil İskelesi, Tavşancıl, Hereke, Yarımca, Ağaköy, Kurfallı, İzmit, Başiskele, Bahçecik, Kavaklı Yeniköy, Tatarköy, Değirmendere, Halıdere, Konca, Ulaşlı, Ereğli, Tepeköy, Karamürsel, Pazaryeri, Dereköy, Kavak, Hersek kadastralşekilde belirtilmiştir. Dilburnu ve Zeytinburnu fenerleri sarıyla renklendirilmiştir. Karayolları ve demiryolları istasyonlarıyla gösterilmiştir. Haritada iskele ve liman yerleri ⚓ ile gösterilirken şehir merkezlerinde mezarlık, fabrika, bağ ve bahçeler, çiftlik, çeşme, kilise, bataklık ve ormanlıklar adlarıyla belirtilmiştir.

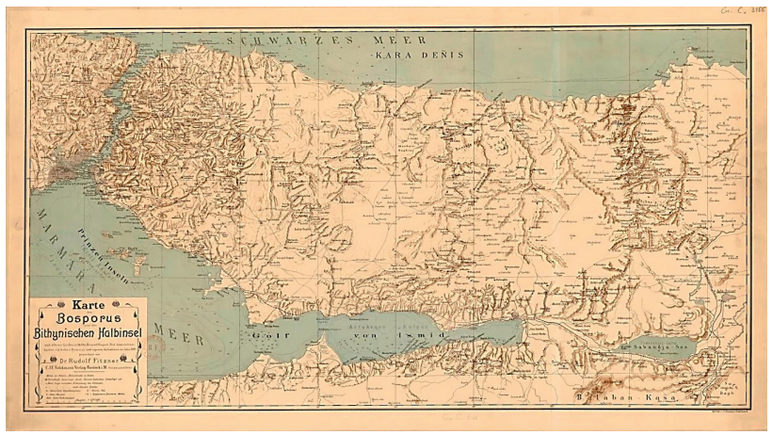

9-Başlık: Kartedes Bosporusund der Bithynischen Halbinsel (İstanbul Boğazı ve Bitinya Yarımadası Haritası)
Yapılış Tarihi: 1900
Haritacı: Dr.RudolfFitzner
Boyut: 89 x 48 cm.
Yayıncı: C.J.FVolkmann
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Rostock-1903
Kayıt No - Kayıt Yeri: GE C-3166 - Bibliothèque Nationale de France - Paris -Fransa

Künyesinde Helmuth von Moltke, Heinrich Kiepert, Colmarvon der Goltz gibi Osmanlı'da görev alanla Almanların çalışmalarından yararlanılarak hazırlandığı belirtilen harita, 19.yy. Alman harita tekniğini içeren niteliktedir. Alman Jeolog Dr. Rudolf Fitzner tarafından Almanca olarak hazırlanan harita 1903 yılında basılmıştır. Güneybatıda bölümünde haritanın adının ve yapım bilgilerinin yer aldığı lejand bölümü bulunmaktadır. Haritanın 1/150.000 olan ölçeği hem çizgi ölçek olarak hem de rakamla belirtilmiştir. Çerçevesinde 26°-30°10› D - 40°-41°10› K enlem ve boylam derecelerini içeren dikdörtgen koordinat sistemi kullanılmıştır. Yükselti ve eğimler izohipslerle ve tarama yöntemiyle, akarsular çizgilerle, derinlikler izobatlarla gösterilmiştir. Yükseltiler (m), derinlikler (f), mezarlıklar (M), burunlar (B), dereler (D), çiftlikler (Tsch), değirmenler (*D), köyler (○), kasabalar (□) ile belirtilmiştir. Tüm yerleşim birimleri ve yerşekilleri ayrıntılı olarak Latince ve Türkçe adlarıyla verilmiştir. Yerleşim yerleri Gebze, Darıca, Eskihisar, Muallimköy, Tavşancıl, Hereke, Yarımca, Ağaköy, Sarıcalar, Kandıra, İzmit, Bahçecik, Yeniköy, Tatarköy, Değirmendere, Halıdere, Konca, Ulaşlı, Ereğli, Tepeköy, Karamürsel, Pazaryeri, Dereköy, Hersek kadastral şekilde belirtilmiştir. İzmit Körfezi "Golf vonİzmid/Astakenos Kolpos" olarak belirtilmiştir. Karayolları ve demiryolları istasyonlarıyla gösterilmiştir. Şehir merkezlerine yakın mezarlık, manastır, kale, fabrika, çiftlik, kilise, iskele, harabe, köşk, köprü yapıları adlarıyla belirtilmiştir. Oldukça ayrıntılı olması ve yerleşmelerin adlarının Latince ve Türkçe birlikte verilmesi nedeniyle değerlidir.

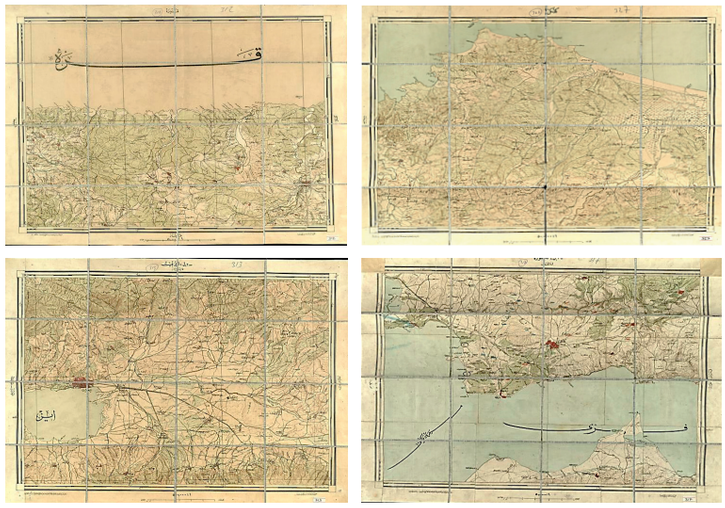

10-11-12-13-Başlık: Kandıra - Kefken - İzmid - Gekbüze (Gebze)
Boyut: 75 x 66 cm.
Yayıncı: Erkan-ı Harbiye
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: 5. Fen Şubesi Matbaası - İstanbul - R.1331/M.1915-1916
Kayıt No - Kayıt Yeri: 452/312-327-313-317 - İstanbul Deniz Müzesi - İstanbul - Türkiye

1876 yılında Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Erkan-ı Harbiye 7 şubeden oluşmaktaydı ve bu şubelerden Fen Şubesi özellikle haritacılık alanında bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Erkan-ı Harbiye'de kurulan matbaada ise 1900 yılından itibaren orduda kullanılmak üzere çeşitli ölçeklerde, çok sayıda harita üretilmiş ve basılmıştır. Balkan Savaşları sonrasında ise Erkan-ı Harbiye, savaş sırasındaki bilgi eksikliğini gidermek üzere ülke topraklarının 1/50.000-1/40.000-1/25.000'lik haritalarını üretmeye başladı. Haritalarda teknik ve içerik olarak Alman haritacılığının etkileri görülmektedir. Şubenin müdürü Mehmed Şevket Paşa'nın (Ölçer)[17] teknik ölçümleri ve raporları doğrultusunda oldukça ayrıntılı hazırlanan, 9 paftadan oluşan Kocaeli haritası da bu çalışmalardan biridir. Bu paftalar sonraki yıllarda da çoğaltılmıştır ve farklı kurumlarda çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Haritada tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken, yükseltiler renklendirilerek izohipslerle gösterilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritanın güney bölümünde adı, yapılış tarihi, 1/50.000 olarak verilen kesir ölçek ve çizgi ölçek bulunmaktadır. Pusula bulunmayan haritada koordinat sistemi kullanılmış, enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Haritada Kocaeli ilçelerinde tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken, yollar ayrıntılı gösterilmiştir. Haritada çizilen izohipsler, dik ve hafif eğimli alanlar, akarsu vadileri, falezler, Kocaeli'nin coğrafi ve topografik yapısına ilişkin tarihi veriler olarak kabul edilebilir. Haritaların üzerine sonradan kırmızı ve mavi renkli kalemle eklenen işaretlerden askeri amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Harita, Kocaeli'nin 20.yy.'ın başlarındaki yapısını ve yerleşme özelliklerini göstermesi, ordu haritalarında kullanılan bilimsel tekniğin Avrupa düzeyinde olduğunu kanıtlaması açısından önemli bir kaynaktır.

Sonuç ve Öneriler

Kocaeli'nin ve İzmit Körfezi'nin jeopolitik ve tarihsel değişimini en iyi gözlemleyebileceğimiz belgeler arasında haritalar ve portolanlar yer almaktadır. Çeşitli dönemlerde yapılan bu haritalardan bölgenin tarihinin, kadastral parçalar ve topografik yapısının, yerleşim alanlarının adlarının, siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel değerlerinin değişimleri tespit edilmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırmada Kocaeli bölgesini içeren tarihi nitelikteki çok sayıda harita tespit edilmiştir ve bunlardan bazıları tanıtılmıştır. Bu haritalardan tarihi yapılar (Camiler, medreseler, çeşmeler, manastırlar, kiliseler, iskeleler, tersaneler, fabrikalar, mezarlıklar vb. kamusal yapılar), kadastral parçalar, topografik yapı ve yerleşim alanlarının zaman içerisinde değişimleri de tespit edilmektedir. Bu haritaların bir araya getirilmesi önemlidir. Haritaların bilgilerinin yer aldığı bir eser, uzmanlardan oluşan bir komisyon çalışması halinde hazırlanarak araştırmacıların hizmetine sunulabilir.

17 *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi*, Ed: Edip Özkale-Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1980.

Kaynakça

Çalık Ross, Ayşe.*Antik İzmit-Nikomedia*, İstanbul, 2007, s.61.

Bilimsel Açıdan Marmara Denizi, Ed: M. Levent Artüz, Türkiye Barolar Birliği Yayınları 119, Ankara, 2007.

Dictionnaire des Ministres de La Marine (1689-1958), Ed. Jean Philippe Zanco, Kronos 58, Paris, 2011.

Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı.*Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, T.T.K., Ankara, 1988, s.420-422.

İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı, H.17 Rebiülahir 1331/M.26 Mart 1913: Düstur, II. Tertip, C.5, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 187-216.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliye*, İstanbul, 2009, s.44-47.

Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi, Ed: Edip Özkale-Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1980.

Boyana, Hülya. "Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter", *Ankara Üniv. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39 (2005), s.172-173.

Talbert, Richard J.A. *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010.

Karpat, Kemal.*Osmanlı Nüfusu*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.222.

Vilmos Pecz, *Ókori Lexikon*, Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2002.

Nemlioğlu Koca, Yasemin. "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", *Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli, 2015, s.821-822.

Wharton, W.J.L. *Report on The Currents of The Dardanelles and Bosporus 1886*, Pub: The Lord Commissioners of the Admiralty, London, 1899.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/home.html#Text

İzmit'i Ankara'ya Bağlayan Tarihi Yol Ağında, İzmit-Geyve Arasının Tetkiki

Nurfeddin KAHRAMAN* - Refik ARIKAN** - Mehmet Can ÇETİN***

Giriş

Yollar, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel farklılıklara sahip topluluklar arasında insanlık tarihi boyunca bağlantılar kurulmasının aracı olmuştur. Tarihin bilinen çağlarından beri insanlık, gerek toplumsal bilincin gereği olan kendi çabaları gerek dönemin siyasi otoritesi aracılığı ile yapılan yollar sayesinde, bilgi birikimlerini de arttırmıştır. Toplumsal etkileşim ve yeni gelişmelerle insanoğlunun hayat seviyesi yükselmiştir.

Devlet ve toplum hayatında çok önemli yere sahip olan ulaşım ağlarının güvenliği, yol güzergâhlarının inşa edilen yapılar ve bu yapılarda konuşlandırılan devlet gücü ile sağlanmıştır.

Anadolu'da Osmanlılar devrinde kullanılan en önemli yol güzergâhını bilimsel literatürde "Anadolu Diyagonali" adı verilen yol ağı oluşturmaktaydı. İstanbul'dan doğu yönünde Suriye'ye ulaşan diyagonal yol ağı aynı zamanda İstanbul'dan Belgrad'a kadar batı istikametinde uzanmaktaydı. Bu ana rota askerî seferlerde kullanıldığı gibi hac ve ticaret kervan yolu olarak da işlemiştir.

Bu çalışma İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan ana hattın İzmit - Geyve arasındaki bölümünün tespite odaklanmıştır. Osmanlı Döneminde İzmit'i Anadolu'ya bağlayan iki mevcut yol güzergâhı bulunmaktaydı. Bu güzergâhlardan ilki, İzmit-İznik üzerinden Eskişehir'e bağlanırken; diğer güzergâh ise İzmit-Büyükderbent, Sapanca, Alifuatpaşa, Geyve, Taraklı, Göynük, Nallıhan, Beypazarı ve Ayaş üzerinden Ankara'ya ulaşmaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi araştırmamızın asıl konusu İzmit'i Ankara'ya bağlayan tarihi yol ağının İzmit-Geyve arasının tetkikini içermektedir. Geçmişten günümüze bu güzergâhta seyahat ederek günümüze kadar gelen eserlerinde seyyahlar, bu güzergâhla ilgili bilgiler aktarmışlardır. Bu eserlerden elde ettiğimiz bilgilere göre, İzmit - Sapanca arasında takip edilen rota konusunda herhangi bir tereddüt oluşmamıştır. Bununla birlikte, her ne kadar Evliya Çelebi Geyve Boğazı'ndan bahsediyor olsa da; Sapanca - Alifuatpaşa arasında takip edilen güzergâh konusu farklı değerlendirmeler yapmaya müsait görünmektedir.

Yaptığımız saha çalışmaları ile seyyahların kullandığı Sapanca-Alifuatpaşa yol bağlantısının, Sapanca'dan sonra Fevziye ve İkramiye Köyü'nden geçerek Geyve'ye bağlı Melekşesolak Köyü'ne, oradan da Alifuatpaşa'ya ulaştığı güzergâhı izlediği tespit edilmiştir. "İzmit'i Ankara'ya bağlayan tarihi yol ağında, İzmit - Geyve Arasının Tetkiki" adlı bildirimizde iki farklı yol güzergâhının avantajları ve dezavantajları tartışılacaktır.

Seyyahlara Göre İzmit-Sapanca-Geyve Boğazı-Alifuatpaşa Hattı

İzmit'i Ankara'ya Bağlayan Tarihi Yol Ağının İzmit-Geyve Arasının Tetkiki isimli çalışmamızda bölgeden geçen ve İzmit-Sapanca-Alifuatpaşa hattını kullanan seyyahların çalışmaları temel alınmıştır. Belirtilen güzergâhtan geçen seyyahlardan Monsieur D'Aramon; Sapanca isimli bir köye geldiğini, ertesi gün çok miktarda ağacın bulunduğu dar bir vadiden yolculuğuna devam ettiğini nakleden seyyah D'Aramon, Sakarya Nehri üzerindeki 2. Bayezid Köprüsü'nden geçerek Geyve'ye ulaştığını yazmaktadır.

1557 senesinde Geyve'ye gelen Seydi Ali Reis, Geyve'den sonra 2.Bayezid Köprüsü'nden geçerek, Adapazarı Ovası ve çevresindeki Ağaç Denizi'ni aşıp Sapanca yolu ile İzmit'e gittiğini belirtir. Bu güzergâhtan 2 Mayıs 1814 tarihinde geçen John Macdonald Kinneir, Sapanca'dan Geyve Boğazı'nı geçerek 2.Bayezid Köprüsü'nden kullanarak Geyve'ye ulaştığını aktarır. Geyve Boğazı hakkında Kinneir, "*Geyve boğazı yaklaşık 13 mil uzunluğunda olup en büyük ordulara karşı küçük bir ordu ile savunulabilecek bir yerdir. Gerçekten de bu amaçla yapılmış iki kalenin kalıntıları dikkatimizi çekti.*"şeklinde mülahazalarını paylaşmıştır.

* *Prof. Dr., Bilecik Şey Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü*
** *Dr. Öğrt. Üyesi, Bilecik Şey Edebalı Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*
*** *Yüksek Lisanas Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü*

1833 tarihinde Geyve'nin yol güzergâhı üzerindeki önemine değinen Charles Texier, Geyve'de çok sayıda kervansaray olduğunu belirtmiştir. 4 Mart 1851 tarihinde Bay Sahagyan bu güzergâhla ilgili eserinde Geyve'deki 2.Bayezid Köprüsü'nden bahseder ve ayrıca Geyve'nin, İstanbul-Ankara yol güzergâhı üzerindeki önemine değinir.

1640-1641-1648 yıllarında İzmit-Sapanca-Geyve yol güzergâhı hakkında malumatlarda bulunan Evliya Çelebi, İzmit'ten sonra Sapanca'ya ulaşır. Sapanca'da bulunan Rüstem Paşa Hanına değinen Evliya Çelebi, şehir hakkında övgü dolu sözler söylemektedir. Sapanca'da bulunan imaretlerin Koca Sinan yapısı olduğuna değinir. Geyve hakkında ise 4. Murad zamanında bu yerleşmeye büyük zararlar veren sel baskınından bahseder.Ayrıca Evliya Çelebi Sakarya Nehri üzerinde bulunan 2.Bayezid Köprüsü'nden garip ve büyük bir köprü olarak bahsetmiştir.

Asırlardır seyahat edenler tarafından tercih edilen Sapanca - Geyve Boğazı - Alifuatpaşa güzergâhı hakkında seyyahlar gözlemlerinde Geyve Boğazı'nın ağaçlar ile kaplı dar ve uzun bir vadi olduğunu belirtmektedirler. Genellikle her seyyah Geyve'ye girmeden evvel üzerinden geçilen 2. Bayezid Köprüsü'ne değinmektedir. Günümüzde bir bölümü çelik yapı ile ayakta duran 2. Bayezid Köprüsü'nün Osmanlılar zamanında, Sakarya Nehri'nde yaşanan sel felaketleri neticesinde bir bölümünün yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan bazı seyahatnamelerde Geyve-Sapanca arası geçişte Sakarya Nehri ve Geyve Boğazı'ndan bahsedilmeden ağaçlık vadiden geçildiğinin belirtilmesi aşağıda belirtileceği üzere Geyve Boğazı haricinde Fevziye-İkramiye hattının kullanıldığına işaret etmektedir.

Saha Gözlemleri

Araştırma konumuz olan İzmit'i Ankara'ya Bağlayan Tarihi Yol Ağının İzmit-Geyve Arasının Tetkiki sebebiyle saha çalışmaları ile belirtilen güzergâhlar üzerinde, Sapanca - Alifuatpaşa bağlantısını sağlayan yol veya yolların izleri takip edilmiştir. Yolculuğumuza İzmit'in doğusunda yer alan Bağdat Caddesi'nden başladık. Yol Bağdat Caddesi'nden güneye doğru kıvrılarak İzmit Körfezi'ne dökülen Kilezdere üzerindeki tarihi Kilezdere Köprüsü'ne ulaşmaktadır. Kilezdere Köprüsü'nün yapım tarihi belli olmamakla birlikte; sivri kemerleri, Osmanlı Dönemi eseri olduğunu göstermektedir. Köprü, demiryolu çalışmaları nedeni ile 1997-2005 yılları arasında yerinden 50 m kadar doğuya taşınmıştır. Kilezdere Köprüsü'nden geçen yol, doğudaki Kartepe ilçe merkezi istikametinde Bağdat Caddesi ile buluşmaktadır. Yol, yakın zamanda genişletilmiş ve bu sırada eski yolu belirleyen yaşlı ağaçlar da kesilmiştir. Kartepe'den Büyükderbent'e doğru yolu belirleyen ağaçlar ise günümüze kadar ulaşmıştır. Yol, aynı şekilde Kartepe yönünde Bağdat Caddesi adıyla doğuya doğru devam etmektedir. Çepni Caddesi üzerinden güneye yönelen yol, Suadiye'de tekrar doğuya dönmekte ve tekrar Bağdat Caddesi adını almaktadır. Burada demiryolu boyunca bataklıklar bulunması sebebiyle yol, güneyindeki dağ yamaçlarının altına sokulur. Birçok saha çalışmamızda olduğu gibi yolculuğumuz esnasında, tarihi isimlerin modern yapılarda yaşamaya devam ettiğini de tespit ettik.

Günümüzde Bağdat ve Hanyeri caddelerinin kavşak noktasında ana yol soldan ilerlemesine rağmen, özellikle yağışlı mevsimlerde sağ kolu da izlemiş olabilir. Suadiye'den gelen Bağdat Caddesi'nin adı Maşukiye yakınlarında İpekyolu Caddesi olarak değiştmektedir. Buradan hareketle yol Maşukiye Bağdat Camii'ne ulaşmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yolun izleri günümüzdeki yapılarda ve cadde isimlerinde halen yaşamaya devam etmektedir. İpek Yolu Caddesi'nin devamında Kırkpınar'da eski Bağdat Caddesi'ne ulaştıktan sonra Kırkpınar ve Sapanca'yı ayıran ve aynı zamanda Eski Bağdat ve Bağdat Caddeleri'ni bağlayan nehir ve köprü görülmektedir. Eski köprüden günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır.

Sapanca yönünde devam eden Bağdat Caddesi adı, Sapanca ilçe merkezi yakınlarında tekrar İpek Yolu Caddesi adını almaktadır. Caddenin adı, Sapanca içinde de bu şekilde devam etmektedir.

Sapanca'da Rüstempaşa tarafından yaptırılan Külliye, yolun Osmanlılar devrinde aktif olarak kullanıldığının bir göstergesidir. Kanuni'nin damadı ve Vezir-i azamı Rüstem Paşa'nın mamur ettiği şehir Sapanca'da, geriye sadece Rüstem Paşa Camii ve Hamam kalıntıları ulaşabilmiştir.

Yolculuğumuza devam ettiğimiz güzergâh üzerinde bulunan H.1168, M.1755 tarihinde yapılan Cami-i Cedid Camii Sapanca'nın çıkışında, doğu tarafında bulunan Kemer Caddesi üzerinde yer almaktadır. Caddeye ismini veren Kemer, şehir mezarlığını ikiye ayırmakta ve buradan çıkan yol, Hacı Mercan tarafına yönelmektedir. Bu yol aynı zamanda Osmanlı Döneminde kullanılmaya başlanan ve 1960'lara kadar önemini koruyan "Anadolu Şosesi" olarak da adlandırılmakta ve Geyve Boğazını takiben Geyve-Taraklı hattını takip etmiştir.

Buradan itibaren Sapanca ve Geyve Boğazı'ndan devam eden güzergâhın aksine Sapanca'dan sonra Fevziye, İkramiye ve Geyve Melekşesolak köyüne ardından Alifuatpaşa 2. Bayezid Köprüsü'ne ulaşan yolculuğumuzun gözlemlerini paylaşılacaktır.

Sapanca-Fevziye-İkramiye-Melekşesolak-Alifuatpaşa Hattı

İzmit'i Sapanca'ya bağlayan tarihi yol güzergâhı hakkında saha gözlemlerimizi aktardık. Yukarıda dikkat çekildiği üzere Sapanca'dan sonra Geyve Boğazı'ndan devam eden yol güzergâhının aksine sırasıyla Sapanca'dan ayrılarak Fevziye-İkramiye köylerinden yolculuğumuza devam ettik. Fevziye Köyü'nde beş nesildir aynı aile tarafından işletilen ancak geçmişi Rumlarla birlikte çok daha eskiye giden bir değirmen bulunmaktadır. Ayrıca Sapanca'nın Fevziye Köyü'nden İkramiye'ye doğru İpek Yolu'nu belirleyen yaşlı çınar ağaçları bulunmaktadır. Tarihi yol güzergâhının Fevziye Köyü'nden sonra devamı İkramiye Köyü'ne ulaşmaktadır. Yine Sapanca'ya bağlı İkramiye Köyü'nde yolu belirleyen duvar kalıntıları, saha gözlemlerimiz sırasında tespit edilmiştir. Su kaynakları ise yolun nereden geçtiği hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Esasen yol güzergâhları üzerinde çeşmeler ve çeşme kitabeleri tarihin dokunun tespiti açısından her zaman önemli olmuştur.

Fevziye ve İkramiye köyleri üzerinden devam eden yolculuğumuz, bizleri Samanlı Dağları'nın Geyve Boğazı'na bakan yamaçlarında kurulmuş olan ve Geyve'ye bağlı Akıncı Köyü'ne ulaştırdı. Akıncı Köyü'nün güneydoğusundaki yamaçlardaki yola ait taş döşemeler halen varlığını korumaktadır. Melekşesolak ile Akıncı köyleri arasındaki eski yol izleri de takip edilebilmektedir. Yöre insanlarının ifade ettiğine göre, Melekşesolak Köyü, Anadolu Selçukluları zamanında kurulmuştur. Köy camisinin ağaç sütununda, 1170 H/ M.1757 tarihi kazınmıştır.

Tarihi yol izlerini takip ettiğimiz yolculuğumuz, İzmit üzerinden Sapanca'ya, oradan Samanlı Dağları'nı aşarak Geyve Boğazı girişindeki Alifuatpaşa 2.Bayezid Köprüsü'ne ulaşarak tamamlanmıştır.

II.Bayezid Köprüsü

Tarihi Geyve-Göynük yol güzergâhı üzerinde bulunan köprü II. Bayezid tarafından 1495-96 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Geyve-Alifuatpaşa Mahallesi'nde bulunan 2.Bayezid Köprüsü'nün mimarı kitabesinden anlaşılacağı üzere Abdullah oğlu Murad'dır. İnşaat çalışmaları ise Abdullah adlı usta tarafından gerçekleştirilmiştir. Evliya Çelebi, IV. Murad devrinde Sakarya Nehri'nde yaşanan bir taşkın esnasında Geyve'nin tahrip olduğuna değinmiştir. Muhtemelen Geyve'de yaşanan sel felaketinde II.Bayezid Köprüsü de hasar görmüştür. 1810'da Geyve'den geçen Bozoklu Osman Şakir, II. Bayezid Köprüsü'nün bir kemerinin yıkılmış olduğunu eserinde aktarmıştır.

E. Charton, 1864 yılında köprünün iki kemerinin yıkılmış olduğunu, eksik bölümlerin ahşap ilaveler ile tamamlandığını belirtir. II. Beyazıt Köprüsü 1949'da tamir edilmiş, tahrip olan bölümler çelik yapı ile güçlendirilmiştir. Halen bir bölümü çelik yapı ile ayakta duran 2. Bayezid Köprüsü'nün Osmanlılar devrinde Sakarya Nehri'nde yaşanan sel felaketleri neticesinde bir bölümünün yıkıldığı anlaşılmaktadır. 2.Bayezid Köprüsü'nden evvel bu bölgede bir köprü daha bulunmaktaydı. Osmanlılardan evvel inşa edildiği muhtemel olan köprünün kesme taş parçaları halen Sakarya Nehri'nin yatak tabanında II.Bayezid Köprüsü'nden bakıldığında görülmektedir.Belirttiğimiz eski köprünün ayak kısımları, yakın zamana kadar durmaktaydı. Ahmed Refik, Orhan Gazi'nin Sakarya üzerindeki bir köprüyü tamir ettirdiğini belirtir. Orhan Gazi'nin tamir ettirdiği köprünün yukarıda bahsi geçen Bizans ya da Roma devrinden kalmış bir köprü olması muhtemeldir. Binaenaleyh, II.Bayezid köprüsü yol güzergâhı üzerinde kıymete haiz bir Osmanlı yapısıdır.

Sonuç

Çalışmamızda İzmit'i Anadolu'ya bağlayan iki ana hattan, Sapanca üzerinden Geyve'ye ulaşan ve buradan Taraklı-Göynük tarikiyle Ankara'ya varan rotanın Geyve'ye kadar olan kısmı incelenmiştir. Tarihi yol ağlarına bakıldığında; belli bir güzergâhta tek hattın kullanılmadığı, alternatif rotaların da önemini koruduğu görülür. Bu durumu ispat etmenin en temel delilleri arasında bu yollar üzerine yapılan tesisler yer alır. Kanuni Devri'nin önemli devlet adamlarından Sadrazam Rüstem Paşa tarafından Sapanca, Osmaneli ve Akbıyık gibi birbirinden farklı rotalarda inşa ettirilen kervansaray ve diğer yapılar bu duruma güzel bir örnektir.

İzmit'i Ankara'ya bağlayan eski yol sistemi üzerindeki bu çalışma, literatür ve saha araştırmaları bir araya getirmek suretiyle husule gelmiştir. Özellikle tarihi yol üzerinde kalan somut bulgular ve günümüze yansımaları çalışmaya esas teşkil etmiştir.

İzmit'ten doğuya yönelen tarihi yolun Sapanca'ya ulaştığına dair şüphe yoktur. Hem yazılı kaynaklar hem de bulgular bu durumu tespit etmemize imkân tanımaktadır. İzmit'in hemen doğu çıkışından başlayan ve günümüzde de Bağdat Caddesi olarak adlandırılan yol tarihi Kilezdere Köprüsü'nü geçerek Derbent'e yönelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere Derbent, bir güvenlik ve durak noktası olup yolu belirleyen noktalardan biridir. Devamında yol, eski güzergâhı çağrıştıran "İpekyolu, Eski Bağdat Caddesi, Bağdat Caddesi" gibi isimlerle Sapanca'ya ulaşmaktadır.

Sapanca özellikle 16. yüzyılda Rüstem Paşa'nın inşa ettirdiği kervansaray ve hamam gibi yapılarla yol üzerindeki önemli duraklardan birisi haline gelmiştir. Tarihi yolun Sapanca-Geyve arası izlediği güzergâh sorunlu bir konudur. Bu noktada bilinen ya da öngörülen güzergâh olarak Geyve Boğazı öne çıkmıştır. Seyahatnamelerden hareketle burasının kullanıldığı görülse de, özellikle coğrafi koşullar dikkate alındığında bu rotanın emniyet içerisinde yoğun bir şekilde kullanılmasının çok da mümkün olmadığı tahmin edilmektedir. Nitekim İbn Batuta'nın anlatımlarında da yer aldığı üzere; Sakarya azgın bir nehirdir ve bu hususiyetiyle cehenneme benzetilmiştir. Geyve Boğazı'ndan Adapazarı Ovasına dar bir mecrada çok güçlü akan bir Sakarya düşünüldüğünde, nehrin buradaki yol sistemini etkilememe ihtimali yoktur. Diğer taraftan Geyve Boğazı boyunca derin vadilerden inen ve Sakarya Nehri'ne karışan sel riski yüksek akarsular da buradaki ulaşımı aksatacak potansiyele sahiptir.

Geyve Boğazı'nda ulaşımı etkileyecek olumsuzluklar, alternatif bir güzergâh olabilir mi sorusunu gündeme getirmiştir. Yaptığımız saha araştırmalarında Fevziye-İkramiye-Melekşe Solak-Kıncılar köyleri üzerinden II. Beyazıt Köprüsü'ne bağlanan bir rotanın varlığı tespit edilmiştir. Bu istikamette yaşayanların ifadeleri, bir takım yol duvarları, taş döşeli yol izleri bu yolun kullanıldığının delilleri olarak hala yaşamaktadır.

Son olarak Alifuatpaşa'da II. Beyazıt Köprüsü'nün hemen kuzeyinde yer alan; kalıntıları fotoğraflarda yer almasına rağmen günümüze ulaşmayan Roma ya da Erken Bizans Dönemine dair köprü kalıntıları bu yolun Osmanlı öncesinde de kullanıldığını göstermesi bakımından önemi haizdir.

EKLER

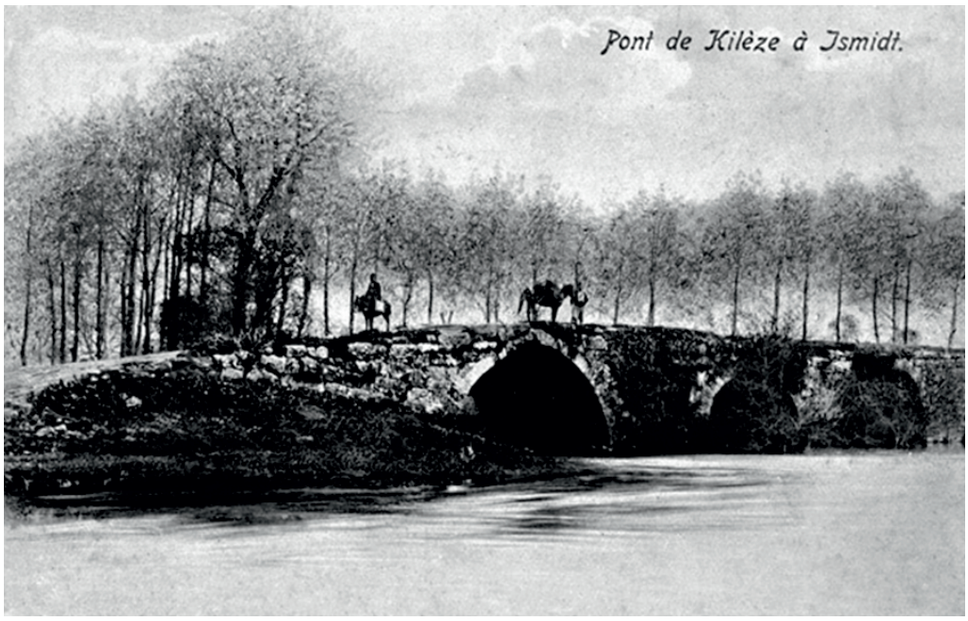

Fotoğraf 1: *Osmanlılar zamanında Kilezdere Köprüsü.*

Fotoğraf 2: *Kilezdere Köprüsü (Yeni yerinde restorasyonlu hali)*

Fotoğraf 3: *Sapanca Rüstempaşa Külliyesi Hamam Kalıntıları.*

Fotoğraf 4: *Sapanca-Fevziye Köyü Değirmen (Tarihi yol güzergâhında yer almaktadır)*

Fotoğraf 5: *Geyve Kıncılar Köyü Tarihi yol izleri*

Fotoğraf 6: *Geyve Alifuatpaşa Mahallesi, II. Bayezid Köprüsü ve önünde Roma devrinden kalma köprü kalıntıları.*

Fotoğraf 7: *Geyve Alifuatpaşa Mahallesi, II. .Bayezid Köprüsü*

Fotoğraf 8: *Bağdat Caddesi kullanımına bir örnek, Sapanca.*

Fotoğraf 9: *Tarihi Yolun modern yapılarda yaşatılması örneği, Sapanca İpekyolu Caddesi.*

Fotoğraf 10: *Tarihi Yolun dini yapılarda yaşatılması örneği, Kartepe-Maşukiye Bağdat Caddesi.*

Fotoğraf 11: *Sapanca-İkramiye Köyü ile Geyve-Melekşesolak Köyleri arasında eski yol duvarları.*

Fotoğraf 12: *Sapanca-İkramiye Köyü ile Geyve-Melekşesolak Köyleri arasında tarihi yol.*

KAYNAKÇA

Arıkan Refik, Kahraman Nurfeddin (2016), "İznik-Eskişehir Osmanlı Yolu Üzerinde Tarihi Bir Yapı: Akbıyık, Rüstempaşa Kervansarayı", **Osmaneli'den 21. Yüzyılı Okumak (Bildiler Kitabı)**, Edt. Murat Ercan, Ali Ayata, Bilecik, s.1669-1674.

Aslantürk Hacı Ahmet (2011), **Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa**, Basılmamış Doktara Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Atsız Nihal.H, (2013), **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler**, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî (2016), **İbn Battuta Seyahatnamesi**, çev.A.Sait Aykut (2016), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Eyice Semavi (1992), "Beyazıt II.Köprüsü",**DİA**,C.6,s.50, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kahraman Nurfeddin, Arıkan Refik (2017), "İstanbul'u Anadolu'ya Bağlayan kadim Yol Üzerinde Tarihi Bir Yapı: Lefke Rüstempaşa kervansarayı", **ASOS Journal**, sayı 46, ss 223-233.

Konukçu Enver (2009), **Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleymanpaşa**, Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Taeschner Franz (2010), **Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı**, çev.Nilüfer Epçeli İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Yiğit İsmail (2008)."Ribat", **DİA,** c.35, s.78, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldırım Fahri (2010), **333'den 1933'e Seyahatnamelerde Sakarya**, Sakarya, Sakarya İl Kültür Müdürlüğü Yayını.

Sözlü Mülakatlar

Kızılkaya Aydın, 1977 Sapanca Doğumlu, 07.02.2018 tarihinde yapılan sözlü mülakat.

Tantan Enver, 1949 Sapanca Doğumlu, 07.02.2018 tarihinde yapılan sözlü mülakat.

Sever Mehmet, 1962 Geyve-Melekşe Solak Doğumlu, 07.02.2018 tarihinde yapılan sözlü mülakat.

Yılmaz, Fahrettin, 1965 Sapanca-Fevziye Doğumlu, 07.02.2018 tarihinde yapılan sözlü mülakat.

Aşık Paşazade Tarihi ve Anonim Tevarih-i Al-i Osman'da İlk Osmanlı Fetihlerine İlişkin Olaylara İşaret Eden Toponimik Veriler

Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Giriş

Bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinde de adlandırma, insandan doğaya aktarma (yol ağzı, kapı kolu vs.), doğadan insana aktarma (Arslan, Demir, gibi şahıs adları), doğadaki nesneler arasında aktarma (aslanağzı, tekesakalı gibi bitkilerle boğabalığı, kedibalığı gibi hayvanlar) ve somutlaştırma gibi birtakım usûllerle gerçekleşmektedir.[1] Adlandırma insanların algılayış tarzına, hayat şartlarına dolayısıyla kültürüne bağlıdır.

Bu bağlamda Türk kültürünün önemli konularından biri de ad vermedir. İnsanlarda ad verme; yeni doğan çocuğa ad verme, yaşanılan yere, bölgeye, coğrafyaya ad verme vs. şeklinde görülür. İnsanlar bir şeyi adlandırırken, kendi kültürleri, özlemleri, gelenek ve göreneklerini yansıtan isimleri tercih etmişlerdir. Genel olarak özel isimleri inceleyen bilim dalı "*onomastik*", onomastik'in kişi adlarını konu edinen kolu "*antroponimi*", yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımlarından açıklamaya çalışan kolu ise "*toponimi*"dir.[2] Toponimi'nin dağlar, ovalar, vadiler, yamaçlar, sırtlar, mevkiler, geçitler gibi yapısal unsurları *"yer adları"* adını alırken; şehir, kasaba, köy, mezraa, yayla, kışla, kom, ağıl gibi yerleşme merkezlerine verilen isimlere ise *"yerleşme adları" denir.*[3] Yer ve yerleşme adları dikkatli kullanıldığında çok önemli veriler sağlarlar. Birçok defa değişse bile erken dönemlerden günümüze ulaşan yer isimleri, doğru bir şekilde lokalize edildiklerinde oldukça faydalı ip uçları sağlar. Yerleşme isimlerine bakarak, bir sahada bulunan iskan merkezlerinin ne zaman kimler tarafından kurulduğu tespit edilebilir; yerleşme isimlerinin değişmleleri takip edilebilir, meydana gelen değişimler tespit edilebilir. Toponimi, diğer delilleri ortadan kalkmış olsa bile, bir geçmişi ortaya koyabilir; bir yere hangi insanların yerleştiğini açıklayabilir. Başka bir deyişle tarihî coğrafya araştırmalarında önemli olan toponimi, yer ve yerleşme adlarının kökenine inildiğinde diğer veriler yetersiz olduğunda yeni ufuklar açabilir. Bu adların kökenleri kaybolmuş bir yerleşme ve uygarlığa işaret edebilir.[4]

İnsan-çevre ilişkisi ve insanoğlunun yerleşme yerlerine ad verirken hangi faktörlerin etkisinde bulundukları konusu, bir milletin kültürünü yansıtan kavramlar dünyasının ne olduğunun ve bir millet için önemli kavramların hangileri olduğunun aydınlatılması açısından önemlidir.[5] Yer adlarının etimolojik, tarihî ve coğrafî verilere göre sınıflandırılarak incelenmesi açısından toponimi[6], bir yere yerleşen ilk insanların o yer adına kaynak olan dili, ne zamana kadar kullandıkları, yerleşmenin geçmişi ve nüfûsu gibi önemli tarihî bilgiler de verebilir. Birbirleri ile ilgisiz gibi duran binlerce yer adının karşılaştırılması sonucunda, bunların meydana getirdikleri bir ad düzeni ortaya çıkabilir. Dil açısından elde edilen bu düzen, ayrıca tarih, coğrafya, etnoloji, arkeoloji ve sosyoloji gibi alanlarda elde edilen çeşitli düzenler ile

* *Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: facikgoz78@hotmail.com*

1 Doğan Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara, 1999, s. 64-67.

2 Yılmaz Kurt toponimi için "Yerbil", antroponimi için "Kişbil" deyimlerini önermektedir. Bkz.: Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", OTAM, 4, Ankara, 1993, s. 225; Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI, İstanbul, 1996, s. 45. Toponimi'nin dağ, tepe, bel, sırt vb. adları üzerinde duran kolu *oronimi*; çay, dere, ırmak, göl vs. adlarını ele alan kolu da *hidronimi* adıyla anılır. Hasan Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY - Belleten 1965'ten ayrıbasım*, Ankara, 1966, s. 155.

3 Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, 2014, s. 253.

4 Gümüşçü, a.g.e., s. 253-255.

5 Doğan Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *TDAY-Belleten 1973-74*, Ankara, 1974, s.185

6 Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bkz.: Adem Kara- Enver Çakar, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, 11 Ankara, 2001; Nesrin Güllüdağ, "Trabzon Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon, Mayıs 2006; Enver Uzun, *Akçaabat Yer Adları* , Trabzon , 2005, 2. Baskı; İlyas Karagöz, *Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları* , *Köken ve Anlamlar* , Ankara, 2004; Savaş Özkan Savaş, *Anadolu (Hitit - Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları Divine, Personel and Geographical Names in the Anatolian (Hittite - Luwian) Hieroglyphic Inscriptions* , İstanbul, 1998; Ahmet Yiğit, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerinde Menteşe Bölgesinde Yer Adları" *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, II, Ankara, 2004.

de bağlantı gösterir.[7] Bu bakımdan yer adları konusu, geçmişte o yerin üzerinde yaşamış olan insanlarla, dolayısıyla tarihle bağlantılı olduğundan, yalnız dil açısından değil, tarih, coğrafya, sosyoloji ve antropoloji gibi bilim dalları açısından da üzerinde durulması gereken bir alandır. Halil İnalcık bununla ilgili olarak şunları söylemektedir: "*Gerçekten has isim, sırf bir dil olayı değildir. Muhtelif kavimler tarafından iskân devirleri, sosyolojik ve folklorik muhiti bilinmeden ele alınan bir yerin adı yalnızca muayyen bir tarihte arzettiği lingüistik hususiyetlerden hareket edilerek tahlil olunduğu zaman, bunun bazen bizi ne kadar yanlış neticelere sürükleyebileceği birçok misallerle malûm bir keyfiyettir. Bir yer ve şahıs adı ekseriya kendi orijinal hücresinde uzun devirlerin etnik, sosyal ve lingüistik tesirlerini mezc ve muhafaza eden canlı birer belgedir. Osmanlı tahrir defterlerindeki binlerce adın devir devir tetkiki, muayyen isim gruplarının zaman zaman meydana çıkıp kaybolduğunu göstermektedir. Bu da muayyen sosyal ve tarihî âmillerin neticesidir. 15. asırda Hamza, İlyas, İsa, Musa gibi isimlerin çokluğu gazâ ananesi, ihtida vakıalarıyla şüphesiz alakalıdır.*"[8]

Türkler, gittikleri her yere küçük bir tepeye, çeşmeye, her bir mevkiye bile isim vermiştir. Türklerde yer adı verme usulleri bir geleneğin tezahüründe tarihî şartlar çerçevesinde şekillenmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve bir vatan haline getirilmesinde yer adı verme önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler bazen Anadolu'da viran olarak buldukları bir yeri ören ya da viran adıyla beraber zikretmişler, bazen o yerin eski ismini muhafaza etmişler ve kendi söyleyişlerine göre telaffuz etmişler, bazen bağlı bulundukları bir boyun, aşiretin ya da cemaatin adını o yerleşim yerine ad olarak vermişlerdir. Bazen uğraştıkları faaliyetler, meslekler ön plana çıkmış, bazen de önemli bir şahıs ön plana çıkmış ve o yere ad olmuştur. Pazar, bedesten, kervansaray, cami, türbe, zaviye, saray vb. önemli ticaret merkezi olan yapılar, devlet kurumları bazen yer adı olmuştur. Bazen de yer adı vermede yerleşim yerinin önceki konumu mezra, ağıl, kışlak, yaylak, aşağı ya da yukarıda oluşu gibi önemli olmuştur. Türklerin yer adı verme usullerinde bazen önemli bir olaya ilişkin isimler de ön plana çıkmıştır.[9]

Türkiye'deki yer adları incelendiğinde bir takım tarihî olaylara dayanan pek çok ismin var olduğu görülür: Eski Anadolu'daki Gordion kenti, adını Kral Gordion'dan almakta, bugünkü Sivas'ın eski biçimi olan Sebasteapolis de "*Sebastean'ın kenti*" anlamına gelmektedir. Kuşadası'na bağlı Ayasuluk'un adı ise; "Tanrıyla konuşan aziz" anlamındaki Yunanca "*hagios theologos*"tan bozulma olup, Aziz Johanna'nın sanını göstermektedir. Bugünkü Elazığ da Sultan Abdülaziz döneminde bugünkü yerinde kurulmuş olup, Ma'muretü'l-Aziz "*Aziz'in mamuresi*" adından kısalmadır. Mustafakemalpaşa, Kocamustafapaşa, Fatih gibi adlar da aynı çerçevede değerlendirilir.[10]

Tarihçilerin elinde zengin toponimi kaynağı olarak seyahatnameler[11], arşiv belgelerinden[12] tahrir defterleri[13], şer'iye sicilleri, temettüat defterleri gösterilebilir.[14] Bir başka kaynak grubu ise Osmanlı kronikleridir. Kroniklerde yer yer, yeni fethedilen yerlerle ilgili birtakım yer adı hikâyeleri geçmektedir. Bu kronikler dönemin yegâne Türkçe kitabî kaynakları olması bakımından, yer isimleri ile ilgili bilgiler büyük önemi hazidir. Bu bilgilerin layıkıyla değerlendirmesinin yapılması - özellikle eski isimlerle yenilerinin tespiti ve bu yerlerin lokalizasyonu - hayli zor bir iştir. "Zira eskiye gidildikçe araştırma varsayımsal bir nitelik kazanır".[15]

Burada çalışmanın kaynakları ve sınırlarından kısaca söz etmekte yarar vardır: İlk Osmanlı tarihlerinden Düstürname'de bir yerde toponimik veri tespit edilebilmiştir. Ahmedî'nin İskendernamesinde ise bu türden bir kayda rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmaya esas olarak Âşık Paşazade'nin eseri[16] ile Anonim Tevarih-i

7 Özcan Başkan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY-Belleten 1970*, Ankara, 1971.

8 Halil İnalcık, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan)", *Belleten*, XX/78, Nisan 1956'dan Ayrıbasım, Ankara, 1956, s. 223.

9 Fatma Açıkgöz, *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları*, Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2004.

10 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, 1995, s. 342.

11 Bu konuda örnek bir çalışma için bkz.: Müjgan Cunbur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu (Ankara1984)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1984, s. 201-217.

12 Arşiv belgelerine göre yapılmış bir çalışma için bkz.: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.

13 Bkz.: Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Şubat 1990, TTK Basımevi, Ankara, 1990; Osman Gümüşçü, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihî Cofrafyası Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, XIX-XX/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, Ankara, 2000.; Kurt, a.g.e. Ayrıca tahrir defterlerine dayalı toponimi çalışmalarından bazıları için bkz: Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul, Mahalleler Şehrin İskân ve Nüfûsu*, Ankara, 1958; Tuncer Baykara, *Hınıs ve Malazgird Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 1991; Ahmet Cebeci, "16. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Hatay ve Çevresindeki Yer Adları" *III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (10-11 Haziran 1991)*, Antakya 1991.

14 Osmanlı kayıtları doğrultusunda yapılmış bir çalışma için bakz.: İsmail Özçelik, "Osmanlı Kayıtlarına Göre Urfa Şehir Merkezindeki Yer İsimleri Üzerine Değerlendirmeler", *II. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyeti'nde Şanlıurfa "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa" Sempozyumu, Şanlıurfa 2017*.

15 Osman Gümüşçü-Hüseyin Çınar, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Ankara, 2002, s. 75.

16 Aşık Paşazade (Derviş Ahmed Aşıki) (D.1392-1395) (Tevarih-i Al-i Osman) bu eserini 1476'da yazmaya başlamıştır. Osmanlı devletinin başlangıcından Yıldırım Bayezid sonuna kadar olan kısmı, Orhan Gazi'nin imamının oğlu Yahşı Fakih'in evinde gördüğü bir kitabı okuyarak öğrenmiştir. Aşık Paşazade'nin eseri bundan sonra II. Murad ve Fatih dönemlerini kapsamaktadır. II. Murad ve Fatih zamanlarını bizzat yaşayarak ve savaşlardan bazısına katılarak edindiği bilgilerden yazmıştır. Müellifin ölümünden sonra da muhtemelen onun müridleri tarafından eklemeler yapılmıştır. Atsız

Al-i Osman[17] seçilmiştir. Neden bu iki eserin seçildiği konusunda ise şunlar söylenebilir. İlk olarak, bu eserler Osmanlı Tarihi'nin ilk dönemlerini aydınlatılması bakımından büyük önemi haiz olan iki önemli eserdir. İkinci olarak ise bu iki eserin hemen hemen aynı dönmelerde yazılması, dolayısıyla içerik ve üslup olarak birbirine benzemesi öne sürülebilir. Bu çalışmada iki Osmanlı kroniğinde geçen yer adları hikayelerinden hareketle toponimik veriler derlenmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise bunların birbiriyle benzer ve birbirinden ayrılan noktaları, hikâyelerin anlatım tarzı, ne tür adlandırmalar yapıldığı vb. tespit edilmeye çalışılmıştır. Yer adlarının lokalizasyonu ile yerleşim yerlerinin bugün var olup olmadığı, ya da kayboldu ise yerine hangi isimlerin konduğu ise özel bir alan araştırması gerektiğinden, çalışmada bu konulara yer verilmemiştir. Ancak bazı isimlerin günümüzdeki durumu dipnotlarda verilmiştir. Dğer taraftan Neşrî ve Oruç Bey'in de e benzer kayıtlar tespit edilmiş ve bunların yanlızca isimleri zikredilmiştir.

Yer Adları ve Toponimik Veriler

Sultanöyüğü[18]: Enveri'nin Düsturname'sinde yer isimlerinin kökeniyle ilgili olarak Selçukluların son dönemine ait bilgilere rastlanmaktadır. Üstün hizmetlerinden dolayı Selçuklu sultanının büyük değer verdiği Melik Bey'in oğullarından Gök Alp, Ertuğrul Bey'in amcasıdır. Babaları Melik Bey'in ölümünden sonra Gök Alp ile Gündüz Alp'in Eskişehir civarında bulunan Sultanöyüğün'deki Moğollar'a karşı mücadelesi bahsinde Sultanöyüğü adının verilişi şöyle anlatılır:

"Çıkdı sultana denizden çok Tatar
Katı yaydan cümle çeküp ok atar

Padişeh gitdi ana dirdi çeri
Gündüz Alp'ı kığırur ol serveri

Anda hem Gök Alp irişdi kim bile
Var ümidi bunlarun nusret bula

Geldi Sultan-öyüğü'ne çünki şâh
Aldı destûr iki kardaş tutdı rah

Uğraşup varup Tatar'ı basdılar
Başlarını at yanına asdılar

Sınuban bahra girüp gitdi Tatar
Nice Tatar'ı bular diri tutar

Getürürler hân siyaset eyledi
Bunlara ihsanlar idüp söyledi

Didi benden ne dilerseniz dilek
Didiler kim bizüm olsun bilek

Bize sultan bu yeri kılsun atâ
Hak yolına bunda kılalum gazâ

Ol yere Sultan-Öyüği oldı ad
İşbudur şimdi olur bu resme yad"[19]

neşrinde bu kısımlar alınmamıştır. *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz.: Atsız, İstanbul, 1992, s. 5-8.

17 Anonim Tevarih-i Al-i Osman çağdaşı olan Aşık Paşazade'nin tarihiyle yakın bir ilgi bağı içindedir. Giess'in tespit ettiği gibi bu iki eser tarih ve olaylar zinciri açısından benzerlikler göstermektedir. Anonim Tevarih-i Al-i Osman'ın kaynakları arasında yukarıda bahsi geçen Yahşi Fakih'in menakıbnamesi, Tarihi Takvimler, Ahmedi'nin Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman adlı eseri, bulunmaktadır. Başlangıçtan Yıldırım Bayezid dönemine kadar Aşık Paşazade'ye kaynak olan eserin II. Murad'ın ilk yıllarında hazırlanmış çok eski bir kronik olduğu tahmin edilmektedir ve ilk anonimlerin de kaynağı olması muhtemeldir. Giese, Anonim Tevarih-i Al-i Osman'ların bütün nüshalarını kullanmıştır. Dolayısıyla elimizdeki eser, başlangıçtan 1555'e kadar geçen olayları muhtevi olup, İstanbul'un fethini müteakiben anlatılan olaylar çok kısadır. *Anonim Tevarih-i Al-i Osman* (Giese Neşri), Haz.: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992, s. XI-XL.

18 Daha sonraları bu isim kaynaklarda Sultanönü şeklinde görülür.

19 Enverî, *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturname-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 18.

Türk Mezarı (Mezar-ı Türk): Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Ca'ber Kalesi yakınında Fırat Nehri'nde ölmesi üzerine Süleyman Şah'ın kalenin önüne gömüldüğü yere Türk Mezarı adı verilmiştir. "*Orada Fırat ırmağının önlerine geldiler. Geçmek istediler. Süleyman Şah Gazi'ye: 'Hanım! Biz bu suyu nasıl geçelim' dediler. Süleyman Şah dahi atını suya tepti. Önü yar imiş. Atı sürçtü. Süleyman Şah suya düştü. Ecel mukaddermiş. Allah'ın rahmetine kavuştu. Sudan çıkardılar. Ca'ber kalesinin önünde göndüler. Şimdiki zamanda ona Türk Mezarı derler.*" [20]

İt Eşeni ve Kandilli Çam: Osman Gazi ile Karacahisar tekfuru arasında yapılan savaşta tekfurun kardeşi Kalanoz öldürülünce Osman Gazi, Kalanoz'un karnının yarılıp it gibi eşilmesini istemiştir. Bunun üzerine oranın adı İteşeni olarak tesmiye olunmuştur. "*Onun bir arkadaşı vardı. Adına Kalanoz derlerdi. Onun yanına çok asker verdi. İnegöl kâfirleriyle toplandılar. Osmangazi dahi gazileri topladı. İkizce'ye geldi. Domaniç Beli'ni aştıkları yerde çarpıştılar. Gayet büyük savaş oldu. Osman Gazi'nin kardeşi Saru Yatı orda şehit oldu. O yerde bir çam ağacı vardı. Şimdiki zamanda ona Kandilli Çam derler. Vakit vakit olur ki orda bir ışık görürler. O Kalanoz dedikleri kâfir dahi düştü. Osman Gazi'ye haber verdiler ki o kâfir düştü. Osman Gazi: 'O itin karnını yarın. İt gibi yere eşin, gömün' dedi. Her ne dediyse yaptılar. O yerin adı şimdi İt Eşeni kaldı. Saru Yatı'yı dahi götürdüler. Söğüt'te babasının yanına koydular.*"[21]

Taşak Yazısı: Anadolu Selçuklu hükümdarı III. Alaaddin Keykubat'ın Tatar ordusu ile Ereğli'de yaptığı savaşın sonunda birçok Tatar askerinin cinsel organları kesilmiş, derileri birbirine dikilmiş ve keçelere kaplanarak sayvan[22] yapılmıştır. Bu olayın üzerine ovanın adı Taşak Yazısı olarak anılmıştır.

"Sultan Alaaddin dahi ne yaptı: Hemen Ereğli'ye yöneldi. Tatarlar dahi bildiler ki Sultan kendilerinin üzerine gelir hemen onlar dahi karşıladılar. Biga Öyüğü'nde buluştular. İki gün gecesiyle savaşıldı. Sonunda Tatarlar yenildi. Öyle kırdılar ki hayalarını kestiler. Derisini birbirine diktiler. Keçeye kapladılar. Adolsun diye sayvanlar yaptılar. Şimdi dahi o yazıya "Taşak Yazısı" derler."[23]

Ülüfer Köprüsü: Orhan Gazi'nin hanımı Nilüfer Hatun'un, kendi adını taşıyan suyun üzerine yaptırdığı köprüye onun adı verilmiştir. Eserin ilgili yerinde ad Lülüfer olarak geçmesine rağmen cümlenin devamında Ülüfer olarak verilmiştir.

"*... Elhasıl Osman Gazi düğün yapıp Ülüfer Hatun'a oğlu Orhan Gazi'yi vermek istedi ve öyle yaptı. Ülüfer Hatun o hatundur ki Kaplıca Kapısı'na yakın yerde, Bursa hisarı dibinde tekkesi vardır. Ülüfer suyu köprüsünü de o hatun yapmıştır. O suya Ülüfer diye ad verdiler.*"[24]

Durgut eli ve Yenişehir: Osman Gazi'nin, beraberindeki gazilere evler yaptırdığı yere Yinişehir adının verilişi Aşık Paşazade Tarihi'nde şöyle anlatılır: "*... İnegöl'ü Durkut Alp'a verdi. Şimdi dahi o azizin adı anılır. İnegöl yöresinde köyleri var ki Durkuteli derler. Kayınatası Ede Balı'ya Bilecik gelirini tımar verdi. Hatununu babası ile Bilecik'te beraber bıraktı. Kendisi Yenişehir'e*[25] *gitti. Yanındaki gazilere evler yapıverdi. Orada durur oldu. Onun adını Yenişehir kodular.*"[26]

Anonim Tevarih'te ise bu husus şöyle anlatılır: "*Ve hem hatununu Bilecik'de atasıyile kodu. Kendüsi Yenişehir'de karar etdi. Gazilere evler yaptırdı. Anda turaklandı. Adını Yenişehir kodu.*" [27]

Çavuş Köyü: Osman Gazi, Samsa Çavuş'a Lefke (bugünkü Bilecik ilinin Osmaneli ilçesi) yakınlarındaki Yenişehir suyunun kenarında bir hisar verir. Bu hisarın bulunduğu yere Samsa Çavuş'a ithafen Çavuşköyü adı verilir:

"*Samsa çavuş geldi: Hanım! Bu ili bana ver ki tekrar düşman olmasınlar" dedi. Osman Gazi: 'Bu ilin bazılarını vermem. Çünkü bunları memleketlerinden çıkarmayacağım" dedi. Lefke'nin yanında dereağzında, Yenişehir suyunun kenarında bir hisarcık vardı. Onu Samsa Çavuş'a verdi. Şimdi dahi oranın adı Çavuş Köyü'dür.*"[28]

Beğ Kavağı: Emir Süleyman'ın Göynük civarında kışladığı ve sohbetlerde bulunduğu yere Beğ Kavağı adı verilmiştir. "*Emir Süleyman, Bursa'da idi. İşitti ki Musa, İsfendiyar'a kaçtı, üzerine yöneldi. Yürüdü. Göynük yanında bir su kenarında konakladı. Yaz idi kış oldu. Kışladı. O konaktan göçmedi. O yerin adı 'Beğ kavağı' oldu. Onun için ki Emir Süleyman daima o kavak dibinde sohbet ederdi.*"[29]

Bu olay Anonim Tevarih'te de benzer şekilde anlatılır: "*...Emir Süleyman dahi göçdü İsfendiyar üzerine vardı yürüdü. Çünkim Güynük'e vardı, andan su kenarında kışladı, sohbete meşgul oldu. Anda kaldı göçmedi. Bir kavak ağacı dibinde ki ana şimdiki zamanda Beğ kavağı derler, bir lahza sohbetden hali olmazdı. Ahirü'l-emr İsfendiyar ile barışdı...*"[30]

20 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 13.
21 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 17-18.
22 Sayvan: Gölge Yapan siper, şemsiye. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1983, s. 182.
23 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 19.
24 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 24.
25 Yenişehir: Bursa. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 171.
26 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 26.
27 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 10.
28 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 29.
29 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 71.
30 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 52.

Ece Ovası: Aşık Paşazade Tarihi'nden anlaşıldığına göre Yakub Ece'nin mezarının bulunduğu ovanın adı Ece Ovası'dır.[31] Bölgenin fethinde Yakup Ece'nin etkin rol almasından dolayı bölge Yakub Ece'ye tımar olarak verilmiş ve böylece buraya Ece ovası adı verilmiştir. "*...Bu taraftan Gelibolu tekfürü gördü ki her tarafı Türkler aldı. Kendi and ile verdi. Bu dediğim yerlerin alınması bir yılda tamamlandı. O ili Yakub Ece'ye tımar verdiler. Orası Müslümanlık oldu. Gazi Fazıl'a da birlikte verdiler.*"[32]

Taz Ali Hisarı ve Pınarı: Taz Ali adlı yiğidin adı hisara ve pınara ad olmuştur. "*...Vardılar Yenişehir'den yana olan dağ dıvarında bir havale kal'a yatılar. Ol kal'anın içinde adamlar kodular. Ol zamanda Taz Ali derlerdi, bir dilaver var idi. Gayet bahadır, pehlivan idi. Ana kırk kişi koyup İznik'e havale kodular. Şimdiki halde ol hisarcuğa Taz Ali Hisarı derler. Ve hem üstün yanında bir yüksek kaya vardır. Anın dibinde bir sovuk pınar dahi vardır, ol pınara dahi Taz Ali Pınarı dirler.*"[33]

Balabancık Hisarı: Anonim Tevarih-i Al-i Osman'a göre Balabancık adlı gazinin adına ithafen hisarın adına bu isim verilmiştir. "*Osman Gazi gördü, cengile anılmaz, kaplıca tarafında kim vardur, hisara karşı bir havale yaptılar... Balabancık derler bir kulu var idi has idi. Balabancığı ol hisarda koydu. Burusa'ya havale kodu. Şimdiki halde dahi ol hisara Balabancık Hisarı derler.*"[34]

Turgut ili: Turgut Alp'in gösterdiği yararlıktan dolayı İnegöl ona tımar verilmiştir ve bölgede Turgut Alp'in adını taşıyan köyler bulunmaktadır. "*...Ve İnegöl'ü Turgut Alp'a verdi. Şimdi ol azizlerin adları anılır ol vilayetlerde. Köyler vardur Turgut ili derler.*" [35]

Konurpa ve Kocaili: Anonim Tevarih-i Al-i Osman'da Konurpa ve Kocaili adının verilişi şöyle anlatılır: "*Konur Alp Akyazı ovasın ve Konurpa ilin ve Bolu şehrin ve Muturnı vilayetin feth etdi, kendüye muhassar etdi. Akça Koca dahi Koca iline feth etdi. Anınçün ol ile Koca ili derler.*"[36]

İlbeği Bergozı: Bölgeyi fetheden Hacı İlbeği isimli gaziye ithafen bu yere İlbeyi adı verilmiştir: "*...Hacı İlbeği derlerdi, bir dilâver dahı var idi. Bu iki gazilerile gelip Dimetoka'yı ve İlbeği bergozını çalup çırparlardı, geri dönüp Gelibolu'ya gelirlerdi. Edirne yanında Meric kenarında ol bergozı ol zamanda İlbeği aldığüyiçün ol bergozın adını İlbeği Bergozı deyü kaldılar.*"[37]

Yanko bin Madyan: "*...Çün şehir tamam oldu, adını Yanko bin Madyan kodular. Ve hem ol şehri ol bina etdi. Ve hem kendünün adını ol kodu. Andan şehrin dayiresünde ve sahralarında üçyüzaltmış pare kal'alar yapdılar...*"[38]

Galata (Medinetü'l-Kahr): Anonim Tevarih'te Galata'nın adının verilişiyle ilgili olarak şu ifadeler bulunmaktadır: "*...Ahiru'l-emr Ömer bin Abdülaziz halife kendi geldi. Kalata'yı[39] ol yapdırdı. Kostantınıyye üzerine havale kodu. Kalata'nın adını Medinetü'l-kahr kodu.*"[40]

Sırp Sındığı: Aşık Paşazade Tarihi'nde I. Murad döneminde Sırp Sındığı adının verilişi şöyle anlatılır: "*Sırp kafirleri ki toplanmışlardı, sürdüler, Edirne'ye yakın geldiler. Şahin Lala dahi hazır olan gazilerle karşıladı. Akşam karanlığında davullar vurdurdu. Hilye ile gelip kafirlerin üzerine uğradı. Kafirler konmuş, oturuyorlardı. Davul sesini işitince birbirlerine girdiler. Atları boşandı. Kaçtı. Kafirler birbirlerini kırdı. Meriç kıyısında idiler. Çoğu suya döküldü, öldü. Oradan az kafir kurtuldu. Bazılarını da yolda gaziler kırdılar. Şimdi o yerin adına 'Sırp Sındığı[41] derler.*"[42]

Anonim Tevarih'te şöyledir: "*...Andan sonra haber geldi kim Serf[43] leşkeri hücum etdi, Edirne'ye gelmektedir, kırk elli bin mikdarı leşkeri var. Bu haber gelicek Murad Gazi dahi ol aradan göçdü, Gelibolu boğazına geldi kim, Rumili'ne geçe ve düşman ile buluşa. Bu tarafdan dahi Serf leşkeri Edirne'ye yakın gelmişdi. Çirmen karşısına şimdiki zamanda dahi ol yere Serf sındığı derler, Serf leşkeri gelip anda konmuşdu.*" [44]

Tanrı Yıktığı (Pulunya hisarı): Tanrı yıktığı hisarının adı Aşık Paşazade Tarihine göre şöyle verilmiştir: "*Şahin'e haber gönderdi. Geldi. Hünkara kavuştu. İnceğiz üzerinde Pulunya derler bir hisar vardır. Türkler ona 'Tanrı yıktığı' derler. Murat Han onun üzerine vardı. O tarafın halkı kaçıp o hisara girmişti. Bir nice gün iyi savaştılar. Nihayet alamayınca çekildiler. Murad Han 'Bunu ancak Tanrı Yıka' dedi.*"[45]

31 Bugünkü Çanakkale ilinin Eceabat ilçesi.
32 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 49.
33 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 11.
34 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s.15.
35 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 10.
36 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 16; Bazı gazi beylerin Osmanlı kuruluşundaki rolü ile ilgili olarak bkz.: Mert Can Erdoğan, "XV. XVI. Yüzyıl Osmanlı TarihYazımında Akça Koca, Karamürsel Alp ve Süleyman Paşa'nın Siyasal Anlamı", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi -Kültürü Smpozyumu-IV Bildirileri*, I, Kocaeli 2018, s. 213-222.
37 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 19.
38 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 85.
39 Galata.
40 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 111.
41 Sarayakpınar. Günümüzde Edirne'ye bağlı bir bucaktır. Akbayar, a.g.e., s. 145.
42 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 53.
43 Sırp.
44 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 25.
45 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 56.

Anonim Tevarih'te bu olay şöyle anlatılır: "*Bolaniye derler bir hisar vardır, gayet sarpdı, Türk ana 'Tanrı yıkdığı' derler, ol vilayetin halkı kaçıp ol hisara girdiler. Murad Gazi alamadığına gayet melul oldu. 'Meğer buna tanrı yıka' deyip derdile ah eyledi, gitdi.*"[46]

Devletli Kaba Ağaç: Tanrı yıktığı denilen Pulanya hisarının yıkıldığı haberi geldiği sırada I. Murat'ın sırtını dayadığı ağaca Devletli Kaba Ağaç adı verilmiştir. '...Vardılar. "*Devletli Kaba Ağaç' dedikleri yere kondular. Murad Han da bir kaba ağaca sırtını verdi. Bir zaman geçtikten sonra birbiri ardınca adamlar geldi: 'Hanım! Hak Taala kudretiyle o hisar yıkıldı' dediler. Şahin'i gönderdiler. Gitti çok mal getirdi. Altın ve gümüş tepsiler ve akçaları da beraber getirdi... O ağaca ki han arkasını vermişti: 'Bu ağaç Devletli Kaba Ağaçtır' dedi. O ağaca böyle denmesi hanın bu sözündendir. O ağaç şimdi dahi vardır. Kütük olmuştur. Yanında bir kuyu dahi vardır.*"[47]

Anonim Tevarih'te ise şöyledir: "*Meğer ol arada bir kavak ağacı vardı. Ulu ağac idi. Murad Gazi ol ağacın dibinde kondu. Arkasın ol ağaca verip dayandı, oturdu. Saht olup dururken nagah bir haber geldi kim: 'Sultanım devletinde hisarın bir tarafı yıkıldı' dediler. Murad Gazi Lala Şahin'i göndürd... Andan Murad Gazi ol kavak ağacına 'devletlü kavak ağacı' deyü ad verdi. Ol zamandan beri ol araya 'devletlü kavak ağacı' derler. Şimdiki halde ol ağacın ol yerde eseri vardır kütüğü vardır. Andan Murad Gazi ol hisarın kafirleriyile ahidleşip avratlarıyile oglı ve kızlarıyıla istimalet verip geri yerlerine göndürdüler. Şimdiki halde ol sebebden ol hisara 'Tanrı yıkdığı' derler.*"[48]

Karlıeli hisarları: II. Mehmet döneminde denizlerde gerçekleşen fetihlerde hisarların beğleri olan Karlıeli oğlanları'na ithafen bu hisarlara Karlıeli hisarı adı verildiği anlaşılmaktadır: "*...O seferde Mesevre'yi, Levindüre'yi ve Yıldız hisarı'nı fethettiler. Elhasıl o seferde altı parça hisar fetholundu. Bu hisarlar hep Germe'ye tabi hisarlardı. Onlara Karlıeli*[49] *derlerdi. Alınan hisarların beğlerine Karlı Oğlanları derlerdi. O dahi padişaha gelmişti. Onun da ömrünü tamam ettiler.*"[50]

İlbasan: II. Mehmet'in Arnavut Seferinde Püzürşek yanında yapılan hisara İlbasan adı verilmiştir: "Gine Arnavud'a sefer etdi, Yuvan illerin alıp gaza-yı ekber olup doyumluklar oldular kim vasf olunmaz. Andan hem Arnavud'da Püzürşek yanında bir hisar yapdı, adını İlbasan[51] kodu, hicretin 871 yılında."[52]

Mehmet Neşrî ve Oruç Bey'in eserlerinde de benzer anlatımlara yer verildiği görülmektedir. Oruç Bey'in Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinde Karaman, Mezar-ı Türk, Moton, Konurpa (Konur Alp), Kocaili (Akçakoca), İlbeyi oğlu burgazı (Hacı İlbeyi), gibi adlandırmalar yer almaktadır. Neşri Tarihi'nde ise Taşak yazısı, İt eşeni, Lülüfer Köprüsü, Turgut ili, Yenişehir, Koyunhisarı (İzmit civarındaki Yalakova eski adı, Yalakonya adlı tekvurun adı). Kal'a-i Selasil (Ankara), Serf sındığı, gibi yer adları hakkında bilgiler verilmiştir. Bazılarının eski adlarına da işaret edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Genel olarak toponimik veriler, kroniklerde ilk Osmanlı padişahları döneminde (özellikle Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde) daha fazladır. Eserlerin yazıldığı dönemlere doğru gidildikçe bu tür bilgilerin seyrekleştiği görülmektedir. Eserlerin yazıldığı tarihler (XV. yüzyılın sonu, XVI . yüzyılın başları) göz önüne alındığında geçmişe gidildikçe belirsizliğin artmasına paralel olarak, bu tür bilgilere daha çok başvurulduğu fikrini uyandırmaktadır. Yer adlarıyla ilgili anltımlarda gaza motifinin tebarüz ettiği görülmektedir. Ayrıca özellikle Aşık Paşazade Tarihi'nin gaza motifiyle bezenmiş olması ve yazılma sebeplerinden birinin de savaşlarda askerin motivasyonunu artırmak olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durum tarih yazıcılığının özellikleriyle de paralellik arz adecektir.

Dikkati çeken bir diğer nokta da her iki eserde de, genel olarak, anlatılan hikâyelerin bir yerin fethedilmesi ile ilgili olarak tarihi bir olaya ya da yine bu doğrultuda o olayı gerçekleştiren bir beye, emire (şahsa) dayandırılmasıdır. Örn: İt Eşeni, Tanrı Yıktığı, Sırp Sındığı ve İl basan doğrudan bir olaya işaret ederken; Turgut eli, Taz Ali, Balabancık, Kacaili, Konurpa, Eceovası, Çavuş gibi yer isimleri ise fetihlerde etkin rol alan gazilerin adını almıştır.

Bazen her iki kronikte, aynı bilgilerin benzer şekilde tekrarlandığı görülmektedir. Turgut ili, Yenişehir, Sırp Sındığı, Tanrı Yıka, Devletli Kaba Ağaç (Anonim Tevarih'te devletlü kavak ağacı) ve Beğ kavağı bu duruma örnektir.

46 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 25.
47 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 56.
48 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 26-27.
49 Osmanlı döneminde Rumeli'nde önce Karlıeli, sonraları ise Kaptan Paşa adıyla anılmış sancak.
50 *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, s. 128-129.
51 Osmanlı döneminde Manastır sancak merkezi. Akbayar, a.g.e, s.79.
52 *Anonim Tevarih-i Al-i Osman*, s. 115.

Her iki kronikte de hikâyelerin anlatım tarzı birbirine benzemektedir. Genel olarak önce olay anlatılmış ve arkasından olay o yerin adının verilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Örn: Yenişehir, Çavuş köyü, Balabancık Hisarı, Koca İli gibi. Diğer taraftan bunun tersinin olduğu anlatım tarzı da mevcuttur. Yani, önce o yerin hangi isimle adlandırıldığı verildikten sonra hikâyeye geçilmiştir. Örn: Tanrı yıkdığı (her iki kronikte), Devletli Kaba Ağaç, Karlıeli gibi.

Devletli Kaba Ağaç, Kandilli Çam, Beğ Kavağı ve Taz Ali Pınarı gibi isimlere bakıldığında Türklerin ad verme geleneği çerçevesinde bir ağaca, suya bile önemli bir şahsın adının verildiği görülmektedir. Bunlardan Kandilli çam'ın dinî bir anlam içerdiği diğerlerinin ise hükümdar, gazi, bey gibi önemli bir şahsa dayandığı görülmektedir.

Hikayelerin dili ve üslubu, eserlerin genelinde olduğu gibi birbirine benzemektedir ve bu anlamda dönemin dil özelliklerini de yansıtmaktadır.

Farklılıklara bakacak olursak, her iki eserde de birinde olup da diğerinde bulunmayan hikayeler dikkati çekmektedir. Örneğin Aşık Paşazade'de geçen Ülüfer suyu, Çavuşköyü ile Anonim Tevarih'te geçen Balabancık Hisarı, İlbasan gibi.

Son söz olarak denilebilir ki; yer adları yerleşim yerlerinin tapuları niteliğindedir. Bir yerin adı aynı zamanda tarihsel aidiyeti ifade etmektedir. Osmanlı Tarihi'nin başlıca kitabî kaynaklarından olan ve bize önemli toponimik veriler sunan kronikler layıkıyla incelendiğinde, ilk Osmanlı fetihleri ve yerleşimleri çerçevesinde yerleşme ve yer adları konusu, daha vazıh bir hal alacaktır. Elimizdeki birkaç kronikte bile kayda değer verilerin varlığı göz önünde bulundurulursa Osmanlı kroniklerinin tamamından alınabilecek netice, bu konudaki mevcut boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça

Açıkgöz, Fatma, "438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2004.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001

Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara, 1999.

Aksan, Doğan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *TDAY-Belleten 1973-74*, Ankara, 1974.

Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, 1995.

Anonim Tevarih-i Al-i Osman (Giese Neşri), Haz.: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992.

Aşık Paşaoğlu Tarihi, Haz.: Atsız, İstanbul, 1992.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleler Şehrin İskân ve Nüfûsu*, Ankara, 1958.

Başkan, Özcan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY-Belleten 1970*, Ankara, 1971.

Baykara, Tuncer, *Hınıs ve Malazgird Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1991.

Cebeci, Ahmet, "16. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Hatay ve Çevresindeki Yer Adları" *III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (10-11 Haziran 1991)*, Antakya, 1991.

Cunbur, Müjgan, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu (Ankara1984)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1984, s. 201-217.

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1983.

Elibüyük, Mesut, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Şubat 1990, TTK Basımevi, Ankara 1990

Uzun, Enver, *Akçaabat Yer Adları* , (2. Baskı) Trabzon, 2005

Enverî, *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturname-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Erdoğan, Mert Can, "XV. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazımında Akça Koca, Karamürsel Alp ve Süleyman Paşa'nın Siyasal Anlamı", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi -Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, I, Kocaeli, 2018, s. 213-222.

Eren, Hasan, "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY - Belleten 1965'ten ayrıbasım*, Ankara, 1966.

Güllüdağ, Nesrin, "Trabzon Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, Trabzon, Mayıs 2006.

Gümüşçü, Osman, "Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihî Cofrafyası Bakımından Önemi", *Türk Yurdu*, XIX-XX/148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, Ankara 2000.

Gümüşçü, Osman; Çınar, Hüseyin, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Ankara 2002.

Gümüşçü, Osman, Tarihi Coğrafya, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Karagöz, İlyas, *Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları, Köken ve Anlamlar* , Ankara 2004

İnalcık, Halil, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan)", *Belleten*, XX/78, Nisan 1956'dan Ayrıbasım, Ankara, 1956.

Kara, Adem - Enver Çakar, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, 11 (2001).

Kurt, Yılmaz, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", OTAM, 4 (1993).

Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (1996).

Mevlana Mehmet Neşri, *Cihannüma*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2014.

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, İstanbul, 2014.

Özçelik, İsmail, "Osmanlı Kayıtlarına Göre Urfa Şehir Merkezindeki Yer İsimleri Üzerine Değerlendirmeler", *II. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyeti'nde Şanlıurfa "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa" Sempozyumu,* Şanlıurfa, 2017.

Savaş, Özkan, *Anadolu (Hitit - Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları Divine, Personel and Geographical Names in the Anatolian (Hittite - Luwian) Hieroglyphic Inscriptions* , İstanbul, 1998.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla),* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.

Yiğit, Ahmet, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerinde Menteşe Bölgesinde Yer Adları" *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, II, Ankara, 2004.

Antikçağda Kocaeli (Astakos) ve Çevresi (MÖ 700-400)

Muzaffer DEMİR*

Byzantionlu Stephanos, Astakos kentinin isminin mitolojik olarak nereden kaynaklandığı konusunda bize bilgi veren tek kaynak olarak gözükmektedir. Buna göre İzmit körfezi sahillerindeki su perisi Olbia'ya sarayını buraya kurmuş olan deniz tanrısı Poseidon aşık olmuş ve bu aşkın meyvesi olarak Astakos adında bir çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çocuk günümüz İzmit körfezi sahilindeki Başiskele'de Astakos olarak bilinen yerleşime ismini vermiştir.[1] Pseudo-Skylaks kentin ismini doğrudan vermese de özellikle körfezin ismine atıfta bulunarak burasının aynı zamanda Olbia olarak adlandırıldığını ima etmektedir.[2] Pausanias (5.12.7) burasının önceden Astakos olarak, daha sonra da Bithynia kralı Nikomedes'in ardından Nikomedia olarak adlandırıldığını ve "ilk kurucusunun isminin kökeninden de anlaşılacağı üzere Trakya doğumlu Zypoetes [Bas'tan sonra tahta geçen Zypoetes]" olduğunu bildirmektedir. Nikomedia ile aynı olduğu bilinen kentin körfeze de Astakene ismini verdiği anlaşılmaktadır (Strab.10.2.21).[3] Pausanias aslında burada kentin kente ismini veren Nikomedes'den daha önceden kurulmaya başlandığını da ima etmektedir.

Eusebios, yine Nikomedia adıyla yeniden inşa edilmeden önce kentin Astakos olarak adlandırıldığını ve MÖ 712/1 yılında kurulduğunu yazmaktadır.[4] Bu bölgede erken dönemde kurulan üç koloni bulunmaktadır: Kyzikos (MÖ 756), Astakos ve Parion (MÖ 709). Astakos kentinin kuruluşuyla ilgili olarak Eusebios'un verdiği verdiği bu erken tarihten şüphe duyulmaktadır, çünkü bölgenin kolonizasyonu hakkında bilgi veren en erken dönem otoritelerden Lampsakoslu Kharon Astakos'u bir Khalkedon (Kadıköy) kolonisi olarak adlandırmaktadır.[5] Dolayısıyla bu veriye göre Eusebios kronolojisinde Khalkedon'un kuruluşu MÖ 685 olarak tarihlendirildiğine göre Astakos'un kuruluşu bu tarihten öncesine verilmemelidir. Eusebios'un bu erken döneme işaret eden hesaplamalarının kentin eski tarihini muzaffer kılmak amaçlı olduğu iddia edilse de,[6] kentin aşağıda belirteceğimiz üzere Megaralılar tarafından daha önceden kurulma ihtimali dikkate alınmalıdır. Burada Lampsakoslu Kharon'un bilinçli olarak yanlış bilgi vermesi de söz konusu olabilir.

Diğer taraftan biraz daha detaylı bilgi veren Strabon, kentin kuruluşu ve yıkılışıyla ilgili olarak şöyle aktarmaktadır (12.4.2):

> "Khalkedonia kıyısını adlandırıldığı üzere Propontis'in bir kısmı olan Astakene Körfezi takip etmektedir; bu körfez üzerinde Nikomedia kurulmuştur ki, onu kuran Bithynia krallarının birisinin ardından isimlendirilmiştir...Körfezin üstünde ayrıca Megaralılar ve Atinalılar ve sonradan Doedalsos tarafından kurulan Astakos kenti bulunmaktadır; körfez bu kentin ardından isimlendirilmiştir. Lysimakhos tarafından kent [Astakos] yerle bir edilmiş ve meskunları Nikomedia kurucuları tarafından Nikomedia'ya aktarılmıştır".

* *Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, dmuzaffer68@gmail.com.*

1 Byzantionlu Stephanos, s.v. Astakos: Ἀστακός, πόλις Βιθυνίας, ἀπὸ Ἀστακοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ νύμφης Ὀλβίας, ὡς Ἀρριανὸς ἐν Βιθυνιακοῖς ἱστορεῖ. ἔστι καὶ χώρα Βυζαντίων, ὡς Θεόπομπος ἐν τεσσαρακοστῇ ἑβδόμῃ. ἔστι καὶ Ἀκαρνανίας πόλις. οἱ δὲ Κεφαλληνίας ἄποικον. τὸ ἐθνικὸν Ἀστακηνός ὡς Ῥυνδακηνός Πριαπηνός, καὶ Ἀστακηνή καὶ Ἀστάκιος καὶ Ἀστακία, ἀφ' οὗ Ἀστακιεύς ὡς Οἰχαλία Οἰχαλιεύς, καὶ Ἀστακιήτης, καὶ Ἀστακίδης πατρωνυμικόν, Πείσανδρος δεκάτῃ. Astakos mitolojik kişiliğinin Yunanistan anakarasında Thebai kentiyle de bağlantısı kurulmaktadır.

2 Pseudo-Skylaks (*Perip.*92) Bithynialılarla ilgili bölümünde şöyle bildirmektedir: "Mariandynialılardan sonra Thrakia Bithynia ülkesi ve Sangarios nehri, ve diğer nehir Artanes ve Thynias adası ve Rhebas nehri bulunmaktadır (ve Herakletos orada yaşamaktadır). Daha sonra doğrudan boğaz ve Pontos'un ağzında önceden sözünü ettiğimiz tapınak ve bundan sonra Trakya'nın dışında Khalkedon olarak adlandırılan bir kent ve bundan sonra da Olbia körfezi gelmektedir. Mariandynialılardan Olbia'nın körfezinin içteki sonuna kadar kıyı seyahati (çünkü Bithynialıların Trakyası o kadar büyüktür ki) üç gündür. Hem Avrupa hem de Asya yanında Pontos'un ağzından Maiotis gölünün ağzına kadar olan seyahat aynı ölçektedir". Bu metnin yorumundan Olbia kentinin Khalkedon ve Astakos arasında ayrı bir kent olduğu çıkarımında bulunulabilir.

3 Plinius (*nat.*V.43) şöyle bildirmektedir: "Önceden aynı zamanda Astacum burada bulunmaktaydı, bundan aynı körfez 'Astacenia' ismini almıştır". Ayrıca bkz.Amm. Marc. XXII.8.5.

4 Euseb. *Chron. Ol.* 129. 1. Bölgedeki kolonilerin Eusebios tarafından verilen kuruluş tarihleri için bkz. R.M. Cook, "Ionia and Greece in the Eight and Sevent Centuries BC", *Journal of Hellenic Studies* 66 (1946), s.77.

5 *FGrHist* 262 F 6: Ὄστακός, οἱ δὲ ἀστακός· καράβου εἶδος· καὶ τὴν πόλιν τὴν Ἄστακον, Ὄστακον Ἴωνες. Παρ' ὃ Χάρων· «Ὄστακος ἐκτίσθη ὑπὸ Χαλκηδονίων».Photios Leksikon'unda buna değinmektedir.Ancak burada Astakos kelimesinin başharfi için omicron kullanması dikkat çekicidir.

6 A.J. Graham, "Patterns in Early Greek Colonisation", *Journal of Hellenic Studies* 91 (1971), s. 40.

Dolayısıyla kenti ilk iskan edenlerin Megaralılar olduğu söylenebilir. Sonrasında Atinalılar ve Doedalsos tarafından yeniden kurulması kentin büyük olasılıkla bölgedeki istilacı kabileler yüzünden bir kaç yıkım geçirdiği ve nihayetinde Doedalsos tarafından uzlaşma sağlanarak kentin sağlam temellerinin nihayetinde atıldığı anlamına gelebilir. Bu durum aslında Megaralılar tarafından kurulduktan sonra kentin, Atinalı ve Kharon'unda belirttiği üzere Khalkedonlu göçmenleri de kabûl ettiği anlamında yorumlanabilir. Kent, kurulduktan sonra MÖ VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Trerlerin Bithynia'dan geçtikleri sırada yağma edilmiş ve yine bir Megara kolonisi olan Khalkedonlular tarafından iskan edilmiş olabilir.[7] Kocaelinin tam karşısında, körfezin güney köşesinde bulunan arkeolojik keramik buluntularının da işaret ettiği üzere Ovacık veya "Baş İskele" bölgesine yerleşmişlerdir.

Herakleialı Memnon (*Per.Her.* XX), Astakos kentine sonradan yeni kolonistlerin katıldığı tezini şöyle desteklemektedir:

> "Nikomedes ise, artık ihtişamlı bir refaha erişmiş olduğundan, Astakos'un karşısında kendisiyle aynı ismi taşıyan bir kent inşa etti. Astakos ismi bir kehanete göre ortaya atıldığı zaman, Thebai'den aslen Spartalıların soyundan olduğu söylenenlerin arasından soylu ve yüksek fikirli bir insan olan Astakos'u çağırdı (veya çağrıştırdı) ve Megaralıların kolonistleri Astakos'u on yedinci Olimpiat'ın başlarında kurdular. Kent komşuları tarafından birçok çarpışmalarda gücünü kaybedip, savaşlarla sık sık yıpratılınca, Dydalsos Bithynialıların hakimiyken, Atinalıların Megaralıların yanına Astakos'a kolonistler göndermelerinin ardından, [kent] hem kötü talihine son verdi hem de büyük bir ün ve güç elde etti. (2) Dydalsos'un ölümünden sonra, Boterias başa geçti ve yetmiş altı yıl yaşadı. Ondan sonra, yerine oğlu Bas geldi. Bas, gerçekten savaşa çok iyi hazırlanmış olmasına karşın, İskender'in generali Kalas'ı yendi ve Makedonyalıları Bithynia'dan uzak tutmayı başardı".

Strabon ve Memnon'un metinleri dikkate alındığında, Lysimakhos tarafından yok edilen Başiskele ve bugünkü Askeriye civarındaki Astakos kentinin Köfezin karşı tarafında günümüzde Orhan Gazi fetih camisinin de olduğu yere taşındığı ve Nikomedes adını aldığı anlaşılmaktadır. Memnon burada Strabon'da geçen Doedalsos ismi yerine Dydalsos ismini vermektedir, İskender'in yenilgiye uğratılan generali Kalantos'un ismi de Kalas olarak aktarılmaktadır.Kenti kuranlar ve kuruluş tarihiyle ilgili hemfikirdir. Bu metinden de anlaşıldığı üzere kent, kurulduktan sonra çevresindeki kabilelerle sık sık savaşa girmesinden dolayı zayıflamıştır ve Dydalsos tarafından yeniden tahkim edilerek yeni kolonistlerle birlikte nüfus açısından da güçlü kılınmıştır. Ayrıca Dydalsos ile birlikte bir Bithynia handedanlık ailesinin de kentte ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Onun tahta çıkışı mantıklı olarak MÖ 440-430 tarihleri arasına önerilmektedir ve sonrasında onu takiben kral tahta çıkmış, en sonuncusu da MÖ 91 yılında hüküm sürmeye başlayan III. Nikomedes'tir. O da MÖ 75 yılında veraset yoluyla krallığını Roma'ya devretmiştir.

Astakos'ta, yakın dönemlerimize kadar bilimsel anlamda herhangi bir arkeolojik çalısma yapılamadığından, Kolonizasyon döneminde kentin fiziksel gelişimi ve kentteki kolonistlerle çevre halkları arasındaki ilişkileri açıklama açısından detaylı bilgilere sahip değiliz. Bununla beraber çesitli vesile ve sebeplerle ortaya çıkan bazı kanıtlardan söz etmek mümkündür. Bu verilerimizden ilkini, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan ve bazı altyapı çalısmaları dolayısıyla kentte bulunmuş olan keramik fragmanları ve çatı kiremitleri oluşturmaktadır. Tespit edilen ilk fragmanların Klasik Dönem'den daha önce olmadığını ve fakat 1975'teki buluntuların, Korinthos seramikleri ve arkaik çatı kiremitlerinden oluştuğunu bilmekteyiz. Dolayısıyla kentte MÖ VIII. yüzyıldan itibaren başlayan Arkaik Dönem'den itibaren bir yerleşimin olduğu kesinlik kazanmakta olup Demir Çağı'na ait keramik kap parçaları da bulunmuştur. MÖ VI. yüzyıla ait Atina siyah figür keramik kap parçalarının bulunması, daha sonra kente kolonistler sağlayan Atina ile olan ticaretin, daha doğrusu Hellen anakarası ile olan ticari ilişkilerin en bariz delili olarak kendisini göstermektedir. Olası bir diğer Klasik dönem buluntusu, MÖ 540-530 yılları arasına tarihlendirilen *kouros* başıdır. Bunların dışında MÖ V. ve IV. yüzyıllara ait karşılıklı ticaretin zenginliğine de işaret eden Siyah Firnisli ve Kırmızı Figür teknikli keramik fragmanları, MÖ 380-320 yılları arasına tarihlendirilen Kırmızı Figür keramik fragmanları, Hellenistik Dönem keramiği, kandil fragmanları, Mende, Sinope, Thasos üretimi damgalı amphora fragmanları, ağırsaklar, figürinler ve Makedonia sikkeleri gün yüzüne çıkarılmıştır.[8]

Nümizmatik verilere baktığımızda MÖ V. yüzyılın başlarından MÖ 435'lere kadar kentin sikke bastığını görmekteyiz.[9] Bu durum kentin bağımsızlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla aşağıda tartışacağımız kentin MÖ 435 yılından sonra Atina'nın hakimiyeti altına girdiği tezi güç kazanmaktadır, çünkü kent sikke darbına son vermiştir. Darbedilen sikkelerin üzerinde kenti simgeleyen ıstakoz resmi görülmektedir. Sikkenin arka tarafında ise bir kadın başı bulunmaktadır. Bu kadın büyük ihtimalle yukarıda kentin kuruluş efsanesiyle bağdaş-

7 H. Boyana, "Nikomedia Kenti ve Tanrıça Demeter", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39 (2006), s. 173.

8 A. Bora, "Antik Dönemde Astakos, Nikomedia ve Herakleia Pontika Kentleri Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler", içinde: İnsan, Mekân ve Kimlik Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri, Editörler: A. Efiloğlu ve diğerleri, Zonguldak, 2016, s.112-3.

9 Boyana, "Nikomedia kenti...", s.173.

tırılan su perisi Olbia olmalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Tanrı Poseidon'dan doğma Astakos bu kenti kurmuştur. Yine yukarda da bahsettiğimiz gibi Skylaks, Astakos yerine Olbia ismini öne çıkarmaktadır.

MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısı ve sonlarıyla ilgili olarak Astakos ve çevresiyle ilgili olaylar hakkında diğer kolonilerde olduğu gibi antik kaynaklar sessiz kaldığından, daha doğrusu dönemle ilgili yazılı kaynaklar günümüze kadar ulaşamadığından bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir. MÖ V. yüzyıl için ise başta Herodotos, Thukydides ve Ksenophon olmak üzere bazı antik edebi Hellen kaynaklarının yanısıra, yukarıda bahsettiğimiz nümizmatik ve aşağıda ele alacağımız başta Atina Vergi Listeleri olmak üzere epigrafik kayıtlar devreye girmektedir. Gümümüze kadar yapılan modern çalışmalarda özellikle Atina Vergi Listeleri'nde geçen Astakos ve çevresindeki kent isim kayıtları bağlamında kapsamlı bir siyasi ve ekonomik analizin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Öncelikle Hellespontos ve çevresindeki gelişmelerle ilgili antik kaynakların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Pers kralı I. Dareios'un M.Ö. 512 yılında gerçekleşen İskit seferi sonucunda boğazların, batı ve kuzey Karadeniz kıyıları ile Thrakia'nın Pers kontrolüne geçmesi bu bölgelerde olumsuz bir hava yaratmış ve akabinde Batı Anadolu kentlerinin Perslere karşı ortak hareket ettiği Ionia Ayaklanması (MÖ 499/4) başlamıştır. İsyana destek verenler arasında Astakosluların da olup olmadığı konusu belirsizdir. Fakat Pers generali Daurises'in Hellespontos üzerine bir sefer yapması ve buradaki kentleri ele geçirmesi bu bölgeden de Ionia Ayaklanması'na destek verildiğini gösterir niteliktedir (Hdt. V. 116-117). Bununla ilgili olarak Herodotos (VI.33), Lade Deniz Savaşı (MÖ 495/4) ile Ionialıları yenen Perslerin Miletos'u ele geçirdikten sonra, bir süre Miletos yakınlarında kışladıklarını, anakaraya yakın olan Khios, Lesbos ve Tenedos adalarını ele geçirdiklerini ardından da Ionia'dan ayrılarak Hellespontos bölgesine, Abydos ve civarına yöneldiklerini şu şekilde anlatmaktadır:

> "Ionia'dan ayrılan donanma, Hellespontos'un batı kıyısını da baştan başa egemenliği altına aldı. Doğu kıyılarını, sırf Perslerden kurulu kolordular, zaten daha önce anakaradaki bir savaşla ele geçirmişlerdi. Hellespontos'un Avrupa kıyılarında Khersonesos -ki pek çok oturma yerini kapsıyordu- Perinthos gibi Thrak kaleleri ile Selymbria ve Byzantion bulunuyordu. Byzantion ve karşısındaki Khalkedonlular, Phoenikia gemilerinin bile gelmesini beklememişlerdi; ülkelerini bırakıp çıkmışlar, Karadeniz'e girerek orada Mesambria kentini kurmuşlardı. Phoenikialılar bu dediğim ülkeleri ateşe vermişler, taş üstünde taş bırakmamışlar, arkasından Prokonnesos ve Artake'ye sapmışlar, buraları da yaktıktan sonra, ilk seferinde dokunmadıkları illeri yağma etmek üzere yeniden Khersonesos'a dönmüşlerdi. Yalnız Kyzikos'a dokunmamışlardır, çünkü bunlar Phoenikialılar gelmeden önce Daskyleion valisi Megabazos oğlu Oibares ile anlaşarak, kralın egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdi. Kardia kenti dışında bütün Khersonesos, böylece Phoenikialıların eline geçmiş oluyordu."

Bu metne göre Pers donanmasının Hellespontos'un batı kıyılarını ele geçirip, buradaki Byzantion ve Khalkedon gibi kentlere saldırarak onları adeta cezalandırdığı görülmektedir. Ardından da yine bu donanmanın Gelibolu yarımadasına geri dönerek buradaki kentleri itaat altına aldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada, Pers donanmasının İzmit körfezine girip girmediği kesin değildir, çünkü Astakos'dan bahsedilmemektedir. Astakoslular aynı Kyzikoslular gibi Perslerle anlaşmış olabilirlerdi, çünkü Perslerin onları bastırdığına dair bir ibare bulunmamaktadır. Dolayısıyla Astakoslular muhtemelen bölgedeki Pers yöneticileriyle iyi ilişkiler içine girmeyi tercih etmiş olmalıdırlar.

Ionia Ayaklanması MÖ 492 yılında bastırıldıktan sonra Hellas'a yapılacak sefer için I. Dareios'un damadı Mardonios, Hellas'a yapacağı sefer için Hellespontos bölgesinden de gemi ve asker toplayarak Atina'ya karşı yürümek üzere yola çıkmıştır (Hdt. VI. 42-43). Aynı şekilde Mardonios'dan sonra MÖ 490 civarında Ionia kıyılarına gelen Pers komutanları Datis ve Artaphrenes'in de Hellas'a yapacakları sefer için Hellespontos'u askeri faaliyetlerinin merkezi gibi kullandıkları bilinmektedir. Görülüyorki Mardonios'un ve diğer Pers generallerinin bölgeye geldiği sırada Hellespontosve civarı Pers kontrolü altında bulunmaktadır. Bu sırada Astakos da, Paphylagonia ve Phrygia hinterlandından gelen ürünlerin Batı'ya ve Karadeniz'e pazarlanması açısından Persler açısından önem arz eden ve onlarla ikili ilişkilerini sürdüren kentlerden birisi olmalıdır.

Daha sonra Pers kralı I. Kserkses'in, MÖ 480/79 yıllarında Hellas'a yapacağı sefer sırasında Hellespontos'ta Abydos'tan karşıya geçmeyi sağlayacak köprüler inşa edilmeye başlanmıştır.[10] Herodotos (VII.95), Abydoslular dışında diğer Hellespontosluların bu sefer için gemi donattığını bildirmektedir, ancak bu kentlerin isimlerine değinmemektedir. Astakos'un da bu Hellas seferine Perslerin yanında asker ve gemi vermek suretiyle katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Onların bölgedeki hakim güçlerle kurdukları müttefiklik ve bağlantılar Hellespontos bölgesindeki statülerini korumalarına yardımcı olmuş olabilirdi. Astakos'un özellikle Roma döneminde Sapanca gölü ve civarından kereste sağlanan bir kent konumunda olması, bu Pers seferi için de gemi inşasına destek verme ihtimalini yüksek kılmaktadır.

10 Hdt. VII. 33-36; 40; 44-45.

Neticede Perslerin Salamis ve Mykale deniz savaşlarında yenilgiye uğratılmasından sonra onların Hellas'ta yaptıkları yıkımın öcünü almak ve Pers egemenliğindeki Hellen kentlerini özgürlüklerine kavuşturmak için MÖ ca 478/477 yılında Delos Birliği'nin temellerini atmışlardır. Küçük Asia'daki Hellen kentlerini de bu birliğe dahil etmeye çalışmışlardır. Astakos ve civarından başlangıçta bu birliğe katılımın olup olmadığı belirsizdir. Diğer taraftan bölgenin Perslerin Hellas'a yaptığı seferde bir üs görevi gördüğü düşünüldüğünde hala Perslerin burayı kontrol altında tutmaları ihtimali bulunmaktadır. Atinalıların Mykale Savaşı sonrasında Ionia ve Hellespontos'tan kendilerine katılan müttefiklerle (Thuk.I.89) Khersonesos'a sefer düzenlemeleri, Abydos'dan kalkıp Khersonesos'u geçerek Sestos'u ablukaya almaları bu civarlarda hala Pers garnizonlarının olduğunu da göstermektedir.[11]

Birlik kurulduktan sonra Perslerle savaşta öncülük görevini yerine getirecek, Hellenlerin çıkarlarını koruyacak bir güce ihtiyaç duymuşlardır. Bu öncülük görevini de ilk başlarda Sparta üstlenmiştir. Delos Birliği'nin komutasını ele alan Sparta kralı Pausanias, MÖ 478'de Kıbrıs ve Byzantion'a sefer düzenleyerek buradaki kentleri birliğe almıştır. Onun belli bir dönem, 7 yıl kadar Byzantion'da hüküm sürdüğü anlaşıldığından, Astakos ve çevresindeki kentlerde de hakimiyeti sağladığı düşünülebilir. Ancak onun Kıbrıs Seferi sonrasında Byzantion'u zaptetmesi ve burada Pers gelenek ve göreneklerini benimseyen bir monark gibi davranması müttefiklerin arasını açmıştır.[12] Bu nedenle müttefikler insiyatifi ele alarak birliğin liderliğini Atina'ya vermişlerdir.[13]

Daha sonra Atinalı Kimon, MÖ 470'li yıllarda Hellenlerin Perslere karşı durumunu güçlendirmek için Thrakia, Küçük Asia ve Ege'ye seferler düzenlemiştir (Plut.*Kim.* 12). Birlik donanması ilk önce Thrakia kıyılarını Perslerden temizlemiş, Maroneia ve Abdera gibi kentlerin birliğe alınmasını sağlayarak Hellespontos'un batısındaki Pers kalesi Eion kuşatılarak ele geçirilmiştir (Hdt. VII. 107; Plut. *Kim.* 7). Ardından Atina'ya hububat ithali açısından stratejik öneme sahip boğazlara sefer yapılarak Byzantion ve diğer kentler ele geçirilmek suretiyle birliğin kontrolü altına alınmışlardır, yine bu diğer kentler arasında Astakos'un yeralma ihtimali söz konusudur (Plut. *Kim.* 9).

Atina ve müttefik donanmasının I.Kserkses'in öldürülmesini fırsat bilerek ayaklanan Mısır'daki başarısızlığı yeni bir siyasi oluşumun önünü açmıştır.[14] Ekonomik zorluklar had safhaya ulaştığından ve Perslerin tekrar bir cezalandırma seferine çıkabileceği düşüncesini gündeme geldiğinden, birliğin Delos'daki hazinesi güvenlik açısından MÖ 454 yılında Atina'ya taşınmıştır. Atina, bu tarihten itibaren Hellespontos bölgesi de dahil, Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olan kentlerin ödedikleri vergi (*phoros*) miktarlarını Athena Tapınağı'na adakta bulundukları şekliyle 1/60 oranında kayıt altına almaya başlamıştır. Buna göre MÖ 454 yılına ait listeye bakıldığında Hellespontos bölgesinden on üç tane yerleşimin ismi görülmektedir.Bu kentler arasında Astakos, Abydos, Artake, Berytis, Daskyleion, Didymoteikhitai, Kebrene, Kios, Lamponeia, Mysoi, Neandreia, Parion, Kherronesos bulunmaktadır.[15] Dolayısıyla MÖ 454/3 yılı itibariyle Astakos'un "Ἀστακηνοί" ismi altında Attika-Delos Deniz Birliği'ne destek veren kentler arasında olduğu ve Pers kontrolünden çıktığı anlaşılmaktadır.[16] Orta büyüklükte bir kentin ödeyebileceği miktarda, 150 *drakhmai* ödeme yapmaktadır. MÖ 454 yılı listelerinde adı geçen kentlerin konumları dikkate alındığında Delos Birliği'ne ilk katılımların iç kesimdekilere nazaran kontrolü daha kolay olan kıyı yerleşimlerinden olduğu farkedilmektedir. Diğer yandan yukarıda bahsedilen Mısır yenilgisi sonrasında hazinenin Atina'ya taşınması ve buna bağlı olarak Delos Birliği müttefiklerinin Pers tehditi karşısında savunmasız bırakılması MÖ 454/3 yılında bölgeden birliğe katılımın sınırlı kalmasına neden olmuş olabilirdi.[17]

MÖ 453/2 yılına ait Hellespontos bölgesi listesinde bir önceki yıl ismi geçen Astakos, Didymoteikhitai, Parion ve Kherronesos hariç diğer kentlerin hepsi listelerden çıkmıştır.Buna rağmen yüksek bir miktarla Lampsakos (1200 *drakhmai*) Delos Birliği'ne yeni katılmış görünmektedir. Bu yıl ödeme yapan diğer kentler arasında Astakos (150 *drakhmai*)'un yanında Didymoteikhitai (16 *drakhmai* 4 *oboloi*), Parion (100 *drakhmai*), Kherronesos (1800 *drakhmai*) yer almaktadır.[18] Bu yılda ödeme yapan bazı kentlerin listelerden çıkma sebebi Atinalıların bu sırada Sikyon'a sefer düzenlemesi ile ilgili olabilir. Çünkü Atinalılar bu sefer sırasında Peloponnesos çevresine yelken açarak Spartalılarla savaşmak ve Sikyon'u ele geçirmekle (Thuk.I.108; Diod.II.88) uğraştıkları için tüm bunlar Atina'nın Hellespontos'dan vergi toplama işini sekteye uğratmış olabilirdi. Buna rağmen ortalama bir miktar ödeyen Astakos kentinin Atina'ya bağlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

11 Bölgede Pers nüfuzu ve garnizonlarının bulunduğuna dair bkz.Hdt. IX. 114-121.6.

12 M. Demir, "Pausanias'Actions in Byzantion After the Victory at Mycale: A Reconsideration: 478-470 BC.", *Athenaeum* 97/2 (2009), s.59-68.

13 A. Doğan, "MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellespontos Bölgesi: Kyzikos Örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 39 (2017), s.7.

14 Thuk. I.104;109-110; Hdt. III.12. Ayrıca bkz. S. K. Eddy, "The Cold War Between Athens and Persia, ca. 448-412 B.C.", *Classical Philology* 68/4 (1973), s.243.

15 Listelere bakıldığında MÖ 454/3 yılı itibariyle Hellespontos vergi bölgesinden 13 kadar kent Delos Birliği'ne ödeme yapmış görünmektedir. Bu kentler Astakos (I, 238), Abydos (I, 216), Artake (I, 236), Berytis (I, 246), Daskyleion (I, 258), Didymoteikhitai (I, 262), Kherronesos (I, 440), Kebrene (I, 304), Kios (I, 308), Lamponeia (I, 326), Mysoi (I, 350), Neandreia (I, 352), Parion (I, 368)'dur. Bkz. B.D. Meritt, *The Athenian Tribute Lists.* vol. I. Cambridge, Mass., 1939, s.216-441.

16 Bkz. Tablo 1 ve Harita 1.

17 R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972, s.118.

18 Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists...*, s.216-441.

Öte yandan MÖ 452/1 yılında düzenli ödeme yapan Astakos'un yanında Didymoteikhitai ve Parion listede yer almazken, Kyzikos gibi Azeia, Alopekonnesos, Byzantion, Gentinos, Paisos, Perinthos, Perkote, Priapos, Prokonnesos, Skepsis, Tenedos, Tyrodiza ve Khalkedon birliğe yeni katılmıştır. Bu yıl en yüksek ödemeleri bölgenin en önemli ve zengin kentlerinden biri olan Byzantion (1500 *drakhmai*), Kherronesos (1800 *drakhmai*), Khalkedon (750 *drakhmai* 1 *oboloi*), Perinthos (1000 *drakhmai*); en düşük ödemeleri ise Azeia (6 *drakhmai* 4 *oboloi*), Gentinos(8 *drakhmai* 2 *oboloi*), Priapos (8 *drakhmai* 2 *oboloi*) yapmıştır.[19] Genelde ödeme yapan kent sayılarında artışın olduğu bir yılda Astakos'un listeden çıkması, Atina ile yaptığı özel bir antlaşmaya bağlı olabilir veya kentin doğal afette dahil maruz kaldığı bir sıkıntısöz konusu olabilir. MÖ 451/50 yılına ait liste incelendiğinde Astakos'da dahil ödeme yapanların sayısında neredeyse yarı yarıya düşme olduğu görülmektedir. Önceki yıllarda ödeme yapan Astakos'un yanında Kyzikos, Artake, Byzantion, Gentinos, Daunioteikhitai, Daskyleion, Perinthos, Priapos, Prokonnesos, Skepsis, Tenedos, Tyrodiza, Khalkedon ve baştan itibaren düzenli olarak vergi veren Kherronesos listelerden çıkmış; Dardanos, Palaiperkote, Selymbria gibi birliğe yeni yerler katılmıştır.[20] Bu düşüşün sebebi Atinalı general Kimon'un MÖ 451'deki Kıbrıs seferinde ölmesi ile bağlantılı olabilir (Thuk. I. 112; Plut. Kim. 18-19). Bu durum muhtemelen vergi toplama işini geciktirmiş olabilir.

Çok geçmeden bir sonraki sene, MÖ 450/49 yılında, daha önce ödeme yapmayanların hemen hemen hepsi Attika-Delos Birliği müttefiki olarak vergilerini vermişlerdir. Thukydides (II. 13), bölgedeki hakimiyetin devamlılığının sağlanması için müttefiklerin olabildiğince kontrol altında tutulmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu itibarla MÖ 450/49 yılına ait listede yukarıda belirtildiği gibi Hellespontos vergi bölgesinden ödeme yapanların sayısı artarak yirmiye yükselmiş ve olabildiğince denetim altında tutulmaya çalışılmışlardır. Astakos'unda ödeme yaptığı, ancak ödemesinde 150 *drakhme*'den 16 *drakhmai* 4 *oboloi*'ye kadar çok önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir. Aslında bölgedeki kentlerin ödeme miktarlarında genel bir azalma söz konusudur.[21] Bu düşüşlerin sebepleri bölgede yaşanan ekonomik sıkıntılara bağlanabilir. Ancak bu peşin para vergilerinin yanısıra farklı türden ödeme ve desteklerin olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Atina ve Persler arasında MÖ 449'da yapılan Kallias Barışı ile Atina artık doğrudan doğruya Perslerle karşı karşıya gelmemiştir. Kallias Barışı'nın oluşturduğu kentler açısından olumlu hava MÖ 449/8 yılına ait vergi listelerine de yansımıştır. Çünkü listelerde Astakos da dahil hiçbir kentin adına rastlanılmamaktadır. Belki de Kallias Barış Antlaşması, Pers tehditi geçtiğinden kentleri birliğe ödeme yapma konusunda tereddüte itmiş, Atina'nın diğer vergi bölgelerinde olduğu gibi Hellespontos'dan da vergi toplamasını bir müddet geciktirmiş olabilirdi.[22] Perslerin Kallias Barışı gereği istila ettiği yerlerden çekilmesine bağlı olarak Atinalılar vergi toplama işine yeniden girişmişlerdir. MÖ 448/47 yılında Delos Birliği'ne Hellespontos bölgesinden ödeme yapanlar bu bağlamda değerlendirildiğinde vergi veren kent sayısı yirmi civarındadır.[23] Belli aralıklarla da olsa Abydos, Berytis, Byzantion, Gentinos, Dardanos, Lampsakos, Selymbria, Tenedos ve Khalkedon vergilerini ödeyerek Atina'nın birer sadık müttefikleri olarak görevlerini yerine getirmektedirler. Ancak Astakos ödemesini yapmamış görünmemektedir. Bunun sebebi Daskyleion satrabı Priapos'un doğusundaki kıyı bölgelerine düzenlediği akınlar olabilir.[24]

MÖ 447/6 yılında bir önceki yıl birliğe ödeme yapanların hepsinin vergilerini gönderdikleri anlaşılmaktadır.[25] MÖ 446/5 yılı ödemelerine bakıldığında ise Sestos ilk defa listelere girerken Harpagion, Byzantion, Kebrene, Kios, Sigeion, Tenedos, Khalkedon, Kherronesos birliğe düzenli ödeme yapan Abydos, Dardanos ve Lampsakos vergilerini göndermemişlerdir.[26] Bu durum Hellespontos bölgesinde MÖ 446/5 yılı itibariyle Atina kontrolünün zayıflamaya başladığını gösterebilir. Nitekim bu tarihlerde Samos'ta isyan çıktığı, Byzantion ve diğer

19 MÖ 452/51 yılı ödemeleri: Azeia (I, 216), Alopekonnesos (I, 226), Artake (I, 236), Berytis (I, 246), Byzantion (I, 250), Gentinos (I, 254), Daskyleion (I, 258), Daunioteikhitai (I, 260), Khalkedon (I, 438), Kherronesos (I, 440), Kyzikos (I, 320), Neandreia (I, 352), Paisos (I, 364), Perinthos (I, 374), Perkote (I, 374), Priapos (I, 388), Prokonnesos (I, 388), Skepsis (I, 408), Tenedos (I, 420), Tyrodiza (I, 428). Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

20 MÖ 451/50 yılı ödemeleri: Abydos (I, 216), Azeia (I, 216), Dardanos (I, 258), Lamponeia (I, 326), Lampsakos (I, 326), Neandreia (I, 352), Paisos (I, 364), Palaiperkote (I, 366), Perkote (I, 374), Selymbria (I, 400). Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

21 MÖ 450/49 yılı ödemeleri: Astakos (I, 238), Abydos (I, 216), Alopekonnesos (I, 226), Artake (I, 236), Berytis (I, 246), Byzantion (I, 250), Gentinos (I, 254), Dardanos (I, 258), Daskyleion (I, 258), Khalkedon (I, 438), Kherronesos (I, 440), Kebrene (I, 304), Kyzikos (I, 320), Lampsakos (I, 326), Neandreia (I, 352), Perinthos (I, 374), Prokonnesos (I, 388), Selymbria (I, 400), Sigeion (I, 402), Tenedos (I, 420). Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

22 MÖ 449/48 yılındaki ödemelerle bağlantılı tartışma için bkz. H.T. Wade-Gery, "The Question of Tribute in 449/8 B. C", *Hesperia* 14/3 (1945), s.212-215.

23 MÖ 448/47 yılı ödemeleri: Abydos (I, 216), Harpagion (I, 236), Berytis (I, 246), Byzantion (I, 250), Gentinos (I, 254), Dardanos (I, 258), Daunioteikhitai (I, 260), Didymoteikhitai (I, 262),Khalkedon (I, 438), Kebrene (I, 304), Kios (I, 308), Lamponeia (I, 326), Lampsakos (I, 326), Paisos (I, 364), Palaiperkote (I, 366), Perkote (I, 374), Priapos (I, 388), Selymbria (I, 400), Sigeion (I, 402), Tenedos (I, 420). Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

24 Eddy, "The Cold War...", s.246.

25 MÖ 447/46 yılı ödemeleri: Abydos (I, 216), Harpagion (I, 236), Berytis (I, 246), Byzantion (I, 250), Gentinos (I, 254), Dardanos (I, 258), Daunioteikhitai (I, 260), Didymoteikhitai (I, 262), Elaious (I, 270), Khalkedon (I, 438), Kherronesos (I, 440), Kebrene (I, 304), Kios (I, 308), Kyzikos (I, 320), Lamponeia (I, 326), Lampsakos (I, 326), Limnai (I, 332), Paisos (I, 364), Palaiperkote (I, 366), Perkote (I, 374), Priapos (I, 388), Selymbria (I, 400), Sigeion (I, 402), Tenedos (I, 420).Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

26 MÖ 446/45 yılı ödemeleri: Alopekonnesos (I, 226), Artake (I, 236), Berytis (I, 246), Gentinos (I, 254), Daunioteikhitai (I, 260), Didymoteikhitai (I, 262), Elaious (I, 270), Lamponeia (I, 326), Limnai (I, 332), Neandreia (I, 352), Paisos (I, 364), Palaiperkote (I, 366), Parion (I, 368), Perkote (I, 374), Priapos (I, 388), Prokonnesos (I, 388), Sestos (I, 400), Tyrodiza (I, 428).Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists*..., s.216-441.

kentlerin de buna destek verdiği bilinmektedir.[27] Dolayısıyla kentler bu otorite boşluğunda bölgedeki Pers yöneticileri tarafından kışkırtılarak taraf değiştirmiş olabilirlerdi.[28] Bu durumda Astakos'un da Daskyleion'da bulunan Pers satraplarının zorlamaları sonucu birlikten çıkması muhtemeldir.

MÖ 445/4 yılında ise MÖ 450/449 yılından beri listelerde gözükmeyen Astakos [15 *drakhmai*]+1 dr. 4 *oboloi*, muhtemelen aynı miktarda ödemeyle yeniden listeye girmekte ve genelde Hellespontos bölgesinden Attika-Delos Birliği'ne ödeme yapanların sayısı yirmi dördü bulmaktadır.Astakos'un yanında Madytos'un ilk defa listelerde kaydedildiği görülmektedir. Alopekonnesos, Limnai, Madytos, Selymbria, Sestos ve Kherronesos'un listelerde adı geçse de ödeme kısımları tahrip olduğundan birliğe ne kadar vergi verdikleri bilinmemektedir. MÖ 445/44 yılı itibariyle en yüksek ödemeyi Khalkedon (900 *drakhmai*), en düşük ödemeyi de Harpagion (5 *drakhmai*) yapmıştır.[29]

MÖ 444/3 yılına ait listelere bakıldığında [16 *drakhmai*]+ 4 *oboloi* ile ödeme yapan Astakos'un yanında, Abydos, Alopekonnesos, Harpagion, Gentinos, Dardanos, Elaious, Kios, Lamponeia, Limnai, Madytos, Palaiperkote, Perkote, Selymbria, Sestos, Tenedos, Khalkedon ve Kherronesos'un sadık bir müttefik olarak Atina'ya vergi vermeye devam ettiği görülmektedir. Byzantion'un listelerde adı geçse de ne kadar ödeme yaptığı bilinmemektedir.[30] Ancak bu durum geçici olmuştur. MÖ 443/2 yılından itibaren Astakos ve Gentinos listelerden tamamen çıkmaktadır.[31] MÖ 425 yılına ait abartılı listelerde bile Astakos ismine rastlamamaktayız. Astakos bölgedeki askeri faaliyetler için stratejik bir üs olduğundan ve Atina ilişkilerini tam anlamıyla geliştirdiğinden bir imtiyaz olarak vergi listelerinden çıkartılmış olabilir.[32]

Atina'nın vergi toplamada müttefiklere uyguladığı baskı ve şiddet siyaseti zamanla birlik üyeleri arasında birtakım kıpırdanmalara yol açacaktır. Bu kıpırdanmalar da özellikle MÖ 440 Samos İsyanı sonrasında yoğunlaşacak, Atina'nın Hellespontos bölgesindeki nüfuzu büyük bir darbe alacaktır.[33] Öyle ki, MÖ 435 yılına kadar Hellespontos bölgesinden hemen hemen hiçbir kentin adı listelerde geçmemektedir. Muhtemelen Samos İsyanı, birlikten ayrılmak isteyen, vergilerle kontrol altında tutulmaya çalışılan kentler açısından bir fırsat olmuş, dolayısıyla bu ortamdan yararlanmak isteyenler ödemelerini yapmamışlardır.[34]

Kentin MÖ 435 yılından sonra Atinalıların kolonisi haline geldiği ve bu sebeple vergi vermeyi tamamen sonlandırdığı anlaşılmaktadır. Yukarıda Memnon ve Strabon'un metninlerinde de ima edildiği üzere, Atinalılar Dydalsos Bithynialıların hakimiyken kente kolonistler göndermiş ve Dydalsos kenti yeniden inşa ederek güçlendirmiştir. Atinalılar bu tarihten itibaren kentin yeniden inşası için paraya ihtiyaç duyulduğundan onlardan vergi almaya devam etmiştir. Diodoros (12.34.1, 5), Atina'da *arkhon* Antiokhides iken ve Romalılar konsüller olarak Marcus Fabius ve Postumus Aebutius Ulecus'un seçtiklerinde, yani MÖ 435 yılında, Atinalıların "kenti kurduklarını" bildirmektedir. Aslında burada kentin kurulması demek büyük olasılıkla burasının, Strabon ve Memnon'un da belirttiği kolonistler de getirilerek tamamen Atina hegemonyası altına getirilmesi anlamına gelebilir. Bu olayın da Perikles'in MÖ 435 yılı civarında gerçekleştirdiği Karadeniz Seferi sırasında gerçekleşme ihtimali yüksektir.[35] Buna göre MÖ 435'lerden sonra Astakos kentinde Atina hakimiyeti altında yeni bir hanedanlığın kurulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Bithynia'nın ilk yönetici Dydalsos, Boteiras ve onun oğlu Bas olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atina'nın özellikle Sparta ile Peloponnesos savaşlarını başlattığı süreçte (MÖ 431-404), bölgedeki Perslerle ittifak yapan Sparta'ya karşı savunma stratejisi uyguladığından Karadeniz üzerinden gelen ticarete ve hububat ithaline önem verdiği ve bölgeye seferler düzenlediği bilinmektedir. Bu bağlamda Astakos kenti Atinalılar açısından bölgedeki önemli üslerden birisi konumuna ulaşmıştır.

27 Byzantion'un da isyanıyla bağlantılı olarak bkz. Thuk. I. 115.

28 Doğan, "MÖ V. Yüzyılda...", s.13.

29 MÖ 445/44 yılı ödemeleri: Astakos (I, 238), Abydos (I, 216), Alopekonnesos (I, 226), Harpagion (I, 236), Gentinos (I, 254), Dardanos (I, 258), Daunioteikhitai (I, 260), Elaious (I, 270), Kios (I, 308), Lamponeia (I, 326), Limnai (I, 332), Madytos (I, 336), Neandreia (I, 352), Berytis (I, 246), Gentinos (I, 254), Daunioteikhitai (I, 260), Didymoteikhitai (I, 262), Elaious (I, 270), Lamponeia (I, 326), Limnai (I, 332), Neandreia (I, 352), Paisos (I, 364), Palaiperkote (I, 366), Parion (I, 368), Perkote (I, 374), Priapos (I, 388), Prokonnesos (I, 388), Sestos (I, 400), Tyrodiza (I, 428). Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists...*, s.216-441.

30 MÖ 444/43 yılı ödemeleri: Astakos (I, 238), Abydos (I, 216), Alopekonnesos (I, 226), Harpagion (I, 236), Artake (I, 236), Byzantion (I, 250), Gentinos (I, 254), Dardanos (I, 258), Elaious (I, 270), Kios (I, 308), Lamponeia (I, 326), Lampsakos (I, 326), Limnai (I, 332), Madytos (I, 336), Palaiperkote (I, 366), Parion (I, 368), Perinthos (I, 374), Perkote (I, 374), Prokonnesos (I, 388), Selymbria (I, 400), Sestos (I, 400), Tenedos (I, 420), Khalkedon (I, 438), Kherronesos (I, 440)'dur. Bkz. Meritt ve diğerleri, *The Athenian Tribute Lists...*, s.216-441.

31 Bora'nın ("Antik Dönemde Astakos...", s.115, dipnot 34) Bosch'a (1946, 53) atıfta bulunarak yaptığı Astakos'un MÖ 425 yılına ait abartılı listelerde görüldüğüne dair iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Bu yıla ait gerçekçi olmadığı bilinen listelerde bile görünmemesi, burasının tam anlamıyla Atina hegemonyası altına girdiği tezini desteklemektedir.

32 Eddy, "The Cold War...", s.248.

33 MÖ 440'larda Samos ve Byzantion ayaklanmaları ve Perslerin desteğiyle ilgili olarak bkz.Thuk. I. 115; Plut. *Per.* XXV. 2- XXVIII. 3; M. Demir, "Peloponnesos Savaşı (İ.Ö. 431-404) Sırasında Karya ve Likya'ya Yönelik Atina Seferlerinin Amaçları: Yeni Bir Gözden Geçirme", *Adalya* 7 (2004), s.78.

34 Atinalılar, müttefiklerini sürekli disiplin altında tutmak için gerektiğinde zorbaca yöntemlere başvurmaktaydılar.Bkz. M. Arslan, "Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları", içinde: *Özsait Armağanı Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*, Antalya, 2011, s.9 dipnot 7.

35 M. Demir, "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Belleten* 65/243 (2001), s.529-540.

MÖ V. yüzyılın sonlarında, bir taraftan Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi)'nın batıya ve güneybatıya baskıları sürerken, diğer taraftan Byzantionlular ve Khalkedonlular bazı Trakya kabileleri tarafından desteklenerek doğuya doğru ilerleyerek büyük olasılıkla başkenti Astakos olan Bithynia topraklarına büyük bir orduyla saldırmışlardır. Saldırının nedeni bilinmese de, Dydalsos ve sonrasında Boterias yönetimi altında yeni kurulan hanedanlığın yayılmacı politikalarına karşı bir tepkiden kaynaklanma durumu söz konusu olabilir. MÖ 416 yılında gerçekleşen bu saldırıda kırsal arazi yağmalanmış, yerleşim yerleri kuşatılarak ele geçirilmiş, önemli miktarda ganimet ve savaş esiri elde edilmiştir. Hatta bunların tamamının hiçbir ayırım yapılmadan kılıçtan geçirildiği bildirilmektedir.[36] Saldırıda Astakos kentini ele geçirmedikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra MÖ ca 413/2 yılında pek çok önemli kent devletinin yanında Byzantion'un Atina'ya karşı ayaklandığı dikkate alındığında bu saldırının sebeplerinden birisi Astakos kenti üzerinde Atina'nın nüfuzunu artırması olabilir.

MÖ 410 yılında Kyzikos önlerinde Sparta müttefiklerini ve Perslerin Daskyleion satrabı Pharnabazos'u yenilgiye uğratan Atina generali Alkibiades, Byzantion ve Kalkhedon'u tekrar ikna ve tehdit yoluyla kendi tarafına çekmeye çalışsa da bu sonuçsuz kalmıştır; o da Khrysopolis (Üsküdar)'te Karadeniz'den gelen gemilerden yüzde on oranında vergi almak için bir gümrük garnizonu kurmuştur. MÖ 409 yılı ilkbahar başlangıcında Trakya'da görevlendirilen Thrasylos Propontis'te Alkbiades ile güçlerini birleştirmiş ve Kalkhedon önlerine demir atmışlardır. Bu kenti savunan Sparta *harmotes*i Hippokrates ve ona destek veren bölge satrapı Pharnabazos'a karşı ilk önce burası kuşatılmıştır. Sonrasında kenti kuşatan Atinalı generallerle Pharnabazos arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu sefer Alkibiades komutasındaki Atina güçleri MÖ 409/8 kışının ilk aylarında Byzantion'u kuşatmışlar[37] ve bunun sonucunda her iki kentte Atinalıların tarafına geçmeye zorlanmıştır.[38] Alkibades'in bütün bu operasyonları sırasında da Astakos kentinin Atinalılara önemli bir destek vermiş olması ve burasının Atina donanmasının ana üslerinden birisi olarak kullanılmış olması büyük bir olasılıktır. Bu dönemde kentte yöneticilik yapan Dydalsos veya Boteiras bunda aktif rol oynamış olmalıdırlar. Sonrasında MÖ 405 yılında Atina donanmasını Hellespontos boğazında yenilgiye uğratan Sparta generali Lysandros, Byzantion ve Kalkhedon'u tekrar Sparta'nın egemenliği altına getirmiştir, Byzantion'da gerekli düzenlemeler yaparak kentin yönetim şeklini *oligarkhia*'ya çevirmiş ve Sparta yanlısı bir hükümeti işbaşına getirmiştir.[39] Bu süreçte güç dengeleri doğrultusunda hareket eden Astakos kentinin de Sparta ve Pers yanlısı bir siyaset izlemeye başladığı söylenebilir.

Bölgenin başta Herakleia Pontika olmak üzere özellikle sahil ve sahile yakın bölgelerine MÖ 400 tarihinde Ksenophon'un liderliğinde Persia'daki iç savaştan dönen Hellen paralı askerlerinin uğradığını bilmekteyiz. Üç kol halinde, hem denizden ve hem de karadan Kalpe limanına ulaştıktan sonra, burada çevreyi yağmalarlarken, birçok defa Bithynialı ev sahipleri ve onlara yardım eden Daskyleion satrabı Pharnabazos'un süvarilerinin saldırılarına maruz kalmışlar ve Khrysopolis'e varana kadar aralarında da çatışmalar gerçekleştiğinden ağır kayıplar vermişlerdir.[40] Bundan sonra MÖ IV. yüzyılortalarından itibaren Herakleia Pontika ile Astakos kentleri arasında ilişkilerin bozulduğuna ve kentin Herakleia tiranı Klearkhos döneminde (MÖ 364-352) saldırıya uğradığına şahit olmaktayız.[41]

Sonuç

Günümüz Kocaeli Başiskele bölgesinde kurulduğu öngörülen Astakos kent isminin mitolojide deniz tanrısı Poseidon ile su perisi Olbia arasındaki ilişkiden doğan Astakos ile bağlantısı söz konusudur. Ancak bu efsanenin kent kurulduktan çok sonra kentin denizden önemli besin kaynağını oluşturan ıstakoz ile bağlantısı kurularak uydurulmuş olma ihtimali yüksek gözükmektedir. Bunun yanında Skylaks gibi tek bir kaynakta yine bu efsaneyle ilişkili olarak kente Olbia isminin de verildiği görülmektedir. Bu durum özellikle Olbia ile ilgili olarak kentin bastığı sikkeler üzerinde de görülse de, Olbia kentinin Khalkedon ve Astakos arasında ayrı bir yerleşim yeri olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Astakos kentinin kuruluş tarihi her ne kadar MÖ 712/1 olarak verilse de, aynı zamanda MÖ 685 yılında kurulan Khalkedon'un bir kolonisi olduğuna dair iddia, kentin tam kuruluş tarihini tartışmalı duruma getirmektedir. Bu tartışmalı duruma rağmen kent, MÖ 712/1 yılından sonra kurulduktan sonra yine bir Megara kolonisi olan Khalkedon'dan yeni kolonistler almış olabilirdi. Nitekim MÖ 435 tarihinde de muhtemelen Karadeniz seferi sırasında bölgeye gelen Atinalı Perikles de kente kolonistler yerleştirmiş, yerel yönetici Dydalsos ile ilişkileri güçlendirerek hatta kentin yeniden inşa edilmesine destek vermiştir.

Kaynakların sessizliğinden dolayı MÖ VI.yüzyılda Astakos kentindeki siyasi gelişmeler hakkında pek fazla bir bilgi sahibi değiliz, ancak arkeolojik buluntular kentin Atina ve Hellen anakarası ile ticari lişkiler içinde oldu-

36 Diod. XII. 82.2; M. Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin yay., İstanbul, 2010, s.106.
37 M. Demir, "The Siege of Byzantium During the Peloponnesian Wars", içinde: *Byzantion'dan Constantionpolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Editörler: M. Arslan-T. Kaçar, İstanbul: Aistanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017, s.39-62.
38 Bu dönemdeki siyasi gelişmeler hakkında bkz. Arslan, İstanbul'un Antikçağ..., 107 vd.
39 Arslan, İstanbul'un Antikçağ..., 128-130.
40 Ksen. *Anab.* VI.2.4-VI.6.38.
41 Polyain.*strat.* II. 30.3.

ğunu göstermektedir. Herodotos bize Perslere karşı MÖ V. yüzyıl başlarından başlayan Ionia Ayaklanması sırasında Hellespontos bölgesindeki kentlerin de ayaklandığına ve bu kentlerdeki ayaklanmaların bastırıldığına değinmektedir. Ancak Propontis'in epeyi doğusunda kalan bu kent bu süreçte ayaklanmamış, hatta Perslere destek vermiş olabilirdi.Bölgeden geçen Pers kralı Kserkses'in MÖ 480 yılındaki Hellas istilası sırasında da Pers donanmasına kereste gibi material desteğinde bulunmuş olma ihtimali söz konusudur. Ancak Perslerin Salamis ve Mykale deniz savaşlarını kaybetmesiyle durum değişmiş ve MÖ 478/7 yılında kurulan Delos Birliği'nin lideri olarak Byzantion'a gelen ve hatta burada 7 yıl kadar hüküm sürdüğü bilinen Spartalı komutan Pausanias'ın burasını da kontrol altında tutması ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla Astakos'un bu birliğe kurulduğu tarihten itibaren destek sağladığı ve bu birlikteliğin MÖ IV. yüzyıl sonlarına kadar devam ettiği görülmektedir. MÖ V. yüzyılın ortalarından itibaren birliğin liderliğini üzerine alan Atina ile Astakos kenti arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde seyrettiği, MÖ 454 yılından itibaren Atinalıların kayıtlarını tuttukları ve Hellespontos bölgesindeki kentlerden aldıkları vergi listeleri kayıtlarında da kendisini göstermektedir. Kent, MÖ 454-452 yılları arasındaki listelerde 150 *drakhmai* gibi ortalama bir rakamda vergi öderken, bu miktar MÖ 450/49 yılında birden 16 *drakhmai* 4 *oboloi*'ye düşmektedir. MÖ 445-443 yılları arasında benzer bir rakam ödeyen kent daha sonra listelerde gözükmemektedir. Bu düzensiz ödeme yapmasının sebebinin Atina ile geliştirdiği iyi ilişkilerden kaynaklanma ihtimali yüksektir. Nitekim yukarıda değindiğimiz Perikles'in MÖ 435 yılı civarındaki seferinden sonra bu kent zaman zaman Atina'ya karşı ayaklanan bölgedeki diğer nüfuzlu kentler olan Byzantion ve Khalkedon'a karşı askeri üs olarak kullanılmıştır. Bu durum MÖ 431-404 yılları arasında gerçekleşen Peleponnesos savaşlarının sonuna kadar devam etmiştir. Bu savaşlar sırasında Spartalılarla ittifak yapan bölgedeki Pers satrabı Pharnabazos'a karşı da Atina'nın safında yer almıştır. Ancak Atina'nın MÖ 405/4 yılındaki yenilgisinden sonra Sparta safına geçmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Amm. Marc. (= Amminaus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)

*Ammianus Marcellinus.*With an English translation by J.C. Rolfe, vol. I-III. Cambridge, Massachusetts - London 2005 (8) (The Loeb Classical Library).

Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheke Historike*)

*Diodorus of Sicily.*With an English translation by C. H. Oldfather, vols. I-VI; C. H. Sherman, vols. VII; C. B. Welles, vols. VIII; R. M. Geer, vols. IX-X; F. R. Walton, vols. XI-XII. Cambridge, Massachusetts - London 1933-2004 (The Loeb Classical Library).

Euseb.*chron.* (= Eusebios, *Chronicorum*)

Eusebius Werke Die Chronik Des Hieronymus Hieronymi Chronicon, VII/1, Ed.R. Helm, Leipzig, 1913.

Eusebi,Chronicorum (Liber Prior). Ed. A. Schoene. Berlin 1875.

*The Chronicle of St. Jerome.*Translated by R. Pearse.Ipswich 2005.

FGrHist (= *Die fragmente der griechischen Historiker*)

Die fragmente der griechischen Historiker. Ed. F. Jacoby I-XV. Berlin-Leiden 1923-1958.

Hdt. (= Herodotos)

*The Persian Wars.*With an English translation by A. D. Godley, vol.I-IV.Cambridge, Massachusetts - London 1920-2004 (12) (The Loeb Classical Library).

Herodotos, Herodot Tarihi. Çev.M.Ökmen-A. Erhat. İstanbul 1991 (2)

Ksen.*Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*)

Xenophon, Anabasis. Translated by R. Warner.Harmondsworth 1952.

Ksenophon, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü). Çev. T. Gökçöl. İstanbul 1998 (2).

Memnon.*Per.Her.* (= Memnon, *Peri Herakleias*)

Memnon, Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herakleias - De Rebus Heracleae), Çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Skylax.*Perip.* (Pseudo-Skylaks, *Periplus Scylacis*)

*Seyrüsefer.*Çev. M. Arslan. Libri II (2016) 246-307.

Scylax, Periplus Scylacis. Ed. K. Müller. Geographi Graeci Minores, vol.1.Paris 1990 (2).

Thuk. (=Thukydides)

Thukydides, History of the Peloponnesian War. With an English translation by C.F. Smith, vol.I-III.Cambridge, Massachusetts 2003 (11).

Plin.*nat.* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)

*Pliny the Elder.The Natural History.*With an English translation by J. Bostock, London: Taylor and Francis 1855.

Plut.Per. (= Plutarkhos)

Per. (= Perikles) *Kim.* (= Kimon)

*Plutarch. Plutarch's Lives.*With an English Translation by B. Perrin.Vol.I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).

Polyain.*strat.* (= Polyainos, *Strategemata*)

*The Strategems of War.*With an English translation by R. Shepherd. Chicago 1974².

Steph.Byz. *Ethnika* (Stephanos Byzantios, *Ethnika*)

Stephani Byzantii, Ethnikon. Ed. A. Westermann. Libsae 1839.

Strab. (= Strabon, *Geographika*)

*The Geography of Strabo.*With an English translation by H. L. Jones, vol. I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).

Modern Literatür

Arslan, Murat, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin yay., İstanbul, 2010.

Arslan, Murat, "Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları*",* içinde: *Özsait Armağanı Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler,* Antalya, 2011, s.9-22.

Bosch, Clemens E., "Bithynia Tetkikleri", Çev.: Sabahat Atlan, *Belleten*, 10/37 (1946), s. 29-53.

Bora, Ali, "Antik Dönemde Astakos, Nikomedia ve Herakleia Pontika Kentleri Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler", içinde: İnsan, Mekâ*n ve Kimlik Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, Editörler: A. Efiloğlu ve diğerleri, Zonguldak, 2016, s.111-128.

Boyana, Hülya, "Nikomedia Kenti ve Tanrıça Demeter", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39 (2006), s.171-187.

Demir, Muzaffer, "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Belleten* 45/243 (2001), s.529-540.

Demir, Muzaffer, "Peloponnesos Savaşı (İ.Ö. 431-404) Sırasında Karya ve Likya'ya Yönelik Atina Seferlerinin Amaçları: Yeni Bir Gözden Geçirme", *Adalya* 7 (2004), s.69-99.

Demir, M., "Pausanias'Actions in Byzantion After the Victory at Mycale: A Reconsideration: 478-470 BC.", *Athenaeum* 97/2 (2009), s.59-68.

Demir, Muzaffer - Doğan, Alican, "Atina Vergi Listeleri'ne Göre M.Ö. V. Yüzyılda Halikarnassos ve Çevresi", içinde: *III. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, 30 Ekim-1Kasım 2013, Bildiriler 1, İzmir, 2014, s.295-318.

Demir, Muzaffer, "The Siege of Byzantium During the Peloponnesian Wars", içinde: *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Editörler: M. Arslan-T. Kaçar, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017, s.39-62.

Doğan, Alican, "MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellespontos Bölgesi: Kyzikos Örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 39 (2017), s.1-21.

Eddy, S. K., "The Cold War Between Athens and Persia, ca. 448-412 B.C.", *Classical Philology* 68/4 (1973), s.241-258.

Graham, A.J., "Patterns in Early Greek Colonisation", *Journal of Hellenic Studies* 91, (1971), s.35-47.

Meiggs, R.,*The Athenian Empire*, Oxford, 1972.

Meritt, B. D.- Wade Gery H. T.- McGregor, M. F.,*The Athenian Tribute Lists.* vol. I. Cambridge, Mass., 1939.

Wade-Gery, H. T., "The Question of Tribute in 449/8 B. C", *Hesperia* 14/3 (1945), s.212-229.

Tablo 1. Atina Vergi Listelerine Göre Astakos'un Ödemeleri

Ἀστακηνοί			
Tarih	Kayıt	ATL Referans	Ödediği Vergi
454/3	Ἀστακηνοί	*III, 27*	150 dr.
453/2	Ἀστακεν[οί]	*VII, 17*	150 dr.
452/1			
451/0			
450/49	Ἀστακε[ν]οί	*IV, 16*	16 dr. 4 ob.
449/8			
448/7			
447/6			
446/5			
445/4	Ἀσ[τακενοί]	*I, 33*	[15 dr.]+1 dr. 4 ob.
444/3	Ἀ[στακενοί]	*I, 33*	[16 dr.]+ 4 ob.
443/2			
442/1	Kentin Atinalıların kolonisi haline gelmesi ve vergi vermeyi sonlandırdığına dair bkz. Strab. XII. 4. 2; Memnon. XX.		
441/0			
440/39			
414/3-411/0			
410/09			

Harita 1. Astakos ve Çevresinde Kentler

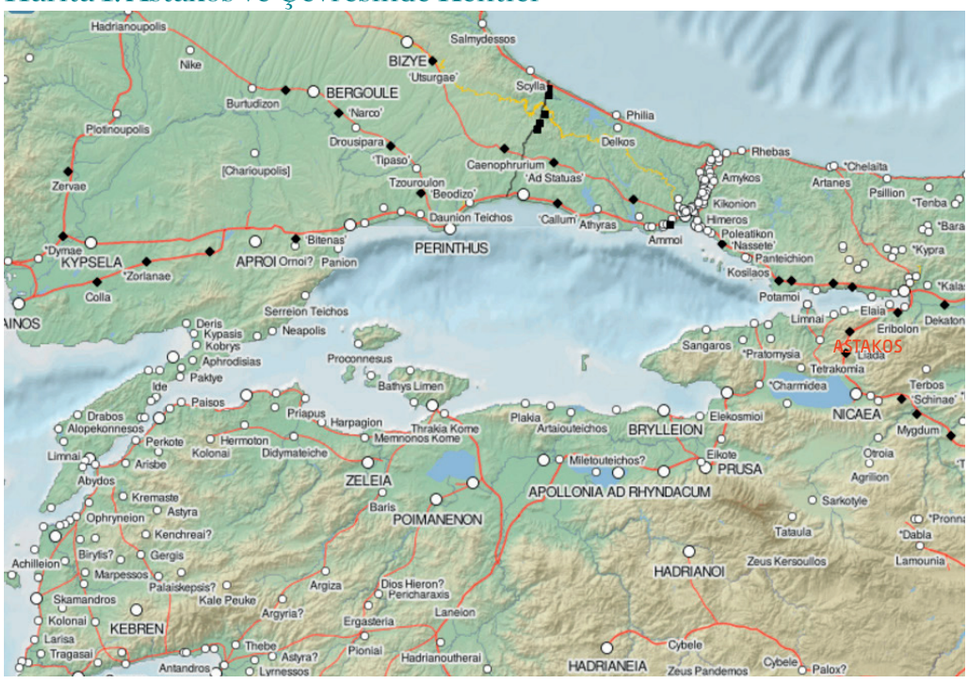

A Bronze Mirror with Aphrodite and Eros from Nicomedia

Gülseren KAN ŞAHİN * - Eva CHRISTOF ** - Ergün LAFLI **

The mirrors in the ancient Greek and Roman Asia Minor consisted almost invariably of small circular disks of metal, which could be placed upright on a table or held in the hand.[1] Functioning much like the modern day, the most frequent type of Hellenistic and Roman mirrors was hinged mirror, *i.e.* Klappspiegel in German. The usual material for the mirrors was bronze, but some made of silver have also come down to us. Typologically the disk-mirrors have one side, usually slightly convex, left plain and polished for reflexion. Roughly half of the surviving mirrors are decorated either with engravings or moulded reliefs on their reverse. Typical scenes on these parts derive from representations of Greek or Roman myths. These reliefs usually consist of subjects relating to the cycle of Aphrodite and Dionysos.

Fig. 1: Places in Asia Minor and elsewhere referred to in the text (by S. Patacı, 2018).

This paper is dedicated to a single mirror found in Nicomediain Bithynia (**fig. 1**) and now kept in the Archaeological and Ethnographical Museum of Kocaeli (**figs. 2a-b**). This formerly unpublished object is made of a single piece of bronze of uniform thickness. It consists of a slightly convex disk which is slightly damaged with an ornamental plaque. The mirror was cast and then hammered using the techniques of repoussé, relief and chasing. The surfaces of the metal are well preserved on both sides, however, delamination of the corrosion layers are present. It is also broken and cracked diagonally in its middle part and has areas of loss. It should be conserved to fill losses and to reinforce the reverse for structural support. Its accession number is 1599. Its disc is perfectly round with a diameter of 120 mm. Other measurements are as follows: H. of Aphrodite 75 mm., h. of female in front of Aphrodite (without base) 38 mm and h. of Eros without the basket 23 mm. According to the inventory book the exact find-spot of the mirror remains unknown, as it is only indicated as "Nicomedia". It is a bronze medallion decorated with a figurative relief scene, which due to its overall shape, probably originally formed the outer part of a pocket mirror that could be held in the hand or carried in a pocket. To view your reflection, you simply had to turn the object around. As is usual for antique mirrors, the concave exterior is decorated with pictures and the actual mirror surface appears on the slightly convex inner

* *Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-mail: gulserenkan@hotmail.com*
** *Dr., Institut für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz, e-mail: eva.christof@uni-graz.at*
*** *Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-mail: elafli@yahoo.ca*

1 *Cf.* for general description of fabric and technique of Roman mirrors: Agnes Schwarzmaier, *Griechische Klappspiegel, Unter suchungen zu Typologie und Stil*, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 18, Gerbüder Mann Verlag, Berlin, 1997.

surface. The centre of the relief scene is occupied by a female figure, depicted sitting on an irregular rock[2], as are some of the Muses in other scenes[3] **(fig. 3)**.Her youth and beauty are depicted by her naked body, only covered by a robe from her hips down: this plastic figure is the goddess Aphrodite. The figural decoration in relief is very elaborate and its quality is quite high. The quality of art is high and anatomy of the figures is perfect. Mirrors of this type were intended to force the user to view the iconography. The backside of the disc bears no traces of decoration.

*Figs. 2a-b:*A bronze mirror with thereliefs of Aphrodite and Eros in the Archaeological and Ethnographical Museum of Kocaeli, acc. no. 1599 (by G. KanŞahin, 2018).

Fig. 3:The Archelaosrelief in the British Museum, acc. no. 1819.8-12.1. C. 225-200 B.C.

Aphroditeon the Nicomedian mirror wears jewellery on both wrists in the form of snake-shaped bracelets. In antiquity, snakes were positive symbols of protection for the family and fertility. Snake bracelets were particularly popular and were worn in pairs on the wrists (*perikárpia, armillae, spatalia*) or the upper arms (*spinter/ dextrocherium, brachiale*). These can be observed in numerous representations of Aphrodite, for

2 Aphrodite sitting on a rock and resting on her left hand behind her body is a type known from Greek vase painting as early as the turn of the fifth and fourth centuries B.C. The theme was not transferred into larger-scale sculpture until the late Hellenistic period; see examples Angelos Delivorrias/Gratia Berger-Doer/Anneliese Kossatz-Deissmann, "Aphrodite.", in: Jean-Robert Gisler/Pierre Müller/Christian Augé (eds.), *Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)* 2: *Aphrodisias-Athena*, Zurich/Munich, 1984, cat. nos. 880-890.

3 *Cf.* some Muses on the marble relief signed by Archelaos/The Apotheosis of Homer, found in Bovillae, Italy,in the British Museum, acc. no. 1819,0812.1, dated to the end of the third century-first half of the second century B.C.

example, on a terracotta figurine from Troad[4] (**figs. 4a-b**), which dates from the first half of the second century B.C., or on Hellenistic terracotta figures of Eros from Myrina, who instead wears them on his upper legs[5]. Corresponding pieces of actual jewellery made of gold and silver have been found in Pompeii, Italy[6] (**fig. 5**). One Pompeian hairpin even has the shape of an arm that is adorned on the wrist with a snake bangle[7]. These bracelets have the snakes scales indicated through the first loops behinds the heads and again at the terminal loops also set with stones.

Figs. 4a-b:A terracotta statuette of Aphrodite with snakes entwined around her left arm and left leg, from the Tumulus of Dardanos, in the Archaeological Museum of Çanakkale. Second century B.C.(by G. KanŞahin, 2018).

Fig. 5:A gold bracelet from the nearby of Pompeii.

The posture of the Aphrodite figure is relaxed and recalls the iconography of the Muses. While her left arm rests on the rock, her right arm is stretched out and directed towards a kind of bowl (towel or leaf, because of the zig-zag-edges ?), which is being offered to her by a small figure on a pedestal. Although this figure is depicted diagonally from the back, she can be recognized as a female goddess who is clothed in a long garment and has long hair in corkscrew curls that fall forward. Her rigid body posture probably derives from an archaic image of the same goddess. The short veil is also indicative of Aphrodite.

4 The Archaeological Museum of Çanakkale, acc.no. 2123: Kathrin Barbara Zimmer, *Im Zeichen der Schönheit: Form, Funktion und Stellenwert klassischer Skulpturen im Hellenismus am Beispiel der Göttin Aphrodite*, Tübinger Archäologische Forschungen 9, Rahden, Westfalia, 2014, pp. 199-200, "AvK-ts 56",pl. 16, fig. 72; aswellaspl. 17, figs. 73-75.

5 Erotes from Myrina: Zimmer, *Im Zeichen der Schönheit*....., pl. 35, fig. 159 (Eros from Myrina, Louvre, acc.no. Myr 60); and fig. 160 (Eros from Myrina, Louvre, acc.no. Myr. 61).

6 Athens, Collection of Hélène Stathatos, without acc. no.: Zimmer, *Im Zeichen der Schönheit*....., fig. 163.

7 Pompeii, acc.No. 13288: Rita Berg, "Wearing wealth. Mundus muliebris and ornatus as status markers for women in Imperial Rome", in: Ria Berg/Riikka Hälikka/Paula Raitis/Ville Vuolanto (eds.), *Women, wealth and power in the Roman Empire*, Acta Instituti Romani Finlandiae 25, Rome, 2002, p. 40, fig. 6.

Aphrodite's gaze, however, does not focus on what she is doing; instead, she turns her head in the other direction and gazes out of the picture into the void. The winsome sweetness of expression, the suggestion of a smile, the ease and grace of motion seem to point to the goddess who was the ideal of all womanly beauty and charm. Next to her on the right-hand side, an Eros figure stands on a wide, slightly sloping rocky step.[8] He is characterized by his thick legs and narrower upper body, typical signs of his infancy. With both hands raised, he lifts up a reversed basket, either emptying it out or putting it on like a sun hat in a playful way. In a wall painting from the Pompeian "House of the Ephebe" (1,7,11), the gods Aphrodite/Venus and Ares/Mars sit close together, and Eros holds an umbrella over both of them in a similar manner (**fig. 6**). But it is still more probable that the object is a basket, because Cupids use vessels and baskets for all types of work; see, *e.g.*, a glass gem with Cupids making perfume from the first century A.D. in the Museum of Fine Arts Boston[9] (**fig. 7**).

Fig. 6:Fresco with Eros holding an umbrella over Aphrodite and Ares,House of the Ephebe in Pompeii.

Fig. 7:Glass-paste intaglio with cupids making perfume, in the Museum of Fine Arts, Boston, acc. no. 98.746. First century A.D.

The entire scene takes place against a smooth background. The rock formation serves as the ground for Aphrodite, upon which she places her feet, and also as a means of ascent for the small Eros figure, who stands on the steps, and is decorated in some places with fine punctuations in the forms of flowers and plants. The mirror is captivating in that it is in a state of excellent preservation; it seems to have only one serious fault line that runs from the top right behind the head of the Aphrodite, over her shoulder to the upside-down basket or umbrella of the Eros and then follows the mirror's outer contours. Minor surface damage is observed on the right upper arm of Aphrodite and on the hairline directly above her forehead.

The Aphrodite theme is particularly suitable as a representation on a mirror[10], because the goal of the female owner of such an object was to precisely imitate the goddess and compete with her in terms of beauty and love. The scenery on the outside of the mirror from Nicomedia can be closely compared with an antique

8 Probably the earliest union of the two is found on mirrors. In an example in the British Museum, of the last half of the sixth century B.C., the figure of Aphrodite forms the stand, while from the mirror hang two winged boys, Erotes: Henry Beauchamp Walters, *Catalogue of the bronzes, Greek, Roman, and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, Trustees, London, 1899, no. 241, pl. IV. *Cf.* also no. 242 and an Etruscan mirror, no. 543.

9 Christine Kondoleon/Phoebe C. Segal/Jacqueline Karageorghis (eds.), *Aphrodite and the gods of love*, Boston/New York, 2011, p. 103,fig. 197 (in colour), cat. no. 66.

10 *Cf.* Kondoleon/Segal/Karageorghis (eds.), *Aphrodite and.....*, p. 198.

plaster cast of a bowl from "Mit-Rahîne" / Memphis in Egypt, from the late third century B.C., which is kept in Hildesheim[11]. This cast has a similar pattern, in that Aphrodite is depicted in a rural sanctuary, performing a sacrifice in a bowl held by an archaic Aphrodite statue that stands on a pedestal. Two Eros figures are present. While one Eros is sitting close to the rock, the second Eros with a ribbon and a wreath flies towards Aphrodite to honour her. The most striking difference between the relief scenes depicted on the object in Hildesheim and the bronze mirror from Nicomedia is that, in the former scene, the goddess focuses her gaze upon her action, whereas she tilts her head away and makes the offering without paying attention to it in the latter scene. A second big difference is that an Eros holding a ribbon and a wreath flies toward Aphrodite and, thus, refers to her in the relief scene on the object in Hildesheim. In the scene on the object from Nicomedia, however, the playful Eros on the bronze mirror does not appear to interact directly with Aphrodite. Even though the layout of the picture of Aphrodite appears to be quite similar in both works, the Aphrodite on the relief scene on the object in Hildesheim displays more bodily tension than the Aphrodite on the bronze mirror from Nicomedia. A further parallel from the East is from Amrit in Syria, today in the Louvre (**fig. 8**).

Fig. 8:Medallion with Aphrodite sitting on a lion and Eros, from Amrit, Syria, in the MuséeduLouvre, acc. no.Bj 2244. De Clercq Collection, gift of Henri de Boisgelin in 1967.Third century B.C.

The Hildesheim medallion has always been interpreted as being very similar to a gold-plated, silver medallion of Aphrodite from Taranto, now in the British Museum[12], dated to the first century B.C.[13](**fig. 9**). It also serves as a comparison with the mirror relief from Nicomedia. The scene on the Taranto relief was correctly interpreted as Aphrodite offering a sacrifice in front of a cult image of the same goddess in a sacred grove. This interpretation may also be adopted for the relief mirror in Nicomedia. In both, the statues of the gods stand on pedestals. Through the interaction of worshippers with the statue of a Deity, the statue of a Deity can become a currently present Deity[14]. As said before, the figures were hammered from behind using the repoussé technique. The ornaments that appear in the background and along the lower margin are engraved and, in part, particularly emphasized with additional, gold paint. On the left side next to Aphrodite on the floor, there is a small, ivy-leaf-shaped fan, which is well-known from the terracotta figures of the so-called *Tanagraeans*[15], of the fourth and third centuries B.C. We can see a butterfly, flowers, musical instruments and a cicada in the background and hammered along the lower margin, which are to be understood as the premises of Hellenistic music[16]. The elusive sounds produced by these insects–known for their musical voices–are transformed and

11 Roemer- und Pelizaeus-Museum Hildesheim, acc.no. 1128: Carola Reinsberg, *Studien zur hellenistischen Toreutik: die antiken Gipsabgüsse aus Memphis,* Hildesheim, 1980, pp. 129-130 and319, fig. 84, no. 53; and also Delivorrias*et al., Lexicon Iconographicum Mythologiae*....., p. 94, pl. 88, no. 886.

12 The British Museum, acc. no.1853,0314.1;dia. 93 mm: Delivorrias*et al., Lexicon Iconographicum Mythologiae*.....,p. 94, no. 887; Florian Leitmeir, "Locusts, grasshoppers and cicadas as Muses. Different ways of visualising insect music in antiquity", *Greek and Roman Musical Studies* 5/2 (2017), p. 224, fig. 2.

13 Gisela Zahlhaas, *Römische Reliefspiegel*, Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung 17, Lassleben, 1975, p. 39;Reinsberg, *"Studien zur hellenistischen Toreutik....."*, p. 261; and Leitmeir, "Locusts, Grasshoppers and Cicadas.....", p. 222, note 19.

14 Martin Guggisberg, "Lebendige Götter? Zum Verhältnis von Gottheit und Götterbild im antiken Griechenland", in:Maria Luiselli/Jürgen Mohn/Stephanie Gripentrog (eds.), *Kult und Bild: Die bildliche Dimension des Kultes im Alten Orient, in der Antike und in der Neuzeit,* Würzburg, 2013, pp. 67-68.

15 Musée du Louvre, acc.no. CA 3312:Violaine]eammet, *Tanagras. Figurines for life and eternity: The Musée du Louvre's collection of Greek figurines, Centro Cultural Bancaja Fundacion Bancaja, Valencia, March 29 - July 7, 2010,* Valencia, 2010, p. 114, cat. no. 84;Musée du Louvre, acc.no. MNB 581:]eammet, *Tanagras. Figurines for life*....., 117, cat. no. 87; Musée du Louvre, acc.no. TC 7674 and St. Petersburg, Hermitage Museum, acc.no. 435a:]eammet, *Tanagras. Figurines for life*....., p. 119, cat. nos. 41-42.

16 Leitmeir, "Locusts, grasshoppers and cicadas.....", 220 and 224, fig. 2.

conserved through their depictions. These sounds can be recalled by looking at their depictions. There are differences in how these insects produce sounds[17]. Both the musically able insects who represent music and Aphrodite have effective powers over people[18]. Similar flowers and engraved decorations can also be found on the relief in Nicomedia, especially when looking at the floor area of the scene.

Fig. 9:Gilded silver medallion showing a reclining Aphrodite, waited on by a girl and a playful Eros, from Taranto, in the British Museum,acc. no. 1853,0314.1. 300-200 B.C.

The pedestal and the almost archaistic representation of the statue evokes antiquity, divinity and a sacred environment. An Apulian crater from the fourth century B.C. shows an Artemis statuette[19] in a similar way. It is placed on a high pedestal and holds a bowl in its hand. The similarities between the bronze mirror from Nicomedia and the Hellenistic examples mentioned above can be explained by the fact that pattern books or models in plaster were circulating at the time, from which figures and scenes were copied throughout the whole Mediterranean world[20].

According to the inventory book the mirror has been dated to the fourth century B.C. which seems to be a fairly early age for this type of mirrors. Mirror reliefs of Aphrodite continued to be produced during the Roman Imperial period, but the narrative plot and the language of the style changed. Several mirror reliefs produced during the Roman Imperial period show the goddess Aphrodite/Venus surrounded by numerous Eros figures, who are playing with the weapons of Ares/Mars[21] or are surrounding Aphrodite, holding ribbons and honouring her with wreaths. During that period, different Aphrodite myths were depicted than in the Hellenistic period, and the reliefs are worked in a much flatter style. Therefore, the bronze mirror in Nicomedia should still be dated to the late Hellenistic period, i.e. first century B.C. A further reason for this dating is the appearance of the face of Aphrodite, which clearly resembles Hellenistic sculptures; as for example, a Hellenistic terracotta figurine[22] and a marble head of Isis from Thmuis from the second century B.C.[23]. The complicated posture of Aphrodite's legs in the figure on the mirror from Nicomedia, which skilfully lends depth to the image, is also in perfect harmony with late Hellenistic traditions.

17 Leitmeir, "Locusts, grasshoppers and cicadas.....", 222.

18 Leitmeir, "Locusts, grasshoppers and cicadas.....", 225.

19 Apulian calyx crater of the Dareios painter, Antikenmuseum und Sammlung Ludwig in Basel: Monica De Cesare, *Le statue in immagine: studi sulle raffigurazioni di statue nella pittura vascolare greca*, Studia Archaeologica 88, Rome, 1997, p. 143, 257and 356, fig. 84, cat. no. 196.

20 Zahlhaas, *Römische Reliefspiegel*....., p. 69.

21 Antikensammlungin Munich (purchased on the art market):Harald Schulze,"Der Kuss der Psyche. Ein einzigartiger römischer Reliefspiegel erzählt eine mythologische Liebesgeschichte", *Antike Welt*36/5 (2005), p. 37, fig. 1; and pp. 40-42, figs. 5-8 (details), dated to the first century B.C.;Stephanie L.Budin, "Aphrodite enoplion", in: Amy C. Smith/Sadie Pickup (eds.), *Brill's Companion to Aphrodite*, Brill's Companions in Classical Studies, Leiden/Boston, MA, 2010, p.108, fig. 5.9 (drawing); Staatliche Antikensammlungenin Berlin (from the art market in Beirut, acc. no. Furtwängler 7965, dia. 120 mm: Zahlhaas, *Römische Reliefspiegel*....., p. 76,pl. 20, cat. no. 20; Gerhard Zimmer, *Spiegel im Antikenmuseum*, Bilderhefte der Staatlichen Museen Preußischer Kulturbesitz, Berlin 52, Berlin, 1987, pp. 41 and 69, pl. 25;DemetriosMichaelides, "A decorated mirror from NeaPaphos", in: Diane Bolger/Nancy Serwint (eds.), *Engendering Aphrodite: Women and society in ancient Cyprus*, American Schools of Oriental Research Archaeological Reports 7, Boston, MA, 2002, p. 359, fig. 8; PrähistorischeStaatssammlung in Munich, acc. no. 1974, 5300 (provenance unknown), dia. 112 mm: Zahlhaas, *Römische Reliefspiegel*....., p. 76,pl. 21, cat. no. 22;Michaelides, "A decorated mirror.....", p. 358, fig. 7; a mirror from a grave in Paphos on Cyprus acc.no. 2536/88: Michaelides, "A decorated mirror.....", p. 353, fig. 1 (photo) and fig. 2 (drawing),pp. 354-357, figs. 3-6 (details).

22 *E.g.* terracotta figurine in Louvre (330-200 B.C.): Jeammet, *Tanagras. Figurines for life*....., p. 205, cat. no. 172.

23 From the second century B.C., from Thmuis in Egypt, today in Cairo, acc. no. JE 39518: Roland R.R. Smith, *Hellenistic sculpture. A handbook*, London, 1994, p. 210, fig. 251.

Conclusion

The Nicomedian bronze mirror provides a precious document for the study of Hellenistic bronzes in Bithynia, and its Aphrodisiac iconography gives a valuable clue to the identity of one of the deities worshipped in the area. Like other articles of the toilet, mirrors were buried by the Hellenistic Bithynians with the dead; however, the exclusivity of mirrors in women's graves in Asia Minor and Greece appears to break down in the Hellenistic period when an expanded ideology of self-care leads to the inclusion of both mirrors and strigils in the graves of both sexes.[24]

The workshop of Nicomedean mirror is not definable yet, but technically it evidences a certain center of high technology somewhere in western Asia Minor, more precisely in Bithynia, during the late Hellenistic period.

Notes and acknowledgements

Abbreviations used in this article are as follows (in alphabetical order): acc. no.: accession number, dia.: diameter, ed.: edited, fig.: figure, h.: height, pl.: plate and vol.: volume.

The mirror in the Archaeological and Ethnographic Museum of Kocaeli was studied with an authorisation granted by the Directorship of this museum to Dr GülserenKanŞahin (Sinop) on March 15, 2018 and enumerated as 62901608-155.01/E. 228521. The necessary documentation was assembled on October 22, 2018 by Dr KanŞahin.

Fig. 1 was arranged by Dr Sami Patacı and Mr Zeki Akkurt (both from Ardahan) in 2018 to whom we would like to express my sincere gratitude and appreciation.

We are much indebted to Mr Resül Narin and Mr Ali Kemal (both from Kocaeli) for their critical reading and stylistic improvements of the text as well as for their friendship during the symposium, and are also thankful to Dr Maurizio Buora(Udine) for his assistance in various further points.

This article is dedicated to Dr Nezih Fıratlı (1921-1979), one of the pioneering figure for the Bithynian archaeology.

24 *Cf.* Houby-Nielsen 1996.

REFERENCES

Berg, Rita, "Wearing wealth. Mundus muliebris and ornatus as status markers for women in Imperial Rome", in: Ria Berg/RiikkaHälikka/Paula Raitis/Ville Vuolanto (eds.), *Women, wealth and power in the Roman Empire*, ActaInstituti Romani Finlandiae 25, Institutumromanum Finlandiae, Rome, 2002, pp. 15-73.

Budin, Stephanie L., "Aphrodite enoplion", in: Amy C. Smith/Sadie Pickup (eds.), *Brill's companion to Aphrodite*, Brill's Companions in Classical Studies, E.J. Brill, Leiden, Boston, MA, 2010,pp. 79-112.

De Cesare, Monica, *Le statue in immagine: studi sulle raffigurazioni di statue nella pittura vascolare greca*, Studia Archaeologica 88, L'Erma di Bretschneider, Rome, 1997.

Delivorrias, Angelos/Berger-Doer, Gratia/Kossatz-Deissmann, Anneliese, "Aphrodite", in: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae(LIMC)* 2: *Aphrodisias-Athena*,Part 1, Artemis and Winkler Verlag, Zurich/Munich, 1984,pp. 2-151, pls. 6-153.

Guggisberg, Martin,"Lebendige Götter? Zum Verhältnis von Gottheit und Götterbild im antiken Griechenland", in: Maria Luiselli/Jürgen Mohn/Stephanie Gripentrog (eds.), *Kult und Bild: Die bildliche Dimension des Kultes im Alten Orient, in der Antike und in der Neuzeit*, Würzburg, 2013, Ergon, pp. 67-89.

Houby-Nielsen, Sanne, Women and the formation of the Athenian city-state, The evidence of burial customs, *Metis, Revue d'anthropologie du monde grecancien* 11 (1996), 233-260.

Jeammet, Violaine, *Tanagras. Figurines for life and eternity: The Musée du Louvre's collection of Greek figurines, Centro Cultural Bancaja Fundacion Bancaja, Valencia, March 29-July 7, 2010*,FundacionBancaja, Valencia, 2010.

Kondoleon, Christine/ Segal, Phoebe C./Karageorghis, Jacqueline(eds.), *Aphrodite and the gods of love*, MFA Publications, Boston, MA/New York, 2011.

Leitmeir, Florian, "Locusts, grasshoppers and cicadas as Muses. Different ways of visualising insect music in antiquity", *Greek and Roman Musical Studies* 5/2 (2017), pp. 219-232.

Michaelides, Demetrios, "A decorated mirror from NeaPaphos", in: Diane Bolger/Nancy Serwint (eds.), *Engendering Aphrodite: Women and society in ancient Cyprus*, American Schools of Oriental Research Archaeological Reports 7, American Schools of Oriental Research, Boston, MA, 2002, pp. 351-363.

Reinsberg, Carola, *Studien zur hellenistischen Toreutik: die antiken Gipsabgüsse aus Memphis*, Gerstenberg-Verlag, Hildesheim, 1980.

Schulze, Harald, "Der Kuss der Psyche. Ein einzigartiger römischer Reliefspiegel erzählt eine mythologische Liebesgeschichte", *Antike Welt* 36/5 (2005), pp. 37-43.

Schwarzmaier, Agnes, *GriechischeKlappspiegel. UntersuchungenzuTypologie und Stil*, Mitteilungen des DeutschenArchäologischenInstituts, AthenischeAbteilung 18, Gerbüder Mann Verlag, Berlin, 1997.

Smith, Roland R.R., *Hellenistic sculpture. A handbook*, Thames and Hudson, London, 1994.

Zahlhaas, Gisela, *Römische Reliefspiegel*, *Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung* 17, KallmünzOpf., Lassleben,1975.

Zimmer, Gerhard, *Spiegel im Antikenmuseum*, Bilderhefte der Staatlichen Museen Preußischer Kulturbesitz 52, Berlin, 1987.

Zimmer, Kathrin Barbara, *Im Zeichen der Schönheit: Form, Funktion und Stellenwert klassischer Skulpturen im Hellenismus am Beispiel der Göttin Aphrodite*, Tübinger Archäologische Forschungen 9, Verlag Marie Leidorf, Rahden, Westfalia2014.

Walters, Henry Beauchamp, *Catalogue of the bronzes, Greek, Roman, and Etruscan, in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, Trustees, London, 1899 ‹https://archive.org/details/catalogueofbronz00brit/page/n5›.

Nikomedeia'dan Yeni Yeni Yazıtlar

Hüseyin Sami ÖZTÜRK * - Ezgi DEMİRHAN ÖZTÜRK **

İsu Nekropol Alanı

2017 yılı Nisan ayında tesadüfen keşfedilen *in situ* lahitler Kocaeli'nde büyük yankı uyandırmış ve hemen bu alanla ilgili çalışmalar Kocaeli Müzesi Müdürlüğünce yerinde başlatılmıştır. Müze Müdürü Sayın Rıdvan Gölcük tarafımızı arayarak lahitlerin üzerinde yazıtlar olduğunu bildirmiştir[1]. Tarafımızdan çalışılan bu yeni yazıtlar özelinde nekropol alanı genelinde ise Nikomedeia kenti hakkındaki bilgilerimizin biraz daha artmasına imkân sağlayacaktır. Zira Roma İmparatorluğu'na bir dönem başkentlik yapmış olan Nikomedeia hakkındaki bilgilerimiz, modern Kocaeli şehrinin altında kaldığı için oldukça azdır. Bu nedenle keşfedilen bu nekropol alanı Kocaeli'nin antik çağ tarihi için oldukça büyük bir şanstır. Beş lahitten dördü yazıtlıdır. Yazıtların çevirisi şu şekildedir:

1. Khrestos ile Eşi Ilarion'un Mezarı

Tarihleme: Yazı karakterinden ötürü lahit M.S. I-II. yy. tarihlenmelidir.

Çeviri:

Yaşamın ümidi ve bataklığı, bizzat mezarı(mın) *ve kül kabı*(mın üzerinden)*akıyor. Kombetos oğlu, Sebaste*phyle*'sinin* phylarkhes*'liğinin ün getiren tacını giyen Khrestos* (bu mezarı) *eşi Ilarion ile birlikte yaptırdı. En çok O ve* mystes*'in geri kalan tüm oturumlarında yer alan* (bir) *baba olarak ben sanıyorum ki benim dostluğumla ruhun yaşamını donatan dost, üzüntüyü kovacaktır. Bundan dolayı tüm dostlara şunu söylüyorum: İstekli bir şekilde yaşa ve ölüm biçimin tadı ölümleri korkuttuğu için aheste bir şekilde yaşam* sür! Sebaste Phylesi*'nden "baba" Eortasios'un kararnamesidir* (bu).

2. Trophimos'un Mezarı

Tarihleme: Yazı karakterinden ötürü lahit M.Ö. I. yy.'a tarihlenmelidir.

Çeviri:

Hermogene (ile) *Venustinus* (bu mezarı) 8 yaşında (ölen) *Trophimos'a* (yaptırdılar).

3. AureliusSosianusAsklepiodotos ve Ailesinin Mezarı

Tarihleme: M.S. 212'den sonra.

Çeviri:

(Ben) Aurelius Sosianus Asklepiodotos atadan kalma bu mezarı kendim ve eşim Aurelia Khresteine için yeniledim. Matidianes phyle'sinin güçlü phylarkhes'i (ben) Aurelius Asklepiodotos nam-ı diğer mimar Paregorios ebeveynlerimin mezarını yeniledim; kendim ile 5 yaşında ölen pek sevgili oğlum Paregorios ve pek sevgili eşim Aurelia Severa için (bunu mezarımıza) yazdı(rdı)m. Soyum dışında birisi bu mezara bir başkasını gömmeye cürüm ederse ceza olarak phyle'ye 10.000 myria; (ayrıca) mimarlar ve taş ustalarının meclisine 1.5000 (myria) ödeyecektir. Hoşçakalınız!

* *Doç. Dr. Öğr. Üyesi Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul. hsoztrk@yahoo.com*

** *Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı. MA. ezgiecedemirhan@gmail.com*

1 Yazıtlardan bizi haberdar edip, çalışmamıza izin veren Müze Müdürü Sayın Rıdvan Gölcük'e teşekkür ederiz. Yazıtlar kapsamlı olarak ayrıca hazırlanmaktadır.

4. Tziampo ile Oğlu'nun Mezarı

Tarihleme: M.S. 295-305 arasında.

Çeviri:

Yeraltı Tanrıları'na! İmparator koruyucusu Tziampo bu mezar anıtını yeniden yaptırdı. Dacia Minor Eyaleti'ndeki Pieucens Bölgesi kökenli (Tziampo) *50 yıl yaşadı. Bu mezara kendim ve oğullarım arasında Volumnius Severus ile eşim ve O'nun eşi dışında kimse gömülmeye izinli değildir. 9 yıl süvari, 11 yıl ordinarius ve 10 yıl protector olarak askerlik yaptım. Şayet birisi bu mezara bir başkasını gömmeye cesaret ederse, fiscus'a 20; kent kasasına 10 follis ödeyecektir. Tüm askerliğim 30 yıl sürdü. Hoşçakalın!*

Nicomedia Batı Nekropolü Küçük Buluntuları

Zuhal UYKAL * - Kemal ÇİBUK ** - Özay TİTİZ *** - Ramazan SAYİM ****

Giriş

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi D-100 Karayolu güney sınırında 2017 yılında Sekapark No:59'da (Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parsel) yer alan İSU Genel Müdürlüğü arazisinde "Nicomedia Batı Nekropolü Kazısı" olarak adlandırdığımız alanda Kocaeli Müze Müdürlüğünce oluşturulan bilim heyeti ile yürütülen kurtarma kazılarında toplam 5 adet lahit, 51 adet semerdam tipli kiremit mezar ve 2 adet amphora mezar olmak üzere toplam 58 adet mezar açığa çıkarılmıştır.

Nicomedia Batı Nekropolünde yapılan kazılar boyunca bu mezarların hem içinde hem de dışında olmak üzere çok sayıda küçük buluntuya rastlanmıştır. Bu buluntular arasında dönemin özelliklerini ayrıntılı olarak ortaya koymamızı sağlayan çok sayıda keramik parçası, cam parçası, sikke, kandil ve aplikler açığa çıkarılarak müzemize kazandırılmıştır. Çıkartılan tüm eserler tasnif edilerek parçalı durumda olanlar restorasyon ve konservasyon işlemine tabi tutulmuştur. Özellikle semerdam tipli kiremit mezarların bulunduğu alandan çıkan Constantinus I ve Constantinus II dönemlerine ait sikkeler mezarlık alanının tarihlendirilmesinde bizlere ipuçları vermektedir. Nicomedia batı nekropolü küçük buluntularının genel olarak 2-4. yüzyıllar arasına tarihlenmesi nekropol sahasının bu yüzyıllar arasında yoğun kullanım gördüğünü gözler önüne sermiştir.

Kazı alanında açığa çıkarılan eserler cinslerine göre sıralanıp tek tek aşağıda açıklanmıştır.

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkan Amphoralar

Eski Yunancada "amphi" iki taraflı ve phoros" taşınabilir, kelimelerinden oluşan ve iki tarafından tutulup taşınabilen anlamına gelen amphora; kilden yapılmış, iki kulplu sivri dipli testidir[1]. Antik çağ gemilerinin yükünü; her çeşit gıda maddeleri, ham ya da işlenmiş madenler, cam, seramik, metal eşyalar ve sanat eserleri oluşturmuştur. Zeytinyağı, balık, su ve pek çok gıda maddelerinin taşınmasında sivri dipleri ile gemide istifleme ve depolama kolaylığı sağlayan amphoralar kullanılmıştır. Çağlar boyunca kara ve deniz ticaretinde kullanılan amphoralar, ticaret hayatının alt yapısını tamamlayan ve günümüze kadar ekonomik ve arkeolojik önemli veriler sunan en büyük unsurlardan biri olmuştur.

Bithynia Bölgesi özellikle boğazlar nedeniyle tarih boyunca stratejik bir geçiş noktasında bulunur. Bu nedenle Nicomedia, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan deniz yolu ve Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan kara yolunun geçiş noktasındadır. Kent, İstanbul'dan doğuya giden ana yolun üzerindedir. Doğudaki bir düşmana karşı harekâtlarda Nicomedia uzun bir yolun başlangıç noktası olur. Kent, Karadeniz ve Marmara olmak üzere iki denizde de sahil şeridine ve limana sahiptir. Nicomedia'nın kara ve deniz yolu üzerindeki bu konumu jeopolitik önemini artıran unsurlardandır. Sadece konumu değil doğal kaynakları ile de dikkat çeken bölge tarih boyunca taşımacılık ve ticaretin yoğunlaştığı bir yer olmuştur[2]. Kent ve çevresindeki özellikle gemi yapımı için kullanılan kaliteli ve zengin ağaç türünün varlığından ilk kez Ksenofon bahseder. Ksenofon ayrıca her türlü bakla çeşidinden, tatlı bir şarabın elde edildiği bol miktarda yetişen üzümden, incirden ve buğday, arpa, susam, darı gibi tahıl ürünlerinden de söz eder. Hellenistik Dönemde Bithynia Krallığı'nın başkenti durumundaki Nicomedia karadaki üstünlüğünü denizde de korumak durumundaydı. Bu nedenle gemi yapımı

* *Arkeolog-Kocaeli Müze Müdürlüğü*
** *Arkeolog-Kocaeli Müze Müdürlüğü*
*** *Sanat Tarihçi- Kocaeli Müze Müdürlüğü*
**** *Sanat Tarihçi- Kocaeli Müze Müdürlüğü*

1 Oğuz Alpözen vd., Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları, 1995, s. 13

2 Hale Güney, "Antik Çağ'da Nicomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", ICANAS 38 (2013), s. 1470

için gerekli orman varlığından yararlanmış olmalıydılar.

Kocaeli'de antik bir yerleşim olan Astakos antik kentinde 2010 ve 2011 yıllarında sondaj kazıları gerçekleştirilmiştir. Yalın ve astarlı çok sayıda kandil parçası ile Mende, Sinope ve Thasos gibi çeşitli merkezlerin üretimleri olan amphora parçaları ve damgalı amphora kulpları ele geçmiştir[3]. Müzemizde korunan çok sayıda amphora kulbu, amphora dip parçaları astakos antik kentinin diğer kent devletleriyle yaşadığı yoğun ticareti göstermesi bakımından bizlere önemli ipuçları vermektedir.

Yanı sıra bilindiği üzere 1975 yılında Kıbrıs Barış Harekâtının ardından ülkemizde yer alan Amerikan üslerine el koyulmuştur. Kocaeli'de yer alan Karamürsel Amerikan üssü de bunlardan birisidir. Üslere el koyulması ile Kocaeli Müzesi yetkilileri bu üste yer alan bir grup amphorayı Müzemize kazandırmışlardır. İn-situ konumlarına oldukça yakın oldukları tahmin edilen bu amphoralar Marmara Denizi'nin Helenopolis kıyılarında bir batığa işaret ediyor olabilir[4]. Astakos antik kenti ve Karamürsel Havaalanından Kocaeli Müzesi'ne kazandırılan amphora ve amphora parçaları Kocaeli'de antik Dönem ticaretini ortaya koyan ilk unsurlar olarak dikkate değerdir. İsu kazı alanından çıkarılan amphoralar da Kocaeli'nin antik dönem ticaretine dair izler sunmakta olup, bu amphoralar incelenmeye çalışılmıştır.

Lesbos (Midilli Adası) Amphorasına Ait Dip Parçası:

Lesbos adasının bağcılığı ve şarap üretiminin kalitesine M.Ö. 7. yüzyıldan Roma dönemine kadar birçok antik yazar tarafından değinilmiş ve buranın şarabı ünlü Khios şarabı ile dahi karşılaştırılmıştır[5]. M.Ö. 6. yüzyılın başından itibaren kanonik forma ulaşan Lesbos amphoralarında dışa çekik dikdörtgen kesitli ağız kenarları, yuvarlak kesitli sağlam kulplar, omuz bölümünde şişkinliği artmış ovoid gövde ve alçak halka kaide karakteristiktir[6]. M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen Lesbos amphoraları, kısa ve silindirik boyunlu, oldukça şişkin karınlı, düzayaklı ağır ve kaba görünüşlüdür.[7] Kırmızı renk Lesbos ticari amphoraları M.Ö. 525-480 tarihleri arasında özellikle Karadeniz ve çevresindeki merkezlerde ele geçen en büyük ticari amphora gruplarından birini oluşturmaktadır. Daha ince ve rafine kil yapısı dikkati çeker. Örneklerin tamamında yoğun ve ince mika görülür[8].

Kocaeli Müze Müdürlüğü Başkanlığında gerçekleştirilen kurtarma kazısı ile kiremit mezar alanında, mezar yapıları dışında açığa çıkarılan Lesbos amphorası hafif kırmızı renk hamurludur. Tipolojik özelliklerini dikkate alarak kırmızı renk Lesbos ticari amphorasına ait dip parçası için M.Ö. 525-480 ? tarih aralığını önermemiz mümkündür (Resim 1-2).

Resim 1

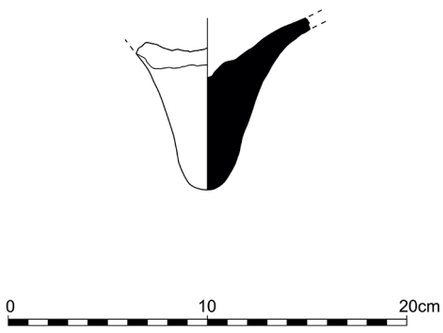

Resim 2

3 Zeynep Koçel Erdem, "Astakos Kazısı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, 34, 2012, s. 23-25.

4 Rıdvan Gölcük- Kemal Çibuk, "Helenopolis'in Sırları" Aktüel Arkeoloji Mart-Nisan (2018) 62. sayı, Tüpraş Yayınları, s. 1-3, Rıdvan Gölcük- Aylin Gölcük, "Rus Salatasından Amerikan Salatasına: Türk- Amerikan İlişkilerinin Kocaeli Arkeolojisine Yansıması " şurada: Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, (2018) cilt II, s. 1475

5 Ersin Doğer, Antik Çağda Amphoralar, Sergi Yayınevi, İzmir, 1991. S. 100

6 Ahmet Kaan Şenol, Taşucu Arslan Eyice Amphora Müzesi, 2009, s. 112

7 Doğer, Antik Çağda...s. 101.

8 Yusuf Sezgin, Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar, İstanbul, 2012, s. 224.

Heracleia Pontice (Karadeniz Ereğlisi) Amphorası

Sinop ile birlikte Karadeniz bölgesinin en önemli ticari amphora üreticisi Heracleia Pontice (Karadeniz Ereğlisi)'dir[9]. Tipolojik özellikleri dikkate alınarak M.Ö. 4. yüzyıl sonuna tarihlediğimiz Heracleia Pontice tipi amphora içinden çıkan bebek mezarı ile etkileyici buluntulardan biri olmuştur (Resim 3-6). Hocker pozisyondaki bebeğimiz 38-40 haftalık dönemdeyken, doğumdan hemen sonra hayatını kaybetmiş olmalı[10]. Ağız kısmı, kulpları ve dip kısmı kırık ve noksan olmasına rağmen benzer formlardan yola çıkılarak tipolojisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kırmızı hamurlu eser, dışarıya doğru çıkıntılı ağız kenarına, uzun bir boyuna, ağız seviyesinin aşağısından başlayan ve oval bir form alıp omuzda birleşen kulplara, omuzda keskin bir profille kaideye doğru konik bir form alan gövdeye, yüksek ayaklı bir forma sahiptir. Bu amphora tipi Karadeniz ve Akdeniz'de yayılım göstermektedir[11].

Resim3

Resim 6

İsu arazisinde II nolu lahtin kuzeydoğu köşesinde Roma tabakası içerisinde açığa çıkarılan 2018-85 envanter numaralı amphoranın her iki tarafında yukarıdan aşağıya inen ve döneminde yapıldığı anlaşılan kırık ve noksan boşluk bir kısım vardır. Bu bölümden amphoranın ikinci kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Amphoradaki boşluk bölümün 38-40 haftalık yeni doğan bebek cesedinin yerleştirilmesi için oluşturulduğu tespit edilmiştir. Amphoranın hacmi 7-12 litre arasında olmalıdır. Taşıdığı olası madde şarap ve/veya zeytinyağı olabilir.

Pontica bölgesinde günümüzde de yetişen fındığın ve bundan elde edilen yağın, antik dönemde de aranılan bir ürün olması ve bölgede üretilen amphoralar içinde taşınmış olması muhtemeldir[12].

Heracleia Pontice ve Astakos arasındaki çatışmayı ve ender gözlemlediğimiz ittifakları; Heracleia Pontice'nin MÖ. 6. yüzyılın ortalarından itibaren kurulmuş ve korunabilmiş köklü Grek geçmişi ile Astakos ve mirasçısı Nicomedia'nın, Grek egemenliğini zamanla kaybetmiş Bithyn kökleri arasındaki mücadeleye bağlamak yerinde olacaktır. Thrakia etkisi her ne kadar göz ardı edilemez ise de, İskender'in meydana getirdiği kültürel kaynaşma ortamından önce kolonizasyon ile başlayan Hellenizasyon; yakın geçmişlerini en azından Nikomedes I'den itibaren unutmaya başladığı söylenebilecek Bithynler'i, coğrafya içerisinde dominant olmayı başaran en son güç olarak gözler önüne sermiştir. Birbirlerinin amansız rakipleri olan Bithynia Krallığı bir Roma eyaleti haline getirilirken, bağımsızlığını başarılı politikaları ile sonuna kadar korumaya çalışmış olan Heracleia Pontice ise, Bithynia ve Pontus Eyaleti'nin bir unsuru olarak hayatına devam etmiştir[13]. Bu unsuru Heracleia Pontice amphoralarının Karadeniz ve Akdeniz coğrafyasında yayılım göstermesinde görmek mümkündür.

9 Doğer, Antik Çağda...s. 119.
10 Rıdvan Gölcük, "Nicomedia Uyanıyor" Aktüel Arkeoloji 60. Sayı (2017), s. 57
11 Hakan Öniz, Doğu Akdeniz'de Amphoralar, 2016, s. 197
12 Gonca Cankardeş Şenol, Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri, İstanbul, 2006, s. 25
13 Ali Bora, "Antik Dönemde Astakos, Nicomedia ve Herakleia Pontika Kentleri Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler" şurada: İnsan Kimlik Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu, (2016), s.123

Thasos (Taşoz Adası) Amphorası

Çok sayıda antik yazarın şarabının kalitesi ve çeşitleri üzerine değerli bilgiler verdiği Thasos adası M.Ö. 5. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar, özellikle M.Ö. 4. yüzyıl boyunca yükselen grafiği ile antik Yunan dünyasının en deneyimli şarap üreticilerinden biri olarak tanınmaktaydı[14]. Thasos amphoraları Akdeniz ve Ege'deki tüketim merkezlerinde de görülmelerine karşın, çoğunlukla Karadeniz kıyılarındaki kolonilere ihraç edilmiştir[15]Antik yazarlar tarafından da hem kalitesi hem de çeşitleri hakkında övgü alan ve sıkça konu edilmiş olan şarap, Thasos Adası'nın üretim maddesidir. Adanın, bu ürününün üretim ve satışını sıkı kontrol altında tuttuğu bilinmektedir[16]. Antik tüketim pazarlarında kolayca tanınması için tasarlanmış tuhaf formu ile dikkati çeken bu amphoranın ince, uzun silueti ve gerçek bir tutamak görevi yapan uzun silindirik dibi vardır. Ağız kenarları ise keskin köşelidir. Bu amphoraların 7 ve 12 litrelik küçük kapasiteleri ile de tüketim pazarlarında avantajlı duruma geçtikleri, üretimlerindeki artışlarından anlaşılmaktadır[17].

İsu kazı alanında çıkarılan ağız, boyun ve kulp kısmı korunan Thasos amphorası olarak değerlendirdiğimiz amphora parçası için M.Ö. 4. yüzyıl tarihini önermemiz mümkündür (Resim 7-8).

Resim 7

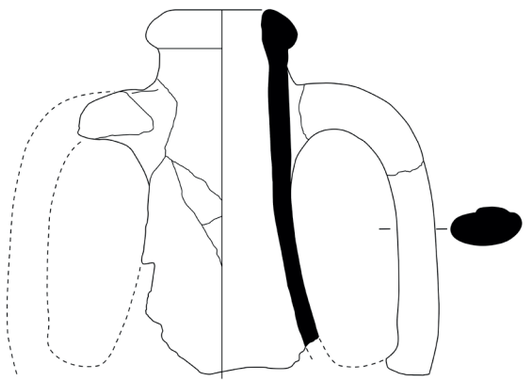

Resim 8

Zeest 72 Amphorasına Ait Gövde Parçası

Nekropol duvarının kuzey yönünde duvara bitişik olarak kiremit mezarların üst sınırında M.S. 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlediğimiz Zeest 72 (Myrmekian denilen) amphorası etkileyici bir buluntu olmuştur (Resim 9-11). Zeest 72 amphorası; aşırı nemli bir ortamda, bir bebeğe ait olduğu düşünülen tamamen erimiş haldeki iskelet parçalarının üzerine parçalı olarak konumlandırılmış vaziyetteydi. Bu amphoranın ağız çapı 13-15 cm. arasında değişmekte olup, Karadeniz'de Panticaeum[18] ve civarında çok sayıda üretilmiştir. Bu amphora Olbia Pontica'da da[19] çok sayıda ele geçmiştir[20].

Resim 9

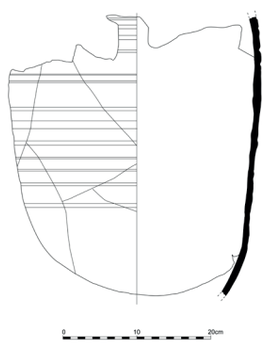

Resim 11

14 Doğer, Antik Çağda...s. 111.
15 Doğer, Antik Çağda...s. 112.
16 Cankardeş, Klasik ve Hellenistik...,s. 84
17 Doğer, Antik Çağda...s. 113.
18 Kırım›ın doğu kıyısında, Yunanlıların Taurica olarak adlandırdığı eski bir Yunan kentiydi
19 Ukrayna'da Parutyne köyü yakınlarında yer alır.
20 Valentına V. Krapıvına, "Amphorae of the 3rd-4th Centuries A.D. ın Olbia Pontica", şurada: Varıa Anatolıca XXI, Patabs I Productıon and Trade of Amphorae ın the Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon, (2010), s. 69

Köken Tespiti Yapamadığımız Ağzı Kapalı Amphora Parçası

Kare planlı yapının hemen kuzey yönünde açığa çıkarmış olduğumuz amphora parçası ağzının pişmiş toprak bir kapak ile kapatılmış olması bakımından önem arz etmektedir. Amphora parçasının omuz, kulp ve ağız kısmı korunmuş olup diğer kısımları kırık ve noksan durumdadır (Resim 12-13). Ağız çapı 8 cm. (içten içe) olan amphora çarkta yapılmış, deve tüyü rengi hamurludur. Oldukça büyük olmadığı tahmin edilen amphora içinde şarap ve/veya zeytinyağı taşınmış olmalıdır. Parçalı olarak mezarlık alanında yer almış olması bir mezar yapısı olarak kullanıldığı izlenimini uyandırmış olsa da altından herhangi bir iskelet parçası gelmemiştir. M.S. 7. yy. Yassı Ada Bizans Batığında kullanılan pişmiş toprak tıkaçlara benzer bir tıpa kullanılmış olması önemlidir.

Resim 12

Resim 13

İsu kazı alanından açığa çıkarılan 5 adet amphora ve amphora parçası Nicomedia antik kentinin Lesbos, Taşoz, Heracleia Pontice ve Panticapeum kentleriyle olan ticareti ortaya koyan arkeolojik veriler olması bakımından oldukça önem taşımaktadır (Resim 14).

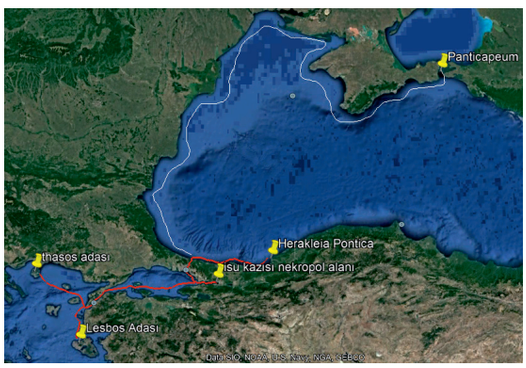

Resim 14

Amphoraların taşındığı gemiler zihinlerde merak uyandıran diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kocaeli Müzesinde yer alan iki adet mezar steli bu soruna az da olsa bir açıklık getirmektedir.

5 Envanter Numaralı Stel Üzerinde Betimlenen Simetrik Karinalı Gemi tasviri

Nicomedia'da karşımıza çıkan simetrik karinalı gemi tasvirinde 2.yy'a ait gemi, oval bir forma sahip olup, bordasında iki adet kuşak tahtası bulunmaktadır (resim 15). Pruva bodoslamanın ucu kırık olup, iç bükey bir form göstermektedir. Pupa bodoslama ise, stilize kuğu başı şeklinde son bulmaktadır ve pupa küpeşteden dışa doğru taşan bir pupa iskele mevcuttur[21]. Bu tip büyük ticaret gemileri sınıfına girmektedir. Bu tipteki gemilerin Marmara'da, Ege'de, Batı Yunanistan'da ve Roma'da M.Ö.2.yy.dan M.S.2.yy.a kadar kullanıldığı görülmektedir[22].

21 Erdoğan Aslan, Mezar Stelleri Üzerinde Betimlenen Motiflere Göre Antik Çağ Gemileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 32

22 Aslan, Mezar Stelleri..., s. 34

Resim 15

Resim 16

827 Envanter Numaralı Mezar Steli

1973 yılında satın alma yoluyla Müzemiz envanterine Gebze, Tavşanlı Köyü'nden kazandırılan 827 envanter numaralı mezar steli üzerinde üst bölümde kline üzerinde uzanan sakallı figür eşine zafer çelengi takarken tasvir edilmiştir (Resim 16). En sağdaki figür Haberci tanrı Hermes olabilir. En üstte sağda ve solda olmak üzere kanatlı figürler zafer tanrıçası Nike, en solda ayakta yer alan bayan figürü ise hizmetçileri olmalıdır. Amphoraların taşınmış olabileceği konumuzu teşkil eden gemi tasviri ise alt bölümde yer almaktadır. Burada demir almakta olan gemici tasviri resmedilmiştir. Bu tasvirin ölen kişinin yaşamdan ölüme yol alması ilgili bir imgeyi paylaşmak amacıyla mezar stelinde resmedilmiş olabileceği gibi günlük yaşantıda balıkçılıkla veya ticaretle uğraştığını göstermek için de betimlenmiş olabilir.

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Pişmiş Toprak Kandil Buluntuları

Ateşin kontrol altına alınmasıyla ortaya çıkan aydınlatma araçlarından kandil, aydınlatma işlevini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Antik Çağ'da mezar hediyesi, adak olarak sunulması gibi işlevleri bulunan kandil, günümüzde halen köylerde aydınlatma işlevini sürdürmüştür.

İsu arazisinde İncelenen üç adet kandil hiç şüphesiz Nekropol buluntusudur.

Kandil (Resim 17)

2018-86 envanter numaralı, 35 nolu kiremit mezarın kuzeyinde açığa çıkarılan kandil, çark yapımı olup iyi korunmuştur. 5YR 6/6, ince elenmiş, iyi pişmiş, katkısız, pürüzsüz yüzeyli, orta sertlikte hamurlu olan eser, konsantrik kazıma çizgi ile belirtilmiş, alçak halka kaidelidir. Yuvarlak burnun diskusla bağlantı yerinde bir havalandırma deliği mevcuttur. Gövdenin alt kısmına bağlanan ilmek kulp kırıktır. Omuzda kabartma yaprak motifleri çift yivle sınırlandırılmıştır. Uzunluğu 9,3 cm., genişliği 8 cm ve yüksekliği 3,2 cm. olan kandilin diskus bölümünde sarılan iki kişi, kentaur ya da bir ayı bezemesi? yer almakta olup 1-3. yüzyıllar arasına tarihlenebilir.

Benzerleri: Bailey 1980, s. 348, lev. 75, no. Q1339; Bailey 1980, s. 320, lev. 65, no. Q1260; Perlzweig 1961, lev. 19, no. 863; Loeschcke VIII in Ephesus: Flavian - Antonine (BMC Lamps III); BMC Lamps II: 292-294, 314-315, 336-337.

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Kandil (Resim 18)

3. ve 4. lahtin arasında açığa çıkarılan 2017/6 envanter nolu eser 2.-3.yüzyıllar arasına tarihlenmiştir. Uzunluğu 9,8 cm, gövde genişliği 6,9 cm, ağız Çapı 1,8 cm, yüksekliği 4,7 cm, dip çapı 3,2 cm olan deve tüyü renk hamurlu eserde, ağız kısmında iri fitil deliği ve discus içerisinde ise daha küçük yağ deliği yer almaktadır. Discus çukurluğunun dışında gövde üzerinde discusu çevreleyen iç içe geçmiş üç çember kazıma olarak yapılmıştır. Eserin fitil deliği etrafında kullanımdan kaynaklı is izleri vardır. Eserin iki parça halinde kalıpta yapılarak birleştirildiği düşünülmektedir. Kulp kısmı da esere sonradan eklenmiştir. Kaidesiz olan eserin dip kısmı düzdür.

Kandil (Resim 19)

2 nolu lahtin güneyinde açığa çıkarılan çark yapımı, uzun biçimli, büyük doldurma delikli, yassı badem biçimli kaidelidir. Dikey kulpludur. 5YR 6/6, ince elenmiş, gözenekli, iyi pişmiş, pürüzsüz yüzeyli, orta sertlikte hamurlu, ince 2.5YR 5/6 renkte astarlı eser 5.- 6. yüzyıllara verilebilir.

Benzerleri: Hayes 1992, s. 85, lev. 19, type 4-5, no. 24, 26, 30; Perlzweig 1961, lev. 44, no. 2806.

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde açığa çıkarılan kandiller 1-6. yüzyıllar arasına verilebilir.

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Pişmiş Toprak Koku Şişesi

Koku Şişesi (Resim 20)

Bodur formlu parfüm veya koku şişesi/testicik, dışa doğru hafifçe çekilmiş ağız kenarlı, kısa boyunlu, şişkin karınlı, dışa doğru genişleyen alçak kaidelidir. 5YR 7/6, ince elenmiş, gözenekli, iyi pişmiş, pürüzsüz yüzeyli, orta sertlikte hamurlu, ince 2.5YR 5/6 renkte astarlıdır. Koku şişesini benzerlerinden yola çıkarak MÖ 225-100 tarihleri arasına verebiliriz. Bithynia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'den itibaren bölgeye özgü yerel nitelikte fusiform formda örneklerle karşılaşılmaktadır.

Resim 20

Resim 21

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Pişmiş Toprak Pişirme Kabı-Tava

Konik gövdeli, dışa çekilmiş ve aşağıya sarkıtılmış ağız kenarına sahip yayvan kabın dış yüzeyi tamamen yanık izleri ile kaplıdır. Kabın formu genel olarak, Robinson tarafından Atina buluntuları arasında K grubu içerisinde değerlendirilen kase formundadır (Robinson 1959, pl.69/K48). Benzer formlar, Phokaia (Aydemir 1995, lev. XLVI/Y.K.93), Knossos (Hayes 1983, tip 2, fig.9/105,109), Miletos (Wiener 1987, abb.27/90-91), Anemurium (Williams 1989, fig.32/360) gibi kentlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu form, Phokaia'da yayvan kaplar arasında değerlendirilirken, bahsettiğimiz diğer kentlerde tava formu olarak incelenmiştir. Ağız formları çeşitlilik gösteren (Williams 1989, s.62) bu formun verdiğimiz örneklerde hepsinin ağız kenarı dışarı çekilmiş olup bizim incelediğimiz kabın ağız kenarı, farklı olarak aşağıya doğru indirilmiştir. Kabın, ağız genişliği ve derinliğinin yanı sıra yanık izleri de göz önünde bulundurulduğunda, kase formunu andıran bu yayvan kabın burada tava olarak kullanım gördüğünü söylemek mümkündür. Atina örneği, MS. 3. yy'ın ortalarına verilirken (Robinson 1959, s.64), Phokaia MS. 2. yy'ın ilk yarısı-3. yy (Aydemir 1995, s.170), Knossos 2. yy'ın 2. yarısı (Hayes 1983, s.126-127), Miletos (Wiener 1987, s.38-39) ve Anemurium (Williams 1989, s.62) örnekleri ise 3. yy'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bu örnekler ışığında incelediğimiz formun, 2.-3. yy' a tarihlenmesi uygundur (Resim 21).

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Cam Eserler

Şişe Kulbu: (Resim 22)

Benzer örneklerinden yola çıkarak 2.-3. yüzyıllara tarihlediğimiz açık yeşil, geçirgen cam hamurlu şişe kulbunun ağız kenarı aşağı ve yukarı katlanarak ve yaka biçimi verilerek dışa doğru düzlenmiştir. Kulp sonradan omuza damlatılan cam hamurunun dikey olarak çekilip içe döndürülmesi ve önce boyuna sonra ağız kenarına yapıştırılıp kesilmesi ile oluşmuştur.

Benzer örnekleri: Aynur Özet, Dipten Gelen Parıltı Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri, Ankara 1998, s. 110-111, Kat. No. 70-71.

Üzlifat Canav, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu, İstanbul 1985, s. 66-67, Kat. No.96-99.

Şişe Gövdesi: (Resim 23)

Benzer örneklerinden yola çıkarak 2.-3. yüzyıllara tarihlediğimiz şişe gövdesi açık gri geçirgen cam hamurludur. Gövdede enine paralel çizgiler ve baklavalı süsleme çarkta yapılmıştır. Eserin benzer örneğine bakarak tanımı ve tarihlendirmesi yapılmıştır.

Benzer örnekleri: Üzlifat Canav, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu, İstanbul 1985, s. 64, Kat. No.93.

Şişe Kulbu: Kulp olduğu anlaşılan bu parçanın hangi formda bir eserin kulbu olduğu belirgin değildir. Genel olarak kulplar, cam hamurunun omuza damlatılarak çekilip boyun veya ağız kısmına yapıştırılması ile oluşturulur. Kulpun bitişik olduğu kabın formu belli olmadığı için tarihleme yapmak da mümkün değildir. Açık yeşil, geçirgen cam hamurludur (Resim 24).

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Küresel Sürahi

Benzer örneklerinden yola çıkarak 3-4. yüzyıllara tarihlediğimiz küresel sürahi, çok açık yeşil renkli geçirgen cam hamurlu, serbest üfleme tekniğiyle yapılmış kesme ve işlenmemiş ağız kenarlı, huni boyunlu olması muhtemeldir (Resim 25-27). Gövde tam küresel biçimli olup dip bastırılmıştır. Yüzeyde bozulma vardır. Eser 36 nolu mezarda cesedin baş kısmında, doğu yönde açığa çıkarılmıştır.

Benzeri: Özet, 1998, s.139

Resim 25

Resim 27

Boncuklar:

Siyah boncuk; Opak siyah renkte cam ipliğinin iç kalıp çevresinde sarma yöntemi ile oluşturulmuş, soğutulup kalıptan çıkarılmıştır.

Kahverengi boncuk; Kahverengi geçirgen cam ipliğinin iç kalıp çevresine sarma yöntemi ile oluşturulmuş, aletle şekil verilerek kare kesitli yapılmış ve soğutulup kalıptan çıkarılmıştır.

Sarı ve Mavi boncuklar; Eriyik haldeki camın metal bir çubuğa dolanması ve çubuğun kendi ekseni etrafında döndürülerek camın sarılması sağlanarak üretilmişlerdir. Mavi boncuklarda alt ve üst kısımlar düzleştirilmiştir.

Sarı boncuklardan biri yassı formda yapılmışken diğeri zeytin çekirdeğine benzer formdadır.

Boncukları, yapım tekniği ve renkleri ile karakteristik özellik göstermeyişlerinden dolayı, kesin bir tarih aralığına vermek mümkün değildir (Resim 28 -tüm boncuklar birarada halka içinde fotoğraflanmıştır-).

Resim 28

Tüm cam eserlerin çıkarıldığı mezar yapıları da gözetilerek 2.-6. yüzyıl aralığına vermek mümkündür.

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Oyun Taşları

Arkeolojik buluntulardan ve yazılı kaynaklarından anlıyoruz ki eğlence ve şenlikler Roma hayatında önemli bir yere sahipti[23]. Oyun ve oyun oynamak insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca toplumsal hayatın içinde önemli yer tutmuştur. İnsanların bir araya gelip sosyalleşmesinde rol oynadığı gibi ne tür oyunların oynandığı toplumun aynası gibidir. İnsanların tek başlarına ya da birlikte eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenledikleri, belli kuralları olan etkinlikler oyun kapsamına girmektedir. Oyunlar çocuklar için olduğu kadar gençler ve yetişkinler için de severek yapılan bir faaliyettir. Roma Döneminde en fazla oynanan oyunlardan birisi tabla oyunlarıdır ve bu tabla oyunlarına, Ludus Latrunculorum denilmektedir. Karelerden oluşan bir oyun tablası üzerinde oynanan iki kişilik bir strateji oyunudur. Pullarla oynanan Ludus Latrunculorum tablasının kaç kareden oluştuğu belirli değildir. Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde çeşitli yerlerde bulunan tabla örnekleri kare sayısının sabit olmadığını göstermektedir. Hatta aynı bölgelerde bile bulunan tablalarda bile farklı sayıda oyun yeri vardır. Bu tabla oyunlarında oyun pulları oyunun araçlarından biridir. Oyun pulları eski Yunancada pessoi, latince de ise latrunculi (tekil hali latrunculus) olarak adlandırılmaktadır. Pulların yapımında çeşitli malzemeler kullanılmaktadır. Bu malzemelerin en yaygını pişmiş toprak, ahşap, kemik, cam ve değerli taşalardır.[24] Söz konusu oyunun türevleri olan ve günümüzdeki isimleri ile üçtaş, dokuztaş gibi oyunlarda da benzer oyun taşı kullanılmaktadır. Ludus Latruncularum'un Roma da askerlerce oynanması tercih edilen bir oyun olduğu göz önüne alınmalıdır[25].

İSU batı nekropolü kazı çalışmalarında, iki adet latruculus (oyun taşı) bulunmuştur. Kemikten yapılmış latruculuslardan birincisi, 12 mm çapında, 3 mm kalınlığında olup, yuvarlak şekildedir. Tam orta kısmında kazıma tekniği ile beş yaprağı bulunan bir çiçek süsleme unsuru olarak yapılmıştır. İki yüzü de birbirinin aynısı biçiminde çit taraflı kullanıma uygun olarak tasarlanmıştır (Resim 29). Bir diğer latruculus ise; 7 mm çapında 2,5 mm kalınlığında olup; daire biçimlidir. Bir yüzünün tam orta kısmında kazıma olarak bir daire içerisinde "+" süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Diğer yüzde ise kemik tam olarak düzleştirilemeden bırakılmıştır (Resim 30).

Resim 29

Resim 30

Kocaeli İli, İzmit İlçesi, Serdar Mahallesi, 3327 ada 1 parselde Açığa Çıkarılan Sikkeler

Nicomedia Batı Nekropolü, Serdar Mahallesi, 3327 Ada 1 Parsel, İSU Genel Müdürlüğü sınırları içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında 98 (doksan sekiz) adet sikke bulunmuştur. Bu sikkelerin diğer tüm eserlerle birlikte konservasyon çalışmaları Müdürlüğümüz restoratör ve konservatörü Onur ÇOBAN tarafından gerçekleştirilmiştir. Konservasyon çalışmalarından sonra sikkeler üzerinde gerçekleştirdiğimiz çalışma sonucunda; kazı çalışmaları süresince ortaya çıkan 98 (doksan sekiz) adet sikkenin, 31 (otuz bir) âdetinde ön yüz ve arka yüzde herhangi bir bilgi vermediklerini silik, kırık ve üzerinde yer alan tiplerin ve yazıların hiç okunmadığı tespit edilmiştir. 67 (altmış yedi) adet sikkenin ise Roma dönemine ait oldukları yaptığımız çalışma neticesinde ortaya çıkmıştır. Dönem özellikleri bakımından Roma sikkeleri; İtalya Yarımadası'nda sikkenin ortaya çıkışı ve kullanımı Yunanistan'a ve Küçük Asya'nın batısına göre daha geç olmuştur. Fakat M.Ö. 8. yüzyıl Eski Yunan kolonizasyonu sırasında İtalya Yarımadasının güneyine ve Sicilya adasına gelip yerleşen eski Yunanlılar, M.Ö. 6.yy'da sikke darp etmeye başlamışlardı. İtalya'nın bu güney kesimindeki Yunan koloni kentlerinin yoğunluğu bu gölgenin Büyük Yunanistan (Magna Graecia) olarak anılmasına neden olmuştur. İtalya yarımadasının orta ve kuzey kesimlerinde ise durum farklıydı. Buralarda oturan yerli halklar henüz sikke kullanımına geçmemişlerdi.[26]

23 Aytuğ Arslan, 'Roma Halkının sevdiği bir oyun: Duodecim scripta', Selçuk Ünv. Dergisi, Konya 2007, S.17, s.33-43

24 Salkım Selvi- Bener, Antik Çağda Oyun ve Oyuncaklar, İstanbul 2013 s.71

25 Rıdvan Gölcük, "Hereke Kalesi Kazısı ve Kocaeli'de Bir Sualtı Keşfine Dair", şurada: Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 2016, s. 134

26 Oğuz Tekin, 'Aes Rude'den Denereus'a Roma Sikkeleri', Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C I, İstanbul 1988, s.2, s.97

İlk önce belli bir ağırlık birimi olmayan maden parçaları ödeme aracı olarak kullanılır. Bunlara Aes Rude[27] denir. Aes Rude'yi Aes Signatum[28] denen para şekli izlemiştir. Bunlar yine bronzdan olup dökme suretiyle elde edilmiş, daha çok çubuk ya da külçe şeklinde dikdörtgen parçalardır. Her iki tarafında kabartma yer almış olup boyları 16-18 cm, genişlikleri 9-10 cm, ağırlıkları da 1-2 kg arasında değişmektedir. Üzerindeki tiplerden bazıları tanrılarla bazıları da tarihsel olaylarla ilgilidir. Aes signatum türü paralar en erken M.Ö. 3. yy başlarına tarihlendirilmektedir. [29] Bazı örneklerinde ise ROMANOM[30] yazısı vardır.

Gerçek sikke olarak ise daha ziyade İtalya'nın güneyindeki Campania bölgesinde tedavülde bulunan ve bu nedenle Romano- Campanio sikkeleri olarak anılan gümüş ve bronz sikkeleri görmekteyiz. Döküm değil, fakat darp tekniğiyle basılan bu sikkeler İtalya'nın güneyindeki Grek koloni kentlerinin sikkelerine çok benzemektedir, tek fark Roma'ya ait olanlarda önceleri ROMANO, daha sonraları ise ROMA yazısının yer almasıdır. Bunların dışında döküm tekniğiyle yapılan iri bronz sikkeler vardır. Aes Grave (Ağır bakır) adı verilen bu sikkelerin tiplerinde ve birimlerinde önceleri farklılıklar olduysa da daha sonra yapılan düzenleme ile tipler ve birimler belli bir sisteme sokulmuştur. Ana birimin as olduğu bu sistemde 1 as=12 uncia idi. [31] 1 as'ın ağırlığı 273 gr.dır. As'ın ve parçalarının ön yüzlerinde tanrı başları arka yüzde ise gemi pruvası ve değer işareti vardır. M.Ö 1 ve M.S 2. Yüzyıllarda, özellikle, Roma'nın bir eyaleti statüsündeki Anadolu'nun batısında, Ephesos ve Pergamon'da Cistohporus adı verilen büyükçe gümüş sikkeler basılmıştır.[32]

M.S 215 yılında, İmparator Caracalla tarafından, 'antoninianus' adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavüle sokulmuştur.[33] Bu sikkenin içindeki gümüş miktarı zamanla azaltılmış, bakırın üstü kaplanmış ve nihayette tamamen bakır sikkeye dönmüştür. Antoninianuslarda ön yüzde imparator varsa, imparatorun başında ışın tacı, imparator ailesinden bir kadın varsa, o zaman büstün altında bir hilal yer almaktaydı. Roma'da Cumhuriyet döneminde yıllık devlet bütçesi ve para basımı Senato'nun kontrolü altında idi. Sikke basımından fiilen sorumlu memurlar ise üç kişiden oluşmaktaydı. Bu memuriyet 'tresviri auro argento aere flando feriundo' (=IIVIRI A AAFF) olarak adlandırılıyordu. İmparatorluk döneminde ise basımından sorumlu memurlar çeşitlilik göstermekteydi. Fakat en büyük güç ve sorumluluk yine de imparatorun kendisiydi. Sikke basımının kontrolü imparatorluğun başı olan imparatorun elinde olduğundan, sikkelerin ön yüzlerinde imparatorun portresinin bulunması da bunun sonucudur. Bazen yerel idareciler de, imparatordan sikke basma izni alarak, kendi portreleri ile sikke basıyorlardı.[34] Sikkelerin arka yüzlerinde görülen SC harfleri, Senato kararı anlamına gelen Senatus Consulto'nun ilk harfleriydi.

İmparatorluk dönemi sikkelerinin önyüzlerinde genellikle imparator ya da onun ailesinden kişilerin portresi ile isim ve unvanları yer alır. Ünlü Ceasar'ın aile Iulia ailesinin lakabı olan Caesar adını, ilk imparator Augustus almış, kendisinden sonra gelen imparatorlar da bunu kendi isimlerinin başına koyarak kullanmışlardır. Fakat Hadrianus (117-138)'dan başlayarak bu isim unvan olarak kullanılmaya başlamış ve tahta geçecek olan prenslere verilmiştir. Daha sonra Diocletianus (285- 305) dörtlü yönetimi kurunca baştaki iki imparatorun yardımcılarına bu unvan verilmiştir.[35]

Sikkeler üzerinde 'IMP' olarak kısaltılan 'İmparator, kumandan ve general anlamına gelir. 'AVG' Augustus (Şanlı, şerefli) kelimesinin kısaltmasıdır. MÖ.27'de Octavianus'a senato tarafından verilir. Bu unvan sikkeler üzerinde 'AVG', 'AVGG', 'AVGGG' bazen de 'AVGVST' biçiminde görülür. İmparatorluk hanedanından gelen kadınlar ise sikkeler üzerinde 'AVGVSTA' ile belirtilmiştir. Diocletianus ile (284-305) başlayan mutlak hükümdarlık döneminde kullanılan 'DN' kısaltması Dominus Noster, Hükümdarımız, Efendimiz anlamındadır. Bu temel isimleri bazı memuriyet isimleri izler. Pontifex Maximus (başrahip) 'PM' veya 'PONT MAX', Tribunicia Potestate'nin kısaltması 'TR.P' veya 'TRIP.POT' halk tribününün verdiği yetki, 'COS' Consülün kısaltmasıdır. Bunların yanı sıra imparatorların unvanları arasında 'PP' Pater Patria (Vatanın babası) 'P' Pius (dindar adaletli davranan), 'F' Felix (mutlu) gibi unvanlara rastlanır. Bazı imparatorların Parthlara, Germenlere, Daclara, Sarmatlara vb. kazandıkları zaferler dolayısıyla 'PARTHICUS', 'GERMANİCUS', 'DACICUS', SARMATICUS' gibi unvanları aldıkları sikkeler üzerinde görülmektedir. İmparator portrelerinde genellikle defne çelengi bazen de başta şua tacı vardır. Büyük Constantinus'tan sonra imparatorların başına inci ve değerli taşlarla süslü bir taç yer almaktadır. Çok az da olsa bazen başlar sarmaşık dalı çelenkli ya da miğferlidir. Hadrianus'a kadar portrelerde sakal görülmez. Bu tarihten sonra imparatorlar sakallı bir şekilde görülür.[36]

Roma sikkeleri üzerinde darphane işaretinin görülmesi ancak 3. yy ortalarına rastlar. Darphane işareti, sikkenin arka yüzünde ve kesim dediğimiz, tipin yer aldığı zeminin alt kısmında bulunur. Darphane işareti

27 Aes Rude, Ham bakır (işlenmemiş şekilsiz bronz)
28 Aes Signatum, Üzeri damgalı ya da işaretli bronz
29 Oğuz Tekin, Aes Rude'den Denereus'a Roma Sikkeleri, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C I, İstanbul 1988, s.2, s.97
30 ROMANOM, Romalıların
31 Oğuz Tekin, Grek ve Roma Sikkeleri, İstanbul 1981, s.20
32 Oğuz Tekin, Eskiçağda Para, İstanbul 1994, s.13
33 Nezahat Baydur, 'Roma Sikkeleri', Arkeoloji ve Sanat, İstanbul 1981, s.22
34 Oğuz Tekin, Grek ve ..., s.30
35 Nezahat Baydur, 'Roma Sikkeleri' , Arkeoloji, İst. 1981, S12/13, s.22
36 Cevat Başaran, Arkeolojiye Giriş; Erzurum 1989, s.140

doğrudan doğruya sikkenin basıldığı kentin adının kısaltması olabileceği gibi, bunun önünde ve sonunda da bir takım harfler bulunabilir. Önde olan harfler P (=Pecunia), SM (= Sacra Moneta) ya da M (=Moneta)'dır. Sondaki harf ise, sikkenin, o kentin hangi atölyesinde basıldığını gösterir. Geç Roma imparatorluk döneminde Anadolu'daki darphaneler ve işaretlerini, Constantinapolis: C, CON, CONS, Cyzicus: CVZ, SMK, Heraclea: H, HT, SMH, Nicomedia: NIC, NIK, SMAN, Antiochia: AN, ANT, SMAN vb. sıralayabiliriz. Arka yüzlerinde çeşitli tipler yer almaktadır. Bunlar tanrılar, tanrıçalar[37], personifikasyonlar, binalar, köprüler gibi mimari tipler, hayvanlar ya da sembollerdir.[38]Fakat en fazla resmedilenler tanrılar tanrıçalar ve personifikasyonlardır.[39] En sevilen ve kullanılan tanrı ve tanrıçalar arasında, Jüpiter, Apollon, Diana, Herkül, Mars, Minerva, Neptün, Merkür ve Venüs'ü sayabiliriz. [40] Tanrı, tanrıçaları ve persofinasyonları ellerinde tuttukları atribüsleri sayesinde tanıma olanağı bulmamıza rağmen bazen kendi betimleri ile birlikte, kendilerini tanıtan yazı da sikke üzerinde yer almaktadır. En fazla kullanılan personifikasyonlarından örnekleri şu şekidecsıralayabiliriz: aeqitas (eşitlik), caritas (hayırseverlik), concordia (uyum), clementia (düşmana karşı metanet ve hoşgörü), fecunditas (bolluk), fides (sadakat), fortuna (kader, talih), libertus (özgörlük), pax (barış), salus (sağlık), spes (ümit), Victoria (zafer), virtus (erdem).[41]Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmış ve imparatorluğun Bizans olarak bildiğimiz doğu yarısının hâkimiyeti Arcadius'a (395-408) kalmış ise de Bizans sikkeleri Arcadius'un sikkeleri ile değil, kendisinden neredeyse yüzyıl kadar sonra tahta geçmiş olan Anastasius'un (491-518) sikkeleri ile başlatılır. Arcadius'tan Anastasius'a kadar olan süredeki imparatorların bastırdığı sikkeler geç Roma sikkeleri ile benzerlikler göstermektedirler. [42]Nicomedia'nın bastığı sikkeleri üç grupta sıralayabiliriz. Bunlar ilk olarak Helenistik Dönem sikkeleri (MÖ 264/260-274), Roma Dönemi Kent sikkeleri (MÖ 62-MS 268) ve son olarak imparator Diocletianus ile başlayan ve Geç Roma Dönemin sonuna kadar basılan (294-630) sikkeleridir.[43] Bunlardan ilki Bythynia'da Krallığı döneminde basılan sikkelerdir.[44] İkinci grup Roma dönemi kent sikkeleri MÖ 62 yılında Prokonsül G. Papirius Carbo ile başlar ve 268 İmparator Gallienus'un (253-268) eşi Salonina sikkeleriyle (254-268) biter. Üçüncü grupta kentin imparator Diocletianus döneminde açılan darphaneyle başlayan ve Heraklius Reformu'na (630) kadar süren sikke basımı gelir. 284 yılında Nicomedia yakınlarında imparator ilan edilen Diocletianus kuzey ve doğu sınırlarına yakınlığı, deniz ve kara ulaşımı ve korunaklı doğal bir limanı olması nedeniyle Nicomedia'yı başkent yapar. Diocletianus yoğun bir imar faaliyeti ile kenti kısa sürede dünyaca ünlü kentlerden biri haline getirir. Laktantius'un bildirdiğine göre kendisi, karısı, kızı için saraylar, ayrıca bir tersane, circus, silah fabrikası ve darphane yaptırır. Nicomedia'da tekrar sikke basımının başlaması sözü edilen darphanenin açılmasıyla gerçekleşir. 294 yılında açılan darphane Pontus'un sikke ihtiyacını karşılayacak yüksek bir emisyona sahiptir ve üç yüzyıldan fazla aktif sikke üretiminde bulunur. İmparator Valens döneminde altın, gümüş ve bronz olmak üzere bol miktarda para basan Nicomedia darphanesi daha sonraları sadece bronz sikke basar. 498 yılındaki Anastasius reformundan Heraklius reformuna kadar para basımı oldukça fazladır. Darphane 619 yılına kadar bronz sikke basmayı sürdürür. Ancak bu tarihten 626/6'a kadar sikke basılmaz. Muhtemelen yaşanan bir iç karışıklık neden olmuş olabilir. Heraklius zamanında yapılan başarılı reformları sonucunda hazine merkezileştirilir ve darphaneleri kapatılır. Bu nedenle Nicomedia darphanesinde 630 yılı civarında sikke basımı sona erer.[45]

Nicomedia Batı Nekropolü, Serdar Mahallesi, 3327 Ada 1 Parsel, İSU Genel Müdürlüğü sınırları içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespiti yapılan Roma Dönemine ait, 67 (altmış yedi) adet sikkenin üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmesi yapılan Roma dönemine ait 67 (altmış yedi) adet sikkeden 23 (yirmi üç) âdetinin hangi imparatora ait olduğunun tespiti yapılmıştır. Tespiti yapılan sikkelerde imparatorlara göre, 1 (bir) adet Severus Alexander (222-235), 1 (bir) adet Probus (276-282), 1 (bir) adet Licinus I (308-324), 1 (bir) adet Licinus II (317-324), 1 (bir) adet Crispus (324-330), 6 (altı) adet Contantinus I (307-337) ve 11 (on bir) adet Constantinus II (337-340), 1 (bir) adet Constantius II (337-361) olmak üzere dağılım göstermektedir. 23 (yirmi üç) adet sikkeden bize en erken tarihi veren bronzdan 17x18 mm çapında ve 37 numaralı kiremit mezarın kuzey kısmında bulunan Severus Alexander'a (222-235) ait sikkedir (Resim 31-32). Severus Alexander; Septimius Severus hanedanındandır.22'de Elagabalus ile birlikte consüllük yaptı ancak Elafabalus Severus Alexander'ı öldürmek isteyince askerler Elagabalus'u öldürdüler ve Severus Alexander'ı imparator ilan ettiler[46]. Severus Alexander'a ait sikkenin ön yüzünde, imparatorun sağa bakan, başında defne çelengi bulunan büstü yer alır. İmparatorun büstünün etrafında AVP CE VH ALEZANΔPOC AVΓ yazısı okunmaktadır. Arka yüzünde ise; NİKOMHΔEΩN ΔIC NEΩKOPΩN yazısının iç kısmında ayakta giyimli Demeter sola dönüktür. Sağ elinde dikey duran asa tutmaktadır. Antik yazarlardan Libanius, Nicomedia'dan 'Demeter'in Şehri' diye bahseder ve Demeter tapınağının kentin kurulduğu yamaçta yer aldığından ayrıca Demeter kutsal akanı ile antik liman arasında sütunlu bir cadde bulunduğunu yazar. Sikkeler üzerinde kentin aldığı unvanlar önemlidir.

37 E. Bosch, Eski Sikkeler Rehberi; İst. 1951, s.71
38 E. Bosch, Eski Sikkeler ; , s.70
39 Personifikasyon, soyut bir kavramı insan formunda resmedip kendini tanıtan yazı da sikkeler üzerinde yer alır.
40 Oğuz Tekin,Eski Çağda .., s.16
41 Melih Arslan, Museum of Anatalian Civilizations Roman Coins, Ankara 1992, s.163
42 Oğuz Tekin, Eski Çağda ..., s.16
43 Hale Güney, "'Nicomedia'da sikke basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri", Marmara Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri', Ankara (2007), s.42
44 Hale Güney,' Nicomedia'da sikke.., s.42
45 Hale Güney ;' Nicomedia'da sikke ..., s.44
46 Oğuz Tekin; Grek ve.., s.39

MÖ 29 yılında ise İmparator Augustus, Roma ve kendi adına bir tapınak yapılması için Pergomon'a ve Nicomedia'ya izin verir. Böylece kent neokoros ünvanını alarak eyaletteki imparatorluk kültünün merkezi olur. Augustus adına tapınak yapma izni almak sadece dinsel bir onur değil, hem ekonomik hem de politik açıdan çok önemli bir gelişmedir. Çünkü 'koina' denilen ve imparator adına dört yılda bir yapılan oyunlar imparator tapınağı bulunan yerlerde yapılıyordu. Anadolu'da çok az kente bu iznin verilmiş olması, Nicomedia'nın sahip olduğu önemin bir göstergesidir. Kent bu şekilde Roma'ya vergi vermekten muaf tutulur ve özel bir temsil hakkı kazanır. Neokoros olmak sadece kentler arasında prestij getirmez özellikle doğal afetlerde imparatorların kente yardımlarını sağlar. Kentte sık sık gerçekleşen depremlerde Roma İmparatorları yardım ellerini uzatmakta gecikmemişlerdir.[47] Commodus zamanında kente ikinci neokorosluk verilmiştir. Kentte üçüncü neokorosluk Severus Alexander döneminde verilir. Bu unvan sikkeler üzerinde trineokoron olarak da yazılır.[48]

Resim 31

Resim 32

Probus, Tacitus öldürüldüğünde askerleri tarafından imparator ilan edildi. Florianus'un öldürülmesi ile de Roma İmparatorluğunun tek hâkimi olarak kaldı. Çok sayıda sefere katıldı ancak 282 yılında askerleri tarafından öldürüldü.[49] 276-282 tarihlerinde imparator olan Probus'a ait olan sikke, kiremit mezar alanının doğu kısmından bulunmuştur. 22 mm çapında ve bronzdan basılmıştır. Ön yüzü, silik olmakla birlikte imparatorun büstü sağa dönüktür ve etrafında ... VR PROBUS.. yazısı okunabilmektedir. Arka yüzünde ise CLEMENTA T... (İmparatorun hoşgörüsü, merhameti) yazısı ile birlikte İmparator solda karşısındaki Jüpiter'den küre üstünde Victoria almaktadır. Her ikisi de ayakta asa tutmaktadır (Resim 33-34).

Resim 33

Resim 34

Licinus I, 308'de Galerius tarafından Augustus'luğa atandı. Galerius'un ölümünden sonra Doğunun idaresini Maximinus ile paylaştı. [50] Roma İmparatoru Licinus I' e ait olan sikke, bronzdan basılan 19 mm çapında sikkenin ön yüzünde, imparatorun defne çelenkli büstü sağa dönüktür. Büstün etrafında IMP LICINVS PF AVG yazısı okunmaktadır. Arka yüzde ise; Jüpiter sola dönük olarak ayakta durmaktadır. Omuzundan chkamys sarkmaktadır. Sağ elini yukarıya doğru kaldırmış durumdadır. Solda R sağda F harfleri bulunur. Kesim çizgisi altında A*D yazılıdır (Resim 35-36).

Resim 35

Resim 36

47 Hale Güney,'Antik Çağda Nicomedia (İzmit) kentinin Jeopolitik Önemi, ICANAS 38, 10-16 Eylül 2007, Ankara 2013, s.1480
48 H.Güney; Nicomedia'da sikke...,s. 48
49 Oğuz Tekin; Grek ve.. , s.42
50 Oğuz Tekin; Grek ve .. , s.42

Licinus II, Licinus I'in oğludur. Babasıyla birlikte Büyük Constantinus'a teslim olarak sürgüne gönderdiler. [51] Licinus II (317-324) ait olduğu anlaşılan sikke bronzdan basılmıştır ve 18 mm çapındadır. 2 numaralı lahit mezarın yanında bulunmuştur. Ön yüzünde başında miğferli imparatorun büstü sola dönük durumdadır. Büstün etrafında DN (VAL L) IC (INLICI)NVSNOB C yazısı okunmaktadır. Çok silik olmakla birlikte, Jüpiter ayakta ve sola dönüktür. Sağ kısımda yerde esir bulunmaktadır (Resim 37-38).

Resim 37

Resim 38

Sikkeler üzerinde ismi tespit edilen bir diğer imparator ise Constantinus I (307-337)'dir. Constantius öldüğünde imparator ilan edildi. Askerleri tarafından imparator ilan edilmiş bulunan Licinius'u 324'te yenilgiye uğrattıktan sonra Roma İmparatorluğunun tek hâkimi oldu. Kiliseye ve Hristiyanlığa karşı hoşgörülü davrandı ve onları korudu. İlk kilise konseyi de onun zamanında 325'te Nikaia'da toplandı. Hristiyanlığı seçmesi ilk kez Milvian köprüsü savaşı arifesinde gökyüzünde bir haç görmesiyle başladı. Bunun üzerine askerlerine İsa'nın monogramını kalkanlarına çizmelerini söyledi ve savaşı da kazandı. Costantinus Perslere karşı büyük bir sefer planlıyordu ki bunu gerçekleştiremeden hastalandı ve 337'de öldü. Costantinus sikke düzenlemeleri yaparak aureus'un yerine solidusu tedavüle çıkarttı.[52] Constantinus II'nin, Nicomedia Batı Nekropoli kazısından 6 (altı) adet sikkesi bulunmaktadır ve her biri bronzdan basılmıştır. Bunlardan birincisi, 18,5x18 mm çapında olup kiremit mezar alanının batı kısmında yer alan kesitin düzeltilmesi çalışmasında bulunmuştur. Ön yüzünde; CONSTANTI... yazısı ile birlikte imparatorun miğferli büstü sağa dönüktür. Arka yüzde ise, sikkenin orta kısmında sancak üzerinde VOT-S-XX-I yazısı ve sancağın iki yanında, yere kapanmış iki esir sırt sırta oturmaktadır. VIRTVS EXCERCIT (ordunun cesareti) yazısı okunmaktadır (Resim 39-40). İkincisi; 17,5x18 mm çapında olup güney batı kısımdan bulunmuştur. İmparatorun miğferli büstü sola dönüktür. Mantolu ve mızraklı olarak tasvir edilmiştir. CONSTAN...N.. yazısı okunmaktadır. Arka yüzde ise, gemi pruvası üzerinde sola bakan ayakta Victoria sağ elinde mızrak sol elinde kalkan tutmaktadır. Kesim çizgisi altında SMNB yazılıdır. İmparatora ait üçüncü sikke, 19x21 mm olup, kiremit mezarların doğu kısmından bulunmuştur. Ön yüzde, imparatorun sağa bakan büstü etrafında CONSTANTINV(S) yazısı okunmaktadır. Arka yüzde ise, noktalı bir bordür içinde DN CONSTANTINI MAX AVG yazısı okunur. Çelenk içerisinde VOT XX yazısı ve alt kısımda da TT yazıları okunmaktadır. Dördüncü sikke; 18 mm çapındadır ve kiremit mezar alanında bulunmuştur. Ön yüzünde, Roma kentinin koruyucu tanrıçası Roma'nın miğferli başı ve "VRBS ROMA" lejandından VBRS yazısı ile birlikte sola dönük miğferli büstü yer alır. Arka kısmında ise dişi kurt ve Roma toplumunun soyunu yürüten ve Roma kentini kuran ikiz kardeşler olan Remus ve Romulus betimi yer almaktadır. Kurt sola dönüktür. Yukarıda bir yıldız görülmektedir. Kesim çizgisi altında SMN yazılıdır. Nicomedia darphanesinde basıldığını göstermektedir. Bu sikke de Remus-Romulus'un Roma kentini kurma teması, her yıl geleneksel olarak çıkarılan sikkeler üzerinde işlenmiştir. Geç Roma döneminde basılan sikkeler üzerinde de, VRBS ROMA lejandı ve dişi kurt ile ikizlerin yer alması bu gelenekselliğin bir kanıtı olarak görülmektedir. Beşinci sikkesi de; 12x15 mm çapında ve kiremit mezar alanında bulunmuştur. Önyüzde imparatorun sağa bakan büstü yer alır. Arka yüzde ise; Virtus sola dönük vaziyette ayakta durmaktadır ve miğferli elbise giyer. Sağ elini küre tutarak uzatmaktadır. Sikke kırık ve noksan durumda olduğundan Virtus'un sol kısmı eksik durumdadır. İmparator'a ait altıncı sikke 16 mm'dir. Silik durumda olmasına rağmen sola dönük Roma büstü tasvir edilir. Arka yüzünde ise yine dişi kurt tarafından emzirilen Roma kentini kuran ikiz kardeşler olan Remus ve Romulus betimi yer almaktadır. Dişi kurt sola dönüktür. Yukarıda bir yıldız görülmektedir (Resim 41-42).

İmparatoru tespit edilen sikkelerden biri de Crispus (324-330)'tur. Crispus 316'da Caesar oldu ve Germanlara karşı zafer kazandı.[53] 19 mm çapında bronzdan basılan sikkenin ön yüzünde; Crispus'un defne çelenkli büstü sola dönüktür. Paludamentumlu zırhlı büstün etrafında FL CRISPVS NOB CAES yazmaktadır. Arka yüzde ise iki burçlu karargâh kapısı tasvir edilmiştir. Yukarıda yıldız bulunur. Karargâh kapısı etrafında PROVİDENTIAE CAES, kesim çizgisi altında SMANTZ (Antiochia) yazılıdır (Resim 43-44).

51 Oğuz Tekin; Grek ve ..., s.42
52 Oğuz Tekin; Grek ve ... , s.43
53 Oğuz Tekin; Grek ve ..., s.43

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Constantinus II (337-340), Büyük Constantinus'un oğludur. Nicomedia Batı Nekropol'ünde İmparator Constantinus II'ye ait 11 (on bir) adet sikkenin tespiti yapılmıştır. Tespit edilen 11 (on bir) sikkenin 9 (dokuz) âdetinde darphaneler farklılık göstermekle birlikte aynı tip kullanılmıştır. Bu sikkelerin ön yüzünde imparatorun inci diademli sağa bakan büstünün etrafında bazı kısımlarda silik harfler olmakla birlikte IMP CONSTANTINVS PF AVG yazıları bulunur. Arka yüzde ise Ayakta iki asker birbirine dönük vaziyettedir. Bir ellerinde mızrak tutmaktadır. Diğer ellerinde yere dayalı duran kalkanlarını tutmaktadırlar. (Resim 45-46). Aralarında standart durmaktadır. Etrafında GLORIA EXERCITVS yazısı okunmaktadır. Ayrıca kesim çizgisi altında bu tip iki sikke de CONOB yazısı ile Constantinopolis darphanesinde basıldığını, SMN yazısı ile de Nicomedia darphanesinde basıldığı bilgisini bize vermektedir. Nicomedia Batı Nekropol'ü kazısında çıkan, Constantinus II'ye ait bir diğer sikke tipinde ise, ön yüzünde imparatorun inci diademli büstü sağa dönüktür. Büstün etrafında ..CONSTANTINVS PF AVG yazılıdır. Arka yüzde ise, ayakta Jüpiter sola bakan durumdadır. Etrafındaki yazılar okunamamaktadır. İmparatora ait kazıdan tespitini yaptığımız on birinci sikkenin ön yüzünde; sağa dönük imparatorun büstünün etrafında CONSTAN... yazısı okunmaktadır. Arka yüzde ise PROVIDENTI(AE CAES) yazısı ile birlikte karargâh kapısı görülmektedir. İki burçlu bir kapıdır. Kesim çizgisi altında ise SMHA yazısı ile Heraclia'da basıldığı anlaşılmaktadır. Sikkelerden dönem tespiti yaptığımız ancak imparatoru isminin yazılı olmadığı sikkelerden de önemli örnekler bulunmaktadır. 3. Lahit ile duvar arasında çıkan 15,5 mm çapında bronz sikkenin ön yüzü tamamen silik durumdadır. Ancak arka yüzünde phonex (kuş) görülmektedir. Bu Mısır'da yaşadığına inanılan yandıktan sonra küllerinden yeniden doğan mitolojik bir kuştur. Ölümsüzlüğü simgelemektedir. 18x19 mm çapında bir diğer bronz sikkenin ön yüzünde imparator sağa bakan durumdadır. Ancak yazılar okunamamaktadır. Arka yüz de ise, sol tarafta imparatora sağdaki Jüpiter küre üzerinde Victoria uzatmaktadır. Her ikisi de ayakta durmaktadır. CONCOR(DIA MLITVM) yazısı okunabilmektedir. 17,5x19 mm çapında bronz sikkenin ön yüzünde sağa bakan imparatorun etrafında yer alan yazılar okunmamaktadır. Ancak arka yüzde silik olmasına rağmen SOLI INVIC(ICTO COMITI) yazısı okunmaktadır. Roma mitolojisinde Sol Yunan mitolojisinde Helios (güneş tanrısı) ayakta omuzunda chlamys bulunur. Sol elinde küre sağ elini ise havaya kaldırmış vaziyettedir.

Resim 45

Resim 46

Nicomedia Batı Nekropoli kazı çalışmalarında ortaya çıkan sikkeler arasında bize en geç tarihi veren Constantius II (337-361)'dir. Büyük Contantinus ve Fausta'nın ortanca oğludur. İmparatorluğun doğu yarısının yönetimini ele aldı. 351 yılında Magnentius'u saf dışı bırakarak tüm Batı'nın kontrolünü ele geçirir.[54] Costantius II zamanına ait, 18x19 mm çapında sikkenin ön yüzünde, sağa bakan inci diademli imparator büstünün etrafında ..... ANTIVSPFAVG yazısı okunmaktadır. Arka yüzde ise silik durumda olmakla birlikte ayakta bir figür görülmektedir (Resim 47-48).

Resim 47

Resim 48

Sonuç olarak; Nicomedia Batı Nekropolü Kazı çalışması süresince, 98 (doksan sekiz) adet sikke bulundu. Konservasyonları tamamlanan sikkelerin tamamının bronzdan darp edildiği anlaşılmıştır. 31 (otuz bir) adet sikkenin ön ve arka yüzleri tamamen silik durumdadır. 67 (altmış yedi) adet sikkenin, Roma Dönemine ait olduğu ve Roma Dönemine ait sikkelerden de 23 (yirmi üç) âdetinin hangi imparatora ait olduğunun tespiti gerçekleşti. Bu imparatorlarında aşağıdaki grafikte verildiği üzere dağılımları yapılmıştır.

İSU BATI NEKROPOLÜ KAZISINDA BULUNAN SİKKELERİN İMPARATORLARA GÖRE DAĞILIMI			
İmparator	**Altın**	**Gümüş**	**Bronz**
Severus Alesander (222-235)	-	-	1
Probus (276-282)	-	-	1
Licinus I (308-324)	-	-	1
Crispus (324-330)	-	-	1
Licinus II (317-324)	-	-	1
Constantinus I (307-337)	-	-	6
Constantinus II (337-340)	-	-	11
Constantius II (337-361)	-	-	1

İncelemesi tamamlanan sikkelerin tamamının buluntu yeri tam belli olması, müze sikke koleksiyonuna katkı sağlaması açısından da çok önemlidir. Kazı çalışmalarımızda ortaya çıkan 5 (beş) adet lahidin de kapaklarının açılmasından sonra ortaya çıkacak yeni buluntular eşliğinde değerlendirilip çalışmamız tamamlandığında ekonomik ve tarihsel boyutta istatiksel bir veri de ortaya koyabileceğiz. Çalışmamızda değerlendirilmesi yapılan Roma Dönemi sikkeleri Nicomedia için çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç

Nicomedia kara ve deniz yolları üzerindeki avantajlı konumu nedeniyle zenginleşmiş bir kentti. Üstelik doğal kaynakları bu zenginliğin artmasında bir katalizör görevi görmüştür. Nicomedia taşımacılık, dağıtım ve ticaret alanında Karadeniz, Akdeniz ve Marmara'da etkin bir rol oynayarak ciddi bir gelir sağlamış olmalıdır. Arkeolojik verilerin yetersiz olmasına karşılık; Astakos antik kenti, Helonopolis antik kentindeki veriler, Karadeniz'de Kerpe gibi yerleşimlerde koleksiyonerlerin elinde bulunan ve balıkçıların ağlarına takılarak açığa çıkmış amphoralar, Kocaeli Müzesi koleksiyonunda yer alan çok sayıdaki amphora ve son olarak İsu kazı alanından açığa çıkardığımız 4 adet amphora parçası Nicomedia'nın deniz ticaretindeki rolünü ortaya koyan buz dağının görünen yüzleri olarak değerlendirilebilir. Şimdiye kadar belirlenen define, kazı ve pek çok müzelerde tespit edilen sikke buluntularının yayılımı Nicomedialıların özellikle taşımacılık alanında ekonomik faaliyetlerini yürüttükleri bölgeler ve Nicomedia'dan Akdeniz'in farklı limanlarına yapılan gemi seferleriyle paralellik göstermektedir.

54 Oğuz Tekin, Grek ve.., s.43

KAYNAKÇA

Oğuz Alpözen vd., Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları-Eski Çağda Akdeniz Deniz Ticareti, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Yayınları 2, Bodrum, 1995, s. 13.

Aslan, Erdoğan, Mezar Stelleri Üzerinde Betimlenen Motiflere Göre Antik Çağ Gemileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Arslan, Melih, Roman Coins, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Aydemir Ahmet, Phokaia Erken Roma Dönemi Pişirme Kapları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1995.

Bailey, D. A Catalogue of the lamps in the British Museum, 2, Roman Lamps, Made in Italy, London, 1980.

Başaran, Cevat, Arkeolojiye Giriş, Atatürk Üniversitesi, Fen- Edebiyat fakültesi Yayını, Erzurum, 1989.

Baydur, Nezahat, Roma Sikkeleri, Arkeoloji, 12/13 (1981), S.19-25.

Baydur, Nezahat, Roma Sikkeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1981.

Bora, Ali, "Antik Dönemde Astakos, Nicomedia ve Herakleia Pontika Kentleri Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler" şurada: İnsan Kimlik Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu, (2016), s.111-128.

Canav, Üzlifat, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu, İstanbul 1985, s. 66-67, Kat. No.96-99.

Cankardeş Gonca-Şenol, Ahmet Kaan, Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri, İstanbul, 2006.

Doğer, Ersin, Antik Çağda Amphoralar, Sergi Yayınevi, İzmir, 1991.

Erdem, Koçel, Zeynep, "Astakos Kazısı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, 34, (2012), s. 23-25.

Gölcük, Rıdvan - Gölcük, Aylin, "Rus Salatasından Amerikan Salatasına: Türk- Amerikan İlişkilerinin Kocaeli Arkeolojisine Yansıması " şurada: Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi- Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri cilt II, (2018) s. 1467-1477.

Gölcük, Rıdvan - Çibuk, Kemal, "Helenopolis'in Sırları" Aktüel Arkeoloji Mart-Nisan, 62. sayı (2018) Tüpraş Yayınları, s. 1-3.

Gölcük, Rıdvan, "Nicomedia Uyanıyor" Aktüel Arkeoloji 60. Sayı (2017), s. 54-57

Gölcük, Rıdvan, "Hereke Kalesi Kazısı ve Kocaeli'de Bir Sualtı Keşfine Dair", şurada: Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 2016, s. 131-147

Güney, Hale; "Nicomedia (İzmit)'da Sikke Basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri", Marmara Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, Ankara (2007), s.41-61

Güney, Hale; "Antik Çağ'da Nicomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", s.1467-1491

Güney, Hale; "Nicomedia Kent Sikkelerinin Dolaşımı", Birinci Uluslararası Anadolu Paraları Tarihi ve Nümismatik Kongresi, Antalya (2013), s.281-296

Harl, W. Kenneth, Kazılarda Bulunan Sikkelerin Tanımlanması İçin Rehber Roma, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Hayes J.W., "The Villa Dionysos Excavations Knossos: The Pottery, Annual of the British School at Athens". 78, 1983, s.97-169.

Herodotos, Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

Howgego, Chrıstopher, Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi, Homer kitapevi, İstanbul, 1998.

İdin, Zuhal, Trakya Sikkelerinin Resim Sanatı Açısından İncelenmesi, Basılmamış yüksek lisans tezi, Edirne, 1997.

İdin, Zuhal, "Trakya Sikkeleri", Sanatsal Mozaik, S. 19 (1997), s.50-53.

İdin, Zuhal, "Trakya'da Roma Sikkeleri", Sanatsal Mozaik, S.25 (1997), s.60-63.

Karwiesei, Stefan, Antik Nümizmatiğe Giriş, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

Krapivina, Valentina V. "Amphorae of the 3rd-4th Centuries A.D. ın Olbia Pontica", Varia Anatolica XXI, Patabs I Productıon and Trade of Amphorae ın the Black Sea, Actes de la Table Ronde Internationale de Batoumi et Trabzon, (2010), s. 69

Loeschcke, S., Lampen aus Vindonissa, Zürich: In Kommission bei Beer & Cie, 1919.

Morkholm, Otto, Erken Helenistik Çağ Sikkeleri (Çev. Oğuz Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Özet, Aynur, Dipten Gelen Parıltı Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri, Ankara 1998, s. 110-111, Kat. No. 70-71.

Özdaş, Harun, Anadolu'da Gemi Tipolojisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Levha 51, şekil 87, Ankara, 2000

Perlzweig, J. *The Athenian Agora*, Vol. 7, Lamps of the Roman Period: First to Seventh Century after Christ., Princeton, New Jersey, 1961.

Robinson H.S., Pottery of the Roman Period: Chronology, The Athenian Agora, Vol.5, New Jersey,1959.

Şenol, Ahmet Kaan, Taşucu Arslan Eyice Amphora Müzesi, 2009, s. 112

Wiener W.M., "Graubung auf dem Kalabaktepe", Istanbuler Mitteilungen, (Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul) 37, 1987, 5-79.

Williams C., Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery, Pontificial Institute of Medieval Studies, 1989.

Nikomedeia Kenti ve Apollon Kültü

Hülya BOYANA *

Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan Bithynia Bölgesinin kuzeyinde Karadeniz (Pontos Euxeinos), batısında Çanakkale Boğazı (Hellespontos), İstanbul Boğazı (Bosphoros) ve Kocaçay (Rhyndakos), güneyinde Sakarya Irmağı (Sangarios), doğusunda ise Filyos Çayı (Billaios) bulunur. Bölge doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda ise Mysia bölgeleriyle komşudur.[1]

Bithynia Bölgesinin bulunduğu mevki dolayısıyla en önemli kenti ise Nikomedeia kentidir. Daha önceki bildirimizde[2] Nikomedeia kentinin tarihini ayrıntılı bir şekilde verdiğimiz için bu bildirimizdekentin belli başlı özelliklerden bahsetmeye çalışacağız.

Bithynia Bölgesine başkentlik etmiş olan Nikomedeia kentinin bugünkü adı ile İzmit kentinin eskiçağ tarihinde önemi ve rolü büyüktür. Kent adını kurucusu Nikomedes I'den almıştır.[3] Bithynia Kralı Nikomedes I Nikomedeia kentini krallığının merkezi yapmıştır.[4] Kral kentte birçok tapınak ve binalar inşa ettirmiş ve kültürün yayılmasını sağlamıştır. Böylece Nikomedeia sürekli bir gelişme göstererek büyük bir Hellenistik şehir haline gelmiştir.[5]

Güneyde İzmit Körfezi'ne, kuzeyde Karadeniz'e açılan Nikomedeia korunaklı doğal bir limana sahiptir. Korunaklı bir limana sahip olması kentin deniz ticareti konusunda da önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır.[6] Kentin kurulduğu arazi kıyıya doğru eğimli ve engebeli bir yamaçtır.[7] Yamaçta dört tepe bulunur: Kale, Alaca, Kabaran ve Paç.[8]

Kent aynı zamanda verimli tarım alanlarına, yeraltı madenlerine, tatlı su kaynaklarına sahiptir ve ayrıca denizinde de çeşitli balıklar vardır.[9] Deniz ürünlerinin bol olması kent halkının balıkçılıkla uğraşmasına da olanak sağlamıştır. Bu bilgilere sikkeler üzerindeki ton balığı gibi betimlerden çıkartabiliriz.[10]

Antik Çağda Nikomedeia'nın bir diğer önemli yanı da ormanlık alanlarla kaplı olmasıdır. Köknar, kayın ve meşe ormanlarının bol olduğunu Plinius'un eserinden biliyoruz.[11] Ayrıca bu ağaçların özellikle gemi yapımında kullanıldığını da biliyoruz.[12] Dolayısıyla Nikomedeia kenti hem donanma hem de ticaret gemisi üretmek için doğal kaynak oluşturmaktadır.

Marmara Denizine (Propontis) ve Karadenize (Pontos Euxeinos) açılan limanların varlığı, coğrafi konumu nedeniyle kara yollarının üzerinde olması nedeniyle Nikomedeia deniz ve kara ticaretinin geliştiği bir liman kenti olmuştur. Dolayısıyla da bu konumu ticari açıdan kente önemli bir zenginliği getirmiştir.

Ticari zenginliğinin yanı sıra Nikomedeia kral Nikomedes Döneminde (M.Ö. 279-255) kültürel açıdan da çok gelişmiştir. Kral Nikomedes ünlü heykeltraş Doidalses'e tapınaklar ve sarayını süsleyen heykeller yaptırmıştır.[13] Ayrıca sanatçıları sarayına davet etmiş[14] ve heykeller yaptırmıştır.[15]

* *Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, boyana@humanity.ankara.edu.tr.*

1 Sevin, V, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,I,* Ankara 2001,31.

2 Boyana. H ."Nikomedeia Kenti ve Men Kültü", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I*, Kocaeli 2014, 71-81.

3 Strab. XII 563;*Mem. XX;* Arrian. *Bithyn. frg.63;* Ross,*frg.75.*

4 Strab. *XII 4,2;* Paus. *V 12,7;* Jones,A.H.M.,*TheCities of theEastern Roman Provinces,* Oxford 1998, s.151, dpn.8.

5 Dio Cass. *XXXVI* 104.

6 Çalık, Ross. A.,*Antik İzmit: Nikomedeia,* İstanbul 2007,54.

7 Plin .*epist. X* 37,2; Liban .*or LXI* 4,7.

8 Zeyrek, T.H.- Asal ,R.,İzmit (Nikomedia) Seka Fabrikası Buluntuları 2003 Yılı Çalışmaları Ön Raporu, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1.Cilt, Konya 2004, 3.

9 Lib. o*r., LXI* 9.

10 SNGCop 559; RG 529,102; SNGCop 564; RG 532,119; RG 534,140; RG 539,177; RG 539,177; Ayrıca bk. Güney.H,"Nicomedia(İzmit)'da Sikke Basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri", *Marmara Araştırmaları Sempozyum Bildirileri,* Ankara *2007, 48.*

11 Plin.*nat. XVI,* 197.

12 Lib.*or. LXI* 7-10.

13 Robert, C., "Doidalses", *RE* V, Stuttgart 1905, 1266-1267.

14 CIG 6164.

15 Plin .*nat.VIII,* 61, 144.

M.Ö. 3.yüzyılın başında Roma Cumhuriyeti ile Anadolu arasında yakın ilişki başladıktan sonra, ilk olarak Pergamon Krallığı toprakları üzerinde Roma (Provincia Asia) Asya Eyaletini kurmuştur(M.Ö.129).[16]

Daha sonra Nikomedes IV'ün (M.Ö. 91-74) vasiyeti ile Bithynia Romalıların hakimiyetine girer ve Roma'ya bağlı Anadolu'daki II. eyalet olur.[17] Böylece Nikomedeia bir Roma eyaleti olan Bithynia'nın başkenti olmuştur.

Doğu-batı yolu üzerinde önemli bir stratejik konumu olan, boğazlara hakim bir konumda kurulmuş olan Nikomedeia'da Roma İmparatorluk Dönemi süresince sürekli bir Roma askeri birliği ve Roma filosu bulundurulmuştur.[18] M.Ö.29 yılında Roma'nın ilk imparatoru Augustus Roma ve kendi adına tapınak yapılması için Pergamon'a ve Nikomedeia'ya izin vermiştir.[19] Böylelikle kent neokoros (= νεωκόρος)unvanını alarak eyaletteki imparatorluk kültünün de merkezi olmuştur.[20] Commodus zamanında (M.S.177-192) kente ikinci neokorosluk, Severus Alexander zamanında (M.S.222-235) da üçüncü neokorosluk verilmiştir.[21]

Kent özellikle M.S.2.yüzyılın ikinci yarısında ve M.S.3.yüzyılda iki parlak dönem yaşamıştır. Ancak deprem nedeniyle bu dönemlere ait görkemli yapı kalıntıları tahrip olmuştur. Nikomedeia son parlak dönemini İmparator Diocletianus Döneminde(M.S.284-305) yaşamıştır.[22] Kuzey ve doğu sınırlarına yakınlığı, deniz ve kara ulaşımı ve korunaklı bir liman olması nedeniyle Nikomedeia M.S.284 yılında Diocletianus imparator ilan edildikten sonra Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti olmuştur.[23] İmparator Diocletianus kenti kısa bir sürede imar ettirmiş ve saraylar, tersane, circus, silah fabrikası ve darphane yaptırmıştır.[24] M.S.358'deki büyük depremden sonra kentte büyük yangınlar olmuş ve halk yakın kentlere göç etmiştir. M.S.362 yılında meydana gelen depremde ise kent tamamen tahrip olmuştur.[25]

Bildirimizde amacımız Bithynia Bölgesinin başkentliğini yapmış,Roma İmparatorlarının kült bekçiliğini yapmış ve konaklama yeri olan, stratejik konumu dolayısıyla ticaret merkezi olan Nikomedeia kentinde tanrı Apollon hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu kentte Apollon tapınımını incelemektir. Nikomedeia kentinde Apollon kültünü epigrafik belgelere ve sikkelere dayanarak ele almaya çalışacağız.

Anadolu'da çok sevilen ve birçok bölgede olduğu gibi Bithynia Bölgesinde de tapınım gören Apollon Zeus'un ve dişi Titan Leto'nun oğludur.[26] Homeros'un İliada adlı eserinde ilk dizeler Tanrı Apollon ile başlamaktadır. Bu bakımdan Apollon antik dönem destanlarında adı sık geçen bir tanrıdır.

Yakışıklı genç bir adam olarak tasvir edilen tanrı Apollon (Resim 1) gençliği, durgun ve ölçülü bir gücü simgeler, bilinmeyenden haber verir, iyiliğin ve koruyuculuğun, müziğin,sanatın,şiirin, yardımseverliğin simgesidir. Fakat bu olumlu özelliklerin yanı sıra, kinciliğin ve öç almayaolan düşkünlüğü ile de bilinir.[27] Hera'nın kıskançlığı yüzünden başına gelen birçok zorluklardan sonra Leto Apollon'u ve kız kardeşi Artemis'i Delos adasında doğurmuştur.[28]

MÖ. VIII.yüzyılda yaşamış olduğu kabul edilen ve Hellen yazınının ilk ozanı olarak benimsenen İonia'lı Homeros'un İliada ve Odysseia adlı eserlerinde Apollon önemli bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır.[29]

Apollon ve Artemis beraber doğumlarından önce annelerine şiddet uygulamaya kalkışmış olan dev Tityos'u oklarıyla vurarak ve Zeus'un yardımıyla öldürmüşlerdir.[30]Ayrıca ikiz kardeşler, anneleri Leto'dan daha çok ve iyi çocuklar doğurduğunu söyleyerek övünen Niobe'nin çocuklarını öldürerek intikam almışlardır.[31]

Kehanet tanrısı Apollon en ünlü kehanet ocağı Delphoi'de ejderha Python'u okuyla öldürür.[32]Kehanetin bulucusu olarak ünlü bilici Melampus'a ders veren Apollon bütün ölümlü kahinlerin hocasıdır.[33]

---

16 Kaya, M.A.,"Anadolu'da Roma Eyaletleri, Sınırları ve Roma Yönetimi", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.24 ,sayı 38, Ankara 2005 ,s. 14-15.
17 Mem. *XLIII I*; Magie, D., *Roman Rule in AsiaMinor,* Princeton 1950, 320; Kaya, M.A., *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II*, İzmir 2012, 271.
18 Plin. e*pist. X* 74,1; Zeyrek, T.H.-Asal R.,a.g.m., 3.
19 DioCass. *LI* 20, 6-9.
20 Yegül F.K.," A Study in Architectural Iconography Kaiseral and the Imperial Cult", *The Art Bulletin* 64/1, London 1982, 14, dp. 38; Güney, H,.a.g.m., 48.
21 Arslan ,M, "Bithynia Bölgesi Şehir Sikkeleri", *AMM 1995 Yılığı*, Ankara 1996, 107; Güney, H, a.g.m., 48.
22 Zeyrek,T.H.-Asal,R.,a.g.m., 3.
23 Ruge,W, "Nikomedeia", *RE XVII 1*, Stuttgart 1936, 477; Foss,C.,*Survey of Mediaval Castles of Anatolia II, Nicomedia*, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, London 1996, 2 vd.
24 Liban. o*r. LXI* 7-10; Amm.Marc. *XXII* 9, 3; Lact. mort .pers.,7-8, 10.
25 Marek, Ch.,*OrbisProvinciarum, Pontus et Bithynia. DierömischenProvinzen im NordenKleinasien, Sonderbände der antikenWelt, Mainz am Rhein 2003*, 94; Doğancı, K., " Antik Kaynaklar Işığında Eskiçağda Nikomedia (İzmit) ve Civarını Etkileyen Depremler, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, 124.
26 Hom. *Il.*, I, 9; Hes. *theog.* 922-924.
27 Erhat ,A. , *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1984, 47 vd.;Grimal, P ,*Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma* , İstanbul 1997, 79vd.
28 Hom. *hym.,III*, 15-16; Kerenyi,K., *Mythsand Man: Gods of theGreeks*, London 1951, 132.
29 Hom .*Il.*,1-52; II, 763-767; IV,507-513; V 244-346;431-470; 508-518; VII 17-43; 452-453; IX 404-405; X 515-522; XII 1-33; XV 13-156; 220-261; 355-366; XVI 513-531; XVI 676-683; 698-711; 712-725;788-806; XVII 70-82; 322-334; 582-590; XX 38-74; 79-110; 375-378; 441-454; XXI 453-469; 505-517; 544-611; XXII 1-20; XXIII 118-191; 382-384; XXIV 22-54; 605-606; *Od*, III 279; IV 341; VI 162; VII 64;311; VIII 79-227; 323;334; 339;488;IX198-201;XV 245;252;410;526;XVII 132;251;494;XVIII 235;XIX 86;XX 278; XXI 267;338;364;XXII 7;XXIV 376.
30 Preller,L.- Robert,C.,*Theogonie und Goetter*, Berlin 1984,238-239.
31 Hom. *Hym.* IIIb, 300-304; IIIb 372-374; Hom.*Il.*XXIV 603-613.
32 Preller,L. Robert,C.,a.g.e.,238-239.
33 Apollod.I 9,11.

Müzik tanrısı olarak da bilinen Apollon çoğunlukla Parnassos dağının eteklerinde lir çalarken ve ilham perilerini şarkıda yönetirken tasvir edilmiştir.[34] Apollon'a liri kardeşi Hermes hediye etmiştir.[35] Phrygia'lı şair Marsyas Apollona'a bir müzik yarışmasında lire karşı flütü savunup meydan okuduğunda, Apollon Marsyas'ı yenmiş ve canlı canlı derisini yüzmüştür.[36]

Apollon ölümlülerin tanrıya soru sorup yanıt alabildikleri kehanet tapınaklarında uyguladığı bir yetki alanı olan kahinlikten başka tıp konusunda dabilgilidir.[37] Apollon ve oğlu Asklepios sunu yazıtlarında şifa tanrısı olarak geçmektedir.[38] Tanrının en ünlü oğlu, ölümü bile ortadan kaldırabilen, hekimlerin en büyüğü şifacı Asklepios'tur.[39] Hekim tanrı Apollon aynı zamanda salgın ve korkunç bir hastalık olan vebayı insanlara göndermiştir.[40] Ancak yine de Apollon'a sağlık tanrısı olarak tapınılmıştır. Bir tanrı olarak ani ölüm ve hastalık getirebilen Apollon aynı zamanda iyileştirme yeteneğine de sahiptir. O bu kötülükleri kovan özelliklerle de donatılmıştır.

Tanrıların en yakışıklısı Apollon, bu yakışıklılığına rağmen aşklarının çoğu mutsuzluk ve düş kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Örneğin Priamos'un kızı Kassandra'ya kutsal hediyeler vermiş, ancak Kassandra onun aşkına cevap vermemiştir.[41] Benzer bir durumda Cumae'li Sibyll ile olan ilişkisinde karşımıza çıkar. Apollon kendisini aşığı olarak kabul ederse Sibyll'e gençliğinin hep sürmesini teklif etmiş, ancak Sibyll Apollon'u reddetmiştir.[42] Yine aynı şekilde Marpessa yaşlandığında Apollon'un onu terkedeceğinden korktuğu için bir ölümlüyü seçerek Apollon'u reddetmiştir.[43] Apollon Koronis ile birlikte olmasına rağmen, Koronis ölümlü İskhys ile yaşamayı tercih edince Apollon Koronis'i öldürmüştür.[44]

Nympha Daphne'ye aşık olan Apollon O'nun peşine düşmüş, Daphne O'ndan kaçıp bir nehir tanrısı olan babasına güzelliğini dönüştürmesi için yalvarmış ve Daphne defne ağacına dönüştürülmüştür. Bu olay üzerine Defne ağacı Apollon'un özel ağacı olmuştur.[45] (Resim 2)

Apollon dev Tityos'u öldürerek, ejderha Python'u öldürerek ve Troia savaşında bizzat taraf tutarak katılmasıyla savaş tanrısı görünümü de vermektedir. Troia savaşında Troialılara yardım etmiştir.[46]

Ayrıca tanrı yılın, mevsimlerin ve ayların tanrısı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Her ayın 7.günü, tanrının doğumundan dolayı Apollon'a kutsanmıştır.[47] İlkbahar, yaz ve sonbaharın ılık havalarının tanrısı olan Apollon'un kış aylarında uzaklara gittiği düşünülmekte ve İlkbahar tanrısı olarak değerlendirilmektedir.[48] Ilık havaların başlamasıyla denizler canlandığı için denizciler, balıkçılar ve kolonistler Apollon'a tapınmışlardır.[49] Yaz aylarında ise Apollon'a sağlık ve bereketli ürün vermesi için dua etmişlerdir.[50] Sonbaharda ise uzak ve neresi olduğu bilinmeyen Hyberboreos[51]* ülkesine, tanrıya övgü ile uğraşan, mutlu ve adil insanların arasına çekilir.[52] Fakat baharda geri döner. Tanrının gelişi Delphoi'de her yıl kurbanlar sunularak kutlanmıştır.[53]

Apollon aynı zamanda bir çoban tanrıdır. Tanrı bir cana kıydığı için arınmak zorunda kalmış ve bir süre Thessalia kralı Admetos'a sığırtmaçlık yapmıştır.[54]

Kehanet tanrısı Apollon'a ait birçok bilicilik merkezleri vardır. Bunlar arasında en eskileri Anadolu'dadır. Troia, Gyrneion, Erythrai, Klaros, Didyma,Patara en ünlüleridir. Anadolu dışında diğer merkezler de Delos, Delphoi, Sparta, Thargelion, Argos, Atina, Girit, Kıbrıs ve Rodos'tur.[55]

Tanrının adı ve kökeni tartışmalıdır. Araştırmacılar tanrının kökenini Linear B yazıtlarında bulamamışlardır. Bu yazıtlarda geçmemesi sonucunda Myken halkının Apollon'a tapınmadığı sonucunu çıkarabiliriz.[56] Apollon adının ilk şeklini biz bir Hitit mektubunda Wilusa/İlios'un tanrısı olarak kabul edilen "Appaliunas" isminde bulabiliriz. Appaliunas adı Apollon'un Anadolu kökenini yansıtmaktadır.[57] Apollon ile adı "doğu" anlamına gelen Anadolu yarımadası arasında bir bağ kurmakta mümkündür.Homeros'un İliada adlı eserinde Apollon'un

34 Hom. *Hym.*, III 514-520; Paus. V18, 4; X 19, 4; Roscher, W. H., *Ausfuhrliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-86, 435.
35 Hom. *hym.*,IV 490-502; Preller,L,- Robert,C,*a.g.e.*, 281.
36 Apollod.I4,2. Tripp, *The Meridian Handbook of Classical Mythology*, New York 1974,62-63.
37 Ov.*met.*I 521-522.
38 Boyana, H, "Nikaia Kenti ve Asklepios Kültü", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV*,Kocaeli 2018, 117-129.
39 ApolodI.*III* 10,3-4; Roscher,W.H.,a.g.e.,434.
40 Hom.*Il.*,I 43-67.
41 Apollod.III 12,5.
42 Ov.*met.*XIV 130-153.
43 Ov.*met.*XIV 130-153.
44 Apollod.*III* 10,3.
45 Ov.*met.*I 452-567.
46 Hom.*Il.*IV 507-513;XV 13-156;220-261;355-366;XX 38-74.
47 CIG 463.
48 Roscher,W.H.,a.g.e.,425-426.
49 CIG 442;2554.
50 Roscher,W.H.,a.g.e.,430.
51 * Kuzeyde bulunan bir ülke.Burada yaşayan insanlar çok iyi ve mutlu olarak düşünülmektedir.
52 Preller,L- ,Robert,C.,a.g.e.,242.
53 Grimal,P.,Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma,çev.S.Tamgüç, İstabul 2012,71.
54 Tripp,E.,a.g.e.,63.
55 Roscher,W.H.a.g.e.,422-441.
56 Guthrie,W.K.C.,*The Greeks and Their Gods*,Boston 1968,73.
57 Kaplan,D.,"Apollon'un Kökeni", *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50.Yıl Anı Kitabı*,Ed.B.Can-M.Işıklı, İstanbul 2007,472.

epithetlerinden biri " λυχηγενής" (Lykia'da doğmuş)'tir.[58] Apollon her zaman Lykia ile bağlantılı olarak ele alınmış ve savunulmuştur.[59]

Apollon'un yaygın epitheti λύκιος , λύξ (Işık), λύκος(kurt)'tur.[60] Apollon'un sıfatlarından biri de parlak ışıklı anlamlarına gelen φοῖβος'tur. Bu sıfatıyla tanrı güneşin temsilcisi olmuştur.[61] (Resim 3)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Apollon, Homeros'un İliada destanında zamanının çoğunu Troia kalesinde geçirmektedir ve savaşı Troialıların kazanmasını istemektedir. Buradan hareket ederek Apollon'un bir Anadolu tanrısı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Apollon'a Simintheus adı altında tapınılmıştır.[62] Bu epithetin, O'nun farelerin tanrısı olarak davranmasına bağlı olarak ortaya çıktığına inanılmaktadır. Smintheus epitheti(σμίνθος=fare) insanlara zarar veren fareleri ışığı ile öldürür demektir. Aynı zamanda Apollon Troia'daki Smintheion kentinin tanrısıdır.[63] Tanrının farelerle olan bağlantısı, farelerin bazı bölgelerde kutsal hayvan olduğunun kabul edilmesi veya Apollon'un diğer ölümcül hastalıklarda olduğu gibi farelerin yaydığı hastalıklara neden olması veya tapınanları onlardan koruması gerçeğinde yatmaktadır.

Apollon πάρνοψ=çekirge epithetiyle de karşımıza çıkmaktadır. Tanrı ürünü yiyip bitiren çekirgeleri yok eder λυκοκτόνος (kurt öldürücü) olarak da belgelerde karşımıza çıkan Apollon'un[64] attributları arasında kurt,[65] dişi geyik veya karaca,[66] keçi veya tekeyi[67] sayabiliriz. Apollon'un diğer bir epitheti de δελφίνιος (yunus)' tur.[68] Deniz yolculuğunun rahat geçmesi için Ἀπόλλωνι Δελφίνιος olarak tapınılmıştır.[69] Tanrının simgelerinden biri de aslan ve kartalın karışımı zümrüdüanka kuşudur.[70] İlaç olarak kullanılan, saflığın ve temizliğin sembolü defne ise Apollon'un en sık görünen atributlarındandır.[71]

Anadolu'nun kentlerinde özel bir konuma sahip olan Apollon kültü özellikle kehanet özelliğinin verdiği güç ile siyasi otoritenin de vazgeçilmezi olmuştur.

Antik ve modern kaynaklar ışığında Apollon kültüne ilişkin bilgiler verdikten sonra ekonomik zenginliği, stratejik konumuyla, korunaklı limanı ile ve kültür varlıklarının zenginliğiyle Bithynia Bölgesine başkentlik etmiş olan Nikomedeia kentinde Apollon kültünün varlığını kanıtlamaya çalışacağız. Özellikle de epigrafik belgelerde karşımıza çıkmaktadır.

Nikomedeia'da Anadolu'lu bir tanrı olan Apollon'a ait sunu yazıtları oldukça çoktur. Yazırköy yakınında Kayalı Dağ ve Kara Kayalı arasında bulunan Apollon'a ait sunak şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde (Inv.5323) bulunmaktadır.[72] Apollon'a ait yazıt şöyledir:

Σοί, μάκαρ	"Sevgili Apollon,
Ἄπολλων,	Sana sunağı
κορνηλιανὸς	Kornelianos
θέτο βωμὸν	Theto
ὑπὲρ εαυτοῦ	Kendim için
καὶτῆςγυνεκόςμου	ve karım
Αὐρ(ηλιας)Ἀπολαύστης	AureliaApolaus için
καὶτῶνἐμῶν	ve biz hepimiz için
πάντων.	(adadım)."

Ölçüler şöyledir: Yükseklik 1.21m.; Genişlik ; 0,435m.; Kalınlık; 0,40m.; Hece Yüksekliği; 0,035m.

Apollon sunakta herhangi bir sıfat almadan onurlandırılmıştır.

Yine Yazırköy yakınında Kayalıdağ ve Kara Kayalı arasında bulunan bir kaide şimdi İstanbul Müzesi bahçesindedir.[73] (Inv.5322).Yazıt şöyledir:

58 Hom. *Il.*IV, 100-104; Liddel,H.G. -Scott R., A *Greek-English Lexicon*, Oxford 1996,1064;Tripp,E .,a.g.e.,65; Kretschmer,P.- Die Hypachäer,*"Alaxandus und andereumstrittene Namen der hethitischen Texte"*, Glotta 21,227 vd.
59 Wilamowitz,U.-Möllendorff,*"Apollon"*,*Hermes*38,*Wiesbaden*1903,575-586.
60 Preller,L.-Robert,C.,a.g.e.,253.
61 Taşlıklıoğlu,Z.,*Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti*,İstanbul 1954,14.
62 CIG 3577.
63 Preller,L.-Robert,C.,a.g.e.,253.
64 Taşlıklıoğlu, Z.,a.g.e.,15.
65 Xen.*an.*II 2,9.
66 Paus.*X* 13,5.
67 Xen.*an.*V 3,10.
68 CIG 2554.
69 Preller,L.-Robert,C.,a.g.e.,257.
70 Roscher,W.H, .a.g.e.,444.
71 Verg.*Aen.III* 91.
72 Dörner,F.K.*TAM*,IV,Vindobance 1978,20,nr.47; Tuğrul, T.,*Annual of theArchaeologicalMuseums of İstanbul VIII*, İstanbul 958,33-34.
73 Dörner,F.K.,a.g.e, .20,no.48;Tuğrul,T., a.g.e.,33.

Ἀγαθῆι Τύχηι·	Uğurlu olsun!
Ἀμβροτεκοῦρεδιός, χρυ-	Ey Zeus'un ölümsüz evladı,
σήνιε,σοίἄνα φοῖβε, I	Altın yularlı phoibos,bu
βωμὸν λαΐνεον,	taştan sunağı,sana ve
Λητώϊε, τόνδ'ἀνέθηκαI	Leto'ya adıyorum.
ΠαπιανὸςἌμαΜουκι-	Aynı zamanda Papianos,
ανῷῦϊ, κλυτέ,δῶρον,I	tanrısal Moukianos'un oğlu,
ΜουκιανοῦδείοιΠά-	ünlü Moukianos'a hediyeyi
ϊς. σὺ δὲ εἵλατι,φοῖβεI (adadı).	Sen bağışlayıcı ol, Phoibos.

Kaidenin ölçüleri şöyledir; Yükseklik; 1,18m.; Genişlik; 0,405m; Kalınlık; 0,40m.; Hece Yüksekliği; 0,025-0,022m.'dir.

Kalker Taşından kaidede Apollon'un annesi Leto'ya ve Apollon'a adanmış olduğu yazılmaktadır.

M.S.150 yılına tarihlendirilen bir başka yazıt Kayalı Dağ ve Kara Kayalı arasındaki dağlık alanda bulunmuştur.[74] Sunağın alt kısmı kırılmıştır. Yazıt şöyledir:

῎Ετους βι`τί (του) Ἀιλίου	"İmparator TitusAelius
Ἀντωνείνου Καίσαρος.	Antoninus'un12.hüküm-
ἈγαθῇΤύχῃ·	darlık yılında.
Θεῷ᾽Απόλλωνι	uğurlu olsun;
ΔῆμοςΣιρκανὸς ὑπέρ.	Tanrı Apollon'a
.....Sirkanos	halkı.....sundu."

Sunağın ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0,43m; Genişlik: 0,53m.; Kalınlık: 0,51m; Hece Yüksekliği:0,03m.

Yine aynı yıla tarihlendirilen bir başka yazıtta kaidenin üst kısmı kırıldığı için ancak alttan üç satır okunabilmektedir.[75]

"....."	.....
῎Ετους β`Τ[ι] (του) Ἀιλίου	İmparator TitusAelius
ἈδριανοῦἈντω-	Hadrianus'un12. hüküm-
νείνου Καίσαρος.	darlık yılında."

Kaidenin ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0,43m.; Genişlik: 0,48m.; Kalınlık: 0,42m.; Hece Yüksekliği: 0,03m.

Nikomedeia'dan 15km. Uzaklıktaki Yağcılar Köyünde Apollon'a ait bir başka sunu yazıtı yine kalker taşındandır.[76]

Sunağın üst kısmı kırıktır ve ön yüzünde Apollon Liri ile birlikte okunun tutar pozisyondadır. Yan kısmında yazı vardır. Sunak şimdi Aziz Beler'in özel müzesindedir.(Inv.58)

Sunağın ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0,60m.; Genişlik: 0,34m, Kalınlık: 0,30m; Hece Yüksekliği: 0,03m."

[ΘεῷἈπόλ]-	"[Tanrı Apol]-
λωνιἀνέ-	lon'aPsarela-
στησαν	nos'lu köylüler
κωμῆται	(sunağı) adadılar."
ψαρηλανοὶ	
εὐχαριστή-	
ριον.	

74 Dörner,F.K.,a.g.e.20,no.50; Şahin,S.,Nikomedeia, Münster 1973,116,nr.62,fig.9.
75 Dörner,F.K.,a.g.e.20,no.50; Şahin,S.,a.g.e.,nr.62,fig. 10.
76 Dörner,F.K.,a.g.e., 21,no.51;Wiegand,Th.,Inschriftenaus der Levante", *AM* XXXIII, München1908,152,NO.6; Taşlıklıoğlı,Z.,*Anadolu'da Apollon Kültü ile ilgili Kaynaklar,* İstanbul 1963,11.

Nikomedeia'da epigrafik belgelerden sonra Apollon kültünün varlığını kanıtlayabileceğimiz o dönemin yaşayan dini uygulamalarını yansıtan ve aynı zamanda siyasi otoritenin dini tercihlerini gösteren nümizmatik verileri incelememiz gerekiyor.

Nikomedeia Apollon'a tapınıldığını gösteren ve tanrı için darpedilen sikkelerin sayısı oldukça sınırlıdır. İmparator Caracalla Dönemine ait (M.S.212-217) bronz bir sikkenin ön yüzünde Apollon çıplak, yarı sağa dönük, ayakta durmaktadır. Sol kolunda bir lir, aşağı sarkan sağ elinde bir mızrap tutmaktadır.[77]

RG 544 220, XCIV, 8.

Severus Alexander Döneminde ait(M.S. 222-235) bir diğer sikkede[78] ise Apollon ayakta, sağa dönük ve çıplak tasvir edilmiştir. Sol omzu üzerine khlamys[79]* atmış, başında bir bant bağlanmış, sağ bacağı dizden bükülmüş, ayakucu yere basmaktadır. Sağ eli önünde aşağı sarkık bir defne dalı tutar pozisyonda tasvir edilmiştir.

RG 553 287, XCVI,4.

Karadeniz'i Akdeniz'ebağlayan deniz yolu ve Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan kara yolunun geçiş noktasında önemli bir ticaret kenti olan Nikomedeia ekonomik zenginliği ve stratejik önemi dolayısıyla ve kültürel zenginliği dolayısıyla eskiçağın en önemli kentlerinden biri sayılır.

Nikomedeia verimli tarım alanlarına,yeraltı madenlerine,tatlı su kaynaklarına, gemi yapımında da kullanılan zengin ağaç türlerine sahip olan bir kent olması dolayısıylaözellikle M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren Roma İmparatorlarının konaklama yeri olmuştur. Kent aynı zamanda Roma İmparatorluk Döneminde limanın önemli konumu dolayısıyla Roma filosunun ve askeri birliğinin barındırıldığı bir mekan olmuştur.

Bithynia Bölgesinin uzun yıllar başkenti olan, Roma İmparatorlarının kült bekçiliğini yapmış olan, zengin ekonomisi ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olan bu topraklarda kökeni Anadolu'ya dayanan phoibos(φοῖβος =belli-parlak) Apollon kültünün varlığına ilişkin bilgiler ortaya koymaya çalıştık.

Antik edebi eserler,epigrafik kaynaklar ve sikkeler aracılığıyla Nikomedeia kentinde Apollon kültünün var olduğunu kanıtlayabiliyoruz. Çalışmamızın sonucu olarak biz özellikle sunu yazıtlarına dayanarak,Anadolu'da çok sevilen kehanet, iyilik ve koruyuculuğun simgesi,yardımsever,müziğin,şiirin tanrısı Apollon Nikomedeia kentinde tapınım görmüştür diyebiliriz.

77 RG 544 220,XCIV,8.

78 RG 553 287,XCVI,4;Worth,W.,"Bithynia",*BMC*, London 1963,189,no.59,XXXIV,15.

79 * Uzun dörtgen bir kumaştan ibaret olup, uzunluğuna ikiye katlanır ve kenarları bir kopça ile birbirine tutturularak meydana gelen delik başa geçirilir. Bu şekilde omuzlara bindirilen kumaş aşağı doğru sarkarak vücudu örtmektedir.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

-Amm.Marc.:Ammianus Marcellinus, *Res Gestae,* Ed. J. C. Rolfe, *Rerum Gestarum Libri,* London 1935-1939.

-Amm: *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı.* Ankara.

-AM: *Mitteilungen Des Deutschen Archaologischen Instituts.* Athen.

-Apollod.: Apollodoros, *Bibliotheke,* çev. N. Nirven,*Yunan Mitolojisi,* İstanbul 2017.

-Arr. *Bithyn.:* Arrianus, *Bithynika,* Ed. A. G. Roos, *Scripta Minora et Fragmenta,* Lipsiae 1928.

- Arslan, M., Bithynia Bölgesi Şehir Sikkeleri", *AMM 1995 Yıllığı,* Ankara 1996, 101-139.

- Boyana, H., "Nikomedeia Kenti ve Men Kültü", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I,* Kocaeli 2014, 71-81.

-Boyana, H., "Nikaia Kenti ve Asklepios Kültü", *Uluslararası çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV,* Kocaeli 2018, 117-129.

-BMC: *British Museum Catalogue of Greek Coins.* London.

-CIG:*Corpus Inscriptionum Graecorum.* Berolini.

-Çalık Ross, A., *Antik İzmit: Nikomedeia,* İstanbul 2007.

- Dio Cass.: Dio Cassius, *Cocceiani historiarum Romanarum quaesupersunt,* TLG CDROM, California 2000.

- Doğancı, K., "Antik Kaynaklar Işığında Eskiçağda Nikomedia (İzmit) ve Civarını Etkileyen Depremler", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II,* Kocaeli 2016, 119-130.

-Dörner, F.K., *Tituli Asia Minoris,* Vindobancae 1978, *Tituli Bithyniae*, c. IV.

-Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü,* İstanbul 1984.

-Foss, C., *Survey of Mediaval Castles of Anatolia II,* Nicomedia, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, Londra 1996.

- FGrHist.: *Die Fragmente der griechischen Historiker,* Ed. F. Jacoby, Leiden 1962.

-Glotta: *Zeitschrift fur griechische und lateinischesprache.* Göttingen.

-Grimal, P., *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma,* çev. S. Tamgüç, İstanbul 1997.

-Guthrie, W.K.C., *The Greeks and Their Gods,* Boston 1968.

-Güney, H., "Nikomedia (İzmit)'da Sikke Basımı ve Kentin Roma Dönemi Kent Sikkeleri", *Marmara Araştırmaları Sempozyum Bildirileri,* Ankara 2007, 41-57.

- Hermes:Zeitschrift fur klassische Philologie. Wiesbaden.

-Hes.*theog.*:Hesiodos, *Theogonia,* çev. A. Erhat-A.Kadir, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları,* Ankara 1991.

-Hom.*hym.*:Homeros, *Hymnos, Ed.* Jean Humbert, *HomereHymnes,* Paris 1936.

-Hom.*Il.*:Homeros, İlias, çev.A.Erhat-A.Kadir, İlyada, İstanbul 1981.

-Hom.*Od.*: Homeros, *Odysseia,* çev. A.Erhat-A.Kadir, *Odysseia,* İstanbul 1984.

-Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford 1998.

-Kaplan, D., "Apollon'un Kökeni", *Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50.Yıl Anı Kitabı,* Ed. B. Can-M. Işıklı, İstanbul 2007, 471-480.

-Kaya, M.A., "Anadolu'da Roma Eyaletleri, Sınırları ve Roma Yönetimi", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* c.24, s.38, Ankara 2005, 11-30.

-Kaya, M.A., *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II,* İzmir 2012.

-Kerenyi, K., *Myths and Man: Gods of the Greeks,* London 1951.

-Kretschmer, P. "Die Hypachäer, Alaxandus und andereumstrittene Namen der hethitischen Texte", G*lotta 21,* Göttingen1933, 213-257.

-Lact.*mort. pers.*:Lactantius, *De Mortibuspersecutorum,* Ed. J. L. Creed, Oxford 1984.

-Liban.*or.*, Libanius, *Oratio,* çev. L. Dindorf, *Autobiography, Oration I,* Bonn 1882.

-Liddle, H.G.-Scott, R., *A Greek-English Lexicon,* Oxford 1996.

-Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor* , Princeton 1950.

-Marek, Ch., *Orbis Provinciarum, Pontus et Bithynia. Dierömischen Provinzen im Norden Kleinasien,* Sonder bände der antiken Welt, Mainz am Rhein 2003.

-Mem.:Memnon, *Fragment*, With an English translation by C. Muller *FGrH,* Paris 1853.

-Ov.*met.*:Ovidius, *Metamorphoses,* çev.İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Dönüşümler,* İstanbul 2014.

-Paus.:Pausanias, *Perihegesis Graeciae Descriptio,* Ed. Fridericus, Lipsiae, 1903.

-Plin.*epist.*: Plinius, *Epistulae,* TLG CD ROM, California 2000.

-Plin.*nat.*: Plinius, *Naturalis Historia,* Ed.H.Rackham, *Natural History,* London 1938.

-Preller, L.-Robert, C., *Theogonie und Goetter,* Berlin 1984.

-R E: Pauly-Wissowa, *Real- Encyclopaedie* der Classischen Altertum swissenschaft, Stuttgart 1905.

-RG: Waddington, W.H.E.-Babelon, E.-Reinach, Th., *Recueil General des Monnaies Grecques D'Asie Mi-nevre,* Paris 1908.

-Robert, C., "Doidalses", *RE V*, Stuttgart 1905, 1266-1267.

-Roscher, W.H., *Ausfuhrliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie,* Leipzig 1884-86.

-Ruge, W., "Nicomedeia, *REXXXIII, 1,* Stuttgart 1936, 468-492.

-Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Cağrafyası I,* Ankara 2001.

-Strab.:Strabon, *Geographica,* çev.A.Pekman, *Coğrafya,* İstanbul 1987.

-SNGCop: *Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish* National Museum, Bosphorus-Bithynia, Kopenhag 1944.

-Şahin, S.*Nikomedeia,* Münster 1973.

-Taşlıklıoğlu, Z, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebetleri,* İstanbul 1954.

-Taşlıklıoğlu, Z., *Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar,* İstanbul 1963.

-TAM: *Tituli Asie Minoris.* Vindobance.

-Tripp, E., *The Meridian Handbook of Classical Mythology,* New York 1974.

-Tuğrul, T, *Annual of the Archaeological Museums of İstanbul VIII,* İstanbul 1958.

-Verg.*Aen.*:Vergilius, *Aeneis,* çev. İ.Z. Eyüpoğlu, *Aeneas,* İstanbul.

-Wiegand, Th., "Inschriftenaus der Lavante", *AMXXXIII,* Athen *1908.*

-Willamowitz, U- Möllendorff, "Apollon", *Hermes 38,* Wiesbaden575-586.

-Worth, W., "Bithynia", *BMC,* London 1963.

-Xen.*an.*:Xenophon, *Anabasis,* çev.H.Örs, *Onbinlerin Dönüşü*, İstanbul 1975.

-Yegül, F.K., "A Study in Architectural Iconography Kaiseral and the Imperial Cult", *The Art Bulletin 64/1,* London 1982, 7-31.

-Zeyrek, T.H.-Asal, R., "İzmit(Nikomedia)Seka Fabrikası Buluntuları 2003 Yılı Çalışmaları Ön Raporu", *22.Araştırma Sonuçları Toplantısı,* c.1, Konya 2004, 1-9.

Resim 1(LIMC)

Resim 2(LIMC)

Resim 3 (LIMC)

Nicomedia Batı Nekropolünde Ele Geçen Eserlerin Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

Onur ÇOBAN * - Ali Osman AVŞAR **

Giriş

İzmit Sular İdaresi Genel Müdürlüğü'nün İzmit ilçesi, Serdar mahallesi, D-100 karayolu üzerinde bulunan binalarının yıkılarak yerlerine yenilerinin yapılması amacıyla 2017 yılı Nisan ayında başlatılan inşaatta temel çukuru açma çalışmaları sırasında 1 adet lahit bulunmuş ve bu durum, Kocaeli Müze Müdürlüğü'ne haber verilerek bu alanda arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır (Plan 1-2). Kazı devam ettikçe aynı alan üzerinde 5 adet lahit ve 51 adet kiremit mezar daha bulunmuş ve buranın bir nekropol alanı olduğu anlaşılmıştır (Plan 3, 4).

Roma İmparatorluğu'nun 4 büyük başkentinden biri olan Nikomedia, Milattan sonra 284 yılında günümüzde İzmit şehrinin olduğu yerde kurulmuş olup Milattan sonra 1078 yılına kadar önemini yitirmemiştir. Bir dönem Selçuklu hakimiyeti altında bulunan Nikomedia (İzmit) Şehri daha sonra haçlı seferleri sırasında haçlı Ordusu komutanı Aleksios Komnenos tarafından işgal edilmiştir (M.S.1087). Son olarak da Osman Bey ve oğlu Orhan Bey'in uç beylerinden Akçakoca tarafından 1337 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır.[1]

Bu önemli kent görüldüğü üzere büyük uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve her toplumun kendi kültürüne ait bir parçayı da bünyesinde barındırmıştır.

Roma dönemi mezar kültüründe toplumun ileri gelenleri için yaptırılan lahit mezarlarının yanı sıra yerel halkın gömüldüğü kiremit mezarlara söz konusu kazı alanında da rastlanmıştır. Lahitlerin etrafında mezar hediyesi olarak bırakıldıkları düşünülen cam ve pişmiş toprak eşyalar bulunmuştur. Nekropol alanının birçok yerinde ise yine o döneme ait sikkeler bulunmaktadır. Mermer lahitlerin dışında üzeri iki parça pişmiş toprak levha ile kapatılmış kiremit mezarlar bulunmaktadır. Kazı devam ettikçe öncelikle bu toprak mezarlar açılmış olup bazılarının içerisinde cam, pişmiş toprak kaplar ve sikkeler bulunmuştur.

Kazı alanında bulunan toprak, killi yapıda olduğundan, öncelikle açığa çıkarılan mermer lahitlerin üzeri su ve fırçalar yardımıyla temizlenmiş ve toprağın lahitlerin üzerinde kuruyarak daha da sertleşmesinin önüne geçilmiştir. İn-situ durumdaki lahitler, üzerinde yer alan yazı ve figürler belgeleme işlemlerinin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla su ve yumuşak uçlu fırçalar kullanılarak hassas bir uygulama ile temizlenmiştir. Böylelikle, hem üzerindeki yazı ve figürler en iyi şekilde anlaşılır hale gelmiş, hem de killi toprağın yüzeyde sertleşerek temizlenmesi zor bir hal almasının önüne geçilmiştir. Kazıda bulunan pişmiş toprak, cam, metal eserler yerlerinde gerekli belgeleme işlemleri gerçekleştirildikten sonra Kocaeli Müze Müdürlüğü'nde bulunan Restorasyon ve Konservasyon laboratuvarına götürülerek gerekli koruma ve onarım işlemlerine başlanmıştır.

Yüz yıllarca toprak altında kalmış olan bu tarihi eserler Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan kurtarma kazısı ile gün yüzüne çıkarılmıştır. Çalışmalar uzman bir ekiple dokuz aya yakın bir süre devam etmiştir.

Çalışılan toprağın killi ve balçık yapıda olması ortaya çıkarılan eserlerin yüzeysel kirliliğini de arttırmaktadır. Başlangıçta 1 adet lahitin bulunduğu kazı çalışma alanında, 4 yeni lahit mezar daha bulunmuş olup toplam 5 adet lahit mezar, 51 adet kiremit mezar ile 2 adet de amfora mezar bulunmuştur (Resim - 7,8,11). Bununla birlikte, kazı alanı duvarların ortaya çıkması ile gittikçe büyümüş, çalışan ekiplerin hareketlerini de sınırlandırmış ve daha dikkatli olmalarını gerekli hale getirmiştir (Resim 4,7). Kazı alanının çeşitli bölgelerinden ve özellikle lahit ve kiremit mezarların yakınından sikkeler, pişmiş toprak kandiller, metal ve cam parçaları çıkmıştır. Eserler arasında 99 adet sikke, 12 adet pişmiş toprak eser, 8 adet cam eser, 2 adet metal eser, 2 adet taş eser ve 1 adet bronz idol bulunmuştur.

* *Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Restoratör ve Konservatör*
** *İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürü*

1 Ayşe Çalık Ross, "Nikomedia (İzmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu", 38. Icanas Kongresi Özetleri Kitabı (2007)

Kazı alanından Kocaeli Müze Müdürlüğüne getirilen eserlerin taşıma işlemi, yerlerinde in-situ belgelemeleri yapıldıktan sonra dikkatli bir şekilde içerisi köpük malzemeyle kaplı kutular içerisinde yapılmıştır.[2]

Müze Müdürlüğü'nün bünyesindeki Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarına getirilen eserler öncelikle numaralandırılmış ve koruma ve onarım işlemlerine başlanmıştır. Devamında eserlerin durumu ve ölçüleri de belgelenerek ölçekli fotoğrafları çekilmiş ve aciliyet durumlarına göre restorasyon ve konservasyon işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kazı alanından laboratuvara gelen her eserin kendine özgü farklı bozulma dereceleri olması öncelik sırasını ve yapılacak olan restorasyon işlemlerinin süresini belirlemektedir.

Yapılan restorasyon ve konservasyon işlemleri sırasında eserlerin bozulma durumları tespit edilerek en az müdahale ile en yüksek verim elde edilmeye çalışılmıştır. Aksi takdirde, eserler üzerinde yapılacak olan her uygulama geriye dönüşü mümkün olmayan durumlar oluşturabilmektedir.

Mermer Lahitler

Kazı çalışmaları, İ.S.U. arazisinde yeni binaların yapımı için temel açma çalışmaları sırasında öncelikle bir adet mermer lahite rastlanması sonucu başlamıştır (Resim - 38).

Çalışmalar devam ettikçe 4 adet lahidin de bulunmasıyla işlemler daha kapsamlı hale gelmiş ve çalışan işçi sayısı arttırılmıştır. İlk rastlanılan lahit üzerinde kepçenin değdiği kısımlarda parça kopmaları ve çizilmeler meydana gelmiştir, kuzey duvarında sonradan açılmış bir delik de bulunmaktadır (Resim -36, 37) ve bu delik yüzünden lahdin içerisine toprak dolmuştur. Mermer lahitler hem dış etkilerden korunması hem de hırsızlık vb. gibi durumlarla karşılaşılmaması için kumaş örtülerle geçici olarak kapatılmıştır (Resim - 1).

Kazı alanından gelen çoğu eser (sikkeler, cam, metal, taş, pişmiş toprak eserler) lahitlerin etrafından çıkmıştır. Lahitler açığa çıktıkça üzerlerindeki yazı ve motifler daha belirgin hale gelmiştir (Resim -5, 6). Kazı çalışmaları devam ettikçe üstte kalan lahitlerin altında bulunan podyumların etrafında bulunan toprağın azalması ve yumuşak olması nedeniyle zemin daha zayıf bir hale gelmiştir (Resim -38). Özellikle kiremit mezarlar kazı alanının kuzey ve doğu açma duvarlarının arkasında yürüyüş yolu ve trafik akışı olması nedeniyle çökme tehlikesi ile karşı karşıyadır (Resim -38, 39).

Kazı alanında lahitlerin yanı sıra nekropolü kısımlara ayıran duvar da ortaya çıkmıştır. Duvar 1 numaralı lahdin doğu 2, 3, 4 numaralı lahitlerin kuzeyinden geçerek, beş numaralı lahdin batı duvarında sona ermektedir (Resim- 4, 7). Duvarda parça kaybı, dolgu harcının toprağa karışarak azalması vb. gibi zayıflamasına neden olacak etkenler bulunmaktadır.

Mermer lahitler toprak altından çıktıkça yüzeyinde bulunan killi toprağın kuruyup kalıcı hale gelmemesi için üzerleri su ve fırçalar yardımıyla özenli bir şekilde temizlenmiştir.

Böylece yapılan basit temizlik sayesinde lahit yüzeyinde bulunan yazı ve motifler de daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır (Resim - 2, 5, 6). 1 numaralı lahdin kuzey cephesinde bulunan delikten içeri dolan toprak hassas bir şekilde boşaltılıp içerisinden çıkan eserler yine Müze Müdürlüğü'nde bulunan Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarına götürülecektir. Çalışanların ve burayı ziyaret edenlerin güvenliğini sağlamak amacıyla proje mimarları tarafından kazı alanının açma duvarlarının yerlerinden oynamaması için destek duvarlar tasarlanmıştır. Bu kapsamda, lahitlerin üzerinde durduğu podyumlar, altlarına yerleştirilecek olan ahşap kazıklarla sağlamlaştırılacaktır. Ortaya çıkan duvarlar üzerinde eksilen harç tabakaları duvarın güçlendirilmesi için gerek kireç harç ile enjeksiyon, gerekse derz dolgusu PRİMAL AC-33 de kullanılarak sağlamlaştırılmalıdır.

Kiremit Mezarlar

Alanda 51 adet kiremit mezar, 2 adet amfora mezar bulunmaktadır (Resim - 8, 14). Çoğu parçalanmış şekilde ortaya çıkan kiremit mezarlar toprak içerisine gömülmüş ve üzerine yerleştirilmiş iki adet yassı pişmiş toprak levha ile kapatılmıştır (Resim - 8, 9). Bu mezarlar ortalama 40 x 100 cm ölçülerinde iyi pişirilmiş yassı biçimdedirler. Üzerlerinde dairesel desenler bulunmaktadır. Yüzeyleri nemli toprağında etkisiyle hassaslaşmıştır. Onarım işlemlerine başlamadan önce gerekli belgelemeleri yapılan kiremit mezar levhaları yumuşak uçlu fırçalar yardımıyla yüzeylerindeki toprak tabakalarından arındırılmıştır. Daha sonra toprak altında eserin bünyesine nüfus eden eriyebilir tuzların arındırılması için belirli sürelerle havuzlarda bekletilmiştir.

Yüzeyi hassaslaşmış olan kiremit mezar kapağı parçaları, yapıştırma işleminin daha iyi sonuç vermesi için öncelikle sağlamlaştırılmış ve daha sonra parçalar yapıştırılmıştır. Kazı alanından getirilen kiremit mezar sayısı fazla olduğundan restorasyon ve konservasyon işlemleri devam etmektedir.

2 Selçuk ŞENER "Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözüme Yönelik Öneriler". 2014, ANKARA-TURKEY. İSSN:1308-2140, 9/10(977-990).

Sikke

Nekropol alanından Müze Müdürlüğüne en çok gelen eserler sikkelerdir. Toplamda 99 adet bronz sikke Müze Laboratuvarına gelmiştir. Kazı alanından çıkarılan bronz sikkeler üzerlerinde genel olarak toprak ve korozyon tabakaları bulunmaktadır.

Öncelikle eserin ölçüleri alınıp fotoğrafları çekilerek restorasyon öncesi belgeleme işlemleri yapılmıştır.

Eserler üzerinde genel olarak bakır alaşımlı oldukları için malahit, azurit ve paratakamit gibi korozyon tabakaları bulunmaktadır.

Bistüri ve mikroskop yardımıyla yapılan mekanik temizlik sırasında esere zarar vermeden hassas bir şekilde sikke üzerinde bulunan toprak ve korozyon tabakalarının temizlik işlemlerine devam edilmiştir. Restorasyon işlemlerine devam ettikçe sikkeler üzerinde açığa çıkan kirler ince fırçalar yardımıyla temizlenmiştir. Eserin ana hatlarının belirlenmesi ve bünyesine zarar verilmemesine özen gösterilmiştir. Bronz eserlerin çoğunda patina tabakası homojen bir şekilde çıkmış bazı eserlerde ise çok yoğun korozyondan dolayı bu tabaka görülememiştir.

Restorasyon işlemeleri tamamlanan sikkeler %5' lik Paraloid B-72 çözeltisi sürülerek ortam şartlarından daha az zarar görmesi sağlanmıştır. Restorasyon sonrası ölçüm işlemleri de tamamlanan eserler paketlenerek müze uzmanlarına teslim edilmektedir (Resim -19,20,21,22 23,24,25,26,27,28,29,30,33,34).

Pişmiş Toprak Eserler

Pişmiş toprak eserler kazı alanından üzerleri ve iç kısımları alanın killi toprağıyla dolu ve kaplı olarak Müze Laboratuvarına gelmektedir. Kazı alanından getirilen pişmiş toprak eserler çoğunlukla kandil, ufak kaplar ve amforalardır. Eserlerin ölçüleri alınıp fotoğrafları çekildikten ve bozulma durumlarıyla alakalı açıklamalar da yazılarak restorasyon işlemlerine başlanmıştır. Eserlerin iç kısımlarındaki toprak tabakaları ince dişçi aletleriyle boşaltılıp daha sonra yüzeyindeki toprak tabakaları yumuşak uçlu fırçalar yardımıyla temizlenmiştir. Sonrasında eserin toprak altında kalmasından dolayı bünyesinde birikmiş olan eriyebilir tuzlardan arındırmak amacıyla parçalar havuzlara bırakılmış ve bu su belirli periyotlarda değiştirilmiştir. Tuzundan tamamıyla arındırılmış olan parçaların birleştirme işlemlerine başlanmıştır (Resim - 35).

Pişmiş toprak eserlerin dip, gövde ve ağız parçalarının ayrılması bize çalışma sırasında kolaylık sağlayacaktır. Bu eserler, dip ya da ağız kısmından yapıştırılmaya başlanarak belli bir sıra izlenmiş ve bütüne ulaşma bu sayede daha kolay olmuştur. Bununla birlikte, bazı durumlarda da dip ve ağız kısımları ayrı ayrı birleştirilip, daha sonra ağız ve dibe ait parçalar birleştirilerek bir bütün oluşturulmaktadır. Yapıştırma sırasında birleşen kısımlar son kez fırça ile temizlenerek arada kalacak ve yapıştırmaya engel olacak olan partiküllerin temizlenmesi sağlanmıştır.

Kandiller ve ufak kapların yapısı nemli toprağında etkisiyle yumuşak hale gelmiştir, bu sebeple temizlik ve tuzdan arındırma işlemleri biten pişmiş toprak eserler parçaları %5'lik Paraloid B-72 çözeltisi sürülerek sağlamlaştırılmıştır. Sağlamlaştırılan pişmiş toprak parçalarının yapıştırma işlemlerine geçilmiştir. Akabinde bu eserlerin eksik olan kısımların kalıbı alınarak alçı ile tümlenmiş ve yüzeyleri düzeltildikten sonra kabın rengine yakın bir tonda boyanmıştır.

Cam Eserler

Eserler kazı alanından genellikle parçalar halinde, üzerleri yoğun şekilde toprak ve cam korozyonu ile kaplı, yüzeyi aşınmış şekilde Müze Müdürlüğüne gelmektedir. Çoğunlukla bir araya gelmeyen ancak aynı kaba ait olduğu düşünülen parçalar bulunmaktadır. Gelen bazı cam parçaları çok ince ve hassas durumdadır. Belgeleme ve fotoğraflama işlemleri gerçekleştirilen eserler üzerinde bulunan toprak tabakaları bambu çubuklar yardımıyla temizlenmiş geriye kalan toprak tabakası su ve yumuşak uçlu fırçalar ile lokal olarak temizlenmiştir. Bu eserlerin bazı kısımları bambu çubuğa sarılmış pamuk, su ve alkol yardımıyla temizlenmiştir. Eserler üzerine % 3 lük PB-72 çözeltisi sürülerek sağlamlaştırılmış ve restorasyon işlemleri tamamlanmıştır[3] (Resim - 16,17,18).

Koruma Önerileri

Arazide kalan lahitler ve diğer buluntular için yerinde sergileme amacıyla proje mimarları tarafından platformlar, merdivenler ve çeşitli sergileme unsurları tasarlanmıştır (Resim -3, 4). Açma duvarları derinliğin

3 Ceren Baykan,Allianoi'dan İki Cam Eserin Konservasyon Ve Restorasyonu, SERES 2007

artmasından dolayı çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır o yüzden, toprağın ağırlığını karşılayabilecek mukavemete sahip duvarlarla desteklenecektir.

Mermer lahitlerin altında bulunan podyumlar ahşap kazıklarla güçlendirilecektir ve gelecekte meydana gelebilecek tehlikelere karşı önlem alınmış olacaktır.

Açıkta sergilenmesi düşünülen bu alanda çeşitli düzenlemeler (yürüyüş yolları, merdivenler vb.) yapıldıktan sonra eserlerin periyodik kontrolleri yapılmalıdır. Eserler açıkta sergileneceğinden üzerlerinin şeffaf malzemelerle kapatılması ya da alana uygun bir çatı sistemi kullanılarak eserler bölgenin yoğun sanayi ve yakınından geçen trafiğin oluşturduğu kirliliklerden izole edilmelidir.[4] (Tablo 1,3,4,5,6,7,) Eğer bu veya buna benzer bir önlem alınmazsa eser yüzeyleri kısa bir zamanda siyah tabaka oluşuma maruz kalacak ve bu durumunda tetikleyeceği kabarma, yüzey atma çatlama ve en sonunda kırılma ve parça kaybı gibi durumlar meydana gelecektir (Resim 40,41,42)

Alan zemin seviyesinin altında bulunduğu için drenaj sistemlerinin yanına yapılan binaya entegre edilerek alanın yağış vb. durumlardan sonra su ile dolması engellenebilir.[5] [6] (Tablo 2)

Sonuç

Bakanlığımız Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ile kazı alanından getirilen eserler gerekli müdahalelerinin ardından ortam koşulları ayarlanmış sergi ve depo kısımlarına kaldırılmıştır.

Kazı çalışmaları Kocaeli Müze Müdürlüğü uzmanları, Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri, Medeniyet Üniversitesi Adli Tıp Anabilim Dalı Uzmanlarının da , yardımlarıyla bilimsel olarak gerçekleştirilmiştir.

4 Hava Kirliliği Doğu Marmara çevre planı raporu, http://www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr/pdfs/8_CevreEnerji_84_GreenKocaeli .pdf

5 Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yağış Grafiği, https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=KOCAELI

6 Zeynep Eres, Eylem Özdoğan, Ahmet Demirtaş, Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi: Yaklaşım, Uygulama Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar, TÜBA-KED 8 : 183-200, 2010

KAYNAKÇA

Ayşe ÇALIK-ROSS-NİKOMEDİA-İZMİT-ARKEOLOJİ-ÇALIŞMALARI-VE-KENTİN-VİZYONU, 2007

Selçuk Şener - "ANİ ŞEHİR SURLARI, KORUNMA SORUNLARI VE ÇÖZÜME YÖNELİK ÖNERİLER", 2014

Ceren Baykan - Allianoi'dan İki Cam Eserin Konservasyon ve Restorasyonu, 2005

Zeynep Eres, Eylem Özdoğan, Ahmet Demirtaş, Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi: Yaklaşım, Uygulama Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar, TÜBA-KED 8 : 183-200, 2010

Hava Kirliliği

http://www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr/pdfs/8_CevreEnerji_84_GreenKocaeli.pdf

Yıllık Yağış + sıcaklık

https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=KOCAELI

RESİMLER

Plan 1

Plan 2

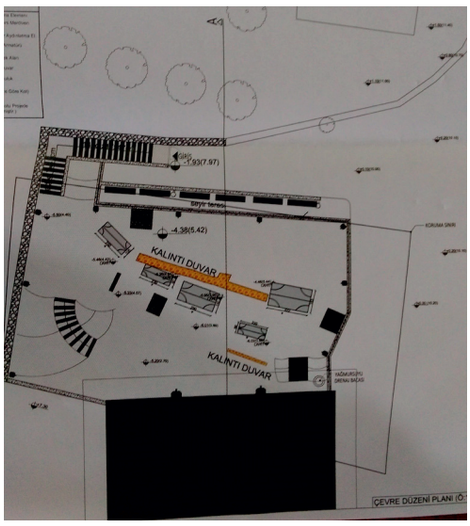

Plan 3

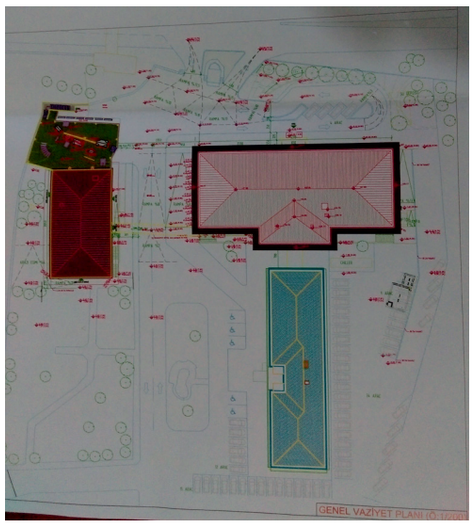

Plan 4

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

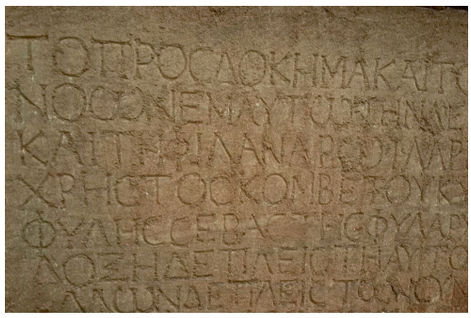

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10 a

Resim 10 b

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16 a

Resim 16 b

Resim 17 a

Resim 16 b

Resim 18 a

Resim 18 b

Resim 19 a

Resim 19 b

Resim 20 a

Resim 20 b

Resim 22 a

Resim 22 b

Resim 23 a

Resim 23 b

Resim 24 a

Resim 24 b

Resim 25 a

Resim 25 b

Resim 26 a

Resim 26 b

Resim 27 a

Resim 27 b

Resim 28 a

Resim 28 b

Resim 29 a

Resim 29 b

Resim 30 a

Resim 30 b

Resim 31 a

Resim 31 b

Resim 32 a

Resim 32 b

Resim 33 a

Resim 33 b

Resim 34 a

Resim 34 b

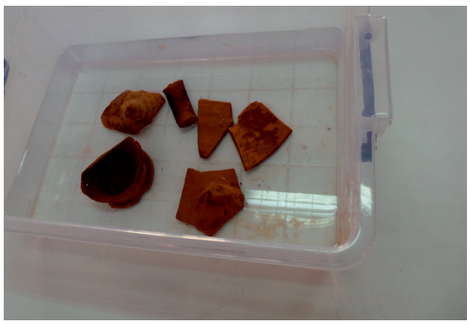

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Kocaeli'de 17 adet organize sanayi bölgesi bulunmaktadır

1.Alikahya Organize sanayi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 9 km
2.Arslanbey Organize sanayi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 12 km
3. Asım Kibar Organize sanayi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 11 km
4. Dilovası Organize Sanayi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 30 km
5. Gebze Güzeller Organize Sanayi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 41 km
6. Gebze Kömürcüler Organize sanayi Bölgesi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 30 km
7. Gebze Organize Sanayi Bölgesi (GOSB) Bölgesi müzeye olan uzaklık : 42 km
8. Gebze Plastikçiler Organize sanayi Bölgesi (GPOSB) Bölgesi müzeye olan uzaklık : 41 km
9. Gebze V.(Kimya) Organize sanayi Bölgesi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 30 km
10. Gebze VI.(İMES) Makine İhtisas Organize sanayi Bölgesi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 30 km
11. Makine İhtisas Organize Sanayi Bölgesi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 30 km
12. Taşıt Araçları Otomotiv Yan Sanayi Organize Sanayi Bölgesi (TOSB) Bölgesi müzeye olan uzaklık : 44 km
13. Ford Otosan Fabrika Bölgesi müzeye olan uzaklık : 7,5 km
14. Tüpraş müzeye olan uzaklık : 12 km
15. Gebze Kömürcüler İhtisas Sanayi müzeye olan uzaklık : 30 km
Küçük Sanayi Siteleri
1.Gebze Küçük Sanayi Sitesi Bölgesi müzeye olan uzaklık : 40 km
2.İzmit Küçük Sanayi Sitesi müzeye olan uzaklık : 3,5 km

Tablo 1

KOCAELI	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
	Ölçüm Periyodu (1928 - 2016)												
Ortalama Sıcaklık (°C)	6.2	6.8	8.7	13.1	17.6	21.8	23.8	23.7	20.4	16.0	11.9	8.3	14.9
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	9.6	10.4	13.0	18.5	23.2	27.4	29.4	29.6	26.0	20.9	16.3	11.7	19.7
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	3.1	3.2	4.6	8.4	12.7	16.4	18.8	19.1	15.9	12.3	8.6	5.2	10.7
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	2.3	3.0	4.6	5.4	7.2	9.6	9.4	9.0	7.1	4.5	3.4	2.3	67.8
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	17.3	15.3	14.1	11.6	9.9	8.1	5.5	5.0	7.1	11.3	12.3	16.3	133.8
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	94.2	72.8	72.5	54.5	46.3	52.3	36.5	44.9	54.1	89.9	82.5	114.2	814.7
	Ölçüm Periyodu (1928 - 2016)												
En Yüksek Sıcaklık (°C)	23.7	26.7	30.8	35.0	37.2	40.7	44.1	42.9	38.7	36.2	29.1	27.4	44.1
En Düşük Sıcaklık (°C)	-13.1	-18.0	-6.5	-1.0	1.8	4.0	10.1	10.9	4.9	2.4	-3.4	-8.8	-18.0

Tablo 2

Tablo 1. Alıcı ortam temelli ölçülmesi gereken kirletici grupları.

İstasyon Sınıfı	Alıcı Ortam		
	İnsan	Eşya	Ekosistem
Trafik	X	(X)	
Endüstri	X	X	X
Arka plan			
Kent/Banliyö	X	X	(X)
Şehre yakın	X	X	X
Bölgesel	X	X	X
Uzak			X

Tablo 3

Taşıt Türü	TEM Otoyolu	D100 Otoyolu	Toplam
	YOGT (Taşıt/gün)	YOGT (Taşıt/gün)	YOGT (Taşıt/gün)
Otomobil	29.823	7.945	37.768
Kamyonet ve Minibüs	10.023	882	10.905
Otobüs	6.777	211	6.988
Kamyon	5.734	2.744	8.478
Tır	56	1.521	1.577
Toplam	52.413	13.303	65.716

Tablo 4

Yol Bilgisi	Emisyonlar						
	CO_2	NOx	CH_4	NMVOC	CO	N_2O	PM
	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl
D100	20.215,39	223,78	2,72	140,02	956,03	0,87	10,22
TEM	70.841,04	719,75	9,40	506,04	3.488,72	3,30	32,91
Toplam	**91.056,43**	**943,53**	**12,12**	**646,06**	**4.444,75**	**4,17**	**43,13**

Tablo 5

Araç Bilgileri					Emisyonlar						
Araç tipi	Yakıt tipi	Emisyon Teknolojisi	Araç Sayısı	Yol	CO_2	NOx	CH_4	NMVOC	CO	N_2O	PM
			N/yıl	km	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl
Otomobil	Benzin	Euro III	205.348	10	420,964	1,027	0,041	1,027	5,955	0,103	0
		Euro I	225.366	10	461,999	1,127	0,045	1,127	6,536	0,113	0
		15.04	478.902	10	957,804	11,015	0,335	21,551	90,991	0,024	0
		UC	1448.702	10	3.911,495	31,871	1,014	76,781	666,403	0,072	0
	Dizel	MC	70.280	10	133,531	0,492	0,004	0,141	0,492	0,007	0,025
	LPG	MC	471.328	10	848,390	10,369	0,283	7,070	33,464	0,000	0
Kamyonet ve Minibüs		MC	321.930	10	901,404	4,507	0,016	1,288	5,151	0,064	1,002
Otobüs		MC	77.015	10	593,016	7,702	0,046	1,463	6,931	0,023	0,306
Kamyon		MC	1.001.560	10	7.712,012	100,156	0,601	19,030	90,140	0,300	5,499
Tır		MC	555.165	10	4.274,771	55,517	0,333	10,548	49,965	0,167	3,387
Toplam					**20.215,385**	**223,782**	**2,718**	**140,025**	**956,029**	**0,873**	**10,218**

Tablo 6

Araç Bilgileri					Emisyonlar						
Araç tipi	Yakıt tipi	Emisyon Teknolojisi	Araç Sayısı	Yol	CO_2	NOx	CH_4	NMVOC	CO	N_2O	PM
			N/yıl	km	ton/yıl	Ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl	ton/yıl
Otomobil	Benzin	Euro III	770.812	10	1.580,165	3,854	0,154	3,854	22,354	0,385	0
		Euro I	845.951	10	1.734,199	4,230	0,169	4,230	24,533	0,423	0
		15.04	1.797.646	10	3.595,292	41,346	1,258	80,894	341,553	0,090	0
		UC	5.437.965	10	14.682,505	119,635	3,807	288,212	2501,464	0,272	0
	Dizel	MC	263.807	10	501,233	1,847	0,013	0,528	1,847	0,026	0,093
	LPG	MC	1.769.214	10	3.184,586	38,923	1,062	26,538	125,614	0	0
Kamyonet ve Minibüs		MC	3.658.395	10	10.243,506	51,218	0,183	14,634	58,534	0,732	11,387
Otobüs		MC	2.473.605	10	19.046,759	247,361	1,484	46,998	222,624	0,742	9,820
Kamyon		MC	2.062.980	10	16.115,407	209,291	1,256	39,765	188,362	0,628	11,490
Tır		MC	20.440	10	157,388	2,044	0,012	0,388	1,840	0,006	0,125
Toplam					**70.841,04**	**719,75**	**9,40**	**506,04**	**3488,72**	**3,30**	**32,91**

Tablo 7

La persecution de Nicomedie dans la version latine de l'Historia ecclesiastica de Eusebe par Rufin de Concordia

Maurizio BUORA * - Ergün LAFLI **

Rufin de Concordia est l'une des figures les plus éminentes du christianisme primitif d'Aquilée et de la haute Adriatique (**fig. 1**) : il avait des liens avec Rome et la Terre Sainte (ou il avait vécu) et des relations personnelles et épistolaires avec beaucoup d'autres personnalités éminentes de son temps, parmi lesquelles nous citons saint Jérôme. Né peut-être à Concordia vers l'an 340, il fut baptisé à Aquilée à l'âge de 30 ans. En 372 ou 375 il alla à Alexandrie, en Egypte, où il fréquenta sa célèbre école théologique pendant huit ans, puis il a déménagé à Jérusalem, où il fonda un monastère sur le Mont des Oliviers. Enfin en 397, il retourna en Italie, à Rome[1]. Dans la dernière décennie du IVème siècle il fût souvent la cible de féroces polémiques à propos des théories d'Origène, dont il avait été disciple. En particulier, il fût attaqué par son ami depuis longtemps, Jérôme, qui avait vécu avec lui dans la même ville d'Aquilée. Celui-ci l'accusa d'imperfection et d'avoir spécifiquement altéré la pensée d'Origène.

Fig. 1: Tyrannius Rufinus (après une gravure par Frederick Bloemaert, 1614-1690).

* *La Societa Friulana di Archeologia*
** *Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-mail: elafli@yahoo.ca*

1 Sur sa vie récemment Cuscito 2006.

Les traductions de Rufin

Les malheurs de Rufin en tant que traducteur ont commencé lorsqu'un certain Macarius lui demanda de traduire les œuvres d'Origène. Son premier ouvrage est *l'Apologie pro Origène*, écrite par saint Pamphile de Césarée - maître d'Eusèbe (**fig. 2**) - dans sa prison entre 307 et 310 et traduit par Rufin en 397. En 398, il s'est dévoué au *Perì archon (= de principiis)*, dont sa traduction fut volée par un moine qui l'aurait emmenée à Rome. Dans cette ville d'autres personnes auraient demandé à Jérôme de fournir sa nouvelle traduction, pour nous maintenant perdue.

Fig. 2: Eusèbe de Césarée (imaginaire moderne).

À la fin du IVe siècle, en Occident, seulement quelques auteurs chrétiens connaissaient la langue grecque - et cette situation se serait perpétué pendant près de mille ans - tandis qu'en Orient, ignorer le latin était presque une habitude. Les Grecs, jusqu'à la fin du IVe siècle, ne connessaient pas la culture latine[2].

Ceci a sans doute endommagé le dialogue entre les théologiens des deux réalités ecclésiastiques (de l'est et de l'ouest), à une époque où l'élaboration théologique de chaque partie était très fructueuse, ce qui explique le besoin de traduire. Le IVe siècle fût caractérisé, au moins en Italie, par une très large série de traductions auxquelles se sont consacrés de nombreux auteurs. En cela, ils étaient favoris sans doute ceux qui avaient passé beaucoup de temps dans les endroits où on parlait et écrivait en grec: Rufin pouvait se vanter d'une expérience importante à cet égard. Les traductions concernaient des textes fondamentaux, tels que ceux de l'Ancien et du Nouveau Testament, et d'importants auteurs de son temps. Vers la fin du quatrième siècle Rufin se retira à Aquilée. L'évêque de cette ville, Chromace, lui demanda, en l'an 402, de traduire l'Histoire de l'église d'Eusèbe de Césarée, à laquelle Rufin fit suivre en deux livres un récit de l'histoire moderne. jusqu'à son jour[3].

Dans la preface de son *Historia* - c'est ainsi qu'il appelait sa prosecution de l'oeuvre de Eusèbe - il écrit qu'il avait été dans l'Est depuis si longtemps qu'il avait presque oublié le latin.

2 Crouzel 1987, 32-34.
3 Beatrice 2001.

A quo ego opere cum excusare vellem, utpote inferior et impar, et qui in tam multis annis usum Latini sermonis amiserim

Dans la même préface, nous trouvons une référence à certains détails locaux du territoire d'Aquilée, parfois inclus avec leur nom spécifique. Il y a par exemple en fait une citation claire des *claustra Alpium Iuliarum*, une expression déjà utilisée par Ammien Marcellin[4] et peut-être aussi pour cette raison note à Rufin, pour indiquer les différentes sections de murs qui entouraient les vallées des Alpes orientales à l'est d'Aquilée, longs environ 130 km, en défense contre d'éventuels envahisseurs venant de l'Est[5]. Le terme, peut-être, était couramment utilisé dans la région? Dans le même passage, Rufin parle d'un *pestifer morbus*, terme que de nombreux commentateurs ont compris dans sa valeur allégorique, mais qui pourrait aussi indiquer, selon un autre niveau de lecture, une véritable peste bovine qui se sèrait répandue dans le nord-est de l'Italie à l'arrivée des Goths[6].

Tempore quo, diruptis Italiae claustris, ab Alarico duce Gothorum, se pestifer morbus infudit, et agros, armenta, viros large lateque vastavit.

Rufin dit clairement que ce *morbus* s'étendait aux champs, aux animaux et aux hommes. Bien qu'il n'y ait aucune preuve d'un passage direct d'une infection du bétail domestique à l'homme, on ne peut nier l'existence d'une peste bovine dans la campagne d'Aquilée à la fin du quatrième et peut-être encore au début du cinquième siècle[7].

La liste des traductions faites par Rufin, authentiques, perdues et douteuses, est très large et elle se trouve dans le volume de la patrologie latine qui lui est dédié. Dans celui-ci, cependant, ne figure pas la version de l'histoire universelle d'Eusèbe de Césarée, publiée par Theodor Mommsen et aujourd'hui objet de plusieurs études.

Eusèbe et Origène

Un aspect qui liait profondément Rufin à Eusèbe c'était le respect, on pourrait dire presque la dévotion, à Origène et à son travail. Nous le voyons à partir du sixième livre de l'Histoire eusébienne, essentiellement consacré à Origène, et du texte de Rufin, "En défense d'Origène", malheureusement pas préservé. De Jérome et de Rufin lui-même nous savons qu'Eusèbe avait plusieurs copies des œuvres d'Origène transcrites [8]. Eusèbe connaissait personnellement beaucoup de disciples d'Origène auxquels il avait pu parler. Donc, il pourrait facilement écrire avec Pamphile une défense d'Origène dans 6 livres, dont nous possédons seulement le I dans la traduction de Rufin. Dans VI livre de son Histoire ecclésiastique Eusèbe offre de nombreux détails sur la vie d'Origène, se référant à sa défense pour plus de détails

Les faits de Nicomédie

Vers la fin de sa vie, Eusèbe écrivit une histoire de l'église jusqu'à l'an 325, c'est à dire l'an qui, selon lui, marqua le triomphe du christianisme.Dans le livre VIII Eusèbe raconte, dit-il, quelques-uns des faits les plus importants de son temps. Parmi eux, au chapitre II, il se concentre sur la persécution des chrétiens à Nicomédie. D'Eusèbe nous sommes informés de l'existence d'une communauté chrétienne à Nicomédie à partir de l'âge de Marc Aurèle (précisément dans sa onzième année de règne), grâce à une lettre qu'il mentionne, mais qui n'a pas été conservée, qui lui a été envoyée par l'évêque Dionise de Corinthe, une lettre qui avait comme argument une tentative de réfuter les théories du Marcianisme. Plus tard Origène lui-même était en visite à Nicomédie, en l'an 249 ap. J.C., d'où il a eu un échange de lettres avec Africanus[9].

Nicomédie était à cette époque une des capitales de l'empire, donc il n'est pas étonnant que nous trouvons ici des figures bien connues de la littérature ancienne, comme Lactance, qui nous raconte ainsi la première apparition de la persécution de Dioclétien[10].

Le chapitre V du livre VIII de l'Histoire d'Eusèbe parle de ce qui est passé à Nicomédie: dans sa version, Rufin diffère quelque peu du texte eusebien pour intégrer une série de précédents (le contexte) qui permettent au lecteur d'Aquilèe de mieux comprendre les motivations de la persécution. Eusèbe et surtout Lactance, qui avait probablement été témoins de ces événements, ne disent rien de la première victime, une personne qui avait publiquement déchiré le premier édit qui a persécuté les chrétiens. Sa conduite est aussi pour nous

4 Amm. Marc. 31, 11, 3.
5 Il y a une vaste littérature sur le sujet, récemment résumée dans Kos 2014.
6 Voire Newfield 2017.
7 Avec référence à fouilles rècentes dans Buora, Lavarone 2017.
8 Hieron., *De vir. illustr.* 75 et 81 et contre Ruf., I. 9.
9 Drake 2010, 253.
10 Lact. *De mort. pers.* XII-XIV.

censurable, mais Rufin a profité de l'occasion pour en faire un martyr tout court, alors qu'il était seulement coupable de lèse majesté.

Dans le chapitre suivant (VI), Rufin dan sa traduction supprime quelques particuliers, comme la description détaillée du haut niveau social, chez l'entourage de l'empereur, des martyrs de Nicomédie - c'est-à-dire le cercle dont Dorotheus était le chef - et ce qui concernait la manière du martyre. On peut voir un exemple de *variatio* faite par Rufin, c'est-à-dire l'élimination de l'introduction au chap. VIII, 1-4 quand il s'agit de Dorotheus. Il souligne également le comportement du martyr qui est peint par lui comme *firmus in fide*. La même attitude se retrouve chez le martyr Pierre, qui n'est pas seulement appelé au nom du saint romain le plus célèbre. L'histoire de Pierre, un disciple de Dorotheus et Gorgonius, est dramatisée, avec beaucoup de dialogue qui manque complètement dans la source eusébienne.

Le rapport eusebien est moins précis que celui de Lactance, qui était alors à Nicomédie. De cela nous apprenons que le 23 février de l'année 303 la grande église de Nicomedia, avec les livres des écritures sacrées qui étaient dedans, aurait été détruite par l'ordre des empereurs, bien que l'édit qui a permis ceci ait été édité seulement le lendemain.

La date exacte de la publication de l'édit pourrait peut-être varier dans les diverses parties de l'empire. Par conséquent, nous ne savons pas quel est le début exact de la persécution: selon Eusèbe, l'édit aurait conduit à la démolition des églises et à la destruction par le feu des livres sacrés. De plus, plusieurs fonctionnaires impériaux auraient etè dégradés et «les serviteurs», ou ceux - de statut libre - qui vivaient dans la maison imperial et servaient ici, s'ils continuaient à rester chrétiens, devraient être détenu. Comme on le sait, le ténor du premier édit a été suivi par d'autres. Par le deuxième édit l'empereur ordonne d'emprisonner les chefs des églises, sans leur donner la possibilité de sacrifier aux dieux. Certains commentateurs ont estimé que cette mesure avait été prise, peut-être, quelques mois plus tard, à la suite des rébellions de Mélitène et de Syrie, contre le premier édit.

La méthode de travail de Rufin

Entre la petite église persécutée dans le premier siècle après J.C. et l'église triomphante de l'époque de Rufin et Jerome beaucoup de changements avaient eu lieu. Grâce à ceux-ci, on pouvait différemment considérer la période de persécution et la figure des martirs, qui commencent déjà à assumer ces traits de comportement qui seront ensuite fixés dans les premières passions médiévales. Même Aquilée eu dans le temps de Dioclétien ses martyrs et peut- être circulaient sur eux et sur les formes de leur martyre des histoires orales lesquelles Rufin a pu écouter et qui, peut-être sans le savoir, se sont réunis dans le code de conduite rituel du martyr. Cela pourrait expliquer les exagération de nombreux événements que nous trouvons dans la traduction rufinienne.

Par les études comparatives entre le texte original et la version de Rufin, émerge sa méthode de travail: en general plus qu'un traducteur il est un interprète, qui n'hésite pas à insérer des passages d'autres ouvrages de l'auteur, toutefois en prenant soin de ne pas déformer le texte, simplifiant quand c'est possible, le résumant, comme si ses lecteurs latins étaient moins raffinés que les grecs. Bien **que** défini comme « éditeur qui abrège »[11], son exactitude a été démontré dans de nombreux cas, par exemple par les papyrus.

Sa méthode de travail est indiquée dans la *Praefatio* au I livre *de principiis* (faite d'ajouts, mais avec du matériel authentique pour ainsi dire).

Comme les habitants d'Aquilée pouvaient voir la ville de Nicomedie à travers le texte de Rufin.

Pour Rufin Nicomédie était évidemment une grande ville, cependant à lui complètement inconnue. *A fortiori*, cela était vrai pour les gens d'Aquilée, les lecteurs privilégiés de sa traduction. Alors à Aquilée, des martyrs de la persécution de Dioclétien étaient célébrés et Rufin peut-être qu'il pourrait penser pour eux à des similitudes d'événements et de comportements avec les martyres de Nicomédie.

En premier lieu, il modifie un peu l'image de la ville. L'endroit public de Nicomédie devient pour luis ans doute le *forum*. Le forum d'Aquilée à la fin du IVe siècle avait eu un renouvellement et une modernisation comme probablement celui de Nicomédie. Dans cette dernière cité le palais impérial se distingue par son importance et par le groupe de serviteurs impériaux. Peut-être aussi en Aquilée, comme à Nicomédie, il y avait un grand nombre de chrétiens dans les milices et les fonctions publiques : dans le texte de Rufin émerge aussi leur statut privilégié, ce qui leur permet de suivre librement et ouvertement leur foi. Rufin enregistre également (et amplifie) le grand nombre d'églises et leur taille afin qu'elles puissent apparaître *instar urbium*[12]. On peut supposer que ce dernier détail peut avoir été suggéré par l'activité de construction de l'évêque d'Aquilée

11 Carlini 1987, 104.
12 Robbe 2016, 130.

Chromace, activité très appréciée par le même Rufin[13]. Certains ont douté de son activité de constructeur[14], tandis que d'autres en sont absolument sûrs[15]. Pourtant bous voyons à Nicomédie de nombreuses églises, par conséquent, et très grandes. Il est tout à fait clair que c'est un anachronisme à l'égard de Nicomédie, mais cela avait du sens par rapport à la situation récente d'Aquilée.

Un autre caractère, certainement basé sur les théories de Chromace et par lui transmis à ceux qui lui étaient proches, concerne la fin de l'histoire, marquée par sa propre moralité.

Dans tout le monde et en particulier à Nicomédie, - Rufin nous dit - la paix et la tranquillité sont ruiné par la corruption du clergé, qui est suivie par la juste punition divine, exercée au moyen de Dioclétien et de Galère. Ce sont les moments cruciaux d'un grand drame, dans lequel nous voyons quelques acteurs en tant que protagonistes, nous percevons les discours qui viennent d'être mentionnés et seulement à la fin des vicissitudes l'église triomphera.

La fortune critique de Rufin

Dans sa région natale, Rufin de Concordia rencontra une grande fortune à partir du XVIIIe siècle. Cette fortune n'a pas cessé depuis quelques années. Dans le Frioul, deux conférences ont été organisées en 1987[16] et en 1992[17] pour examiner son travail.

À l'époque moderne, le premier qui s'intéressa beaucoup à la version de Rufin fut Theodore Mommsen, qui écrit que comparé au travail historique incomparablement important d'Eusèbe, il est pauvre («gering») et négligé («vernachlässigten und verwahrlosten»)[18]. Au cours du XXe siècle, de plus en plus d'auteurs se sont consacrés à une comparaison précise entre le texte grec et la version latine. Cela a produit souvent des jugements peu généreux et inexacts, dictés seulement par le désir d'identifier la fidélité du traducteur. Concept qui apparaît plus moderne qu'ancien.

Dans sa thèse de doctorat en 1981[19] Françoise Thelamon a réhabilité l'œuvre de Rufin. Esse nous invite à voir le projet de Rufin et sa volonté. Il veut montrer comment la puissance de Dieu se manifeste à travers l'Histoire.

En fait, au cours des dernières années, la question s'est de plus en plus approfondie et, en ce sens, Rufin apparaît presque comme un co-auteur plutôt que comme un simple traducteur. Les éléments littéraires de son progrès et son désir d'animer la narration ont été soulignés, l'étendant juste assez pour le rendre intéressant pour les auditeurs (si nous voulons que l'œuvre soit lue à haute voix en public et non en silence d'un seul, comme d'ailleurs était déjà saint Augustin. Après un contrôle minutieux du texte original de Eusèbe et la version latine faite par Christensen, auteur d'une œuvre qui a été publié à titre posthume en 1989 et sans la dernière révision[20], la plus récente (2016) étude par Sabrina Antonella Robbe a complètement révisé le jugement sur le traducteur Rufin[21]. Dans cette œuvre, selon m.lle Robbe, il associe le travail des écrivains sacrés, il détecte les composants littéraires et le désir de « concurrence » avec l'auteur grec. il met également en évidence la présence de certaines figures de la parole (par exemple, l'*evidentia*) et la volonté de dramatiser spécialement les moments de martyre, auxquels s'opposent une volonté ferme et une série d'actes exemplaires des martyrs.

Bref, plus un co-auteur qu'un traducteur, plus un dramaturge qu'un narrateur, plus un prédicateur qu'un historien.

13 Dans la preface à la traduction des Homélies sur Josué d'Origène Rufin qualifie Chromace comme "Bèséléel de son temps" c'est à dire un constructeur à la manière de Salomon (Sotinel 2005, 217).
14 Sotinel 2005, 222: "l'oeuvre èdilitaire de Chromace apparaît donc relativament modeste".
15 Cuscito 2008; Piussi 2008.
16 *Atti del convegno internazionale di studi Rufino di Concordia e il suo tempo*, Antichità Altoadriatiche 31, Udine.
17 Storia ed esegesi in Rufino di Concordia, Antichità Altoadriatiche 39.
18 Mommsen 1909, CCLI.
19 Thélamon 1981.
20 Christensen 1989.
21 Robbe 2016, passim.

BIBLIOGRAPHIE

Beatrice P. 2001, De Rufin à Cassiodore. La reception des histoires ecclèsiastiques grecques dans l'Occident latin, dans: B. Pouderon, Y. M. Duval (éds.), *L'historiographie de l'*Église des premiers siècles, Théologie Historique 114, Paris, 237-257.

Buora M., Lavarone M. 2017, Una villa romana a Moruzzo (UD). La vitis Setina e un'epidemia di peste bovina, con analisi dei resti animali (avec annexe éditée par L. Colli, E. Eufemi et P. Ajmone Marsan), *Amoenitas, Rivista internazionale di studi miscellanei sulla villa romana antica* 6, 9-20.

Carlini A. 1987, Rufino traduttore e i papiri, dans: *Atti del convegno internazionale di studi Rufino di Concordia e il suo tempo,* Antichità Altoadriatiche 31, Udine, 99-114.

Christensen T. 1989, *Rufinus of Aquileia and the Historia ecclesiastica, lib. VIII-IX of Eusebius,* Historisk-filosofiske Meddelelser 58, Copenhague.

Crouzel H. 1987, Rufino traduttore del "Peri archon" di Origene, dans: *Atti del convegno internazionale di studi Rufino di Concordia e il suo tempo,* Antichità Altoadriatiche 31, Udine, 29-39.

Cuscito G. 2006, Rufino di Concordia, dans: C. Scalon (éd.), *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani.* Vol. 1: *Il medioevo,* Udine, 754-760.

Cuscito G. 2008, Il gruppo episcopale di Aquileia, dans: S. Piussi (éd.), *Cromazio di Aquileia, 388-408 : al crocevia di genti e religioni. Catalogue of an exhibition held at the Palazzo patriarcale, Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo, Udine, Italy, Nov. 6, 2008-Mar. 8, 2009,* Milan, 380-385.

Drake S. 2010, Images of Jewishness in Origen's letter to Africanus, dans: J. Baun, E. Cameron, M. Edwards, M. Vinzent (éds.), *Papers presented at the Fifteenth international conference on patristic studies held in Oxford, 2007: Cappadocian writers, the second half of the fourth century (Greek writers),* Studia patristica 47, Leuven, Paris, Walpole, MA, 253-266.

Humphries M. 2008, Rufinus's Eusebius: Translation, continuation and edition in the Latin ecclesiastical history, *Journal of Early Christian Studies* 16/2, 143-164 ‹http://muse.jhu.edu/article/239937›.

Kimmel E. 1838, *De Rufino Eusebii interprete,* Diss. Jena.

Kos P. 2014, *Ad Pirum (Hrušica) e i claustra Alpium Iuliarum,* Vestnik XXVI, Ljubljana.

Lo Cicero C. 2011, Cromazio committente di traduzioni, dans: P. Beatrice, A. Peršić (éds.), *Chromatius of Aquileia and his age, Proceedings of the international conference held in Aquileia, 22-24 may 2008,* Corpus Christianorum, Instrumenta patristica et mediaevalia 57, Turnhout, 227-252.

Mommsen Th. 1909, *Einleitung zu Rufin,* dans: *Die griechischen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Eusebius,* deuxième volume, troisième partie, CCLI-CCLXVIII.

Newfield T. P. 2017, Livestock plagues in late antiquity, with a disassembling of the bovine panzootic of A.D. 376-386, *Journal of Roman Archaeology* 30, 490-508.

Oulton J. E. L. 1929, Rufinus' translation of the Church History of Eusebius, *Journal of Theological Studies* 30/1, 150-174 ‹https://academic.oup.com/jts/article/os-XXX/January/150/1667780›.

Piussi S. 2008, Il battistero di Cromazio : fra tradizione e innovazione, dans: S. Piussi (éd.), *Cromazio di Aquileia, 388-408 : al crocevia di genti e religioni. Catalogue of an exhibition held at the Palazzo patriarcale, Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo, Udine, Italy, Nov. 6, 2008-Mar. 8, 2009,* Milan, 390-397.

Robbe S. A. 2016, *Ecclesiasticam historiam in latinum vertere. Rufino traduttore di Eusebio di Cesarea : persecuzioni e martiri,* Supplementi Adamantius 5, Brescia.

Schwartz E., Mommsen Th. 1903-1908, *Eusebius Kirchengeschichte,* Leipzig.

Sotinel C. 2005, *Identité civique et christianisme. Aquilèe du IIIe au VIe siècle,* Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 324, Rome.

Thélamon F. 1981, *Païens et chrètiens au IVe siècle. L'apport de l'*«Histoire ecclésiastique» de Rufin d'*Aquilée,* Paris.

Thélamon F. 1982, Une oeuvre destinèe à la communauté chrétienne d'Aquilée : l'histoire ecclèsiastique de Rufin, dans: *Aquileia nel IV secolo (atti della XII Settimana di studi aquileiesi, 30 aprile - 5 maggio 1981),* Antichità altoadriatiche 12, Udine, 255-271.

Thélamon F. 1987, Rufin historien de son temps, dans: *Atti del convegno internazionale di studi Rufino di Concordia e il suo tempo,* Antichità Altoadriatiche 31, Udine, 41-59.

Relationships Between Nicomedia, Aquileia and Northern Italy During the Roman Imperial Period

Ergün LAFLI* - Maurizio BUORA**

Introduction

This article is devoted to the relationships between Nicomedia, Aquileia and northern Italy (**figs. 1-2**) during the Roman Imperial period, *i.e.* first to early fifth centuries A.D. based on archaeological, historical, epigraphic and numismatic evidence. Archaeological and historical relationships between Roman Asia Minor and Italy is not studied yet in detail. Epigraphic and numismatic evidences are so many that for the Roman provinces of Asia Minor there is a good potential to understand things in a better comprehensive way in relation with Roman Italy.

Nicomedia was founded as a Greek colony called as "Astacus". It was destroyed by Lysimachus and rebuilt by Nicomedes I of Bithynia in 264 B.C. It becomes Roman when the last Bithynian king, Nicomedes IV, bequeaths his realm to Rome in 91 B.C. It was visited by Caracalla in A.D. 214 and by Heliogabalus in A.D. 218/219. The city was sacked by "Scythians" in *c.* A.D. 255. It was the capital of Diocletian who makes it a *colonia* and Licinius, replaced by Constantinople. In A.D. 358 a huge earthquake happened in this city which destroyed almost all the golf. In the Middle Ages it was a military base for Byzantine campaigns against the Arabs.

Founded by the Romans as in 181 B.C., beyond the Venetic area and facing the Celts, Aquileia, given its position on the Natiso - partly survived in the Natissa river - , grew into an important trade and commerce center in northeastern Italy. As one of the largest and wealthiest cities of the Early Roman Empire, it was destroyed by Attila in the mid-fifth century A.D. Eventually it was made seat of the Ecumenical Patriarchate that lasted until A.D. 1751.

Between Nicomedia, Aquileia and northern Italy some relationships occured since the beginning of the Roman Empire: A Roman inscription, known since over five centuries, is now preserved in the museum of Udine (**fig. 3**), where one of the authors has worked for many years. It was considered, on the basis of a note by a sixteenth century author - not free of faults, that it comes from the territory of Iulia Concordia in northeastern Italy[1]. The hypothesis would seem to be confirmed by the explicit quotation of the name of the city of Concordia in the text. Most of the authors who have dealt with it consider the inscription as a sepulchral[2]. "Difficilmente sarà più tarda di un decennio o due alla morte di Cesare" Silvio Panciera believes[3].

From the text we understand that the two Calii brothers were *in operis publicis*, in the central decades of the first century B.C., respectively in Bithynia, in Asia and somewhere else[4]. According to Silvio Panciera, which is based on various ancient expressions, including one by Cicero, the formula indicates the staff working in the service of the State. We can assume that in Rome as in the province, the magistrates could use for the exercise of their functions a series of helpers, paid with public money and therefore effectively public employees. Probably the two brothers Calii played a high role, perhaps exercising the role of scribe, not incompatible with that of *quaestor* and *decurio*. We conclude that towards the end of the late republican period some inhabitants of northern Italy sought fortune in Bithynia.

The Catullus family in the Roman provinces of Bithynia and Asia

Around 57 B.C. the poet Gaius Valerius Catullus, born in or near Verona, went to Bithynia in the cohors of C. Memmius. Here he also had the opportunity to visit his brother's grave in the Troad.

* *Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-mail: elafli@yahoo.ca*
** *Dr. Via Gorizia 16, I-33100 Udine, Italy. E-mail: mbuora@libero.it*

1 *CIL* V, nos. 977 and 8666; *SI*, no. 396; *ILS*, no. 1498; Lettich 1994, 111-114, no. 40; and Magnani 2009.
2 The text is clearly dictated by his brother, whose name is in the nominative. It seems strange that this may be an honorary inscription.
3 Panciera 1985 = 2006, 827: *"It will hardly be later than a decade or two of Caesar's death".*
4 The exact name of the region is not preserved in the stone.

About thirty years ago, the combination made by Timothy Wiseman between a *titulus pictus* on an *amphora* of Monte Testaccio of Rome, which bears the text C. Valeri Catulli and the poet, aroused sensation[5]. Wiseman convinced himself that ours was involved in the trade of *garum* and its importation from Baetica: similar reasons may have encouraged him to go to Bithynia.

Marilyn B. Skinner maliciously observes that the "mention of pickled fish is incidentally a good deflactionary tactic when undergraduates start identifying too intensely with the hero of a tradition now defined "*Catull-lroman*"[6]. The *titulus pictus* was therefore on an amphora of the type Dressel 10 similis, a type of container produced in the Gades' kilns, recently subdivided in four variants. The complete evolution of the type would have manifested around 20 B.C. or when Catullus had been dead for thirty years. In fact, the Valerii were one of the most active *gentes* in the territory of Gades: we know some names of importers of *garum* (Monte Testaccio) and also of oil (Pompeii)[7].

The sea connection of Nicomedia with the Adriatic

In ancient times the route from Nicomedia to the Adriatic was well served. A Greek inscription found in Zadar confirms that it was already in use in the Augustan age[8]. For the Late Antiquity we can refer to the *edictum de pretiis* which mentions several times the transport from Nicomedia to *Salona*, from where we must think that the goods were loaded on smaller boats that went to the Northadriatic. There was also a western route, judging from a funeral tombstone of Pesaro dated to A.D. 392[9]. The connections were entrusted to the *naukleroi*, who were well organized in Nicomedia, an important military and civilian harbor.

The élites of Brixia and Nicomedia

A strong link between people of equestrian and senatorial order and the city of Nicomedia is attested by two important inscriptions from Brixia. A certain [Sextus?] Valerius [Poblicola?][10] was appointed *decurion* at Verona and Tridentum and a M. Nonius Arrius Paulinus became *curator rei publicae Nicomediensium et Nicaeeorum*. There is no doubt about this, and instead on the meaning of the two offices there are many aspects that should be clarified. In the first place the question arises whether the Sextus Valerius Poblicola was by chance a descendant of the poet Gaius Valerius Catullus. Brixia, modern Brescia, situated at the foot of the Alps, a few kilometres from the lakes Garda and Iseo, is fifty Roman miles away from Verona, but the Valerii are widespread. Perhaps in Verona was the family, of senatorial rank, of the Lucii Valerii Catulli probably of the Early Roman Imperial Period.[11]

Two years ago Heikki Solin, dealing with the revival of famous names in Roman society, also included *Sextus Valerius Poblicola* in his list, excluding any relationship with the poet's family[12]. This would negate the hypothesis already proposed by the same Timothy Wiseman that the *Valerii* had a continuity of interests in Bithynia, dating back to the *Catullus*' journey in 57 BC. [13]

Sextus Valerius Poblicola certainly had economic interests and political ties in *Brixia* and in the territories of the nearby municipalities of *Verona* and *Tridentum*. We do not know if he indeed was part of the local senate in these three cities or if he received only the *decurionalia ornamenta*. In just two days he would have been able to go to one of these cities from *Brixia*, take part in a meeting and then return to his home.[14]. He certainly did not participate in the sessions of the *ordo decurionum* at Nicomedia.

The inhabitants of *Brixia* decreed the erection of a golden equestrian statue in a public place, around the middle of the second century, probably to the same person: there are still two fragments of its base, with the name of a *Sex Vale [rius ---] Priscillianus*, perhaps his son. Later, in the Severian age, a man perhaps from his own family is attested, *Sex. Valerius Poblicola Vettillianus*, who also had a political activity, but limited to small communities in northern Italy[15].

The cognomen Priscillianus would be, according to some researchers[16], derived from Bivonia Priscilla, wife of

5 *CIL* XV, no. 4756.
6 Skinner 2003, 187.
7 *Cf.* Mongardi 2014, 96, n. 12.
8 Giunio 2017.
9 Nocita 2012.
10 His full name has been lost and is the result of reconstruction.
11 Gregori 1999, 150, no. 70.
12 Solin 2015, 37.
13 Wiseman 1987, 362 ff.; and Gregori 1999, 142, note 212.
14 *Cf.* Gregori 1999, 152, note 262.
15 For Vardagatenad or *Drepsinum* see Gregori 1999, 143.
16 *E.g.* Gregori 1999, 142.

a *Sex. Valerius Rufus*, a friend of Senator *M. Nonius Macrinus*. Finally, numerous scholars[17] attempted to see a link between the *Nonii* of the Severian age, a senatorial family of Brixia, and *Nonia M.f. Arria Hermionilla*, wife of the Knight *Sex. Valerius Sex. F. Fab. Poblicola Vettillianus*[18]. To close the circle we remember another Brixian person, *M. Nonius Arrius Paulinus Aper* who became consul in the Severian age. Among other charges, he was *curator rei publicae Nicomedensium et Nicaeensium* before becoming *curator of the via Appia* (**fig. 4**)[19]. He was perhaps son or brother of *M. Nonius Arrius Mucianus Manlius Carbo*, in turn son of the *consul suffectus M. Nonius M.f. Fab. Macrinus* which was also proconsul in Asia[20]. The ties established there between his father or grandfather perhaps explain the cure of the *res publica* of Nicomedia. Among the reasons that could have produced it, we might perhaps suppose that there is the marble trade at the base. In fact it has been supposed[21] that the father (or grandfather) Macrinus had interests in this field in the territory of Brixia - where there are the important quarries of Botticino marble. Our *Paulinus* was honored with a statue by the college of *dendrophori*, so he had relationships in the field of entrepreneurial activities related also to the building industry. What could there be in common between the Brixian, Nicaean and Nicomedian areas? We believe that in common there was an interest in the commercial exploitation of marble[22]. Perhaps it is not too strange to think that his connection with Nicomedia may have involved the Troad marble trade as well.

A family from Nicomedia to Aquileia

Just in the third century A.D. we see some marble merchants of Bithynia transplanted in Italy. Their social status must have been good, as revealed by the *sarcophagus* found in 1910 under the floor of the basilica of San Saba in Rome, where *M. Aurelius Xenonianus Aquila* was buried, declaring himself to be the first stone seller ("πρῶτοςλιθενπόρων") and for this reason he had a *statio* near the *Horrea Petroniana*[23]. In Terni, another λιθένπορος, an *Andreius Andronecus*, born in Nicomedia, was buried in a *sarcophagus* in the same period[24].

A part of a *sarcophagus* as "a cassa", *i.e.* shaped like a chest, originates Aquileia in the fragmentary *tabula* of which is another M. Aurelios and his son [Timo]krates were quoted in Greek (**fig. 5**)[25]. Obviously we will never know, unless we find the missing part of the text. The *sarcophagus* was broken over time and perhaps the preserved part was reused in some subsequent burial.

The name of the deceased points, with a certain probability, to the first half of the third century A.D., after the *Constitution Antoniniana* in A.D. 212. The family was certainly established in Aquileia for commercial reasons: the fact that a father is mentioned with at least one of his sons and a slave and / or freedman or two children makes us think that the deceased was not a person who occasionally went to town as a *naukleros*, but someone who resided there permanently. Even in this case, perhaps it would not to be too risky to think that among the products imported from Nicomedia or from the agencies of that city, there was also the Proconnesian marble and right from the end of the second century A.D. it came in large quantities to Aquleia, although we have no direct evidence in this regard. After centuries and centuries of re-use, there were at the disposal of the stone slabs still in the last years of the fifteenth century that created a new *forum* for the basilica of Aquileia where there were available large slabs of this material and were carefully re-used.

A common depiction in a Nicomedian and an Aquileian (?) sarcophagus

The workshops at Aquileia produced *sarcophagi* from the end of the second century A.D. at least until the fifth century A.D. One of them is known for having created a group of works conventionally called as "Aquileia-Grado", dissemination of which is rather limited and dating of which is the subject of further discussion. In a recent contribution, Francesca Ghedini and Giulia Salvo date a *sarcophagus* found on the Via Postumia in Tortona, ancient Dertona, and probably made of marble, to the second half of the third century A.D.[26]

In a rear *acroterium* of the Tortona *sarcophagus* we can see the representation of a dog with a tree in the background from which spherical fruits hang (**fig. 6**). The tree perhaps alludes to the Elysian fields and the value of the dog in funeral symbology is well known. However, it is striking that in the Archaeological and Ethnographic Museum of Kocaeli there is a *sarcophagus*, likewise by Proconnesian marble, which bears a very similar representation of dogs with in the background on two *acroteria*, but with vines loaded with grapes (**figs. 7-9**).

17 Gregori 1999, 142, with further literature.
18 Gregori 1999, 117.
19 Gregori 1999, 117.
20 Chausson, Gregori 2015, 286.
21 Chausson, Gregori 2015, 283.
22 Bruno, Elçİ, Yavuz, Attanasio 2012, 570 (the quarry district of Nicaea).
23 *ICUR* II, no. 41; *SEG* IV, no. 106; Barresi 2003, 117; Russel 2013, 205-206; and Ward Perkins 1980, 33.
24 Ward Perkins 1980, 34.
25 *I. G.* XIV, no. 2339; and *I.A.* 1991, no. 879.
26 Ghedini - Salvo 2017.

In the same *sarcophagus* of Tortona other Anatolian elements were opportunely highlighted[27], such as the depiction of the Dioscuri which refers to the *sarcophagi* of the Sidamara type[28].

Aquileia and Nicomedia: a qualitative leap at the time of Diocletian

A clear improvement in the status of the two cities took place at the time of Diocletian, *i.e.* in A.D. 284-305.[29] Both of them became provincial capitals and endowed themselves with a mint, a *circus*, probably a (new) building for the administration, occasionally used also to welcome the emperor, and new city walls. Perhaps at the time of Diocletian some buildings and important areas for the urban life, such as the *forum,* began to be restored and renovated.

Some ancient sources mention in detail about the two devastating earthquakes that took place in Nicomedia in the fourth century A.D.[30] and modern urbanization of the 20th and 21st centuries in Izmit does not allow direct knowledge of the city's face of the fourth century. For Aquileia, however, we are better informed by recent archaeological investigations. They attest that as in Milan, just at that time - or perhaps since then - a new district was added to the west, at a height higher than 80 cm from the level of the Early Imperial age.[31] From the time of Constantine we also see the erection of numerous ecclesiastical buildings and then the creation of a series of Christian cemeteries in Aquileia, along the main streets, at a certain distance from the city walls.

The numismatic relationships

We know some provincial issues in the territory of Venetia et Histria which were minted in Asia Minor and Syria. As regards to the cistophores a first series of claims begun already in the era of Marc Antony in 43-33 B.C.[32] and continued to the third century A.D.

Findspots in northeastern Italy	**Emperors**	**Mints in Asia Minor or Syria**	**References**
Ager Vicentiae	Severus Alexander	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 415
Opitergium	Caracalla	Antiochia Orontes	Stella 2017, 415
Opitergium	Severus Alexander	Antiochia Orontes	Stella 2017, 416
Opitergium	Gordianus III	Antiochia Orontes	Stella 2017, 416
Altinum	Caracalla	Pergamum Mysiae	Stella 2017, 416
Altinum	Severus Alexander	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 416
Altinum	Severus Alexander	Antiochia Orontes	Stella 2017, 416
Altinum	Gordianus III	Heraclea Pontica Bithyniae	Stella 2017, 416
Campagna Lupia	Gordianus III	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 416
Iulia Concordia	Antoninus IV (Elagabalus)	Antiochia Orontes	Stella 2017, 416
Iulia Concordia	Trebonianus Gallus	Antiochia Orontes	Stella 2017, 416
Grado	Antoninus IV (Elagabalus)	Pergamum Mysiae	Stella 2017, 416

27 Ghedini - Salvo 2017, 109 "in essa (sc. Aquileian workshop) coesistono, se non maestranze, sicuramente influenze provenienti dai vari centri di produzione dell'Impero, specialmente dall'orizzonte microasiatico" [= "in this workshop (sc. Aquileian) coexist, if not workers, certainly influences coming from the various centers of production of the Empire, especially from the Anatolian origins"].

28 Ghedini - Salvo 2017, 112-114.

29 For Nicomedia during the Diocletian era, *cf.* Lafli 2018.

30 On the earthquake of A.D. August 24, 358 *cf.* Amm. Marc. XVII, 7, 1-8; Liban. *Monod. for Nicomedia*; for that of A.D. December 2, 362 Amm. Marc. XXII, 13, 5.

31 Buora, Magnani 2013-2014, 31.

32 See Stella 2017a.

Emona-Ljubliana	Antoninus IV (Elagabalus)	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 416
Emona-Ljubliana	Severus Alexander	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 416
Emona-Ljubliana	Gordianus III	Nicaea Bithyniae	Stella 2017, 416

It was noted that "la componente provinciale dei rinvenimenti della *Venetia et Histria*, con particolare riferimento ad Aquileia, per quantità ed eterogeneità non trova confronti in Italia e, in prospettiva, in buona parte dell'Europa occidentale"[33]. Although the composition of the numismatic collection in the museum of Aquileia is far from being completely known, the following coins have recently been indicated[34].

Emperors	**Datings**	**Mints in Asia Minor**
Septimius Severus	A.D. 193-211	Tarsus Ciliciae
M. Kairelios Attalos	A.D. 215	Pergamun Mysiae
Antoninus IV (Elagabalus)	A.D. 218-222	Nicaea Bithyniae
Severus Alexander	A.D. 222-235	Nicaea Bithyniae
Gordianus III	A.D. 238-244	Tarsus Ciliciae
Traianus Decius	A.D. 249-251	Antiochia ad Meandrum
Traianus Decius	A.D. 249-251	Ilium Troadis

These coins are limited to the first half of the third century A.D. and were persuasively brought back to the presence of soldiers from Illyricum, who would have arrived in Aquileia especially during the *Bellum Aquileiense* in A.D. 238 and also later with the expedition of Trajan Decius towards Rome.

With regard to the coins by the Nicomedian mint, we have some evidence from the port of Classe of ancient *Tergeste* in the upper Adriatic area, but there is still no synthesis or census for the central part of the Adriatic. In the national museum of Aquileia, for instance, which conserves at least 25.000 coins, there is no data for the number of coins by the Nicomedian mint.

The table presented above must obviously be read in correlation with the change in the monetary flow during the fourth, fifth and sixth centuries A.D. For these centuries the reason could also be the presence of numerous soldiers originated from the eastern parts of the empire, especially during some war episodes, which occurred in the time of Magnentius and Julian.

Findspots in northeastern Italy	**Emperors**	**Datings**	**References**
Duino, Mithraeum	Licinius I	A.D. 313-317	*RMRFVG III and IV*, 196, no. 50
Duino, Mithraeum	Licinius I	A.D. 322-324	*RMRFVG III and IV*, 196, no. 51
Opitergium (by acquisation)	Licinius I for Licinius II	A.D. 317-320	RMRVe II, 306.
Porto di Classe	Licinius II	A.D. 317-324	Baldi 2013, 304
Duino, Mithraeum	Constantinus I	A.D. 324-325	*RMRFVG III and IV*, 197, no. 62
Duino, Mithraeum	Constantinus I	A.D. 325-326	*RMRFVG III and IV*, 197, no. 63
Santa Maria di Sala	Constantinus I for Elena	A.D. 325-326	RMRVe VI/3, 139
Altinum	Constantinus I	A.D. 330-335	RMRVe VI, 155
Altinum	Constantinus I	A.D. 330-335	RMRVe VI, 420

33 ="The provincial component of the Venetia et Histria finds, with particular reference to Aquileia, in terms of quantity and heterogeneity, finds no comparisons in Italy and, in perspective, in much of Western Europe": Stella 2017b, 414.

34 Stella 2017b, 418.

Duino, Mithraeum	Constantinus I for Constantinus II	A.D. 325-326	*RMRFVG III and IV*, 197, no. 71
Duino, Mithraeum	Constantinus I for Constantinus II	A.D. 325-326	*RMRFVG III and IV*, 197, no. 72
Altinum	Constantinus I for Constantinus II	A.D. 330-335	RMRVe VI, 155
Altinum	Constantinus I	A.D. 330-335	RMRVe VI, 421
Altinum	Constantinus I	A.D. 330-335	RMRVe VI, 421
Altinum	Costantius II	A.D. 337-340	RMRVe VI, 423
Altinum	Costantius II	A.D. 337-340	RMRVe VI, 423
Aquileia, fondi Cossar	Costans	A.D. 337-340	Stella, Fondi Cossar 2012, no. 711
Oderzo, without findspot	Costantius II	A.D. post 348	RMRVe II, 296
Oderzo, uncertain findspot	Costantius II	A.D. post 348	RMRVe II , 273
Cessalto	Costantius II	A.D. post 348 uncertain mint	RMRVe II, 39
Altinum	Costantius II	A.D. post 348	RMRVe VI, 467
Altinum	Costantius II	A.D. post 348	RMRVe VI, 429
Altinum	Costantius II for Costantius Gallus	A.D. 351-354 uncertain mint	RMRVe VI, 106
Altinum	Costantius II	A.D. 351-361	RMRVe VI, 498
Altinum	Costantius II	A.D. 351-355	RMRVe VI, 429
Altinum	Costantius II	A.D. 351-355 uncertain mint	RMRVe VI, 467
Altinum	Costantius II for Julian III	A.D. 355-361	RMRVe VI, 431
Altinum	Julian III	A.D. 361-363	RMRVe VI, 467
Porto di Classe	Jovian	A.D. 363-364	Baldi 2013, 312
Campagna Lupia	Valens	A.D. 364-375	RMRVe VI/3, 28
Duino, Samatorza	Gratian, Valentinianus II, Teodosius I	A.D. 378-383	*RMRFVG III and IV* , 263, no. 52
Duino, Mithraeum	Valentinian II	A.D. 378-383	*RMRFVG III and IV* , 204, no. 236
Duino, Mithraeum	Teodosius II	A.D. 379-383	*RMRFVG III and IV*, 206, no. 267
Villa Zeno	Teodosius I	A.D. 379-383	RMRVe II, 49
Oderzo, in the territory	Arcadius	A.D. 392-394	RMRVe II, 275
Altinum	Valentinian II/Teodosius I/ Arcadius/Honorius	A.D. 388-402	RMRVe VI, 447
Porto di Classe	Teodosius II	A.D. 408-423	Baldi 2013, 330
Altinum	Justin I	A.D. 522-527	RMRVe VI, 469
Porto di Classe	Justinian I	A.D. 553-565	Baldi 2013, 344
Altinum	Justinian I	A.D. 558-559	RMRVe VI, 480
Altinum	Mauritius Tiberius	A.D. 586-587	RMRVe VI, 469

Percentages

Findspots	Amounts	Percentages of Nicomedian coins in whole numismatic assemblages
Porto di Classe	790	0,50 %
Altinum	5982	0,25 %
Opitergium	2575	0,23 %
Duino, Mithraeum	522	1,53 %

The rate of coins issued by the mint of Nicomedia found along the Upper Adriatic coast is overall very small. In the port of Classe it reaches up to 0.50%, while in other centers, such as *Altinum* or *Opitergium*, the percentage is halved. A very high percentage is instead found among the finds of the *Mithraeum* of San Giovanni in Duino, near a site that was welcomed as an important port already in the Republican age and a sanctuary dedicated to numerous divinities, including Diomedes. This was the point of arrival of the eastern Adriatic route, before its functions were carried out by the port of Aquileia and Grado. One could suppose that their presence among the offers of the followers of Mithraism may depend on military visits, possibly coming from the East, probably from the Balkan area[35]. During the fourth century A.D., especially in the time of Julian, the arrival of armed units was documented on several occasions (**fig. 10**).

It should also be noted that only four coins are coming from the harbour of Classe: two - half - date from the fifth and sixth centuries A.D., when Ravenna was of decisive importance in relations with the Eastern Empire.

The analysis of the chronological flow of the coins is also of interest (**fig. 11**). Among the 17 specimens dating from the reign of Licinius and the monetary reform of the A.D. 348, more than 58% are dated to the period of Constantine I, with a maximum frequency in the interval between 330 and 335. Fourth-century coins exceed 85% of the total, with two peaks related to the period of Constantine I and Costantius II (after the coin reform of A.D. 348) each equaling 24.39% of the total. The fifth century A.D. is poorly represented, while the flow intensifies partially in the sixth century, in particular with Justinian.

Conclusions

What we know about the relations between the Upper Adriatic coast and the city of Nicomedia obviously derives from the randomness of archaeological evidence. These relations derive primarily from the sea route that departed from Asia Minor and covered the whole eastern Adriatic, and secondly from the terrestrial itinerary that ran through the Illyricum. The first was mainly traveled by merchants at least until the beginning of the third century A.D. and the second was chosen by many military units, especially in the third and fourth centuries A.D.

Since the Late Republican age, we can document the presence of people from the Upper Adriatic area - and more generally in northern Italy - in Bithynia and particularly in Nicomedia. Among these we find employees of the state administration, but also soldiers and traders. One name stands out among all and is that of the poet *Valerius Catullus*, around which there have been speculations[36] that seem to be dispelled today.

From the early imperial period to late antiquity, Latin inscriptions documented the name of *naukleroi* (ship-owning merchantmen) from Nicomedia, some of which were involved in the trade of Troad marble and perhaps also other goods. A family among the inhabitants of Nicomedia, perhaps with these commercial interests, settled in Aquileia, where it had its own sepulchral enclosure, with a *sarcophagus* bearing an inscription written in Greek.

A small nucleus of inscriptions from centers around Lake Garda - a Catullian area! - evidence us some closer ties between the local communities and the city of Nicomedia, around some equestrian (*Valerii*) and senatorial (*Nonii*) families.

Finally, a look at the flow of money allows us to evaluate the huge presence of coins issued in Asia Minor and Syria in the third century A.D. attested along the coast of the Adriatic. Especially the city of Aquileia stands out probably for reasons related to troop movements.

Later the coins minted in Nicomedia are present in small quantities, but still appreciable, up to the early Byzantine age in Ravenna.

35 From the Tetrarchic age at least until the middle decades of the fourth century A.D. we know a stationing of numerous soldiers in Aquileia from Illyricum, especially from Moesia.

36 See above.

Notes and acknowledgements

Abbreviations used in this article are as follows (in alphabetical order): ed.: edited, fig.: figure, pl.: plate and vol.: volume.

The *sarcophagus* in the Archaeological and Ethnographic Museum of Kocaeli was studied with an authorisation granted by the Directorship of this museum to Dr Gülseren Kan Şahin (Sinop) on March 15, 2018 and enumerated as 62901608-155.01/E. 228521. The necessary documentation was assembled on October 22, 2018 by Dr Kan Şahin to whom we would like to thank for providing figs. 7-9 and for her allowance to publish her photos in this article.

Fig. 1 was arranged by Dr Sami Patacı and Mr Zeki Akkurt (both from Ardahan) in 2018 to whom we would like to express my sincere gratitude and appreciation.

We are much indebted to Mr Resül Narin and Mr Ali Kemal (both from Kocaeli) for their critical reading and stylistic improvements of the text as well as for their friendship during the symposium, and are also thankful to Dr Eva Christof (Graz) as well as Dr Kan Şahin for their assistance in various further points.

This article is dedicated to the victims of the 1999 Izmit-Nicomedia earthquake in its 20th anniversary.

References

Amm. Marc. = Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri.*

CIL = *Corpus* Inscriptionum Latinarum, Berlin, 1863-

I.A. = J. B. Brusin, *Inscriptiones Aquileiae,* vols. 1-3, Udine 1991-1993.

IGUR II = *Inscriptiones christianae urbis Romae,* Rome 1888.

I. G. = I*nscriptiones Graecae,* XIV, *Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus*, Berlin 1890.

ILS = H. Dessau. *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, vols. I-III, 1892-1916.

Liban. Monod. for Nicomedia = Libanius, Monodia for Nicomedia (Orat. 17).

SEG = *Supplementum epigraphicum graecum.*

SI =*E.* Pais', *Supplementum Italicum*, Atti R. Accad. d. Lincei. ser. 4, vol. 5, Rome 1884-1888.

Baldi E. 2013, *La documentazione monetale come fonte per la storia di Classe (Ravenna). Gli scavi condotti nell'area portuale (anni 2001-2005) e nell'area della basilica di San Severo (anni 2006-2010)*, Unpublished Ph.D. thesis, Alma mater studiorum - Università di Bologna ‹http://amsdottorato.unibo.it/6069/1/Baldi_Elena_Tesi.pdf›.

Barresi P. 2003, *Province dell'Asia minore : costo dei marmi, architettura pubblica e committenza*, Rome.

Bruno M., Elçİ H., Yavuz A. B.and Attanasio D. 2012**,** *Unknown ancient marble quarries of Western Asia Minor*, in: A. Gutierrez Garcia-M.P. Lapuente Mercadal-I. Roda de Llanza (eds.), *Interdisciplinary studies on ancient stone. Proceedings of the IX Association for the study of marbles and other stones in antiquity (ASMOSIA) conference, (Tarragona 2009)*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Documenta 23, Tarragona, 562-572.

Buora M., Magnani S. 2013-2014, L'angolo nordoccidentale delle mura tarde di Aquileia, *Memorie storiche forogiuliesi* 2014-2015, 11-34.

Chausson F, Gregori G. L. 2015, Marco Nonio Macrino e i Nonii Arrii, in: *La villa romana dei Nonii Arri a Toscolano Maderno,* Milan, 281-294.

García Vargas E., Martín-Arroyo D., Lagóstena Barrios L. G., «Dressel 10 (Baetica coast)», Amphorae ex Hispania. Landscapes of production and consumption ‹http://amphorae.icac.cat/amphora/dressel-10-baetica-coast›.

Ghedini F. - Salvo G. 2017, Il sarcofago di Tortona: iconografie, maestranze, contaminazioni, in: L. Sperti (ed.), *Scultura di Iulia Concordia e Aquileia,* Rivista di archeologia, Supplementi 31, Rome, 109-132.

Giunio K. A. 2017, A captain from Nicomedia on a Greek inscription from Zadar, in: D. demıchelı (ed.), *Illyrica antiqua, II, In honorem Duje Rendić-Miočević, Proceedings of the international conference*, Zagreb, 165-170.

Gregori G. L. 1999, *Brescia romana. Ricerche di prosopografia e storia sociale* II. ***Analisi dei documenti,*** Vetera 13, Rome.

Güney H. 2012, *The resources and economy of Roman Nicomedia*, Unpublished Ph.D. thesis, University of Exeter, Department of Classics and Ancient History, Exeter ‹https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3713/GuneyH_TPC.pdf?sequence=3›.

laflı, e. 2018, Azizler Kenti İzmit: Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemleri'nde Nikomedia'nın Önemli Bazı Dini Şahsiyetleri, in: H. Selvi-İ. Şirin-M. B. Çelik-A. Yeşildal (eds.), *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri / International symposium on Çoban Mustafa Paşa and history-culture of Kocaeli IV. Proceedings,* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları 42/Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of culture and social affairs 42, Kocaeli 2018, 131-161.

Lettich G. 1994, *Iscrizioni romane di Iulia* Concordia *(sec. I a.C.-III d.C.),* Centro Studi Storico-Religiosi Friuli Venezia Giulia 26, Trieste.

Magnani S. (ed.) 2010, *La raccolta epigrafica dei Civici musei di Udine*, Briciole friulane 10, Trieste.

Maselli G. 1994, *Affari di Catullo : rapporti di proprietà nell'immaginario dei Carmi*, Scrinia 7, Bari, 191.

Mongardi M. 2014, *L'instrumentum fittile inscriptum della colonia romana di Mutina e del suo territorio,* Unpub. Ph.D. thesis, Alma mater studiorum - Università di Bologna.

Nocita M. 2012, Un naukleros a Pesaro: una nota di epigrafia medievale, *Spolia, Journal of medieval studies* 1-6

‹http://www.spolia.it/online/it/argomenti/archeologia/materiale_antico/documents/nocita-pesaro.pdf›.

Panciera S. 1985 = 2006, In operis publicis esse. Tra Cremona, Concordia e l'Asia Minore sul finire dell'età repubblicana, in: f. broıla (ed.), *Xenia. Scritti in onore di Piero Treves,* Rome 1985, 129-140 = republished in *Epigrafie*, Rome 2006, 825-834.

RMRVe VI/3 = M. Asolati, C. Crisafulli, *Ritrovamenti monetali di età romana nel Veneto, VI/3, provincia di Venezia : Chioggia*, Padova 1993.

RMRVe II = B. Callegher, *Ritrovamenti monetali di età romana nel Veneto. Provincia di Treviso : Oderzo*, Padova 1992.

RMRVe VI/1 = C. Crisafulli, M. Asolati, *Ritrovamenti monetali di età romana nel Veneto. Provincia di Venezia,* 1 : *Quarto d'Altino-Altino I*, Padova 1999.

RMRFVG III and IV = B. Callegher, *Ritrovamentimonetali di età romana in Friuli Venezia Giulia*, Trieste 2010.

Russel B. 2014, *The economics of the Roman stone trade,* Oxford studies on Roman economy, Oxford.

Skinner M. B. 2003, *Catullus in Verona: A reading of the Elegiac Libellus, poems 65-116*, Columbus, OH.

Solin H. 2015, Nomen omen. Ripresa di nomi illustri nella società romana, in: *In amicitia per Renato Badalì. Una giornata di studi lunedì 8 giugno 2015, Proceedings of the conference held at the Università degli studi della Tuscia, Viterbo, Italy, June 8, 2015,* Viterbo, 16-40

Stella A. 2017a, Aquileia e l'Asia proconsolare alla luce dei rinvenimenti monetali, *Antichità altoadriatiche* LXXXVI, 283-295.

Stella A. 2017b, Monete romane provinciali nella Venetia et Histria: la documentazione di III sec. d.C., in: A. Vigoni (ed.), *Percorsi nel passato. Miscellanea di studi per i 35 anni del Gravo e i 25 anni della Fondazione Colluto*, L'Album 22, Rubano, 409-423.

Ward Perkins J. B. 1980, Nicomedia and the marble trade, *Papers of the British School at Rome* 48, 23-69.

Whittaker D. 1989, Amphorae and trade, in: *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986),* Publications de l'École française de Rome 114, Rome, 537-539 ‹https://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1989_act_114_1_3434›.

Wiseman T. P. 1985, The masters of Sirmio, in: T. P. Wiseman (ed.), *Roman studies: Literary and historical,* Collected Classical Papers 1, Liverpool, 311-372.

Wiseman T. P. 1987, *Catullus and his world: A reappraisal*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.

Resim Alt Yazıları / Figure captions

Fig. 1: Places in western Asia Minor referred to in the text (by S. Patacı, 2018).

Fig. 2: Maps of the referred places in northern Italy. 1- Aquileia, 2- Iulia Concordia, 3- *Opitergium*-Oderzo, 4- *Altinum*, 5- Verona, 6- *Tridentum*, 7- *Brixia* 8- *Dertona*-Tortona, 9- Classe.

Fig. 3: An inscription of the *Calii* brothers (after ‹http://www.ubi-erat-lupa.org/›).

Fig. 4: A base with dedication to M. Arrius Nonius Paulinus.

Fig. 5: An inscription on a *sarcophagus* from Aquileia (after *I.A.* 1991, no. 879).

Fig. 6: An *acroterion* of the *sarcophagus* from Tortona (after Ghedini-Salvo 2017, fig. 14).

Figs. 7-9: A *sarcophagus* and its *acroteria* in the Archaeological and Ethnographic Museum of Kocaeli (by G. Kan Şahin, 2018).

Fig. 10: Percentages of coins issued by the Nicomedian mint on the upper Adriatic coast from the year A.D. 313 to 340

Fig. 11: Percentages of coins issued by the Nicomedian mint on the upper Adriatic coast from the year A.D. 351 to 400.

Konstantinapolis'in Başkent Olmasından Sonra Nikomedya'da Sosyal ve Ticari Hayat

Enes AĞAR *

Prehistorik çağlardan itibaren iskâna sahne olmuş bölgelerden birisi olan Nikomedya şehri Marmara havzasının doğu kesimini oluşturan Bithynia[1] yani Kocaeli yarımadası üzerinde yer alır.2 Bithynia kolonizasyon döneminde ilk olarak Grekler yerleşmiştir.[3] M.Ö 7.yüzyılda Miletoslar bölgede geniş kapsamlı kolonizasyon faaliyetine başlamış bunu Megaralı ve Phokialıların yerleşmesi izlemiştir.[4] Megaralılar tarafından M.Ö. 712'de tesis edilen Astakos şehrinin Trak Kralı Lisimmakhos'un saldırısı sonucunda harap olması üzerine dönemin Bithynia kralı I. Nikomed tarafından M.Ö 264 yılında Nikomedya adıyla bir şehir kurulur.

Bithynia 'ya başkentlik yapmış Nikomedya'da Asya ve Avrupa'nın kesiştiği ve stratejik geçiş yollarını[5] üzerinde barındıran tarih boyunca önemini korumuş antik yerleşim yerlerinde birisi olarak temayüz etmiştir. Bithynia bölgesinin dağlık yapısından dolayı antik dönemden itibaren denize yakın noktalarda şehirler kurulmuştur.[6] Bu noktadan bakıldığında bölge ticaretinde limanlar önem arz etmiştir.[7] Nikomedya'nın etrafı kesif ormanlarla kaplı olduğu için burada gemi imalatı gelişmiştir. [8]

IV. Nikomedes dönemine kadar Bithynia krallığı koloni devleti olarak bölgede ki hâkimiyetini devam ettirmiştir. Ancak IV. Nikomedes' in M.Ö 74 yılından vefatıyla beraber vasiyeti üzerine Bithynia bölgesiyle beraber Nikomedya'da Roma Devletine bağlanmıştır. Bunun üzerine Pontus kralı Roma'ya savaş açmış ve senatör Pompeius, Pontus kralı Mithridates'in bu başkaldırışını bastırmak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. Mithridates'i yenen Pompeius *Lex Pompeia*[9] adı verilen düzenlemeleriyle Bithynia bölgesini bir bütün olarak düşünmüş ve bölgeye Bithynia-Pontus eyaletini tesis etmiştir.[10]

Pompeius'un düzenlemelerinden Nikomedya şehri de bu nasibini almış ve Bithynia' nın merkezi haline gelmiştir. Nikomedya 'nın medeniyet kenti olmasının esas sebebi İmparatorluğun Doğu'ya olan ilgisidir. Tuna ve Fırat nehrinin kabaca tam ortasında yer alması sebebiyle de başkent olarak seçildiği düşünülmektedir.[11] Cumhuriyet döneminde *Lex Pompeia* ile *Civitas12* statüsü verilen kentte eyalet valisi C.Papirius adına sikke basılmaya başlanmıştır.[13] Eyaletin başşehri olmasında dolayı kentte *Koinon* adı verilen eyalet meclisi de kurulmuştur.[14]

---

* *Uzm, İnönü Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans.*

1 "Klasik coğrafi bölünüşe göre Sakarya ile Boğaziçi ve Marmara'nın güneyinde ki araziye, eski yerleşikleri Bithyn'lerden dolayı onların ülkesi anlamına gelen Bithynia denilmiştir." Enver Konukçu, "Sakarya Nehri'nin Boğaziçi Bithyniasi'ndan Kocaili Sancağı'na", *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II.,s.109.

2 Doğuda Karadeniz, batıda Marmara Denizi ve Kocaçay, güneyde Sakarya Irmağı ile sınırlanmış kuzeybatı Anadolu'da bulunan bölgedir.

3 Kamil Doğancı, "Bithynia Krallığı", *Bursa Defteri*, Bursa, 2003, s. 74.

4 K.Doğancı, "Bithynia Krallığı",..,s.74.

5 "Nikomedya'da iki önemli yol vardır. Bunlardan biri sahilden Marmara denizine yönelerek kuzeye ve güneye doğru gitmeye veya karşı yakada bulunan Avrupa sahiline geçmeye müsait olan yol, diğeri de körfezin kuzey sahilini takip ederek İstanbul'a giden yoldur." [Bkz., Hülya Boyana, "Nikomedya Kenti ve Tanrıça Demeter" *DTCF Dergisi*, XIXV (2006), s. 171.] Ayrıntılı bilgi için Bkz., M.Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960, s. 44vd.

6 Bkz., Nikomedya, Khalkedon, Aparmeia, Herakleia gibi kentler direkt olarak deniz kenarında kurulurken daha iç bölgede ki Nikaia ve Prusa gibi kentlerde de denizle bağlantılarını koparmamışlardır.

7 "Dil İskelesi ve Karamürsel iskelelerinin yolcu ve mal aktarımında kullanıldığı; gemilerle kireç, odun, odun kömürü, kereste, gemi malzemeleri, meyve ve sebze özellikle üzüm, kiraz, enginar, ipek, keten, pamuklu kumaşlar taşındığı belirtilmektedir" Bkz., Yasemin Nemlioğlu Koca, "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, s. 822.

8 Ulugün,Kocaeli ve Çevresi Tarihi.., I, s ,97.

9 Bkz., Mehmet Oktan, "Lex Pompeia ve Bıthynıa-Pontus Eyaletinin Yönetimi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya, 2004, s. 110vd.

10 "Bu oluşan eyalette Pompeius Bithynia 'da 12, Pontus'da 11 yeni kent kurmuştur." Bkz., Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, Kocaeli ve Çevresi Tarihi II, Kocaeli, 2006, s.13.

11 Murat Öztürk, "Bir Roma İmparatorluğu Başkenti Nikomedia", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, s.338.

12 "Roma'nın civitas'lara karşı uyguladığı politikalar dönem dönem farklılık göstermiştir. Cumhuriyet döneminde eyaletler siyasi ve ekonomik bir sömürü unsuru olarak görülürken İmparatorluk döneminde bu durum değişmiş civitas'ların ekonomik bakımdan kalkınması ve bayındır hale gelmesi için çalışmalar yapılmıştır. 3. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Bithnya eyaletlerinde ki civitaslar'da sikke basımına devam edilmiştir." Bkz., Kamil Doğancı, "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar", Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (2013),s.175vd.

13 "Bu bölgede canlı bir ticaret ve refah seviyesinin yükseldiğini göstermektedir." Bkz., Doğancı, "Antik Çağda Bithynia'daki Civitaslar",s.181.

14 Kamil Doğancı, "...Bithynia'daki Civitas'lar", s.175.

Tranius döneminde Nikomedya' da geniş yol ve forumlar açılmış, bölgede ki ormanların işletilmesine başlanmıştır. Bu faaliyetler şehrin hızla büyümesine ve zenginleşmesine zemin hazırlamıştır. Kentin aşırı harcama yapmasının kendilerine zarar vereceğini düşünen Tranius hem kenti hemde eyaleti kontrol altında tutmak için Plinus'u[15] Bithynia- Pontus eyaletinin valiliğine atamıştır[16]

Genç Plinius görevi esnasında İmparator Tranius ile mektuplaşmaları bölgenin ve kentin ticareti ve ekonomisi hakkında bilgi sahibi olmamızda yardımcı olmaktadır. Mektupların birinde bölgede üretilen ürünlerin dışarıya çıkarılması için Sapanca gölünün denizle birleştirilmesinden bahsetmiştir.[17] Ancak Plinus'un eyalet valiliği görevinin bitmesinin ardından bölge hakkında ki mektuplaşmalarda bitmiştir.

198 yılında Julius Bassianus döneminde Nikomedya' da başlatılan çalışmalar oğlu Caracalla döneminde de devam etmiş Nikomedya' ya önemli eserler kazandırılmıştır. Döneminde yapılan Hipodrom[18] ve Gymnasium[19] ile büyük gösteriler ve yarışmalar yaparak şehrin ününün Dünya'ya yayılmasına sebep olmuştur.

Başkent olduğu dönemde yapılan saray, sirk ve kamu binaları Nikomedya' ya emperyal bir başkent havası vermiştir. İmparatorlukta uzun süren barış döneminde zenginleşen Nikomedya, Romalılar 'ın ile İranlılar ve Gotlarla yaptığı savaşlarda türlü kötülüklerle karşılaşmıştır. [20]

I. Constantinus din değiştirmesinin ardından 326 yılında Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde, Marmara'dan uzak olmayan bir mevkide Megaralıların eski müstemlekesi Bizans'ı devletinin yeni başkenti olarak kurmaya başlaması, Roma imparatorluğunun uzun yıllar başkentliğini yapmış Nikomedya'nın tarihinde bir daha erişemeyeceği görkemini yitirmesine sebep olmuştur.[21]

Doğuya uzanan yolların Nikomedya üzerinden geçmesi ve olası saldırılarda başkenti koruyan bir kalkan görevi üstlenmiş olması Bizans hükümdarlarını sürekli Nikomedya' ya yatırımda bulunmaya sevk etmiştir. Erken Bizans veya Genç Antikçağ olarak adlandırılan VII. yy öncesinde Nikomedya büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde şehir ve çevresinde inşa edilen çok sayıda kamu binası sivil ve mimari eserlerle bölge yeniden imar edilmiştir. Ancak 358 ve 364 yıllarında meydana gelen depremler şehirde büyük tahribata sebep olmuştur.[22]

İmparator Justinianus döneminde depremlerle harabeye dönen Nikomedya'da büyük bir imar faaliyeti başlamıştır. Bataklık haline gelen İzmit Ovası doldurulmuş, depremlerden ve bakımsızlıktan kullanılmayacak hale gelen Antoninus hamamları restore edilmiştir. Bu çalışmaların yanında Justinianus bir hamam ve Arkhangele Azizlere adanmış bir kilise yaptırmıştır. Uzun yılların ardından küllerinden silkelenmeye başlayan Nikomedya'nın peşini talihsizlikler bırakmayacak 554 yılında ki İstanbul depremi ve 557 yılında ki Nikomedya depremi ve 558 yılında çıkan veba salgını bu şehri iyice çökertecektir. Nikomedya'yı çok seven İmparatoriçe Thedora bu olanlara üzülüp mateme girince Justinianus şehrin tekrar imar edilmesini emre etmiştir.

Justinianus, seleflerinin saltanatları sırasında meydana gelen mutlu olaylarda vergi borcu olanların vergilerinin silinmesi geleneğini hükümdar olduğu müddetçe yapmamış. Her ne olursa olsun halktan vergiler toplanmıştır. Özellikle düşman istilasına açık olan ve sık sık istilalara uğrayan Thrakia, Bithynia ve Phrygia bölgelerinden vergi alması halkın ürettikleri mallarını devlete vergi vermek için çok ucuza satmalarına neden olmuştur. İmar faaliyetleri yapılmışsa da bu sert tutum Nikomedya'yı da etkilemiş İmparator'un Kadıköy-Nikomedya yolunu tahrip ettirip kapattırması sonucu şehir daha da ıssızlaşmıştır.[23]

Justinianus'un idaresi ticaret ve zanaatı ilerleten iktisadi politikasında da canlılık göstermiştir.[24] Devlet her ne kadar Batı ile ticari ilişkiler kurmuş olsa da onların dikkatini her zaman doğu ticareti çekmiştir. Zira mallarını başarıyla Suriye pazarlarına kadar taşıyan devlet burada bir kazanç elde etmişse de bu Doğu'nun süs eşyasına, ipeğine olan hayranlığının gerisinde kalmıştır.25 Bu dönemde Bizans, İran ile olan gerilimden dolayı Doğu ticaretini Kırım üzerinden yapmış ve bu vesileyle de Türklerle temas halinde bulunmuşlardı. Temasların neticesinde Kök Türk Hanı İstemi Yabgu, Bizans'a İpek ticaretinde önemli bir sorun teşkil eden Pers devletine karşı

15 Genç Plinus diye tanınan Gaius Plinus Caecilius Secundus, 61-113 yılları arasında yaşamıştır. Atlı sınıfından bir ailenin oğludur. Erken yaşta Avukatlık mesleğini yapmış ayrıca edebiyatlada uğraşmıştır. Nerva'nın imparatorluk döneminde maliyede ki yeteneği sayesinde belirli görevlerde bulunmuştur. Tranius döneminde Bithynia valisi olarak atanmıştır." Ayrıntılı bilgi için bkz., Çiğdem Dürüşken, Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, 2001, s.9 vd.

16 Rich Jonh, Antik Dünyada Kırsal ve Kent, 2000,s.218.

17 "...Nicomedia topraklarının sınırında çok büyük göl bulunuyor. Bunun üzerinde, mermerler, tarım ürünleri, kerestelik odunlar ve ticari mallar gemilerle, az bir masraf ve çabayla yola kadar taşınıp buradan yük arabalarıyla büyük bir zahmet ve daha büyük bir masrafla denize naklediliyor. Bu yüzden bu gölü denizle birleştirmek istiyorlar..." bkz. Dürüşken, Genç Plinus..., s.39.

18 Grekçe *hippos*(At) ve *dromos*(Yol, yarış pisti) kelimelerinden oluşmuş bir bileşik isimdir. At ve araba yarışlarının yapıldığı yer olarak tanımlanmaktadır.

19 "Grekçe gymnos (Çıplaklar) anlamına gelmektedir. Halkın soyunarak beden eğitimi yaptığı yere verilen addır." Bkz., Ahmet Bingül, "Antik Dönemde Gymnasiumun Önemi ve Pergamon Gymnasiumu", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2013, s.6.

20 Öztürk, "Bir Roma İmparatorluğu Başkenti Nikomedia", s.337.

21 A.Vasilev, *Bizans* İmparatorluğu *Tarihi*, Ankara, 1943, s.69.

22 Kocaeli çevresi roma .. s.85.

23 Bu yolun kapatılmasının sebebi doğudan gelecek saldırılara karşı başkenti korumaktır.

24 Konstantinopolis iki Kıta'nın bağlantı noktasıydı ve Akdeniz ticareti tamamıyla Grek ve Suriyeli tüccarların elindeydi.

25 Georg Ostrogosky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1981, s.68.

ittifak teklifi için oğlu Tardu başkanlığında ki elçilik heyetini başkent Konstantinopolis'e göndermiştir[26] Bu görüşmelerin devamında Toman Han Bizans'da ki ipek tekelini istemiş Nikomedya çevresine yerleşmişlerdir. Nikomedya'da bu dönemde 17 tane böcekhane kurulmuştur.[27]

Ancak ardı arkası kesilmeyen saldırılar Nikomedya'yı çok yıpratmıştır. Bu saldırıların anlatıldığı birçok kaynakta şehrin askeri rolünden bahsedilirken ticaret ve sosyal hayat hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak kentin Konstantinopolis'in girişinde bulunması ve tarihi konumu göz önünde bulundurulduğunda başkentin ambarı olduğunu söylenmektedir. Ayrıca Konstantinopolis içerisinde bulunan Esnaf Loncaları arasında en önemlileri arasında yer alan çömlekçilik'in imali Konstantinopolis ve Thessalonika *(Selanik)*'de. Üretimi ise Nikomedya gerçekleşmiştir.[28]

Sonuç olarak Doğu ve Batı arasında çok önemli bir geçiş görevi gören Nikomedya Justinianus devrinde savunma amaçlı Kadıköy-Nikomedya yolunun kapatılması ve şehrin sık sık depremlerle sarsılmasından dolayı IX. yüzyılda halkın zamanla Antikçağ Nikomedya yerleşimini terk ederek Bizans Kastronu olarak tahkim edilmiş Akrapol civarına yerleşmiş olması şehrin ticaretini ve sosyal hayatını yavaşlattığını ve etkilediği düşünülmektedir.[29] Bu dönemde Nikomedya parlak dönemlerini mumla ararken artık Doğu'dan da dur durak bilmeden Türk akınları başlayacaktır.

Çağrı Bey'in 1018 yılında başlayan ve 1040 yılına kadar müstakil Türkmen başbuğların eliyle yürütülen Anadolu'yu Türk yurdu kılma süreci 1040'dan sonra Selçuklu şehzadeleri eliyle yürütülecek ve nihayet bizzat Tuğrul Bey'in arkasından da Sultan Alparslan'ın Doğu Anadolu seferleriyle zirveye çıkacaktır ancak esas netice1071 yıllarında Malazgirt sahrasında tayin edilecektir.[30] Bu zaferle beraber Anadolu'da Bizans Devletinin mukavemeti ortadan kaldırılınca Türkmenlere ikinci bir Anayurt doğacaktır.31 Navakkiye Türkmenlerinin başında bulunan Süleyman Şah 1075 yılında İznik'e gelerek buraya yerleşecek ve Rum/Anadolu/Türkiye Selçuklu Devletinin temelleri atacaktır.32 Bazı Haçlı kaynakları Etienne de Blois gibi Nikomedya'nın Türkler tarafından harabeye döndürüldüğünden bahsetse de esasında daha önce harabeye dönüşmüş olan bu şehir İznik Türkleri tarafından kısa sürede imar edilecek ve devletin başkenti haline getirilecektir. Bu haliyle 1337 yılında Orhan Bey'in eliyle Osmanlı Devletine intikal edecektir. İzmit şehri Roma döneminde ki parlak yıllarına bir türlü dönememiş olsa da Osmanlı Devletinin hâkimiyetine girmesinin ardından ticaret ve sosyal hayat devletin yükselişine paralel olarak gelişecek Konstantinopolis'in fethinin ardında da Osmanlı başkentinin iaşesini ikmal eden sayılı şehirlerden biri haline gelecektir.

26 Bu ilk irtibattan sadece on yıl sonra Bizans topraklarında 106 Türk ikamet ediyordu. [Bkz., Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, İstanbul, 2015, s. 100.] Anlaşma gereğince 260 ipekçi, boyacı, kakmacı ustası hatta mimarlar gönderilmiştir. Tek şart çok dindar olan imparatorun, bu ustaların gemide iken Hristiyanlığı kabul etmeleriydi. Dine pek önem vermeyen şaman Türkler bunu kabul etmiştir." Bkz. Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi...*, II, s. 17.

27 "Baştan beri lüks mallar devlet tekeli olarak işlem görürdü. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler Konstantinopolis'teki Büyük Saray ' ın çevresinde kuruluydu. Bunlardan sorumlu olan loncalar imparatorluk loncaları olarak sınıflandırılıyor ve tüm diğerlerinden önce geliyordu." Tamara Talbot Rice, *Bizansda Günlük Yaşam*, İstanbul, 1998, s.151.

28 Rice, *Bizans da* Günlük Yaşam, s. 147-173.

29 Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp Sempozyumu*, Kocaeli, 2016, s. 102.

30 Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1980, s. 70.

31 Turan, *Selçuklular ve* İslamiyet, s. 74.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2011, s. 75vd.

KAYNAKÇA

Bingül, Ahmet, "Antik Dönemde Gymnasiumun Önemi ve Pergamon Gymnasiumu", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2013.

Boyana, Hülya, "Nikomedya Kenti ve Tanrıça Demeter", *DTCF Dergisi*, XIXV (2006), ss. 171-187.

Daş, Mustafa, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp Sempozyumu*, 2016, ss. 101-103.

Doğancı, Kamil, "Bithynia Krallığı", *Bursa Defteri*, (2003), ss. 74-85.

Doğancı, Kamil, "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1 (2013), ss. 167-186.

Dürüşken, Çiğdem, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015.

Koca, Yasemin Nemlioğlu "Kocaeli Limanlarının Tarihsel Gelişimi ve Deniz Ticareti", *Uluslararası Gazi Akçakoca Sempozyumu*, Kocaeli, 2015, ss. 822-847.

Konukçu, Enver, "Sakarya Nehri'nin Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2008), ss. 109-124.

Oktan, Mehmet "Lex Pompeia ve Bithynıa-Pontus Eyaletinin Yönetimi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya, 2004.

Ostrogosky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1981.

Öztürk, Murat, "Bir Roma İmparatorluğu Başkenti Nıkomedia", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, ss. 335-341.

Ramsay, William Mitchell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, MEB Yayınları, İstanbul,1960.

Rice, Tamara Talbot, *Bizans da Günlük Yaşam*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.

Rich, Jonh, *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, Homer Yayınları, İstanbul, 2000.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

Ulugün, Yavuz, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi I*, Kocaeli, 2006.

Ulugün, Yavuz, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi II*, Kocaeli, 2006.

Vasilev, Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 1943.

Selçuklulardan Osmanlılara Batı Anadolu'da Türkler

İbrahim TELLİOĞLU *

Selçuklular Çağrı Bey'in keşif seferi sırasında Anadolu'yu ilk kez tanımışlardı. 999'da müttefiki Samanoğlu devleti Gaznelilerle Karahanlıların ortak harekâtı sonucu yıkılınca Selçuklular, bu iki büyük devlet arasında sıkışıp kalmıştı. Bu şartlar altında Selçuklular kendilerine yurt olabilecek yer arayışına girdi.[1] Çağrı Bey de bahsedilen sebepten dolayı batıyı keşfe çıktı.1016'da başlayan bu sefer sırasında Çağrı Bey ve maiyetindekiler 1018'de Van gölü civarına ulaştı. Burada Vaspuragan kralı Senekerim'in ordularıyla karşılaşan Selçuklular onları ağır bir mağlubiyete uğrattı. Buradan sonra kuzeye yönelerek Azerbaycan'a kadar ilerleyen Çağrı Bey ve maiyetindekiler, kendilerine yurt olabilecek çok güzel bir ülke görmüşlerdi.[2] Nüfusu az olan bu yerler yaylak-kışlak hayatına uygundu. Üstelik büyük bir güç tarafından savunulmuyordu. İşte 1021'de tamamlanan bu keşif seferi Selçukluların Anadolu'yu yurt edinmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.[3] 23 Mayıs 1040'da Dandanakan savaşında Gaznelilere karşı büyük bir zafer kazanan Selçuklular, Tuğrul Bey'in önderliğinde Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardı. Bu gelişmenin akabinde Çağrı Bey'den haberini aldıkları yurdu ele geçirmek üzere harekete geçtiler. 1045'ten sonra Kafkasya ve Anadolu üzerine seferler düzenlemeye başlayan Selçuklu orduları Romalıların Doğu Anadolu'daki savunma hatlarına büyük zararlar verdiler.[4]

Sultan Alp Arslan dönemi (1063-1072) Anadolu'nun fethinin başlangıcıdır. Tuğrul Bey devrinde (1040-1063) Doğu Anadolu'da bazı yerler ele geçirilmişse de Anadolu'da siyasi hâkimiyetin el değiştirmesi Alp Arslan zamanında olmuştur. Bu dönemde Sultanın düzenlediği 1064 seferinde Gürcü Krallığı Selçuklulara bağlanırken Doğu Anadolu'nun en önemli savunma merkezlerinden birisi olan Ani şehri de Alp Arslan tarafından fethedilmiştir.[5] Ancak en önemli gelişmeler Selçuklu hükümdarı Haleb'i kuşatmakta iken olmuştu. 1071 senesinin baharında Roma İmparatoru Romanos Diogenes(1068-1071)büyük bir orduyla sefere çıkmıştı. Bu seferin amacı Selçukluları Anadolu'dan atmak, Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmak ve İslam dünyasını ele geçirmekti. İmparatorun bu büyük hedefleri 26 Ağustos 1071'de Malazgirt-Ahlat arasındaki Zahve mevkiinde son buldu. İslâm dünyasında büyük sevinç ve heyecan uyandıran bir zafer kazanan Sultan Alparslan Romalılara baş eğdirdi.[6] Savaş sonucunda RomanosDiogenes'in barış yapma isteğini kabul etti. Romalılar Müslümanlara ait bazı yerleri boşaltmayı, savaş tazminatı ve yıllık vergi vermeyi kabul etmişti. Bu anlaşmadan sonra Romanos Diogenes ülkesine döndü. Ancak bu sırada İstanbul'da iktidar değişikliği olmuş yerine üvey oğlu geçmişti. Diogenes yakalandı, gözlerine mil çekildi, daha sonra da öldürüldü. Üstelik Romalılar onun yaptığı anlaşmayı tanımadılar. Bunun üzerine Sultan Alparslan anlaşmanın tek taraflı olarak feshedilmesinden doğan haklarını kullanarak Anadolu'nun fethi emrini verdi.[7]

Anadolu'da ilk ortaya çıkan Türk beylikleri Saltuklular, Mengücekliler ve Dilmaçoğulları'dır. Erzurum, Erzincan ve Bitlis çevresinde ortaya çıkan bu beylikler, Doğu'da Anadolu'nun savunma hattı olan Kars-Erzurum-Bingöl havalisini kontrol etmekteydi. Türklerin Azerbaycan'dan Anadolu'ya giriş güzergâhının yanı sıra Doğu Ana-

* *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN. telliogluibrahim@ gmail.com*

1 Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali el-Hüseyni, *Ahbârüd-Devlet is-Selçukiyye (nşr. N. Lugal), Ankara 1943, s. 2 vd.;Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Camî'ü't-Tevârih (nşr. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2011, s. 71 vd.*

2 Çağrı Bey'in keşif seferi için bkz. Mirhand, *Ravzat al-Safa, IV, Kum 1961, s. 240; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi" (nşr. H. D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, I-II(1937), s. 172 vd.; Smbat Sparapet's Chronicle (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005, s. 12; Gregory Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, I(nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 293; History of Armenia by Father Michael Chamich, II (nşr.). Avdall), Calcutta 1827, s. 111 vd.*

3 Bu sefer hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1943, s. 259-274.*

4 *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler(nşr. A. Sevim), Ankara 1988, s. 8; Aristakes Lastivertc'i's History (nşr. R. Bedrosian), New York 1985, s. 64 vd.*

5 Şemsüddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan (nşr. A. Sevim), Ankara 1968, s. 117; Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (nşr. H.D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 119 vd; Smbat Sparapet's Chronicle, s. 29; Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians (nşr. R. Bedrosian), New York 1986, s. 83 vd; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi", s. 177; History of Armenia by Father Michael Chamich, II, s. 150 vd.*

6 *Mikhail Psellos'un Khronographıası (nşr. I. Demirkent), Ankara 1992, s. 228-236; Mikhael Attaleiates, Tarih(Çev. B. Umar), İstanbul 2008, s. 148-184; Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü(nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 48-69; Aristakes Lastivertc'i's History,* **s. 169 vd; Faruk Sümer-Ali Sevim,** *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı(Metinler ve Çevirileri), Ankara 1988.*

7 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (nşr. B. Umar), İstanbul 2008, s. 143.*

dolu'dan İç Anadolu'ya ilerleme yolu olan Fırat, Karasu, Murat, Kelkit, Çoruh vadileri gibi önemli su yolları da bu beylikler tarafından elde tutulmaktaydı. Bir süre sonra Hasankeyf, Harput ve Mardin gibi yerlerde Artuklu beyliklerin ortaya çıkmasıyla Türk hâkimiyeti Güneydoğu Anadolu'ya ulaşmıştı.Artuklular vasıtasıyla da bu bölgenin kadim ticaret ve uygarlık merkezleri Türk idaresine girmiş oluyordu.[8] Danişmendliler ise Türk hâkimiyetini Ankara-Çankırı-Kastamonu hattına taşıyarak Yeşilırmak-Kızılırmak boylarını kontrol altında bulundurmuşlardır. Böylece İç Anadolu'nu savunma hattı da Türklerin eline geçmiş oluyordu. Aynı zamanda Malatya, Sivas, Kayseri gibi Anadolu ticareti açısından büyük öneme sahip şehirler de Romalıların kontrolünden çıkmıştı. Aynı şekilde Romalıların Karadeniz'e paralel şekilde batıdan doğuya doğru uzanan ve İran seferleri açısından büyük önem verdiği yol da Taşova-Niksar havalisinden itibaren Danişmendlilerin eline geçmişti.[9]Doğu ve İç Anadolu'da siyasi hâkimiyetin tedricen el değiştirdiği bu dönemde Batı Anadolu'daki Türk hâkimiyeti de Kutalmışoğlu Süleymanşah (1075-1086) eliyle vücut bulmuştur.[10]

Kutalmışoğlu Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucuları olan Kınık boyundandır. Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun soyundan gelirler. Süleyman Bey'in babası Kutalmış Anadolu'nun fethinde önemli işler başarmış bir Selçuklu beyiydi. Ancak Tuğrul Bey'in ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar mücadelesinde taht üzerinde hak iddia etmiş ve Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan'la giriştiği mücadelede hayatını kaybetmiştir. Onun çocukları olan Süleyman, Alp İlek ve Devlet Malazgirt Savaşı'ndan sonra Urfa ve civarında bulunmaktaydı. Atsız Bey'in Sultan Alparslan tarafından görevlendirilerek o bölgelerde faaliyete başlamasıyla Kutalmış'ın oğulları Anadolu'nun güneyindeki hattı takip ederek batıya doğru göç etmişlerdir.[11] Bu ilerleme sırasında 1074'te Antakya'yı kuşatmışlar ve şehirdekilerin barış istemesi üzerine burayı haraca bağlayarak tarihçilerin dikkatini çekmişlerdir. Antakya'dan daha da batıya ilerleyen Süleyman Bey ve kardeşleri kendilerine yurt ararken 1075'te İznik'i ele geçirmişler ve burada bir devlet kurmuşlardır.[12]

İznik Anadolu'nun batıdaki son savunma hattı olan Eskişehir-Kütahya-Bilecik hattı üzerindedir. Romalılar açısından İstanbul'dan doğuya doğru ilerlerken ilk önemli garnizonlardan birisi belki de birincisi İznik'ti. Doğu ya da İç Anadolu'daki gelişmelere kayıtsız kalan Romalı tarihçiler Batı Anadolu'yu ilgilendiren gelişmeleri yakından takip ederlerdi. İznik'in Selçuklular tarafından ele geçirilmesi Romalı tarihçiler tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi. Ancak bu işler olurken Roma İmparatorluğu o kadar büyük bir karmaşa içerisindeydi ki İstanbul'un hemen kenarındaki gelişmelere bile müdahil olamıyorlardı. Hem İstanbul'daki taht kavgaları hem de taşrada oluşan siyasi boşluk pek çok gücün iktidarı elde etmek için harekete geçmesine zemin hazırlamıştı. Türkiye Selçuklularıyla birlikte Anadolu'nun üç büyük güvenlik hattında siyasî hâkimiyet büyük ölçüde Romalılardan Türklere geçmişti. Roma kaynaklarından ayrıntılı bir şekilde takip edilebileceği üzere Selçuklular, Romalıların içinde bulunduğu karmaşayı iyi bir şekilde değerlendirerek Batı Anadolu'da söz sahibi olmuşlardı. Öyle ki tarihte ilk kez olmak üzere Roma İmparatorluğu'nun başına desteklediklerı birinin geçmesini sağlamışlardı. Nikephoros Botainnes(1078-1081)'in tahta oturması ile birlikte ilk kez Türklerin desteğini alan birisi Roma tahtına geçmiş oluyordu.Botainnes'in destek istemek üzere İznik'e gelmesi bölgedeki Selçuklu varlığını kabul ettiği anlamına gelir. Tarihin akışını değiştiren bu gelişmeler sırasında Selçuklu askerleri yeni imparatoru korumak maksadıyla Üsküdar'da konuşlanmıştı.[13]Haliyle ortada Selçukluları İznik ve çevresinden uzaklaştırabilecek bir güç kalmamıştı.

Selçuklular İznik ve çevresini ele geçirdikten kısa bir süre sonra Çaka isimli bir Türkmen beyi de Adalar denizi sahilinde faaliyet göstermeye başlamıştı. Romalılarla yapılan bir savaşta esir düşen ve İmparator Nikephoros Botainnes'e armağan edilen Çaka Bey, kısa sürede Protonobilissimos (En Soylu) unvanı elde edecek kadar yükselmişti. Ancak bağlandığı imparator devrilip Aleksios Komnenos başa geçince İstanbul'dan ayrılmıştı. Bu hikâyeleri aktarıp onun hakkında en ayrıntılı bilgileri veren Anna Kommena'nın yazdıklarına bakılırsa Çaka, İzmirli bir Rum'un yardımıyla kırk tane avcı teknesinden oluşan bir donanma kurmuştu.Bu donanma ile 1081'den itibarenİzmir, Foça, Midilli, Sakız, Rodos, Sisam gibi yerleri fethetti.[14]Ayrıca Türkiye Selçukluları ve Peçeneklerle işbirliği halinde Roma İmparatorunu iki taraftan kuşatma amacını gütmüştür. Ancak Roma İmparatoru Aleksios Komnenos onun Selçuklularla arasını açmıştır. Selçuklu hükümdarı Kılıçarslan 1093'te Çaka Bey'i ortadan kaldırınca İstanbul'un fethine yönelik planlamalarda sonuçsuz kalmıştır. Aynı dönemde Efes ve çevresinde Tanrıbermiş isimli bir Türk beyiyle faaliyet göstermekteydi. Çaka Bey'in ölümünü fırsat bilen Romalılar 1093'te harekete geçerek önce İzmir ve çevresini daha sonra da Efes'i alarak buradaki Türk

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993; Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1990, s. 1-43; Necdet Sakaoğlu, Mengücek Oğulları, İstanbul 1971; Kâtip Ferdi, Mardin Artuklu Melikleri Tarihi (nşr. Y. M. Yardımcı vd.), İstanbul 2006.*

9 *Dânişmend-Nâme* **(nşr. N. Demir), Niksar 1999; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah,** *Câmiu'd-Düvel, II* **(nşr. A. Öngül), İzmir 2000, s. 143-158; Muharrem Kesik,** *Dânişmendliler* **(1085-1178), İstanbul 2017.**

10 Anadolu'da siyasi hâkimiyetin Romalılardan Türklere geçmesi hakkında bkz. Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Ankara 1998; Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara 1993.*

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah, Ankara 2015.*

12 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 53-62.*

13 Mikhael Attaleiates, *Tarih, s. 261vd. Selçuklu-Bizans ilişkileri hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Yusuf Ayönü, Selçuklular ve Bizans, Ankara 2014.*

14 Çaka Bey'in Rodos ve Sisam'ı fethettiğini Zonaras yazar. Bkz. Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti, s. 165.*

hâkimiyetine son vermişlerdir.[15]

Türkiye Selçukluları 1093'ten sonra Batı Anadolu'da Türklüğün tek temsilcisi haline gelmişti. Ancak onlar da 1097'de hiç beklemedikleri bir olayla karşılaştılar. 27 Kasım 1095'te II. Clermont konsilinde kutsal toprakları Müslümanlardan kurtarma çağrısı yapan Papa II. Urbanus, İslâm dünyasını uzun süre meşgul edecek Haçlı Seferleri'ni başlatmıştı.[16] 1096 sonbaharından itibaren İstanbul'a ulaşan Haçlılar Bizans imparatorları tarafından Anadolu'ya geçirilmişlerdi.[17] Bunların ilk temas ettiği topluluk Selçuklular olmuştur. 1097 Mayıs'ında İznik önlerine gelen Haçlılar şehri kuşatmışlardı. Bu sırada Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan (1092-1107)Malatya'yı kuşatmaktaydı. Haberi alır almaz başkentini kurtarmak üzere geri dönse de kuşatmayı yarmayı başaramadı. Bunun üzerine haber göndererek şehirdekilere Roma imparatoruna teslim olmaları talimatını verdi. Onlar da bu emre uyarak 19 Haziran 1097'de İznik'i Romalılara teslim ettiler.[18] Türkiye Selçukluları Batı Anadolu'yu boşaltarak biraz daha doğuya çekildi ve Konya merkezli bir devlet haline geldi.

Selçukluların Konya ve çevresini merkez edinmeleri Batı Anadolu'daki Türk varlığını belirli bir süre sonra kesintiye uğratmıştır. Haçlı Seferlerinden istifade eden Romalılar Batı Anadolu'daki hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir. Ancak bu bölgeye çok fazla nüfus yerleştiremedikleri kaynaklardan anlaşılmaktadır. 24 Aralık 1144'te Urfa'nın Zengiler tarafından alınması üzerine Papa III. Eugenius Haçlı seferi çağrısı yaptı. Bu sefere Fransa kralı VII. Louis ve Alman kralı Konrad gibi önemli kişiler de iştirak etti. Mayıs 1147'den itibaren Haçlı birlikleri yola çıktı.[19] Fransız ordusunda vaiz olarak bulunan Odo de Deuil, Denizli'nin doğusunu Türklerin yurdu anlamına gelen Turchia ismiyle kayıt altına alırken[20]hala Batı Anadolu'da yoğun bir Türk nüfusu bulunduğuna işaret etmektedir.

Kösedağ Savaşı Anadolu'daki Türk siyasî hâkimiyetini büyük ölçüde etkilemiştir.[21]Bölgedeki Roma etkisinin ortadan kalkmasında yaklaşık yarım asır sonra cereyan edecek olan bir savaş dönüm noktası olacaktır. Eylül 1176'da imparator Manuel Komnenos Sırp, Frank, Macar ve Peçeneklerden takviye edilmiş büyük bir ordu ile Eskişehir'de yoğunlaşmaya başlayan Türkmenler üzerine sefere çıktığında, Denizli'ye doğru ilerlerken Miryakefalon/Kumdanlı vadisinde Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan (1155-1192) ile karşılaşmıştır. 11 Eylülde yapılan ve Selçukluların zaferi ile sonuçlanan savaştan sonra yapılan anlaşma gereğince imparator, savaş tazminatının yanı sıra Eskişehir ve Uluborlu'nun doğusunda Selçuklulara karşı savunma yapmak için inşa ettirmiş olduğu müstahkem mevkileri yıktırma sözü vermiştir.[22] Bu mağlubiyetten sonra Romalılar, Türkleri Anadolu'dan atabileceklerine dair umutlarını kaybederken Batı Anadolu da Türk yerleşimine açık bir hale gelmiştir. Nitekim Kılıç Arslan'ın 1192'de ölümünden sonra başa geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı döneminde (1192-1196)Menderes havzası Selçukluların eline geçmiştir. Selçuklular bölgedeki araziyi devletleştirerek üzerindeki ahaliye kiralamışlar, beş yıl vergi almadan onlara ziraat aleti ve tohumluk dağıtarak halkı yanlarına çekmeyi başarmışlardı.[23]

Selçuklular, Anadolu'daki siyasi üstünlüğünü Romalılara yeniden kabul ettirip batıya doğru yayılmaya başlarken, Moğollar, Orta Asya'da yeni bir güç olarak yükselmeye başlamıştı.Harzem'i ele geçirdikten sonra Kafkasya ve Anadolu'ya doğru ilerleme başlayan Moğollar, Alaaddin Keykubad (1220-1237) zamanında Doğu Anadolu sınırına ulaşmışlardı. Selçuklu hükümdarının Moğollarla kurduğu iyi ilişkiler onların Anadolu'ya girmesini engelledi. Ancak yerine geçen oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) bu ilişkiyi sürdüremedi. 1243 yazında Kösedağ'da yapılan savaşta Selçuklu ordusu ağır bir mağlubiyete uğradı.[24]Moğol hâkimiyeti döneminde ülkedeki Selçuklu otoritesi ağır darbeler alırken Batı Anadolu'yu yakından ilgilendiren tarihî hadiseler de ortaya çıkmaktaydı. Bunların en etkili olanı Moğolların önünden kaçan kalabalık Türkmen gruplarının Batı

15 Anna Kommena, *Alexiad (nşr. B. Umar), İstanbul 1996, s. 229-234, 265-271.*

16 Haçlı seferlerinin başlangıcı ve I. Haçlı seferi hakkında bkz. Gérard Jacob Kolb**,** *Recherches Historiques sur les Croisades et les Templiers, Paris 1828; M. Michaud, Histoire des Croisades, Paris 1829; Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades (nşr. C. F. Neumann), London 1831; John G. Edgar, The Crusades and the Crusaders, Boston 1860; Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens, I, Paris 1869, II, Paris 1906; "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle" (nşr. A. S. Tritton-H. A. R. Gibb), The Journal of the Royal Asiatic Society,1 (1933), s. 69-101; RéginePernoud, TheCrusaders (nşr. E. Grant), London 1963; H. A. Nomiku, Haçlı Seferleri (nşr. K. Dinçmen), İstanbul 1997; JonathanRiley-Smith, The First Crusaders 1095-1131, Cambridge 1997; CaroleHillenbrand, TheCrusadesIslamicPerspective, New York 2000; Jean Flori, LesCroisades, Paris 2001; Jean Richard, TheCrusades c. 1097-c. 1291 (nşr. J. Birrell), Cambridge 2001; Helen Nicholson, TheCrusades, London 2004; ChronicleAttributedtoKingHet'um II (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005; Aydın Usta,* **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, İstanbul 2008; Güray Kırpık,** *Doğu'nun ve Batı'nın Gözünden Haçlılar, İstanbul 2009; Claude Cahen, Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı (nşr. M. Daş), İstanbul 2010; Mike Pain, Haçlı Seferleri (nşr. C. Atay), İstanbul 2011; Anonim Haçlı Tarihi (nşr. E. Ayan), İstanbul 2013; Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul 2013; David Nicolle, Birinci Haçlı Seferi (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2013; Thomas Asbridge, Haçlı Seferleri (nşr. E. Duru), İstanbul 2014; HaroldLamb, Tanrı'nın Krallığı: Kudüs Yolunda Haçlılar (nşr. D. Öztürk), İstanbul 2014; İbn Kalânisi,* **Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi(nşr. O. Özatağ), İstanbul 2015; vb.**

17 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, I(nşr. F. Işıltan), Ankara 1998, s. 84-131.*

18 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara 2014, s. 29-36.*

19 II. Haçlı seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi, Ankara 2003.**

20 *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, CLXXXV, Parisina 1860, s. 1227; Altay Tayfun Özcan, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", Türkiyat Mecmuası, 22 (Güz 2012), s. 68 vd.*

21 Kösedağ Savaşı için bkz. El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye, II(nşr. M. Öztürk), Ankara 1996, s. 64-72; Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, Anonim Selçuknâme (nşr. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 32.*

22 Abdülhaluk Çay, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi (11 Eylül 1176), İstanbul 1984, s. 60-119.

23 *Niketas Khoniates'inHistoria'sı (1195-1206) (nşr. I. Demirkent), İstanbul 2004, s. 56.*

24 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye, II, s. 64-72; Anonim Selçuknâme, s. 32.*

Anadolu'ya gelmeleridir. Doğu ve İç Anadolu Türkmenlerle meskûn olduğu için yeni gelen bu gruplar daha az insanın yaşadığı Batı Anadolu'ya ulaşmıştı.[25] Moğol hâkimiyeti sırasında Anadolu'da Moğollara karşı mücadele eden unsurlar içerisinde bu Türkmen toplulukları da yer almıştı. Germiyanlılar ve Osmanoğulları bunlar arasında ilk dikkat çekenlerdi. XIII. yüzyılın son çeyreğinde Moğollara karşı direnişin sembolü haline gelen Türkmenlerden birisi olan Germiyanoğulları, 1258-1260 civarında Malatya civarına, oradan da Kütahya ve çevresine göç etmişlerdi. Köyceğiz-Denizli-Uşak bölgesinde XIII. yüzyılın ortalarında iki yüz bin çadıra yakın bir insan gücüne sahip olan Türkmenler bulunmaktaydı. Aynı yüzyılın sonlarında bunlardan bir grup Muğla ve çevresini fethederek Menteşeoğulları Beyliği'ni kurmuşlar, bir kısmı Denizli ve çevresinde İnançoğulları Beyliği'ni kurmuşlardır.[26] Söğüt-Domaniç Yaylası'nda ortaya çıkan Osmanlı Devleti ise adeta Türkiye Selçuklularının varisi olarak Batı Anadolu'da hayat bulacaktır.[27]

Sonuçta Malazgirt zaferinin ardından Batı Anadolu'nun çeşitli kesimleri Türk hâkimiyetine girmişti. Türkiye Selçuklularının 1075'te İznik ve çevresinde,Çaka ve Tanrıbermiş beylerin 1081'de İzmir ve çevresinde hâkimiyet kurmasıyla 1071'den sonra başlayan Türk yayılması Adalar Denizine ulaşmıştı. Ancak Romalıların 1093'te İzmir ve çevresini ele geçirmesi, Birinci Haçlı seferi sırasında 1097'de İznik'in düşmesi ile Batı Anadolu'daki Türk hâkimiyeti akamete uğradı.Bununla birlikte 1176'da Miryakefalon'da uğradıkları hezimetten sonra Romalıların Türkleri Anadolu'dan atma teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Selçuklular yeniden Eskişehir'in batısına doğru ilerlemeye başladılar. XII. yüzyılın sonlarında Menderes havzalarına yayılmaları bu değişimin sonucudur. II. Haçlı seferi düzenlendiğinde görüldü ki Denizli'nin doğusunda yoğun bir Türk nüfus vardı. O yüzden Haçlı tarihçileri bu bölgenin doğusunu Türk vatanı olarak kayıt altına almıştı.

Haçlı Seferlerinden sonra Anadolu'daki Türk varlığına yönelik ikinci büyük tehlike Moğol istilası oldu. Moğolların Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetine ağır darbeler vurması, Karadeniz ve Çukurova'daki Hıristiyan unsurları güçlendirmesi bakımından Türklük aleyhine çeşitli sonuçlar ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin Batı Anadolu'ya ulaşması ile bu bölgedeki Türk nüfusu daha da güçlenmeye başlamıştır. Ülkede Moğol hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı zamanlarda Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türk beylikleri bu nüfus değişiminin siyasi simgeleri olmuştur.

25 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 197-206.*

26 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I(1970), s. 46-52. Bu dönem hakkında ayrıca bkz. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, Bezm u Rezm(nşr. M. Öztürk), Ankara 1990; Şikârî, Karamannâme(M. Sözen-N. Sakaoğlu), İstanbul 2005; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, Mesâliku'lEbsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (nşr. A. Batur), İstanbul 2014; Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I-II, Ankara 1989; Kâzım Dilcimen, Canik Beyleri, Samsun 1940; Kemal Göde, Eratnalılar, Ankara 1994; vb.*

27 Osmanlı Devleti'nin kuruluşu için bkz. Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (nşr. M. Everdi), Ankara 1998; Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1984; Cemal Kafadar,* **İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti***'nin Kuruluşu (nşr. C. Çıkın-M. Öz), Ankara 2010; Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye, I, İstanbul 2017; Feridun M. Emecen,* **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2016; vb.**

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi, I*(nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987.

Altan, Ebru,İkinci Haçlı Seferi, Ankara 2003.

Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, Anonim Selçuknâme (nşr. F. N. Uzluk), Ankara 1952.

Anna Kommena, *Alexiad* (nşr. B. Umar), İstanbul 1996.

Anonim Haçlı Tarihi (nşr. E. Ayan), İstanbul 2013.

Aristakes Lastivertc'i's History(nşr. R. Bedrosian), New York 1985.

Asbridge, Thomas,*Haçlı Seferleri* (nşr. E. Duru), İstanbul 2014.

Attaleiates, Mikhael,*Tarih*(Çev. B. Umar), İstanbul 2008.

Ayönü, Yusuf,*Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014.

Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler(nşr. A. Sevim), Ankara 1988.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*(nşr. M. Öztürk), Ankara 1990.

Bryennios, Nikephoros,*Tarihin Özü*(nşr. B. Umar), İstanbul 2008.

Cahen, Claude,*Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı* (nşr. M. Daş), İstanbul 2010.

ChronicleAttributedtoKingHet'um II (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005.

Çay, Abdülhaluk, Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myrıokefalon) Zaferi (11 Eylül 1176), İstanbul 1984.

Dânişmend-Nâme (nşr. N. Demir), Niksar 1999.

Demirkent, Işın,*Haçlı Seferleri,* İstanbul 2013.

----------,*Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 2014.

Dilcimen, Kâzım,*Canik Beyleri,* Samsun 1940.

Edgar, John G.,*TheCrusadesandtheCrusaders,* Boston 1860.

el-Hüseyni, SadruddinEbu'l-Hasan Ali ibn Nasır ibn, Ali *Ahbârüd-Devlet is-Selçukiyye* (nşr. N. Lugal), Ankara 1943.

el-Ömerî, Şihabeddin b. Fazlullah,*Mesâliku'lEbsâr Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım* (nşr. A. Batur), İstanbul 2014.

Emecen, Feridun M.,İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2016.

Flori, Jean, *Les Croisades,* Paris 2001.

Gibbons, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (nşr. M. Everdi), Ankara 1998.

Göde, Kemal, *Eratnalılar*, Ankara 1994.

Hillenbrand, Carole, *The Crusades Islamic Perspective,* New York 2000.

History of Armenia by Father Michael Chamich, II (nşr. J. Avdall), Calcutta 1827.

İbn Bibi, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *El Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye, II*(nşr. M. Öztürk), Ankara 1996.

İbn Kalânisi, Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi(nşr. O. Özatağ), İstanbul 2015.

İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Sıbt, *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan*(nşr. A. Sevim), Ankara 1968.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, I,* İstanbul 2017.

Kafadar, Cemal, İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (nşr. C. Çıkın-M. Öz), Ankara 2010.

Kafalı, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara 1998.

Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1943, s. 259-274.

Kâtip Ferdi, *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi* (nşr. Y. M. Yardımcı vd.), İstanbul 2006.

Kesik, Muharrem, *Dânişmendliler* (1085-1178), İstanbul 2017.

Kırpık, Güray, *Doğu'nun ve Batı'nın Gözünden Haçlılar,* İstanbul 2009.

Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians (nşr. R. Bedrosian), New York 1986.

Kolb**,** Gérard Jacob, *Recherches Historiques sur les Croisades et les Templiers,* Paris 1828.

Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Ankara 1984.

Lamb, Harol, *Tanrı'nın Krallığı: Kudüs Yolunda Haçlılar* (nşr. D. Öztürk), İstanbul 2014.

Michaud, M., *Histoire des Croisades,* Paris 1829.

Mikhail Psellos'un Khronographia'sı (nşr. I. Demirkent), Ankara 1992.

Mirhand, *Ravzat al-Safa, IV,* Kum 1961.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, II* (nşr. A. Öngül), İzmir 2000.

Müverrih Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi" (nşr. H. D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi, I-II*(1937), s. 153-255.

Nicholson, Helen, *TheCrusades,* London 2004.

Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi* (nşr. L. E. Sakar), İstanbul 2013.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) (nşr. I. Demirkent), İstanbul 2004.

Nomiku, H. A., *Haçlı Seferleri* (nşr. K. Dinçmen), İstanbul 1997.

Özcan, Altay Tayfun, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", *Türkiyat Mecmuası,* 22 (Güz 2012), s. 63-82.

Pain, Mike, *Haçlı Seferleri* (nşr. C. Atay), İstanbul 2011.

Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, CLXXXV, Parisina 1860.

Pernoud, Régine, *TheCrusaders* (nşr. E. Grant), London 1963.

Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens, I, Paris 1869, *II,* Paris 1906.

Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih* (nşr. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2011.

Richard, Jean, *The Crusades c. 1097-c. 1291* (nşr. J. Birrell), Cambridge 2001.

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusaders 1095-1131,* Cambridge 1997.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, II*(nşr. F. Işıltan), Ankara 1998.

Sakaoğlu, Necdet, *Mengücek Oğulları,* İstanbul 1971.

Sevim, Ali, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah,* Ankara 2015.

----------, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi,* Ankara 1993.

Smbat Sparapet's Chronicle (nşr. R. Bedrosian), New Jersey 2005.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II*(1970), s.1-147.

----------, Ali Sevim, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri), Ankara 1988.

Şikârî, *Karamannâme* (M. Sözen-N. Sakaoğlu), İstanbul 2005.

"The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle" (nşr. A. S. Tritton-H. A. R. Gibb), *The Journal of the Royal Asiatic Society, 1* (1933), s. 69-101.

----------, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* Ankara 1990.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1993.

----------, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1993.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (nşr. H.D. Andreasyan), Ankara 1987.

Usta, Aydın, Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, İstanbul 2008.

Vahram's Chronicle of Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades (nşr. C. F. Neumann), London 1831.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I-II,* Ankara 1989.

Zonaras, Ioannes, *Tarihlerin Özeti* (nşr. B. Umar), İstanbul 2008.

Batı Karadeniz'de Orhan Bey Zamanında "İl" Yapılanması

Ahmet TOKSOY *

Türklerin, Oğuzlar aracılığıyla Anadolu'ya taşıdığı teşkilat birimlerinden olan İl, El diye tanımlanmıştır. Konya'daki Türkiye Selçuklularının tarihe karışması sırasında, Batı Anadolu'da Salpakis denilen Sahil Emirleri, zamanla Türkmenleri etrafına topladı. Prof. Dr. Feridun Emecen'in de işaret ettiği Batı Anadolu Beylikleri de teşkilat ve tarihçiler tarafından "İl" adı altında beyliklerin temellerini atmışlardır. 1426'ya kadar kesin olarak Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve doğuda Germiyan Beylikleri de "İl" olarak tanımlanmıştır. Bu beyliklerle birlikte bağımsızlığını ilan eden Kayılardan Osmanlı Beyliği zuhur etmiştir. Osman Gazi, Tekfurlara veya Palaiologoslara karşı mücadele ederken, birçok kumandan, Bey'in tevcihi ile "İl sahibi" olmuşlardır.

İl/El kelimesinin çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime kavim, memleket, halk, devlet ve barış anlamlarında kullanılmıştır. Yine İl kelimesi Türkçe'de "hükümdar" anlamını dahi aldığı görülmektedir ki, bu kelime ile ilgili olarak birçok unvan ve adlarda türetilmiştir. Zaman zaman görkem ve bir tür güçlülük ve ululuk ifade ettiği de görülmektedir. En eski metinlerimizde fiil olarak il-tut, illen, ille- "memleketi idare etmek", ilsire "ilsiz kalmak, ilden mahrum olmak", bunların yanında isim olarak İllig "memleketi olan", İl-teriş, İlig-han "hükümdar" anlamına gelen türevleri de bulunmaktadır. İlhanlı devletinin adını da bu manada ele alabiliriz[1].

İl/devlet eski Türk cemiyetinde siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesini teşkil eden bir kelime idi. Türk İl'i toprağı, halkı, idari ve hukuki nizamları ile yurdu ve milleti koruyan ve barış içinde yaşatan bir siyasi kuruluştur. Türk İl'inin hususiyetleri, istiklâl, ülke, halktı[2].

İl/El kelimesinin *Divan'ü-Lügati't-Türk*'te vilayet, bölge anlamında kullanıldığını görülmektedir ki bunun örnekleri vardır ki, kaynaklarda geçen Tav-Eli kelimesi bu anlamda önemlidir. Bilindiği üzere Ak-koyunlu kaynağında geçen Tav-Eli, Erzurum'un kuzey ilçelerini içine alan bölgeye verilen isimdir. Bunun yanında İl/El kelimesi "barış, memleket, halk ve kabile" manalarında da kullanıldığına şahit olmaktayız[3]. Ya da Ak-koyunlu kaynağı *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de sık sık geçen "İl'e gitmek" tabirindeki "il" kelimesi kabile anlamındadır. Bir de il/el kelimesi "yabancı-düşman" anlamına geldiği de görülmektedir. Bu konuda Saadet Çağatay; " Her halde bunun tarihi sebepleri vardır. Moğol istilası sırasında doğudan gelen akınlar el "büyük halk kitlesi" olarak vasıflandırılmıştır. Bunları düşman olarak gören yerli ahali ağzından kalma endişe ifade eden bir söz olsa gerektir[4]" demektedir.

Oğuzlar Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya geldiler. 1040 Dandanakan Zaferinden sonra batı bölgelerinin fethini üzerine alan Tuğrul Bey, Anadolu seferlerini başlattı. Anadolu'da fetihler devam ettikçe 24 Oğuz boyuna mensup Türkmenler, Türkistan'dan Anadolu'ya göç ederek yerleşmeye başladılar. Anadolu'ya gelen Kayılar, Selçuklular tarafından Bithynia ucuna yani Domaniç ve Söğüt kısımlarına yerleştirildiler. Uçlar, genelde Palaiologoslara karşı Sakarya boylarında meydana getirilmişti. Ertuğrul Gazi'den sonra Osman Gazi de tekfurlar ile mücadelesinde, düşman tarafındaki araziyi uç olarak tayin etmişti. Akça Koca ve arkadaşları da bu nedenle uçlara gittikçe önem verdiler. Hemen bütün Osmanlı tarihçileri uç ismini sık sık kullandılar. Uçlar her zaman el değiştirme ile karşı karşıya idi. Zira Tekfurlar, gerekli yardımı aldıktan sonra, hemen eski hisar veya kalelerini ele geçirmek için harekete geçiyorlardı. Onun için "ucun berkitilmesi" gerekiyordu. Bazen tersine durum da ortaya çıkıyordu. Uçta tekrar akın zemini elde eden Türkler komutanlarının emrinde yeniden gazaya çıkıyorlardı[5].

Akça Koca, Konur Alp gibi başbuğlar uçlarda mücadele ettiler ve zaferler kazandılar.

* *Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Tarih Bölümü*

1 Saadet Çağatay, "İl, Ulus ve Yönetenler", *DTCF Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara 1974, s. 281

2 İbrahim Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler ve Mülahazalar*, İstanbul 2014, s. 122-132

3 Çağatay, "İl, Ulus ve Yönetenler", s. 282

4 Çağatay, "İl, Ulus ve Yönetenler", s. 283

5 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, I, Hzl. F.R. Unat, M. Altay Köymen, Ankara 1987, s. 127

Konur Alp İli

Ertuğrul ve Osman Gazi zamanlarında Kayı boyunda birçok başbuğun isminin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan birisi de Konur Alp'tir. Kaynaklarda hayatı hakkında pek fazla malumat bulunmamakla birlikte Aşağı Sakarya ve Bursa ve çevresinin/Bithynia fatihleri arasında olduğu bilinmektedir. Bu dönemde Akçakoca Sangarios'un batısında, İstanbul boğazı yakınlarına kadar fetihlerde bulunmuş ve Karadeniz'e çıkış noktası olan Yoros altındaki şimdiki Anadolu Kavağı'na bir de çıkış noktası meydana getirmişti. Konur Alp de Sangarios'un tahkim edilmiş Harmantepe ve Söğütlü kalelerinin doğusundaki Regio Tarsi'yi dolayısıyla Kerem Ali dağ zincirinin kuzey eteklerindeki Akyazı'nın da gerçek fatihi olmuştur. Daha sonra yine Osman Gazi'nin emri ile iki önemli vadi ile doğuya açılan ve Üskübü/Konuralp'e kadar uzanan düzlüklerin de fethini gerçekleştirdi. Yine bu fetihler sırasında Palailogos askerleri ile yaptığı ve yeri kesin olarak tespit edilmeyen Uzunca-Bel Savaşı ile büyük bir zafer kazandı. Zaferin ardından Üskübü/Konuralp hisarına geri döndü[6]. Osman Gazi de hâkimiyet sahasına yeni katılan toprakları Düzce Ovası ile birlikte bu can dostu komutanına "il" yaptı. Eski Türk geleneğindeki teamüle uyarak, fatihin ismi verilmiş ve böylece 1323 sonrasında kaynaklarda Konur Alp İli olarak geçmeye başladı. Yine kaynaklarda Konur Alp adı geçen İl'e, hayatta bulunduğu müddetçe sahip olabilecekti[7].

XV. yüzyıl Tapu Tahrir kayıtlarında İl'in mülki yapılanması da ikmal edilmiştir. İbn Kemal, 1323 sonrasında Bithynia fetihlerinde Konur Alp'in hareket noktası olarak da darü'l-mülkü Konur Alp ili merkezini göstermiştir. Mudurnu, Bolu, Mengen, Gerede, Eflâni taraflarındaki yeni arazi sahiplenmeleri de Konur Alp'in girişimleri ile gerçekleşmiştir. Bu yörelerde Hızır ve Eflagan illeri mülki taksimatta yer almış, Candar İli ile de Kastamonu yolu üzerindeki, tarihi kalesi de dikkat çeken Borlu bir süre daha sınır olmuştur[8].

Konur Alp, il sahibi olabilmiş ulus ve gün gibi temel Türk veya Yörük yerleşmelerini de teşvik etmiştir. Bu arada Osman Gazi'nin emri ile Akçakoca-Abdurrahman Gazi'nin Thynia'daki Samandıra ile Aydos hisarlarının hâkimiyet altına alınmasında da rol oynadı. Geri döndükten sonra Üskübi'deki işlerini yoluna koyan Konur Alp, bu defa yine Bursa taraflarına çağrılmış, Orhan ve diğer Kayı ileri gelenlerinin katıldığı kuşatmada Köse Mihal ile birlikte bulunmuştur. Muhasara sürerken Söğüt'ten gelen haberler Konur Alp'i kalben çok üzmüştür. Zira gençlik ve ihtiyarlık yıllarını birlikte geçirdiği Osman Bey 1326'da Söğüt'te vefat etmiştir. Bursa'nın fethedildikten sonra Orhan'dan izin alarak yine darü'l-mülkü Konuralp iline dönmüştür[9].

Sürekli at sırtında gece gündüz demeden kâfir hâkimiyetine bölgede son vermiş olan Konur Alp, kendi köşesine çekildi. Böylece iki yıl daha geçti. 1328'de Kandıra'dan gelen Akça Koca'nın ölüm haberi bu kayı başbuğunu çok üzüldü. Çünkü Akça Koca Konur Alp'in akın ve gaza arkadaşıydı. Akça Koca Karadeniz'i gören bir tepede toprağa verildi. Bu Türkmen başbuğunun kabri uzan zaman Kandıralıların ve yöre Türkmenlerinin ziyaret yeri oldu. Akça Koca'nın vefatından sonra Konur Alp, fazla yaşamadı ve ebedi uykusunu uyumak üzere hayata gözlerini yumdu. Başta Aşıkpaşazâde olmak üzere hemen bütün tarihçiler, onun Akça Koca'dan sonra kendi ili olan Konrapa/Konuralp'da öldüğünde hem fikirdirler[10].

Hızır Bey İli

XIV. yüzyıl başlarında Kuzey-batı Anadolu tamamen Türklerin eline geçti. Danışmendlileri takiben Çobanlılar, Paphlagonia'yı kendi idareleri altına alarak, Kastamonu ve çevresindeki yaylalarda oturdular[11]. Sakarya ve arkasında, Sophon Gölü ve yakınlarındaki hisarlarda tutunmak isteyen Palailogoslar, 1330 sonrasına kalmadan Bithynia'nın gözde kentlerini arka arkaya kaybettiler. Ertuğrul, Osman ve Orhan döneminde Kayılar, Osmanlı Beyliği'nin dayandığı unsur idiler[12]. Ertuğrul ile birlikte Sakarya kıyılarına gelen Kayılar, Domaniç ile Bursa ve Söğüt üçgeninde kısa süre kaldıktan sonra tekfur denen Rum idareciler ile anlaşamayan Samsa ve Sülemiş kabileleri ile birlikte Sakarya'nın doğusuna geçtiler. Ormanın ve bozkırın birleştiği vadilerde, Mudurnu bölgesine yerleştiler. Ertuğrul'dan sonra Osman bazı ileri gelenlerin önerisi ile Samsa Çavuş ve aşiretini yardıma çağırmış, bu aşiret Orhan zamanında da yeni beyliğin hizmetinde bulunmuştur[13].

Zeki Velidi Togan'a göre, Samsa Çavuş'tan başka Osmanlılar ile birlikte hareket eden ele geçirdikleri toprakları ocaklık[14]ve kayd-ı hayat şartıyla yöneten önemli beyler arasında Konur Alp ve Akça Koca'da bulunmaktadır. Akça Koca, Orhan ile Sakarya Nehri'nin aşağı kısmında birçok Rum hisarını ele geçirmiş, Ayan veya Sabanca Gölü ayağındaki tarihi Başköprü'yü üs olarak kullanarak İzmit dışındaki ormanlık araziyi Karadeniz'e kadar

6 Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, Hzl. K. Yavuz, M.A. Y. Saraç, İstanbul 2003, s. 83; Mehmed Neşrî, *Cihannümâ: Osmanlı Tarihi* Hzl. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 60; Enver Konukçu, "Konuralp İli," *Türkiyat Mecmuası*, XXIV, Bahar 2014, s. 16

7 Neşrî, *Cihannümâ: Osmanlı Tarihi*, s. 65; Konukçu, Konuralp İli, s. 16

8 Konukçu, Konuralp İli, s. 16-17

9 Neşrî, *Cihannümâ: Osmanlı Tarihi*, s. 65; Konukçu, Konuralp İli, s. 17

10 Konukçu, Konuralp İli, s. 17

11 Yaşar Yücel, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 35-51

12 Faruk Sümer, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar" *Belleten* XII/47 (1948), s. 575-615

13 Enver Konukçu, "Hızır Bey İli", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, XIX, s. 59-60

14 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 330; Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 60

Sakarya'nın batısındaki yöreyi fethetmiştir. Böylece Osmanlılar, 1323 sonrasında ilk defa Karadeniz sahillerinde kendilerini göstermişlerdir[15].

Akça Koca İzmit dışında Şile'nin güneyine kadar yörenin fethi sebebiyle onun adına nispeten buralara Koca İli/Koca Eli denilmiştir[16]. Orhan Bey'in beylik tahtına geçmesi ile de Aşıkpaşazâde'nin yazdığı gibi Mudurnu ve Bolu'nun fethi gerçekleşti. Ancak kısa süre ahilerin yönetimindeki Bolu'nun kim tarafından beylik topraklarına kazandırıldığı karanlık kalmaktadır. İbn Batûtâ, Bolu hakkında bilgi verirken burada yerleşik ahilerden söz etmekte ve misafirperverliklerini övmektedir. Fakat kimin hükmünde olduğunu, kale yöneticisinin Bursa'ya veya İznik'e mi bağlı olduğundan söz etmez[17].

Orhan'ın diğer gaza arkadaşı ve komutanı Konur Alp da o zamanlar köy halindeki Hendek, Kerem-Ali Dağı eteğinde ve Mudurnu yolu üzerindeki Akyazı'yı takip eden aylarda da Tuz Bazar/Düz Bazar olarak adlandırılan Düzce Ovası ile çevresini hâkimiyet altına aldı[18].

Evliya Çelebi 1645'de Düzce Pazar ve Üskübü sonrası Bolu'ya geldi. Bolu'yu tam bir Türkmen veya Oğuz olarak anlatmaktadır. Bölgedeki Türkmenler ve XVII. Yüzyıldaki kültür ve medeniyeti hakkında bilgi verdikten sonra Bolu'nun kim tarafından ele geçirildiği rivayetini de yazmaktadır[19]. Bu konuda Prof. Dr. Enver Konukçu; " Muhtemelen, Bolu'da iken, kısa misafirliği sırasında ileri gelenler, Bolu fatihi olarak Sungur Bay Şems'ten söz etmişlerdir. Osman Bey zamanında yaşamış, bu Türkmen asıllı fatih, Candarlı ailesindendir" demektedir[20]. Bu aile daha Orhan Bey zamanında, Osmanlılarla akrabalık ilişkileri kurmuş Osmanlı sultanının oğlu Süleyman Paşa'nın kızı Kastamonu sarayına gelin getirmişlerdir. Bilindiği gibi Candaroğulları Fatih Sultan Mehmed'in Amasra seferi sonrasında tarihe karışmışlardır. İsmail ve Kızıl Ahmed Bey, beylik tahtından uzaklaştırılmış ve kendilerine Osmanlı ülkesinde layık oldukları tımarlar verilmiştir[21].

Ailenin Kızıl Ahmedli kolu Musa ve Mehmed ile Şemsî Paşa'ya, Kanuni Sultan Süleyman'ın beşinci veziri Mustafa'ya kadar devam etmiştir. Bu yüzden Candarlı-Şemsî çizgisinde aile Bolu'da sancakbeylerinden sonra ileri gelenleri meydana getirmekteydi. Zaten Evliya Çelebi de, Şemsîler sebebiyle aile hakkında bilgi sahibi idi. Bu yüzden Sungur Bay Şems gibi kişiliği tam manasıyla aydınlatılamamış bir fatihe yer vermiş, halkın görüşlerini dile getirmiştir. XIX. Yüzyıl Alman gezginlerinden Richard Leonhard Kastamonu bölgesinde araştırmaları sırasında Bolu'ya da uğramış ve kasabanın batısında halkın saygı duyduğu Erenler Yaylası'ndan, Bolulların Sungurlar Erenlerinden söz etmiş ve kısa bir bilgi vermiştir. Aynı yere yakın Kurtlapa (Kurt Alp/Kurt Apa) erenleri de şimdiye kadar devam etmiş ve ahali tarafından saygı görmüştür. Sungurlar, Bolu'yu Rumlardan alan ve Konur Alp çevresinden olabilir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin anlatımı da buna yardım etmektedir. Kurtlapa ise Kurt Alp'in bozulmuş şeklidir. Ancak Kurt Apa veya Kurt Alp hakkında bilgi yoktur. Ama erken devir kayıtlarında Konur Alp ve Orhan Bey verileri en sağlam bilgiler arasındadır[22].

Konur Alp, Bolu'dan sonra Candar İli'ne doğru fetihleri devam ettirirken kendisine Eflagan Bey ile arkadaş olan birbirlerine yakın oturan Hızır Bey yardımcı olmuştur. Eflagan Bey, Safranbolu yakınlarındaki Eflani'deki Türkmenlerden idi. Hızır Bey de Candaroğulları ile ilişkisi olan kimsedir. Onun hayatı hakkında bilgiler hemen hemen yok gibidir. Konur Alp ile birlikte hareket etmiş, Gerede ve çevresini birlikte hakimiyet altına almıştır. Hızır Bey daha çok Çağa Mengen-Devrek vadisinde Filyos Nehri boylarında Türkleşmenin devamı ve yerleşmesini sağlamıştır[23].

İbn Kemal, Konur Alp-Hızır Bey birlikteliğini, Gerede yöresinin ele geçirilmesini, Devrek ve dolaylarında Hızır Bey İli'nin teşkil etmesini şöyle anlatmaktadır; "... Azameti Konrapa nahiyesine döndürdü. Hidmetkârlarından iki nâmdar ki birine Hızır Bey ve birine Eflagan Bey dirlerdi, akına gönderdi. Hızır Bey akın yazısında yeten kendü ihtiyarlarıyla gelen gazilerden nice bin atı yeğin ve kendi Güzin saz üsalbını mürettep süvarkârzar seçti. Sedd-i İskender gibi sengin ve metin üzerinden aşması düşvâr kühsarlarından ve dide-i mür ve sine-i mar gibi reh-güzarı tar derelerden hezar zor ve zarla geçti. Nâr-kâr-zârla bağilerin bağrına perdağ idüp tağilerin cemiyetini dağıttı. Ol diyarı ki şimdi il dilinde Hızır Bey İli unvanı ile iştihârı var. Fethetti"[24].

Konur Alp, Gerede, Mengen ve Devrek'te Hızır Bey'i bıraktıktan sonra Bolu üzerinden Konur Alp İli'ne yani Üskübü'ye döndü. Bir müddet burada kaldı. Orhan Gazi'nin emri ile Aydos ve Samandıra hisarları üzerine Osmanlı ordusunda büyük başbuğ durumundaydı. Bu kuşatmalarda Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. Her iki hisara da asker konuldu ve Abdurrahman Gazi de komutasını üzerine aldı[25].

15 Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hzl. Atsız, İstanbul 1947, 109; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannüma*, I,, s. 99
16 Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 112
17 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 62
18 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 61
19 Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme*, II, İstanbul 1314, s. 176
20 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 63
21 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 63; Yücel, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri*, s. 100-117
22 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 63-64
23 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 64-65
24 İbn Kemal, *II. Defter*, s. 26
25 Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, I, s. 142-143

Akça Koca ve Konur Alp Kandıra ile Alp iline döndüler. Hayatları Osman Bey zamanından beri gaza meydanlarında geçen bu iki komutan, hayli yaşlanmışlardı. Yukarıda da belirtildiği üzere önce Akça Koca ardından da Konur Alp İli'ndeki Konur Alp hayata gözlerini yumdular. Her ikisi de Kayı geleneğine göre yüksekçe bir tepede toprağa verildiler. Akça Koca, Kandıra-Kefken arasında yemyeşil ve Karadeniz'i gören bir tepede toprağa verilmiştir. Konur Alp için Konrapa yani Üskübü önerilmektedir. Kasaba içinde aynı ismi taşıyan bir türbe vardır. Ancak Prof. Dr. Enver KONUKÇU, türbenin aslında Beçi Yörükleri arasındaki şimdiki Düzce Tıp Fakültesi arkasındaki ovaya hâkim tepede olduğunu belirtmektedir[26]. Orhan Bey, onlardan boşalan yerlere oğlu Süleyman Paşa ve Murad'ı tayin etti[27].

Hızır Bey, Konur Alp'ten sonra onun yurduna sahip olan Süleyman Paşa'nın uyruğunda Çağa, Mengen ve Devrek civarını yönetti. Ölüm tarihi bilinmiyor. Mengen yakınlarındaki Baba Hızır diye anılan köydeki türbede toprağa verilmiştir. Türkmenler tarafından Hendek, Düzce, Bolu ve Gerede'deki gibi kutsal sayılmış ve "erenler" adı altında anma törenleri yapılmıştır ki günümüzde de devam etmektedir. I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed Bolu sancağına bağlı Hızır Bey İli kazasının idari yapısını bozmadılar[28]. Hızır Bey İli, işaret edildiği gibi genel olarak bölge adıdır. Buranın merkezi Çarşamba'dır. Bolu taraflarından kaynaklanan Filyos vadisinin önemli yerleşim yerlerinden idi. Kastamonu ile Karadeniz limanı Ereğli arasındaki irtibatı burası sağlamaktaydı. Çarşamba'nın ilk sakinleri Devrek Türkmenleridir[29].

Milli tarihimizin kaynağı Kök-Türk Bengü taşlarında sık sık işaret edilen bir terim olan "İl" terimi devlet anlamında kullanılmış ve Türk Kültür tarihinde yerini almıştır. "...Ötüken Ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş". "Türk milleti şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime il kazanıyorum der imiş". Bundan başka "İl" tabiri ile kelimelerde türetilerek devlet teşkilatında unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir devletin veya belirli bir bölgenin idaresinden sorumlu kişi anlamında İlig, Karluk, Uygur ve Az boylarının başbuğlarına verilen İl-teber gibi unvanlar İl kelimesiyle ilgilidir.

26 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 67
27 Aşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 112
28 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 69
29 Konukçu, "Hızır Bey İli", s. 70

KAYNAKLAR

Aşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hzl. Atsız, İstanbul 1947,

Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi,* Hzl. K. Yavuz, M.A. Y. Saraç, İstanbul 2003.

Çağatay, Saadet; "İl, Ulus ve Yönetenler", DTCF Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı, Ankara 1974.

Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme,* II, İstanbul 1314.

İbn Kemal, Tevârih-i Âli Osman II. Defter, s. 26

Kafesoğlu, İbrahim; *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler ve Mülahazalar*, İstanbul 2014.

Konukçu, Enver; "Hızır Bey İli", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, XIX,

Konukçu, Enver; "Konuralp İli," *Türkiyat Mecmuası*, XXIV, Bahar 2014.

Mehmed Neşrî, *Cihannümâ: Osmanlı Tarihi* Hzl. Necdet Öztürk, İstanbul 2008,

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, I, Hzl. F.R. Unat, M. Altay Köymen, Ankara 1987.

Sümer, Faruk; "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar" *Belleten* XII/47 (1948).

Togan, Zeki Velidi; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981,

Yücel, Yaşar; *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri,* Ankara 1980.

Âl-i Osman'da Cülus: "Veraset Usulü Üzerine Bir Analiz Denemesi"

Emine DİNGEÇ *

Bu bildiride 17. yüzyılın başlarına kadarki klasik dönemde "tahta veraset usulü" üzerine bir analiz denemesi yapılacaktır. Böyle bir denemeye girişilmesinin nedeni konu hakkında çok önemli, çok değerli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen devletin bekası açısından tahta geçiş usulünün yaratabileceği olumsuzlukları önlemeye yönelik uygulamaların "adet-i kadimenin" bir parçası olduğundan ziyade farklı bağlamlarda ele alınmış olmasıdır. Bu bakımdan bildiride bütüncül bir analiz denemesine girişilecektir. Bütün monarşilerde olduğu gibi bir İslam monarşisi olan Osmanlı Devleti'nde de egemenlik Osmanlı ailesinin hakkı olarak tanımlanmış ve tahta hep erkek bireyler geçmiştir. Tahta geçiş, zaman zaman sorunsuz zaman zaman da sancılı olmuştur. Tahtı elde ettikten sonra da saltanatı korumak için daima teyakkuz halinde olunmuş, bu konuda birçok önlem alınmıştır.

Önce bu konudaki literatürü gözden geçirmek gerekir: Frenç Laszlo, "Kağan ve Ailesi" başlıklı makalesinde Türk veraset sisteminde kut'un gücüne vurgu yaparak diğer uygulamaların istikrar bulmadığını ifade etmiştir.[1] Halil İnalcık da Osmanlı veraset sisteminde hanedanlık hakimiyetinin kaynağını Orta-Asya Türk geleneğine bağlar. Osmanlı hakimiyetinin beşeri kanun ve tertiplerden değil, Tanrı'nın tayinine göre olduğunu söyler.[2] Osmanlı hanedanlığı üzerine çalışmalar üreten Feridun Emecen farklı noktalara dikkatimizi çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin Weberyan anlayışla patrimonyal devleti temsil eden yorumlara karşılık, Osmanlı'nın hanedanlığının karşılaştığı kırılma noktalarını ele almıştır.[3] Ayrıca şehzade sancağı üzerinden taşra bürokrasisi konusunda yaptığı çalışmalarıyla kendisinden sonra konuyu ele alacaklar için mihenk taşı olmuştur.[4] Mehmet Akman "Osmanlı Devletinde Kardeş Katli" başlıklı doktora tezinde Osmanlı veraset sistemine değinmiş ancak Laszo, İnalcık, ve Emecen'in görüşlerini tekrarlamıştır. Hukuki açıdan ele aldığı kardeş katli meselesini örfi hukuk ve İslam hukuku dairelerinin çakıştığı alanın dışında bir yere koymuştur.[5] Osmanlı Devleti'nde "Şehzadelik Kurumu" konusunda doktora tezi hazırlayan Haldun Eroğlu veraset sisteminde varis gösterme usulüne değinmiş ve özellikle büyük oğulun tercih edildiğini bildirmiştir.[6] Yakın zamanlarda Osmanlı veraset sistemi üzerine bir çalışma da Funda Acar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada saltanat veraset sisteminde kadının yeri sorgulanmıştır. Acar, Türk ve Arap kültüründe kan bağını babadan alma geleneğine ve hilafetin hukuki anlamda bu geleneği desteklemesini dayanak göstererek erkek soyunun veraseti belirlediği sonucuna varmıştır.[7]

Görüldüğü gibi bu konuda düşüncelerini açıklamış olan araştırıcıların hepsi 17. yüzyıl başına gelinceye kadar Osmanlı tahta veraset usulünde tahtın boşalması halinde hangi hanedan üyesinin başa geçeceği konusunda belirli kural olmadığına ittifak etmişlerdir. Fakat her biri yukarıda belirttiğim gibi meseleyi ayrı ayrı sonuçları itibarı ile incelemişlerdir. Bu bildirinin temel argümanı şöyle açıklanabilir. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde batı monarşilerinde olduğu gibi hükümdarın sağlığında tahta geçecek bir veliaht tayin etme usulü yoktur. Böyle olmakla birlikte boşalan tahta kimin geçeceği hususunda yazılı olmayan fakat örtük bir biçimde uygu-

* *Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: emine9@gmail.com*

1 Frenç Laszlo, "Kağan ve Ailesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Çev. Şerif Baştav, I, 1941-1942, 1944, s. 42.

2 Halil İnalcık, "Osmanlı'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* XIV/1 (1959), s. 69-94.

3 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 6, 2001, s. 63-76. Bu alternatif arayışlardan biri kabul edilen İbrahim Han'ın ailesi hakkında bkz. Feridun Emecen, "İbrahim Han", *DİA,* C. 21, İstanbul, 2000, s. 316-317. Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 37-60.

4 Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 2013; Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 61-82. Aynı kitabın içinde bkz. "Taşra Bürokrasinin Kaynakları Şehzade Dîvânı Defterleri", s. 83- 93.

5 Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli,* Eren Yay, İstanbul, 1997, s. 150. Bu eser bundan sonra *Kardeş Katli* olarak geçecektir.

6 Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 57 vd.

7 Funda Acar, "Şehzade-Sultan Bağlamında Klasik Dönem Osmanlı Saltanat Verasetinde Gücün Esas Alınması ve Kadın Soy Çizgisinin Iskat Edilmesi", *History Studies,* 9/5 (2017), s. 20.

lanagelen bu yönüyle de adeta bir "adet-i kadimeye" dönüşmüş olan uygulama söz konusudur. O da şudur: Bir padişah kendisinden sonra tahta kimin geçeceği konusunda devlet yönetiminde etkin grupların ortak biatını ve dolayısıyla ortak tercihlerini sağlamak için bildirinin daha sonraki bölümlerinde de açıklanacağı gibi bir takım yollar izlemiştir. Bu yollar hemen her padişahın aynen ve eksiksiz uyguladığı bir yöntem olarak değerlendirilemez. Ancak uygulamaların bir veya ikisi, bazen hepsi farklı farklı padişahlar tarafından denenmiştir. Çoğu zaman da tahta geçecek şehzade konusunda iktidar gruplarının dağılmaması ve ortak biatın sağlanması için sadrazamlar da çeşitli biçimlerde insiyatifini kullanmışlardır. Bu bakımdan yazılı olmayan fakat örtük bir biçimde uygulanan tahta veraset usulü vardır. Bu argümanı test etmek için ilk Osmanlı kroniklerinden başlayarak daha sonraki dönemlerde de onlara atıfta bulunarak yazılmış sonraki dönemin tarihlerinden çıkarılan veriler kullanılacaktır. Kuşkusuz bu verileri kullanırken daha önce yapılmış mevcut literatüre de göz önünde bulundurulacaktır.

Bu örtük biçimde uygulanan usuller; önce vasiyet etme, sonra orduda komutanlık verme, payitahta yakın sancağa atama ve elkabda tercih ettiği şehzadeyi öne çıkarma olarak sıralanabilir. Aşağıdaki tabloda ilk on iki padişahtan sekizi taht için işaret edilerek tahta oturmuşlardır. Fetret döneminde herhangi bir işaret yoktur. Kanuni Sultan Süleyman tek oğul olarak çıkmıştır. Bunun dışındaki iki vak'a ise işaret edildiği halde tahta çıkamayanlardır. Bunlardan biri Fatih Sultan Mehmet'in işaret ettiği Cem Sultan, diğeri ise II. Bayezit'in işaret ettiği Şehzade Ahmet'tir.

Tablo 1. Tahta İşaret Edilen Şehzadelerin Durumu

İşaret Eden	İşaret Edilen	Tahta Çıkan	Yöntem[8]
Osman (1299-1326)	Orhan	Orhan	1, 2
Orhan (1326- 1359)	Murat	Murat	1, 2
Murat Hüdavendigar(1359 - 1389)	Yıldırım Bayezit	Yıldırım Bayezid	1, 2
Yıldırım Bayezit (1389-1402)	Fetret devri[9]		
Birinci Mehmet (1413-1421)	Murat	Murat	1, 2
İkinci Murat (1421 - 1451)	Tahtı Mehmet'e feragat etti	Mehmet	1[10]
Fatih Sultan Mehmet (1431-1481)	Cem / Bayezit[11]	İkinci Bayezid	3, 4
İkinci Bayezit (1481-1512)	Ahmet	Selim	2, 3
Yavuz Sultan Selim (1512-1520)	Tek oğul		
Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)	Önce Bayezit sonra Selim	Selim	2, 3, 4
İkinci Selim (1566-1574)	Murat	Murat	3
Üçüncü Murat (1574-1595)	Mehmet	Mehmet	3

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı veraset sistemi ile ilgili en kabul görmüş yargı Osmanlı saltanat verasetini düzenleyen bir kanun veya kaidenin olmadığıdır.[12] Diğer taraftan belli bir kanunun olmaması da bir kanundur. Yani taht oturanındır. Bir anlamda "Makyavelist" anlayış hakimdir. Buradan yola çıkarak padişah aşağıda bahsedilecek olan işaretlerden birini kullanarak güç elinde iken tercih ettiği oğlundan yana tarafgirlik yapmaktaydı. Bu usul tahta çıkacak adayın önemli ölçüde belirlenmesini sağladı.

Vasiyet Etme

Vasiyet etme ölümden sonra kendi hazırladığı düzenin devam etmesi için kişinin aldığı son tedbir gibi görünmektedir. Birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de son arzuların yerine getirilmesinin kişiye, ölüye olan saygının gösterilmesi bakımından özel yeri vardır. Ölen kişi kağan, hakan olunca edilen vasiyet ülkenin kaderini etkileyecek niteliğe sahip olur.

8 1 Vasiyet Etme, 2 Orduda Komutanlık Etme, 3 Payitahta Yakın Sancağa Atama, 4 Elkab.

9 Süleyman Çelebi'nin tahta oturduğu bazı kroniklerde belirtilir. Bkz. Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârîh Tarihin Aydınlığında*, Çev. Hasan Almaz, Mostar Yay., İstanbul, 2013, s. 387; *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtîn-nâme (1299-1490)*, Yay. Necdet Öztürk, TTK, Ankara, 2001, s. 115. Bundan sonra bu kaynak; Kemal, *Selâtîn-nâme* olarak geçecek.

10 Bazı kaynaklar vasiyet ettiğini belirtmektedir. Bkz. Âşık Paşaoğlu Tarihi, Yay. Atsız, MEB, İstanbul, 1992, s. 7,140, Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, Yay. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s. 306; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, Yay. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 4-5. Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayınladığı vasiyette yer almamaktadır. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi*, 4 (1958), s. 4-5.

11 Gelibolu Mustafa Ali, Bayezit'i gerçek varis olarak gösterir: ...tamam on sekiz gün geçti henüz vâris-i hakîkî ve veliyy-i tevfîk olan Sultan Bayezid Hân tahta vasıl olmadı... Bkz. Gelibolu Mustafa Ali, Künhü'l Ahbar, Dördüncü Rükn: Osmanlı Tarihi C. I, Tıpkıbasım, TTK, Ankara, 2009, s. 146; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Şiar Yalçın, Kar Yay., İstanbul, 2005, s. 232. Eroğlu, Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik ..., s. 66-67.

12 İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti...", s. 68.

Oğuz Kağan destanında[13] ve Selçuklularda[14] örneğini gördüğümüz veliaht atama Osmanlı'da da görüldü. Osmanlı'da tahta ilk olarak vasiyet edilen şehzade Orhan olmuştur. Orhan Gazi ilk dönemin kaynaklarında örtük sonraki dönemin kaynaklarında açık bir şekilde tahta vasiyet edilmiştir. Neşri, Osman Gazi'nin Orhan'a adil bir hükümdar olmasını, Allah'ın buyruğundan çıkmamasını, alimlere danışmasını, soruşturmadan bir karar almamasını, reayayı hoş tutmasını, beyleri memnun etmesini istediğini bildirir.[15] Bütün bunlar genel itibarı ile bir yöneticinin uyacağı kurallardır. Bu ifadelerden tahtı Şehzade Orhan'a bıraktığı aşikardır. İçeriğinde "Daire-i Adliye""nin izleri vardır.[16] Halil İnalcık'ın belirttiği gibi egemenlik adalete bağlıdır.[17] Sonraki yüzyıllarda İdris-i Bitlisi, Neşri'nin net bir şekilde söylemediği vasiyet ifadesini "saltanat ve imaret mesnedimi ey bahtiyar oğlum sana bırakıyorum" diyerek Osman Gazi'nin ağzından dile getirmiştir.[18] Diğer kronik yazarları da tahtın Şehzade Orhan'a vasiyet edildiğine hem fikirdir.[19]

Diğer taraftan Alaeddin tarafından dile getirilen "Atam hâl-i hayâtında pâdişâhlıgı sana tefviz (bırakma, ihale) itmiştür, sen dururken bana ne iş düşer. Sen benim ulu kardaşumsın[20] ifadesi ile Osman Gazi'nin hayatta iken Şehzade Orhan'a tahtı bıraktığını vurgulanmaktadır. Alaeddin'in sözlerine iki sebeple tahtın ağabeyine yakışacağı anlayışı yüklenmiştir: Babasının padişahlık için Orhan'ı düşünmesi ve Orhan'ın büyük kardeş olması. Burada Alaeddin oldukça uzlaşmacı bir tutum içinde gösterilmiştir. İlerleyen dönemlerde diğer kardeşler için bu tarz ifadelerin yer almaması anlatıların doğruluk olasılığını güçlendirmektedir.

Orhan Gazi'nin tahta seçilmesinde sadece padişahın işareti değil aynı zamanda ahiler ve önde gelen beyler de etkili olmuştur. Kroniklerde Orhan Bey, bahadır, dilaver, yiğit ve ata iyi binen olarak tanıtılır.[21] Alaeddin'in ise zeki olduğu vurgulanır.[22] Öyle anlaşılıyor ki daha savaşkan olmak başlangıç dönemindeki padişah seçimlerinde etkili olmuştu. Alaeddin kaderine razı görünmektedir. Birçok kaynakta babasının ölümünden sonra Bursa'nın bir köyüne çekilmiş gösterilir. Fakat Celâzâde Sâlih Çelebi, Hadîkatü's-Selâtîn adlı esrinde Orhan Gazi'nin yanında fikirleri ile onu desteklediğini ve vezir olduğunu söyler. Savaşçı ruhu olmadığını varsayarsak iki durumun da olmuş olması olasıdır. Fakat hangisi olursa olsun bir uzlaşma görülmektedir. Bu uzlaşma Alaeddin'in hayatta kalmasını sağlar. Alaeddin ile Orhan Gazi'nin gönüllülük esası içinde pozisyonlarının belirlendiği sezilmektedir. Celâzâde Sâlih Çelebi, Orhan Gazi'nin padişah olmasını atalarının vasiyeti, kendinin istihkak ve liyakat sahibi olmasına bağlar. Makul ve makbul olanın yapıldığını ve buna kimsenin itiraz etmediğini ekler.[23] Sonuç olarak baktığımızda Dündar Bey'in öldürülmesi ile taht hanedanlıktan aileye geçti. Osman Bey'den sonra tacın aile içindeki seyri sancısız başladı. Bu sancısız başlangıcın vasiyetin getirdiği belirginlik ile sağlanmış olması kuvvetli bir ihtimal gibi durmaktadır.

Bilindiği gibi sadece Osmanlı'da değil bütün taht değişimleri bunalımlı geçer. İçerde makam ve pozisyon beklemekte, dışarda toprak almak niyetinde olanlar için taht değişimi harekete geçmek için mükemmel zamanlamadır. Oysa şehzadelerden birinin ön plana çıkarılması, karışık siyasi ortama yön verilmesini sağlayabilir. Böylece devletin önde gelenleri de tarafını seçerek ve biraz kaba bir tabirle "doğru ata oynayarak" güçlünün yanında yerini sağlamlaştırmaktaydı. Ayrıca işaret edilen şehzadenin eli de iyice güçlenmekteydi.

---

13 Oğuz Kağan destanında Oğuz, "Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurt eğer Kün o zaman sağ ise onundur" Bkz. A. Zeki Velidî, Togan, *Oğuz Destanı Reşidedin Oğuznâmesi,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 48.

14 Selçuklu hükümdarlarından Tuğrul Bey (1040-1063) kendi oğlu olmadığı için ölümünden sonra kardeşini oğlu Süleyman'ı vesayet etmişti. Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA,* C.41, İstanbul, 2012, s. 346; Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'da (1064-1072) Malazgirt savaşı öncesinde eşine ve Nizamü'l-Mülk'e, şehid olursa "yerime geçecek oğlum Melikşah"tır diye bildirmişti. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s. 13; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Sultan Alp Arslan'ın 1066 yılında Nişabur'da büyük bir törenle veliaht ilan ettiğini bildirdi. Bu tören sırasında Selçuklu emirlerinin kendisinden sonra Melikşah'ı sultan tanıyacaklarına yemin ettirdi. Alp Arslan Melikşah'ı ata bindirerek onun önünde, omzunda hükümdarlık ve tabilik simgesi gaşiye olduğu halde birkaç adım yürüttü. Bkz. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara, 1995, s. 77; Sultan Alâeddin Keykûbâd küçük oğlu İzzeddein Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht tayin etti. Ancak Keyhüsrev'in taraftarlarının giriştikleri düzenlemelerle Kılıç Arslan tahta geçemedi. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2004, s. 424; Claude Cahen, Keyhüsrev'in hem büyük oğul olduğunu hem de emirler tarafından desteklendiğini belirtmektedir. Bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yay., İstanbul, 1979, s. 141.

15 "...Osman oglu Orhan'a vasiyet itti kim, "ben vefât ittigün vakt beni Bursa'da Gümişli kubbe'nün altında koyasın ve dahı vasiyyetüm sana budur kim, "bir kimse kim sana Hak ta'âlâ buyurmadugı sözleri işrâ itse, kabul itmeyesin. Tanrı buyruğundan gayr iş işlemeyesin. Bilmedügini ulemâ-i şer'den istifsar idesin. Tahkîkin bilmeyince bir işe mübâşir olmıyasın. Ve dahı sana mutî olanları hoş tutasın. Ve dahı nökerlerüne in'âm u ihsânı eksük itmiyesün ki, el -insân abîdü'l-ihsân. Hâzâ muahharun min varakeyni merbut bi-âhiri". Bkz. Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* Haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 354-355; Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi, II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, TTK, Ankara, 1987, s. 147.

16 Daire-i Adliye, sekiz maddede şöyledir. Dünya düzenini sağlayan adalettir. Dünya bahçedir, duvarı ise devlet. Devletin nizamı şeriatla sağlanır. Şeriat da devletsiz korunamaz. Devlet ordusuz zapt edilemez. Mal olmadan asker olmaz. Malı üreten halktır. Halk padişaha adalet ile bağlanır. Bkz. Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar", *Türkler,* C. 11, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002, s. 39.

17 Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet,* Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 14.

18 Vural Genç, "İdris-i Bitlisî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahili ve Tercüme)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 278.

19 Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. 1, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s. 119; 15. Yüzyıl tarihçilerinden Kemal'in yazdığı Selâtîn-nâme'de ise Osman'ın Orhan'a vasiyet ettiği bildirilir. Pend-nâme başlığı altında Osman Gazi'nin ağzından nasihat verilir. Bkz. Kemal, *Selâtîn-nâme, s. 45-46.*

20 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 71.

21 *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay, İstanbul, 2008, s. 13.

22 Celâzâde Sâlih Çelebi, *Hadîkatü's-Selâtîn İnceleme-Metin*, Haz. Hasan Yüksel, H. İbrahim Delice, TTK, Ankara, 2013, s. 34.

23 Celâzâde Sâlih Çelebi, *Hadîkatü's-Selâtîn...*, s. 33.

Kroniklerde Orhan Gazi'nin babası gibi öleceğini anlayınca saltanatı Sultan Murad'a (Hüdevendigar) vasiyet eylediği belirtilir.[24] Ancak kardeşleri Halil ve İbrahim isyan ederler.[25] Murad tahtını sağlamlaştırmak için kardeş katlini uygular.[26] Bütün bunlara rağmen işaret edilen kişi tahta oturmuştur. Murat Hüdevendigar da savaş alanında yaralanıp vefat edeceğini anlayınca oğlu Yıldırım Bayezit'i vasiyet etti.[27] Yıldırım Bayezit'in tahta geçmesiyle vasiyet sitemi işlemeye devam etmiş oldu.

Erken dönem kronikleri Orhan Gazi'nin ve Sultan Murat'ın vasiyet ettiği hususunda sessiz iken ilerleyen dönemde yazılanlar nettir.[28] Bu durum sonraki dönemde şehzadelere gönderilen aşağıda bahsedeceğim işaretleri tarih yazarları vasiyet gibi değerlendirmiş olmalılar.

Ankara, Savaşı'ndan sonraki dönem, Osmanlı için olağanüstü bir zaman dilimiydi. Taht için bir varis atanamadı. Bütün şehzadeler varis oldu. Bayezit'in oğulları Süleyman, İsa, Mehmet, ayrı ayrı merkezleri tahtgah yaptılar. Musa'nın Timur tarafından Anadolu'ya gönderilmesi ile Osmanlı ülkesinde iç savaş yaşadı. Bu savaşlardan Çelebi Mehmet sultan olarak tahta oturdu. Sonradan Mustafa'da taht kavgalarına dahil oldu. Sultan I. Mehmet'in tahta çıkışında vasiyet yoktur. Liyakat vardır. I. Mehmet küçük oğul olmasına rağmen, stratejik düşünmesi, sabırlı davranması, devlet adamlarının gönlünü kazanması ile tahtı ele geçirmiştir.

1402-1413 yıllarını deneyimlemiş olan Sultan I. Mehmet ömrünün son zamanlarında, oğlu Murat'ın Amasya'dan derhal getirtilip tahta oturtulmasını istedi.[29] Sultan I. Mehmet ülkede bir daha kardeş kavgası yaşanmamasına yönelik tedbir almaya çalıştığı Dukas'ın bildirdiği şu ifadelerden çıkarılabilir: " İki evladum imparatorun ellerinde olacak, bu suretle Murad gâilesüz ve gürültüsüz bütün memleketin sahibi olacak, âsiler baş kaldıramayacaklar, küçük çocuklar ise haksız ölümden kurtulmuş olacaklar ve ömürlerinin sonuna kadar ihtiyaçları kardeşleri olan padişah tarafından temin edilecektir".[30] Sultan I. Mehmet'in söylediği farz edilen bu ifadeler vasiyet etmenin ve tahta aday göstermenin adeta gerekçelerini açıklamaktadır. Daha sonradan Hoca Saadettin içerde huzur sağlanması için Sultan I. Mehmet, Sultan Murat'ı yerine atadı olarak yorumlayacaktır:

"Güven, huzur idi çünkü dileği

Sultan Murad'a atadı yerini

Vasiyeti bu oldu o, şah gelsin

Üstünlük göğünün ayı yükselsin".[31]

Sultan II. Murat'ın 1442 yılında tahtı Sultan Mehmet adına feragat etmesi bir işaret olarak kabul edilebilir.[32] Âşık Paşazade'nin bildirdiğine göre Sultan II. Murat vasiyetnamesinde; "Halil'i nazır, oğlu Sultan Mehmed'i vasi edinmişti".[33]

24 *Vasiyet: Ala ey meyve-i bâğ-ı murâdım*
Şeh-i âli-haseb Sultan Murâd'ım
Reâyâ hıfzına sa'y et hemîşe
Her işte kendine kıl adli pîşe
Bu fâni mülke mağrur olma zinhâr
Tarîk-i şer'den dûr olma zinhar
Çün isyiklâl buldun saltanatta
Adâlet eyle dâim memlekette
Nizâm-ı âleme oğlum medâr ol
Serîr-i saltanatta ber-karâr ol. Bkz. Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi,* C. 1, s. 38; Ayrıca bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* I, s. 104.

25 Ahmedî, İskendernâme, tıpkı basım Yay. İsmail Ünver, Ankara, 1983, v. 66b.

26 Halil ve İbrahim öldürülmesi konusundaki tartışma için bkz. Akman, *Kardeş Katli,* s. 47.

27 Sultan-ı şehid-i saidin vassiyeti üzere livâyu vâlâyı saltanatı cenâb-ı Yıldırım Han'a ittifâk-ı teslim ve iktiza eyledi. Bkz. İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt,* C. II. Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Betav Yay., Ankara, 2008, s. 12.

28 *Vasiyet: Ala ey meyve-i bâğ-ı murâdım*
Şeh-i âli-haseb Sultan Murâd'ım
Reâyâ hıfzına sa'y et hemîşe
Her işte kendine kıl adli pîşe
Bu fâni mülke mağrur olma zinhâr
Tarîk-i şer'den dûr olma zinhar
Çün isyiklâl buldun saltanatta
Adâlet eyle dâim memlekette
Nizâm-ı âleme oğlum medâr ol
Serîr-i saltanatta ber-karâr ol. Bkz. Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi,* C. 1, s. 38; Ayrıca bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* I, s.104.

29 Âşık Paşaoğlu Tarihi, s. 80; "Rûhî Târîhi Oxford Nüshası- Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi", *Belgeler,* Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, XIV/18 (1992), s. 435; Kemal, Selâtîn-nâme, 135; *Oruç Beğ Tarihi, s.* 53; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi, C. I,* s. 188.

30 Dukas, *Bizans Tarihi,* Çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul, Matbaası, İstanbul, 1956, s. 78.

31 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* II, s. 116.

32 II. Mehmet'in kardeşlerinden Ali, Ahmed, Alaeddin Amasya'da, Hasan ve Orhan Edirne'de, vefat etti. Bkz. Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ, s. 306; Kemal, Selâtîn-nâme, 163-164. Babasının vefatından sonra Sultan Mehmet Küçük Ahmet'i hakkın rahmetine ulaştırdı. Bkz. Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ, s. 307.

33 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* s. 216.

Vasiyet sistemi seçilen kişinin tahta giden yolunu açmaktaydı. Böylece devlet erkanı arasında bir görüşe varılabilmesi için siyasi taban oluşuyordu. Vasiyet etme veya buna benzer yolla şehzadelerden birini öne çıkarma, istikrar için siyasi alt yapı hazırlama çalışmasıydı. Karara varılması kolaylaşıyor, bunalım ve fetret gibi adlandırılan dönemlere girilmesini önlemek için gerekli tedbir olarak görülüyordu. Diğer taraftan bu kararlar sultanların insani ve baba yanlarının yansımasıdır.

Orduda Komutanlık Görevi Verme

Kuruluş ve klasik dönemde Osmanlı padişah profili at üzerinde çizilirdi. Tahta çıkan padişahların bahadır, dilaver, yiğit ve iyi ata biner özelliklerine vurgu yapılırdı.[34] Gaza ve fetih yapacak, ordu komuta edecek, tebaası için ülkeler açacak, toprak tutacak[35] padişahtan övgü ile bahsedilirdi. Bu nedenle de padişahlar bu donanıma sahip olacak şekilde yetiştirilirdi. Padişahlar oğullarının hepsini bu konuda yetiştirmekle birlikte tahta çıkmasını düşündükleri çocuklarının yolunu açacak uygulamalar içinde olmuşlardır. Örneğin Orhan Gazi'nin tahta çıkmasında, Neşri, Osman Gazi'nin "Oğlu Orhan ile dört yana segirdürlerdi" diyerek seferlerde birlikte savaştıklarını vurgular.[36] Hatta kendisi Nikris hastalığına tutulup ayaklarından rahatsız olunca oğlu Orhan'ı Orhaneli (Edronos) fethine bizzat gönderdi.[37] Âşık Paşazade'nin "Osman Gazi'nin bu sefere niçin gitmediği" sorusuna cevabı ise "Oğlum Orhan benim zamanımda şevket bulsun" olmuştu.[38] Öte taraftan Alaeddin'de Orhan Gazi'nin tahta çıkması gerektiğini söylerken "atamızın duası ve himmeti seninledir anın içün kendi zamanında askeri sana koşmuş idi" ifadesi ile Orhan'ın padişah olmak için yetiştirildiği ve ön plana çıkarıldığını söylemektedir.[39] Öyle görünüyor ki bu atamalar erken dönemde padişah olmak için önemli bir işaretti.

Türk geleneğinde büyük oğulların protokolde önceliği vardı. Oğuz Kağan destanında Oğuz, şölenlerde üç büyük oğlunu, sağ yanına, üç küçük oğul da sol yanına oturmuştur.[40] Osmanlı teşrifatında sağ taraf sola göre daha üstte idi. Şehzadelerin ordu komutanı olarak atanmasında da bu hususa dikkat edildi. Büyük oğullar sağ kola, küçük oğullar sol kola atandı. Örneğin Sultan I. Murat Sırp kralı ile savaşırken sağ tarafta Bayezit Han, sol tarafta Yakup Çelebi yer aldı.[41] Sağ tarafın üstünlüğü bu kola atananların öne çıkmasında etkili olduğunu düşündürür. Bütün bunlar büyük oğulların tahta çıkma şanslarını yükseltir. Nitekim İdris-i Bitlisi "Babanın yerine şah olmak büyüğün hakkıdır" diyerek büyük kardeşlerin taht üzerindeki haklarına bizzat dikkat çeker.[42] Görüldüğü gibi tahta işaret edilenler genellikle büyük oğullardır. Bu bir bakıma çok şaşırtıcı değildir. Büyük oğul fiziksel olarak daha gelişkin olacağından önemli bir engeli yoksa gelecek için ilk planlamalar onun üzerinden yapılır.

Buradan hareketle Orhan Gazi muhtemelen taht için Şehzade Murat'dan önce büyük oğlu Şehzade Süleyman Paşa'yı düşünüyordu.[43] Kroniklerde Süleyman Paşa'nın fetihlerine ve dilaverliğine özel yer verilir.[44] Fakat onun vakitsiz ölümü ile Rumeli'nin fethi için ordunun başında Murat gönderildi.[45] Böylece işaret Murat'a geçti. Benzer bir durum II. Murat ile oğulları arasında yaşandı. II. Murat da Karamanoğlu üzerine oğlu büyük oğlu Şehzade Alâeddin ile gitmişti.[46] Alâeddin seferdeki başarıları ile babasının gözüne girmeyi başardı. Öyle ki Molla Hüsrev, Çandarlı Halil, Saruca ve İshak paşalar huzurunda düzenlenen vasiyetinde Amasya'da ölen oğlunun[47] yanına defnedilmek istediği gibi "evlâdumdan ve ensabundan her kim ki ölicek olursa benim yanuma komayalar ve katuma getürmeyeler" diyerek yanına Osmanlı soyundan birinin defnedilmesini yasakladı.[48] Bu II. Murat'in içinde bulunduğu üzüntüyü gösterdiği gibi Alaeddin yaşamış olsaydı taht için onu tercih ve vasiyet edeceğini de akla getirmektedir. Şehzadelerin komutan olarak atanması ile onların taht için yetiştirilmesini hedeflenir. Bu yolla şehzadeler kendilerini gösterme ve kanıtlama fırsatı bulur.

34 *Oruç Beğ Tarihi,* s. 13.
35 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* III, s. 39, 183 vd.
36 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ,* s. 54. Diğer kroniklerde bu durum vurgulanır. Bkz. Âşık Paşaoğlu Tarihi, s. 30-31; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* I, s. 46-47.
37 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ,* s. 131; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter,* Yay. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991, s. 18; Kemal Paşa-Oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter,* Yay. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991, s. 3,
38 "Onun için ki Orhan'ın dahi iki oğlu olmuştu. Hem de Osman'ın ayağında zahmeti vardı. Zahmet çekerdi. Hem de Oğlum Orhan benim zamanımda şevket bulsun" derdi. Bkz. Âşık Paşaoğlu Tarihi, s. 34.
39 Âşık Paşaoğlu Tarihi, s. 38.
40 Togan, *Oğuz Destanı...,* s. 48.
41 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* s. 125.
42 Vural Genç, "Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişîn II. Bayezid Kısmı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2014, s. 208.
43 Bir başka örnek olarak II. Murat'ın Alaeddin'i düşündüğünü söyleyebiliriz. Buna delil olarak da II. Murat şehzade Alaeddin'i ordu komutanı olarak Karamanoğlu İbrahim üzerine göndermişti. Alaeddin burada kendisini gösterme fırsatı bulmuştu. Bkz. *Oruç Beğ Tarihi,* s. 90; Fatma Kaytaz, *Behiştî Tarihi (791-907 / 1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 169.
44 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* s. 105- 112; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ,* s. 171-185; Kemal, *Selâtîn-nâme,* s. 52-62; Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârîh,* s. 381; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* I, s. 85-98; Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi,* I, s. 33;
45 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* s. 112.
46 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,* s. 643.
47 II. Murat'ın oğullarından Ali, Ahmet, Alaeddin Amasya'da, Hasan ve Orhan Edirne'de, vefat etti. Ayrıca bkz. Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ, s, 306; Kemal, Selâtîn-nâme, 163-164.
48 Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", s. 2.

Öte yandan bu tür görevlendirmeler tahta geçecek adayların taht için umutlanmalarına vesile olur. Yıldırım Bayezit tahta geçerken Yakup'un boynuna kement vurulması[49] verilen umudun geri alınması olarak yorumlayabilir. Bilindiği gibi Murat Hüdevendigar Kosova'da şehit olduğu zaman iki oğlu da savaş meydanında çarpışıyordu. Her iki evladın da komutanlık yapması ülke yönetiminde deneyim kazandıklarının göstergesi kabul ediliyordu. Şöyle ki, İdris-i Bitlisi "ahlâf-ı sultânîden iki halef-i pür şeref şâyeste-i rütbet-i şâhî ve cihânbâni" ifadesi ile iki kardeşin de taht için uygun adaylar olduğunu söylemiştir.[50] Muhtemelen bu kanıya ikisinin de savaşçı özelliklere sahip olması nedeniyle varıldı. Bu da ikisini de taht için uygun konuma getirmekteydi. Bu sonuç, adayların taht için istekli olacağına yoruldu. Bundan yola çıkan devlet adamları "fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür"[51] ayetini kılavuz kabul ettiler. Böylece vasiyet ile de öne çıkan büyük oğul Şehzade Bayezit tahta çıktı. Şehzade Yakup'a şehadet şerbeti içirilerek doğacağı düşünülen fitne defedildi.[52]

Fetret devrine son veren Sultan I. Mehmet, Börklüce Mustafa isyanının bastırılmasını Şehzade Murat'a vermişti.[53] Büyük oğul olmasına rağmen oldukça küçük yaşta olan Şehzade Murat, Bayezit Paşa'nın desteği ile isyanın bastırılmasını sağladı. Bu Şehzade Murat için önemli bir imtihandı.

Orduda komutanlık görevi vasiyet veya diğer yöntemlerden birinin liyakat olarak desteklenmesi için şehzadelere verilen bir fırsattı. Komutanlıkta başarılı olanlar avantaj kazanırdı. Tersi durumda yani şehzadeler komutanlık görevinde başarısız olurlarsa o zaman taht yolu ilahi takdire açık tutuluyordu. İdris-i Bitlisi Heşt Bihişt'inin Hâtimesi'nde Şehzade Ahmet'in "veliaht" yapılması ile ilgili çarpıcı bilgiler verir. Buna göre, II. Bayezit'in hastalanması ile devlet erkanı, çıkan ayaklanmanın (Şahkulu) bastırılmasında Şehzade Ahmet'in görevlendirilmesini ve düşmanı def ettikten sonra padişahlığa geçirilmesini teklif ederler.[54] Eserde devlet erkanının Şehzade Ahmet'i tahta geçirme telaşları şöyle aktarılır:

> "Vezir, naip ve diğer divan üyeleri sultanın huzurunda toplanıp; yüce sultanın en büyük evladı, saltana daha layık olduğu için, vefat etmeden önce Şehzade Ahmed'i huzurunuza çağırmanız daha iyi olur, mademki hastalıktan dolayı vücudunuzda rahatsızlıklar vardır; bu halifenizi saltana geçirin. Siz hayattayken kararlaştırılırsa bir başkası memleket sahip olmaya kalkışmaz. Babadan destek ve biat alırsa, adet ve geleneğe göre padişah olur. Herkes ile uyumlu olduğu için, onun padişahlığına karar verilmesi en uygun olandır".[55]

Şehzade Ahmet'in, yaşça büyüklüğü göz önünde tutularak devlet erkanının desteği ile "veliaht" yapılmıştır.[56] Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı o sırada çıkan Şahkulu isyanının bastırılması görevine II. Bayezit, Şehzade Ahmet'i atadı.[57] Gerek II. Bayezit ve gerekse devlet ricali Ahmet'in başarılı olacağını umuyor ve zaferin getirdiği güç ile tahta geçmesinin kolaylaşacağı ve sağlamlaşacağı inancını taşıyordu. Sonuç farklı olsa da mentalitenin aynı olduğunu söylemek gerekir.[58]

Payitahta Yakın Sancağa Atama

Feridun Emecen şehzade sancağı üzerinde yaptığı çalışmalarında, şehzadelerin sancağa gönderilmelerini ülüş sisteminin Osmanlı'da uygulama şekli olarak yorumlar. Buna göre şehzadelere ülke paylaştırılmıyor, merkezi idare ön plana çıkarılarak sınır sancaklarının kontrolünü sağlıyorlardı.[59]

Sancağa atanma taht için önemli bir deneyim idi. Osman Gazi, Şehzade Orhan'ın yetişmesi için Karacahisar Sancağı'nı vermişti.[60] Sınırlar genişledikçe ve taht varisleri arttıkça kimin tercih edildiğinin en önemli işare-

49 Bu kararda Savcı Bey olayı da etkili olmuş olsa gerekir. Murat'ın en küçük oğlu Savcı Bey,'i Rumeli'ye sefere çıkarken Bursa'yı korumak ile görevlendirdi. Fakat Savcı Bey burada kendi adına hutbe okutup, para bastırarak babasına isyan başlattı. I. Murat oğlu ile Bursa yakınlarında savaştı. Savcı Bey kaçmak durumunda kaldı. Yakalanarak önce gözlerine mil çekildi sonra idam edildi. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Savcı ", *İA*, C.10, 1964, s. 252; Akman, *Kardeş Katli,* s. 50.

50 İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, C. II, s. 12.

51 Bakara suresi 191. Ayeti "ve'l-fitnet ü eşddü mine'l kat'l" Bkz. İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, C. II, s. 12; Karamani Nişancı Mehmet Paşa'da Yakup'un öldürülmesini savunur. Bkz. Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* Çev. Konyalı İbrahim Hakkı (Osmanlı Tarihleri I, Haz. Atsız, İstanbul, 1949 içinde) s. 347.

52 Ve tercih-i sülük-i sünnet-i "idfa' billeti hiye ahsen" (Ey inanan kişi sen fenalığı en güzel şekilde defet...) Fussilet/34. Bkz. İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, C. II, s. 12; Bazı tarihçiler Yıldırım'ın Timur'a yenilmesini bir anlamda Yakup'un öldürülmesine bağlarlar. Bu konuda ayrıntılar ve tartışmalar için bkz. Akman, *Kardeş Katli,* s. 51-58.

53 Âşık Paşaoğlu Tarihi, s. 78; *Oruç Beğ Tarihi*, s.75, Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. 1, s. 182-183.

54 Orhan Başaran, "İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtime'si Metin-Çeviri-İnceleme", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı, Erzurum 2000, s. 134; Ayrıca bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* IV, s.31.

55 Başaran, İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtime'si, s. 131.

56 II. Bayezit'in Ahmet'e olan eğilimi için ayrıca bkz. Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme,* Yay. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, MEB, İstanbul, 1997, s. 148-149; Başaran, İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtime'si, s. 127.

57 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* IV, s.31.

58 Bilindiği II. Bayezit'den sonra Yavuz Sultan Selim geçer. İdris'i Bitlisi savaş sırasında sadrazam Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra Şehzade Ahmet'in çok değiştiğini, savaşmak isteğinden vazgeçtiği ifadesi ile taht ibresinin değişeceği alametlerini verir. Bkz. Başaran, İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtime'si, s. 134-135. Dönemin algısında sultanının savaşçı olmaması sultanlık yetilerine sahip olmadığı anlamını taşır.

59 Emecen, "Taşra Bürokrasisinin Kaynakları Şehzade Dîvânı Defterleri", s. 83.

60 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 54; Müneccimbaşı tarihinde ise Orhan'a Sultanöünü'nün verildiği yazılıdır. Bununla birlikte Büyük oğul Alâaddin Paşa'yı validesi ile birlikte Şeyh Edebali'nin hizmetini görmek için Bilecik'te bıraktığı belirtilmiştir. Bkz. Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr Müneccimbaşı Tarihi,* C.1 Yay. İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul (t.y.), s. 70.

ti sancağın payitahta olan uzaklığı oldu. 1470-1481 yıllarında Osmanlı sarayında kalmış olan M. Angiolello: Tahta namzed şehzadelerden büyük ve küçük olmalarının göz önünde tutulmaksızın yalnız onlardan hangisi daha önce İstanbul'a erişir ise saray halkının onu kolaylıkla sultan tanıyacağını bildirir.[61] Bu durum Osmanlı padişahları tarafından da bilindiğinden tahta aday gördükleri çocuklarını tahta kolay çıkabilmeleri için yakın sancaklara atama yoluna gittiler.

Fatih Sultan Mehmet ile oğlu Şehzade Bayezit'in aralarının açıklığı birçok kaynakta ifade edilir. Bu soğukluk bir anlamda coğrafi uzaklığa da yansımıştı. Bayezit İstanbul'a 145 saat uzaklıktaki Amasya'da sancakbeyi idi. Fatih Sultan Mehmet, oğlu Şehzade Mustafa'nın şaibeli vefatından sonra küçük oğlu Şehzade Cem'i Karaman'a atadı.[62] Karaman, Amasya'ya göre İstanbul'a 27 saat daha yakındı.[63] Bu o zamanın ulaşım araçlarına göre neredeyse yarım gün erken demekti.

İstanbul'a yakın sancağa atanma konusu Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Selim ve Şehzade Bayezit arasındaki taht kavgasını tetikleyen etkenlerden biri olmuştur. Şöyle ki, Şehzade Selim Manisa Sancağı'nda, Şehzade Bayezit ise Kütahya Sancağı'nda görev yapmakta idiler.[64] Bu pozisyon Bayezit'i Selim'e göre avantajlı kılmaktadır. Bayezit, Kütahya'nın İstanbul'a yakınlığını göz önüne alarak tahtın kendisine işaret edildiği düşünebilir. Nitekim gelişmeler bu düşünceye kapıldığını teyit etmektedir. Bu arada devletin önde gelenlerinin kendi kariyerleri için şehzadeleri birbirine düşürmeleri ile iki kardeş arasında anlaşmazlık baş gösterir. Bunun üzerine Kanuni tedbir olarak Selim'i Konya Sancağı'na Bayezit'ı Amasya'ya görevlendirir.[65] Bu atama kararı sonrasında şehzadelerin tutumu Gelibolu Mustafa Ali'ye göre Selim'in itaatkar, Bayezit'in ise isyankar olduğu doğrultusundadır. Mustafa Ali, Bayezit'in olumsuz tavrının nedeni olarak Kütahya gibi payitahta yakın bir sancaktan, Amasya gibi asitaneye uzak bir yere atanmak olarak gösterir. Amasya'ya görevlendirilmek Bayezit için adeta sürgündür. Bu durumu gözden düşme ve taht adaylığında ikinci sıraya inme olarak değerlendirmiştir.

Konya'daki şehzadelerin taht kavgalarından sonra Sultan Selim muhtemelen savaştan çok etkilenerek, şehzadelerin sancağa atanmalarında yeni bir usul getirdi. Bütün şehzadelerin sancağa atanmasına son verildi. Sadece büyük oğulun ataması yapıldı. Şehzade Murat'ı Manisa Sancağı'na görevlendirildi. Adı geçen sancak kendisinin ve babasının sancakbeyi olduğu yerdi. III. Murat da bu geleneği devam ettirdi. Şehzade Mehmet'in Manisa'da taht için yetişmesini sağladı. Böylece son sancağa çıkan şehzadeler bir anlamda rakipsiz yetiştiler. Bu sistem gizli olarak zaten var olan ekberiyet sisteminin hayata geçmesinde de adım oldu. I. Ahmet ise sancağa çıkacağı yaşta tahta çıktı. Bundan sonra da sancağa atama kalktı.

Elkab ile Öne Çıkarma

Bu alanda vereceğimiz örnek kardeş katlini yasallaştırdığı iddia edilen[66] bizzat Fatih Sultan Mehmet'e aittir. Fatih Sultan Mehmet her ne kadar bu yasayı çıkarsa da pratikte bunun olmasını istemediği anlaşılmaktadır. O da ataları gibi hayatta iken oğullarından küçük olmasına rağmen Cem'i ön plana çıkaran mesajlar verdi. Bilindiği gibi hazırlatmış olduğu kanunname ile birçok prosedür hayata geçmiştir. Bunlar kanun olmakla birlikte saray yaşamını organize eden düzenlemelerdir. Bu kanunname ile devlet erkanın protokoldeki yerleri belirlendiği gibi kimlerin hangi elkabı alacağı da tespit edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet şehzadelere verilecek elkab örneğinde bizzat Şehzade "Cem" in adını kullanmıştır.

> "Ve oğlum şehzade edâmallahu umrehûya hüküm yazılmak lazım gelse böyle yazıla: "Ferzend-i ercmend, es'ad ü emced vâris-i mülk-i Süleymânî nûr-ı hadaka-i sultânî tâc-ı ru'ûs'sselâtîn sâhibü'l-'izzi ve't temkîn mahzu lûtfi'llahi'l-ekrem oğlum Sultân Cem edâmallu bekâhû".[67]

Fatih Sultan Mehmet bu ifadesi ile oğlu Cem lehine tarafgirliğini göstermekte idi. Bu elkab ile Cem'i, işaret ederek devlet erkanına takdim etmekteydi.[68]

---

61 Giovan Maria Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmet,* Çev. Pınar Gökpar, Profil Yay., İstanbul, 2011, s. 168.

62 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481*, Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara, 2013, s. 86, 231.

63 Amasya -İstanbul, arası 145, Konya-İstanbul, arası 115 saattir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002, s. 76, 59.

64 Gülizar Kara, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin "Nâdirü'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 91.

65 Kara, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin...*, s. 91.

66 Osmanlı'da tahta geçme sisteminde Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesi'nde yer alan "ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdür ekser-i ulemâ dahi tecviz itmişdür anunla âmil olalar" ifadesi genel kanun kabul edilmiştir. Bunun genel kabul görmesi iki nedene dayanır. Birincisi, Fatih Sultan Mehmet, kanunnamesinin başında bunlar "atam dedem kanunudur" diyerek bir anlamda kanunun zaman açısından kapsama alanını genişletmesi, ikincisi ise kendisinden önce, gerek kardeşin kardeşi ve gerekse babanın oğlu Devlet-i Aliyye'nin düzeni için dar-ı bekaya yolcu ettiği örneklerin varlığıdır. Fakat bu örneklere rağmen Fatih Sultan Mehmet ulemanın görüşünü almış ve uygulamanın hukuki dayanağını hazırlamıştır. Kanunname için bkz. *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin),* Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 18.

67 *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âli Osman,* s. 25.

68 Bununla birlikte bazı kaynaklar II. Mehmet'in Bayezit'i vasiyet ettiğini bildirir. bkz. dipnot 11.

Kanuni Sultan Süleyman yukarıda değindiğimiz gibi oğullarından Şehzade Bayezit'in Amasya'ya gönderildikten sonra tavırlarının değiştiğini gözlemlemiştir. Bu nedenle Bayezit'e karşı cephe alarak aşikar bir şekilde Şehzade Selim'i desteklemiştir. Şehzade Bayezit, Şehzade Selim ile yaşadığı taht savaşında yenildikten sonra İran tarafına kaçmıştır. Bayezit'in kaçacağını tahmin eden Kanuni Sultan Süleyman, kuzey ve doğudaki sancaklara fermanlar göndererek oğlunun yakalanması konusunda yetkililere uyarılarda bulunmuştur. Bu fermanlarda kullanılan dil ve üslup net olarak Selim'in taht çıkacağının işaret eder. Fermanlarda Kanuni, Bayezit'i isyankar olarak tanıtır ve onun için bir elkab kullanmaz. Selim'i ise *ferzend-i ercmend* yani *şerefli evlat* olarak takdim eder.[69] Artık Bayezit için saltanat yolu tamamen kapanmıştır.

Sonuç

Ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir: Öncelikli olarak sıraladığım tahta geçecek şehzadeyi belirleme yöntemlerinin tabloda da gösterdiğim gibi genel bir uygulamaya dönüştüğü açık bir şekilde görülmektedir. Bu yaygın uygulamalar adeta bir adet-i kadime gibi algılanabileceğinin delili olarak kabul edilebilir. İkinci olarak bu yöntemlerle tahtın boşalması halinde büyük ölçüde veraset kavgalarının önü alınabilmiştir. Fakat bu bütünüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelmez. Tarihsel olarak baktığımızda daha çok erken dönemden itibaren taht adayı olarak zikir edilen ve kaynaklarda öyle olup olmadığını tam tespit edemediğimiz fakat tahta geçemediği için "düzmece" diye nitelenen birçok şehzade vardır. Bunlardan daha büyük olarak da Yıldırım Bayezit'in, Fatih Sultan Mehmet'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasında büyük çaplı bir kavgaya dönüşen ve hanedan sorunu haline gelen olaylar da mevcuttur. Ama bu büyük çaplı kavgalar yakın tehlikeli sonuçlar doğurmuştur. Kullanılan yöntemlerle devlet yönetiminde etkin olan kapıkulu, ulema ve diğer zümrelerin tercih farklılıklarını ortadan kaldırılarak biat etmeleri sağlanmış böylece daha kapsamlı tehlikeli gelişmeler önlenebilmiştir. Bu da yazılı olmayan fakat örtük bir biçimde uygulanan tahta geçişle ilgili uygulamaların varlığının kanıtıdır.

69 3 *Numaralı Mühimme Defteri,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, Hk. 1, 3, 8 vd.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Birinci El Kaynaklar

3 *Numaralı Mühimme Defteri,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtîn-nâme (1299-1490), Haz. Necdet Öztürk, TTK, Ankara, 2001.

Ahmedî, İskendernâme, tıpkı basım Yay. İsmail Ünver, Ankara, 1983.

Âşık *Paşaoğlu Tarihi,* Haz. Atsız, MEB, İstanbul, 1992.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* Yay. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

Başaran, Orhan, İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtime'si *Metin-Çeviri-İnceleme,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000.

Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme,* Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, MEB, İstanbul, 1997.

Celâzâde Sâlih Çelebi, *Hadîkatü's-Selâtîn İnceleme-Metin,* Haz. Hasan Yüksel, H. İbrahim Delice, TTK, Ankara, 2013.

Dukas, *Bizans Tarihi,* Çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul, Matbaası, İstanbul, 1956.

Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2007.

Gelibolu Mustafa Ali, *Künhü'l Ahbar, Dördüncü Rükn: Osmanlı Tarihi C. I, Tıpkıbasım,* TTK, Ankara, 2009.

Genç, Vural, "İdris-i Bitlisî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahili ve Tercüme)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007.

Genç, Vural, "Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişîn II. Bayezid Kısmı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

Giovan Maria Angiolello, *Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmet,* Çev. Pınar Gökpar, Profil Yay., İstanbul, 2011.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter,* Yay. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt, I-II.,* Yay. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Betav Yay., Ankara, 2008.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481,* Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara, 2013.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

Kanunnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Yay. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2007.

Kara, Gülizar, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin "Nâdirü'l-Mehârib" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* Çev. Konyalı İbrahim Hakkı (Osmanlı Tarihleri I, Haz. Atsız, İstanbul, 1949 içinde).

Kaytaz, Fatma, "Behiştî Tarihi (791-907 / 1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011.

Kemal Paşa-Oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter,* Yay. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi,* II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, TTK, Ankara, 1987.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)],* Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr Müneccimbaşı Tarihi*, C.1, Haz. İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul (t.y.).

Oruç Beğ Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay, İstanbul, 2008.

"Rûhî Târîhi, Oxford Nüshası- Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi", *Belgeler,* Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, XIV/18 (1992), ss. 459-472.

Sevim Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara, 1995.

Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. 1, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.

Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârîh Tarihin Aydınlığında*, Çev. Hasan Almaz, Mostar Yay., İstanbul, 2013.

Araştırma Eserler

Acar, Funda, "Şehzade-Sultan Bağlamında Klasik Dönem Osmanlı Saltanat Verasetinde Gücün Esas Alınması ve Kadın Soy Çizgisinin Iskat Edilmesi", *History Studies,* 9/5 (2017), ss. 1-24.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli,* Eren Yay, İstanbul, 1997.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yay., İstanbul, 1979.

Emecen, Feridun M., "İbrahim Han", *DİA,* C. 21, İstanbul, 2000, ss. 316-317.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", İslâm Araştırmaları Dergisi, 6 (2001), ss. 63-76.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, ss. 37-60.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, ss. 61-82.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara, 2013.

Emecen, Feridun M., "Taşra Bürokrasinin Kaynakları Şehzade Dîvânı Defterleri", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, ss. 83- 93.

Eroğlu, Haldun, *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Savcı ", *İA*, C.10, 1964, ss. 250-253.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.

İnalcık, Halil, "Osmanlı'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* XIV/1, 1959, ss. 69-94.

İnalcık, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul, 2000, ss. 11-23.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,* Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953.

Laszlo, Frenç, "Kağan ve Ailesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, trc. Şerif Baştav, I, 1941-1942, 1944, ss. 37-50.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Şiar Yalçın, Kar Yay., İstanbul, 2005.

Sümer, Faruk, "Tuğrul Bey", *DİA,* C.41, İstanbul, 2012, ss. 344-346.

Togan, A. Zeki Velidî, *Oğuz Destanı Reşidedin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili,* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 2004.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi,* C.4, 1958, ss. 1-19.

Yılmaz, Coşkun, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar", *Türkler,* C. 11, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002, ss. 34-44.

Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Or Kökü ve Kan Kelimelerinden Hareketle Orhan / Or Han Kişi Adı

Nurdin USEEV *

Giriş

Bireyin toplum içinde tanınmasını, başkalardan ayrılmasını sağlayan bir dil 'pasaportu' olarak görev yapan kişi adları bir milletin dünya görüşünü, kültürünü, tarihini ve inancını yansıtması açısından büyük bir önem kazanmaktadır. Özellikle Eski Türklerde kişi adı bireyin doğuştan ölümüne kadar taşıdığı bir ad değil, hayatın belli bir aşamalarında, şahısın toplum içindeki yerinin; ordudaki, yönetimdeki görevinin değişmesine uygun olarak değişen ve şahısın rütbesini, görevini,kişisel niteliklerini, bellirli bir erdemini yansıtan unvanlardan, epitetlerden oluşan, her zaman iki veya ikiden fazla ögeden kurulan takma adlardı[1]. Örneğin, II. Türk Kağanlığının güçlenmesinde çok büyük katkısı olan Köl Tigin'in ismi onun yüce gönlünü, fedakâr kişiliğini yansıtan **köl** epitetinden ve kağanın oğlu olduğunu bildiren **tigin** unvanından oluşmaktadır[2].

Biz de bu bildirimizde Eski Türk geleneğine göre verilen ve Osmanlı Devletinin gelişmesinde çok büyük emeği geçen Orhan Gazi'nin ismindeki Orhan / Or Han kişi adının anlamını çıkaramaya çalıştık. Orhan / Or Han kişi adının **or** ve **han/kan** kelimelerinden oluştuğu açıktır. Bundan dolayı söz konusu kişi adını anlamını tespit etmek için ilk önce **or** ve **han/kan** kelimelerini ele almak gerekmektedir.

Kan Kelimesi

Hükümdar anlamına gelen **kan** kelimesi Türkçede ilk Köktürk harfli yazıtlarda görülmektedir: Türk bodun **kanın** bulmayın Tabgaçda adırıltı, **kan**lantı, **kanın** kodup, Tabgaçka yana içikdi (*Türk halkı (kendi) hanını bulamayınca, Çin'den ayrıldı; han sahibi oldu; (fakat) hanını bırakıp Çin'e yeniden bağımlı oldu*) (Tunyukuk, 2)[3]; Oglanım, erde marımınça bol, **kanka** tap, katıglan (*Oğullarım, savaşta üstadlarınız gibi olun, hana hizmet edin, gayretlenin*!) (Suji, 9)[4].

Burada üzerinde durulması gereken husus hükümdarı bildiren **kan** kelimesinin semantik yapısıdır. V. Mahpirov, bu kelimenin Çincedeki *hükümdar* anlamına gelen **kvan** kelimesinden alındığını belirtmektedir[5]. G. Karaağaç, **kan** kelimesinin kökeninin Türkçe olduğunu ve Farsça, Moğolca gibi kelimelere Türkçeden geçtiğini düşünmektedir[6]. Bunun yanında **kagan** kelimesinin orta hece **ga** hecesinin düştüğü şekli olduğu da düşünülmektedir[7]. Bize göre söz konusu kelime M. Erdal ve T. Tekin tarafından *aile* anlamına gelen **ka** köküne isimden isim yapma /+ŋ/ ekinin getirilmesi ile yapıldığı düşünülen ve *baba* anlamına gelen **kaŋ** kelimesi ile kökdeş ve anlam bakımından ilişkili olabilir[8]. A. N. Kononov, Eski Türkçede nazal ŋ sesinin **n, g** seslerine dönmesini fonetik yolla kelime yapımının bir yolu olduğunu düşünmekte, örnek olarak **ya** kökünden türeyen **yan** 'yan taraf' ve **yak** 'sınır' kelimelerini göstermektedir[9]. Buna göre *baba* anlamına gelen **kaŋ** ve *hükümdar, kağan* anlamını veren **kan** kelimeleri **ka** köküne ŋ ve **n** seslerinin getirilmesi ile yapılmış kökdeş ve anlam bakımından ilişkili kelimeler olabilir. Demek ki **kan** kelimesi ile verildiğine göre hükümdar Eski Türkler tarafından aile reisi olan baba gibi kabul edilmiştir. Yani devlet denilen büyük ailenin babasıdır. Bu görüşümüzü destekleyen görüş

* *Dr. Öğrt. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZİSTAN, nuruseev@gmail.com*

1 Useev, N. *Yenisey Cazma Estelikteri I: Leksikası cana Teksttter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 206.

2 Useev, N. 'Köl Tigin Kişi Adı ve Manas Destanı', *Dil Araştırmaları*, Sayı 20, Bahar 2017, s. 147-156.

3 Tekin, T. *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara, 1994, s. 4-5.

4 Useev, N. *Yenisey Cazma Estelikteri*.... s. 504.

5 Mahpirov V. U. İmena Dalekih Predkov, Almatı, 1997, 128.

6 Karaagaç, G. 'Han ve Hakan Kelimeleri Üzerine', *E. Ü Edebiyat. Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. X (Üzbek. Bayçura Özel Sayısı), İzmir, 2001, s. 189-192.

7 Tenişev E. R *vd. Sravnitel'no-İstoriçeskya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Pratyurkskiy Yazık-Osnova. Kartina Mira Pratyurkskogo Etnosa Po Dannım Yazıka*, Moskova: Nauka, 2006, s. 531.

8 Erdal, M. *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I, Wiesbaden, 1991, s. 161.

9 Kononov, A. N. *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov (VII-IX vv.)*. Leningrad, 1980, s. 103-104.

S. Koca'ya aittir. Söz konusu bilim adamı kağana iktidar gücünün Tanrı tarafından verildiğini, Türk kağanı da kendisine verilen gücü halkın lehinde kullandığını, elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıttığını ifade ettikten sonra Tanrı tarafından Türk kağanına adeta 'babalık' görevi yüklendiğini belirtmektedir[10].

Or Kelimesi

Or Kökü tarihi Türk lehçelerinden sadece Karahanlı Türkçesinde, Divanu Lûgat-it-Türk'te geçmektedir. Söz konusu sözlükte **or** kelimesi sadece atın rengini bildiren ve *kızıl kahverengi* anlamına gelen bir kelime olarak açıklanmıştır: *or at - donu kırmızı ile sarı arasında bulunan at*[11].

E. V. Sevortyan, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde **or, oro, ur, uru** gibi şekillerde geçen ve *yükseklik; hendek; düşman saldırısına karşı koymak için düzenlenmiş yer, or; buğday, meyve toplanan çukur* anlamlarına gelen kelimeleri eski bir **or** kelimesinden türediğini düşünmektedir. Bundan başka bu kökten *yer, hükümdar sarayı* anlamını veren **orda** kelimesinin de oluşturulduğunu ilave etmektedir[12].

Orhan Kişi Adının Anlamı

F. Sümer, Urhan / Orhan kişi adını incelerken Çağatay Türkçesindeki *ur, yükseklik, yüksek yer, hendek, şehir ve kale yıkıntısı* anlamına gelen **ur / or** kelimesine değinmiştir[13]. Orhan Gazi'nin adını ayrı bir çalışmada ele alan S. Tezcan, Orhan kişi adının anlamını tespit ederken Divanu Lûgat-it-Türk'te geçen ve at rengi için kullanılarak *kızıl kahverengi* anlamına gelen **or** köküne değinmiş, ancak kullanım sınırlılığını ve Anadolu'da kullanılmadığını dikkate alarak Orhan / Or Han kişi adında yer aldığına şüpheyle bakmıştır. Adı geçen bilim adamı Orhan kişi adındaki **or** kökünün bir uyak kelime olduğunu düşünmektedir: *Kanımca,Türkmenlerden derlenen Oğuz Han rivayetlerindeki Or Ḫān* (veya Ur *Ḫān*) adının ilk ögesi (or veya ur) bir uyak kelimesinden başka bir şey değildir. İyi amca için bu adın seçilmesinin sebebi, sadece onun adını da kötü amcaların adlarına (Gür *Ḫān* ve Kür *Ḫān*'a) uydurmak idi[14]. Orhan kişi adının kaynağı olan Oguz Kagan Destanı Ö. Çobanoğlun'un deyimiyle 'Türk epik destan geleneği evreninin kutup yıldızı' olup, Türk dini hayatına, göçebe hayat tarzına, hâkimiyet anlayışına ve dünyayı algılama biçimine dair önemli ipuçları barındırmaktadır[15]. Dolayısıyla söz konusu destanda geçen ve olumlu imaja sahip önemli bir kahramanı bildiren Orhan kişi adının bir uyguruk kelime ile kurulduğunu düşünmek mümkün görülmemektedir. Çünkü Nart destanlarındaki kişi adlarının tarihî temelini inceleyen çalışmasında T. A. Guriyev, destanlardaki kişi adlarının tesadüfen verilmediğini, çünkü destanlardaki her kişi adı herhangi bir tarihî-kültürel değeri yansıtabileceğini belirtmektedir[16]. Bu görüş Oguz Kagan Destanı için de geçerlidir. Örneğin, Oğuz Kağan'ın ilk çocukları Güneş, Ay, Yıldız adını taşımakta ve uzayı temsil etmektedir. İkinci kadından doğan çocukları da Gök, Dağ ve Deniz adını taşımakta ve yeryüzünü temsil etmektedir. A. B. Ercilasun'a göre bu isimler Türklerin kâinatın yaratılışı hakkındaki ilk inanışlarının çok değişmiş olarak destana yansımasıdır[17]. Gördüğümüz gibi Türk kozmogonisi Oguz Kagan Destanında kişi adları vasıtasıyla yer almıştır. Dolayısıyla bu destanda geçen Orhan / Or Han kişi adının bir uyak kelimeden oluştuğunu iddia etmek yanlıştır. Ama S. Tezcan'ın söz konusu kişi adını birlikte geçtiği Kara Han, Gür Han / Kür Han kişi adlarıyla ilişkilendirmesi mantıklıdır. Çünkü bu kişi adlarının tamamında **han** kelimesi bulunarak bu kişi adlarını taşıyan ve kardeş olan şahısların hükümdar ailesine ait fertler olduğu yansıtılmaktadır. Demek ki **kara**, **gür / kür** ve **or** kelimelerinin ortasında anlam yakınlığı, içerik bütünlüğünün bulunması şarttır. Üstelik T. N. Kondratyeva, Rus destanlarındaki kişi adlarını inceleyen çalışmasında destanlarda özel isim olarak kullanılan kelimelerin hiç bir zaman kendi anlamını yitirmediğini, çünkü destanlarda geçen kişi adlarının herhangi bir tarihî, kültürel, dinî değeri taşıdığını ifade etmektedir[18]. Dolayısıyla Kara Han ve Gür Han / Kür Han kişi adlarındaki **kara** ve **gür / kür** kelimelerinin anlamlarına, kişi adlarındaki kullanım özelliklerine bakmamız gerekmektedir.

Siyah rengi bildiren **kara** kelimesi renk anlamından başka *güçlü, büyük, çok sayıdaki* anlamlarını da vermektedir[19]. Örneğin, Karahanlılar devletini kuran Kara Satuk Bugra Han'ın ismindeki **kara** kelimesi *güçlü, büyük*

10 Koca, S. *Türk Kültürünün Temelleri*, II. Cilt, Ankara, 2003, s. 67.
11 Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it-Türk* (çev., Besim Atalay), I. cilt, Ankara, 2013, s. 45.
12 Sevortyan, E. V. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasnıye)*, Moskova: Nauka, 1974, s. 466-468.
13 Sümer, F. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*, İstanbul, 1999, s. 37.
14 Tezcan, S. 'Orhan Gazi'nin Adı Üzerine', *Türkçenin Yükseliş Çağında Bursa'da Dil Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni* 4-5 Haziran 2010, (Editör: Hatice Şahin), Bursa, 2010, s. 28-36.
15 Çobanoğlu, Ö. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, 4. Baskı, Ankara, 2015, s. 13; Onay, İ. 'Türk Kültür Tarihi Bakımından Oguz Kagan Destanı ve Önemi', *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 171, 2013, s. 42.
16 Guriyev T. A. 'İstoriçeskaya Osnova Nekotorıh Antoponimov v Osetinskom Nartovskom Epose', *Folklor i İstoriçeskaya Etnografiya*, Moskova: Nauka, s. 107.
17 Ercilasun, A. B. 'Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler', *Makaleler. Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (yayına haz.: Ekrem Arıkoğlu), Ankara, 2007, s. 450.
18 Kondratyeva T. N. *Sobstvennıye İmena v Russkom Epose*, Kazan, 1967, s. 252.
19 Kononov, A. N. 'Semantika Tsvetooboznaçeniy v Tyurkskih Yazıkah', *Tyurkologiçeskiy Sbornik-1975*, 1978, s. 159-160; Rıskulova, T. Ş. *Semantika i Simvolika Tsvetooboznaçeniy Kara (Çernıy) i Ak (Beliy) v Epose Manas (S Sopostavlenii s Russkim Yazıkom)*, Avtoreferat Na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata Filologiçeskih Nauk, 2004, Bişkek, s. 10-11.

anlamına gelmektedir[20]. S. Sıdıkov ile D. İbragim,**kara** kelimesinin *kalıŋ, curt* kelimeleri ve etnonimler (Kara Kırgız, Kara Kıtay) ile birleştiğinde rengi bildiren siyah anlamında değil, *halk kütlesi, sıradan çok sayıdaki halk* anlamlarını verdiğini belirtmektedirler[21]. Bu bağlamda Kara Han kişi adındaki **kara** kelimesinin *büyük, güçlü* anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Gür / kür kelimesi de tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *gür, büyük, yüksek,* çok, kalın, güçlü, cesur anlamlarına gelmektedir[22].

Yukarıda belirtildiği gibi **or** kelimesinin de *yüksek* anlamı vardır. Bundan dolayı F. Sümer, Orhan / Or Han kişi adını ele alırken bu anlam üzerinde durmuştur. Orhan / Or Han kişi adıyla birlikte geçen ve ortalarında anlam yakınlığı, içerik bütünlüğü ve metin birlikteliği olan Kara Han, Gür Han, Kür Han kişi adlarındaki **kara** ve **gür / kür** kelimeleri kişi adlarında kullanıldığı zaman büyüklük, yükseklik ifade ederek şahısın toplumsal mevki açısından büyüklüğünü, mertebe, derece bakımından yüksekliğini yansıtmaktadır. Buna göre Orhan / Or Han kişi adındaki **or** kelimesi de **kara** ve **gür / kür** kelimeleri gibi söz konusu kişi adında *yüksek* anlamına gelerek bu kişi adını taşıyan şahısın yüksek mertebesini, kişiliğini göstermiş olabilir. Kara Han, Gür Han, Kür Han ve Orhan'ın hükümdarın oğulları, şehzadeler olduğunu dikkate alırsak bu anlam hem kullanım özelliğine hem de metnin, destanın genel anlamına uygunluk göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasında ve güçlenmesinde çok büyük emeği geçen Orhan Gazi'nin ismi Eski Türk kişi adlarına uygun bir şekilde verilen ve onun yüksek mertebesini, büyük kişiliğini yansıtan bir isimdir. Eski Türklerde görülen Kara Han, Kür Han / Gür Han kişi adlarıyla bir semantik bütünlüğü oluşturan Orhan / Or Han kişi adı *büyük han* anlamına gelerek bu kişi adını taşıyan adamın büyük başarılar elde eden, yüksek kişiliğe sahip hükümdar olduğunu yansıtmaktadır. Demek ki bu kişi adı Osmanlı devletinin ikinci hükümdarı Orhan Gazi'nin kişiliğine, mertebesine uygunluk göstermektedir.

20 Kononov, A. N. Semantika Tsvetooboznaçeniy ....., s. 159-160.

21 Sıdıkov, S. 'Kara Degen Sözdün Semantikası Cönündö', *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya*, 1983, s. 88; İbragim, D. 'Kazak Şairi Abay Kunanbayoğlu'nun Eserlerinde Kara Kelimesinin Kullanımına Dair', *Problemı İzuçeniya i Prepodavaniya Tyurkskoy Filologii: Preemstvennost' Pokoleniy, Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Nauçno-Praktiçeskoy Konferentsii Posvyaşennoy 80-letiyu M. Z. Zakieva i 10-letiyu Kafedrı Tatarskoy i Çuvaşskoy Filologii*, Sterlitamak, 2008, s. 254.

22 Sevortyan, E. V. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Bukvı 'V', 'G', 'D')*, Moskova: Nauka, 1980, s. 106-107.

KAYNAKÇA

Çobanoğlu, Ö. *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 4. Baskı, Ankara, 2015.

Ercilasun, A. B. 'Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler', *Makaleler. Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (yayına haz.: Ekrem Arıkoğlu), Ankara, 2007, s. 448-452.

Erdal, M. *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I, Wiesbaden, 1991.

Guriyev T. A. 'İstoriçeskaya Osnova Nekotorıh Antoponimov v Osetinskom Nartovskom Epose', *Folklor i İstoriçeskaya Etnografiya*, Moskova: Nauka, s. 107-118.

İbragim, D. 'Kazak Şairi Abay Kunanbayoğlu›nun Eserlerinde Kara Kelimesinin Kullanımına Dair', *Problemı İzuçeniya i Prepodavaniya Tyurkskoy Filologii: Preemstvennost' Pokoleniy, Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Nauçno-Praktiçeskoy Konferentsii Posvyaşennoy 80-letiyu M. Z. Zakieva i 10-letiyu Kafedrı Tatarskoy i Çuvaşskoy Filologii*, Sterlitamak, 2008, s. 352-355.

Karaagaç, G. 'Han ve Hakan Kelimeleri Üzerine', *E. Ü Edebiyat. Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. X (Üzbek. Bayçura Özel Sayısı), İzmir, 2001, s. 189-192.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it-Türk* (çev., Besim Atalay), I. cilt, Ankara, 2013.

Koca, S. *Türk Kültürünün Temelleri*, II. Cilt, Ankara, 2003.

Kondratyeva T. N. *Sobstvennıye İmena v Russkom Epose*, Kazan, 1967.

Kononov, A. N. 'Semantika Tsvetooboznaçeniy v Tyurkskih Yazıkah', *Tyurkologiçeskiy Sbornik-1975*, 1978, s. 159-180.

----------. *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov (VII-IX vv.)*. Leningrad, 1980.

Mahpirov V. U. İmena Dalekih Predkov, Almatı, 1997.

Onay, İ. 'Türk Kültür Tarihi Bakımından Oguz Kagan Destanı ve Önemi', *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 171, 2013, s. 29-44.

Rıskulova, T. Ş. *Semantika i Simvolika Tsvetooboznaçeniy Kara (Çernıy) i Ak (Beliy) v Epose Manas (S Sopostavlenii s Russkim Yazıkom)*, Avtoreferat Na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata Filologiçeskih Nauk, 2004, Bişkek.

Sevortyan, E. V. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasnıye)*, Moskova: Nauka, 1974.

----------. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Bukvı 'V', 'G', 'D')*, Moskova: Nauka, 1980.

Sıdıkov, S. 'Kara Degen Sözdün Semantikası Cönündö', *Tyurkologiçeskiye İssledovaniya*, 1983, s. 84-91.

Sümer, F. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*, İstanbul, 1999.

Tekin, T. *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara, 1994.

Tenişev E. R *vd. Sravnitel'no-İstoriçeskya Grammatika Tyurkskih Yazıkov, Pratyurkskiy Yazık-Osnova. Kartina Mira Pratyurkskogo Etnosa Po Dannım Yazıka*, Moskova: Nauka, 2006.

Tezcan, S. 'Orhan Gazi'nin Adı Üzerine', *Türkçenin Yükseliş Çağında Bursa'da Dil Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni* 4-5 Haziran 2010, (Editör: Hatice Şahin), Bursa, 2010, s. 28-36.

Useev, N. 'Köl Tigin Kişi Adı ve Manas Destanı', *Dil Araştırmaları*, Sayı 20, Bahar 2017, s. 147-156.

----------. *Yenisey Cazma Estelikteri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları, 2011.

Karadeniz Ereğlisi, Seyyid Nasırullah ve Orhan Bey

Enver KONUKÇU *

Anadolu üç deniz ile çevrilidir. Akdeniz ve Ege, Marmara ve Karadeniz isimlerini taşımaktadır. Karadeniz,[1] Doğu-Batı uzantısına sahip olup, İstanbul Boğazı ve Batum ile sınırlıdır. Diğer denizler gibi girintili çıkıntılı olmayıp, gözle görülür düz sahillere sahiptir. İstanbul Boğazından sonra Riva, Şile, Kefken ve Kerpe, Karadeniz Ereğlisi, Amasra, Sinop, Trabzon ve Batum çizgisindeki yerleşim yerleri, tarihi akış içinde gelişmelerini limanlara borçludur.[2] Karadeniz Ereğlisi, İlk ve Orta çağlarda Herakleia Pontika[3] adını taşıyordu. Akçakoca ile Amasya arasında, denizde sona eren bir burunun doğusunda, tabii limana sahiptir. Diğer Ereğli kentlerinden ayırd edilmesi için Karadeniz, kendisine sıfat teşkil etmiştir. Herakleia Pontica, bahr-ı Siyah Ereğlisi,

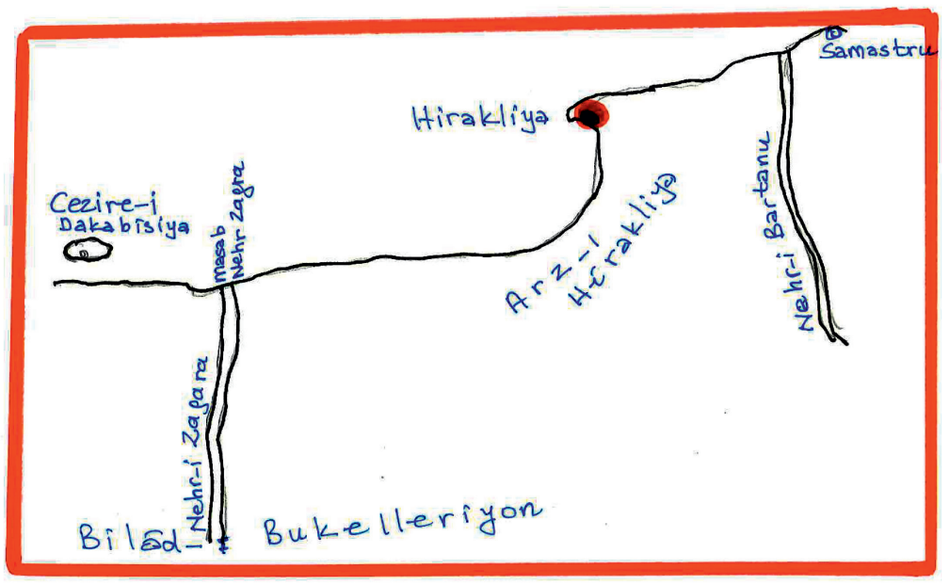

Ebû Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin İdris el-Hammûdî el-Hasanî el-İdrîsî (110-1165) Kitâbü'r-Rucerî/Kitâbü'n-Nüzhetü'l Müştak fi İhtiraki'l-Âfâk'daki haritasında "Arz-ı Hirakliya."

İdrisî, Sicilya Kralı II. Ruggiero (ki Norman asıllıdır)'nun danışmanıdır. Onun adına bu eseri yazmıştır. Birçok ülkeden bahsetmiş ve haritasını yapmıştır. Konrad Miller tarafından yayımlanmıştır. Mappe Arabicae adını taşır. 1926-1931 basımlıdır. Arz-ı Hirakliya haritası, XII. Yüzyıl yapılanmasını göstermektedir. Hirakliya'nın yeri doğru tesbit edilmiştir. Bartın Çayı (Nehr-i Bartuna) batısındaki ve Ereğli'ye yakın araziye Arz-ı Hirakliya denilmiştir. Bunun güneyi Bolu tarafını da içine alan Bizans Thaması Bukelleriyon diye "bilâd:ülke" olarak zikredilmiştir. Nher-i Bartuna yanındaki Samastru, şimdiki Amastra'dır. Ereğli'nin batısında, coğrafi ve ticâri ilişkilerin bulunduğu Cezire-i Dakabisiya, Daphnusia'dan bozulma isimdir ve Kefken'dir. Nehr-i Zag(a)ra ise

* *Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi.*

1 Bkz: A. Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara, 2001, s. 1-5.

2 Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, çvr: A. Pekman, İstanbul, 1993, s. 1-15, 11-15, 17.

3 D. Asheri, Über Die Fruhgeschicte von Herakleia Pontike, Wien 1972; W. Hoephner, *Herakleia Pontike: Ereğli*, Wien, 1972; H. L. Polsberw, *De Rebus Herakleae Ponti Libri*, Brandenburg, 1833; S. Y. Saprykin, *Herakleia Pontiiskaya i Kersonnesos Tavrichesky*, Moskow 1986; J. H. Schneiderwith, *Heraklea am Pontus*, Heiligenstadt, 1882; A. Steine, *Das Pontische Herakleia*, Münster, 1870; T. Akkaya, *Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisinin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserleri)*, İstanbul, 1994; T. Aygün, *Karadeniz Ereğlisi Tarihi*, Ankara 1960; S. Çıladır, *Karadeniz Ereğlinin Tarihi*, Karadeniz Ereğli, 1994; T. Ergün, *Karadeniz Ereğli-Herakleia Pontika*, ?, 2002.

Sakarya'dır.[4] Karadeniz Ereğlisi[5] gibi şekillerle zamanımıza kadar gelmiştir. Kuzey-batı Anadolu'da, Galatia, Paphlagonia ve Bithynia'nın her zaman önemli iskelesi olmuştur.[6] Araştırmacıların en çok ilgi gösterdikleri sahil şehri Ereğli'dir. Yabancı ve yerli araştırmacılar daha çok eski zamana ait Ereğli'nin geçmişini yazmışlardır ve sayıları da epey çoktur.

Osmanlılarca ele geçirilişi 4 Temmuz 1360'dır ve bunu Orhan Bey (1326-1362) gerçekleştirmiştir. 1071 Malazgird Zaferinden sonra, değişen Bizans politikalarına karşı harekete geçen Selçuklular Melikşah zamanında da Karadeniz Ereğlisi sınırlarında görülmüşlerdir.[7] Daha sonra da Ereğli-Gerede ve İznik uc veya ucat haline getirilmiştir.[8] Bizanslı Komnenoslar, Laskarisler ve Palaiologoslar,[9] Ereğli'nin de bağlı olduğu hanedanlardır. 1204'deki Latin hakimiyetinde ise Trabzon Komnenosları,[10] Laskarisler aleyhinde toprak ilhaklarında girişmişler ise de, İznik'tekiler buna engel olmaya çalışmışlardır.[11] Yazıcızâde Âli'nin Leşkeri İli diye sözünü ettiği Bizanslı hanedan, aslında Lazkarislerdir. Karadeniz sahillerinde Latinlerden Venedik ve Cenevizlilerin hakim duruma geçmesinden tabii olarak Ereğli de etkilenmiştir. Şile, Kefken-Kerpe, Dia ve Ereğli 'de Bizanslılar ile birlkte Laskarislerin de yaşadığı gözlenmektedir. Palaiologoslar da dahil siyasi gelişmeler, Pakhymeres[12] ile Gregoras[13] tarafından tarihlerinde anlatılmış ise de, Ereğli'ye dair bilgiler oldukça azdır. Üstelik Gregoras, köken olarak Ereğlili bir aileden idi.[14] Yine de, bahsettikleri olaylar içinde az da olsa yeterlidir. Onların sözünü ettiği hâdiseler arasında Ereğli'nin kendi başına kaldığı aşılmaz surları sayesinde de Türklerin baskısından epeyce zaman kurtulmuştur. Bu durumda şehir, bulutlar arasında ışıldayan yıldızlara benzetilmiştir.

Ereğli Çevresinde Osmanlılar

Cengiz Han'ın Moğolları ile Harezmliler arasındaki mücâdeke Türkistan'daki dengeleri alt üst etti. Harezmlilerin yenilgisi ve oğul Celâleddin Harezmşah'ın maceralarla dolu çatışmaları, sonunda Hindistan kapılarından İran'a ve Doğu Anadolu'ya gitmeleri Nesevî'nin Siret-i Celâleddin Harezmşahi'de,[15] tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Harezmlilerin koruyucu kanatları altında Türkistan'daki kabilelerin de aynı şekilde Moğol kılıçlarına yem olmamak için batıya göçleri de tam bir karışıklık içinde devam etmiştir. Süleyman Şah, kendisine bağlı Kayılar ile Azerbaycan'a, Sürmeli Çukuruna ve Erzurum-Erzincan'a göç edilmiştir.[16] Ancak, Suriye'de, fırat yakınlarında Caber Kalesi civârında, nehri geçerken hayatını kaybetmesi de Kayılar için büyük kayıp olmuştur.[17] Kabileyi oradan alıp, Sivas-Ankara yolu ile Kütahya'daki Domaniç yöresine getiren de bu gâzimizdir. Yaylak ve kışlak hayatını idame ettiren Ertuğrul da epey yaşlı iken, Sakarya yakınındaki Söğüt'de hayata veda etmiştir. Oğuz ve Kayı töresince, Söğüt'de toprağa verildikten sonra, oğlu Osman kabilenin yönetimini üstlendi. 1299'da, beylik tahtına oturdu.[18] Bizanslı tekfurlarla ardı arkası kesilmeyen mücâdelelere girişti. Bizans Bithynia'sının bir çok kasaba ve şehrini ele geçirdi. Ona bu gâza ve akınlarda yakınlık gösterenler arasında Akçakoca, Konur Alp ve Abdurrahman Gâzi vardı.[19] Âşıkpaşazâde, Neşrî, Rûhi, Hâdîdi, Oruc ibn Adil Tevârih-i Âl-i Osmanları ilke bu devre ait önemli bilgiler verirler.[20] Aşağı Sakarya boyları ile Karadeniz'e kadar olan yöreler, Bithynia'nın Thynia ve Mariandynia'sı bu yiğitlerce ele geçirilmiştir. Sadece, surlarını, şimdilik aşamadıkları kalelere arasında Bursa, İzmit, İznik ve Ereğli vardı.[21] Orhan Gâzi'ye yarar yoldaşlardan Akçakoca Sakarya Nehrinin batısında, Boğaza ve Karadeniz'e kadarki yerleri Nikomedia/İzmid hariç ele geçirmiş ve buraların yönetimi Akçakoca'ya Akçakoca İli çoğu zaman da Koca İli mülki adı ile verilmiştir.[22] Orhan'ın, babası Osman'ın yanına kattığı diğer kumandan da Konur Alp idi. Palaiologoslar'ın II. Andronikos'unun Sakarya doğusundaki arazisi, Regio Tarsia, Lateas ve Demetrium gibi yerleşim yerleri de bu alp[23] tarafından Beylik topraklarına katılmıştı. Konur Alp'ın Akyazı sonra, gece gündüz demeden giriştiği ikinci akın Hypios Nehri'nın

4 K. Müller, *Mappae Arabicae*, Stutgard 1926, Harita: V, s. 4-5; Kâtib Çelebi, *Cihânnüma*, İstanbul, 1145, s. 653.
5 Kâtib Çelebi, s. 653.
6 Bkz: not 3.
7 Bkz: Z. V. Togan, *Umûmi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 534.
8 Yâzıcızâde Âlî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, İstanbul, 2009, s. 854.
9 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ankara, 2015, s. 325 vd.
10 İ. Tellioğlu, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon, 2009.
11 İ. Tellioğlu, *a.g.e.*, s. 28 vd.
12 Bkz: G. Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İ. B. Barlas, İstanbul, 2009, s. 19, 23-25.
13 Not: 12.
14 Nicephori Gregorae Byzantia Historia, Haz. L. Schopeni, Bonnae 1829-1855, s. 20.
15 Bkz: *a.g.e.*, Haz. Mücteba Minovi, hş. 1365.
16 E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 139.
17 E. Afyoncu, *Süleyman Şah Türbesi*, İstanbul 2015, s. 1-6.
18 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972 I, s. 97-112.
19 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 551-552.
20 Âşıkpaşazâde, *Osman Oğulları'nın Tarihi*, Haz. K. Yavuz-M. A. Y. Saraç, İstanbul, 2003; Ruhî, Ruhi Tarihi, Çev. Y. Yücel-H. E. Cengiz, *Belgeler*, XIV/18 (1989-1992), s. 374-443; Hâdîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. N. Öztürk, İstanbul 1991; *Oruç Bey Tarihi*, Haz. N. Öztürk, İstanbul 2007.
21 E. Konukçu, "Konuralp İli", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV (2014), s. 15-24.
22 E. Konukçu, *Akçakoca ve Kocaili*, Kocaeli, 2016, s. 162 vd.
23 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 83; H. İnalcık, "Konur Alp Gâzi'nin Düzce Yöresini Fethedilmesinin Tarihi Şartları", *Düzce'de Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Ed. A. Ertuğrul, İstanbul 2014, s. 11-15.

aktığı şimdiki Düzce Ovasının kuzeyinde, Ereğli gibi büyük kentlerden olan Prusias pros Hypios,[24] Uzuncabel Savaşından sonra ele geçirilmişti. Ereğli'nin de zamanı geldiğinde, bu kahraman eliyle topraklara katılacağı düşünülüyordu. Fakat, Koca İli örneğindeki gibi Konur Alp de Prusias pros Hypios Ovasına sahip olmuş ve beylik mülkiyetine Konur Alp İli diye geçirilmiştir.[25] Osmanlı kaynaklarında, Bithynia'nın bu tahkimli ve büyük kenti de Tuz Bazarı diye zikredilmektedir. Hemen belirtelim ki, Tuz Bazarı'nın Tuz ile ilgisi yoktur. Düz Bazarın XIV. yüzyıldaki yazılışıdır. Yani "D", "T" ile belirtilmiştir. Konur Alp, kendisine merkez olarak Prusias pros Hypios'u seçmiştir.[26] Kuruluşu itibarı ile Nikomedia ve Ereğli'yi andıran kale de zamanla Eski Bağ'dan Eskiba(ğ) a dönüşmüş ve yerli söyleyişde de Üskübiye çevrilmiştir.[27] XVI. yüzyıla ait Tapu Tahrir Defterlerinde, bu yeni kente "Üskübi, Konurapa dahi derler" kaydı düşülmüştür.[28] İbn Kemal de, Konur Alp ile ilgili bilgilerinde, bu husûsa dikkat etmekte, "darü'l-makarr"ının da adı geçen yer olduğunu belirtmektedir.[29] Yeni oluşan Konur Alp İli'nin sınırları da, böylece teşekkül etmiştir. Batıda Akyazı, kuzeyde Akçaşehir/Diospolis, doğuda Yığılca ve Bolu, güneyde ise Mudurnu mevcûdtu. Konur Alp ile birlikte Bithynia'nın eski kültüre ait bütün mevkileri de Türkçeleşmiştir. Konur Alp 1328'e kadar da, Mudurnu, Bolu, Filyos Vadisi dolayısıyla Mengen ile Devrek'i Osmanlı mülküne katmıştır. Yönetimi de nökerleri olan Hızır Bey ile Eflagan Bey tarafından üstlenilmiştir. Buraları da "il" statüsünü korumuştur.[30] Gerede'de ise Şah(in) Bey saltanat sürüyordu ki İbn Battûta ile El-Ömerî bundan söz ederler.[31] Candaroğulları ile sınır da Saftanbolu kalesi idi. Konur Alp'in Gerede Beyi ile ilişkileri karanlık kalmaktadır. Osmanlı kaynakları ise sadece bu yörelerin ismen alınışını yazmaktadır. Konur Alp, Akçakoca'dan hemen sonra yaşlılıktan dolayı hayata veda etti. Kendisi Konrapa/Konura Alp'de toprağa verildi.[32] Ama, 1326'da tahta geçen Orhan Bey, babasından miras kalan dostluk nedeni ile bu komutanların "il"lerinin teşkilat olarak devamını sağlamıştır (1328).

Candaroğlu Süleyman Paşa'nın çağdaşı olarak, Bizans kaynaklarında Amourios bahis konusu edilmektedir.[33] Bunların da sınırları, Konur Alp gelmeden önce, Sakarya nehri ile Paphlagonia (Kastamonu) yöresi idi. Bithynia'nın sonunu bunlar ve Konur Alp hazırlamıştır. Ancak, Karadeniz sahilindeki Akçaşehir'in durumu ve nasıl ele geçirildiği kaynaklarda zikredilmemektedir. Daha sonraları, burası da "Kerameddinliler"ce iskân olunmuş ve daha sonra da Timurtaş oğlanlarından Baki Çelebi'ye tımar olarak verilmiştir.[34]

Akçaşehir'in batısında, şimdilerde Değirmen Ağzı denilen yerde Karadeniz'e dökülen aynı isimli akarsunun hemen yakınında, kayalık zemin üzerindeki kale, halk arasında Ceneviz Kalesi diye anılmaktadır. Vakti ile Akçakoca tarihi yazarı M. Özkök, kale hakkında inceleme yaptığında, Bizans imparatorlarına ait bakır paralar bulmuştur. Bundan da, savunma yerinin tarihi eskiliği ortaya çıkmaktadır. Akçaşehir, Alaplı ve özellikle Baba Burnu tarafları çıplak gözle net bir şekilde izlenebilmektedir. Akçaşehir'in ne zaman Osmanlı hakimiyetine girdiği hâlâ karanlıktadır. Kasabanın ve dolasıyla kalenin doğusunda Değirmen Çayı gibi denize dökülen akarsuların en meşhuru Aftun'dur. İki ayrı köy halinde göze çarpan yerleşim yerinin epeyce eski bir tarihe sahip olduğu görülüyor. Bolu Defter-i Hakanî Defterinde Aftun-ı Süfla ve Aftun-ı Ulya gibi iki ayrı köy halinde bulunduğuna işâret edilmektedir. Bu köyün bir başka özelliği de, çandı camiler stilinde, Orhan Gâzi Câmii'ne sahip oluşudur.[35] Eskiden, sadece deniz yolu ile Ereğli ulaşımı sağlanırken, orman içinde de uzanan yol kalıntıları günümüzde de vardır. Akçaşehir'den düz bir sahilin biraz ileride birden kuzeye dirsek yaptığı görülmektedir. Burası da Alaplı'dır. Bir ara Samako diye de anılan yerleşim yeri, aynı ismi taşıyan akarsu yanındadır. Vakti ile Çele diye de anılan sıradağın doğudaki uzantısı Orhan Gâzi adını taşımakta idi. Alaplı, aynı zamanda güneyindeki saf Türkmen yerleşmesi olan Yığılca ile de komşudur. Çayırlı Ahmedciler adını da taşıyan Yığılca'ya bağlı bir başka Alaptura köyü de vardır. Her iki isim Alap kaynaklıdır. Yerli söylenişte Alp, genelde Alap olup çıkmıştır. Yığılca ve çevresinde de Orhan Bey'e nisbet edilen çandı camiler, buraların da Ereğli'den önce Osmanlı Beyliğine bağlı olduğunu göstermektedir. Alaplı2nın kuzeye çıkan yolu Gülüç Nehri'nden geçmekte idi ki, taş köprü de Gülüç yerine Orhan Köprüsü diye isimlendirilmişti.

24 E. Konukçu, "Konur Alp ve Çevresi", *Düzce'de Tarih ve Kültür*, İstanbul, 2014, s. 16-23.
25 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 88.
26 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 83.
27 W. Ainsworth, "Notes on a Journey from Constantinople, by Heraklea to Angora", *The Journal of the Royal Geographical Society*, IX (1839), s. 220.
28 *428 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, Ankara, 1994, II, s. 417, 422, 491, 537-8, 540-1, 543, 579.
29 İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, Haz. Ş. Turan, Ankara 1991, II, s. 27-28.
30 İl hakkında bkz: S. Çağatay, "İl, Ulus ve yönetenler", *AÜ. DTCF Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara, 1974, s. 281-284.
31 İbn Battûta, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Haz. A. S. Aykut, İstanbul 2004, I, s. 437-438; Şihâb ed-Dîn b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çev. D. A. Batur, İstanbul, 2014, s. 147.
32 İbn Kemal, *a.g.e.*, s. 28.
33 Z. G. Öden, "Umuroğulları Hakkınnda Bazı Görüşler", *XII. TTK-1994 Bildirileri*, II, s. 595-604; K. Z. Taş, "Kuzeybatı Anadolu'da Az Bilinen Bir Beylik: Umuroğulları", *XII. TTK Bildiriler-1994*, s. 595-603.
34 Bkz: not 28.
35 A. Ertuğrul, "Düzce Yöresinde Fetihler Dönemine Nispet Edilen Câmiler", *Düzce'de Tarih ve Kültür*, İstanbul, 2014, s. 392-423.

Orhan Bey Ereğli Önlerinde

Pakhymeres, Ereğli'nin Türkler tarafından ele geçirilişini 4 Temmuz 1360 diye vermektedir.[36] Bundan başkaca da, tarihi kayıt mevcûd değildir. Yukarıda temas edildiği gibi aslen Herakleia Pontikalı bir aileye de mensup olan, Nikephoros Gregoras, hayatının önemli bir bölümünü merkez Konstantinopolis'de geçirmiştir. Orhan Bey'in Konur Alp İli veya Bolu-Çağa-Mengen ve Devrek üzerinden mi yöreye, Ereğli Kalesi önlerine geldiği bilinmemektedir. Deniz yolunu kullanmadığı biliniyor. Zira, su yolunda, Bizanslı ve Ceneviz-Venedikli yelkenlilerin kol gezdiği, kuvvetlerini de bu nedenle tehlikeye atmadığı düşünülebilinir. Akçaşehir yolunu da kullanması mümkün değildir. Zira bu bölümde arazi oldukça engebelidir ve ancak, XIX. yüzyılda, burası ile Ereğli'nin irtibatı sağlanabiliniyordu. Osmanlı tarihlerinde de Ereğli Seferinden bahsedilmiyor. Konrapa-Yığılca yolu da kuvvetlerin Ereğli'ye gidilmesi mümkün görülmemektedir. Belki de, muhtemelen, Çağa-Mengen ve Devrek'e ulaşılmış oradan da Baba Dağı yolu ile Ereğli'nin doğusunda inilmiş olması ihtimali de vardır. Orhan Bey, saltanatının otuz dört-otuz beşinci yılında idi. Yaşı hayli ilerlemişti. Ayrıca, karaciğerinden de rahatsızlığı oluyordu. Bursa, İznik ve Nikomedia/İzmit gibi aşılmaz surları, şansının yardımı ile alabilen Orhan Bey, 1360 yılının sıcağında, kutsal bir kişi ile tanışmıştı. Bu da, orduya, fetih için hayır duada bulunan Seyyid Nasrullah idi.

Nasrullah'ın Orhan Bey'den Dileği

Seyyid sıfatlı ve Halvetiye'nin yöredeki temsilcilerinden olan Nasrullah/Nâsırü'l-lah, XIV. yüzyılda yaşamıştır. Ailesi ve kimliği hakkında bilgi yoktur. Azerbaycan'da, Şirvanşahların merkezi olan Bakü'de gömülü olan ve 1463'de hayata veda eden Seyyid Yahya-ı Şirvanî de[37] Halvetiye'nin sonraki temsilcileirnden idi. Nasrullah-Orhan Görüşmesi, sadece Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Cihânnüma'nın İlâveli Nüshasında söz edilmiştir. O'nun, Ereğli ve Nasırullah hakkında yazdıkları da şöyledir:

36 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1944, s. 17, not: 40; W. Hayd, *Histoire du Commerce du Levant du Moyen Age*, Amsterdam 1959, s. 358.

37 Bartınlı İbrahim Hamdi için bkz: C. Orhonlu, "XVIII. yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", İÜ. EF. Tarih Dergisi, XIV/19 (1964), s. 115-140; T. M. Yaman, "Cihannüma'nın İlâveli Nüshası", Ülkü, XV/87-88, (Mayıs 1940), s. 248-249; M. Kara, Sultan Orhan Gâzi Döneminin Gönül Sultanları (Orhan Gâzi ve Dönemi, Bursa 2011), s. 24-37.

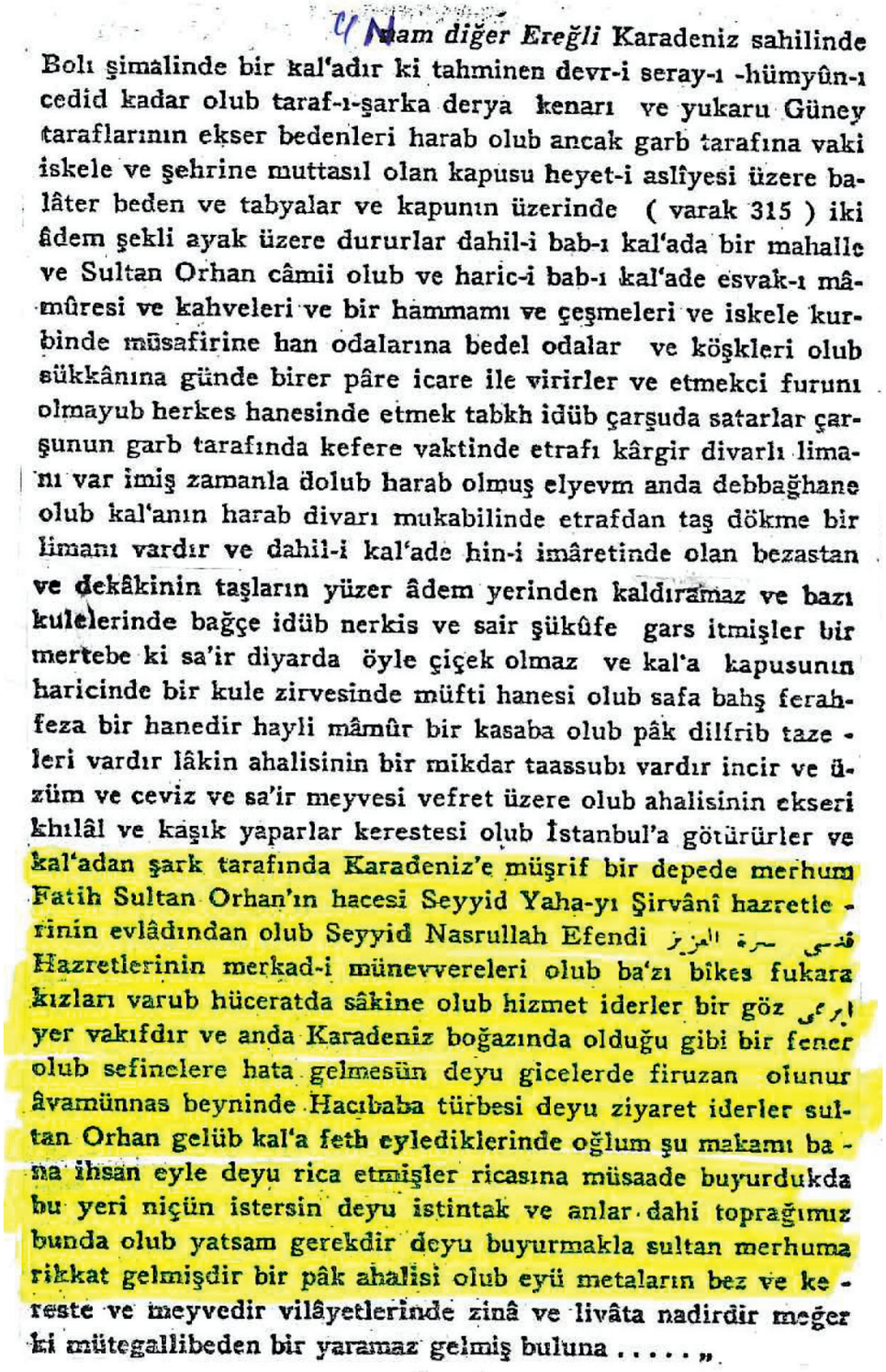

Nam diğer *Ereğli* Karadeniz sahilinde Bolı şimalinde bir kal'adır ki tahminen devr-i seray-ı -hümyûn-ı cedid kadar olub taraf-ı-şarka derya kenarı ve yukaru Güney taraflarının ekser bedenleri harab olub ancak garb tarafına vaki iskele ve şehrine muttasıl olan kapusu heyet-i aslîyesi üzere balâter beden ve tabyalar ve kapunın üzerinde (varak 315) iki âdem şekli ayak üzere dururlar dahil-i bab-ı kal'ada bir mahalle ve Sultan Orhan câmii olub ve haric-i bab-ı kal'ade esvak-ı mâmûresi ve kahveleri ve bir hammamı ve çeşmeleri ve iskele kurbinde müsafirine han odalarına bedel odalar ve köşkleri olub sükkânına günde birer pâre icare ile virirler ve etmekci furunı olmayub herkes hanesinde etmek tabkh idüb çarşuda satarlar çarşunun garb tarafında kefere vaktinde etrafı kârgir divarlı limanı var imiş zamanla dolub harab olmuş elyevm anda debbağhane olub kal'anın harab divarı mukabilinde etrafdan taş dökme bir limanı vardır ve dahil-i kal'ade hin-i imâretinde olan bezastan ve dekâkinin taşların yüzer âdem yerinden kaldıramaz ve bazı kulelerinde bağçe idüb nerkis ve sair şükûfe gars itmişler bir mertebe ki sa'ir diyarda öyle çiçek olmaz ve kal'a kapusunın haricinde bir kule zirvesinde müfti hanesi olub safa bahş ferahfeza bir hanedir hayli mâmûr bir kasaba olub pâk dilfrib tazeleri vardır lâkin ahalisinin bir mikdar taassubı vardır incir ve üzüm ve ceviz ve sa'ir meyvesi vefret üzere olub ahalisinin ekseri khılâl ve kaşık yaparlar kerestesi olub İstanbul'a götürürler ve kal'adan şark tarafında Karadeniz'e müşrif bir depede merhum Fatih Sultan Orhan'ın hacesi Seyyid Yaha-yı Şirvânî hazretlerinin evlâdından olub Seyyid Nasrullah Efendi قدس سره العزيز Hazretlerinin merkad-i münevvereleri olub ba'zı bîkes fukara kızları varub hüceratda sâkine olub hizmet iderler bir göz ايرعى yer vakıfdır ve anda Karadeniz boğazında olduğu gibi bir fener olub sefinelere hata gelmesün deyu gicelerde firuzan olunur âvamünnas beyninde Hacıbaba türbesi deyu ziyaret iderler sultan Orhan gelüb kal'a feth eylediklerinde oğlum şu makamı bana ihsan eyle deyu rica etmişler ricasına müsaade buyurdukda bu yeri niçün istersin deyu istintak ve anlar dahi toprağımız bunda olub yatsam gerekdir deyu buyurmakla sultan merhuma rikkat gelmişdir bir pâk ahalisi olub eyü metaların bez ve kereste ve meyvedir vilâyetlerinde zinâ ve livâta nadirdir meğer ki mütegallibeden bir yaramaz gelmiş buluna . . . . . „

Burada işâret edilen "Sultan Orhan'ın hâcesi Seyyid Yahya-ı Şirvanî" ifâdesi kronolojik olarak mümkün değildir. Zira, adı geçen Halveti Şeyhi çok sonraları yaşamıştır. Hakkındaki geniş bilgi ise Taşköprülüzâdenin meşhur eserinde göze çarpmaktadır.[38] Buradada da Orhan Bey ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Bartınlı İbrahim Hamdi'nin eserinde de işâret edildiği gibi Nasırullah-Orhan Bey Görüşmesi Temmuz 1360 başında olmuştur. Osmanlı Beyi de din adamlarına her zaman hürmet gösterdiği için bu isteği kabul etmiştir. Bu seyyid sonsuz uykusunu, türbesinde, Baba burnu veya Çeştepe'de uyumaktadır. Türbe yakınındaki fener zaman zaman onarılmıştır. Fırtınalar nedeni ile can kurtaran rolü oynamıştır. Ereğli iskelesinin bulunmasında, fenerin varlığı son derece ömenli idi.

38 Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâik'un Numaniye fi Ulema'id-Devleti'l-Osmaniye: Osmanlı Bilginleri*, İstanbul, 2007, s. 216-217.

Ereğli'nin Osmanlı Beylik Topraklarına Katılması (4 Temmuz 1360)

Ereğli'nin ele geçirilmesi hakkında pek bilgi yoktur. Pakhymeres *"Türlerin eline geçti"* derken,[39] Bartınlı İbrahim Hamdi de *"feth edildikten sonra"* diyor. Yani, Osmanlı Beyi ile kutsal kişi Seyyid Nasırullah, 1360'da, ile görüşmüş olmaktadır.

Anadolu'da, Bithynia yöresinde, Orhan Bey'in daha önceleri 1326'da Bursa'yı, 1331'de İznik'i ve 1337'de de İzmit'i ele geçirdiğini biliyoruz.[40] Hemen hepsinde bey olarak Orhan, hazır bulunmuştur. Bursa muhasara sonrası teslim olmuştur. İznik kuşatması da biraz uzun sürmüştür. İzmit ise, Palaiologos hanedanınca atanan Hatun tarafından barış yolu ile Orhan Bey'e verilmiştir. Ahmed Refik Bey, bu kadının adını Maria olarak zikretmektedir.

Ereğli de, bizzat Orhan Bey'in katıldığı kuşatma ile Osmanlı hakimiyetine sokulmuştur. Çok sonraları şehirde, epeyce Rum'un yaşadığı göz önüne alınacak olunur ise, Ereğli, belki de uzun kuşatmaya dayanamayacağı için teslim olmak zorunda bırakılmıştır. Orhan Bey, yörede pek kalmadı. Kaleye-şehre Subaşı, Dizdar ve kadı bıraktıktan sonra, İznik veya Bursa'ya dönmüş olmalıdır. Ama, buradan ayrılmadan önce de Hagia Sophia'nın, câmiye çevrilmesi gerçekleştirilmiş olmalıdır. Bu yeni ibadet yerine, belki de Cuma namazlarının eda edildiği için de Orhan Camii adı verilmiştir. Bazı kiliselerin de eskiden olduğu gibi Rumların ibadetlerine açık kaldığı biliniyor. Kâtib Çelebi'nin *"Dahil-i Bâb-ı Kal'ada, bir mahalle ve Sultan Orhan Câmii olup ve hariç-i bâb-ı kal'ada, esvak-ı ma'mûresi vardır"* malûmatı da aynen Bartınlı Hamdi tarafından zikredilmiştir.

Kâtib Çelebi'nin XVII. yüzyıla ait kayıtları şöyle:

"Bender-i Ereğli nâm-ı diğer Ereğli; Çarşunun garb tarafında kefere vaktinde (yani Palaiologoslar, Rumlar) vaktinde, etrafı kargir duvarlı, limanı var imiş? Şu anda, Debbağhâne olup, kal'anın harab duvarı karşılığında, etraftan taş dökme limanı vardır. Dahil-i kal'ada, hin-i imâretinde olan bezzastan ve dekakin taşlarının yüzer adem yerinden kaldıramaz. Bazı kulelerinde bağçe idüb, nergis vs. şükûfe gars edilmiştir. Kal'a kapusunun haricinde bir kule zirvesinde Müftihânesi olub, safa bahş ferah-feza bir hânedir..."[41]

Ereğli'nin 1360 Fethi dışında değişik bir görüş de, Ruy Gonzales de Clavijo ileri sürülmektedir. Yanında Timur'un İspanya'ya gönderdiği elçi Muhammed (Al-Caxi), Alfonso Paez de Santa Maria, Gomez de Salazar da bulunuyordu. Palaiologoslardan İmparator II. Manuel (1391-1425) zamanında, Konstantinopolis, Riva, Kalpe ve Kefken yolu ile 23 Mart 1404'de, Ereğli'ye ulaşmışlar ve bir iki gün orada ikâmet etmişlerdir. Bu nedenle, Ereğli'ye dair, el değiştirme de dahil bilgi vermiştir.[42] İspanyolca metin:

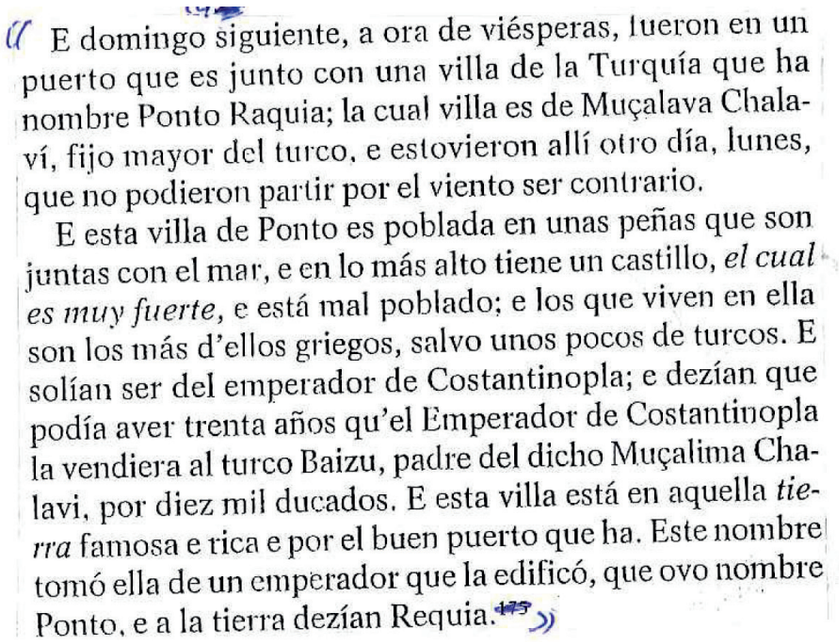

E domingo siguiente, a ora de viésperas, fueron en un puerto que es junto con una villa de la Turquía que ha nombre Ponto Raquia; la cual villa es de Muçalava Chalaví, fijo mayor del turco, e estovieron allí otro día, lunes, que no podieron partir por el viento ser contrario.

E esta villa de Ponto es poblada en unas peñas que son juntas con el mar, e en lo más alto tiene un castillo, *el cual es muy fuerte*, e está mal poblado; e los que viven en ella son los más d'ellos griegos, salvo unos pocos de turcos. E solían ser del emperador de Costantinopla; e dezían que podía aver trenta años qu'el Emperador de Costantinopla la vendiera al turco Baizu, padre del dicho Muçalima Chalavi, por diez mil ducados. E esta villa está en aquella *tierra* famosa e tica e por el buen puerto que ha. Este nombre tomó ella de un emperador que la edificó, que ovo nombre Ponto, e a la tierra dezían Requia.

39 W. Heyd, *a.g.e.*, s. 358.
40 H. İnalcık, "Orhan", *DİA*, XXXIII, s. 375-789.
41 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul, 1145, s. 653-654.
42 *Embajada A Tamorlan*, Çev. F. L. Estrada, Madrid 1999, a. 158-159; Clavijo, *Embassy to Tamerlane (1403-1406)*, çvr: Guy le Strange, London, 1928, s. 104-105.

"Ertesi gün (23 Mart 1404) pazardı. Akşama doğru Ponto Raquia isimli türk Memleketi'ne vardık. Bu yöre, Baizu (Yıldırım Bayezid) oğlu Muçalava Chalavi'ye aitti. Geceleyin Ponto Raquia'da kaldık. Pazartesi günü (24 Mart 1404) rüzgarın muhalefeti yüzünden hareket edemedik. Ponto Raquia, bir çok tepe eteklerinde inşâ olunmuştur. Sahile yakın bir şehirdir. Tepelerin en yükseğinde, bir kale vardır. Nüfûsu kalabalık değildir. Çoğu Rum (Palaiologoslu) olmakla beraber Türkler de yaşamaktadır.

Burası (yani Ereğli) eskiden Constantinopl'a ait idi. Fakat, bize anlatıldığına göre, yaklaşık otuz yıl önce (:1374) İmparator Manuel Palaiologos (1391-1425) Ereğli'yi birkaç bin ducados'a satmıştı.

Ponto Raquia'nın çok güzel limanı bulunduğundan, çok meşhur ve çok da zengin idi.

25 Mart 1404 Salı günü Ponto Raquia'dan ayrıldık. Akşama doğru da, Tio (Tieion)'ya vardık"

Ruy Gonzales de Clavijo'nun Ereğli fethi için önerdiği tarih 1374'dür. Metindeki bilgiler kendisine hatalı nakledildiği için o da bunu belirtmiştir. Bu sırada Bizans tahtında II. Manuel değl, V. İonnes (1341-1391) bulunuyordu. Yıldırım Bayezid tarafından satın alınmasına da imkân yoktur. Çünkü, 1374'de, Osmanlıların başındaki kimse I. Murad idi. Clavijo'nun sözünü ettiği Bazu Yıldırım lâkaplı Bayezid'in hatalı yazılışı olmaktadır. Muçalima Chalavi de, oğlu Emîr Süleyman'dır. Sair Bizans belgelerinde de beyzâdeden Mousoulman Tzalapes diye geçmektedir.

Ereğli, "Bender/İskele/Scala olarak uzun yıllar özelliğini korumuştur. Osmanlı Donanma hareketlerinde ürün olarak ormanlarından faydalanılmıştır. Ayrıca, Kastamano ve Bolu Sancağı'nın bahr-i Siyah kenarındaki iskelesi ve ticârî ve yolcuların uğrak merkezi olmuştur. Ancak, en önemli durumu ise Karadeniz'in meşhur fırtınalarında, sığınak olarak vazife gördüğü de kulak ardı edilemez.

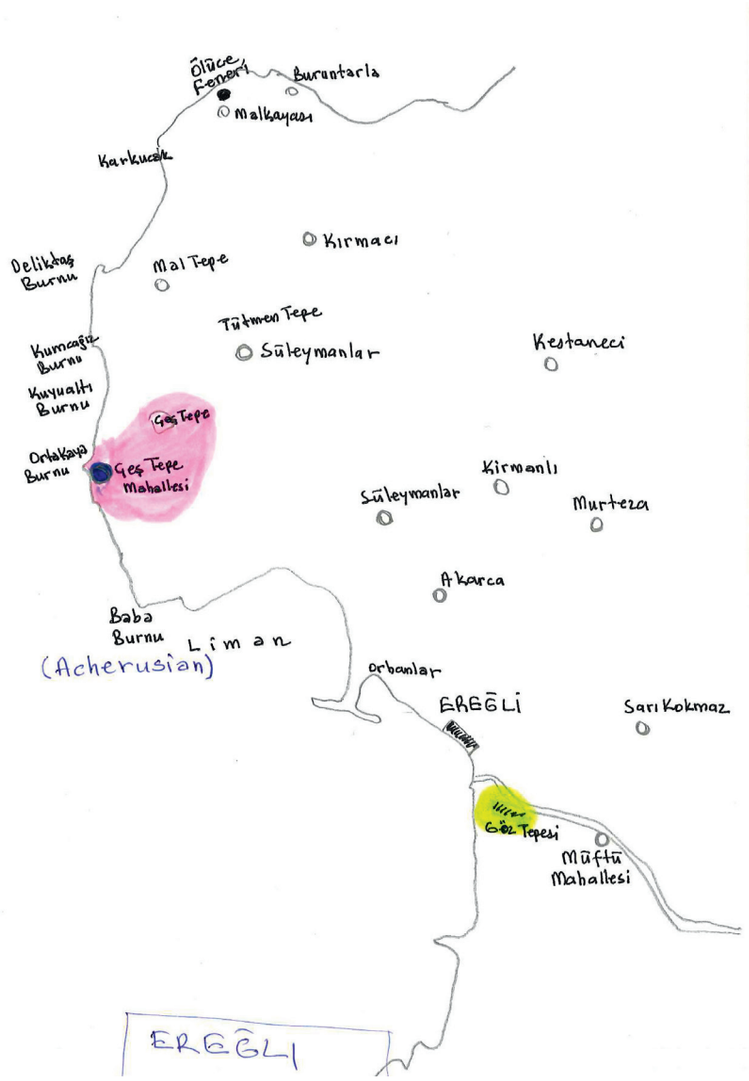

Ereğli

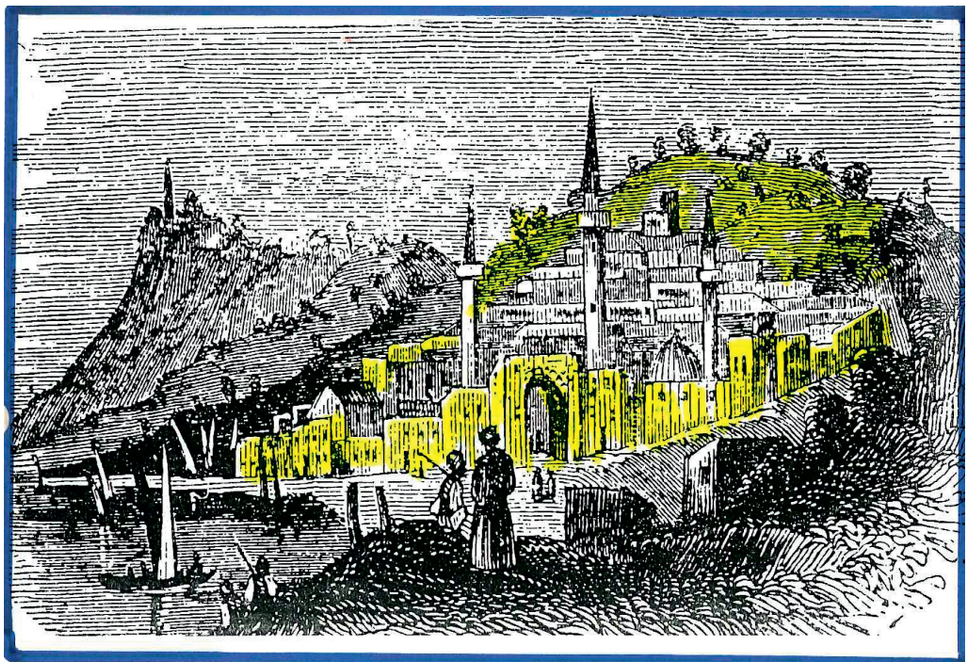

Palaiologoslar Yönetimindeki ve Kastamanu'daki Candarlıların Bender Ereğlisi: Herakleia Pontika

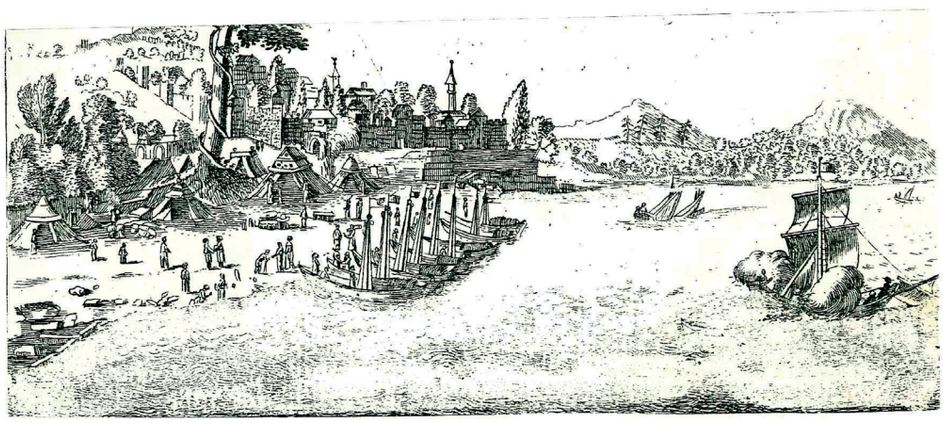

Ereğli İskelesi

Baba Burnuna Yakın Dağlar

Çeştepe Köyü

Seyyid Nasrullah Türbesi

Seyyid Nasrullah'ın Sandukası

Ereğli'de Türk Feneri

Akçakoca Aftun Köyü, Orhan Câmii

Orhan Gâzi'nin Şahsiyeti

Hüseyin ALGÜL *

Orhan Gâzi Kimdir?

1281 yılında Söğüt'te doğdu.1 Babası Osman Gâzi, annesi Şeyh Edebalı'nın kızı Mal Hatun'dur.2 1326 yılında tahta çıkmışsa da babasının hastalığı sebebiyle bundan önceki birkaç yıl içinde askerî seferleri sevk ve idare ile görevlendirilmişti. Esasen babası onun askerî sahada istikbale en iyi bir şekilde hazırlanabilmesini Saltuk Alp, Aykut Alp, Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Köse Mihal, Gâzi Abdurrahman, Ahî Hasan gibi devrin ünlü kumandanlarına emanet etmişti. Kuşkusuz kendilerinden manen feyz aldığı ilim ve gönül adamları da vardı. 1299'da Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer (Lülüfer, Rumca Luludia/Çiçek) Hatun'la evlenmiş olup Osmanlı tarihinin ünlü devlet adamlarından Süleyman Paşa ve Murad Bey (I. Murad) bu izdivaçtan dünyaya gelmişlerdir.[3] Orhan Gâzi 1346'da Kantakuzenos'un kızı Theodora ile de evlenmiştir.[4] Orhan Gâzi'nin Süleyman Paşa, Murad Bey (I. Murad), İbrahim Bey, Halil Bey ve Kasım Bey olmak üzere beş oğlu dünyaya gelmiş,[5] bunlardan Süleyman Paşa ve Kasım Bey, babalarının sağlığında vefat etmiştir. Ayrıca Orhan Gâzi'nin Fatma Hatun adlı bir kızının olduğu da bilinmektedir.[6] 1326'da tahta çıkmış, 1362'de vefat etmiştir, türbesi Bursa'dadır. Vefat ettiğinde oğullarından Murad, İbrahim ve Halil hayatta idiler. "*Beğ/Bey, Gâzi, Mücâhid, Sultan, Şücâü'd-Dîn, Seyfü'd-Dîn, el-Emîrü'l-Kebîr, Sultânül-Guzât, Sultânü'l-A'zam,* Şücâü'd-*Dünyâ ve'd-Dîn, Bahâdır-ı Zaman" gibi unvanları vardır.*[7] İbn Battûta onu "*Sultan Osmancık Oğlu İhtiyârüddin Orhan Bey" diye anar.*[8]

Şemâili-Fizikî Özellikleri

Orhan Gâzi uzun boylu, çatık kaşlı, koç burunlu, kısa siyah sakallı, geniş omuzlu, yakışıklı, babayiğit bir adamdı, gözlerinin rengi elâ idi. Başına *Bursa tülbendinden beyaz bir kavuk sarardı; heybetli, vakur bir görünüşü vardı, bu nedenle divan erkânı ve sohbet yârânı başlangıçta ona ihtiyatla yaklaşırlar, söz söylerken çok dikkatli davranırlardı. Hâlbuki o, halim-selim bir tabiata sahipti, kimseyi incitmezdi, kimsenin hatırını kırmazdı, güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Dostluk, arkadaşlık ve vefa duygusu kuvvetliydi.*[9]

Halkla İç İçe Oluşu

Orhan Gâzi, dine, devlete, millete hizmet edenleri unutmaz, her zaman gönüllerini alır ve çeşitli şekillerde ödüllendirirdi. Cömertti; yoksulu, yetimi gözetir, zaman zaman yemeğini halk ile yerdi. Bu nedenle halkla bütünleşmişti; millet, Orhan'ın, içlerinden biri olduğunun farkındaydı. Bu yüzden o, en zor işlerde fedakârlık duygusu kuvvetli yüzlerce insanı çevresinde hemen bulabiliyordu. Bu durum, engellerin aşılmasını kolaylaştırdığı gibi, hizmet akışını da hızlandırıyordu.

---

* *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi*

1 Doğum tarihi hakkında 1274, 1279, 1287, 1288 gibi rivayetler de vardır.

2 Bazı araştırmacılar, Orhan Gâzi'ye ait bir vakfiyeden yola çıkarak Şeyh Edebalı'nın kızının adının Rebîa Bâlâ Hâtun olduğunıu söylerler. Buna göre Orhan Gâzi'nin annesi, bir Selçuklu veziri olan Ömer Bey'in kızıdır. Şeyh Edebalı'nın kızı Bâlâ Hâtun'un oğlu ise Şehzâde Alaaddin'dir. Bk. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı, İstanbul 1999, s.38-39.*

3 Halil İnalcık, Orhan, *DİA, İstanbul 2007, XXXIII, s. 375. Bu bildiriyi dinleyenler arasında bulunan değerli tarihçi Feridun EMECEN Beyefendi, Orhan Gâzi'nin Nilüfer Hatun'la evlenme tarihi olarak kaynaklarda gösterilen 1299 tarihinin yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı görüşünde olup bu tarihin 1326- 1327'lere ulaşabileceğini tahmin ediyor.*

4 Bk. Halil İnalcık, Orhan, *DİA, XXXIII, s. 378; Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara 1989, s. 245. Kaynaklarda Asporça Hatun ve Eftandise Hatun'un da Orhan Gâzi'nin zevceleri arasında olduğu belirtilir. Bk. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, s. 40.*

5 Bazı kaynaklarda "Sultan" adlı altıncı bir oğuldan da bahsedilir. Bk. Halil İnalcık, Orhan, *DİA, XXXIII, s. 383.*

6 Ayrıca Şehzâde Hatun ve Hatice Hatun adlı iki kızının olduğu da söylenir.

7 Bk. Halil İnalcık, Orhan, *DİA, XXXIII, s. 383; Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, s. 39; Colin Imber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", Söğüt'ten İstanbul'a, (der. Oktay Özel - Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 244.*

8 Halil İnalcık, Orhan, *DİA, XXXIII, s.*

9 Taşköprizâde Mehmed Kemâlüddin, *Tarîh-i Saf-Tuhfetü'l-Ahbâb, İstanbul 1287, s.19-20; İsmail Beliğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, Bursa 1287, s.17.*

Feragat Şahsiyeti

Bu hizmetin temelinde feragat şahsiyeti yatıyordu. Nasıl ki Ertuğrul Gâzi'den sonra tüm kardeşler ve Bey'ler Osman Gâzi etrafında bütünleşmişse şimdi de Orhan Gâzi etrafında aynı durum tekrarlanıyordu. Her yönüyle samimiyet ve sadeliğin hâkim olduğu kuruluş döneminde yaşanan bu feragat ve dayanışma, devletin temelini sağlamlaştıran ana unsurlardan biri idi.

Babaları ölünce Orhan Gâzi kendisinden yaşça büyük olan ağabeyi Alaaddin Gâzi ile bir araya geldi. Yanlarında Ahî Hasan gibi bazı ileri gelen simalar da vardı. Osman Gâzi'den geriye nakit-para değil, bir koyun sürüsü, at, çizme, eğer takımı, kılıç v.bg. şeyler kalmıştı. Alaaddin Gâzi, "*Kardeşim Orhan! Bizim, bölüşecek bir mirasımız yoktur, başa geçip halkı yönetmek senin hakkındır. Başa geçen kişinin de bir takım şeylere ihtiyacı vardır, bu nedenle ne kalmışsa onların sana intikalinde yarar vardır" dedi. Orhan Gâzi buna karşı, "Hayır! Bana kalırsa yönetimi senin devralman daha uygun olur" dediyse de Alaaddin Gâzi onun bu isteğini, "Atamızın dua ve himmeti seninledir. Zira kendi sağlığında düzenlediği birtakım askerî seferlere komutan yaparak seni yönetime hazırlamıştır. Dolayısıyla yeteneğin ve tecrüben itibariyle sen devlet başkanı olmalısın! Zira bunda devletin ve milletin yararı söz konusudur" diyerek cevaplandırdı. Böylece yönetim kendisine teveccüh ettiği halde feragat göstererek Orhan Gâzi lehinde bundan vazgeçti, kendisi de bizzat ona yardımcı olmayı kabul etti.*[10]

Hayrâta Düşkünlüğü

Orhan Gâzi, hayrâta düşkündü, ilim adamlarına ve mutasavvıflara saygılıydı. iznik'te medrese ve imaret yaptırdı. Medreseye, ulemadan Davûd-i Kayserî (ö.1350)'yi müderris tayin etti. Kendi döneminde *ulemânın ileri gelenlerinden ve Ekberiye tasavvuf ekolünün temsilcilerinden olan bu zatın ilk Osmanlı-İznik medresesine müderris (Medresede ders okutan profesör) tayin edilmesi, onun ilim ve gönül adamlarına bakışını tespit açısından önemlidir.*[11]

Taşköprizâde M. Kemâlüddin onun hayrata düşkünlüğü ile ilgili şöyle bir menkıbe nakleder:

Orhan Gâzi gazâdan bol mal ile devlet merkezi olan *Bursa'ya dönünce devletin ileri gelenlerini, âlim ve fâzılları toplar ve onlara, " Helâl yoldan kazanılmış malım vardır, şayet şehrimizin şu an için cami, imaret ve benzeri tesislere ihtiyacı varsa ve sevaba erişeceksem bina edeyim" diye danıştı. Devlet erkânı ve âlimler "bu kabil tesislere ihtiyaç olduğunu ve yapılırsa sevaba vesile olacağını" söylediler. Onların bu değerlendirmelerini, sevaba erişmek hususunda manevî bir şahitlik sayıp, cami ve imaret yaptırdı. Ulemanın bu şahitliğini ve teşvikini sürekli hatırlayıp, "Allahım! Bu zatların şahâdetlerine itibar ederek sevap niyetiyle yaptırdığım bu hayratın yüce katında kabulünü ve mecur olacağımı umarım" derdi. Cami ve imaret tamamlanınca mumlarını kendi eliyle yaktı, kendi eliyle fukaraya çorba ikram etti.*[12]

Neşrî'de belirtildiğine göre "Sultan Orhan ıssız yerleri şenlendirir, mamur ederdi. O günkü şartlarda Bursa'da yaptırdığı imaret öyle ıssız bir yerde idi ki, insanlar ikindiden sonra oraya gitmekten çekinirlerdi."[13] Bu metinde işaret edilen Orhan Câmii ve civarındaki yapılaşmanın yeri, daha önce ormanlık-fundalık bir saha olup, vahşi hayvanlara da tesadüf edildiğinden insanlar akşam kararırken oralardan geçmekten korkarlardı.

Onun hayrâta düşkünlüğü ile alâkalı olarak İsmail Beliğ, *Güldeste'sinde şöyle bir değerlendirme yapar:*

- *"Cennete âşık olan hayrata koşsun" mealini düşünüp Bursa'da cami, hâlisaten livechillâh imaret ve tabhâne-i misafirân yaptırdı.*[14] Bundan başka Bolayır'da oğlu Süleyman Paşa'nın medfun bulunduğu yerde cami, imaret, İnegöl yolunda Baba Sultan Köyü'nde tekke, cami, türbe yaptırdı. Keza Bilecik'te, Adapazarı'nda, Ereğli'de Gebze'de, İzmit'te hayratı vardır. Böylece Orhan Gâzi hızlı fütûhatla genişleyen beyliğin câmi, medrese, imâret, han, hamam, çeşme, türbe gibi tesislerle müesseseleşmesini, bu eserler çevresinde halkın irfana dayalı kültürel derinliği kazanmasını sağlamaya çalışıyor ve gelişme dönemi için sıçramayı sağlayacak insan unsurunu hazırlıyordu.

Dindardı, ibadete düşkündü;haram yemekten, haram giymekten ve her çeşit haramdan sakınırdı.

---

10 Âşıkpaşazâde, *Tevarîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1332, s. 37, Neşrî, I, 149; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972, I, 115; İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971, I, 19; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, II, 331. Kaynaklara göre Alaadin Bey, Bursa'da Kite ovasında Futra çiftliği geliriyle geçinirdi, zâhidâne bir hayat yaşardı. Bursa'da vakıflar kurdu, Kükürtlü'de tekke, Kaplıca semtinde mescit bina etti. Bununla beraber kardeşi Orhan her ne zaman çağırırsa derhal yanına koşar, ona yardımcı olur, destek verirdi. Orhan Gâzi zamanında vefat etti ve Osman Gâzi türbesine defnolundu.*

11 Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-Nümâ, hzr. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara 1949, I, 186.*

12 Taşköprizâde Mehmed Kemâlüddin, *a.g.e., s. 22.*

13 Neşrî, *a.g.e., I, 186.*

14 İsmail Beliğ, *Güldeste, s. 17.*

Adâleti

Orhan Gâzi adaletli bir devlet adamıydı. Âşıkpaşazâde'nin Orhan Gâzi'nin ve oğullarının yaygın adaletinin hızlı fütûhattaki etkilerine dair tespiti şöyledir:

- Vilayetlerin cemisi Orhan Gâzi'nin adlin işitirlerdi. Ve hem her vilayet kim almışlardı, ona adl-ü dâd etmişlerdi ve alınmayan vilayetler dahi onların neylediğini bilmişlerdi. Süleyman Paşa Taraklı Yenice'sine geldi, ahd-ü emanla hisarı verdiler ve Göynüğü dahi. Süleyman Paşa ol kadar adl etti kim, ol vilayetin halkı eydürlerdi kim, "Nolaydı, bunlar bize kadîm zamandan bey olaydı ve çok köyler bu Müslümanları gördüler, Müslüman oldular."[15]

Bu metin günümüz Türkçe'sine yaklaşık olarak şöyle çevrilebilir:

> Orhan Gâzi'nin idaresi altında yaşayan gayrimüslimler onun adaletinden emin idiler; bu nedenle farklı bölgelerde hayatlarını sürdürürken her biri diğerlerine bu konuda tanıklık ediyorlardı. Çünkü o, hangi şehri aldıysa adaletli davranmıştı, diğer vilâyetlerdeki ahali de Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere ne yapmak istediğini anlamışlardı. Süleyman Paşa *Taraklı Yenice'sine varınca oranın sakinleri güvenlik dileyip anlaşma ile şehri teslim ettiler. Peşinden Göynük de aynı şartlarla teslim oldu. Süleyman Paşa, ahaliye o kadar adaletli davrandı ki, yerli halk, "Keşke bunlar çok daha önceleri bizim başımıza bey olsalardı!" diyorlardı. İlâveten bu adalete tanık olan birtakım insanlar, İslâm'a girmişlerdi.*

Neşrî'nin tespitine göre de Orhan Gâzi'nin gayrimüslimlere uyguladığı adalet ve gösterdiği şefkat o kadar ilgi uyandırdı ki, o, İznik'i kuşattığı zaman Müslümanların idaresi altında bulunan gayrimüslimler grup grup gelerek, "*Ey miskinler! Gelin, Türk'e itaat edin ve böylece açlıktan kurtulun, güvenlik içinde olun!" derlerdi.*[16]

Nakledildiğine göre vatandaşa ulûfe dağıtırken birkaç delikli filori ve akça görünce bunları soruşturmuş, defterdar, "âşâr ve cizye malları arasında çıktı" deyince reâya'dan gayrimüslim çocuklarına ipek iple bağlanan altınlar olabilir diye tahmin yürütmüş, araştırılınca böyle olduğu anlaşılmış ve defterdarları bundan menetmiştir.[17]

Şehabettin Tekindağ da "İlk Osmanlı Sultanlarının adâleti yaygınlaştırması neticesinde ihtidâların çoğaldığından" bahsediyor, "Köse Mihal ve Mihaloğulları"nı buna örnek gösteriyor.[18]

Yabancılara Müsamahası

Orhan Gâzi ve oğlu Gâzi Süleyman Paşa 1355'lerde Osmanlılara esir düşmüş olan *Selanik Başpiskoposu Gregor Palamas'a bir esir gibi değil, bir din adamı gibi davranmışlardır. Orhan Gâzi bu zatın Osmanlı âlimleriyle serbestçe tartışma yapabilme imkânlarını hazırlamıştır. Adı geçen Başpiskopos, mektubunda "Türk yönetimi altındaki H*ıristiyanları tam bir serbesti içinde gördüğünü *" ifade ediyordu.*[19]

Palamas'ın değerlendirmesindeki gibi Orhan Gâzi'nin farklı inanç ve törelere müsamahasının yabancıların İslâm'a yönelmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu cümleden olarak Orhan Gâzi zamanında Trakya'da İslâmlaşma hareketinin başladığı gerçeğini önemli bir tespit olarak ifade etmek gerekir. Nitekim kaynaklar bölgedeki gazâ hareketleri esnasında bazı günlerde Trakya'dan binlerce gayrimüslimin bir günde İslâm'a girdiğini ileri sürerler.[20]

Cihâda ve Gazâya Eğilimi

İsmail Beliğ'in belirttiği veçhile Orhan Gâzi "*B*ütün ömrünü cihâ*d ve gazâ yolunda ve Hakk'ın rızasına erişmek uğrunda geçirdi."*[21] Babasından aldığı gazâ ve cihâd ruhunu evlâtlarına bütün boyutlarıyla aktardı, aynı heyecan plâtformunda Gâzi Beyler'le buluştu. Babasının gazâ ve fetih siyasetini devam ettirdi. Türkmen Beyleri, *Balkan devletleri ve Bizans'la ilişkilerde yeni stratejiler geliştirdi. İlhanlı otoritesinin Anadolu'da zayıf düştüğü bir sırada Orhan Gâzi, Bursa, Kocaeli,* İznik gibi o dönem için bölgenin en güçlü kalelerini fethetmeyi başardı. Bu, *Osmanlı Beyliği'ni tüm beylikler arasında ilk sıraya getirmiştir. Bursa, 1326'da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bizans imparatoru Andronikos'un 1329 yılındaki* İznik'i kurtarma çabaları bozgunla sonuçlandı; imparatorun ordusu, *Gebze Darıcası civarında (Pelekanon mevkiinde) Osmanlı kuvvetleri önünde mağlup*

15 Âşıkpaşazâde, *Tevarîh-i Âl-i Osman, s. 43.*
16 Neşrî, *a.g.e., I, 157 vd.*
17 Taşköprizâde Mehmed Kemâlüddin, *a.g.e., s. 23.*
18 Şahabettin Tekindağ, "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", (8 Ekim 1980 - III. Millî Türkoloji Kongresi'ne sunulan tebliğ).*
19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I, 182.; Halil İnalcık, Orhan, DİA, XXXIII, s. 384.*
20 Bk. Halil İnalcık, Orhan, *DİA, XXXIII, s. 384.*
21 İsmail Beliğ, *Güldeste, s. 17.*

oldu. Avrupa'nın protokol bakımından birinci hükümdarı sayılan Bizans imparatorunu açık sahra muharebesinde 1329'larda mağlup etmesi, Orhan Gâzi'nin ününü her tarafa yaydı. Nitekim bunu takip eden yıllarda 1331'de İznik Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Aynı dönemde *Bizans'ın* İzmit'i kurtarma çabaları başarılı olamamış ve şehir 1337'de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Orhan Gâzi'nin 1329 Pelekanon savaşından sonra *Gebze'yi Kocaeli'nin merkez şehri haline getirdiği, burada bir külliye kurmasından anlaşılmaktadır. Cami ve hamamı günümüze ulaşmıştır; Kartal Köyü ve Hatunsuyu köyleri Gebze Camii'ne vakıf yapılmış; Dereköy, Dânişmentli ve Çepni köyleri, imarete tahsis edilmiştir.*[22] Özetle Orhan Gâzi devrinde "İzmit'in merkez olduğu Kocaeli Sancağı" teşkil edilmiştir.[23]

1345'lerde *Balıkesir-Çanakkale çevresinde hüküm süren Karasi O*ğulları Osmanlı'ya katıldı. Veliahd oğlu Gâzi Süleyman Paşa 1354'lerde *Gelibolu Yarımadası'na, Rumeli'ne, Balkanlara ve Avrupa'ya ayak bastı, gelecekteki daha büyük başarıların müjdecisi sayılabilecek yararlı fetihlerde bulundu: "Rumeli Fâtihi" ünvanını aldı.*[24] Attan düşüp ölen bu Türk büyüğünün yerine kardeşi Gâzi Murad Bey geçti. Gâzi Murad Bey, İstanbul surları çevresine akınlar yaptı, 1359'larda *Meriç'i geçerek bir dizi fütûhatta bulundu. Oğullarıyla devlet ve millete hizmet yolunda her yönüyle bütünleşen Orhan Gâzi, oğlu Gâzi Murad Bey'e (I. Murad) 95.000 km2.'lik bir millî toprak miras bıraktı. Bu durumda atasından devraldığı 16.000 km2.'lik yüzölçüme sahip olan ülke arazisini bu miktara çıkarmakla hemen hemen toprak miktarını 6 misli fazlalaştırmış oluyordu. Bunun içine Çanakkale, Eskişehir, Bursa, İznik, Kocaeli, Ankara, Manisa, Kütahya, Edirne, Tekirdağ ve daha bazı önemli yerleşim merkezlerinin ya tamamı veya önemli kısımları girmekteydi. O devir şartları açısından, söz konusu bu yerleşim yerlerinin jeopolitik önemi çok büyüktü.*[25]

İlim Adamlarına Saygısı

İlim adamlarını, kemâl sahibi kimseleri her zaman takdir ederdi, hâfızlara hususi bir sevgisi vardı. Devrindeki ünlü müderris, kadı ve müftüler arasında Dursun Fakîh, Davud-i Kayserî, Molla Tâcüddin, Çandarlı Kara Halil, Fenarî'nin hocası kara Ali, Molla Muhsin el-Kayserî gibi zatlar vardı. Bunlar, Orhan Gâzi'nin idaresinin kökleşmesi için bir takım kurumlarda lâyık-ı vechile çalışıyorlar, müesseseleşmeye destek veriyorlardı. Ehl-i aşktan Âbdal Murad, Mûsa Baba, Geyikli Baba, Ahî Şemseddin gibilerinin himmeti de onunla birlikte idi.[26]

Başta Bursa'nın fethi olmak üzere Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud, Gâzi Mihal Bey ve Ahî Hasan olmak üzere tecrübeli askerler onun yanındaydılar.

Babası, nasihatlarında ona âlimlerin, fâzılların, kemâl sahibi kişilerin devlet bedeninin canı mesabesinde olduğunu, onların manevî gücünü devletin gelişmesi için seferber etmesinin yararlı olacağını, bunun için de böyle zevatla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermesini belirtmişti.[27] Araştırmamızın bu kısmında söz konusu nasihatlar paralelinde cereyan eden bir olaya (*Orhan Gâzi ile Geyikli Baba arasındaki karşılıklı ziyaretleşmeye) yer vermek istiyoruz:*

Kaynaklarda belirtildiğine göre Geyikli Baba, âbdâlân-ı Rûm (Anadolu Ermişleri/Evliyâları) zümresine dahil, Vefâiyye tarikatına mensup bir Türkmen şeyhi olup, kuruluş dönemi menkıbelerinde çokça geçen derviş-gâzi tipinin en iyi temsilcilerindendir. Anadolu'ya Orhan Gâzi zamanında Hûy (Azerbaycan)'dan gelip İnegöl taraflarına yerleşen Geyikli Baba'nın, geyiklerle bir arada yaşadığı ve geyiklere binerek gezmekten hoşlandığı için bu unvanla anıldığı söylenir. Menkıbelere göre dervişleriyle birlikte geyiklere binerek Bursa'nın fethine katılmıştır.[28]

---

22 Bk. Halil İnalcık, "Orhan", *DİA, XXXIII, 385; Aynı Müellif, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, (ed. Güler Eren, bilim ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Ankara 1999, I, 60-61; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 119-123; Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 245.*

23 İdris Bostan, "İzmit", *DİA, İstanbul 2001, XXIII, 536.*

24 Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara 1989, s. 245-247; Halil İnalcık, Orhan, DİA, XXXIII, s. 380-381.; Aynı Müellif, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, (ed. Güler Eren, bilim ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), I, 61-65; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 129- 141; Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, hzr. Feridun Emecen v.dgr., (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s.12-15.*

25 Âşıkpaşazâde, *a.g.e., s.41-50; Neşrî, a.g.e., I,157; Güldeste, s.18, Müneccimbaşı Tarihi, İstanbul 1285, III, 283 vd..; Hoca Mehmed Saadeddin Efendi*, Tâcü't-Tevârih, İstanbul 1279, I, 30 vd. *Hayrullah Efendi Tarihi, İstanbul 1273, I, 16 vd.; Tayyarzâde Ahmed Atâ, Tarîh-i Atâ, İstanbul 1293, I, 22 vd; Tarîh-i Nişancı Mehmed Paşa, İstanbul 1279, s.113-116, İsmail Hami Danişmend, a.g.e., I, 14-32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., I, 135-177, Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, İstanbul 1977, II, 265-284; Aynı yazar, Osmanlı imparatorluğu, (Türk Ansiklopedisi'nden ayrı baskı), İstanbul 1977, s. 90.*

26 Âşıkpaşazâde, *a.g.e., s. 200; Neşrî, a.g.e., I,163, 186; Güldeste, s. 17, Tarîh-i Nişancı Mehmed Paşa, s. 115-116; Taşköprizâde Mehmed Kemâlüddin, Tuhfetü'l-Ahbâb, s. 22-24; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 654; Aynı müellif, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 1978, I, 132 vd.; İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, 20; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 522 vd.*

27 Ayrıntılı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman, s. 32; Neşrî, Kitâb-ı Cihannümâ, (hzr. M. Altay Köymen), I, 73; Tayyarzâde Ahmed Atâ, Târîh-i Atâ, İstanbul 1293, I, 9 vd.; Ahmed Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet, Dersaâdet 1309, I, 34; Hüseyin Algül, "Osman Gâzi'nin Oğlu Orhan Gâzi'ye Nasihatlerinin Mevsükiyet Derecesi ve Bundan Çıkarılabilecek Sonuçlar", Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa, Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, İstanbul 2003, s. 12-18.*

28 Geyikli Baba'nın hayatı, görüşleri ve Baba Sultan Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak , "Geyikli Baba", *DİA, İstanbul 2016, XIV, 83-85; M. Baha Tanman, "Geyikli Baba Külliyesi", DİA, İstanbul 2016, XIV, 85-93; Ayrıca bk. Bursalı İsmail Beliğ, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân, s. 220-221.*

Âşıkpaşazâde Târîh*i'nde, Neşrî Tarihi'nde ve Bursalı İsmail Belîğ'in Güldeste'sinde Orhan Gâzi ile Geyikli Baba arasında şöyle bir olayın geçtiği naklolunur:*

Orhan Gâzi, fetihten sonra Bursa'da imaret yaptı ve dervişlerin hâlini teftişe başladı.

İnegöl yöresinde Keşiş Dağı'nın (Uludağ'ın) eteklerine dervişler gelip konmuşlardı. Bunlardan biri dağa gider, geyiklerle beraber olurdu. Turgut Alp da bu zata saygı beslerdi. Onu bölgede yerleşmiş farklı eğilimlere sahip derviş gruplarını tetkik ve teftiş sürecinde tanımış ve sohbetinden etkilenmişti. Orhan Gâzi bu dervişin kimin müridi olduğunu merak edince Turgut Alp soruşturdu, Baba İlyas'ın müridi olup Seyyid Ebu'l-Vefâ tarîkatından olduğunu öğrendi ve sonucu Orhan Gâzi'ye bildirdi. Orhan Gâzi, dervişin huzuruna getirilmesini arzu etti; çünkü gönlünde onunla görüşme isteği uyanmıştı, onunla ilgili dinlediği şeylerden sonra sohbet iştiyakı ziyadesiyle artmıştı. Dolayısıyla davet için adamlar gönderdi. Gidenler, Sultan adına onu davet ettiler, fakat Geyikli Baba gelmedi. Üstelik Sultan için de, "Sakın gelmesin!" diye haber yolladı. Bu durum karşısında müteessir olan Orhan Gâzi: "Niçin gelmez veya benim gelmeme niçin fırsat vermez?" diye görüşme arzusunu tekrar iletince buna karşılık olarak Geyikli Baba: "Dervişler göz ehli olurlar, gözetirler, vaktinde varırlar ki duaları makbul ola!" diye karşılık verdi.

Bir süre sonra derviş bir kavak (o günkü mahalli dilde çınar) ağacını (fidanını) omzuna koydu, doğru Bursa hisarına gitti, soruşturarak Beysarayı'na ulaştı. Henüz görevlilerden hiç kimseyle görüşüp konuşmadan Saray kapısının yanında elindeki çınar fidanını dikmek üzere harekete geçti. Dervişin geldiğini görenler, Orhan Gâzi'ye haber verdiler, "Ol derviş geldi, bir ağaç dahi getirdi, kapıda dikiyor." dediler. Aldığı haber üzerine Orhan Gâzi sür'atle dışarı çıktı ve fidanın dikilmiş olduğunu gördü. Geyikli Baba, Orhan Gâzi'nin hiçbir şey demesine fırsat vermeden: "Teberrükümüz oldukça dervişlerin duası makbuldür (Uğurumuz olsun! Durdukça dervişlerin duası sana ve nesline makbuldür)" dedi, dua etti, durmadı, geri kendi yerine gitti.[29]

Orhan Gâzi iâde-i ziyarette bulundu, dervişleriyle birlikte bulunduğu mahalle ulaştı. Görüşüp konuştular. Belli ki Sultan, onun sohbetinden manevî bir haz alıyordu. Ziyaret ve sohbet tamamlanınca şehre geri dönmeden önce Sultan: "*Derviş! Bu İnegöl çevresi senin olsun!" dedi. "Derviş!" diye hitap ettiği zat, Geyikli Baba'dan başkası değildi. Sultan'ın bu ihsanına karşı, derviş: "Mülk ve mal Hakk'ındır, ehline verir, biz onun ehli değiliz " cevabını verdi. Bu durum karşısında Sultan, dervişe sordu: "Ehl-i kimlerdir?" Derviş cevap verdi: "Hak Teâlâ kulların (halkın) birbiriyle mesâlihin görsün (kamu hizmetlerini yürütsün halkın ihtiyaçlarını karşılasın) diye dünya mülkünü sizin gibi Hân'lara ısmarladı." Orhan Gâzi: "Derviş! N'ola benden şu sözü kabul etsen!" deyince ve (İnegöl çevresini dervişe vermekte ısrar edince) Geyikli Baba: "*Şol karşıki tepecikten bericiği dervişlerin havliciği olsun! (Şu karşıda duran tepeden beriye olan yerler dervişlerin avlusu olsun!)" dedi ve zühde, sadeliğe eğilimi olduğundan dolayı dervişlerine yetecek kadar bir zaviye alanıyla yetindi. Bunun üzerine Orhan Gâzi, dervişin bu kadarcık bir ikramı olsun kabul etmesinden dolayı mutlu oldu, dua aldı ve Bursa'ya döndü.[30]

Şahsiyetine Dair İki Nakil

Orhan Gâzi'nin şahsiyetinin devletin kuruluşunda oynadığı önemli rolü daha iyi anlamak için tebliğimizin bu kısmında birkaç değerlendirmeye yer vermek yararlı olabilir:

Birincisi, Bizans tarihçisi *Halkonidis'e ait bir değerlendirme: Mezkur tarihçi Orhan Gâzi hakkında şöyle diyor:*

"Son derece nazikti; mücahitlere, sanatkârlara, fakirlere karşı çok cömertti. O derece ki, kimseden iyiliğini esirgemezdi. Dindardı, hakseverdi, yiğit askerlerine hürmetle davranırdı. Âlimlerle sohbeti severdi, Hıristiyanlara iyi davranırdı."[31]

İkincisi *Tanpınar'a ait bir tespit: Bu zat "Beş Şehir" adlı tanınmış eserinde Bursa tarihinden bahsederken şöyle diyor:*

"Yaptırdığı câmilerin kandillerini kendi elleriyle yakan, imâretlerinde pişirttiği ilk yemeği kendi eliyle fakirlere ve gariplere dağıtan Orhan Gâzi'nin yarı evliya çehresi bu destanın asıl merkezidir... Orhan, hakikatte Horasan erlerinin silâh ve keramet arkadaşıdır."[32]

Tanpınar, ilâveten, Orhan modelinin Osmanlı'nın ilk 150 yılına damgasını vurduğunu da ifade ediyor.[33]

29 Derviş Ahmed Âşıkî, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 46; Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-Nümâ, hzr. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, I, 83-85.*
30 Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 46; Mehmed Neşrî, *a. g. e., I, 83-85; Tarîh-i Nişancı Mehmed Paşa, s. 116 vd.; Ömer Lütfi Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri, (Hamle Yayın Dağıtım), İstanbul ts., s.27-28; Mustafa Kara, Tekke ve Zaviyeler, İstanbul 1977, s.117.*
31 Ekrem Reşit Rey, *Ebedi Bursa, Bursa 1948. s. 21.*
32 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir, Dergâh Yayınları, 6. baskı, İstanbul 1979, s.120.*
33 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e., s.120.*

Oğlu Murad'a Nasihatleri

Vefatından önce oğlu Murad Bey'e (I. Murad) "Dînî hizmetleri ihmal etmemesini, yönetimi altındaki bütün fertlerin haklarını gözetmesini, hiçbir zaman ve hiçbir yerde doğruluktan ayrılmamasını, kimseyi üzmemesini-incitmemesini, dünyada böylelikle iyi bir hatıra bırakabileceğini ilay-ı kelimetullâh uğrunda cihat yapmaktan geri durmamasını, zafer ve fetihlerle gururlanmamasını, dünyaya mağrur ve mağlup olmamasını" hatırlatıyor ve nasihatlarını, "Sen iyi olursan beni de hayır dua ile andırırsın!" diye tamamlıyordu.[34]

Sonuç

Ertuğrul Gâzi ile başlayan, oğlu Osman Gâzi'de ilk meyvelerini veren ve torunu Orhan Gâzi'de daha da belirginleşen şahsiyet yapısının *"Allah'ın adını yüceltme gayreti (ilay-ı kelimetullah), Kur'an-ı Kerim'e saygı, Hz. Muhammed (sav.)'e bağlılık, sade dindarlık, adaletin yaygınlaştırılması, zulmün yokedilmesi, insan haklarına saygı, haksızlıkların önüne geçilmesi; şefkat, merhamet, din ve vicdan özgürlüğü sağlanması, önemli işlerde bilenlerle yetişkinlerle istişare, emeğe saygı ile yeteneklerin gelişmesine fırsat verilmesi, yardımlaşma (vakıf tesisi), dayanışma, başarılarla gururlanmama, nefsinin tutsağı olmaktan kurtulabilme; din, devlet ve toplum yararına feragat gösterebilme, her işi plânlı, proğramlı en iyi biçimde yapma çabası ve bunun gibi temel dinamikler" le örtüştüğü ortaya çıkmaktadır. Kuruluş dönemi devlet adamlarından her biri, diğerine bıraktığı yerden tutup geliştirebileceği hedefleri belirlemiş, asırlardan beri Müslüman Türk'ün yayıldığı coğrafyada ve bilhassa Anadolu'da mayalanan derin bir sosyo-kültürel çevre birikimini miras bırakmıştır. Her biri diğerine göre fütûhatla coğrafî çevreyi, câmi, mescid, medrese, han, hamam, çeşme ve bunları ayakta tutacak vakıf tesisleriyle de sosyo-kültürel çevreyi katlayarak geliştirmiş, zenginleştirmiştir. Böylece Osmanlı devletini bir ulu çınara benzetecek olursak gerçekten de bu zatların şahsiyetleriyle temel, gayet verimli bir alanda yeşerip canlanmaya elverişli bir şekilde atılmıştır.*

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, üstün şahsiyetlerin, uygun bir muhitte yetiştiği bilinir. Buna göre Orhan Gâzi öyle bir ictimaî tezgâhta dokunmuş, öyle bir kültürel ortamda yetişmiştir ki, bu tezgâhta Şeyh Edebâ*li, Geyikli Baba, Davûd-i Kayserî, Çandarlı Kara Halil gibi âlimler ve mutasavvıflar vardı, babasının manevî mirası ile ağabeyi Alaaddin Gâzi bulunmaktaydı ve çevresinde ona sadakatle bağlı fedakâr ruhlu Bey'ler yer almıştı. Böylece o bu verimli ortamda kiminden sadeliği, içtenliği, fedakârlığı, kiminden ilay-ı kelimetullâh uğrunda gazâ ruhunu, kiminden azim, kararlılık, gayret ve himmet üstünlüğünü, kiminden de sohbet zevkini ve gönül inceliğini almıştır. Bu ilmekler ve bağlantılar, ortaya Orhan Gâzi tarzını çıkarmıştır.*

34 Abdülkadir, *Bursa Tarihi 1327, s. 68.; Güldeste'de vefatına tarih düşürülür: Bk. s. 19.*
"Lutf-i Hak hâdi-i tariki olup,
Ravza-i Kürs'e itdi vaz-ı kadem,
Didi hatif dua idüb tarih;
Ravvahallâhü rûhahû bikerem".

KAYNAKÇA

Abdülkadir, *Bursa Tarihi, Bursa 1327.*

Ahmed Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet, Dersaâdet 1309.

Akgündüz, Ahmet - Öztürk, Sait, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

Algül, Hüseyin, Bursa'da Medfun Osmanlı Sultanları ve Emir Sultan, İstanbul 1982.

Algül, Hüseyin, "Osman Gâzi'nin Oğlu Orhan Gâzi'ye Nasihatlerinin Mevsûkiyet Derecesi ve Bundan Çıkarılabilecek Sonuçlar", Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa, Türkiye Yazarlar Birliği Bursa Şubesi, İstanbul 2003, s. 12-18.

Âşıkpaşazâde, Tevarîh-i Âl-i Osman, İstanbul 1332.

Ayverdi, Samiha, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul 1975.

Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri, (Hamle Yayın Dağıtım), İstanbul ts.

Beliğ, Bursalı İsmail Beliğ, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, Bursa 1287.

Bostan, İdris, "İzmit", DİA, İstanbul 2001, XXIII, 536.

Colin Imber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", Söğüt'ten İstanbul'a, (der. Oktay Özel - Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 243-270.

Çetin, Osman, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahîler" Osman Gâzi ve Dönemi, Bursa 1996, s.105-117.

Danişmend, İsmail Hami, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971.

Halaçoğlu, Yusuf, "Tarihi Kaynaklara Göre Osman Gâzi'nin Şahsiyeti", Osman Gâzi ve Dönemi, Bursa 1996, s. 47-53.

Hayrullah Efendi, Hayrullah Efendi Tarihi, İstanbul 1273.

Hoca Mehmed Saadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârîh, İstanbul 1279.

İbn Battuta, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed et-Tancî, İbn Bat*tuta Seyahatnamesinden Seçmeler, (hzr. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1971.*

İnalcık, Halil, "Orhan", DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, 375-386.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, (ed. Güler Eren, bilim ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Ankara 1999, I, 37-113.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Tarihi Kronolojisi", Osmanlı, (ed. Güler Eren, bilim ed. Kemal Çiçek-Cem Oğuz), Ankara 1999, I, 118-132.

Kara, Mustafa, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul 1977.

Köprülü, M. Fuad, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, 2. bsm., Ankara 1972.

Müneccimbaşı, Derviş Ahmed Efendi, Müneccimbaşı Tarihi, (trc. Nedim Efendi), İstanbul 1285.

Neşrî, Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, (hzr. F.Reşit Unat-M.Altay Köymen), Ankara 1949.

Nişancı, Mehmed Paşa, Tarîh-i Nişancı, İstanbul 1279.

Ocak, Ahmet Yaşar , "Geyikli Baba", DİA, İstanbul 2016, XIV, 83-85.

Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, (hzr. Atsız), İstanbul ts.

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (hzr. Emecen, Feridun ve dgr., ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994.

Öztuna, Yılmaz, Türkiye Tarihi, İstanbul 1977.

Öztuna, Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu", (Türk Ansiklopedisi XXVI. cildinden ayrı baskı), Ankara 1977.

Rey, Ekrem Reşid, Ebedi Bursa, Bursa 1948.

Sevim, Ali - Yücel, Yaşar, Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Tanman, M. Baha, "Geyikli Baba Külliyesi", DİA, İstanbul 2016, XIV, 85-93.

Tanpınar, A. Hamdi, Beş Şehir, 6. baskı, İstanbul 1979.

Taşköprizâde, M. Kemâlüddin, Tarih-i Saf-Tuhfetü'l-Ahbâb, İstanbul 1287.

Tayyarzâde, Ahmed Atâ, Tarih-i Atâ, İstanbul 1293.

Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul 1978.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972.

Orhan Sultan (1326-1360) In the Arabic and Maghribi Writings

Leila KHEIRANI *

Introduction:

"Orhan Gazi Sultan" is the second Ottoman Sultan. He ascended the throne at the age of fourty. Even though he was not the elder of hisbrothers,hewas the pretender to the throne without any disagreements or conflicts. Therefore, "Orhan Gazi Sultan" inherited the reign of a new state which had no rules, no currency and no specific borders. Thus, hewas the one who established the state, introduced regulations and made rules as well as set up a group of army which was the core of the state and its power during the great conquests.

Many Arab historians from the Mashreq and the Maghreb had written about the great Men of this State and described their huge influence over all its territories. Hence, Arab Historians also wrote about the lives and biographies of those Men from the beginning of the State until its collapse.

Therefore, "Mehmet the Conqueror" (Muhammed El-Fatih)was the first Sultan that attracted Arabs historians' inspiration for his great achievements in the Islamic world when he defeated Romans and conquered Constantinople in 1453. His name was then engraved with gold in human history and notably the Islamic World. Thus, many Sultans after Mehmet the Conqueror gained prominence by Arab historians who wrote a lot about them such as: "Selim I"[1] and his son "Suleyman the Magnificent" and all the victories and achievements they made will be engraved in history.

However, when we looked back to the first periods of the Ottoman State before the era of "Mehmet the Conqueror", we only found meagre writings done by Arab historians. So what was the reason for that?

Thus, we will focus in this article on the second Ottoman Sultan "Orhan Gazi Sultan". So, what was the Arab view about him? What were the sources from which they obtained their information? How did they describe his era? What were his internal and external works? Did Arab historians from the Mashrek and the Maghreb share the same view in their description?

Hence, we found three historians one from the Mashrek whose name is "Al-Bikri" who has been considered among the important sources that wrote about the Ottoman Sultans. He lived in the period between 16th and 17th centuries so that he could write on their history and biography. The second one is "Al-Mohami" who lived in the 19th century and also wrote about the Sultans, his works have become among the main Arabs' sources about the history of the Ottoman State. As to the Maghreb, we focused on the traveller "Ibn Batuta" who lived in the same period as "Orhan Gazi Sultan" and met him in person.

Therefore, we will highlight all what these sources brought and acknowledge what they wrote about the second Ottoman Sultan.

* *Associate Professor, University of Algiers 2, email: l.kheirani@hotmail.com*

1 Selim I Sultan: after the Ottoman forces gained victory in the famous "MarajDabik"battle, during the reign of "Selim I Sultan"in 1516, Ottoman direction towards Arab countries started. Therefore, they could conquer the Levant, Iraq, Egypt and North Africa. See:
– فاضل بيات، دراسات في تاريخ العرب في العهد العثماني، رواية جديدة في ضوء الوثائق والمصادر العثمانية، دار المدار الإسلامي، لبنان، 2003، ص 62,

1- "Orhan Gazi Sultan"[2] in th Arab Mashrek writings:

1-1- Who is "Al-Bikri"?

He is Muhammad Ibn Abi Saror Ibn Muhammad Ibn Ali Al-Bikri Al-Siddiqi, an Egyptian historian (1589-1676). He had many works such as "Uyun al-akhbarwaNuzhat al-absar" and wrote many books about Ottomans' history inter alia: "Fayd al-Mannanwa Al-Durar Al-Athman fi AslManbaaAal Othman" and "Al-Minah Arrahmaniya" which are also known as "Al-Latayaf Arrabaniyya Ala Al-Minah Arrahmaniya". Therefore these works include the history of the Ottoman State's Sultans from its founder "Othman I Sultan" until the era of Mustapha Sultan and his removal from power, there is a copy of this manuscript in the National Library of Algeria code (C-ج) under number (1651) and was copied in 1621[3].

1-2- What did "Al-Bikri" write about "Orhan Gazi Sultan"?

He wrote:"Orhan Gazi Sultan was the son of our Sire Othman Sultan, he was born in 678. Hence, he ascended the throne after the death of his father in 726, he reigned for 35 years and he was the one who conquered Bursa and made it his sultanate's headquarters. "Orhan Gazi Sultan" conquered many forts and led famous forays. Thus, he succeeded in Jihad more than his father. After he conquered Bursa under the reign of his father, their kingdom had been extended and their words were heard everywhere. Therefore, all the Christian Kings gathered to fight Muslims in order tokeep them away from their countries. Hence, "Kazal", "Ankarus", "Alan Sultan" and others agreed and compromised on going from Romaly country to Anatolia to fight our Sire "Orhan Gazi Sultan" in his place. He had a son called "Suleyman Bik" who asked his father for permission to go to Romaly and fight the heathens who plotted to fight "Orhan Gazi Sultan" before their arrival to Anatolia. Thus, his father allowed him after noticing his smartness. "Suleyman Bik" then went with his servants and took the strongest knights with him. Hence, they unawares encountered the heathens while they were trying to cross into Anatolia[4]. Thereby, a huge war broke out between the two parties where a great number of heathens were killed and the rest escaped to shelter in forts and fortresses but Muslims followed them so they killed and captured most of them. Thus, Muslims triumphed over the enemies of Islam. Therefore, "Suleyman" returned to his father as a victor with his followers' support[5]. This is what "Al-Bikri" wrote about "Orhan Gazi Sultan" but was wrong about his date of birth. It was said in Ottoman sources that he was born in 687 H (6th February 1288)[6]. We still know very little about the youth of "Orhan" who got married before the age of 12 in 699 H (1299) to the daughter of "Bar Hisar" whose name was "Nilufer Hanun" she was a Greek girl, they had two children "Murat" who ascended the throne after him and "Suleyman"[7]. "Al-Bikri" described "Orhan Gazi Sultan" in his book " Fayd Al-manan" this way : " .....the State's forces were moving until they reached the outskirts of Vienna the capital of Austria in the middle of Europe. Therefore, the Ottoman State was the first Islamic state in European history that arrived with its powerful force to these European territories. During "Orhan Gazi Sultan" era, the administrative improvement started and changed from the tribes to the stable state with its own regulations. Meanwhile, "Ala-addin" the oldest brother of "Orhan Sultan" helped him alot and became the first Grand Vizier in the history of the Ottoman State"[8].

1-3- Muhammad Farid Bik Al-Muhami[9]:

In his book "History of the Exalted Ottoman State", he mentioned the Ottoman Sultans since the beginning of their reign until the end of the Ottoman succession. Therefore, he described the outstanding mettle and bravery of "Orhan Gazi Sultan" as well as, the way he used to apply himself in difficult situations. He also spoke about "Orhan Gazi Sultan" who he spent most of his life establishing this majestic state which had a significant divine diligence and led to its widespread. "Orhan Gazi Sultan" reigned for 27 years[10] and was buried in Bursa. Thus, his ascendancy of the throne over his brother "Ala-eddine" was considered as "a lucky situation" because this last did not oppose this fact and was satisfied with being a Grand Vizier. Hence, "Orhan Gazi Sultan" cared about conquests and unfurling the Ottoman flag in the neighbouring territories, while the grand Vizier permanently cared about managing internal affairs such as currency insurance and army regulations[11]. He

2 The Encyclopaedia of Islam, Volume VIII, Leildem . E.J. Brill, 1995, PP 175-176.

3 محمد بن أبي السرور البكري الصديقي، المنح الرحمانية في الدولة العثمانية وذيله اللطائف الربانية على المنح الرحمانية، تقديم وتحقيق ليلى الصباغ، دار البشائر للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق، ١٩٩٥، ص ١١.

4 Anatolia : Asia Minor

5 البكري، «المنح»، tiC .pO ,PP 91- 12

6 دائرة المعارف الإسلامية، المجلد الثالث، مادة أورخان، ص 129.

7 Ibid, P 129

8 محمد بن أبي السرور البكري الصديقي، فيض المنان في دولة آل عثمان، تحقيق عبد الرزاق عيسى، مكتبة زهراء الشرق، مصر، 2011، ص 13.

9 Al-Muhami : was an Egyptian politician, a jurist and a historian (1868-1919), of Turkish origin, he was one of the most paramount nationalist leaders in Egypt, among his most famous books we found "History of the exalted Ottoman State", pinpointed by professor IhsanHaki.

10 محمد فريد بك المحامي، تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق إحسان حقي، دار النفائس، لبنان، 1993، ص 122.

11 Halil Kara who later on became the prime minister, advised him to take the young persons from war captives and deprive them from all what reminded them of their races and origins. Moreover, he, brought them up in an Islamic Ottoman way. So they did not know a father except the Sultan and no work except Jihad for the sake of Allah. Thus, "OrhanGazi Sultan" was very pleased. Ibid PP 122-123.

then called "Haj Biktash"[12] in Amasia the Sheikh of Biktashi Order in Amasia. Hence, their name became "Beni Tchari" in Turkish "Biki Ceri" which means the new army and transformed in Arabic to become "Inkishari".

2- "Orhan Gazi Sultan" in Maghribi writings:

2-1 The Morrocan traveller " Ibn Battuta" as an example:

2-1-2- who is " Ibn Battuta"?

He is Mohamed Ibn Abdullah Ibn Mohamed Ibn Ibrahim Ibn Yussuf Ibn Abderrahmane Ibn Yussuf Al-Awani Al-Tanji Abu Abdullah Ibn Battuta named Shamsu-Eddine, a Morrocan traveller came fromLouata one of the-Barbar tribes. He was born in 703 H (1303) in Tanja. He belonged to a family of knowledge, among which there were judges and scientists. And it was what he mentioned to the King of India when he asked him to choose the job he would liketo get, he said: "Justice and consultancy were my jobs and my family's jobs". Therefore, he meant being the jugde of the Hijazi caravan which left Tunis to Hijaz[13]. Hence, "Ibn Battuta" was observant and trustworthy which made the orientalist "Dozi" dub him "the trustworthy traveller"[14]. Since he was young, he was adventurous and a risk-taker. As well as, he liked travelling in both sea and land. His first trip was in 725 H when he went to pilgrimage, then he travelled to Bahrain, Levant and Iraq. He also visited Persia, Minor Asia, Southern Russia, Bukhara and Afghanistan until he arrived to Delhi then China. After that, he returned to his country in 750 H and went to Mali and Tambogto and died in 779 H in the city of Marrakesh[15].

Therefore, "Ibn Battuta" left a great deal of accounts that include a lot of information which he recorded and called " Tuhfat An-nidar fi Gharayib Al-amsar and Aajayib Al-asfar" known as "the voyage of Ibn Battuta (Rihlat Ibn Battuta)". Thus, it related countries, architecture, coasts, peoples' cultures and nations' ethics. As the manuscript was important it was translated into many languages such as: English, French, German, Spanish, Chinese and Turkish[16].

2-1-3- What did "Ibn Battuta" say about "Orhan Gazi Sultan"?

He mentioned in his manuscript copy (taken from the original one) Sultan of Bursa[17] saying: "Ikhtiyareddine Orhan Bik son of sultan Othman çok(which means small in Turkish language). This sultan was the oldest and richest Turkish king and used to have the biggest army and most countries. Therefore, he had by about a hundred forts. He most of his time prowled around them and stayed days in each fort in order to solve problems and inspect their situations. However, it was said that he never stayed one month in a country and used to kill unbelievers and trapped them[18]. His father was the one who took power of Bursa from Romans. His tomb was in its mosque which was a church before. It was reported that he surrounded the city of "Yertik" for twenty years and died before conquering itthen his son "Orhan Gazi" managed to conquer the city for twelve years and it was where I met him[19]. He sent me a lot of money and I travelled with my companions to the city of Yeznik and before arriving there we slept in a village called "Karla" where we found on its rivers' banks sweet and sour pomegranate trees then we arrived to a lake where canes germinated eight miles from "Yeznik". The only way to reach the city was by crossing a bridge. Therefore, only one knight could do it because the bridge was narrow. Hence, only few people were there like Orhan Sultan servants and his wife "Belil Khatun" who was the governor of the city, she was good and virtuous. The city had four walls between every two walls there was water and inside the city there were houses, lands and farms. Everyone had his house, farm and garden[20]. And it also had wells and all kinds of fruit, walnut and chestnut which they had a lot and were cheap. In this city, they had a good quality of grapes which I had never seen before with a clear colour and a thin skin, each grape has one seed. Therefore, the Cleric(Al-Faqeeh) Imam Haj Al-Eddin Mojawir Sultanyuki asked us to stay in that town, he was among the generous and virtuous people I knew that time and whenever I used to go and visit him, he would bring me food. His face was beautiful and his attitude was better. He

12 Among Turkish Walis who got high rank, he moved from Kharasan to Anatolia in 14th century. Thus, OrhanGazi Sultan used to visit him hoping for his blessings and prayers. The Sheikh stayed in his position until "Murat I Sultan" era. His tomb was visited by piteous persons. See:
حسن مجيب المصري، معجم الدولة العثمانية، الدار الثقافية للنشر، القاهرة، 2004، ص ص 46 -47.

13 عواطف محمد يوسف نواب، الرحلات المغربية والأندلسية، مصدر من مصادر تاريخ الحجاز في القرنين السابع والثامن الهجريين، دراسة تحليلية مقارنة، الرياض، 1996، ص ص 129 - 130.

14 رحلة ابن بطوطة، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت، 1980، ص 5.

15 ابن بطوطة، مهذب رحلة ابن بطوطة، المسماة تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، دار القصبة للنشر، الجزائر 2001، ص ص 3- 4.

16 It was printed in Paris in (1853- 1859), and in Egypt (1871-1875).
ابن بطوطة، مهذب رحلة ابن بطوطة، Op. Cit. P 4

17 ابن بطوطة، كتاب رحلة ابن بطوطة المسماة تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، الطبعة الأولى، في مطبعة وادي النيل بمصر، القاهرة، 7671، ص 781.

18 Ibn Battuta spoke about the Sultan saying that he was the oldest Turkish Kings, until hi sera because he met him, he even spoke about the power of the Ottoman state in his era, as well as, about how he was brave and valiant in his wars against Romans and Byzantine.

19 the encounter of Ibn Battuta with the Orhan Sultan in person was an important event to one of the Maghribis who were very far from the region especially in the 14th century where Arabs were far from the Ottoman state. Therefore, Ibn Battuta is considered as the main historical source. As Ibn Battuta encountered the Sultan and described his greatness and generosity. Thus, the Sultan was kind with him and did the honours with him. As well as his wife " Bilun" whom he also described as the good and virtuous wife.

20 ابن بطوطة، كتاب الرحلة، Op. Cit, P 187

then came with me to the mentioned Khatun[21] who used to do the honours and always welcomed as well as entertained me as a guest. Days after our arrival to the town, "Orhan Bik Sultan" who I already mentioned came. I stayed in this town about forty days due to my mare's illness. As it had been ill for a long period, I had to leave it and go....."[22].

Evaluation and conclusion of the Arabic studies :

1- "Orhan Gazi Sultan":

All Arabic studies have agreed that "Orhan Gazi Sultan" came to power after a pledge given by his father "Othman Sultan". Despite the fact that he had an older brother "Ala-Eddine", it did not affect the unity of the monarchy. "Orhan Gazi Sultan" then inherited a state without a law, a currency or borders. Thus, he well-established the state, but his expansion was at the expense of the neighbouring territories. He managed to make of his followers a nation to govern.[23] Hence, the first thing he started with was regulating the army which was considered as the pillar of the state. Therefore, he created a permanent army infantry by utilising a non-Turkish ethnic component which was a new army system in the Ottoman state[24]. "Orhan Gazi Sultan" laid down a special law for this group which included fourteen articles defining the internal system. He then put the Janissaries in barracks called "Uta" which means "Room". Thus, they learnt army science in what they called "Awjak" tantamount to a military school. So he forbade them from getting married, they then devoted themselves to defend Islamic religion, their belief and the Sultan. Therefore, after having the blessing of the Bektashi sect Sheikh, they used to wear a white woolly skullcap with a piece of cloth dangling from the back[25].

In fact, the foreign historians "Carl Brockelmann", " Jibonz" and "J.E.B(James Ewell Brown Stuart)"maligned about the fact that the so-colled "Dostirme" system was only a lie added to the history of " Orhan" son of "Othman". Therefore, this system was only a care of the Ottoman State for vagabond Christian children who were left by continuous wars as orphans and vagrants. Because Islam which was the religion of the Ottoman State completely refused what is called "boys tax" which was attributed by foreign historians to the Ottoman State[26].

Therefore, a great deal of children who lost their parents due to wars and fights were adopted by Muslim Ottomans who were keen on securing their future. Unfortunately, this defamation was adopted by some Arab historians[27].

Thus, Orhan and Ala-Eddine agreed that the main aim to form a new army was to continue fighting against Byzantines and conquering more of their territories in order to spread Islam[28]. However, Orhan Sultan never took a Christian boy from his father's house and never forced a Christian boy to convert to Islam[29].

2- Orhan Gazi Sultan's internal policy:

Orhan Gazi Sultan was interested in consolidating the pillars of his state as well as in restoration and architecture works[30]. He then organised administrative affairs, strengthened the army, built mosques, created science institutes and appointed the best scientists and teachers who were well respected in the state[31]. Each village used to have its school and each town used to have its faculty which taught grammar, language structure, logic, metaphysics, and philology, science of language creativity, rhetoric, geometry, and astronomy as well

21 It means the Sultan's wife « BilunKhatun ».

22 – ابن بطوطة، pO. tiC, P 881.

23 – محمد سهيل طقوش، تاريخ العثمانيين من قيام الدولة إلى الانقلاب على الخلافة، دار النفائس، بيروت، 3102، ص 33.

24 - Ottomans used to take many spoils and captives, the state had five from them, a law made by « Orhan Sultan » which gave the right to the state to take five war's captives against paying a tax called "servants' tax" "Dorsherma", most captives were young aged between 7 and 10 years old, it was the core of the Janissary army "Yeniceri".

25 – محمد سهيل طقوش، pO. tiC, P 43
eeS : – أماني بنت جعفر بن صالح الغازي، دور الإنكشارية في إضعاف الدولة العثمانية «الجيش الجديد» دار القاهرة، 7002، ص ص 04-94.
About Janissaries' creationsee :
– سونيا محمد سعيد البنا، فرقة الإنكشارية نشأتها ودورها في الدولة العثمانية من خلال المصادر التركية، إيتراك للنشر والتوزيع، مصر، 6002، ص ص 9 - 41.

26 – علي محمد الصلابي، الدولة العثمانية عوامل النهوض وأسباب السقوط، الجزء ١، مكتبة حسن العصرية للطباعة والنشر والتوزيع، لبنان، 2102، ص 58.

27 - Ibid, PP 85-86.

28 - Missions were divided between the two brothers, the Sultan was in charge of conquests and raised the Ottoman flag and the Grand Vizier was in charge of managing the internal affairs such as: money coinage with silver and gold.
– سونيا محمد سعيد البنا، pO. tiC, P 21

29 - Contrary to what the western historians as Brocklmannand J.E.B alleged.

30 - Orhan Sultan his father was Othman who was buried in Kasr Bursa Church after transforming it into a Mosque. Since his era Bursa became a sacred town for Ottomans. Therefore, He created it as a new capital of the kingdom with all its great and luxurious facilities, its oldest Mosque was named "Ulu Camii".
– كارل بروكلمان، تاريخ الشعوب الإسلامية، تعريب نبيه أمين فارس ومنير البعلبكي، دار العلم للملايين، بيروت، 3991، ص 904.

31 - Brocklmann talked about Orhan Sultan describing him as "a true Muslim" expressing his consideration to knowledge, the one whose care was the greatest title of Muslim Rulers' glory in in all generations. Therefore, he created the first Ottoman university and assigned its administration to Dawud El-Kisari one of the scientists who received science in Egypt.
بروكلمان، – Op. Cit P 409

as Quran memorisation, teaching religion science, Sunnah, Fiqh and doctrines[32].

3- Orhan Gazi Sultan'sexternalpolicy :

Orhan Sultan son of Othman resumed the strategy of the Ottoman Conquest, so he could conquer Bursa the ancient Byzantine city in 1326 and made of it the new capital of the Ottoman monarchy. He then expended at the expense of the Byzantines' existence in Anatolia. After that, he caused the fall of "Nikia" (Aznik) city the former capital of Byzantines in 1330[33]. Therefore, seized power over all the remaining Byzantines' territories and joined the Turkmen city "Kura Si". He also managed to control all the south of Marmaris Sea[34]. Hence, the success of "Orhan Gazi Sultan" in Anatolia was indeed the basis on which successor Ottoman Sultans could build the state and continue their reign. This way, the town of Bursa became a Muslim city until it was called "the city of scientists. Thus, he transformed one of its biggest churches into a mosque which an example followed by Ottoman Sultans who came to power after him, "The transformation of the biggest churches into mosques"[35].

Ottomans used a peaceful policy with Byzantines through marriage and soft treatment. Hence, Islam was not imposed on Non-Muslims. However, a full religious tolerance[36] was applied. The Sultan made substantial concessions to encourage soldiers. This really proved the smartness of the Ottoman reign which led thousands of Christian to convert to Islam so they became Ottomans once they convert. Therefore, those converts had several advantages same as Muslims no matter their race, language and former religion. For this reason, the number of Ottomans increased until they reached millions by the time.[37]

Conclusion:

"Orhan Gazi Sultan" inherited a state without rules, currency or clear borders and its neighbourhood was stronger than it was. Therefore, he had to create a well-established state with a huge expansion. He also had to make of his followers a nation. Hence, "Orhan Gazi Sultan" at the beginning of his reign turned his attention to enact laws and lay down the necessary regulations in order to protect his monarchy. He then realised that the burdens on his small monarchy were bigger that its capacities.

Thus, the Byzantine State became scared of the Ottoman State, so the Sultan started to care about organising the army. He also began to create the foundation of the State on which the successor Sultans continued their reign.

Indeed, "Orhan Gazi Sultan" was the one who established the great Ottoman State which lasted for centuries. He was the Sultan that all Western and Arab historians unanimously agreed on his strength, greatness and his big role in the great conquests. Hence, his name appeared on the list of the world greatest well known persons.

32 الصلابي، الدولة العثمانية، – Op.Cit P 88.
33 أحمد سالم، استرتيجية الفتح العثماني، مؤسسة شباب الجامعة، إسكندرية، 2012، ص 28. –
34 - in the periodbetween 1345- 1350.
35 أحمد سالم، – Op. Cit, P 29
36 -Ibid, P 32.
37 سالم، – Op. Cit P 33
Also see محمد أنيس، الدولة العثمانية والعالم العربي، عن الدراسات والبحوث الإنسانية، الجيزة، 2015، ص ص 22-27. – :

ANNEXES

The external cover of "Al-Bikri" manuscript saved in the National Library of Algeria

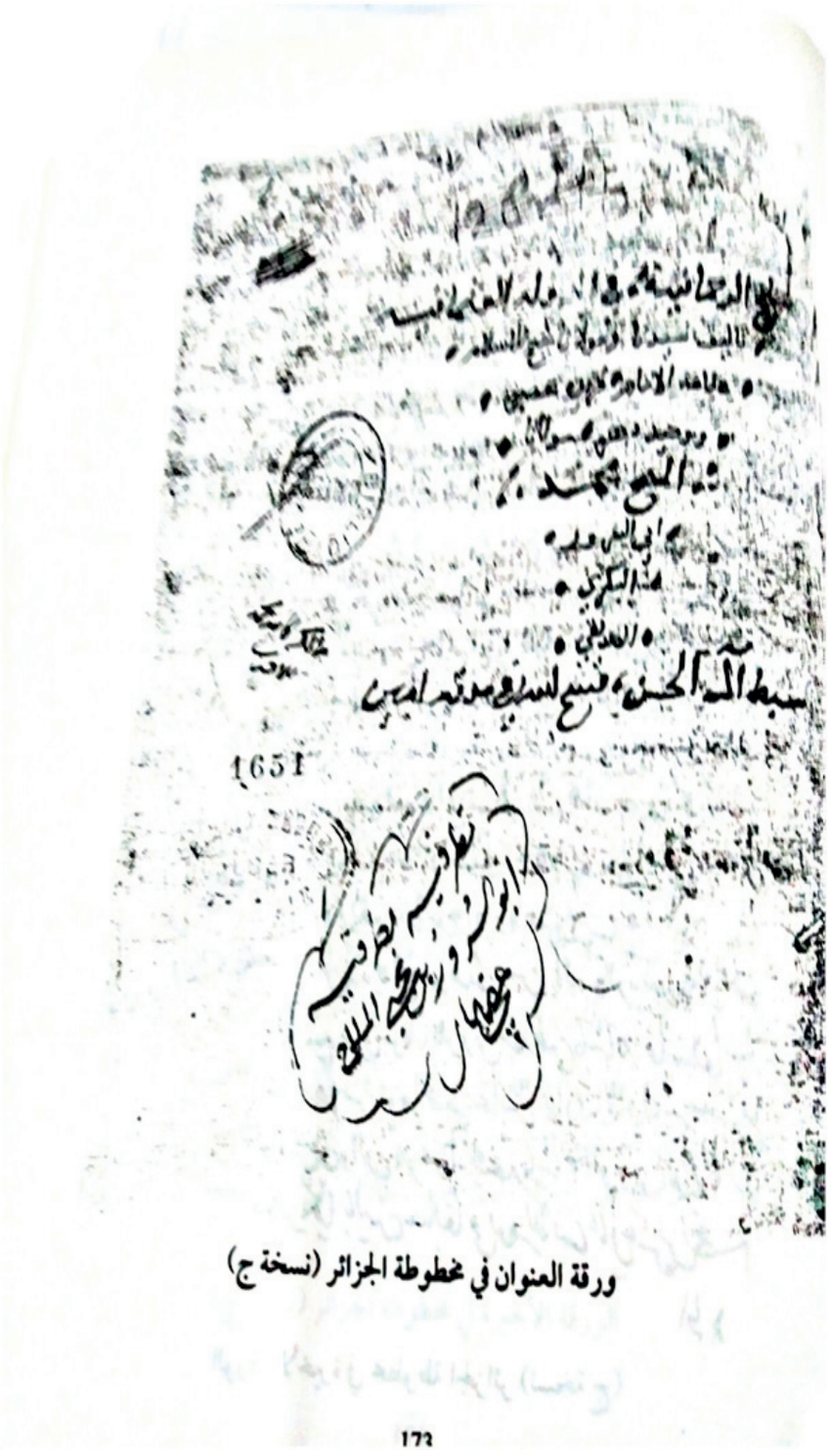

ورقة العنوان في مخطوطة الجزائر (نسخة ج)

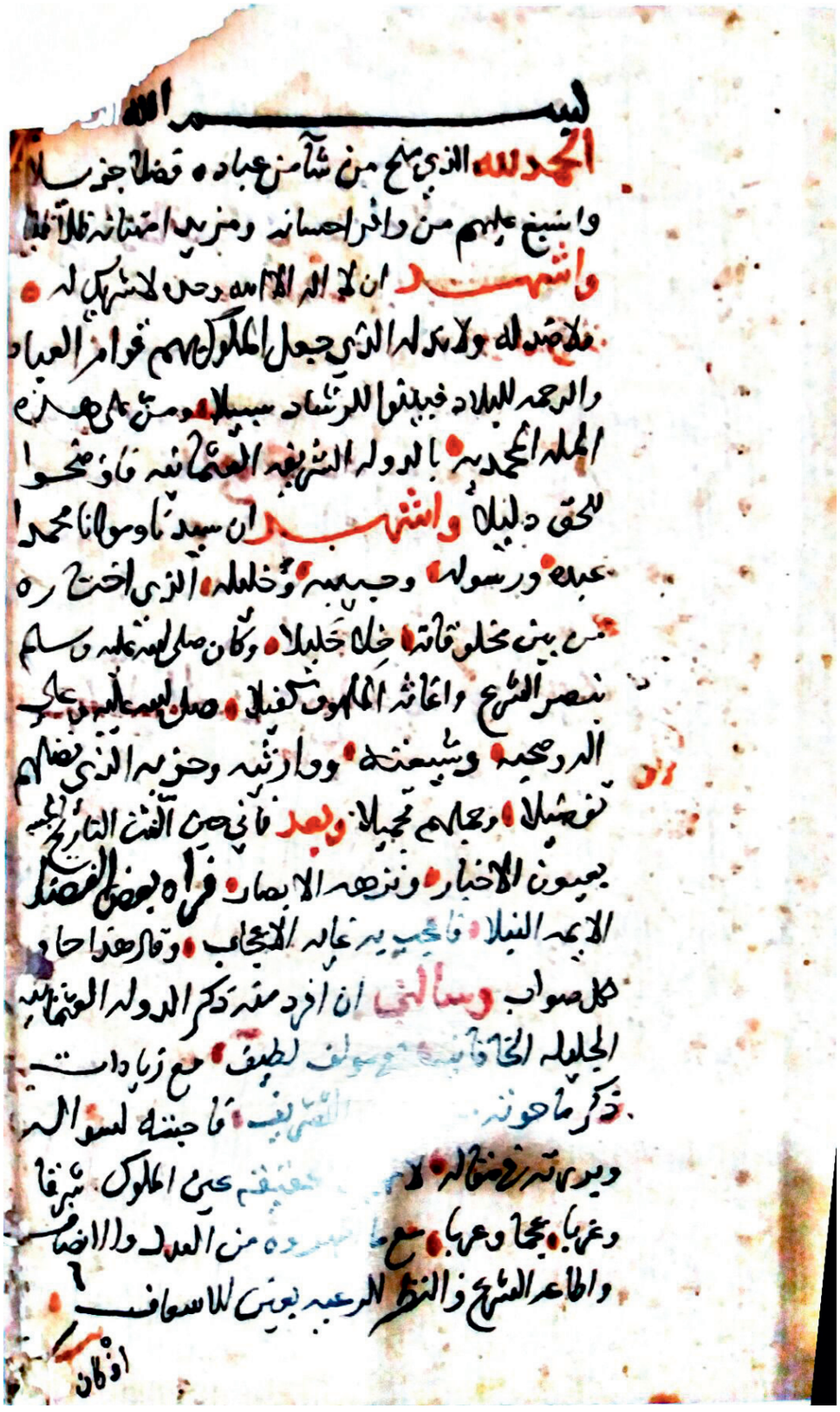

The first page of "Al-Bikri" manuscript

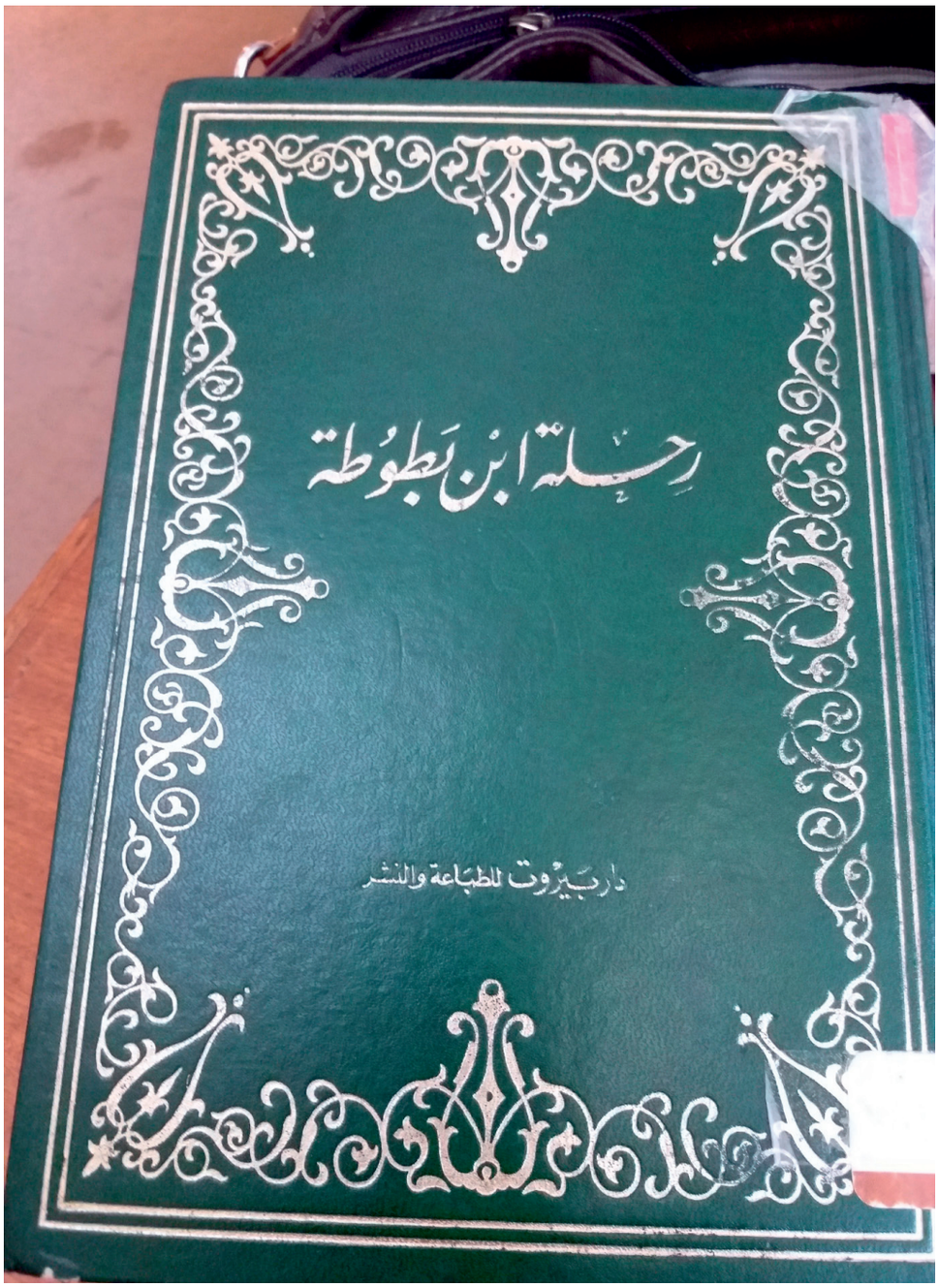

Book of the traveller "Ibn Battuta"

A photo of the traveller "Ibn Battuta"

Sırp Ortaçağ Kaynaklarında Orhan Gazi ve Çar Stefan Duşan

Redžep ŠKRİJELJ *

Nemanyiç Sırp Devletinin Yükselişi

XIV. yüzyılın ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nin kurulması ve yükselişiyle birlikte, Nemanyiç hanedanı tarafından yürütülen Sırp Krallığı Balkan Yarımadası'nın en güçlü devleti konumuna gelmiştir. Kral İkinci Stefan Uroş Milutin (1282-1321) muhteşem, maliye açısından düzenli, askeri ve diplomasi alanında güçlü yönetim sağlaması komşu devletleri etkilemiştir. Bu devletin güçlü yayımını, bir zamanlarda güçlü olan fakat savunma rolunu almak durumuna düşen Bizans İmparatorluğu önderi İkinci Andronikos (1282-1328) bile durduramamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun zor durumu uzun müzakerelerin 1299 yılında sona ermesini sağlamıştır. O zaman yapılan anlaşmaya göre Milutin, İkinci Andronikos'un altı yaşındaki kızı Simonida ile evlenmesi sağlanarak Sırp pozisyonu sağlamlaştırılımıştır. Böyle bir sonuç İstanbul diplomasisinde hoşnutluk yaratmıştır. Sırplar ile yapılan müttefiklikle savaşın devam etmesi önlenip, Anadolu'da Gazi Osman (1299-1326) önderliği altında ilerleyen ve XIII yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk boyutuna ulaşan Türklerin ilerlemesine karşı savunmanın güçlendirilmesi sağlanmıştır. Türklerle yaşanan sorunlardan yanısıra Bizanslılar, Bulgarlarla girdikleri çatışmalardan ötürü 1307 yılında büyük ayrıcalıklar yapmak zorunda kalmıştır ki bu yüzden Kral Milutin[1] Türklere karşı yardım önermiştir. Bizanslılar, Hıristiyan dostları Sırplardan ilk yardımı 1312 yılında Gelibolu'da ve 1313 yılın yaz aylarında Anadolu'da Türk birliklerine karşı çatışmalarda almışlardır.[2]

Bizans-Sırp ilişkileri ve Nemanyiç Krallığı'nın yükselişi ve Küçük Asya'nın Türkler tarafından fethedilmesi hakkında daha temel bilgileri Bizans tarihçileri Georgios Pahimeres, Nikifor Grigoras ve Yoanis Kantakuzenos tarafından kaydedilmiştir.[3] Kaynaklardan biri Bari'deki Aya Nikola Kilisesi'nde bulunan 1319 tarihinde takılmış yazıdır ki burada Milutin kendini "denizden büyük nehir Tuna'ya kadar uzanan toprakların" hükümdarı olarak tanıtmıştır.[4]

Tahtı ele geçirmek için sürdürülen mücadeleler ağır devlet ve aile krizine sebep olmuştur ki bu durum 1321 yılın baharına kadar devam etmiştir. O anda, genç torunu Üçüncü Andronikos taraftarı, yerli Yoanis Kantakuzenos siyasî sahneye çıkmıştır ki Kral Milutin bu durumu kullanıp kendi devletini Balkanların bölgesel gücü seviyesine yükseltmiştir. Nikifor Grigoras'ın yazdıklarına göre, onun hükümdarlığı esnasında Sırp devleti kültür, iktisat ve askerî anlamında hızlı şekilde gelişmiştir.[5] Sınırları tarihte ilk defa kuzeydeki Braniçevo bölgesini ve Kuzey Makedonya'yı kapsayıp Üsküp şehri yeni başkent ilan edilmiştir.

Milutin'in ölümünden sonra tamamen kör olmadığı anlaşılan Stefan Uroş (1321-1331), Sırp tahtını devralacağı öngörülen kardeşi Konstantini uzaklaştırmayı başarmıştır. Başpiskopos Nikodim tarafından 1322 yılında tacı taktırılan bu hükümdar, Kosova'da inşa ettiği Deçani Manastırı'ndan Deçaneli lakabını almıştır. Bizans İmparatoru ise müttefikliği Deçaneli Stefan Uroş ile yaptığı evlilik anlaşmasıyla güvenlik altına almıştır. Sırp Kralı'nı 1324 yılında akrabası olan Prenses Mariya Paleolog ile evlendirmiştir ki onun babası, Kral İkinci Andronikus'un kardeşi çocuğu Selanik'te elçilik yaptığından ötürü Sırbistan'daki durumu iyi bilmiştir. Tarihçi ve Bizans İmparatoru Dördüncü Yoanis Kantakuzenos'un (1341-1354) el yazıları önemli tarihsel kaynağa dönüşmüştür ki bir bölümünde Kantakuzenos'un Çar Stefan Duşan (1331-1355) ile gerçekleştirdiği buluşmalar ve müzakereler tanımlanıyor.

Uzun bir krizden sonra 1323 yılında Bulgaristan'da çar tahtına Vidin Prensi Mihail Şişman gelmiştir. Kendisi

* *Prof. Dr., Novi Pazar Devlet Universitesi, Sırbistan, rekasancak@gmail.com*

1 Vladimir Ćorović, İstorija Srba, Zograf, Niš 2001, 172 (В. Ћоровић, Историја Срба , Зограф, Ниш 2001, 172)

2 a.g.e. 174.

3 Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd 1983, 436 (Георгије Острогорски, Историја Византије, Просвета, Београд 1983, 436)

4 Bojan Miljković, Nemanjići i Sveti Nikola u Bariju, Zbornik radova vizantološkog instituta XLIV, Beograd 2007, 284-285(275—294 (Бојан Миљковић, Немањићи и Свети Никола у Барију, Зборник радова византолошког института XLIV, Beograd 2007, 284-285 (275—294).

5 Ostrogorski, a.g.e. 436.

Sırp Kral'ın damadı olduğu yanısıra Bizans krizini kullanarak Yunanlardan eski Bulgar topraklarını geriye alıp iç savaş sebeplerinden ötürü zayıflayan devletine istikrar getirmiştir. İstanbul'daki kamu arasında yaşadığı popülerliği kullanan genç Üçüncü Andronikus, 1325 yılın Şubat ayında dedesi İkinci Andronikus tarafından eş İmparator olarak tanınmıştır. Bulgaristan'ın yükselişi ve daha sonra gerçekleşen Osmanlılar'ın Bursa Fethi (1326) korku ve şüphecilikle algılanmıştır. Bizans kaynaklarına göre 6 Nisan tarihinde Osman'ın oğlu Orhan Gazi bu şehri başkent ilan etmiştir.[6]

Hızlıca yükselen genç Andronikus 1328 yılın kış ve baharında Bizans bölgeleri Makedonya, Arnavutluk ve özellikle Proseka şehrini ele geçirmesiyle komşularıyla soğuk ilişkiler ve savaş yaratmıştır. Bulgarlar, Sırp devletinin Vardar Vadisi'nde kök salmasından korktukları için Sırp egemenliğini yıkmak maksadıyla Yunanlar'la ittifak kurmayı planlamışlardır. Bu düşünceleri gerçeğe dönüştürmek niyetiyle Bizans ve Bulgar İmparatorları Sırplara karşı eylem hazırlamak için iki kez buluşmuşlardır. Bunu en ciddi derecede düşünen Bulgar Çarı Mihail Şişman 1329 ve 1330 yılları esnasında Sırplarla hesaplaşmak için hazırlanmıştır. Büyük sayıda paralı askere sahip olan Sırp güçleri ve Deçaneli Kral Stefan, Bulgar Çarı Mihail'e dostluk anlaşmasını teklifleri reddedilmiştir.

Birçok tarih kaynağına göre Sırp güçleri 28 Temmuz 1330 tarihinde Velbujd şehri yakınlarında Bulgarlara saldırmıştır. Çatışmalar esnasında genç Kral Duşan'ın kabiliyetli okçuları üstünlük göstermiştir. Mücadele esnasında Çar Mihail Şişman esir düşürüldükten sonra öldürülmüştür ve ardından Kral Stefan tarafından Kumanova yakınlarındaki Nagoriçino köyünün Aya Georgios Kilisesi'nde defnedilmiştir. Bu zaferle büyük başarı elde eden Sırp Kral güçleri, zayıflamış Bulgaristan devleti topraklarını tekrar Tuna ve Meriç nehirleri arasındaki bölgeye sıkıştırmıştır. Ege Denizine engelsiz ulaşım sağlayan Nemanyiç Devleti, Balkan Yarımadası'nda Sırplara karşı kurulabilecek olası siyasi ittifakları uzun dönem içinde engellemiştir. Bu başarı Nemanyiç devletinin Balkan Yarımadası'nın güneydoğusundaki egemenliğini gerçeğe dönüştürmüştür. Fetihten sonra yeni seferberliklere girişen Deçaneli Stefan bu fırsatı Bulgar tahtına öz kızkardeşi çocuğunu - hayatını kaybeden Mihail Şişman'ın oğlunu getirmek için kullanmıştır. Stefan'ın en büyük çocuğu olan Duşan'ın tahta gelmesini isteyen Zetalı Sırp soyluların isyanı, Kral Deçaneli Stefan Uroş'un tutuklanması, kör edilmesi ve açıklanmamış şartlar altında öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. St. Stanoyeviç'in yazdıklarına göre Kral Uroş'u öldürüp yerine genç veliaht Duşan'ın getirilmesiyle sonuçlanan *"1331 yılın yaz aylarında olagelen şiddetli hükümdarlık değişikliklerin en büyük sebeplerinden biri"* olarak Bulgaristan tahtında yapılan değişiklikler esnasında yaratılan hoşnutsuzluktan kaynaklanmaktadır. Kamunun düşüncesine göre o ülkedeki Sırp etkisi ortadan kaldırılarak Velbujd Zaferi'nin getirdiği bütün avantajlar suya batırılmıştır."[7]

Sırp Kralı ve Çarı Stefan Duşan

Sırp kaynakları (Danilo, Gregoras) Deçaneli Kral Stefan Uroş'un 11 Kasım 1331 tarihinde, oğlu Stefan Duşan (1331-1355) tarafından hazırlanan görülmemiş şiddet sonucu ölümünü Giyom Adam'ın yazılarına göre tanımlamıştır: *"babasını hapise atıp inanılmaz derecede korkunç bir şekilde öldürmüştür"*.[8] Böyle bir sonuç genç ve kuvvetli mirasçıyı etkilememiştir - kendisi Sırp Nemanyiç devletinin en meşhur dönemini yaşatacaktır.

Bulgar hükümdarı İvan (Yovan) Aleksandar'ın kız kardeşiyle evlenen Duşan, 1332 yılından başlayarak devletini korkusuzca ve inanılmaz bir hızla Makedonya, Arnavutluk, Epir, Tesalya ve kuzeyde Macaristan'a doğru yaymaya başlamıştır.[9] Filip Mezier ve diğer çağdaş kaynaklara göre bu hükümdar *"o zamanki dünyanın insanları arasında en büyük kral"*, görünüşüyle hayranlık saçan meşhur savaşçı ve devlet işleri üzerinde etki yapabilen eşi Yelena'ya karşı yumuşak olan bir kişi olarak tanımlanmaktadır.[10] Nemanyiç hanedanı tarafından yürütülen Sırp devleti Duşan hükümdarlığı esnasında zirvesine ulaşmıştır. Bu dönem büyük hükümdarlar vaktiydi: Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos (1328-1341), Osmanlı Sultanı Orhan Gazi (1326-1358), Macaristan Kralı Büyük Layoş (1342-1382), Bohemya Kralı Lüksemburglu Yohan (1319-1335) ve meşhur Dördüncü Karlo (1346-1378) vs. Bu dönemde Bulgaristan merhamet, Bizans devleti yardım, Venedik ise dostluk istemiştir.[11]

Genç yaşını babasıyla birlikte İstanbul'da[12] geçirmiştir ki imparatorlar şehri kendisi üzerinde büyük etki bırakmıştır. Nemanyiç sarayına geri döndükten sonra babasının asker kariyerini takip ederek ordunun ve soyluların büyük bölümünde sempati uyandırmayı başaran Duşan, tahtta bulunan kral ile çatışmaya girince kamu desteği alıp kazanmıştır.

İmparator Üçüncü Andronikus'un, devlet askeri komutanı Kantakuzenos'un yardımıyla dağılan Bizans İmpa-

6 Ostrogorski, a.g. e. 467.
7 Ćorović, a.g.e. 187.
8 Konstantin Jireček, Istorija Srba, knj. 1, Slovo lubve, Beograd 1981, 209. (Константин Јиречек, Историја Срба, Слово љубве, Београд 1981, 209)
9 Jireček, a.g.e. 212.
10 Ćorović, 190
11 ibidem
12 idem

ratorluğu'nun itibarını tekrar kazanması gayreti düzensiz donanma, Deçaneli Stefan'ın tahttan indirilmesi sonucu olarak Sırplarla oluşan gergin ilişkiler ve Bitinya, Nikeya ve Nikomedeya bölgelerinde Bizans şehirlerini ele geçiren Osmanlılar'ın hızlı ilerlemesinden ötürü gerektiği gibi gelişmemiştir.[13]

Stefan Duşan, kuzeyden gelen Macaristan kırallarından savunmak için birkaç kez ordu vasıtasıyla direnmeyi başarmıştır. Saray ve soylular, zayıflayan Bizans İmparatorluğu topraklarının ele geçirilmesini beklemiştir ki bu fırsat 1334 yılında etkili Bizans soylusu Sirgiyanos'un Sırbistan'a kaçmasıyla oluşmuştur- bu kişinin kuzey sınırları iyi tanıması Duşan'ın Selanik'e kadar kolaylıkla yayılmasını sağlamıştır. Sirgiyan üzerinde düzenlenen suikast sonucu olarak Sırp Kralı Duşan, Üçüncü Andronik ile ateşkes ayarlayarak Ohri, Prespa ve Ustrumca bölgelerini kendi sınırları içinde korumuştur.

Epir'deki mücadelelerde kaptığı hastalık sonucu olarak genç İmparator Üçüncü Andronikus'un 15 Haziran 1341 tarihinde vefat etmesi Bizans İmparatorluğu'nun iç savaştan ve Anadolu rakibi Orhan Gazi'den kurtulmak için son umudu söndürmüştür. Engellerden biri de Andronikos'un reşit olmayan veliahtı Yoanis olmuştur - kendisini eş İmparator pozisyonuna babasının inatçı arkadaşı Yoanis Kantakuzenos atamıştır.

Andronikos'un ölümü, İstanbul'u ve Arnavutluk ve Epir bölgeleri ile Selanik kapılarına kadar ulaşan Stefan Duşan'ı telaşa düşürmüştür. Bu fırsatta Bulgar Çarı İvan Aleksandar da Bizans İmparatorluğuna karşı etkinliğe girmiştir. Haneden içi mücadeleler ve Kantakuzenos'un tahttan indirilmesi durumu çözmek için yeterli olmayacaktı çünkü kendisini 26 Ekim 1341 tarihinde İmparator olarak ilan edip Dimotika'da sabitleşmiştir ve 1342 yılında Bizans İmparatorluğu'nun büyüklük açısından ikinci şehri Selanik'i ele geçirmeyi teşebbüs etmiştir. Kendisini Bizans İmparatoru ilan eden Kantakuzenos, 1342 yılın Temmuz ayından itibaren Stefan Duşan ve Kraliçe Yelena'nın sarayında kalmıştır ki bir yıl sonra Priştine'de dürüst olmayan bir ittifak kurmuştur. Kantakuzenos, Sırpların önerdiği yardım fiyatının yüksek olacağını ve Bizans İmparatorluğuna zarar vereceğini bilmiştir.

Kantakuzenos'un Bizans İmparatorluğu'ndan kovulması ve Duşan'dan reddedilmesinden sonra oluşan zor durum, Bizans İmparatorluğu'nun o zamanki düşmanı Osmanlılar'dan yardım istemeye zorlamıştır - Bizanslılar onlara karşı direnebilmek için Venedik donanmasından yardım istemiştir.

Güçlü Aydın Emiri Ömer büyük filosuyla Vardar nehrin ağızına ulaşmıştır ve Kantakuzenos'un başarısız Selanik saldırısına katılmıştır. Papa'nın topladığı, Venedikliler, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs Kralı tarafından örgütlenen birleşmiş Hıristiyan filosu, Halkidiki yakınlarında Türk donanmasını imha etmiştir. Türklere karşı 3 bin kişilik ağır piyadeli ordu hazırlayan Kral Stefan Duşan Stefaniyana yakınlarında mağlubiyete uğramıştır ve Kantakuzenos'un yanına, Trakya'ya geri çekilmiştir (1344). Eş İmparator Bizanslılar için büyük tehlikeye dönüşmüştür ve ona karşı Sırplardan ve Bulgarlardan yardım istenmiştir.

Kendi başarıları ve Bizans İmparatorluğun güçsüzlüğünden cesaretlenen Kral Stefan Duşan İstanbul'un hükümdarı olmak istemiştir - eski Bizans İmparatorluğun çöküntüleri üzerinde güçlü İmparatorluk kurarak Balkan ve Karadeniz üzerinde Slav egemenliğini sağlamayı düşünmüştür. Sırp İmparatorluğunu kurmak kararını 1346 yılın Ocak ayında getirmiştir. Bu haberi müttefiği olan Venedik Cumhuriyeti'ne iletmiştir ki filosunu Avrupa'da kalan Bizans topraklarını ele geçirmek için kullanmayı düşünmüştür.

Stefan Duşan'ın Üsküp'teki taç giydirme töreni için bütün Sırp soylu ve kilise seçkinleri bir yere toplanmıştır. Kendisi Sırp ve Bulgar Patrikleri tarafından, 21 Mayıs 1346 tarihinde, Paskalya gününde imparator, dokuz yaşındaki oğlu ise kral ilan edilmiştir. Bu şekilde İmparatorluk ilan edilen Nemanyiç devleti çöken Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olmaya hazırlanmıştır.[14]

Üsküp'teki törenden ders alan ve sürekli müteffik bulmaya çalışan Kantakuzenos Edirne'de Kudüs Patriği tarafından İmparator ilan edilmiştir. Müttefiği Ömer'in İzmir'deki mağlubiyeti, Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'den yardım istemeye zorlamıştır. Sırp İmparatorluğu'nun yükselişini halktaki güven ve itibardan daha önemli gören Kantakuzenos, öz kızı Teodora'yı Orhan Gazi'ye vermiştir.[15]

İoanis Paleologos ile yaptığı anlaşmadan sonra İoanis Kantakuzenos 1347 yılın Şubat ayında eş İmparator olarak ekonomik açıdan çöken İstanbul şehrine girmiştir. Kaynaklara göre (K. Gelcer) Bizans İmparatorluğunu alt sınıf devlet kategorisine düşürmüştür. Kardeşi Mateos Kantakuzenos ve Gazi Orhan'ın çocukları Süleyman ve Murat ile kurduğu ittifakla 10 bin asker toplayıp Rodop Dağları altında bulunan Dimorika ve Kırstopolis arasında Sırplara karşı sefer yürüterek devlet içindeki durumu iyileştirmeye çalışmıştır.

Stefan Duşan sefer düzenlemeye devam etmiştir ve 1347 ile 1348 yıllarında eski Yunan bölgeleri olan Epir ve Tesalya'yı ele geçirmiştir. Adil ve düzenli bir toplum kurmak için gayret eden İmparator, 1349 yılında Üsküp'te düzenlenen devlet Meclisi'nde İmparatorluğun iç örgütlenmesini, beş yıl sonra (1354) bütünlenecek Tüzük'ü

13 Jireček, a.g.e. 214.
14 Jireček, a.g.e. 224.
15 ibidem

getirerek sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Duşan'ın Bosna Prensi Tvrtko ile Hum bölgesi üzerinde girdiği çatışmayı kullanmaya çalışan Kantakuzenos, Makedonya'da birkaç şehri ele geçirmeye çalışmıştır.

Stefan Duşan İktidarının Son Yılları

Bizans İmparatorluğu'nun Makedonya'da düzenlediği askeri sefer Duşan'ın Selanik kapılarına çıkmasıyla durdurulmuştur. İki Bizans İmparatoru ve Sırp Çarı arasındaki müzakereler Stefan Duşan'ın Kantakuzenos'a Osmanlılar ile kurduğu ittifakı kınamasıyla gelişmiştir. Duşan'ın cömertliğini tanıyan Kantakuzenos kendisinden Zihna, Seres, Melnik, Ustrumca ve Kostur şehirlerine doğru eski sınırlar arkasına geri çekilmesini istemiştir. Müzakereler Kantakuzenos ve Stefan Duşan arasında ortaya çıkan yeni kavgalarla sonuçlanmıştır ki Sırp İmparatoru Voden ve Verios'u tekrar kontrol altına almıştır.

Osmanlılar'ın andığımız bölgeler üzerinde kurdukları baskı, piyade birliklerin hızlı eylemlerinden ötürü ordu ve nüfus arasında hissedilmeye başlamıştır. Böyle bir durumu pek beğenmeyen Yoanis Kantakuzenos Asya'ya geri dönmeleri için bu birliklere maddi tazminat teklif etmiştir. 2 Mart 1354 tarihinde Gelibolu'da, Trakya korkunç depremi sonucu olarak ortaya çıkan kriz esnasında Osmanlı ordusu müthiş bir hücuma geçmiştir. Boyutu düşman ordusundan büyük olan Osmanlı askeri bu durumu kullanarak Çimpa ve özellikle Anadolu'dan, yıkılmış ve terk edilmiş şehire çıktıktan sonra ele geçirdikleri toprakları timar-sipahi sistemine göre örgütleyerek Balkan Yarımadası'ndaki iktidarını sağlamlaştırmışlardır.

Sırp kaynaklarına göre, Osmalılar'ın Orhan Gazi önderliğiyle Avrupa'ya saldırısı yeni tehlikeler ve endişeler uyandırmıştır. Sağlam el tarafından yönetilen ve sert şekilde örgütlenmiş ordu Güneydoğu Avrupa coğrafyasında yeni ve önemli bir siyasi özne doğurmuştur. Geçmişte ihmale bırakılan, yeni Osmanlı devletinin 1326 yılından itibaren başkenti olan Bursa'nın hızlı yükselişi yeni Osmanlı süper gücünün yapıcı kuvvetinin en somut göstergesiymiş. Orhan Gazi'nin önderliğinde Osmanlı Devleti'nin yükselişi bu toplum hakkında söylenen yanlış ve tarih karşıtı hikâyeleri tamamen yalanlamıştır. Devlet gücünün ana kaynağını irade yönetimi, maliye ve askeri disiplini üzerinde kurmuş olan hükümdar 1328 yılında kendi parasını basmaya başlamıştır.

Türk istilâsından korkup Gelibolu'dan İstanbul'a kaçan büyük sayıda mülteci orada gelişen olayları yerlilere anlatmalarıyla nüfus arasında, Türkleri Avrupa'ya getiren Kantakuzenos'a karşı büyük kin ve nefretin doğmasına sebep olmuştur. Bu eylemleri protesto eden Bizans İmparatoru, Türk diplomatları tarafından alay edilerek ordunun tamamen terk edilmiş yerleri ele geçirdiği cevabı almıştır. Kantakuzenos'un[16] yerine 1354 yılın Kasım ayında Yoanis Paleologos tahta getirilmiştir.

Gelibolu'yu ele geçirdikten sonra Osmanlı askeri toprakları yaymaya devam ederek Meriç nehrinde bulunan Kipsele ve Malgrad şehirlerini kontrol altına alarak, belli Bulgaristan kaynaklarına göre 1354/5 yıllarında Bulgar sınırlarını geçip Sofya'ya kadar ilerlemiştir ki çatışmalar esnasında Çar İvan Aleksandar'ın iki oğlu hayatını kaybetmiştir.

Bu olaylara şahit olan İmparator Stefan Duşan Türk sorununa daha ciddi bir şekilde odaklanmaya başlamıştır çünkü İstanbul'a doğru ilerleme arzuları askeri açıdan üstün Osmanlı ordusuyla çatışma yaratacığını öngörmüştür. Sırp ordusunu o zamana kadar birkaç defa mağlup eden Osmanlı birliklerinin başarısı yenlik, hareketli ve düzenli ordu örgütlenmesinden kaynaklanmıştır. Bu ordunun Trakya bölgesine yerleştirilmesi Bizans tahtını ele geçirme hevesinin doğrudan göstergesiymiş.

Avrupa'ya doğru ilerlemeyi durdurmak için büyük askeri eylem düzenlemeye hazırlanan Çar Stefan Duşan 1353 yılından itibaren Macar düşmanlığından ötürü planladığını gerçekleştirememiştir. Düşündüğünü hayata geçirmek için Batı'yı (Napoli, Cenova, Venedik ve Fransız sarayını) barıştırmak ve Trakya'da Osmanlıların İstanbul'u fethetmek teşebbüsünü durdurmak için düzenlenecek Sırp eylemi ihtiyaçları için kendi tarafına bulundurmak istemiştir. Hıristiyan devletlerinin düşmanlığından korunabilmek maksadıyla Roma'daki Papa'nın kendisini "Hıristiyanlığın kaptanı" olarak ilan etmesini istemiştir. Hıristiyan birliğini güçlendirmek için tedbirler alan Stefan Duşan'ın hayalleri, Macar Kralı Layoş'un 1354 yılın yazında Sırp Devletine karşı düzenlediği saldırısıyla püskürtülmüştür. 6 Ağustos 1354 tarihinde İstanbul'da Venedikli diplomatlar tarafından yazılan bir röportajın içeriğine göre oradaki nüfusun, müttefikleri olan Osmanlılar'dan koruma kabiliyeti olan, Venedikli veya Sırp, her türlü yabancı iktidara razı olduklarını belirtmektedir.[17]

16 Ćorović, a.g.e. 212
17 Ćorović, a.g.e. 216

Sonuç

Stefan Duşan'ın adı tarihsel kaynaklarda son kez 5 Aralık 1355 tarihinde yapılan bir sözleşmede anılmıştır. O yılın 20 Aralık tarihinde beklenmedik bir şekilde vefat etmiştir ki bu dönemde Sırp İmparatorluğu ve Balkan Hıristiyanları bu derecede güçlü stratejist ve kişiliğe en çok gerek duymuştur. Bağış ettiği Prizren yakınlarındaki Aya Büyük Melekler Manastırı'nda defnedilmiştir. Dönemindeki en büyük rakibi olan Orhan Gazi ile savaş alanında hiç karşılaşmamıştır fakat ordusunun ilerlemesini durdurmak için getirdiği tedbirler Osmanlı gücünün büyüklüğünü anladığının göstergesidir. Hükümdarlığı döneminde eski Sırp Nemanyiç hanedanı askeri ve siyasi gücü açısından zirveye ulaşmıştır ki kurduğu İmparatorluk Güneydoğu Avrupa'da Doğu Roma İmparatorluğu tahtını ele geçirmek için ciddi aday olmuştur. Ölümünden sonra Sırp İmparatorluğu iskambil kağıdından bir ev gibi dağılmıştır. Tarihsel açıdan baktığımızda Stefan Duşan yaşadığı çağın düşünceleriyle uyum sağlayarak yaşamıştır. Onun yerine oğlu Güçsüz Dördüncü Uroş gelmiştir. On dokuz yaşında olan genç İmparator büyük mirası ele geçirmek için olgun olmadığından ötürü kuvvet kazanan Sırp soylularını büyük Sırp İmparatorluğunu parçalamak arzularını durduramamıştır. O dönemde kaydedilen Sırp kaynaklarında hakkında acımayla konuşulmaktadır: "konuşması doğru, görünüşü şahane... fakat anlam açısından genç"[18].

18 Ibidem, 220.

KAYNAKÇA

Ćorović Vladimir, *İstorija Srba*, Zograf, Niš 2001, 172 (Ћоровић В., Историја Срба , Зограф, Ниш *2001).*

Istorıja srpskog naroda, knj. 1, Srpska književna zadruga, Beograd 1994 (Историја Српског народа, књ. 1, Српска књижевна задруга, Београд 1994).

Jireček Konstantin, *Istorija Srba*, knj. 1, Slovo lubve, Beograd 1981, 209. (Константин Јиречек, Историја Срба, Слово љубве, Београд 1981).

Miljković Bojan, *Nemanjići i Sveti Nikola u Bariju*, Zbornik radova vizantološkog instituta XLIV, Beograd 2007, 284-285(275–294 (Миљковић Бојан, Немањићи и Свети Никола у Барију, Зборник радова византолошког института XLIV, Beograd 2007, 284-285 (275–294).

Ostrogorskı Georgije, *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd 1983, 436 (Острогорски Георгије, Историја Византије, Просвета, Београд 1983).

Bir Bizans İmparatoru ve Tarih Yazarı Olarak VI. İoannes Kantakuzinos'un Eserinde Orhan Gazi İmajı

Murat KEÇİŞ * - Gökçe TELLİ **

Öncelikli olarak bu tebliğin hazırlanmasında geçen yıl aramızdan ayrılan Karadeniz Tarihi çalışmalarının en önemli ismi Anthony A. M. Bryer'in ufuk açıcı "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage =Türkler Hakkında Bizans Tarihçileri: İlk Bizans-Osmanlı Evlilik Olayı" adlı makalesini burada zikretmek istiyorum. Onun bu derinlikli, kapsamlı ve bilgi dolu çalışması yayımlanmamış ve konunun pek çok önemli boyutu makaledeki malumatla aydınlanmamış olsaydı bu konuya girmeyi göze alamazdım. Bizans-Türk ilişkileri konusunda Bryer'in malumatına gıpta etmediğimizi, ona öykünmediğimizi söyleyemesek de bildirimizde meselenin farklı bir boyutunu ele alacağımızı ifade etmemiz gerekir. Burada daha çok Kantakuzinos'un eserinde Orhan Gazi'nin nasıl anlatıldığı üzerinde durmaya çalışacağız.

Ortaçağ Türk Tarihinin kaynakları içerisinde Bizans tarih yazarlarının önemi çok iyi bilinmesine rağmen, bu kaynak grubunun kendine has bazı problemleri sebebiyle yeterince incelenmemiştir. Osmanlı Devleti'nde Orhan Bey döneminin bizzat görgü şahidi olan Bizans tarih yazarı ve İmparatoru VI. İoannes Kantakuzinos'un (Doğumu: 1292-Ölümü: 15 Haziran 1383 Mistra) 4 kitaptan oluşan *Tarihler* adlı eseri, dönemin tarihini açıklamada son derece önemli bir yere sahiptir. Orhan Gazi'nin kayınpederi Bizans İmparatoru'nun eseri henüz Osmanlı tarihçileri arasında yeterince kullanılmamaktadır. Eserin dilinin Yunanca olması ve henüz tamamının İngilizce ve Fransızca gibi yaygın batı dillerine[1] tercüme edilmemiş olması bunun en temel sebeplerinden biridir.[2] Bizans tarih yazarlarının Osmanlıya karşı bakışlarının genelde negatif imajlara sahip olduğu bilinmektedir. Fakat Kantakuzinos'un V. İoannes Palaiologos ile giriştiği taht kavgasında, önce Aydınoğlu Umur Gazi ve daha sonra Orhan Bey ile ittifak yapmış hatta bu ittifakı önce Umur Gazi'ye daha sonra ise Orhan Gazi'ye kızı Theodora'yı vermek suretiyle güçlendirmek istemiştir. Bu akrabalık bağını kullanarak 1347'de Osmanlıların da yardımıyla Konstantinopolis'teki iktidarı ele geçirmiş ve Mayıs ayında V. İoannes Palaiologos ile birlikte taç giymiştir. Taht mücadelesinde Türklerle yaptığı bu ittifaklar, Kantakuzinos'un eserini Bizans tarihçilerinden farklı bir yere koymamızı gerektirmektedir.[3] Ayrıca III. Andronikos döneminde *Megas Domestikos* yani ordu komutanı seviyesine yükselmiş bir asker, devlet adamı ve sonra imparator olarak Kantakuzinos, Bizans İmparatorluğu'nun önce kısa toparlanmasında ve ardından çöküşünde önemli rol oynamıştır. 1354 yılında İmparator VI. İoannes Kantakuzinos tahttan feragat edince Konstantinopolis'teki bir manastıra keşiş İoasaph olarak intisap etmiş ve anılarını burada yazmıştır.

* *Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*
** *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*'nin I. Cildinde kullanmış olduğu Kantakuzinos'un Ali Şevket tercümesi muhtemelen yazarın kendi kütüphanesinde bulunmaktaydı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 2011, s. 600.

2 İoannes Kantakuzinos'un *Tarihler* adlı eseri ilk kez 1645 yılında Bizans çalışmalarının birinci parlak devresini yaşadığı Fransa'da XIV. Louis'nin sarayında olmak üzere 4 defa yayımlanmıştır. 1729 yılında ise Venedik'te basılmıştır. 1845 yılında ise yine Fransa'da V. Parisot tarafından İoannes Kantakuzenos hakkında önemini bugün bile tamamıyla yitirmeyen bir monografi hazırlanmıştır. Kantakuzinos'un eserinin Bonn neşri için bkz. *Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Ed. L. Schopen, 3 vols, Bonn, 1828, 1831, 1832, Tekrar basım: Atina 2008. Migne'nin Patrologiae Graecae serisinde 153. ve 154. Ciltleri şeklinde 1866'da yayımlanmıştır. Yunanca metinler yayımlanmadan önce Latince çevirisi 1603 yılında Almanya'nın Ingolstadt şehrinde 1603 yılında basılmıştır. Bonn ve Migne neşirleri bu Latince tercümeleri ihtiva etmektedir. Eserin IV. (Miller1975), I. (Trone 1979) ve III. Kitapları (McLaughlin 2017) hakkında ayrı ayrı doktora tezleri yapılmıştır. T. S. Miller (ed. and trans.), *The History of John Cantacuzenus (Book IV): Text, Translation and Commentary*, PhD thesis, The Catholic University of America, Washington, D. C, 1975. R. H. Trone (ed. and trans.), *The History of John Kantakouzenos (Book I): Text, Translation and Commentary*, PhD thesis, The Catholic University of America, Washington, D.C, 1979. Brian Steven McLaughlin, *An Annotated Translation of John Kantakouzenos' Histories, Book III, Chapters 1-30*, PhD Thesis, Royal Holloway, University of London 2017. Henüz iki ay önce savunduğu tezini gönderme nezaketinde bulunduğu için Sayın Brian Steven McLaughlin'e çok teşekkür etmek isterim.

3 Yahya Başkan, "Orhan Bey'in Bizans İmparatoru Kanakuzenos'un Kızı Theodora ile Evliliği", Tarih Dergisi, Sayı: 66 (2017/2) İstanbul 2017, s. 50.

Hayatı[4]:

Bizans İmparatoru ve tarihçisi olan İoannes Kantakuzinos Theodora Palaiologina tarafından Mora'ya vali tayin edilen Mikhail Kantakuzinos ile Palaiologos sülalesinden Angelina Kantakuzinos'un oğludur. İmparatorluk hanedanının sülalesine İmparator III. Andronikos Palaiologos'un ikinci derecede kuzeni olan karısı Eirene Asanina tarafından da hısımdır. Doğrudan Palaiologoslar Hanedanına mensup olması sebebiyle İoannes Kantakuzinos imparatorluk olarak hak iddia ettiği zaman VI. İoannes unvanı almıştır. Böylelikle meşru V. İoannes Palaiologos'tan sonra gelen meşru bir imparator olduğunu öne sürmüştür. Fakat Palaiologos ailesi kendileri gibi Palaiologos sülalesinden olmayan bir kişinin bu unvanı almasını kabul etmemişler ve İoannes Kantakuzinos'u gâsıp, hırsız ve düzme bir imparator olarak görmeye devam etmişlerdir.

III. Andronikos'un baş danışmanı olan Kantakuzinos, 1328'de dedesi II. Andronikos'u tahttan uzaklaştırması için İmparator adayının en büyük destekçisi olmuştur. 1328-41 yılları arasında ülkenin iç ve dış politikasını imparator adına yöneterek III. Andronikos'un bir yargı reformu yapmasını ve imparatorluk donanmasının yeniden kurulmasını sağlamıştır. Sırplara karşı yapılan savaşta büyük başarı elde ederek 1337'de Yunanistan'ın batısındaki Epeiros Despotluğu'nun imparatorluğa katılmasını sağlamıştır. III. Andronikos'un 15 Haziran 1341 tarihinde ölmesiyle birlikte, Kantakuzinos küçük yaştaki V. İoannes'in naipliğini üslenmiştir. Ancak Trakya'da Sırplarla savaşmak üzere Konstantinopolis'ten ayrıldığı sırada V. İoannes'in annesi Savua Dukası Amede'nin kızı İmparatoriçe Anna ve yandaşları tarafından hain ilan edilerek hapse atılmıştır. Buna karşın Kantakuzinos 26 Ekim 1341 tarihinde Didimoteikhos'ta kendisini imparator ilan etmiş, fakat bunu kabul etmeyen muhalif gruplar tarafından başkentten çıkartılmıştır. Daha sonra Balkanlar'da imparator olmak istemiş, fakat bu durumdan rahatsız olan Konstantinopolis'teki rakipleri tarafından sıkıştırılınca önce Aydınoğlu Umur Beyden[5] ve Saruhan Beyliğinden yardım almıştır. Umur Gazi'nin 1348 yılında İzmir'i geri almak üzere giriştiği savaşta şehit olması üzerine, Kantakuzinos Osmanlı Beyliğinden yardım alarak Bizans tahtını ele geçirme mücadelesini devam ettirmeye çalışmıştır. 1343-45 yılları arasında Osmanlılarla ittifak kurarak bunun neticesinde kızını Orhan Gazi ile evlendirmiş, bu akrabalık bağını kullanmak suretiyle 1347'de Osmanlıların da yardımı ile Konstantinopolis'teki iktidarı ele geçirmiş ve Mayıs ayında V. İoannes ile birlikte taç giymiştir (İmparatorluk dönemi: 1347-1354).

Kantakuzenos VI. İoannes adıyla on yıl hüküm sürdükten sonra tahtı tek başına V. İoannes'e bırakmayı kabul etmiş hatta bu anlaşmayı pekiştirmek için de kızı Helene'yi V. İoannes ile evlendirmiştir.[6] Ancak 1354'te hükümdarlığını sürdürmek isteyen Kantakuzinos, oğlu Matheos'a taç giydirerek onu iktidarına ortak etmiştir. Bunun üzerine V. İoannes Venediklilerin yardımı ile Konstantinopolis'i geri almış, tahttan çekilmek zorunda kalan Kantakuzinos da Athos'ta bir manastıra kapanmıştır. VI. İoannes Kantakuzinos 1383 yılında ölene kadar burada yaşamış birçok dini ve felsefi eser kaleme almıştır.

İoannes Kantakuzinos'un manastıra çekildiği bu inziva günlerinde 1320'den başlayarak tahttan feragatinden birkaç yıl sonra 1356'da nihayet bulan yaşadığı döneme ilişkin tarihi olayları yansıtan ve bu açıdan da bir tarih kitabı yanında bir çeşit hatırat özelliği de taşıyan 4 kitaptan oluşan bir tarih yazmıştır. 1320-56 yılları arasındaki olayları kapsayan bu eserini kaleme alırken amacının gerçekleri yazmak olduğunu belirten Kantakuzinos'un eseri mevkiinden feragat etmiş bir devlet adamının hatırat eseri olması sıfatıyla onun kendi icraatını savunma gayesine hizmet etmektedir. Kantakuzinos, hoşa gitmeyecek gerçekleri çoğu zaman sükûtla geçiştirerek veya gizlemek suretiyle, kendi faaliyetlerini mümkün olduğu nispette müsait bir ışık altında tasvir etme çabasına girmiştir. Bundan dolayı her ana kaynakta olduğu gibi Kantakuzinos'un verilerinin de tenkit süzgecinden geçirilmesi zaruridir.

VI. İoannes Kantakuzinos eserini yazarken şahsi günlüğünden ve bazı resmi belgelerden de istifade etmiştir. Verdiği bilgilerin doğruluğu onun için son derece önemli olduğundan eser, tarihi kaynak olarak ayrıca bir önem kazanmaktadır. Fakat Kantakuzinos eserinin pek çok yerinde yaptıklarını ahlak açısından haklı çıkarmaya çalışmıştır. Bu eser ayrıca Nikephoros Gregoras'ın eserini tamamlar niteliktedir. Eser içerisinde Mısır Memlüklu Sultanı Nasır Han'a yazılan mektubun Yunanca orijinali bulunmaktadır. XIV. Yüzyıl Türk tarihi açısından hayli kıymetli olan bu eser, Bonnae serisinde L. Schopen tarafından üç cilt halinde 1828-1832 tarihinde neşredilmiştir. Kantakuzinos'un ayrıca (Heşiyaşizm adı verilen içe dönük bir meditasyon içeren) bir Bizans mistik doktrinini savunmak için yazdığı bir diğer eseri daha bulunmaktadır.

---

4 Kantakouzinos'un hayatı hakkında bkz. Günter Weiss, *İoannes Kantakuzenos*, Münih 1969

5 Kantakuzinos'un tahtı ele geçirmek üzere giriştiği savaşta en önemli müttefiklerinden biri olan Aydınoğlu Umur Gazi'den Bizans tarih yazarı Gregoras büyük bir övgüyle bahsetmektedir. "Umur, sözünün eri bir adamdı, oynak barbarlardan değildi. Gregoras onun birçok yönden bir Hellen olduğunu söylemiştir ki, bu gerçekten yüceltici bir övgüydü." Gregoras, Umur'la Kantakuzinos'un dostluğunu, Pylades ile Orestes'in dostluğuna benzetmektedir. D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2000, s. 212.

6 İmparator V. İoannes Palaiologos ile Helena'nın evliliğinden olan kızlarını Orhan Gazi'nin oğlu Sultan I. Murad ile 1389yılında evlendirilmiştir. Böylece Kantakuzinos hem kızı hem de daha sonrasında torunu vasıtasıyla Osmanlı Hanedanı ile hısım olmuştur. Kantakouzenos, II, s. 591-6; Nicol, *Kantakuzenos*, s. 62-5; 135-58; Anthony A. M. Bryer, "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, ed. R. H. C. Davis and J. Wallace-Hadrill, Oxford: Oxford University Press, 1981, s. 479.

Theodora-Orhan Gazi Evliliği

Bildirimizin diğer hususu olan İmparator Kantakuzinos ile Orhan Gazi arasında yapılan evlilik ittifakı olayına bakacak olursak; Bizans İmparatorluğunun evlilik ittifaklarını politikalarında kullanmaları köklü bir gelenektir. İmparator Konstantinos Porphirogennetos (İmparatorluk dönemi: 945-959) Peçenekler, Türkler, Kumanlar, Hazarlar gibi daha sonraları Palaiologos Hanedanının müttefiki olacak bu milletlere gelin verilmesi ya da onlardan gelin alınmasını yasaklamıştır.[7] Bu yasak temelde Hıristiyanlığa dayanmaktaydı. Ayrıca Bizans'ta evlilik ancak, damat gibi gelinin de açık rızası ile meşru kabul ediliyordu. Bütün bunlara rağmen İmparatorluğun zayıfladığı, iç ve dış tehditlere karşı mücadele etmekte zorlandığı dönemlerde evlilik ittifaklarına, başvurmak zorunda kaldıklarını görmekteyiz. Evlilik ittifakları diplomatik görüşmelerin başarısında kritik bir rol oynadığı için, gelinler Bizans'ın başkentine önemli anlaşmaları sonuçlandırmak üzere gelirlerdi.[8] Bizans gelinleri de aynı amaçla başka devletlere gönderilirdi ve "imparatorluk soyundan gelen" prensesler dahi diplomatik ittifaka saygı göstermek zorunda kalırlardı. 1297 ile 1461 yılları arasında Bizans, Trabzon İmparatorluğu ve Sırp Prensesleri ile Moğol Hanları[9], İlhanlılar, Türkmen Beyleri ve emirleri arasında 34 evlilik gerçekleşmiştir.[10] Bizans İmparatorluğu ile Moğolların halâ en önemli müttefik olduğu Kantakuzinos'un gençliğinde, bu türden evlilik ittifakı için kullanılacak genç kızları toplum hayatına hazırlayan imparatorluk okulu dahi vardı. Dönemin kaynağı Kantakuzinos bu konuda şu bilgileri vermektedir:

"Savaşta Barbarları yenemeyeceklerinin farkına varan Roma [Bizans] İmparatorları, onları hediyeler ve prenseslerle ikna ederek belâdan/afetten kaçtılar. Bu özellikle Romalılara karşı uysal/yumuşak başlı ve dostane davrananlarla, imparatorluk ailesinden hanımefendiler arasında yapıldı... Böylece, sadece aristokrat olanlardan değil, aynı zamanda daha alt sınıflara mensup, güzellikleri dillere destan genç kızlar, tıpkı prensesler gibi imparatorluk sarayında yetiştirildi ve ihtiyaç hâsıl olunca, [bu kızlar] Moğol satraplarıyla nişanlandılar."[11]

Colin Imber, Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı, adlı eserin Türkçe baskısının kapağı (Sultan Orhan'la Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un Kızı Prenses Theodora'nın Düğünü Gösteren Bir Yunan Halk Resmi)

Kaynağımızın da zikrettiği gibi, Bizans İmparatorları, askeri açıdan güçsüz oldukları ve siyasi ittifaka başvurma gereği hissettikleri zaman, imparatorluk ailesine mensup kızları kendilerini tehdit eden devlet ya da beylere vermek zorunda kalmışlardır.[12] Fakat Osmanlı Hanedanından biri ile İmparatorun kızı arasında bu evliliği aslında tarihi kökenleri vardır. Selçuklu Sultanı I. Mesud'un kızı ile Osman'ın büyük babaları ve Bizanslı bir prensesle evlenen ilk Osmanlı yönetici olan Orhan'ın büyük büyük babası olacak (XV. yüzyıl Bizans tarih yazarı Sphrantzes'e göre) Bizanslı İoannes Kantakuzinos evlendiği 1140'lara dayanmaktadır.

---

7 Constantine Porphyrogenitus, *De Administranda Imperio*, Greek Text Edited by Gy. Moravcsik, English Translation by R. J. H. Jenkins, Washington 1967, s. 72-73.

8 732'de İrene adını alan Hazarlı Çiçek ya da 1972'de Alanyalı Marta/Maria Bizans sarayına gelen gelinlere örnek olarak gösterilebilir. Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2010, s. 239.

9 Moğol Hanları ile evlilikler için bkz. Steven Runciman, "The Ladies of the Mongols", Εἰς μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου, Athens 1960, s. 46-53.

10 Osmanlı hanedanının yapısı ile ilgili bkz. A. D. Alderson, *The structure of the Ottoman dynasty*, Oxford 1956.

11 İoannes Kantakuzenos, *Historiae*, ed. Ladwig Schopen, (Corpus Scriptorium Historiae.Byzantinae-CSHB), C.I, Bonn 1828-1832, s. 188.

12 Donald M. Nicol, XIV. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu'nun siyasî olarak Trabzon'a göre daha iyi bir konumda olduğunu ve imparatorların evlilik ittifaklarına henüz başvurmadıklarını ifade etmiştir: *"Batı Avrupalı Hıristiyan prenslerin bile bir Bizanslı prensesle evlenebilmek için yeterince denk sayılmadıkları bütün günlerden bu yana, Bizanslıların böyle konularda gözettikleri ölçülerin eksilmiş olduğu doğrudur. Ama Konstantinopolis'te olup bitenler, Trabzon'da gözetilen ölçülerle karşılaştırıldığında yine de iyiydi: Trabzon'da 1330'da ölen İmparator II. Aleksios, en aşağı üç kâfir kadınla evlenmişti ve yerine geçen İmparator Basileios da kızlarından ikisini yerel beylere gelin vermişti. Trabzon İmparatorluğu ancak komşularıyla bu çeşitten ilişkiler kurarak varlığını koruyabiliyordu. Konstantinopolis İmparatorluğu henüz o aşamaya gelmemişti."* Bkz. D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2000, s. 219. Trabzonlu prenseslerle yerel beyler arasındaki evlilikler Kantakuzinos'un ittifakından altı yıl sonra başladı (ve 1340 yılında Büyük KomnenosBasil'in ölümünden on iki yıl sonra). Buna ilâveten II. Aleksios'un karısı, Ortodoks Gürcü Beka Jaqeli'nin kızıydı. Bkz. A. A. M. Bryer, "GreekHistorians on theTurks", s. 484, dipnot 3.

1346 yılının yaz mevsimi başlarında Selymbria'da (Silivri) İmparator'un eşinin ve diğer iki kızının da hazır bulunduğu görkemli düğün şenlikleri tertip edilmiştir. Kantakuzinos eserinde düğün merasimi hakkında bilgi verir;

"İmparatoriçe ve kızları geceyi imparatorluk çadırında; Kantakouzenos ise ordusu ile geçirmiştir. Kantakuzenos, şehir dışında inşa edilmek üzere ahşaptan bir prokipsis (tören platformu) yapılmasını emretmiştir. Platform ipek ve altın kumaştan yapılmış perdelerle çevrelenmişti. Bu perdeler, dizleri üstündeki haremağalarının taşıdığı aydınlatmalarla çevrili gelinin görünmesini engellemek için çekiliydi. Davullar, flütler ve her türden müzik enstrümanları duyuluyordu. Enstrümanlar sustuğunda, gelinin onuruna methiyeler düzülüyordu. Ellerinde fenerlerle diz çökmüş bir şekilde görevliler gelinin etrafındaki yerlerini almışlardır. İmparator ise tek başına atına binerken diğer herkes ayakta beklemiştir. Orhan'ın süvarileri bile attan inmişlerdi. Perdeler kaldırıldığında her yanı altın kaplamalı pamuk ile kaplı platform üzerinde gelin belirmiştir. Çömeldikleri için görünmez halde olan harem ağaları tarafından tutulan meşaleler gelinin iki yanını sarmıştır. İmparatorluk soyundan gelen geline uygun her şey yapıldıktan sonra İmparator günlerce sürecek şölene tüm orduyu ve geri kalanları davet etmiştir. Ertesi gün İmparatoriçe, Maria ve Helena çadırda beklerken, Theodora ise prokipsis'e çıkmıştır. Seremoni sırasında yeni gelin ayağa kalkıp, iki yakın akrabasının onu desteklemesiyle basamaklardan inmiş ve platformdaki yerine gelmiştir. Kantakouzenos Türkler ve Yunanlılar için günlerce süren bir ziyafet çekmiştir."[13] Orhan düğünde yer almamıştır. Anthony Bryer bu durumu; *"Theodora'nın evliliği ile alışılmadık olan şey şu idi ki, düğün Türk tarafında değil Bizans tarafında gerçekleşti dolayısıyla nymphostoloi, yani gelinin refakatçileri çağrılmamıştı. Kantakouzenos'un bu ittifak için ödediği bedel damadın kendisinin olmayışı gibi görünüyordu"*[14] cümleleriyle ifade etmektedir. Kantakuzenos'un anlatmış olduklarından hareketle düğün sıradan bir merasim olmamış, Bizans saray geleneklerinin uygulanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu hassasiyet Kantakuzinos'un evliliğe ne kadar önem gösterdiğinin de açık bir tezahürüdür. Nitekim A. Bryer, bu düğünde *prokipsis* (ahşap tören platformu) yapımının geç Bizans imparatorluk düğün adetlerinden önemli bir fark olduğuna özellikle işaret etmektedir.

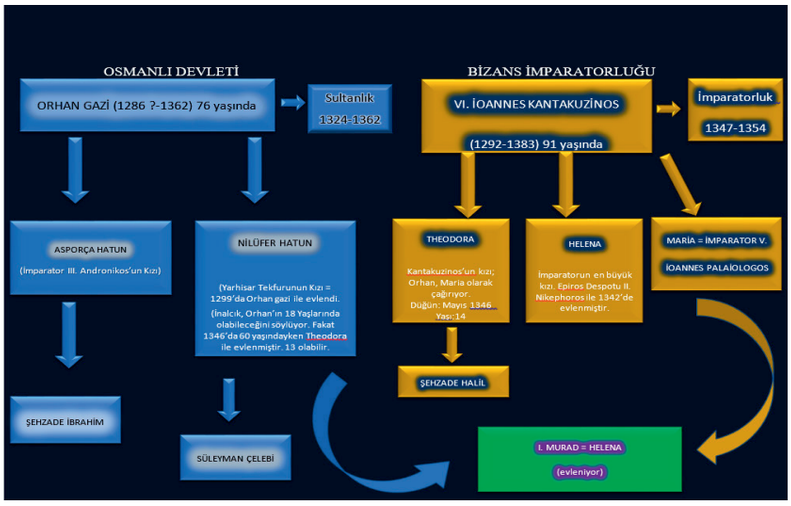

Orhan Gazi'nin Bizans prensesleriyle evlilikleri

Dukas olayı şu şekilde aktarır: *"Kantakuzinos bu vaziyeti nazarı itibara alarak ve İstanbulluların şehir haricinde bulunan Bizanslılara karşı yaptıkları gayrî insanı muameleleri göz önünde tutarak, fena bir niyet ile düşünmeğe başladı; planı Romalıların külliyen mahvını mucip olacak bir netice verebilirdi. Zannedersem Cenab-ı Hak yüreğini katılaştırdı ve düşüncesini mevkii fiile koydu ve Orhan'a elçiler göndererek, yardımını istedi. Kantakuzinos'un Orhan'a gönderdiği elçileri vasıtasiyle Bizanslılar tarafından haksızlığa maruz bırakıldığını ve ölen imparator Andronikos'un saltanat nâibi olduğu için Romalılardan bunu çekemeyenlerin kendisini naiplikten iskat ettiklerini ve akrabalarını kılıçtan geçirdiklerini ve kendisini firarî addettiklerini ve ihkak-ı hak için yardım edecek olursa, kızını kendine zevce olarak göndereceğini, cihaz olarak büyük bir servet vereceğini, Türk padişahını kendi oğlu gibi add ve telâkki edeceğini ve her arzusunu yerine getirmek için kendisine itaat edeceğini bildiriyordu. Orhan, Bizans elçilerinin sözlerini dinlerken, hiç ümit etmediği sıhriyet tekliflerini ve cihaz olarak büyük servetlerin verileceğini duyunca yaz mevsiminin yakıcı günlerinde soğuk su ile dolu bir havuzun içinde su içen ve doymak bilmiyen bir manda gibi, şaşakaldı ve şehvanî hislerine mağlûp oldu. Zaten bunlar diğer bütün milletlere nispeten zaptolunmaz bir derecede şehvete meyyal ve her milletten fazla fuhşiyata düşkündür ve şehvani arzuları doymaz. ...Orhan Bey, elçilerin Kantakuzinos'un kızı ile nikâh akdi ve buna bağlı olan büyük cihaz hakkındaki tekliflerini (kız aslen güzel ve zahiren nazik idi) ve Kantakuzinos'un*

13 A. A. M. Bryer, "Greek Historians on theTurks", s. 479; Yahya Başkan, "Orhan Bey'in Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un Kızı Theodora İle Evliliği".
14 A. A. M. Bryer, "Greek Historians on the Turks", s. 482; Yahya Başkan, "Orhan Bey'in Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un Kızı Theodora İle Evliliği", s. 51.

nikâhtan evvel sözü geçen sefirleri ile gönderdiği hediyeleri memnuniyetle kabul etti ve elçilere bolca hediyeler ihsan eyleyip, şimdiden Kantakuzinos'un damadı gibi hareket edeceğini, bir evlâdın babasına yapacağı yardımı yapacağını, bu hususta gece gündüz hazırlanacağını söyledi; ancak gelinin ve cihazın biran evvel ve yaz gelmeden gönderilmesini talep etti ve elçilere yol verdi. Sözü geçen meş'um nişan vak'ası o senenin ocak ayına tesadüf etmiş idi. Bu bilvasıta görüşmelerden sonra, Kantakuzinos'a beşbin kadar Türk gönderildi."[15]

Burada iki soru akla gelmektedir;

İlk olarak, neden herkes Yarhisar Tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'un[16] adını bilir ve zikrederken İmparator VI. İoannes Kantakuzinos gibi güçlü bir imparatorun kızı Theodora Osmanlı yazınında akis uyandırmamıştır? Orhan ile Yarhisar Tekfurunun kızının geleneksel olarak aşağı yukarı 1299 yılı dolaylarına tarihlenen düğünü, Osmanlı kroniklerinde keyifle kaydedilmiştir. Fakat bu kronikler, Orhan'ın Kantakuzinos'un kızı Theodora ile yaptığı evlilikle ilgili olarak tümüyle sessiz kalmışlardır.[17] Her ne kadar eserini XV. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme almışsa da, Aşıkpaşazade kendisinin de ifade ettiği gibi, Sultan Orhan'ın imamı İshak Fakı'nın (Fakih) oğlu Yahşi Fakı ile görüşmüş ve Geyve'de evinde kalmıştır. Burada Yahşi Fakı, Aşıkpaşazade'ye I. Bayezid zamanına (1389-1402) kadarki olayları anlatan bir Osmanlı Tarihi olan Manâkıb-ı Âl-i Osman'ı hediye etmiştir.[18] İshak Fakı gibi Orhan Gazi'ye son derece yakın olan birinin Kantakuzinos'un kızı Theodora ile evliliği görmemiş ya da duymamış olması pek mümkün değildir. Burada şöyle bir problem karşımıza çıkmaktadır: Bu önemli ittifak ve düğün hadisesini İshak Fakih mi menakıpnamesine almamıştır, yoksa ondan aktaran Aşıkpaşazade mi bu hadiseyi sessiz geçmiştir? Muhtemelen menakıpnamenin ruhuna ters düşeceğini farz ettiğinden Yahşi Fakih eserine bu önemli evlilik ittifakını almamıştır. Nilüfer Hatun İslam'ı kabul ederken Theodora'nın Hıristiyan olarak kalması da Yahşi Fakih için bir problem olmuş olabilir.[19] Babası Kantakuzinos'un yazdıklarına inanacak olursak, Orhan Gazi'nin yanındayken Theodora bazı kimselerin İslâm'dan Hıristiyanlığa dönmelerini sağlamış ve kimi Hıristiyan tutsakları serbest bıraktırmıştır.[20] Ayrıca Orhan Gazi'nin Nilüfer Hatun ile daha önce evlenmiş olması, onu diğer eşler arasında daha öncelikli bir yere oturtmaktadır. Fakat bütün bu ifade ettiklerimize rağmen, Orhan Gazi'nin eşleri ve onların Bey nezdindeki pozisyonlarını tahmin bile edebilecek verilerden yoksunuz.

İkinci sorumuz, Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzinos nasıl oluyor da İmparatorluk başkentini besleyen en önemli coğrafya olan Batı Anadolu'nun işgalcileri (!) ve Bizans İmparatorluğu'nun en azılı düşmanı (!) Türklerle (önce Aydınoğlu Umur Gazi ile daha sonra ise Orhan Gazi ile) ittifak yapabiliyordu? Burada Bizans İmparatorluğu'nda bir eksen kayması hadisesinin yaşandığından bahsedebiliriz. Şöyle ki, artık Batı Anadolu'yu bir daha Türklerden geri alamayacaklarının farkına vararak Balkan Devleti haline doğru dönüşen Bizans bu coğrafyayı bir Hellen Devleti haline getirmede Türklerden yardım almakta bir beis görmemiş olabilir. Burada Kantakuzinos'un Türklere bakışını da göz önünde bulundurmak gerekir.

28 Ekim 1344'te Umur, Timur'un 1402'deki istilasına kadar kontrol altında tutacağı İzmir'i Latinlere bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Umur Gazi'nin Beyliği artık büyük oranda kara ile çevrilmiştir. Umur Gazi artık Kantakuzinos ya da şimdi manevra için en iyi yere sahip ve Bizans komşularının en kullanışlı (ya da tehlikeli) komşusu olan Osmanlı Orhan Gazi ile görüşen Savoyalı Anna için stratejik ortak olma özelliğini yitirmiştir. 1345 gibi çok erken tarihte, Kantakuzinos Umur'dan Orhan'a taraf değiştirme sürecine girmiştir. Akabinde Osmanlıları Avrupa'ya davet etme suçlamasına karşı sıkıntılı süreçte kendini savunmuştur. Türkleri Balkanlar'a davet eden ilk Bizans İmparatoru olmadığı oldukça doğrudur, fakat 1345-46'daki Kantakuzinos'un kararları, Türklerin nihayetinde Konstantinopolis'i alma sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Kantakuzinos'un kararları daha can sıkıcıdır, çünkü Orhan'ın bilinmezliği ile karşılaştırıldığında, Kantakuzinos ve Umur'un samimi arkadaş olmaları bunun kanıtıdır. 1360'dan önce yazan Nikephoros Gregoras, İmparatorun neredeyse bir Hellen gibi davranan ve barbar olan Umur Gazi ile nasıl yakın olduklarını vurgular. İkisi tıpkı Orestes ve Pylades gibidir ve Kantakuzinos, Latinler 1348'de Umur'u öldürdüklerinde çok üzülmüştür. Fakat Gregoras, Orhan'ın Theodora (Onu Maria olarak çağırır.) Kantakuzinos için beslediği, bir yüzyıl sonra Dukas tarafından geliştirilen bir geleneğe canlı ve ateşli ihtirası da betimler.

15 Dukas, *Bizans Tarihi*, çeviren: VI. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 18-20.

16 Osmanlı Harem'i konusunda en ciddi çalışmalardan birini yapan Leslie P. Pierce'a göre İslami vakıflar kuran Nilüfer ve Asporça Hatunların her ikisi de kendi dinlerini koruyan Hıristiyan prenseslere benzemiyorlardı. Hatta Nilüfer'in Farsça kökenli çiçek anlamına gelen ismi, onun cariye olma ihtimalini kuvvetlendirdiğini iddia etmektedir. Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1998, s. 45.

17 Orhan Gazi Theodora ile evlendiğinde yaklaşık 60 yaşındaydı. Ayrıca yaklaşık olarak aynı zamanda diğer bir Hıristiyan Asporça Hatun ile de evlenmiş gözükmektedir. A. A. M. Bryer, "Greek Historians on the Turks", s. 479, dipnot 1.

18 Halil İnalcık, "Aşıkpaşazade tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Editörler: Mehmet Öz-Oktay Özel, Ankara 2005, s. 121.

19 Anadolu Müslümanları ile Bizanslılar arasında devam eden birçok ittifak vardır. Fakat yüce bir amaç uğrunda savaşan Gazilerin faaliyetleri etrafında oluşan edebiyatta, Onları Hıristiyanlarla işbirliği içerisinde göstermede bir sakınca görmemişlerdir. Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Ceren Çıkın, çeviri kontrol ve yayına hazırlayan: Mehmet Öz, Ankara, 2010, s. 112.

20 Kantakuzinos, II, s. 588-9.

Bizans için artık Yunanistan coğrafyası daha önemlidir. Batı Anadolu'yu zaten Beylik Dünyasından koparamayacaklarını kabullenmiş gözükmektedirler. Nicol'un da ifade ettiği üzere, "Eğer Yunanistan Yarımadasının bütünü Bizans egemenliği altında birleştirilebilirse, o halde, imparatorluk diğer düşmanları ile mücadele edebilirdi."[21] Ayrıca Kantakuzinos'un İmparatorluk iddiasını devam ettirdiği Trakya'ya Orhan Gazi kolay bir şekilde ulaşabilirdi. Orhan Gazi, Karesi hanedanını bertaraf edip topraklarını ilhak edince bu savaşçılar onun hizmetine geçtiler ve ilk olarak düşmanlarına karşı Türk savaşçılara ihtiyaç duyan Kantakuzinos'un davetinin mümkün kıldığı gazi etkinliğinin Çanakkale Boğazı'nın karşı tarafına aktarılması konusunda değerli bir askeri liderlik sağladılar. Zaten Osmanlıların da Balkanlar'a geçme süreci bu ittifakın bir semeresidir.[22] İşin ilginç tarafı Kantakuzinos'un rakibi İmparatoriçe Anna dahi Orhan Gazi ve Karesi Beyi[23] ile ittifak kurmaya çalışmıştı.Kantakuzinos'un ittifak teklifinin,Konstantinopolis'ten gelen öneriye göre neden Türklere daha cazip gelmiştir? Muhtemelen Kantakuzinos hem Umur Gazi ile hem de Orhan Bey ile çok yakın bir ilişki kurabilecek yeteneklere sahipti.Kantakuzinos'un erdemlerinden biri de etkili dostlar edinmek ve bunlarla dostluğu sürdürebilmekti.[24]

Kantakuzinos, Orhan Gazi'nin yardımıyla başkente İmparator olarak girdikten sonra bunu ilk olarak damadı ile kutlamıştır. Bu kutlama İmparator ile Osmanlı Beyi arasındaki çok samimi ilişkiyi göstermektedir. Kantakuzinos'un eserinde bu olayın geniş yer bulması da üzerinde düşülmesi gereken bir husustur. Tarih yapan ama aynı zamanda tarih yazan İmparator bu kutlamaları şu şekilde tasvir etmektedir:

"5. İmparatorun damadı Orhan kayınbabası imparator ile Skutari'de Buluşuyor

İmparatorun damadı Orhan, Kantakuzinos'un Bizans'ı geri aldığını ve Romalıları t*amamen kontrol ettiğini öğrendiğinde, ailesiyle birlikte Bizans'ın karşı kıyısındaki Skutari (Üsküdar) olarak adlandırılan yere zaferinin kutlamalarına katılmak için geldi. İmparator akabinde onunla buluşmak için boğazı bir gemi ile geçti ve birkaç gün avlanarak, içerek arkadaşça bayram ettiler. İmparator ve damadı Orhan aynı masada Orhan'ın diğer eşlerinden olan dört oğlu onlara uzak kalmadan başka bir masada birlikte yemek yediler. İmparatorun sağladıkları paylarını alabilmek için diğer ayrıcalıklı Persler ve Romalılar kilimlerin üzerine uzandılar, kutlamalar bittikten sonra Orhan kampta kalırken; İmparator, Orhan'ın karısı olan kızı Theodora ile Bizans'a döndü. Orhan'ın çocukları ev ahalisinden diğerleri ona eşlik etti. Theodora; annesi imparatoriçe ve kız kardeşleriyle üç gün sarayda kaldı ve daha sonra Bitihyaya'ya Orhan'ın oğullarıyla ve imparatorun iyi bir şekilde ağırladığı diğer eşlik edenlerle birlikte döndü."*[25]

Geç Bizans döneminin önemli uzmanlarından Donald M. Nicol, tarihçilerin İoannes Kantakuzinos'un Türkleri Avrupa'ya çağırmasına karşı, dindarca bir hoşnutsuzluk içerisinde olduklarını ifade etmiştir. Hatta Kantakuzinos'un bile Türkleri Avrupa'ya çağırdığı için eserinde özür dilemek zorunda kaldığını belirtmiştir.[26] Kantakuzinos'un Orhan Gazi'den rahatsız olduğu açıktır. Fakat Kantakuzinos "Barbarlar" olarak gördüğü Ormanlı Türkleri ile ittifak yapmak zorunda kalmasını, kendisine içte düşmanlık yapanlar olduğunu ifade etmektedir:

"Savaş sırasında dahi, isteyerek Romalılara karşı barbarlar ile müttefiklik kurmayı seçmedim, ama savaşı yapan bu insanlar tarafından bunu yapmaya zorlandım. Anında şehirleri ve ülkenin bölgelerini önerdiler ve Triballianları[27], Misyalıları[28] ve diğerlerini bana karşı savaşmaya ikna ettiler. Ayrıca, barbarlar imparator olursam topraklarımızdan hiçbir yer alamayacaklarını, aynı zamanda aldıklarını da geri vermek zorunda

21 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, s. 198.

22 E. Werner bu meseleyi ele aldığı makalesinde şu soruya cevap bulmaya çalışmıştır: Bizans İmparatorları ve tekfurları kendi ve ailelerinin gücünü korumak için Bizans devletine ihanet mi etmiştir? Werner Bizans tarihçisi Sfrancis'in verdiği bilgilerden yola çıkarak, Türklerin Balkanlar ve Avrupa'ya doğru ilerlemesinin asıl sebebi ve suçlusu Bizans'ın feodal asilleri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mesela İoannes Kantakuzinos, Aydınoğulları ile ittifak kurma hayali ile Anadolu Türklerinin Balkanlar yolunu açmıştır. Ama Kantakuzinos tek örnek değildi. Anadolu'daki diğer Bizans derebeyleri de hükumetin tedbirlerini sabote edip Türk emirlerinin yanına koşa koşa yanaştıklarını düşünmektedir. Umur olmadan 1344'te Didimotikos düşer ve Bizans İmparatoru Beroya'ya kaçamazdı. 1346'da Anna Saruhan Emirinden Kantakuzinos'a karşı destek kuvvet yardımı alınca, Umur da 200 kişilik bir taburu Trakya'ya gönderdi. Ya Saruhanlı askerleri ikna edecek, ya da onlara karşı duracaklardı. Ancak Saruhanlı Türkleri, ganimet elde edemeyince sinirlenip Vatatses'i öldürmüş ve İmparatorun tarafına geçmişlerdir. Bizans İmparatorları ve devlet adamlarının ihtiyaç duyduklarında "barbarlara" (Türklere) başvurdukları zaten bilinen bir gerçektir. Ancak burada, başta Kantakuzinos olmak üzere Bizans soylularının, konumlarını merkezi hükumetin tehdidinden korumak için Bizans İmparatorluğuna ihanet ettikleri kesin delillerle ispat edilebilirse, bu yeni bir bulgu olacağını düşünmektedir. E. Werner, "JohannesKantakouzenos, Umur Paschaund Orhan", *Byzantinoslavica*, XXVI, Prague 1965, s. 255-276. (Bu makalenin ilgili kısımlarını tercüme eden Dr. Suat Cakova'ya müteşekkiriz.)

23 Kantakuzinos'a göre, 1345-1346 yılında Karesioğlu Süleyman Bey, orta halli bir Bizans ailesinden gelen ve arazi tahrirleri vasıtasıyla büyük bir servet kazananVatatzes'in kızı ile evlenmiştir. Bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 250.

24 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, s. 210.

25 T. S. Miller (ed. and trans.), *TheHistory of John Cantacuzenus (Book IV)*,s. 62.

26 Donald M. Nicol, Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453), s. 217.Nicol eserinin başka yerlerinde de bir Bizans tarih yazarı gibi değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin bir sonraki sayfada "Türk savaşçılarının korkunç şeyler de yaptıklarını o da biliyordu. Sözcüğün teknik anlamıyla barbar olduklarının ve gazilerin kendilerini Hıristiyanlara karşı kutsal savaş ülküsüne adadıklarının bilincindeydi. Ama beylerin akıllı ve hiç de mantıksız düşünmeyen insanlar olduğunu takdir ediyordu, dilleri hakkında bir şeyler öğrenmek zahmetine bile girmişti; hiç değilse iddiası buydu. " Bu cümlenin sonuna şu atıfı yapmıştır: E. Werner, "JohannesKantakouzenos, Umur Pashaund Orhan", *Byzantinoslavica*, XXVI (1965), s. 255-276.

27 Günümüzde Batı Bulgaristan bölgesinin antik adıdır.

28 Gemlik Körfezi, Balıkesir ve Bursa civarını kapsayan bölgenin adıdır.

kalacaklarını biliyorlardı. Ama diğerleri güç kazanınca, onları köleler gibi kullanacaklardı. Bu nedenlerden dolayı, kıyasıya savaştılar. Tüm olaylarda, rakiplerim Persler olmadan uzun süre dayanamadılar. Onları ilk olarak bana karşı müttefik olarak tanıttılar ve sonra, bir kere ya da iki kere değil defalarca, paralar vererek ve vaatlerde bulunarak onları bana karşı savaşmaya kışkırttılar. Her bir yanım düşmanlarla çevriliyken ve kendi gücüm olmaksızın, daha onlarla iletişime geçmemişken düşmanlarımın onlarla müttefik olacağından çok korktum. Amacıma ulaşmak için, bu barbarlarla müttefik ve arkadaş olmaya zorlandım." [29]

Damadına oldukça soğuk ve şüpheyle yaklaşmasına rağmen, İmparator olduktan sonra dış politikasında ilk iş olarak Sırplar üzerine sefere çıkacağı zaman da Orhan Gazi'den yardım talep etmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak; 1341'den 1347'ye kadar, VI. İoannes Kantakuzinos ile tahtın meşru varisi genç V. İoannes Palaiologos arasında yaşanan iç savaş yüzünden Bizans harabeye dönmüştür. Bu kaos ortamında her iki taraf da bölgenin yeni dinamik güçleri Türk Beyliklerinden istifade etmeye çalışmıştır. Türkler bu kargaşa ortamından her fırsatta istifade etmek istemişlerdir. Orhan Gazi ile başlayan evlilik ittifakları süreci 1453'te sona erdi. Bizans-Türk evlilikleri zaten Bizans'ın çöküşünün göz ardı edilemeyecek etkenlerinden biri olarak görülmektedir. Bizans tarihçiliği geleneğini sürdüren Bryer'in deyimiyle "Silah zoruyla da olsa XIV. ve XV. Yüzyılda pek çok evlilik, 1453'de Osmanlılar tarafından sona erdirilmiştir. Fakat bu evlilikler 1920'lere kadar devam etmiştir.

29 T. S. Miller (ed. and trans.), *The History of John Cantacuzenus (Book IV)*, s. 66.

Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Orhan Gazi'nin Çalışmalarına Dair (Rusça Kaynaklara Dayanarak)

Dilaver AZİMLİ *

Giriş

Dünya tarihçiliğinde, Osmanlı devletinin kuruluşunda özel rolü olan Orhan Bey'in, kabile ilkeleriyle yönetilen devleti düzenli bir devlet haline getirdiği konusunda ittifak vardır.

Bu yaklaşım, Rusya tarihçiliğinde de yansımasını aynı şekilde bulmuştur. Aynı zamanda dünya tarihçiliğinde olduğu gibi Rus tarihçiliğinde de Orhan Gazi işgalci olarak görülmüş ve Osmanlı devletinin işgal politikasında özel role sahip olduğu kaydedilmiştir. Daha doğrusu Orhan Gazi devri işgalin başlangıcı olarak takdim edilmiştir.

Bilindiği gibi Rusya tarihçiliği üç döneme ayrılmaktadır: Ekim Devrimi'ne kadar, SSCB dönemi ve çağdaş dönem. Bu üç devrin üçünde de bakış aynıdır. Bu da Rusya'nın genel olarak Osmanlı'ya bakışından kaynaklanmaktadır ki, Ekim Devrimi'nden sonra da bu bakış devam etmiş ve halen devam etmektedir. Ekim Devrimi'ne kadarki tarihçilerin tutumunu, Goloborodko İ. İ., "Eski ve Yeni Türkiye" eserinde açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Goloborodko şunları kaydetmektedir:

"Osmanlı İmparatorluğu, Türk-Oğuzların ilk önce Küçük Asya'nın, daha sonra ise Suriye, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli arazilerini işgal etmeleriyle yarandı. İşgal edilen arazilerde yaşayan Müslümanlara işgalciler kendileriyle eşit haklar tanıyor, gayrimüslimler ve kendi dininde kalmayı tercih edenler, tüm haklarından mahrum olan kitle ve grup olarak görürlerdi. Milli mesele burada hiçbir role sahip değildi.[1]

Böyle bir yaklaşım R. P. Kondakçyan'ın "Türkiye: İç Politika ve İslam" eserinde de görülmektedir:

"Türk işgalciler belirli bir sürede askeri işgaller yoluyla eğemenliklerini Arabistan Yarımadası, Mezopatamiya, Balkanlar, Kuzey Afrika, Kuzey Karadeniz ve Güney Kafkasya'nın belli bölgelerinde güçlendirdiler. "[2]

Rusya tarihçiliği, Osmanlı araştırmalarında daima Bizans kaynaklarına başvurduğundan, tarihi gerçekleri ortaya koyamamakta, yahut koymak istememekte ve buna göre de taraflı davranmaktadır. Bu yaklaşım, SSCB döneminde daha keskin şekil almıştı. Çünkü SSCB döneminde Türkiye'ye bakış daha kötüydü. Bu tür yaklaşıma örnek olarak E. D. Yeremeyev'in, "Asya ve Avrupanın Kesişmesinde (Türkye ve Türkler Hakkında Denemeler)", isimli kitabını gösterebiliriz:

"İşgaller sırasında Osmanlılar bazen şehir halkının tamamını Anadolu'ya zorla göç ettiriyorlardı. Bizans salnamecisi Duka, Türkler tarafından köle haline getirilmiş insanların nasıl zorla göç ettirildiğini şöyle tasvir etmektedir:

"Savaştan sonra onlar köyleri yağmalamaya gittiler. Budur, onlar İstanbul'a satmak için zincire vurulmuş sayısız gurupları-erkekleri ve sütemer çocukları olan kadınları, ergenliğe ulaşmamış gençleri, din adamlarını ve hükümdarları getiriyorlar. Osmanlı devletinde köle ticareti çiçeklendi."[3]

Orhan Gazi'nin Şahsiyeti

Orhan Gazi'yle ilgili kaynaklarda şunlar kaydedilmektedir: Orhan Bey babasının sağlığında evvela askeri idareyi eline aldıktan sonra 1321'de Mudanya'yı işgal etdi; Karadeniz'e doğru olan mıntıkanın zabtına Konur Alp ve İzmit taraflarına da Akçakoca memur edildi. Konur Alp Akyazı'yı ve Mudurnu'yu ve sonradan kendı adı verilen

* *Doç. Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi A. A. Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, Azerbaycan'ın Orta Çağ Tarihi Bölümü. E-posta: azimlid @mail.ru; dilavar.azimli@gmail.com; d-azimli@rambler.ru*

1 Goloborodko, İ. İ., *Staraya i NovayaTurçiya,* Moskva, Polza, 1908, s. 1.

2 R. P., Kondakçyan, Turçiya: Vnutrennaya Politika i İslam, Yerevan, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1988, s. 11.

3 D.Y. Yeremeev, *Nastıke Azii i Yevropı (Oçerki o Turçii i Turkax)*, Moskva, Nauka, 1980, s. 37.

Düzce taraflarındaki Konrapa'yı almış, Akçakoca da İzmit yakınlarına kadar sokularak Ermeni Pazarı, Ayangölü denilen Sapancagölü taraflarını ve Kandıra'yı zabt ile Samandıra'yı almak üzere o tarafa yürümüştür. Bunlardan başka Gazi Abdurrahman Yalova'yı almış ve Samsa Çavuş da İznik üzerine yürümüşse de, kaledekilerin Gemlik tarafından yardım görmeleri üzerine yapılan hücumdan bir netice alınamamıştır. Bursa 1315'den beri yakınına yapılan kalelerle adeta muhasara altına alınmıştı. 1326'da mühüm bır kuvvetle Bursa üzerine yürüyen Orhan Bey tecrübeli kumandanları Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Ahi Hasan ile görüşerek bu şehrin güneyindeki Bursa'nın anahtarı olan Atranos (Orhaneli) kalesini alıp yıktıktan sonra Bursa önüne gelerek Pınarbaşı mevkilinde karargahını kurmuş ve kaleyi sarmıştır. Kaleyi kurtarmaktan ve yardım gelmekten ümidini kesmiş olan kale beyi, Gazi Mihal Bey vasıtasıyla ve bazı şartlarla Bursa'yı teslim edeceğini bildirmiş olduğundan nihayet 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyelevvel 726) tarihinde Bursa Türklere teslim edilmiştir .[4]

Kale muhafızı Evrenuz müslüman olarak Osmanlı hizmetine girmiştir. Bursa'nın zabtından sonra beylik merkezi buraya nakledilmiş, şehir yeni binalarla süslenmiş ve 1327'de ilk Osmanlı akçesi burada kesilmiş ise de burasının beyliğe daimi merkez olması daha sonrakı tarihlerde yani İznik ile İzmit'in alınmalarından sonra olmuş ve Bursa, Beysancağı adıyla Orhan'nın oğullarından Murad Bey'e verilmiştir. Bu sıralarda Akçakoca Kandıra'yı ve Karamürsel, İzmit körfezi'nin güneyini almış ve yine Akçakoca ve maiyetindeki Gazi Abdurrahman ile Kratla civarında Aydos ve onun kuzeyindeki Samandıra (Semendire) kaleleri de alınmak suretiyle bu taraftan Osmanlı hududu Karadeniz ve İstanbul boğazına doğru genişletilmiştir[5].

Türklerin Kocaeli yarımadasındaki kaleleri alarak Boğaz'a inmeleri, Bizans İmparatorluğu'nu telaşa düşürdü. Hem zabtedilen kaleleri geri almak ve hem de epey zamandan beri muhasara edilmekte olan İznik'ı kurtarmak için Bizans İmparatoru III. Andronikos, gizlice hazırlıkta bulunarak Rumeli'den getirttiği iki bin kişilik kuvvete İstanbul ve etrafından da kuvvet katarak bunlarla beraber Anadolu yakasına Üsküdar'a keçmiştir. III. Andronikos (Genç) 1329 mayısında Orhan'ın üzerine yürüyüp kendisine sahilde Flokren kasabasını karargah yapmıştı. Bunu haber alan Orhan Bey İznik muhasarasına bir miktar asker bırakarak seçme sekiz bin mevcutlu kuvvetlerinin başında olarak Pelekanon mevkiinde bizzat İmparatorun kumandasındakı Bizans kuvvetleriyle çarpıştı. Akşam olmuştu, geceleyin muharebeye devamın tehlikeli olduğunu gören Orhan'ın fırsatı kaçırmayarak şiddetle taarruza geçmesi üzerine, Bizans ordusunda müthiş bir panik oldu, birbirlerine girdiler.Yaralanan İmparator deniz yoluyla İstanbul'a can attı (1329 veyahut 1330). Bu muharebede Orhan'ın kardeşi Pazarlu Bey de kumandan olarak bulunmuştur. Pelekanon zaferinden sonra aynı sene içinde tekrar İznik üzerine döndü. Artık kendisine yardım imkanın göremeyen İznik (Nikea) kumandanı bazı şartlarla teslim oldu. Bursa'nın zabtını müteakip halka karşı gösterilen yumuşaklık ve teslim şartlarına riayet edilmiş olması İznik'ın tesliminde de gösterildi. Şehir ve kaleyi teslim alan Orhan Bey, halktan arzu edenlerin eşyalarıyla beraber gitmesine müsaade etti ve hatta bu müsaadekarlıkta daha ileri giderek İznik halkının kendi tebaasından olmak ve yalnız cizye vermek şartiyle adet ve ananelerini muhafaza edebileceklerini ilan etti. İznik muhafızı olan Rum beyi deniz yoluyla İstanbul'a gittiyse de halktan çoğu gitmedi. Harb sahasına yakın olduğu için muvakkat bir müddet beylik merkezi İznik'e naklolundu. İznik muhasarası esnasında kaledeki muhafız rumlardan ve halktan gerek muharebede ve gerek açlık ve hastalık vesaire yüzünden ölenlerin dul kalmış olan kadınları İznik'te bulunan Orhan Bey'e başvurarak kendilerine bakacak kimseleri olmadığını söylemişler, Orhan Bey bu kadınları askerlerden arzu edenlerin nikahla alabileceklerini ve bunlarla evlenenlerin İznik muhafazasında bırakılacaklarını söyliyerek bunlara yeni kocalar bulunmuştur[6]. Ticari faaliyeti ile meşhur olan İzmit, İznik'ın zabtından evvel alınmak istenmiş ve hatta bir ara elde edilmiş ise de sonradan yine rumlara verilmişti. Osmanlı kuvvetleri İznik'ın alınmasından bir sene yani 1331 Haziranından sonra İzmit'ı muhasara etmişlerse de İmparator III. Andronikos'un buranın yardımına koşması üzerine Orhan Bey İmparatorla anlaşarak muhasarayı kaldırmıştı. İzmit bundan altı sene sonra 1337 senesi başında şiddetli bir tazyik ile açlık yüzünden teslim oldu. Orhan Gazi İzmit ve havalisinin idaresini oğlu Süleyman Paşa'ya verdi ve bunun adilane hareketi sebebiyle etraftaki el degiştiren bazı kaleler de İzmit'ın alınmasından evvel etraflarının türkler tarafından işgal edilmelerinin de tesiriyle murarebrsiz teslim olmağa başlamışlardı (1333)[7]. Bursa ile İznik'in zabt edilmeleri Osmanlı beyliği başarılarının önemlilerinden olub bir dönüm noktası teşkil eder; hudutları genişlemekte olan bu küçük beylik esaslı bir kurul vücuda getirmek istediğinden artık yavaş yavaş aşiret usul ve kaidelerinden ayrılarak bir devlet mahiyetini almak yolunu tutmuş bünyesine göre idari, adlı, askeri teşkilat yapmak zaruretini hissetmişti. Bunun için ulema sınfından gelmiş olan vezir Alaüddin Paşa ile Bursa kadısı Cendereli Kara Halil Efendi faaliyete geçmişlerdir. İlk defa olarak Orhan bey'in cülusunun üçüncü senesine tesadüf eden 727 H./1327 M. de hükümdarlık alametinden olarak Bursa'da akçe yanı gümüş sikke kestirilmiştir. Bu sikkesinin bir tarafında kelime-şahadet ile ilk müslüman halifeleri olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin isimleri ve diger tarafında Orhan bin Osman ve basıldığı yeri gösteren Bursa ismi ve daha altında da siyakat rakkamı ile üç adedi ve kenarlarında da paranın basılmış olan 727 senesi ve bir de Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyu damgası vardır[8].

4 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 5. Baskı. Ankara, Türk Tarih Basımevi, 1988, s. 118.
5 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.118-119.
6 Uzunçarşılı, s. 120-121.
7 Uzunçarşılı, s. 122-123.
8 Uzunçarşılı, s. 124-125.

Rusya Tarih Biliminde Orhan Gazi Döneminin Tasviri

SSCB döneminde Türkiye tarihi alanında en ciddi tarihçilerden biri de A. D. Noviçev kabul edilmektedir. Türkiye tarihi alanında önemli araştırmaları bulunan tarihçi, 1963 yılında yayınladığı "Türkiye Tarihi" isimli eserinin ilk sayfalarında, yani kitabın beşinci sayfasında "Türkiye Devleti, XI. yüzyılın 70'li yıllarında Ermeni yaylasının Batı kısmında ve Küçük Asya'da Ermeni ve Rumlardan işgal edilen arazilerde yarandı." [9] cümlesini kullanmakla, Türkiye'ye ve tarihine kaşrı taraflı tutum sergilemektedir. Bu ifade aynı zamanda SSCB devletinin de bakışını yansıtmaktadır. Aslında bu yaklaşım, Car Rusyası döneminden kalmaydı. O zamanki belgelerin tamamında söz konusu döneme bakış şu şekilde idi:

"Osman'ın oğlu Orhan'ın komutası altında yağmacı birlikler zapt ettikleri arazileri yağmaladıktan sonra, 1328 yılında Bruss'u (Bursa)'yı başkent yapmıştır. [10]

Ermeni meselesi ve Türklerin onlara mahrem münasebeti, Ermeni Hıristiyanlığının Bizans Hıristiyanlığından farklı yönleri ve onların Hıristiyan dünyasına karşı dönüklüğü Norman Stou'nun "Türkiye'nin Kısa Tarihi" eserinde özellikle dikkatlere sunulmuştur.

O, Orhan Gazi dönemine temas ederek, daha çok Bursa'yı savunanların "kahramanlığı"nı öne çıkarmaktadır. Daha sonra şunları kaydetmektedir: "Lakin bu, o kadar da önemli değildi. Çünkü Bizans valisi Türklere teslim oldu. Devletinin dağıldığını bildirdi. Bu yüzden de İslam dinini kabul etti. Bursa halkının büyük bir kısmı da bu belirsizlikten bıkarak onu takip ettiler. Bunların çoğu Ermeni idi. Onların Hıristiyanlığı, Bizans Ortodoks Hıristiyanlığından farklıydı. Bu yüzden de belirli zamanlarda Ermeniler, Türklerin en ateşli muttefiklerine dönüşüyorlardı. Türkler de bunu değerlendiriyorlardı. Ermenileri Türkler, uzun süre "millet-i sadıka" (sadık millet) olarak isimlendirmişlerdir."[11]

Osmanlı devletinin kurulma tarihine temas eden Noviçev, daha sonra şöyle demektedir: "Osman Bey beyliğin arazisini batıya doğru genişlendirmeye başladı. 1301 yılında Yenişehir'i ele geçirdi ve ikametkahını oraya taşıdı. Yaklaşık 25 yıl boyunca Osmanlılar, büyük işgaller gerçekleştiremediler, lakin kendi arazilerini yavaş yavaş artırmakla meşguldüler. Dönüm noktası olarak 1326 yılı kabul edilmektedir. Bu yıl onlar Küçük Asya'nın kuzeybatı kısmında en büyük şehir kabul edilen Bursa'yı ele geçirdiler. Bu dönemde artık Osman'ın oğlu Orhan (1324-1359) yönetimdeydi. Onun resmi şekilde yönetime gelmesi 1324 yılı kabul edilmektedir. Söz konusu yılda Osman'ın vefat ettiği zannedilmektedir. (Onun ne zaman vefat ettiği konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır).

Osman bey hasta olduğundan Orhan Bey, devleti artık 1321 yılından idare etmekteydi. Orhan Bey Bursa'yı başkent yaptı. Birkaç yıldan sonra o, İznik (1331) ve İzmit (1337) şehirlerini de fethetti. Böylece Osmanlı devletine Küçük Asya'nın Marmara ve Karadeniz'e kadar olan tüm kuzeybatı kısmındaki araziler dahil edildi.

Kuzeybatıda Osmanlılar geçilmez sedde dönüştüler. Güneyde ve doğuda onlar dönemin güçlü beylikleri olan Germiyan ve Çandar Beylikleriyle sınırdılar. Onların güneybatı sınırlarında ise Karesi Beyliği bulunmaktaydı. Bu beylikte iktidar mücadelesi yaşanmaktaydı. Bundan yararlanan Orhan Bey, Karesi Beyliği'ni de denetim altına aldı. Bu beyliğin merkezi olan Balıkesir son derece önemli şehirdi. Karesi Beyliği'nin Osmanlı devletine katılması ile Çanakkale Boğazı'nın doğu kıyısına çıkış elde edildi ki, bu da Avrupa'nın kaderiyle ilgili halledici role sahipti. Yeni arazilerin elde edilmesi, Osmanlı devletini daha da güçlendirdi ve Orhan Bey devletinin doğu tarafında bulunan "Eretna Devleti"nin üzerine yürüdü. Bu devlet, Moğol valisi tarafından XIV. yüzyılın ortalarında Hülaküler devletinin yıkılışı sonucunda Küçük Asya'da kurulmuştu. Devletin merkezi Sivas'tı. 1356 yılında Orhan, Ankara'yı işgal etti. Böylece XIV. yüzyılın ikinci yarısına yakın Osmanlılar, Balkan Yarımadası'nın çıkışına doğru büyük bir altyapı hazırladılar. Buradan başlayarak onlar işgalci seferlerini gerçekleştirdiler ve sonuçta bu arazilerde yaşayan halklar onlara bağımlı bir duruma düşerek sömürgeye maruz kaldılar. [12]

Noviçev'in bakışını diğer tarihçilerin eserlerinde de gözlemlemek mümkündür. Bunlardan S. F. Oreşkova isimli araştırmacı, Osmanlıların göçebelik sorununa temas ederek, Orhan Bey zamanında onların artık yerleşik hayata geçtiğini söylemektedir. Oreşkova şunları kaydetmektedir: "İlk Osmanlı beyleri işgallerinde göçebe askeri birliklere, diğer beyliklerden gelen askeri birliklere ve Ordodoksal İslam kabul edilen Sünnilikten uzak olan dervişlere ve çeşitli Hıristiyan dönmelerine dayanan rehberlerdiler. İşgallerin başlama dönemi Osmanlı toplumunun büyük bir kısmına göçebe yaşamla vedalaşmak için ortam hazırladı.

Sonuçta Türk-Müslüman kitlenin belirli bir kısmı tarımla uğraşmaya başladı. Bunula birlikte daimi ordu kuruculuğuna geçit başladı ve ilk askeri birlikler kuruldu. Bunlar da Orhan Gazi'nin yönetim yıllarına denk gelmektedir." (9, 6-7)

9 A. D., Noviçев, **İstoriya** *Turçii. I. Epokha Feodalizma (XI-XVIII veka)*, Leningrad, İzdatelstvo Leningrdaskogo Universiteta, 1963, s. 5.
10 Noviçев, İstoriya *Turçii*, s. 5.
11 **Norman Stoun**, *Kratkaya İstoriya Turçii*, **Çev. V. A. Gonçarova, Ot Nişikh Koçevnikov Seldjukov- k Blistatelnoy Osmanskoy İmperii, Ma: AST, 2014, s. 38.**
12 Noviçev, İstoriya Turçii, s. 28.

Orhan Gazi'nin bir diplomat olarak üstünlüğü, oluşan uluslararası durumda başarıyla yararlanmasındaydı. O, Ceneviz ve Venedik devletlerinin geleneksel rekabetini ustaca kullandı. Bu amaçla da Cenevizlilere yardım gösterdi. (7, 49) Sonuç Türklerin lehine oldu.

SSCB zamanında Türkiye tarhine dair kolektif eserler de yayınlanmaktaydı. Bunlara örnek olarak 1983 yılında yayınlanan "Türkiye Tarihi Denemeleri"ni ve 1984 yılında yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu ve Merkezi, Doğu ve Güneydoğu Avrupa XV-XVI. Yüzyıllarda" eserini gösterebiliriz. Bu gibi eserler siyasi sipariş üzerine yazılmaktaydı. Her iki eserde Orhan Gazi, Osmanlı devletini asıl kurucularından biri olarak takdim edilmektedir. Onun yaptığı reformlara temas edilmektedir. Bunlardan biri devletin temel niteliklerinden olan paranın devriyeye girmesidir. Diğer reformlar ise, ordunun özel giysiyle temini ve sürekli ordunun kurulması ve güçlendirilmesidir.

Bu kitaplarda Orhan Gazi bir işgalci olarak gösterilmekte ve Bizansla dayanışma sergilenmektedir. Orhan Gazi'nin dış politikasına özel olarak temas edilmektedir. Burada kaydedilmektedir ki, Orhan dış politikasını babası Osman'ın politikasına uygun olarak şekillendirerek, "kafirler"e karşı aktif şekilde tecavüzkar politika izliyor, sömürge ve pazarlar elde etmeye çalışıyordu. Bu yüzden de Orhan Bey komşu Türk beylikleri ile çatışmaya girmekten çekinerek, onlarla barışçıl ilişkilere dayanan diplomasi taraftarıydı. Onları parayla, rüşvetle ele almaya çalışır, veyahut nikah diplomasisinden yararlanıyordu. Bununla de devletinin topraklarını genişlendirmekteydi. [13]

Bursa'yı fetheden (1326) Orhan Gazi'nin nüfuzu 1329 yılında yaşanan bir olaydan sonra daha da arttı. Söz konusu yılda İzmit Körfezi kıyısında Pelekanon'da Orhan Bey'in Bizan İmparatoru III. Andronik (1328-1341) üzerinde galibiyeti yaşandı. İmparator yaralandı ve Bizanslılar da büyük kayıp verdiler. Bu savaştan sonra onlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşın sabahı Osmanlılar, Filokrene (Tavşamcıl) kalesi yakınlığında Bizans ordusunu bir daha mağlup ettiler. Bizanslılar çabucak gemilere binip Konstantinopol'e kaçtılar.. Yaşanan bu muhteşem galibiyet, Osmanlı güçlerine bir taraftan İznik ve İzmit yolunu açtı, diğer yandan Orhan Gazi'nin nüfuzu ve ünü tüm Anadolu'da yayıldı.

SSCB döneminde Türkiye tarihi alanında en objektif tarihçilerden sayılan K. A. Jukov, "Ege Emirlikleri XIV-XV. Yüzyıllarda" isimli eserinde, Orhan Gazi'nin çalışmalarına özel önem vermiştir. Jukov şunları kaydetmektedir: "Osmanlı Beyliği, Küçük Asya'nın batısında komşularını, Osmanlı'nın gücünü kabul etmek zorunda bırakan ciddi bir güç merkezine dönüşmüştü. Tesadüfi değildir ki, 1329 yılnda Karesi, Saruhan ve Aydın Beylikleri ile ittifak kuran Bizans İmparatorluğu, attığı bu adımlarla bir taraftan Levant'ta İtalyanların siyasi ve ekonomik etkisini zayıflatmayı amaçlıyor, diğer taraftan Batı Anadolu beyliklerini kendi yanına çekmekle, Osmanlıları yalnızlaştırmak ve Bizans'a karşı baskılarını zayıflatmayı düşünüyordu."[14]

Osmanlı ve Türkiye tarihinin tetkiki meseleleri bu gün de Rusya tarihçiliğinde öncelikli yerlerden birine sahiptir. Bu gün geleneksel çizgi devam etmektedir. Yani, Osmanlı Türkleri Hıristiyan dünaysına münasebette barbar bir halk gibi takdim edilmektedir. Bu çizgi daha çok son dönemlerde yayınlanan ansiklopedilere yansımıştır. Bu gibi ansiklopedilerden biri de "Dünya Seyahati" isimli ansiklopedidir. Fakat bu gibi ansiklopedilerde bazı yeni bilgiler ilave edilmiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaranmasıyla ilgili "Dünya Seyahati" ansiklopedisinde şunlar kaydedilmektedir:

"Son zamanlar Osmanlı devletinin azametiyle ilgili şöyle bir efsane yayılmıştır ki, güya Merkezi Asya'da yerleşen Ertuğrul ve kabilesi, Selçukluların Moğollarla savaşı sırasında Selçukluların yardımına yetişmiş ve karşılığında da ödül olarak Batı topraklarını almıştır. Fakat günümüzde yapılan araştırmalar bunun doğru olmadığını göstermektedir. Ertuğrul'a beyliğinin Selçuklular tarafından verilme nedeni, Moğollara verdiği vergini onlara da vermesiydi. Bu durum, Osman ve onun oğlunun döneminde de, 1355 yılına kadar bu şekilde devam etti. Ansiklopedi, Gazilik meselesine temas ederek, muhtemelen Ertuğrul ve Osman'ın bir tekkeye girinceye kadar Gazi olamadığı, kaydedilmektedir."[15]

Göründüğü gibi ansiklopedi, yaşananları dini düzlemde açıklamaya çalışmaktadır. Orhan Gazi'nin fetihlerine temas eden ansiklopedi, onun Bizans sarayı ile akrabalık ilişkilerine dokunarak şunları kaydetmektedir: "Bizans İmparatoru VI. İoann Kantakuzini, Orhan ve ordusunu 1345 yılında düşmanı olan V. İoann Palelog'la mücadeleye davet etti. Bunun karşılığında kızı Feodora'yı kendisine verdi ve Orhan Gazi'nin gazilerine Avrupa'da yağma yapma izni verdi. Bunun sonucunda gaziler her yazın Frigya ve Balkanlar'a yağma amacıyla sefer düzenliyorlardı. 1347 yılında Konstantinopol'de taun hastalığı yayıldı. Sonraki yılda Balkanlar'da yayılan taun hastalığı, buraların boşaltılmasına neden oldu. 1345 yılında yaşanan deprem sonucunda Gallipoli'nin (Gelibolu) duvarları yıkıldı ve yarıya kadar boşalan şehir, Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Orhan'ın asker-

13 M. A. Qasratyan, S. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, *Oçerki İstorii Turçii, Moskva, Nauka*, 1983, s. 12; Osmanskaya İmperiya i Stranı Çentralnoy, Vostoçnoy i Yugo-Vostoçnoy Yevropı v XV-XVI vv., Redakçionnaya Kollegiya: İ. B. Grekov, L. V. Zaborovskiy, G. G. Litavrin, L. Y. Semenova, Moskva, Nauka, 1984, s. 20-22.

14 K. A. Jukov, *Egeyskiye Emiratı*, Moskva, Nauka, 1988, s. 29.

15 Ençiklopediya Kruqosvet, "Universalnaya Nauçno-Populyaryarnaya Onlayn-Ençiklopediya", *http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/Osmanskaya_Ottomanskaya_İmperiya.html*

leri Avrupa'da Çanakkale Körfezi'nden Karadeniz'e kadar arazileri işgal ederek, Konstantinopol'ü Balkanlar'a bağlayan Bizans yollarını kuşattılar."[16]

Bu bilgileri Rus kaynakları doğal olarak Bizans kaynaklarından almışlardır. Çünkü Osmanlı kaynaklarında bu konuda bilgi verilmemektedir. Böylece bu ansiklopedide Osmanlı fetihlerini tesadüflere bağlamaya çalışan yazarlar, Bizans'ın iç sorunlarına temas ederek, Osmanlı fetihlerinde daha fazla bu sorunların rol oynadığını vurgulamaya çalışmaktadırlar. Yani, Bizans'ta yaşanan krizin, Orhan Gazi'ye oraya saldırmak için şans yarattığı üzerinde durmaktadırlar.

Rusça kaynaklarda Orhan Gazi'nin Avrupa fetihleriyle ilgili olarak şunlar da kaydedilmektedir: "

Babası Osman'ın yerine geçtikten sonra, onun yolunu sürdürerek tüm Müslümanları kendi yönetimi altında birlleştirmeyi düşündüğünü beyan etti. Fakat bunun mantıksal sonucu olarak Sultan, Doğu ülkelerini değil, Batı topraklarını işgal etmeye girişti. İlk olarak önünde Bizans vardı. [17] Orhan Gazi'nin bir diplomat ve yenilmez Gazi olarak faaliyeti, çeşitli yıllarda yayınlanan "Doğu Tarihi"nin II. cildinde de yansımasını bulmuştur. [18]

Rusça kaynaklarda Orhan Gazi'nin diplomatik faaliyetine de dokunulmaktadır. Özellikle Avrupa devletlerinin birbiriyle çatışmalarından ustalıkla yararlandığı vurgulanmaktadır. Tarihten bilinmektedir ki, 1351-1355 yıllarında Cenevizle Venedik arasında Karadeniz ticaretinden gelen kazancın payaşımı konusunda savaş başladı. Bu çatışmada Orhan Gazi Ceneviz'i destekledi. 1352 yılında Ceneviz'le anlaşma imzaladı. Orhan'ın ordusu Galata'yı Venedik ve Bizans ordularından korumak için Ceneviz ordusuna yardım etti.[19]

Sonuç

Osmanlı Beyliği'nin devlete dönüşmesi ve imparatorluğa doğru ilerlemesinde Oshan Gazi'nin dönemi son derece önem arzetmektedir. Onun zamanında Osmanlı devleti bölgesel güç statüsünü kazandı ve söz söyleme hakkını elde etti. Düzenli ordu birlikleri ve devlet sembolleri, Orhan döneminde oluşturuldu. Yine Orhan zamanında Osmanlı devletinin sınırları Konstantinopol'e kadar genişledi ve Ege Denizi'ne kadar olan arazi Osmanlı Türklerinin denentimine geçti. Balkanlarda elverişli stratejik noktaların ele geçirlmesinde özel role sahip olan Orhan Gazi, Rusya tarihçiliğinde Osmanlı devletinin kurucusu ve Hıristiyan dünyasına karşı işgalleri gerçekleştiren ilk devlet başkanı olarak takdim edilmektedir.

16 Ençiklopediya Kruqosvet, "Universalnaya Nauçno-Populyaryarnaya Onlayn-Ençiklopediya", *http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/Osmanskaya_Ottomanskaya_İmperiya.html*

17 İstoriyaTurçii,Osmanskaya İmperiya. **https://atrizno.livejournal.com/8110036.html**

18 **İstoriya Vostoka**, cilt II, Moskva, Vostomnaya Literatura RAN, 2000, s. 497; **İstoriyaVostoka**,cilt II, Moskva, İzdatelstvo Yupayt, 2014, s.436.

19 K. Finkel, **İstoriya Osmanskoy İmperii: Videniye Osmana**, Moskva, AST, 2010, s.43.

KAYNAKÇA

"Ençiklopediya Krugosvet, Universalnaya Nauçno-Populyarnaya Onlayn-Ençiklopediya", *http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/Osmanskaya_Ottomanskaya_İmperiya.html*

"**İstoriya** Turçii, Osmanskaya İmperiya", *https://atrizno.livejournal.com/8110036.html*

İstoriya *Vostoka*,**vşesti tomax. Tom.II. M.: Vostomnaya literatura RAN, 2000.**

İstoriyaVostoka.,v. 2t. tom.II. M.: İzdatelstvoYupayt, 2014.

Jukov, K. A., *Eqeyskiye Emiratı*, Moskva, Nauka, 1988.

Kondakçyan, R. P., *Turçiya: Vnutrennaya Politika i İslam*, **Yerevan, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1988.**

Kinross, Lord., *Rasçvetiupadok Osmanskoy İmperii*, **Çev. M. Polnikova, Moskva, Kron-PRESS, 1999.**

Finkel, *K., İstoriya Osmanskoy İmperii: Videniye Osmana*, Moskva, AST, 2010.

Oreşkova, S. F., "Qosudarstvennaya Vlast i Nekotorıe Problemı Formirovaniya Soçialnoy Strukturı Osmanskogo Obşestva", *Osmanskaya İmperiya. Sistema Gosudarstvennogo Upravleniya, Soçialnıe i Etnoreligioznıe Problemı*, Sbornik Statey, Moskva, Nauka, 1986.

Osmanskaya imperiya i stranı Çentpalnoy, Vostoçnoy i Yuqo-Vostoçnoy Yevropı v XV-XVIvv., Redakçionnaya kolleqiya: Qrekov,İ. B., Zaborovskiy, L. V., Litavrin, Q. Q., Semenova, L.Y., Moskva, Nauka, 1984.

Norman Stoun, *Kratkaya İstoriya Turçii*, **Çev. V. A. Qonçarova, Ot nişix koçevnikov Seldjukov- k Blistatelnoy Osmanskoy İmperii, Moskva, AST, 2014.**

Noviçев, А. Д., **İstoriya** *Turçii, I. Epokha Feodalizma (XI-XVIII veka)*, Leningrad, İzdatelstvo Leningrdaskogo Universiteta, 1963.

"Tureçkaya İmperiya,V Drevnem i Nınenem Sostoyanii", *Opisaniye Tureçkoy İmperii*, Vestnik Evropı, 1829, çast 166, №11. *http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/turk.htm*

Qasratyan, M. A., Oreşkova, S. F., Petrosyan.,Y. A., *Oçerki İstorii Turçii*, Moskva, Nauka, 1983, 294 s.

Qoloborodko, İ. İ., *Staraya i Novaya Turçiya*, Moskva, Polza, 1908.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 5. Baskı, Ankara, Türk TarihBasımevi, 1988.

Yeremeev, D.Y., *Nastıke Azii i Yevropı (Oçerki o Turçii i Turkakh)*, Moskva, Nauka, 1980.

Gâzi Orhan Bey Devrinde Osmanlı Beyliği'nin Doğu Sınırları (1324-1362)

Mustafa KESKİN *

Türkiye Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılın ortalarında, 1243 tarihli Kösedağ Savaşı'nı müteakip içte ve dışta bağımsızlığını yitirmiş ve Moğolların İlhanlı şubesine tabi olmuştu. İlhanlılar, Anadolu'yu bir genel valilik halinde yönetmişlerse de, yönetimleri bu ülkede hüsn-i kabul görmemiş, Anadolu başlangıçta yakılmış, yıkılmış, soyulmuş, katliama uğratılmış, putperest Moğol yönetimine karşı, her kademede nefret derinleşmiş, 1270'lerden itibaren Anadolu'da yabancı işgal ve egemenliğine karşı direniş ve kıyamlar meydana gelmiş, bunlar Moğollar tarafından merhametsizce ve kana doymamacasına bastırılmış, Anadolu Türkü, mütareke yıllarında gördüğümüz gibi, Konya düşmüşolsa da, ülkenin her tarafında, özellikle uc bölgelerinde, beylerinin ve komutanlarının bayrağı ve buyruğu altında toplanarak yerel devletçiklerini kurmuşlardır.İrili-ufaklı 20 civarındaki beyliğin neredeyse tamamı "Gazi Uc Beyliği" ve kurucuları da "Gazi Uc Beyleri"ydi. Esasen Türkiye Selçuklu Devleti ile eş zamanlı olarak kurulan beyliklerde gazi devletlerdi, kurucular da gazi sultan ve gazi beylerdi.Onlar Gaza ve cihadı şiar edinmemiş olsalardı, muhtemeldir ki, Anadolu'yu bir Müslüman yurdu ve bir Türk vatanı yapamazlardı. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'yu ziyaret eden Faslı seyyah İbn Battuta'nın yazdıklarına bakılırsa, Gazi Orhan Bey, Anadolu'daki Türk beylerinin malca, ülkece ve askerce en büyüğü idi[1].

Osman oğlu Orhan, tahminen 1281'de doğmuş, 1324-1362 yılları arasında "Ulu Beğ" olmuş, babası ölmeden devletin başına geçmiştir. Anadolu'daki İlhanlı baskısı, bu devletin Anadolu genel valisi Timurtaş Bey'in 1327'de Mısır'da idam edilmesi ile sona ermiş, tam bir istiklalle hareket etmeye muktedir olduğunu anlamış, beyliğinin sınırlarını batıda ve doğuda süratle genişletmeye başladı. XIV. Yüzyılın başlarında Maveraünnehr ve Tuna arasında yer alan İlhanlı Devleti, Altınorda Devleti ve Bizans İmparatorluğu iç buhranlarla sarsılırken, aynı yüzyılın sonunda Osman oğulları Tuna ile Fırat arasında uzayan büyük bir devlet kurdular. Osmanlılar hem batıda hem doğuda sınırlarını genişletirlerken, eş zamanlı olarak iki cephede savaşmaktan özenle kaçındılar. Bir cihan devleti olarak düşündükleri devletlerine doğal payitaht olarak gördükleri İstanbul'un fethini "Kızılelma"ları kabul ettiler.

Bildirimizde, ilk devlet teşkilatında Türkiye Selçukluları ile İlhanlıları örnek alan, buna göre bir hükümet mekanizması oluşturmuş olan Gazi Orhan Bey zamanında, Osmanlı uc beyliğinin, doğu sınırları üzerinde durulacak, kendisinin yönetim anlayışının bütün Türkiye'ye hâkim olma kabiliyetine sahip olduğu gerçeğine işaret edilecektir. Gazi Orhan Bey İçin, tam teşekküllü bir devletin kurucusudur diyebiliriz.

Gazi Orhan Bey'in, babası tarafından Bizans'a karşı girişilen fütuhat hareketinin başına geçirilmesi ve emrine Akça Koca, Abdurrahman, Konur Alp, ve Köse Mihal gibi ünlü gazilerin verilmesi ve Sakarya nehri ile Karadeniz arasındaki yerlerin fethine gönderilmesi 1316-17 yılındadır[2]. Bu harekâtın hedefi İznik'e gelecek yardımı keserek şehrin teslimini kolaylaştırmaktı[3]. Mehmed Süreyya Bey, Gazi Sultan Orhan Bey ile ilgili olarak "Peder-i âlileri pîr ve alîl olmakla, 7 yıl kadar saltanatı seniyye kaymakamı olup, umur-ı devletle ülfet buyurmuş, ahd-ı hümayununda Yalova, Kocaeli, Aydos, İznik, Gemlik, Mudurnu, Bolu, Düzce ve Sakarya fethedilmiştir...Tanzimat-ı ceyşiyeye himmetle askerini evlad-ı Türk'ün şüceanından intihap buyurmuş, askerine eyyam-ı seferde bir çeyrek dirhem tayin eylemiş, hengâm-ı hazarda tekalif-i divaniyyeden affetmiş, vakt-i hazarda askerin vatanlarında müsterih olmalarını ferman buyurmuştur"[4] diyor.

Konur Alp Gazi, sırasıyla Akyazıyı, Konrapa'yı Mudurnu'yu, kesin olmamakla beraber, Bolu'yu; Akça Koca Gazi de Kandıra ve Ermeni İli'ni fethetmişlerdir. Konur Alp Gazi, Düzce Üniversitesi Yerleşkesi'nin bulunduğu yerde vefat etmiş, Türkmenlerin ziyaretgâh edindikleri bir tepede toprağa verilmiştir. Eskinin Bitinya'sı fethedildik-

* Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: mkeskin@erciyes.edu.tr

1 İbn Battuta Seyahatnamesi, Çeviri, C. I, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 430.

2 M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan Bey", İslam Ansiklopedisi, C.9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1964, s.406.

3 Halil İnalcık, "Orhan (1324-1362)", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, TDV İSAM yayını, İstanbul 2007, s.376.

4 Mehmed Süreyya, Sicilli-i Osmani, Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, C. I, Hazırlayanlar, Ali Aktan, Mustafa Keskin, Abdulkadir Yuvalı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, s. 20.

ten sonra şehzade Süleyman Paşa'ya verilmiştir[5]. Bizans imparatorunun Balkanlardaki meşguliyetini fırsat bilen Gazi Sultan Orhan Bey 1337'de kuşattığı İzmit'i bir ahidname ile fethetmiş, böylece Osmanlı Beyliği'nin doğuya doğru genişlemesinin yolu ardına kadar açılmıştır. İzmit ve çevresinin yönetimini alan Gazi Süleyman Paşa'nın adaletli ve merhametli yönetimini gören Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu teslim olmuştur. Gazi Sultan Orhan Bey, hükümdarlığının ikinci devresinde devletinin Doğu sınırlarını genişletmenin imkân ve sınırlarını bulmuştur. Bu devir fetih ve ilhak siyasetinin ayırt edici özelliği Osmanlı hâkimiyetinin Anadolu'nun tamamına şamil kılınması keyfiyetidir. Kandıra, Aydos ve Samandıra'nın alınmasıyla Osmanlı Beyliğinin sınırı Karadeniz ve İstanbul Boğazına doğru da genişlemiştir[6]. Bursa'nın payitaht yapılmasıyla Osmanlı Beyliği'nin doğusunu ve batısını belirlemede hareket üssü olacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti ortadan kalktıktan sonra, Osmanlı oğulları tarafından Türkiye'nin yeni bir siyasi birliğe kavuşturulması hadisesi, yeni bir devletin kuruluşundan çok Osman Bey'in Sultan Alaeddin bin Feramurz'un yerine Osmanlı ailesinin Selçuklu hanedanı yerine Rum (Anadolu) tahtına geçmiş olmasıdır.[7] Osmanlı Devleti'nin, tarihi Türk Devleti'nin Hun, Köktürk Hakanlıklarının ve Selçuklu Sultanlığının devamı olduğunu söyleyebiliriz. XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki siyasi anlayış Selçuklu Devleti'nin bölünmez olduğu aile saltanattan düştükten sonra, yerine başka bir ailenin geçmesi lazım geldiği şeklinde olmalıdır ki, yalnız Osmanlılar ile Karamanlıların, uc beylerbeyliği gibi bir makama sahip olmaları sayesinde, Selçuklu tahtına geçme konusunda kendilerinde hak görebildikleri anlaşılmaktadır[8].

Selçuklular zamanında, Batı uc bölgesi Kastamonu'dan Muğla'ya çekilecek bir hattın üzerindeydi. Sağdaki ucbeylerkeyliğinin merkezi Amasya, soldakinin de bazen Kütahya bazen de Karaman'dı. Uc bölgesi Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında bulunan, kimin eline geçerse onun olan, Müslüman gazilerle gayr-i müslimakritayların yakın temasta bulundukları, kendine özgü bir kültürün teşekkül ettiği topraklara deniyordu. Gaza ve cihad ülküsü, ayrıca Moğolların baskısından bunalmış, sivil ve asker bürokratların ve kendilerine yeni bir yurtluk, zengin ovalar ve meralar arayan Oğuzların- Türkmenlerin uc bölgesinde toplanmalarına sebep oluyordu. Kuruluştan 150-200 sene sonra telif edilen Osmanlı tarihleri, Gazi Sultan Orhan Bey'in Osmanlı Beyliğini gerçek bir devlet haline dönüştürdüğünü söylerler. 1337'de Emîr unvanını kullanan Gazi Orhan Bey'in bu tarihten sonra "Sultan" unvanını kullandığı kabul edilmektedir[9]. Karası arazisini, Eskişehir, Konya, Ankara gibi diğer Türk beylikler elinde bulunan Türk topraklarını ilk ele geçirmeye teşebbüs eden, Osmanlı ailesini bütün Anadolu'ya sultan yapmak gibi çok mühim bir teşebbüse girişen Gazi sultan Orhan Bey olmuştur.

Bursa, beyliğin payitahtı olarak düşünüldüğünde, Osmanlı beyliğinin doğusunda, kuzeyden güneye doğru; merkezi Kastamonu olan Candaroğulları, merkezi Konya olan Karamanoğulları ve merkezi Kütahya olan Germiyanoğulları beylikleri bulunuyordu[10]. Bursa'nın Osmanlı Beyliği'nin daimi payitahtı olması İznik ve İzmit'in fethinden sonra olmuş, "Bey Sancağı" adıyla şehzade Murad Bey'e verilmiştir[11]. Darü'l muvahhidin Bursa; İslam cihadı ve Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin merkezi oluyor, Türk, âlim, şeyh ve dervişleri, Türkmen babaları, Osmanlı gazileriyle birlikte, orada yeni bir kudret ve canlılık yaratıyorlardı[12].

Gazi Sultan Orhan Bey, iç Anadolu'daki gelişmelerle de ilgileniyordu. Ankara, EratnalılardanGıyaseddinMehmed'e aitti. Eratna Beyliğindeki taht mücadelesinde Gıyaseddin Mehmed (Öl. 1365) Karamanoğlu'na sığınmış, bunu fırsat bilen Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey (1361-1398), Ankara'yı ele geçirmeye çalışmış, ilkin 1354'te Ankara'yı ele geçiren Osmanlılar, bir aralık kaybettikleri Ankara'yı 1362'de tekrar ülkelerine kattılar ki, Ankara kalesindeki Sultan Alaeddin Camii kapısında bulunan H. 763 (M.1362) tarihli kitabe bunu doğrulamaktadır[13].

Bursa Şehadet Camii duvarındaki kitabede Gazi Sultan Orhan Bey için;

El-Emîrü'l Kebîrül Muazzam

El-Mücâhid Sultanü'l Guzât

Şücaüddünya ve'ddin Bahâdır-ı Zemân Orhan b. Osman

denilmektedir ki; Sultanu'l A'zam unvanını, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden (1335) önce hiçbir Türkmen beyi kullanmaya cesaret edememiştir[14]. Gazi Orhan Bey, Emîrü'lKebîr unvanını, hüküm-

5 Halil İnalcık, "agm", s.377.
6 Gökbilgin, "agm,", C.IX, s.404; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s.119-122;
7 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C. I, (1243-1453), Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s.249-250; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s73. (Türkiye Selçukluları Şeceresi); her iki tarihçinin Anadolu yerine Türkiye adını kullanmaları önemlidir ve tarihi realiteye daha uygundur.
8 Akdağ, age, C. I, s.251.
9 Akdağ, age, C. I, s.255.
10 Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1988; 1-38. sayfalar Karamanoğullarına, 39-54. Sayfalar Germiyanoğullarına ve 121-146. sayfalar Candaroğullarına tahsis edilmiştir.
11 Uzunçarşılı, age, s. 124.
12 Turan, age, C.II, s. 7-8; Mustafa Keskin, Hasenatı Seyyiatına Galip Bir Osmanlı Devlet Adamı: Gazi Çoban Mustafa Paşa, Vakfiye, s.80.
13 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I. TTK Yayını, Ankara 1972, s.124.
14 İnalcık, "agm", C.33, s.383.

darlığının ortalarında kullanıyor[15].

Gazi Sultan Orhan Bey'in Bursa'dan Tokat'a uzanan yolun çevresini ilhaka kalkışması, anlaşılacağı üzere, Selçuklular zamanındaki Türkiye'yi yeniden ihya etmek siyasetinin bir yöntemi idi. Karamanoğullarına karşı Germiyanoğullarını desteklemesi, Eratna Emîri Kutlu Şah'ın Anadolu'daki müttefiki gibi hareket etmesi, O'nun Anadolu'da nüfuzunu artırma amacına yönelikti. Bizzat fetihler yapması, Gaza ve cihad faaliyetlerinde Anadolu'nun Türk-İslam toplumunu manen tatmin eden önemli başarılara ve zaferlere ulaşmasının bunda büyük payı olmalıdır ki, Osmanlılar ehl-i küffara karşı gaza ve cihada çıktıklarında, Anadolu beyleri onlara yardımcı kuvvetler göndermekten çekinmemişlerdir. Bu halin Osmanlı hududundaki Türk beyliklerinin Osmanlı beyliğine karşı hasmane bir harekette bulunmamalarına sebep olduğunu[16], Anadolu Türklüğünün tarihi yürüyüşü bakımından, vaktiyle Anadolu Selçuklu Devleti'ni ve Anadolu beyliklerini kuran Anadolu Türklüğünün XIII-XIV. asırlardaki siyasi ve içtimai tekâmülünden doğan, yeni bir tarihi terkip olduğunu söyleyebiliriz[17].

Söğüt'te doğan Osmanlı Beyliği, Anadolu beyliklerinin en mütevazisi idi ve kaderi Bizans İmparatorluğu'nun kuvvet ve zayıflığına tâbi bulunuyordu. Bizans'ın çöküşü ve Türkmenlerin diriliği Osmanlı beyliğine parlak bir gelecek hazırlıyordu[18].

Osmanlı Beyliği'nin kuzey-doğusunda yer alan, tarihi karanlık bir Türk beyliği olan Gerede Beyliği, Osmanlıların Umur Han ve Karasi beyliklerinden sonra ele geçirdiği beyliktir[19]. Osmanlıların, Gazi Sultan Orhan Bey zamanında, Batı Karadeniz kıyı şeridini, Amasra hariç ele geçirdiklerini söylemek mümkündür. Karadeniz Ereğlisi, 1360 yılında fethedilmekle kıyı bölgesi kâmilen Osmanlı ülkesine katılmıştı[20]. Düzce İli'ne bağlı Kaynaşlı, Yığılca, Alaplı ve Akçaşehir'de yaptığımız alan araştırmaları esnasında, kimi zamanımıza kadar gelmiş,çantı camilergördük, bunlara Cum'a Camisi diyorlar, kimi yenilenmiş veya sonradan yapılmış kırsal camilerinin çoğunun "Orhan Camii", "Gazi Orhan Camii" adını taşıdıklarını gördüm. Kaynaşlı'daki Cuma Camisi, çantı camii mimarisinin güzel bir örneğidir ve şimdilerde yıkıntıları mevcut Şemsi Paşa Kervansarayı'nın yanı başındadır. Caminin bulunduğu köye"Sarıçökek" deniyor ki, 1831 tarihli Düzce Nüfus Defteri'nde adı "Sarıgöl" diye geçmektedir[21]. Kaynaşlı, Ankara, Kızılcahamam, Gerede, Bolu, Düzce, Sakarya, Gölcük (Baş İskele) güzergâhında, tarihi İpek Yolu'nun geçtiği vadide bulunmakla birlikte, iskânı hemen hemen XX. Yüzyılın başındadır. "Eski Köy", o zamanların yerleşim yeriydi ve Sarıgöl veya şimdiki Sarıçökek ile birlikte yolun iki yanına hâkimdiler.

Gazi Sultan Orhan Bey devrinde, İlhanlı hâkimiyetinin halefi olduğunu iddia eden Eratna Beyliği'ne ait olan Ankara'nın ilhak edilmesiyle yetinilmediği, bunun halefi olan Sultan I. Murad Hüdavendigar'ın Hacıbektaş Dergahı ve Külliyesinde duvara hakkedilmiş kitabesinden de anlaşılmaktadır. Buna göre Osmanlı Beyliği'nin doğu sınırının XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Malya ovasına değin uzandığını söyleyebiliriz. Bunun Rumeli fetihlerinde ve iskânında yararlanılacak Türk nüfusunun çoğalmasına sebep olduğu da bir vakıadır. Rumeli ve Anadolu'daki genişlemede, nüfus bakımından bir denge gözetildiği düşünülebilir[22].

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Osmanlılarla rekabet eden iki güçlü devlet vardı: birincisi, payitahtı eski Moğol yöneticilerinin de merkezi Sivas olan Eratna Beyliği, ikincisi de eski Selçuklu payitahtı Konya'yı da içeren Karaman Beyliği idi. Daha önce sözünü ettiğimiz Ankara, müttefik Eratna ve Karaman kuvvetlerince, 1362'de, ele geçirilmişse de aynı yıl zarfında Osmanlılar tarafından tekrar geri alınmıştır[23].

Avrupa'daki Osmanlı fütuhat ve ilerlemesi, her zaman, Asya topraklarını genişletmekle paralellik arz etmiştir. Doğu ve batı yönlerindeki dengeli genişlemenin ilk ve somut örneklerini Gazi Sultan Orhan Bey devrinde görüyoruz. Osmanlılar, Anadolu'daki soydaş ve dindaşları olan beyliklere karşı harekâtlarına, her defasında, meşru bir gerekçe bulmuşlar ve mesela gaza ve cihada ihanet etmekle suçladıkları Karamanoğulları Beyliğini ortadan kaldırmanın dini bir görev olduğunu kamuoyuna ilan etmişlerdir[24]. Osmanlılar sonraki asırlarda benzer gerekçeleri Safevilere ve Memlüklara karşı harekatlarında da kullanacaklardır. Gazi Sultan Orhan Bey Selçuklulardan ve Eyyübilerden tevarüs ettikleri, kısmen Orta Asya-Türk, kısmen de Ortadoğu-İslam kurumlarını örnek alarak, Osmanlı Devleti'ni siyasi, askeri, iktisadi, içtimai ve ilmi esaslar üzerinde bina ve inşa eden 36 yıl, uzun süre beylik ve sultanlık yapan, muktedir, müdebbir, dirayetli, cesaretli, erdemli, adaletli ve kanunşinas[25] Osmanlı Sultanlarının en kıymetlileri arasındadır. Anadolu'nun, Adalar Denizi kıyılarından başlayarak, İran bozkırlarına kadar uzanan, "Küçük Asya" da denilen, bütün zamanlarda stratejik kıymeti haiz toprakların bir bütün halinde, aynı siyasi hâkimin egemenliği altında bulunması zaruretini, "Bu Ülke" de kurulan Türk

15 Gökbilgin, "agm", C.9, s.404.
16 M. Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1972, s.176.
17 Köprülü, age, s.183.
18 Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, C.2, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s.5.
19 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s.27.
20 Danişmend, age, C. I, s.34; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s.122'de bugünkü Safranbolu'ya erken dönemde, fethedikten sonra Taraklıborlu denildiğini kaydeder.
21 Mustafa Keskin, 1831 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Düzce, Düzce Belediyesi, Kültür Yayınları, No: 2, Düzce 2014, s.21.
22 Danişmend, age, C. I, s.35.
23 İnalcık, age, s.14.
24 İnalcık, age, s.14.
25 Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, C. 2, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969, s.522;

devletlerinin ilki olan Türkiye Selçuklu Devleti duymuş, Fırat'ın doğusunu ve batısına hâkim olmak için bu hususa dış siyasetlerinde büyük öncelik vermişlerdir. Gazi Sultan Orhan Bey zamanında, Osmanlı Devleti de aynı zarurete binaen Anadolu'nun tamamına hakim olmaya aynı zamanda kuva-yı bahriyyeleri de süratle geliştirmeye çalışmışlardır. Türk denizciliğinin, daha Selçuklular zamanında, biri Antalya'da diğeri Sinop'ta tesis edilen "emir-i sevahillikler" vasıtasıyla inkişaf ve terakki ettiğini, sahildar beylikler aracılığıyla Selçuklu Türklerinin deniz aşırı seferler icra ettiklerini biliyoruz. Osmanlı Beyliği de, Karamürsel Alp ile başlayan denizcilik faaliyetlerine büyük önem atfetmiş, bunun bir semeresi olarak, ilerleyen tarihlerde "Akdeniz Dünyası"[26]nın en büyük deniz güçlerinden yahut denizci devletlerinden biri olduklarına da bu vesile ile işaret ederek bildirimi sonlandırıyor, Gazi Sultan Orhan Bey'e âline ve ashâbına rahmetler diliyor, saygıyla zikrediyorum. Şuna inanıyorum ki eslafını rahmetle ve hürmetle anmayanlar, istikbalde büyük adamlar yetiştiremeyeceklerdir.

26 FernandBraudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, 2 Cilt, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989;

KARADENİZ
ERETNA DEVLETİ
Candaroğulları
Osmanoğulları
Karamanoğulları
Dulkadiroğulları
Kadı Burhaneddin Devleti
Germiyanoğulları
Hamitoğulları
Aydınoğulları
Saruhanoğulları
Karesioğulları
OSMANLILAR
BİZANS İMPARATORLUĞU
MARMARA DENİZİ
AKDENİZ
KIBRIS
Kıbrıs Krallığı
MEMLÜKLER
KARAKOYUNLULAR
EL CEZİRE
Canik
Trabzon Rum İmp.
Sinop
Samsun
Giresun
Trabzon
Amasra
Ereğli
Bolu
Bursa
İstanbul
Üsküdar
İzmir
Biga
Bergama
Antalya
Konya
Alaiye
Lazkiye
Hama
Humus
Antakya
Halep
Birecik
Urfa
Haran
Caber
Mardin
Nusaybin
Diyarbakır
Bitlis
Erzurum
Kemah
Sivas
Kayseri
Kırşehir
Aksaray
Lârende
Ermenek
Silifke
Beyşehir
Akşehir
Karahisar
Kütahya
Eskişehir
Ankara
Çankırı
Kastamonu
Sinop
Amasya
Tokat
Niksar
Sebeskarahisar
Erzurum
Kemah
Dinğe
Malatya
Maraş
Antep
Iskenderuzu
Bodrum
Rodos Ad.
Sisam Ad.
Sakız Ad.
Midilli Ad.

Orhan Gazi ve Ümerasının Kuzey-Batı Anadolu'daki Fetihlerine Dair İzleri

Kenan Ziya TAŞ *

> **"***Gördük kim, bir alay Boz atlular çıkageldiler heman biz onaları gördük. Takatımız tak oldu. Elimiz dutmaz oldu. Bize kılıç koydular. Bizi anlar kırdılar. Siz anları kanda pusuya komuşuz kim, biz anları görmedük, gökden mi indiler ve yerden mi çıkdılar kim heman ol arada belürdiler. Kâfirler, anları bizden sandılar. Anlar, hod gaib erenler imiş. Hak Te'âlâ, anları bize meded gönderdiler. Gelüb düşmanı helâk ettiler.***"**[1]

Öncelikle bildiri başlığında kastedilen iki hususun daha iyi anlaşılması açısında belirginleştirmek gerekir. Bunlardan ilki, tarihi mekânın coğrafi sınırlarını, bu yazının muhtevası çerçevesinde, daha belirgin hale getirmektir Diğeri ise devrin ümerasının kimlerden müteşekkil olduğunu mümkün olduğunca tespit edebilmektir.

Resim 1: Paflagonya ve Bitinya

* *Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi kztas@hotmail.com*

1 Anonim Osmalı Kroniği, hz. N. Öztürk, İstanbul 2000, s. 24.

Coğrafi mekânın belirginleştirilmesini kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: Kuzey-batı Anadolu olarak ifade ettiğimiz coğrafi saha, Karadeniz sahilinde batıda Sakarya mansabından başlayarak doğuda Sinop'a kadar uzanan ve iç kesimlerde ormanlık, sulak dağlık alanların etkisini kaybettiği araziyi içine alır. Bu bölge kadim zamanların tarihi ifadesiyle Bitinya ve Paflagonya adı verilen bir coğrafyadır.[2]

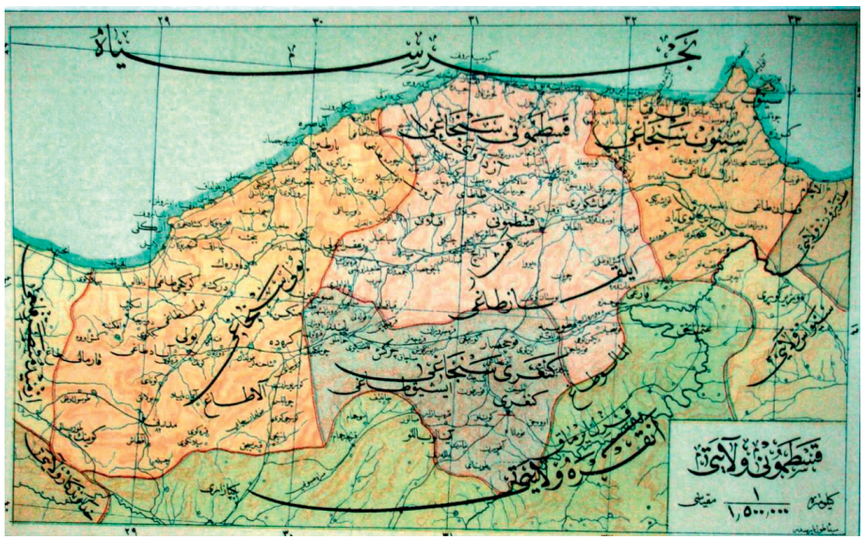

Resim 2: Osmanlı Dönemi Paflagonya ve Bitinya (Kastamonu Vilayeti)

Bu sahada Osmanlının kuruluşu döneminde adetâ onun arka bahçesini teşkil etmiştir. Daha sonra Osmanlının bütün Anadolu'da hâkimiyeti tesis ettiğinde idari mekanizmada Kocaeli, Hüdavendigâr, Bolu Çankırı ve Kastamonu sancaklarının ya tamamını veya önemli bir kısmını içine almaktadır. Biz bu yazıda özellikle bu sahanın merkezinde yer alan Bolu sancağı üzerinde odaklaşacağız. 16. Yüzyıl Bolu sancağı Bugünkü siyasi ve idari coğrafyamıza göre Bolu, Düzce, Zonguldak, Bartın ve Karabük olmak üzere beş ilin tamamını içine alır.[3]

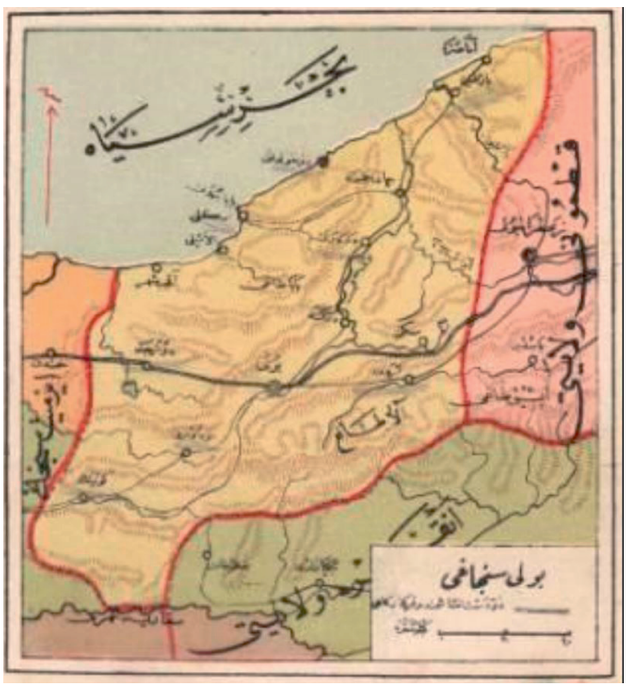

Resim 3: Bolu Sancağı

2 Bizans imparatoru Theophilos (829-842), daha önce Bizans'ın Balkanlarda ve Anadolu'da ele geçirdiği yerleri idarî-askerî açıdan kolay yönetebilmek amacıyla oluşturduğu bir tür eyalet sistemi olan "thema"ları yaygınlaştırmış, bu çerçevede Bukellarion themasına ait bulunan arazinin kuzey doğu köşesini yani Kastamonu, Çankırı, Zonguldak çevrelerini Paflagonya (Paphlagonia) theması adıyla tesis etmiştir. Paflagonya tabirinin bir eyalet adı olarak IX. yüzyıldan itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007, 21.

3 Kenan Ziya Taş, *Osmanlının Arka Bahçesi Bolu Sancağı 16. Yüzyılda Bolu-Düzce-Bartın-Karabük-Zonguldak*, İstanbul 2017.

Orhan Gazi devrindeki ümera ise, Orhan Gazi ile beraber yukarıda işaret ettiğimiz coğrafyanın, Osmanlı mülkü haline gelmesinde bizzat rol oynamış veya etkili olmuş, daha sonra bir kısmı buralarda idarecilik yapmış ve birçok eserin banisi veya müessisi olmuş kişilerdir. Ancak hemen şunu ifade etmeliyiz. Osmanlı Kuruluş dönemi ki, şimdiye kadar pek çok araştırma ve incelemenin konusu olmuş ve olmaya devam etmekte olan çalışmalarda karşılaşılan, kendine mahsus zorluklar sebebiyle, kesin tespitler yapmak ve bu şekilde bir liste oluşturmak mümkün değildir. Bu kısıtlılıklar çerçevesinde konuyu ele alıp bazı belirlemeler yapmak mümkündür.

Orhan Gazi (1281doğumu-1324-1362 beyliği) , daha babası Osman Gazi hayattayken onun uzun süren hastalığı sebebiyle beyliği fiilen ele almıştır.[4] Bu sebeple tarih kaynaklarını ifadesi ile babasın "yoldaşları" onun da silah arkadaşları ve beyleri durumunda olmuşlardır. Bunlardan birçoğunun Selçukluların ilk zamanlarında belli bölgelere bağlı yörelerin askeri idarecilerine verilen "alp" unvanını taşıdıkları görülmektedir. Bu beylerin bir kısmı haklarında çok ayrıntılı bilgi bulunmasa da kim oldukları isim ve şöhretleri ile epeyce meşhurdur.[5] Atıfta bulunduğumuz çalışmaların tespit ettiği isimler şunlardır: Osman Gazi'nin akrabaları, Saru Batı Savcı Bey, oğlu Bay Hoca Gündüz Bey, oğlu Aydoğdu ve Ak Temur. Turgut Alp, Saltuk Alp, Samsa Çavuş ve Köse Mihal, Aygut (Aykut) Alp, Hasan Alp, Sülemiş, Akça Koca, Konur Alp, Gazi Rahman (Abdurrahman), Kara Mürsel, Targan (Tagan), Taz Ali, Akbaş, Yahşılu. Kısaca özetlersek Orhan Bey ilk yıllarından itibaren ona her konuda yardım ve "yoldaşlık" etmiş" olan; Kandıra'da Baba Tepesinde türbesi bulunan Kocaeli fatihi Akça Koca, Bolu ve civarını fatihi ve Düzce'de Türbesi olan Konur Alp, Mudurnu'da Samsa Çavuş kardeşi Süle(miş), İzmit'in güney körfez kıyılarının hakimi ve Rumların denizdeki amansız rakibi Karamürsel, Kandıra ve Samandıra ve Aydos seferlerinde, sonra İzmit'in alınmasında rolü bulunan, İstanbul'da yaramaz çocukarı adı korkuttukları ve mezarı Samandıra'da olan Abdurrahman Gazi, oğlu Kara Rahman, Kocaeli fetihlerini Akçakoca'nın ölümü sonrası devam ettiren İbn Kemal'in Subaşı rütbesine sahip bulunduğunu yazdığı Akbaş ile Yahşi Bey,Köse Mihal, Ak Temur. Orhan Bey'in başlangıçta babasının sağlığında yaptığı gibi aynı tarz ve usul ile bu sefer de oğlu Süleyman Paşa bu ümara ile irtabatlı omuştu.[6]

Zikredilen coğrafyanın Osmanlı hakimiyetine girişi işaret edildiği üzere Osmanlının kuruluş dönemine tesadüf eder ve fatihleri ile irtibatlı olarak daha ziyade bölgenin idari yapılanmasında ve yer adlarında kendini gösteren bazı özellikler arzeder. Bu dönemde ele geçirilen yerler, fetihlere kumanda edenlere veya önemli rol oynayanlara "ocaklık" olarak verilir ve bunlar "il" olarak adlandırılırdı.[7] Beşincisi yapılan sempozyumlar dizisinin konusu olan Kocaeli bunun en müşahhas örneğidir.[8]

Kocaeli sempozyumları dizisinin üçüncüsü olan Süleyman Paşa Sempozyumu'nda Koceli ve Süleyman Paşa ile ilgili olarak şu satırları kaydetmiştim. *"Bu tarihi ve coğrafi mekân üzerinde tebliğe konu olan Süleyman Paşayı ilk defa Gerede hâkimi olarak görüyoruz. Bu hâkimiyetin 1330'lu yıllara tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. Ancak burada Osmanlı tarihlerinin verdiği bilgiler çok açık değildir. Burada Candaroğlu Süleyman Bey ile Süleyman Paşa karışmış görünüyor. Yine aynı dönemde İznik'in alınmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu yöre o tarihlerde Vilayet-i Orhan şeklinde adlandırılan idari birime dahildi. Bütün bu bilgiler yukarıda da işaret ettiğimiz üzere ilk Osmanlı tarihleri Aşıkpaşazâde, Neşri, Oruç Bey ve diğer anonim Osmanlı tarihleri -ki çoğu Süleyman Paşa'nın yaşadığı tarihten yüz sene sonra ortaya çıkmıştır- Süleyman Paşa'nın İznik'in alınmasındaki (1331) rolü ve İzmit'in fethinden (1337) sonra Tarakla, Yenice, Göynük, Mudurnu'nun onun tımarı olduğunu ifade ederler. Konuralp, Akçakoca gibi meşhur serhad beylerinin vefatları dolayısı ile onların vilayetleri sancak yolu ile Süleyman Paşa'ya verilmiştir."*[9]

Bizim bu yazıda üzerinde daha ziya yoğunlaştığımız coğrafyadak fatihler olarak karşımız çıkanlar Konur Alp, Hızır Bey, Saltuk Alp ve İfelfan (Eflegan) Bey olacak.

Bunlarla ilgili tahrir defterlerindeki kayıtları esas alarak kısa değerlendirme ve tespitler yapılacaktır.

---

4 Orhan Bey (Gazi) ile ilgili şu iki ansiklopedi maddesindeki bilgiler ile bu maddelerin bibliyografyaları yeterlidir. Tayyip Gökbilgin, "Orhan", *MEBİA*, Cilt 9, s. 399-408; Halil İnalcık, "Orhan", *TDVİA (2007)*, Cilt 33, s.375-386.

5 Faruk Sümer, "Osmanlı Devleti'nin Kurucusu Osman Gazi ve Devri ile İlgili Bazı Meseleler Hakkında Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 80 (1992, s. 6-26; Faruk Sümer, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ile İlgili Bazı Meseleler Üzerinde Araştırmalar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 51 (1991), s. 3-9; Ahmet Şimşirgil,"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 99-106.

6 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 211.

7 Enver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli, 2008, s. 209-211.

8 *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015, 3 Cilt; *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri II, Kocaeli 2016, 3 Cilt; Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri III, Kocaeli 2017, 4 Cilt . Bu seri ve basılmakta olan diğer iki seride söylenilen hususa ait çok zengin bilgiler bulunmaktadır.*

9 Kenan Ziya Taş, "Gazi Süleyman Paşa'nın Kuzeybatı Anadolu'daki İzleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri III, Kocaeli 2017, s. 570.*

Konur Alp:

Konur Alp hayatı hakkında, dönemin bilinen özellikleri sebebiyle, ayrıntılı ve fazla bilgiye sahip değiliz. Konur sözü Türkçe de yanık al, yağızımsı al, kara ile kızı arası koyu kumral, kestane rengi için kullanılır.[10] Buradan hareketle fiziki özelliklerine ait bir takım kestirmelerde bulunmak mümkündür. Ertuğrul Gazi'nin etrafındaki beyler arasında gösterildiğine bakılırsa uzun bir ömür sürdüğü anlaşılıyor.[11] Ancak faaliyetleri itibariyle tarihlerde adı ilk defa Orhan Bey'le birlikte geçer. Osman Gazi oğlu, Orhan'ın yanında görevlendirdiği kendi gaza arkadaşlarının arasında Konur Alp de bulunmaktadır. Kocaeli civarındaki akınlara katılmış fakat asıl fetih hareketlerini Bolu Düzce ve Mudurnu yöresinde gerçekleştirmiştir. Konur Alp, İznik fethinin hazırlıkları sırasında muhtemelen 1328 yılında vefat etti.[12] Konuralp'in mezarı Hammer'in ifadesiyle Akyazı kasabasında bulunan Konurpa(!)'dadır. Yine Hammer'in belirttiğine göre onun zamanında (1774-1856) Müslümanların büyük hürmetlerine mazhar olup, birçok ziyaretçisi bulunmaktadır.[13]Türbe ve türbedarlıkla ilgili arşiv kaydına tesadüf edemedik. Tahrir Defterlerinde de açık bir kayıt yok. Hammer'in şahitliği ki, yaşadığı dönem ve sahip olduğu bilgi göz önüne getirildiğinde, kabul edilmelidir.

Adı bugün Düzce ili merkezinde yer alan Konuralp beldesinde /bucağında /mahallesinde yaşamaktadır. Bu ad, Tahrir Defterlerinde Bolu Sancağı'nın bir nahiyesi olarak karşımıza çıkar. Tahrir defterlerinde Nefs-i Konrapa'nın bir diğer adı da Üskübü'dür. Konrapa kazaî idarede yüzyılın başında yevmi 25 akçalı bir kaza merkezi idi.[14] Konrapa nahiyesine 1519 tahririnde 56 köy, 5 mezraa; 1568 tahririnde 63 köy, 2 mezraa bağlıydı.[15]

Saltuk Alp:

Orhan Gazi'nin, babası Osman Gazi tarafından İn Önü (İnönü) beyi olarak tayin edildiğinde Saltuk alp ve Köse Mihal yanında onun hizmetine verilmişti.[16] Bu durum dolayısı ile Saltuk Alp'in Osmanlılardaki ilk "Lala" olabileceğini ifade etmiştim.[17] Karacahisar'ı yağmalayan Çavdar Tatarlarının Oynaşhisarı denilen mevkide dağılıp esir alınmasında baş rolü oynamışlardır. Saltuk Alp'in Bursa'nın fethinde ve Osman gazinin son nefeslerinde yanında bulunduğu ifade edilmektedir.[18]

Yukarıda zikrettiğimiz gazi beylerin faaliyet sahası hesaba katıldığında, bu beylerle birlikte hareket eden Saltuk Alp'in de bu coğrafyada bir izi omalıdır şkelinde bir düşünceden hareketle, meseleye yaklaşıldığında bunu doğrulayacak ipucu olarak bazı bilgilere tesadüf ediyoruz. Bugün Zonguldak ilinin Çaycuma ilçesine bağlı Saltukova adlı bir beldenin varlığı kesin olmamakla birlikte Saltuk Alp ile irtibatı olabileceğini düşündürüyor. Ancak tarihte Balkanların İslamlaşmasındaki önder isimlerden Sarı Saltuk olarak bilinen yarı destanî şahsın varlığı ile bahse konu Sarı Saltuk'ın varlığı kesişmekdedir.[19] Farklı iki Sarı Saltuk'un varlığını kabul etsek de her ikisinin varlığı, kimliği ve faaliyetlerine dair ayrıntılı ve belgelere ve tarihi kayıtlara sahip olmadığımız göz önüne alındığı meselenin muğlaklığını artırmakta ve tereddütleri de beslemektedir.

Hızır Bey:

Hızır Bey'in adı Kemal Paşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ında Konur Alp'in iki nâmdâr hizmetkârlarından biri olarak zikredilmektedir. Konur Alp'in yöredeki fetih hareketlerindeki beraberlikleri dışında hayatı ve faaliyetlerine dair başka bilgiye sahip değiliz. Ancak yörede oldukça müessir olduğu adının yer adı olarak varlığından anlaşılmaktadır.[20] Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran varlığından haberâr olduğumuz Hızırbegeli nahiyesinin yeri ile ilgili olarak "İbn-i Kemal'in Tevârih-i Al-i Osman'ında da Bolu'nun fethine dair anlattıklarını (bu ifadelerden biri: *Konuralp hidmetkârlarından iki nâmdâr bege birine Hızır Beg ve birine İfelfan Beg dir-*

10 Sümer,Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ile İlgili Bazı Meseleler Üzerinde Araştırmalar, s. 9.
11 Fehamettin Başar, "Ertuğrul Gazi", *TDVİA*, Cilt 11, s. 315.
12 Enver Konukçu, "Bolu ve Fatihleri", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu 1998, s. 4; Şimşirgil, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler, s. 102.
13 Hammer (Baron Joseph Von Hammer Prgstall), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul tarih yok, Cilt 1, s. 111.
14 BA TD 438, s.537 "Kaza-yı Konrapa cihet-i Kaza 25 akça yazar".
15 Taş, *Bolu Sancağı*, s. 247-252.
16 Sümer, Osmanlı Devleti'nin Kurucusu Osman Gazi ve Devri ile İlgili Bazı Meseleler, s. 19.
17 Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*, Ankar 2004, s. 48-49.
18 Şimşirgil, *Osmanlı Devleti›nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler*, **s. 100.**
19 Bu konuda daha önce hazırladığımız başka bir çalışmada şu bilgiyi vermiştik: *"Bugün Zonguldak ilinin Çaycuma ilçesine bağlı Saltukova adlı bir beldenin varlığı ve yine bugün aynı ilçeye bağlı bir köy olan Kızılbel köyünde Saltuk Şeyh'e ait bir zaviyenin varlığını bildiren kayıt tarihi irtibatı açıkça destekleyen hususlardır. BOA TD 51 s 361'de geçen Saltuk Divanı, ilk fetih ve iskân devirlerinin izlerini taşıyan eski bir idari-iktisadi birim olan Divan'ı taşıması Saltuk bri Türkmen topluluğu beyi ve buna bağlı olarak askeri bir önder olduğunu akla getiriyor. En azından o hatırayı taşıyor. Sarı Saltık 1263-64 tarihinde Dobruca'ya göçen -Çepniler olması çok muhtemel- bu Türkmen aşiretinin içinde ne sıfatla bulunuyordu? F. Köprülü'nün çalışmalarından bu yana çok iyi tanıdığımız Türkmen babalarından biri olduğunda şüphe bulunmayan bu zatın, bu aşiretin içinde yaşadığı muhakkaktır. Onun sıradan bir tarikat şeyhi olmadığı da, Dobruca›ya vukû bulan göçü yönetmesinden anlaşıldığına göre, o kimdi?"* Kenan Ziya Taş, "Yeni Belgeler Işığında Sarı Saltuk'un Anadolu Balkan Güzergâhında Kuzey-Batı Anadolu'daki İzleri (16. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarına Göre)", *2. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 2015, s. 109-124.
20 BA TD 51, s.30 "Nahiye-i Hızırbegeli ma'a Devrek"; KK TD 19, v.35a " Nahiye-i Hızırbegeli ma'a Çarşanba"; MC B/15,v.1a "Der-nahiye-i Hızırbegeli 'an-kaza-yı Devrek, 'an-kaza-yı Çarşanba"; KK TD 547, v.188b "Nahiye-i Hızırbegeli ma'a Devrek ve Çarşanba".

lerdi akına gönderdi) değerlendiren notlarında nâşir şunları yazmaktadır: "Hızır Beg'in ele geçirdiği ve Bolu'ya çok yakın olması gereken bu yörenin bugün Bolu merkez bucağına bağlı Hıdırşeyhler (Hıdırşıhlar) köyü dolaylarında olduğunu sanıyoruz."[21] Ancak bu yorum çok isabetli durmamaktadır.

Hızırbegeli, bugün Zonguldak iline bağlı Devrek ve Çaycuma ilçesi ile Merkez ilçenin bulunduğu coğrafi sahayı içine almaktadır. Kayıtlarda Hızırbegeli adı Çarşanba ve Devrek ile beraber geçmektedir. Elimizdeki iki farklı tarihe ait tahrirde Hızırbegeli ve Çarşanba adlarıyla bir yerleşim merkezi bulunmamaktadır. Devrek ise 1519 tahririnde 60 hane, 13 mücerred, 2 muaf; 1568 tahririnde 118 hane, 3 mücerred ve 3 muaf nüfusu bulunan bir köy olarak kaydedilmiştir. Ancak yine bu ifadelerin ortaya çıkardığı neticeye göre, Hızırbegeli nahiyesi Devrek ve Çarşanba adlarıyla iki kazaya taksim edilmiştir. Son tahrire ait mufassal deftere göre köylerin 19 tanesi Hızırbegeli'ne, 20 tanesi Çarşanba'ya, 12 tanesi Devrek'e tabidir. 1519 tahrine göre Hızırbegeli'ne 52 köy, 9 mezraa bağlıdır.[22]

İfelfan (Eflegan) Bey:

Şahıs adı olarak İfelfan adına yukarıda Hızır Bey bahsinde zikrettiğimiz Kemal Paşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ında h. 827 (m.1326-27) olarak tarihlenen "*Konuralp hidmetkârlarından iki nâmdâr bege birine Hızır Beg ve birine İfelfan Beg dirlerdi akına gönderdi"* ifadesinde rastlıyoruz. Bu kaynak eserdeki bahsin başlığında ise *"Konur Alp'in ikdâm ve ihtimâmıyla nehr-i gazâ yolu açılub şehr-i Bolu feth olduğunu Hızır Beg İli ve İfelfan İli..."* ifadeleriyle de bir coğrafi yer adını zikreder ve daha sonra İfelfan'ın fetihleri başka bir ifade ile özellikle yörenin islâmlaştırılmasındaki gayretlerini anlatır.[23] Kemalpaşa-zâde'nin, Konur Alp'in komutanlarından olduğunu belirttiği ve adını İfelfan okunacak biçimde harekeli olarak yazdığı İfelfan beyin kimliği tespit etmek çok kolay değil. Çünkü günümüze kadar ulaşan ilk Osmanlı kaynaklarının hiç birinde böyle bir komutanın adı geçmiyor. Ayrıca onomastik açıdan da Türk ve İslâm tarihinde böyle bir şahıs adına da tesadüf edilememesi durumu daha da belirsiz hale getirmektedir. O'nu Bolu yakınlarında ele geçirdiği. yörenin geleneğe uyarak kendi adıyla anıldığı anlaşılıyor. Biz bu konuda şu kadarını söylemekle iktifa edelim: Bugün Eflani adında da yaşayan bölgenin eski adı Paflagonya'nın Osmanlı belgelerindeki yazılışı olan Efligan veya İflegan kelimelerin yanlış yazılıp okunmasından kaynaklanan bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır.[24]

Sonuç olarak görüldüğü ezere, dört isimden ilk ikisi, Saltuk Alp ve Konur Alp, adetâ isinlerin bir parçası olarak kabul edilen "alp" unvanıyla, diğer ikisi de Hızır ve Efligan (İflegan-İfelfan-Eflegan)) ise "bey" unvanıyla anılıyor. Çok fazla ayrıntısına sahip olmadığımız Osmanlının kuruluşunun ilk dönemlerine ait idari yapılanmanın etkisini veya izlerini bu isimler üzerinde de görüyoruz. Biraz önce tekraren işaret ettiğimiz; "*Konuralp hidmetkârlarından iki nâmdâr bege birine Hızır Beg ve birine İfelfan Beg dirlerdi akına gönderdi"* ifadeleri anlaşıldığı kadarıyla hem askeri hem de idari hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Saltuk Alp ile Konur Alp konumları itibariyle daha geniş bir sahaya hükmedip daha üst bir komuta kademesine tesadüf ederken, Hızır Bey ve Efligan Bey nisbeten daha küçük bir sahaya hükmedip ve bir alt kumanda kademesine karşılık gelmektedir.

21 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, Şerafettin Turan neşri, II.Defter, Ankara, 1991, s.XLIII, 23-26.
22 Taş, *Bolu Sancağı*, s. 50-51.
23 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, s.23-26.
24 Taş, *Bolu Sancağı*, s. 50. Eflani'nin adı ile ilgili farklı görüş ve rivayetler için bkz. http://www.eflanim.com/eflani-adinin-kaynagi-nedir/ (25.02.2018 tarihli web sayfası)

Kocaeli'nin Fethinde Stratejik Değeri Olan ve Fethi Aşk Rüyası İle Renklendirilen Kale: Aydos

Necdet ÖZTÜRK *

Giriş:

15. yüzyıl Osmanlı kroniklerinin ekserisinde bazı olayların efsanevi, destani ve dinî motiflerle süslenerek anlatıldığını (mesela Osman Gazi'nin rüyası, mezar ve türbe ziyaretleri, Harmankaya tekfuru Köse Mihal'in müslüman olması,[1] Rumeli'ye sallarla geçiş, zor anlarda Hızır'ın yetişmesi) biliyoruz. Aynı motiflere, genel Osmanlı tarihi yazan daha sonraki tarihçilerin de rağbet ettiklerini görüyoruz. Türk destan kültüründen gelen bu izlerin en iyi muhafaza edildiği kroniklerden biri, hiç kuşkusuz, Âşıkpaşazâde (ö. 1502?)'nin eseridir. Nitekim onun, Aydos'un[2] fethi destan unsurlarını taşır. Bu anlatım, muhtemelen bütün Osmanlı tarihi boyunca tek bir örnektir. Bir çalışmada,[3] Rum kızlarıyla Türk gazilerinin aşk hikâyeleri ve evlenmelerinin *Dânişmend-nâme*'den beri bilindiğine işaret edilir. Dolayısıyla, Aydos anlatımının da onlara benzediği düşünülür. Ancak *Dânişmend-nâme*'de[4] Aydos'un fethine benzer nitelikte bir anlatımın olmadığını belirtmeliyim.

Dânişmend-nâme'de anlatılan en önemli aşk izdivacı, ünlü gazilerden Artuhı (Artuk?) ile Amasya beyi Şattat'ın kızı ve destanın en önemli kadın kahramanlarından Efrumiyye'nin evliliğidir. Ancak bu iki sevgilinin birbirlerine kavuşması hiç kolay olmamış; sabır ve kararlılıkla uzun süren bir mücadeleyi gerektirmiştir. Anlatım, sürükleyici ve gerçek bir aşk hikâyesi tadındadır. Eserin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olup geniş bir yer tutar.

Ankara beyi Kaytal'ın kızı Gülnuş Banu'nun Melik Danişmend ile evliliği ise bir aşk evliliği değildir. Gülnuş, esir alınır ve Danişmend Gazi ile evlenebilmesi için müslüman olması istenir ancak o, dininden dönmeyeceğini söyler. Bir zaman sonra rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Peygamber, Gülnuş'a, müslüman olması veya olmaması hâlinde ahirette kazanacaklarının veya kaybedeceklerinin neler olduğunu açıklar.[5] Bunun üzerine Gülnuş Müslüman olmayı tercih eder. Nihayetinde, Gülnuş ile Danişmend Gazi evlenir ve bir hafta süren muhteşem bir düğün yapılır.[6]

Bu kısa girişten sonra, Aydos'un fethi ile ilişkisi bakımından önce Samandıra'nın fethini görelim:

Samandıra'nın Fethi:

Bizans Devleti'nin merkezi İstanbul'a Anadolu yakasından gelebilecek saldırılara karşı stratejik konuma sahip iki önemli kale vardı: Samadıra ve Aydos. İstanbul'a çok yakın olan bu iki kalenin Osmanlılar tarafından fethine dair ilk bilgileri, 15. yüzyıl tarihçilerinden Âşıkpaşazâde verir. Tarihçimiz, 23. Bâb (bölüm)'ta Osman'ın, oğlu Orhan'ı Bursa'nın fethine gönderdiğini, 24. Bâb'ta Orhan'a vasiyetini, 25. Bâb'ta Samandıra'nın, 26. Bâb'ta

* *Prof. Dr., İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi*

1 Bunun için bk. *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2013 (Kısaltması: *ÂP* 2013), 20. Bâb; *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, 3. baskı, İstanbul 2014, s. 13; *Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi (1285-1523)]*, haz. N. Öztürk, 2. baskı, İstanbul 2015 (Kısaltması: *Hadîdî Tarihi*), s. 32-34. Bu son iki eserde daha geniş bilgi bulunmaktadır.

2 Günümüzde İstanbul'un Sultanbeyli ilçesi sınırları dâhilindedir.

3 H. İnalcık, "Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri*, Editör: Uğur Demir-Mehmet Mazak, 28 Mayıs, İstanbul 2011, s. 5. İnalcık, bu yazısındaki görüşünü, Paul Wittek ("The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and Its Transformation")'e dayandırır.

4 Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, Ankara 2004 (Kısaltması: *Dânişmend-nâme*).

5 [Artuhı'nın zevcesi] *Efrumiyye eytdi: "Kaytal kızı Gülnuş Bânû müsülmân oldı ve sizi [Melik Dânişmend] kabûl kıldı." didi. Melik eytdi: "Nite oldı ki rızâ virdi." Efrumiyye eytdi: "Düşünde Resûl hazreti eytmiş ki: 'Sağ yañuna nazar iyle' dimiş. Ol dahı nazar ider. Cenneti, sarâyları ve hûrîleri görür. Andan sol yanına nazar ider, cehennemi görür, kâfirleri cehennem içinde yanar görür. Mü'minleri, müsülmânları cenetde oynar görür. Andan Resûl hazreti eydür: 'Gel müsülmân ol kim bu cennete giresin' dir. Ve dahı eydür kim: 'Yâ Gülnûş! Gerekdür kim Melik Dânişmend seni helâlliğa ala. Senden bir 'ayâl vücûda gele. Ben kim Hazret-i Muhammed'em. Benim dînüm yolında kılıç çeküp çok gazâlar kıla. Sen dahı küfürden kurtulup benüm şefâ'atuma mazhar olasın' dimiş. Çün Gülnûş bu hâli görür, îmân nûrı gönlini münevver kılmış. Uşda şimdi salavât virüp oturur, beni hıdmetine göndürdi. Şimden girü fermân senüñ elüñdedür, yâ melikü'z-zamân!" didi."* (*Dânişmend-nâme*, s. 218)

6 *Dânişmend-nâme*, s. 219-223. Gülnuş Banu için ayrıca bk. Dizin.

Aydos'un fethini, 27. Bâb'ta ise fetihten sonra Aydos tekfuru ve kızının durumunu, 28. Bâb'ta Malhun Hatun, Şeyh Edebalı ve Osman'ın vefatını anlatır. Neşrî de Âşıkpaşazâde'deki konu sırasını takip eder.

Osman Gazi zamanında Kandıra'nın fethini müteakip uç beyi Akça Koca kumandasındaki gaziler İstanbul istikametine akınlarını sürdürürler. Samandıra Kalesi de gazilerin akınlarına maruz kalır ancak kale hemen alınamaz. Âşıkpaşazâde anlatımına göre (25. Bâb); tekfurun oğlu vefat edince ortaya bir fırsat çıkar. Cenaze dolayısıyla kaledekiler dışarı çıkınca gaziler, tekfuru ele geçirirler. Böylece Samandıra kolayca fethedilir. Tekfuru alıp Aydos tekfuruna götürürler. Aydos'u savaşsız teslim etmesi hâlinde tutsak tekfuru kendisine vereceklerini söylerler. Tekfur bu teklifi kabul etmez. Samandıra tekfuru, kendisini İstanbul kralına satmalarını söyler, ancak kral da satın almayı reddeder. Nihayet İzmit tekfuru, tutsak tekfuru satın alır.

Aydos'un Fethi İle İlgili Âşıkpaşazâde Anlatımı:

26. BÂB

Aydos hisarı ne sûretile alındı, anı bildürür.

> *Meğer [Aydos] tekürünün bir kızı varıdı. Bir gece vâkı'asında Hazret-i Resûl'ü aleyhi's-salâtü ve's-selâm kız düşünde görmüş. Bu kız kendüyi bir çukurda görür. Bir hûb sûretlü ve latîf sîretlü kişi gelür. Bunu çukurdan çıkarur. Geydüği geyeceklerin dahi çıkarur, yabana atar. Bunun gevdesini yur. Ve harîr geyecekler geydürür. Kız belinleyü uyanur. Bu gördüğü düşe acâyibe kalur. Ve illâ bu gördüğü düşündeki kişinün hayâli kızun aklını alur. Gece ve gündüz hayâli gözünden ve gönlünden gitmez.*
>
> *Nazım*
>
> *Anun kim can gözü o dostu gördü*
> *Hemindem gördü varın dosta verdi*
>
> *Gönül şehrinde o dost kaldı ancak*
> *Fikir dağıldı aklın yele verdi*
>
> *Ta'accüb etmen anı ey azizler*
> *Anı kim görmedi can gözü gördü*
>
> *Âşıkī ışka ma'nî iki vardur*
> *Biri zâhir biri dost ma'nî oldu*

Çün kız bu düşü gördü. Kendü kendüye eydür: "Benüm hâlüm ne oldu kim beni bu çukurdan çıkardı. Gayrı geyecek geydürdi. Ve hem durduğum yerden ırdı. Ma'lum oldu kim benüm hâlüm bir nev'a dahi dönse gerekdür" dedi. Dâyim bu hâli fikr edüp yürürken nâgâh Türk gelüp bu hisara ceng etdiler. Hisardagılar dahi cenge başladılar. Bu kız dahi eydür: "Ben dahi varayum, ceng edeyüm" dedi. Gelüp burcdan taşra bakdı. Heman gördü. Ol düşünde gördüğü aziz kişi bu leşkerün ulusudur.

Kız eydür: "Hey! Bildüm, hâl neyimiş." Filhal evlerine vardı. Rumca bir mektub yazdı. Mâcerâ-yı düşü bildürdi. Ve dahi eyitdi kim: "Göçün, gidün hisar üzerinden." Bir geceyi ta'yin etdi ve eyitdi kim: "İ'tikād etdüğünüz kişilerden birkaç kişiler göndürün. Fülan gece gelsünler. Ben hisarı size alıvereyüm" dedi. Bu mektubu dürdü. Bir taşa yapışdurdı. Ceng eder gibi oldu. Ol taşı atdı. Taş geldi Gāzi Rahman'un önüne düşdü. Gāzi Rahman gördü, bir taş üzerine mektub yapışdurılmış. Heman aldı, Akca Koca'ya iletdi.

Bir Rumca bilür kişi buldular. Mektub içindeki haberi bildiler. Ve hem inandılar. Akca Koca eyitdi: "Gāziler! Bu yola başını kimdür ki koya; Hak yolunda başını fedâ edüp bir nişan koya. Ve ben dahi hem anunile bile olam" dedi. İlerü geldi. Gāzi Rahman eydür: "Ben hod hazıram." Konur Alp dahi eydür: "Buna bir hâl [Neşrî'de "hîle"] dahi edelüm." Sordular kim: "Nedür ol?" Eyitdi: "Oturduğumuz hisarı oda uralum" dedi. Kabul etdiler. Heman sâ'at geldiler. Samandıra'yı oda urdular. Kendüler göçdüler gitdiler. Bu Aydos hisarınun kâfirleri be-gāyet şâdkâm oldular. Tena"umlar etmeğe başladılar.

Bu tarafda kızun dahi va'desi tamam oldu. Heman ol gece Gāzi Rahman bir nice gāzilerile ol kız dedüği yere geldiler. Kız hod ol va'de etdükleri yerde bunlara intizaridi. Çünkim kız Gāzi Rahman'ı gördü. Tezcek bedene ip bağladı. Aşağa sarkıtdı. Ol server Gāzi Rahman bî-tekellüf filhal ipe yapışdı. Şol ankebût misâl ipi devşürüp tarfetü'l-ayn içinde hisara çıkdı. Kızile buluşdu. İkisi hisarun kapusına erdiler. Kapucıyı Gāzi Rahman pâre pâre etdi. Kapuyı açdılar. Bile kendüyile gelen gāzileri içerü aldılar. Doğru tekürün sarayına vardılar. Tekür geceden ferah olup sohbet etmişidi. Sarhoş yaturidi. Ol pelîd-i bî-mecâl boğazın aldılar. Sabah olunca Akca Koca dahi gāzilerile erişdi. Hisarı zabt etdiler.

Nazım

Samandıra'yı yakdı iş erleri gör
Ne işler etdürür bu iş eri gör

Döküp kanlar u başlar oynadılar
Bu gāzi olan u serverleri gör

Cihana doğru geldi doğru gitdi
Şol ok gibi duran doğruları gör

Nereye ok varursa mecruh eder
Ol oku atan server ü yayı gör

Atan u atduran gayret-i erdür
Ol erde olan mazharları gör

Kızın, rüyasında düştüğü yerden (çukur, kuyu, karanlık ve dar, derin ve bataklık) nasıl kurtulduğu, nasıl bir elbise giydirildiği, savaş esnasında kendisini kurtaran Abdurrahman'ı tanıması, rüyasında gördüklerini anlatan bir mektup yazması, bir taşa bağladığı mektubu aşağıya atması, mektubun nereye düştüğü, kim tarafından okunduğu ve içinde nelerin yazıldığı, kızın yazdıklarına göre hareket edilmesi, kalenin kaç gazi tarafından ne zaman fethedildiği, fetihten sonra neler olduğu ve benzeri konularda, aşağıda da görüleceği üzere, aynı koldan gelen kaynakların umumiyetle birbirlerini tekrar ettikleri söylenebilir.

Âşıkpaşazâde'nin bu iki kalenin (Samandıra, Aydos) fethi anlatımını hangi kaynağa dayandırdığı, mevcut bilgilerimize göre, çözülmesi güç bir meseledir. Bilindiği üzere tarihçi, Yıldırım Bayezid'e kadarki kısmı için, Yahşi Fakı'nın *Menâkıbnâme*'sini referans gösterir.[7] Acaba Samandıra ve Aydos kalelerinin fethi anlatımını da söz konusu kaynaktan mı almıştır? Bazı bilgileri almış olduğunu kabul etsek bile, anlatımın tamamının Yahşi'nin eserine dayandığı şüphelidir. En başta gelen şüphe Osman Gazi'nin adı, her iki kalenin fethinde geçmez. Bu bilgiyi temel aldığımızda, söz konusu kaleler, Osman'ın vefatından sonra fethedilmiş olmalıdır. Ayrıca nasıl ki, daha sonraki tarihçiler Âşıkpaşazâde anlatımına eklemeler yapmışlar ise, o da Yahşi Fakı anlatımına benzer eklemeleri yapmış olabilir. Yahşi Fakı'yı aradan çıkarıp anlatımın tamamını, bizzat Âşıkpaşazâde'nin kurguladığı bir aşk hikâyesi olarak da görebiliriz. Küçük yaşlardan itibaren tekke kültürü ile beslenmiş, muhtemelen *Dânişmend-nâme*'yi okumuş, destan kültürü ile yoğrulmuş bir derviş-gazinin, böyle hoş bir anlatımı kurgulaması ve aşk izdivacı ile sonlandırması hiç de zor olmasa gerek.

Şimdi de aşk rüyası ile renklendirilen Aydos'un fethini, Âşıkpaşazâde'den Müneccimbaşı'na kadarki bazı Osmanlı tarihçilerinin nasıl ele aldıklarını görelim:

Mehmed Neşrî (ö. 1520?):[8]

"Hikâyet-i feth-i hisar-ı Aydos" ve *"Hikâyet"* başlıkları atan Neşrî, Âşıkpaşazâde'deki konu sırasına uymuş, ancak Âşıkpaşazâde'nin ikinci cümlesi olan "Bir gece vâkı'asında Hazret-i Resûl'ü aleyhi's-salâtü ve's-selâm kız düşünde görmüş." ibaresini atlamıştır. Âşıkpaşazâde "Meğer [Aydos] tekürünün bir kızı varıdı." derken, Neşrî "Meğer Aydos tekvurunun bir 'mahbûbe' kızı varidi." der. Böylece Neşrî, kızın güzelliği hakkında fikir beyan eden ilk tarihçi olur.

Âşıkpaşazâde'nin, Aydos'un fethinden sonraki anlatım için verdiği *Anı beyan eder kim tekürü kızıyile neylediler?* (27. Bâb) başlığına karşılık Neşrî "Hikâyet" başlığını kullanır. Bu sözcüğü doğru anlamak gerekir. Zira o, bu sözcükle Aydos'a dair anlattıklarının gerçek dışı yani masal[9] olduğunu demek istememiştir. Hikâyet, Neşrî'nin eserindeki 223 başlıktan 37'sinde ya tek başına veya başlığın ilk sözcüğü olarak geçmektedir (mesela "Hikâyet-i irsâli Gedük Ahmed ilâ-Pulya"; Hikâyet-i feth-i Kili ve Ak-kirmen). Aşağıda görüleceği üzere aynı sözcüğü daha sonraki tarihçiler de kullanmışlardır. En geniş ölçüde kullanan tarihçinin İdris-i Bitlisî'nin olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla, Osmanlı kroniklerinde geçen "destan/dâstân, hikâye/hikâyet gibi sözcükleri gerçek dışı anlatım olarak değil, "bahis, mevzu, fasıl, vak'a, anlatım" karşılığı anlamak daha doğru olur.

7 "Orhan Gāzi'nün imamı İshak Fakı oğlu Yahşi Fakı'dan kim ol Sultan Bayezid Han'a gelince bu menâkıbı ol Yahşi Fakı'dan yazılmış buldum kim o, Orhan Gāzi'nün imamı oğludur." (*ÂP* 2013 : 3)

8 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. N. Öztürk, 2. baskı, İstanbul 2013 (Kısaltması: *NT* 2013).

9 İnalcık, "aynı makale", s. 14.

İdris-i Bitlisî (ö. 1521):[10]

İdris, Orhan devri olaylarının ilki olarak "Dâstân-ı Evvel (Birinci Hikâyet)" başlığı altında Bursa'nın fethini anlatır. O, "Beşinci Hikâyet (108a)"inde Aydos ile ilgili şu başlığı verir:

"Leşker-i İslâm ve mücâhidân-ı Orhanî'nüñ keyfiyyet-i tevfîḳ ve latîfe-i Rabbânî ile Aydos Kal'ası'nuñ fethi ve garâyib-i ittifakāt-ı zamânî ve Aydos hâkiminüñ duhterinüñ istid'â-yı muhabbet-i dîn-i müslimânî üzre ol hisâra zafer bulmalarına tedbîrât-ı nihânîsin beyân ider."

İdris, Aydos'un 728 (1327-1328) yılında fethedildiğini söyleyen ilk tarihçidir. O ayrıca Âşıkpaşazâde veya Neşrî'deki sade anlatımı, edebî zevke hitap eden bir üslup kullanarak renklendirmiştir. Neşrî "mahbûbe" bir kız derken İdris edebî tasvir gücünü devreye sokarak kızın güzelliğini divan şiirindeki sevgili (nigâr) tasvirini aratmayacak tarzda ayrıntılı yazar. O ayrıca, kızın İslam'a meyli olduğunu, rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü kaydeder.

Hadîdî (ö. 1523):[11]

En önemli kaynaklarından biri Âşıkpaşazâde olan Hadîdî manzum eserinde, Aydos'un fethine kırk altı beyit ayırmış (b. 772-818); küçük ölçüde değişiklikler (mesela Abdurrahman değil Abdürrahim) veya atlamalar (mesela Samandıra'nın fethi) hariç, genel olarak kaynağına bağlı kalmış, kalenin fethini Bursa'nın fethi tarihi (726/1326) olarak göstermiş ve sonra da Osman'ın vefatını yazmıştır.

Kemalpaşazâde (ö. 1534):[12]

Bitlisli İdris gibi Kemalpaşazâde de Samandıra (s. 11-16) ve Aydos'un fethini (s. 16-23) Orhan devrinde gösterir ve

"Aydos tekvurınuñ kızı, Gāzî Rahman'a cân ü dilden mâyil olup muhabbet itdügini, hisâruñ fethi emrinde ol duhter-i ferhunde-ahter mezkûr serdâra mu'âvenet itdügini beyân ider" şeklinde başlık atar.

Kemalpaşazâde, Aydos anlatımında çağdaşı İdris'ten geri kalmaz, tumturaklı bir anlatımı tercih eder. Tarihçiye göre kız, Abdurrahman Gazi'ye olan aşkı yüzünden yemeden içmeden kesilmiş. Kızın attığı mektubu Abdurrahman alır ve okur. Bu bilgi, diğer kaynaklarda geçmez. O, mektubu okuyunca önce gazi yoldaşlarıyla, sonra da uç beyi Akça Koca ile istişare eder. Yazar, kalenin fethi tarihini bildirmemekle birlikte Aydos anlatımından sonra, Konur Alp'ın fetihlerinin anlatılacağı başlıktan sonra 727 yılını verir. Dolayısıyla, Aydos'un da aynı yılda fethedildiğini söylemiş oluyor.

Hoca Sadeddin (ö. 1599):[13]

Sadeddin *"Zikr-i feth-i Hisâr-ı Aydos-est"* (s. 32) biçiminde oldukça sade bir başlıktan sonra kendine ait şu beyti verir:

Dîde-i himmet-i Sultân Orhan
Feth-i Aydos'a çün oldı nigerân

Aña gönderdi hükm-i sultânî
Koñur Alp ile Abdurrahman'ı

Aydos'un fethi ile ilgili Orhan'ın bu emri diğer kaynaklarda geçmez. Sadeddin, beyitten sonra bu iki gazinin Aydos'un fethine 728 yılında giriştiklerini yazar. Onun en başta gelen kaynağı İdris'in *Heşt Bihişt*'idir.

Mustafa Âlî (ö. 1600):[14]

Mustafa Âlî *"İcmâl-i fütûhât-ı Sultân Osmân ve gazevât-ı mütenevvi'a-i hân-ı sâmî-mekân bâ-medâr-ı mute'addide-i celâlet-nişân"* başlığı altındaki anlatımında *"Ammâ Aydos Kal'ası fethine bâ'is benât-ı küffârdan birinüñ rü'yâsı olmışdur ki, Aydos Tekvuri'nuñ sâhib-i hüsn ü bî-bahâ bir dûşîze-i müstesnâsı olub...*(10b)*"*

10 *Heşt Bihişt*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 928, 108a-110a; hazırlayanlar: Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Ankara 2008, I, 235-238. Bu yayını, neşre esas alınan (Hamidiye, nr. 928) yazmayla kontrol ettim. Aydos'la ilgili "Beşinci Hikayet"te (I, 235-238) imla, izafet hataları, atlamalar yanında yanlış okumalar da mevcuttur.

11 *Hadîdî Tarihi*, s. 52-55.

12 Kemal Paşa-oğlu Şemsüddin Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*, haz. Ş. Turan, Ankara 1983 (Kısaltması: *II. Defter*), s. 16-23.

13 *Tacü't-tevârih*, İstanbul 1279, I, 32-34.

14 *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4225, 10b; *Kitâbü't-târih-i Künhü'l-ahbâr*, haz. A. Uğur-M. Çuhadar-A. Gül-İ. H. Çuhadar, (Kayseri 1997) (Kısaltması: *Künhü'l-ahbâr*, I/1), I/1; 57-58.

demek suretiyle, bu aşk rüyasını doğru kabul etmiştir. Ancak Âlî, rüya anlatımını allayıp pullamadığı gibi oldukça kısa tutmuştur.

Aydos'un Osman devrinde fethini yazan Âlî, Samandıra'nın ise Orhan zamanında alındığını kaydeder.[15] O, *"İcmâl-i fütûhât-ı ân şehriyâr"* başlığı altında şu önemli bilgiyi verir:

... Burusa ki medîne-i ʿazîmeyi dahı pâdişâh değil iken feth eyledi. O âna dek makarr-ı devletleri olan Yiñişehr yerine ol belde-i mübârekeyi pâytaht idindi. Aydos fethi dahı bunlaruñ sipehsâlârlığı hâlinde vukūʿ bulmuşken, baʿzı müverrihîn [İdris-i Bitlisî, Hoca Sadeddin olmalı] sene semân ve ʿişrîn [728/1327-1328] târîhindedür deyü eyyâm-ı saltanatlarına yazdılar" [16].

Solakzâde Mehmed Hemdemî (ö. 1657):[17]

Solakzâde, diğer müelliflerin aksine Samandıra ve Aydos için başlık vermez, doğrudan anlatıma geçer. Müellifin kaynaklarından birinin Sadeddin'in eseri olduğu çok bellidir. Zira en önemli delil *Tâcü't-tevârih*'teki (I, 32) *Gördi kim bir civân-ı nûrânî* mısraını Solakzâde (s. 16)'nin,

Gördi kim bir civân-ı nûrânî Çıka geldi halâs içün anı

şeklinde beyite dönüştürmesidir.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi (ö. 1702):[18]

Müneccimbaşı'nın, Aydos'un fethinde Âlî'nin eserini takip ettiği anlaşılmaktadır. Âlî gibi anlatımı kısa tutan müellif, kalenin Osman zamanında Abdurrahman Gazi tarafından fethedildiğini, Osman'ın kaleyi bu gaziye ikta olarak verdiğini yazar. Anlatımda Konur Alp ve Akça Koca'nın adları geçmez. Müneccimbaşı (s. 81) *"Müverrih Rûhî ve Hoca Saʿdeddin'e göre, ilerde zikredeceğimiz gibi, yukarıda adı geçen bu kalelerden bazıları 717 (1317) yılında olan Bursa muhasarasından sonra alınmıştır."* der.

Müneccimbaşı, Orhan devrinde ilk fethedilen kaleler olarak Samandıra ve Aydos'u zikreder. O, bu kalelerin, "bazı tarihçilere göre" diyerek, Gazi Abdurrahman ve Konur Alp tarafından 728 (1328) yılında alındığını haber verir.[19]

Abdurrahman'ın, Aydos'u kaç gazi ile fethettiği hususunda da tarihçiler arasında ihtilaf vardır. Âşıkpaşazâde 'bir nice gazi', Neşrî 'birkaç gazi'; İdris, Sadeddin, Solakzâde ve Hammer ise 80 gazi der. Gazilerin mevcuduna dair ilk bilgiyi veren İdris'in, bu sayıyı nereden aldığının kesin bir açıklaması yoktur. *Dânişmend-nâme*'de geçen (s. 191) "Zindân kapusında seksen kâfir bekci var-ıdı." cümlesindeki sayı ile İdris'in verdiği sayının aynı olduğunu söylemekle yetinelim.

Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin Aydos'u iki başlık altında anlattıklarını ifade etmiş, fetihle sonuçlanan ilk bölümü yukarıda değerlendirmiştik. Şimdi de fetih sonrasındaki Âşıkpaşazâde anlatımını, diğer kaynaklardaki anlatımla mukayese edelim. Yine, ilkin metni verelim.

Âşıkpaşazâde'de Aydos'un fethi sonrasındaki anlatım:

27. BÂB

Anı beyan eder kim tekürü kızıyile neylediler?

Çünkim Allah fazlıyile hisar feth olundu. Tekürü kızıyile Gāzi Rahman'a verdiler, alup Orhan Gāzi'ye ilede. Gāzi Rahman dahi geldi. Orhan'ı Yenişehir'de buldu. Haber neyise i'lâm etdi. Tekürü ve kızını ve malını Orhan Gāzi'ye teslim etdi. Orhan Gāzi dahi kızı Gāzi Rahman'a verdi. Bile getürdiği maldan dahi hayli nesne verdi.

Ve bu zamanda bir Karaca Rahman dahi söylenür. O dahi o Gāzi Rahman'un neslindendür. Ol dahi İstanbul'a hayli işler edüp durur. Tâ anun zamanında İstanbul'da oğlancuklar ağlasalar korkudup derlerdi kim: "Ağlama! Karaca Rahman geliyorur" derleridi.

Hey azizler! Vallâhi bu menâkıbı kim fakīr yazdum, cemîʿisine ilmüm erişdi, andan yazdum. Sanmanuz kim güzâfın yazdum.

15 *Künhü'l-ahbâr*, 12b; *Künhü'l-ahbâr*, I/1, s. 67-68. Bu yayında "Semendire" olarak geçiyor.
16 *Künhü'l-ahbâr*, 12b; krş. *Künhü'l-ahbâr*, I/1, 67-69.
17 *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 16-17.
18 *Camiü'd-düvel (1299-1481)*, haz. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1995, s. 81; *Müneccimbaşı Tarihi*, Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, İstanbul 1974, I, 72.
19 *Müneccimbaşı Tarihi*, I, 86.

Nazım

Bu ömür seksen altı olduğında
Bayezid Han Boğdan'a ağduğında

Çözüp sancakları kösler çalındı
Gönilüp devletile gitdüğinde

Hücum-ı devleti tutdu cihanı
Durup İstanbul'dan çıkduğında

Menâkıb yazmağa defter çıkardum
Beyan etdüm nişanın bulduğumda

Yedi hutbe sekiz Han Bayezid'de
O cum'a gün gazâya gitdüğinde

Kalem tutdum menâkıbı ki yazam
Kulak tut sen Âşıkī dedüğinde

Aydos'un fethi sonrası anlatım için "Hikâyet" başlığı atan Neşrî'nin yazdıkları, yukarıda ilk paragrafta yazılanlarla, küçük farklılıklarla uyuşmaktadır. Mesela Âşıkpaşazâde, Gazi Rahman ve onun neslinden kişi için Karaca Rahman derken, Neşrî, Abdurrahman Gazi ve Kara Rahman der. Hadîdî ise, Abdurrahman'ın soyundan birinin olduğundan söz etmez. İdris Sadeddin ve Solakzâde, Abdurrahman'ın tekfur kızından olan oğlunun adını Kara Abdurrahman olarak verirler.[20]

Kemalpaşazâde, Abdurrahman'ın tekfur kızıyla evliliğinden olan oğlundan bahsetmez. O, *"zikr olan Aydos Hisarı şimdiki hâlde vîrândur ammâ civârındaki diyâr âbâdân ve maʿmûrdur. Abdurrahman Gāzî'nüñ soyından ol köylerde bir boy vardır ki aña nisbetle mezkûr ve meşhûrdur."* (*II. Defter*, 23) demek suretiyle, diğer tarihçilerden farklı bir bilgi verir. Bu bilgiler, bize, müellifin bizzat Aydos'a giderek kalenin durumunu yerinde gördüğü, Abdurrahman'ın oğlu ve ününe dair yöre halkından bir rivayet işitmediği, diğer bir ifadeyle saha çalışması yaptığı intibaını veriyor.

Âlî eserinde Âşıkpaşazâde, Neşrî, İdris ve Sadeddin'in Aydos'un fethinden sonraki anlatımına yer vermez. Onun Aydos ile ilgili son ifadeleri: *"Zümre-i küffâr gāfilken guzâta kalʿa kapusın açar. Sühûletle feth iderler. Der-ʿakab ʿâşık maʿşûkaya vâsıl olup şeref-i İslâm'la müşerref kılurlar"*.[21] Müneccimbaşı, Gazi Abdurrahman'ın Aydos tekfurunun kızından bir oğlu olduğunu ve adını Kara Abdurrahman koyduğunu kaydeder.[22]

Hammer,[23] Aydos'un fethi ve sonrası için eserinde kısa bir yer ayırmıştır. Onun verdiği bilgiler İdris, Sadeddin ve Solakzâde'nin yazdıklarıyla genel olarak uyuşmaktadır. O, *"Fi'lhakīka Gāzi Abdurrahman seksen kişi ile kalʿaya girdi ve birkaç gün soñra Koñur Alp tarafından kumandanuñ kızı ile berâber Aydos'uñ fethi haberini Orhan'a îsâle meʾmûr oldı."* der. Eğer bir tercüme hatası değilse Hammer, Akça Koca yerine dalgınlıkla Konur Alp yazmış olmalıdır.

Peki, Aydos'un fethinden sonraki anlatımda Âşıkpaşazâde'de geçen

Ve bu zamanda bir Karaca Rahman dahi söylenür. ifadesinden ne anlayacağız?

Burada, kastedilen Yahşi Fakı'nın zamanı mı yoksa Âşıkpaşazâde'nin eserinin ilk versiyonunu yazdığı 886/1484 yılı mı. Bu, halledilmesi güç bir mesele gibi görünüyor. Aynı bilgileri Neşrî de tekrar eder. Fetihten sonra İstanbul'un eski sakinlerinin hepsi şehri terk etmediğine göre, Âşıkpaşazâde eserini yazdığı zamanı da kastetmiş olabilir. Ancak daha sonraki tarihçilerin hiçbirisi, bu belirsiz kronolojik bilgiye itibar etmemişler.

Âşıkpaşazâde'nin Aydos'un fethi sonrası anlatımında (27. Bâb) geçen "*Hey azizler! Vallâhi bu menâkıbı kim fakīr yazdum, cemīʿisine ilmüm erişdi, andan yazdum. Sanmanuz kim güzâfın yazdum."* ifadesi, kanaatimce, sadece Aydos için değil, eserinde anlattıklarının tamamı için geçerli olmalıdır.

20 *Heşt Bihişt*, 110a; *Tâcü't-tevârih*, I, 34; *Solakzâde Tarihi*, s. 17.
21 *Künhü'l-ahbâr*, 10b; krş. *Künhü'l-ahbâr*, I/1, 58.
22 *Müneccimbaşı Tarihi*, I, 86.
23 Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. M. Atâ, İstanbul 1336, I, 113.

Sonuç:

Aşk rüyasına konu olan Aydos, Anadolu yakasında İstanbul'a en yakın iki kaleden biridir (diğeri Samandıra). Âşıkpaşazâde'den Hammer'e kadar bazı tarihçilerin (mesela Neşrî, Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlisî, Hadîdî, Mustafa Âlî, Hoca Sadeddin, Solakzâde Mehmed Hemdemî, Müneccimbaşı Ahmed Efendi, Hammer), yüksek duvarlarla çevrili müstahkem bir kale olan Aydos'un fethini, kale tekfurunun kızının gördüğü aşk rüyası ile açıklamaları ilginçtir. Zira Osmanlılar tarafından Bizans'tan alınan kalelerden sadece Aydos'un fethi rüya ile açıklanır. Âşıkpaşazâde eserinde bu konuya iki bölüm ayırmıştır (26. ve 27. Bâblar). Kronoloji hariç, daha sonraki tarihçilerin anlatımları, doğrudan veya dolaylı, Âşıkpaşazâde'ye dayanır.

Hâsılı, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin, Aydos tekfurunun kızının rüyasına dayandırdıkları anlatımın destan unsurlarını barındırdığı, bununla birlikte ikinci başlık altında yazdıklarından tekfur kızının Abdurrahman Gazi ile evliliğinin gerçeğe uygun olduğu söylenebilir. Bu bilgi, Osman'ın, Yarhisar'ı fethettikten sonra tekfurun kızı Nilüfer'i şehzadesi Orhan'la evlendirmesine benzemektedir. Bu iki tarihçinin, Samandıra ve Aydos'un Osman zamanında alındığını göstermeleri, daha önce açıklanan gerekçelerle, ikna edici olmaktan uzaktır. Buna mukabil İdris-i Bitlisî, Kemalpaşazâde, Hoca Sadeddin, Solakzâde ve Müneccimbaşı'nın,[24] adı geçen kalelerin Orhan devrinde fethedildiğini yazmaları daha doğru görünüyor.

Fethi, Osmanlılara stratejik avantaj sağlayan Aydos'un alınması ve daha sonra kazanılan Pelekanon zaferi (1329) ile, İzmit (Kocaeli) tekfuruna yardım için İstanbul'dan gönderilecek askerî kuvvetlerin önü kesilmiştir. Dolayısıyla, Aydos'tan on yıl sonra İzmit'in fethi (1337) daha kolay olmuştur.

24 Bu tarihçi, Aydos'un ilk fethini Osman zamanında göstermişti. Bk. yukarıda, dipnot 18 ve 19.

KAYNAKÇA

Âlî, Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4225.

_____, *Kitâbü't-târih-i Künhü'l-ahbâr*, I/1, haz. A. Uğur-M. Çuhadar-A. Gül-İ. H. Çuhadar, Kayseri 1997.

Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. N. Öztürk, İstanbul 2013.

Demir, Necati, *Dânişmend-nâme*, Ankara 2004.

Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi] (1285-1523), haz. N. Öztürk, 2. baskı, 2015.

Hammer-Purgstall, Joseph von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I, trc. M. Atâ, İstanbul 1336.

Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevârih*, I, İstanbul 1279.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 928, 108a-110a.

_____, *Heşt Bihişt, I*, hazırlayanlar: Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Ankara 2008.

İnalcık, Halil, "Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri*, Editör: Uğur Demir-Mehmet Mazak, 28 Mayıs, İstanbul 2011, s. 3-10.

Kemal Paşa-oğlu Şemsüddin Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*, haz. Ş. Turan, Ankara 1983.

Müneccimbaşı Ahmed Efendi, *Camiü'd-düvel (1299-1481)*, haz. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1995.

_____, *Müneccimbaşı Tarihi*, I, Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, İstanbul 1974.

Neşrî, Mevlânâ Mehmed, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. N. Öztürk, 2. baskı, İstanbul 2013.

Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)], 3. baskı, İstanbul 2014.

Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solâkzade Tarihi*, İstanbul 1297.

The Maritime Expansion of the Ottomans and the Rivalry between Venice and Genoa in the Levant in the Time of Orhan I

Ardian MUHAJ *

During the fourteenth century the gradual weakening of the Byzantine power reignited the rivalry between the Italian maritime commercial city states, Genoa and Venice for commercial supremacy in the Bosphorus. On the other side exactly during the same centuries one can detect a dramatic decline of the spirit of crusade in the Mediterranean.[1] In many ways, this internalization of the forces of European powers facilitated the Ottoman advance in the Balkans and the consequent end of the Byzantine Empire. Therefore the Ottoman expansion in Europe, started during the reign of Orhan I, and continued in the subsequent years by Murat I and Bayezid I happened in a troubled situation in Europe and in the Balkans[2]

The Ottomans were another important actor emerging since the mid-fourteenth century in the area. The Ottoman emirate during the time of Orhan I (r. 1326-1362) gained a new territorial dimension. From a landlocked emirate, it gained a very important maritime space that changed decisively the balance of power in the Marmara Sea and the Dardanelles straits. The Ottomans under the leadership of Orhan I started and carried out a series of successful conquests in northwest Anatolia that brought the Ottomans in direct contact with these two Italian maritime republics.

Also one of the most factors that greatly benefited the Ottomans were the series of civil wars that affected the Byzantine Empire in the 1340s and 1350s. The conquest of the two sides of the Dardanelles Straits, Çanakkale and Gallipolli, on one side and the conquest of the Kocaeli Peninsula on the other side, were particularly important since they brought the Ottomans naturally into this rivalry. Thus, the beginning of the maritime history of the Ottomans is linked to the emirate of Orhan I and their debut into the maritime history of the Mediterranean influenced also the dynamic of the rivalry between Genoa and Venice, although it can be said from the start that the Turkish advances and their presence in the Dardanelles intensified Genoese-Venetian rivalries rather than uniting them.[3]

Although until late fourteenth century the Ottomans, did not own a naval fleet that could form a maritime threat,4 the significance and strength of the Ottomans was their territorial possessions in the Sea of Marmara and in the Dardanelles, which they achieved through conquests of the sea shores. In the Sea of Marmara the Ottomans as a result of their conquest of Maritime Bithynia in the years 1345-1346 took Imrali, Pashalimani and Marmara in the Asian side. In the Dardanelles they took complete control of the northern entrance of the Straits after taking Lapseki in the 1340s on the Asian side and later Gallipoli on the European side of the Stra-

* *Dr. The Institute of History- Tirana, Albania, The Portuguese Academy of History- Lisbon, Portugal, e-mail: ardian300@yahoo.com*

1 Ruggiero Romano e Alberto Tenenti, *Los fundamentos del mundo moderno*, Siglo XXI, Madrid, 1971, p. 200.

2 This process of Byzantine decline and weakening happened at a time when also the situation in Europe was becoming dramatic and anarchical. In 1345, Pope Clement VI wrote separate letters to Kings Philip VI of France and Edward III of England asking them to stop fighting and to unite to go on crusade. "Oh, how much better to fight against the Turkish enemies of our faith, than the present fratricidal strife," the pontiff wrote to the English king. But the following year brought the battle of Crecy and the siege of Calais, and distant Turkish incursions became unimportant. The Venetian chronicler blames clearly and openly the war that the Hungarian King and its allies the Genoese were waging against Venice as the ultimate cause of the Ottoman expansion in the Marmara Sea and in the Balkans. " dell'Imperio Constantinopolitano, il qual'era in manifesto pericolo, per cagione di Turchi, le forze de quali ogni giorno crescevano, havendo Solymano figliuolo d'Orcane Signor de Turchi passato lo Stretto et preso Gallipoli, procedeva contra Andrinopoli, percioche il Re d'Ongaria, havendo all'hora volte le sue forze in Friuli, Trivisana et Dalmatia, per offender lo Stato Veneto, dava adito a Turchi di molestar et ruinar l'Imperio di Constantinopoli; [...] (Caroldo, 237a) Questo Re Lodovico fù... molto intento a dominar Italia; conquistò il Regno di Napoli, fece guerra all'Imperator di Bulgari et al Despota di Servia et era poco amico dell'Imperator di Constantinopoli, dando mirabil occasione, con le perverse sue operationi, ad Orchan di mandar Turchi nella Grecia, invitato da Christiani, et al figliuolo Amurath di passar lo stretto et acquistar Galipoli, percioche la Ducal Signoria, essendoli fatta guerra dal Re d'Ungeria, non poteva mandar fuori l'armate sue contra Turchi, come soleva, / ... concludendo che l'ambitione di questo Re, con la discordia de Prencipi Greci, è stata cagione che Turchi habbino fermato il piede in Europa." (Caroldo, 318a-318b). On this argument see also Ardian Muhaj, "The Hundred Years War and the Ottoman Expansion in the Balkans in the Second Half of 14thCentury", *International Symposium on Gazi Suleyman Paşa and History of Kocaeli*, Kocaeli, 2018, pp. 699-704.

3 Bailey W. Diffie and George D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580*, University of Minnesota Press, 1977, p. 23.

4 Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age. (1300-1600)*, Phoenix Press, 2000, pp. 10- 12.

its.5 Upon annexing the beyliks on the west coast of Anatolia to their lands, Ottomans became an important naval actor in Aegean.

Among the Latin states, it was the maritime republic of Genoa that established the earliest official contacts with the Ottomans by concluding a treaty with them in 1352. This was the first step in the development of relatively smooth relations between the Genoese and the Ottoman Empire, which lasted from the mid-fourteenth until the mid-fifteenth century. Within Christendom, such familiarity earned the republic a negative reputation, which the adversaries of Genoa - Venice among others - tried to exploit for their own purposes. Another interesting fact to point out is the mutual accusations between the European powers fighting each other about the depiction of the enemy as friend of the Ottomans. This kind of war propaganda based more on deliberate plans to invent imaginary plots between the Ottomans and the European adversary dates very early. On the eve of the Battle of Crécy between the English and the French in 1346, the British had information that Philip VI of France, through the Genoese, was planning to call contingent of Turkish mercenaries to their aid.[6] Another element that contributed to the idea of a close connection between the Genoese and Ottomans was the outstanding position gained by some citizens of Genoa at the Ottoman court. They were influential men of affairs who owed their acquaintance with the sultans to their specific commercial activity. However, despite the fact that in some cases they held offices in the Genoese colonial administration, these merchants acted quite independently of Genoa itself and sometimes contrary to its directives.[7]

On the other side, in 1301 Venice established a permanent fleet to safeguard her interest in the Mediterranean. Since the third decade of the fourteenth century the fleet was occupied also by escorting the Venetian commercial convoys composed of merchant galleys to their various destinations in the eastern Mediterranean.[8] Furthermore, there was in the early fourteenth century another and separate fleet in charge of the protection of the Venetian colonies in the territories of the former Byzantine Empire, known as Romania. During the Bosphorus crisis, the Senate nominated a supreme commander/captain general in charge of all the maritime affairs, "capitanues generalis maris", under whose authority were the captain of the Adriatic, the captains of the other maritime units and the governors of the Venetian colonies in the Ionian Sea and the Aegean Sea, regarding maritime issues. This office created for the first time during the Third Genoese War (1350-1355) continued to exist even later, during the Fourth War, The War of Tenedos/ Chioggia (1377-1381).[9] Because of the frequent crisis that existed since the late fourteenth century and during the fifteenth century, this office functioned more often then not. Other units were employed to safeguard the Venetian ships from pirates and corsairs operating in the Eastern Mediterranean. Nevertheless, the high expenses for employing such ships, which Venice found hard to meet, especially with the increasing of hostility between her and Genoa that reached its peak in the Third Genoese, War (1351- 1355), forced Venice to cancel these units.[10]

On the other side, the Genoese held the colony of Galata on the Golden Horn across from the city of Constantinople since 1261 as part of the Treaty of Nymphaeum, a trade agreement between the Byzantines and Genoese. As a consequence of the Genoese control over the trade in the Bosphorus was waged the Byzantine-Genoese War of 1348-1349, which was fought over control of custom dues through the Bosphorus. The Byzantines attempted to break their dependence for maritime commerce on the Genoese merchants of Galata, and also to rebuild their own naval power. Their declined navy however was captured by the Genoese, and a peace agreement was concluded.

However, the decline of the Byzantine Empire following the civil war of 1341-1347 was easily shown in the control of custom duties through the strategic straights of the Bosphorus. Only one fifth of custom dues passing through the strait were going to the Byzantines. The remaining was controlled and collected by the Genoese from their colony of Galata. In the war between the Genoese and the Emperor, the Byzantines entered at a difficult situation. Their navy was destroyed during the civil war of the years 1341-1347, that ruined further the impoverished Empire. Byzantine trade declined and there were few other financial reserves for the Empire other than the duties and tariffs from the Bosphorus. In order to regain control of the custom duties, the emperor John VI Kantakouzenos tried to lower Constantinople's duties. This led the merchant shipping coming through the strait to bypass Genoese Galata and to divert their ships across the Golden Horn to Byzantine Constantinople.

5 Ruthy Gertwagen, "Venice, Genoa and the fights over the island of Tenedos (late fourteenth and early fifteenth century", *Studi Veneziani*, 67/2013, p. 53.

6 Jr. Josep L Grossi, "Imagining Genoa in late medieval England", in *Viator*, vol. 35, (2004), p. 410.

7 Cristian Caselli, Genoa, Genoese Merchants and the Ottoman Empire in the First Half of the Fifteenth Century: Rumours and Reality, Al-Masāq Vol. 25, Iss. 2, 2013.

8 On the establishment of this fleet and its functions see: A. Tenenti, *Venezia e la pirateria nel Levante: 1300 c.- 1460 c.*, in A. Pertusi (ed.), *Venezia e il Levante fino al secolo XV* cit., vol. I/II, pp. 704-771; B. Doumerc, *La difesa dell'impero* cit., pp. 240, 246; I.B. Katele, *Piracy and the Venetian State: The Dilema of Maritime Defense in the Fourteenth Century*, «Speculum», vol. 63 (1988), pp. 865- 889, especially pp. 867-869, 878-88, 888-889.

9 Fredecir Chaplin Lane, *Venice a Maritime Republic* , The Johns Hopkins University Press, 1973, pp. 175, 378.

10 B. Doumerc, *La difesa dell'impero*, p. 246.

The Genoese, financially hard-hit from this policy, declared war on the Empire, and in August 1348, a flotilla of ships sailed across the Horn and attacked. The Byzantine fleet was destroyed by early 1349. The Byzantines retaliated by burning wharves and warehouses along the shore and catapulted stones and burning bales of hay into Galata, setting major parts of the city on fire. After several weeks of fighting both parties negotiated a peace agreement. The Genoese agreed to pay a war indemnity of 100,000 hyperpers. In return the Byzantines agreed not to challenge the commercial position of the Genoese in the area and the Genoese custom duties remained in effect.[11] The 1348-49 war was the last attempt by the Byzantines to retake control of the trade passing through Bosphorus. Therefore, from 1350, the Byzantines allied themselves to the Republic of Venice, the commercial and maritime rival of Genoa, but this did nothing to improve their situation.

It was exactly the rivalry for the commercial routes in the Marmara Sea and Black Sea that prompted the outbreak of another war in 1350, in which Venice allied with King Peter IV of Aragon, who was at odds with Genoa over control of Sardinia and the commercial rivalry between his Catalan subjects and the Genoese, and entered the war in 1351. The events that started in the 1350s culminating in the open conflict between Genoa and Venice, prove that Venice's persistent efforts to gain a foothold in North Eastern Mediterranean primarily in the island of Tenedos, and if possible also in Scutari as a defensive move against the Genoese.

Following clashes between local forces in the Aegean and around the Bosphorus, in 1351 a major Genoese fleet under Paganino Doria besieged the Venetian colony of Negroponte before advancing to Constantinople. The Byzantine Emperor John VI, who had lost the war with the Genoese in 1348-1349, had been induced to enter the war on the Venetian side and assisted them in attacks on Pera. A combined Venetian-Catalan fleet under Niccolo Pisani arrived soon afterwards and joined forces with the Byzantines, and the battle of the Straits was fought in the Bosphorus in February 1352. Both sides suffered heavy casualties, but the most serious losses were inflicted on the Catalans. As a consequence Pisani had to withdraw and this enabled Doria to force Byzantium out of the war.

Later in August 1353, Pisani led the Venetians and Catalans to a crushing victory over the Genoese under Antonio Grimaldi off Alghero in Sardinia. Alarmed by the defeat, Genoa submitted to Giovanni Visconti, Lord of Milan, in order to secure his financial and military support. In 1354 Paganino Doria caught Pisani unprepared in his anchorage at Zonklon (Sapienza) in the Peloponnese and captured the entire Venetian fleet. This defeat contributed to the deposition of doge Marino Faliero, and forced Venice to make peace with Genoa on 1 June 1355. Though inconclusive in itself, Venice's exhaustion by this war helped bring about the loss of Dalmatia to Hungary shortly afterwards. Freed of the need for support from Milan, the Genoese brought an end to Milanese rule in 1356.

In a way the War of the Bosphorus of the years 1352-1355, was reopened in the War of Chioggia. One could safely argue that the pact of Turin (1381), which confirmed the Pact of (1358), forced Venice to acknowledge officially and publicly the collapse of her political-economic and military supremacy in the Adriatic. The Pact of Turin (1381) forced Venice to implement the earlier Pact of Ragusa (1358), according to which Venice had to relinquish Dalmatia, Zara and Ragusa to Hungary. Consequently, the Venetian doge had to remove the title of the Duke of Dalmatia and Zara, which he had held since 1002[12]. Ragusa had extensively evolved in the second half of the fourteenth century, and became a competitor to Venice on the trade between the Balkan and Europe on one hand, and on the other between the Adriatic and the ports of Sicily, the Eastern Mediterranean and the Black Sea[13]. From the naval point of view, Venice lost by these territorial loss of Dalmatia and Ragusa a major source of man power, which had been indispensable especially after the Black Death (1347-1349).[14]

The pact of 1358 was preceded by the pact of Milan (1355) that ended the Third War between Genoa and Venice. Genoa had succeeded the War of the Bosporus (1352-1355), to regulate the navigation of the Genoese mercantile marine in the Adriatic to Dalmatia, where it received the goods, brought from the Mouth of the Danube in the Black Sea via Hungary. During this war the Genoese had conquered the former Byzantine ports in the mouth of the Danube, including Kilia, rich with vast fertile wheat fields. The Genoese, who cut the Venice off an important source of wheat in the Black Sea, took advantage of their ties with the Hungarians for the transportation of the Far Eastern luxurious goods and the local commodities of the Black Sea by Genoese merchants from the port of Kilia in the mouth of the Danube to Hungary. After the conquest of Dalmatia by Hungary in the 1350s, these commodities were brought into the Adriatic. Thus Genoa challenged and threatened Venice

11 George Ostrogorsky. *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, 1969.

12 R. Cessi, Storia della repubblica di Venezia cit., pp. 319-21; F.C. Lane, Venice a Maritime Republic, The Johns Hopkins Univeristy Press, Baltimore, 1973, p. 184.

13 B. Krekic´, Un mercante e diplomatico da Dubrovnik (Ragusa) a Venezia nel trecento, in Id., Dubrovnik and the Balkans in the Late Middle Ages, n. V, pp. 77-80, 85-88, 101

14 B. Krekic´, Le role de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des mudae vénitiennes au XIVe siècle, in Id., A Mediterranean Urban Society, 1300-1600, Variorum Collected Studies, Aldershot, Hampshire: Ashgate, 1997, XII, pp. 248-250; Id., Trois fragments concernant les relations entre Dubrovnik (Raguse) et l'Italie au XIVe siècle, in Id., Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages, London, 1980, n. II, pp. 23-27

at its thresholds as the reloading port in the northern Adriatic for the international trade between the Far East, the Black Sea and northern Italy and central and southern Europe. Genoa's achievement in the Adriatic undoubtedly sharpened Venice's awareness to its loss of economic hegemony in this zone, known for years, as above-mentioned, as the "Gulf of Venice". Papacostea claims that this Genoese-Hungarian collaboration was the essential factor that connected the Third Genoese or the Bosphorus war of 1352-1355 with the Fourth one, the War of Tenedos/Chioggia (1377-1381).[15]

The Venetians tried to improve their relations with the Ottomans after the war with Genoa, but on the other side the Venetians did not gave up and continued their efforts to impose their presence in the Marmara Sea. In 1359 they tried unsuccessfully to take over the town port of Lapseki joining naval forces with the Hospitalers. They were defeated on land not on the sea by the Ottoman.[16] They sent an embassy to the Ottoman court that was transferred to Edirne after its conquest on 1359-1360. Nevertheless, between1360-1362 the Genoese harassed continuously the Venetians merchants in Pera and in the Marmara and Black Sea, because they were lacking any logistic base for their ships in the entire area. After the failed attempt of the Venetians in Lapseki and their dipmatic mission in the Ottoman court, the Ottomans seemed to have changed their attitude towards the Venetians and offered to the Serenissima Scutari in return for Venice's refusal to take part in any Crusade against them. But, the Venetians did not hold their promise and joined the Crusade of Amadeus of Savoy in 1366.[17] On the other hand, one important motive in the Venetian acquisition of many of these places in Romania from in the second half of the fourteenth century was not only to prevent them from falling into the hands of the Genoese,[18] but also to compensate for the lack of maritime bases in the Bosphorus and the Marmara Sea.

In the fourteenth century, in Europe, had emerged plans for a crusade whose intention was not Jerusalem, but to save Constantinople from the Ottomans and the union of the two Churches, project was considered with great zeal. But the attitude of the Byzantines was conditioned by the need to stop the Ottoman danger and not a sincere desire for unity of the two Churches, or to bring Latin crusaders to Byzant. Genoa and Venice, though alarmed at the success of the Ottomans, were not sufficiently so close to make common cause against them. This was also related to the fact that the conquests that gave the Mamelukes and the Ottomans control over trade routes from the Mediterranean to the East were not in themselves prejudicial to commerce. Frequent wars interrupted commerce, but it was in the interest of the Mamelukes and the Ottomans to encourage trade; and they did so. As Ch. Boxer states, the Muslim world was thus not an impenetrable barrier to the Christians but rather a sieve through which Christians and Christian traders could pass, albeit always under Muslim control.[19]

15 S. Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantines et Genois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, «Revue des Etudes sud-est Européennes», vol. XVII, n. 1 (1978), pp. 65-79; Ruthy Gertwagen, "The contribution of Venice's colonies to its naval warfare in the Eastern Mediterranean in the fifteenth century", Mediterraneo in armi (secc. XV-XVIII) - Tomo I, ed. Rossella Cancila (Palermo, 2007), p. 120

16 Setton, The papacy and the Levant, pp. 236-237.

17 Ruthy Gertwagen, "Venice, Genoa and the fights over the island of Tenedos", op. cit, p. 56

18 Frederic C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*. The John Hopkins University Press: Baltimore and London. 1973, p. 198.

19 Bailey W. Diffie and George D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580*, p. 35-37.

Orhan Gazi Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı

Orhan KILIÇ *

Giriş

Devrinde vücuda getirilmiş kaynaklardan mahrum olmamız sebebiyle,Osmanlı kuruluş tarihini net ve kesintisiz olarak tespit etmek zordur. Bu sebeple kuruluştan neredeyse bir asır sonra kaleme alınmış eserleri mukayeseli tarihi tenkit süzgecinden geçirdikten sonra kullanma mecburiyeti vardır. Erken dönem Osmanlı tarihi ile ilgili çalışma yapanlar,meşakkatli bir mesai harcayarak olabildiğince doğru ve tarihi gerçeklere yakın tespitler yapma çabası içindedirler.

Kuruluş devrinin siyasi olayları devrin tarih yazıcılığının özellikleri bağlamında değerlendirilerek, biraz da karineler yardımıyla aşağı yukarı tespit edilebilse de teşkilatlanma ve müesseseleşme konusunu ortaya koymanın çok daha zorlukları vardır. Beylikten devlete geçiş sürecini net olarak anlayabilmek için teşkilatlanma konusunun dikkatlice ve olabildiğince doğru tespit edilmesi şarttır. Bu sebeple kuruluş devri siyasi tarih araştırmalarında, gelişen siyasi ve askeri olaylar bağlamında idari yapılanmanın nasıl bir seyir izlediğini bütün zorluklarına rağmen anlamaya çalışmak lazımdır.

Buradaki temel sorun, kuruluş devrinden çok sonra kaleme alınan kaynaklardaki bilgilerin bazen birbirini tutmaması, bazen de aynı olayın farklı farklı zamanlarda verilmesidir. Aynı eser içinde aynı olayın farklı zamanlarda tekrar edildiğine de rastlanır. Konunun bir başka problemli tarafı kavramlardır. Bahse konu kaynakların, bazı kavramları kendi dönemlerindeki uygulamaların etkisinde kalarak geriye dönük kullandıkları da anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle idari taksimat üniteleri için oldukça karmaşık bir terminoloji probleminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bütün bu sebepler çerçevesinde, erken dönem Osmanlı tarihinin çeşitli veçhelerini doğru bir şekilde tespit etmek için kaynakların yetersizliğinin yanı sıra kritiğinin yapılmasının da zaruri olduğunu evvel emirde ifade etmek lazımdır.

1261 yılına doğru Sultanöyüğü-Kütahya bölgesinde yaklaşık 200.000 çadırlık bir Türkmen grubunun varlığından söz edilir[1]. Bir uç beyliği durumundaki kalabalık Türkmen gruplarından müteşekkil bu topluluk, gelişen siyasi olaylarla bağlantılı olarak bu coğrafyada yeni bir beyliğe dönüşmüştü. İşte bu coğrafya ve beyliğin Osmanlılar'ın ilk faaliyet alanı olduğu söylenir. Bahse konu Türkmen beyliğinin başındaki Osman Gazi'nin Karacahisar'ı fethettikten sonra Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubad'ın bu fethi kutlamak için Osman Gazi'nin yeğeni Ak Timur vasıtasıyla ona bir sancakla takımını gönderdiği bilgisi vardır. Bu durumun Osman Bey'in Anadolu Selçukluları'nın bir *sancakbeyi* olduğu anlamına geldiği ifade edilir[2]. 1299-1300 (H. 699) yılında Karacahisar'da cami yapılıp minber konulduğu, Osman Bey adına ilk Cuma hutbesinin Karacahisar'da, Bayram hutbesinin Eskişehir'de okunduğu ve namazının da orada kılındığı şeklinde kesin olmayan rivayetler vardır[3]. Bu bilgilere daha sonraki dönemlerde yazılan Osmanlı kaynaklarında Osman adına sikke kesildiği de eklenir[4]. Osman Gazi'ye III. Alaeddin Keykubad tarafından gönderilen *tabl u alemi* bağımsızlık alameti saymak, ihtiyatla değerlendirilmesi gereken bir durumdur. İdari bağlamda düşünüldüğünde bunun bir *sübaşılık* tevcihi anlamına gelebileceğinin göz ardı edilmemesi

* *Prof. Dr.,Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Elazığ/TÜRKİYE. e-posta: okilic60@gmail.com*

1 Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecen, "Eskişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 399.

2 İlhan Şahin, "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 97-98; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz-Yekta Saraç,Gökkubbe yay., İstanbul, 2007, s. 53; Solak-zâde MehmedHemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 15.

3 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 62

4 Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 484, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 18, İstanbul, 1991, s. 43.

gerektiği konusunda da görüşler vardır[5]. Bu bilgiler çerçevesinde Eskişehir veya Sultanönü havalisinin Osmanlılar'ınbaşını çektiği Türkmen grupların ele geçirdiği ilk yer ve idari taksimatının ilk parçası olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir[6].

Osman Bey'in sağlığında oğlu Orhan'ın Karacahisar (Sultanönü) sancakbeyi, kardeşi Gündüz Alp'in ise Eskişehir sübaşısı olduğu ifade edilir[7]. Fetihler ve askerî harekâtlar ilerledikçe Sultanönü Sancağı'nın idari ve kültürel bir merkez haline geldiği görülür[8]. Orhan Bey, Karacahisar'da bulunduğu sırada birçok başarılı askeri harekâta imza atmıştı. Onun esas görevi Germiyanoğulları tarafından gelecek bir saldırıya karşı bulunduğu yeri korumak idi. Orhan Bey'in Germiyanlılar ile bu bölgede bulunan Çavdaroğulları'nın, Karacahisar pazarını yağmalamasına çok şiddetli bir karşılık vererek onları adeta perişan etmesi önemli faaliyetlerinden birisi olarak zikredilir. Orhan Bey'in Karacahisar'da bulunduğu zamanlarda Saltuk Alp de ona yoldaş kılınmıştı[9]. Çavdaroğlu hadisesinden sonra Osman Gazi oğlu Orhan'ı Bizans'a karşı yürütülecek fetih harekâtının tam yetkili kumandanı olarak tayin etmiş ve maiyetine Akça Koca, Gazi Abdurrahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi o devrin ünlü gazilerini vermiştir. Orhan, Sakarya havalisine gönderilince babası Osman'ın Karacahisar'da kalmaya karar verdiği ve bu hadisenin 1305 yılında gerçekleştiği ifade edilir. 1317-1318 yıllarında bir dizi fetih hareketinde bulunan Orhan Bey; Kara Ciş ve Kara Tekin hisarlarını, Akyazı, Tuz Pazarı, Kapucuk Hisarı, Sapanca (Ayan) Gölü kenarındaki Kereste Kalesi, Ebe Suyu Kiliki Hisarı gibi yerleri yanındaki arkadaşlarıyla birlikte fethetmiştir[10]. Osmanlı kroniklerinin Karcahisar Sancağı'nın daha sonra Orhan Bey'in oğlu Murad'a verildiğini kaydettiği de söylenir[11]. Bu sıralarda Osman Gazi'nin bulunduğu Yenişehir ise *bey sancağı* olarak anılıyordu.

Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarda Anadolu Selçuklu Devleti'nin üst hâkimiyetini tanıyan bir unsur olması sebebiyle Osman Gazi'nin Yenişehir bey sancağında oturması ve oğlu Orhan'ın Karacahisar'da bulunup buradan çeşitli fetih hareketlerine katılmasını bir müstakiliyet anlamında algılamamak gerekir. Fethedilen her kale veya şehire öncelikle bir kadı ve sübaşı tayinin yapılması[12] şüphesiz ki askeri, kazai, adli, beledi ve inzibati bir idari teşkilatlanmaya da işaret ediyordu. İlk dönem kaynakları; bir şehir fethedildikten sonra kadı, sübaşı ve dizdar tayini gerçekleşince *tamam memleket fetholundu* ifadesini kullanırlardı[13].

Osman Gazi devrinin en önemli, gelişmelerinden birisi 1301 veya 1302 yılında gerçekleşen Koyunhisarı (Bafeus) Savaşı'dır. Savaşın en önemli özelliği Osman Gazi'nin artık tarihi bir şahsiyet olarak sivrilmesidir. Çünkü Osman Bey Türkmen birleşik güçlerinden oluşan ordusuyla ilk kez bir Bizans kuvvetini bozguna uğratmıştı. Bu savaştan sonra Osman Bey'in asıl hedefinin İznik olduğu yolunda görüşler vardır. Çünkü İznik eski bir Selçuklu payitahtı idi ve Bursa'nın fethi bile İznik'in fethinin bir basamağı olarak görülüyordu[14].

Bu savaştan sonra ilk idari taksimatın izlerine rastlanır. Osman Gazi'nin yeni fethedip imar ettiği Yenişehir'i merkez edinip, idareyi bölgelere ayırdığı yolunda Osmanlı kaynaklarında bilgiler mevcuttur. Kemal Paşazâde ilk idari tayinler hakkında şunları kaydeder[15]:

1- Bey Sancağı (Yenişehir)

2- Karacahisar Sancağı: Oğlu Orhan Gazi

3- İnönü Nahiyesi Sübaşılığı: Karındaşı Gündüz Alp'e verilmiştir. Daha sonra Gündüz Alp 'in yerine Nur Adil geçmiştir.

4- İnegöl Vilayetinin Eyaleti: Turgut Alp'e verilmiştir. Bu yer O'nun yurdu olmuştur. Bu sebeple bu yöredeki halk dilinde Turgud-ili şeklinde şöhret bulmuştur.

5. Eskişehir Vilayetinin Eyaleti: Aygud Alp'e verilmiştir (*Cihet-i maişeti müretteb olub ra'iyyeti maslahatı bitdi*).

6- Yarhisar (şehir ve diyarı): Hasan Alp'e tımar olarak verildi. Osman Gazi'nin hizmetinde olup, Süleyman Şah ile Diyar-ı Şark'dan gelmiş muteber bir serdardı.

---

5 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.,Ankara, 1988, s. 83.

6 Oğuzoğlu-Emecen, "Eskişehir", s. 399; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, Nisan 1992, s. 13.

7 MehmedNeşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâNeşrî Tarihi*, C. 1, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1987, s. 113; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 9, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 399; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 63, 67 (Âşık Paşazâde, Gündüz Alp'in ordu komutanı olduğunu kaydeder).

8 Oğuzoğlu-Emecen, "Eskişehir", s. 399.

9 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 67.

10 Halil İnalcık, "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 376; Gökbilgin, "Orhan", s. 400.

11 J. H. Kramers, "Sultanönü", İslam Ansiklopedisi, C. 11, 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1979, s. 35.

12 Halil İnalcık, "Osman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 447.

13 MücteballGürel, "Subaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 447.

14 Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi yay., Beşinci baskı, İstanbul, 2010, s. 20.

15 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 63 (Âşık Paşazâde, İnönü bölgesinden bahsetmeyerek Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz'e ordu komutanlığı verdiğini yazar. Müellif, AygudAlp'den de bahsetmemektedir. Bunun yanı sıra kayınpederi Edebalı'ya Bilecik'in gelirlerini timar olarak verdiğini kaydeder.); İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, İkinci Baskı, TTK yay., Ankara, 1991, s. 139.

Âşık Paşazâde ve Mehmed Neşrî bu taksimatı ve görevlendirmeleri büyük ölçüde aynen zikreder. Ancak Mehmed Neşrî, Osman Gazi'nin kardeşi Gündüz'e, Karacahisar sübaşılığını verdiğini belirtir. Mehmed Neşrî ve Âşık Paşazâde Aygud Alp'den bahsetmezler. Kayınatası Şeyh Edebalı'ya Bilecik hâsılını tımar olarak verdiğini kaydederler[16].

Tuncer Baykara tarihi kaynaklardaki bilgiler ve coğrafyanın yardımıyla 14. yüzyılın hemen başları için şöyle bir idari düzenlemenin yapılabileceğini söyler[17]:

1- Yenişehir: Bey Sancağı: Osman Gazi

a- İnegöl Vilayeti

b- Yarhisar (Yenişehir merkez vilayeti)

2- Karacahisar Sancağı: Orhan Gazi

a- Eskişehir Vilayeti

b- İnönü Vilayeti

İlhan Şahin, askeri ve idari bir terim olarak Yenişehir'in *Bey Sancağı* olarak anılmasının ihtiyatla karşılanması gerektiğini savunur. O'na göre idari manadaki bu tabirin Osmanlıların Türkmen beyliklerini ilhaka başladığı 14. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıktığı açıktır. Bu durumda Bursa'nın fethinden önceki dönemde gördüğümüz *sübaşılık* ve alt birimi olan *vilayetin* Osmanlı timar ya da askeri sistemi içerisinde idari bir ana birim özelliği taşıdığı sonucuna varır[18].

Orhan Gazi Dönemi Siyasi ve Askeri Gelişmeler

Orhan Gazi'nin babası sağ iken yaptığı son sefer Adranoz Kalesi (Orhaneli) üzerinedir. Bu seferde yanında yine Köse Mihal ve Turgut Alp vardı. 1323 tarihli Asporçe Hatun vakfiyesindeki bilgilerden hareketle, Osman Bey hayatta iken oğlu Orhan'ın Mart 1324'de beyliğin başına geçtiği ileri sürülür. Dolayısıyla Bizans Bitinya'sının iki önemli şehrinden birisi olan Bursa'nın fetih harekâtı da Orhan Bey'in sevk ve idarisinde 1326 yılı baharında gerçekleşmiştir[19].

1329 yılında yapılan Palekanon (Maltepe) Savaşı'nın kazanılması ile Kocaili ve havalisi ele geçirilmiş ve muhtemelen yeni bir *sancak* olarak teşkilatlandırılmıştı. KocailiSancağı'nın bünyesindeki Gebze şehrinde Orhan Bey tarafından bir külliye yaptırılması sancağın merkez şehrinin ilk zamanlarda burası olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu harekât sırasında Eskihisar (Niketiatos) ve Darıca (Ritzion) şehirleri de fethedilmiştir. Bu savaşın kazanılması ile İznik'in fethi de yaklaşmış ve daha fazla direnemeyen İznik şehri 2 Mart 1331 tarihinde teslim alınmıştır. İznik'in eski bir Selçuklu payitahtı olması Osmanlı Beyliği'nin dolayısıyla Orhan Bey'in İslam dünyasında şöhret kazanmasına sebep olmuş ve İslam devletleriyle dostane ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bunun ilk örneği Irak Celayirli Sultanı Hasan-ı Büzürg ile kurulan ilişkidir[20]. Palekanon sonrası süreçte Süleyman Paşa tarafından Taraklı, Göynük ve Mudurnu gibi daha iç kesimlerdeki şehirlerin de Osmanlılar tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu kasaba-şehirler Tebriz ipek yolu üzerinde yani Anadolu'daki sol kol üzerinde oldukları için ayrı bir öneme haizdi[21].

1334-1335 yıllarında Karesi Beyliği içinde yaşanan iç karışıklık ortamından da faydalanan Orhan Gazi, bu beylik topraklarını ele geçirerek burayı da bir sancak haline getirmiş ve sancağın başına da Süleyman Paşa'yı tayin etmiştir[22]. Karesi Beyliği'nin Osmanlılar tarafından ilhak sürecinin aşağı yukarı 1348 yılında tamamlandığı dikkate alınırsa bu atamanın da bu yıl civarında olması gerekir. Karesi askeri ümerasının Osmanlı saflarına sorunsuz olarak geçmesi, askeri yönden beyliğin güçlenmesine sebep olmuş mütevazı de olsa bir donanmaya da sahip olunmuştu.

Orhan Bey 1337-1338 yıllarında yaptığı bir sefer sırasında Ulubad (Lopadion), Mihaliç ve Kirmasti'yi Rum yöneticilerinden almıştır[23].

Orhan Bey'in babasının sağlığında yaptığı fetih hareketlerinin benzerinin oğlu Süleyman tarafından yapıldığı görülmektedir. Döneme en yakın kaleme alınan kaynaklarda Süleyman Paşa'ya özel bir vurgu ya-

16 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 63; MehmedNeşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. 1, s. 113.
17 Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 84.
18 Şahin, "Sancak", s. 98.
19 İnalcık, "Orhan", s. 376; Emecen, , *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 20.
20 Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi yay., 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2001, s. 65-66; İnalcık, "Orhan", s. 376, 385.
21 Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 66; İnalcık, "Orhan", s. 377.
22 İnalcık, "Orhan", s. 378; Karesi Beyliği'nin ilhak sürecinin 1341 yılından sonra tamamlandığı da ileri sürülür. Bkz. Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 65; Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt yay., 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 255.
23 DPitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 66.

pıldığı görülür[24]. Özellikle Rumeli harekâtının sonuçları itibariyle önemi büyüktür. Kantekuzenos'a yardım maksadıyla geçilen Rumeli'de Ceneviz ve Venedik çekişmesinin yarattığı kaos ortamından da istifade edilerek Bolayır'ın fethi sonucu Gelibolu yarımadasında stratejik mevkilere yerleşilmiştir. Süleyman'ın Trakya'daki Bolayır Uç merkezi, Gelibolu yarımadasının en dar yeri olan stratejik bir noktada idi ve buradaki uç merkezinin ileriye dönük bir teşkilatlanma içine girdiği görülür. Ece ve Gazi Fazıl kumandasındaki kuvvetler kuzey ucunda Gelibolu'yu abluka altına almıştır. Kuzeyde Süleyman Paşa'nın komutasındaki uç ise geleneksel Türk savaş ve harekât stratejisine uygun olarak sağ, orta ve sol kol olarak örgütlenmiştir. Orta kol Malkara, sol kol Evranos Bey idaresinde Keşan, sağ kol ise Banatoz-Tekfurdağı istikametlerini hedef alacak şekilde teşkilatlandırılmıştır[25].

Orhan Gazi devrine en yakın kaynaklardan biri olan Ahmedî'nin manzum Osmanlı tarihinde babasının yerine geçen ve *padişah* olarak zikredilen Orhan Bey'in Bursa ve İznik'i aldığı kaydedilmiştir. Bu eserde Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'ya ayrı bir bölüm açılmış ve babası tarafından Rumeli'ye gönderildiği belirtilerek Rumeli harekâtı anlatılmıştır. Ahmedî'ye göre Süleyman Paşa Vize, Malkara ve İpsala'yı almış ancak geri dönemeden ölmüştür[26].

Ankara, Türkmen gazilerinin ana yollarından birinin üzerinde bulunması ve kuruluş devrinin önemli dinamiklerinden birisi olan ahi birliklerinin merkezi olması hasebiyle Orhan Bey zamanında muhtemelen 1354 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1362 yılında I. Murad'ın Ankara üzerine yaptığı seferin, birincisi ile ilgisi olmayacağı ileri sürülmektedir[27].

1357 yılında Süleyman Paşa'nın bir kaza veya suikast sonucu ölmesi ve aynı yıl Orhan Bey'in küçük oğlu Halil'in daha on bir yaşında iken İzmit körfezinde korsanlar tarafından esir edilerek Eski Foça'ya götürülerek Bizans tarafından diplomatik koz olarak kullanılmaya başlanması sebebiyle, 1359 yılında Halil kurtarılıncaya kadar fetihler durmuştur. Çünkü Halil'in kurtarılması için imparatorla yapılan anlaşma bunu gerektirmiştir. Orhan Bey, Halil'i almak için 30.000 Venedik altını ödemiş ve kendisinden sonra onun tahta geçeceğini vadetmiştir. Rehine sorunu çözülünce doğal olarak verilen vaadeler de unutulmuştur. Şehzade Murad, yanındaki Karesi kökenli beyler ile Bizans aleyhine yayılma politikasına devam etmiş ve o da Bursa'nın fethine benzer bir şekilde babasının sağlığında 1361 yılında Rumeli Uç Beyi kumandanı olarak Edirne'yi fethetmiştir. Şehzade Halil'in teslim alınmasından Edirne'nin fethine kadar geçen süre içinde Murad, Lala Şahin, Gazi Evrenos ve Hacı İlbey'in birlikte veya müstakil yaptıkları harekâtlar sonucunda Çorlu, Misini, Burgos (Lüleburgaz), Keşan ve Dimetoka fethedilmiştir[28].

Orhan Bey devrinin sonunda beyliğin toprakları Osman Bey devrine nazaran dört misli artmış en önemlisi de Avrupa topraklarında kalıcı bir üs kazanılarak Rumeli coğrafyasına yerleşme süreci başlamıştı. Karesi Beyliği'nin ilhakıyla sınırlı ve kısıtlı bir deniz gücüne sahip olunmuş Marmara sahilleri ve Çanakkale büyük ölçüde kontrol altına alınmıştı.

İznik'in fethinden sonra Anadolu'yu ve dolayısıyla Osmanlı ülkesini de dolaşan İbn Battuta'nın yazdıkları Orhan Bey devrinde Anadolu beylikleri içerisindeki konumunu da net bir şekilde ortaya koymaktadır. İbn Battuta Orhan Bey'i, *Bursa sultanı İhtiyârüddîn Urhan Bek (=Orhan Bey)* olarak tanıtır. Babasının *sultan Osmancûk* olduğunu ve Orhan'ın Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğü olduğunu söyler. İbn Battuta'ya göre yüze yakın kaleleri vardır. Sultan vaktinin büyük bir kısmını bu kaleleri dolaşarak geçiriyordu. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksiklikleri tamamlamakla uğraşırmış. Kendisine anlatılanlara göre, hiçbir şehirde bir aydan fazla kalmıyordu. Sultan Orhan'la Bursa'da karşılaştığını ve kendisine kese kese dirhem verdiğini belirterek zenginliğine de vurgu yapar. İbn Battuta Bursa'dan İznik'e geçtiğini ve burada Orhan Bey'in hatunu *Beylûn Hatun*'un oturduğunu yazar[29].Feridun Emecen, Nilüfer Hatun'un I. Murad'ın kesin annesi olduğunu ancak Süleyman Paşa'nın annesinin Orhan Bey'in amcası Akbaşlu (Gündüz Bey?) kızı Efendi, Efendizâde, Eftende şeklinde da yazılan *Efdenze* olabileceğini ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır[30].

24 Salih Demirbilek, *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi), Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Edirne, Nisan 2000, s. 221-223 (763-7693. beyitler); Şükrullah Efendi, *Behcetü't-Tevârîh*, İnceleme-Çeviri: Hasan Almaz, Mostar yay., İstanbul, 2013, s. 381-382; *Oruç Beğ Tarihi*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca yay., İstanbul, 2007, s. 21-22.

25 İnalcık, "Orhan", s. 378-379.

26 Ahmedî, *İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Hazırlayan: İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 21, Salih Demirbilek, Ahmedî'nin *İskendernâme* Adlı Eseri s. 220-223.

27 Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 67.

28 İnalcık, "Orhan", s. 382-383; Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne:Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK yay., Ankara 1965, s. 137-159; Dimetoka'nın 1360 yılındaki fetih süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. Feride Bozcu, *Bir Saray Şehri Dimetoka Özelinde Balkanlar ve Osmanlı'nın Kuruluş Yılları*, Beyan yay., İstanbul, 2017, s. 51-56.

29 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., Dördüncü Baskı, İstanbul, 2010, s. 430.

30 Feridun M. Emecen, "Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1 (2017), s. 2-3.

Orhan Gazi Devrinde İdari Taksimat ve Teşkilatlanma

Orhan Gazi devri idari uygulamalarının ilk ve belki de en önemli uygulamalarından birisi Bursa'nın fethedilmesinden sonra Yenişehir'in Bey sancağı konumundan çıkarak bu dönemlerde sancağın bir alt birimi olarak kabul edilebilecek *vilayet* diye itibar edilmesi, Bursa'nın ise artık devletleşme sürecine girmiş Osmanlı Beyliği'nin bey sancağı konumuna geçmesidir. Daha önce *sancak* olarak itibar edilen Karacahisar/Sultanönü ile merkezi önce Gebze sonra İznikmid (İzmit) olan Kocaili ve Osmanlılar tarafından ilhak edilen Karesieli'nin de idari fonksiyonundan çok askeri fonksiyonu ağır basan sancaklar olduğu söylenebilir.

İdari teşkilatlanma ile ilgili 1337'de İzmit'in fethinden sonra kayda değer düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Oruç Bey,Kocaili'ni Akça Koca'nın fethettiğini bunun için oraya Kocaili denildiğini kaydeder. İzmit-Yalakova (Yalova) Marmara sahilini koruma görevi ise Kara Mürsel'e verilmiştir. Bizans'tan gelmesi muhtemel saldırıları önlemek için de Akça Koca'nın merkezi Kandıra olan uç gazileri buraya getirilmiştir. Böylelikle Bizans'ın *Mesothania* bölgesi Akça Koca ile bölgeye gelmiş olan gaziler tarafından bölüşülmüştür. Orhan Bey, Erminili (Akmeşe) bölgesini Yahşilü'ye (Yahşi Bey), Boşalan Kandıra bölgesini ise Ak Baş'a vermiştir. Orhan Gazi; Konuralp ve Akça Koca gibi gaziler ölünce İzmit havalisini *sancağıyla* Süleyman Paşa'ya vermiştir. Oruç Bey bu sırada küçük oğlu Murad'a İnönü sancağını verdiğini yazar[31]. Murad'a daha sonra Bursa Sancağı verilmiş ve yukarıda da zikrettiğimiz üzere Bursa ve çevresini içerisine alan bölgeye *Bey Sancağı* denilmiştir. Eskişehir yakınındaki ilk payitaht olan Karacahisar'a amcasının oğlu Gündüz Alp'i tayin etti. Kendisi ise vilayetlerinin "ulubey"i oldu. Bu uygulama Anadolu beylikleri ve Selçuklu geleneğinde olduğu gibi ülkenin yakın aile üyeleri arasında idari-askeri bölgelere ayrılmasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir[32]. Oruç Bey, Orhan Bey'in Kocaili'ni amcası oğlu Gündüz Bey'e, oğlu Süleyman'a ise Tarakcı ve Yenice (Taraklı-Yenice), Bolu ve Mudurnu'yı verdiğini yazar[33]. Orhan Bey, 1348'de Karesi topraklarında tam olarak hâkimiyeti sağladıktan sonra Karesiili'nin idareciliğini Süleyman Paşa'ya vermiştir. Süleyman Paşa bu arada muhtemelen Kapıdağ, Edincik ve Lapseki'yi ele geçirmiştir[34].

Orhan Gazi devrinde Ankara'nın da bir sancak itibar edilerek Osmanlı idari taksimat sınırları içinde olduğu görülür[35].

Hüdavendigâr Livası tahrir defterlerinde, Süleyman Paşa'ya ait emlâk ve temlikler onun *vali* veya *sancakbeyi* olarak bulunduğu yerler hakkında da bir kanaat sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Buna göre Taraklı Yenicesi, Geyve Akyazı, Akhisar, Göynük, Kite, Biga, Ezinepazarı, Lapseki, İznik, Yalakâbâd, Bolayır, Seydikavağı, Malkara, İznikmud kazaları Süleyman Şah'ın idaresinde idi[36]. Feridun Emecen, Süleyman Paşa ile çağdaşı diğer iki Süleyman Bey'e ait vakıf kayıtlarının birbiri ile karıştırılmaması gerektiği üzerinde durarak Süleyman Paşa vakıflarının Geyve, Göynük, Mudurnu hattında yoğunlaştığına dikkat çeker[37].

İlk Osmanlı kaynaklarında *beylerbeyi*, taşrada belirli bölgelerdeki tımarlı sipahilerin kumandanı olarak geçer. Orhan Gazi babası Osman Bey, Alaeddin Paşa kardeşi Orhan Gazi'nin saltanatı sırasında, Süleyman Paşa ise yine babası Orhan Bey zamanında *sancakbeyi*olarak kabul edilir. Orhan Bey, oğlu Murad'ı lalası Şahin'le 1357'de Rumeli'ye göndermiş ve buradaki fütuhatın genişlemesiyle sancaklar ve sancakbeyleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu sancakbeyleri aslında birer *uç beyi* idi. Evrenos Bey de düzensiz gazi akıncı beylerinin başında bir *uç beyi* olarak bulunuyordu[38]. Halil İnalcık uç beylerine verilen toprakları *ırsî yurtluklar* olarak niteler. Çünkü bu topraklar babadan oğula geçen feodal bir özellik içeriyordu. Bu yapılanma Orhan ve Murad dönemlerinde timar sistemine doğru bir genişleme göstermiştir[39]. Bu genişlemedeki en önemli faktör bu uç beylerinin *beylerbeyi* olarak adlandırılan bir üst amirin emrine girmesi olarak gösterilebilir. Rumeli harekâtı sırasında Trakya'da ele geçirilen yerler ise birer uç merkezi olup uçlardaki bey ailelerinin idaresi altındadırlar. I. Murad devrinde bu uç beylerinin kontrolünü sağlamak maksadıyla idari fonksiyonundan çok askeri fonksiyonu olan Rumeli Beylerbeyliği'nin kurulduğu görülecektir.

Osman Gazi devrindeki idari uygulamalar da göz önüne alındığında Orhan Gazi zamanında Bursa, Karesi, Kocaili, Sultanönü ve Ankara'nın bir sancak olduğu ve bunun alt üniteleri olarak da başlarında görev ve yetki alanları ayrılmış kadı ve sübaşıların bulunduğu vilayet ve eyaletlerin bulundukları söylenebilir.

Osmanlılarda ilk vezirin Alaeddin Paşa olduğu H. 723 (1323) tarihli Orhan Bey'in zevcesi (Asporçe Hatun) vakfiyesine istinaden ileri sürülür. Orhan Gazi devrinde Alaeddin Paşa, Nizâmeddin Ahmed Paşa bin Mahmud, Hacı Paşa

31 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 16; Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri*, Yeditepe yay., İstanbul, Mayıs 2015, s. 54.
32 İnalcık, "Orhan", s. 377.
33 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 18.
34 Emecen, "Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair", s. 4.
35 Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, s. 85.
36 *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, (Giriş: Ömer Lütfi Barkan- Yayına Hazırlayanlar: Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli), TTK, Ankara, 1988; İnalcık, "Orhan", s. 385.
37 Emecen, Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", s. 5.
38 Halil İnalcık, "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 548; Şahin, "Sancak", s. 98; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 69; İnalcık, "Orhan", s. 383.
39 İnalcık, "Orhan", s. 384.

ve Sinanüddin Yusuf paşaların vezir oldukları tespit edilmektedir. Bu dönemdeki vezir; Selçuklu, İlhanlı ve Memlûklerde olduğu gibi 14. yüzyılın ilk yarısında sadece idari ve mali işlerle meşgul oluyordu ve ilk divanın en önemli üyesiydi[40]. Orhan Gazi devrinde *paşalık* ve *beylerbeyilik* unvanlarının kullanıldığı görülür. İlk Osmanlı vezirleri *paşa* unvanı kullanmışlardır. Bunun yanısıra istisnai bir durum olarak Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman da *paşa* olarak anılmıştır. Süleyman'ın *paşa* nisbesiyle anılmasının kardeşleri arasında en büyük şehzade olmasıyla alakalı olabileceği gibi41, askeri harekâtlardaki fonksiyonuna binaen de böyle bir unvanın kendisine verildiği de ihtimal dahilindedir. Orhan Gazi saltanatının son yıllarında paşalık ve beylerbeyilik verdiği *Lü'lü* veya *Lolu* adlı bir divan üyesini Ankara'da görevlendirmiş Lülü Bursa'ya geldiğinde divana da katılmıştı[42]. Orhan Bey devrinde kullanılan *beylerbeyilik* unvanının sancaklardan müteşekkil idari bir ünitenin en üst idari ve askeri yöneticisi olmadığı ve yukarıda da dikkat çekildiği üzere tımarlı sipahilerin veya o dönemdeki mevcut askerlerin genel komutanı olduğunu söylemek mümkündür.

Burada bir hususu belirtmekte fayda vardır. Kuruluş devrinden neredeyse bir veya birkaç asır sonra kaleme alınan kaynaklar Osman ve Orhan Gazi devirlerinde timâr sistemine vurgu yapsalar da bu dönemlerde tımar sisteminin net olarak uygulandığı konusu şüphelidir. Tımar sisteminin I. Murad devrinde hatta Gelibolu'nun fethi (1376-1377) kışı ile I. Murad'ın ölümü (1389) arasındaki tarih aralığında kesin olarak uygulandığı tespit edilebilmektedir[43]. Dolayısıyla Osman ve Orhan Gazi devirleri için kullanılan tımar teriminin bu bilgileri veren müelliflerin kendi devirlerindeki terim ve müesseselerin etkisinde kalıp kavramları daha geriye taşıdıkları düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk divan örgütlemesinin ise Orhan Bey zamanında olduğu kendisi, bir vezir ve Bursa kadısından müteşekkil üç kişilik bir kurulun ileride daha teşekküllü bir hale gelecek Divan-ı Hümayun'un nüvesini teşkil ettiği söylenebilir. Divan'a dahil olmamakla beraber bir fetva makamı yani bir müftünün de bu kurulda görev aldığı ihtimal dahilindedir. Bu mütevazı divan çağdaşı Anadolu beylikleri divanından çok ileri değildi[44].

Sonuç

Kuruluş devrinin idari taksimatı ve idari üniteleri hakkındadöneminde vücuda getirilen kaynaklardan mahrum olmakla birlikte, yine ipuçlarından hareketle bazı tespitler yapmak mümkündür. Buna göre devletleşme sürecini büyük ölçüde tamamlamış devletin Orhan Gazi zamanında askeri ve idari yönetiminin bir arada yürüdüğü anlaşılmıştır. Bu dönemdeki *sancakbeyi* ve *beylerbeyi* kavramları salt idari manadan çok askeri yöne işaret ediyordu. Bu bağlamda Bursa, Sultanönü/Karacahisar/İnönü, Kocaili ve Karesi'nin sancak mesabesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki *vilayet* tabiri daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak sancaklardan müteşekkil büyük bir idari ünite değildir. Vilayet, sancağın altındaki idari/coğrafi bir alanı karşılamaktadır. Eyalet ise vilayetin daha altındaki bir idari/coğrafialana işaret ediyordu.

İbn Battuta'nın da belirttiği üzere, Orhan Bey'in belli bir yerde durarak orayı merkez yapmak yerine, Bursa-İznik-İzmit hattında sürekli hareket halinde olduğu söylenebilir. Bursa'yı hanedanın bir kısmının bulunduğu *bey sancağı* konumunda tutmuş, bunun dışında İznik ve İzmit'i dini ve sosyal müesseseler vücuda getirerek Türk-İslam şehirleri görüntüsüne tam olarak kavuşmaları için gayret göstermiştir. Oğlu Süleyman'ın ölünceye kadar yaptığı başarılı askeri harekâtların yanı sıra önceleri Kocaeli/İzmit sonra Karesi sancağının idaresini elinde tuttuğu görülür. İzmit'in fethinden sonraki süreç içerisinde Eskişehir ve havalisini içine alan ve değişik ifadeleri ile Karacahisar/İnönü/Sultanönü'nün de Orhan Bey zamanında amcası oğlu Gündüz Bey'in idaresinde olduğu görülür. Onun beylikler ve Selçuklu geleneğinden etkilenerek de olsa beylik veya devletin topraklarını hanedanın üyeleri arasında taksim etmesi, gücün bölünmesi anlamına gelmiyordu. Çünkü devrine yakın birçok kaynakta da ifade edildiği üzere kendisi devletin en üst mertebedeki kişisi idi.

Orhan Gazi devrinde önceden beri süregelen her kale/şehire bir *sübaşı*, *kadı* ve *dizdar* ataması devam etmiştir. Sübaşılar ve kadıların idari ve inzibati bakımdan şehirlerde etkin bir idari fonksiyon gördükleri, sancakbeylerinin ise bölgesindeki askerler ile fetih hareketlerinde bulunduklarını söylemek mümkündür.

40 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üzerine İncelemeler Seçme Makaleler 2*, YKY, İstanbul, 2012, s. 25-27; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974, s. 33.

41 Emecen, "Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", s. 3.

42 Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık*, s. 38.

43 NicoaraBeldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori yay., Birinci Baskı, Ankara, Mayıs 1985, s. 15-16.

44 Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık*, s. 42; Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum yay., İkinci Baskı, Ankara, Mayıs 1986, s. 22-23.

KAYNAKÇA

1- Kaynak Eserler

AHMEDÎ, *İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Hazırlayan: İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz-Yekta Saraç, Gökkubbe yay., İstanbul, 2007.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ, *İbn BattûtaSeyahatnâmesi I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., Dördüncü Baskı, İstanbul, 2010.

HADÎDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 484, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 18, İstanbul, 1991.

İBN-İ KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, Yayına Hazırlayan: Şerafettin Turan, İkinci Baskı, TTK, Ankara, 1991.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. 1, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987.

Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca yay., İstanbul, 2007.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ, *Solak-Zâde Tarihi*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ŞÜKRULLAH EFENDİ, *Behcetü't-Tevârîh*, İnceleme-Çeviri: Hasan Almaz, Mostar yay., İstanbul, 2013.

2- Araştırma/İnceleme Eserler

BAYKARA, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara, 1988.

BELDİCEANU, Nicoara; *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori yay., Birinci Baskı, Ankara, Mayıs 1985.

BOZCU, Feride; *Bir Saray Şehri Dimetoka Özelinde Balkanlar ve Osmanlı'nın Kuruluş Yılları*, Beyan yay., İstanbul, 2017.

DEMİRBİLEK, Salih; *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Se Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi), Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Edirne, Nisan 2000.

DOĞRU, Halime; *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, Nisan 1992.

EMECEN, Feridun M.; "Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1 (2017).

EMECEN, Feridun M.;*İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi yay., Beşinci baskı, İstanbul, 2010.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "Orhan", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 9, 2. Baskı, İstanbul, 1979.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, (Giriş: Ömer Lütfi Barkan- Yayına Hazırlayanlar: Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli), TTK, Ankara, 1988.

İLGÜREL, Mücteba; "Subaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,C. 37, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil; "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne:Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK yay.,Ankara 1965, s. 137-159.

İNALCIK, Halil; "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995.

İNALCIK, Halil; "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, 2007.

İNALCIK, Halil; "Osman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, 2007.

İPŞİRLİ, Mehmet; "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992.

KARADENİZ, Hasan Basri; *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri*, Yeditepe yay., İstanbul, Mayıs 2015.

KRAMERS, J. H.; "Sultanönü", İslam Ansiklopedisi, C. 11, 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1979.

MUMCU, Ahmet; *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum yay., İkinci Baskı, Ankara, Mayıs 1986.

OĞUZOĞLU, Yusuf-Feridun Emecen, "Eskişehir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul, 1995.

PİTCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi yay., 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2001.

ŞAHİN, İlhan; "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009.

TANERİ, Aydın; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üzerine İncelemeler Seçme Makaleler 2*, YKY, İstanbul, 2012, s. 25-27.

ZACHARİADOU, Elizabeth A.; "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt yay., 2. Baskı, İstanbul, 1997.

Beylikten Devlete: Orhan Gazi Devrinde Kurumlaşmanın Boyutları

Mehmet ÖZ *

Babası Osman'ın yaşlılığında beyliğin başına geçen Orhan, 1326'da Bursa'yı fethetti. Osman Bey zamanında, önce vesayet altındaki Selçuklular vasıtasıyla sonra da valileri aracılığıyla İlhanlılara tâbi bir beylik konumunda olan Osmanlılar, Bursa gibi önemli bir kentin fethinin ardından Anadolu'da İlhanlı hakimiyetinin önce fiilen iyice gevşemesi (1328) ve ardından son hükümdar Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle (1335) tamamen ortadan kalkması sayesinde bağımsızlıklarını perçinlediler.

Orhan Gazi döneminde İznik'in alınması, diğer beylikler aleyhine sınırların genişletilmesi, Bizans'ın ve Balkanlardaki devlet ve prensliklerin iç işlerine müdahale yoluyla Rumeli'ye geçiş ve Balkanlardaki sınırların genişletilmesi gibi siyasi gelişmelerin yanında devletin kurumlaşmasında atılan adımlar da çok dikkati çekicidir. Osmanlı topraklarında ilk medresenin açılmasında yaya ve müsellem teşkilatının kurulmasına, timar sistemi ve tahrir uygulamasından divanın ve bürokrasinin gelişmesine kadar bir dizi husus söz konudur. Ele geçirilen toprakların idari taksimatı ve bu çerçevede I. Murad'ın başa geçmesiyle Rumeli beylerbeyliğinin kurulması, Osmanlıların devlet teşkilatlanması ve yönetim anlayışı bakımından değerlendirilmeyi hak eden özelliklere sahiptir.

İlhak edilen beyliklerden veya Anadolu içlerinden gelen ulema ve ümeranın kurumlaşma sürecindeki katkı ve etkileri olmuştur. Anadolu Selçuklu devlet kurumlarının, İlhanlı devlet sisteminin Osmanlıların kurumlaşmasına katkıları ve yakın ilişkide bulunulan Bizans'ın bu kurumlaşma sürecindeki etkileri tartışılan konulardır. Osmanlıların uçtaki konumu, onların iç kesimlerden gelen ümera ve ulemadan yararlanmalarının yanında zaman içerisinde Bizans ve Balkan devletlerinden mühtedi veya devşirme devlet adamlarını da istihdam etmişlerdir. Uçların siyasi açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da geçişken ve hareketli yapısı Osmanlıları ve uçtaki diğer beylikleri etkileyen faktörlerin başında gelmiştir.

Alpler'in/Gaziler'in Uc Beyliğinden Devlete

Osman Gâzi ve arkadaşlarının Koyunhisarı muharebesi sonrasındaki faaliyetlerine baktığımızda İznik'in yanında Bursa ve İzmit gibi yörenin önemli kentlerinin çevrelenmesine yönelik bir strateji çerçevesinde hareket edildiği izlenimi doğmaktadır. Bunlardan Bursa, o zaman çevrenin ticarî ve sosyal bakımdan en büyük ve en gelişmiş şehri idi. Surları sağlam olduğundan önce çevresindeki kaleler zapt edilerek şehir abluka altına alındı.[1]

1321'de Bizans'ta iç savaş başlamış ve bu da Osman Bey'e daha rahat hareket etme imkânı vermiştir. Onun ölümünü müteakip beyliğin başına geçen oğlu Orhan Bursa'yı kuşatmış ve almıştır (1326); Orhan, daha sonra burasını başkenti haline getirdi. Osmanlı kaynaklarına göre, bu sırada Akçakoca ve Gazi Abdurrahman ise Kandıra ve Karamürsel'i ve Kartal civarındaki Aydos ve Samandıra kalelerini alarak sınırları İstanbul'a doğru genişlettiler. Gerçekten de Osman Gâzi'nin silah arkadaşlarından Akça Koca, Abdurrahman Gâzi, Konur Alp, Turgut Alp, Aykut Alp ve Samsa Çavuş kendilerine bağlı kuvvetlerle savaşlara katılmışlar ve Bizans topraklarının fethedilmesinde büyük rol oynamışlardır.[2]

* *Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mehoz@hacettepe.edu.tr*

1 Bu konuda bkz. Halil İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik (Nicae) Kuşatması ve Bafeus Savaşı", *Söğüt'ten İstanbul'a-Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, 3. Bs. (ilk basım 2000), s. 301-339.

2 Bkz. Halil İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481),* İSAM yayınları, İstanbul, 2010, s. 45 vd. Osmanlı kaynaklarında bu şahsiyetlerle ilgili anlatılara örnek olarak bkz. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman,* yay. Çiftçioğlu N. Atsız, *(Osmanlı Tarihleri I,* İstanbul, 1949'un içinde) s. 108-110. (Osman Gazi'nin Orhan Gazi'yi Akça Koca, Konur Alp, Gazi Rahman ve Köse Mihal ile Akyazı'ya göndermesi). Aynı vaka için keza bkz., Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485),* haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 58-59 (Osman'ın bu kişileri Orhan ile gazaya göndermesi anlatılıyor).

1324-1362 arasında hükümdarlık yapan ve Kanunî'den sonra tahtta en uzun süre kalan padişah olan Orhan Beğ/Gazi'nin bilinen eşleri Nilüfer Hatun, Asporçe ve Theodora'dır. Çocukları ise Süleyman Paşa ve Murad (Nilüfer Hatundan); İbrahim ve Fatma (Asporçe'den); Halil (Theodora'dan), Sultan bey, Kasım bey'dir.[3] Orhan Bey, babasından aldığı yöneticilik ve kumandanlığı başarıyla devam ettirir. Esasen o daha babasının sağlığında çeşitli seferlere katılmış ve babasının son yıllarında da beyliğin başına geçmiştir. Nitekim Osmanlı kaynakları da babasının hastalığından ve/veya sağlığında oğlunun şevketini görmek istemesinden dolayı yerini ona bıraktığını ifade ederler. Bu bağlamda dikkat çeken bir husus da kardeşi Alâeddin (Anonim ve Oruç gibi kaynaklarda Ali) Paşa'nın kendi tercihiyle devlet işlerinden çekilmesi ve beylikte hak iddia etmemesidir:

"*Orhan tamâm memleketleri mukarrer itdi, pâdişâh oldı. Karındaşı Ali Paşa'yı katına okudı. Ayıtdı: "İy karındaş, memleket bâbında ne dersin" dedi. Ali Paşa ayıtdı: "Memleket senün olsun. Bana beğlük gerekmez." diyü bi'l-külliye beğliği terk idüp kendü bir köşeyi ihtiyâr idüp oturdı. Ol zamanda kardaş kardaşa hürmet iderlerdi.".*

Yine Alaeddin/Ali Paşa'nın Orhan'a ak börk tavsiyesinden sonra Anonim yazarı şöyle der*: "Ol zamanda beğler karındaşlarıyla meşveret iderler, bir yere cem' olurlardı. Birbirin öldürmezlerdi, tâ Yıldırım Han zamanına değin. Kardaş kardaşı öldürmek Yıldırım han zamanından kaldı*".[4]

Beyliğin bu ilk dönemlerinde var olduğu anlaşılan *ülüş* anlayışının terk edilmesi süreci, kaynaklarda bu şekilde meşrulaştırılmaktadır. Osman ve Orhan devrinde aile mensuplarına bazı yerlerin tahsisi ve en büyük oğula en önemli ucun tahsisi uygulaması var iken I. Murad devrinde bu husus daha da belirginleşir ve oğulların sancak beyliği dışında hanedan mensuplarının ülke yönetiminde söz sahibi olması söz konusu olmaz. Nitekim I. Murad tahtta hak iddia eden kardeşlerini bertaraf eder.[5]

Burada, Osmanlı Beyliğinin kuruluş devrindeki niteliği ve devletleşme sürecinde rol oynayan etkenler üzerindeki tez ve tartışmalara ayrıntılı bir şekilde girmeksizin bu süreçte devletleşme/kurumlaşma bağlamında önemli gördüğümüz bazı belge, kitabe ve kaynaklardaki bilgilerin bir analizini yapmaya çalışacağız. Bilindiği üzere,Osmanlıların kuruluştan itibaren gaza idealini benimsedikleri ve devletin kuruluşunda gazanın muharrik güç olduğu görüşünü ileri süren Paul Wittek'in dönemin genel atmosferi dışında Osmanlılara dair iki temel kanıtından biri Bursa Şehadet Camii kitabesi, diğeri de Ahmedî'nin *İskendername* adlı eserinin sonundaki manzum Osmanlı tarihidir. Bu eser, bugün elimizde bulunan en eski Osmanlı tarihidir.

Orhan Gazi'den gaziler sultanı olarak bahseden meşhur kitabe Wittek'e göre çok önemli ve farklı mahiyettedir. Lowry ise bunun diğer beyliklerdeki benzerlerinden farkı olmadığı kanaatindedir. Şehâdet Camii duvarına sonradan konan 738 (1337) tarihli mescid kitâbesinde Orhan, "*el-emîrü'l-kebîri'l-muazzam el-mücâhid sultânü'l-guzât ... şücâü'd-dünyâ ve'd-dîn ... bahâdır-ı zamân Orhan b. Osman*" şeklinde anılmıştır. *Sultânü'l-a'zam* unvanını İlhanlı Ebû Said Bahadır'ın ölümünden (1335) önce hiçbir Türkmen beyi almaya cesaret edememişti. Bu kitabenin de gösterdiği gibi Orhan Bey *sultanü'l-guzat* ve *emirü'l-kebir* gibi unvanlarla anılmıştır. İbn Battuta onun *İhtiyaruddin* sanını kullandığını söylerse de gerek bu kitabede gerekse oğlu Süleyman Paşa için 1360'da tertip ettirdiği vakfiyede *Şücaeddin* sanını görmekteyiz.[6]

Osmanlıların "gaziler" olarak tarih sahnesinde yer aldığını vurgulayan ilk edebî kaynak olan İskendernâme'nin *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman* bölümünde, Bursa ve İznik'i almadan önce vefat eden Osman'ın yerine Orhan'ın başa geçişi ve Orhan'ın gazi karakteri şu şekilde vurgulanmaktadır[7]:

"*Ol ölücek aldı yerin Orhan/Ana dedi ehl-i keramet Ur, Han!*

Her yanadan yürüdüben bir çeri/Ruz u şeb târâc etdi kâfiri

Avrat oğlan bulduğun etdi esir/Kırdılar bâkî ne var yigid ü pîr

Kâfir üzre akdılar a'van-ı dîn [dinin yardımcıları]/ Andan etdiler gazâ adın akın

3 Bkz. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, c. I*, (İstanbul, 1957 (Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 68.

4 Necdet Öztürk (Haz.), *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 18. Krş. *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1288-1502]*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 17-18. Burada Ali Paşa'nın "Beğliği küllî terk idüp karındaşı Orhan"a ısmarladı"ğı ifade edildikten sonra ak börk hikayesine geçilir (bu mesele Hacı Bektaş'la ilişkilendirilir). O zamanda padişahların kardeşlerine danıştığı ve birbirlerini öldürmediğine dair cümleler Oruç'da da hemen hemen aynıdır (s. 18): *"Ve ol zamanda olan pâdişâhlar ve begler ve beg oğlanları uluca kardaşlarıyla bilece tanışık iderlerdi. Birbirine hürmet iderlerdi. Birbirini öldürmezlerdi, tâ Yıldırım Bâyezîd zamanına dek kardaş kardaşı öldürmek yogıdı, Yıldırım han zamânında oldı."*

5 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 27.Osmanlılarda şehzadelerin sancağa gönderilmesi ve genel olarak şehzadelik kurumu hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ Yay., Ankara, 2004. Eroğlu, aşağıda ele alınacak Orhan Gazi vakfiyesinde Osman'ın oğulları arasında Alaeddin'in isminin olmayışının, onun Orhan'ın başkanlığını kabul etmemiş olması ihtimalini kuvvetlendirdiğini ileri sürer (a.g.e., s. 60).

6 Bkz. Paul Wittek,*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, (Batı Dillerinde Osmanlı Tarihi kitabının içinde), çev. Güzin Yalter, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 18 ve dipnot 27. Wittek metindeki unvanları "Sultân ibn sultân el-Ghuzat, ghazi ibn el-ghazi, şüca' ed-devle ve'd-dîn*, merzbân *el-âfâk, pehlevân-i cihân Orhan bin Osman" olarak okumuştur. Lowry ise bunu şu şekilde tashih etmiştir: "al-amir al-kabir al-mu'azzam al-mujahid (fi sabîl Allah) sultan al-ghuzat, ghazi ibn al-ghazi, shuja al-dawla wa'l-din wa'l afak pahlavan al-zaman(?) Urkhan bin Uthman" Hetah W. Lowry, Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 38-39. Sultan unvanının tek başına kullanılmadığına dikkat çeken Lowry onun gerçek unvanının el-Emirü'l-kebir el-Muazzam el-Mücahid olduğunu belirtir(s.40).*

7 Ahmedî, *"Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman", yay. Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yayınevi (Osmanlı Tarihleri I), İstanbul, 1949, s. 9.*

Kâfiri karşu yerinden sürdiler/Küfrü yere sokuben yitirdüler

Her yanadan ilim ehli yetdiler/Din nedürür, şer'i takrir etdiler

...

Ol zamandan kim fariza oldı gazâ/Bari anlar bigi kim kıldı gazâ?"

Bu metinde, "Andan etdiler gaza adın akın" ifadesini Osmanlıların aslında gazi değil yağmacı akıncılar olduğu manasını çıkaran tarihçilere göre onlara gaza/gazilik yakıştıran Ahmedî'nin kendisidir.[8] Ne var ki, Türkçe kelimelerin böyle bağlamlarda kullanılmış olmasını gazilik kavramıyla çelişik görmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Uclarda aynı dönemde diğer beyliklerdeki manzara bunun bir göstergesidir.[9]

Belgeler ve Semboller

Osmanlı hükümdarları içinde ilk tuğra[10] sahibi hükümdar (ilk vesika 1324 Tarihli vakfiyede) Orhan Gazi'dir.[11] Dönemin diğer vakfiye veya temliknamelerinde aynı tuğra kullanılmıştır. Osman Gazi zamanında hutbe okunması, kadı konulması, kanun konulması gibi sembolik uygulamalar devletleşmesinin nüvesini teşkil etmiştir.[12] Orhan zamanında ise devlet belgelerinin ortaya çıktığını, bu belgelerde yer alan hususlardan da kurumlaşmanın çeşitli veçhelerini gözlemlediğimizi söylemek gerekir.

Orhan Bey'in Bursa'nın fethi üzerine 727 (1327) tarihinde İlhanlı sikkeleri tipinde gümüş sikke bastırdığı bilinmektedir. [13] Ona ait beş tip sikke tespit edilmiştir. Orhan'dan önce Osman Bey'in de adına sikke kestirdiğine dair 1970'lerden bugüne bazı tartışmalar vardır. Tespit edilen ilk sikkenin sıhhati tartışılmışsa da daha sonra Osman adına başka sikkelerin de varlığı o dönemde bağlı beylerin de sikke kestirebildiği gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde çok da şaşırtıcı sayılmamalıdır.[14]

Osman Gazi'nin beyliği Orhan'a devrettiği ve Orhan'ın Bey olduğu döneme ait Osmanlılardan kalma orijinal tek bir belge vardır: 1324 tarihli Orhan Gazi Vakfiyesi (724 rebiülevvel ortalar/ Mart 1324). Bu vakfiye, beyliğin o dönemdeki kurumlaşma düzeyini göstermesi bakımından ilginçtir. Farsça kaleme alınan vakfiyede söz konusu vakfın mütevellisi olarak Orhan Bey'in bir azatlı kölesi (Şerefeddin Mukbil) görevlendirilmiştir. Orhan'ın unvanı Şücaeddin, babası Osman'ınki *Fahreddin* olarak zikredilir. Bütün özellikleri ile bu vakfiye Selçuklu geleneğini tevarüs eden bir beylik yönetimine işaret eder. Ayrıca Osman ve Orhan'ın kendilerini takdimde ve yönetimlerini tanımlamada "din"e atfettikleri önem de belirgindir.

Bu belgenin konusu,Orhan'ın Mekece'de kurduğu hankâhın mütevelliliğine, âzat edilmiş kullarından hadım Şerefeddin Mukbil'i tayin edilmesidir.Burada Orhan Gazi, Mekece nahiyesinin gelirlerinin oradaki hankâhta misafir olarak gelip geçenleri, garipleri, miskinleri, dervişleri, ehl-i ilmi barındırmak ve yedirip içirmek üzere tahsis ettiğini ve bu işle de azatlı kölesi Tavaşi Şerefeddin Mukbil'i mütevelli tayin ettiğini bildirir. Çocuklarının ve varislerinin burada hiçbir hakkı olmadığını da vurgulayan Orhan Bey, vakıf yöneticisinin de hasılattan öşür almasını şart olarak koyar.[15]

Orhan Gazi dönemine ait önemli bir diğer belge de 1348 tarihli temliknamedir. Orijinal olmayıp asıl belgenin sonradan yapılmış bir kopyası olması kuvvetle muhtemel olan 749 Rebîülâhir sonları (Temmuz 1348) bu belgede Orhan'ın "zaîm" (komutan) Ferzende'ye Pambucak deresini temlik ettiği yazılıdır.[16]Belgede ilkin Orhan'ın,

8 Bir örnek olarak bkz. Colin Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde Düstur ve Düzmece", çev. Fatma Acun, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, 3. Bs., s. 299.*

9 Bu konuda bkz. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul, 2001(özellikle bkz. "Gazaya dair...", s. 75-85).

10 Tuğra dönemin hâkimiyet sembollerindendir. Bu konuda genel bilgi için bkz. M. Uğur Derman,"Tuğra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 41, İstanbul, 2012, s. 336-339.*

11 Bu vakfiye İ. H. Uzunçarşılı tarafından yayınlanmış ("Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten, sayı 19 (1941), yeniden basımı: aynı yazar, Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2012, s. 37-47) ve literatürde Osmanlı Devletinin kurumlaşması bağlamında çokça tartışılmıştır.*

12 Kadı konulması, pazar kurulması ve kanun konulmasına dair kroniklerdeki anekdotlar aslında bağımsız bir beyliğin ortaya çıkış sürecinin sembollerinin vurgulanmasıdır. Bunların tarihî gerçekler olup olmaması bir yana bir "otorite"nin kurumlaştığını ifade etmek üzere nakledildikleri açıktır. Bkz. Âşıkpaşaoğlu, s. 103 (hutbe okunması), s. 104 (kadı tayini, pazar kurulması, kanun konulması vb.), s. 105 (idari bölgelere yönetici tayini vb.)

13 İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu tarih ve İlk Sikkesi", *TTK Belleten,* IX/34 [1945], s. 207-211 (Yeniden basımı, aynı yazar, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler, 2, s. 33-36.*)

14 Bu konudaki tartışmalar ve Osman'ın sikkeleri için bkz. Şevki Nezihi Aykut, "Osman Gazi'nin Sikkeleri", *Abdülkadir Özcan'a Armağan- Tarihin Peşinde Bir Ömür, haz. H. Alan-Ö. İşbilir- Z. Aycibin-M. Ali Kılıç, Kronik, İstanbul, 2018, s.495-500.*

15 Belgede Osman ailesi fertleri şunlardır: Çoban bin Osman, Melik bin Osman, Hamid bin Osman, Bazarlu bin Osman, Fatıma Hatun binti Osman, Mal Hatun binti Ömer Bey, Melek binti el-Melik, Efendi binti Akbaşlu. Osman Bey oğlu Alaeddin veya Ali Paşa'nın bu listede olmayışı tuhaftır. Uzunçarşılı Pazarlu'nun isim, Alaeddin'in lakap olması ihtimalini öne sürer. Şahitler arasında ise Orhan'ın oğullarından Sultan, Süleyman ve İbrahim bulunmaktadır. Henüz doğmamış olan Halil, Murad ve Kasım'ın burada olmaması normaldir, Sultan muhtemelen daha sonra hayatını kaybetmiştir. İbrahim Asporçe Hatun'un oğludur ve onun 1323 tarihli vakfiyesinde mütevellidir ve 1348 tarihli temliknamede de adı geçer: Uzunçarşılı, a.g.m.

16 Bu belge İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayımlanmış ("Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Belleten, III/9 (1959), s. 99-106, yeniden basımı, aynı yazar, Seçme makaleler 2, 25-36)* ve özgün olup olmadığı, metnin içeriğindeki hususların tam olarak ne anlama geldiği hususlarında tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaları ele alan ve burada geçen kayıtlar ile ilgili olarak muahhar arşiv kaynaklarındaki atıflarla birlikte ele alan Feridun M. Emecen, Osmanlı tarihine ait bu ilk Türkçe belgenin, II. Bayezid devrinde, bir sınır meselesinin halli için, orijinalinden yapılmış bir kopya olduğu kanaatindedir: Emecen, *İlk Osmanlılar...*("Orhan Bey'in 1348 tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler" makalesi), s. 187-207

Ferzende tarafından armağan verilen oğulları Süleyman Paşa, Murad Bey, Halil Bey, İbrâhim Bey sırayla sayılır; Vezir Hacı Paşa'ya at ile vezirlik kırmızı kemha bağışlanmıştır. Şahitler sırasıyla başta Sinâneddin Fakih, Hacı Paşa, Timur Boğa, Yûsuf, Nusret Bey, Bahadır ve Taştimur Ağa'dır (Taştimur Ağa şüphesiz Aykut Alp oğlu Emîr Ali oğlu ünlü Kara Timurtaş'tır). Kendisine Pambucak deresi temlik edilen Ferzende önemli bir kumandan olmalıdır. Bu temlikin 1337'de İzmit fethinden sonra yapılmış olması dikkat çekicidir.[17]

Oğlu Süleyman Paşa'nın[18] vefatından sonra İznik'te Hacı Karaoğlan diye bilinen Osman bin Yusuf Zaviyesi için düzenlediği 1360 tarihli Arapça vakfiye Orhan Gazi döneminin önemli belgelerinden biridir. Bu vakfiyede *Şücadü'd-devle ve'd-Din* Orhan Bey'in babası Osman Bey ve dedesi Ertuğrul'un adı zikredilmiştir.[19]

Orhan Gazi 1329 Pelekanon savaşından sonra Gebze'de bir külliye kurmuş olup cami ve hamamı günümüze ulaşmıştır. Sofya Millî Kütüphanesi'nde bulunan Orhan'ın vakıfları defterindeki kayıtlar ise Bursa Hisar Medresesi, Bursa imaret ve medresesi için vakıflarını içerir.[20] Bütün bu vakfiyeler ve kurulan vakıflar kurumlaşmanın sosyal ve dinî boyutlarının yanında bürokratik yönünü de ortaya koymaktadır.

İdare ve Ordu

Orhan Bey döneminde vezirlik ve bürokrasi konusundaki veriler elbette ki bazı tartışmaları beraberinde getirir ama devlet bürokrasisinin oluştuğu açıktır. Orhan'ın vezirleri şu kişilerdir: Ulemadan Kemaleddin oğlu Alaeddin Paşa (1327-1337); Mahmut oğlu Ahmed Paşa (1339-1348), Hacı Paşa (1348), Sinaneddin Yusuf Paşa (1348). Osmanlılarda, Edebâli'den itibaren beyliğin idaresini çoğu fakih, ulemâdan kişiler kurmuş ve yürütmüştür.[21]Âşıkpaşazade ve Neşrî'deki bir kayda göre Divan'da burma dülbend takılması Orhan zamanında hâdis olmuştur. Divana gelen beğler burma dülbend giyerdi.[22] Bu da resmi toplantılardaki protokol ve giyim-kuşamın tertip edildiğinin bir göstergesidir.

Orhan Gazi devrinde askerî teşkilâtın yeni bir düzenlemesinin yapılmış olduğu açıktır. Beyliklerde, Türkmenler arasında gazâ akınlarına katılan yayalar okçulukta üstün beceri kazanmış özel bir savaşçı grubu oluşturur, bunlar sıradan halktan kızıl börk ile ayırt edilirdi. *Düstûrnâme*'de Umur Gazi'nin deniz seferlerine iştirak eden savaşçıların kızıl börk giymiş Türkmen askeri olduğu belirtilmiştir. Bunlar atlı ve yaya olabilirdi. Sefer ilânı üzerine beyin bayrağı altında toplanırlardı. Buna "ilden yaya çıkarma" denirdi. Orhan Gazi, Vezir Alâeddin Paşa'nın sözüyle beyin maiyetinde sürekli hizmet gören hassa yaya askerini teşkil etti.[23]

Âşıkpaşazade ve Neşrî'de "ilden yaya yazmak" ve "ak börk-kızıl börk" meselesi aşağı yukarı aynı şekilde anlatılır. Orhan Gazi'ye kardeşi Ali Paşa [Neşrî, burada Alaeddin yerine Ali diyor]padişah olduğunu, askerinin arttığını, onları diğer beylerin askerlerinden ayırmak için bir işaret koyması gerektiğini söyler. Orhan onun teklifini sorunca o da "Etraftaki beylerin börkleri kırmızıdır. Senin has kullarının börkleri ak olsun" der, Orhan da Bilecik'te ak börk büktürüpönce kendisi giyer, sonra da askerilerine giydirir.Orhan askerinin çoğalmasını ister, kardeşine danışır, o da "Anı kadıya tanışmak gerek" der. Bilecik Kadısı Hayrettin (ki Osman zamanında kadı idi, Orhan ona önce İznik sonra Bursa kadılığını verdi; daha sonra Murad zamanında kadıasker ve vezir oldu)'e danıştı. O da "ilden yaya yazıp çıkarmak gerek" dedi. Çok rağbet oldu, hatta bazıları kadıya yaya yazılmak için rüşvet verdi("*Ol vakıt adamlarun çoğu kadıya rişvet iletdi kim beni yaya yazdurun deyü.". Bunlara da ak börk giydirildi.*[24]

Bu konuda Oruç Beğ Tarihi ve Anonim Tevârih anlatısında bazı farklar vardır.

"*Orhan Gazi tamam memlekette istiklali padişah oldu. Ali Paşa kim vardur karındaşı idi. Begliği küllî terk idüp karındaşı Orhan'a ısmarladı. Kendisi derviş olup meşayih yolunu dutmuş idi. Bir gün Ali Paşa karındaşı Orhan'a didi ki, "İy karındaş! Şimden girü leşkerün ziyade oldu. İslam leşkeri arttı. Muhammed dini şevket dutup günden güne ziyâde oldu. İmdi sen dahi âlemde bir nişan ko. Bir resm ki anunla anılasun." didi. Orhan Gazi eyitdi: "İye karındaş! Sen ne dirsen eyle olsun" didi. Ali Paşa eyitdi: "İy karındaş! Kamu leşkerün kızıl börk geysünler, sen ak börk geygil, ve sana ta'alluk olan dahi ak börk geysünler. Bu dahı âlemde bir nişân olsun" didi. Orhan Gâzi bu sözi kabul idüp âdem gönderip Amasiyye'de Hacı Bekdaş el-Horasanî'den icazet alup, ak*

17 Halil İnalcık, "Orhan", *TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, c. 33, s. 385 (Yeniden Basımı: aynı yazar, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 76.)

18 Süleyman Paşa için bkz. Enver Konukçu, "Orhan Gazi'nin Şehit Oğlu Süleyman Paşa", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu 8-9 Nisan 2011-Orhan Gazi ve Dönemi, ed. İsmail Selimoğlu, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2011, s.123-157.*

19 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten,* sayı 107, 1963 (Yeniden Basımı: aynı yazar, *Seçme makaleler 2, s. 49-62.*

20 İnalcık, "Orhan" maddesi.

21 Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, c. I, s. 68; İnalcık, "Orhan" maddesi, s. 383. Cezar, Orhan oğlu Süleyman Paşa'yı da vezirler arasında sayar.*

22 Enük yaya anekdotu vesilesiyle değinilir. Âşıkpaşaoğlu, s. 118 ("*Ve dahı burma dülbend Orhan zamanında tasnif olundı. Divâna gelecek beglerün burma dülbendi olmasa ta'yib ederler idi kim "Divâna geldün. Kanı burma dülnendün?" derler idi.),Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485), haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul 2008, s. 74. ("Ve dahı burma mu'akkad dülbend Orhan zamanında hâdis olmışdur. Divâna gelicek beğlerün burma dülbendi olmaa teşnî" iderlerdi".)*

23 İnalcık, "Orhan" maddesi, s.383-384.

24 Neşrî (Öztürk neşri), s. 73-74; Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s.117-118.

börk getürdüp evveş kendü giydi. Andan sonra kendüye taalluk olan kimselere geydürdi. Ak börk geymek ol zamandan berü kaldı."[25]

Burada görüldüğü üzere Oruç Beğ Hacı Bektaş-ı Veli'yi devreye sokarak dinî kutsamayı gündeme getirir. Yine, Anonim'de Ali Paşa'nın "bir köşeyi ihtiyar etti"ği yazılıyken Oruç onun derviş olduğunu ileri sürmüştür. Anonim'de Hacı Bektaş'tan icazet konusu şöyledir: "*Orhan Gazi vardı. Hacı Bektaş-ı Sultan oğlundan[bazı nüshalarda Hacı Bektaş hünkârdan] dest-i tevbe idüp ak börk geydi. Ve yeniçeri ak börk geymek ol zamandan kaldı.*"

Burada Oruç-Anonim anlatısında Hacı Bektaş'ın adının geçmesi sorunludur. Anonim'in bazı nüshalarında Hacı Bektaş'ın kendisi değil oğlunun geçmesi kronolojiye uygundur.[26]Bu durumun farkında olan Âşıkpaşazâde Hacı Bektaş'a atfedilenlerin doğru olmadığını çünkü Osmanlı beylerinden önce vefat ettiğini açıkça yazmıştır[27]. Ancak Âşıkpaşazâde'nin Hacı Bektaş ile ilgili olumsuz duygularını gerekçe gösteren Palmer aslında ak börk meselesinde Hacı Bektaş soyundan gelenlerin oynadığı rolün tarihî gerçeğe uygun olabileceği kanaatindedir.[28]

Ak börk giyilmesi dolayısıyla bazen Yeniçerilerle karıştırılsa da esas itibariyle burada söz konusu olan Orhan'ın askerlerine ak börk giydirilmesi ve hükümdarlığı sırasında Anadolu'dan yaya askeri toplanmasıdır. Nitekim "Anadolu'da yaya askeri yazılmasının Orhan zamanından kaldığı" da bu kaynaklarda yazılıdır.[29]Anonim-Oruç'da ak börk giyilmesi bahsinde, o dönemde meşveret edildiği, kardeş kardeşi öldürmediği, kardeşin kardeşi öldürmesinin Yıldırım Bayezid zamanından kaldığı belirtildikten sonra "ve Anatolı'da yaya yazmak Orhan zamanından kaldı" denir. I. Murad devrinde Çandarlı Halil ile Karamanlı Kara Rüstem'in dahliyle yeniçeriliğin kuruluşu anlatılırken Oruç'da yeniçerilerin de ak börk giydirildiği yazılıdır.[30]

Timar ve Taşra

Müslüman Türkler'de timar kelimesi "bakım" anlamında kullanılırdı. Osmanlı tımarının Selçuklu ikta sistemine dayanmakla birlikte kendine özgü nitelikleri de vardır ve bunlar kuruluş döneminden itibaren belirir.[31]Anonim *Tevârîh-i Âl-i* Osmân'da ve diğer kroniklerde Osman Gazi zamanından başlayarak Osmanlı beylerinin askere timar verdiği belirtilir. Mesela, Turgut Alp'e verilen İnegöl bölgesi Turgut-ili diye adlandırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Âşıkpaşazâde "yurtluk" olarak verilen toprakları, kendi zamanının terimini kullanarak timar adıyla anmaktadır. Yurtluklar babadan oğula irsîdir; XV. yüzyılda Rumeli uç sancaklarında uc beyine verilen topraklar irsî yurtluklardır, babadan oğula geçer, feodal bir karakter taşır. Öyle anlaşılıyor ki, Osman döneminin yurtluk yöntemi, Orhan-Murad dönemlerinde tipik Osmanlı timar sistemine doğru bir gelişme göstermiştir.[32] Tahrir defterlerindeki kayıtlarda, geriye doğru yapılan atıflardan Orhan Gazi devrine ulaşan timar tevcihleri tespit edilmiştir.[33]

I. Murad devrinden kalmakla birlikte Orhan dönemine uzanan bir belge, Mount Athos St Paul (Pavlus) Manastırı arşivinde bulunmaktadır. Bu *biti*'de I. Murad babası Orhan'ın bitisini yenilemiştir. 1979'da müteveffa Vanco Boskov tarafından yayınlanmış olan I. Murad'ın bu belgesi daha önce babasının verdiği bir belgenin onaylanması/yenilenmesidir. Belgede Chaldikidi (Halkidiki)yarımadasına yakın iki köyün Sampias adlı bir Sırp soyluya timar olarak bahşedildiği teyit edilmektedir. Belgede Murad babasından "merhum gazi babam" diye söz eder.[34]

---

25 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512),(Öztürk neşri) s. 18. Krş. Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1288-1502], (Öztürk neşri)s. 17-18.*

26 Öztürk neşrinde(s.18) "Hacı Bektaş-ı Sultan oğlundan" ibaresi geçer; dipnotta ise bir nüshada "Hacı Bektaş hünkârdan" "dest-i tevbe" edildiği yazılıdır. Giese neşrinde (Azamat, s. 16) de bu ikincisi (Hacı Bektaş Hünkârdan) vardır.

27 Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s. 237-238: "*Sual: Bu Bektaşılar eyidürler kim Yeniçerilerün başındaki tac Hacı bektaşundur derler. Cevab: Yalandur! Ve bu börk hod Bilecükde Orhan zamanında zahir oldu. Yukaru bâbda beyan edüb dururın. Ve illâ Bektaşılar geymeğe sebeb: Abdal Musa Orhan zamanında gazâya geldi. Ve bu Yeniçerinün arasında bile [birlikte] yüridi. Ve bir Yeniçeriden bir eski börk diledi. Ve Yeniçeri üsküfini çıkardı. Bunun başına geydürdi. Abdal Musa vilâyetine geldi ol börk başında. Sordılar kim: "Bu başundaki nedür?" Ol eyitdi: "Buna elif derler" dedi. Vallahi bunlarun taclarınun hakîkatı budur."*

28 J.A.B. Palmer, "Yeniçerilerin Kökeni", Söğüt'ten İstanbul'a [orijinali 1952-3'de yayınlanmıştır], s. 485-487.

29 Yaya teşkilatı hakkında bkz. Feridun Emecen, "Yaya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c 43, İstanbul, 2013, s. 354-356. Osmanlıların 1329 Pelekanon Savaşında yaya askerlerinin olduğuna dikkati çeken Emecen, muahhar kaynakların kendi devirlerindeki teşkilatı geçmişle karıştırmasının söz konusu olabileceğine dikkat çeker: ".Burada muhtemelen timar sisteminin ortaya çıkışı ve teşkilâtlanmasıyla yaya birliklerinin teşekkülü konusu oluşum süreçlerine dikkat edilmeden birbirine karıştırılmıştır. Ayrıca kaynaklar, yeniçeri teşkilâtının kuruluşunu aynı temele oturtup durumu daha da karmaşık hale getirmiştir."(aynı yer).

30 Anonim TAO (Öztürk neşri , s. 18, Giese-Azamat neşri, s.17); Oruç Beğ (Öztük neşri, s. 18). Daha sonra, I. Murad devrinde Çandarlı Halil ile Kara Rüstem'in yeniçeriliğin ihdası anlatılırken yeniçerilere ak börk giydirildiği belirtilir. Esirlerden devşirilen oğlanlar Anadolu'da "*Türk kavmineü-leşdürdiler, çift sürdürdiler. Hem Türkçe öğrenürler. Üç dört yıl Türkçe dahı öğreñdükden sonra getürüp kapuda yeniçeri eylediler. Bu veçhile oğlanlar cem' idüp getürüp kapuda ak börk geydürdiler. Adını yeniçeri kodılar." (Oruç Beğ, s. 25; Anonim'de yeniçerilere ak börk giydirildiği ibaresi yoktur: "kapuya getürüp bu oğlanları taşra illere ve Türklere verdiler. Türkçe öğrensin didiler. Andan Anatolı'ya bu oğlanları gönderdiler. Türkler bu oğlanlara çift sürdiler kullandılar. Birkaç yıldan sonra getürüp kapuda yeniçeri eylediler. Ve hem adını yeniçeri kodılar.*"(Öztürk neşri, s. 28-29; Giese-Azamat neşri, s. 25)

31 Bu konuda genel olarak bkz. Ö. L. Barkan, "Timar", *MEB İslam Ansiklopedisi, c. 12, s.286-333; Halil İnalcık, "Timar", TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, 2012, s. 168-173; Nicoara Beldiceanu, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Tımar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985.

32 İnalcık, "Orhan" , s. 384.

33 Mesela bkz. Beldiceanu, a.g.e., s. 16-18 (Ankara Sancağının 1462-63 tahririne ait MM 9'da Süleyman oğlu Mehmed'in timarını oluşturan Torbalı köyü Orhan Gazi döneminde tevcih edilmiş ve bu tevcih I. Bayezid döneminde Mahmud ve Balaban adlı kişilerin adına yenilenmiştir).

34 Elizabeth Zacharioadu, "Murad I Referring to His Father "*Merhum Gazi Babam*", *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu 8-9 Nisan 2011-Orhan Gazi ve Dönemi*, ed. İsmail Selimoğlu, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2011, s. 18-22.

Orhan Gazi devrindeki idarî taksimata dair kroniklerde verilen bilgiler aile mensupları ve yoldaşların birlikte yönettiği bir ülke görüntüsü arz eder. Neşrî'de İznik'in fethi sonrası ülke yönetimi özetle şu şekilde anlatılır: Bir ulu kilise Cuma mescidi, bir manastır medrese yapılır. Yenişehir kapısının olduğu yerde imaret yaptı. Medreseyi Davud-ı Kayseri'ye verdi. İznikmid'i oğlu Süleyman Paşa'ya verip (1329'dan sonra) Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etmişti. İznik alınınca Bursa'yı oğlu Murad Han Gazi'ye verip adını Bey sancağı koydu. Karacahisar'ı amcası oğlu Gündüz'e verdi. Karasi vilayeti alınınca Süleyman Paşa oranın idarecisi oldu.[35] Daha sonra Rumeli'ye geçince orayı yönetti. Hacı İlbeğ ve Gazi Evrenuz da Rumeli'nde fetihler yaptılar.

Burada ilmî faaliyetler ve devletin ihtiyaç duyduğu insan gücünün yetiştirilmesi açısından Osmanlı topraklarındaki ilk medresenin açılması önemlidir. Ülke yönetiminde ise Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa öne çıkar. Rumeli'de ise oranın fethinde rol oynayan beylerin ve onların soyundan gelenlerin etkisi sonraki dönemlerde de devam edecektir.

Sonuç

Sonuç olarak denilebilir ki, Orhan Gazi'nin hükümdarlığı döneminde İlhanlı egemenliğinin zayıflaması ve neticede ortadan kalkması, Bizans ile ilişkiler(kâh rekabet kâh ittifak), Karesi Beylerinin Osmanlı hizmetine girişi gibi gelişmeler Osmanlı beyliğinin teşkilatlanmasının yönünü ve muhtevasını etkilemiştir. Timar sistemi şekillenmeye başladı; yaya ve müsellem ordusu kuruldu; vezirlik kurumu ortaya çıktı; bürokrasi gelişmeye başladı (Arapça, Farsça ve Türkçe belgeler bunun göstergeleridir). Toplumun ve devletin ihtiyacı için medreselere önem verildi, vakıf kurumu geliştirildi. Kısacası Osman bin Ertuğrul'un "şeci"oğlu Orhan Gazi, gazilerin temellerini attığı beyliği askeri ve siyasi açılardan olduğu kadar teşkilat ve kurumlar açısından da geliştirmiştir.

35 Neşrî (Öztürk neşri), s. 76. Krş. Âşıkpaşaoğlu (Atsız neşri), s.119-120.

Osmanlılarda Orhan Bey Dönemi Kurumsallaşma Çabaları: Beylikten Devlete Dönüşüm

Yunus İNCE *

Giriş

Devlet kavramının birçok tanımı yapılabilir. Tüm bu tanımlar neticede ne kadar geniş ve kapsayıcı olursa olsun eksik kalmaya mahkumdur. Zira beşeri bir siyasi örgütlenmeyi ifade etmesi bakımından devlet, tanımlanması oldukça zor bir kavramdır. Biz burada birkaç tanımla iktifa edeceğiz."*Devlet, siyasî idarî örgütlenmenin ve gücün en üst düzeyde kurumsallaşması olarak tanımlanabilir*"[1] Ayrıca "*devlet belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlıktır.*"[2] Yine bir başka tanıma göre; "*devlet bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliğidir. Bu durumda devlet dört ögeden oluşur. Topluluk (Millet). Ülke. Devlet kudreti (Egemenlik) ve Politik örgütlenme.*"[3] Görüleceği üzere tüm tanımlarda devletin politik bir örgütlenme olduğuna değinilmiştir. Devletin dört öğesini Osmanlı tarihinde arayarak siyasî örgütlenmenin ne zaman devlet haline geldiği anlaşılabilir.

Osmanlıların ilk beyi Ertuğrul Bey'in bir boy beyi olduğu bilinmektedir. Bu boy, öncelikle beyliğe, daha sonra da devlete dönüşecek siyasi yapının istikbaldeki reayasının çekirdeği olacak bir nüfusu oluşturacaktır. Devletin diğer unsurları, ülke, egemenlik ve politik örgütlenme zaman içerisinde tedricen gelişen bir süreç sonunda temin edilebilmiştir. Bu sürecin gelişiminde yaşam tarzındaki değişim ve nüfus miktarının artması etkili olmuştur. Ertuğrul Bey'in yönetimindeki nüfus konar-göçer tarzda bir yaşam sürdüren insanlardan müteşekkildi. Öyle anlaşılmakta ki; bu yaşam tarzı Osman Bey'in ilk dönemlerinde de sürdürüldü. Âşıkpaşazâde tarihinde bu hususa dair anlatılan bir hadise Osmanlıların şehirleşme ve devletleşme aşamalarını göstermesi bakımından ilginçtir. Osman Bey zamanında beylik mensupları yazın yaylağa çıkarken beraberlerinde götüremeyecekleri ağırlıklarını Bilecik tekfuruna emanet olarak vermekteydi. Yaylaktan dönüşte de emaneti muhafaza etmesi karşılığında tekfura peynir, halı, kilim, kuzu gibi yaşam tarzlarına uygun hediyeler verirlerdi. Osman Bey'in beyliğinin başlarında yaylağa çıkmaya dair verilen bu bilgi ilgili kaynakta yalnızca bir kez geçer.[4] Bu anlamda daha Osman Bey zamanında konar-göçer yaşam şeklinin terk edilmeye başlandığı görülür. Nitekim Âşıkpaşazâde eserinde bu hususta önemli bilgiler verir: Karacahisar alındığında Germiyanoğulları topraklarından gelenler başta olmak üzere diğer Anadolu topraklarından gelen birçok insanın Karacahisar'daki boş kalmış evlere yerleştirildiğini ve Karacahisar'ın fethinden sonra Cuma Namazı kılınıp pazar kurulduğuna değinmektedir.[5] Osmanlı Devleti'nde şehrin "*Cum'a kılınur bâzârı durur*"[6] yerdir şeklinde ifade edildiği düşünülürse, şehirleşme çabalarının Osman Bey zamanında başladığı ifade edilebilir. Osman Bey zamanına dair aktarılan bilgilerden siyasi yapının bir boy teşkilatından beyliğe doğru evirildiği müşahede edilir.

Şehirleşme Çabaları ve Nüfus Artışı

Orhan Bey zamanına gelindiğinde ise beylik mensuplarına dair verilen bilgilerde yaylağa çıkıldığından bahsedilmediği gibi doğudan gelen birçok konar-göçer gurubun Rumeli topraklarında iskân edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.[7] Osman Bey zamanında küçük bir bölgeyle sınırlı olan beylik sınırları, Orhan Bey zamanın-

* *Dr. Öğrt. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunusince@yandex.com*

1 Durmuş Hocaoğlu, "Türk Siyaset Geleneğinde "Devlet"in Aşırı Taziminin ve "Devlet Baba" Kavramının Tarihsel arka - Planına Dair", *Yeni Türkiye, Liberalizm Özel Sayısı*, 25, Ankara 1999, s. 236.

2 Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 4-5.

3 Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81.

4 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10, 19, 23.

5 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 28-31.

6 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı-Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 94.

7 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 28, 68.

da gittikçe genişlemiştir. Nitekim İbn Battuta Osmanlı topraklarına geldiğinde karşılaştığı tabloyu şu şekilde özetler:

"*Bursa sultanı İhtiyâruddîn Urhân Bek'tir. Urhân, Sultan Osmancûk'un oğludur. ...Bu sultan, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğüdür. Onun kaleleri yüze yakındır. Vaktinin büyük kısmını buraları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksikleri tamamlamakla uğraşır. Anlatılanlara göre hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kâfirlerle savaşır, onları kuşatırmış!*"[8]

İbn Battuta tarafından verilen bu bilgiler; kuvvetli bir orduya sahip, yerleşik bir yaşam anlayışını benimsemiş, topraklarını genişletmek için Bizans topraklarına akınlar düzenleyen bir bey portresi sunar. Benzer ifadeler el-Ömerî tarafından tekrarlanır:[9]

"*Orhan b. Osman'ın beyliği: Yirmibeşbin atlı savaşçısı vardır. Burası Konstantiniyye Körfezi'ne sınırdaştır ve o bu şehrin hükümdarıyla sürekli savaş halindedir. Bu çarpışmaların çoğu Türk prensin lehine sonuçlanır ve bu yüzden Grekler için en tehlikeli kişidir. Grek hükümdarı her ay haraç göndermek suretiyle onun dostluğunu satın almaya çalışır. (Orhan) bir defasında denizi geçerek Hıristiyanların topraklarına saldırdı; yakıp yıktı ve köylülere hiç dokunmadan patriklerini esir aldı, oluk gibi kan akıttı ve zafer kılıçlarını düşmanlarına çaldı. Allah onu daim muzaffer, kâfirleri de münhezim eylesin... Beyliğin sahibinin elli kasabası vardır, fakat kalelerinin sayısı bundan fazladır. Ordusu yaklaşık 40 bin atlıdır. Piyadeleri ise toplandığı zaman sayılamayacak kadar kalabalıktır. Fakat söylendiğine göre askerleri ve göründüğü kadar haşmetli ve heybetli değildir. Bu ülkenin beyi komşuları ile barış içinde geçinmekten ve kendisine yardım edene yardımcı olmaktan hoşlanır. Ancak, girdiği savaşlarda kâh gâlip kâh mağlup olmakla birlikte savaşların çoğunda hasımlarının burunlarını yere sürtmede kararlı ve azimlidir. Atlarının üzerindeki bileğine sağlam ruhları avlarlar.*"

Görüleceği üzere el-Ömerî'nin ifadeleri de İbn Battuta'nın verdiği bilgileri destekler niteliktedir. el-Ömerî, Orhan Bey'i zamanında yirmi beş bin/kırk bin atlı savaşçıya sahip, elliden fazla şehre ve bundan çok daha fazla kaleye sahip bir hükümdar olarak anar. Bahsi geçen veriler Orhan Bey zamanında şehirli ve örgütlü yapıya sahip bir siyasî yapıya işaret eder. Döneme dair diğer kaynaklarda geçen verilerle birlikte değerlendirildiğinde bu bilgilerin işaret ettiği yapının devlet olması gerekir. Orhan Bey döneminde devletleşme adına bir dizi adım atılmıştır. Bu adımların başında devletin üzerine inşa edileceği toprakların genişletilmesi gelmektedir. Osman Bey zamanında Yenişehir, Karacahisar ve İnönü üçgeninde bir toprağa sahip olan Osmanlıların ilk merkezleri Yenişehir olmuştur. Sonraki dönemde Eskişehir, Karacahisar, Seyyidgazi, İnönü ve Günyüzü'nü içine alan Sultanönü (Sultanöyüğü) en önemli idari birim haline gelmiştir. Sultanönü adı dahi ilk dönemde sahip olunan toprağın miktarı ve bu toprağa bağlı olarak oluşturulan idari birimin genişliği hakkında bilgi verir niteliktedir. Sonraki dönemde Bursa'nın fethiyle Osmanlılar idare merkezlerini buraya taşıdılar. Orhan Bey zamanında İznik'in alınmasıyla idare merkezi İznik'e taşınmıştır. Orhan Bey, İznik'te kendisi otururmuş eski idare merkezi Bursa'yı oğlu Murad'a vermiştir.[10] Yine onun zamanında eski dönemin önemli şehirleri olan Sultanönü, İzmit, Bursa, Gelibolu, Eskişehir, Bolu, Balıkesir, Bursa gibi bazı şehirlerin Osmanlı şehzadeleri tarafından yönetilmeye başlandığı görülür.[11] Bu durum bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Zira artık topraklar bir beyin, tek başına yönetemeyeceği kadar genişlemeye başlamıştır. Dolayısıyla önceleri sancakların yönetimi için şehzadeler yeterliyken, daha sonraki fetihlerle yeni topraklar kazanılınca, I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinde önce Rumeli beylerbeyliği, daha sonra da Anadolu beylerbeyliği kurulması gerekmiştir. İlk Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa olurken, Timurtaş Paşa da ilk Anadolu Beylerbeyi tayin edilmiştir.[12]

Kurumsallaşma Çabaları ve Örgütlü Devlet Yapısının Tesisi Yönünde Atılan Adımlar

Görüleceği üzere devlet sınırlarının genişlemesi daha gelişmiş bir bürokratik yapıyı mecburi kılmıştır. Sahip olunan toprağın genişlemesi, nüfus artışını, bu da daha fazla insani ilişkiyi düzenleyebilecek bir hukuk sistemini ve tüm bu işleyişi yürütecek kurumların/görevlerin ihdasını gerektirmiştir. Osmanlı Devletinde ilk kadı ataması Osman Bey zamanında yapılmıştır. Çandarlı Karaca Halil önce Bilecik'e ardından İznik'e daha sonra da Bursa'ya kadı tayin edilmiştir.[13] Yerel yönetici tayinlerinden sonra ilk defa Orhan Bey zamanında devlet merkezindeki işleri yönetmek adına vezirlik görevi ihdas edilmiştir. İlk olarak vezir tayin edilen kişi Alaaddin

8 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr/İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 297.

9 ŞihabeddinFazlullah El-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr-Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 147, 164-165.

10 Feridun M. Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülahzalar" İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul, 2005, s. 92-93.

11 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 60-61, 63; Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 166.

12 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", İslâm Ansiklopedisi, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 69-74.

13 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 56.

Paşa'dır. Bu şahıs Orhan Bey'in kardeşi olan Alaaddin Paşa ile karıştırılmıştır.[14] Yine Orhan Bey zamanında vezirliğin yanında divan-ı hümayun kurumunun tesis edilmiş olması devlet işlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.

Osman Bey zamanında devletle ilgili karar alınacağında bu kararın istişare usulünce yakınındaki gazi yoldaşlarla/yakınlarla müzakere edilerek alındığı görülmektedir.[15] Ancak bu müzakerelerin yeri geldikçe yapıldığı sistemli-düzenli olmadığı da anlaşılmaktadır. Bu anlamda Orhan Bey zamanında divan-ı hümayun kurulması ve vezirlik görevinin ihdası kurumsallaşma çabalarının bir başka adımı olarak okunmalıdır. Kaynaklarda aktarılan bilgilerden söz konusu dönemde divan toplantılarının düzenli şekilde yapıldığı, toplantı katılımcılarının riayet etmesi gereken ilk teşrifat kurallarının belirlendiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Orhan Bey, zamanında yaya askeri oluşturulduğunda diğer beyliklerin askerlerinden ayrılması için askerlerine Bilecik'de yaptırılan ak börkü giydirme kararı almıştır. Bu nedenle ak börkü ilk giyen de Orhan Gazi olmuş, çevresindeki devlet adamlarına da ak börk giydirmiştir. Bu başlık devletin de simgesi haline gelmiştir. Ancak ak börk daha ziyade askerî alanda kullanılan bir başlık durumundadır. Zira divân-ı hümayun toplantılarında burma dülbent giymek adet haline gelmiştir. Hatta divan toplantısına burma dülbenti olmadan gelen bir kişi "*[d]ivânageldün kanı burma dülbendin*" şeklinde bir tepkiyle karşılaşmaktadır. Divan toplantılarında burma dülbent giymek, sefere katılırken ise ak börk giymek adettendir. Börkün altına şevkele adı verilen ön kısmı kısa gerisi uzun, içi deri kaplı bir takke giyilmektedir.[16] Resmi bir toplantıya ya da sefere katılırken giyilecek başlıkların birbirinden ayrılmasını devlet teşkilatındaki ilk teşrifat kurallarının tespiti olarak değerlendirmek mümkündür.[17] Devleti oluşturan kurumların, bu kurumların tüzel kişiliğini temsil eden görevlilerin uyum içerisinde çalışabilmesi için, kurumların ve devlet görevlilerinin arasında ast üst ilişkinin tespit edilmesi/bir hiyerarşi oluşturulması gereklidir. Ast üstler tespit edildikten sonraki adım da görevlilerin görevlerini ifa ederlerken çatışmaya düşmelerini engellemek için bazı teşrifat kurallarının belirlenmesi olmalıdır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde siyasî yapının devletten imparatorluğa dönüştüğü Fatih Sultan Mehmed zamanında tertip edilen kanunnamenin ilk babı bu hususa tahsis edilmiştir. Fatih, söz konusu kanunnamenin atasından dedesinden miras kalan bir örf/gelenek olduğu ifade ettikten sonra ilk bâbı devlet içerisindeki hiyerarşinin nasıl olması gerektiğine ve bu hiyerarşi çerçevesinde uygulanması gereken teşrifat kurallarına ayırmıştır. Dolayısıyla devletlerin var olabilmeleri için örgütlü bir teşkilatlarının var olması, teşkilatlarının düzenli çalışabilmesi için de teşrifatın varlığı bir zorunluluktur.

Divan-ı hümayundan başka Orhan Bey zamanında ilk kez devlet başkanını korumakla mükellef bir hassa ordusunun kurulduğu görülür. Orhan Bey zamanında Yaya ve Müsellem adlı bir teşkilat oluşturulmuştur. Alâaddin Ali Paşa "*Hânum !Elhadüli'llâh kim seni pâdişah gördüm. İmdi senün dahi leşkerünyevmen fe yevmenziyâde olsa gerekdür. Sen de askerinde bir nişan ko kim gayri askerde olmasun….İmdi etrafdagı beglerün börkleri kızıldur. Senün kullarun börkleri ag olsun*" şeklindeki ifadeleri üzerine ak börk giyen bir ordu kurulmuştur. Sonradan asker sayısının artırılması arzu edilince Çandarlı Karaca Halil'in tavsiyesi doğrultunda yerleşim birimlerinden yaya askerleri yazılmıştır. Tüm yaya askerine yine ak börk giydirilmiştir.[18] Kurulan ordunun klasik dönem sonlarına kadar devlete hizmet etmiştir.[19]

Yaya-Müsellem teşkilatı vasıtasıyla Osmanlılar gazilerin savaşçılıkları dışında güvenebilecekleri bir askeri güce kavuşmuşlardır. Yine bu dönemde Karesi Beyliğinin ilhak edilmesinden ve Çimpe Kalesi'nin fethinden sonra küçük çaplı da olsa bir donanmaya sahip olan Osmanlılar, daha büyük hedeflerin peşinden gidebilmişlerdir. Osmanlılar, gemileri vasıtasıyla bazen Bizans'la ittifak yaparak/onlara yardım ederek ya da evlilik bağı ile karşılıklı çıkar çerçevesinde ilişkiler geliştirmişler,[20] bazen de Bizans ile mücadeleye girişerek Rumeli'deki topraklarını genişletmişlerdir.[21] Anadolu'dan getirilen nüfus, Rumeli topraklarında elde edilen kazanımların kalıcı olmasını sağlamıştır. Özellikle Süleyman Bey/Paşa vasıtasıyla girişilen fetih harekatı neticesinde Ru-

14 [Amasyalı Hüseyin] Hüsameddin [Yasar], "Orhan Bey'in Vakfiyesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası [TTEM]*, XVI/17, İstanbul, 1926, ss. 284-301; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Dair Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II*, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25-32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Veziriği ve Kumandanlığı", *Belleten*, XXIII/91, Ankara, 1959, ss.457-477.

15 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 18-19, 29-31, 35.

16 Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008, s. 74.

17 Divân toplantılarına katılım hususunda burada zikredilen ilk teşrifat kuralının sonraki dönemde daha ayrıntılı hale geldiği görülmektedir. Bkz. Sahhâflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si-Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 117-133.

18 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 55-56; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi -1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım, İstanbul 2008, s. 17-18; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 18; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 73-74.

19 Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 1-11.

20 [Mikhaèl] Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 23-29; Anthony A. M. Bryer, "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, ed. R. H. C. Davisand J. Wallace-Hadrill, Oxford: Oxford University Press, 1981, ss. 471-493.

21 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 62-70; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s. 18-21; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 20-22; Hadîdî, *Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi (1285-1523)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61-75; Kemâl, *Selâtîn-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 52-60; Enverî, *Düstûrname-i Enverî (19-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299-1465)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 21-24; Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", Osmanlı Beyliği (1300-1389), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 248-255

meli topraklarında bir çok yerleşim birimi fethedilmiştir. Bir ilk dönem kroniğinde Süleyman Bey'in/Paşa'nın vasiyeti niteliğinde bir bilgiye yer verilir: "*Ben bu yakında dünyadan gidiserim. Beni bu vilâyetde Bolayır'da defn eylen ve ger kâfirler size üşerse kaçmayasız, Allah'a tevekkül idesiz, durasız. Hak ta'âlânın hikmetin göresiz...ve hem gayret idesiz, benümölümi kâfirlere aldırmayasız.*"[22]Bu ifade oldukça dikkat çekicidir. Rumeli toprakları Osmanlılar için yağmalanıp ganimet almakla iktifa edecekleri bir toprak parçasından ziyade vatanı temsil etmektedir. Süleyman Bey'in/Paşa'nın bu sözleri ve vasiyeti ile fethedilen topraklara Anadolu'dan getirilen nüfusun yerleştirilmesi birlikte düşünüldüğünde sistemli bir fetih politikasından bahsetmek mümkün görünmektedir. Osmanlıların hızlı fetihlerine 1354 yılında meydana gelen bir depremin olumlu bir katkısı olmuş, savunmasız kalan bazı Rumeli kaleleri Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar, Rumeli topraklarında ilk olarak 1352 yılında Çimpe kalesini ele geçirdikten sonra kısa sürede tüm Gelibolu yarımadasına yayıldıkları görülmektedir. Selanik Başpiskoposu Gregory Palamas mektuplarında 1354 yılında bindiği geminin fırtınadan kaçmak için Gelibolu limanına sığınmak zorunda kaldığında Gelibolu kalesini ve limanını kontrol eden Osmanlılar tarafından tüm yolcularla birlikte esir edildiğinden bahseder.[23] Bu bilgi iki yıl gibi kısa bir zaman diliminde Rumeli topraklarında elde edilen kazanımları göstermesi bakımından anlamlıdır. Orhan Bey zamanında hızlanan fetihler neticesinde 1361 yılına gelindiğinde Edirne fethedilmiş, bol miktarda esir elde edilmiş,[24] bu esirler I. Murad zamanında da Yeniçeri Ocağının kurulmasını sağlayacak insan kaynağını teşkil etmiştir. Osmanlılar, Orhan Bey zamanında Bizans tahtında hak iddia eden şahısların öncelikle yardım talebinde bulundukları, siyasi evlikler vasıtasıyla ittifak arayışı içerisinde oldukları[25] bir güç haline gelmişlerdir.

Siyasî ve askerî alandaki gücün devamlılığını sağlayabilmek için iyi yetişmiş insan kaynaklarına ihtiyaç vardır. Osmanlıların ilk dönemlerinde devlete hizmet eden şahıslara bakıldığında Şeyh Ede Bali (Karaman),[26] Tursun Fakih (Karaman),[27] Davud-ı Kayserî (Karaman/Konya),[28] Tacuddin Kürdî (Karaman),[29] Alâaddin Esved (Afyonkarahisar),[30] Çandarlı Kara Halil (Karaman)[31] gibi şahısların genel olarak komşu beyliklerden geldikleri görülür. Bu anlamda ilk devirde var olan siyasî yapının devamlılığı için iyi eğitimli insan ihtiyacı komşu beyliklerden temin edilmiştir. Ancak ilanihaye komşu beyliklerden insan kaynağı devşirilemeyeceğinden eğitimli insan kaynaklarının üretilmesi gerekmiş, bir eğitim teşkilatının kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bir eğitim sisteminin tesis edilmesini gerektiren bir diğer neden de, her devletin bir ideolojiye sahip olması zaruriyetidir. Devletler resmi ideolojilerini ancak eğitim kurumları vasıtasıyla üretebildiklerinden eğitim kurumların ihtiyaç duyarlar. Yine devletin ideolojisi doğrultunda makbul reayanın yetiştirilebilmesi için bir eğitim kurumunun kurulması gerekmekteydi.[32] İlk dönem kaynaklarında Osman Gazi, okuma yazma bilmeyen bir bey olarak takdim edilir.[33] Devletin kuruluş aşamasında bu durum herhangi bir sorun teşkil etmez iken sonraki dönemde eğitimli hükümdarlara ve devlet adamlarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Orhan Gazi İznik'i aldıktan sonra büyük bir kiliseyi Cuma camiine, yanında bulunan büyük manastırı da medreseye çevirtmiştir. Bu dönemde İznik'te açılan ilke medreseye ilk müderris olarak Davûd-ı Kayserî ondan sonrada Tâceddin-i Kürdî müderris olarak tayin edilmiştir. İlk medresenin kurulduğu İznik kısa süre içerisinde önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir. Selanik Başpikosu Gregory Palamas, mektuplarında İznik'de Orhan Bey'in isteği doğrultusunda bazı âlimlerle Tanrının mahiyeti, Hz. İsa'nın peygamberliği vb gibi konularda teolojik tartışmalar yaptığından bahseder.[34] Tartışılan konulara bakıldığında Orhan Bey zamanında İznik'te hatırı sayılır bir ulema mensubu bulunduğu söylenilebilir. Sonraki döneme dair bazı şahitlikler de İznik'in bir ilim merkezi olma vasfını koruduğunu hatta geliştirdiğini gösterir niteliktedir. Nitekim sonraki dönemde de İznik önemli bir ulema merkezi olma özelliğini muhafaza etmiştir. Antakyalı Abdurrahman Bostanî (ö.858/1554) İznik için "*ulema yuvası*" tabirini kullanır.[35] Medrese sisteminin kurulması devletin teşkilatlanması yolunda atılmış bir diğer adımdır.

İslâm Tarihinde, devlet teşkilatlarının daha ziyade askeri ve siyasi alan dâhilinde faaliyet gösterdiği toplumsal hayata dair kamu görevlerinin vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirildiği görülür. İslâm tarihinin erken devirlerinden itibaren vakfın sosyal nitelikli bazı kamu görevlerini yerine getirmek amacıyla kurulduğu, bu anlayışın Osmanlı asırlarında da devam ettiğini görmek mümkündür.

22 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 23.
23 Hüsnü Demircan, *Orhan Gazi ve Gregory Palamas*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993, s. 44-46; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 77-78, 80-86.
24 M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", İslâm Ansiklopedisi, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 426.
25 Breyer, *First Byzantine-Ottoman marriage*, s. 471-493.
26 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaikku'ş-Şakâik*, (Kısaltma: *Hadaik*), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 20-21.
27 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaik*, s. 21.
28 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaik*, s. 27.
29 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaik*, s. 27-29.
30 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaik*, s. 29-30.
31 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaik*, s. 30-31.
32 Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 71-105. Gürsoy Akça, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar*, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 71-84.
33 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s. 12-13.
34 Demircan, *Gregory Palamas*, s. 51-58, 62-69. Georgiades Arnakis, "Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as a Historical Sources", *Speculum A Journal of Mediavel Studies*, XXVI, Cambridge 1951, s. 105-118.
35 "821 senesinde el-Edviyetü'ş-Şilfiyeve'l-Ed'iyetü'l-Kafiye adlı eserimi ulema yuvası İznik'de bitirdim." Murteza Bedir, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 2006, s. 32.

"İslâm tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak vakıf VIII. yüzylın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar.... *Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde şehirlerin fethinden sonra devlet adamları ve zenginler buralarda yeni vakıf müesseseler kurdukları gibi nüfusunu arttırmak için bu şehirlere Türkmenler'in yerleştirildiği de bilinmektedir. Bir taraftan bu yerlerin fizikî çehresini değiştiren, diğer taraftan oralara yeni bir kültür taşıyan bu faaliyetler daha sonraki asırlarda da sürmüştür*"[36]

Osmanlı tarihinde elimizde bulunan ilk vakfiye Asporça Hatun (1323) Vakfiyesi'dir.[37] Söz konusu vakfiye Osman Bey'in ölümünden birkaç sene önce tertip edilmiştir. Bu anlamda Osmanlı Beyliğinin böylesi bir vakıf kuracak bir hukuk sistemi oluşturabilmesi zaman almış gözükmektedir. Aşıkpaşazâde tarihinde aktarılan bir hikâye Osman Bey'in beyliğinin ilk dönemlerinde henüz oturmuş bir hukuk sisteminin olmadığını göstermesi bakımından ilginçtir. Osman Bey zamanında Karacahisar (1288/1289) fethedildiğinde Germiyan topraklarından gelen bir kişi burada kurulan pazardan bâc vergisi alınması gerektiğini, bâc vergisinin bir miktar para karşılığında kendisine verilmesini istemiştir. Bu hususta Osman Bey'in verdiği cevap oldukça ilginçtir. "*Bir kişi kim kazana, kendünün mülkü olur. Ben anun malında ne kodum ki bana akça ver diyem. Bire kişi! Git. Bu sözü bana söyleme kim sana ziyanum değer.*" Her ne kadar sonradan kendisine durum izah edildikten sonra Osman Bey pazardan vergi almayı kabul edip pazara yük getirip satandan iki akçe vermesini, getirdiğini satamazsa da vergi vermemesini emretmişse de[38] bu bilgi henüz ticareti, idareyi, insani ilişkileri tanzim edecek bir hukuk kurallarının tam anlamıyla oturtulamadığını göstermektedir. Orhan Bey zamanına gelindiğinde ise toplumsal yarar için vakıf tesis edip bu vakfın işleyişini tanzim edebilecek seviyede hukukî düzenlemelerin yapılabildiğini göstermektedir. Bu anlamda Mekece (1324),[39] ve oğlu Süleyman Paşa için (1360) tertip ettirdiği vakfiyeleri[40] bu durum bir kanıtı hükmündedir. Osman Bey'in sağlığının bozulması nedeniyle 1320'li yılların başlangıcından itibaren idareyi fiiliyatta oğlu Orhan Bey'e bıraktığı hatırlanacak olursa, Osmanlılar zamanında vakıf kurma faaliyetinin onun fiilen idareyi ele aldığı devrinde başladığı ve vakfiye tertip edebilecek bir hukuk sisteminin de yine onun zamanında gerçekleştirildiği görülür. Kurulan bu vakıfların bize öğrettiği bir başka şey de ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek fıkıh hukuk kurallarının oturtulduğu gerçeğidir.

Sonuç

Osmanlılar, Ertuğrul Bey zamanında bir boy halinde yaşarken, bu siyasi yapı Osman Bey zamanında beyliğe, Orhan Bey zamanında devlete doğru gelişim göstermiştir. Söz konusu siyasi yapının devlete dönüşümünde fetihler neticesinde toprakların genişlemesi daha geniş bir coğrafyanın idare edilebilmesi için bazı hukuki düzenlemelerin yapımını zorunlu hale getirmiştir. Toprak miktarının artmasına bağlı olarak bu topraklarda yaşayan yerli Hristiyanların, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen konar-göçer zümrelerin Osmanlı idaresine girmesi de yeni bazı kurumların ihdasını, bir idari sistemi, hukuk sistemini vb gerekli kılmıştır. Bu anlamda Osmanlılar, Orhan Bey zamanında bir devletin var olabilmesi için gerekli dört öğesine sahip olmuşlardır. Osmanlılar Orhan Bey zamanında reayası, ülkesi, egemenliği ve siyasi örgütlenmesi ile bir devlet haline gelmişlerdir. Siyasî örgütlenmede bu örgütlenmenin insan kaynağını oluşturacak vezirlik makamı gibi mevkiler ihdas edilmiş, bu makamlarda bulunan devlet adamlarının toplanıp devlet idaresine dair kararlar alacağı divan-ı hümayun vücuda getirilmiştir. Bir yönetim mekanizması olarak divan-ı hümayuna toplantılarına nasıl, hangi başlıkla katılmak gerektiği gibi ilk teşrifat kurallarının tayin edildiği dönem de Orhan Bey dönemidir. Osmanlılar eğitimli insan ihtiyaçlarını önceleri diğer Anadolu beyliklerinden gelen şahıslardan temin ederken, devletin ihtiyaç duyduğu ideolojinin üretimi ve makbul reayanın oluşturulabilmesi için İznik'te ilk medrese açılmıştır. Böylece istikbalin kadılarının, müderrislerinin hatta vezirlerinin yetiştirilebilmesi hedeflenmiştir. Osmanlılar, Osman Bey zamanında devletin dört unsurundan bir ülkeye, reayaya sahiplerdi. Ancak devletin yapısını oluşturacak kurumların teşkili, bu kurumlarda işlemesini sağlayacak makamların ihdası ve makamlarda bulunacak şahıslar arasındaki hiyerarşi tayin edecek teşrifat kurallarının tanziminin Orhan Bey zamanında başladığı söylenebilir.

36 Bahaettin Yediyıldız, "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 479, 483.
37 [Amasyalı Hüseyin] Hüsameddin [Yasar], "Orhan Bey'in Vakfiyesi", ss. 284-301.
38 Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi, s.28-31; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 53.
39 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II*, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37-47. Bu vakfiye Orhan Bey zamanında oldukça gelişmiş bir devlet teşkilatının oluştuğunun bir kanıtı olarak okunabilir. Halil İnalcık, "Türk Devletlerinde Devlet ve Kanun Geleneği", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 30-31.
40 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II*, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.49-62.

KAYNAKLAR

[Amasyalı Hüseyin] Hüsameddin [Yasar], "Orhan Bey'in Vakfiyesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası [TTEM]*, XVI/17, İstanbul, 1926, ss. 284-301.

Akça, Gürsoy,*Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar*, Palet Yayınları, Konya, 2010.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Arnakis, Georgiades, "Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as a Historical Sources", *Speculum A Journal of Mediavel Studies*, XXVI, Cambridge 1951, ss. 105-118.

Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Bedir, Murteza "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrın da (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 2006, ss. 23-39.

Bryer, Anthony A. M., "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to Richard William Southern*, ed. R. H. C. Davisand J. Wallace-Hadrill, Oxford: Oxford University Press, 1981, ss. 471-493.

Demircan, Hüsnü, *Orhan Gazi ve Gregory Palamas,* (Kısaltma: *Gregory Palamas*) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

Doukas, [Mikhaèl],*Tarih Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr/İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

Emecen, Feridun M.,"Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülahzalar", İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul, 2005.

Enverî, *Düstûrname-i Enverî (19-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299-1465)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları, Tarih Vakfı-Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss.94-104.

Fatih Sultan Mehmed, Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Edirne", İslâm Ansiklopedisi, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 425-431.

Gözler, Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

Hadîdî, *Hadîdî Tarihi [Manzum Osmanlı Tarihi (1285-1523)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Hocaoğlu, Durmuş, "Türk Siyaset Geleneğinde "Devlet"in Aşırı Taziminin ve "Devlet Baba" Kavramının Tarihsel arka - Planına Dair", *Yeni Türkiye, Liberalizm Özel Sayısı*, 25, Ankara 1999, s. 235-247.

İnalcık, Halil, "Türk Devletlerinde Devlet ve Kanun Geleneği", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 27-36.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", ", İslâm Ansiklopedisi, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 69-74.

Kemâl, *Selâtîn-nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

MecdîMehmed Efendi, *Hadaikku'ş-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.

Ocak, Ahmet Yaşar,*Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Sahhâflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si-Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifat*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012.

Şihabeddin Fazlullah El-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr-Türkler Hakkında Gördüklerim Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği, Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa, Menşe'i-Tahsili-Kadılığı-Kazaskerliği-Veziriği ve Kumandanlığı", *Belleten*, XXIII/91, Ankara, 1959, ss.457-477.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37-47.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II*, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss.49-62.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihine Dair Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler II*, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 25-32

Yediyıldız, Bahaettin, "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 479-486.

Zachariadou, Elizabeth A., "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 243-255.

Osmanlı Devleti'nin Bürokratik Anlamda Asıl Kurucusu: "Orhan Gâzî"

Hakan YILMAZ *

"Bu dūdmān-ı şerīfüñ içinde fetḥ ü fütūḥ içün iʿlā'-i aʿlām-ı İslām idenlerüñ
ser-çeşmesi Sulṭānü'l-ġuzāt ve'l-mücāhidīn Ḫażret-i ʿOs̱mān Ḫān-ı Ġāzī'dür;
ammā s̱übūt-ı istiḳrārına bāʿiṯ ve devām-ı istidāmetine sebeb,
Leys̱-i mücāhidān Ḫażret-i Orḫān Ḫān'dur."
(Behiştî, Vāridāt-ı Sübḥānī ve Fütūḥāt-ı ʿOs̱mānī, es-Sifrü'l-Evvel,

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 293, vr. 84b, st. 7-10)

Orhan Gâzî Bursa'nın fethinden sonra, henüz babası Osman Gâzî'nin sağlığında Osmanlı uç beyliğini tam teşekküllü bir devlet olmaya götürecek ilk ve en önemli adımları atan Osmanlı sultânı olduğu için, bürokratik anlamda Osmanlı Devleti'nin asıl kurucusu sayılır. Yakın zamâna kadar Âşık Paşa-zâde'nin kısa ve belirsiz kayıtlarıyla sınırlı kalan Sultan Orhan'ın devletleşme yönündeki bu ilk girişimlerinin mâhiyet ve niteliği, son zamanlarda ortaya çıkan çağdaş yeni bulgular ışığında aydınlanmaya başlamış ve Osmanlı kroniklerinde yer alan belirsiz atıflar tarihî açıdan kesinlik ve belirginlik kazanmıştır.

Resim-1. İleride bir cihan devletine dönüşecek olan Osmanlı Devleti'nin kānun, kurum ve müesseselerinin ilk temellerini attığı için Osmanlı Devleti'nin bürokratik anlamda asıl kurucusu sayılan Orhan Gâzî'yi, bu tarihî gerçeği temsilen elinde "küre / kızıl elma" ile gösteren bir minyatür. Sultan I. Ahmed Albümü, TSMK, nr.: B.408, vr. 7a.

Bu araştırmamızda; Osman Gâzî'nin direktifiyle Orhan Gâzî tarafından idârî, kurumsal, ticârî ve askerî alanlarda çıkarılan ilk Osmanlı kānunları, Bursa Beg-sarayı'nda Salṭanat Dīvānı'nın kurulması, vezâret, nişâncılık ve defterdarlık sistemlerinin oluşturulması, aralarında İzmit bölgesiyle alâkalı olan 749/1348 tarihli "Pambucaḳ-deresi" ve 754/1353 tarihli "Aḳ-pınar Çiftliği" bitilerinin de bulunduğu pek çok bölge adına verilmiş mülk-nâme ve vakfiyelerin, bir defterdâr nezâretinde mufassal defterlere aktarılması, Beg-sarayı'ndaki

* Osmanlıca Uzmanı, İstanbul Şehir Üniversitesi Akademik Arşivi, hakanyilmaz@sehir.edu.tr

Ḫızāne[3]-i ʿĀmire'de ve Sadâret kazâsı Kirmasti'de ilk Osmanlı Arşivleri'nin kurulması ve Muhâsebe işlemlerinde "Siyāḳat yazı ve raḳamları"nın kullanılmaya başlaması... gibi faaliyetleri kanıtlayan yeni belgeler ışığında, Osmanlılar'da devletleşme ve bürokrasinin doğuşu konusu geniş bir çerçevede ele alınacaktır.

Giriş:

İslâm medeniyet târihinde, İslâm'ın temel prensipleri doğrultusunda uygulanan "Şer'î" kānunların yanı sıra; mülkî-iktisâdî birtakım vergiler ve ayrıntıya ilişkin muâmelâtı içeren "Örfî" kānunların da ihdâsı ile, bürokrasinin teşekkülüne yönelik ilk adımlar Hulefâ'-i Râşidîn ve Emevîler zamânında atılmış; Abbâsîler döneminde özellikle kurumsallaşma faaliyetleri epeyce ivme kazanmış ve Selçuklu, Memlûk, İlhanlı gibi sonraki İslâm devletleri zamânında çok daha gelişmiş bir sistem hâlini almıştı. İslâm devlet geleneğinin vazgeçilmez unsurları niteliğindeki bu kānunlarla; dinî, idârî, iktisâdî sistemler ve bunları temsil eden kurumların, Anadolu Selçuklu coğrafyasının uç noktasında zuhûr eden ve Harzem diyârından beri Türk-İslâm idârî, siyâsî ve ekonomik teâmüllerini iyi bilen Osmanlılar'a intikâl etmemesi düşünülemezdi.

Bu büyük tarihî gerçek alenen ortada iken, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını tâkip eden süreçte bilim çevrelerinde Avrupa merkezli tezlere odaklı yeni bir yönelim ve "medeniyetin yegâne temsilcisinin Avrupa olduğu" yönünde aşırı abartılı siyâsî bir eğilimin ortaya çıkması, bunun verdiği rahatlığı fırsat bilen pek çok batılı araştırmacıyı istismar amaçlı yeni bir iddiâyı dillerine dolamaya sevk etmiş; XIV. yüzyılın başlarına kadar yedi asır boyu süregelen İslâm devlet geleneğine bağlı tüm kurum ve normların Osmanlılar'a temsilcisi olduğu Türk-İslâm medeniyetinden değil de, "Bizans'tan intikâl ettiği" yönünde; dıştan oldukça ilginç ve dikkat çekici gözüken, gerçekte ise içi boş ve siyâsî amaçlara hizmet eden, spekülatif ve eğreti bir "Osmanlı bürokrasi târihi" inşâ edilmek istenmiştir. Devletler ve medeniyetler arasında az-çok etkileşim olabileceği olgusunu çarpıtmaya yönelik bu asılsız iddiâ, neyse ki o dönemde başta Mehmed Fuad Köprülü olmak üzere, ünlü Türk bilim adamlarının ortaya koydukları tartışmasız deliller ışığında literatürden tamâmen temizlenmiştir[1].

Bu gibi taraflı iddiâların bertaraf edilişi sırasında yapılan tetkik ve incelemeler sonucu; Osmanlı kuruluş döneminden günümüze intikâl etmiş az sayıdaki mülk-nâmeler, vakfiyeler, defterler, bunların sûretleri ve sonraki tahrirlerde kadîm belgelerin içeriklerine yapılan bâriz göndermeler, dönem üzerinde tarafsız çalışan modern araştırmacıları ortak bir çizgide; ilk Osmanlı bürokratik ve ticârî-mâlî müesseselerinin Selçuklular'ın ve İlhanlılar'ın gelişmiş siyâsî ve ekonomik sistemlerini tâkiben kurulduğu düşüncesinde birleşmeye sevk etmiştir[2].

Resim-2. Hükümdarlığı döneminde Bithynia topraklarının tamâmına yakınını fetheden ve oğlu Orhan'a idârî, ticârî ve umûmî alanlarda kānunlar yapmasını vasiyet eden Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve askerî mânâda kurucusu Osman Gâzî'nin bir minyatürü. Levnî, Kebîr Muṣavver Silsile-nāme, TSMK, III. Ahmed, nr.: 3109, vr. 1b.

1 Özellikle Mehmed Fuad Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı eseri, bu asılsız iddiâlara karşı Osmanlılar'ın her alanda kadîm İslâm devlet geleneğini izlediğini kanıtlayan müstakil bir kaynak niteliğindedir.

2 Meselâ, bk. Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1 (1931), s. 1-42; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, haz.: Orhan F. Köprülü, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 33-194; Köprülü, *Tarih Araştırmaları*, I, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 99-100, 105-106; Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, haz.: Orhan Köprülü (V. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 49; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara, 1947, s. 162, 501, 504, 507, 516; Erhan Afyoncu, "Defter Emîni", DİA, IX, s. 91; Mübâhat Kütükoğlu, "Defterdar", DİA, IX, s. 94; Rıfat Günalan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilâtı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 15-16.

Türk tarih ve medeniyetinin bir bütün olduğu ve her yeni devletin bir önceki devletin devâmı niteliğinde bulunduğu tarihî gerçeğine dayanan bu görüş, teorik anlamda Osmanlı bürokratik sisteminin menşeini güçlü ve isâbetli bir tespitle ortaya koymakla birlikte, bir asrı aşkın süredir yürütülen akademik çalışmalarda Kuruluş devri Osmanlı bürokrasisi, kānûn-nâmeleri, ticârî teâmülleri ve saray protokolünün mâhiyet ve nitelikleri hakkında -geç dönem Ḳānūn-nāme'leri, ᶜĀṣıḳ Paşa-zāde Tārīḫi ve kroniklerdeki belirsiz birkaç atıf dışında- somut hiçbir veri elde edilememiş; bu yüzden kuruluş devri Osmanlı bürokrasisi, devlet teşkilâtı ve sosyo-ekonomik

târihi üzerinde yapılan analiz ve tespitler, yalnızca dönemin diğer siyâsî teşekkülleriyle yapılmış basit kıyaslamalara dayalı karşılaştırmalardan öteye geçememiştir.

Yakın zamâna kadar birbirinin tekrârı niteliğinde yayınlanmış bu gibi yüzeysel çalışmalarla sınırlı kalan ve dâimâ klasik bir çerçevede ele alınan bu mesele, neyse ki son birkaç yıldır Orhan Gâzî dönemine ait ortaya çıkan yeni kaynaklar, geri plânda kalmış mühim çağdaş vesîkalar ve ilk Osmanlı ticârî kānunlarına ilişkin önemli bulgular sâyesinde aydınlanmaya, bu karanlık dönem üzerindeki sis bulutları ciddî ölçüde dağılmaya ve ilk Osmanlı devlet ve bürokrasi sisteminin yapısına ilişkin nitelikli ve ayrıntılı bilgiler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı bürokrasisinin başlangıcı ve buna bağlı olarak ilk Osmanlı kānun ve kurumlarının inşâsı hakkında Orhan Gâzî dönemine ait tüm yeni bulguları özetleyen bu araştırmada; Osman Gâzî'nin âhir ömründe oğlu Şehzâde Orhan, vezîri Alâeddîn Paşa ve Çandarlı Kara Halil aracılığıyla çıkardığı ilk Osmanlı kānunlarının türleri, nitelikleri ve içerikleri hakkında, ilk kez yeni kaynak ve belgelere dayalı ayrıntılı bilimsel bir perspektif inşâ edilmekle kalmayıp; Salṭanat Dīvānı, Vezāret, Nişâncılık, Defterdārlıḳ ve Defter-ḫāne (Arşiv) ihdâsının yanı sıra, iktisâdî bir şifreleme formülü olarak Selçuklu-İlhanlı bürokrasisinde öteden beri kullanılan "Siyāḳat" rakamlarının da[3] Osmanlılar'da ilk kez bu süreçte, Çandarlı Hayreddîn Paşa'nın Orhan Gâzî'yi teşvîki sonucu kullanılmaya başladığı yeni bir belge ışığında ortaya konulacaktır.

Osman Gâzî'nin Oğlu Orhan Gâzî'ye Siyâsî Alanda Çıkarmasını Emrettiği İlk Kurumsal, Ticârî ve İdârî Kānunlar:

İlk Osmanlı kānûn-nâme örneklerinin kısa bir süre öncesine kadar Fātiḥ Ḳānūn-nāmesi ve bu döneme ait umûmî kānûn-nâme parçalarıyla sınırlı kalması, pek çok araştırmacıyı Osmanlılar'da bürokratikleşmenin başlangıç safhalarını ya büsbütün reddetmeye, ya da en erken Fâtih devrinde yâhut daha geç dönemlerde aramaya sevk etmiştir. Oysa ki bir devlet sistemini inşâ etmek, halkı ve reâyâyı disiplinize edip yönetebilmek; siyâsî, sosyal ve ticârî hayâtı düzenleyip devletin mu'ayyen gelirlerini kontrol altında tutarak, bu sistemin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için devletin kuruluşu ve idâmesi açısından en önemli kriter ve temel yapı taşı olan "ḳānūn-nāme"lerin, Osmanlılar'da iki buçuk asır boyunca askıda kalmış olması imkân dâhilinde olmadığı gibi, mantıken de mümkün değildir.

Nitekim bu yanlış anlayışı açıkça reddedecek şekilde Fâtih Sultan Mehmed, çıkardığı *Teşkīlāt Ḳānūn-nāmesi*'nin daha ilk satırlarında: *"Bu ḳānūn, bu Ḳānūn-nāme atam ve dedem ḳānūnıdur ve benüm daḫı ḳānūnımdur; evlād-ı kirāmum nesl*[en] *baᶜd*[e]*-nesl*[in] *bunuñla ᶜāmil olalar!"* diyerek[4], *Ḳānūn-nāme*'sinde yer alan hükümlerin ataları tarafından çıkarılmış kadîm kānunlarla, kendisinin ilâve edip genişlettiği yeni yasalardan meydana geldiğine işâret etmiştir.

Bu kadîm kānunları bir araya toplayıp birleştiren Leysî-zâde Tevkı'î Mehmed Ḳānūn-nāme'nin giriş kısmına yazdığı dîbâcede, tâdil edilen eski kānunlar hakkında Fâtih'in *"Atam ve dedem ḳānūnıdur"* sözüyle neyi kastettiğine açıklık getirerek, bu kānunların tedvîn edilmemiş yazılı kānun parçalarından ibâret olduğunu açıkça belirtmiş; bunlardan bir kısmını Sultân'ın bizzat kendi ifâdeleri doğrultusunda tanzim ederek üzerlerine yeni hükümler eklediğini haber vermiştir:

"Sābıḳā ecdād-ı ᶜiẓāmları zamānında olan Ḳavānīn-i maẓbūṭa defter olunmayup, eksük olan yirlerin daḫı kendüleri re'y-i münīr-i velāyet-te'şīrleri ile tekmīl buyurup, Dīvān-ı hümāyūn'da ebedü'l-ābād maᶜlūm[ün]-bih olmaḳ içün bir *Ḳānūn-nāme* taḥrīr olınmaḳ lāzım gelmegin, bu ᶜabd-i ḥaḳīr fermān-ı celīlleri üzere naẓm u inşā idüp, her kes müfīd olmaḳ içün ışṭılāḥ u ᶜibāretden ferāġat olınup, lisān-ı Pādişāh-ı gerdūn-vaḳārdan naḳl-ile yazılup ve üç bāb üzere ḳılındı."[5]

Leysî-zâde Mehmed burada Fâtih'in, atalarının kendi zamanlarında çıkardıkları *"Ḳavānīn-i maẓbūṭa"*; yâni "Zaptedilmiş yazılı kānunlar"ın toplanarak defter hâline getirilmesini istediğini ve hâl-i hazırda vâr olan bu kānunlara kendi lisânından ilâveler yaparak eksiklerini tamamlama yoluna gittiğini belirtmekle, Osmanlı

3 Krş. Ankhbayar Danuu, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret*, AÜ SBE Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 226, 303-304, 315; Muhittin Serin, "Siyâkat", DİA, XXXVII, s. 291-292.

4 Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme*'*-i Āl-i ᶜOsmān*, TOEM ilâvesi, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matba'ası, İstanbul, 1330, s. 9; Bosna'lı Koca Nişâncı Hüseyin Efendi, *Bedāyiᶜü'l-Veḳāyiᶜ*, II (Tıpkıbasım / Leningrad Asya Müzesi nsh.), haz.: Anna S. Tveritinova, Fihrist ve index: Y. A. Petrosyan, İnstitut Narodov Azii (Asya Halkları Enstitüsü), Moskova, 1961, vr. 277b, st. 20-21; Abdülkadir Özcan, *Fatih Sultan Mehmed: Kānunnâme-i Âl-i Osman*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3.

5 Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 10; Bosna'lı Koca Nişâncı Hüseyin Efendi, *Bedāyiᶜü'l-Veḳāyiᶜ*, II, s. 277b, st. 1-6; Özcan, Kānunnâme, s. 4.

Devleti'nin kuruluş döneminden beri farklı alanlarda parçalar hâlinde küçük yazılı kānunlar tertip edildiğini, ancak bunların o âna kadar bir araya toplanarak büyük Ḳānūn-nāme hâline getirilmediğini net bir ifâdeyle te'yid etmiştir. Fâtih'in Ḳānūn-nāme'sindeki bu bâriz atıflar, ilk Osmanlı sultanları tarafından Kuruluş devrinde küçük ölçekte de olsa yazılı kānunlar çıkarıldığına açık ve kesin bir kanıt teşkil etmektedir.

Nitekim çağdaş kaynaklar ve onlara atıfta bulunan bâzı nâdir kroniklerden tespit ettiğimize göre; Sultan Orhan 719/1319 yılı sonunda Nikris'ten muzdarip olan babasının yerine "ḳā'im-maḳām" olduktan sonra, 720/1320 yılı başlarında hem siyâsî ve askerî anlamda Ḳānūn-ı ʿOs̱mānī'nin ilk maddelerini ihdas etmiş; hem "Dīvān-ı hümāyūn", "Ḥazīne[2]-i Evraḳ" gibi kurumları te'sis, protokole ilişkin kānunları tedvîn ve "Vezīr-i aʿẓam"lık, "Defterdārlık", "Ṣeyḫü'l-İslām"lık ile diğer bürokratik sınıfları ard arda teşekkül ettirmiş; hem de 722/1322'de Bursa'nın fethini müteâkip çıkardığı ilk Osmanlı Ticârî Kānunları ile tüccar, esnaf ve sanatkârların (Ehl-i ḥirfet) muayyen Narh zamanlarını, ödeyecekleri sâbit "Bāc" miktarlarını ve işletmelerin üretim standartlarını ayrıntılı olarak tespit etmişti.

Ünlü İran'lı târihçi Gıyâseddîn Hvândmîr (ö. 941/1535) Ḥabîbü's-Siyer fî Aḫbār-ı Efrādi'l-Beşer adını taşıyan dünyâ târihinin Osmanlılar'la ilgili kısmına dercettiği, Yıldırım Bâyezîd döneminde yazılmış eski bir kronikten[6] naklen; Osman Gâzî'nin saltanatının son yıllarında, henüz Bursa kuşatması devâm ederken hastalığının şiddetlenmesi üzerine, devlet erkânını yanına çağırtarak onlara oğlu Orhan'ı halef tâyin ettiğini bildirdiğini ve vergiler, saltanat uygulamaları ve halkın disiplinli şekilde yönetimini sağlayacak yasalardan oluşan bir "Ḳānūn-ı ʿOs̱mānī" çıkarmalarını emrettiğini gösteren şu ilginç satırları bizlere aktarır:

عثمان بمرض موت گرفتار شده، ... وخاطر بر حلول واقعه نا گز بر قرار داده امرا وارکان دولت را طلب نمود ووصیت فرمود که؛ بعد از فوت وی پسرش اورْخان را ... بود پادشاه دانند ورسوم وقوانین سلطنت وقواعد مملکت مقرر نمود تا غایت سلاطین روم بآن قوانین قیام نموده وآن را قانون عثمانی نام نهاده از آن تجاوز نمی فرمایند ومبالغه نمود که در تضییق وتنقیص کفار برسا ...

"ʿOs̱mān maraż-ı mevte (ölüm hastalığına) giriftār olunca, [bu] vāḳıʿa zihninde öne çıkarak, ümerāsını ve devleti erkânını yanına çağırtıp onlara şöyle vaṣiyyet buyurdu ki; Kendisi öldükten sonra... oğlu Orḫān'ı pādişāh eylesinler. Rüsūm (vergi)ler ve Salṭanat ḳānūnları ile Memleket ḳāʿideleri (yasaları) mukarrer kılınsın; tā ki böylece ḳānūnlar koymada Rūm (Anadolu) sulṭanlarının erişebileceği zirveye ulaşılmış olsun. Burṣā küffārı köşeye sıkıştırılıp bastırıldığı sırada, hiç kimse onun fermānına tecāvüz edip taşkınlık göstermesin diye 'Ḳānūn-ı ʿOs̱mānī' nāmı ile şimdiden onun temeli kurulsun."[7]

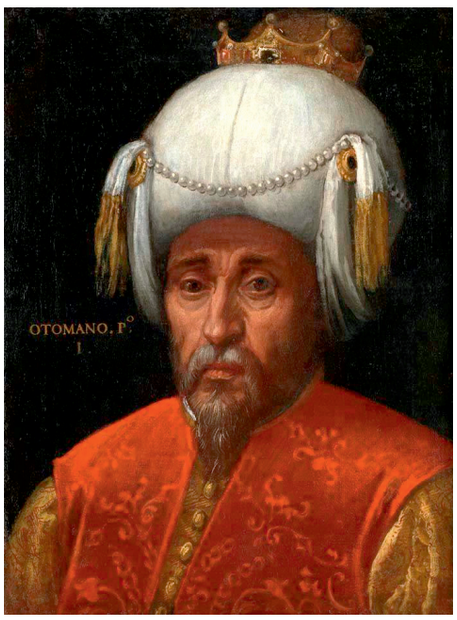

Resim-3. Osman Gâzî saltanatının son yıllarında...
Paolo Veronese Okulu (XVI. yy.), 68,7x54 cm., Münih Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Alte Pinakotek, nr.: 2242.

6 Gıyâseddîn Hvândmîr, bâbın ana başlığında: بیان سلطنت بنی عثمان بن داود و ذکر مجملی از احوال ایشان تا وقتی که کوکب اقبال ایلدرم بایزید ifâdelerini kullanarak, yararlandığı aslî kaynağın hâl-i hazırda ümitlerin kendisine bağlandığı, yaşayan bir hükümdâr hakkında kullanılabilecek olan کوکب اقبال "*kevkeb-i iḳbāl*" unvânıyla andığı Yıldırım zamânına kadarki Osmanlı târihini içine aldığını açıkça dile getirdiği gibi; esere giriş yaptığı ilk cümlede de: = ... که نموده معلوم چنان سطور این راقم بلدان روم ومستحفظان احوال ان مرزوبوم از مسافران "*Rūm beldelerine sefer eden ve o memleketin aḥvālini iyi bilenlerin yazdıkları şu saṭırlardan maʿlūm oldu ki...*" demek süretiyle, metnini aktardığı kısa kroniğin yazılı bir kaynak olduğunu sarâhatle belirtmiştir (Hʷândmîr, Târîḫ-i Ḥabîbü's-Siyer fî Aḫbār-ı Efrād-ı Beşer, nşr.: Muhammed Debîr-i Siyâkî, III/3, Kitâb-fürûş-ı Hayyâm, Tahran, 1362/1983, s. 487). Buradaki " راقم این سطور " ifâdesine dikkat etmeyen Fuad Köprülü, Hʷândmîr'in bu bilgileri "*yazılı bir kaynaktan öğenmediği*"ni iddiâ etmekle büyük bir yanılgı örneği sergilemiştir. Krş. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 186, dn. 237.

7 Hʷândmîr, Ḥabîbü's-Siyer, III/3, s. 489.

XIV. asrın son çeyreğinde kaleme alınmış bir Osmanlı kroniğinden Farsça'ya çevrilerek aktarılan bu mühim satırlar, Osman Gâzî'nin nikris hastalığı nedeniyle oğlu Orhan'ı yerine bir "ḳā'im-maḳām" olarak bıraktığı sırada çıkarmasını vasiyet ettiği ilk Siyâsî kānûnlar ve bunların hangi alanlarda çıkarıldıklarına dâir önemli ayrıntılara ışık tutmaktadır. Buna göre bizzat kurucu hükümdârın emriyle ihdâs olunan ilk Osmanlı kānunları, tıpkı sonraki Osmanlı idârî, hukûkî ve ticârî kānun normları gibi; R*üsūm (Vergi) Kānûnları, Teşkilât Kānûn-nâmesi ve Umûmî Kānûnlar* olmak üzere üç alanda çıkarılmıştır.

Kroniğin, Osman Gâzî'nin ümerâsından ve devlet erkânından قانون عثمانی "Ḳānūn-ı ʿOs̱mānī"yi Bursa'nın son muhâsarası öncesi, re'âyâ arasında nizam ve intizâmı sağlamak amacıyla çıkarmalarını istediğine ilişkin verdiği önemli ayrıntı, buradaki üçüncü sınıf kānunların Orhan Gâzî'nin ilk Ḳānūn-nâme'si içinde epeyce önemli bir yer tuttuğunu ortaya koyduğu gibi; Osmanlılar'da bürokrasinin ortaya çıkış zamânı konusunda da yeni ve önemli bilgilerin kapısını aralamaktadır.

Çağdaş kaynak ve belgelerde belirtildiği ve Neşrî'nin Kitāb-ı Cihān-nümā'sında kesin ifâdelerle bildirdiği üzere, Bursa kalesi 722/1322 yılı Nisan ayının ilk günlerinde Osmanlı topraklarına katılmıştı.[8] Hʷândmîr'in yukarıda verdiği[9] bilgileri doğrulayacak şekilde; Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'a bu tâlimatları, onu yerine kâimmakām olarak atadığı 720/1320 yılı başlarında verdiği ; dolayısıyla Osmanlılar'da bürokratikleşme ve sistemli bir devlet yönetimine geçişin ilkin 720/1320 yılında başlayıp 722/1322 yılında nihâyete erdiği Kuruluş devrinde yazılmış kimi Osmanlı tarihî takvimleri ve onlara dayanılarak yazılmış kroniklerdeki önemli atıflardan anlaşılmaktadır.

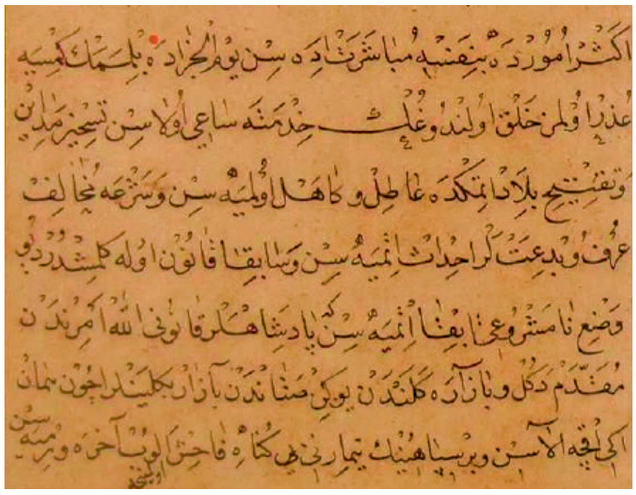

Resim-4. Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'a "Öteden beri kānundur" diye Şer'î kānunlara muhâlif kānunlar ihdâs etmemesini emrettiği vasiyeti. Behiştî, Vāridāt-ı Sübḥānī ve Fütūḥāt-ı ʿOs̱mānī, es-Sifrü'l-Evvel, İstanbul Arş. Enst. Ktp. Şevket Rado, nr.: 293/1, vr. 93ᵇ, st. 12-16.

XVI. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Behiştî Ahmed Çelebi, Vāridāt-ı Sübḥānī ve Fütūḥāt-ı ʿOs̱mānī adlı kroniğinin Osman Gâzî dönemine tahsis ettiği ilk cildinde, Sultan Osman'ın son yıllarında oğlu Orhan'a "ḫidmet-i salṭanat"ın kaçınılmaz bir gerekliliği olarak idârî ve ticârî alanlarda kānunlar çıkarması ve her iki alanda çıkaracağı kānunları yürürlüğe koyarken dikkat etmesi gereken noktaları bildirmek üzere şöyle dediğini haber vermektedir:

"Şerʿa muḫālif ʿörf ü bidʿatlar iḥdās itmeyesin ve: 'Sābıḳā ḳānūn olagelmişdür!' diyü vaż'-ı nā-meşrūʿı ibḳā itmeyesin ki, pādişāhlar ḳānūnı Allāh emrinden muḳaddem degül. Ve bāzāra gelenden, yükin şatandan bāzār bekleyenler içün hemān iki aḳça alasın. Ve bir sipāhīnüñ tīmārını günāh-ı fāḥiş olmayınca alup āḫara virmeyesin | ve ölicek tīmārını yarar oġlı varısa aña bildürasin; eger oġlancuġı olup eşmege ḳādir degül ise ḫidmetin ādemlerine itdüresin, ol ḫidmete yarayınca ve ʿulūfecilerden olıcaḳ oġlı varısa yirine yazasız. ...Ve sen-daḫı bu naṣīḥatleri neslen baʿde-neslin īṣāl idesin ki, aʿḳābumuz ve aḥḳābumuz bu Ḳānūn-ile ʿāmil olalar. Ḳanḳısı bu ḳānūnı taġyīr idüp bu resmi bozarsa, Ḥaḳḳ Teʿālā binā-yı vücūdın bozup ḫarāb ide..."[10].

8 Bursa'nın fetih tarihini bilinenden dört yıl daha geriye götüren bu çağdaş kayıtlar için, bk. Hakan Yılmaz, "Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi", *Şehir&Toplum*, sy.: II (Haziran 2015), s. 64-66.

9 Orhan Gâzî'nin babası hayatta iken bürokrasiye yönelik ilk atılımları gerçekleştirdiği zamânı da içine alan, Osman Gâzî'nin vefâtına kadar geçen üç yıllık süre (720-723/1320-1323), çağdaş göz tanığı İshak Fakih rivâyetini izleyen Âşık Paşa-zâde tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Atası vefâtından ṣoñra otuz sekiz yıl ḫuṭbesi oḳundı; üç yıl daḫı atası ḥayâtında ḥükm-i ḥükûmet, virmek-almaḳ Orḫān'uñ idi." (Âşık Paşa-zâde, Tevārīḫ-i Āl-i ʿOs̱mān'dan ʿĀşıḳ Paşa-zāde Tārīḫi, 'Âlî Beg neşri, Matba'a'-i 'Âmire, İstanbul, 1332, s. 218; Friedrich Giese, Die Altosmanische Chronik des 'Āšiḳ Paşazāde, Otto Harrasowitz, Leipzig, 1929, s. 203) Bu târihler toplandığında, bizlere yine çağdaş bir kaynak olan Menāḳıb-ı Orḫānī'deki "ḳırḳ bir yıl"lık toplam saltanat süresini vermektedir. Krş. Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Ḥadīḳatü's-Selāṭīn, TTK Ktp., nr.: 21, vr. 43b-44a; H. Yüksel - H. İ. Delice nşr., TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 48. Ne var ki Osman Gazi'nin oğluna bu tâlimatları: بمرض موت گرفتار شده "ölüm hastalığına tutulduğunda" vermiş olduğu bilgisi (Hvândmîr, Ḥabîbü's-Siyer, III/3, s. 489) Osmanlı müverrihleri tarafından yanlış anlaşılmış; Osman Gâzî'nin 1320'den 1323'e kadar üç yıl devam edecek ve sonunda vefâtına sebebiyet verecek müzmin hastalığı sırasında, ona tefvîz ettiği emir ve vasiyetlerini sanki ölüm döşeğinde, son nefesini vermek üzereyken telkin etmiş gibi yansıtmışlardır.

10 Behiştî Ahmed Çelebi, *Vāridāt-ı Sübḥānī ve Fütūḥāt-ı ʿOs̱mānī*, es-Sifrü'l-Evvel, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado, nr.: 293/1, vr. 93ᵃ, st. 12-16; vr. 93ᵇ, st. 1-3, 7-9.

Nitekim Yıldırım döneminde yazılmış yukarıdaki kroniği veyâ Behiştî'nin aslî kaynağını kullandığı aşikâr olan Kemâl Paşa-zâde, Târîḫ-i İbn Kemâl'in ilk defterinde yukarıdaki tezimize kesinlik kazandıracak şekilde, Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'a ilk "Siyâset Ḳânûnları"nı yapma emrini onu yerine atadıktan kısa bir süre sonra, 720/1320 yılında verdiğine açıkça işâret ederek: "Târîḫ-i hicretüñ yidi yüz yigirmisinde ferzend-i ercümendi Orḫān Beg'e cihān-gīrlük şimşīrini teslīm eylemişdi; umūr-ı cumhūruñ maḳālīdin eline virüp, āyīn-i riyāseti ve ḳavānīn-i siyāseti añа taʿlīm itmiş-idi." der.[11] Müellif burada, Sultan Osman'ın kânun işlerini ta'lîm amacıyla oğlu Orhan'a söylediği sözlerle Behiştî'nin naklettiği yukarıdaki vasiyetine işâret etmiş; devâmına eklediği Bursa kuşatmasının hâlâ sürdüğünü gösteren tasvirleriyle ise, ortak bir kronoloji çizgisinde mevcut kânunların Bursa'nın gerçek fetih târihi olan 722/1322'den önce çıkarıldığını te'yid etmiştir.

Behiştî'nin bu rivâyetinde diğer Osmanlı kroniklerinde rastlanmayan, Osman Gâzî'nin Şehzâde Orhan'a "Sābıḳā ḳānūn olagelmişdür diyü vaż'-ı nā-meşrūʿı ibḳā itme"mesini vasiyet ettiğini gösteren kaydı; Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in gözlemlerinden 699/1300 yılında gerçekleştiğini öğrendiğimiz meşhur "Bāc" vak'ası sâyesinde ayrıntı ve belirginlik kazanır. Osmanlı Devleti'nin ilk ticârî kânununun henüz kuruluş yıllarında tespit edildiğini gösteren bu rivâyete göre; Osman Gâzî Eskişehir pazarı "Bāc"ının kendisine verilmesini isteyen bir Germiyanlı'ya: "Bu Tañrı buyruġı ve Peyġamber ḳavli midür, yoḳsa bunı her ilüñ pādişāhı kendü-mi iḥdāṯ ider?" diye sormuş;[12] "Töredür Ḫān'um, ezelden ḳalmışdur!" cevâbını verince de gazaplanıp üstüne yürüyerek: "Bre kişi! Var git artuḳ bu sözi bаña söyleme kim saña ziyānum deger!" demek sûretiyle, Şer'e muhâlif gördüğü bu teklife karşı sert bir biçimde tavrını koymuştur.[13] Behiştî'nin bu rivâyeti özetle; Osman Gâzî'nin 719/1319 yılı sonlarında yerine velî-'ahd tâyin ettiği oğlu Orhan'a 720/1320 yılı başında Siyâset kânunlarının ve bürokrasinin temellerini attırırken, kendi saltanatı zamânında uyguladığı bu temel ilkeyi sultanlığı boyunca idâme ettirmesini, o güne dek yürürlükte olan bu gibi kânunların mevcut şekliyle muhâfazasına ve tatbikine titizlikle riâyet etmesini vasiyet ettiğini ortaya koymaktadır.

Osman Gâzî ve Orhan Gâzî dönemlerinde "Ḳānūn" kelimesinin uç Türkmenleri tarafından bilindiğine; tıpkı sonraki devirlerde olduğu gibi, kuruluşu tâkip eden bu dönemde de "Şer'î" hükümlerin yanı sıra "Örfî" kânunların da icrâ edildiğine, hattâ bu örfî yasaların "Öteden beri ḳānūndur" denilerek Şer'î hükümlerin önüne geçirilemeyeceği ilkesine inceden inceye riâyet edildiğine işâret eden bu rivâyet, Osman Gâzî ve Orhan Gâzî dönemlerinde yaşamış bir görgü şâhidinin bizzat o dönemden bize intikâl eden kayıtları ışığında kesinlik kazanır. Orhan Gâzî'yi babası Osman Beg zamânından beri yakından tanıyan[14] , hattâ 731/1330 yılında önce Sultan Orhan ile oğlu Gâzî Süleyman Paşa ve bilâhare diğer oğlu Şehzâde Murad adına tefsirler yazmış olan Muslihuddîn Fakih (ö. 761/1360'tan sonra), yegâne nüshası şahsî kütüphânemizde bulunan Risāle[ʾ]-i Uṣūl-i Dīn adlı akâid risâlesinin[15] "Elfāẕ-ı Küfr" bölümünde Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'a vasiyetinde telkin ettiği temel ilkeyi aynen tekrâr ederek şöyle demiştir: "Mes[ʾ]ele: Bir işe: 'Şer[ʿ]ī degüldür!' diseler, ol eyitse: 'Ben onı bunı bilmezem; ola-gilmişdür, ḳānūndur, iderem!' dise kāfir olur."[16]

Bu çağdaş kayıt قانون "Ḳānūn" kelimesinin bürokratik bir terim olarak, Orhan Gâzî devri Osmanlı ulemâsı, ümerâsı ve halkı tarafından bilindiğini kesinleştirdiği gibi; dönemin 'Örfî kânûnlarının o âna dek "ola-gelmiş" eski Örfî kânunların devâmı niteliğinde icrâ edildiğine ve Türkmen uç toplumun zihninde bu bilincin mevcûdiyetine de apaçık bir delil teşkil etmektedir.[17] Şu hâlde Behiştî'nin de muhtemelen çağdaş eski bir kaynaktan naklettiği ve Muslihuddîn'in o asırdan bize ulaşan kaydının bir tekrârı niteliğindeki: "Pādişāhlar ḳānūnı Allāh emrinden muḳaddem degül" prensibinin, Osman Gâzî'nin o dönemdeki gerçek bakış açısını ve kuruluş döneminin orijinal bürokratik algısını yansıttığında şüphe yoktur.

11 İbn Kemâl, *Tārîḫ-i İbn Kemāl*, I. Defter, Millet Ktp., Ali Emîrî, Târih, nr.: 25, vr. 84b, st. 1-4; Ş. Turan nşr. TTK Yayınları, Ankara, 1970, s. 190.

12 Mehmed Neşrî, *Kitāb-ı Cihān-nümā*, I, haz.: F. R. Unat-M. Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara, 1949, s. 110.

13 Âşık Paşa-zâde, *Tevārîḫ-i Āl-i ʿOṣmān*, 'Âlî Beg neşri, s. 19; F. Giese neşri, s. 21.

14 Müellif, 731/1330 yılında Orhan Gâzî ve oğlu Süleyman Paşa adına yazdığı Mülk Süresi Tefsîri'nin mukaddimesinde: *"Bu duʿâcılar kemteri, yazuḳlular bedteri, Raḥmān Tañrı'dan raḥmet umıcı, el-vāṣıḳ biʿṣ-Ṣamed Muṣṭafā bin Muḥammed* - غفر الله له ولوالديه واجرى الخير على يديه - *dile-di kim, ḳadīm muḥabbetin ve dostluḳ māẕẕesin Ḫüdāvendigār içün ve Ḫüdāvendigār-zāde, mālik-i riḳābiʾl-ümem, menbaʿuʾl-cūd veʾl-kerem, ṣāḥibüʾs-seyf veʾl-ḳalem, el-müẓārun-ileyh biʾl-feẕāyilüʾr-rūḥāniyyeti veʾl-ḥaṣāyilüʾl-melākiyyeti fī aḳṭāriʾl-ʿālem, fe-zāhirehū ḥüsn ve bāṭınehū taḳī ve ruʾyetehū emīn ve ṭalʿatehū henī, Sulṭānüʾl-ġuzāt veʾl-mücāhidīn, Celālüʾl-milleti veʾd-dīn Süleymān Beg bin Orḫān Beg bin ʿOṣmān Beg el-maḥṣūṣ bi-ʿināyeti Rabbüʾl-ʿālemīn* - ابد الله دولتهما ونصر جندهما - *ʿālī ḥaẓretina ʿarẓ eyleye..."* diyerek, Orhan Gâzî ve şehzâdesi ile arasındaki dostluk ve yakınlığın kurucu ata Osman Gâzî zamânından beri süregeldiğine açıkça işâret etmiştir (Muslihuddîn Fakih, *Tefsīr-i Sūretüʾl-Mülk*, İÜ Ktp. TY, nr.: 7, vr. 1[b]-2[a]; Süleymâniye Ktp. Hafîd Efendi, nr.: 479, vr. 107[b]). Aktardığımız metin, *Tefsīr*'in bu iki nüshasının edisyon kritiğini yansıtmaktadır.

15 Bu risâle ve kuruluş dönemi tartışmaları açısından önemi hakkında, bk. Hakan Yılmaz, "Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed'in Akâ'id ve Kelâm İlimlerine Dâir Yeni Bir Risâlesi", I, *HAİD*,,XX/235 (Nisan 2013), s. 42-45; II, XX/236 (Mayıs 2013), s. 45-46; III, XX/237 (Haziran 2013), s. 43-44.

16 Krş. Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed el-Ankaravî, *Risāle*[ʾ]*-i Uṣūl-i Dīn*, vr. 80a, st. 5-7.

17 Nitekim Mehmed Fuad Köprülü, Osmanlılar tarafından icrâ edilen ilk kânunların geçmiş İslâm medeniyetleriyle, özellikle Selçuklular'ın çıkardıkları kânunların bir devâmı niteliğinde olduğunu *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı eserinde uzun uzadıya, kesin delîller ışığında gösterdiği gibi; bir başka çalışmasında da bu kânunların intikâl ve idâmesinin nasıl gerçekleştiğini şu ifâdelerle dile getirmiştir: *"Anadolu Selçuklularının muhtelif devirlerinde, bu türlü kânunların mevcud olması, hatta, Büyük Selçuklular'da mevcud birtakım kânunların XII.-XIII. asırlarda Anadolu'da da tatbik edilmesi pek tabiidir."* (Köprülü, Tarih Araştırmaları, I, s. 97). Onun bu konudaki tüm tezlerinin doğruluğu, doğrudan Orhan dönemine ait çağdaş bir kaynaktan aktardığımız yukarıdaki kayıt sâyesinde kesinlik kazanmaktadır. Nitekim Hvândmîr'in muâsır kronikten naklettiği vasiyet metninde de, Osman Gâzî'nin: تا غايت سلاطين روم بآن قوانين قيام نموده *"Tā ki böylece ḳānūnlar koymada Rūm (Anadolu) sulṭanlarının erişebileceği zirveye ulaşılmış olsun."* sözü ile *(Ḥabîbüʾs-Siyer*, III/3, s. 489), kânunların bu süreklilik ve zaman içinde gelişim işlevine açık bir gönderme yapılmıştır.

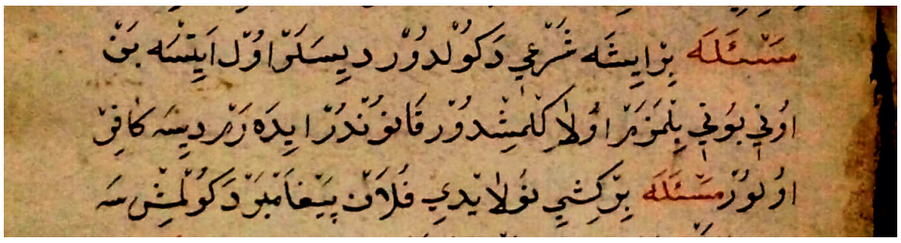

Resim-5. Osman Gâzî ve Şehzâde Orhan zamânında "Ḳānūn" kelimesinin bilindiğine, Türkmenler arasında Örfî kānunların öteden beri süregeldiği ve Şer'î kānunların önüne geçemeyeceği bilincinin mevcûdiyetine ışık tutan Muslihuddîn Fakih'in çağdaş kayıtları. Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, Risāle[2]-i Uṣūl-i Dīn, vr. 80a, st. 5-7.

Dolayısıyla Orhan Gâzî döneminden günümüze intikâl etmiş bu çağdaş kaynaktaki açık kayıtlar ve terminolojik vurgular, Osman Gâzî'nin son yıllarında Orhan Gâzî tarafından Osmanlı uç coğrafyasında kānunlar yapıldığı yönündeki tüm bilgilerin tarihî bir gerçeği yansıttığına; bu kānunlar inşâ edilirken, bu kroniklerde belirtildiği üzere Osmanlı coğrafyasında kurucu hükümdar ve ulemâsı arasında gerçekten "Örfî kānunların Şer'î kānunlardan üstün tutulamayacağı" anlayışının hakim olduğuna açık ve kesin bir kanıt teşkil etmektedir.

1. Sultan Orhan'ın Bursa Beg-Sarayı'nda Uyguladığı İlk Teşkīlāt Ḳānūnları:

İlk Osmanlı kānunlarının Orhan Gâzî döneminde çıkarıldığını vurgulayan Hvândmîr'in yukarıdaki kaydında belirtildiği üzere; bu kānunların bir kısmının Saray protokolünü tespite yönelik Teşkilât kānûnları olduğu, bu kadîm Ḳānūn-nāme'yi gördüğünde şüphe olmayan XVII. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Bostan-zâde Yahyâ Efendi'nin Tuḥfetü'l-Aḥbāb'ına aktardığı bilgiler ışığında belirginlik kazanır. Bu bilgiler kesin resmî belgelerle desteklenmediğinde, kimi zaman kaynağı belirsiz birer rivâyet olduğu şüphesine kapı aralamaktadır. Ne var ki, mevcut Osmanlı kaynaklarında yer almayan ya da nâdir rastlanan bu kayıtlardan bazılarının, resmî birer belge niteliğindeki Ḳānūn-nāme'ler ve Vakıf/Tahrir defterlerindeki atıflarla bire-bir örtüştüğünü gösteren açık kanıtlar, Yahyâ Efendi'nin bu konuda tamamen güvenilir bilgiler verdiğini doğrulamakta; müellifin bu bilgileri doğrudan o dönemde tedvîn edilmiş Ḳānūn-nāme[2]-i Orḫānî'den ya da onlara atıfta bulunan çağdaş kaynaklardan aktardığını ortaya koymaktadır.

Meselâ müellif, kuruluş devrinde ilk "defterdār" ve "yalıñuz olmasun diyü rūz-nāme ve muḳāṭaʿacı" tâyininin Sultan Orhan'ın hükmüyle gerçekleştiğini[18], hattâ onun "Defterdār olanuñ ekşeri ẓālimdür diyü, ʿarżı oḳurken anlara ḫitāb buyurma"mayı prensip edindiğini[19] belirttikten sonra: "Nite-kim şimdi daḫı 'Ḳānūn-ı ʿOṯmānî' eylecedür." demek sûretiyle[20], bunların bizzat Orhan Gâzî'nin çıkardığı ilk Teşkīlāt Ḳānūn-nāmesi'nde yer aldığına ve bu hükümlerin kendi yaşadığı XVII. yüzyılın başlarında hâlâ cârî olduğuna işâret etmiştir. Ayrıca "Ḫazîne'yi ve ṭaşra kāġıd ve defterler ṭuran Ḫazîne'yi kendü mühürleriyle mühürlemek" ve: "Ḫarāc ve Aʿşār-ı Şerʿiyye akçalarını ki, Beytü'l-māl'dür, ṭaşra Ḫazîne'ye ḳodur"mak gibi muâmelâta yönelik uygulamaları ilk ihdas edenin de Sultan Orhan olduğunu söyleyerek[21], yukarıdaki kānun hükümlerine bu iki mühim kriteri de dâhil etmiştir. Dolayısıyla Bostan-zâde Yahyâ'nın eserinde verdiği bu nâdir bilgiler ışığında, Fātiḥ Ḳānūn-nāmesi'nde biraz genişletilmiş şekillerini gördüğümüz; "Mālımuñ vekīli defterdārumdur ve ol nāẓırdur." şeklindeki kānunun[22] ve: "Mühr-i şerīf'üm Vezīr-i aʿẓamda dursun; Ḫazînem ve Defter-ḫānem mühürlenmek ve açılmaḳ lāzım gelse, defterdārlarımuñ ḥużūrında açılsun ve ḳapansun ve Ḫazîneme dāḫil olan aḳça, defterdārlarum emri ile dāḫil ve ḫāric olsun.[23]" gibi hükümlerin ilk şeklinin Sultan Orhan tarafından ihdâs edilip, Bursa Beg-sarayı'nda düzenlenen Osmanlılar'ın ilk Teşkīlāt Ḳānūn-nāmesi'nde yer aldığı ve zaman içinde kısmen değişikliğe uğradığı sarâhatle[24] tespit edilebilir.

Yine müellifin Orhan Gâzî hakkında: "'Ḥażret-i Risālet-penāh ḫalḳla maʿan | yimek yimişlerdür' diyü pādişāhlar gibi müstaḳılen ṭaʿām ekl itmezler idi.[25]" şeklinde verdiği bilgiyi de Fâtih, Ḳānūn-nāme'sinde: "Cenāb-ı şerīf'üm ile kimesne ṭaʿām yimek ḳānūnum degüldür, meger ki ehl [ü] ʿıyālden ola. Ecdād-ı ʿiẓāmum vüzerāsıyle yirler imiş; ben refʿ itmişümdür." hükmüyle bizzat kendisi doğrulamıştır[26]. Fâtih'in "Ecdād-ı ʿiẓāmum" ifâdesiyle yaptığı meçhûl göndermede kastettiği "büyük atası"nın Orhan Gâzî; "Sultân'ın sarayda vezirleriyle birlikte yemek yemesi" kānûnunun ise "Orḫān Beg Ḳānūnu" olduğu, Bostan-zâde Yahyâ'nın muhtemelen eski bir "Ḳānūn-nāme" parçasından aktardığı bu bilgiler ışığında meydana çıkmaktadır.

18 Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Yzm. Genel, nr.: 5005, vr. 10[b], st. 14-16; Matbû' nüsha: *Tārīḫ-i Ṣāf* adıyla, Terakkî Matba'ası, İstanbul, 1287, cüz': I, s. 21.

19 Bostan-zâde Yahyâ, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 10[b], st. 16-17; Matbû' nüsha, I, s. 21.

20 Bostan-zâde Yahyâ, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 10[b], st. 17-18; Matbû' nüsha, I, s. 21.

21 Bostan-zâde Yahyâ, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 11[b], st. 3-6; Matbû' nüsha, I, s. 22-23.

22 Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 10; Bosna'lı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ* II, s. 277[b], st. 24; Özcan, *Kānunnâme*, s. 5.

23 Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 27-28; Bosna'lı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ* II, s. 281[b], 14-17; Özcan, *Kānunnâme*, s. 18.

24 Nitekim Sultan Orhan'ın ilk *Ḳānūn-nāme*'de, tıpkı tuğra çekme usûlü gibi bizzat kendisinin gerçekleştirdiği Mal ve Evrak Hazînesi'ni mühürleme işlemi, Fâtih tarafından yukarıdaki kānunla vekâleten Vezîr-i a'zam'a devredildiği gibi; aynı şekilde İç ve Dış Hazîne'ye konulacak ya da hâriç tutulacak akçaların tâkibi işi de yine onun tarafından Defterdâr'ın emir ve kontrolüne tevdî edilmiştir.

25 Bostân-zâde Yahyâ, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 9[b]-10[a], st. 19-1; Matbû' nüsha, I, s. 19.

26 Krş. Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 27; Bosnalı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ*, II, vr. 281[b], st. 6-7; Özcan, Kānunnâme, s. 17.

Bostan-zâde'nin verdiği bu bilgilerle, Fâtih'in Teşkîlât Ḳānūn-nāme'sindeki Defterdârlık, Hazîne ve Sultân'ın yemek yeme protokolü ile ilgili uygulamaları başlatan "Ecdād-ı ʿiẓām"ının Orhan Gâzî olduğunu gösteren atıflarının tenkidi; bu dönemde çıkarılan Orḫān Beg Ḳānūn-nāmesi'nde Saray protokol ve uygulamalarına yönelik hükümlerin de mevcut bulunduğunu ortaya koymakta ve Hvândmîr'in aslî kaynağında bu konuda verilen orijinal bilgileri doğrulamaktadır. Buna göre Sultan Orhan'ın ilk Teşkilât kānununda, Bursa Beg-Sarayı'nda Sünnet'e ittibâ amacıyla vezirlerle ve halkla birlikte yemek yemek kānun iken, Fâtih Sultan Mehmed büyük atası Orhan'dan babası II. Murad'a kadar beş pâdişah zamânında cârî olan bu eski kānunu yürürlükten kaldırarak, pâdişâhın "ehl ü ʿıyāl"i dışında hiç kimseyle yemek yemeyeceği yönündeki kānunu çıkarmıştır.

Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in, oğlu Yahşi Fakih tarafından derlenen izlenimlerini özetleyen Âşık Paşa-zâde, kroniğinde Orhan Gâzî'nin saltanatı zamânında bir "Dīvān"ı ve kıyâfetle ilgili uygulamalara yönelik bâzı kānunları bulunduğuna ilişkin önemli, fakat içeriği belirsiz bâzı atıflara yer vermiştir. Nitekim onun, Sultan Orhan'ın Dîvân'ına "Burma dülbend" sarılarak gelindiğine dâir satır arasına sıkıştırdığı şu ilginç bilgi, bu ilk Osmanlı "Dīvān"ında uygulanan resmî kıyâfet protokolünün içeriğine dâir verilmiş nâdir bir ayrıntı niteliğindedir: "Burma dülbend Sulṭān Orḫān zamānında taṣnīf olundı. Dīvān'a gelicek, beglerüñ Burma dülbendi olmasa taʿyīb iderlerdi-kim: 'Dīvān'a geldüñ, ḳanı burma dülbendüñ?' dirlerdi. ...Dīvān'da Burma dülbend giyerlerdi, ḳaçan-kim sefere gitseler Börk giyerler idi ve Börk'üñ altına Şeb-külāh giyerlerdi."[27]

O asrın bir görgü şâhidinin izlenimlerini yansıtan bu satırlar, Bursa Saray ümerâsı ve devlet erkânının "Dīvān"a çıkarken "Burma dülbend" ve sefer zamânı "Şeb-külāh" üzerine "Börk" giymelerinin de Orhan Gâzî'nin teşkilât kānunlarından biri olduğuna açıklık getirmektedir.[28]

Âşık Paşa-zâde ve Bostan-zâde Yahyâ Efendi'nin verdikleri bu mühim ayrıntılar, Orhan Gâzî'nin ilk Saray kānunları içinde yer alan iki ayrı hükmün muhtevâsına açıklık getirerek, bu yasal uygulamaların ilk kez Orhan Gâzî'nin Bursa Beg-Sarayı'nda uyguladığı Teşkīlât Ḳānūn-nāmesi'nde yer aldığına ışık tutmaktadır.

Klasik bürokrasi geleneğine mutâbık şekilde, Fatih dönemine kadar gelen eski Sultanlar bu kānunları -aslını muhâfaza etmek sûretiyle- gittikçe genişleterek daha ayrıntılı birer norm seviyesine taşımışlar; Fâtih ise çıkardığı yeni kānunlarla ilk kez Sultan Orhan'ın Bursa Saray Dîvânı'nda tanzim ettirdiği bu kadîm kānunları kısmen yürürlükten kaldırmış ve bizzat kendisinin de işâret ettiği üzere, çıkardığı son Ḳānūn-nāmeʾ-i Āl-i ʿOṣmān'ı ilk defâ değil, yeniden düzenleyerek öncekinden daha tam ve şümullü bir seviyeye ulaştırmıştır.

2. Orhan Gâzî'nin Çıkardığı İlk Ticârî Kānunlar (Bursa İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi):

İshak Fakîh geleneğinde, Osman Gâzî'nin istiklâl sonrası Eskişehir Pazarı esnafından "ikişer aḳça" Bâc alınması kānununu yürürlüğe koyduğunu ve Behiştî'nin de orijinal bir kaynaktan aktardığı vasiyet metninde yine onun, esnaf ve tüccarlar hakkında oğlu Orhan'dan: "Bazāra gelenden, -yükin şatandan- bazār bekleyenler içün hemān iki aḳça alasın!" şeklinde, eski "Bāc" ahkâm ve miktârını sürdürmesine yönelik bir istekte bulunduğunu görmüştük.[29] Fâtih Sultan Mehmed dönemine dek Osmanlı Devleti'nde ticârî kānunlar çıkarılmadığı yanlış ve mantıksız anlayışını kökünden yıkacak şekilde, kısa bir süre önce bir Ḳānūn-nāme Mecmû'ası arasında rastlayıp bilim dünyâsına tanıttığımız, Orhan Gâzî tarafından Bursa'da çıkarılmış yirmi bir maddelik kadîm İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi sûreti;[30] sonraki kānunların nüvesini teşkil edecek basit ve ibtidâî görünümü ile eski İslâm devletlerinden beri süregelen ve diğer Türkmen beyliklerinde de tedvîn edilen ticarî kānunların, bekleneceği üzere Osmanlılar'da da Orhan Gâzî devrinden beri mevcut ve yürürlükte olduğunu çağdaş kesin bir belge olarak ortaya çıkarmaya yetmiştir.[31]

27 Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṣmān*, 'Âlî Beg nşr., s. 40; Giese nşr., s. 38.

28 Orhan Gâzî'nin sarık ve kaftan konusunda yaptığı ilk kānûnî düzenlemeler ve bunların Fâtih ile daha sonraki pâdişahlar zamânında yeniden ne şekilde tanzim edildiğine dâir, bk. Bosna'lı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ*, I, vr. 44ª, st. 21; vr. 44ᵇ, st. 5.

29 Behiştî Ahmed Çelebi, *Vāridāt-ı Sübḥānī*, es-Sifrü'l-Evvel, vr. 93ª, st. 15-16.

30 Süleymâniye Ktp. Galata Mevlevîhânesi Yzm., nr.: 215/1, vr. 19b, st. 4-18'de kayıtlı bulunan bu *Ḳānūn-nāme* ve tarihî önemi hakkında, bk. Hakan Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun Menşei, Gelişimi ve Orhan Gâzî'nin Bursa'da Çıkardığı İlk 'İhtisāb Ḳānūn-nāmesi' ", *JTS/TUBA*, Vol. XLIII (Aralık 2015), s. 201-236. Geniş hacimli olmayıp kısa bir formatta hazırlanmış olan bu muhtasar *Ḳānūn-nāme* sûreti, yukarıdaki tespitlerimize göre Sultan Orhan'ın 720/1320'den sonra toplam üç alanda çıkardığı çok sayıdaki perâkende kānun parçalarından biridir ve Fatih'in *"ecdād-ı ʿizāmları zamānında olan Ḳavānīn-i maẓbūṭa"*nın *"defter olunma"*mış müstakil ilk versiyonundan bize ulaşan ticârî vergilerle ilgili yegâne örneği teşkil etmektedir.

31 Halil İnalcık, çağdaş kesin kanıtlara dayanan buradaki tespitlerimize paralel şekilde, Türk yasa ve kānun geleneğini bir bütün hâlinde ele aldığı çalışmasında ("Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa Geleneği", *Doğu Batı Makaleler*, I, IV. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009), Osmanlılar'da ilk Örfî vergi esaslarının İlhanlılar'ı tâkiben Orhan döneminde ortaya çıkması gerektiğini isâbetli bir tahminle dile getirmiştir (s. 82-84). Onun ortada herhangi bir tarihî veri yokken, sadece tahmin yoluyla ulaştığı bu tespit, Orhan Gâzî'nin *İhtisāb Ḳānūn-nāmesi*'nin keşfi sâyesinde tarihî açıdan tamâmen kesinleşmiştir.

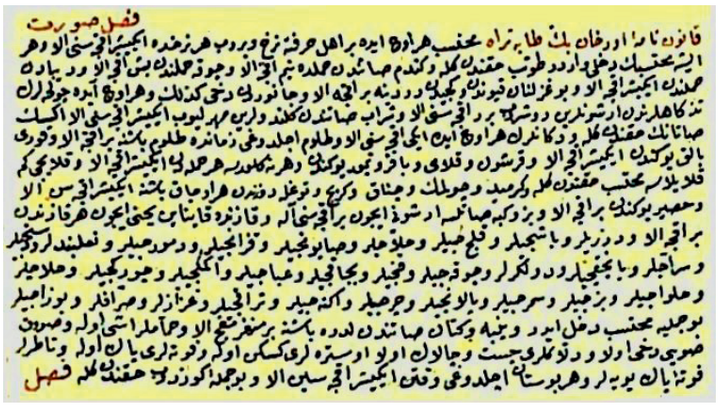

Resim-6. İlk Osmanlı ticârî kānunu olan Orhan Beg'in yirmi bir maddelik İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi sûreti. Kitāb-ı Ḳānūn-nāme, Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevîhânesi, nr.: 215/1, vr. 19b, st. 4-18.

Orhan Gâzî'nin Bursa'nın fethini müteâkip 722/1322 yılında çıkardığı anlaşılan قانون نامهٔ اورخان بكْ ـ طابه ثراه ـ "Ḳānūn-nāme[3]-i Orḫān Beg -ṭābe şerāhū-" başlıklı[32] bu ilk ticârî Ḳānūn-nāme'de, gerçekten de Osman Gâzî'nin vasiyetine uygun şekilde: اهل حرفت "ehl-i ḥirfet" ve دكانلر "dükkânlar"dan alınacak "Bâc" miktârının genel çerçevede ايكيشر اقچه "ikişer akçe" olarak belirlenmiş olması, İshak Fakih'in bu konudaki rivâyetini doğrulayan çağdaş kesin bir kanıt niteliğindedir. Bu akça miktarı, yukarıda pek çok örnekle belgelediğimiz tarihî zemine uygun bir çizgide; gerek bu Ḳānūn-nāme'nin, gerekse onun çıkarılışına dayanak teşkil eden yukarıdaki vasiyetin tarihî gerçekliğine de kanıt sayılabilecek bir uyum sergilemektedir.

Sonraki İhtisāb Ḳānūn-nāmeleri'nde yer alan bâzı meşhur maddelerin nüvesini içeren, bugüne kadar tespit edilebilmiş en eski Osmanlı yazılı kānûnu niteliğindeki Orḫān Beg İhtisāb Ḳānūn-nāmesi'nde, Bursa'daki ehl-i hirfet ve dükkânların ödeyeceği "Bāc" miktarlarını belirleyen maddelerin yanı sıra, ilk defa şarap satıcıları, kalaycılar ve hamam işletmecilerinin işletim ve üretim standardını tespite yönelik birtakım kriterlere de yer verilmiştir.[33] Ḳānūn-nāme'de Bursa muhtesibinin "ehl-i ḥirfet" ve "dükkān" sâhiplerinden, sattıkları yükün ağırlığına, uzunluğuna ve ölçeğine göre yarım ilâ beş akça arasında "Bāc" alması uygun bulunurken[34], yukarıda gösterdiğimiz üzere, genel çerçevede Osman Gazi'nin belirlediği "ikişer akçe" Bâc bedeli korunmuş[35]; ayrıca كلندر "kilinder", لدره "lidre" gibi ölçü birimleri[36] ve منغر "mangır"ın o dönemdeki varlığı[37] ile birlikte, Sultan Orhan'ın ilk, babası Osman Gâzî'nin son zamanlarında Bursa esnafının hangi sınıflardan ibâret olduğu da önemli birer tarihî veri olarak ortaya konulmuştur[38].

Resim-7. Orhan Gâzî döneminden günümüze intikâl etmiş yegâne mangır örneği. 14,7x15,6 mm. İsmail Doyuk Özel Koleksiyonu, nr.: 205.

32 "Ḳānūn-nāme[3]-i Orḫān Beg -ṭābe şerāhū-", *Kitāb-ı Ḳānūn-nāme*, vr. 19[b], st. 5; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 207-208.

33 Krş. *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 8, 10-11, 17-18; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 221-224.

34 Krş. *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 5-18; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 216-221.

35 Krş. *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 5, 8-11, 18; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 216-218.

36 Krş. *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 8, 16; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 225.

37 Krş. *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 16; Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun...", s. 216, dn.: 70. Nitekim Orhan Gâzî'nin *İhtisāb Ḳānūn-nāmesi*'ni neşrettiğimiz makâlemizden yedi yıl önce, nümismatik araştırmalar sonucu Orhan Gâzî'ye ait 0,60 gr. ağırlığında ve 14,7 x 15,6 mm. çapında; ön yüzünde اورخان ابن عثمان *"Orḫān ibn ʿOṯmān"* ve "V" şeklinde Kayı damgası, arka yüzünde ise sekiz yapraklı nakış figürü bulunan bir *"mangır"*ın bulunmuş olması (Krş. Kâzım Karakoç, "Orhan Gazi'nin Bugüne Kadar Bilinmeyen Eşsiz Bir Mangırı", *Anadolu Nümismatik Bülteni/ Anatolian Numismatic Bulletin*, sy.: VIII (Aralık 2008), s. 3-6), bu dönemde *Mangır*'ın Osmanlı topraklarında ve çağdaşı devletlerde tedâvülde olup bilindiğini ortaya koymakta; bu sûrette başka bir açıdan *Ḳānūn-nāme*'nin orijinalliğine ve Osmanlı Sosyo-Ekonomik târihi açısından önemine ışık tutmaktadır.

38 Bursa'nın fethinden sonra burada faaliyet gösteren *Ehl-i ḥirfet* ve diğer esnaf grupları, *Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*'in 17. maddesinde açıkça belirtildiği üzere; *"derzîler ve başcılar ve ḳılıccılar ve ḥallāçlar ve şābûncılar ve ḳazāncılar ve demürciler ve naʿl-bandlar ve destciler ve serrāclar ve yancuḳcılar ve dülgerler ve çuḳacılar ve ḳıncılar ve ʿabāʾcılar ve ekmekciler ve çörekciler ve ʿilāccılar ve ḥalvācılar ve şābûncılar* (mükerrer!) *ve bezciler ve semerciler ve palāncılar ve çerçiler ve igneciler ve tarāḳcılar ve ġazzāzlar ve şarrāflar ve bozacılar"* olmak üzere, *"muḥtesib"*in *"daḫl"*e yetkili bulunduğu toplam yirmi sekiz zümreden ibâretti (*Ḳānūn-nāme'-i Orḫān Beg*, vr. 19[b], st. 13-16).

Orhan Gâzî'nin üslûbu ve içeriği itibâriyle XIV. yüzyıla has özellikler taşıyan İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi'nde, esnaf ve sanatkârlardan alınacak olan "Bâc" oranları, muayyen birer vergi şeklinde, üç ayda bir alınan her "Narḫ"ta; "Ehl-i ḥirfet" ile "Dükkānlar"dan 2'şer, "Çulḥacılar"dan 1'er akça; "ḥiml" (yük) başına "Çuḳacılar"dan 5 akça, "Dībācılar" (İpekçiler), "Ḳuru balıḳ" tâcirleri ve "Ḳurşūn, ḳalāy, baḳır, tīmür/demür" ile diğer mâdenlerden 2'şer akça, "Ḥaşır"dan 1 akça; aynı şekilde "Şarāb" satanlardan "kilinder", "Kiremīd, Çanāḳ-Çölmek, Kerpīc ve Tūğla" satanlardan "ocāḳ", "Bostāncılar"dan "bōstān" başına 2'şer akça; "Ṭulūmcular"dan "ṭulūm", "Bez ve kebe" esnafından "arşūn", "Yaḫnī"cilerden "ḳazān" başına 1'er akça; "Gendüm" (Buğday)cılardan "ḥiml", "Ḳoyun, keçi ve cānavar (domuz)" kesenlerden "boġazlama" başına "nīm" (¼ / çeyrek) akça ve "Penbe (Pamuk) ve Ketān" satanlardan ise "lidre" başına 1'er "mangır sifec" olmak üzere tespit olunmuştur.

3. Orhân Gâzî'nin Umûmî Ḳānūn-nāmesi:

720/1320 yılı başlarında ilk Osmanlı kānunlarını ihdâs eden Orhan Gâzî'nin, düzenlediği bu kānunlar arasında memleketin nizâmına yönelik umûmî bir Ḳānūn-nâme'nin de yer aldığı Hvândmîr'in kronik metninde belirtilmişti. Orhan Gâzî dönemi görgü şâhidlerine kadar indiği aşikâr olan aynı asrın ortalarında yazılmış başkaca kroniklerden aktarılan bâzı çağdaş rivâyetler, bizlere Yıldırım Kroniği'nden aktarılan bu bilgiyi doğrulayacak ve tarihî zemîne oturmasını sağlayacak önemli ipuçları sunmaktadır.

Meselâ Sultan Orhan'ın halka yönelik genel kānunlar çıkardığı bilgisini te'yid edecek ve tarihî açıdan kesinleştirecek şekilde; İznik medresesi müderrisi Dâvud-ı Kayserî'nin (ö. 1350 civârı) 1330-1340'larda Rumeli fâtihi Gâzî Süleyman Paşa adına yazdığı el-İṯḥāfu's-Süleymānī fī'l-ʿAhdi'l-Orḫānī adlı çağdaş risâlede, zamânın pâdişâhı Orhan Gâzî: ممهّد قواعدُ الامنْ والامَان ، مربّی ارباب الفضل والعرفان السّلطان اُورخان "Emniyet ve güven bahşeden yasaların düzenleyicisi, faẕîlet ve ʿirfān erbābının yol göstericisi es-Sulṭān Orḫān" unvanlarıyla anılmıştır.[39] Bu, yukarıdaki tüm rivâyetleri tasdik edecek şekilde, halka yönelik ilk umûmî Osmanlı Ḳānūn-nâme'sini Sultan Orhan'ın çıkardığının ve bu kānunları çıkarırken ulemâdan vezîr-i a'zam Alâeddîn Paşa ve Çandarlı Kara Halil... gibi isimlerin onun emri ve direktifi doğrultusunda yasal birtakım düzenlemeler yaptıklarının o asırdan kalma kesin târihî bir kanıtıdır.

XVI. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Celâl-zâde Sâlih Çelebi de, kuruluş devrine ait bilinmeyen pek çok kaynağa dayanarak yazdığı Ḥadīḳatü's-Selāṭīn adlı eserinde, Orhan Gâzî'nin vefâtından hemen sonra yazıldığı anlaşılan Menāḳıb-ı Orḫānī adlı çağdaş kronikten aktardığı şu satırlarda; Orhan Gâzî'nin siyâsî otoritesini Bursa'da çıkardığı kānun ve fermanlarla halk ve re'âyâ arasına keskin bir şekilde nüfûz ettirdiğine işâret etmiş ve buna bir örnek olarak, Orhan Gâzî ve Dîvân erkânı tarafından Bursa ve çevresindeki dilencilere uygulanan ilk "yasāġ-ı Sulṭānī"nin içeriğine dâir önemli bilgiler vermiştir:

"ʿUluvv-i himmeti bir mertebedeyidi ki, memleketinde aṣlā bir faḳīr melūm |44b ve sāʾil maḥrūm olduġın istemezdi.[40] علوّ الهمة من الاِيمان Keẕālik, vezîrleri ve begleri-aġaları da ġālī-ḳadr u ʿālī-himmetlerdi.[41] الناس على دين ملوكهم Çün, fermānı her yirde āteş gibi sārī ve ṣu gibi nāfiẕ ü cārīyidi. Her biri fermānın yirine iletmekde bād-ı vezāndan tīz ü sebük-ḫīz idi. Eger taḫt-gāhında veyā ġayrı memleketi içinde bir sāʾil görüp işitseler, kendüye ʿarż itmeyince olmazlarıdı. Emr iderdi; Ḥazīne'den ve yanlarından aña ol-ḳadar ṣadaḳa iderleridi ki, ẕelīl ü āc ve bī-kisve vü tāc-iken kimseye iḥtiyācı ḳalmazdı. Ammā muḥkem 'yasāḳ' iderleridi ki, min-baʿd sāḳ-ı ẕülli dāmına çeküp suʾāl dilin ṭuta.[42]"

Çağdaş bir kaynaktan aktarılan bu mühim satırlar, sonraki asırlarda Osmanlı pâdişahları tarafından tanzim edilen umûmî kānûn-nâmelerdeki "cāmiʿ ve şehr içinde sāʾil ve cüzām ṭāʾifesin yürütmeme" yönüdeki meşhur "Yasāġ-ı Sulṭānī"nin[43] ilk kez Orhan Gâzî döneminde Bursa'da uygulandığına ilişkin bilinmeyen tarihî bir gerçeği gün yüzüne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Sultan Orhan'ın ʿUmûmî Ḳānūn-nâme'sindeki mu'âmelâttan bize intikâl etmiş yegâne bilgi kırıntısını içeren bu muâsır kayıt, ihdâs olunan ilk Ḳānūn-nāmeʾ-i ʿOṣmānīʾnin türlerini özetleyen Hvândmîr'in kadîm rivâyetini doğrulayacak şekilde; Orhan Gâzî'nin yaşadığı asırda re'âyâya yönelik birtakım kānunlar da te'sis edip, bunların ticârî ve kurumsal alanlarda çıkardığı diğer kānunlara benzer şekilde, sonraki asırlarda düzenlenen meşhur klasik kānunların da çekirdeğini teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.[44]

---

39 Dâvûd-ı Kayserî, *el-İṯḥāfu's-Süleymānī fī'l-ʿAhdi'l-Orḫānī*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Arabî, nr.: 2173, vr. 3ᵃ, st. 4-5.

40 "Himmetin yüksekliği îmândandır."

41 "İnsanlar hükümdarlarının dîni üzeredirler."

42 Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Ḥadīḳatü's-Selāṭīn*, TTK Kütüphânesi, nr.: 21, vr. 44ᵃ, st. 13 / vr. 44ᵇ, st. 10; Hasan Yüksel - H. İbrahim Delice nşr., TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 48-49.

43 Meselâ, bk. Yaşar Yücel-Selâmi Pulaha, *Selim I. Kānunnâmeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 67, 201.

44 *Menāḳıb-ı Orḫānī*'den aktarılan yukarıdaki parçaya konu olan *"yasāḳ"*ın, Sultan Orhan'ın *"taḫt-gāhında veyā ġayrı memleketi içinde"* cârî olduğu atfına paralel şekilde, idârî anlamdaki *Ḳānūn-nāmeʾ-i ʿOṣmānī*'nin Orhan Gâzî tarafından fethedilen her memlekette yürürlüğe konulduğuna, Kemâl Paşa-zâde'nin "II. Defter"inde Karasi beyliğinin fethini anlattığı kısmın sonuna eklediği şu cümlede de açık bir gönderme vardır: *"Balıkesīr'de ve Bergama'da ve Edremüd'de ve Mānyās'da āyīn-i ẓulm ve bidʿat-ı müteġallebe kesr olup, esās-ı 'Ḳānūn-ı ʿOṣmānī' uruldı; ḥıyām-ı ḥimāyet-i Sulṭānī ʿamūd-ı ʿināyet-i Yezdānī ile ḳıyām bulup, ʿāmmeʾ-i enām üzerine sāyebān-ı ʿadl-i Orḫānī ḳuruldı."* İbn Kemâl, Târîḫ-i İbn Kemâl, II. Defter, Nûruosmâniye Ktp., Ali Emîrî, Târih, nr.: 3078, vr. 51ᵃ, st. 26-27 - vr. 51ᵇ, st. 1; Ş. Turan nşr., TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 83.

Orhan Gâzî'nin Çıkardığı İlk Osmanlı Askerî Kânunları:

Bu genel içerikli sivil kânunlara ilâveten Orhan Gâzî'nin, bir kısmı Tîmâr sistemi kapsamında olmak üzere, -bekleneceği üzere- askerî alanda da bâzı kânunlar çıkardığı, Âşık Paşa-zâde'nin İshak Fakih'ten naklen aktardığı Osman Gâzî'nin "Tîmâr ḳānūnu"na yönelik satırları[45] ve geç dönem Osmanlı kânûn-nâme ve kroniklerinde yer alan bâzı atıflardan anlaşılmaktadır.[46]

Osman Gâzî'nin bürokratikleşmeyi vâz edip kânunlar yapan ilk ilk vezîri Alâeddîn Paşa'yı oğlu Alâeddîn Beg'le karıştıran Osmanlı kroniklerinde, onun şehzâdelikten vezirliğe geçiş hikâyesi; babası Osman Gâzî'nin ölümünden sonra Orhan Gâzî'nin pâdişah olmayı reddeden kardeşine vezirlik teklif etmesi, onun ise sosyo-ekonomik ve askerî alanlarda kânunlar tertip etmesi rivâyetiyle makûl bir zemine oturtulmak istenmiştir. Oysa Hüseyin Hüsâmeddîn'in vakfiyelerindeki çelişkili unvanlar ve vezâretin başlangıç zamânına ilişkin tartışmasız kanıtlar ışığında isâbetle gösterdiği üzere, ulemâ sınıfından gelme bir şahıs olan Alâeddîn Paşa Şehzâde Alâeddîn Beg'den tamâmen farklı bir kimsedir.[47]

Kroniklerde Alâeddîn Beg'in Orhan Gâzî'ye telkin ettiği belirtilen ilk Askerî kânunlar; kendisine ve hâssa askerlerine Ak börk giydirip diğerlerine kızıl börk giydirmesi[48] ve müslüman olmayan reâyâdan devşirilen çocukların Osmanlı kânun ve erkânı üzere yetiştirilerek bürokratik ve askerî kademelerde istihdâm edilmesinden[49] ibârettir. Orhan'ın bürokrasiyi inşâ ettiği sırada babasının hayatta olduğu bilgisini gözden kaçıran umum müverrihler, sonraki devirlerin hükümdarlık anlayışının da etkisiyle; bir şehzâdenin babasının yerine tahta cülûs edebilmesi için önceki Sultân'ın mutlakâ ölmesi gerektiği mantığından hareketle, bu Askerî kânunların ihdâsını da Orhan'ın mutlak hükümdarlığı zamânına erteleme yanılgısı içine düşmüşlerdir.

Orhan Gâzî'yi tahta geçişinden hemen sonra ziyâret eden Seyyid Kâsım el-Bağdâdî'nin[50] (1223-1350), 1324 yılı Haziran'ında Beg-sarayı'na geldiğinde "ʿAlāʾe'd-dîn Paşa" yerine "İbrâhîm Paşa" adında başka bir Vezîr-i a'zam'la karşılaşması[51], Sultan Orhan'ın cülûsundan kısa bir süre sonra babasının eski Vezîr'ini görevden aldığına kesin bir kanıt teşkil etmektedir. Şu hâlde Orhan'ın babasının emriyle, onun son yıllarında Alâeddîn Paşa ile birlikte gerçekleştirdiği ilk bürokratik atılımların, 720/1320 yılı başlarından en geç 723/1323 yılı sonlarına kadar devam etmesi gerektiği Bağdâdî'nin bu çağdaş izlenimlerinden sarâhatle tespit edilebilir.

Yukarıdaki çağdaş kayıtlara göre 723/1323 yılından sonra çıkarılması mümkün gözükmeyen ilk Osmanlı Askerî Kânunu'nun içeriğine gelince; Sultân'ın ve hâssa askerlerinin ak börk, diğer askerlerin kızıl börk giymesi kânununun ihdâsı, kroniklerde kimi zaman Osman Gâzî'ye, kimi zaman oğlu Şehzâde Orhan'a

45 Nitekim "Bāc" rivâyetinde Osman Gâzî'nin aynı gün *"Tîmâr"*a ilişkin muhtasar bir takım *"ḳānūn"*lar da vaz' ettiği, İshak Fakih rivâyetinde Sultân'ın bizzat kendi dilinden şu ifâdelerle nakledilmiştir: *"Her kime kim bir tîmâr virem, anuñ sebepsüz elinden almayalar ve hem ol öldigi vaḳtda oġlına vireler. Ve eger küçücek daḥı olursa vireler, ḫizmetkârları sefer vaḳtı olıcaḳ sefere varalar, tā ol sefere yarayınca. Ve her kim ḳānūn düzerse Allāh Teʿālā andan rāżī olsun ve eger neslümden bir kişi bu ḳānūndan ġayrı bir ḳānūn ḳoyacaḳ olursa, idenden ve itdürenden Allāh Teʿālā rāżī olmasun!.."* Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān*, 'Alî Beg nşr. s. 20; F. Giese neşri, s. 21. Bu Tîmâr Ḳānūnu'nun tıpatıp aynı kriterler çerçevesinde daha önce Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından belirlenip, o zamandan itibâren Anadolu Selçukluları'nda da cârî olduğu hakkında, bk. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin.., s.* 100-103. Nitekim ünlü Selçuklu müverrihi Zahîrüddîn en-Nîsâbûrî'nin *Selçūḳ-nāme*'sinin genişletilmiş Türkçe nüshasında: *"Sulṭān ʿAlāʾü'd-dîn pādişāh olıcaḳ devlet-i Selçūḳiyye'i tecdîd ve ḳavāʿid-i salṭanatı temhîd itdi, ḳulūb-ı ḥalḳa heybet ṣaldı ve cemīʿ-i begler aña muṭīʿ oldı; mülki vüsʿat buldı ve ḫalḳ-ı ʿālem iṭāʿat ḳıldı."* denilerek, onun bu Ḳānūn-nāme'sinin devlet âyîn ve erkânı ile ilgili teşkilât ve halkla ilgili umûmî kânunlara yönelik hükümleri de içine aldığına işâret edilmiştir (Zahîrüddîn en-Nîsâbûrî, Selçūḳ-nāme, Edirne Selimiye Yazmalar Ktp. nr.: 2314, vr. 78ª, st. 14-16).

46 *Ḳānūn-nāme*'*-i Cedîd*'de belirtildiği üzere, askerî alanda çıkarılan ilk kânun aslında Orhan Gâzî'den daha önce, 701/1301-1302'de gâzî aile fertleri ve nökerlerine tîmâr tevcihlerini vaz' eden Osman Gâzî'ye aitti: *"Ḳānūn-ı ʿOṯmānī'de ibtidā tevzīʿ-i menāsıb iden ʿOṯmān-ı Ġāzī'dür, fī sene 701 (1301-1302); ḳānūndur."* ("ʿOṯmānlı Ḳānūn-nâmeleri", *Millî Tetebbuʿlar Mecmūʿası*, I/2 (1331/1915), Âṣâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tedḳīḳ Encümeni, İstanbul, s. 311). Mehmed Fuad Köprülü, çağdaş kanıtlar ışığında geçmiş tüm İslâm devletlerinde vâr olan Tîmâr siteminin Osmanlılar'a Bizans'tan değil, Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'ndan geçtiğini delilleriyle göstermiş (krş. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin...*, s. 85-101); İ. Hakkı Uzunçarşılı da sağlam bilimsel kanıtlara dayanan bu tespitlerinde ona muvâfakat etmiştir (Osmanlı Tarihi, I, s. 504 vd.). Feridun Emecen erken dönemdeki bu Tîmâr tevcihleri ile, daha Osman Gâzî devrinde *"basit sayılabilecek bir askerî bürokrasinin temellerinin atılmış"* olduğunu isâbetle belirtmiştir *(Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600),* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s. 32).

47 Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "Ḳoca Meḥmed Paşa", I, *TOEM*, VII/37 (Nisan 1332), s. 43-45; "ʿAlāʾe'd-dîn Beg", *TOEM*, XIV/5(82) (Eylül 1340), s. 307-318; XIV/6(83) (Teşrîn-i ṣānî 1340), s. 380-384; XV/8(85) (Mart 1341), s. 128-133; XV/9(86) (Mayıs 1341), s. 200-210.

48 Âşık Paşa-zâde'nin ta'dil ettiği, İshak Fakih'in anlatılarına dayanan rivâyetin aslında Alâeddîn Paşa'nın vezâret teklifini reddetmesi, daha sonraki kroniklere aksi yönde geçecek bir hikâye eşliğinde şöyle sunulmuştur: *"'Alāʾü'd-dîn eydür: 'Gel ḳardaş! Atamuzuñ duʿâsı ve himmeti senüñledür. Anuñ-çün-kim kendü zamānında ʿaskeri saña ḳoşmış idi, imdi çobānluḳ daḥı senüñdür!' didi ve hem bu ʿazîzler daḥı bunı ḳabūl itdiler. Orḫān-ı Ġāzī eyitdi: 'İmdi sen baña Paşa ol!" didi, ʿAlāʾü'd-dîn ḳabūl itmedi, eyitdi: "Kite ovasında 'Fodra' dirler bir köy vardur, anı baña vir!" didi, Orḫān ḳabūl itdi, ol köyi aña virdi."* (Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān*, 'Alî Beg nşr., s. 36-37; F. Giese nşr., s. 34-35) Burada *"'Alāʾü'd-dîn Beg"*in vezâreti ve "Paşa"lığı reddettiği açıkça dile getirildiği hâlde, metnin başka bir yerinde o -isim benzerliği nedeniyle-, daha önce Osman Gâzî'nin sağlığında Orhan'la berâber Askerî bürokrasiyi inşâ eden ilk vezîr *"'Alāʾü'd-dîn Paşa"* ile aynı şahısmış gibi gösterilmiştir: *"Orḫān-ı Ġāzī'ye 'Alāʾü'd-dîn Paşa eydür: 'Ḫān'um, el-ḥamdü Li'llāh kim seni pādişāh gördüm. İmdi, senün daḥı birlük leşkerün yevmen fe-yevmen ziyāde olsa gerekdür. İmdi senün daḥı leşkerine bir nişān ḳoyalum kim, ġayrı leşkerde olmasun.' didi. Orḫān-ı Ġāzī eydür: 'Ḳardaş, her ne-kim sen eydürsen ben anı ḳabūl iderin!' didi. Ol eyitdi: 'İmdi eṭrāfdaki beglerüñ börkleri ḳızıldur, senün aḳ olsun...'"* (Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān*, 'Âlî Beg, s. 39-40; F. Giese, s. 37)

49 Krş. Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 10ª, st. 14-19.

50 Seyyid Kâsım el-Bağdâdî ve Sultan Orhan'la ilgili izlenimleri hakkında, bk. Hakan Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş bir Seyyah/Sûfî: Seyyid Kâsım el- Bağdâdî ve *Seyāḥat-nāme*'sinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, ed.: M. Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçaslan, Mahya Yayınları & OSAMER, İstanbul, 2017, s. 17-39.

51 Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş Bir Seyyâh & Sûfî...", s. 28-29.

atfedilmiş ve o tarihte çoktan vefât etmiş bulunan Hacı Bektâş-ı Velî'nin teşvîkiyle gerçekleştirilmiş gibi gösterilmiştir.[52] Bu rivâyetlerdeki müzmin çelişkiler silsilesi, konu ile ilgili sağlam ve güvenilir bâzı kayıtlar ve o dönemin nâdir kaynaklarında yer alan belirleyici kanıtlar ışığında çözümlenebilir.

Resim-8. Orhan Gâzî'yi çağdaş tarihî kayıtlara uygun şekilde, 724/1324'teki cülûs töreninde Vezîr-i a'zam (Alâeddîn Paşa), Şeyhü'l-İslâm ve daha önce ihdâs ettiği kızıl ve ak börk giymiş asker ve devlet adamları ile bir arada gösteren bir minyatür. 'Alî Çelebi, Hüner-nâme, I, TSMK, Hazîne, nr.: 1523, vr. 62a.

52 Kronolojik açıdan tüm tutarsızlığına rağmen, Orhan Gâzî'nin babasına vekâleti döneminde çıkardığı "börk" kânununun Hacı Bektaş Velî'ye nisbet edilişi, zamanla Hacı Bektaş'ın yanlış olarak Orhan döneminde yaşamış bir kimse olduğu anlayışının yerleşmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim Hacı Bektaş'a ait kısa *Menâķıb* metinlerinden birinin bizzat *Sulṭân Orḫân Zamânında Zuhûr İden Ḥâcı Bektâş-ı Velî'nün Tafṣîl-i Aḥvâli* adını taşıyor oluşu (Yapı Kredi Sermet Çifter Arş. Ktp. Yz. nr.: 927/4) bu bâriz hatânın ne kadar sıklıkla tekrarlandığına tanıklık etmektedir.
Krş. Hakan Yılmaz, "Kuruluş Devri Osmanlı Târih Yazıcılığında 'Oğuz-nâme'lerin Etkisi ve Bilinen En Eski Osmanlı Kroniği", I, HAİD, XX/230 (Kasım 2012), s. 43-45.

Nitekim bizim daha önce başka bir makâlemizde Bursa ve İznik kuşatmaları devâm ederken, Orhan'ın Bursa muhâsarasını iyice şiddetlendirdiği bir sırada yazıldığını delilleriyle gösterdiğimiz[53]; Hacı Bektâş-ı Velî Velâyet-nâme'sinin "Bâb"larından birinin içine özeti aktarılan Târîḫ-i ʿOs̱mân' adlı eski kronikte[54], Hacı Bektaş'ın Sulucakaraöyük'te Osman Gâzî'ye börk giydirmesi kıssası menkabevî bir üslûpla metne monte edilmekle birlikte, Osman'ın Sultan olup Bithynia'yı fethinden sonra, Bursa kuşatma altında iken Has askerlerle taşradan gelenlerin bilinmesi için "kızıl börk-ak börk" ihdâsının aslî kaynaktan yeniden aktarılmış olması[55] kayda değerdir. Bursa'nın fethine duyduğu yoğun ilgiyi sık sık açığa vuran kronik yazarı, bu "Börk giyme" kıssasını aktardıktan hemen sonra, Orhan'a atıfla: "Āl-i ʿOs̱mān"ın "öñinden şoñı gür geldi"ğine dikkati çeker ve bundan sonra kronik metni, o âna kadar "İznīḳ'e, Burūsa'ya degin" ilerleyip geciken tüm "feṯḥ"lerin de bir an önce gerçekleşmesi temennisiyle sona erer[56].

Çağdaş bir görgü şâhidinin anlatılarına dayandığı aşikâr olan bu kronikte, başlangıçta çok karmaşık ve belirsiz gibi gözüken bu bilgi örüntüsü, aslında "Börk"le ilgili çözümlenemeyen muammâyı güvenilir bir biçimde çözümlememize yarayacak çok önemli ipuçları içerir. Her şeyden önce "Börk"ün ihdâsının, Osman hayatta olmakla birlikte artık oğlu Orhan'ın da beylik sahasında göründüğü ve Bursa kuşatmasını sürdürdüğü bir zamâna rastlaması; kimi Ḳānūn-nâme'lerdeki resmî atıflarla örtüşecek[57], yukarıdaki bağımsız tespitlerimizle kronolojik anlamda aynı noktada birleşecek ve sonraki kroniklerde yer alan "Orhan'ın cülûsu" ifâdesine açıklık getirecek şekilde, "Börk"lerle ilgili kānunun Osman Gâzî hayatta iken, ona vekâlet eden oğlu Orhan ve vezîri Alâeddîn Paşa tarafından Bursa fethinden daha önce çıkarıldığının açık bir kanıtıdır. Nitekim Âşık Paşa-zâde'nin: "Ḥacı Bekdāş Āl-i ʿOs̱mān neslinden kimseyle muṣāḥabet itmedi"ği ve "Aḳ börk ḫod Orḫān-ı Ġāzī zamānında Bilecük'de ẓāhir oldı"ğu yönündeki açıklamaları da [58], yukarıdaki çağdaş rivâyetlerle birleşecek şekilde بورك "Börk"ü Orhan'ın daha 722/1322'de Bursa'yı feth edip kendisine "taht-gâh" edinmeden önce, 720-722/1320-1322 aralığında, babasına vekâleten Bilecik çevresinde kâim-makâm olduğu sırada çıkardığını bir başka açıdan doğrulamaktadır. Yaygın gelenek Orhan'ın bu zaman aralığındaki statü ve siyâsî pozisyonunun arka plânını çözümleyemediği için, hâdiseyi onun mutlak anlamda cülûsu zamânına odaklandırmış; ileride "Devşirme" usûlünü ihdâs edecek olan Orhan'ın vezîri "Ḥacı Bektāş Paşa"yı[59] isim benzerliğinden dolayı "Ḥacı Bektāş-ı Velī" yaptığı gibi, bürokratik kurumları dört yıl önce inşâ etmiş olan Sultan Osman'ın vezîri "ʿAlāʾe'd-dīn Paşa"yı da, cülûstan sonra boşta kalan diğer şehzâdesi "ʿAlāʾe'd-dīn Beg" yapmıştır.

---

53 Krş. Hakan Yılmaz, "Kuruluş Devri Osmanlı Târih Yazıcılığında 'Oğuz-nâme'lerin Etkisi ve Bilinen En Eski Osmanlı Kroniği", I, *HAİD*, XX/230 (Kasım 2012), s. 43-45.

54 Bu kronik hakkında şimdilik, bk. Yılmaz, "Kuruluş Devri Osmanlı Târih Yazıcılığında...", I, s. 43-45.

55 *ʿOs̱mān Târîḫi*'nin mensur özetinin son kısmında bu konuda aynen şöyle denilmektedir: *"'Oṣmān Beg leşkerler cemʿ eyledi, kendüye tābiʿ ḳullarına başındaki kisve gibi idüb geyürdi; ammā baʿżı gücı yiter ġanîler anuñ üzerine bir miḳdār altun üsküf ḳoydılar, yaʿnī dîn düşmanlarına heybetlü ve ṣalābetlü görinsünler, kāfire ʿasker çeküp ġazāya başlasunlar ki, ʿālem eṭrāfında meşhūr olsun. Kî, ġazādan ṣafālu olanlar işidüp her cānibden ʿOs̱mān Beg'üñ ḳatına geldiler, ol kisveʾyi başlarına urdılar, ʿasker çoġaldı getdi, ḫalḳı ve yabāndan gelenler bir-biri mā-beyninde farḳ olınmaz oldı. Bu ḥāli ʿOs̱mān Beg'e iʿlām eylediler, buyurdılar ki: "Yabāndan gelān kimesneler kisvelerinüñ kiçesini ḳırmuzı renge boyasunlar!" Emir buyurdılar, vardılar yabāndan gelenlere, börnglerinüñ kiçesini ḳırmuzı boyadılar; kendüye müteʿallıḳ olan ḳullar başlarına cümle beyāż kiçe kisve geydiler, anuñla maʿlūm ve muʿayyen oldı."* (Ankara Millî Ktp. Yz. A-8597, vr. 151b, st. 12-22). II. Bâyezid dönemi müverrihlerinden Kemâl, *Selāṭīn-nāme'sinde ʿOs̱mān Târîḫi*'nden bu rivâyeti nazma dönüştürüp aynen aktararak, Börk ihdâsının Osman Gâzî zamânında gerçekleştiği bilgisini aynen tekrâr etmiştir (İÜ Ktp. TY, nr.: 331, vr. 18ᵇ-20ᵃ).

56 Bk. *ʿOs̱mān Târîḫi*, vr. 151ᵇ, st. 24-25; vr. 152ᵃ, st. 1-3.

57 Sultan I. Ahmed döneminde çıkarılan ve kadîm askerî kānunları bünyesinde toplayan *Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān-ı Dergāh-ı ʿĀlī*'de, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundan önce askere ilk "Börk" giydirenin Osman Gâzî olduğu şu cümlelerle te'yid edilmiştir: *"Bu ṭāʾifenüñ geydügi kisveʾyi Ḥacı Bektāş-ı Velī geymişdür. ʿOs̱mān-ı Ġāzī-kim, cedd-i ʿiẓām-ı ʿOs̱māniyānʾdur, anlara ḳılıç ḳuşanduḳda kisveʾ-i meẕkūr ile ḳuşatmışdur ve lākin yeñi-çeri cemʿ olunmadın vefāt eylemişdür." (Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān-ı Dergāh-ı ʿĀlī*, İBB Atatürk Kitaplığı, Yz. nr.: 0.97, vr. 27ᵃ, st. 6-8)

58 'Âlî Beg neşri, s. 205; 37; Giese nşr., s. 201; 40.

59 *Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān*'da kim olduğu bilinmeyen bu vezîr Hacı Bektaş Paşa'nın, 749/1348'den sonra Devşirme kānununu ihdâs eden ilk Osmanlı devlet adamı olduğuna işâret edilerek şöyle denilmektedir: *"Erkān-ı devlet ile meşveret buyurup, Ḥacı Bektāş Paşa nām bir vezīrüñ reʾyi ile böyle iḫtiyār olundı-ki; min baʿd evlād-ı küffārdan yarār merdāneʾ-i kār-ı zār iḫtiyār olınup, şeref-i İslām ile teşrīf olundı."* (*Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān*, vr. 26ᵇ, st. 6-8).

Resim-9. Rumeli fâtihi Gâzî Süleyman Paşa XV. yüzyıl ortalarında çizilmiş olan yegâne minyatüründe, başında altın üsküflü dik börküyle, Beg-sarayı'nda burma sarık sarmış ve ak-kırmızı börk giymiş devlet erkânının huzûrunda babası Orhan Gâzî'ye hediye sunuyor. Venice, Biblioteca Nazionale Marciana, Cod. Or. 57, fol. 234ᵒ.

Börk ihdâsı ve kullanımına ilişkin Askerî kānunun gerçekten de bu zaman aralığında çıkarıldığı, Osman Gâzî ve oğlu Orhan'ı yakından tanıyan bir görgü şâhidinin çağdaş kayıtları ışığında tarihî açıdan kesinlik kazanır. Osman Gâzî'nin yakın akrabâlarından olan, akınlarda gâzîlere imamlık yapan ve onları coşturmak için Asr-ı Sa'âdet'e yönelik "ġazavāt-nāme"ler yazan Tursun Fakih, Cumhūr-nāme adını taşıyan manzum gazavât-nâmesinde "Börk"ün kendi yaşadığı Osman Gâzî asrında ve Orhan'ın ilk zamanlarında vâr olduğunu; kendisinin ve çağdaşı Türkmen gâzîlerin dillerinde ve zihinlerinde yerleşik bulunduğunu açıkça gösterecek şekilde şöyle der:

"Naᶜra urup her biri çaġırdılar
Tekbīr idüp ḳılıç urup ḳırdılar
Ḳırḳ kişiden biri ḳurtuldı hemān
Ḳaçdı vardı Cumhūr'a ḳıldı fiġān
Börküni urdı yire eydür: İy şāh!
Ḳanı ḳırḳ kişi ḳamu oldı tebāh?.."[60]

60 Tursun Fakih, *Cumhūr-nāme / Ġazavāt-ı Baḥr-i 'Ummān ve Sandūk*, Yapı Kredi Sermet Çifter Arş. Ktp. nr.: 978, vr. 151ᵇ, st. 24-25; vr. 152ᵃ, st. 1-3.

Tursun Fakih İslâm'ın ilk asrında Arap Yarımadası'nda kullanılmayan بورك "Börk"ü o asra taşıyarak kurguladığı bu dizelerinde; aslında bilinçaltında var olan ve gâzîlerce de mâlûm olduğu âşikar bulunan, kendi zamânındaki Türkmen askerî başlığını tasvir etmiştir.

Ertuğrul Gâzî'nin son zamanlarında, Osman Gâzî uç emirliğine yükseldiği sırada Karacahisar'a kadı nasb edilişinden 689/1290'da olgun bir yaşta olduğu anlaşılan Tursun Fakih'in[61], kaynaklarda nihâî olarak Osman'ın son, Orhan'ın ilk yıllarında fetvâ makâmında bulunduğunun belirtilmesi[62] ve 1320'lerin ortalarından itibâren bir daha varlığından hiç söz edilmemesi, Börk'ün ihdâsının hakikaten Osman Gâzî henüz sağ iken gerçekleştiğini ve onun yukarıdaki dizeleri en geç Orhan'ın cülûsundan birkaç yıl sonra nazm ettiğini netleştirir. Bu da ortak bir çizgide, ilk Osmanlı Askerî kânunlarının da diğer kânunlarla birlikte 1320-1323 yılları arasında, Osman Gâzî'nin direktifi ve Şehzâde Orhan'ın girişimi sonucu çıkarılmış olduğunu te'yid eder. "Börk" ihdâsını Hacı Bektâş-ı Velî'ye odaklandıran diğer rivâyete gelince; Âşık Paşa-zâde'nin, Bektâşîler'in Aḳ Börk'ü giymesine sebep olan kimsenin Orhan zamânında gazâya gelen "Abdâl Mûsâ" olduğu bilgisini[63] referans alan müverrihler; gazâda yeniçeriler gibi börk giyen Abdal Mûsâ'nın, Vilâyet-nâme'sinde öne çıkan Aydın-oğlu Gâzî Umur Beg'e kırmızı börk giydirmesi hâdisesini de[64] doğrudan onun çağdaşı olan ve daha ön plâna çıkan Osmanlı sultânı Orhan Gâzî'ye atfetmişlerdir[65]. Keçeden yapılma üsküflü "Dik (ṭoġrı) börk" ise 749/1348 yılından sonra, ilk kez Rumeli fâtihi Gazî Süleymân Paşa tarafından îcâd edilmiş ve giyilmiştir[66]. Kimi kroniklerdeki atıflardan anlaşıldığına göre; Sultan Orhan'ın çıkardığı bu Askerî kânunlara yine Rumeli'nin fethinden sonra, batı uçlarında devâm eden Osmanlı akınları için "Anaṭolı'da yaya yazmaḳ" hükmü de eklenecektir[67].

Orhan'ın Alâeddîn Paşa'nın teşvîkiyle ihdâs ettiği üçüncü askerî kânun olarak gösterilen[68] "Devşirme usûlü"nün Osmanlılar'da ilk kez değil, geçmiş İslâm devletlerinden beri süregelen bir yöntem olarak uygulandığı Mehmed Fuad Köprülü tarafından uzun yıllar önce bilimsel kanıtlar ışığında ispat edildiğinden[69]; Orhan Gâzî'nin oğlu Gâzî Süleyman Paşa öncülüğünde "ikişer aḳça'-i ʿOṯmānî" yevmiyye ile istihdâm edilen "Etrāk" askerine mukâbil olarak, yine "ikişer aḳça" 'ulûfe ile seçilmiş bin kadar "evlâd-ı küffâr"ın alınması ile başlayıp, vezir "Ḥacı Bektāş Paşa"nın önerisiyle yürürlüğe konan bu "Ḳānūn"un da[70], diğerleri gibi eski Türk-İslâm askerî kânun ve kâidelerini tâkiben çıkarılmış olduğu şüphesizdir.

---

61 Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān*, 'Âlî Beg neşri, s. 18; F. Giese nşr., s. 20-21.

62 Süleymân el-Kefevî, *Ketā'ibü'l-A'lāmü'l-Aḫyār min Fuḳahā'-i Meẕhebi'n-Nuʿmānü'l-Muḫtār*, Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi, nr.: 263, vr. 421ᵃ; Yılmaz, "Osman Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş Bir Seyyâh & Sûfi...", s. 30-31.

63 Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṯmān*, 'Âlî Beg neşri, s. 205; F. Giese nşr., s. 201.

64 Abdurrahman Güzel, *Abdāl Mūsā Velāyet-nāmesi (Vilāyet-nāme'-i Abdāl Mūsā)*, Yazma nüsha, vr. 15ᵃ; TTK Yayını, Ankara, 1999, s. 148.

65 Orhan Gâzî'nin bu süreçte gerçekleştirdiği ilk askerî sınıflandırma ve kıyâfet protokolünün Fatih zamânında uğradığı büyük gelişim ve değişim için, bk. Bosna'lı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ*, I, vr. 43ᵇ, st. 23; vr. 45ᵇ, st. 9.

66 *"Kisve'-i meẕkūrdan ḫālā Çorvacılar geydügi 'Ṭoġrı Börk' kim vardur, Gāzī Süleymān Paşa Ḥażretleri daḫı giyüp, Behiştī-maʿād Gāzī Sulṭān Murād Ḫān zamānında şüyūʿ bulup; tekālifāt-ı külāh düzme-birle tezyīn olup, Keşf-i Selāṭīn-i erbāb-ı temkīn olup ve baʿżı seferlerde Şāhān-ı ʿOṯmānī bu üsküfi 'Tāc-ı Sulṭānī' iderler idi."* (*Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān*, vr. 27a, st. 11-16) Osmanlı kroniklerinde yer alan kayıtlardan, bu *"Dik börk"*ün Osmanlı sultanları tarafından XV. yüzyılın ortalarına kadar bi'l-fiil kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kemâl Paşa-zâde *Tārīḫ-i İbn Kemāl*'in VI. Defter'inde Sultan II. Murâd'ın Varna Savaşı'na, Orhan Gâzî zamânında çıkarılmış resmî askerî başlık olan "Dik börk"le çıktığına işâret ederek: *"Resm-i ḳadīm-i ʿOṯmānī üzerine Mihr-i sipihr-i salṭanat Dik Börk'le altun üsküf giyerdi."* der (*Tārīḫ-i İbn Kemāl*, VI. Defter, Bibliotheque Nationale, Supp. Turc, nr.: 157/1, vr. 10ᵃ, st. 13-14).

67 *"Ve Anaṭolı'da yaya yazmaḳ Orḫān zamānından ḳaldı."* Friedrich Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken*, Breslau, 1922, s. 14. Burada yayanın "Anadolu'dan" yazıldığına yapılan vurgu, bu uygulamanın Orhan'ın son zamanlarında, Rumeli'nin fethinden sonra; 1348-1359 sürecinde akınlar hâlâ devâm ederken çıkarıldığına kesin bir kanıt teşkil eder.

68 Krş. Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 10ᵃ, st. 19 / vr. 10ᵇ, st. 1-13; Matbûʿ nüsha, s. 20-21. Bu kânunların ihdâsı sırasında, Dâvûd-ı Kayserî'nin vefâtından sonra (750/1349) İznik Medresesi müderrisliğine getirilen Alâeddîn Alî Esved'in (ö. 800/1397) re'yine mürâcaat edildiğini gösteren rivâyetler (krş. Mecdî Mehmed Efendi, *Ḥadāʾiḳu'ş-Şaḳāʾiḳ (Şaḳāyıḳ-ı Nuʿmāniyye Tercemesi)*, Dârü't-Tıbâ'ati'l-'Âmire, İstanbul, 1269/1853, s. 30, vb.) Hoca Sa'deddîn Efendi gibi geç dönem müverrihlerini, yine isim ayniyetinden dolayı "Devşirme" usûlünü de Şehzâde Alâeddîn Beg'in çıkardığı yönünde bâriz bir yanılgıya sürüklemiştir. Krş. Hoca Sa'deddîn Efendi, *Tācü't-Tevārīḫ*, Bibliothèque Nationale, Supp. Turc, nr.: 69, vr. 15ᵇ, st. 8-27 / vr. 16ᵃ, st. 1-4.

69 Krş. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin...*, s. 114-118.

70 Nitekim *Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān-ı Dergāh-ı 'Ālī*'de, Orhan Gâzî'nin büyük oğlu Gâzî Süleyman Paşa zamânında Bilecik kadısı Çandarlı Kara Halil tarafından çıkarılan "orduya Türkler'den asker yazma" kânununun sonra, Osmanlılar'da Devşirme ihdâsının temelini hazırlayan bu kânunun da Hacı Bektaş Paşa tarafından teklif olunduğu ayrıntılı bilgiler eşliğinde şöyle dile getirilmiştir: *"Yeñi-çeri yoldāşlarıñ muḳaddemā kāfir evlādından cemʿ olınması Fātiḥ-i Bolayır Süleymān Paşa zamānında vāḳiʿ olmışdur. Ol zamānda Bilecük kāḍīsı olan Mevlānā Ḳara Ḫalīl ile meşveret idüp: 'Atlı yanınca ḳalʿalar üzerine piyāde lāzımdur ve ḳalʿalar feṯḥine atlunuñ çendān nefʿi olmayup, ḥışārı muḥāṣara eylemege atludan piyāde enfaʿdur.' diyü efkār-ı işābet-medārları bu vechile ḳarār buldı-ki: "Evvelā yigitler Etrāk'den cüvānān ve gürbüz ü çālāk intiḫāb olınup, ẕamīme'-i sipāh-ı ẕafer-penāh ḳılına.' Bu feḥm-i celīl Mevlānā Ḳara Ḫalīl'e tefvīż olınup, Mevlānā-yı mezbūr daḫı ḫizmetde istiḳāmet-i tāmm ve kemāl-i istiḳāmet üzere ḳıyām ve kemāl-i saʿy ü ihtimām idüp, dilāver cüvānlar ve rūz-ı maṣāfda şīr-i jiyānlar cemʿ eyleyüp, ikişer | aḳça'-i ʿOṯmānī ki, rubʿ dirhem-i Şerʿīdür, taʿyīn olundı-ki, eyyām-ı sefer-i ẕafer-encām olup muʿāvenet buyurılduḳda günlükleri ḳaṭʿ olınup, her biri vaṭanında ziraʿate meşġūl olup, rüsūm-ı Dīvāniyye'den ḫalāṣ olalar. Ve bunlara on-başı ve yüz-başı taʿyīn olınup, 'piyāde' nāmı ile iştihār buldılar. Lākin bu ṭā'ife varduḳlarınca ziyāde olup, sefer-i ẕafer-eşerde fesāda irtikāblarından Şāh-ı ʿālī-cāh āgāh olduḳda, erkān-ı devlet ile meşveret buyurup, Ḥacı Bektāş Paşa nām bir vezīrüñ reʾyi ile böyle iḫtiyār olundı-ki; min baʿd evlād-ı küffārdan yarār merdāne'-i kār-ı zār iḫtiyār olınup, şeref-i İslām ile teşrīf olundı-ki, vesīle'-i taḥṣīl-i dünyā vü dīn, vedīʿa'-i tesḫīr-i ḳılāʿ-i müşrikīn ola. Ol zamānda olan ʿulemā vü fużelādan vāḳiʿ olanlar ile meşveret idüp, vilāyet ḳāḍīlarına ādem gönderüp, biñ miḳdārı kimse'i evlād-ı küffārdan cemʿ idüp aʿvān u enṣārda da münselik eyleyeler. Ve anlara ikişer aḳça ile ʿulūfe taʿyīn eylediler."* (*Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān*, vr. 26ᵃ, st. 14-23; vr. 26ᵇ, st. 1-13).

Bursa Beg-Sarayı'nın İnşâsı ve "Salṭanat Dīvānı"nın Teşekkülü:

Orhan Gâzî babasının sağlığında 1322 Nisan'ında Bursa'yı fethettikten sonra, Bithynia Krallığı zamânında "İç Kale" mevkiinde inşâ edilen ve bilâhare Bizans tekfurlarına intikâl eden Saray ana binâlarını tüm müştemilâtıyla yeniden ta'dil ve inşâ ettirerek tam teşekküllü bir İslâm sarayı çizgisine taşımış; iki yılı aşkın bir süre önce Yenişehir Sarayı'nda bürokrasi ve devletleşme yönünde atmaya başladığı ilk adımlar böylece zirvesine ve aslî hedefine ulaşmıştır. Daha önce başka bir çalışmamızda Sultan Orhan dönemi kaynak ve belgelerine dayanarak, ana hatlarıyla; İç avlu, Taḫt odası, Dīvān, İç ve Dış Ḫazīne, Ḥarem dâiresi, Saray Mescidi, Hekīm-ḫāne, Maṭbaḫ-ḫāne, Ṭabl-ḫāne, Segbān çiftliği, Ḥāṣ aḫırlar ve Saray ḥamamı olmak üzere on iki bölümünden meydana geldiğini gösterdiğimiz Bursa Beg Sarayı'nın birimleri[71] arasında, bürokratikleşmenin tâyin ve tespiti noktasında kuşkusuz en önemlisi ve dikkate değer olanı Dīvān'dır.

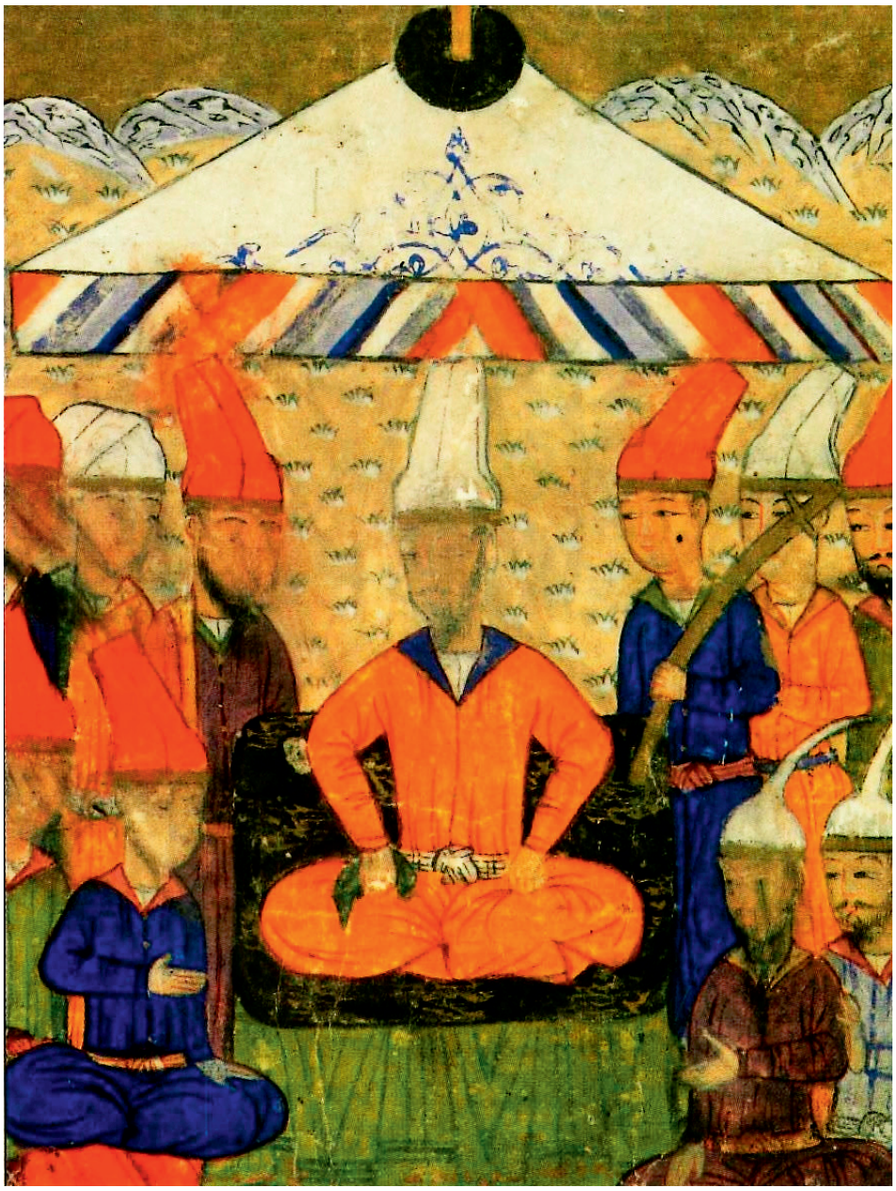

Resim-10. XV. yy. ortalarında çizilmiş çok eski bir minyatürde Sultan Orhan, Bursa Beg-Sarayı'nda beyaz "Burma dülbend" giymiş bir devlet adamı ve askerî zümreye mensup kırmızı ve ak "Börk"ler giymiş diğer ümerâ ile birlikte askerî bir Dîvân toplantısında. Ahmedî, İskender-nāme, Petersburg Russian Academy of Sicences, Institute of Oriental Manuscripts, Ms. C-133, vr. 249b.

71 Bk. Hakan Yılmaz, "Yeni Kaynaklara Göre Bursa Beg-sarayı'nın Yapılış Tarihi ve Orhan Gâzî Döneminde İnşâ Edilen İlk Bölümleri", TAÇ Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi, sy.: VII (Sonbahar-Kış/2015-2016), s. 54-65. Muslihuddîn Fakîh'in Risāle'sinde Saltanat sâhibi "Begler"in "cümle meşāliḥini kedḫuẕālarına ışmarla"dığından yakınması (Risāle[2]-i Uṣūl-i Dīn, vr. 81a, st. 8); Orhan'ın sarayında Sultân'ın ve ümerânın her birinin daha bu erken dönemde "ketḫudā"ları bulunduğuna; Neşrî'nin Mevlânâ Ayâs'tan işittiği: "Ben Orḫān'uñ rikābdārına buluşdum; pīr kişiyidi." sözü ise ilâveten onun bir "rikābdār"ı bulunduğuna ışık tutmaktadır (Neşrî, Kitāb-ı Cihān-nümā, I, s. 60).

Resim-11. Orhan Gâzî'nin tam teşekküllü bir Türk-İslâm sarayı olarak inşâ ettirdiği Bursa Beg-sarayı'nın XIX. yüzyılın ilk yarısındaki görünüşü. Château de Brousse / Asie Mineure, 1846.

Yakın zamâna kadar Âşık Paşa-zâde'nin yukarıda işâret ettiğimiz yegâne kaydı dışında mevcûdiyetini kanıtlayacak başka hiçbir bilgiye rastlanmayan Bursa Saray Dîvânı'nın varlığı hakkında, birkaç yıl önce ilim âlemine tanıttığımız Seyyid Kāsım el-Bâğdâdî'nin Seyāḥat-nāme'sinde yer alan çağdaş kayıtlar[72] önemli bir delil teşkil etmekte ve bu erken dönemde "Dîvân"ın ديوان السلطنة "Salṭanat Dîvânı" adıyla anıldığına açıklık getirmektedir. Bağdâdî, 1324 yılı Haziran'ında (Cemâziye'l-âhir 724) yüz beş yaşında iken iki oğluyla Bursa Sarayı'na geldiğinde Orhan Gâzî tarafından burada misâfir edilmiş; 656/1258'de Abbâsî hilâfetinin yok oluşundan o âna kadar, yetmiş yıla yakın bir süre yaşadığı tüm olayları ona burada hikâye etmiş; Sultan Orhan'ın 724/1324'teki Teşrîfât protokolünün bir gereği olarak وزير الأعظم "Vezīrü'l-aʿẓam" ile شيخ الإسلام "Şeyḫü'l-İslām" da "Dîvân" dâiresinin giriş kapısında ayakta bekleyerek onlara refâkat etmişlerdir.[73]

İlhanlı devlet teşkilâtı örnek alınarak inşâ edilen[74] Bursa Saray Dîvânı'nın, 1324'teki "Salṭanat Dîvânı" adını uzun yıllar taşımaya devâm ettiği, resmî birer belge olan vakfiyelerde yer alan önemli atıflardan tespit edilebilir. Nitekim bu tasvire paralel şekilde, 749/1348 tarihli Lala Şâhîn Paşa vakfiyesinde buradaki "salṭanat" hükmünün Sultân'a bağlanmasıyla ortaya çıkan: الديوان سلطان "ed-Dîvān-ı Sulṭān" tâbiri[75] her iki ortak adı tarihî gerçeklik noktasında birleştirmekte ve Sultan Orhan'ın kurduğu ilk Dîvân'ın tam yirmi dört yıl boyunca "Dîvānü's-Salṭana / Dîvān-ı Sulṭān" isimleriyle anıldığını belgelemektedir. Kānunların ihdâsı sırasında vurgulanan "Şer'e muhâlif kānun yapmama" kriterine paralel şekilde, 763/1362'de Orhan Gâzî'nin vefâtından iki ay önce düzenlenen Mihaliç Beg vakfiyesinde de bu "Dîvân", kâideleri yönüyle Şer'î hükümlerin esas alındığı ve uygulandığı bir makam olduğu belirtilmek üzere: ديوان القضاء المنيف المصطفوى "Dîvānü'l-ḳażāʾi'l-münīfi'l-Muṣṭafavī" mufassal ismiyle tavsif edilmiştir[76].

72 Bu kayıtlar için, bk. Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş bir Seyyah/Sûfî...", s. 17-39.

73 Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş bir Seyyah/Sûfî...", s. 28, 32, 35-36. Uzak bir bölgeden Bursa Beg-Sarayı'na ziyârete gelen Bağdâdî'nin burada Sultan Orhan ve saray erkânı tarafından karşılanma şekline ilişkin verdiği mühim ayrıntılar, Orhan Gâzî'nin birkaç yıl önce çıkardığı *Teşkîlât Ḳānūn-nāmesi*'nde uygulanan Saray Teşrîfât kānunları hakkında nitelikli ve ayrıntılı bilgiler edinmemizi sağlar.

74 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, (III. baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 1; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 501. Müellif burada Osmanlılar'ın başlangıçta yarım asır kadar İlhanlı Dîvân Teşkilâtı'nı örnek aldıklarını belirtir.

75 VGMA, Defter: 732/59, s. 75, st. 30.

76 VGMA, Defter: 732/61, s. 77, st. 6.

Resim-12. Sultan Orhan'ın Bursa Saray Dîvânı'nda uyguladığı Teşrîfât Kânûnu'nun bir gereği olarak, Kalu-Yaven (Kalo-Ioannes)'in ziyâreti sırasında Vezîr-i a'zam ve Şeyhü'l-İslâm'ı onlara refâkat ederken gösteren minyatür. Hüner-nâme, I, TSMK, Hazîne, nr.: 1523, vr. 72ª.

Dîvân sisteminin Ḳānūn-nāme'lerdeki temel şartla aynı kriter üzerine oturtulduğu dikkate alındığında, bu tespitlerden hareketle Osmanlılar'ın kurumsallaşma sürecine geçişlerinde, temel prensip olarak "Şer'î hükümlere riâyetin önde tutulmasını" esas aldıkları sarâhatle söylenilebilir.

Seyyid Kāsım ve oğullarının Taht Odası'ndan kalkıp kendisi karşılayan Orhan Gâzî tarafından bizzat Salṭanat Dîvânı'nda misâfir edilişleri, Orhan Gâzî'nin Bursa Sarayı'ndaki ilk Teşrîfāt Ḳānūn-nāmesi'nde misâfir ve elçilerin Dîvân'da ağırlanmasının ve Vezîr-i a'zam ve Şeyhü'l-İslâm'ın onlara muvâfakat etmesinin kānun olduğunu belgeleyecek çağdaş önemli birer kanıt niteliğindedir. Bu uygulama, Fâtih tarafından ilkin Edirne Sarayı'nda bir "ʿArż Odası"nın inşâsı[77] ve bilâhare Topkapı Sarayı'nda da bir "ʿArż Odası" yapılmasının kānunlaştırılması[78] ile daha da genişletilerek, zamanla elçi ve misafirlerin Dîvân'ın yanı sıra 'Arz Odası'nda da ağırlanması üsûlü yerleşmiştir. Teşrîfât protokolünün gelişimi ile ilgili bu son kānun, Orhan Gâzî'nin İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi'nin de sonraki pâdişahlar tarafından geliştirilip genişletişmesiyle bir arada değerlendirildiğinde; Leysî-zâde'nin "Dîbâce"sinde müphem kalan, Fâtih'in kadîm kānunlardaki "eksük yirler"i ne şekilde "tekmîl" ettiği meselesine tam anlamıyla açıklık getirmektedir.

Sultan Orhan'ın 722/1322'de gelişmiş bir bürokrasi organı olarak kurduğu ديوان السلطنة "Salṭanat Dîvânı", sonraki pâdişahlar döneminde protokol ve işleyiş prosedürü açısından büyük ölçüde gelişim ve değişime uğrayacak; nihâyet Fâtih devrinde görev ve yetkilerinin önemli bir kısmı tekrar gözden geçirilip yeniden tanzim edilerek, daha sonraki dönemlerde "Dîvân-ı Hümāyūn" klasik ismiyle anılır olacaktır.

77 Krş. Dr. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, haz.: A. Süheyl Ünver (II. baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 67-68; Semavi Eyice, "Arz Odası", DİA, III, s. 445-446.

78 *"Evvelā bir ʿarż odası yapılsun; Cenāb-ı şerîfüm pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzerām ve ḳāḍī-ʿaskerlerüm ve defterdārlarum rikāb-ı hümāyūnıma ʿarża girsünler..."* Bosna'lı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ*, vr. 280ᵇ, st. 21-23; M. Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 23; Özcan nşr., s. 15. Fâtih'in tıpkı Edirne Sarayı gibi Topkapı Sarayı'nda da bir Arz odası yapılmasını emreden bu ifâdeleri, Dîvân'da elçi ve misâfir ağırlama geleneğini yerleşik bir uygulama çizgisine taşıyarak, daha sonraki devirlerin klasik bürokratik teâmüllerinin zeminini hazırlamıştır.

Vezâret ve Nişâncılık Sisteminin Kuruluşuna Delil Olan Belgeler ve Çağdaş İzlenimler:

Vezîr'in İslâm hükümdarı için birinci derecede elzem ve gerekli oluşunun bâzı Hadîs'lerde açıkça vurgulanması ve buna bağlı olarak Vezâret makâmının ilk İslâm devletlerinden Osmanlılar'a dek kesintisiz bir şekilde uzanması; hâl-i hazırda Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında da bu makâmın -çok basit bir şekilde de olsa- ihdâs edilmiş olmasının lüzum ve gerekliliğini kuvvetle hissettirir[79]. Nitekim Hüseyin Hüsâmeddîn Bey Osmanlı vezirleri hakkında kaleme aldığı, şimdi nerede olduğunu tespit edemediğimiz Dîvân-ı Vezâret isimli eserinde "700 târîḫinden 929 senesi Ṣafer'ına" dek gelen vezirlerden söz ettiğine dikkati çeker ve resmî "ḳuyūda naẓaran" 700/1301'de vezir olduğuna işâret edilen ilk kişinin ismini de zikrederek: "Benim tetebbuʿātıma göre ilk vezîr-i ʿOṣmānî Kemāle'd-dîn Meḥmed Paşa'dır." der[80]. Literatürde Osman Gâzî'nin resmî anlamda ilk vezîri olarak bilinen Alâeddîn Paşa, Hüseyin Hüsâmeddîn'in ifâdesine göre kuruluş yıllarındaki bu kadîm vezir Kemâleddîn Paşa'nın oğludur.[81] Nitekim Ramazân 723 / Eylül 1323 târihli Asparuça Hâtûn Vakfiyesi'nde Alâeddîn Paşa Osman Gâzî'nin vezîri olarak gösterilmiş ve: وزير مكرم ، ناظم امور الامم ، مدار صلاح العالم ، راكب خيول العز والاقبال ، صاحب زبول مجد والاجلال ، مدبر امور السلطنة ... "Vezīr-i mükerrem, Nāẓım-ı umūri'l-ümem, Medār-ı ṣalāḥi'l-ʿālem, Rākibü ḫuyūli'l-ʿizz ve'l-iḳbāl, Ṣāḥib-i zebūli mecd ve'l-iclāl, Müdebbirü umūri's-salṭanat..." gibi yüksek vezâret unvanlarıyla tavsif edilmiştir[82]. Buradaki مدبر امور السلطنة "Müdebbirü umūri's-salṭanat" ifâdesi[83], Osmanlı kroniklerinde Şehzâde Alâeddîn Beg'le karıştırılan Vezîr-i a'zam Alâeddîn Paşa'nın bu kaynaklarda belirtildiği üzere "Salṭanat işlerini düzenleyip", bürokrasiyi Osman Gâzî henüz hayatta iken 723/1323 yılından önce inşâ ettiğinin tarihî delilidir ve farklı kaynaklardan aktardığımız yukarıdaki tüm rivâyetleri resmî bir belge olarak tasdik etmektedir.

Orhan Gâzî'yi Bursa Sarayı'nda ziyâret eden sûfî gezgin Seyyid Kāsım el-Bağdâdî'nin, 1324 yılı Haziran ayında Orhan Gâzî'nin Dîvân'ında Şeyhü'l-İslâm'la birlikte وزير الاعظم "Vezīrü'l-aʿẓam" unvânını taşıyan "İbrāhīm Paşa" adlı bir devlet adamıyla karşılaştığından söz etmiştik[84]. Bir Osmanlı kroniğinde yer alan, Alâeddîn Paşa'nın toplam "üç sene" vezirlik makâmında kaldığına ilişkin kayıt[85], Orhan'ın babasının yerine vekâletengeçtiği 720/1320 yılından beri vezir olduğu anlaşılan Alâeddîn Paşa'nın, 723/1323 yılı sonlarında Osman Gâzî'nin ölümünden hemen sonra gerçekten vezâretten azl edilerek yerine İbrâhîm Paşa'nın geçtiğini ortak bir bilgi ışığında te'yid etmektedir.

Nişâncılığa gelince; 1324'de Orhan Gâzî'nin sarayına giren Seyyid Kāsım'ın, Orhan'ın ricâsı üzerine kendisine hediye ettiği "vaḳfiyye"nin bizzat Vezîr-i a'zamı tarafından düzenlendiğine ve Sultan Orhan'ın belge üzerine tuğrasını kendi kalemiyle çektiğine dair önemli bir atıfta bulunması[86], Fātiḥ Ḳānūn-nāmesi'nde "nişāncı"nın mertebesinin "vezāret" ve "beylerbeyilik" olabileceği veyâ "nişāncı"ya "her vezīrin yardım etmesi" kānunlarının[87] Orhan Gâzî zamânında ihdas edilip, o zamandan beri yürürlükte olduğunun açık bir delilidir.

79 Vezâretin İslâm hükümdârı için mutlak anlamda lüzûmuna işâret eden Hadîs aynen şöyledir: إذا أراد الله بالأمير خيرا جعل له وزير صدق؛ ان نسي ذكره وان ذكر اعانه. واذا اراد به غير ذلك جعل له وزير سوء؛ ان نسي لم يذكره وان ذكر لم يعنه *"Allāh bir emīrin ḫayrını murād ederse ona ṣıddīḳ bir vezīr ihsān eder; ona unutunca hatırlatır, hatırlatmakla yardım eder. Allāh bir emīrin ḫayrını dilemezse ona kötü bir vezīr musallat eder; ona unuttuğunu hatırlatmaz, hatırlatmadığı için de ona hiçbir yardımı dokunmaz."* Ebû Dâvud, Ḫarāc, IV/2932; Nesâî, Beyʿat, XXXIII/7,159. Bedrî'-i Dilşâd'ın 831/1427 yılı gibi erken bir târihte tamamlayıp Sultan II. Murâd'a sunduğu *Murād-nāme*'sinde bu Hadîs'e özel bir bâb ayırmış olması, bu Hadîs'in kuruluş devrinden beri Osmanlı sultanları üzerinde süregelen etkisinin açık bir göstergesidir (Krş. Bedrî'-i Dilşâd, *Murād-nāme*, Ankara Millî Ktp. Yz. nr.: FB-470/1, vr. 28b, st. 12-17; vr. 29ª, st. 1-17).

80 Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "Orḫān Beg'iñ Vaḳfiyyesi", *TOEM (TTEM)*, XVI/17 (94), Türk Târîḫi Encümeni, İstanbul, 1926, s. 298.

81 Hüseyin Hüsâmeddîn, "Ḳoca Meḥmed Paşa", I, s. 298.

82 *Bursa Şerʿiyye Sicilleri*, Ankara Millî Ktp., nr.: 4121, vr. 81ᵇ, st. 12-13.

83 *Bursa Şerʿiyye Sicilleri*, vr. 81ᵇ, st. 13.

84 Krş. Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş Bir Seyyâh & Sûfî...", s. 21, 27-36.

85 Alâeddîn Paşa'nın vezâret dönemi, ahfâdı ve vakıfları hakkında kaynak ve belgelere dayalı ayrıntılı bilgi, ilk Osmanlı vezirleri hakkında kaleme alacağımız başka bir çalışmamızda verilecektir.

86 Bk. Yılmaz, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş Bir Seyyâh & Sûfî...", s. 28-29, 34, 36.

87 Bosnalı Hüseyin, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ*, II, vr. 278ª, st. 22-23 / vr. 279ª, st. 17; M. Ârif, *Ḳānūn-nāme*, s. 13, 16; A. Özcan, *Kānunnâme*, s. 6, 9.

Resim-13. Orhan Gâzî'nin cülûsundan hemen sonra, Rebî'u'l-evvel 724 / Mart 1324'te Harem Ağası Şerefüddîn Mukbil adına Bursa Beg-sarayı'nda düzenletip üzerine tuğrasını çektiği Farsça Mekece Vakfiyesi. İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Fr. nr.: 10.

Sonraki vakfiyelerin çoğu üzerinde tuğra bulunmamasına karşın, kadîm Selçuklu devlet geleneğine uygun şekilde Orhan Gâzî devrinde vakfiyeler üzerine Sultân'ın kendi eliyle tuğra çekmesinin bir "İnşâ' kānûnu" olduğunu gösteren bu dönemden kalma önemli bir belge vardır ki, o da Seyyid Kāsım'ın buraya gelişinden sadece üç ay önce, 724 Rebî'u'l-evvel'i/1324 Mart'ında Sultan Orhan'ın Harem ağası Tavâşî Şerefüddîn Mukbil adına düzenlenen Mekece Vakfiyesi'dir[88]. Bu vakfiyenin üzerinde, Seyyid Kāsım'ın kendi vakfiyesi üzerine çekildiğini bildirdiği, Anadolu Selçuklu sultanlarınınkine eşdeğer ve el ile çekildiği aşikâr olan basit ve yalın bir tuğranın bulunması, ilk Osmanlılar'ın temel inşâ kānunları husûsunda da "Selçuklu inşâ protokolünü tâkip ettikleri" yönündeki tezleri kesin olarak doğrulamakta ve Seyyid Kāsım'ın bir görgü şâhidi olarak Bursa sarayından bize aktardığı canlı izlenimlerinin dönemin gerçek inşâ kriterlerini yansıttığına ilişkin yeni bir delil sunmaktadır.

Bu çağdaş belgelere göre, Orhan Gâzî devrinde vakfiyeler üzerine Sultân'ın kendi eliyle tuğra çekmesi kānun iken, bu usûlün daha sonra, muhtemelen Yıldırım Bâyezîd döneminde tamâmen terk edildiği söylenilebilir.

Defterdarlığın İhdâsı, Siyâkat ve Arşiv Uygulamalarının Ortaya Çıkışı:

Osmanlılar'da defterdarlığın bürokratik bir sınıf olarak ortaya çıkışı meselesi, Osmanlı Sosyo-Ekonomik Târihi üzerinde çalışan araştırmacılar arasında en çok tartışılan ve bugüne kadar hâlâ belirsizliğini koruyan müphem noktalardan biri olmuştur. Kimi târihçiler vakıf ve tahrir defterlerindeki Osman Gâzî ve Orhan Gâzî'ye ilişkin açık atıflardan hareketle, defterdarlığın bu dönemlerde ortaya çıkmış olması gerektiğini savunurken[89]; kimileri Orhan zamānında mâlî sistemin bir teşkilât kuracak kadar gelişmediği varsayımını benimseyerek[90], en erken I. Murad döneminde başlayabileceği yönünde tahmin yürütmüş[91]; bâzıları ise II. Murad dönemi vakfiyelerinde rastlanan "Defterdār / Defterî" gibi unvanlara dayanarak,

88 İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Fr. nr.: 10.

89 Meselâ, bk. Afyoncu, "Defterhâne", *DİA*, IX, s. 100; Hakan Yılmaz, "Orhan Gâzî Tuğralarının Fizikî Şekli ve Muhtevâsı Üzerine", *HAİD*, XIX/227 (Ağustos 2012), s. 44-45; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun...*, s. 32.

90 Krş. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin...*, s. 63-66; Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, IX, s. 95; Günalan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilâtı...*, s. 15-17.

91 Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, IX, s. 95.

defterdarlığın kesin olarak XV. yüzyıla târihlendiğini, kroniklerdeki atıflara nazaran başlangıcının ise XIV. asrın sonları olabileceğini öne sürmüştür[92].

Orhan Gâzî devri resmî belgelerini gördüğünde şüphe olmayan Bostan-zâde Yahyâ Efendi, bu dönemin bürokratik gelişmeleri hakkında önemli bilgiler içerdiğini belirttiğimiz Tuḥfetü'l-Aḥbāb'ında: "İbtidā defterdār naṣb itmek Sulṭān Orḫān itmişdür ve yalıñuz olmasun diyü Rūz-nāme ve Muḳāṭaʿacı naṣb itmek daḫı anlardan olmışdur."[93] diyerek, ilk Defterdâr, Rûz-nâmeci ve Mukâta'acı nasbının bu dönemde gerçekleştiğini, hattâ Sultan Orhan'ın halka ve re'âyâya zulmettiğini fark ettiği bir Defterdâr'ın elini bile kestirdiğini açıkça ifâde eder[94]. Nitekim dönemin kesin tarihî veriler içeren resmî belgelerindeki bâzı önemli atıflar, müellifin bu nâdir kayıtlarını te'yid ve tasdik eder. Orhan Gâzî'nin Lala Şâhin Paşa ve diğer vakıf sâhiplerine verdiği tüm vakıfların 749/1348'den önce bir الدفتر الديوان "Dîvân Defteri"nde toplandığını Vezîr-i a'zam Lala Şâhîn Paşa'nın bu tarihte düzenlenen vakfiyesinden kesin olarak bilmekteyiz[95]. Üstelik vakfiyede الدفتر الحاقانى "Ḥāḳānī Defter" olarak anılan bu defterin fiziksel durumunu niteleyen: حرّر وفصّل "ḥurrire ve fuṣṣile" ifâdesi[96], kuruluş vakıflarının kayıt altında tutulduğu bu Evḳâf Defteri'ninmücmel olmayıp, mufassal bir tahrir defteri olduğuna da açıklık getirmektedir.

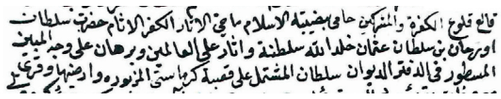

Resim-14. Rebîʿu'l-evvel 749 / Haziran 1348'de düzenlenen Lala Şâhîn Paşa Vakfiyesi'nde, vakıf kayıtlarının daha önce Sultân Orhan'ın Kirmasti'yi de içine alan "Ḥāḳānī Dîvân Defteri"ne yazıldığına işâret eden ifâdeler. VGMA, nr.: D.732/59, s. 75, st. 28-30, 47.

Vakıf sistemi gibi Tîmâr sisteminin de Osman Gâzî tarafından "ḳānūn"laştırıldığına ilişkin yukarıda naklettiğimiz satırlar, Şehzâde Orhan'ın bürokrasiyi inşâ etmeye başladığı aynı târihlerde Tîmâr işlemlerinin de yürürlükte olduğuna dâir apaçık bir ipucu vermektedir. Nitekim Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'e dayanan gelenekte, Güney Sakarya/Bolu hattı boyunca sıralanan Lefke (Leukai/Osmaneli), Mekece, Aḳ-ḥiṣār (Metabole/Paşalar), Geyve, Ṭaraḳlı ve Leblebüci-ḥiṣār kale ve beldelerinin Osmanlı yönetimine bağlandıktan sonra, "bir aydan artucaḳ ol vilāyetde" beklenip, "muṭīʿ olan yirleri tīmār erine" verdiklerine ilişkin verilen önemli bilgi[97], Güney Sakarya'da vakfiye ve mülk-nâmelerin ilk kez 1303 Haziran-Temmuz ayları arasında dağıtıldığına[98] ışık tuttuğu gibi; Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin Ravżatü'l-Ebrār'da bu beldelerin kaydedildiği tahrir defterinin فى حدود سنه عشرين "fī ḥudūd-ı sene ʿişrīn"de kayda geçirildiğine yönelik orijinal atfı da[99], reâyâya timar verilen bu bölgelerin ilk defâ bir Defter'e kaydedilmesi işleminin bu tarihten on altı buçuk yıl sonra, "720/1320 senesi hudûdunda" gerçekleştiğini gösterir. Bu ise, ilk kānunların ihdâs zamanı olarak da zikredilen bu târihteki ortaklığın bir tesâdüf olmadığını; bu kronolojik ayniyetin, Şehzâde Orhan'ın İbn Kemâl'de ve Tarihî Takvimler'de işâret edilen 719/1319 yılı sonlarında tahta oturmasını tâkiben, 720/1320 yılı başlarında bürokratik kurum ve uygulamaları başlatmasından kaynaklandığını bir başka açıdan te'yid etmektedir.

Osman Gâzî'nin direktifiyle tutulduğunda şüphe olmayan bu tahrir defterlerinden sorumlu defterdarların, bu dönemden itibâren muhâsebe kayıtlarını tutarken ilk kez Siyâkat yazı ve rakamlarını da kullandıkları, varlığını yeni tespit ettiğimiz çok önemli bir belgeden; Bostan-zâde'nin daha önce aktardığımız kayıtlarında işâret ettiği üzere, bu ve benzeri defterlerin Evraḳ Ḫazīnesi'nde ve vezârete mahsus özel bir Defter-ḫāne'de saklandığı ise, Evkâf Tahrîr Defterleri'nde yer alan bâzı mühim ipuçlarından tespit edilebilmektedir.

92 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 326.

93 Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 10b, st. 14-16; Matbūʿ nüsha, s. 21.

94 "Ḳullarına ʿulūfe virür iken, bir-iki meskūb filori ile bir-iki delikli aḳça zuhūr itdükde, defterdāra: *"Bu delikli filori ve aḳça nedür?"* didikde: *"Pādişāh'um! A'şār ve cizyeden ḫāṣıl olan māldandur!"* diyü cevāb virüp; *"Ḫayır! Bunlar re'āyānuñ evlādı başından, iplige ṭaḳılmış altunlardan alınmışdur!"* diyü tecessüs itdüklerinde ḥaḳīḳat-i ḥāl Sulṭān Orḫān didügi üzere olmış, alan kimesnenüñ elini kesmişdür." Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 11b, st. 12-18; Matbūʿ nüsha, s. 23.

95 VGMA, nr.: D.732/59, s. 75, st. 30-33.

96 VGMA, nr.: D.732/59, s. 75, st. 47.

97 Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOṣmān*, 'Âli Beg neşri, s. 24; Giese neşri, s. 25.

98 Bu târih için, bk. Hakan Yılmaz, "Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Târihi", *Uluslararası Sakarya Sempozyumu Özet Kitabı*, Sakarya Üniversitesi: OSAMER & Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Sakarya, 23-25 Kasım 2017, s. 122. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müteâkip, ilk Tîmâr kānununun üçüncü yılında gerçekleştirilen bu Vakıf ve Tîmâr tahrîrinin, kâtip tarafından ikişer kopya halinde hazırlanan vakfiye ve beratların birer sûretinin alınıp saklanması yöntemiyle yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

99 Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Ravżatü'l-Ebrār*, Bulak Matba'ası, Mısır, 1248, s. 341.

1. Osmanlılar'da Siyāḳat'in Başlangıç Zamânına Işık Tutan Yeni Bir Belge:

Osmanlılar'ın devlet bürokrasisini inşâ ederken defter tutma işlemlerinde Selçuklu ve özellikle İlhanlı uygulamalarını tâkip ettiklerinde[100] şüphe olmamakla birlikte, her iki devlet tarafından kulanıldığı bilinen Siyâkat yazısının Osmanlı inşâ literatürüne ilk kez ne zaman girdiği[101] konusunda hiçbir somut bulgu elde edilememiş; nihâyet birkaç yıl önce, Çelebi Sultan Mehmed'in lalası Abdülvâsi Çelebi'nin 817/1415'te tamamladığı Ḫalîl-nâme adlı mesnevînin "Ceng-nâme" kısmındaki bâzı beyitleri esas alan eş zamanlı iki çalışmada[102], "kātib"ler zümresi içinde muhâsebe kalemlerinde görev yapan "muḥāsib"lerin ve "Siyāḳat ehli" nin de zikredildiği[103] tespit edilerek, Siyāḳat'in en erken XIV. yüzyıl sonu ilâ XV. yüzyıl başları arasında Osmanlı bürokrasisinde yer aldığı yönünde ortak bir perspektif inşâ edilmiştir. Burada neşredeceğimiz önemli belge, Osman Gâzî ve Sultan Orhan zamanlarında ilk bürokratik adımları atan iki meşhur isimden biri olan Çandarlı Kara Halîl'in, bu dönemde Defterdarlık kurumunun teşekkülünde mühim bir rol oynadığını ve Siyāḳat yazısının da ilk kez bu süreçte uygulandığını te'yid ederek, bu târihi bilinenden bir asır kadar daha geriye götürecektir.

Resim-15. Orhan Gâzî'nin Bursa Sarayı'nda bürokrasiyi inşâ konusundaki en büyük iki yardımcısından Çandarlı Kara Halîl (arkada) ve Alâeddîn Alî Esved (sağda). Mecdî, Ḥadāʾiḳu'ş-Şeḳāʾiḳ, TSMK, Hazîne, nr.: 1263, vr. 12ᵇ.

100 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve...*, s. 325; Togan, "Moğollar Devrinde...", s. 1-42; Köprülü, *Bizans Müesseselerinin...*, s. 142-143.

101 Literatürde tahminî bir yaklaşımla *Siyāḳat*'in Emevîler'den Selçuklular'a, Selçuklular üzerinden ise İlhanlılar aracılığıyla Osmanlılar'a geçtiği kabul edilmiştir. Krş. Serin, "Siyâkat", *DİA*, XXXVII, s. 292.

102 Krş. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun...*, s. 111-112; Hakan Yılmaz, "Halîl-nâme Yazarı Abdülvâsi Çelebi'nin Edirne'deki Vakfına İlişkin Bir Belge", *Şehir&Toplum*, sy.: III (Aralık 2015), s. 103. Aynı zamanlarda peş peşe yayınlanan bu iki çalışmadan ilkinde Feridun Emecen, Abdülvâsî Çelebi'nin söz konusu mısrâlarında geçen *"kâtib, siyâkat ve muhâsib"* gibi kelimelerden hareketle, Fetret devrinde Osmanlılar'da mevcut olduğu anlaşılan bu gibi merkezî bürokratik uygulamaların, *"Yıldırım döneminden itibaren yerleşmiş olması gerektiği"* yönünde görüş belirttiği gibi (s. 112); biz de benzer bir çizgide kaleme aldığımız ikinci çalışmada bu mühim dizeleri: *"XV. yüzyıl başlarında tahrir ve defter tutma işlemlerinin sistemli bir şekilde yürütüldüğüne ilişkin yegâne atıf"* olarak nitelendirmiştik (s. 103).

103 Abdülvâsi' Çelebi, *Ḫalîl-nâme*, nşr.: Ayhan Güldaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 274:

"Develer dürlü dürlü at u ḳātır — Şu ḥadde geldi kim ṭoldı defātir
Ki her bir yirde üş bir kişi kātib — Siyāḳat işleri cümle muḥāsib
Ḳomışlardı yazarlar gice-gündüz — Alurlar geleni biñ biñ ü yüz yüz..." (Beyit: 1891-1893)

Daha önce III. Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu'nda sunduğumuz bir bildiride, Lala Şâhîn Paşa vakfiyesinde Sultan Orhan'ın Dîvân Defteri'ne atıfta bulunan Bursa kadısı Defterdar Ḫalîl bin Meḥmed'in, isim benzerliğinden dolayı babasının adı "ʿAlī" olan Çandarlı Halil'le karıştırıldığını; İl-yazıcı Halîl Beg'in ise gerçekte uzun bir ömür sürerek, II. Murad devrinin başlarına kadar Batı Anadolu'nun tamamını içine alan geniş bir alanda, çok uzun bir dönem defter tahriri yaptığını tespit etmiştik[104]. Bu bildiriden sonra, Çandarlı İbrahim Paşa vakfiyesinin Şevket Rado yazmaları arasında rastladığımız yeni bir nüshasının sonunda, Çandarlı vezir ailesinin Hayreddîn Paşa'dan İbrâhîm Paşa'ya kadarki meşhur aile temsilcilerinin soy ağacını gösteren çok önemli bir Şecere ile karşılaştı[105]k. Uzunçarşılı'nın hazırladığı monografide yer almayan, Çandarlı Halil Hayreddîn Paşa'dan başlayarak Çandarlı aile zincirinin önde gelen fertlerinin biyografilerini, isimlerinin yanlarına eklenmiş küçük bilgi öbekleri ile tanıtan bu Şecere'de; XVI. yüzyılın en meşhur biyografik kaynakları dâhil sonraki hiçbir kaynakta izine rastlanmayan ve içeriğinden kuruluş devrine kadar indiği açıkça anlaşılan nâdir kayıtlar yer almaktadır.

Soy Şeceresi'nin başındaki "Ḫayrü'd-dīn Paşa"ya ait ilk biyografi metninde, yukarıda sıraladığımız çağdaş kaynak ve belgelere paralel olarak; Osmanlılar'da Defterdārlık, Ḳāḍī-ʿaskerlik, Vezīr-i aʿẓamlık ve Şeyḫü'l-İslām'lık ya da Müftī'likle birlikte, Siyāḳat yazı ve rakamlarının da yine Osman Gâzî hayatta iken oğlu Orhan zamānında uygulandığına dâir son derece mühim bilgiler yer almakta; bu ise dönemin tarihî seyrine uygun şekilde, hem farklı belgelerde karşımıza çıkan bu ortak verilerin, hem de onlara eşdeğer çizgideki bu belgenin çağdaş tarihî verilere dayandığına kesin bir kanıt sağlamaktadır.

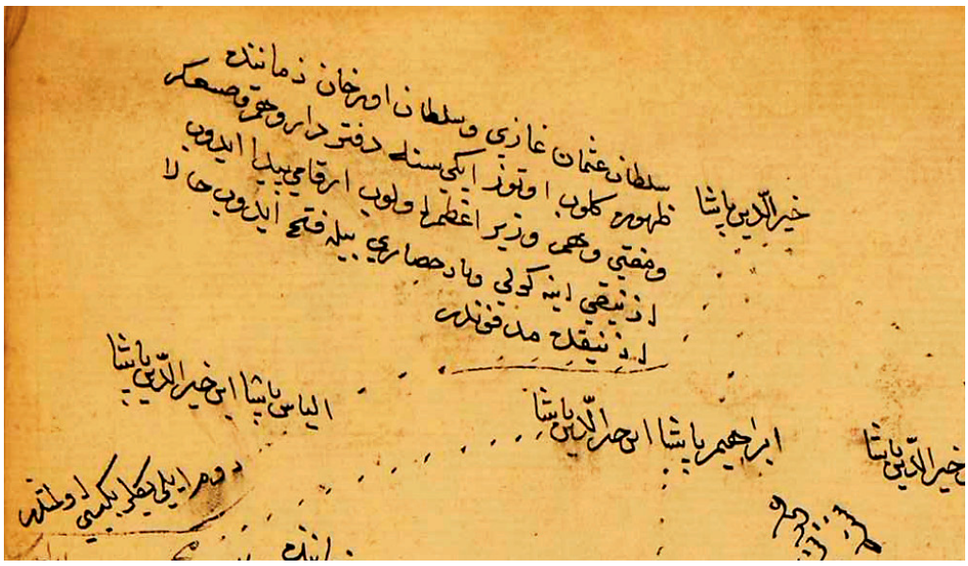

Resim-16. Osman Gâzî ve Orhan Gâzî'nin müşterek hükümdarlığı zamānında tarih sahnesine çıkan Çandarlı Kara Halil'in defterdarlık, kâdî-'askerlik, müftîlik ve vezîr-i a'zamlık yaptığını; İlhanlılar'ı tâkiben defterdarlığı kurduğu sırada onlardan Siyâkat rakamlarını da aldığını gösteren Şecere kaydı.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 391, vr. 29ᵇ.

Çandarlılar'ın ilk atası Kara Halîl Hayreddîn Paşa'nın Şecere'nin en başına yerleştirilen biyografisine ilişkin bu kısa bilgi notu aynen şöyledir:

"Ḫayrü'd-dīn Paşa: Sulṭān ʿOṯmān-ı Ġāzī ve Sulṭān Orḫān zamānında ẓuhūra gelüp, otuz iki sene Defterdār ve hem Ḳāḍī-ʿasker ve Müftī ve hem Vezīr-i aʿẓam olup, Erḳām'ı peydā idüp, İznīḳ'i, Eynegöl'i ve Yār-ḥiṣār'ı bile feṯḥ idüp ḥālā İznīḳ'de medfūndur[106]." Bu dikkate değer kayıt, Osman Gâzî'nin son yıllarında, Şehzâde Orhan öncülüğünde gerçekleşen bürokratikleşmenin neredeyse tüm safhalarını gözler önüne sermekte; defterdarlığın başlangıç zamānını Orhan Gâzî'ye odaklandıran araştırmacıların tezlerini haklı çıkarmakla kalmayıp, yeni ve önemli bir bilgi olarak ارقام "Erḳām = Raḳamlar" terimiyle işâret edilen "Siyāḳat Raḳamları"nın da ilk kez bu dönemde kullanılmaya başladığını belgelemektedir. Defterdarlığın isminin ve işlevinin belirlenmesinde İlhanlı inşâ yöntemlerini tâkip ettiklerinde tüm araştırmacıların hemfikir oldukları ilk Osmanlı sultanlarının, XIV. yüzyılda her iki devlet tarafından muhâsebe işlemlerinde sâbit bir şifreleme yön-

104 Krş. Hakan Yılmaz, "Osmanlı Bürokrasi Tārihinin İlk ve En Önemli Müesseselerinden Biri: Orhan Gâzî Tarafından Kirmasti'de Kurulan İlk Osmanlı Arşivi / First and One of the Most Important Bodies of Ottoman Bureaucracy History; First Ottoman Archive Founded in Kirmasti by Orhan Gazi", *III. Uluslararası Mustafakemalpaşa Sempozyumu* (13-14-15 Mayıs 2016), I, s. 378-380.

105 İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 391, vr. 29ᵇ-30ᵃ.

106 İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 391, vr. 29ᵇ.

temi olarak kullanılan Siyāḳat'ten ve Siyāḳat Erḳāmı (Rakamları)'ndan habersiz kalmaları, defterdarlığın sistematik bir zemine oturduğu bu süreçte onu kullanmamaları zâten düşünülemezdi.

Kadîm İslâm bürokrasisini ve İlhanlı muhâsebe sistemine göre mâlî verilerin defterlere zapt ve kayıt usullerini iyi bildiği anlaşılan Halîl Hayreddîn Paşa'nın[107], Ḥisāb (Matematik) ilmi'ne derin vukûfiyetiyle, Osman Gâzî'nin son dönemlerinde bürokrasinin temellerini atan Şehzâde Orhan'a bu konularda da rehberlik ettiği[108] ; daha XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulduğu kesinleşen "Defterdārlık" müessesesinin yanı sıra, Siyāḳat esâsına dayalı "Muḥāsebe ḳalemleri"ni de teşekkül ettirdiği[109] bu belge ışığında ortaya çıkmaktadır.

Bugüne kadar mantıkî açıdan tüm belirginliğine rağmen, hakkında herhangi bir belgeye rastlanmadığı için sadece bir tahminden ibâret kalan bu husus, şimdi ortaya çıkan Çandarlı Soy Şeceresi'ndeki bu ilginç atıf sâyesinde tarihî açıdan kesinlik kazanmıştır. Daha önce XV. yüzyılın başlarına kadar indiği tespit edilen Siyāḳat'in ve Muḥāsebe ḳalemlerinin, bir asra yakın bir süre önce Bursa'da Orhan ve vezirleri tarafından kurulan eski sistem ve uygulamaların bir devâmı niteliğinde olduğu bu belgeden açıkça anlaşılmaktadır[110].

2. Bursa Beg-Sarayı ve Kirmasti'de Kurulan İlk Osmanlı Arşivleri:

Osmanlılar'ın bürokrasiyi inşâ ederken vakıf ve tahrir defterlerinin tutulması kadar, korunması ve daha sonraki kuşaklara aktarılması konusunda da Selçuklu ve İlhanlı arşiv uygulamalarını takip etmeleri gerekeceği[111] izahtan vârestedir. Çünkü Orhan Gâzî tarafından Sakarya/Akyazı'da: شیخ عزّالدین اسمعیل واتاسی ابراهیم شیخ "Şeyḫ ʿİzze'd-dīn İsmaʿīl ve atası İbrāhīm Şeyḫ"e verilen Ramazân 700/Mayıs 1301 târihli Çalıca Ḳaryesi mülk-nâmesi, Beg-sarayı Harem Ağası Tavâşî شرف الدین مقبل "Şerefü'd-dīn Muḳbil" adına düzenlenen 724/1324 tarihli Farsça Mekece vakfiyesi, İzmit'teki Panbucaḳ-deresi'nin فرزند "Ferzend" (Şerefu'llāh bin Orḫān Beg[112])'e temlîki için tanzim edilen 749/1348 tarihli mülk-nâme ve yine İzmit Taşköprü'de حمزه فقیه"Ḥamza Faḳīh"e tevdî' edilen 754/1353 târihli Aḳ-pınar Çiftligi beratı... gibi biti ve mülk-nâmelerle[113], Gâzî Süleyman Paşa'nın İznik Ḥacı Ḳara-oġlān Zāviyesi için 761/1360 yılında tertip edilen vakfiyesi[114]... gibi belgelerin uzun zaman korunarak,

---

107 Onun farklı ilim sahalarında üstün bir vukûfiyete sâhip olduğunu, hattâ başkalarına da yol gösterecek konumda bulunduğunu Kemâl, manzum *Selāṭīn-nāme*'sindeki şu dizelerinde sarâhatle dile getirmiştir:

"Bir er var idi ol iḳlīmde kāmil — *Yoġıdı ancılayın anda fāżil*
Ol ʿilm-ile cihānı dutmışıdı — *Ki her fendi ʿilmden urunmışıdı*
Ḥalīl-i Hind'e irişdi ismi anuñ — *Oyıdı ehl-i ʿilmi ol zamānuñ*
Cihān barmagına olmışdı ḥātem — *Ebū ʿAlī Sīnā'dan ol urur dem*
Özi ʿilm ile ṭolu idi ġāyet — *O yir ḥalḳı ḳılurlardı riʿāyet*
Ki bir sözin iki itmezler idi — *Āña denmeden iş itmezler idi...*
... Ḥalīl Paşa olur ol şaḥşuñ adı — *Zamān destin dutup virdi murādı*
Anı özine vezīr eyledi Şāh — *Anuñla gice-gündüz oldı hem-rāh..."*

(Kemâl, *Selāṭīn-nāme*, vr. 22[b]). Bu dizeleri bir sonraki bâbda "Bursa fethi"nin tâkip etmesi (vr. 22[b]-23[b]), Halîl Paşa'nın geniş ilmiyle yürüttüğü bu faaliyetleri, önceki verilere paralel şekilde 720-722/1320-1322 yılları arasına yerleştirir. Bu dönemde Bilecik kadısı olan Kara Halil'in *"vezīr"*liğine yapılan gönderme, hikâyesini birkaç beyit önce "fakir"liğinden başlatıp bir bütün hâlinde nazmeden müellifin, kuşkusuz onun hâl-i hazırda bulunduğu görevi değil, ileride Şehzâde Murad'ın cülûsunu müteâkip ulaşacağı mertebeyi gösterme amacına yöneliktir. Taşköprî-zâde Kemâleddîn Efendi onun bürokrasi konusunda yaptığı bu düzenlemelere: *"Eşkāl-i umūr-ı cumhūr-ı ʿālemiyān anuñ himmetiyle ḥayli ṣūret bulur idi."* cümlesiyle işaret eder (Mecdî, *Ḥadāʾiḳu'ş-Şeḳāʾiḳ*, s. 31).

108 Bu dönem Osmanlı ulemâ ve müderrislerinin yalnız Şer'î ilimler değil, matematik, geometri, astronomi, felsefe ve edebiyat gibi pozitif ve sosyal bilimlerle, bunların alt sahaları hakkında da ileri düzeyde bilgi sâhibi oldukları, İznik Gâzi Süleyman Paşa Medresesi'nin ilk müderrisi olan Dâvud-ı Kayserî'nin (ö. 750/1350), Orhan Gâzî'nin bu ilimlere meraklı olan büyük oğlu Gâzî Süleyman Paşa adına yazdığı *el-İtḥāfu's-Süleymānī fī'l-ʿAhdi'l-Orḫānī* adlı muhtasar Arapça eserinden kuşkusuz bir biçimde tespit edilebilir (krş. Millet Ktp. Ali Emîrî, Arabî, nr.: 2173). Daha önce Zeki Velidî Togan bu mühim eserin varlığına açıkça işâret etmiş (*Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1946, s. 372) ve onu tâkiben Mehmed Fuad Köprülü, Kayserî'nin *"ulûm-i muhtelifeden bâhis"* bu risâlesinin, Beyazıt'taki *"Kütüphâne-i umûmî, 288 numara"*da bir nüshasının bulunduğunu açıkça belirtmişse de (*Anadolu'da İslâmiyet*, haz.: Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 74, dn.: 16), her iki müellifin bu atıflarından ve müteâkiben Köprülü'nün vefâtından sonra nüsha esrârengiz bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Ali Emîrî Efendi'nin, kütüphanesinde mevcut bulunan şimdiki yegâne nüshayı, Togan ve Köprülü'nün işâret ettikleri bu aslî nüshadan istinsah ettirmiş olduğunda şüphe yoktur. İlk Osmanlı medresesinde okutulan ilimlerin türlerine ve niteliklerine ışık tutan bu küçük risâlenin Osmanlı kuruluş devri ve Orhan Gâzî döneminin tartışmalı meselelerini aydınlatmadaki önemine dâir, bk. Hakan Yılmaz, "Dâvûd-ı Kayserî'nin, Orhan Gâzî'nin Oğlu Süleymân Paşa'ya İthâf Ettiği Eseri: el-İthâfu's-Süleymânî fî'l-'Ahdi'l-Orhânî", HAİD, XIX/198 (Mart 2010), s. 42-44; Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun...*,s. 48. Daha önce eserin varlığına birkaç bildiri ve makalesinde kısaca işâret eden, ancak tarihî açıdan önemine hiç değinmeyen Fazlıoğlu, son çalışmasında nisbeten bu konu üzerine de eğilmiş ve ayrıca risâlenin Arapça metnini de neşretmiştir: İhsan Fazlıoğlu, "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvud-ı Kayserî", *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV/1 (Ekim 2017), s. 26-28; 50-68.

109 Şeceredeki bu kayıtlar, خلیل بك *"Ḫalīl Beg"* adıyla anılan Bilecik kadısı Halîl bin Mehmed'in Çandarlı Kara Halil'le karıştırılmasının ana sebebinin; isimlerinin aynı oluşunun yanı sıra, "Defterdarlık" ve "Muhâsebe" konusundaki ilk adımların da onun tarafından atılması olduğunu göstermekte ve bu karışıklığın epeyce erken dönemlerden beri süregeldiğine açıklık getirmektedir.

110 Orhan Gâzî ve onu tâkip eden diğer Osmanlı sultanları zamânında, kuruluş devri boyunca kâtiplik ve defterdarlığın gelişimine dâir yeni ve önemli tespitleri içine alan bilgilere, bu konuda kaleme alacağımız müstakil bir makalede daha geniş bir şekilde yer verilecektir.

111 Krş. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, (IV. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 89, 241-243; Erhan Afyoncu, "Defterhâne", DİA, IX, s. 100.

112 Şimdiye kadar kim olduğu çözülemeyen bu mülk-nâmedeki "*Ferzend*"in, Orhan Gâzî'nin büyük oğlu *Şerefu'llāh Beg* olduğunu gösteren çağdaş kanıtlar için, bk. Hakan Yılmaz, "Orhan Gâzî'nin Oğulları ve 749/1348 Tarihli Beratı Üzerine Yeni Tespitler", I, *HAİD*, XXII/264 (Eylül 2015), s. 46; II, *HAİD*, XXII/266 (Kasım 2015), s. 46-47; III, *HAİD*, XXII/268 (Ocak 2016), s. 45-46; IV, *HAİD*, XXII/269 (Şubat 2016), s. 44-45.

113 Bu biti ve mülk-nâmelerin toplu özetleri için, bk. Yılmaz, "Orhan Gâzî Tuğralarının Fizikî Şekilleri ve...", s. 44-45. Hayli muhtasar olmakla birlikte, bu makâle; Osmanlılar'da "tuğra"nın ve basit anlamda nişâncılığın, kuruluştan bir yıl sonra küçük ve ibtidâî bir sürette de olsa mevcut olduğunu kesinleştirmekte ve bu müessesenin bürokrasinin inşasından hemen sonra, Sultan Orhan'ın ilk cülûs yılından oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeli akınları zamânına kadarki gelişim sürecini tâkibe imkân verecek genel bir perspektif çizmektedir.

114 TSMA, nr.: E-7792.

önemli bir kısmının orijinal şekilleriyle günümüze kadar ulaşması, Osmanlılar'da bu dönemden beri iyi bir arşivcilik sisteminin mevcut bulunduğuna tek başına delâlet edecek niteliktedir. Kaldı ki Bostan-zâde Yahyâ Efendi, yine Orhan Gâzî'ye atıfla Bursa Beg-Sarayı'nda böyle bir sistemin başından beri vâr olduğuna: "Ṭaşra kāġıd ve defterler ṭuran Ḫazīne'yi kendi mühürlemek bunlardan olmışdur." cümlesiyle işâret etmiştir[115].

İşte bu konuyu tarihî açıdan tamâmen netleştirecek şekilde, Lala Şâhin Paşa'nın yukarıda sözü edilen vakıf belgesinin, Orhan Gâzî tarafından düzenlendiği 749/1348 yılından beri Beg-sarayı'ndaki Evraḳ Ḫazînesi'nde saklandığı, 928/1521 târihli Evḳāf Defteri'nde yer alan, bu vakfiye ve ahfâdına verilen tecdîd vakıf-nâmelerine ilişkin: "Ḳadīmü'z-zamāndan vaḳfiyyet üzere taṣarruf iderlerimiş; vaḳfiyyeleri Ḫızāne[3]-i ʿĀmire'de imiş." kaydından[116] açıkça anlaşılmaktadır.

Osmanlılar'da Orhan Gâzî zamanından beri bir Evrak Hazînesi'nin vâr olduğuna ışık tutan bu kayıt, Vezîr-i a'zam Lala Şâhîn Paşa'nın vezâret üssü olan Kirmasti'de, sûretlerin saklandığı ikinci bir arşivin mevcut olduğunu gösteren diğer bir belge ışığında daha da büyük bir netlik ve ivme kazanır. Ḫüdâvendigār Livâsı'nın güney yönünde, Orhan Gâzî zamânında Kara Mihal'den satın alınmış Balıkesir'e tâbî bir köyün, Çelebi Mehmed zamânında vârislerine intikâli probleminin geçmişe dönülerek çözülebilmesi için, defterdara: "Kirmāsti'den ṣūret-i Defter ʿarż itdi"klerine dâir yaptığı önemli atıf[117], Sultan Orhan devrinde Lala Şâhîn Paşa'nın vezâreti döneminden beri Kirmasti (Mustafakemalpaşa)'daki külliyesinde defter ve belge sûretlerini saklandığı ikinci bir Defter-ḫāne/Arşiv'in daha mevcut olduğunu; bu dönemde Osmanlılar'da arşivcilik kurumunun oldukça gelişkin ve yerleşik bir zemine oturduğunu tarihî açıdan kesinleştirir. Vezîr'in Abbâsîler zamânından beri, mühim devlet evrâkının birer sûretini halîfeye devretmek üzere kendi özel arşivinde sakladığını gösteren tarihî kayıtlar[118], bu sistemin de Osmanlılar'a İlhanlılar aracılığıyla geçmiş kadîm İslâm bürokratik uygulamalarından biri olduğunu yeterince ispat etmektedir. Dolayısıyla bu önemli belgeler gerek vakıf, gerekse timar tevcîhine yönelik bu defterlerin bir Defterdâr nezâretinde 719/1319'dan beri tutulduğuna ve asıllarının 722/1322 sonlarından beri Bursa Beg Sarayı Ḫızāne[3]-i ʿĀmire'sinde; sûretlerinin ise, bilâhare 1340'larda Kirmasti'de kurulan Vezâret Arşivi'nde saklandığına tanıklık ederek, Osmanlı Defter-ḫāne ve arşiv sisteminin başlangıç safhalarına önemli ölçüde açıklık getirmektedir[119]. Nitekim Lala Şâhîn Paşa'nın torunu olan Mevlânâ Yusuf Kirmastî[120] Fâtih devrinde "İl-yazıcı" tâyin edildiğinde, kadîm vakıf kayıtlarını atasının Kirmasti Vezâret Defter-hânesi'nde topladığı bu sûretler üzerinden tespit ve kontrol ederek, sonraki tahrirlerde دفتر كرماستى Kirmāstī Defteri adıyla anılan 859/1455 târihli Vaḳıf Defteri'ni meydana getirecektir.

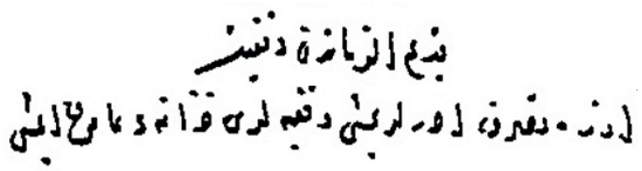

Resim-17. Lala Şâhîn Paşa ve ahfâdının vakfiyelerinin Orhan Gâzî zamânından beri Bursa Evrak Hazînesi'nde saklandığına ilişkin tahrir kaydı. BOA, TAD, nr.: 453, vr. 32a.

115 Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*, vr. 11b, st. 3-6; Matbû' nüsha, s. 23.
116 BOA, *TAD*, nr.: 453, vr. 32a.
117 TADB (TKGMA), *TTD*, nr.: EV. 580, vr. 144a.
118 Krş. "Vezir", İA, XIII, s. 310; Ankhbayar Danuu, İlhanlı Devleti'nde Vezaret, s. 8.
119 Fuad Köprülü, Muhâsebe ve Tapu defterlerinin Osmanlılar'dan önce de aslının *"merkezî idare arşivi"*nde, diğer bir kopyasının ise *"ait olduğu idârî-mâlî mıntıkanın merkezinde saklandığı"*nı açıkça belirtmiş ve Abbâsîler'den Anadolu Selçukluları'na kadarki tüm İslâm ve Türk-İslâm devletlerinde bu gibi arşivlerin mevcut olduğu bilgisinin muhtelif kaynaklarda yer aldığına işâret etmiştir. Ayrıntılı bilgi için, bk. *Tarih Araştırmaları*, I, s. 95-96, dn.: 71.
120 Onun hakkında, bk. Ahmet Özel, "Kirmastî", *DİA*, XXVI, s. 67-68. Kirmastî'nin Lala Şâhîn Paşa'nın soyundan geldiğini gösteren önemli tarihî kayıtlar ve bilimsel değerlendirmesi için, bk. Yılmaz, "Osmanlı Bürokrasi Tarihinin...", s. 373-374, 386.

Sonuç:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili tartışmaların iyice harâretlendiği, klasik tarihî bilgilerin Avrupa odaklı siyâsî ve spekülatif tezlerin gölgesinde bırakılmak istendiği XIX. yüzyılın sonlarında, asırlar boyu devâm edegelen İslâm devlet medeniyetinin en güçlü temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin birim ve kurumları aslî menşeinden koparılarak Bizans'a bağlanmaya çalışılmış; Osmanlı kroniklerinde devletleşmenin Orhan Gâzî döneminde başladığını gösteren belirsiz kayıtların ise çağdaş târihî kanıtları ortaya konulamadığından, devlet kurumlarının bu dönemde ortaya çıktığı meselesine dâimâ kuşkuyla yaklaşılmıştır.

Kuruluş devrinden günümüze ulaşan az sayıdaki yeni belge ve kaynağın ayrıntılı tenkidi bile, Osmanlılar'da ilk bürokratik adımların gerçekten henüz kurucu hükümdar Osman Gâzî'nin sağlığında, tahtı oğlu Orhan'a bıraktığı 719/1319 yılı sonu & 720/1320 yılı başlarında atıldığını ortaya çıkarmaya yetmektedir. Bu geçiş döneminde "Siyâsî" alanda kadîm İslâm bürokratik uygulamalarını tâkiben; Saray teşkilâtına dâir kurumsal, esnaf ve sanatkârlara yönelik ticârî ve halkın idâresine odaklı umûmî kânunlar çıkarıldığı gibi; "Askerî" alanda da Timâr uygulamasının faaliyete geçirilişi, Askerî üniforma başlıklarının tespiti, asker ocak ve birliklerinin tasnîfi gibi konularda uzun asırlar devâm edecek sağlam ve köklü bir sistemin yürürlüğe konulduğu teşhis edilebilmektedir.

Orhan Gâzî 722/1322'de Bursa'nın fethini müteâkip buradaki Tekfur sarayını gelişkin İslâmî bir saray seviyesine yükseltmiş, Vezîr-i mükerrem Alâeddîn Paşa ve Çandarlı Kara Halîl gibi tecrübeli ulemânın yardımlarıyla, uzun yıllar "Salṭanat/Sulṭān Dīvānı" adıyla anılacak olan "Dīvān" kurumunu teşekkül ettirmekle kalmayıp; Vezīr-i aʿẓamlık, Nişāncılık, Defterdārlık ve Arşiv (Defter-ḫāne) gibi uygulamaların yanı sıra, iktisâdî bir şifreleme formülü olan "Siyāḳat raḳamları"nı da İlhanlılar'dan alıp Osmanlı Muhâsebe kalemlerine aktarmayı ihmâl etmemişti. Târihî kayıtlar geçmiş İslâm devletlerinde olduğu gibi, bu dönemde de saltanat yurdu Bursa'da, saray içinde bir "Merkez Arşivi" ve sadâret kazâsı Kirmasti'de sûretlerin saklandığı bir "Vezâret Arşivi" olmak üzere iki arşiv birimi bulunduğunu göstermektedir.

Çağdaş kaynaklarda bu düzenlemelerin çoğunun Bursa fethi öncesinde, 720/1320'den itibâren başlayıp, şehrin fethi ve sarayın faaliyete geçişinden sonra daha da ivme kazandığına işâret edilmesi; Osmanlılar'da bürokratikleşmeye yönelik ilk düzenlemelerin 720-724/1320-1324 yılları arasında gerçekleştiğini netleştirerek, yukarıda sentezlediğimiz tüm kaynakları aynı ortak noktada birleşmekte ve bu, birbirinden bağımsız farklı kaynaklara dayanan tüm bu rivâyetlerin tarihî bir gerçeği temsil ettiğine tanıklık etmektedir.

Bu çağdaş kaynaklar, belgeler ve resmî kayıtların tenkidinden yola çıkılarak, Osmanlılar'da ilk devlet sistemi ve bürokrasinin; kadîm İslâm medeniyetinin en gelişmiş bürokratik sistem ve kurumlarını tümüyle içine alacak şekilde daha Osman Gâzî'nin sağlığında, 1320-1324 yılları arasında Şehzâde Orhan tarafından yürürlüğe konulduğu kesin olarak tespit edilebilir.

EK-I

Orhan Gâzî'nin 720-723/1320-1323 Yılları Arasında Çıkardığı İlk Osmanlı Siyâsî Kānunları (Ḳānūn-nāme³-i Orḫānī)

Tablo-1
Sultan Orhan'ın Bursa Beg Sarayı'nda Tanzim Olunan İlk Teşkîlât Kānunları

Kānun Madde Sıralaması	Kānun	Kaynak	Çıkarıldığı Yıl & Zaman Aralığı
1	Defterdār nasb edilmesi, yalıñuz olmasın diyü Rūz-nāme ve Muḳāṭaʿacı dahi nasb edilmesi	Tuḥfetü'l-Aḥbāb, Bayezid Devlet Ktp. Yzm. Genel, nr.: 5005, vr. 9ᵇ-11ᵇ.	720-723 / 1320-1323
2	Sultân'ınʿarżı oḳurken Defterdâr'a ḫitāb buyurmaması		
3	Ḫazīne'nin ve ṭaşra kāġıd ve defterler ṭuran Ḫazīne'nin Sultân'ın kendi mührüyle mühürlenmesi		
4	Ḫarāc ve Aʿşār-ı Şerʿiyye akçalarının (Beytü'l-māl) ṭaşra Ḫazîne'ye ḳonulması		
5	Sultân'ın ṭaʿāmı müstaḳılen ekl etmeyip, ḫalḳla maʿan yemesi		
6	Dīvān'a gelecek beglerin Burma Dülbend giymeleri	Âşık Paşa-zâde, Tevārīḫ, Âlî Beg, s. 40.	
7	Ḳaçan-kim sefere gitseler Börk giymeleri ve Börk'ün altına Şeb-külāh giymeleri		
8	Misâfir ve elçilerin Salṭanat Dīvānı'nda ağırlanması	Seyyid Kāsım el- Bağdādî, Seyāḥat-nāme (Rulo nüsha)	
9	Vezīrü'l-aʿẓam ve Şeyḫü'l-İslām'ın Dīvān'da misâfir ve elçiye mukâbele etmede Sulṭān'a refâkat etmeleri		
10	Sulṭān 'ın ṭuġrā-yı şerīf'ini ḳalemiyle kendisinin çekmesi		
11	Nişâncıya Vezīrü'l-aʿẓam ve her vezīrin yardım etmeleri		

Tablo-2
Orhan Gâzî'nin Çıkardığı İlk Ticârî Kānunlar & Bursa İḥtisāb Ḳānūn-nāmesi
(Ḳānūn-nāmeʾ-i Orḫān Beg)

Kānun Madde No.:	Kānun	Kaynak	Çıkarıldığı Yıl & Zaman Aralığı
1	"Muḥtesib her üç ayda bir ehl-i ḥirfete narḫ virüp, her narḫda ikişer akçasını ala ve her işe muḥtesibüñ daḫli vardur, ṭutup ḥaḳḳından gele.	Kitāb-ı Ḳānūn-nāme, Süleymâniye Ktp. Galata Mevlevîhânesi, nr.: 215/1, vr. 19b, st. 4-18.	722-724 / 1322-1324
2	Ve gendüm ṣatandan ḥimlde nīm akçe ala.		
3	Ve çuḳa ḥimlinden beş akçe ala.		
4	Ve dībādan, ḥimlinden ikişer akçe ala.		
5	Ve boġazlanan ḳoyundan ve keçiden dördine bir akçe ala ve cānavardan daḫı keẕālik		
6	Ve her üç ayda çulḥalaruñ tezgāhlarından arşūnların devşürüp birer akçasını ala.		
7	Ve şarāb ṣatandan kilinderlerüñ mühürleyüp ikişer akçasını ala, eksük ṣatanuñ ḥaḳḳından gele.		
8	Ve dükkānlaruñ her üç ayda iki akçasını ala.		
9	Ve ṭulūm açılduġı zamānda ṭulūm başına bir akçe ala.		
10	Ve ḳurı balıḳ yükinden ikişer akçe ala.		
11	Ve ḳurşūn ve ḳalāy ve baḳır ve tīmür yükinden ve her ne gelürse her ḥamelden ikişer akçe ala.		
12	Ve ḳalāycı kem ḳalāylasa muḥtesib ḥaḳḳından gele.		
13	Ve kiremīd ve çölmek ve çanāḳ ve kerpīc ve tūġla düzenden her ocāḳ başına ikişer akçasın ala.		
14	Ve ḥaşır yükinden bir akçe ala.		
15	Ve bez ve kebe ṣatılsa arşūnı içün bir akçasını ala.		
16	Ve ḳazānda ḳaynayan yaḫnī içün her ḳazāndan bir akçe ala.		
17	Ve derzīler ve başcılar ve ḳılıççılar ve ḥallāçlar ve ṣābūncılar ve ḳazāncılar ve demürciler ve naʿl-bandlar ve destciler ve serrāclar ve yancuḳcılar ve dülgerler ve çuḳacılar ve ḳıncılar ve ʿabācılar ve ekmekciler ve çörekciler ve ʿilāccılar ve ḥalvācılar ve ṣābūncılar ve bezciler ve semerciler ve palāncılar ve çerçiler ve igneciler ve tarāḳcılar ve ġazzāzlar ve ṣarrāflar ve bozācılar, bu cümleye muḥtesib daḫl ider.		
18	Ve penbe ve ketān ṣatandan lidre başına bir manġır sifec ala.		
19	Ve ḥammāmlar ıssı ola ve ṣovuḳ ṣuyı daḫı ola ve dellākleri çüst ü çālāk ola. Ustıraları keskün ola ve fotaları pāk ola ve nāṭurlar fotaʾı pāk yuyalar.		
20	Ve her bostān açılduġı vaḳtın ikişer akçasın ala.		
21	Ve bu cümleʾi gözedüp ḥaḳḳından gele."		

Tablo-3

Sultan Orhan'ın Halka Yönelik İlk Umûmî Ḳānūn-nāmesi

Kānun Madde Sıralaması	Kānun	Kaynak	Çıkarıldığı Yıl & Zaman Aralığı
1	Memleket-i 'Osmânî'de aṣlā bir faḳīr melūm ve sā'il maḥrūm olmamak, taḫt-gāhında veyā ġayrı memleketi içinde bir sā'il görülüp işitilse Sultân'a ʿarż olunmak	Ḥadīḳatü's-Selāṭīn, TTK Kütüphânesi, nr.: 21, vr. 44a, st. 13 / vr. 44b, st. 10	722/1322
2	Vezīrler, begler ve aġalar ẕelīl ü āc ve bī-kisve vü tāc kimselere Ḫazīne'den ve yanlarından ṣadaḳa etmek		
3	Sâ'ilin iḥtiyācı karşılandıktan sonra min-baʿd sāḳ-ı ẕülli dāmına çeküp su'āl dilin ṭutması (dilenmeyi terk etmesi)		

EK-II

Orhan Gâzî'nin Çıkardığı İlk Osmanlı Askerî Kānunları

Tablo-4

[Ḳavānīn-i ʿAskeriyye'-i Orḫānī][121]

Kānun Madde Sıralaması	Kānun	Kaynak	Çıkarıldığı Yıl & Zaman Aralığı
1	"Her kime kim bir tīmār virem, anuñ sebepsüz elinden almayalar."	Âşık Paşa-zâde, Tevārīḫ, Âlî Beg, s. 20.	720-722 / 1320-1322
2	"Ve hem ol öldigi vaḳtda oġlına vireler."		
3	"Ve eger küçücek daḫı olursa vireler, ḫiẕmetkārları sefer vaḳtı olıcaḳ sefere varalar, tā ol sefere yarayınca."		
4	"Ve her kim ḳānūn düzerse Allāh Teʿālā andan rāżī olsun ve eger neslümden bir kişi bu ḳānūndan ġayrı bir ḳānūn ḳoyacaḳ olursa, idenden ve itdürenden Allāh Teʿālā rāżī olmasun."		
5	Sultân'ın ve müteʿallıḳ ḳullarının gazâlarda beyaz keçeden "Aḳ Börk" giymesi, yabandan gelen kimselerin kırmızı keçeden "Ḳızıl Börk" giymeleri	ʿOṯmān Tārīḫi, Ankara Millî Ktp. Yz. A-8597, vr. 151[b].	
6	Gücü yeter ġāzīlerin dīn düşmanlarına heybetli ve salābetli görünmek için Börk üzerine bir miḳdār altın üsküf ḳoymaları		
7	Anaṭolı'da yaya yazmaḳ	F. Giese *Anonim*, s. 14.	749/1348'den Sonra
8	Gazâlarda Dik (Ṭoġrı) Börk giyilmesi	*Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān-ı Dergāh-ı ʿĀlī*, İBB Atatürk Kitaplığı, Yz. nr.: 0.97, vr. 26[a]–27[a].	
9	Atlı yanınca ḳalʿalar üzerine piyāde konulması ve ḳalʿalar fetḥine atlının nefʿi olmadığından, ḫişārı muḥāṣara eylemeye piyādeler gönderilmesi		
10	"Evvelā yigitler Etrāk'den cüvānān ve gürbüz ü çālāk intiḫāb olınup, żamīme'-i sipāh-ı ẓafer-penāh ḳılına."		
11	"İkişer | aḳça'-i ʿOṯmānī ki, rubʿ dirhem-i Şerʿī'dür, taʿyīn olın"a.		
12	"Eyyām-ı sefer-i ẓafer-encām olup muʿāvenet buyurılduḳda günlükleri ḳaṭʿ olınup, her biri vaṭanında zirāʿate meşġūl olup, rüsūm-ı Dīvāniyye'den ḫalāṣ olalar."		
13	"Ve bunlara on-başı ve yüz-başı taʿyīn olınup, 'piyāde' nāmı ile iştihār bul"alar.		
14	"Evlād-ı küffārdan yarār merdāne'-i kār-ı zār iḫtiyār olın"a.		
15	"Ve anlara ikişer aḳça ile ʿulūfe taʿyīn eyle"yeler.		

121 Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in nakline göre bu kānunların daha önce Osman Gâzî tarafından 699/1300'de çıkarılan ilk dört maddesinin, klasik Osmanlı kānun-nâme tedvîn usûlü ve onun vasiyeti gereği Sultan Orhan'ın çıkardığı bu ilk *Ḳānūn-nāme*'ye de intikāl etmiş olduğu metnin içinde gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Abdurrahman Güzel, *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi (Vilāyet-nāme-i Abdāl Mūsā),* TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Abdülvâsi' Çelebi, *Ḫalīl-nāme,* nşr.: Ayhan Güldaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Âşık Paşa-zâde, *Tevārīḫ-i Āl-i ʿOs̱mān'dan ʿĀşıḳ Paşa-zāde Tārīḫi,* 'Âlî Beg neşri, Matba'a'-i 'Âmire, İstanbul, 1332.

Bedrî'-i Dilşâd, *Murād-nāme,* Ankara Millî Ktp. Yz. Nr.: FB-470/1.

Behiştî Ahmed Çelebi, *Vāridāt-ı Sübḥānī ve Fütūḥāt-ı ʿOs̱mānī, es-Sifrü'l-Evvel,* İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp. Şevket Rado, nr.: 293/1.

Bosna'lı Koca Nişâncı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ,* I (Tıpkıbasım / Leningrad Asya Müzesi nsh.), haz.: Anna S. Tveritinova, Fihrist ve index: Y. A. Petrosyan, İnstitut Narodov Azii (Asya Halkları Enstitüsü), Moskova, 1961.

Bosna'lı Koca Nişâncı Hüseyin Efendi, *Bedāyiʿü'l-Veḳāyiʿ,* II (Tıpkıbasım / Leningrad Asya Müzesi nsh.), haz.: Anna S. Tveritinova, Fihrist ve index: Y. A. Petrosyan, İnstitut Narodov Azii (Asya Halkları Enstitüsü), Moskova, 1961.

Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb,* Bayezid Devlet Kütüphanesi, Yzm. Genel, nr.: 5005.

Bostan-zâde Yahyâ Efendi, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb (Tārīh-i Ṣāf),* Terakkî Matba'ası, cüz': I, İstanbul, 1287.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Ḥadīḳatü's-Selāṭīn,* TTK Ktp., nr.: 21.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, *Ḥadīḳatü's-Selāṭīn,* haz.: Yüksel - H. İ. Delice, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Dâvûd-ı Kayserî, *el-İtḥāfu's-Süleymānī fī'l-ʿAhdi'l-Orḫānī,* Millet Ktp. Ali Emîrî, Arabî, nr.: 2173.

Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600),* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Giese, Friedrich, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken,* Breslau, 1922.

Giese, Friedrich. *Die Altosmanische Chronik des 'Āšiḳ Pašazāde,* Otto Harrasowitz, Leipzig, 1929.

Hoca Sa'deddîn Efendi, *Tācü't-Tevārīḫ,* Bibliothèque Nationale, Supp. Turc, nr.: 69.

Hvândmîr, Gıyâseddîn, *Tārīḫ-i Ḥabībü's-Siyer fī Aḫbār-ı Efrād-ı Beşer,* (I-III), III, nşr.: Muhammed Debîr-i Siyâkî, Kitâb-fürûş-ı Hayyâm, Tahran, 1362/1983.

İbn Kemâl, *Tārīḫ-i İbn Kemāl,* I. Defter, Millet Ktp., Ali Emîrî, Târih, nr.: 25.

İbn Kemâl, *Tārīḫ-i İbn Kemāl,* II. Defter, Nûruosmâniye Ktp., Ali Emîrî, Târih, nr.: 3078.

İbn Kemâl, *Tārīḫ-i İbn Kemāl,* VI. Defter, Bibliotheque Nationale, Supp. Turc, nr.: 157/1, vr. 1b-44a.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman,* I. Defter, nşr.: Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara, 1970.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman,* II. Defter, nşr.: Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Ravżatü'l-Ebrār,* Bulak Matba'ası, Mısır, 1248.

Ḳavānīn-i Yeñi-çeriyān-ı Dergāh-ı ʿĀlī, İBB Atatürk Kitaplığı, Yz. nr.: 0.97.

Kemâl, *Selāṭīn-nāme,* İÜ Ktp. TY, nr.: 331.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Tarih Araştırmaları,* I, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,* haz.: Orhan Köprülü (V. baskı), Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* haz.: Orhan F. Köprülü, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet,* haz.: Hasan Aksakal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

Mecdî Mehmed Efendi, *Ḥadāʾiḳu'ş-Şaḳāʾiḳ (Şaḳāyıḳ-ı Nuʿmāniyye Tercemesi),* Dârü't-Tıbâ'ati'l-'Âmire, İstanbul, 1269/1853.

Mehmed Neşrî, *Kitāb-ı Cihān-nümā,* I, haz.: F. R. Unat-M. Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara, 1949.

Muhtasar "ʿOs̱mān Tārīḫi" (Mensur), *Velāyet-nāme-i Ḥācı Bektāş-ı Velī* içinde, Ankara Millî Ktp. Yz. A-8597.

Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed el-Ankaravî, *Risāle-i Uṣūl-i Dīn,* bizdeki yazma, 16 varak.

Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, *Tefsīr-i Sūretü'l-Mülk,* İÜ Ktp. TY, nr.: 7.

Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, *Tefsîr-i Sûretü'l-Mülk,* Süleymâniye Ktp. Hafîd Efendi, nr.: 479.

Özcan, Abdülkadir, *Fatih Sultan Mehmed: Kānunnâme-i Âl-i Osman,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Rifat Osman, Dr., *Edirne Sarayı,* haz.: A. Süheyl Ünver (II. baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Sulṭān Orḫān Zamānında Ẕuhūr İden Ḥācı Bektāş-ı Velī'nüñ Tafṣīl-i Aḥvāli, Yapı Kredi Sermet Çifter Arş. Ktp. Yz. nr.: 927/4.

Süleymân el-Kefevî, *Ketā'ibü'l-Aʿlāmü'l-Aḫyār min Fuḳahā'-i Meẕhebi'n-Nuʿmānü'l-Muḫtār,* Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi, nr.: 263.

Togan, Zeki Velidî, *Umûmî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1946.

Tursun Fakih, *Cumhūr-nāme / Ġazavāt-ı Baḥr-i 'Ummān ve Sandūk,* Yapı Kredi Sermet Çifter Arş. Ktp. nr.: 978.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* I, TTK Yayınları, Ankara, 1947.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal,* (IV. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* (III. baskı), TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Yücel, Yaşar - Selâmi Pulaha, *Selim I. Kānunnāmeleri,* TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Zahîrüddîn en-Nîsâbûrî, *Selçūḳ-nāme,* Edirne Selimiye Yazmalar Ktp. nr.: 2314.

Makaleler:

Afyoncu, Erhan, "Defter Emîni", *DİA,* IX, s. 91-93.

Afyoncu, Erhan, "Defterhâne", *DİA,* IX, s. 100-104.

Eyice, Semavi, "Arz Odası", *DİA,* III, s. 445-446.

Fazlıoğlu, İhsan, "İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvud-ı Kayserî", *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi,* IV/1 (Ekim 2017), s. 1-68.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "Ḳoca Meḥmed Paşa", I, *TOEM,* VII/37 (Nisan 1332), s. 43-49.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "ʿAlā'e'd-dīn Beg", *TOEM,* XIV/5(82) (Eylül 1340), s. 307-318.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "ʿAlā'e'd-dīn Beg", *TOEM,* XIV/6(83) (Teşrīn-i ṯānī 1340), s. 380-384.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "ʿAlā'e'd-dīn Beg", *TOEM,* XV/8(85) (Mart 1341), s. 128-133.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "ʿAlā'e'd-dīn Beg", *TOEM,* XV/9(86) (Mayıs 1341), s. 200-210.

Hüseyin Hüsâmeddîn (Yaşar), "Orḫān Beg'iñ Vaḳfiyyesi", *TOEM (TTEM),* XVI/17 (94), Türk Tārīḫi Encümeni, İstanbul, 1926, s. 284-301.

İnalcık, Halil, "Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa Geleneği", *Doğu Batı Makaleler,* I, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009 (IV. Baskı), s. 68-90.

Karakoç, Kâzım, "Orhan Gazi'nin Bugüne Kadar Bilinmeyen Eşsiz Bir Mangırı", *Anadolu Nümismatik Bülteni/Anatolian Numismatic Bulletin,* sy.: VIII (Aralık 2008), s. 3-6.

Kütükoğlu, Mübâhat S., "Defterdar", *DİA,* IX, s. 94-96.

Mehmed Ârif, *Ḳānūn-nāme'-i Āl-i ʿOṯmān,* TOEM ilâvesi, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matba'ası, İstanbul, 1330.

"ʿOṯmānlı Ḳānūn-nāmeleri", *Millī Tetebbuʿlar Mecmūʿası,* I/2 (1331/1915), Āṯār-ı İslāmiyye ve Milliyye Tedḳīḳ Encümeni, İstanbul, s. 305-348.

Özel, Ahmet, "Kirmastî", *DİA,* XXVI, s. 67-68.

Serin, Muhittin, "Siyâkat", *DİA,* XXXVII, s. 291-292.

Togan, Zeki Velidî, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,* 1 (1931), s. 1-42.

"Vezir", İA, XIII, s. 309-314.

Yılmaz, Hakan, "Dâvûd-ı Kayserî'nin, Orhan Gâzî'nin Oğlu Süleymân Paşa'ya İthâf Ettiği Eseri: el-İthâfu's-Süleymânî fî'l-'Ahdi'l-Orhânî", *HAİD,* XIX/198 (Mart 2010), s. 42-44.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî Tuğralarının Fizikî Şekli ve Muhtevâsı Üzerine", *HAİD,* XIX/227 (Ağustos 2012), s. 44-45.

Yılmaz, Hakan, "Kuruluş Devri Osmanlı Târih Yazıcılığında 'Oğuz-nâme'lerin Etkisi ve Bilinen En Eski Osmanlı Kroniği", I, *HAİD,* XX/230 (Kasım 2012), s. 43-45.

Yılmaz, Hakan. "Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed'in Akâ'id ve Kelâm İlimlerine Dâir Yeni Bir Risâlesi", I, *HAİD,,*XX/235 (Nisan 2013), s. 42-45.

Yılmaz, Hakan. "Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed'in Akâ'id ve Kelâm İlimlerine Dâir Yeni Bir Risâlesi", II, XX/236 (Mayıs 2013), s. 45-46.

Yılmaz, Hakan. "Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed'in Akâ'id ve Kelâm İlimlerine Dâir Yeni Bir Risâlesi", III, XX/237 (Haziran 2013), s. 43-44.

Yılmaz, Hakan, "Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi", Şehir & Toplum, sy.: II (Haziran 2015), s. 64-66.

Yılmaz, Hakan, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun Menşei, Gelişimi ve Orhan Gâzî'nin Bursa'da Çıkardığı İlk 'İhtisāb Ḳānūn-nāmesi' ", *JTS/TUBA,* Vol. XLIII (Aralık 2015), s. 201-236.

Yılmaz, Hakan, "Halîl-nâme Yazarı Abdülvâsi Çelebi'nin Edirne'deki Vakfına İlişkin Bir Belge", Şehir&Toplum, sy.: III (Aralık 2015), s. 98-105.

Yılmaz, Hakan, "Yeni Kaynaklara Göre Bursa Beg-sarayı'nın Yapılış Tarihi ve Orhan Gâzî Döneminde İnşâ Edilen İlk Bölümleri", *TAÇ Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi,* sy.: VII (Sonbahar-Kış/2015-2016), s. 54-65.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî'nin Oğulları ve 749/1348 Tarihli Beratı Üzerine Yeni Tespitler", I, *HAİD,* XXII/264 (Eylül 2015), s. 46.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî'nin Oğulları ve 749/1348 Tarihli Beratı Üzerine Yeni Tespitler", II, *HAİD,* XXII/266 (Kasım 2015), s. 46-47.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî'nin Oğulları ve 749/1348 Tarihli Beratı Üzerine Yeni Tespitler", III, *HAİD,* XXII/268 (Ocak 2016), s. 45-46.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî'nin Oğulları ve 749/1348 Tarihli Beratı Üzerine Yeni Tespitler", IV, *HAİD,* XXII/269 (Şubat 2016), s. 44-45.

Yılmaz, Hakan. "Osmanlı Bürokrasi Târihinin İlk ve En Önemli Müesseselerinden Biri: Orhan Gâzî Tarafından Kirmasti'de Kurulan İlk Osmanlı Arşivi / First and One of the Most Important Bodies of Ottoman Bureaucracy History; First Ottoman Archive Founded in Kirmasti by Orhan Gazi", *III. Uluslararası Mustafakemalpaşa Sempozyumu (13-14-15 Mayıs 2016),* (I-II), I, s. 369-389.

Yılmaz, Hakan, "Orhan Gâzî'yi Sarayında Ziyâret Etmiş bir Seyyah/Sûfî: Seyyid Kāsım el- Bağdâdî ve *Seyāḥat-nāme'*sinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş,* ed.: M. Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçaslan, Mahya Yayınları & OSAMER, İstanbul, 2017, s. 17-39.

Yılmaz, Hakan, "Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Târihi", *Uluslararası Sakarya Sempozyumu Özet Kitabı,* Sakarya Üniversitesi: OSAMER & Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Sakarya, 23-25 Kasım 2017, s. 122.

Tezler:

Danuu, Ankhbayar, *İlhanlı Devleti'nde Vezaret,* AÜ SBE Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Günalan, Rıfat, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilâtı ve Maliye Ahkâm Defterleri,* MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

Arşiv Belgeleri:

BOA, *TAD,* nr.: 453.

TADB (TKGMA), *TTD,* nr.: EV.580.

Asparuça Hâtûn Vakfiyesi (723/323), *Bursa Şerʿiye Sicilleri,* Ankara Millî Ktp., nr.: 4121, vr. 81b-82a.

Çandarlı Soy Şe*ceresi,* İstanbul Araştırmaları Enst. Ktp. Şevket Rado Yzm., nr.: 391, vr. 29b-30a.

İznik Hacı Kara-oğlan Zâviyesi Vakfiyesi (761/1360), TSMA, nr.: E-7792.

Ḳānūn-nāme[2]-i Orḫān Beg -ṭābe ş*erāhū-, Kitāb-ı Ḳānūn-nāme,* Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevîhânesi, nr.: 215/1, vr. 19b.

Lala Şâhîn Paşa Vakfiyesi (749/1348), VGMA, *Defter:* 732/59, s. 75-76.

Mekece Vakfiyesi (724/1324), İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Fr. nr.: 10.

Mihalîç Beg Vakfiyesi (763/1362), VGMA, Defter: 732/61, s. 77.

Orhan Gazi Dönemi Ve Vakıfları

Vedat TURGUT *

Osmanlıların ve Batı Anadolu'yu fethederek Müslüman diyarı haline getiren Anadolu beyliklerinin, Sultan Alaüddin Keykubad'ın hizmetine giren büyük ataları Numanoğlu Kayır Han/Kır Bey ve onun değerli komutanlarının soyundan geldikleri ve II. Keyhüsrev ile Sadeddin Köpek'in kötü siyasetleri ve Moğol baskısı neticesinde geçirdikleri fırtınalı bir serüvenin ardından, Osmanlı tarihlerinde belirtildiği üzere 1300 tarihine yakın bir zamanda Osman Gazi'nin cihad bayrağı altında toplanarak ona biat ettikleri bilinmektedir. Osman Gazi'nin gördüğü rüyanın daha önce Gazneli Mahmud tarafından da görüldüğü bilgisinden hareketle uydurulmuş olabileceği düşüncesi bir yana bırakılırsa, bu rüya motifinde bahsedilen ağacın, Hz. Ali üzerinden Hz. Muhammed-i Ahmed-i Mahmud-i Mustafa'nın soyundan gelen sadâtı ve iki cihanda devletin bu ağacın gölgesinde olduğu düşüncesini temsil ettiği gerçeği yadsınamaz. Şeyh Ede-Balı önderliğinde Dursun Fakih, Kumral Abdal ve Pir Ömer Abdülaziz gibi şeyh ve vezirlerin adının geçtiği bu rüyada görülen ağacın, Bursa'nın fethini müteakip Orhan Gazi tarafından bina ettirilen sarayın bahçesine Geyikli Baba tarafından dikilmesinin, o dönemin anlatım tarzının aksine, Osmanlı tarihlerinde birbirleriyle bağlantı kurulmadan anlatılmış olması dikkat çekicidir. Bu olayda görülen rüyanın gerçekleşmeye başladığının adeta bir müjdesi olduğu yorumu, okuyucunun kendisine bırakılmıştır.Orhan Gazi ile Geyikli Baba arasında geçtiği rivâyet edilen ve menâkıbnâmede tafsilatlı olarak anlatılan hadisenin, Abbasî Halifesi ve Seyyid Ebu'l-Vefa arasında cereyan eden hadise ile tamamen aynı olması iki şekilde tevil edilebilir: Birinci ihtimal, Vefaî-Zeynî tarikatına bağlı olan ve Baba İlyas'ın torunu Aşıkpaşazâde'nin hac için çıktığı yolculukta, Kahire'den Ebu'l-Vefa menâkıbını alarak İstanbul'a getirdikten sonra damadı Seyyid Velayet'e Türkçeye çevirtmek üzere verdiği bilgisine dayanır. Menâkıbnâmede anlatılan bu hadise, aynen Orhan Gazi ve Geyikli Baba'ya uyarlanmış olmalıdır. İkinci ihtimal ise, hem annesi Malhun Hatun ve hem de babası Numanoğlu Kır Bey tarafından Vefâi çevresinden geldiği ayan olan Orhan Gazi'nin, Geyikli Baba'dan Vefâi-Kadirî dervişi olduğuna dair aldığı cevab üzerine Abbasi Halifesi'nin yaptığını yaparak Baba'dan şeyhinin gösterdiği kerameti göstermesini ve bu şekilde bu kutsî olayın bir enstantanesini yaşamak istemesidir[1].

Orhan Gazi'nin 1324-1362 yıllarındaki resmî salatanatından evvel, 1310-1324 yıllarında da fiilen devletin başında olduğu bilinmektedir. Bu fiili dönemde, kuşatma altına alınan İznik ve Bursa'ya baskı uygulanmaya devam edilse de önce İlhanlı Noyanı Çoban Bey ve daha sonra onun oğlu Timurtaş Bey'in uçlara uyguladığı tazyikin fetihleri sekteye uğrattığı söylenebilir. Çavdar Tatarı'nın oğlunun Orhan Gazi tarafından esir edilip, Müslüman olması dolayısıyla serbest bırakılmasının, Timurtaş Bey'in Anadolu beyliklerine karşı uyguladığı şiddetli harekâtın Osmanlılar üzerine yönelmesinin önüne geçtiği tahmin edilebilir[2]. Bilindiği üzere Timurtaş Bey, kendi kontrolü ve itaatinden çıkarak başına buyruk hareket eden Anadolu beylerini tedip etmiş ve bunların başını çeken Hamidoğlu Dündar Bey'i öldürmüşür[3]. Timurtaş Bey'in 1326'da Kahire'de kurulan mahkeme sonucunda idam edilmesi ile Orhan Gazi'nin hızlı bir futûhata başlaması tesadüfî addedilmemelidir.

* *Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: turgutvedat@hotmail.com*

1 Vedat Turgut, "Osman Gazi'nin Kimliği Meselesi ve Cihanşümûl Bir Devlete İsminin Verilmesinin Sebepleri Üzerine", *Akademik İncelemeler Dergisi/The Journal of Academic İnquiries*, C. 11, S. 1, (Sakarya 2016), s. 83-120; Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi/The Journal Of Ottoman Studies*, C. XLIX, İstanbul 2017, s. 25-55; Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 3, (Sakarya 2016), s. 55-89; Turgut, "Germiyanoğulları", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. 5, (Sakarya 2017), s. 1-98; Hakan Yılmaz,"Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Delillerle Çürütülmesi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempzoyumu (14-16 Ekim 2016)*, C. I, İstanbul 2017, s. 461-506; Yazıcızâde Âlî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s. 930;Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, (Atsız Neşri), s. 24-25. Ayrıca bkz. A. Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 45-47.

2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 642-650; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", İA, IX, s. 401-408; Feridun M. Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2012, s. 76-77, 158, 184, 201-226; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 2015, s. 21, 50.

3 Orhan Gazi'nin anne tarafından Dündar Bey'in akrabası olması kuvvetle muhtemeldir.

Orhan Gazi'nin Bursa'yı 1322 yılında ele geçirmesinden sonra, İznik ve İzmit gibi Bizans'ın iki önemli şehrini de şiddetle baskı altına alması, İstanbul'un da dikkatini çekmiş ve İmparator III. Andronikos'un Orhan Gazi üzerine bizzat sefere çıkmasına sebep olmuştur. Başta Kantakuzenos olmak üzere ileri gelen devlet adamlarının da desteği ile dedesi II. Andronikos'u tahttan indiren genç imparatorun, bu olaydan evvel kardeşi Manuel'i öldürerek babasının kederden vefat etmesine sebep olduğu için dedesi tarafından taht hakkından uzaklaştırılmak istendiği bilinmektedir. Balkanlarda kaybedilen Bizans topraklarını geri alma siyasetinde kısmen başarılı olan III. Andronikos, 1329'da Palekanon'daki savaşta yaralanarak canını zor kurtarmıştır. Bu zaferden sonra, Orhan Gazi'nin Üsküdar sahillerine kadar geldiği ve burada Karaca Ahmed tarafından bir zaviye kurulduğu bilinmektedir. III. Andronikos'un 1341'deki vefatı üzerine çocuk yaşta tahta oturan Yuannis Paleologos, vasisi olan Kantakuzenos'un etkisinden kurtulmaya çalışmış, bunun üzerine Kantakuzenos ve oğlu Mateos, Paleologoslara karşı Türklerden yardım isteme yoluna gitmişti. Tam bu sıralarda Karasi evlâdından Demirhan ve Dursun Bey'in birbirlerine düşmesi üzerine, Orhan Gazi "ulu bey" sıfatıyla duruma müdahale etti. Dursun Bey'in Demirhan tarafından öldürülmesi üzerine Orhan Gazi, Demirhan'ı tutuklatarak Bursa'ya gönderdi. Demirhan, iki yıl sonra vebadan vefat etti. Burada zikredilen Demirhan ile tahrir defterlerinde "Han/Kan" şeklinde kaydedilen Yahşi Bey'in aynı kişiler oldukları düşünülebilir. Bu olaydan sonra Karasi Beylerinin hüküm sürdüğü topraklar bir sancak halinde teşkilatlandırılıp Süleyman Paşa'nın idaresine verildi ve Karasi beyleri de Süleyman Paşa'nın hizmetine girdi. Bergama'daki vakıf kayıtları Yahşi Bey (Han/Kan) soyundan gelenlerin isimlerinden haber verir. Yahşi Bey, Yahşi oğlu Beylerbeyi ve onun oğlu Mustafa Bey'in kurduğu vakıf kayıtları, Karasi evladının bir süre daha bu bölgede Süleyman Paşa'nın hizmetinde bulunduklarını düşündürür. Bunlardan Beylerbeyi ve Mustafa Bey daha sonra Bolu, Çorum ve Amasya'da idarecilik yaptılar. Mustafa Bey'in kızlarından biri Altuntaş Bey, diğeri ise Aykut Alp'in torunu Kara Timurtaşzâde Bayezid Paşa ile evlendi. Mustafa Bey ve kızına dair mezar taşlarının, Karasilerin soyunu Danişmenlilere bağladığı bilinir. Osmanlıların Mysia'daki idareyi bizzat ele almaları, Osmanlıların Balkanlara hızla yayılmasının başlangıcını teşkil eder. Bizanslıların içinde bulunduğu siyasi karışıklıklar da bu durumu hızlandırmıştır[4].

Kantakuzen ve Yuannis Paleologos arasındaki taht mücadeleleri sırasında, rahip-kralın önce Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istediği bilinmektedir. Umur Bey'in yardım alınacak adres olarak Orhan Bey'i göstermesine, sadece Onun İzmir sahillerini Latinlerin elinden almak için uğraşması ve bu sırada donanmasının Latinler tarafından harab edilmesi zaviyesinden bakmak yeterli değildir. Bu duruma, beyliklerin Orhan Gazi'ye olan biatlerine bağlılığının bir işareti olarak bakmak icab eder. Kantakuzenos, bu yardımın karşılığında ayrıca kızı Theodora'yı da Orhan Gazi ile evlendirmiş ve bu evlilikten Halil Bey dünyaya gelmiştir. Kantakuzenos'un bu siyaseti, Trakya şehirlerinde bulunanların kendisine olan muhalefetini arttırdı. Yuannis Paleologos'un Sırp ve Bulgarlardan yardım istemesi üzerine Orhan Gazi, Kantakuzenos'a yardımcı kevvetler verdi. Süleyman Paşa'nın liderliğindeki kuvvetler, Sırp-Bulgar-Bizans müttefik ordusunu bozguna uğrattı. Osmanlılar, Süleyman Paşa'nın önderliğinde Kantakuzenos'un Bizans tahtı üzerindeki mücadelesinde üstünlük kurmasını sağlarken, bir yandan da Balkanlara kalıcı olarak yerleşme siyaseti güdüyorlardı. 1348 yılındaki veba salgını, bölgedeki nüfusu büyük oranda kırmış ve Süleyman Paşa'nın önemli kaleleri 1352-54 arasında hızlıca ele geçirmesine olanak vermiştir. Balkanlardaki fetih hareketlerinin, Boğaziçi'ndeki Venedik-Aragon-Bizans ittifakına karşı Cenevizliler ile ittifakın bir takım kapitülasyonlar verilerek sağlanması sonucunda, denizdeki mücadelelerle senkronize edildiği bir gerçektir. Kantakuzenos, ele geçirilen yerlerin kendisine geri verilmesini damadı Orhan Gazi'den rica ettiğinde, Süleyman Paşa ve hizmetinde bulunan gazilerin,Orhan Gazi'nin bu teklifini yerine getirmekte bir hayli isteksiz oldukları kesindi. Öte yandan, Eretnaoğlu Gıyasüddin Mehmed'in Ankara üzerindeki hakimiyetini kabul ettirmek için Karamanoğlu ile yaptığı ittifakın, Amasya Emiri Hacı Kutluşah[5]'ın desteğiyle Süleyman Paşa tarafından ekarte edilmesi ve Ankara Ahilerinin şehrin anahtarlarını Süleyman Paşa'ya teslim etmesinden sonra, Bizans'a Balkanlarda fethedilen yerlerin geri verilmesi için bazı şartlarla antlaşmaya hazır olunduğu mesajı da verilmiştir. Kantakuzenos üzerinden Bizans'ın siyasetine sirayet eden Orhan Gazi, kısa süreliğine de olsa bu şehirleri Bizans'a vermeyi uygun görmüştü[6].

Bizanslılar, Orhan Gazi'nin bu baskın siyasetinden kiliselerin birleştirilmesi projesi ile sağlayacağı Katolik desteği sayesinde kurtulmayı denediler. Papalık, Bizans Devleti içinde bu projeye karşı gelişen Palamism akımı yüzünden Bizanslılara güvenmediği için İstanbul'un Venedikliler tarafından işgal edilmesini ya da Stefan Duşan idaresindeki Sırpların Türklere karşı İstanbul merkezli bir devlet kurmasını tasavvur ediyordu. Ancak Sırpların da kuzeyden Macarlar tarafından tazyik edildiği bilinmektedir. Stefan Duşan'ın 1355'teki ani ölümü,

4 Neşrî, *Cihannüma*, I, Ankara 1995, s. 134-135; İnalcık, "Orhan", DİA, C. 33, s. 375-385; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", İA, IX, s. 401-408; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 78-81, 117-123, 153;Uzunçarşılı, "Karasioğulları", İA, C. VI, s. 331-335; Z. G. Öden, *Karasi Beyliği*, Ankara 1999, s. 89, 96, 110vd; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*,(Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan),Ankara 2006, s. 431-490;Turgut, "Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devletinin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. LII, s. 52vd; Hakan Yılmaz, "Orhan Gazi'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sufî: Seyyid Kasım el-Bağdadî ve Seyahatnâmesinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, (Ed. M. Y. Ertaş-H. Kılıçarslan), OSAMER, İstanbul 2017, s. 17-39.

5 Kızılırmak ve Yeşilırmak havzası üzerinden Trabzon'u baskı altına bulunduran Akkoyun ve Karakoyun'un siyasî arenada boy gösterdiği zamandır. Akkoyunlu Kutlu Bey'den başkası değildir. Ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

6 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 65-73, 111, 123;İnalcık, "Orhan", *DİA*, C. 33, s. 375-385; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", İA, IX, s. 401-408; Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 76-81.

Sırp birliğinin ve dolayısıyla Sırp merkezli bu siyasetin de dağılmasına yol açtı. Orhan Gazi'nin Cenevizliler ile olan ittifakı da Venediklilerin başarısızlığına yol açtı. 1357'de Şehzâde Halil'in İzmit sahillerinden kaçırılıp Foça'ya götürülmesi, Bizans'ın bu ağır baskıdan kurtulmasını ve Kantakuzenos'un da bertaraf edilmesini sağlayan harika bir plan olarak, Bizanslılar tarafından tertib edilmiş olmalıdır. Orhan Gazi Kantakuzenos'un oğlu Mateos'a verdiği desteğe devam edemeyince Mateos yakalanarak İmparator'a götürülmüştür. Paleologos, Foça'ya yaptığı iki seferde de Saruhanoğlu İlyas Bey'in de karadan sıkıştırma yapmasına rağmen Şehzâde Halil'i kurtarmaya muvaffak olamayınca Orhan Gazi'nin İmparatoru tehdit ettiği bilinir. Üçüncü seferinde yüklü bir miktar fidye karşılığında iki yılı biraz aşkın esaret altında tutulan Şehzâde Halil'i kurtarmayı başaran Paleologos, Şehzâde'nin veliahdlığını sağlayan ve Balkanlardaki harekâtı durdurmaya muvaffak olan anlaşmayı kopardı. Şehzâde Halil'in kaçırıldığı bu sıcak dönemde Süleyman Paşa'nın da sürek avı sırasında vefat etmesi, bu olayda da bir Bizans entrikası olduğunu düşündürür.Süleyman Paşa, geri çekilişin önüne geçmek için son nefesini vermek üzereyken Bolayır'da defnedilmeyi vasiyet etti. Orhan Gazi, hem Balkanlardaki büyük fetih hareketlerini başlatmak hem de İstanbul'u bir de batıdan kuşatmak için belirlediği ilk "kızıl elma"yı, adını Hacı Murad-ı Velî'den alan oğlu Murad Hüdâvendigâr ve lalası Şahin Paşa'ya açıkladı. O kızıl elma Edirne idi. Edirne'yi almak için İstanbul'a doğru olan kaleler ele geçirildi. Şehrin her yandan kuşatma altına alınmasından sonra Bizanslılar, Sazlıdere'de bir yarma hareketine giriştilerse de bozguna uğrayıp yeniden şehre kapandılar. Fakat şehrin harab olmasını istemeyen ümitsiz Bizanslılar, kuşatmaya gerek kalmadan şehri Şehzâde Murad'a 1361 yılında teslim ettiler. Orhan Gazi, babasına Bursa'nın düştüğü müjdesiyle nasıl veda ettiyse, şimdi değerli oğlundan Edirne'nin düştüğü müjdesini alarak uğurlanabilirdi. Nitekim Orhan Gazi, 1362'deki veba salgınından da etkilenerek vefat etti. Vefat ettiği sırada Süleyman Paşa, Murad Hüdâvendigâr, Kasım, Halil, İbrahim, Sultan ve Şerefullah adlı yedi oğlundan üçünün hayatta olduğu rivâyet edilir. Bunlardan İbrahim Bey'in, Asporçe Hatun'un oğlu olup, Karasi'de kurduğu vakıflar dolayısıyla burada görev yaptığına aşağıda değinilecektir. Halil Bey'in de Gündüz Bey adında bir oğlunun olduğu anlaşılır. Orhan Gazi'nin bilinen iki kızının adı ise Fatma ve Hatice'dir[7].

Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanması daha Osman Gazi döneminden itibaren başlamışsa da Orhan Gazi döneminde çok daha hızlı seyretmiştir. Onun döneminde diğer beylerden farklı olarak askerlere "akbörk" giydirilmesi, yaya-müsellem teşkilatının kurulması, divanın teşkili gibi çok önemli kurumsal yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Dayısı Alaüddin Esved, kardeşleri Alaüddin Paşa, Hamid Bey, Çoban Bey, Bazarlu Bey, Şeyh Ede-Balı'nın çocukları Mahmud Paşa ve torunu Ahmed Paşa, Hacı Paşa, III. Alaüddin Keykubâd'ın atabeyi Mücirüddin İsa'nın torunu Sinanüddin Yusuf Paşa, Akçakoca, Köse Mihal, Konur Alp, Abdurrahman Gazi, Samsa Çavuş, Turgut Alp, Evrenos Bey, Lala Şahin Paşa, Aykut Alp'in torunu Kara Timurtaş Paşa, Samsa Çavuş, Hacı İlbeyi, Gazi Fadıl (Fazlullah), Halil Ece, Asanzâde Melik Bey, Mihaliç Bey, Hacı Kutluşah, Asboğa, Aslıhan, Alaüddin Esved'in yetiştirmesi Çandarlı Halil Hayrüddin Paşa ve elbette Anadolu Beyleri ve onun hizmetindeki sayısız Alp-Gazi, Orhan Gazi'nin bayrağı altında birleşerek cihan devletine doğru hızlı adımlarla ilerliyorlardı. Şimdi adı geçen şahıslardan merkeze bağlı olanlar adına kurulmuş olan vakıfları incelemeye başlayabiliriz.

1- Orhan Gazi Evkâfı

Orhan Gazi evkâfı başlığı altında direkt onun tarafından bina ettirlmiş hayrata dair vakıflar ile gemicilere tahsis edilen bir vakıf incelenecektir. Bu bağlamda Orhan Gazi'nin Bursa, İznik, Gebze, Adapazarı, Kandıra ve Karasu'daki hayratları ele alınmış olup, babası Osman Gazi ve dedesi Ertuğrul Gazi adına yaptırdığı hayrat ise onun döneminde yapılan hanedan ve umera evkafı arasında incelenecektir.

1.1. Bursa Orhan Gazi Külliyesi

Orhan Bey tarafından 1339-1340 yıllarında cami, medrese, imaret (aşevi), mektep ve bu yapıların akarı olan han ve hamamı muhtevi olarak yaptırılan külliye, Bursa surlarının dışında yaşam alanlarının oluşturulmasının ilk örneğidir. Orhan Gazi'nin türbesi, Tophane mevkiinde babası Osman Gazi türbesinin yanında yer alır. Günümüzdeki türbeler, Sultan Abdülaziz zamanında, 1868 yılındaki dönemin sanatsal üslûbunda yeniden inşa edilmiş olan yapılardır. Külliyeye ait yapılardan caminin yanısıra Emir Hanı ve hamam da günümüze ulaşmıştır. Osmanlıların ilk bedesteni olarak bilinen Atpazarı'ndaki Emir Hanı, ilk katında 36 oda ve ikinci katında 38 odadan müteşekkil bir yapı olup, günümüzde Bursa ticaret hayatındaki varlığını sürdürür. Bursa'nın ilk çarşı hamamı olan Orhan Hamamı, çifte hamam özelliğine sahip olup, 1584 yangınında büyük hasar görmüştür. Bu tarihten itibaren kadınlar kısmının hamam niteliği devam ederken, erkekler kısmı kahvehane olarak kullanılmıştır. 1958 yılındaki yangında da hasar gören yapı, günümüzde turistik eşyaların satıldığı bir yer durumundadır ve Aynalı Çarşı olarak da bilinir[8].

7 İnalcık, "Orhan", *DİA*, C. 33, s. 375-385; M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", İA, IX, s. 401-408; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 443-490; Emecen, "Saruhanoğulları", *DİA*, C. 36, s. 170-173; M. Çağatay Uluçay, "Saruhanoğulları", İA, X, s. 239-244.

8 Doğan Yavaş, "Orhan Gazi Külliyesi", *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 387-389.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mahfuz olan Orhan Bey Vakfiyesi H. 761 tarihlidir[9]. Vakfiyenin aslı 1 Şubat 335/1919 tarihinde İslam Vakıfları Müzesi'ne gönderilmiş olup, burada bulunan esas defterin 3211 numarına kaydedilmiştir. Vakfiyede Orhan Gazi ve babasının elkabları dikkat çekicidir:*"Emir-i kebir-i kübera,Melik-i M*ülûk-i Ü*mera,H*âkim-*iArzillah râ'i İbâdillah,H*âmi-*yi Hi'ayi Bilâd-i M*üslimin,*M*âhi-i *Rusum-i Şum-i M*üşrikin,*Kasım-i Abede-i Evsan Hasım-iSecede-i Sulbân,Nazım-i Şeneân-i Zaman,* Hüdâ*vendigâr-i ba-iktidar,Padişah-i Cihangîr ve Cihandâr,Kalı-i Ki'la-i Kefere-i Menhûse,F*âtih-i *Kal'a-i Brusa…Mazhar-i Âsar-i Adl ve Matla'i Envar-i Hayr,Menba'i C*ûd-u *Sefa Ser-çeşme-i L*ütf-*iÂta,Kevkeb-i Burç-u Şeref,M*âh-i *Sipehr-i Mekrimet,Şems-i Evc-i Ma'delet,Masduka'i Zill-i Hûda, Ebu'l-F*ütû*hi ve'l-meğazi, a'ni bihi es-Sultan Orhane'l-Gazi ibni'l-Emiri'l-Kebiri'l-Muazzam, el-Esiri'l-Hatiri'l-M*üfehham,*Adl ü Dad'*ın *Ummanı*, lütf-*iM*ürüvvet kâni *Kahraman-i Zaman Z*âhib-i *Mezheb-i Nu'man Sultan Osman…"*. Görüldüğü üzere Orhan Gazi, kendisine bağlı meliklerin fevkindeki bir konumda vasıflandırılmıştır. Bu durumun babası Osman Gazi'ye yapılan biat ile başladığı da bilindiğine göre, Osman Gazi'nin vasıfları da daha iyi anlaşılır. Ancak en önemli nokta, Osman Gazi'nin Nu'man yani Ebu Hanife mezhebi üzere olduğunun belirtildiği satırdır. Bu, aşağıda Molla Hattab ve Alaüddin Esved ile ilgili bölümde de görüleceği üzere,Osman Gazi'nin kaynatası Molla Hattab'ın, İmam Matûridî'nin halifesi Şeyh Ömer en-Nesefî'nin akadine şerh yaptığı bilgisiyle de tamamen örteşen bir bilgidir[10].

Orhan Gazi, Bursa'daki imareti için zaviye kenarındaki bağ, mesken, matbah gibi örtülü ve açık yerleri, çardakları vakfettikten başka, deniz tarafındaki dağın tepesinde bina olunan kaleyi etrafındaki araziyle beraber habsetmiştir. Vakfiyede hayrata bağlı olarak Bursa merkezine bağlı Tepecik, Panaye ve Musa Baba köyleri ile Ulubat'a bağlı Gilyos köyünün de vakfedildiği belirtilir. Tahrir defterinde adı geçen diğer köylerin vakfiyede bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bursa içinde Eski Bezzazistan adıyla ma'ruf hanı "*cem'-i hudud, hukuk, hücûrat, büyût, kargir ve mıhlama merdivenleriyle"* vakfeden Orhan Gazi, zaviyeye muttasıl hamam ve biri Fellahoğlu, diğeri Ezik Değirmeni adlarıyla ma'ruf iki göz değirmeni ve etrafındaki ağaç ve dolapları, büyûtu ve anbarı ile zaviyesi için habsetmiştir. Bostancı Ali Baklalığı ve Paşacık Bağı ile ona muttasıl boş bir arazi de vakıf akaratı arasında zikredilmiştir. Vakfın tevliyeti evvela Orhan Gazi'nin son sadrazamı olan Mevlana Sinanüddin Yusuf Paşa bin Muslihiddin Musa bin Mecidüddin İsa'ya, saniyen Bursa kadılarına şart ve tayin olunmuş olup, meşihat dönemin en önemli din adamlarından olduğu anlaşılan Nureddin Yakub bin Hacı Mehmed'e bırakılmıştır. Vakfiyede sadece şeyh için tayin edilen cihet belli olup, yılda 1080 akçe ve 36 müdd buğdayın şeyh ciheti için sarfedildiği anlaşılmaktadır[11].

Orhan Gazi'nin Bursa'da bina ettirdiği külliyenin etrafında bir mahallenin teşekkül ettiği bazı tahrir kayıtlarından anlaşılır. *"Orhan Bey Mahallesi"* adını taşıyan mahallede, ilk sayımda 30 hane ve üç mücerredden oluşan nüfusun içerisinde 10 nefer de kiracı bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın sonunda 71 hane ve 28 mücerredden müteşekkil 99 nefer vergi nüfusunun yanında,altı hane ve bir mücerredden oluşan yedi nefer de Hrıstiyan cemaat bulunuyordu[12].

Orhan Gazi'nin Bursa'da tesis ettirdiği hayratı için Bursa merkez kazasına bağlı yedi köyün gelirini vakfettiği tesbit edilmiştir.

• **Gilyos Köyü:** Diğer adının Karağağaç olduğu belirtilen köy, her ne kadar vakfiyede Ulubad'a bağlı olarak gösterilmişse de tahrir defterinde Mihaliç'e bağlı olarak kaydedilmiştir. Köyde dördü mücerred/bekar olan 15 nefer Müslüman ile 36 neferi "kesimci", 129 neferi "balıkçı", üç neferi "haymane" ve üç neferi de "Yıldırım Han gılmânı" olan 171 nefer Hrıstiyan/Gebrandan oluşan 186 vergi neferi mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyden sağlanan toplam hâsıl 41.250 akçe olup,bu haliyle köy vakıf adına en fazla gelir getiren üçüncü birimdir[13].

• **Depecik-i Diğer Karyesi:** Karyede ilk sayımda vakfın kulları olarak "gebran-ı bağbanan" adı altında 61 hane ve 18 mücerred, "cizye-i azâdegan" başlığı altında ise 22 hane ve iki mücerred olmak üzere toplam 103 nefer mütemekkindi. Son sayımda ise "gebran-ı bağbanan" başlığı altında 54 hane ve sekiz mücerred, "cizye-i azâdegan" başlığı altında ise, 22 hane ve yedi mücerred, "cemaat-i müslümanan" olarak da 18 hane ve 10 mücerred olmak üzere toplam 104 hane ve 25 mücerredden oluşan 129 nefer yaşamaktaydı. Müslümanların 22'si ekinli, 15'i bennaktı. Karyeden gelen gelir; ilk sayımda 42.908 akçe iken, son sayımda 43.900 akçe olarak gösterilmiştir. Vakfa bağlı köylerden geliri en fazla olan ikinci köydür[14].

• **Panaye** Köyü**:** Karyede ilk sayımda dört, son sayımda ise sekizvergi neferi yaşamaktaydı. İlk sayımda 6733 akçe olarak gösterilen gelirler toplamı, son sayımda 6700 akçeyeyuvarlanmıştır. Paneye köyündeki en önemli gelir kalemlerini Hassa çayır, sir, bağ ve çeltik oluşturmaktaydı[15].

9 VGMA, D. 574, s. 99/43.
10 Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, İstanbul 20017, s. 23-24.
11 VGMA, D. 574, s. 99/43.
12 Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 5.
13 TADB. TTD. EV. 570, v. 55b-56b.
14 TADB. TTD. EV. 570, v. 56b-57b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 22.
15 TADB. TTD. EV. 570, v. 57b; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 23.

• **Yenice Köyü:** İlk sayımda dokuz hane ve beş mücerred, son sayımda ise 14 hane ve yedi mücerred ile mütemekkindir ve mütemekkin olanlar çeltikçilerdir. Her iki sayımda da 13.944 akçe olarak gösterilen hâsılı ile geliri en yüksek üçüncü köy durumundadır. En önemli gelir kalemini çeltik oluşturmaktadır[16].

• **Çiledar Köyü:** Barkan ve Meriçli tarafından "Filedar" şeklinde verilen karyede ilk sayımda vakfın kulları olan 79 hane "cemaat-i gebran", 43 hane gebran nev-yafte, üç hane de gebran-ı âzâdegân olmak üzere toplam 125 hane mütemekkindi. Son sayımda ise vakfın kulları olarak 193 hane ve 47 mücerredden oluşan "cemaat-i gebran" ile 19 hane ve beş mücerredden oluşan "cemaat-i müslümanan", 264 neferlik köyün nüfusunu oluşturuyorlardı. Hâsılı her iki sayımda da 98.227 akçe olarak gösterilen köy, Bursa nefsinde Orhan Bey vakfına bağlı olan en yüksek gelirli köydür. En önemli gelir kalemi gebran cemaatten alınan kesimler ve bağ öşürleri oluşturmaktadır[17].

• **Dürdane Köyü:** Karyenin nüfusu ilk sayımda yedi neferden ibaretken, son sayımda 19 hane ve 12 mücerredden müteşekkil 31 nefere yükselmiştir. İlk sayımda 1849, son sayımda ise 1879 akçe hâsıl kaydedilmiştir[18].

• **Kızıkşıhlar Köyü:** İlk sayımda 26 hane ve 24 mücerredden oluşan nüfusun, son sayımda 67 hane ve 24 mücerredden oluşan 91 nefere yükseldiği görülmektedir. Hâsılı her iki sayımda da 7683 akçedir. En önemli gelir kalemleri kiraz, kestane gibi ağaç bahçelerinin mukataası ve bostan gelirleri oluşturmaktadır[19].

• **Kızıkhamamı Köyü:** İlk sayımda 21 hane ve 7 mücerredden oluşan 28 neferlik nüfusun, son sayımda 30 nefer olarak bulunması, nüfus artış hızının statik bir yapı sergilediğini gösterir. Hâsılı ilk sayımda 4908, son sayımda ise yuvarlama yapılarak 4910 akçe olarak gösterilmiştir. En önemli gelir kalemini bağ öşürleri oluşturmaktadır[20].

Görüldüğü üzere, Orhan Bey vakfına bağlı olarak Bursa nefsinde ilk sayımda 272 hane ve 59 mücerredden oluşan 331 nefer vergi nüfusu, son sayımda 625 hane ve 125 mücerredden mütevellid 750 nefere yükselmiştir. Vakfa gelir getiren akarlar arasında iki hamam, birbezzaziye hanı, bir hassa âsiyâb, 223 bab dekâkin kirası, bir bab debbağhane, 112 bab hane mukataası, bir adet bimarhane, bağ zemini, bir debbağ dükkânı ve zemini, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Darü'ş-şifa'nın geliri, yedi bağçe zemini, Cemel Hanı, Muallimzâde çayı etrafındaki hane ve dükkânlar, yoncalık zemini ve Kuruçeşme civarında haneler önemli yer tumaktadır. Bu müsakkafat türü akarattan vakıf adına sağlanan hâsıl 118.417 akçeyi bulmakatadır.Vakfın Bursa Nefsi ve köylerinden aldığı gelirler toplamı ise, yüzyıl içinde 337.919 akçe ilâ 338.910 akçe arasında seyretmiştir[21].

1.2. İznik Orhaniye Külliyesi

Orhan Gazi, İznik'i her ne kadar Bursa'dan sonra fethetmişse de, ilk imar faaliyetlerini İznik'te başlattığı anlaşılmaktadır. Şehrin fethedilmesinden hemen sonra burada başlayan imar faaliyetleri neticesinde, İznik'te günümüzde ayakta olmayan bir cami, medrese ve zaviyeden müteşekkil bir hayır eseri ortaya çıkarılmıştır. Orhan Gazi'nin İznik'te bina ettirdiği medresesine dair H. 903 tarihinde kaleme alınmış bir vakfiyenin sureti vardır[22]. Vakfiyede, Sultan Orhan'ın İznik'te bina ettirdiği medrese ve zaviye/buka için bazı karyeler, dükkânlar ve menzilleri vakfettiği belirtilmekte ise de vakfedilen köylerden sadece Kozluca'nın adı zikredilir. Vakfiyenin H. 841 tarihinde Sultan II. Bayezid tarafından Molla Hüsrev'e yeniden yazdırıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyede, medrese için vakfedilen menzillerin medrese civarında olduğu belirtilir. Medrese vakfının tevliyet ve nezâreti, Davud-i Kayserî ibn Abdülkerim'e ve evladına neslen bâ'de neslin şart edilmiştir. Evladın inkırazı durumunda tevliyetin müderris olan kişiye ait olacağı ayrıca belirtilmiştir. İznik Medresesi'ne Davud-i Kayserî'den sonra Tacüddin Kürdî ve akabindeAlaüddin Esved ve oğlu Mevlana Sinan'ın müderris olarak tayin edildiği bilinir. Vakıf şartlarına göre, gelirlerin 1/3'i talebeye ve bâkisi müderris ve mütevelliye tayin ve tahsis edilmiştir. Medrese ve diğer hayır eserleri için vakfedilen Kozluca Köyü'nden başka pek çok köyün gelirinin de vakfedilmiş olduğu tahrir kayıtlarından anlaşılır. Buna göre;

• **Kozluca Köyü:** Orhan Bey'den Medrese talebesine vakfedilen köyde 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, vakıf adına 5904 akçe hâsıl tesbit edilmiştir[23].

• **Gediklü Köyü:** Söğüd'e tâbiolduğu anlaşılan köyde meskûn bulunan 27 neferin "kesimci" oldukları belirtilmektedir. Vakıf adına köyden sağlanan hâsıl ise 3914 akçedir[24].

16 TADB. TTD. EV. 570, v. 58a; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 23.
17 TADB. TTD. EV. 570, v. 58b-60a; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 23-24.
18 TADB. TTD. EV. 570, v. 60a-b; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 24.
19 TADB. TTD. EV. 570, v. 60b-61a; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 24.
20 TADB. TTD. EV. 570, v. 61a-b; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 25.
21 Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 25.
22 VGMA, D. 747, s. 359/247.
23 TADB. TTD. EV. 579, v. 66a-b.
24 TADB. TTD. EV. 579, v. 62b.

• **Dereköy:** Söğüd'e tâbi olan köyde, tamamı"kesimci" olan 32 nefer meskûn olup, vakfa 8771 akçe gelir sağlamaktalardı[25].

• **Danişmendlü Köyü:** Söğüd'e tâbi olan 28 nefer kesimciden, vakıf adına 5756 akçe gelir sağlanmaktaydı[26].

• **Çebi Köyü:** Köyde 23'ü hariçten kaydedilen toplam 47 nefer "kesimci" meskûn olup, vakfa 35.952 akçe gelir sağlamaktalardı[27].

• **Hoca köy:** İznik'e bağlı olan köyde 14 nefer meskûn olup, bunlardan hâsıl olan 1549 akçe, Orhan Bey Camii hatibine vakfedilmiştir. Hitabet, Mevlana Muslihüddin'den sonra Süleyman ve onu müteakib Ramazan'a sadaka olunmuştur[28].

• **Pazarköy ma'a Derziler:** Görele'de bulunan köyler, Orhan Bey'in İznik Medresesi müderrisi için vakfedilmiştir.Köylerde meskûn bulunan 126 neferden hâsıl olan miktar, 58.293 akçedir[29].

• **Esir Bey Köyü:** Kandıra'ya bağlı olan köyde meskûn bulunan toplam 139 neferden hâsıl olan 8185 akçeden 1440 akçesinin Kandıra Camii danişmendlerine ve camide görevli diğer kişilere ayrıldıktan sonra bâki kalan yaklaşık 6500 akçenin müderrislere tayin edildiği anlaşılmaktadır[30].

Orhan Gazi İmareti hatibine vakfedilen bir akarın da harab olduğu, sekiz neferin kayıtlı bulunduğu yerde hatib için 1695 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır[31].

• **Bağlar:** Orhan Gazi İmareti mezrâ'sı içinde bağlar dikilmiş olup, bağlardan sağlanan hâsıl 500 akçedir[32].

Bu şekilde Orhan Bey'in İznik'teki evkâfı'na dair akarattan hâsıl olan toplam miktarın yaklaşık 127.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Vakıf köylerde meskûn olan vergi neferinin sayısı ise 327'dir.

1.3. Gebze Orhan Bey Camii

Orhan Gazi'nin Gebze merkezinde de bir cami bina ettirdiği bilinir. Tahrir kayıtlarının incelenmesinden cami için Gebze'ye bağlı Danişmendviranı ve Kartal köylerinin gelirinin vakfedildiği anlaşılmaktadır.

• **Danişmendviranı Köyü:** Gebze'ye tâbi olan köy, Orhan Bey'den Gebze Camii'ne vakıf olup, Camide görevli bulunan Muhiyiddin'e sadaka olunmuştur. Vakfı sırasıyla Mevlana İvaz Fakih ve Ömer Çelebi oğlu Paşa Çelebi tasarruf etmiştir. Cuma günleri, bir cüz' kıraat-i azim ve sure-i en'amdan bir aşr okunması şarta bağlanmıştır. XVI. yüzyılda köy, Eyub el-Ensârî Vakfı'na yazılmıştır. Köyde üçü hariçten gelen 15 nefer mütemekkin olup, köyün hâsılı 757 akçedir[33].

• **Kartal Köyü:** Gebze Camii'ne Orhan Bey'den vakıf olan Kartal'da 32'si hariçten gelen toplam 84 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ise 10.611 akçedir[34].

1.4. Adapazarı Orhan Bey Camii

Orhan Gazi'nin Adapazzarı'Nda bir mescid bina ettirdiği ve günümüzde Onun tarafından yapılan caminin yerinde Orhan Gazi'nin anısını yaşatan yeni bir caminin bulunduğu bilinmektedir. Cami için Biluyan Köyü'nün geliri vakfedilmiştir. Caminin hatibi Lütfi bin Mahmud bin Hacı Ahmed, 19 neferi hariçten olan toplam 43 neferin mütemekkin bulunduğu köyden sağlanan 2692 akçeyi tasarruf etmekteydi. Caminin meremmetinin de bu gelirlerden yapılması, köyün avarızdan muaf ve müsellem tutulması da vakfın şartları arasındadır[35].

1.5. Karasu Orhan Bey Mescidi

Orhan Bey, Karasu'da bina ettirdiği mesciddeki imamlar için Kapukçılu Köyü ile burada bulunan "balıklağu"yu vakfettiği anlaşılmaktadır. Mescidin imamlığını sırasıyla Mevlana Sinan, Mevlana Musa Fakih ve Kulağuzoğlu tasarruf etmiştir. Köyde üçü hariçten olan 25 nefer mütemekkin olup, köyün hâsılı 3000 akçedir[36].

25 TADB. TTD. EV. 579, v. 62b-63a.
26 TADB. TTD. EV. 579, v. 63b-64a.
27 TADB. TTD. EV. 579, v. 64a-64b.
28 TADB. TTD. EV. 579, v. 66a.
29 TADB. TTD. EV. 579, v. 79b-80a.
30 Bkz. Kandıra Camii Vakfı.
31 TADB. TTD. EV. 579, v. 85a.
32 TADB. TTD. EV. 579, v. 66a.
33 TADB. TTD. EV. 579, v. 29b-30a.
34 TADB. TTD. EV. 579, v. 44a-b.
35 TADB. TTD. EV. 579, v. 95a.
36 TADB. TTD. EV. 579, v. 95a-b.

1.6. Kandıra Orhan Bey Camii

Orhan Gazi'nin Kandıra'da bina ettirdiği camii için Esir Bey Köyü'nü vakfettiği görülmektedir. Köyde 27'si hariçten gelen toplam 139 nefer mütemekkin olatrak kaydedilmiş olup, hâsıl olan 8185 akçenin Kandıra Camii danişmendleri ile İznik Medresesi müderrisinin ortaklaşa tasarruf edildiği belirtilmiştir[37]. Orhan Gazi'nin camide görevli olan kişiler için vakfettiği diğer cihetler de tahrir kayıtları arasından tesbit edilmiştir. Buna göre; hitâbet ve imâmet için Yaycı köyünün yarısı ve Esir Bey rüsûmundan bir akçe, müezzin için Esir Köyü'nden iki akçe ve Ser-mahfil ciheti için Esir Köyü'nden bir akçe ayrılmıştır. Cami'de görevli olan hatibler için de 8000 akçe vakfedilmiş olup, her gün iki Yasin Sûresi ve her sene iki hatm okuması şarta bağlanmıştır. Bahis konusu cihetlere sarfedilen hâsılın 2220 akçe olduğu hesaplanmaktadır[38]. Yaycı Köyü ile ilgili bir diğer kayıtta, Orhan Bey'in caminin hatibi Zeynüddin'e hitabet için vakfettiğine işaret edilir. Zeynüddin'den sonra sırasıyla oğlu Bahaüddin, Mevlana Hacı Mahmud, Mevlana Yakub Fakih, Mahmud Fakih ve son olarak Mevlana Hayreddin Halife ciheti tasarruf etmişlerdir. 58 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği köyün hâsılı 2673 akçedir[39].

Bundan başka Serkeşân mezrâ'sının da camide görevli olan imamlara vakfedildiği görülmektedir. Söz konusu mezrâ'yı Abdal Fakih oğlu Ömer Fakih oğulları Veli ve Mustafa, Veli oğlu Seyfi ve Salih, Mustafa oğlu Fethullah ve kızı Paşa Hatun, Salih kızı Hâni, Fethullah kızları Şehriban ve Hanzâde sırasıyla tasarruf etmişlerdir. Mezrâ' daha sonra köy haline gelmiş olup, hariçten gelen 15 neferin eklenmesiyle nüfus 36 nefere yükselmiştir. Köyden sağlanan hâsıl ise 2989 akçedir. Bu şekilde cami için vakfedilen akarattan sağlanan toplam hâsılın yaklaşık 5200 akçe olduğu hesaplanmaktadır[40].

1.7. Yenişehir Orhan Bey Camii

Orhan Gazi'nin Yenişehir'de bina ettirdiği camiine dair herhangi bir akarat kaydı bulunmamakla beraber, buradaki caminin etrafında teşekkül eden bir mahalleye dair tahrir kaydı tesbit edilebilmektedir. Orhan Cami Mahallesi'nde ilk sayımda 30 hane ve beş mücerred, ikinci sayımda ise 34 hane ve 40 mücerredden müteşekkil 74 nefer mütemekkin olarak kayıtlı iken, son sayımda 129 nefer tesbit edilmiştir. İkinci ve son sayımda mahallede meskûn olanlardan 10 tanesi "Orhan Bey camii hafızları" olarak mukayyeddir[41].

1.8. Manastır Medresesi

Orhan Bey zamanında manastırdan medrese haline getirilen vakfa, Bursa nefsine bağlı "Alişir/Alişar Köyü" vakfedilmiştir. İlk sayımda çeltikçi oldukları belirtilen 29 hane ve beş mücerredden müteşekkil olan karye nüfusunun, son sayımda 34 hane ve 25 mücerredden oluşan 59 nefere yükseldiği görülmektedir. Bunlardan 13 hane ve 11 mücerredden oluşan 24 neferlik grup, "çeltikçi" olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam hâsılı 6791 akçeden, 6800 akçeye yuvarlanmıştır[42].

1.9. İznik Aya-Sofya Camii Vakfı

Orhan Gazi zamanında şehrin fetih sembolü olarak kiliseden camiye çevrilen Aya-Sofya'nın vakıf gelirlerine dair tahrir defterlerinden herhangi bir bilgi sağlamak mümkün olmamıştır. Burada görev yapan mürtezikânın cihetlerinin İznik Evkâfı gelirlerinden verildiği tahmin edilebilir.

1.10. Ereğli Camii Vakfı

Orhan Bey, kendi bina ettirdiği camiin mesâlihi için Ereğli İskelesi mahsûlünden 1117 akçeyi vakfetmiştir. Hâsıl olan meblağdan yevmî iki akçenin kayyıma ve bir akçenin de baha-i şem' ve hasıra sarf olunduğu belirtilmektedir[43].

1.11. Gemiciler Vakfı

Orhan Gazi'nin Marmara Denizi'nde yüzen gemilerde görevli olan gemiciler için de vakıf yapması oldukça ilginç ve önemli yorumları beraberinde getirir. İlk Osmanlı denizciliğine dair çok önemli verileri içeren kayıtlara göre, denizdeki gemilerin işlemesi için bazı çiftliklerin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Buna göre; Şehsuvar Reis

37 TADB. TTD. EV. 579, v. 115a-116a.
38 TADB. TTD. EV. 579, v. 130a.
39 TADB. TTD. EV. 579, v. 124a-b.
40 TADB. TTD. EV. 579, v. 130a.
41 Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 200.
42 TADB. TTD. EV. 570, v. 63a-b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 49-50.
43 TADB. TTD. EV. 547, v. 214a.

bin Halil'in çiftliğindeki26 müdd hıntadan sağlanan 3640; Abdi Reis bin Sadık çiftliğindeki26 müdd hıntadan-sağlanan 3640; Hasan Reis bin Yusuf çiftliğindeki hıntadan sağlanan 2240; Hamid Reis bin Ali çiftliğindeki 26 müdd hıntadan sağlanan 3640 akçe olmak üzere gemiciler için vakfedilen toplam hâsıl 14.000 akçe olarak hesaplanmaktadır. Defter-i atikde "kürekçi" elinde olan çiftliklerin dahi reisler tarafından tasarruf edildiği de ayrıca belirtilmiştir. İmam olanlar tarafından tasarruf edilen İmam çiftliğinden hâsıl olan miktar ise 840 akçedir. Çiftliğin son mutasarrıfı olarak İlyas oğlu Bekir Fakih kaydedilmiştir[44].

2. Orhan Gazi Zamanında Kurulan Küçük Ölçekli Vakıflar

Orhan Gazi'nin çeşitli yerlerde bina ettirdiği külliye, cami, mescid ve gemici vakıfları gibi hayır eserlerinin yanısıra, hâkimi olduğu Osmanlı mülkünün neredeyse her yerinde sayıları 70'i bulan küçük ölçekli evkâf için de nişân-ı şerif ve mukarernâmeler verdiği görülür. Orhan Gazi'nin direkt adının zikredildiği bu tarz vakıfların çok önemli bir bölümü mescid ve zaviye vakfı olup, bazılarının ise evlatlık vakıf olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. İki adet de köprü vakfı tesbit edilmiştir. Bununla beraber, Süleyman Paşa tarafından kurulan bu tarz vakıfların da Orhan Gazi döneminde kurulduğu göz önüne alındığında, bu vakıfların sayısı yaklaşık 230'a çıkar.

2.1 İnegöl'deki Vakıflar

Orhan Gazi'nin tuğrası, İnegöl'deki dört adet vakıfta görülür. Bunlardan en önemlisi ve ünlüsü elbette Geyiklü Baba'dır. Bahis konusu dört vakfın biri mescid, diğerleri ise zaviye evkafıdır. Zaviyelerden ikisinin abdalan, birinin ise ahiyan zümresine mensûp kişiler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. İnegöl'de Orhan Gazi tarafından vakfedilen akarattan sağlanan toplam hâsıl ise yaklaşık 10.500 akçe olarak hesaplanmıştır.

- **Geyikli Baba Zaviyesi**

Geyikli Baba, aşağıda tafsilatlı bir şekilde ele alıncağından burada sadece özet bilgiye yer verilmiştir. Zaviyeye vakfedilen iki köyde mütemekkin bulunan toplam 103 neferden zaviye adına sağlanan toplam hâsıl 9732 akçe olarak hesaplanmıştır[45].

- **İnegöl Mescidi Vakfı**

İrmiyaz Köyü'ndeki İldeniz Çiftliği'nin Orhan Bey'den imamet cihetine vakfedildiği, "sabıka" Kadılar tarafından tasarruf edilen yerin Fatih Sultan Mehmed zamanında Ali Çelebi Defteri'nde tımara emrolunduktan sonra, tekrar imam olanlar tarafından tasarruf edildiği anlaşılmıştır. Çiftliği son tahlilde Mevlana Kasım mutasarrıf olup, hâsılı 200 akçedir. Başka bir kayıtta ise 170 akçe hâsılı olan çiftliğe Mevlana Yakub'un mutasarrıf olduğu belirtilmektedir[46].

- **Kara Baba Zaviyesi**

Batı Anadolu'nun bazı yerlerinde "Kara Baba" adına kurulan birkaç vakfa rastlanmaktadır. Bu kişinin Süleyman Paşa'nın vakıfları arasında ismi zikredilen Kara Mustafa Şeyh olması muhtemeldir. Ancak bunların aynı kişi olup olmadıkları hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Yine de Orhan Gazi zamanında yaşamış olan Kara Baba'nın adının, müridleri vasıtasıyla Anadolu'nun batısındaki bazı yerlerde kurulan zaviyeler üzerinden yaşatıldığı fikri, ilk akla gelen ihtimaller arasında zikredilebilir. Kara Baba Zaviyesi için İnegöl'e bağlı Adaöyük köyü vakfedilmiştir. Karyede bir çiftlik yer, Segid Fakih'e Orhan Gazi tarafından vakfedilmiştir. Segid Fakih'ten sonra oğlu Burhan Fakih, ölümünden sonra da evlatları Yusuf ve Ahmet tasarruf etmişlerdir. Ahmet ve Yusuf'un ölümlerinden sonra Ahmed'in oğlu Mehmed ve Murad, Mürüvvet, Nasuh ve Ahmed mutasarrıf olmuşlardır. İlk sayımda beş, son sayımda da 14 nefer nüfus mukayyed olup, çiftliğin hâsılı 300 akçedir[47].

- **Ahi Yusuf Zaviyesi**

İnegöl'de bir değirmeni olan Ahi Yusuf, üç müdlük Ahi Yusuf Çiftliği'ni de zaviyesine vakfetmiştir. Değirmen ve zaviye daha sonra harab olmuş, harab olan değirmeni biri onararak işletmiş ve rüsûmunu vakfa vermeye devam etmiştir. Vakfın hâsılı 110 akçe olarak mukayyeddir[48].

2.2 Yarhisar'daki Vakıf

Orhan Gazi'nin Yarhisar'daki birizaviye ve biri köprüiçin olmak üzereüç vakıf kurduğu görülmektedir. Söz konusu vakıfların toplam geliri sadece 470 akçedir. Burada adı geçen zaviyelerin adına başka nahiyelerde de rastlandığına değinilmelidir.

44 TADB. TTD. EV. 579, v. 50b.
45 BOA. MAD. 16016, s. 10; TADB. TTD. EV. 570, v. 255b-256a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 109-110.
46 BOA. MAD. 16016, s. 6; TADB. TTD. EV. 570, v. 270a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 111.
47 BOA. MAD. 16016, s. 5; BOA. TD. 453, v. 248a; TADB. TTD. EV. 585, v. 308; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 121.
48 BOA. MAD. 16016, s. 5; BOA. TD. 453, v. 248a; TADB. TTD. EV. 585, v. 308; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 121.

• Ermeni Baba Zaviyesi

Ermeni Baba'nın Sultan Orhan nişanıyla Babaköy'de bir çiftlik vakıf yeri olup, köye adını veren Ermeni Baba evladından Şeyh Mahmud oğlu Musa Fakih'in tasarruf ettiği görülmektedir. Musa Fakih'ten sonra oğulları Ahmed, Musa ve Hamza, Çelebi Sultan Mehmed zamanında vakfa mutasarrıf olmuşlardır. Vakfa son olarak Yunus'un mutasarrıf olduğu görülmektedir. İlk sayımda dört hane ve üç mücerred, son sayımda ise 11 hane ve birmücerredden oluşan 12 nefer ile meskûn olan köyde, vakfa bağlı 350 akçe hâsıl kaydedilmiştir[49].

• Yusuf bin İlyas Vakfı

İlyas oğlu Yusuf'un Yarhisar'a tâbi Şıhlar mezrâ'sında olan bir çiftlik vakıf yeri ve Yenişehir tevabiinde Bavuklu'da Ece Menteş Çiftliği Orhan Bey'den vakıf olup, Yusuf'un ölümünden sonra oğlu Hızır oğlu İlyas mutasarrıftır. Mezra'nın hâsılı 130 akçe olarak mukayyeddir[50].

• Köprü Vakfı

Orhan Gazi'nin Yarhisar'da bir köprü bina ettirip, hâsılı nâ-mâlûm olan Elmapınar mezrâ'sını vakfetmiştir[51].

2.3. Yenişehir'deki Vakıflar

Orhan Gazi'nin Yenişehir'de bir mescid bina ettirdiği ve bu mescidin etrafında teşekkül eden mahalle hakkında defterlerde bilgi bulunduğuna yukarıda değinilmişti. Orhan Gazi, babasının üst merkezi olan Yenişehir'de yedi adet vakfın kurulmasına da önayak olmuştur. Bunlardan ikisi Yarhisar'da da adlarına rastlanan Esenli Şeyh ve Şeyh İlyasvakıfları olup, Esenli Şeyh'in adına aşağıda incelenecek olan Gölpazarı'nda da rastlandığına burada değinilmelidir. Orhan Gazi zamanında Yenişehir'de kurulan vakıflar arasında en önemlisi, adını Murad Hüdâvendigâr zamanında iyice duyurmuş olan Posteyn-pûş Baba Zaviyesi'dir. Yenişehir'de kurulan yedi vakıftan sağlanan toplam hâsıl 15.500 akçe civarında olup, bunun % 80'inden fazlası Posteyn-pûş Baba Zaviyesi'ne aittir.

• Esenli Şeyh Zaviyesi

Şeyh Esenli'nin bir buçuk müdlük çiftlik yeri olan Halkahavlı mezrâ'sında asma ve bahçesinin olduğu, vakfa neslinden Ali ve Hamza'nın mutasarrıf olup ayende ve ravendeye hizmet ettikleri belirtilmiştir.Hamza'nın ölümüden sonra oğulları Ali, Hamza, İsa, Musa ve Süli tasarruf etmişlerdir. 100 akçe hâsılı bulunan mezraanın son mutasarrıfları Süli, Veli, Bali ve Yunus'tur[52]. Yarhisar'daki vakıf kaydı da dikkate alınırsa toplam hâsılın 250 akçe olduğu söylenebilir.

• Posteyn-Pûş Baba Zaviyesi

Aşıkpaşazâde, Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın Yenişehir'de Postinpûş Baba adına bir zaviye yaptırdığını kaydederse de tahrir kayıtları, vakfın Orhan Gazi zamanında yapıldığına işaret eder. Orhan Bey'den zaviyeye vakıf olduğu belirtilen Vakuf Köyünden sağlanan hâsıl 13.428 akçeydi. Vakıf aşağıda tafsilatlı ele alınacaktır[53].

• Sartıoğlu Zaviyesi

Subaşı Aslıbey'in tasarrufunda iken, Sinan oğlu Ömer ve Süleyman tarafından tasarruf edilmeye başlanan Sartıoğlu Köyü,daha sonra, Sartıoğlu Zaviyesi'ne vakfolunmuştur.Köyde,sadece son sayımda 16 hane ve altı mücerredden oluşan 22 nefer meskûndu.Köyün hâsılı 1500 akçe olarak mukayyeddir. Köy için I. Murad ve Çelebi Sultan Mehmed'in de nişan-ı şerifler verdiği kaydedilmiştir[54].

• Sevinç Vakfı

Karakilise kurbunda bir çiftlik ve iki pare yer, Orhan Bey'den Sevinç evladından Mahmud, Muhtereme ve Fatma'ya vakfedilmiştir. Daha sonra Yenişehir nefsinden Hasan bin Memi ve Mustafa bin Derviş Ali'nin tasarruf ettikleri çiftliğin hâsılı 150 akçedir[55].

• İsmail Fakih Vakfı

İsmail Fakih'in altı müdlük yeri olan Avşar mezrâ'sı, Orhan Bey'den vakıf olup, oğlu Abdi tahsilini tamamladıktan sonra, Mevlana olarak Yenişehir kadısı sıfatıyla vakfa mutasarrıf olmuştur. Kendisinden sonra oğlu

49 BOA. TD. 453, v. 239b; TADB. TTD. EV. 585, v. 297a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 152; Vedat Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yay., Bilecik 2015, s. 151.

50 BOA. MAD. 16016, s. 2; BOA. TD. 453, v. 239b; TADB. TTD. EV. 585, v. 296b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 155; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 152.

51 BOA. TD. 453 v. 242a; TADB. TTD. EV. 585, v. 300a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 156; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 152.

52 BOA. TD. 453, v. 260a; TADB. TTD. EV. 580, v. 28a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 258.

53 TADB. TTD. EV. 570, v. 257a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 239-240.

54 BOA. TD. 453, v. 256a; TADB. TTD. EV. 580, v. 23b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 241.

55 BOA. TD. 453, v. 258a; TADB. TTD. EV. 580, v. 26a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 257.

Mevlana Pir Mehmed'in tasarruf ettiği vakfın hâsılı 200 akçedir[56]. Bu kayıttan Yenişehir kadılığının, Orhan Gazi'den itibaren en azından üç kuşak bir ailenin elinde bulunduğu sonucunu çıkarmak mükündür.

• İvaz Fakih

Topraköyüğü'ne bağlı olan Umur Köyü'nde bulunan bir çiftlik yerde harab bağı bulunan İvaz Fakih'in nesli münkati olduğundan, karyenin imameti Ali Fakih'e sadaka olunmuştur. Vakfa son olarak Nasuh Fakih tasarruf etmiştir[57].

2.4. Ermenipazarı (Pazaryeri) Vakıfları

Ermenipazarı'nın isminin nereden geldiği konusu netlik kazanmış değildir. XV-XVI. yüzyıllarda tutulan tahrir kayıtlarında burada Ermenilerin yaşadığına dair herhangi bir emare de yoktur. Vakıf kayıtlarından hareketle, buraya ismini verdiği düşünülebilecek olan Ermeni Baba'nın, Anadolu'ya Ermenistan'dan geldiği ve belki de Ermeni olduğu düşünülebilir. Bununla beraber, nahiyede Ermeni Baba'ya ait bir vakıf kaydı yoktur. Burada Orhan Gazi döneminde kurulmuş olan dört adet zaviye kaydı mevcut olup, bu zaviyelerin toplam hâsılları 720 akçeden ibarettir.

• Ermeni Baba Zaviyesi

Ermeni Baba için vakfedilen Yayaavşarı mezrâ'sında bir pare yer, Ermeni Baba Zaviyesi'ne vakfedilmiş olup, neslinden Şeyh Seyyid Ali ve Şeyh Hızır mutasarrıf ki zaviyede ayende ve ravendeye hizmet ederler. Son olarak Veli Fakih'in mutasarrıf olduğu mezraanın hâsılı 120 akçedir[58].

• Sarı Baba Zaviyesi

Orhan Bey ve Bayezid Bey'den Sarı Baba Zaviyesi'ne vakfedilen Eymir karyesinde ilk sayımda üç nefer mukayyed iken, son sayımda köy nüfustan hâli kalmıştır. Köyün hâsılı 200 akçe olarak kaydedilmiştir. Sarı Baba'dan sonra Yusuf ve kardeşi Ahmed oğlu Hacı ve kardeşi Dede mutasarrıflardır. Vakfı son olarak mezkûrların oğulları Hüseyin ve Mehmed ve oğulları Hacı tasarruf etmişlerdir[59].

• Şeyh İlyas Zaviyesi

Orhan Bey nişânıyla Şeyh İlyas'ın elinde bulunan Esri Köyü'ndeki yarım çiftlik yer, 16016 cilt numaralı defterde iki hane ve 336 akçe hâsıl ile mukayyeddir. Mezra'da son sayımda tamamı seyyid olarak kaydedilen 20 nefermütemekkin olup, hâsılı 250 akçedir. Şeyh İlyas oğlu Şeyh Menteşe ve Bektaş tasarruf ettikten sonra nesli münkariz olmuştur. Zaviyenin tasarrufu, Kulfal, Musa ve Mehmed nam şahıslara sadaka olunduktan sonra, son tahlilde Mehmed ve İsa ve Ramazan'a verilmiştir[60].

• Esenli Şeyh Zaviyesi

Ermenipazarı'na tâbi Kutmanlar Köyü'nde bir çiftlik yer, Orhan Bey ve Murad Bey'den vakıf olup, Esenli evladından İbrahim oğlu Ramazan mutasarrıftır. Nesli münkarız olduktan sonra Süleyman'a sadaka olunan vakfa, son olarak Seyyid Ali ve Cafer mutasarrıf olmuşlardır. Hâsılı 150 akçedir. Esenli'nin ailesinin bir diğer kolu Mustafa Şeyh'in ayrı bir vakfı vardır ki I. Murad zamanında kurulmuştur[61].

2.5. Gölpazarı'ndaki Vakıflar

Orhan Gazi'nin adına Gölpazarı'ndaki beş adet vakıf kaydında rastlanır. Esenli Şeyh adına kayıtlı olan zaviye kaydına yukarıda Yenişehir ve Yarhisar'da da rastlandığına değinilmelidir. Söz konusu beş vakıftan üçü zaviye, biri mescid ve biri de evlat için vakfedilmiştir. Yine vakıflardan biri abdalan, biri fakih zümresinden kişilere ait olup, üçü şeyh unvanlıdır. Vâkıflardan birinin ise unvânı kaydedilmemiştir. Vakıfların toplam hâsılı ise 870 akçedir. Süleyman Paşa tarafından Gölpazarı'nda kurulan 15 vakfın da eklenmesiyle Orhan Gazi döneminde bu nahiyede kurulan vakıfların sayısı 20'yi bulmaktadır. Bu vakıfların toplam hâsılı yaklaşık 4000 akçeydi. Gölpazarı'nda Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Bey'in de vakıf kurduğu görülmektedir. Mudurnu'daki Pelidözü Köyü'nde Şeyh İsa adına yapılan 146 akçelik vakıf kaydında da aynı zât "Süleyman

56 BOA. TD. 453, v. 260b; TADB. TTD. EV. 580, v. 28a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 257.
57 BOA. TD. 453, v. 261a; TADB. TTD. EV. 580, v. 29b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 258.
58 BOA. TD. 453, v. 235a; TADB. TTD. EV. 585, v. 290a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 171; Vedat Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 160.
59 BOA. TD. 453, v. 234a; TADB. TTD. EV. 585, v. 289a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 168; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 159.
60 BOA. MAD. 16016, v. 4a; BOA. TD. 453, v. 234a; TADB. TTD. EV. 585, v. 298b-299a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 168-169; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 159.
61 BOA. TD. 453, v. 234a; BOA. MAD. 16016, v. 4a; TADB. TTD. EV. 585, v. 289a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 170; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 159.

Paşa oğlu İsmail Çelebi" şeklinde zikredilmektedir[62]. Bu şekilde Gölpazarı'nda kurulan toplam 20 vakfın toplam hâsılının yaklaşık 5000 akçe olduğu hesaplanmaktadır.

• Esenli Şeyh Zaviyesi

Esenli Şeyh adına daha önce Yarhisar ve Yenişehir'de de vakıf kayıtları olduğuna yukarıda değinilmişti.Esenli Şeyh'in beş müdlük yer olan Gökçekaya mezrâ'sı,esasen Süleyman Paşa'dan vakıf olup, Orhan Bey tarafından da vakıflar tahsis edildiği için burada yeniden ele alınmıştır. Vakıf için Yıldırım Bayezid dahi nişân vermiştir. Esenli evlâdından Aslıhan oğlu Paşayiğid, I. Murad ve Çelebi Sultan Mehmed nişanlarıyla mutasarrıftır. Vakfa son olarak Esenli mutasarrıf olup, hâsılı 120 akçedir. Vakfa bağlı üç nefer mukayyeddir[63]. Böylece Esenli Şeyh adına yapılan vakıfların toplam hâsılı 370 akçe olarak hesaplanmaktadır.

• Polad Vakfı

Çomaklı'daki üç müdlük yerin mutasarrıfı olarak Polad'ın kardeşi Dedegi Hoca ve Ramazan veled-i Bayrambeyi kaydedilmiş olup, Dedegi Hoca'nın ölümüyle oğlu Murad ve kardeşi oğlu Armağan mutasarrıf olmuşlardır. Vakfa son olarak Derviş Murad ve Durmuş mutasarrıf olup, ilk sayımda üç, son sayımda ise bir nefer vergi nüfusu tesbit edilmiştir. Vakfın hâsılı 120 akçedir[64].

• Bayram Şeyh oğlu Hasan Şeyh ve kardeşi İsmail Şeyh Vakfı

Akpınar mezrâ'sındaki Sarnıç ve Üçağaç'ta bulunan yer Orhan Bey ve I.Murad tarafından vakfedilmiştir. Şeyh Hasan ve İsmail Şeyh'in tasarruf ettiği vakfa daha sonra Bayrambey oğlu Durali Şeyh ve Hasan Şeyh oğlu Hüseyin ve Musa Şeyh oğulları Ali ve Veyis, meremmet hizmetini ifa ettikten sonra mutasarrıf olmuşlardır. Durali Şeyh'in ölümünden sonra oğulları Mehmed, Davud, Yakub, İsmail, Mahmud ve Hasan Şeyh oğlu Hüseyin ve Musa Şeyh oğulları Ali ve Veyis müştereken mutasarrıftırlar. Vakfa, Süleyman Paşa, I. Murad, Yıldırım Bayezid, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed tecdidî nişân vermişlerdir. Vakfın hâsılı 250 akçe olup, son olarak kaydedilen İskender, Nebi, Abdi, Bali ve Yusuf olup bi'l-iştirak mutasarrıflardır[65].

• Ahmed Fakih Vakfı

Ahmed Fakih'in mutasarrıfı olduğu Kösedik mezrâ'sı için Orhan Bey'den başka I. Murad'ın da nişan verdiği anlaşılmaktadır. Ahmed Fakih evlatları Hamza, Yusuf oğlu Yakub ve İsa oğlu Seydi Ahmed'in tasarruf ettikleri vakfa son olarak Ebubekir mutasarrıf olmuştur. İki hanenin kaydedildiği vakfın hâsılı 160 akçe olarak mukayyeddir[66].

Buradan itibaren Gölpazarı'nda kurulan kurulan vakıfların biri hariç tamamı Süleyman Paşa tarafından kurulmuş olup, Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Çelebi'nin kurduğu bir vakfın bulunması da ilgi çekicidir[67].

• Köprü Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Köprücüler Köyü'nün hâsılını buradaki köprünün meremmeti için vakfetmiştir. Vakfı Ali'nin oğulları Bayezid ve Cüneyd tasarruf etmişlerdir. Köyde ikisi harab dokuz adet de değirmen bulunmaktadır.

• Bektaş Şeyh, Mustafa ve Murad Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Karaağaç Mezrası'nı Bektaş Şeyh, Murad ve Mustafa Şeyh'e vakfetmiştir. Vakıf evlatları Durmuş, Hızır, Bikari Şeyh ve Ali vakfın son mutasarrıfları olarak kayıtlı olup, vakıf yerden 280 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ali Şeyh oğlu Mahmud Şeyh

Gölpazarı'nın Pelitviranı Mezra'sı Ali Şeyh'in oğlu Mahmud Şeyh'e vakfedilmiş olup, vakıf yerden 210 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Tekür Şeyh Vakfı

Gölpazarı'nın Elmakolu Mezra'sı Tekür Şeyh'e vakfedilmiş olup, Tekür Şeyh'ten sonra oğulları Yusuf Şeyh ve Umur Şeyh'in tasarruf ettikleri yerden vakıf adına 141 akçe gelir elde edilmekteydi.

62 TADB. TTD. EV. 547, v. 254a.

63 BOA. TD. 453, v. 221b; TADB. TTD. EV. 585, v. 269a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 322; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 129.

64 BOA. TD. 453, v. 218b; TADB. TTD. EV. 585, v. 265a; Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 326; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 132.

65 BOA. TD. 453, v. 221b; TADB. TTD. EV. 585, v. 269a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 321; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 129.

66 BOA. TD. 453, v. 217b; TADB. TTD. EV. 585, v. 263a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 324; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 131.

67 TADB. TTD. EV. 585, s. 259a, 263b-264a, 265b, 266b, 268a-b, 269a, 271a-272a; BOA. TD. EV. 453, s. 213, 217-219, 221, 223-224; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 320-322, 328.

• Saru Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Aktaş Mezrası'nı Saru Şeyh'e vakfetmiştir. Saru Şeyh'in evladından İshak'ın oğlu Yusufhan vakfın mutasarrıfı olarak mezrada bulunan kuyunun bakımını üstlenmiştir. Vakfın hâsılı 140 akçeden ibaretti.

• Çağırgan Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Kuruöyük mezra'sını Çağırgan Şeyh için vakfetmiştir. Vakıf bir ara mensuh olarak Kütahyalı bir hisar erine verilmişse de daha sonra vakfiyeti mukarrer tutulmuştur. Mezra'nın hâsılı 160 akçeden ibaretti.

• Ahmed Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Sürüm Köyü'ndekibir vakıf yeri Ahmed Fakih'e vakfetmiş olup, vakıf yerin hâsılı 170 akçeydi.

• Yusuf Şeyh oğlu Hamza Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Gölpazarı'nın Dükkânönü mezra'sını Yusuf Şeyh'in oğlu Hamza Şeyh'e vakfetmiştir. Hamza Şeyh'in nesli münkati' olduğundan Yusuf Fakih'e verilen vakıf yerin hâsılı 160 akçeydi.

• Murad oğlu Aydın Vakfı

Gölpazarı'nın Güney Köyü'ndekibir mezra' Murad oğlu Aydın'a vakfedilmiş olup, Aydın Şeyh'in evladından Süleyman'ın oğlu İshak, Aydın ve Yakub'un tasarruf ettikleri vakıf yerinhâsılı yalnızca 250 akçeydi.

• Yusuf Şeyh Vakfı

Gölpazarı'nın Tepe Mezra'sı Yusuf Şeyh'e vakfedilmiş olup, Yusuf Şeyh'in nesli münkati' olduğundan Hacı Bahşi'nin oğlu Murad ve Hamza'nın tasarrufuna verilen vakıf yerin hâsılı 270 akçeydi.

• Pusad Şeyh Vakfı

Gölpazarı'na tâbi Kozca'daki bir vakıf yer Pusad Şeyh için vakfedilmiş olup, Ali Şeyh oğlu Ömer Fakih'in tasarruf ettiği yerin hâsılı 250 akçe olarak kaydedilmiştir.

• Resul Danişmend Vakfı

Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Bey, Gölpazarı'nın İlmüminviranı'ndaki Kırkoklu mezra'sını Resul Danişmend'e vakfetmiştir. Resul Danişmend'in vefatından sonra Halil Fakih'everilen yerin hâsılı 170 akçedir.

• Göl Camii

Gölpazarı'nın Bokluca Köyü'ndeki Eski Kadıoğlu'nun üç çiftlik yeri ve değirmeni, Göl Camii'ne vakfedilmiştir. Göl Kadısı'nın tasarruf ettiği çiftlik ve değirmenden elde edilen hâsıl 700 akçeydi.

2.6. Söğüt'teki Vakıfları

Orhan Gazi'nin adına Söğüt'te kurduğu sekiz adet vakıfta rastlanır. Bu vakıflardan biri kadılara ait olup, bir diğeri hariç beş vakfın da mescid vakfı olduğu, vakıf yapılan kişilerin unvanının fakih olmasından anlaşılmaktadır. Vakıflar arasında bir zaviye kaydı da bulunmaktadır. Söz konusu vakıflardan sağlanan toplam gelir ise 3060 akçedir.

• Söğüt Kadısı Vakfı

Orhan Bey ve I. Murad'ın vakfettiği 2 çiftlik yere Söğüd kadısı mutasarrıf olup "*Ertonrul canı için* üç *ellici kafir*" olduğu belirtilmiştir. Osman Bey'in kayınpederi olması muhtemel olan Söğüd Kadısı Ömer Fakih tasarruf ederken mensûh olarak tımara verilen çiftlik, II. Bayezid zamanında Mahmud Çelebi'ye daha sonra ise Hamid Fakih'e sadaka olunmuştur. Vakfın son mutasarrıfı Emir Mahmud olup, hâsıl 1960 akçeden 2000 akçeye yuvarlanmıştır. Çiftlikte ilk sayımda 10 nefer son sayımda ise 14 nefer mukayyeddir[68].

• Avdancık Köyü Zaviyesi:

Karyede bir pare yeri vakf eyleyen Orhan Bey, mahsulün köyde bulunan zaviyeye sarf olunmasını şart koşmuştur[69].

68 BOA. TD. 453, v. 230b; TADB. TTD. EV. 585, v. 282b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 283; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 119-120.

69 BOA. TD. 453, v. 235a; TADB. TTD. EV. 585, v. 290a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 287.

• Murad Fakih Vakfı

Orhan Bey, I. Murad ve Çelebi Sultan Mehmed'den vakıf olan Kızılsaray mezrâ'sına Murad Fakih oğlu Mehmed ve oğlu Murad Fakih tasarruf ettikten sonra Mevlana Şûcâ'ya sadaka olunmuş ve son olarak Mahmud adında birine verilmiştir. Mezraanın hâsılı 200 akçedir[70].

• Ahmed Fakih ve Leglek Fakih Vakfı

Orhan Bey ve Yıldırım Bayezid'den vakıf olan Virancık mezrâ'sındaki bir çiftlik yeri, Ahmed Fakih oğlu Yusuf Fakih ve Kasım Fakih ile Leglek oğlu Süleyman Fakih tasarruf etmişlerdir. Ellerinde Orhan Bey'den "*bu çiftliği virdim*" diye nişân-ı şerif vardır.Kasım Fakih oğlu İbrahim Fakih'in elinde ise Orhan Bey'den itibaren Fatih Sultan Mehmed'e kadar hükümran olmuş tüm padişahların nişanları görülmüş olup Hamza Fakih, vakfın son mutasarrıfı olarak kayıt altına alınmıştır. Vakfın hâsılı 250 akçedir[71].

• İvaz bin İrice Bey bin Durbeyi Fakih Vakfı

İvaz'dan sonra Yusuf Fakih ve Ali Fakih'e imametlik üzere vakıf olan Başviran mezrâ'sı için Orhan Bey'den başka I. Murad, Yıldırım Bayezid, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed nişan-ı şerif vermiş olup hâsıl 200 akçe olarak mukayyeddir[72].

• Yusuf bin Mustafa Fakih

Yusuf oğlu Hibetullah'ın, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad zamanında tasarruf ettiği Ahur mezrâ'sı, Orhan Bey zamanında imametlik için vakfedilmiştir. Vakfa son olarak Hacı Hîbe tasarruf etmiş olup 200 akçe hâsılı ile mukayyeddir[73].

• Yoğuncapelid Köyü Camii

Köyde bulunan camiye imametlik ciheti için mezra'da bulunan iki müdlük yer vakfedilmiş olup, Cüneyd Fakih'ten sonra Mustafa Fakih mutasarrıf olmuşlardır. Hâsılı 70 akçedir[74].

• Ebceoğlu Timur Vakfı

Ebceoğlu Timur'un Ahur mezrâ'sındaki bir çiftlik yeri vakıf olup, kardeşi Umur ve Ali'den sonra Hızır Fakih'e sadaka olunmuştur. Hızır Fakih ile beraber Ali oğlu Durmuş ve Umur oğlu Güvendik vakfa mutasarrıftırlar. Durmuş'tan sonra oğlu Ali'nin tasarruf ettiği vakfın hâsılı 140 akçedir[75].

2.7. Yenice-i Taraklı'daki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Yenice-i Taraklı'daki üç adet vakıfta ismi geçer. Bu üç vakfın toplam hâsılı sadece 665 akçedir. Süleyman Paşa'nın da Yenice-i Taraklı'da üçü şeyh, biri fakih ve biri de unvansız olan beş zevât için toplam hâsılı 915 akçe olan yerleri vakfettiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde Orhan Gazi döneminde Taraklı'da kurulan sekiz adet vakfın toplam hâsılının 1580 akçeyi bulduğu söylenebilir.

• Adil Vakfı

Adil oğlu İnebey'in Kavak Köyü'nde tasarruf ettiği yere I. Murad dahi nişan-ı şerif vermiştir. İnebeyi oğlu Musa, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanında vakfa tasarruf etmiştir. II. Bayezid zamanında Bali'ye sadaka olunan vakfın hâsılı 130 akçedir[76].

• Halil Fakih oğlu Satılmış

Toyderesi mezrâ'sındakibir çiftlik yer için, I. Murad dahi babası gibi nişan vermiştir. Hamza Fakih ve İdris Fakih vakfiyet üzere mutasarrıflar iken Emir Nimet ve Süleyman'a sadaka olunmuştur. Vakfa bağlı iki hane ve 150 akçe hâsıl kayd olunmuştur[77].

---

70 BOA. TD. 453, v. 228b-229a; TADB. TTD. EV. 585, v. 280a-b; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 284; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 115.

71 BOA. TD. 453, v. 229b; TADB. TTD. EV. 585, v. 280a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 285; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 118.

72 BOA. TD. 453, v. 229b; TADB. TTD. EV. 585, v. 281a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 285; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 115.

73 BOA. TD. 453, v. 230a; TADB. TTD. EV. 585, v. 281a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 285; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 116.

74 BOA. TD. 453, v. 231a; TADB. TTD. EV. 585, v. 283a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 286; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 116.

75 BOA. TD. 453, v. 230a; TADB. TTD. EV. 585, v. 282a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 286; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 118-119.

76 BOA. TD. 453, v. 198b; TADB. TTD. EV. 585, v. 456a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 366.

77 BOA. TD. 453, v. 197b; TADB. TTD. EV. 585, v. 456a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 366.

• Kumari oğlu Ömer

Kavacık ve Karaçay mezrâ'sındaki vakıf için, I. Murad dahi nişân vermiş olup, Ömer'den sonra oğulları Ali ve Hamza mutasarrıf olmuşlardır. Ali'nin hissesi oğulları Ahmed ve Kulfal'a intikal etmiştir. Mezkurların mahallinde bulunmamaları sebebiyle Mevlana Yusuf Fakih'e sadaka oluan vakıf, Yavuz Sultan Selim zamanında geri dönen Kulfal'a geri verilmiştir. Vakfın toplam hâsılı 385 akçedir[78].

Süleyman Paşa, Yenice-i Taraklı'da altı adet vakıf tesis etmiştir[79]

• Karaca Kadı Vakfı

Süleyman Paşa Aksu Köyü'nü Karaca Kadı'nın oğlu Sinan'a vakfetmiştir. Yıllık geliri 5478 akçe olan köyde 39 nefer vergi nüfusu tesbit edilmiştir.

• Murad Şeyh oğlu Ahmed Şeyh Vakfı

Murad Şeyh'in oğlu Ahmed Şeyh, Yenice-i Taraklı'daki beş müdlük mezrasını vakfiyet üzere tasarruf etmekteydi. Ahmed Şeyh'ten sonra oğlu Yunus'un tasarrufuna geçen yer, sonradan Mevlana İsa'ya sadaka olunmuştur. Mevlana İsa'nın tasarrufunda 10 müdlük yer haline gelen mezra'dan 200 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İshak Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Yenice-i Taraklı'daki üç müdlük mezrayı İshak Şeyh'e vakfetmiştir. İshak Şey'ten sonra oğlu Ali'nin tasarrufuna geçen yerden 200 akçe gelir elde edilmektedir.

• Emir Şeyh Vakfı

Emir Şeyh'in Kil-beleni'nde kadimden tasarruf ettiği mezrasını daha sonra Erdeki Şeyh'in oğlu Halil tasarruf etmiştir. Yıllık geliri 165 akçe olan köyde dört hane bulunmaktaydı.

İbrahim Fakih oğlu Halil Fakih Vakfı

Yenice-i Taraklı'nın Kükürt Köyü'nde bir çiftlik yer, İbrahim Fakih'in oğlu Halil Fakih'e vakfedilmiştir. Vakfı Halil Fakih'den sonra kardeşi Hâce Bey ve evladından İshak'ın oğlu Mustafa birlikte tasarruf etmişlerdir. Köyün geliri 200 akçedir.

• Sindel oğlu Güvenç Vakfı

Sindel'in oğlu Güvenç'in vakfiyet üzere tasarruf ettiği Dündar Beğ Mezrası'na kendisinden sonra oğlu İbrahim'in mutasarrıf olduğu görülmektedir. Mezradan 150 akçe gelir elde edilmekteydi.

2.8. Geyve'deki Vakıfları

Orhan Gazi, Geyve'de ikisi ahi zaviyesi ve biri fakih unvanlı şahsa verilmiş olduğundan mescid vakfı olarak nitelenebilecek üç vakıf kaydında zikredilir. Bu üç vakfın toplam hâsılı 982 akçedir. Süleyman Paşa'nında Geyve'de sekiz adet vakıf kurduğu görülür. Bunların yarısı şeyh unvanına sahip iken, biri fakih, biri de unvansızdır. Geyve'deki vakıfların en büyüğü, Tokatlı Taceddin ve Ahi Adil adına yapılan 5000 akçelik zaviye vakfıdır. Süleyman Paşa tarafından burada kurulan vakıfların toplam hâsılı 9270 akçeyi bulmaktadır. Böylece Orhan Gazi döneminde Geyve'de kurulan toplam 11 vakfın hâsıllarının yekûnü 10.252 akçe olarak hesaplanmıştır[80].

• Ahi Firuz Zaviyesi

Arukat Karyesi'ndekiTonşa oğlu Firuz Çiftliği Ahi Firuz evladından İshak Fakih oğlu Yusuf, Yakub ve Bali tarafından tasarruf edilirken, Duranşah'a müntakil olmuştur. Mezkur mahallinde bulunamadığından Mevlana Muslihiddin'e sadaka olunan vakıf, daha sonra Firuz oğlu İshak Fakih evladından Divane Fakih ve Duranşah Fakih evladından Ahmed Fakih'e verilmiştir. Hâsılı 500 akçe olan vakfa II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanında nişânlar verilmiştir[81].

• Şeyh Hasan oğlu Ali Şeyh Zaviyesi

Ali Şeyh'ten sonra oğlu Yusuf ve İbrahim'in vakf-ı ebna üzere tasarruf ettiği Bedir Mezra'sı için Orhan Bey, Süleyman Paşa, Çelebi Sultan Mehmed ve Fatih Sultan Mehmed nişân vermiştir. Yusuf, İbrahim ve oğlu Hüseyin'den sonra evlatlarından Derviş Kaya ve Timur'a müntakil olan vakfın hâsılı 362 akçedir[82].

78 BOA. TD. 453, v. 197a; TADB. TTD. EV. 585, v. 452b; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 366.
79 TADB. TTD. EV. 585, s. 450a, 454a, 456b; BOA. TD. EV. 453, s. 195a, 197b, 198a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 362-363, 365-367.
80 TADB. TTD. EV. 585, s. 398a, 403b-404a, 405a, 409b, 410a; BOA. TD. EV. 453, s. 140a, 145b, 146b, 148a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 395, 401-403.
81 BOA. TD. 453, v. 146b; TADB. TTD. EV. 585, v. 403a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 405-406.
82 BOA. TD. 453, v. 147a; TADB. TTD. EV. 585, v. 404a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 406.

• Yahşi Fakih evlad-ı Alişar Danişmend Vakfı

Alan-argı, Kıran-tarla, Armud-dibi adlı üç pare yer, Orhan Bey, I. Murad ve Fatih Sultan Mehmed tarafından vakfedilip, Yahşi Fakih oğlu Mehmedşah vakfiyet üzere mutasarrıftır. Son olarak Derviş Hüseyin'in mutasarrıfı bulunduğu vakfın hâsılı 120 akçedir[83].

• Karateke oğlu Ali Vakfı

Süleyman Paşa, Geyve'nin Kurdalanı (Karateke) Köyü'nde yedi çiftlik yeri, Karateke'nin oğlu Ali'ye vakfetmiştir. Köyü Ali'nin ardından oğlu Resul'ün tasarrufuna geçen köyde, Şeyh Resul'ün de bir zaviyesi vardır. Vakfın toplam hâsılı 130 akçedir.

• Tacüddin Tokatî ve Ahi Adil Vakfı

Süleyman Paşa, Geyve'nin Ahur Köyü'nü Ahi Hacı'ya evlatlık olarak vakfetmiştir. Daha sonra vakfa, Mevlana Kadı Tacüddin Tokatî ve Ahi Adil birlikte mutasarrıf olmuşlardır. Biri harab durumdakidört değirmenin bulunduğu köyden 710 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Mehmed Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Geyve'nin Balutözü Köyü'nü Mehmed Şeyh'e vakfetmiştir. Mehmed Şeyh'in oğlu Mestan Şeyh ve Mestan Şeyh'in oğlu Mahmud sırası ile vakfa mutasarrıf olmuşlardır. Köyden 600 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Şeyh Aman oğlu Kayaglı

Süleyman Paşa, Geyve'nin Küçük Çökre Köyü'nü Evhad Şeyh'e vakfetmiştir. Ancak Evhad Şeyh'in soyu münkariz olduğu için vakfı Şeyh Aman'ın oğlu Kayağlu Şeyh ve evlatları tasarruf etmişlerdir. Bir adet değirmen ve ceviz ağaçlarının bulunduğu köyden 110 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Aydın Şeyh Vakfı

Geyve'nin Mutalib Köyü, Aydın Şeyh ve oğullarının vakfıdır. Bağların mukataasından 20 akçe gelir elde edilmekteydi. Gazi Süleyman Paşa, Aydın Şeyh adına Çanıırı'da da bir vakıf tesis etmiş olup, vakfın hâsılı 100 akçeydi. Çankırı'daki bu zaviye adına kayıltı bulunan Abacıpolad Köyü'nden sağlanan hâsıl ise 1730 akçeyi bulmaktaydı[84].

• Polad Şeyh oğlu Ümmid Vakfı

Geyve'nin Saraycık Köyü, kadimden Polad Şeyh'in oğlu Ümmid Şeyh'in vakfıdır. Vakfı Ümmid Şeyh'in oğlu Ali'den sonra Pîr Ömer oğlu tasarruf etmiştir. Köyün geliri kayıtlı değildir.

• Hamza Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Geyve'nin Bagraz Çiftliği'ni Hamza Fakih'e evlatlık olarak vakfetmiştir. Vakfı Hamza'dan sonra oğlu Mahmud Fakih tasarruf etmiştir. Çiftliğin geliri 150 akçeydi.

Şeyh Hasan oğlu Ali Şeyh Vakfı

Geyve'nin Bedir Mezra'sı Şeyh Hasan'ın oğlu Ali'nin evlatlık vakfıdır. Mezradan 362 akçe gelir elde edilmekteydi.

2.9. Akyazı'daki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Akyazı'da kurduğu vakıfların sayısı beştir. Bunlardan ikisi şeyh, biri fakih ve biri danişmend unvanlı kişiler için, biri de köprü meremmetine vakfedilmiştir. Bu vakıflardan en önemlisi "Çalıca Vakfiyesi" olarak ünlenen Şeyh İsmail Zaviyesi'ne dair vakıf kaydıdır. Akyazı'daki beş vakfın toplam hâsılı ise, 2635 akçeyi bulmaktadır. Süleyman Paşa'nın da Akyazı'da Pazarcık Mescidi adıyla bilinen bir ibadethane ile Ahi Hızır ve İlyas adına kurduğu zaviye vakfı oldukça önemlidir. Süleyman Paşa, ikisi fakih ve biri şeyh unvanına sahip üç kişi için daha vakıf kurmuştur. Onun tarafından kurulan altı vakıftan üçünün mescid, ikisinin zaviye ve birinin kadılığa meşrût olduğu söylenebilir. Akyazı'da Orhan Gazi döneminde kurulan 11 vakfın toplam hâsılı ise 13.346 akçe olarak hesaplanmaktadır[85].

• Şeyh İsmail Zaviyesi Vakfı

Şeyh İsmail evladından Derviş İsmail, Minnet, Bali ve Yusuf'un tasarruf ettiği Çalıca Köyü'ne, son tahlilde Niyazi, Bayram, Himmet ve Lütfi mutasarrıf olmuşlardır. Bali bin Hüseyin hissesi ise evladından Pir Ahmed

83 BOA. TD. 453, v. 164b; TADB. TTD. EV. 585, v. 408a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 407.
84 TADB. TTD. EV. 578, v. 82b-83a, 104a.
85 TADB. TTD. EV. 585, s. 238a, 243b, 246a, 248b, 250a; BOA. TD. EV. 453, s. 189b, 191b-193a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 445-449.

Fakih, Latif Fakih ve Ali Fakih'e intikal etmiştir. Köyde ilk sayımda 20 hane ve 5 mücerreden müteşekkil 25 nefer meskûn iken, son sayımda nüfusun 84 hane ve 18 mücerredden oluşan 102 nefere yükseldiği görülmektedir. Köyde ilk sayımda 6 hane köprücü ve 7 hane vâkıfın neslinden nefer bulunmaktadır. Son sayımda vâkıf neslinden olanların sayısı 27'ye yükselmiştir ki üzerlerinde "reşid" ibaresi bulunmaktadır. Köprücülerin ise 15 nefere yükseldiği görülmektedir. Köyün ilk sayımda hâsılı 1216 akçe iken son sayımda 1750 akçeye yükselmiştir[86].Akyazı'nın Hacıoğlu Köyü'ndeki Hasan Çiftliği de Süleyman Paşa tarafından İsmail Şeyh'e vakfedilmiştir. Bu çiftlikten başka, Tuzak Köyü'ndeki Turnaalanı denen yer de İsmail Şeyh vakfına aittir. Çiftlikten 400 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İshak Fakih Vakfı

SarıçayırKöyü, Oruç Bey'in evlatlık vakfı iken, Eyyübe'l-Ensari Hazretleri vakfına ilhak olmuştur. Köydeki bir çiftlik yer, İshak Fakih'e vakfedilmiştir. İshak Fakih evlâdından Ali, Piri, İbrahim, Hasan, Davud, İsa, Yahya ve Mahmud tarafından tasarruf edilen köye son olarak Mevlana Muslihiddin mutasarrıf olmuştur. Vakfın hâsılı 300 akçedir[87].

• Murad Danişmend Vakfı

Murad Danişmend'in Puna mezrâ'sındaki bir çiftlik yeri, iki koz ağacı ve beş elma ağacı vakfolup, Fatih Sultan Mehmed zamanında Mevlana Muslihiddin'e sadaka olunmuştur. Mezra'nın hâsılı 110 akçedir[88].

• Yahya Şeyh Zaviyesi

Hendek Karyesi'ndeki iki pare yer Yahya Şeyh evlâdından Mehmed oğlu Ali ve Şeyh Yusuf ve kardeşi Halil tarafından bi'l-iştirak tasarruf edilirken, Yıldırım Bayezid oğlu Emir Süleyman zamanında Mevlana Muslihihddin ve Ali arasında iki hisseye taksim olunmuştur. Ali'nin hissesi oğlu Sinan'a intikal ettikten sonra, mezkûrlardan alınarak camiinin hitabet cihetine sarf olunmak üzere Mehmed Fakih'e sadaka olunmuştur. Mevlana Ali hissesine ise, Hacı Mehmed veled-i İsa Doğancı mutasarrıf kaydedilmiştir. Hâsılı 250 akçedir[89].

• Dinsizsuyu Köprüsü Vakfı

Puna Karyesi'ndeSavcı Çiftliği demekle ma'ruf yer köprü hizmeti ve meremmeti için Orhan Bey tarafından vakfedilmiştir. İbrahim Fakih ve İlyas tasarruf ederken hizmette kusur etmeleri sebebiyle Hızır Fakih ve Ali Fakih'e sadaka olunmuştur. Altı müdlük çiftliğe Hayreddin, Mehmed, Tahir, Abdülkadir, Abdürrezzak, Mustafa ve Yakub mutasarrıf olup, hâsılı 215 akçeden 225 akçeye yükselmiştir[90].

• Pazarköy Mescidi

Süleyman Paşa, Akyazı'nın Beğlenvid Köyü'nü, Pazarköy Mescidi'ne vakfetmiştir. Akyazı kadısının mescide imamlık yaptığı anlaşılmakta olup, vakıf yerden 207 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Süleyman Kadı Vakfı

Akyazı'nın Bedil Köyü, Süleyman Paşa ve Gazi Hüdâvendigâr nişânlarıyla Süleyman Kadı'ya vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 198 akçeydi.

• İsmail Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Akyazı'nın Kargalı Köyü'ndeki bir çiftlik İsmail Fakih'e vakfedilmiştir. İsmail'in oğlu Ali'nin tasarrufuna geçen çiftlikten 225 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ahmed Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Akyazı'nın Çaruğıkurı Köyü'ndekibeş müdlük yeri, Ahmed Fakih'e vakfetmiştir. Mevlana Kadı Hayrüddin tarafından tasarruf edilen yerden 480 akçesi çeltikten olmak üzere toplam 980 akçe gelir elde edilmekteydi.

2.10. Göynük'teki Vakıfları

Orhan Gazi'nin adına Göynük'teki üç vakıfta rastlanır. Bunlardan ikisi zaviye ve biri mescid vakfı olup, sadece birine ait gelir kaydı bulunan bu vakıfların toplam hâsılı 260 akçe olarak hesaplanmıştır. Bununla beraber, Orhan Gazi döneminde Göynük'te kurulan vakıfların büyük bir bölümünü oğlu Süleyman Paşa'nın kurduğu

86 BOA. TD. 453, v. 191a; TADB. TTD. EV. 585, v. 244a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 447. Çalıca mülknâmesi ile ilgili önemli bir tesbit için bkz. Hakan Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihine ve Osman Gazi'nin Sakarya Fetihlerine Işık Tutan En Eski Vesika: 1301 (H. 700) Tarihli Çalıca Mülknâmesi", *HAİD*, XVIII/215 (Ağustos 2011), s. 44-46; Yılmaz, "Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Tarihi", *Uluslar arası Sakarya Sempozyumu (Tarih-Kültür-Toplum), I*, s. 76, 85.

87 BOA. TD. 453, v. 192a; TADB. TTD. EV. 585, v. 243b; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 447.

88 BOA. TD. 453, v. 192b; TADB. TTD. EV. 585, v. 245a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 447.

89 BOA. TD. 453, v. 193a; TADB. TTD. EV. 585, v. 250a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 447.

90 BOA. TD. 453, v. 192a; TADB. TTD. EV. 585, v. 245b; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 448

görülür. Onun Göynük'te kurduğu vakıfların sayısı 32 olup, toplam hâsılı 28.093 akçeyi bulur. Bunun 12.000 akçesi kendi yaptırdığı cami ve hamama meşrûttur. Vakıfların 21 tanesi zaviye vakfıdır. Adlarına vakıf yapılan zevâtın 15'i şeyh, dördü fakih ve diğerleri seyyid, ahi ve kadı gibi unvanlar taşımaktadır[91]. Bu şekilde Orhan Gazi döneminde Göynük'te kurulan toplam 35 vakfın toplam hâsılının 28.353 akçeyibulduğu söylenebilir.

• Kulağuz Şeyh Zaviyesi

Kulağuz Şeyh'in Harmankaya'da tasarruf ettiği yeri, neslinden Nusret ve Hacı, Hacı'dan sonra oğlu Abdullah mutasarrıf olmuşlardır. Orhan Gazi'den başka oğlu Süleyman Paşa ve torunu Yıldırım Bayezid tarafından da nişânla tecdid edilen vakfın hâsılı hâli kalmıştır[92].

• Ahi Sevindik Zaviyesi

Ahi Sevindik'in Harmankaya'da tasarruf ettiği yerler vakıf olup, neslinden Resul, İdris ve Musa tarafından tasarruf edilmiştir. Mezkûrların evlâdından Kasım veled-i İdris, Ali ve Mustafa veled-i Musa'nın son olarak mutasarrıf olarak kaydolunduğu vakfın hâsılı 260 akçedir[93].

• Yayabaşı İlyas Mescidi Vakfı

Babaîler Mahallesi'inde1335-1336 yılarında tamamlandığı düşünülen mescidin etrafında kurulan mahallede ilk sayımda 23, ikinci sayımda 21 hane ve 7 mücerred, son sayımda ise 17 hane ve 25 mücerred müteşekkil 42 nefer meskûndur. Mescide dair vakıf kayıtları mevcut değildir[94].

• Özbey oğlu Hızır Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'teki Eskihisar'da altı müdlük yeri ve bir değirmeni Özbek'in oğlu Hızır'a vakfetmiştir. Vakfın geliri 270 akçedir.

• İsa Balı Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Bölücekyuva Köyü'nde bir çiftlik yeri, İsa Balı'ya vakfetmiştir. Bir değirmen ve sekiz hanenin bulunduğu mezra'dan 950 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Yakub oğlu Şaban Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Zafranlu Mezrası'nı Yakub'un oğlu Şaban'a vakfetmiştir. Şaban'dan sonra vakfı oğlu Seydi ve kardeşleri Yakub ile Mahmud tasarruf etmişlerdir. Mezra'da altı hane bulunmaktaydı.

• Seyid Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Kavak Köyü'ndeki bir mezra'yı Seyyid'e vakfetmiştir. Seyyid'ten sonra vakfı oğullarından Sindel ve Hamza tasarruf etmişlerdir. Altı hanenin bulunduğu vakıf yerden 120 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Halil Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Çirkinboğaz Köyü'ndekibir çiflik yeri ve bir değirmeni Halil Şeyh'e vakfetmiştir. Vakfın geliri 360 akçeydi.

• Bağdad Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Beğüler Mezrası'nı Bağdad Şeyh'e vakfetmiştir. Bağdad Şeyh'in ardından oğlu Hasan Şeyh'in tasarruf ettiği vakıf yerinhâsılı 160 akçeydi.

• Ömer Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Kavak Köyü'ndekibir mezra'yı Ömer Şeyh'e vakfetmiştir. Ömer Şeyh'in ardından vakfı oğulları Süleyman Şeyh ve Ümmid Şeyh tasarruf etmişlerdir. Vakıf yerinhâsılı 180 akçeydi.

• Kandemiş oğlu İzzeddin Şeyh

Süleyman Paşa, Göynük'ün Falanos Köyü'ndekibir mezra'yı Kandemiş'in oğlu İzzeddin Şeyh'e vakfetmiştir. İzzeddin Şeyh'ten sonra oğlu Mehmed'in tasarruf ettiği mezra'dan 180 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İlyas Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Falanos Köyü'nde bir başka mezrayı da İlyas Şeyh'e vakfetmiştir. İlyas Şeyh'ten sonra vakfın mutasarrıfları oğlu İzzeddin ile kardeşi Yusuf'tur. Mezrada 12 hane bulunmakta olup, vakıf adına 280 akçe gelir elde edilmekteydi. Burada Kandemiş Şeyh ile İlyas Şeyh'in aynı kişi olmaları da muhtemeldir.

91 TADB. TTD. EV. 585, s. 439a-447a, 448b; BOA. TD. EV. 453, s. 203a-211b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 580-587.
92 BOA. TD. 453, v. 211a; TADB. TTD. EV. 585, v. 447a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 577.
93 BOA. TD. 453, v. 211b; TADB. TTD. EV. 585, v. 448a; Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 578.
94 Ö. L. Barkan-E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 507.

• İlyas Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Delüce Kayası Mezrası'nı İlyas Şeyh'e vakfetmiştir. Mezradan 60 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Kara Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Kara Şeyh için kendi adıyla anılan mezra'yı vakfetmiştir. Mezradan 160 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Güvenç Şeyh oğlu İdris Vakfı

Göynük'ün Tonşa ve Sorkun Köyleri'ndeki mezralar Güvenç Şeyh'in oğlu İdris'e vakfedilmiş olup, vakıf yerden 60 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ablistan oğlu Süleyman Fakih

Göynük'tekibir çiftlik yer, Ablistan'ın oğlu Süleyman Fakih'e vakfedilmiştir. Çiftlikteki üç haneden vakıf adına 250 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Çiledar Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Topraköğücek Mezrası'nı Çiledar Şeyh'e vakfetmiştir. Evladından Şaban'ın oğlu Yusuf vakfın mutasarrıfıdır. Dört hanenin yerleşik olduğu vakıf yerden 247 akçe gelir elde edilmekteydi. Çiledar Derviş adına başka yerlerde de vakıf kayıtları vardır.

• Nusret Şeyh Vakfı

Göynük'ün Göllüviranı Köyü'ndekibir mezra' Nusret Şeyh'e vakfedilmiştir. Hüseyin'in oğulları Hasan ve Halil vakfın mutasarrıflarıdır. Vakıf yerde meskûn bulunanüç haneden 161 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Turhan Şeyh Vakfı

Göynük'ün Kozalanı Köyü'ndekibir çiftlik yer, Turhan Şeyh'e vakfedilmiş olup, Turhan Şeyh'in oğlu Dündar vakfın mutasarrıfıdır. Beş hanenin yerleşik olduğu çiftlikten 350 akçe gelir elde edilmektedir.

• Şaduman Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Satı Mezrası'ndaki bir çiftlik yeri Şaduman'a vakfetmiştir. Mezradan 60 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ali Fakih ve Musa Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Satı Mezrası'ndaki bir yeri, Ali Fakih ve Musa Şeyh'e vakfetmiştir. Üç hanenin tesbit edildiği vakıf yerin hâsılı 225 akçeydi.

• Danişmed oğlu Hoca Fakih

Süleyman Paşa, Göynük'ün Esredik Köyü'ndekibir çiftlik yeri, Danişmendoğlu Hoca Fakih'e vakfetmiştir. Hoca Fakih'in kardeşi Nebi'nintasarruf ettiği vakıf çiftlikten 300 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ummid oğlu Yusuf Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Bayındır Köyü'ndekibirvakıf yeri, Ümmid'in oğlu Yusuf'a vakfetmiştir. Yusuf'tan sonra vakfa Şahî Şeyh'in oğlu Halil mutasarrıf olmuştur. Üç hanenin bulunduğu mezradan 110 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Arab Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Demirlükilise Mezrası'nı ve bir değirmeni Arab Şeyh'e vakfetmiştir. Arab Şeyh'in ardından oğlu Mustafa vakfın mutasarrıfı olmuştur. Vakfın toplam hâsılı 310 akçeydi.

• Hacı Şeyh Vakfı (Karabaşlular)

Süleyman Paşa, Göynük'ün Embanüs Köyü'ndekibir çiftlik yeri Karabaşlular'a vakfetmiştir. Vakfı Hacı Şeyh ve ardından oğlu Şaban tasarruf etmişlerdir. Vakıf yerde beş hane tesbit edilmiş olup, çiftlikten 400 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Daz Ömer oğlu Timurtaş Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Embanüs Köyü'ndeki bir diğer üç müdlük yeri, Daz Ömer'in oğlu Timurtaş'a vakfetmiştir. Vakfı Timurtaş'ın oğlu Yusuf tasarruf etmiş olup, vakfın geliri 300 akçeydi.

• Kalburcu oğlu Kulağuz Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Kurucagölcük Mezrası'nı Kalburcu oğlu Kulağuz'a vakfetmiştir. Kulağuz'un vefatının ardından oğlu Nasuh'un mutasarruf olduğu mezradan 180 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Ahi Ali Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Gölözü Mezrası'nı ve bir değirmeni Ahi Ali'ye vakfetmiştir. Evladından Ahi Mahmud'un oğlu Ahi Ahmed'in tasarruf ettiği mezranın geliri 300 akçeydi.

• Ödemiş Camii

Göynük'ün Ödemiş Köyü Camii'ne bir çiftlik yer vakfedilmiş olup,çiftliğin caminin imamı Mehmed Fakih tarafından tasarruf edildiği belirtilmektedir. Dört hanenin meskûn bulunduğu vakıf yerinhâsılı 110 akçeydi.

• Hamza Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'e tabi Eşekgerisi'ndeki Güneyce mezra'sını Hamza Şeyh'e vakfetmiştir. Hamza Şeyh'in neslinden Ali Şeyh'in tasarruf ettiği vakıf yerden 160 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Kızıl Yer Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Falanos Köyü'ndeki Kızıl Yer Mezrası'nı Salih oğlu İsa'ya vakfetmiş olup, vakfın hâsılı mukayyed değilddir.

• Abdal (Abdurrezzak) Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Göynük'ün Tonşa Köyü'ndekibir çiftlik yeri Abdurrezzak lakabıyla ünlü olan Abdal Şeyh'e vakfetmiştir. Vakfa Tevekkül, Hasan Şeyh ve Durak adındaki kişiler mutasarrıftır. Altı hanenin bulunduğu çiftlikten 280 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Şeyh Komari Vakfı

Polad oğlu Yusuf, Göynük'tekibir mezrayı Şeyh Komari'ye evlatlık olarak vakfetmiştir. Üç haneninyerleşik bulunduğu mezradan 200 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Mevlana Ahmed Fakih

Göynük'ün Hacılar Köyü yakınında bulunan mezra', Davud Bey tarafından Mevlana Ahmed Fakih'e vakfedilmiştir. Bu mezra'nın kaydında Süleyman Paşa'nın adı geçmiyor olsa da 166 sayılı Mücmel Defter'de Süleyman Paşa Evkâfı arasında kayıtlı bulunmaktadır.

2.11. Tophisar'daki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Tophisar'daki üç zaviye kaydında ismi geçer. Bunlardan biri Seyyid unvanını taşırken, diğer ikisinin de abdalan zümresinden olduğu tahmin edilebilir. Vakıfların toplam hâsılı 1400 akçe olup, vakıflardan birinin hâsılı mukayyed değildir.

• Asamen Seydi Vakfı

Asamen Seydi için kendi adıyla anılan bir mezra'nın, Orhan Bey ve Gazi Hüdâvendigâr nişânlarıylaAsamen Seydi evlâdından Ali oğlu Ayvati'nin tasarruffuna bırakıldığı, vakfı Sultan II. Murad'ında mukarrer tuttuğu tesbit edilmiştir. Vakıf kaydında, Asamen Seydi'nin keramet sahibi aziz bir zât olduğundan, ziyaretine her gün pek çok insanın geldiği belirtilmektedir. Ayvatî'den sonra oğlu Mehmed'in tasarruf ettiği vakıf yerin hâsılı 400 akçedir[95].

• Güvenç Dede Zaviyesi

Güvenç Dede Zaviyesi için kendi adıyla anılan birmezra'nın Orhan Bey tarafından Güvenç oğlu Kasım tarafından tasarruf edildiği, Kasım elinde Sultan Mehmed Han'ın da nişanının olduğu belirtilmektedir. Kasım'ın Eyüb adında bir kardeşinin olduğu, Kasım'ın fevtinden sonra oğulları Şeyh Nasuh, İlyas ve Hızır'ın vakfiyet üzere zaviyeye mutasarrıf oldukları anlaşılmaktadır. Sultan Selim Han zamanında Mehmed ve Kasım'ın tasarruf ettiği mezra'nın hasılı kaydedilmemiştir[96]. Şeyh Güvenç adına Karasi Sancağı'nda da bir zaviye bina edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu sancakta Şeyh Güvenç Köyü'nün Şeyh Güvenç için vakfedildiği belirtilmektedir. Köyde dokuz nefer vakıf evladının yanısıra 17 nefer de raiyyet kayıtlu olup, zaviye adına 1035 akçe gelir sağlandığı anlaşılmaktadır[97].

95 TADB. TTD. EV. 580, v. 98b; Merve Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livası Vakıflarından Kesitler,* Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2018, s. 84, 232, 398.

96 TADB. TTD. EV. 580, v. 107b; Erünsal, *Hüdavendigâr Livası Vakıflarından Kesitler,* s. 71, 348.

97 TADB. TTD. EV. 568, v. 83a.

• Mestan Şeyh Zaviyesi

Tophisar'a bağlı Domalıca Köyü'nde 1000 akçe hâsılı olan bir yerin Orhan Bey'den Mestan Şeyh oğlu Süleyman'a vakfedildiği, hâsılın zaviyeye sarf edildiği belirtilmiştir. Süleyman Şeyh oğlu Mezid, Sultan Mehmed nişânı ile tasarruf ettikten sonra, Mezid Şeyh oğlu Seferşah vakfa mütevelli olmuştur. Vakıf hissede 16 nefer meskûndur[98].

2.12. Gebze'deki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Gebze'de bina ettirdiği camiden başka, muhtemelen üçü mescid ve biri zaviye olmak üzere dört vakıf kaydında ismine rastlanır. Bu vakıflardan üçünün unvanı fakih, birinin ise şeyhtir. Vakıfların toplam hâsılı ise 3645 akçedir.

• Hacı Fakih Vakfı

Orhan Bey, Ağcaalan mezrâ'sını Hacı Fakih'e vakfetmiştir. Hacı Fakih'in nesli münkati olup, Mevlana Şüca'ya, ondan sonra ise, Mevlana Resul'e sadaka olunmuştur. 760 akçe hâsılı ile mukayyed vakfı son olarak Muslihiddin oğulları Hamza ve Ahmed tasarruf etmiştir[99].

• Şehirli oğlu Şems Şeyh Zaviyesi

Orhan Bey, Şemsköy'ü Şehirlü'ye ve evlâdından Şems ve Hacı İlyas'a vakfetmiş olup, Hacı İlyas oğulları Mustafa ve Mehmed ile Şems'in oğulları Halil ve İlyas müştereken vakfı tasarruf etmişlerdir. Mustafa fevtiyle yerine oğulları Murad ve İdris, Mehmed'in fevtiyle de yerine oğulları Yusuf ve İbrahim; İbrahim'in fevtiyle oğlu Halil, Halil'in fevtiyleoğlu Murad ve Nuh, Nuh'un fevtiyleoğlu Mehmed'e sadaka olunan vakfı, İlyas'ın fevtiyle oğulları Mustafa, Abdullah ve Yakub bi'l-iştirak tasarruf etmişlerdir. Hacı İlyas Bey'in oğlu İvaz'ın fevtiyle oğlu Musa, Şems'in oğlu Hızır'ın fevtiylede oğlu Yusuf vakfın mutasarrıfları arasında kaydedilmiştir. Köyde meskûn olan 26 neferden dokuzu "vakf-ı evlad" olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 1800 akçedir[100] .

• Kasım Fakih, Ahmed Fakih ve Rüstem Fakih Vakfı

Donuzlu mezrâ'sında "dere tarlaları"demekle ma'ruf bir çiftlik yer ve"köy tarlaları" denen bir çiftlik diğer yer cihet-i imamet için Orhan Bey'den vakıf olup, Kasım Fakih ve kardeşleri Ahmed Fakih ile Rüstem Fakih vakfın mutasarrıfları olarak kaydedilmişlerdir. Vakfın hâsılı ise 300 akçedir[101].

• Hamid Fakih Vakfı

Akpınar mezrâ'sının Orhan Bey'den Hamid Fakih'e vakfolunduğu anlaşılmaktadır. Hamid Fakih'tensonra oğlu Ali ve Mevlana Hayreddin tasarruf etmişlerdir. Mezkûrların neslinin münkati olmasından dolayıönce Ahmed'e verilen yer, son tahlilde Üsküdar'daki Mehmed Paşa Medresesi'nin müderrisine vakfedilmiştir. Vakfın hâsılı 785 akçedir[102].

2.13. İznik Vakıfları

Orhan Gazi'nin İznik'teki külliyesi ile şehrin fetih alameti olarak kiliseden tahvil ettiği Aya-Sofya Camii vakıflarına yukarıda değinilmişti. Orhan Gazi'nin adı, bunlardan başka İznik'teki dört vakıf kaydında daha rastlanır. Bunlardan en önemlisi Karaca Ahmed Zaviyesi olup, hâsılı mukayyed değildir. İznik'teki bu vakıfların toplam hâsılı 2729 akçe olarak hesaplanabilir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın da dokuz adet küçük vakıf için de biti verdiği görülmektedir. Onun tarafından İznik'te kurulan dokuz vakfın beşi evlatlık, üçü zaviye ve biri imamete meşruttur.[103] Bu şekilde Orhan Gazi döneminde İznik'te kurduğu küçük ölçekli toplam 13 vakfın toplam hâsılının yaklaşık 10.000 akçeyi bulduğu söylenebilir.

• Sölöz Köyü Mescidi

Fetret Devri'nin en ünlü simalarının başında yer alan Timurtaş Paşazâde Bayezid Paşa'nın kızlarının ünlü vakıf köyü olan Sölöz'deki bir çiftlik yerin, Orhan Bey'den Sölöz Mescidi'nin imamına vakfedildiği belirtilmektedir. Bayezid Paşa kızı Hadice Hatun, kendi vakıf köyündeki bu çiftliği de bir süre tasarruf etmişse de söz konusu yer, İmam Bekir Fakih'e tahsis olunmuştur.[104] Hâsıl kaydı yoktur.

98 TADB. TTD. EV. 580, v. 209a-b; Erünsal, *Hüdavendigâr Livası Vakıflarından Kesitler*, s. 78, 239, 399.
99 TADB. TTD. EV. 579, v. 48a.
100 TADB. TTD. EV. 579, v. 48b-49a.
101 TADB. TTD. EV. 579, v. 53a.
102 TADB. TTD. EV. 579, v. 53a.
103 TADB. TTD. EV. 579, v. 9b-12a, 15a-b, 79a, 91b.
104 TADB. TTD. EV. 579, v. 91b.

• Ahi Ardıcık Zaviyesi

Sölöz Köyü'ndeki bir çiftlik bir diğer yerin de Orhan Gazi tarafından Ahi Ardıcık'a vakfedildiği ve Ahi'nin kızı Masume'den sonrakızları Hadice Hatun ve Hadice'nin kızı Hundi Hatun'a müntakil olduğuanlaşılmaktadır. Meşihatin hatun kişilerde de olabildiğine dair nadir örneklerden biri olması bakımından olduköa önemli olan bu zaviye kaydına göre, çiftliğin hâsılı 150 akçedir[105].

2.14. Adapazarı'ndaki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Adapazarı'nda bina ettirdiği mescidine dair vakfettiği köy kaydından başka, Adapazarı'na bağlı Kaymaklu ve Bursa köylerinde de bazı mescitlere vakıflar tahsis ettiği görülmektedir. Bu iki vakıftan birinin hâsılı ile ilgili bilgi bulunmadığından, bu vakıfların toplam hâsılının 350 akçe olduğu söylenebilir.

• Kaymaklu Köyü Mescidi

Orhan Bey, Kaymaklu Köyü'ndeki mescidde görev yapan imamlara bir çiftlik yer vakfetmiştir. Musa Fakih tarafından tasarruf edilirken timara verilen yer, sonradan mukarrer tutulup Musa Fakih'in oğlunun ehl-i ilm olmaması sebebiyle Mevlana Abdullah'a sadaka olunmuştur. Mahmud oğlu Mustafa ve Hacı Mahmud Fakih son mutasarrıflar olarak kaydedilmişlerdir. Çiftliğin hâsılı:350 akçedir[106].

• Köpek Mescidi

Bursa Köyü'ndeki Emir Ali Çiftliği Orhan Bey'den Köpek Mescidi'ne vakfedilmiştir. Yahşi Fakih bin Zekeriya imam olup, fevtinden sonra neslinden Mahmud'un mutasarrıf olduğu yerin hâsılına dair herhangi bir bilgi yoktur[107].

2.15. Kandıra'daki Vakıfları

Orhan Gazi'nin Kandıra'da bina ettirdiği camiye dair vakıf kayıtları yukarıda incelenmişti. Sultan'ın bundan başka Kandıra'da biri evlatlık, ikisi zaviye ve biri de mescid olmak üzere dört vakfa daha imza attığı görülmektedir. bu vakıfların toplam hâsılının yaklaşık 1300 akçeyi bulduğu söylenebilir.

• Aşık Vakfı

Orhan Gazi, Aşıkadlı biri için kendi adıyla anılan mezrâ'yı vakfetmiştir. Aşık evlâdından fahrü's-süleha Mevlana Halil Fakih ve daha sonra evlâdından Gaib ve Ayşe'ye intikal eden vakıf yerin hâsılı 200 akçedir[108].

• İbrahim Şeyh Zaviyesi

Pelidpınarı mezrâ'sının İbrahim Şeyh oğulları Hasan ve Hüseyin için evvelden beri "vakf-ı evlad"olmasından dolayı, Orhan Gazi'nin "*ben dahi mukarrer kıldım*"şeklinde hükm-i şerif verdiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu vakıf, Osman Gazi dönemine dahi indirilebilir. Şeyh'in neslinden Özdü, Yusuf, Salih ve Sadık'tan sonra Salih oğlu Hamid, Sadık oğlu Ferhad, Yusuf oğlu Mehmed tasarruf ederlerken Mehmed ve oğlu Yusuf fevt olmuş ve yerini oğlu Mehmed almıştır. Hamid oğlu Mehmed'in fevtinden oğlu İbrahim ve Hamid oğlu Ahmed'in fevtinden de oğulları Piri ve Musa'ya müntakil olan yer, Yusuf oğlu Mehmed'in fevtiyle kızı Ayşe ve Piri karındaşı Musa'yageçmiştir. Vakıf yerde meskûn dördü hariçten gelen 14 neferden zaviye adına hâsıl olan miktar 750 akçedir[109].

• Kayalu Mescidi Vakfı

Hoca Mehmed'in Zekeriya Danişmendoğlu Çiftliği bir çiftlik yer olup, Orhan Bey'den Kayalu Mescidi'ne imametlik için vakfedilmiştir. Hasan Fakih oğlu İbrahim'den sonra oğlu Mehmed Fakih'e sadaka olunan yeri, son tahlilde Durmuş Fakih tasarruf etmiştir[110].

• Şeyh Adil Zaviyesi

Orhan Bey, Kandıra'daki Akçakilise mezrâ'sını Şeyh Adil'e ve evlâdına vakfetmiştir. Şeyh Adil evlâdından Hamid ve Hamid oğulları Abdi ve Mehmed'in tasarruf ettiği yerin hâsılı 300 akçedir[111].

105 TADB. TTD. EV. 579, v. 91b.
106 TADB. TTD. EV. 579, v. 96b.
107 TADB. TTD. EV. 579, v. 98b.
108 TADB. TTD. EV. 579, v. 125b.
109 TADB. TTD. EV. 579, v. 126a.
110 TADB. TTD. EV. 579, v. 126a-b.
111 TADB. TTD. EV. 579, v. 142b.

2.16. İzmit (İznikmid) Gazi Türkistanî Baba Zaviyesi

Orhan Gazi'nin adına bu vakıf kaydında rastlanmamakta ise de adına zaviye kurulan zâtın, Orhan Gazi döneminde yaşadığı ve İzmit'in fethinde önemli hizmetlerde bulunduğu tahmin edilebilir. Piri Dede oğlu Ahsen Fakih, padişah berâtıyla zaviyedar olarak kaydedilmiştir. Baba Türkistânî nâm azizin şeyhinin sâkin olması için bir ev binâ edildiği ve bir evin de misafirhâne için vakfedildiği anlaşılmaktadır. Zaviyeye dair hâsıl bilgisi yoktur[112].

2.17. Karasi Sancağı'ndaki Vakıfları

• Cemaleddin ibn-i Selçuk Zaviyesi Vakfı

Karasi Sancağı'na bağlı Fart tevâbi'inde şeyh tarafından tasarruf edilen çiftliği, Orhan Bey'in vakfettiği ve hâsılı mukayyed olmayan çiftliğin zaviyeye sarfolunduğu kaydedilmiştir. Burada adı geçen Selçuk ile Sivrihisar'daki vakıfları ile tanınan Umur Bey oğlu Selçuk'un aynı kişi olmaları muhtemeldir[113].

• Barak Dede (Baba) Zaviyesi Vakfı

Orhan Gazi'nin adına vakıf kurduğu en önemli kişilerden biri, "Moğollar'ın Müslümanlığı" hususunda derin izleri bulunan Saru Saltuk müridlerinden ünlü Barak Dede'dir. Aşağıda ayrıca ele alınacağından burada ismen zikredilmekle yetinilecektir.

• Şeyh Güvenç Zaviyesi

Şeyh Güvenç Zaviyesi ile ilgili bilgi Tophisar'daki vakfı dolayısıyla yukarıda verilmiştir.

2.18. İnönü ve Günyüzü'ndeki Vakıfları

• Mehmed Şeyh Zaviyesi

Orhan Bey'in İnönü'ye bağlı Eğrigöz Köyü'ndeki bir çiftlik yeri, Mehmed Şeyh için vakfettiği, Mehmed Şeyh'ten sonra İsa Şeyh oğulları Emir, Osman ve Şahkulu'nun tasarrufunda olan zaviyenin hâsılı 300 akçedir[114].

• Kara Mustafa Zaviyesi

Süleyman Paşa, Sultanönü Sancağı'ndaki Günyüzü'ne bağlı Karapınar'daki Kara Mustafa Zaviyesi için de 200 akçe hâsılı olan bir yer vakfetmiştir[115].

2.19. Beypazarı'ndaki Vakıflar

Beypazarı'ndaki vakıfların tamamı Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından yapılmıştır. Süleyman Paşa'nın Beypazarı'nda kurduğu vakıfların sayısı 24'ü bulmakta olup, vakıfların toplam hâsılı 10.475 akçedir[116].

• Mevlana Alaüddin Vakıfları

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Hisaryakası Köyü'nü Mevlana Alaüddin'e vakfetmiştir. Mevlana Alaüddin'in evladından Zeynüddin, Ahmed, Kasım ve Sefer Şah'ın tasarruf ettiği vakıf yerin hâsılı mukayyed değildir.

• Yahşi Şeyh

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Pelidcük Köyü'ndekibir çiftlik yeri Yahşi Şeyh'e vakfetmiştir. Süleyman Paşa, buradaki bir çayırı da Ebu Bekir Şeyh'e vakfetmiştir. Çiftlikten 180 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Seyid Ali oğlu Halil Şeyh ve İbrahim Şeyh

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Yiregiren Mezrası'nı Seyid Ali'nin oğulları Halil Şeyh ve İbrahim Şeyh'e vakfetmiştir. Vakıf yerden 400 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Mustafa Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Mikail Köyü'nde bulunan dört müdlük yeri, Mustafa Şeyh'e vakfetmiştir. Mustafa Şeyh'in oğlu Tamar'ın tasarruf ettiği mezradan 150 akçe gelir elde edilmekteydi.

112 TADB. TTD. EV. 579, v. 13a.
113 TADB. TTD. EV. 568, v. 108a.
114 TADB. TTD. EV. 541, v. 44a.
115 TADB. TTD. EV. 541, v. 66b.
116 TADB. TTD. EV. 585, s. 373b, 374a, 375a, 376b, 377a, 378a, 379a, 383b; BOA. TD. EV. 453, s. 113a-118b, 123a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 694, 696-697, 699-703.

• Uluğ Bey Şeyh oğlu Vakfı

Beypazarı'nın Kozca Köyü'ndekibir mezra' Uluğ Bey Şeyh'in oğluna vakfedilmiştir. Mezradan 475 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Duman Dede ve Şeyh Ali Göli Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Sakız Köyü'ndeki bir mezra'yı Duman Dede ve Şeyh Ali Gölî Bey'e vakfetmiştir. İki hanenin bulunduğu mezra'dan 561 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İbrahim Şeyh Vakfı

Beypazarı'nın Şıhlı Köyü'ndeki bir mezra' İbrahim Şeyh'e vakfedilmiş olup, vakfı Hamza Şeyh'in oğlu Yusuf tasarruf etmekteydi.

• İsmail Şeyh oğlu Mezid

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Üzümyakası Mezrası'nı Mezid'e vakfetmiş olup, Mezid oğlu Hasan'ın tasarruf ettiği vakıf yerden 200 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Seyyid Şeyh oğlu Üveys

Beypazarı'nın Fahreddinoğulları Mezrası'ndaki Perçem adlı yerler, Tabduk Emre'nin Zaviyesi'nde hizmet eden Üveys Şeyh'e vakfedilmiştir. Üveys Şeyh'in evladından Abdullah, İbadullah, Lütfullah ve İdris'in mutasarrıf olduğu vakfın geliri 400 akçeydi.

• Umurca Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Mikail adlı köyündeki bir başka vakıf yeri UmurcaŞeyh'e vakfetmiştir. Umurca Şeyh'in oğlu Hacı Şeyh'in tasarruf ettiği mezra'dan 400 akçe gelir sağlanmaktaydı.

• Yakub Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Beydili Köyü'ndekibir mezra'yı Yakub Şeyh'e vakfetmiştir. Yakub Şeyh'in oğlu Yusuf'un tasarruf ettiği mezra'nın hâsılı 500 akçeydi.

• Bekir Şeyh ve İlbey Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Cive Köyü'ndekibir mezra'yı Bekir ve İlbey şeyhlere vakfetmiştir. Mezkûr şeyhlerin nesli münkati' olduğundan, Mustafa Şeyh, Mehmedî, Ali, İsmail, Ahmed ve Saruhan adındaki kişiler tarafından tasarruf edilen vakıf yerin hâsılı 450 akçeydi.

• Eynecik oğlu İshak Şeyh Vakfı

Beypazarı'nın Kızılcaviran Köyü'ndeki bir mezra' Eynecikoğlu İshak Şeyh'e vakfedilmiş olup, vakıf yerden 220 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Sevinç Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'ndaki Nallu Kara Hisar'ında yer alan bir mezra'yı Sevinç Şeyh'e vakfetmiştir. Sevinç Şeyh'in oğulları Mezid Şeyh ve Pîrî'nın tasarruf ettikleri vakıf yerden 157 akçe gelir elde edilmekteydi.

• Yusuf oğlanları Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'ndaki bir mezra'yı Yusuf'un oğlanlarına vakfetmiştir. Koşan Şeyh'in oğlu Said Şeyh ve Veli Şeyh'in oğlu Şeyh Paşa'nın tasarruf ettikleri vakıf yerden 400 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İsmail Danişmend Vakfı

Beypazarı'nın İğdebükü Köyü'ndeki Bolu Çiftliği İsmail Danişmend'e vakfedilmiş olup,çiftlikte bulunan 14 neferin ektikleri iki müd çeltik tohumundan 1600 akçe gelir elde ettikleri anlaşılmaktadır.

• Lütfullah Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'na tabi Kuyumcu Köyü'ndekibir mezra'yı Lütfullah'a vakfetmiştir. Lütfullah Şeyh'in neslinin münkati' olmasından sonra vakfı, Tabduk Emre evladından Hacı Abdullah'ın tasarruf ettiği belirtilmektedir. Vakıf yerden sağlanan hâsıl 350 akçeydi.Beypazarı'nın Hisaryakası Köyü'ndekibirdiğer mezra' da Şeyh Lütfullah'ın vefatından sonra kardeşinin oğlu Süleyman'ın tasarrufuna geçmiştir. Mezradan 650 akçe gelir elde edilmekteydi.

• İdris Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Karahoran Köyü'ndeki üç müdlük yeri, İdris Fakih'e vakfetmiştir. İdris Fakih'in evladı münkati' olduğu için tımara emrolunan yerin hâsılı 150 akçedir.

• Ahi Hacı Vakfı

Beypazarı'nın Ova Mezra'sı Ahi Hacı'ya vakfedilmiş olup, Ahi Hacı'nın neslinden Yakub'un tasarruf ettiği vakıf yerin hâsılı 385 akçeden ibaretti.

• Ahmed Fakih Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'nın Eymür Köyü'ndeki yarım çiftlik yeri Ahmed Fakih'e vakfetmiştir. Ahmed Fakih'in oğlu Mehmed'in tasarruf ettiği vakıf yerin hâsılı 255 akçeydi.

• Yahşi Fakih Vakfı

Beypazarı'nın Eymür Köyü'ndeki birçiftlik yer, Yahşi Fakih'e vakfedilmiş olup, Yahşi Fakih'in neslinden Yusuf'un tasarruf ettiği yerin hâsılı 200 akçeydi.

• Bükmüş Vakfı

Süleyman Paşa, Beypazarı'na tâbi Nallukarahisarı'ndakibir mezra'yı Bükmüş'e vakfetmiş olup, vakıf yerin hâsılı 120 akçeydi.

2.20. Akhisar'daki Vakıflar

Süleyman Paşa, Akhisar'da 11 adet vakfın altına mührünü vurmuştur. Bu vakıflardan altısı zaviye, diğerleri köprü, evlatlık, kadılık ve imamete meşruttur. İznik'teki Cami'de görevli huffâzın ciheti için de vakıf kurulmuş olduğuna burada değinilmelidir. Vakıfların toplam hâsılı 12.287 akçe olup, adlarına vakıf kurulanlar arasında Gökbaşlu Abdal'ın yanısıra hacı, seydi, ahi, şeyh ve fakih unvanını taşıyanların bulunması dikkat çekicidir[117]. Buradaki vakıflardan İznik Camii, Gökbaşlı Abdal Zaviyesi, Karaca Ahmed Seydi Zaviyesi ve Cemalüddin oğlu Hacı Ahmed Vakfı önemlerinden dolayı ilgili yerlerde ele alındığından burada diğer vakıflar tanıtılacaktır.

• Sakarya Suyu Vakfı

Süleyman Paşa Akhisar'ın Çökre ve Mide Köyleri'nin gelirlerini, Sakarya Köprüsü'nün meremmetine vakfetmiştir. Çökre Köyü'nde meskûn bulunan 16 neferden 1315 akçe gelir elde edilirken, Mide Köyü'ndeki vakıf yerden 750 akçe gelir sağlanmaktaydı.

• Ahi Çoban Zaviyesi

Süleyman Paşa, Akhisar'ın Kirasiye Mezrası'nı Ahi Çoban Zaviyesi'ne vakfetmiştir. Zaviye harab olduğundan ihya edilip kervansaray yapması için Akyazı Subaşı'sı Ali Bey'e verilen vakıf yerden 730 akçeye yakın gelir elde edilmekteydi.

• Taslakçı Mustafa Vakfı

Süleyman Paşa, Akhisar'ın 330 akçe gelire sahip Taslakçı Mezrası'nı Taslakçı Mustafa'ya vakfetmiştir.

• Ahmed Şeyh Vakfı

Süleyman Paşa, Amed Şeyh için kendi adıyla anılan bir mezra'yı vakfetmiştir. Ahmed Şeyh'in oğullarından Hamza, Hacı Yakub ve Şeyh İvaz'ın tasarruf ettikleri mezranın hâsılı 370 akçeydi.

• Dede Bey Vakfı

Süleyman Paşa, Dede Bey için kendi adıyla anılan bir mezra'yı vakfetmiştir. Dede Bey evladından Said Fakih'in oğlu Yusuf'un tasarruf ettiği mezra'nın hâsılı 400 akçeydi.

• Dede Kadı Vakfı

Akhisar'ın Abdalviranı Mezrası' da Dede Kadı için vakfedilmiştir. Dede Kadı'nın oğlu Mevlana Muhiyiddin'in tasarruf ettiği mezra'nın hâsılı 250 akçeydi.

• Yahya Fakih Vakfı

Akhisar'ın Yunak (Bacıköy) Köyü'ndeki Okçu Osman Çiftliği Yahya Fakih'e vakfedilmiştir. Yahya Fakih'in neslinden Devlethan ve Hamza'nın tasarruf ettikleri vakıf yerin hâsılı 250 akçeydi.

2.21. Rumeli'deki Vakıfları

Orhan Gazi döneminde Rumeli'nde kurulan üç vakfın da Süleyman Paşa ve Hacı İzzeddin nişanlarıyla kurulduğu görülmekte olup, bu vakıfların toplam hâsılı yaklaşık 5000 akçedir.

117 TADB. TTD. EV. 585, s. 325a, 326b, 328a, 334a, 337b, 338a, 339a, 340b-341a, 349a; BOA. TD. 117/1, s. 51, 55-58, 62; BOA. TD. EV. 453, s. 167-169, 175-179; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 483-484, 487, 490-496.

• **İshak Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa zamanında Gelibolu Sancağı içinde kalan yerlerde üç adet vakıf dikkati çeker. Bunlardan ikisini Lala Şahin Paşa'nın babası olması kuvvetle muhtemel olan Hacı İzzedin Bey vakfetmiştir. Hacı İzzeddin, İlyas Çiftliği'ni İshak Fakih için vakfetmiş, İshak Fakih'in vefatından sonra mezkûr çiftlik kızkardeşinn oğlu Muhsin'e, Muhsin'in vefatıyla da Hacı Mürsel'e verilmiştir. On müdlük yerin hâsılı 400 akçedir[118].

• **Ahi Musa (Kavak Ahisi) Vakfı:** Süleyman Paşa zamanında Hacı İzzeddin tarafındanKavak Ahisi'ne Kavakdağı bağı yanında olan çiftlik vakfedilmiş olup, Kavak Ahisi'nin vefatıyla Ahi Kulfal'a, Kulfal'ın vefatıyla oğulları Şaban ve Ali'ye verilen yer için Balaban Bey'in dahi mektubunun görüldüğü belirtilir. Kulfal Ahi'nin oğlu oğlunun vakfiyet üzere tasarruf ettiğinin belirtildiği 20 müdlük vakıf yerden başka, iki dükkan yerinden hâsıl olan 150 akçe ve 27.000 akçenin murabahasından sağlanan 2955 akçe, vakıf nakaratı arasında zikredilebilir. Vakfın masraf kalemleri de defterde ayrıca verilmiştir. Buna göre; zaviye harcına yılda 1855, mütevelli ve nazıra 365'er, musluğa 245 ve aşçıya 145 akçe cihet tayin edilmiştir[119].

• **Hacı İlyas Vakfı:** Süleyman Paşa tarafından Hacı İlyas için vakfedilen aynı adlı köy, Hacı İlyas'tan oğlu Yunus'a, Yunus'tan da kızkardeşi Aişe'ye geçmiş, Aişe'nin vefatından sonra ise Mevlana Carullah'a verilmiştir. Mevlana Carullah'tan alınan köy, son tahlilde İstanbul'daki Ebû Eyyûb Ensarî Zaviyesi evkafına ilhak olunmuştur. Sekiz neferin meskûn bulunduğu köyden sağlanan hâsıl 1488 akçeydi[120].

2.22. Bolu'daki Vakıfları

Orhan Gazi döneminde Bolu merkezinde bulunan Umuroğlu Medresesi müderrisine Kayır Köyü'nün vakfedildiği anlaşılır. Medresenin bu vakfının Süleyman Paşa, Gazi (Murad) Hüdâvendigâr ve Sultan Bayezid Han nişânlarıyla vakfolduğu anlaşılmaktadır. Mevlana Muhiyiddin Müderris'in tasarruf ettiği köyün hâsılı 6329 akçedir[121].

Orhan Gazi Sarah Köyü'nde 258 akçe hâsılı olan bir vakıf yeri Şeyh Pirî Kurbi oğlu için vakfetmiş, söz konusu vakıf yeri daha sonra şeyhin oğlu İsmail tasarruf etmiştir[122]. Orhan Gazi'nin Bolu nefsinde bir de çeşme vakfı yaptırdığı anlaşılmaktadır. Akpınar adıyla ma'ruf olan çeşme için bezzazhâne civarındaki altı adet dükkânın icâresi vakfedilmiş olup, vakıf dükkânlardan hâsıl olan miktar 280 akçedir[123].

2.23. Gerede'deki Vakıfları

Orhan Gazi döneminde Gerede'de kurulan vakıfların sayısı 13'ü bulur. Bu vakıflardan dokuzu Süleyman Paşa tarafından yapılmış olup, söz konusu vakıfların toplam hâsılı 3035 akçedir[124].

• **Hasan Şeyh oğlu Hoca Şeyh Vakfı:** Tacüddin Divanı'ndaki dört müdlük yer Orhan Bey tarafından vakfedilmiş olup, 72 akçe hâsılı ile mukayyeddir[125].

İbrahim Fakih oğlu Fazullah Vakfı: Emirce Köyü'ndeki sekiz müdlük yer, Orhan Bey ve Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, 253 akçe hâsılı olan yer imamet cihetine meşruttur[126].

• **Hacı Mustafa oğlu Hüseyin Fakih Vakfı:** Öyükdivanın'daki sekiz müdlük yer Orhan Bey tarafından vakfedilmiştir. Seyyid Mahmud, Mustafa, Abdülkerim, Enbiya ve Abdülgaffar'ın tasarruf ettikleri vakıf yerin hâsılı 220 akçedir[127].

• **Turali Şeyh oğlu Şeyh Eyne Bey Vakfı:** Tacüddin Divanı'ndaki altı müdlük yer, Orhan Bey tarafından vakfedildikten sonra Eynebey'in oğlu Hoşpaşa Şeyh tarafından tasarruf edilmiştir. Vakfın hâsılı 94 akçeden ibarettir[128].

• **Ümid Şeyh Vakfı:** Süleyman Paşa, Suviran Köyü'ndeki 10 müdlük yeri Ümid Şeyh için vakfetmiş olup, şeyhin fevtiyle vakfın Ali Fakih, Muhammed, Murad, Ali Fakih (diğer), Eyne Fakih, Latif Fakih, İshak, Abdurrahman, Bolu, Günşir, Fakih, Mestan Fakih ve Ümid Fakih tarafından tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın hâsılı 283 akçedir[129].

• **Süleyman Danişmend oğlu Hacı Mahmud Vakfı:** Suviran Köyü'ndeki sekiz müdlük yer, Hacı Mahmud'dan sonra Murad Fakih tarafından tasarruf edilmiş olup, vakıof yerin hâsılı 268 akçedir[130].

118 BOA. TD. 12, s. 177.
119 BOA. TD. 12, s. 194.
120 BOA. TD. 12, v. 249.
121 TADB. TTD. EV. 547, v. 12b-15a.
122 TADB. TTD. EV. 547, v. 26a.
123 TADB. TTD. EV. 547, v. 33a.
124 TADB. TTD. EV. 547, v. 58a, 64a, 65b, 66a-67a, 68a, 73a.
125 TADB. TTD. EV. 547, v. 63a.
126 TADB. TTD. EV. 547, v. 68a.
127 TADB. TTD. EV. 547, v. 72a.
128 TADB. TTD. EV. 547, v. 74a.
129 TADB. TTD. EV. 547, v. 58a.
130 TADB. TTD. EV. 547, v. 63a.

• **Muhsin Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa, Muhsin Fakih için Öyük Divanında 259 akçe hâsılıyla mukayyed olan bir yeri vakfetmiştir. Vakıf yerin mutasarrıfları olarak son tahlilde Süleyman Fakih, Seyfi, Muharrem, Şeyh, Hüseyin, Kanber, Mustafa, Davud, Süleyman, Selim ve Yunus Fakih kaydedilmişlerdir[131].

• **Ali Fakih Bey Vakfı:** Öyük Divanın'daki altı müdlük yer Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 277 akçedir[132].

• **Ali Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa Çebni Divanı'ndaki altı müdlük yerden hâsıl olan 169 akçeyi vakfetmiştir[133].

• **Şir Danişmend Vakfı:** Süleyman Paşa Gerede'deki Şirdanişmend Yeri'nden hâsıl olan 288 akçeyi Şir Danişmend Zaviyesi için vakfetmiştir[134].

• **İmam Bekir Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa, Öyükdivanı'ndaki sekiz müdlük yeri, Bekir Fakih için vakfetmiş, vakı son olarak Nesimî, Zeynelî, Şükrî, Fikri, Abdullah, Şaban, Ahmed Fakih, Hasan Fakih, Abdullah, İbrahim, Halil, Abdurrahman, Avnullah ve Halil tasarruf etmişlerdir. Vakıf yerden sağlanan hâsıl 599 akçedir[135].

• **İmam Hacı Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa'nın 2216 akçe hâsılıyla mukayyed beş müdlük yeri Hacı Fakih için vakfettiği, vakıf yerin son olarak evladdan Hasan Fakih, Turnişah Fakih ve Müstecab Fakih tarafından tasarruf edildiği anlaşılmaktadır[136].

• **Ali Fakih Vakfı:** Süleyman Paşa, Kayıdivanı'ndaki bir çiftliği Ali Fakih için vakfetmiştir. Köprünün mesâlihine vakfedilen vakıf çiftliğin hâsılı 330 akçedir[137].

2.24. Mengen'deki Vakıfları

Orhan Gazi döneminde Mengen'de kurulan vakıfla**rın sayısı ise 1**5 olup, vakıfların toplam hâsılı, 3250 akçedir[138].

• **Süleyman oğlu Ahmed Fakih Vakfı:** G**öbeci** Divanı**'**ndakion müdlük yer, Orhan Bey vesonra Yıldırım Bayezid Hüdavendigar zamanında Ahmed Fakih ve kardeşi Mahmud Fakih tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 277 akçedir[139].

• **Delüce Şeyh Oğlu Hoca Fakih Vakfı:** Orhan Bey, Göbeci Divanı'ndaki sekiz müdlük yeri imamet ciheti için vakfetmiş olup, vakıf yerden sağlanan hâsıl 86 akçedir[140].

• **İmam Nazır Fakih Vakfı:**Talibi Divanı'ndaki sekiz müdlük yer, Orhan Bey ve oğlu Murad Hüdâvendigâr zamanında vakfedilmiş olup, vakıf yerden sağlanan hâsıl 578 akçedir[141].

• **İsa Fakih Vakfı:**Küpçü Divanı'ndaki beş müdlük yer, Orhan Bey ve Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiştir. Hasan Fakih ve Şemsüddin Halife'nin tasarrufuna geçen yerin toplam hâsılı 193 akçedir[142].

• **Mevlana Bekir Fakih Vakfı:** Orhan Bey ve torunu Bayezid Hüdâvendigâr'ın vakfettiği Gönen Çiftliği, Bekir Fakih'ten sonar evladından Muhammed, Hacı Reis ve Pınar Hatun tarafından tasarruf edilmiş olup, çiftliğin hâsılı 999 akçedir[143].

• **Ma'ruf Danişmend oğlu Dündar Fakih Vakfı:** Kesire Divanı'ndaki bir çiftlik yer, Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yeerin hâsılı 171 akçedir[144].

• **Hüseyin oğlu Zekeriyya Fakih Vakfı:** Talibi Divanı'ndaki beş müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 236 akçedir[145].

• **Sofu oğlu Turali Vakfı:** Talibi Divanı'ndaki altı müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, vakfın hâsılı 100 akçeden ibarettir[146].

131 TADB. TTD. EV. 547, v. 64a-b.
132 TADB. TTD. EV. 547, v. 65b.
133 TADB. TTD. EV. 547, v. 66a.
134 TADB. TTD. EV. 547, v. 66b.
135 TADB. TTD. EV. 547, v. 67a.
136 TADB. TTD. EV. 547, v. 67b.
137 TADB. TTD. EV. 547, v. 73a.
138 TADB. TTD. EV. 547, v. 78b, 80a, 82a, 85a-86a, 88b, 89a-b.
139 TADB. TTD. EV. 547, v. 79b.
140 TADB. TTD. EV. 547, v. 81a.
141 TADB. TTD. EV. 547, v. 84a-b.
142 TADB. TTD. EV. 547, v. 87b.
143 TADB. TTD. EV. 547, v. 87b, 202a-b.
144 TADB. TTD. EV. 547, v. 78b.
145 TADB. TTD. EV. 547, v. 80a.
146 TADB. TTD. EV. 547, v. 82a.

• **Şit Fakih oğlu Yusuf Fakih Vakfı:** Kurukavak'daki bir vakıf yer, Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, hâsılı 233 akçedir[147].

• **Salih Fakih Vakfı:** Tayşi Divanı'ndaki bir vakıf yer, Süleyman Paşa ve adaşı Emir Süleyman Çelebi tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 395 akçedir[148].

• **Mustafa Şeyh Vakfı:** Küpçü Divanı'ndaki beş müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından zaviyeye vakfedilmiş olup, vakfın nhâsılı 175 akçeden ibarettir[149].

• **Derzi Hasan Vakfı:** Rükneddin Divanı'ndaki beş müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, 237 akçe hâsılı olan vakıf yerin mutasarrıfı olarak İmam Hacı Musa kaydedilmiştir[150].

• **Tura Şeyh Vakfı:** Kesire Divanı'ndaki birçiftlik Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından zaviyeye vakfedilmiştir. Vakfın hâsılı 146 akçedir[151].

• **İmam İlyas Fakih Vakfı:** Kesire Divanın'daki 15 müdlük yer, Süleyman Paşa ve sonra Yıldırım Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiştir. Vakfın hâsılı 388 akçedir[152].

• **Halil Fakih Vakfı:** Tayşi Divanı'ndaki altı müdlük yeri imamet ciheti için Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 35 akçeden ibarettir[153].

2.25. Mudurnu'daki Vakıfları

Orhan Bey ve Süleyman Paşa, Mudurnu'da da 16 adet vakıf kurmuştur. Vakfedilen yerlerin toplam hâsılının 9000 akçeye baliğ olduğu anlaşılmaktadır[154].

• **Mudurnu Camii Vakfı:**Simidören Köyü, Mudurnu Camii hatibi için vakfedilmiştir. Orhan Bey, Murad Hüdâvendigâr ve Bayezid Hüdâvendigâr'dan nişanların görüldüğü belirtilmektedir. Vakıf köyde meskûn bulunan 104 vergi neferinden sağlanan hâsıl 3285 akçe olup, vakfın mutasarrıfı olarak Mevlana Sinan kaydedilmiştir[155].

• **Hacı Muhammed Fakih Vakfı:** Fınducak Köyü'ndeki beş müdlük yer, Süleyman Paşa ve Yıldırım Bayezid tarafından vakfedilmiş olup, vakfın hâsılı 100akçedir[156].

• **Mevlana Murad Fakih Vakfı:** Uzunot Köyü'ndeki 15 müdlük yer, Süleyman Paşa ve sonra Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiş olup, vakfın hâsılı 1414 akçedir[157].

• **İmam Kulağuz Fakih Vakfı:** Dudu Köyü'ndeki beş müdlük yeri Süleyman Paşa ve Bayezid Hüdâvendigâr nişanlarıyla imamet ciheti için vakfedilmiş olup, vakfın hâsılı 122 akçedir[158].

• **Mudurnu Medresesi Vakfı:** Sorkun Köyü'ndeki 13 müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından Hızır oğlu Süleyman için Müderris cihetine sarf olunmak üzere vakfedilmiş olup, 499 akçe hâsılı olan yerin son mutasarrıfı olarak Mevlana Yusuf kaydedilmiştir[159]. Süleyman Paşa ve kardeşi Murad Hüdâvendigâr, Sağın Köyü'ndeki 15 müdlük yeri de müderris cihetine sarf olunmak üzere Ümid Hacı Bey'e vakfetmiş olup, vakfın son mutasarrıfı yukarıda anılan Mevlana Yusuf olarak kaydedilmiştir. Vakfın hâsılı 271 akçedir[160]. İki vakıf yerden sağlanan toplam hâsıl ise 770 akçe olarak hesaplanmıştır.

• **Gülen Şeyh Vakfı:** Ağanoz Köyü'ndeki beş müdlük yer, Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiş olup, vakfın hâsılı 143 akçydi[161].

• **Adil Şeyh Vakfı:** Yenice Köyü'ndeki 40 müdlük yer, Süleyman Paşa ve yeğeni Yıldlrım Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiş olup, Yusuf, Şeyh v. Zülfikar, Ruşen, Minnet, Abdülgani, Müslüm Fakih, Pir Ali, Mustafa, Cafer, Pirî, Vefa ve Muhammed tarafından tasarruf edilen bu vakıf yerin hâsılı 443 akçedir[162].

147 TADB. TTD. EV. 547, v. 85a.
148 TADB. TTD. EV. 547, v. 85b.
149 TADB. TTD. EV. 547, v. 86a.
150 TADB. TTD. EV. 547, v. 87a.
151 TADB. TTD. EV. 547, v. 89a.
152 TADB. TTD. EV. 547, v. 89a-b.
153 TADB. TTD. EV. 547, v. 89b.
154 TADB. TTD. EV. 547, v. 232b, 236a-b, 238a, 239a, 241a, 242a, 243b, 250a-b, 253a, 255b, 257a, 260a, 262b.
155 TADB. TTD. EV. 547, v. 258a-b.
156 TADB. TTD. EV. 547, v. 232b.
157 TADB. TTD. EV. 547, v. 236a.
158 TADB. TTD. EV. 547, v. 236b-237a.
159 TADB. TTD. EV. 547, v. 238a.
160 TADB. TTD. EV. 547, v. 239a-b.
161 TADB. TTD. EV. 547, v. 240a.
162 TADB. TTD. EV. 547, v. 242a-b.

• **Osman oğlu İshak Fakih Vakfı:** Göldivanı'ndaki sekiz müdlük yerden hâsıl olan 160 akçe, Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiştir[163].

• **Hacı Mehmed Fakih Vakfı:**Fınducak Köyü'ndeki beş müdlük yer, Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından imamet ve köprü merenmmeti için vakfedilmiş olup, vakıf yerden sağlanan hâsıl 108 akçedir[164].

• **Özü Şeyh Zaviyesi Vakfı:** Saruot Köyü'ndeki 25 mülük yer, Süleyman Paşa tarafından Seydi Şeyh ve Hasan Şeyh'e vakfedilmiş olup, vakıf yerden sağlanan hâsıl 669 akçedir[165].

• **Şeyh İmren Vakfı:** Kayaca denilen yer, Süleyman Paşa tarafından Şeyh İmren ve evladından İmam Salih Fakih'e vakfedilmiş olup, 40 müdlük yerden sağlanan hâsıl 630 akçedir[166].

• **Ali Şeyh Zaviyesi:** Ermitgözündeki beş müdlük yerden hâsıl olan 108 akçe, zaviye mesâlihi için vakfedilmiştir[167].

• **Hoca Yusuf oğlu Mustafa ve Musa Vakfı:**Ovabaşı Köyü'ndeki on müdlük yeri Süleyman Paşa tarafından köprü meremmeti için vakfedilmiş olup, vakıf yerden sağlanan hâsıl 241 akçedir[168].

• **Aslı Bey Vakfı:**Bülendözü'ndeki 30 müdlük Hacı Nusreddin Çiftliği, Aslı Bey için Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 616 akçedir[169].

• **Naiboğlu Zaviyesi Vakfı:** Abandcılar Köyü'ndeki on müdlük yerden hâsıl olan 253 akçe, zaviye mesâihi için Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiştir[170].

2.26. Ereğili ve Konrapa'daki Vakıfları

Orhan Gazi ve oğlu Süleyman Paşa'nın Ereğli ve Konrapa'da kurduğu vakıfların toplamı altıdır. Bunlardan beşi Ereğli'de kurulmuş olup, biri Mengen'deki vakıflar arasında incelendiği için dört tanesine yer verilmiştir. Bu dört vakfın toplam hâsılı 4048 akçedir. Orhan Bey nişanıyla Konrapa'da kurulan iki vakıftan sağlana hâsıl ise 1392 akçedir. Bu iki nahiyede ele alınan toplam altı vakfın hâsılı ise 5440 akçedir.

• **Mevlana Bekir Fakih Vakfı:**Bu vakıf, Mengen'deki vakıflar arasında zikredilmiş iken, Ereğli vakıfları arasında da mükerreren işlenmiştir.

• **Mevlana Sofu İmam Vakfı:**Alacakilise Köyü'ndeki üç çiftlik yer, Orhan Bey tarafından vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 649 akçedir[171].

• **Gök Hasan ve Nurüddin Vakfı:**Orhan Bey ve Bayezid Hüdâvendigâr nişanıyla vakfolan yerden sağlanan hâsıl 1521 akçeyi buluyordu[172].

• **Davud Şeyh Vakfı:** Orhan Bey ve Bayezid Hüdâvendigâr nişanıyla vakfedilen yerin hâsılı 738 akçeydi[173].

• **Hoca Yusuf Vakfı:** Gülfelli Köyü'ndeki Hoca Yusuf Çiftliği, Süleyman Paşa ve Bayezid Hüdâvendigâr nişanlarıyla Hoca Yusuf'a vakfedilmiş olup, vakıf yerin hâsılı 1960 akçedir[174].

• **Ilıca oğlu Ahmed Şeyh Vakfı:** Eyledik Köyü'nde 558 akçe hâsılıyla mukayyed bir yer, Orhan Gazi tarafından vakfedilmiştir[175].

• **Yusuf Fakih Vakfı:** Orhan Bey ve Bayezid Hüdâvendigâr nişanıyla vakfedilen vakıf yerden 834 akçe hâsıl elde edilmekteydi[176].

2.27. Kıbrıs ve Viranşehir'deki Vakıfları

Orhan Bey zamanında Kıbrıs ve Viranşehir nahiyelerinde kurulan altı adet vakıftan hâsıl olan miktar 2954 akçe olup, bunun 1489 akçesinin Bolu'daki Süleyman Paşa Medresesi'nin vakfı olduğu anlaşılmaktadır.

163 TADB. TTD. EV. 547, v. 243b.
164 TADB. TTD. EV. 547, v. 244a.
165 TADB. TTD. EV. 547, v. 250b-251a.
166 TADB. TTD. EV. 547, v. 253a.
167 TADB. TTD. EV. 547, v. 256a.
168 TADB. TTD. EV. 547, v. 257a.
169 TADB. TTD. EV. 547, v. 260a-b.
170 TADB. TTD. EV. 547, v. 262a-b.
171 TADB. TTD. EV. 547, v. 202b-203a.
172 TADB. TTD. EV. 547, v. 204a-b.
173 TADB. TTD. EV. 547, v. 213a-b.
174 TADB. TTD. EV. 547, v. 215a.
175 TADB. TTD. EV. 547, v. 220a.
176 TADB. TTD. EV. 547, v. 223a.

• **Süle Şeyh Vakfı:** Kiliseköy'deki beş müdlük yerden hâsıl olan 150 akçelik vakıf yer için, Süleyman Paşa ve Bayezid Hüdâvendigâr'ın nişanları olduğu kaydedilmiştir[177].

• **Viranşehir Medresesi:** Bolu'da **Süleyman Paşa tarafından bina ettirilen medresenin müderrisi** Ramazan Çelebi'ye vakfedilen Kayaca Köyü'nden hâsıl olan miktar 1489 akçedir[178].

• **Sekiöyüğü Mescidi Vakfı:** Sevindik Köyü'nde 138 akçe hâsılıyla mukayyed olan yer, imamet cihetine meşrût olup, İmam Yahya Fakih ve sonrasında İlyas ve Ali Şeyh tarafından tasarruf edilmiştir[179].

• **İshak Danişmend Vakfı: Çoklu Köyü'nde 168 akçe hâsılıyla mukayyed olan yerin, Süleyman Paşa ve Murad Hüdâvendigâr tarafından vakfedildiği belirtilir**[180].

• **Umur Kadıoğlu Vakfı:** Kebekilise Köyü'nde 61 akçe hâsılıyla mukayyed vakıf yer, Süleyman Paşa ve yeğeni Bayezid Hüdâvendigâr tarafından vakfedilmiştir[181].

• **Aksanoğlu Vakfı:** Milanderesi'ndeki on müdlük yerden hâsıl olan 948 akçe, Aksanoğlu için Umuroğlu ve Süleyman Paşa nişanlarıyla vakfedilmiştir. Hasıl olan meblağın beş pare köprü ve bir kervansarayın meremmeti için sarfolunduğu anlaşılmaktadır[182].

2.28. Bolu Sancağı'ndaki Diğer Vakıflar

Dodurga'da Şeyh Şadi adına vakfedilen zaviye kaydı da önemlidir. Süleyman Paşa ve Fatih Sultan Mehmed'in nişanlarının görüldüğü vakfın hâsılı 468 akçeydi[183]. Süleyman Paşa'nın Yedidivan'a bağlı Kızılbelen'de Sultan İzzeddin Keykâvus tarafından vakfedilen bir zaviye vakfını mukarrer tuttuğu anlaşılmaktadır. Vakıf yerden sağlanan hâsıl 216 akçedir[184]. Yine Ulus'taki Göynükviranı Köyü'ndeUmuroğlu Ali Bey'den sonra mukarrer tuttuğu Satılmış Şeyh adına olan zaviye vakfının hâsılı 147 akçedir[185]. Bu üç vakfın toplam hâsılı 841 akçedir.

3. Orhan Gazi Döneminde Kurulan Hanedan ve Umerâ/Ulemâ/ Abdalan Evkâfı

Orhan Gazi, kendi adına Bursa ve İznik'te kurduğu imaretler/külliyelerin yanısıra pek çok nahiyede sayıları oldukça fazla mescid, zaviye, köprü ve çeşme vakıfları kurdu. Bundan başka burada ele alınacak olan pek çok hayrat için de vakıflar tahsis etti. Orhan Gazi'nin babası Osman Gazi ve dedesi Ertuğrul Gazi için kurulan türbe ve mescid vakıfları da doğrudan Orhan Bey tarafından kurulmuş vakıflar arasında zikredilebilir. Onun kendisinden evvel vefat eden oğlu Süleyman Paşa adına kurulan hayratın da doğrudan banisi kabul edilmesi icab eder. Bununla beraber, eşi Asporçe Hatun ya da Asporçe'den doğan oğlu İbrahim Bey adına kurulan vakfın, Osman Gazi zamanında kurulduğu bilindiğine göre, bu vakfın da Osman Gazi döneminde kurulan vakıflar arasında zikretmek gerekir. Bu bölümde Orhan Gazi döneminde ön plana çıkan hanedan üyeleri ile merkez teşkilata bağlı olarak ön planda yer alan umera/ulemâ zümresinden bazı eşhâsın vakıflarına değinilecektir. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'den başka Çoban Bey, Gündüz Bey, Hamid Bey, Savcı Bey, Asporçe Hatun, Nilüfer Hatun, Süleyman Paşa, İbrahim Bey ve Fatma Hatun gibi hanedan üyeleri ile Lala Şahin Paşa, Timurtaş Ağa, Şerafüddin Mukbil Paşa, Aslıhan Bey gibi umerâ ve Geyiklü Baba, Posteynpûş Baba, Gökbaşlu Abdal, Barak Baba gibi abdalan evkafı bu bölümde ele alınacaktır. Orhan Gazi döneminde ön plana çıkan uç beylerinden Evrenosığulları ve Mihaloğulları ailelerine ve bu aileler tarafından kurulan vakıflara, diğer Anadolu beylikler dünyasının umerâsında olduğu gibi, ayrı ayrı çalışmalarda daha önce yer verilmiş olduğundan burada değerlendirme dışında bırakılmışlardır.

3.1. Osman Bey Türbesi

Orhan Gazi babası Osman Gazi'nin medfûn bulunduğu Bursa'daki Gümüşlü Kümbet için Bursa'ya bağlı Ak Karyesi'ni vakfetmiştir. Ahaliden hâli olan köyün 2434 akçe olan geliri, 3441 akçeye kadar yükselmiştir[186]. Orhan Gazi'nin türbesi, babasının türbesinin hemen karşısında yer alır.

177 TADB. TTD. EV. 547, v. 91b.
178 TADB. TTD. EV. 547, v. 95a-b.
179 TADB. TTD. EV. 547, v. 97a.
180 TADB. TTD. EV. 547, v. 217b.
181 TADB. TTD. EV. 547, v. 219a.
182 TADB. TTD. EV. 547, v. 219b-220a.
183 TADB. TTD. EV. 547, v. 279b.
184 TADB. TTD. EV. 547, v. 135b.
185 TADB. TTD. EV. 547, v. 147a.
186 TADB. TTD. EV. 570, v. 99a; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 46.

3.2. Ertuğrul Bey Mescidi

Bursa'da Ertuğrul Gazi adına yaptırılan mescid için hâsılı7006 akçeyi bulan gelir kalemlerini akarlar vakfedilmiştir. Vakfın gelir kalemlerini; Mahmut Çelebi hanesinin zemini, Karacabey Çarşısı zemini, Mevlana Kazasker Hamamı zemini, Börkçü dükkânı zemini, Şerbetçi dükkânı zemini, Sarraf Hanı zemini, 11 bab vakıf dükkan kirası ve sekiz bab oda kiraları oluşturmaktadır. Bu gelir imamet, tezin, hasır ve revgân-ı sirac, tevliyet ve cibâyet cihetlerine yevm-i 14,5 akçe olarak harcanmaktadır[187].

3.3. Osman Gazi oğlu Çoban Bey Gazi Vakfı

Çoban Bey, babasının nökeri Balaban Bey'in adıyla ma'ruf Balabancık Hisarı'nda kendisi içinbir türbe bina ettirip, çevresinde olan yerleri vakfetmiştir. Çoban evlâdından Mehmed türbenin önüne bir mescid yaptırarak çevredeki yerleri de mukataaya vermiştir. Mehmed'den sonra kızları Şi'ra ve Hafsa ile Mehmed'in kardeşi Paşa Gürcü'nün kızı Sitti ve Paşabula'nın"*neslen ba'de neslin ve batnen ba'de batnin*" mutasarrıf olduğu vakfı, son olarak Paşabula oğlu Ahmed ve Makal ile Ahmed'in oğulları Mehmed, Mustafa; Makal'in ölümünden sonra oğlu Hacı Mehmed ve Hafsa'nın ölümüyle kızı Fatma tasarruf etmişlerdir. Tevliyet ise, Mehmed bin Ahmed'e aitti. Vakfın geliri 2290 akçe olup imam, müezzin, sarrac ve evlâdın hissesi vakfın gider kalemleriniteşkil eder[188]. Çoban Bey türbesi etrafında Bursa merkezinde bir mahalle oluşmuştur. Mahallede ilk sayımda sekizi kiracı olmak üzere 39 nefer mütemekkin iken son sayımda 50 nefer mukayyed olarak görülmektedir[189]. Çoban Bey'in İznik'teki mescidi ve debbağhanesinin merememti için bir kıt'a yeri vakfettiği tesbit edilmiştir. Muhiyiddin adındaki birinin, her sene 40 akçeye bu yeri mukataaya verdiği görülmekte olup, mezkûr yer Muhiyiddin oğlu Ahmed'in tasarrufunda olarak kaydedilmiştir[190].

3.4. Osman Gazi oğlu Gündüz Bey Gazi Vakfı

Osman Gazi'nin kardeşi, yani Orhan Gazi'nin amcası olan Gündüz Bey'in Aydoğdu ve Akbaşlu Aktemûradlarında iki oğlunun olduğu, bunlardan Aydoğdu'nun Koyunhisar Savaşı'nda şehid düştüğü rivâyet edilir. Akbaşlu'nun ise, Efendiadında bir kızının olduğu, "*Mekece Vakfiyesi*" olarak anılan Tavaşî Şerefüddin Mukbil Zaviyesi'ne dair Orhan Gazi vakfiyesinin şahitler kısmına nazaran bilinir. Bu hatunun, Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'nın bir kızının adının da Efendi olmasından hareketle, Süleyman Paşa'nın annesi olabileceği üzerinde durulmuştur[191]. Bununla beraber, Kocaeli evkâf defterindeki bir kayıtta Efendi, Gündüz Bey'in kızı değil "oğlu" olarak kaydedilmiştir. Efendi'nin İznik'te Demircili taraflarındaki Akköy'debulunan bir çiftliği ve iki evlek çeltik yerini cüz tilâveti için vakfettiği anlaşılmaktadır. Vakfın tevliyetinin Gündüz Bey kızının, oğlunun oğlu Hüseyin'e bırakıldığı, Mustafa oğlu Hüseyin'den sonra oğlu Hacı ve kızı Meryem'in mutasarrıf olarak kaydedildikleri görülür. Bu ifadelerden vakfiyede belirtildiği üzere Efendi'nin Gündüzoğlu Akbaşlu'nun kızı olduğu, "oğlu" ibaresinin ise Akbaşlu'yu nitelediği sonucu çıkarılabilir. Ancak Efendi'nin çocukları arasında ne Süleyman ismine ne de Süleyman Paşa'nın çocuklarının ismine rastlanır. Bu durumda Süleyman Paşa'nın Murad Hüdâvendigâr ile ana-baba bir kardeş olduklarını düşünmek icab eder. Vakıf yerlerin hâsılı 1300 akçeyi bulmaktadır[192].

3.5. Osman Gazi oğlu Hamid Bey Gazi Vakfı

Hamid Bey'in adına günümüze kadar sadece "Mekece" vakfiyesinde rastlanmış olup, faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi yoktur[193]. Ancak Hamid Bey ve ailesinin İznik ve Karasu civarlarının fethinde bulundukları, buradaki vakıf ve mülk kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ailenin Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar varlığını devam ettirdiğine, vakıf kayıtları işaret eder. Ancak Fatih'in kanunnamesindeki "evlat katli" maddesi ile saray içerisinde yeniden alevlenen ateşin, bu aileye de sıçramış olduğu düşünülebilir. Adını Baba İlyas'ın yeğeni olan ve Isparta-Burdur çevresinde kurulan beyliğe adını veren Seyfüddin Hamid Bey[194]'den aldığı anlaşılan Osman Gazi'nin pek bilinmeyen bu oğlunun, Kandıra civarında bulunan Araman'da bir zaviye ve mescid bina ettirdiği anlaşılmaktadır. Hamid Bey'in Adapazarı'ndaki bir köyü de evlatlık olarak vakfettiği görülür. Kandıra'da Segid Şeyh Zaviyesi için de bir vakıf yapan Hamid Bey'in evlâdı için Osmanlıların ilk veziriâzâmlarından Hacı Bey'in

187 TADB. TTD. EV. 570, v. 254a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 46.
188 Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 72-73.
189 Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 3.
190 TADB. TTD. EV. 579, v. 86b.
191 Emecen, "Süleyman Paşa", DİA, C. 38; s. 94-96; Emecen, "Geleneğin İnşasında Önemli Bir Figür: Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa", İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, s. 63-72; Emecen, "Rumeli Fatihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", İstanbul Üniversitesi, Avrasya İncelemeleri Dergisi, VI/I, İstanbul 2017, s. 1-8; İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Belleten*, C. 5, S. 19, Ankara (Temmuz 1941), Ankara 1995, s. 277-288; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstübe İncelemeler-Seçme Makaleler 2*, İstanbul 2012, s. 37-49.
192 TADB. TTD. EV. 579, v. 85a-b.
193 İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", s. 277-288; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstübe İncelemeler*, s. 37-49.
194 Evhadüddin Kirmanî'nin de gerçek adı Hamid olup, Seyfüddin Hamid Bey de adını Evhadüddin Kirmanî'den almış olmalıdır.

de Nilüfer Hatun'dan satın aldığı bir köyü,Hamid Bey'in çocuklarına evlatlık olarak vakfettiği tesbit edilmiştir. Vakıf kayıtlarından Hamid Bey'in Ömer, Ali, Bali, Mehmed, İskender ve Yusuf adında altı oğlu tesbit edilebilmiştir. Bunlardan Yusuf, Ali ve Mehmed'in çocuklarının isimleri de vakıf kayıtlarında mevcuttur. Hamid Bey'in bir oğlunun adının Ömer olması, Osman Gazi'nin bu oğlunun da Ömer Abdülaziz'in kızı Malhun Hatun'dan doğduğunu akla getirir. Hamid Bey'in vakıf tahsis ettiği mescitlerden birinin adının Edehan Mescidi olması da dikkat çekicidir. Hamid oğlu Ömer Bey'in Ahmed Bey oğlu Süleyman Bey'in kızkardeşi Aslı Paşa Hatun ile evli olduğu anlaşılmaktadır.Bu ailenin Aslıhan Bey ahfadından olduğu Aslıhan'a ait diğer vakıf kayıtlarından anlaşılır. Hamid Bey oğullarının, iki önemli satış işleminden dolayı Balaban Paşa ailesi ve Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın Kosova'da boğdurulan oğlu Yakub Paşa ile de bağlantılı olduklarına burada değinilmelidir.

• Araman Zaviyesi

Hamid Bey, Araman'da bina ettirdiği zaviyesi için Fakih Hacı Çiftliği Köyü'nü vakfetmiştir. Vakıf için "selâtin-i mâziyeden" mukarrernamelerinin bulunduğu ayrıca belirtilmiştir. Zaviyenin meşihâti Hamid evlâdından Yusuf Çelebi ve sonra Yusuf oğlu Şehsuvar'a ve Hacı Mustafa oğlu Aydoğdu'ya sadaka olunmuştur. Köyde 14'ü hariçten gelen toplam 50 nefer vergi nüfusu mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3237 akçedir[195].Hamid Bey, Araman'daki Ede-Han Mescidi'ne de imametlik ciheti için bir değirmen vakfetmiştir. Değirmenin tamire muhtaç olup, harab durumda olduğuna değinilmektedir[196].

• Evlatlık Vakıflar

Adapazarı'na bağlı Küçükdepecik Köyü'nün Hamid Bey'e temlik edildikten sonra, "tarik-i ırsle" oğlu Yusuf Çelebi'ye müntakil olduğu, daha sonra ise kızı Sultan Hatun'a geçtiğine değinilmiştir. Sultan Hatun fevtiyle oğlu Bahtiyar'a intikal eden köy, son tahlilde Bahtiyar'ın oğulları Hüsrev, Ahmed ve Veli'nin tasarrufuna geçmiştir. Dördü hariçten gelen 26 vergi nüfusunun meskûn bulunduğu köyün hâsılı 3207 akçedir[197].

İlk Osmanlı veziri âzâmlarından olan Hacı Bey, Nilüfer Hatun'dan Şile'ye bağlı Gürcivan Köyü'nü satın aldıktan sonra Hamid Bey oğulları Bali, Ali ve Mehmed'e "vakf-ı ebna" etmiştir. Ali oğlu Ahmed ve sonra Ahmed oğulları Hamid ve Mustafa'nın tasarrufunda olan köy, Hamid'in fevtiyle oğulları Hüsrev, Mehmed ve Mustafa'ya intikal etmiştir. Köyde 16'sı hariçten gelen toplam 98 vergi nüfusundan hâsıl olan 4441 akçe gelir tesbit edilmiştir[198].

• Segid Şeyh Vakfı

Hamid Bey,Kandıra'da kendi mülkünden bir çiftlik yerizaviye için vakfetmiş olup, Segid Şeyh oğlu Davud Şeyh'ten sonra sırasıyla oğlu Yusuf, Yusuf oğlu Durmuş ve Seydi Fakih tasarruf etmişlerdir. Vakfın son mutasarrıfı olarak Davud adlı biri kaydedilmiştir[199].

• Yakub Çelebi Zaviyesi

Kandıra'ya tâbi Salihköy, Murad Hüdâvendigâr'ın oğlu Yakub Paşa/Yakub Çelebi tarafındanHamid Bey oğlu Ali Bey'den satın alındıktan sonra, İznik'teki zaviyesine vakfedilmiştir[200]. Vakıf köyde, hariçden gelenlerle beraber 45 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği anlaşılmakla beraber, köyün hâsılı mukayyed değildir. Bu kayıt, Kosova Savaşı'nda boğdurulan Şehzâde Yakub'a dair eldeki yegâne arşiv kaydıdır. Şehzâde Yakub'un "Paşa" olarak kaydedilmiş olması da önemlidir.

• Hamid Bey, Balaban Paşa ve Timurtaş Paşazâde Firuz Bey

Balaban Paşa kızı Hundi Hatun, Hamid Bey oğulları İskender ve Mehmed'den Akköy'ü satın almış, mezkûr köy Murad Hüdâvendigâr zamanında Timurtaş Paşa oğlu Firuz Bey'e verilmiş ve Firuz Bey'den de oğlu Antalya Fatihi Hamza Bey'e intikal etmiştir. Eşkincisi ref' olunduktan sonra Hundi Hatun kızı Sultan Paşa ve Sultan Paşa'dan oğlu Mustafa ve kızı Cihanşah'a müntakil olan vakıf, Cihanşah'ın fevt olmasıyla kızı Hadice Hatun'a geçmiştir. 12 neferin mütemekkin olduğu köyün hâsılı 3320 akçedir[201]. Bu kayıt, Hundi Hatun ile Firuz Bey veya oğlu Hamza Bey arasında bir izdivacın olduğunu düşündürmektedir. Firuz Bey'in İnebey Subaşı'nın kızkardeşiyle evli olduğu bilinir. Firuz Bey oğlu Hamza Bey ise son Teke Beyi Osman'ın kızkardeşi ile evlendirilmiştir. İnebey Subaşı'nın babasının "Feleküddin" unvanını kullandığı hatırlandığında Balaban Paşa'nın "Feleküddin" unvanını kullanmış olabileceği fikri üzerinde durulabilir. Fakat o dönemde birden fazla evliliğin olabildiği bilindiğine göre, bunun bir faraziyeden öteye geçemeyeceği kesindir.

İznik'te vakıfları bulunan Balaban Paşa'ların aynı kişi olup-olmadıkları hakkında bir fikir yürütmek zordur. Yukarıda anılan Balaban Paşa'nın Osman Gazi'nin nökeri olan Balaban olduğu kesindir. Balaban Paşa'nın baba

195 TADB. TTD. EV. 579, v. 123a-b.
196 TADB. TTD. EV. 579, v. 127b.
197 TADB. TTD. EV. 579, v. 96a-b.
198 TADB. TTD. EV. 579, v. 103b.
199 TADB. TTD. EV. 579, v. 127b.
200 TADB. TTD. EV. 579, v. 136a.
201 TADB. TTD. EV. 579, v. 81a.

isminin Abdullah olması da Onun sonradan Müslüman olan bir Hristiyan olduğunu göstermez. Sultan II. Murad döneminde yaşamış olan ve Fatih'in İstanbul'u fethi sırasında surlara ilk Osmanlı bayrağını dikenler arasında ismi zikredilen Balaban Paşa bin Abdullah'ınİznik'te bir pare bağ, bir mezrâ' ve bazı dükkânlarını bina ettirdiği Darü'l-huffâza vakfettiği ve hâsıl olan 1290 akçenin eğitim kurumuna sarf edilmesini şarta bağladığı görülmektedir[202].

Balaban Paşa'nın İznik'teki bu zaviyesine dair vakfiye kaydında vakfın tevliyetinin Balaban Paşa'nın oğlu Mehmed'e ve evlâdına bırakıldığı anlaşılmaktadır[203].

Balaban Paşa'nın BahtiyarPaşa'dan satın aldığı Badaş Köyü de önce oğlu Oruç Bey'e ve Oruç Bey'den de oğlu Murad Çelebi'ye intikal ettikten sonra Murad Çelebi'nin kızı Fatma'nın tasarrufuna geçmiştir[204].

Balaban Bey, Sultan Murad bin Mehmed Han'ın temlik ettiği Eyücek Köyü'nü çocuklarına vakfetmiş olup, neslinden Oruç Bey Çelebi'nin İsa Bey köyleri demekle meşhur yerleri tasarruf ettiği belirtilmektedir. Oruç Bey fevt olmasından sonra oğlu Murad Çelebi'ye, Murad Çelebi'den de kızları Sitti Hatun, Kamer Hatun ve Fatma Hatun'a müntakil olan köyde hariçten gelen yedi nefer ile beraber 78 vergi nüfusu kayıtlıdır. Köyün hâsılı 13.967 akçedir[205].

3.6. Osman Gazi oğlu Alaüddin Bey Gazi Vakfı

Orhan Gazi'nin bilinen en ünlü kardeşi Alaüddin Paşaolup, Osman Gazi'nin Şeyh Ede-Balı'nın kızından doğan oğlu olarak bilinir. Onun ilk Osmanlı veziriâzamı olduğu yönünde Osmanlı kroniklerinde verilen bilginin bir karıştırma ürünü olduğu artık kabul görmüşe benzemektedir. Dolayısıyla, Orhan Gazi'nin askerlerine diğer beylerden farklı olarak kırmızı börk yerine ak börk giydirmesi teklifinin ona ait olup-olmadığı tam olarak belli değildir. Bununla beraber, Onun devletin teşkilatlanmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Alaüddin Paşa'ya Orhan Gazi'nin "Sultan" olmasını teklif ettiğinde, kendisi adına kurduğu zaviyede "uhrevî" hayat ile meşgul olmak istediği ve zaviyesine Fodra adlı köyün vakfedildiği bilinir[206]. Bilinen ilk Osmanlı veziri Kemalüddin oğlu Alaüddin Paşa ile Orhan Gazi'nin İznik Medresesi'nde görev yapan ilk müderrislerden Alaüddin Esved'in aynı kişi olmalarını düşündüren bazı kayıtlar da mevcuttur[207]. Alaüddin Esved'in ise, Malhun Hatun ile kardeş oldukları, babalarının isimlerinin "Ömer" olmalarından dolayı tahmin edilebilir. Dolayısıyla Alaüddin Paşa'nın adını, ilk Osmanlı veziri ve dayısı olması kevvetle muhtemel olan Alaüddin Esved'den aldığı düşünülebilir. Tahrir kayıtlarından Alaüddin Bey'in zaviyesine Fodra'dan başka dört köyün daha vakfedildiği görülmektedir.Vakıf köylerden Fodra ile ilgili kayıtta Alaüddin Paşa'nın aile efradına dair çok önemli bilgiler de bulunur. Zaviyenin XVI. yüzyılda harab durumda olduğu bilgisinden hareketle, Fatih kanunnamesinin aile fertlerine de yansıdığı düşünülebilir.

• **Fodra Köyü:** Kite'ye tâbi Fodra Köyü, Alaüddin Bey bin Osman Bey'in vakıf köyü olup, Alaüddin Paşa'dan sonra oğlu Hızır Bey evlâdından Mehmed Çelebi tarafından tasarruf edilmiştir. Vakfın kullarının, sipahiye öşr ve salarlık verdikten sonra huffâz, imam ve câbiye 25'er müd buğday, beşer müd arpa, 10'ar müd alef ve iki müd burçak verdiği anlaşılmaktadır. Karye cüzhânlara ve zaviyeye vakfolup, tevliyet evlâda meşrûttur. Mehmed Çelebi'den sonra oğlu İbrahim Çelebi ve İbrahim Çelebi'nin kızkardeşi Paşa Hatun kızı Ayşe Hatun ve oğlu Şeyhi Çelebi'nin kızı Tâcî Hatun, vakfı tasarruf etmiştir. Vakıf gelirinden mürtezikâ için galleden tayin olunan cihetler sonradan değişmiştir. Buna göre, imama 12 müd, müezzine altı müd galle, câbiye 20 müd galle, üç müd pirinç ve yevmi bir akçe, 10 nefer huffâza altışar müd, türbedâra altı müd, kâtibe altı müd, Humar Paşa nam hatuna 10 müd galle ve iki müd pirinç ve Kadı naibi Muslihüddin'e bir müd buğday verilmektedir. Nezâret ciheti olarak Mevlana Habib'e yevmi dört akçe, müderriseise 10 akçe tayin edildiği anlaşılmaktadır. Zaviyenin XVI. yüzyıla gelindiğinde haraba müşrif olduğu belirtilir. Köy, 30 neferi Müslüman olan toplam 53 nefer ile meskûn bulunmaktadır ki Hrıstiyanların yedisi hariçten mütemekkin olmuşlardır. Reaya elinde dört, hariçden gelenlerin elinde ise 20 çiftlik resmli yer olduğu, köyün toplam hâsılının ise 8200 akçeyi buluduğu tesbit edilmiştir[208].

• **Yorgi nâm-ı diğer Nazili:** Kite'ye tâbi olankaryeden 2810 akçe ehl-i ilm ve müezzine hâsıl konulduktan sonrafazlanın tımara verildiği, daha sonra köy gelirlerinin huffaz, imam, müezzine ve câbiye tayin olunduğu anlaşılmaktadır. Köy hâsılından 1000 akçe mescid harcına bağ öşründen tayin olunmuştur. Hasır ve çerağ yağına, meremmete ve câbiye yevmi bir akçe ve iki müd pirinç verilirken, daha sonradan pirinç kaldırılmıştır.

202 TADB. TTD. EV. 579, v. 86a.
203 VGMA, D. 595, s. 102/95.
204 TADB. TTD. EV. 579, v. 86a.
205 TADB. TTD. EV. 579, v. 61a-62a.
206 Hüseyin Hüsameddin "Alâaddin Bey", *Tarihi Osmanî Encümeni*, XIV/5 (82), s. 307-318; XIV/6 (83), s. 380-384; XVI/8 (85), s. 128-133; XV/9 (86), s. 200-210; Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler*, s. 26; Abdülkadir Özcan, "Alaüddin Bey", *DİA*, C. 2, s. 120; İnalcık, "Osman Bey", DİA, C. 33, s. 443-462.
207 Bu kayıtlar aşağıda Alaüddin Esved/Alaüddin Bey ile ilgili kısımda ele alınacaktır.
208 TADB. TTD. EV. 570, v. 266b-267a; B. Merve Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2018, s. 12-13.

Bursa'da Hisar içinde olan vakıf hamamın gelirinin ise imam ve müezzin tarafından tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bursa Kal'ası içindeki Manastır'da bulunan türbesinde vazife okuyanlara ve imarete harç olmak üzere 30 neferden vakıf adına sağlanan hâsıl 4800 akçe olarak kaydedilmiştir[209].

• **Mesabolu** Köyü: Kite'ye tâbi olan köyde vakfa bağlı 54 nefer kul temekkün etmiştir. Kulların tasarrufunda bulunan 12 çiftle beraber hesaplanan toplam hâsıl 16.700 akçe olarak belirlenmiştir. Köyde Murad Hüdâvendigâr'ın vakfına vergi veren bazı Hrıstiyanların bulunduğu not edilmiştir[210].

• **Demürciler Köyü:** Kite'ye tâbi olan köyde 70 neferden hâsıl olan 2160 akçe vakfa yazılmıştır[211].

• **Karaağaç Köyü:**Yarhisar'a tâbi olan köyün önceleri Bokluca ve Kendir olarak anıldığına değinilmiştir. İlk sayımda 11, ikinci sayımda ise 21 neferin yanısıra 26 çiftlik kaydının tesbit edildiği köyün hâsılı 2060 akçedir[212].

Bu şekilde nakit akçe, hamam kıstı, memleha ve Bodemya'daki bağ mukataası, hane zemini mukataaları ve Kükürdlü yakınlarındaki bahçeden hâsıl olan diğer gelir kalemleriyle beraber Alaüddin Paşa Vakfı'nın toplam vakıf hâsılı 47.048 akçe olarak hesaplanmıştır.

3.7. Bazarlu Bey/Ferzend Vakfı

Bazarlu/Pazarlu Bey'in Osman Gazi'nin oğulları arasında zikredildiği ve Osman Gazi'nin bu oğlunun Palekanon Savaşı'nda ordu kumandanı olarak görev yaptığı bilinmektedir[213]. Kirmastı'da Lala Şahin Paşa'nın vakıf köyü olan Ateri'ndeki Hamza Bey zaviyesi ile ilgili kayıtta adı geçen Bazarlu Bey'in Osman Gazi'nin oğlu olan Bazarlu Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kayıttan Bazarlu Bey'in Murad Bey, Murad Bey'in de Hamza Bey adında bir oğlunun olduğu anlaşılır. Burada adı geçen Murad Bey'in ise, "Kızıl Murad Bey" olması kuvvetle muhtemeldir. Kızıl Murad Bey, Orhan Gazi'nin dünürü olup, kızını adaşı olan Sultan Murad Hüdâvendigar'a vermiştir.

Lala Şahin Paşa'nın vakıf köyü olan Ateri'ndeki Hamza Bey Zaviyesi, Hamza Bey ile kardeşi Balı Bey'in isimlerinin beraber zikredilmesinin de eklenmesiyle daha önce sehven Lala Şahin Paşa'nın torunu olarak tanıtılmıştı. Çünkü Lala'nın torunları da aynı ismi taşımaktaydı[214]. Ancak, tahrir defterindeki verilerin Hamza Bey tarafından yapılan hayratın kitâbesi ile karşılaştırılmasından, vâkıfın Bazarlu Bey oğlu Murad Bey'in oğlu olduğu sonucu çıkar[215]. Murad Bey'in Hamza Bey'den başka Balı Bey adında bir oğlu daha vardır.

• **Karacalar Köyü:**

Halil Bey defterinde Subaşı hassı olarak kaydedilen köy, kadimden Bazarlu oğlu Murad Bey'in vakf-ı ebnasıdır. Bayazıd Hüdâvendigâr ve Sultan Murad Han'ın da mukarrer tuttuğu zaviyeyi Murad Bey'in oğlu Balı ve kardeşi Hamza Bey'in tasarruf ettiği, sonradan vakfın mensuh olub tımara verildiği belirtilmektedir. Ebnanın münkariz olmasından sonra Hamza Bey Zaviyesi'ne vakfedilen köyde, 76 vergi neferinden hâsıl olan 4205 akçe mukayyeddir[216].

• **Yalak Karacalar Köyü:**

Hamza Bey Zaviyesi'ne vakfedilen bu köyde 28 vergi nüfusundan hâsıl olan 1658 akçe mukayyeddir. Akçakoyunlu Yörükleri elinde ve Emir Sultan evkafı ahalisi elinde resimlü yedi çiftlik yer olduğu belirtilmektedir. Köyde Karnaz Suyu üzerinde yapılmış iki mülk değirmen de zaviyeye vakfedilmiş olup, değirmenin 20 yıldır hâli ve muattal kaldığı belirtilmektedir. Bu değirmenlerin Mialiç'deki üç dükkân ile istibdal edildiği anlaşılmaktadırç Zaviyenin mütevellisi olan Mehmed bin İlyas, kâtibi Alaüddin ve câbisi Ali olarak kaydedilmiştir. Zaviye için 120 akçe geliri ile iki pare bağın da vakfedildiği görülür[217]. Zaviyenin masraflarına sarf olunmak üzere vakfedilen 30.000 akçe nakdiyenin % 20 ile istirbaha tâbi tutulduğu ve 6000 akçe hâsıl sağladığı hesaplanmaktadır. Bu meblağdan başka Hamza Bey'in oğlu Mehmed Çelebi'nin de 12.000 akçeyi vakfettiği ayrıca belirtilmiştir. Vakfın toplam hâsılının 38.970 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Vakfın masraf kalemlerinin toplamı ise 14.522 akçedir. Zaviyenin yanında mutfak ve kervansaray ile güney tarafında bir türbenin bina edildiği anlaşılmaktadır. Vakfın masraf kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir:

209 TADB. TTD. EV. 570, v. 266b-267b; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 12-13.
210 TADB. TTD. EV. 570, v. 266b-268a; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 12-13.
211 TADB. TTD. EV. 570, v. 266b-268b; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 12-13.
212 BOA. TD. 453; v. 237b; BOA. MAD. 16016, v. 2a; TADB. TTD. 585, v. 411; TADB. TTD. EV. 570, v. 266b-269b; Barkan-Meriçli, *Hüdavenigâr Livası Tahrir Defterleri,* I, s. 150; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 12-13.
213 İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Belleten,* C. 5, S. 19, Ankara (Temmuz 1941), Ankara 1995, s. 277-288; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstübe İncelemeler-Seçme Makaleler 2,* İstanbul 2012, s. 37-49.
214 Vedat Turgut, " Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* 47, s. 10.
215 Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 22.
216 BOA. TD. 453; v. 37a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 179b; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 10; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 22-23, 302.
217 BOA. TD. 453; v. 38a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 180a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 10; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 22-23, 303.

Cihet-i tevliyet: 1620	Cihet-i meşihat fi yevm 1,5 / hınta müd fi sene 4	Cihet-i imamet: fi yevm 2 / hınta müd fi sene 4	Cihet-i ezan fi yevm 1,5 ,,7 hınta müd fi sene 3
Cihet-i cüzhan? Nefer 7 / fi yevm 7	Cihet-i naib fi yevm 1,5 / hınta müd fisene 3	Cihet-i tabbah ve habbaz fi yevm 1,5 / hınta müd fi sene 3	Cihet-i kitabet: fi yevm 2 / hınta müd 2 / şair müd 2 / alef müd 2
Cihet-i cibayet: fi yevm 2 / hınta müd 3 / alef müd 2	Bera-yı güşt: fi yevm 4	Bera-yi : fi yevm 200	Bera-yı nan hınta: fi sene müd 10
Bera-yı ziyafet şair: fi sene müd 5	Bera-yı ziyafet pirinç veyağ ve bal ve baki harç-ı hurda fi yevm 4 / fi sene 1440 / hınta fi sene müd 9 / alef fi sene müd 4	Mukataa-i zemin-i zaviye fi sene 40	Yekün: 14.522

Gazi Orhan Hüdâvendigâr'ın, oğlu Murad Hüdâvendigâr ile evlendirdiği Kızıl Murad Bey'in kızı Paşa Melek Hatun'a "helallik" olması için, Kızıl Murad oğluna bazı köyleri temlik ettiğianlaşılmaktadır. Kızıl Murad oğlundan Paşa-Melek'e mülk olarak geçen İnegöl'e bağlı Koçiköy'ü mezkûr hatun, vakf-ı ebnâ olarak habs etmiş, ba'de'l-inkiraz Gazi Hüdavendigar İmareti'ne sarf olunmasını şart koşmuştur. Sultan Mehmed Gazi zamanında Paşa-Melek torunu Murad, vakfa evladiyet üzere mutasarrıf olup, her sefere iki eşkinci göndermekle mükelleftir. Burada adı geçen Kızıl Murad Bey ile Bazarlu Bey'in oğlu Murad Bey'in aynı kişi olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak, Ferzende'nin oğlu olması da ihtimal dahilindedir.

• Koçi Karyesi:

İlk iki sayımda 17 hane ve beş mücerred nüfustan müteşekkil 22 nefer ile meskûn olan köyün nüfusu, son sayımda 35'er hane ve mücerredden oluşan 70 nefere yükselmiştir. Köyün hâsılı ilk sayımda 3945, ikinci sayımda 1083, son sayımda ise 4100 akçe olarak hesaplanmıştır[218].

• Karye-i Adaöyük:

Köyde, Kızıl Murad Zaviyesi'nin bir çiftlik yeri Gazi Murad Hüdavendigar'dan vakıftır. Kızı Paşa-Melek, ölümünden sonra tasarruf etmiş, onun ölümünden sonra da mahlül kaldığı sebepten Mevlana Nureddin'e sadaka olunmuştur. Mevlana Nureddin feragat ettikten sonra Paşa-Melek'in torunu Murad'a verilen yer, ba'dehu Hasan Ağa'ya sadaka olunmuştur. Çiftlik Ahmed adında birine sadaka olunduktan sonra elinden alınarak Derviş Hamza'ya verilmiştir. Çiftliğin hasılı her iki sayımda da 210 akçe olarak kaydedilmiştir[219].

Osmanlıların ilk dönemlerine ait orijinal belgeler arasında Ferzend nam askerî bir şahsa yapılan bir temliknamenin bulunduğu malumdur. Topkapı Sarayı'nda bulunan bu temliknamenin tarihi 1348 olup, Orhan Bey'den Ferzend[220]adındaki birine Pambucak adlı köyün temlik edildiği anlaşılmaktadır. Bu temliknâmede Ferzend'in Orhan Gazi'ye erkek tayları olan 18 kısrak, Süleyman Paşa'ya iyi bir katır ve bir tazı at, Murad Bey'e bir doru ve bir al at, Halil Bey'e bir at, İbrahim Bey'e bir at, Hacı Paşa'ya bir kırmızı kemha (havsız kadife-ipekten dokunmuş kumaş), bir hassülhas (üste giyilen, derece ve rütbeyi gösteren biniş elbisesi, ikinci derece hilat) verdiği belirtilir. Şahitler arasında Timurboğa, Vezir Hacı Paşa, Sinanüddin Fakih, Bahadır, Şahin Paşa'nın kardeşi Nusret Bey, Yusuf ve Taştemur Ağa (Kara Timurtaş Paşa) yer almaktadır[221]. Ferzend'den sonra oğlu Hacı Murad ve sonra Murad oğlu İsa'nın tasarruf ettiği köyü, Lala Yörgüç Paşa satın almıştır. Yörgüç'ün oğlu Yunus Bey'e intikal eden köy, Yunus Bey'den kızı Hadice Hatun'a geçmiş, Hadice Hatun ise Kapuağalığı'ndan Tarhala Sancakbeyliği'ne tayin olan Hüseyin Ağa'ya satmıştır. Hüseyin Ağa da İstanbul'daki Camii'ne vakfetmiştir[222]. Köyde, sekiz neferden hâsıl olan 2579 akçelik gelir mukayyeddir. Emecen, burada bahsi geçen Ferzend'in Osman Gazi'nin oğlu Pazarlu Bey'i kastediyor olabileceğini, Pazarlu'nun kızının/oğlunun padişaha ve oğullarına bazı hediyeler takdim etmiş olduğunun belgeden anlaşılabileceğini çok isabetli bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durumda Ferzend'in oğlu Hacı Murad ile Murad Hüdâvendigâr ile kızını evlendiren Kızıl Murad Bey'in aynı kişi oldukları anlaşılır.

Bazarlu Bey'in, Süleyman Paşa'nın maiyetinde Karasi Sancağı'nda görev yaptığı da düşünülebilir. Ancak Karasi Sancağı'nda vakıfları bulunan bu Bazarlu Bey'in, oğlunun Seyyid unvanı taşımasından dolayı Karasioğulları'ndan olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bu kayıtlardan Bazarlu Bey'in Sultanşah adında bir kızı ile Seyyid Mehmed ve Yusuf adlarında iki oğlunun olduğu anlaşılır. Bazarlu Bey'in İlyas Bey kızı Ulu Hatun ile evli olduğu da yine bir vakıf kaydı dolayısıyla öğrenilmektedir. Burada adı geçen İlyas Bey'in hangi İlyas Bey olduğu hakkında bilgi

218 BOA. TD. 531, s. 21; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 104.
219 BOA. MAD. 16016, v. 5a; BOA. TD. 453, v. 248a; TADB. TTD. EV. 585, v. 308a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 121.
220 Ferzend; evlad, oğlan manasına gelmektedir.
221 Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", s. 25-32; Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, s. 297 vd.; İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 76.
222 TADB. TTD. EV. 579, v. 79a; Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, s. 305-308.

vermek şimdilik mümkün değildir. Bazarlu Bey'in Karasi Sancağı'nda Mustafa Fakih adında biri için de Türedi Zaviyesi'ni kurduğu görülmektedir[223].Bazarlu oğlu Yusuf Bey ise, Tarhala'da hâsılı belli olamayan bir bahçeyi bina ettirdiği mescidi için vakfetmiştir[224].

3.8. Nilüfer Hatun Vakfı

Yarhisar Tekfûru'nun kızı olduğu rivâyet edilen Nilüfer Hatun adına İznik'te bir zaviye bina ettiren kişi, esasen oğlu Murad Hüdâvendigâr'dır. Burada ele alınmasının sebebi, Orhan Gazi'nin en ünlü eşi durumunda olmasıdır. Murad Bey, annesi adına bina ettirdiği zaviye için, Hatunköy ve Bursa'daki bazı dükkânları vakfetmiştir. Dükkânlardan hâsıl olan 5338 akçe, bazı dükkânların harab olmasından dolayı 3732 akçeye düşmüştür. Dükkânlardan hâsıl olan miktar ile beraber zaviyenin toplam gelirinin 9605 akçe olduğu hesaplanmaktadır[225].

3.9. Süleyman Paşa Evkâfı[226]

Süleyman Paşa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mahfûz Bolayır'daki hayrâtına ait H. 755 tarihli vakfiyelerinden, vakfın Sultan Orhan tarafından tescil ettirildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede hayrât adına vakfedilen yerler; Bolayır, Seyyid Kavağı, Demircilü, Kerase, Hora, Yıldınöz, Mürselli, Malkara'yabağlı Bulgurlu, Esendük, Şeyh Halil, Kalaycı, Yenibey, Bazarlubey, Kastamonulu, Tatarlar, Saruhanlı, Yenice, Babaîlar, Örülmüş, Ballusüle, Yıva, Bergos, Delüler, Eytemür, Müstecab, Çalış, Sasanlar, Karayahşi, Ballu İlyas, Kara Koca, Kara Ahi, Aksakal, Emrelü, Yunak, İshak Şeyhlü ve Köpek karyeleridir. Vakıf görevlilerin cihetleri ve imarete sarfedilecek olan levâzıma ayrılan miktar da ayrıntılı bir şekilde verilmiştir[227].Vakfiyede akar olarak kaydedilen yerleri tamamı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuz bulunan 12, 75, 434 ve 490 numaralı tahrir defterleri ile 2 numaralı Maliyeden Müdevver defterden takip etmek de mümkündür. Buna göre Bolayır şehri, Kırşehirlü[228], Ahi, Çokallu, Ödemiş, İmaret, Karahisarlı ve Doğanarslan[229] mahallelerinden müteşekkildi. Bunlardan Doğanarslan Mahallesi, daha sonraki sayımlarda köy olarak kaydedilmiştir. Kırşehirlü Mahallesi'nin nüfusu 43 nefer ilâ 87 nefer arasında seyretmiştir[230]. Ahi Mahallesi'nin vergi nüfusu ise, zamanla 49 neferden 112 nefereyükselmiştir[231]. Çokallu Mahallesi 32 ilâ 51 nefer[232]; Ödemiş Mahallesi 25 ilâ 33 nefer[233]; Karahisarlı Mahallesi 40 ilâ 74[234]; Doğanarslan Mahallesi 42 ve İmaret Mahallesi 23 ilâ 70 nefer ile meskûn olup, sayımların bazılarında "Hisar nam-ı diğer İmaret" şeklinde kaydedilmiştir[235]. Bolayır nefsinde tuzcu olarak görev yapan gayrı müslim nüfusun sayısı ise 61 ilâ 283 nefer olarak sayılmıştır[236]. Buna göre; Bolayır'ın toplam nüfusu 12 numaralı defterde 271'i Müslüman ve 61'i Hrıstiyan 332; 75 numaralı defterde 257'si Müslüman ve 127'si Hrıstiyan 384; 434 numaralı defterde 292'si Müslüman ve 162'si Hrıstiyan 454; 490 numaralı defterde 289'u Müslüman ve 206'sı Hrıstiyan 495 ve son olarak 2 numaralı defterde 427'si Müslüman ve 283'ü Hrıstiyan olan toplam 710 nefer olarak sayılmıştır. Bolayır nefsinin gelirleri ise şehir içindeki kervansaray, dükkan gelirleri ve Seydikavağı Tuzlası gelirleri dâhil olmak üzere 55.016 akçe ilâ 76.069 akçe arasında değişmekteydi[237]. Sonradan köy olarak kaydedilen Doğanarslan 50 ilâ 103 nefer ile meskûn olarak kaydedilmiştir[238]. Seydikavağı nefsi 113 hane olarak kaydedilmiştir[239]. Dört mahalleye ayrılmış

223 TADB. TTD. EV. 568, v. 108b-109a.

224 BOA. TD. 453; v. 71b; TADB. TTD. EV. 580, v. 226a; Erünsal, *Hüdâvendigâr Livâsı Vakıflarından Kesitler,* s. 113, 419.

225 TADB. TTD. EV. 579, v. 80b.

226 Süleyman Paşa ve Vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut, "Süleyman Paşa Vakıfları", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, III,* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2017, s. 615-636; Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA,* c. 38, s. 94-96; Emecen, "Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", *Avarasya İncelemeleri Dergisi/The Journal of Eurasian İnquires,* İstanbul Üniversitesi, 2017, VI/1, s. 1-8; Emecen, "Geleneğin İnşasında Önemli bir Figür: Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa", s. 63-72.

227 VGMA, Defter: 990, Sayfa: 160, Sıra: 158.

228 Mahalle'nin muhtemelen Fatih Sultan Mehmed zamanında veya daha önce Rumeli'ye Kırşehir'den göç ettirilenlerden biri tarafından bina ettirilen bir mescid etrafında geliştiği söylenebilir. Orta Anadolu'da daha önceleri Gülşehri olarak isimlendirilen Kırşehir'in kaynaklarda Kırşehri olarak kaydedildiği bilinmektedir. Şehrin adını Yassıçimen Savaşı'ndan sonra Selçukluların hizmetine giren Harzemşahların reisi Kır Bey'den (Kayır Han) almış olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir (Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journalof Ottoman Studies,* 49, İstanbul 2017, s. 25-56). Kır Bey'in Batı Anadolu beyliklerinden Menteşeoğulları ve Aydınoğulları'nın atası ve Kıroğlu Seyfi Bey'in de Kırşehir'de vali olduğu sırada Ahi Evran tarafından adına "Menâhic-i Seyfi" adında bir eser te'lif edilen Seyfeddin Tuğrul (Ertuğrul Gazi?) olma ihtimali üzerinde ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* C. 2, S. 3, Sakarya 2016, s. 55-89.

229 Doğan Arslan'ın Bolayır'a gelmeden evvel Sakarya Nehri civârında faaliyet göstermiş olan önemli bir gazi önder olduğu anlaşılmaktadır. Onun Bolu Sancağı'nda Sindel Fakih için hâsılı 515 akçe olan bir vakıf kurduğu tesbit edilmiştir. Bkz. TADB. TTD. 547, v. 104a. Buradaki Doğan Arslan'ı Doğan bin Arslan şeklinde değerlendirecek olursak, Germiyanoğulları'nın hizmetinde olarak Arslanili'ne ismini veren Arslan Ata'nın oğlu Doğan Bey'in Süleyman Paşa'nın hizmetinde Balkan fütuhatına iştirak ettiğini söylemek mümkün olur. Kütahya Subaşısı olan Arslan Bey'in Hüsameddin Baycar'ın soyundan geldiği bilgisi doğru kabul edildiğinde, Karesioğulları ile evlilik yaparak iki aile arasında akrabalık te'sis edilmesinde önemli rol oynayan ve Tokat'taki Hıdırlık mevkiindeki Hamzalar Mezarlığı'na adını veren Hüsameddin Baycar neslinden Hamza Bey'den sonra ailenin diğer bir kolunu da tesbit etmiş oluruz. Arslan Bey'in Kütahya'daki vakıfları için bkz. TADB. TTD. EV. 560, v. 71a-b.

230 BOA. TD. 12, s. 199; BOA. TD. 75, s. 368; BOA. TD. 434, v. 188a; BOA. TD. 490, s. 453; BOA. MAD. 2, s. 2-3.

231 BOA. TD. 12, s. 200; BOA. TD. 75, s. 367; BOA. TD. 434, v. 188a; BOA. TD. 490, s. 452; BOA. MAD. 2, s. 1-2.

232 BOA. TD. 12, s. 201; BOA. TD. 75, s. 368; BOA. TD. 434, v. 189a; BOA. TD. 490, s. 453; BOA. MAD. 2, s. 3-4.

233 BOA. TD. 12, s. 202; BOA. TD. 75, s. 369; BOA. TD. 434, v. 189a; BOA. TD. 490, s. 454; BOA. MAD. 2, s. 4-5.

234 BOA. TD. 12, s. 202; BOA. TD. 75, s. 370; BOA. TD. 434, v. 189b; BOA. TD. 490, s. 454; BOA. MAD. 2, s. 5-6.

235 BOA. TD. 12, s. 201-202; BOA. TD. 75, s. 369; BOA. TD. 434, v. 189b; BOA. TD. 490, s. 455; BOA. MAD. 2, s. 6-7.

236 BOA. TD. 12, s. 202; BOA. TD. 75, s. 371-373; BOA. TD. 434, v. 190a-191b; BOA. TD. 490, s. 457-458; BOA. MAD. 2, s. 7-9.

237 BOA. TD. 12, s. 218; BOA. TD. 490, s. 455-458.

238 BOA. TD. 75, s. 373; BOA. TD. 434, v. 192a-b; BOA. TD. 490, s. 459; BOA. MAD. 2, s. 10a-10b.

239 BOA. TD. 12, s. 205-206.

olan Seydikavağı'nda tuzcu olarak görev yapan gebran nüfus da tesbit edilmiştir. Bunlardan Cami Mahallesi 10 ilâ 32[240]; Hürrem Şalo Mahallesi 6 ilâ 18[241]; Bedreddin Bey[242] ve Ahmed Paşa Mescidi Mahallesi[243] 15 ilâ 38[244] ve Seydiler Mahallesi 18 ilâ 49 nefer ile meskûn olarak gösterilmiştir[245]. Tuzcu olarak kaydedilen gebran nüfus ise 106 ilâ 134nefer olarak hesaplanmaktadır[246]. Demircilü Köyü ile beraber 8005 akçe olarak hesaplanan hâsılın ise daha sonra 52.039 akçe olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Kavak'a tâbi Demircilü Köyü 51 ilâ 81 nefer ile mütemekkin olarak göstermiştir[247]. Cenger Köyü ise, 29 ilâ 130 nefer ile mütemekkin olarak kaydedilmiştir[248]. Hirfete'nin (Mirafte?) nüfusu 87 ilâ 444 nefer olarak belirlenmiştir[249]. Arablu Köyü'nün nüfusu, 53 ilâ 104 neferdir[250]. Kerase Köyü'nde ise 31 ilâ 142 nefer mütemekkindir[251]. Bu üç köyün gelirleri toplu olarak 32.500 akçe olarak kaydedilmişken[252],daha sonra ayrı ayrı olmak üzere Hirfete'nin geliri 39.103, Arablu'nun geliri 16.182 ve Kerase (Ekrasiye) Köyü'nün geliri 20.729 akçe olarak belirlenmiştir. Esterne Köyü'nün nüfusu81 ilâ 200 nefer olarak belirlenmiş olup, köyün hâsılı 12.860 akçe civarındadır[253]. 2 numaralı defterde daha önceki sayımlarda olmayan Kadıköy adındaki yerleşim biriminde ise, 25 nefer mütemekkindir[254]. İznik'teki medresenin masrafına vakfedilmiş olan ve Mevlana Hayreddin'in tasarrufunda olduğu belirtilen Ereğlice Köyü'nün nüfusu ise 35 ilâ 140 nefer olarak kaydedilmiş olup, hâsılı 30.645 akçe olarak belirlenmiştir[255]. Bolayır'daki imaret için de İznik'teki dekâkinden hâsıl olan 1800 akçenin vakfedildiğini burada belirtmekte fayda vardır[256].

Süleyman Paşa Evkâfı'ndanolmak üzere Malkara'ya bağlı 26 köy vakfedilmiştir. Bunlardan Babaîler[257] Köyü 25 ilâ 51 nefer ile meskûn olup, köyün diğer adı Arab Hacı olarak kaydedilmiştir. Hâsılı ise, 1358 ilâ 1449 akçe arasında değişmiştir[258]. Saruhanlı[259] ve Kastamonu[260] köyleri beraber kaydedilmiş olup, sadece son sayımda Kastamonu yalnız başına ele alınmıştır. 22 ilâ 105 nefer ile meskûn olarak kaydedilen köylerin hâsılı 1595 ilâ 5568 akçe arasında değişmiştir[261]. Tatarlar Köyü, 26 ilâ 77 neferin meskûn olduğu bir köy olarak karşımıza çıkarken, hâsılı 1496 ilâ 7305 akçe arasında değişmektedir[262]. Örülmüş Köyü 14 hanesi ve 551 akçe hâsılı ile mukayyeddir[263]. Yeniköy, 35 hanesi ve 1551 akçe hâsılı ile mukayyed olup,aynı defterde Yeniköy nam-ı diğer Odaköy adında bir köy daha kayıtlıdır. Bu köyün 40 hanesi ve 1751 akçe hâsılı bulunmaktadır[264]. Diğee bir sayımda ise Yeniceköy, Yeni nam-ı diğer Oda ve Yenice adlarında köyler tesbit edilmiştir. Bunlardan ilki 47, ikincisi 40 ve sonuncusu 24 nefer ile mütemekkindir[265]. Başka bir sayımda Yeniköy 63, Oda 48 ve Yenice 26 nefer[266]; 490 numaralı defterdeki sayıma göre, Oda 42 ve Yenice 22;başka bir sayımda Yeni 60 ve Yenice 33 nefer ile mütemekkin olarak gösterilmiştir[267]. Halil Şeyh Köyü, 29 ilâ 47 nefer ile mütemekkin iken, köyün hâsılı 1188 ilâ 2755 akçe arasında değişmiştir[268]. Esdik (Esendik) Köyü ise 20 ilâ 32 nefer ile meskûn olup, hâsılı 1212 ilâ 1419 akçe arasında değişmektedir[269]. Bergos Köyü, 22 ilâ 64 nefer ile meskûn olup, hâsılı 1597 ilâ 3172 akçe arasında değişmektedir[270]. Bazarlu Bey Köyü 825 akçe hâsılı ile kaydedilmiştir[271]. Ballu Süle Köyü 28 ilâ 43 nefer ile mütemekkin olup köyün hâsılı 1995 ilâ 2862 akçe arasında değişmektedir[272]. Yıva Köyü 15 ilâ 38 nefer ile mütemekkin olup, hâsılı 722 ilâ 3088 akçe arasında değişen bir köy durumundadır[273]. Kalaycı 45 ilâ 90 nefer ile

240 BOA. TD. 75, s. 375; BOA. TD. 434, v. 193a; BOA. TD. 490, s. 460-461; BOA. MAD. 2, s. 10b-11a.
241 BOA. TD. 75, s. 375; BOA. TD. 434, v. 193a; BOA. TD. 490, s. 461; BOA. MAD. 2, s. 10b-11a.
242 Bedreddin Bey'in Hüdâvendigâr Sancağı'nda vakfı bulunan Mahmud Pars Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Bursa'nın Şehreküstü mevkiinde türbesi bulunan II. Murad dönemi ümerasından Pars Bey'in Yakub Bey adında bir oğlu vardır.
243 Sonraki sayımlarda sadece Bedreddin Bey olarak kaydedilmiştir.
244 BOA. TD. 75, s. 375; BOA. TD. 434, v. 193a; BOA. TD. 490, s. 461; BOA. MAD. 2, s. 11a.
245 BOA. TD. 75, s. 375; BOA. TD. 434, v. 193a; BOA. TD. 490, s. 461; BOA. MAD. 2, s. 11a.
246 BOA. TD. 75, s. 376; BOA. TD. 434, v. 194a; BOA. TD. 490, s. 462; BOA. MAD. 2, s. 13a-14a.
247 BOA. TD. 12, s. 207; BOA. TD. 75, s. 379-380; BOA. TD. 434, v. 196a; BOA. TD. 490, s. 465; BOA. MAD. 2, s. 15b.
248 BOA. TD. 12, s. 208; BOA. TD. 75, s. 382; BOA. TD. 490, s. 466; BOA. MAD. 2, s. 18b.
249 BOA. TD. 12, s. 208-209; BOA. TD. 75, s. 386-388; BOA. TD. 434, v. 199b-200a; BOA. TD. 490, s. 468-473; BOA. MAD. 2, s. 19b-22a.
250 BOA. TD. 12, s. 209; BOA. TD. 75, s. 383-384; BOA. TD. 434, v. 198a-b; BOA. TD. 490, s. 467; BOA. MAD. 2, s. 27a-b.
251 BOA. TD. 12, s. 210; BOA. TD. 75, s. 385; BOA. TD. 434, v. 199a; BOA. TD. 490, s. 475; BOA. MAD. 2, s. 23b-24b.
252 BOA. TD. 12, s. 211.
253 BOA. TD. 75, s. 381-382; BOA. TD. 434, v. 196b; BOA. TD. 490, s. 477; BOA. MAD. 2, s. 16b.
254 BOA. MAD. 2, s. 14b.
255 BOA. TD. 12, s. 181; BOA. TD. 75, s. 391-392; BOA. TD. 434, v. 202a; BOA. TD. 490, s. 473-474; BOA. MAD. 2, s. 25a.
256 TADB. TTD. EV. 579, s. 10b.
257 BOA. TD. 12, s. 211; BOA. TD. 75, s. 414; BOA. TD. 434, v. 218a; BOA. TD. 490, s. 499; BOA. MAD. 2, s. 40b-41a.
258 BOA. TD. 12, s. 211; BOA. TD. 75, s. 413; BOA. TD. 434, v. 217b; BOA. TD. 490, s. 497; BOA. MAD. 2, s. 41a.
259 Saruhanlı Köyü, Rumeli'ye Yıldırım Bayezid döneminde göçettirilen göçebe Türkmenlere namzet olabileceği gibi, Süleyman Paşa'nın gaza faaliyetlerine Saruhanoğulları'nın verdiği katkıya da yorumlanabilir.
260 Kastamonu Köyü, Yıldırım Bayezid ve daha sonraki dönemlerde Rumeli'ye göçettirlen göçebe Türkmenlere namzet olabileceği gibi, Süleyman Paşa'nın gazalarına Candaroğulları'nın verdiği katkıya da yorumlanabilir.
261 BOA. TD. 12, s. 212; BOA. TD. 75, s. 412; BOA. TD. 434, v. 216ba; BOA. TD. 490, s. 490; BOA. MAD. 2, s. 41b-42a.
262 BOA. TD. 12, s. 213; BOA. TD. 75, s. 411; BOA. TD. 434, v. 216a; BOA. TD. 490, s. 496; BOA. MAD. 2, s. 39b-39a.
263 BOA. TD. 12, s. 214.
264 BOA. TD. 12, s. 215, 232.
265 BOA. TD. 75, s. 402, 404, 413.
266 BOA. TD. 434, v. 210a, 211a, 217b.
267 BOA. TD. 490, s. 488, 497; BOA. MAD. 2, v. 38a, 41a.
268 BOA. TD. 12, s. 215; BOA. TD. 75, s. 410; BOA. TD. 434, v. 215b; BOA. TD. 490, s. 492; BOA. MAD. 2, s. 44a, 44b.
269 BOA. TD. 12, s. 216; BOA. TD. 75, s. 413; BOA. TD. 434, v. 217a; BOA. TD. 490, s. 492-493; BOA. MAD. 2, s. 46a.
270 BOA. TD. 12, s. 217; BOA. TD. 75, s. 403; BOA. TD. 434, v. 210b; BOA. TD. 490, s. 487-488; BOA. MAD. 2, s. 35b-36a.
271 BOA. TD. 12, s. 217.
272 BOA. TD. 12, s. 218; BOA. TD. 75, s. 405; BOA. TD. 434, v. 212a; BOA. TD. 490, s. 485; BOA. MAD. 2, s. 36b.
273 BOA. TD. 12, s. 219; BOA. TD. 75, s. 405; BOA. TD. 434, v. 212b; BOA. TD. 490, s. 485-486; BOA. MAD. 2, s. 37a.

meskûn olup, 2129 ilâ 8427 arasında değişen hâsılı ile kaydedilmiştir[274]. Müstecab(lu) 38 ilâ 61 arasında değişen nefer sayısı ile meskûn iken, köyün hâsılı 1894 ilâ 5188 akçe arasında seyreder[275]. Kara Ahi Köyü, 43 ilâ 84 nefer ile meskûn olarak kaydedilmişken, hâsılı 3509 ilâ 11.145 arasında değişmektedir[276]. Çalış Köyü, 21 ilâ 46nefer arasında değişen nüfusun yanısıra 1167 ilâ 2743 akçe arasında değişen hâsılıyla mukayyeddir[277]. Eytemür Köyü, 26 ilâ 40 nefer arasında değişen nüfusu ve 1168 ilâ 4809 arasında değişen hâsılı ile mukayyeddir[278]. Sasanî[279] ismi ile dikkat çeken ve kimi zaman Sasan ve Sasanlar şeklinde de kaydedilen köy 29 ilâ 77 nefer arasında değişen nüfusu ve 2539 ilâ 11.155 arasında seyreden hâsılı ile öne çıkar[280]. Kara Yahşi Köyü, 48 ilâ 73 nefer arasında değişen nüfusu ve 1885 ilâ 4247 arasında değişen hâsılı ile mukayyeddir[281]. Ballu İlyas Köyü, 26 ilâ 79 nefer arasında değişen nüfusun yanısıra 745 ilâ 6436 akçe arasında değişen hâsılı önemli ölçüde gelişme gösteren köyler arasındadır[282]. Karakoca Köyü, 24 ilâ 47 nefer arasında değişen nüfusu ve 1346 ilâ 2779 arasında değişen hâsılı ile mukayyeddir[283]. Aksakallı Köyü 40 ilâ 77 nefer arasında değişen nüfusu ve 2741 ilâ 3882 akçe arasında değişen hâsılı ile kaydedilmiştir[284]. Emrelü Köyü, 21 ilâ 37 nefer arasında değişen nüfusu ile mukayyeddir[285]. Bu sayımda Yunakoğlu şeklinde kaydedilen köy ise diğer sayımlarda olmadığından isim değiştirmiş olabileceği düşünülebilir. Yunakoğlu Köyü'nde 52 neferden 4324 akçe hâsıl elde edildiği anlaşılmaktadır[286]. Yunak önceleri Eskiköy ile beraber ele alınmışken, diğer sayımlarda tek başına kaydedilmiş olup, 34 ilâ 71 nefer arasında değişen nüfusu ve 1314 ilâ 3453 akçe arasında değişen hâsılı ile mukayyedir[287]. Köpeklü sadece tek sayımda 13 hane nüfusu ve 700 akçe hâsılıyla mukayyeddir[288]. İshak Şeyhlü sayımlarda 17 ilâ 49 nefer nüfusunun yanısıra, 513 ilâ 1218 akçe arasında değişen nüfusu ile kaydedilmiştir[289]. Alpagud nam-ı diğer Bölükdar Köyü sonraki sayımlarda sadece Alpagud olarak kaydedilmiş olup, 12 ilâ 40 nefer arasında değişen nüfusu ve287 ilâ 953 akçe arasında değişen hâsılı ile kaydedilen küçük köylerden biridir[290]. Delüler, 37 ilâ 76 nefer arasında değişen nüfusunun yanısıra, 2523 ilâ 5067 akçe arasında değişen hâsılı ile vakfın önemli köylerinden biridir[291]. Sadece 2 numaralı defterde mukayyed olan Bakioğlu Köyü'nde ise 75 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[292]. Yine sadece tek sayımda mukayyed olan Amasyalu Köyü 33 nefer ile meskûn olup, köyün hâsılı 2338 akçedir[293].

Süleyman Paşa'nın cami, aşhane, zaviye ve muallimhaneden meydana gelen külliyesi için vakfettiği akarattan hâsıl olan toplam gelir, 1475'te 159.448 akçe, 1487-90 yılları arasında 210.000 akçe, 1519'da 275.404 akçe ve 1530'da 288.505 akçe olarak hesaplanmaktadır. Vakfın masraf kalemlerinin toplamı 1519'da 247.346 akçe iken, bundan 11 yıl sonra 210.612 akçeye düşmüştür.

Orhan Gazi zamanında bizâtihî Süleyman Paşa tarafından kurulan vakıflara gelince, Süleyman Paşa'nın Ferecik ve Bolayır'dan İznik, Bolu ve Beypazarı'na kadar geniş bir alan içinde pek çok vakıf kaydında adına rastlandığı görülmektedir. Süleyman Paşa'nın Ferecik'te bina ettirdiği cami için de 83 nefer ile meskûn olan Erendik Viranı Köyü, 267 nefer nüfusu ile İnebey bin Hacı Yahşi Cema'ati'nin verdiği vergileri, 131 nefer ile meskûn bulunan Şekel Köyü'nü, 81 nefer nüfusu ile Bayramlu Cema'ati vergilerini, Lapseki'ye bağlı üçü gebran olan 121 nefer nüfusuyla Hasköy ve 120 nefer nüfusuyla Camköy'ün gelirlerini vakfederken, Gümülcine'ye bağlı 107 nefer ile meskûn bulunan Turuz Fakih Köyü'nü de Başhane Kazası'nda bulunan caminin masrafına vakfetmiştir[294]. Süleyman Paşa'nınbina ettirdiği Cami-i Şerif için vergileri akar olarak bağışlanan Gümülcine'ye tabi Eşyalar Köyü'nde sakin Yörük cemâ'atlerinin daha sonra Silistre'de yerleştikleri anlaşılmaktadır[295]. Vakfa bağlı olarak kaydedilen 295 nefer Yörük'ten toplam 7800 akçe hâsıl, vakıf adına tescil edilmiştir[296]. Süleyman Paşa, Vize Sancağı'na bağlı Hass-ı Mahmud Paşa Nahiyesi'nde hâsılları toplamı 10.740 akçe olan dört köyü de akar olarak vakfetmiştir[297]. Bu şekilde Süleyman Paşa Vakfı'nın Vize ve Silistre sancaklarında tesbit edilen gelirinin toplamının 18.540 akçe olduğu hesaplanmaktadır.

274 BOA. TD. 12, s. 220; BOA. TD. 75, s. 408; BOA. TD. 434, v. 214a; BOA. TD. 490, s. 491; BOA. MAD. 2, s. 42b-43a.
275 BOA. TD. 12, s. 220-221; BOA. TD. 75, s. 406; BOA. TD. 434, v. 213a; BOA. TD. 490, s. 482; BOA. MAD. 2, s. 36a.
276 BOA. TD. 12, s. 222; BOA. TD. 75, s. 397; BOA. TD. 434, v. 207a; BOA. TD. 490, s. 484; BOA. MAD. 2, s. 31b-32a.
277 BOA. TD. 12, s. 222-223; BOA. TD. 75, s. 401; BOA. TD. 434, v. 209b; BOA. TD. 490, s. 480; BOA. MAD. 2, s. 34b-35a.
278 BOA. TD. 12, s. 223; BOA. TD. 75, s. 400; BOA. TD. 434, v. 209a; BOA. TD. 490, s. 480-481; BOA. MAD. 2, s.33a.
279 Sasanî Köyü'nün Menteşe Bey'in veya oğlunun damadı olan ve Aydınoğulları Beyliği'nin merkezi olan Birgi, Selçuk gibi yerleri fethettikten sonra Aydınoğlu Mehmed Bey'e yenilerek hayatını kaybeden gazi lidere bağlı Türkmenler tarafından kurulduğu tahmin edilebilir. Bu da Süleyman Paşa'nın gazalarına Batı Anadolu'daki Türkmenlerden geniş çaplı bir katılımın varlığına işaret eder.
280 BOA. TD. 12, s. 224; BOA. TD. 75, s. 398; BOA. TD. 434, v. 208a; BOA. TD. 490, s. 493; BOA. MAD. 2, s. 32a-b.
281 BOA. TD. 12, s. 224-225; BOA. TD. 75, s. 394; BOA. TD. 434, v. 205a-b; BOA. TD. 490, s. 498; BOA. MAD. 2, s. 28b-29a.
282 BOA. TD. 12, s. 226; BOA. TD. 75, s. 393; BOA. TD. 434, v. 204b; BOA. TD. 490, s. 486; BOA. MAD. 2, s. 28a-b.
283 BOA. TD. 12, s. 226; BOA. TD. 75, s. 396; BOA. TD. 434, v. 206a; BOA. TD. 490, s. 495; BOA. MAD. 2, s. 30b.
284 BOA. TD. 12, s. 227-228; BOA. TD. 75, s. 395; BOA. TD. 434, v. 205b-206a; BOA. TD. 490, s. 487; BOA. MAD. 2, s. 29b-30a.
285 BOA. TD. 12, s. 228; BOA. TD. 75, s. 396; BOA. TD. 434, v. 206b; BOA. MAD. 2, s. 31a.
286 BOA. TD. 490, s. 481-482.
287 BOA. TD. 12, s. 229; BOA. TD. 75, s. 407; BOA. TD. 434, v. 213b; BOA. TD. 490, s. 494; BOA. MAD. 2, s. 43b-44a.
288 BOA. TD. 12, s. 230.
289 BOA. TD. 12, s. 230; BOA. TD. 75, s. 409; BOA. TD. 434, v. 214b-215a; BOA. TD. 490, s. 489; BOA. MAD. 2, s. 45a-45b.
290 BOA. TD. 12, s. 231; BOA. TD. 75, s. 409; BOA. TD. 434, v. 215a-b; BOA. TD. 490, s. 499; BOA. MAD. 2, s. 45b-46a.
291 BOA. TD. 12, s. 233; BOA. TD. 75, s. 399; BOA. TD. 434, v. 208b; BOA. TD. 490, s. 483; BOA. MAD. 2, s. 33b-34a.
292 BOA. MAD. 2, s. 39b-40a.
293 BOA. TD. 490, s. 497.
294 BOA. MAD. 2, s. 47a-54a.
295 TADB. TTD. EV. 561, v. 310a-311a.
296 TADB. TTD. EV. 561, v. 311a.
297 TADB. TTD. EV. 548, v. 226b-227b.

Süleyman Paşa, İznik'teki camii için Sazludere mezrâ'asının beri yakasından hâsıl olan 1593 akçeyi imamet ciheti için vakfetmiştir. Vakıf yerde sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, hâsılı İmam Mevlana Hayreddin'den sonra Mevlana İsa ve son olarak Murad Fakih tasarruf etmişlerdir[298]. İznik Camii'nin hitâbeti için de hâsılı 3758 akçe olan bir köy vakfedilmiştir. Bu köyün bir ara tımara emrolunmakla beraber daha sonra şehir ileri gelenlerinin şehadetleriyle yeniden vakfa zammolunduğu belirtilmektedir[299]. Onun medresesi için vakfettiği Kızılcaalem Köyü'nde 21 neferden hâsıl olan 2097 akçenin yanısıra Hacı Efendi için aynı köyde vakfettiği yerden 655 akçe gelir sağlandığı anlaşılmaktadır. İznik'teki üç dükkândan hâsıl olan 1800 akçenin de Bolayır'daki imarete vakfedildiğine yukarıda değinilmişti[300]. Süleyman Paşa'nın İznik'te bir hamamının olduğuna dair kayıtlar başka vakıf kayıtlarından anlaşılmakla beraber, bu hamamdan sadece günde iki akçeden toplam 720 akçe hâsıl sağlanmaktaydı[301]. Süleyman Paşa Vakfı'na bağlı olarak vazife göre müezzin, cüzhân ve sermahfil cihetlerine sarfolunmak üzere 4105 akçe vakfedildiği anlaşılmaktadır[302]. Süleyman Paşa'nın İznik'te vakfı için Gelibolu'ya bağlı Ereğlice Köyü'nün gelirlerinin vakfedildiğine yukarıda değinilmişti. Bu köyün geliri olan 30.465 akçe İznik'teki külliye için kaydedilen en yüksek gelirli akar durumundadır[303]. İznik'e bağlı Erikli Köyü, bu konuda Ereğlüce Köyü'nü takip etmektedir. Bu köydeki 183 neferden hâsıl olan 25.190 akçenin İznik'teki medreseye vakfedildiği ve vakfın tevliyetinin de Karaoğlan evlâdının erşedine meşrût bulunduğu tesbit edilmektedir[304]. Medrese için ayrıca Hüdâvendigâr Livâsı'na bağlı Yenişehir'deki Bilerşe Köyü ve iki kıt'a mezrâ'dan hasıl olan 6380 akçe ile İznik'teki bostanlar, bir bahçe, birkaç pare yer, bir ev ve bir zeminden hâsıl olan toplam 8325 akçe vakfedilmiştir[305].Süleyman Paşa, Hüdâvendigâr'a tâbi Akhisar'ın Despine Köyü civarındaki dört çiftlik yeri de İznik'te bulunan camisinde görevli huffazın cihetleri için vakfetmiştir. Söz konusu çiftliklerden 1350 akçe gelir elde edilmekteydi[306].Bu şekilde Süleyman Paşa'nın İznik'teki evkâfı için İznik, Yenişehir, Akhisar ve Gelibolu'da vakfedilen akârattan toplam 76.883 akçe hâsıl sağlandığı hesaplanmaktadır. İznik'te Süleyman Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlar bunlarla sınırlı değildir. Süleyman Paşa Medresesi'nde öğrenim gören talebe için Orhan Gazi İmareti'nden günde ikibuçuk akçelik et ve aynı miktarda ekmek, Çandarlı Mahmud Çelebi İmareti'nden her gün üç akçelik et ile altı adet ekmek verildiği kaydedilmektedir[307]. İznik'teki Akköy'ün de Süleyman Paşa'nın mirasçıları tarafından Çandarlı İbrahim Paşa'ya satıldığı ve İbrahim Paşa'nın da köyü imaretine vakfettiği de anlaşılmaktadır[308].

Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa için İznik'te bir de medrese bina ettirdiği görülür. Medrese için Babadepe ve Saruçayır köylerini vakfeden Orhan Gazi, medresenin müderrisliğini ise Alaüddin Esved'i atamıştır. Literatürde her ne kadar Mevlana Taceddin'in vefatından sonra Alaüddin Esved'in (Ali bin Ömer el-Karahisarî) müderrisliğe getirildiği bilgisi bulunmakta ise de söz konusu kayıtta Alaüddin Esved'den sonra Mevlana Taceddin'in müderris olduğu bilgisi yer alır. Ancak buradaki kayıt sehven bu şekilde bir bilgiye yer vermiş olmalıdır. Çünkü Mevlana Taceddin'den sonra ise müderrisliğe getirildiği beliritlen Mevlana Sinan, Alaüddin Esved'in oğludur. Vakıf köylerden Babadepe'de 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 6740 akçe olarak belirlenmiştir. Saruçayır nâm-ı diğer Sadıkköy'de meskûn bulunan 24 neferden ise vakıf adına 3100 akçe hâsıl sağlanmaktaydı[309].

Süleyman Paşa, *"Osmanoğullarının oturduğu yer"* şeklinde bir kaydın bulunmasından dolayı ayrı bir önemi bulunan Göynük'te bina ettirdiği cami için de toplam hâsılı 12.000 akçeyi bulan Eskihisar, Görenç, Hacılar köyleri ile çeşitli mezrâ' ve çiftlikler ve Göynük Hamamı'nı vakfetmiştir. Hamamdan 5940 akçe hâsıl olduğu anlaşılmakta ve harab olduktan sonra çifte hamam şeklinde yeniden bina edildiği belirtilmektedir. Süleyman Paşa'nın yaptırdığı bu caminin harab olduktan sonra rakabeden yeniden bina ettirildiği belirtilmektedir. Göynük Camii'nde vazifeli olanların cihetleri hakkında da defterden ayrıntılı bilgiler edinmek mümkündür[310].

Süleyman Paşa'nın Bolu'da bina ettirdiği medresesi için hâsılı 1489 akçe olan bir köyü vakfettiği gibi, Umuroğlu şeklinde kaydedilen Lala Şahin Paşa'nın medresesi için de hâsılı 6329 akçeyi bulan Kayır Köyü'nü de vakfetmiştir[311].

Süleyman Paşa'nın Bolayır, İznik ve Bolu'daki hayrâtına bağlı olarak vakfedilen yüksek gelirli köylerin yanısıra Vize, Gelibolu, Bolu, Kocaeli ve Hüdavendigâr Livâsı'na tâbi birçok nâhiyede yaklaşık 160 adet vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıfların gelirleri küçük ölçekli olup, genellikle zaviye, imamet ve köprü hizmetine meş-

298 TADB. TTD. EV. 579, v. 9a.
299 TADB. TTD. EV. 579, v. 3b-4a.
300 TADB. TTD. EV. 579, v. 11a.
301 TADB. TTD. EV. 579, v. 11a.
302 TADB. TTD. EV. 579, v. 15b-16a.
303 BOA. TD. 490, s. 473-474.
304 TADB. TTD. EV. 579, v. 136b.
305 TADB. TTD. EV. 579, v. 90a.
306 BOA. TD. 453, v. 178a; TADB. TTD. EV. 585, v. 341a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 496.
307 TADB. TTD. EV. 579, v. 78b.
308 TADB. TTD. EV. 579, v. 70b.
309 TADB. TTD. EV. 570, v. 259b-260a.
310 BOA. TD. EV. 453, s. 200-202; TADB. TTD. EV. 585, v. 435b-437b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, I, s. 572-575.
311 TADB. TTD. EV. 547, v. 13a-15a, 95a-b.

rût oldukları görülmektedir. Süleyman Paşa'nın Hacı İzzeddin için Kavak Ahisi'ne Emin Viranı ile Kavakdağı bağı yanında olan çiftliği vakfettiği tesbit edilmiştir[312]. Süleyman Paşa'nın Tuzla'da Hacı İlyas için vakfettiği 1488 akçe hâsıllı köy, sonradan İstanbul'daki Eyyüb Ensârî Evkâfı'na ilhak olunmuştur[313]. Malkara'da Nadir Şeyh için vakfedilen evlatlık vakfın hâsılı ise belli değildir. Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da 250 akçe hâsılı olan bir yeri de İshak Fakih adına vakfettiği tesbit edilmektedir.

Süleyman Paşa'nın İznik'te kurduğu külliyeden başka dokuz adet küçük vakıf için de biti verdiği görülmektedir. Bunlardan Ahi Hacı için yaptığı evlatlık vakfın geliri 2020 akçeyi buluyordu. Adına vakıf kurduğu diğer bir ahi de Çoban adını taşımakta olup, Ahi Çoban adında bir zâtın Menteşe Livâsı'nda da bir vakfı olduğuna burada değinilmelidir. Onun yaptığı diğer evlatlık vakıflardan biri de Baki Bey adına olup, bu kişinin Balkanların fethi sırasında Süleyman Paşa ile beraber bulunduğu, Süleyman Paşa'nın vakıf köylerinden birinin Bakioğlu şeklinde kaydedilmesinden anlaşılabilir. Süleyman Paşa'nın "abdalân" zümresine mensûb Kemer Abdal nâm zât için de zaviye kurduğu anlaşılmaktadır. Onun tarafından İznik'te kurulan diğer bir zaviye de Halil Şeyh adınadır. İznik'te kurulan bu dokuz vakfın beşi evlatlık, üçü zaviye ve biri imamete meşruttur[314].

Süleyman Paşa tarafından kurulan vakıfların 15 tanesi Hüdâvendigâr Livâsı'na bağlı Gölpazarı'ndadır. Bu vakıflardan dokuz tanesi "şeyh" unvanı taşıyanlar, birer tanesi "fakih" ve "danişmend" unvanı taşıyan kişiler için yapılmıştır. İkisinin unvanı yoktur. Vakfedilenler arasında "Çağırgan" şeklinde kaydedilen zâtın "Çağırgan Baba" olduğu düşünülebilir. Çağırgan için 160 akçe hâsılıyla Kuruöyük Mezraası'nın vakfedildiği görülmektedir. Bu Çağırgan Baba'nın Giresun'da da bir zaviyesinin olduğu bilinir. Buradaki vakfın da Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail tarafından yapıldığına yönelik düşünceler, Gölpazarı'ndaki bu vakfı çok daha ilginç bir hale getirmektedir. Göl'e bağlı vakıflardan birinin köprü, üçünün imamet, ikisinin evlatlık ve dokuzunun zaviye vakfı olduğu tesbit edilebilmektedir. Bu vakıfların toplam hâsılı 4000 akçedir. Gölpazarı'nda Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Bey'in Resul Danişmend için hâsılı 170 akçe olan bir yeri vakfettiğine dair kayıt da son derece önemlidir[315]. Mudurnu'daki Pelidözü Köyü'nde Şeyh İsa adına yapılan 146 akçelik vakıf kaydında da aynı zât "Süleymanpaşa oğlu İsmail Çelebi" şeklinde zikredilmektedir[316].

Süleyman Paşa, aynı livaya bağlı olan ve Taraklı Borlu'ya nisbeten Yenice-i Taraklı olarak anılan nâhiyede de üçü şeyh, biri fakih ve biri de unvansız olan beş zevât için toplam hâsılı 915 akçe olan yerleri vakfettiği anlaşılmaktadır[317]. Bu vakıflardan üçü zaviye, biri imamet ve biri evlatlıktır.

Süleyman Paşa'nın Geyve'de kurduğu vakıfların sayısı ise sekizdir. Bunların yarısı şeyh unvanına sahip iken, biri fakih, biri de unvansızdır. Vakıflardan biri Geyve Kadısı'na meşrûttur. Geyve'deki vakıfların en büyüğü ise, Tokatlı Taceddin ve Ahi Adil adına yapılan 5000 akçelik zaviye vakfıdır. Buradaki vakıfların toplam hâsılı 9270 akçeyi bulmaktadır. Vakıflardan altısı zaviye, biri evlada ve biri de kadılığa meşrûttur[318].

Onun Akyazı'da Pazarcık Mescidi adıyla bilinen bir ibadethane ile Ahi Hızır ve İlyas adına kurduğu zaviye vakfı oldukça önemlidir. Süleyman Paşa, ikisi fakih ve biri şeyh unvanına sahip üç kişi için daha vakıf kurmuştur. Vakıflardan üçünün mescid, ikisinin zaviye ve birinin kadılığa meşrut olduğu söylenebilir. Akyazı'daki vakıfların toplam hâsılı ise 10.711 akçe olarak hesaplanmaktadır[319].

Süleyman Paşa, Akhisar'da ise 11 adet vakfın altına mührünü vurmuştur. Bu vakıflardan altısı zaviye, diğerleri köprü, evlatlık, kadılık ve imamete meşruttur. İznik'teki Cami'de görevli huffâzın ciheti için de vakıf kurulmuş olduğuna burada değinilmelidir. Vakıfların toplam hâsılı 12.287 akçe olup, adlarına vakıf kurulanlar arasında Gökbaşlu Abdal'ın yanısıra hacı, seydi, ahi, şeyh ve fakih unvanını taşıyanların bulunması dikkat çekicidir[320].

Göynük'te kurulan vakıfların sayısı ise 32 olup, Süleyman Paşa'nın isminin nicel olarak en fazla geçtiği yer bu anlamda Göynük'tür. Göynük'te Onun tarafından vakfedilen vakıfların toplam hâsılı 28.093 akçe olup, bunun 12.005 akçesi kendi yaptırdığı cami ve hamama meşrûttur. Hamamın kendisinin de bir akarât olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır. Kadıoğlu Sinan'ın adının geçtiği amme vakfı da Süleyman Paşa vakıfları arasında zikredilmelidir. Vakıfların 21 tanesinin zaviye vakfı olması da ilginçtir. Diğer beş tanesi cami ve dört tanesi evlatlık türdendir. Adlarına vakıf yapılan zevâtın 15'i şeyh, dördü fakih ve diğerleri seyyid, ahi ve kadı gibi unvanlar taşımaktadırlar[321]. Süleyman Paşa'nın Beypazarı'nda kurduğu vakıfların sayısı ise 24'ü bulmakta olup,

312 BOA. TD. 12, s. 194.
313 BOA. TD. 12, s. 249.
314 TADB. TTD. EV. 579, v. 9b-12a, 15a-b, 79a, 91b.
315 TADB. TTD. EV. 585, s. 259a, 263b-264a, 265b, 266b, 268a-b, 269a, 271a-272a; BOA. TD. EV. 453, s. 213, 217-219, 221, 223-224; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 320-322, 328.
316 TADB. TTD. EV. 547, v. 254a.
317 TADB. TTD. EV. 585, s. 450a, 454a, 456b; BOA. TD. EV. 453, s. 195, 197, 198; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 363, 365-367.
318 TADB. TTD. EV. 585, s. 398a, 403b-404a, 405a, 409b, 410a; BOA. TD. EV. 453, s. 140, 145, 146, 148; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 395, 401-403.
319 TADB. TTD. EV. 585, s. 238a, 243b, 246a, 248b, 250a; BOA. TD. EV. 453, s. 189, 191-193, ; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 445-449.
320 TADB. TTD. EV. 585, s. 325a, 326b, 328a, 334a, 337b, 338a, 339a, 340b-341a, 349a; BOA. TD. 117/1, s. 51, 55-58, 62; BOA. TD. EV. 453, s. 167-169, 175-179; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 483-484, 487, 490-496.
321 TADB. TTD. EV. 585, s. 439a-447a, 448b; BOA. TD. EV. 453, s. 203-211; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 580-587.

vakıfların toplam hâsılı 10.475 akçedir. Vakıfların 17'si zaviye, dördü evlatlık ve üçü imamete meşrûttur. Adına vakıf kurulanların çoğunun şeyh (15 adet) ve diğerlerinin mevlana, bey, danişmed ve fakih gibi unvanlar taşıdığı görülmektedir[322].

Süleyman Paşa, Sultanönü Sancağı'ndaki Günyüzü'ne bağlı Karapınar'da Kara Mustafa Zaviyesi için de 200 akçe hâsılı olan bir yer vakfetmiştir[323]. Bu zâtın adına, Batı Anadolu'nun pek çok yerinde "Şeyh Kara" olarak da rastlanır. Çankırı Sancağı'ndaki Oruç Gazi Köyü'nde Aydın Şeyh Zaviyesi için hâsılı 100 akçe olan bir çiftlik yeri bağışlayan Süleyman Paşa'nın da Beypazarı'ndaki vakıflarının çokluğuna bakılarak Orhan Gazi'nin oğlu olan Süleyman Paşa olduğu tahmin edilebilir[324].

Süleyman Paşa'nın Bolu Sancağı'na bağlı Gerede'de kurduğu vakıfların sayısı ise dokuzdur. Bu dokuz vakfın toplam hâsılı 2389 akçe olup, üçünün zaviye, üçünün evlatlık, ikisinin imamet ve birinin köprüye meşrut olduğu anlaşılmaktadır. Adına vakıf kurulan zevâtın şeyh, danişmend, fakih ve hacı gibi unvanlar taşıdıkları söylenebilir[325].

Onun Mengen'deki vakıflarının sayısı ise 10'dur. Bunlardan sekiz tanesi mescid, iki tanesi ise zaviye türünde olup, adına vakıf kurulan zevâtın da bununla doğru orantılı olarak yedisinin fakih ve ikisinin şeyh unvanı taşıdığı görülmektedir. Vakıfların toplam hâsılı ise, 2116 akçedir[326].

Süleyman Paşa aynı sancağa tâbi Kıbrus Nahiyesi'nde de 150 akçe hâsılı olan bir zaviyeye biti verdiği tesbit edilmektedir[327]. Süleyman Paşa'nın Viranşehir'de Bolu'daki medresesi için vakfettiği bir köyden başka, Sevindik Köyü Mescidi için de bir vakıf kurduğu ve vakıf akarâtın toplam hâsılının 1627 akçe olduğu hesaplanmaktadır[328]. Süleyman Paşa'nın Ereğli'de de Hoca Yusuf ve Müderrisoğlu adlarına iki adet vakıf kurduğu tesbit edilmiştir. Hoca Yusuf'un Hacı Karaoğlan'ın babası olma ihtimali vardır. Hoca Yusuf için vakfedilen yerlerin hâsılı 2432 akçedir. Ereğli vakıflarının ikisi de imamete meşrût olup, vakıfların toplam hâsılı 2798 akçedir[329]. Süleyman Paşa, Mudurnu'da da 14 adet vakıf kurmuştur. Vakıflardan altısı imamete, dördü zaviyeye, ikisi evlatlık ve biri köprüye meşrûttur. Adına vakıf yapılan zevâttan yarısının şeyh, beş tanesinin fakih, birinin hoca unvanını taşıdığı ve vakfedilen yerlerin toplam hâsılının 5478 akçe olduğu anlaşılmaktadır[330]. Onun Konrapa'da İshak Danişmend, Aksanoğulları ve Umur Kadıoğulları adına yaptığı üç vakıftan hâsıl olan meblağ ise 1177 akçedir[331]. Dodurga'da Şeyh Şadi adına vakfedilen zaviye kaydı da önemlidir[332]. Son olarak Süleyman Paşa'nın Yedidivan'a bağlı Kızılbelen'de Sultan İzzeddin Keykâvus tarafından vakfedilen bir zaviye vakfını mukarrer tuttuğu anlaşılmaktadır[333]. Yine Ulus'ta Ali Bey'den sonra mukarrer tuttuğu Satılmış Şeyh adına olan zaviye vakfının hâsılı 147 akçedir[334].

3.10. Asporçe Hatun Vakfı (İbrahim Bey bin Orhan Bey) Evkâfı

İbrahim Bey, Orhan Gazi'nin Paleologos Hanedanı'na mensûb olduğu anlaşılan eşi Asporçe Hatun'dan doğan oğludur. Orhan Bey'in aynı Hatun'dan Şerefullah adında bir diğer oğlu ile Fatma Hatun adında bir kızının olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Bey'in annesi Asporçe Hatun adına Osman Gazi'nin hayatının son demlerinde H. 723'te kurulan vakfa dair olan vakfiye, kuruluş dönemi hakkında bilgi veren dönemine ait ender belgelerin başında gelir. Vakfiyede adı geçen vekil Alaüddin Bey bin Kemalüddin'in ilk Osmanlı veziri olduğuna dair sardedilen görüş kabul edilmiş durumda olup, Orhan Bey'in kardeşinin bu ilk vezir ile karıştırıldığı anlaşılır[335]. Tahrir defterlerinden Orhan Gazi'nin Asporçe Hatun kolundan gelen soyu hakkında çok değerli ve önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Asporçe'nin oğlu İbrahim Bey'in Karasi Sancağı'nda kurduğu iki vakıf dolayısıyla, Süleyman Paşa'nın maiyetinde ya da Onun vefatından sonra bu bölgede görev yaptığı düşünülebilir. Vakfın tevliyetinin evvela İbrahim Bey ve Şerefullah'a bırakılmasına rağmen, mütevellilerin İbrahim Bey'in kız kardeşi Fatma Hatun kolundan geldikleri anlaşılmaktadır.Tahrir defterindeki ifadeler, İbrahim Bey'in, babası Orhan Gazi'den daha evvel vefat ettiğini düşündürür. Bununla beraber, İbrahim Bey'in Murad Hüdâvendigâr'ın tahta çıkışı sırasında Çandarlı Halil Hayrüddin Paşa ve Lala Şahin Paşa'nın tedbirleri doğrultusunda ortadan kaldırıldığı düşünülmektedir.

322 TADB. TTD. EV. 585, s. 373b, 374a, 375a, 376b, 377a, 378a, 379a, 383b; BOA. TD. EV. 453, s. 113-118, 123; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, s. 694, 696-697, 699-703.
323 TADB. TTD. EV. 541, v. 66b.
324 TADB. TTD. EV. 578, v. 105a.
325 TADB. TTD. EV. 547, v. 58a, 64a, 65b, 66a-67a, 68a, 73a.
326 TADB. TTD. EV. 547, v. 78b, 80a, 82a, 85a-86a, 88b, 89a-b.
327 TADB. TTD. EV. 547, v. 91b.
328 TADB. TTD. EV. 547, v. 94b-95a, 97a, .
329 TADB. TTD. EV. 547, v. 215a-b.
330 TADB. TTD. EV. 547, v. 232b, 236a-b, 238a, 239a, 241a, 242a, 243b, 250a-b, 253a, 255b, 257a, 260a, 262b.
331 TADB. TTD. EV. 547, v. 217b, 219a, 220a.
332 TADB. TTD. EV. 547, v. 279b.
333 TADB. TTD. EV. 547, v. 135b.
334 TADB. TTD. EV. 547, v. 147a.
335 VGMA, D. 590, s. 207/181. Bu belgenin değerlendirmesi hakkında bkz. Hüseyin Hüsameddin "Alâaddin Bey", *Tarihi Osmanî Encümeni*, XIV/5 (82), s. 307-318; XIV/6 (83), s. 380-384; XVI/8 (85), s. 128-133; XV/9 (86), s. 200-210.

3.10.1. Asporçe Hatun Vakfı (Orhan Bey'in oğlu İbrahim Bey ve Kızı Fatma Hatun)

Ertuğrul oğlu Gazi Sultan Osman Han'ın H.723 yılında kaleme aldırdığı vakfiyeye göre, Kite tevâbiinden hudutları muayyen edilen Narlu ve Kapaklu karyeleri ile yine hududu hakkında tafsilatlı bilgi bulunan Frenkli ve Yörüklü köyleri ileBurunhisar Köyü, Orhan Gazi'nin eşi Asporçe Hatun için vakfedilmiştir. Vakfiyeye göre, tevliyet Asporçe'nin çocukları Şerefullah ve İbrahim Bey'e meşrûttur[336]. Bununla beraber, tahrir defterindeki kayıtlar, vakfın tevliyetinin Fatma Hatun kolundan yürüdüğünü gösterir. Bunun sebebi, İbrahim Bey ve Şerefullah Bey'in ya babalarından önce ya da Murad Hüdâvendigâr'ın tahta çıkmasının ardından vefat etmeleri olmalıdır. Tahrir kaydında; "*mezkûr Orhan Bey, Asporçe nam hatununun İbrahim nam oğlu üzerine cüz okuyan hafızlar için ve bayramlarda ve namazlarda yeyüb yedürmek için vakfedüb...*" şeklinde bir ifade olmasına rağmen, vakfın daha Osman Gazi'nin sağlığında kurulduğu kesindir. Fatma Hatun'dan sonra oğlu İlyas Bey ve İlyas Bey'in fevtinden sonra kızı Selçuk Hatun ve neslinden Davud Çelebi, Ali Çelebi ve Hamza Çelebi, Sultan II. Bayezid Han zamanında tasarruf etmişlerdir. Bayezid Han zamanında verilen nişân-ı şerife göre tayin olunan 30 akçenin 10 akçesinin mütevelliye, 10 akçesinin ikişerden beş nefer hafıza, iki akçesinin câbiye ve bâki sekiz akçesinin bayram ve namazlarda fukaraya yedirilmesine ayrıldığı ayrıca belirtilir[337]. Tahrir defterlerindeki köylerin isimleri ise, vakfiyede belirtilenlerden kısmen farklıdır. Buna göre;

• Kızıkili Köyü:

Köyde ilk sayımda 25, ikinci sayımda ise 60 vergi neferi meskûn olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 6860 akçe olup, bunun çok önemli bir bölümü bağcılıktan sağlanmaktaydı[338].

• Narlu Köyü:

Narlu Köyü'nde ilk sayımda 29, ikinci sayımda ise 50'si mücerred olarak kaydedilen 88 nefer vergi nüfusundan hâsıl olan miktar 2293-2391arasında değişmekteydi[339].

• Kapaklu Köyü:

Kapaklu Köyü ilk sayımda 30, ikinci sayımında ise94 nefer vergi nüfusu ile mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, vakıf adına hâsıl olan miktar 1371 ilâ 1700 akçearasında değişmekteydi[340].

• Burunhisar Köyü:

Burunhisar Köyü'nde sakin olan kâfirlerin, Gemlik'te yazıldığı sebepten, İkizce Köyü mezrâ'sı ile beraber sadece 15 neferden ibaret nüfusuyla kaydedildiği görülmektedir. İlk sayımda ise herangi bir vergi nüfusu yoktur. Mezrâ'nın dört çiftlik yer olduğuve Şems Bey'e mukataaya verildiği belirtilmiştir. Köyün hâsılı 4842 akçe olarak kaydedilmiştir[341].

Defterde üç köyve mezrânın toplam hâsılı 12.120 akçe olarak verilmesine rağmen, toplam hâsılın 15.695 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Toplam vergi miktarının 12.120 akçe olarak verilmesi, atik defterdeki miktarın aynen geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan başka, Bursa'da bir evdekiiki mülk değirmenden birinin suyu vefa etmediği sebepten harap durumda olduğu, bir pare bağ ve bir çiftlik yerin de yine vakıf akaratı arasında zikredildiğine burada değinilmelidir. Vakfın gider kalemlerine bakıldığında ise; tevliyete yevmî bir akçe, imamete bir akçe ve galleden iki müdd, nezârete bir akçe ve galleden iki müdd, berâ-yi gûşd için iki akçe, berâ-yi sünci aş ve nan için üç akçe tayin edildiği anlaşılmaktadır.Burunhisar'da sakin olan Hacı Sinan'ın mescidde imam olanların kendi ryhuna cüz tilâvet etmesi için 4000 akçe vakfettiği ve bunun %10 ile istirbaha tutulduğu ayrıca kaydedilmiştir[342].

3.10.2. İbrahim Bey'in kurduğu Küçük Ölçekli Vakıflar

İbrahim Bey, Manyas'ta iki adet evlatlık vakıf tesis ettiği görülmektedir. Bu vakıfların toplam hâsılı 572 akçedir.

• Davud Fakih Vakfı

Manyas tevâbi'inde iki yol arasında Hâcetpınarı ile Ballık mâ-beyninde bir çiftlik yeri ve Maluğra'da bir değirmeni Orhan Bey oğlu İbrahim'in, Davud Fakih'e vakf-ı evlâd etmiş olduğu belirtilmektedir. Davud Fakih neslinden Ramazan ve Yakub'un tasarruf ettiği mezrâ'anın hâsılı 422 akçedir[343].

336 VGMA, D. 590, s. 207/181.
337 BOA. TD. 453, v. 15b-16b; TADB. TTD. EV. 580, v. 51a; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 14-15, 166.
338 BOA. TD. 453, v. 16a;TADB. TTD. EV. 580, v. 51b; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 178.
339 BOA. TD. 453, v. 16a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 53a-b; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 178.
340 BOA. TD. 453, v. 16b-17a; TADB. TTD. EV. 580, v. 54a-b; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 168.
341 BOA. TD. 453, v. 17a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 55a-b; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı...*, s. 168-169.
342 BOA. TD. 453, v. 17a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 55b.
343 TADB. TTD. EV. 568, v. 101b.

• **Şeyh Oruç Bey Vakfı**

Burada adı geçen Oruç Bey'in Balaban Paşa'nın oğlu olması muhtemeldir. Manyas tevâbi'inde Salur Köyü'nde 150 akçe hâsıllı bir çiftlik yeri, Orhan Bey oğlu İbrahim Bey, Şeyh Oruç Bey için vakfetmiştir. Şeyh Oruç'un erkek evlâdının nesli sükuta uğradığından vakıf yer, Oruç ve Turgud'a sadaka olunmuştur[344].

3.11. Orhan Bey'in Kızı Hadice Hatun Vakfı

Orhan Gazi'nin Hadice Hatun adındaki kızının Hüdâvendigâr Livâsı'na bağlı Tophisar'da bina ettirdiği zaviye için de vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Zaviye için Ahi Tuzucu mezrâ'sı vakfedilmiş olup, zaviyeye Ahi Tuzcu evlâdından Mustafa oğlu Umurca ve kardeşi Ömer'in mutasarrıf olduğu tesbit edilmiştir. Murad Hüdâvendigâr'ın da kızkardeşinin bu zaviyesi ile ilgili vakfı mukarrer tuttuğu belirtilir. Vakıf XVI. yüzyılda Ebû Eyyün Ensârî Hazretleri evkafına ilhak olunmuştur. Hâsılı 800 akçedir[345]. Murad Hüdâvendigâr'ın da kızkardeşi Hadice Hatun'un türbesi için ayrıca Eriklü Köyü'nü vakfettiği anlaşılmaktadır. Mahmud ve Kulağuz'un timarı iken Hadice Hatun'a temlik olunan köy, 74 nefer ile meskûn olup, 5125 akçe hâsılı ile mukayyeddir. Yine 800 akçe hâsılı ile mukayyed Tavşancık mezrâ'sı da Türbe'ye vakfedilmiştir. Türbe vakfının toplam Hâsılı 5925 akçe olarak hesaplanmıştır[346].

3.12. Orhan Gazi oğlu Halil Bey'in oğlu Gündüz Bey

Orhan Bey'in Kantakuzenos'un kızı Teodara'dan doğma oğlu olan Halil Bey'in 8-9 yaşlarında iken, Cenevizliler tarafından kaçırılması hadisesinde adı zikredilir. Halil Bey'in kurtarılması için Bizans Devleti'ne başvuran Orhan Bey, İmparator Yuhannis ile Halil Bey'in dayısı Mateos arasındaki taht kavgasına müdahil olamadı. Yuhannis Paleologos, iki defa Foça'yı kuşatmışsa da bir sonuç alamayınca Orhan Bey, Kadıköy önlerine gelerek İmparatoru tehdit etmiştir. Bunun üzerine İmparator, 100.000 duka altın ile Halil Bey'i iki yıla yakın bir süreden sonra kurtarmaya muvaffak olmuştur. Halil Bey'i kızıyla nişanlayan Yuhannis'in, damadının veliahd tayin edilmesini istediği rivâyet edilir. Ancak Halil Bey'in Murad Hüdâvendigâr'ın tahta çıkışı sırasında Hayreddin Halil Paşa ve Şahin Paşa'nın tedbiriyle boğdurulduğu tahmin edilmektedir[347]. Halil Bey'in Gündüz Bey adında bir oğlunun olduğuna, Murad Hüdâvendigâr'ın eşi ve Yıldırım Bayezid ile Yahşi Bey'in annesi olan Gülçiçek Hatun'un H. 802 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Gülçiçek Hatun, Musa Baba Zaviyesi'nin üst tarafındaki bağları, Halil Bey'in oğlu Gündüz Bey'den satın aldıktan sonra, Yahşi Bey adına yaptırdığı türbesine vakfetmiştir[348].

3.13. Gazi Mihal Bey Zaviyesi

Harmankaya Tekfuru Köse Mihal'in, genç yaşlarda Müslüman olarak Osman Gazi'nin hizmetine girdiği bilinmektedir. Onun Bilecik'e bağlı Gölpazarı'nda bina ettirdiği zaviyeye akar olarak bir de hamam bina ettirdiği anlaşılmaktadır. Harab duruma düşen hamam yüzünden, zaviyenin de muattal durumda kaldığı ve hamamın daha sonra yendiden ma'mur edildiği belirtilmektedir. Zaviyenin hâsılı hakkında bilgi yoktur[349]. Mihal Gazi ailesinin, başta Plevne olmak üzere, fütuhatında öncülük ettikleri Bulgaristan'ın pek çok şehrinde çok büyük vakıflar kurdukları ve Osmanlı Devleti'ne çok sayıda kahraman kumandan yetiştirdikleri bilinmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında ata topraklarında kalan son mülkerini de Nişancı Mehmed Paşa'ya satan Mihaloğulları, Balkanlar'da kurdukları vakıflar etrafında şenlenen şehirlerde hayatlarına ve hizmetlerine devam etmişlerdir[350]. Nişancı Mehmed Paşa ise, satın aldığı mülk yerlerini Tosya'daki evkafına vakfetmiştir[351].

3.14. Karaoğlan Zaviyesi

Orhan Bey'in İznik'te gelirleri 25.000 akçenin üzerinde olan akarâtı, henüz 43 yaşında iken vefat eden büyük oğlu Süleyman Paşa'nın ruhu için, Karaoğlan Zaviye ve imareti'ne vakfettiği bilinir. Asıl adı Osman bin Yusuf olan Hacı Karaoğlan adına düzenlenen vakfiyenin tarihi H. 761 Şaban/M. 1361 olup, Karaoğlan bu vakfiyede

344 TADB. TTD. EV. 568, v. 102b.

345 TADB. TTD. EV. 570, V. 52b; TADB. TTD. EV. 580, v. 99b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri, I*, s. 49; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livâsı..*, s. 92, 231.

346 TADB. TTD. EV. 580, v. 181a-b.

347 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, Ankara 2015, s. 138-139.

348 VGMA, D. 608, s. 383/332.

349 BOA. TD. 453, v. 224a; TADB. TTD. EV. 585, v. 273a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 320.

350 Turgut, *Yitirilen Mirasımız: Balkanlarda Kurulan Osmanlı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar), Türk Dünyası Vakfı Yay.*,Eskişehir 2016, s. 118-134;Turgut, Yitirilen Mirasımız: Niğbolu Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Eskişehir 2016, s. 36-47; Turgut, Yitirilen Mirasımız: Vize Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Eskişehir 2016, s. 76-79; Turgut, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri: Malkoçoğulları ve Mihallüler", *Yeni Türkiye, Balkanlar Özel Sayısı, I*, S. 66, Ankara 2015, s. 566-597.

351 Turgut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy. Bilecik ve Çevresi),* Bilecik Şeyh Edebali Ün. Yay., Bilecik 2015, S. 66-67, 130, 141-143.

"Zeynü'l-hâc ve'l-haremeyn muhibbü'l-ulemâ ve'l-fukarâ mahbubü'l-küberâ iftihârü'l-havass Osman bin Yusuf el meşhur bi-Hacı Karaoğlan dame-tevfikuhû" şeklinde geçmektedir[352].Abdülkadir Geylânî neslinden Hacı Murad-ı Veli'nin torunu ve Seydi Mahmud evlâdından Elvan Seydi[353]'nin hanımı Paşabula bint-i Mevlana Yusuf'un kardeşi olması kuvvetle muhtemel olan Hacı Karaoğlan'ın zaviyesi, Süleyman Paşa adına kurulan bir medreseye dönüştürülmüş ve vakfın tevliyeti, Karaoğlan'ın evlâdına şart kılınmıştır. İznik'teki Karaoğlan zaviyesi/medresesi evkafı için Akhisar nahiyesinde Orhan Bey tarafından vakfedilen Tirsi, Katırözü ve Karagöz karyeleri ile Süleyman Paşa'nın vakfettiği Muğrı, Yunak (Bacıköy) ve Duman Çiftliği zaviyenin masraflarına harcanmaktadır.

• **Muğrı Karyesi:** Süleyman Paşa tarafından imarete vakfedilen köyde bulunan nüfus ortakçılardan ibaret olup, vakfın mütevelliliğini neslinden Ahi Mustafa yapmaktadır. Defter-i atik'te vakıfnameye göre erşed-i ebnasından Ahi Mustafa'ya mütevelliliğin kaldığı vakfa bağlı olan karyede ilk sayımda 13 hane ve 7 mücerredden oluşan 20 nefer, son sayımda ise 33 hane ve 53 mücerredden müteşekkil 86 nefer vergi nüfusu kaydolunmuştur. Son sayımda 8 hane ve 12 mücerred harici ortakçı ve 5 hane ve 9 mücerredden oluşan 14 nefer de miri ortakçılar mukayyeddir. Karyenin hâsılı 8412 akçeden 8420 akçeye yükselmiştir[354].

• **Bacı Karyesi:** 117/1 cilt numaralı defterde 38 nefer olarak kaydedilen köyün vakıf defterlerindeki ilk sayımında 25 hane ve 10 mücerredden oluşan 35 nefer, son sayımında ise 22 hane ve 54 mücerredden oluşan 76 nefer ile mesklun olduğu görülmektedir. Köyün hâsılı 5241 akçeden 5250 akçeye yükselmiştir[355].

• **Eğriçay Karyesi:** Meskûn olanların "ortakçı" olarak kaydolunduğu görülen karyede ilk sayımda 14 hane ve 6 mücerredden oluşan 20, son sayımda ise 17 hane ve 25 mücerredden müteşekkil 42 nefer kaydolunmuştur. Karyenin hâsılı 1520 akçedir[356].

• **Hüseyin Karyesi:** Orhan Gazi tarafından vakfedildiği anlaşılan karyede ilk sayımda 19 hane ve 4 mücerred de oluşan 23 nefer, son sayımda ise 27 hane ve 40 mücerred den müteşekkil 67 nefer meskundur. Karyenin hâsılı 1146 akçeden 1430 akçeye yükselmiştir[357].

• **Katırözü Karyesi:** Tırsi'ye tabii olduğu kaydedilen köyün Orhan Bey tarafından vakfedildiği kaydedilmiştir. karyede ilk sayımda 26 hane ve 7 mücerredden oluşan 33 nefer, son sayımda ise 23 hane ve 44 mücerredden müteşekkil 67 nefer meskundu. Karyenin hâsılı 1180 akçeden 1200 akçeye yükselmiştir[358].

• **Kastamonu Karyesi:** Orhan Bey tarafından vakfedildiği anlaşılan köyde ilk sayımda 28 hane ve 11 mücerredden oluşan 39 nefer, son sayımda ise 37 hane ve 50 mücerredden müteşekkil 87 nefer vergi nüfusu meskûndu. Son sayımda kaydedilen 7 nefer piyadenin yanında 4'ü piyade olan 13 hane ve 5 mücerred üzerinde öşürlerini vakfa, diğer resimlerini ise sipahiye ödedikleri yönünde derkenar bulunmaktadır. köyün diğer adının Tirse olduğu tahmin edilebilir. Karyenin hâsılı 1929-1930 akçedir[359].

• **Çokallı Karyesi:** Karyede ilk sayımda 5, son sayımda ise 6 nefer vergi nüfusu mukayyeddir. Hâsılı 597 akçeden 600 akçeye yükselmiştir[360].

Vakfın toplam hâsılı 20.350 akçe olup, masrafları şu şekilde belirlenmiştir: tevliyet, meşihat, kitabet, nezaret, kayyum maa ferraş ve gendüm-kûb, tabbah maa bevvab ve vekil-i harc maa kiler cihetleri ile mutfak için hubz, lahm, hınta, revgan-ı çerağ, çıra, nohud, piyaz ve nemek ihracat masrafları[361].

Karaoğlan'ın İznik-Harmankaya'daki bir yerinin gemiciler için vakfedildikten sonra, Yıldırım Bayezid zamanında evladından İnebey oğlu İdris ve Karaoğlan'ın kardeşi Oruci oğlu Hamza ve Elvan oğlu Mehmed'in tasarrufuna geçmiştir. Fatih döneminde tımara emrolunan yer, yeniden mukarrer tutulmuş olup, hâsılı mukayyed değildir. Karaoğlan adına İznik'te bina ettirilen mescidin bânisi olarak Mehmed oğlu Hacı Zeynel Özbey Subaşı kaydedilmiştir. Söz konusu mescid, H. 734 tarihinde bina ettirilmiştir[362].Vakıf kayıtlarından Özbey'in Hızır adında bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır[363]. Bu kayıtlar, Hacı Zeynel'in Karaoğlan ile akraba olduğunu düşündürmektedir. Karaoğlan Mescidi'ne vakfedilen akarattan sağlanan toplam hâsıl ise 9660 akçeyi bulmaktadır. Vakıf adına senede 3312 akçenin nakit paradan sağlandığı, akarat arasında zikredilen hamamın ise harab durumda olduğu ayrıca belirtilmektedir[364].

352 TSMA, No: 7792; Hakan Yılmaz, "Ayşegül Kılıç / Heath W. Lowry Tartışmasında, Evrenos Beg'in Soyu ile İlgili Belgenin Okunuşuna İlişkin Önemli Bir Düzeltme", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* Sakarya Üniversitesi, C. 1, S. 1, Sakarya 2015, s. 204; İbrahim Sezgin, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları", Çanakkale Savaşları Tarihi, II, (Ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008, s. 697.

353 Mehmed Neşrî'nin Cihannüması'nda Geyikli Baba bahsinde geçen kişi. Bkz. Mehmed Neşrî, *Cihannüma,* I, Ankara 1995, s. 222.

354 BOA. TD. 177/1, v. 51a; BOA. TD. 453, v. 177b; TADB. TTD. EV. 585, v. 334a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 483-484.

355 BOA. TD. 117/1, v. 52a; BOA. TD. 453, v. 173b; TADB. TTD. EV. 585, v. 334a-b; Barkan- Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 484.

356 BOA. TD. 453, v. 174a; TADB. TTD. EV. 585, v. 335a-b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 484.

357 BOA. TD. 117/1, v. 54b; BOA. TD. 453, v. 174b; TADB. TTD. EV. 585, v. 336a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 485.

358 BOA. TD. 117/1, v. 54b; BOA. TD. 453, v. 175a; TADB. TTD. EV. 585, v. 336b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 485.

359 BOA. TD. 117/1, v. 53a; BOA. TD. 453, v. 174a; TADB. TTD. EV. 585, v.335a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 485-486.

360 BOA. TD. 453, v. 175a; TADB. TTD. EV. 585, v. 337b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 486.

361 BOA. TD. 453, v. 176a; TADB. TTD. EV. 585, v. 337b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* s. 487.

362 TADB. TTD. EV. 579, v. 87a.

363 Bkz. Göynük Vakıfları.

364 TADB. TTD. EV. 579, v. 89a.

3.15. İzzeddin Bey Mescidi ve Zaviyesi Vakfı

Orhan Bey, Lala Şahin Paşa'nın babası olması kuvvetle muhtemelolan İzzeddin Bey'in yaptırdığı mescidi ve zaviyesi için Balderga Köyü'nün yarısını vakfetmiştir. 18 neferin yanısıra, 60 nefer de "vakıf gılmanan"ının meskûn olarak kaydedildiği köyün hâsılı 8200 akçedir. 60 nefer kâfirin zaviyeye ikişer müdd buğday ve ikişer müdd arpa verdikleri, zaviyenin mescid ve camiye tahvil edilmesinden sonra bu kesimlerin de camide sarfolunduğu belirtilmektedir[365]. Burada sözü geçen İzzeddin Bey ile Lala Şahin Paşa'nın Bolu'daki evkâfı ile ilgili vakfiyede Şahin Paşa'nın babası olarak kaydedilen İzzeddin'in aynı kişiler olmaları kuvvetle muhtemeldir[366]. Hacı İzzeddin Bey'in adına, Süleyman Paşa zamanında Gelibolu'da kurduğu iki vakıf dolayısıyla da rastlandığına yukarıda değinilmişti.

3.16. Umuroğlu Lala Şahin Paşa Vakfı

Lala Şahin Paşa, soyu kuvvetle muhtemel Çobanoğulları'na dayanan Umur Bey'in torunudur. Osman Gazi döneminin ünlü emirleri arasında Bizans tarihçi Pachymeres'in tarihinde de önemle zikredilen Umur Bey, tahrir defterlerinde Şahin Paşa'nın atası olarak gösterilmiştir. Umur Bey olarak anılan Yavlak Arslan Bey'in Selçuklu şehzâdelerinin Kastamonu'daki taht mücadeleleri esnasında şehid düştüğü, oğlu Ali Bey'in ailesine karşı yapılan katliamın intikamını almak maksadıyla Selçuklu şehzâdesini öldürmesinden sonra babası gibi Umur Bey nâmıyla etrafa ün saldığı ve tam bu sırada Bizans İmparatoru'nu vergiye bağlayıp Bizans topraklarına karşı düzenlediği gaza ve doyumluk seferlere ara verdiği anlaşılmaktadır. Umur Ali Bey'in bu siyasetine karşılık, Osman Gazi ve Osman'ın etrafında toplanan gazilerin Bapheus Savaşı'nı kazanmaları ve gaza faaliyetlerine hız kesmeden devam etmeleri, Şahin Bey'in babası olan Umur Bey'in de Osman Gazi'ye katılmasını sağladı. Vakıf kayıtlarından Umur Ali Bey'in "Hacı İzzeddin" unvanını da kullandığı anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın Balkanlardaki faaliyetleri sırasında oldukça faal olduğu anlaşılan Hacı İzzeddin Umur Bey'in oğlu Şahin Bey'in, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzâde Murad'ın lalası sıfatıyla Onun yetişmesindeki büyük katkısı ise malûmdur. Öte yandan, Şahin Paşa'nın baba isimlerinin Kirmasti ve Bolu'daki vakıflarına dair düzenlenmiş olan vakfiyelerde "İzzeddin" ve "Abdulmuin" şeklinde kaydedilmiş olması, Şahin Paşa ve ailesi hakkındaki gerçek bilgilerin ortaya çıkmasını geciktirmiş, gerek vakfiyedeki Abdulmuin ismi, gerekse Taşköprülüzâde'nin ifadeleri de araştırmacıları, Şahin Paşa'nın kul kökenli olduğu yanılgısına itmiştir[367].

3.16.1. Bursa/Kirmastı'daki Vakfı

Lala Şahin Paşa'nın Kirmastı'daki evkafına dair vakfiye H. 749 tarihini taşımakta olup, bu belgede baba adı Abdülmuin olarak kaydedilmiştir. Vakfın tevliyeti önce kendisine, sonra büyük oğlu Mehmed Paşa'ya ve sonra Onun iki oğlu Balı Bey ve Hamza Bey'e ve evlâdlarına meşrûttur[368]. Şahin Paşa'nın Kirmastı'daki vakıflarına dair tahrir defterlerinden de çok önemli verilere ulaşmak mümkündür.

Şahin Paşa'nın İmareti'ne Kirmastı nefsi başta olmak üzere bağlı pek çok köy de vakfedilmiştir. Vakıf için; Orhan Bey'den, Gazi Hüdâvendigâr'dan ve Sultan Mehmed'den nişân-i şeriflerin olduğu belirtilmektedir. Bali Bey ve kardeşi Hamza Bey'in mütevelli olarak"gerdek resmi ve cürmünü" tasarruf ettikleri ve masrafın misafirine sarfolunduğu tesbit edilmiştir. Zaviyeninma'mur olduğu ve öşrünün mütevelliler tarafından tasarruf edildiğine ayrıca değinilmiştir. Balı Bey ve Hamza Bey'in ölümlerinden sonra tevliyetin nısfı Hamza Bey oğlu Mehmed'e, Rubb-i aheri Mevlana Sinan ve Mevlana Şemseddin'e geçmiştir. Hacı Mehmed,Bazarlu ve Sefa nam kimseler de vakıfnâmede mütevelli kılınmışlardır. Cihet-i tevliyetin öşr-ü mahsulat olduğu, cümle cihetten yarısının Bazarlu evladına ve nısf-ı aherinin Hacı Mehmed ile Sefa evladına tayin olunduğu açıklanmıştır. Son tahlilde, tevliyetin nısfının fahrü'l-ulema Tokat Kadısı Kirmastızâde Mevlana Muhiyiddin Çelebive nısf-ı aherinin Mustafa Çelebi bin Mansur'a sadaka olunduğu göz önüne alınırsa, Lala Şahin Paşa'nın erkek evlâdının inkıraza uğradığı anlaşılır. Vakfın son mütevellisi olarak Muhyiddin Çelebi'nin oğlu Mevlana Hüsrev Efendi'nin adı geçer. Vakfın akaratı ise şu şekilde gösterilir:

• **Kirmastı Nefsi:** Kirmastı, XVI. yüzyılda Cami, Orta Mescid, Karaağaç ve Çay mahallerine ayrılmış durumdaydı. Bunlardan Cami Mahallesi'nde 66, Orta Mescid Mahallesi'nde 90, Karaağaç Mahallesi'nde 53 ve Çay Mahallesi'nde 52 olmak üzere toplam 261 nefer Kirmastı nefsinin nüfusunu teşkil ediyordu. Şehir merkezinde sekiz haneve beş biveden müteşekkil bulunan bağban kâfirlerin, sonraki dönemlerde şehirde oturup oturmadıkları ise açık değildir. Bu bağbanlardan vakıf adına 1400 akçe gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Geredelü Köyü de içinde meskûn bulunan 13 neferiyle vakfın akaratı arasında yazılmıştır. Buradan vakfa 12 müdd hınta ile üç

365 TADB. TTD. EV. 580, v. 55b-56a.

366 Bkz. Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair," s. 9, 11; Erünsal, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*, s. 16, 179; Lala Şahin Paşa'nın Bolu'daki Vakıfları.

367 Lala Şahin Paşa ve atası Umur Bey hakkında bkz. Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 47, İstanbul 2016, s. 1-38.

368 VGMA, D. 732, s. 74/59.

müdd şa'ir verildiği kayda alınmıştır. İmarete vakfolunan 14 dükkândan kasab dükkânı vakfa 1440, hamam 4640, Pazar zemini 440, dükkân zemini 480, hücreler 140 akça hâsıl sağlamaktaydı. Kirmasti nefsinden vakıf adına sağlanan hâsıl ise 17.753 akçeyi bulmaktaydı[369].

• **Ateri ve Yeniceköy:** Lala Şahin Paşa'nın Kirmasti'deki vakıf köyü olan Ateri, Bazarlu Bey'in torunu Hamza Beyin kurduğu zaviye etrafında kurulmuş olan Hamza Bey Mahallesi ile Süleyman Ağa Camii Mahallesi, Abdurrahman Mescidi Mahallesi ve Ahmed bin Abdi Mahallesi olmak üzere dört mahalleye ayrılmış durumdadır. Bunlardan Hamza Bey Mahallesi'nde 28, Süleyman Ağa Camii Mahallesi'nde 36, Abdurrahman Mescidi Mahallesi'nde 33 ve Ahmed bin Abdi Mahallesi'nde ise 36 nefer olmak üzere toplam 133 vergi neferinin Ateri ve Yeniceköy'ün nüfusunu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Köylerin gelirlerinin toplu olarak verildiği anlaşılmaktadır[370].

• **Çölmekçi Köyü:** Köyde 10 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[371].

• **Uçarlar Köyü:** Köyün ahaliden hâli olduğu ve bazı kimselerin Çördük Köyü'ne yerleştikleri belirtilmiştir[372].

• **Çördük Köyü:** Köyde 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[373].

• **Uçbeyi Köyü:** Köy, 35 nefer ile meskûn olarak kaydedilmiştir[374].

• **Behram Köyü:** Köyün vergi nüfusu 25 neferden ibarettir[375].

• **Gödeler Köyü:** Köyde sadce dört nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[376].

Köylerin toplam gelirinin 23.980 akçeyi bulduğu tesbit edilmiştir. Vakfın toplam gelirinin ise, 32.034 akçe olduğu deftere kaydedilmiştir. Bununla beraber, Kirmasti nefsinin hâsılı ile köylerin toplam gelirinin toplanmasından çıkan miktar 41.733 akçedir. Vakıf gelirleri içinde Çadırlı mezrâ'sından hâsıl olan 300 akçe de vardır[377]. Vakfın gider kalemleri de defterde tafsilatlı olarak kaydedilmiştir. Buna göre; tevliyet ve nezârete 4203, tedrise yevmi sekiz akçe ve senede 27 müdd hınta, talebeye yevmi üç akçe, imamete yevmi üç akçe ve 12 müdd hınta ve şa'ir, hitabete iki akçe ve miktarı tam tesbit edilemeyen hınta, te'zine bir akçe ve dört müdd hınta, bevvâb ve kilerdâra bir akçe ve miktarı belirsiz hınta, kitâbete üç akçe ve altışar müdd hınta ve şa'ir, kayyım-ferraş ve saireye miktarı tesbit edilemeyen akçe ve mahsulattan bir pay, vekilharca bir akçe, yedi nefer huffaza yedi akçe, bağban ve çiftçiyan câbisine bir akçe, ambarcı ve câbiye bir akçe ve üç müdd hınta-6 müdd şa'ir, bera-yi gûşte yedi akçe, berâ-yi nemeke senevî 450 akçe, ceviz harcına 1000 akçe, pirinçe 6000 akçe, berâ-yi nan ve çorbaya 36 müdd hınta, berâ-yi tohma ikişer müdd hınta, şa'ir ve alef, berây-i baha-i zeranca dört müdd hınta ve debbağa bir akçe ve miktarıı belirsiz hınta cihet olarak tayin edilmiştir. İmarette her Cuma günleri dane pişirildiği ve Ramazan aylarında her gün yapıldığı ayrıca belirtilmiştir[378].

Lala Şahin Paşa'nın torunu olan Balı Bey de Kirmastı'ya bağlı Boynuzlu köyünde bulunan iki değirmenini, dedesinin imaretine ve bir pare bağını caminin müezzinine vakfetmiştir. Değirmenler ve bağın harab olduğu belirtilmektedir:Değirmenlerden başka Kirmastı içerisindeki iki dükkânını ve 1000 akçe sermayeye sahip sabunhânesini mahalle mescidinin imamına, çerağ yağına ve meremmetine vakfeden Balı Bey'insabunhanesinin de haraboldığundan yerine başka bir dükkân binâ edildiği kaydedilmiştir. Balı Bey'in kardeşi Kasım Bey'in de Mihaliç'de bir dükkân ve bir harap bağını mahalle mescidine, bir pabuççu dükkânını ve bir pare bağını mescidin müezzinine vakfettiği anlaşılmaktadır[379].

Balı Bey'in Kirmastı'nın Karaağaç Mahallesi'nde kendi yaptırdığı bir mescidi ve zaviyesi bulunmaktadır. Bundan başka bir de han bina ettirmiştir. Balı Bey, Karesi Vilayeti'nde biri Avşar vadisinde, biri Ilıca vadisinde olmak üzere dört adet değirmenini, Kirmastı'daki yirmi adet dükkânını, çayırını ve bir haneyi mescid, han ve zaviyesinin meremmetlerinin görülmesi ve bâkisini mütevellisinin tasarruf etmesi için vakfetmiştir. Vakfın tevliyetini ebnâsına ve ebnâsı ebnâsına, "*batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin*" ve ondan sonra aslâh-ı

369 BOA. TD. 453, v. 32a-33b; TADB. TTD. EV. 580, v. 173ba; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s.

370 BOA. TD. 453, v. 33b-34a; TADB. TTD. EV. 580, v. 173b-174a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s..

371 BOA. TD. 453, v. 34a-b; TADB. TTD. EV. 580, v. 174a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s. .

372 BOA. TD. 453, v. 34b; TADB. TTD. EV. 580, v. 174b, Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s. .

373 BOA. TD. 453, v. 34b; TADB. TTD. EV. 580, v. 174b-175a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

374 BOA. TD. 453, v. 34b-35a; TADB. TTD. EV. 580, v. 175a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

375 BOA. TD. 453, v. 35a; TADB. TTD. EV. 580, v. 175a-b; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

376 BOA. TD. 453, v. 35a; TADB. TTD. EV. 580, v. 175b; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

377 BOA. TD. 453, v. 35b; TADB. TTD. EV. 580, v. 175b; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

378 TADB. TTD. EV. 580, v. 176a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s.

379 TADB. TTD. EV. 580, v. 177a-b; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...*,s .

utekâsına şart etmiştir. Vakfın ilk mütevellisi Balı Bey'in oğlu İsa Bey'dir. Vakıf adına sağlanan 9780 akçe mevcut olup, yıllık yaklaşık olarak 8112 akçe masrafı vardır.Zaviyede senede bir kile buğdaydan âyende ve revende için ekmek pişirildiği aktarılmaktadır[380].

3.16.2. Umuroğulları'nın Bolu ve Çankırı'daki Vakıfları

Lala Şahin Paşa'nın Bolu'daki evkafına dair vakfiyesinde baba ismi "İzzeddin", Bolu'daki evkâfa dair tutulan tahrir defterlerindeki kayıtlarda ise "Umur" olarak kaydedildiğine yukarıda değinilmişti. Baba ismindeki bu farklılıklar ve iki vakfiye arasında 50 senelik bir farkın olmasından dolayı iki Şahin Paşa'nın farklı kişiler olduğu zannedilmişse de bu yanlış anlaşılma ortadan kaldırılmıştır[381]. Umur Bey ve evladının Bolu'daki pek çok vakıfta adına rastlanır. Bolu'da Umur Bey veya oğlu İzzeddin Ali Bey tarafından bina ettirildiği anlaşılan medrese için "Kayır" adlı bir köyün vakfedilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Osmanlıların ve Batı Anadolu'yu fetheden beylerden önemli bir bölümünün ortak atası olan Kayır han'ın adına izafeten bu adı alan köyün Umuroğlu Medresesi için vakfedilmiş olması, Kayır Han ile Hüsameddin Çoban Bey arasında çok yakın ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Bu da iki ailenin birbirlerini çok önceden beri tanıdığını düşündürür. Umuroğlu Medresesi için vakfedilen Kayır Köyü'nde 151 vergi neferi mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, dört âsiyâb ve 67 adet zeminden vakıf adına 6329 akçe hâsıl sağlanıyordu. Müderris cihetine vakfedilen köy için Süleyman Paşa, Murad Hüdâvendigâr ve Sultan Bayezid Han'ın nişanlarının görüldüğü belirtilmektedir[382]. Bundan başka Şahin Paşa'nın Bolu'da bir imaret/zaviye bina ettirdiği bilinir. Vakfiye tarihinden,Murad Hüdâvendigâr zamanında tesis edildiği anlaşılan zaviye için Alpagud Köyü vakfedilmiş olup, 204 nefer vergi neferinin yanında iki yaylak, yedi âsiyâb ve 142 adet zeminden vakıf adına 14.432 akçe gelir elde edildiği anlaşılmaktadır[383]. "Umuroğlanları", "Umuroğlu Nusret Bey" veya "Umur oğlu Şahin Bey" tarafından bölgede yapılan çok sayıda mescid, zaviye ve köprü vakfına dair kayıtlar mevcuttur. "Umuroğlu Şahin Bey"in yaptığı vakıflara bakıldığında; Kederpecik Köyü'nde Kulaksuz oğlu Mahmud Fakih için 153[384], Cürm Viranın'da Yahya oğlu Karaarslan'ın sekiz müdlük yerinden 207, aynı yerde Sindeloğlu Bahşayiş'in altı müdlük yerinden 68[385], Hisardivanı'nda Şehriman Şeyh'in altı müdlük yerinden 173[386], Cemalüddindivanı'nda Yakub oğlu İvaz Fakih'in tasarruf ettiği 10 müdlük yerden 137[387], Eskipazar'da Aşıklu Şeyh'in elindeki yerden 176[388], Kirasdivanı'nda Hoca Ahmed Şeyh'in 10 müdlük yerinden 228[389], Küpçüdivanı'nda Seydi Yakub Şeyh'in yerinden 114[390], aynı yerde Osman Danişmend'n iki müdlük yerinden 95[391], Hatun Akçeliği'nde İmam Halil Fakih'in tasarrufundaki Bostancı Şeyh'in yerinden 140[392], Tayşidivanı'ndaki Murad Şeyh'e ait birbuçuk müdlük yerden 77 akçe hasıl sağlanıyordu[393]. Bayındır Köyü'nde Emir Ahur oğullarından Harman, Hızır, Özbey ve Muhammed'in 30 müdlük yerinden 618 akçe hâsıl sağlandığı, bu yerlerin en son Ulu, Receb Fakih ve Kutlu'nun tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıf için Aydınoğlu Cüneyd Bey'in oğlu Kurd Hasan da mukarrernâme vermiştir[394]. Çekrük Köyü'nde Hacı Bey oğlu İsa Fakih'ib bir çiftlik yerinden sağlanan 975 akçeyi de Mevlana Mehmed Efendi tasarruf etmekte olup, bu vakıf için Şahin Bey'den başka Osman Gazi ile aynı kişi olması muhtemel olan Toman Bey'in de nişan verdiği belirtilir[395].Kızılcaviran'daki Güvendik yeri için Şahin Bey'den başka Murad Hüdâvendigâr da nişan vermiş olup, 183 akçe hâsılı ile mukayyeddir[396]. Eyledik Köyü'ndeki bir çiftlik yer de Ilıcaoğlu Ahmed Şeyh için Orhan Bey ve Şahin Bey tarafından vakfedilmiş olup, çiftlikten sağlanan hâsıl 558 akçedir[397]. Çilmi'de Bulgarluoğlu atasının yeri de Şahin Bey tarafından vakfedilmiş olup, 481 akçe hâsılı ile mukayyed yeri Mevlana Abdülhalim Çelebi tasarruf etmekteydi[398]. Milanderesi'ndeki bir çiftlik fakih yeri de Şahin Bey ve Kara Hüseyin adlı bir gazi tarafından vakfedilmiştir[399]. "Umuroğlanları" tarafından yapılan vakıflara bakıldığında ise; Hacıbey Köyü'nde Hacı Bey oğlu Hasan ve Umuroğlu Süleyman tarafından vakfedilen bir çiftlikten 527[400], Zaimüddin Divanı'nda Umuroğlu Şahin Bey ve Toman Bey tarafından vakfedilen sekiz müdlük yerden 153[401], Bağrın Köyü'nde Ali

380 BOA. TD. 453, v. 32a-35a; TADB. TTD. EV. 580, v. 181b-182a; Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38; Erünsal, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Hüdâvendigâr Livası...,s* .
381 Bkz. Turgut, "Umur Bey ve Lala Şahin Paşa...", s. 1-38.
382 TADB. TTD. EV. 547, v. 12b-15a.
383 TADB. TTD. EV. 547, v. 2a-8a.
384 TADB. TTD. EV. 547, v. 24a.
385 TADB. TTD. EV. 547, v. 58b-59a.
386 TADB. TTD. EV. 547, v. 60b.
387 TADB. TTD. EV. 547, v. 62b.
388 TADB. TTD. EV. 547, v. 64a.
389 TADB. TTD. EV. 547, v. 75a.
390 TADB. TTD. EV. 547, v. 78b.
391 TADB. TTD. EV. 547, v. 87a.
392 TADB. TTD. EV. 547, v. 85b.
393 TADB. TTD. EV. 547, v. 87b.
394 TADB. TTD. EV. 547, v. 65b.
395 TADB. TTD. EV. 547, v. 203a-b.
396 TADB. TTD. EV. 547, v. 211b.
397 TADB. TTD. EV. 547, v. 219b.
398 TADB. TTD. EV. 547, v. 221b.
399 TADB. TTD. EV. 547, v. 227a.
400 TADB. TTD. EV. 547, v. 22a.
401 TADB. TTD. EV. 547, v. 31a.

Fakih'in tasarruf edip, Bayezid Hüdâvendigâr'ın da mukarrer tuttuğu beş çiftlik yerden 422[402], Bedel Köyü'nde Hasan Şeyh'e vakfedilen bir çiftlikten 273[403], Kebedivanı'nda Bayezid Hüdâvendigâr'ın da nişan verdiği İshakoğulları'na ait yerden 381[404], yine Umuroğulları tarafından vakfedilen Sadık ve Geçmiş çiftliklerinden 947[405], Süvekler Divanı'ndaki Siracüddin yerinden 175[406], Eşlin Köyü'nde hitabet cihetine meşrut 12 zeminden 478[407], Kebekilise'de Kadıoğlu tarafından tasarruf edilen ve Bayezid Hüdâvendigâr'ın nişânının da görüldüğü yerden 61, Milanderesi'ndeki Süleyman Paşa ile beraber köprü ve kervansarayın meremmeti için Aksanoğulları'na vakfedilen ve 50 neferin meremmetçi olarak kaydedildiği yerden 948, Yaluköy'de Aslan yerleri olarak bilinen yarım çiftlk yerden 98 akçe hâsıl sağlanıyordu[408]. Mengencük'de Umuroğlu Nusret Bey tarafından vakfedilen ve Seydioğlu Fazullah, Mesud Fakih oğlu Bolu hatibi Mevlana Muslihüddin'e evlatlık olarak vakfedilen ve son tahlilde Emrullah Fakih, Emir Balı ve Bekir tarafından tasarruf edilen köyden 1552 akçe hâsıl tesbit edilmiştir[409]. Bu şekilde Umuroğulları'nın Bolu'daki vakıflarından sağlanan toplam hâsıl 31.110 akçeyi buluyordu. Çankırı'daki bir medresenin bânisi olarak karşımıza çıkan Nusret Paşa'nın da Umuroğlu Nusret Bey ile aynı kişi olması muhtemeldir. Çankırı'ya bağlı Çerkeş'de Şahin Bey ve oğulları tarafından kurulan vakıfları da bu aileye bağlamak mümkündür. Buna göre Şahin Bey'in Dursun Bey ve Sinan Yakut adındaki evlâdından ikincisinin Şahin Bey, Üveys Bey, Bayezid Bey, Kasım Bey ve Mehmed Bey adında beş oğlunun aldığu vakıf kayıtlarından tesbit edilmiştir. Burada adı geçen Sinan Yakut'un Amasya ve özellikle İznik'te vakıfları bulunan Yakut Paşa'lar ile aynı kişi olduğu tahmin edilebilir. Sinan Yakut'un erkek evladının inkıraza uğradığı bilgisi, onun Lala Şahin Paşa soyundan geldiğine en büyük delildir[410].

3.16.2. Lala Şahin oğlu Mehmed Bey ve Yakut Paşa'nın İznik'teki Vakıfları

Lala Şahin oğlu Mehmed Bey, İznik'te bir cami, beş misafirhane, on hücre ile bir zaviye ve kervansaray, 140 bab dükkân ve oda bina ettirip vakfetmiştir. Bunlardan sağlanan hâsıl 23.952 akçeydi. Fırın dükkânı ayda 90, buzhane dükkânı ayda 90, serhaneden ayda 90, iki bab Kervansaray dükkânından ayda 105, iki bab nalband dükkânından günde iki, 1.5 bab dükkândan ayda 20, iki bab bakkal dükkânından günde iki, aşçı dükkânından ayda 50, kapanhaneden günde bir, 29 bab dükkân mahsûlatından ayda 10, 36 bab diğer dükkân mahsulatından ayda sekiz, 17 bab mahzen mahsulatının her birinden yedişer olmak üzere 119, 3 bab dükkân mahsulatı, kasap dükkânından günde bir, 11 bab odadan günde 5.5, 26 bab dükkân mahsulatından ayda 13 ve hamam mahsulatından senede 7000 akçe gelir sağlanmaktaydı. Vakfın masraf kalemlerini ise, hitâbet günde dört, imâmet günde 4.5, müezzin günde üç, iki adet câbiye günde üç, eski müezzinde günde iki, kayyuma günde iki, ferraşa günde iki, paspâna günde iki, tevliyete günde 10 ve kitâbet ciheti günde iki akçe ile teşkil etmekteydi[411].

Çankırı'daki vakıf kayıtlarında adı geçen Lala Şahin evlâdından Sinan Yakut ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemel olan Yakut Paşa, İznik'te olan zaviyesine İznik'te iki pare bağçeden sağlanan 156; ev yerlerinden hâsıl olan 155, iki pare çiftlikten hâsıl olan 300 akçenin yanısıra, 4000 akçe nakdiye vakfetmiştir. Vakfın tevliyeti Şaban Halife'ye meşrûttur[412].

3.16.3. Lala Şahin oğlu Mehmed Bey ve Evlâdının Görele/Yenice'deki Vakfı

Sultan Murad'ın, Şahin Lala oğlu Mehmed Bey'e Görele'ye tâbi Gece Köyü'nü mülklüğe verdiği, Mehmed Bey'in de Yenice'de olan zaviyesine vakfedip tevliyetini oğlu Hamza Bey'eve Hamza Bey'in zekûr evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart ettiği anlaşılmaktadır. Hamza Bey'in müteveffa olmasından sonra, tevliyetin oğlu Sinan Çelebi'ye verildiği, Sinanüddin Yusuf'un fevt olmasından sonra ise oğulları İzzeddin ve Bali'nin tevliyete mutasarrıf olduklarıbelirtilmektedir. Köyde 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, vakfın toplam hâsılı 16.929 akçe olarak belirlenmiştir. Söz konusu hâsılın 10.000 akçesinin çeltikten sağlandığı görülür[413]. Burada adı geçen Sinan Bey'in Sultan II. Bayezid'in damadı olan Anadolu Beylerbeyi Sinanüddin Yusuf Paşa olması kuvvetle muhtemeldir. Sinan Paşa'nın eşi, Sultan Bayezid'in kızı Aişe Hatun, Gelibolu'daki vakıf kayıtlarında sadece "*Aişe Hatun bint-i Sultan Bayezid*" şeklinde kaydedilmiştir. Tam adı Şehzâde Aişe Sultan olan bu hatunun

402 TADB. TTD. EV. 547, v. 193b.
403 TADB. TTD. EV. 547, v. 195b.
404 TADB. TTD. EV. 547, v. 204a.
405 TADB. TTD. EV. 547, v. 205b.
406 TADB. TTD. EV. 547, v. 215a.
407 TADB. TTD. EV. 547, v. 218b-219a.
408 TADB. TTD. EV. 547, v. 219a-222b.
409 TADB. TTD. EV. 547, v. 223b-224a.
410 TADB. TTD. EV. 578, v. 94a-95a, 96a-97a, 102a-103a; Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dir", s. 7-8.
411 TADB. TTD. EV. 579, v. 3b.
412 TADB. TTD. EV. 579, v. 88b.
413 TADB. TTD. EV. 579, v. 60b-61a.

kocası Anadolu Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın vakıfları adına, kendisine temlik edilen köyleri bağışladığı görülür. Kendisi de Gelibolu'da bir mescid ve muallimhane bina ettirmiş olup, bunlardan başka İstanbul'daki Türbesi'ne de akarat vakfetmiştir. Aişe Hatun, Biga'ya bağlı Kemer nam-ı diğer Ayderesi Köyü ile Bakırlu Köyü'nü söz konusu hayratına vakfetmiştir. İlk köyde 108 neferi Hristiyan ve 19 neferi Müslüman olan 127 nefer mütemekkin olup, vakıf adına 9669 akçe hâsıl sağlanırken; ikincisinde 87 neferi Çingene cemâtinden olan 188 nefer mütemekkin olup, 9350 akçe hâsılı ile mukayyeddir[414].

3.16.4. Anadolu Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa ve Edirne'deki Evkâfı

Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, kayınpederi olan Sultan II. Bayezid'in tahta çıkmasında önemli rol oynamıştır. Mevlana Celâlüddin'in torunlarından olan Nişancı Karamnî Mehmed Paşa'nın Cem Sultan'a gönderdiği ulağı ele geçirerek, Fatih'in son sadrazamının aldığı tedbiri boşa çıkartan Sinan Paşa, Dikilitaş'tan hareket ederek Cem Sultan kuvvetlerini komuta eden Gedik Nasuh'u Azvad Derbendi'nde mağlub etti. Memlüklerle yapılan özellikle dördüncü savaşta, Osmanlı ordusunun sağ kanadını komuta eden Sinan Paşa, Karaman askerinin aniden çözülmesi üzerine mağlub oldu. 1492 yılındaki Arnavutluk Seferi'ne Kaptan-ı Derya olarak katılan Sinan Paşa, emrindeki 300 parça gemiyle Arnavutluk kıyılarını vurdu. İnebahtı üzerine yapılan sefere Anadolu Beylerbeyi olarak katılan Sinan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa ile beraber iki kule yaptırarak, düşmanın deniz tarafından bir tehlike çıkarmasının önüne geçti. Moton ve Koron kalelerinin fethine de katılan Sinan Paşa, Moton Kalesi'nde açtığı gedikler üzerinden merdivenlerle tırmanarak emrindeki askerlere büyük bir gayret örneği göstermiş, kalenin alınmasında başrol oynamıştır. 1500 yılında fethedilen Moton'un en büyük kilisesi camiye tahvil edilerek ilk Cum'a Namazı kılınmış, yanan yapıların yaptırılması ve kalenin onarılması görevi de Sinan Paşa'ya verilmiştir. Midilli Adası üzerindeki düşman baskısı üzerine emrindeki askerlerle beraber, adaya yakın Ayazmend'e gelen Sinan Paşa, buraya da sağlam bir kale yaptırmıştır[415]. Edirne'ye bağlı Üsküdar'da bir hayrat meydana getiren Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın birbirlerine karıştırılmaması gerektiğine yukarıda değinilmişti. Anadolu Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, Edirne'ye bağlı Üsküdar, Derviş, Kali, Koca Yakub, Avcılar, Kösti ve Nusretlü; Kızılağaç Nahiyesi'ne bağlı Obruklu, Aşıkpınarı, Gödem ve Ayvacıkpınarı; İpsala'ya bağlı Gökhasan ve Keşan'a bağlı Türkmen köylerinin gelirlerini, bânisi olduğu camii ve kervansaray dükkânlarının mesâlihine vakfetmiştir. Bunlardan Üsküdar'da 129 nefer sipahinin çift ektikleri anlaşılmaktadır. Üsküdar'ın Kalfa ve Paşa adında iki mahalleye bölündüğü, Kalfa'da 55, Paşa'da ise 51 nefer vergi mükellefinin mütemekkin olarak kaydedildiğine göre Üsküdar'da toplam 235 neferin meskûn olduğunu söylemek mümkündür. Buradan vakıf adına tahsil edilen miktar 27.925 akçeyi bulmaktadır[416]. Vakıf köylerden Derviş Köyü'nün sakinleri, Obruklu ve diğer vakıf köylerden ayrılarak ayrı bir birim oluşturmuş olup, 72 nefer vergi mükellefi ile gösterilmişlerdir. Köyden hâsıl olan miktar 4971 akçedir[417]. Vakıf adına 34 nefer ile mütemekkin bulunan Kali Köyü'nden 3913 akçe hâsıl sağlanmakta olup, köyde ayrıca dokuz çiftliğin bulunduğu görülür[418]. Koca Yakub Köyü'nde 40 nefer mütemekkin olup, ayrıca iki adet de çiftlik kaydı bulunur. Köyün hâsılı ise 2604 akçedir[419]. 42 nefer ve ayrıca üç çiftliğin kaydedildiği Avcılar Köyü'nden sağlanan hâsıl ise 4530 akçedir[420]. Kösti Köyü'nde mesk3un bulunan 45 neferden ise 2881 akçe hâsıl sağlanmaktadır[421]. Nusretlü Köyü'nde 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, üç adet de çiftlik tesbit edilmiştir. Köyün hâsılı 6500 akçedir[422]. Kızılağaç'a bağlı Obruklu Köyü'nde sâkin olan Müslümanların perâkende olarak Yaylacı adı verilen mevzî'ye kondukları açıklanmış olup, 15 çiftlik tasarruf eden Müslümanların sayısı 34 neferdir. Köyün bu kısmından sağlanan hâsıl ise 7960 akçedir. Obruklu Köyü'ndeki Hristiyan nüfus ise ayrıca kaydedilmiş olup, köyün bu kısmında sâkin olan 65 neferden vakıf adına 8960 akçe hâsıl sağlanmaktadır. Böylece köyde mütemekkin bulunan toplam 99 neferden hâsıl olan toplam miktar 16.920 akçeyi bulmaktadır[423]. Aşıkpınarı'nda meskûn bulunan 86 neferden ise 7986 akçe hâsıl sağlanmaktadır[424]. Bu köyde cemâ'at-i Kurd bin Rumor adı altında 21 neferi Müslüman ve 59 neferi Hristiyan olan bir Kıbtî/Çingene cemâ'ti de sâkin olup, vakfa 3037 akçe vergi verdikleri tesbit edilmiştir[425]. Gödem Köyü'nde mütemekkin olan 15 neferden hâsıl olan miktar ise 4220 akçeyi bulmaktadır[426]. Ayvacıkpınarı Köyü'nde meskûn bulunanların Obruklu Köyü'nden ayrılan Yörük taifesi olduğu ve burada on seneden fazla sakin olduklarının Mevlana Şikârî Defteri'nde yazılı bulunduğu belirtilir. Bilindiği üzere

414 TADB. TTD. EV. 550, v. 5b-8a.
415 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, III, s. 187, 197-198, 252-255, 306, 312-315, 325.
416 TADB. TTD. EV. 562, v. 69a-70a.
417 TADB. TTD. EV. 562, v. 70b.
418 TADB. TTD. EV. 562, v. 71a.
419 TADB. TTD. EV. 562, v. 71a-b.
420 TADB. TTD. EV. 562, v. 71b-72a.
421 TADB. TTD. EV. 562, v. 72a-b.
422 TADB. TTD. EV. 562, v. 72b.
423 TADB. TTD. EV. 562, v. 73a-b.
424 TADB. TTD. EV. 562, v. 73b-74a.
425 TADB. TTD. EV. 562, v. 74b-75a.
426 TADB. TTD. EV. 562, v. 74b.

Şikârî, Farsça yazılan Karamannâme'yi Osmanlıca'ya çeviren kişidir. Buradan onun bilinmeyen bir özelliği de ortaya çıkmış bulunmaktadır. Köyde meskûn bulunan 25 neferden vakıf adına sağlana hâsıl ise 2810 akçedir[427]. İpsala'ya bağlı Gökhasan Köyü, aslında Sultan Bayezid tarafından Şehzâde Aişe Hatun'a temlik edilmiş olmasına rağmen, Fatih Sultan Mehmed'in kardeşi olan bu hanım, diğer mülkünde yaptığı gibi bunu da kocasına devretmiş, O da evkafına dahil etmiştir. Buradaki Ayşe Hatun'un Sultan II. Bayezid'in kızı sanıldığına yukarıda değinilmişti. Köyde 38 çiftlik kaydının yanısıra 121 nefer Hristiyan nüfus tesbit edilmiş olup, vakıf adına sağlanan hâsıl 32.529 akçeyi bulmaktadır[428]. Türkmen Köyü ve Şah Kulu Cemâ'ati ise 90 nefer ile gösterilmiş olup, vakıf adına köyden sağlanan hâsıl 7499 akçedir[429]. Böylece Sinanüddin Yusuf Paşa Vakfı'na bağlı olarak 885'i Müslüman ve 245'i Hristiyan olmak üzere toplam 1130 vergi neferinden sağlanan hâsılatın, 131.025 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır.

3.17. Akçakoca Oğlu İlyas Bey Vakfı

Orhan Gazi Akçakoca'nın oğlu İlyas Bey'in Gebze'deki zaviyesi için Gebze'ye tâbi Temenna mezrâ'sını vakfetmiştir. Bir zaman neslinden Kutbeddin Çelebi[430]'nin mutasarrıf olduğu mezrâ'nın daha sonra timara zammolunduğu belirtilmiştir.Vakfın sonradan tekrar mukarrer tutularak Mevlana Tacüddin'e sadaka edildiği, timar eri Yusuf'un elinden alınarak son tahlilde İlyas Bey Zaviyesi'ne vakfolunmasının emrolunduğu tesbit edilmiştir.Mezrâ'nın hâsılı 1000 akçedir. Vakıf için bundan başka Karagöllü Köyü sınırındaki Osmanviranı Çiftliği de vakfedilmiştir. İki çiftlik yerin İlyas Bey Zaviyesi'ne sağladığı hâsıl 500 akçedir[431].

İlyas Bey neslinden Şeyh Muhiyiddin Mehmed ibn el merhum Şeyh Mustafa'nın İlyas Bey Mahallesi'nde olan üç ahır, üç çardak, bir fırın, kenife, hadika, yarma,ortasındaki çerağıyla üç anbar,içindeki hızarıyla beraber bir berber evi, bir hücre, iki ev,çilehane denilen bir diğer ev, iki hücre, önündeki çardağıyla bir ahır,hudekası ve mautasıyla bir kenife, Sefa Bağı adındaki bağını vakfetmiştir. Bağ yerlerinin üzerine daha sonra evlerin bina olunduğu kaydedilmektedir. Bundan başka bezirhanenin sülüsanını, menzili ve bağı evlâdına vakfetmiştir. Vakfa, neslinden Alaüddin ve sonra Neslişah Hatun mutasarrıf olmuşlardır[432].

Burhan Bey bin İshak Fakih de İlyas Bey Mescidi'ne bazı cihetler vakfetmiş olup, bazısının zayi olduğu belirtilmiştir[433].Kemal Ağa da İlyas Bey mescidi'nin masrafı için 40.000 akçe vakfetmiştir. Bu miktarın 9500 akçesinin zayi oduğu, 30.500 akçesinin ise Şeyh İsa Çelebi bin Şeyh Muhiyiddin'in tasarrufunda kadılar nezâretinde kaldığı anlaşılmaktadır. Hâsıl olan meblağdan imamete yevmidört, müezzien ve tevliyeteikişer, nezâret bir, cibâyet bir ve hasır ile şem' bahasına da bir akçe cihet tayin edilmiştir[434].

Dem Hatun ibn Abdurrahman da İlyas Bey Türbesi'ne her günde üç cüz okunması için 30.000 akçe vakfetmiş ve bu akçenin % 10 ile istirbah edilmesini şarta bağlamıştır. Bu meblağın9000 akçesinin zayi olduğu açıklanmıştır. Ecza okuyanlara birer akçe verilmesi, tevliyetin Hasan Dede ibn Mahmud'a ve evladına veneslin inkırazı halinde İlyas Bey Zaviyesi'nde şeyh olanlara bırakılması şarta bağlanmıştır. Hâsıl olan meblağdan tevliyeteiki ve hitâbetebir akçe cihet tayin edildiği anlaşılmaktadır. Masraftan artanın İstanbul Kasım Paşa Mahallesi'nde olan Melike Hatun ibn AbdullahZaviyesi'ne şem' alınması için kullanılması da vakfın şartları arasında zikredilir[435].

3.18. Şerefüddin Mukbil Paşa Mescidi ve Zaviyesi Vakfı

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait orijinal bir belge olması dolayısıyla Mekece Vakfiyesi olarak ünlenen vakfiye, Şerefüddin Mukbil Mescidi ve Zaviyesi'ne aittir. Vakfiye erken dönem Osmanlı tarihine özellike şahidler kısmında yer alan kişilerin isimleri yönünden çok önemli bulunmuştur. Vakfiyede şahidler arasında Osman Gazi'nin oğulları Pazarlu Bey, Hamid Bey, Çoban Bey, Melik Bey gibi oğullarının yanısıra Osman Gazi'nin eşi Malhun Hatun da Ömer Bey'in kızı olarak yer alır.Vakfın diğer şahidleri; Osman Gazi'nin kızı Fatma Hatun, Melik Bey'in kızı Melek Hatun, Osman Gazi'nin yeğeni Akbaşlu'nun kızı Efendi'dir.Vakıf şahidleri arasında Tacüddin Kürdî'nin hocalarından Siracüddin Urmevî (Mahmud bin Ebubekir) ile aynı ismi taşıyan bir aziz de vardır[436]. Tavaşî Şerefüddin Paşa, Orhan Gazi'nin azadlı kölesidir.Tahrir defterlerinden de Tavaşî Şerefüddin Mukbil Paşa vakfı hakkında çok önemli verilere ulaşmak mümkündür. Söz konusu mescid ve zaviye için Orhan Gazi ve Süleyman Paşa'nın ayrı ayrı vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Vakfedilen akarat şu şekilde gösterilebilir:

427 TADB. TTD. EV. 562, v. 75a-b.
428 TADB. TTD. EV. 562, v. 76a-77a.
429 TADB. TTD. EV. 562, v. 77a.
430 II. Murad dönemi alimlerinden Kadı Fazlullah'ın atasıdır. Akçakoca ile ilgili yapılacak bir çalışmada işlenecektir.
431 TADB. TTD. EV. 579/v. 48a.
432 TADB. TTD. EV. 579/v. 49b.
433 TADB. TTD. EV. 579/v. 49b.
434 TADB. TTD. EV. 579/v. 50a.
435 TADB. TTD. EV. 579, v. 51a.
436 İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", s. 277-288; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 37-49.

• **Mekece Karyesi:** 117/1 cilt numaralı deftere göre, mütevellisinin Mahmud Çelebi, nâzırının ise Mevlana Abdulgaffar'ın olduğu belirtilen vakfın, Şerefüddin Paşa tarafından Orhan Bey ruhu için kurulduğu belirtilirse de vakfiyesinden, Orhan Gazi'nin vakıf kurulurken hayatta olduğu anlaşılır. Yıldırım Bayezid, I. Mehmed Çelebi, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'den nişanları bulunan vakfın mütevelliliği bendegânın aslahına bırakılmıuştır. Vakfın kulu oğlu Silahdar Hayreddin mütevelli olarak anılmaktadır[437]. Şerefüddin Paşa'nın Osmangazi ilçesinde bulunan Okçular Camii'nin de banisi olduğu bilinmektedir. Mekece karyesi bugün Sakarya'nın Pamukova ilçesine bağlıdır. 117/1 cilt numaralı deftere göre karyede 37 haneden oluşan hrısityan mahallesi ve 12 haneden müteşekkil Müslüman cemaati bulunmaktaydı. Vakıf defterlerinde bulunan kayıtlara göre ilk sayımda 52 hane ve 14 mücerredden oluşan karye nüfusuna ek olarak altı hane ve üç mücerreden oluşan gebran cemaati de mukayyeddir. Köydeki nefer sayısının toplamının 73'ü bulduğu görülmektedir. Son sayımda ise köyün nüfusu 59 hane ve 89 mücerredden müteşekkil 148 nefere yükselmiştir. Köyün hâsılı ilk sayımda 24.550 akçe, son sayımda ise 24.570 akçe olarak kaydolunmuştur[438].

• **Dere Karyesi:** Karyede ilk sayımda sekiz hane ve dört mücerredden müteşekkil 12 nefer meskûn iken, son sayımda vergi nüfusunun 20 hane ve 35 mücerredden oluşan 55 nefere yükseldiği görülmektedir. Karyenin hâsılı 1575 akçedir[439].

• **Kaki ve Esedler Karyesi:** Evvelde yaylak olduğu anlaşılan Kaki nam-ı diğer Hisarcık ve Esedler karyeleri Mekece köyüne tâbi olup birlikte kaydolunmuşlardır. İlk sayımda 20 hane ve 11 mücerredden oluşan köy nüfusunun, 14 hane ve 15 mücerredden müteşekkil 29 nefere düştüğü görülmektedir. Karyelerin hâsılı 1600 akçedir. Sakarya suyu üzerinde bulunan Kaki-köprüsü için meremmetçi tayin edilen Mehmed, Şahveli, Mustafa, Seydi Ali ve Memi, Yavuz Sultan Selim zamanında avarız-ı divaniyeden muaf tutulmuşlar ve Memi'nin hakkı Hacı Hüseyin'e sadaka olunmuştur. Bunun sabebi, Memi'nin yerinde ikamet etmemesidir[440].

Vakfa bağlı olup toplam 4648 akçe gelir getiren diğer kalemlere bakıldığında; 13 müd çeltik tohumunun ekildiği bir çeltik arkı, zaviyeye bağlı 49 adet susığırı ve 150 vakiyye yağ, 300 baş koyun ve bunlardan elde edilen 40 vakiyye yağ ile 80 vakiyye peynir, bunların yününden hâsıl olan 268 akçe, Köprühisar mezraasında bir pare yer, Mekece nefsinde çubuk ve ağaçlarından faydalanılan bir orman, bir adet hamam, Burmi mezraasında musluk vakfı için iki müdlük yer sayılabilir. Bu gelirlerin harcandığı cihetler, 117/1 cilt numaralı defterde şeyh, nâzır, kâtib, imam, câbi, nakîb, tevliyet, rakabe, ziyafet ve kölelere tevcih edilmiştir. Vakıf derfterlerinde ise, vakfın gider kalemleri şu şekilde gösterilmiştir: tevliyet, meşihat, kitâbet, cibâyet, nezâret, nâkîb ve tabbah, kilerdar, imâmet, cüzhân, müezzin ve habbas cihetleri ile bera-yı nan ve tabh, cerre-i galle-ban-ı ganem ve gavmişan, bera-yı himaran-ı imaret ve mesalih-i hatab ve dakik, köpekiyye ve himariyye, susığırları için ayrılan alef, cihet-i kethüda-i gılman ve korucu, resm-i otlak, bera-i ganem ve gav ile harc-ı misafirin ihracatı[441].

Şerefüddin Mukbil Paşa ile Sultan II. Murad'ın azadlı kulu olan Şerefüddin Paşa'nın birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Karasi Sancağı'nda kurulan vakfın hangisi tarafından kurulduğunu söylemek şimdilik mümkün değildir. Şerafüddin Paşa, Karasi Sancağı'ndaki Bayındır Köyü'nün gelirlerini zaviyesi için vakfetmiştir. Şerafeddin Paşa'nın geliri zaviyede sarf olunmak üzere, şehir içinde bir de han inşa ettirdiği belirtilmektedir. Bundan başka şehir içinde Eski Hamam (Küçük Hamam) ve Büyük Hamam adıyla bilinen hamamları da zaviyesi için vakfetmiştir. Zaviyeye tahrir sırasında yevmi üç akçeye meşihât tarikiyle Seyyid Hasan'ın mutasarrıf olduğu görülür. Balıkesir'e bağlı olan Bayındır Köyü'nde 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyde 2161 akçe hâsıl mukayyeddir. Zaviye için köyden elde edilen vergi gelirinden başka, geliri 2880 akçe olan bir hamam, 1440 akçe olan diğer bir hamam, 100 akçe hâsıllı bir bağ yeri ve icareye verilen bir tezgahın da vakfedildiği anlaşılmaktadır. Zaviyenin gider masrafları; meşihât için yevmi üç akçe, tevliyet için yevmi iki akçe, cüz'hân için yevmi bir akçe, nezâret için yevmi bir akçe ve tuffâh için senevi 96 akçe olmak üzere 2976 akçe olarak belirlenmiştir. Zaviyenin meremmeti ve fukaraya sarf olunmak üzere bâki kalan 3319 akçenin tahsis edildiği görülmektedir[442].

3.19. Hacı Çaka Zaviyesi Vakfı

Orhan Bey'in İznik'teki sarayında hoca olduğu anlaşılan Hacı Çaka'nın İznik'te bina ettirdiği zaviye için, Görele'ye tâbi Üregir Köyü'nün Orhan Bey tarafından vakfedildiği tesbit edilmiştir. Zaviyenin tevliyeti Hadice Hatun ve evlâdından Rabia Hatun'a ve meşihat isei Mevlana Hüseyin'e sadaka olunmuştur. Köyde meskân

437 BOA. TD. 117/1, v. 59a.
438 BOA. TD. 117/1, v. 59a-61a; BOA. TD. 453, v. 185a-187a; TADB. TTD. EV. 585, v. 345a-347a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 487-489.
439 BOA. TD. 117/1, v. 61a; BOA. TD. 453, v. 186a; TADB. TTD. EV. 585, v. 346a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 489.
440 BOA. TD. 117/1, v. 61b; BOA. TD. 453, v. 186b; TADB. TTD. EV. 585, v. 346b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 489.
441 BOA. TD. 117/1, v. 59b-61a; BOA. TD. 453, v. 187a; TADB. TTD. EV. 585, v. 347a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 489-490.
442 TADB. TTD. EV. 568, v. 82b-83a.

bulunan 71 neferden zaviye adına hâsıl olan miktar 5570 akçedir[443]. İznik'te bulunan bir pare tarladan da 130 akçe hâsıl elde edildiği görülür[444].Vakfın bundan başka gelir kalemleri ise şu şekilde gösterilmiştir: Otarköy'deki bir tarladan 200, zaviye civarındaki cevizlik ve tarladan 300, şehirdeki Kuşhane bahçesinden 100, zaviye önündeki ev icâresinden 13, zaviye karşısındaki bahçeden 10, Çarıkçıköy'deli Seki bahçesinden ise 160 akçe. Bu şekilde vakfın toplam gelirinin 6483 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Dört nefer eczâhan için cihet tayin ediliği de ayrıca kaydedilmiştir.

3.20. Aslıhan Bey Vakfı

Karaçayır'daki Polad Çiftliği ve İbrahim Çiftliği'nin Aslıhan Bey'in mülkü iken, Bayezid Paşa'nın kızı Hadice Hatun'un tasarrufuna geçtiği, Sitti Hatun'un Ahmed Bey oğlu Süleyman ve hemşiresi Aslı Paşa'danve Aslı Paşa'nın kocası Hamid oğlu Ömer'den 2100 akçeye satın almasından sonra ise, Nurce ve Azize nam hatunlara intikal ettiği, onların da kızkardeşlerinin oğulları Mustafa ve Hamza'ya vakf-ı evlad ettiği vakıf kaydından anlaşılmaktadır. Vakfın son mutasarrıflarının Mustafa, Süleyman ve Şehri Hatun olduğu görülmüştür[445]. Aslıhan'ın Ayşe Hatun adındaki kızının da 20.000 akçe vakfettiği anlaşılmaktadır. Hasenlevi Köyü'nün de Aslıhan'a atasından vakfolduğu, vakıf için Bayezid Hüdâvendigâr'dan hükümlerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Aslıhan evlâdından kimsenin kalmadığının anlaşıldığı bu kayda göre, köy önce İsa Fakih'e sadaka olunduktan sonra, Ebû Eyyüb Ensârî Hazretleri'nin vakfına verilmiştir. Bir ara Aslıhan Fakih kızı Ayşe ve Zeyneb'e verilen köy, sonra tekrar Eyûb Ensârî Hazretleri'ne vakfolunmuştur. Köyde 59 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, hâsıl olan miktar 2853 akçedir[446].

3.21. Misafiroğlu Sinanüddin Yusuf

Sinanüddin Yusuf eş-şehr İbn Misafir'in İznik Yukarıpazar'da birbirine muttasıl iki dükkânı ve Mehmed b. Murad ve Yusuf b. Hamid ile müşterek olan on dükkândan hissesini ve mülkiyetindeki bir kıt'a yeri ve"asarlık" demekle ma'ruf bir kıt'a diğer yerini vakfedip tevliyetini evlâdına şart etmiştir. Süleyman Paşa Camii'ne su getürmek için her senede 150 akçenin vakfedildiği ayrıca belirtilmiştir. Zikrolan dükkânların harab olduğu ve tevliyet cihetinin mahsulatın rub'-ını kapsadığı, bâki kalanın ise her senede bir hatim okunmasına meşrût olduğu anlaşılmaktadır[447]. Burada adı geçen Sinaüddin Yusuf'un Orhan Gazi'nin son veziri Sinanüddin Yusuf ile aynı kişi olduğunu düşündüren bazı kayıtlara Gölpazarı'ndaki bazı vakıflar dolayısıyla ulaşılabilmektedir. Buna göre; Musa Şeyh'in Gölpazarı'ndaki Kavacık mezrâsında bir çiftlik yeri, Orhan Bey nişanıyla tasarruf ettiği ve vakfı Yıldırm Bayezid'in de tecdid ettiği belirtilmektedir. Musa Şeyh oğulları Şeyh Hasan, Dündar, Yusufhan ve kardeşi Alemli tasarruf ettikten sonra, Cemal Fakih'e sadaka olunan vakfa, son olarak Muhiddin mutasarrıf olmuştur. Vakfın hâsılı 220 akçedir[448].Süleyman Paşa da Gölpazarı'nın Derecikköy mezra'sı ile Güney Köyü'ndeki bir mezrâ'yı Musa Şeyh için vakfetmiştir. Musa Şeyh'in kızının oğlunun tasarruf ettiği ilk mezra'nın hâsılı 160 akçe iken, Musa Şeyh evladından Misafir'in tasarruf ettiği mezrâ'nın hâsılı 120 akçeydi. Bu kayıt ile Süleyman Paşa'nın vakfiyesinde birinci vezir olarak şahitler arasında yer alan Yusuf bin Musa kaydı birarada düşünüldüğünde, Musa Şeyh'in Sinanüddin Yusuf Paşa'nın dedesi olma ihtimali vardır.Orhan Bey'e ait bir vakfiyede *"Sinanülmilleti velhakkı veddin Yusuf bin Sadrülkebir Muslihüddin Musa binülmerhum Mecdüddin İsa"* şeklinde kaydedilen bu kişinin Misafiroğlu Sinanüddin Yusuf olması kuvvetle muhtemeldir. Sinanüddin Yusuf'un üst atası olan Mecdüddin İsa'nın, Ulu Arif Çelebi ile beraber, III. Alaüddin Keykubad'ın tahta çıkmasında önemli rol oynadığı ve Selçukluların bu yeni sultanına "atabey" olduğu anlaşılmaktadır[449].

3.22. Alaüddin Esved Paşa bin Kemalüddin Ömer Abdülaziz el-Karahisarî Vakfı

İlk Osmanlı veziri olan Hacı Kemalüddin oğlu Alaüddin Paşa'nın Alaüddin Ali Esved bin Ömer el Karahisarî ile aynı kişi olabileceğine yönelik iddiamızı konu alan bölüme, bu iddiaya temel teşkil edebilecek üç tahrir kaydını tanıtmak ile başlamak en uygunudur. Yenişehir'e bağlı Misenoz mezrâ'ası bir çiftlik yer olup, Alaüddin Paşa evlâdına vakfolduğu ve vakıf yerden 400 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır. Burada adı geçen Alaüddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk veziriâzâmlarından olması ihtimali üzerinde durulmalıdır. Asporçe Hatun Vak-

443 TADB. TTD. EV. 579, v. 76a-b.
444 TADB. TTD. EV. 579, v. 86b.
445 TADB. TTD. EV. 579, v. 91a.
446 TADB. TTD. EV. 579, v. 32a.
447 TADB. TTD. EV. 579, v. 14b.
448 BOA. TD. 453, v. 220b; TADB. TTD. EV. 585, v. 268a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 321; Turgut, *Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme*, s. 128.
449 İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", s. 27; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998*, s. 622-623.

fiyesi'nde Kemalüddin oğlu Alaüddin Bey şeklinde kaydedilen zâtın oğlu Ahmed'in neslinin münkati olması sebebiyle vakıf yerini,kardeşi Mevlana Sinan'ın tasarruf etmeye başladığı belirtilir. Bir ara Seyyid oğlu Alişah'a verilen çiftliği, daha sonra yine Alaüddin Paşa evlâdından Gülpaşa Hatun evladı Yusuf, Ahmed, Mustafa ve Sitti ile Paşa Çelebisi, Şeyh ve Seyyidi Çelebisi Kutbeddin mutasarrıf olmuşlardır. Sitti Hatun evlâdından Mevlana Vahyi Çelebi oğlu Mehmedşah, Mustafa, Pir Ahmed, Abdullah, Mustafa oğlu Mehmed ve Yusuf oğlu Ahmed Çelebi vakfın son mutasarrıfları olarak kaydedilmiştir[450]. Bu vakıf kaydındaki bilgiler, İznik'teki medreseye vakfolan Babadepe ve Saruçayır nâm-ı diğer Sadıkköy ile ilgili kayıtlarla birleştirildiğinde, Davud-i Kayserî ve Taceddin Kürdî'den sonra müderris tayin edilen Alaüddin Esved ile Alaüddin Bey'in aynı kişiler olduğu düşüncesi akla gelir. Çünkü medresede Alaüddin Esved'den sonra müderris tayin edilen kişinin adı Mevlana Sinan'dır ki yukarıda söylendiği üzere Kemalüddin oğlu Alaüddin Paşa'nın oğludur.Süleyman Paşa tarafından Cemalüddin oğlu Hacı Ahmed'e vakfedilen Akhisar'a tâbi Çağlayık Köyü ile ilgili kayıt da burada anılmalıdır. Yenişehir'in Misenoz mezrâ'sına dair vakıf kaydındaki Alaüddin Paşa'nın nesli münkariz olan Ahmed adında bir oğlunun olduğu bilgisi, toplam hâsılı 2390 akçe olan Akhisar'a tâbi Çağlayık Köyü'nün tasarrufunun sonradan Mevlana Muhiddin'e verilmiş olduğu bilgisiylebiraz örtüşür. Vakıf köy, Muhiyiddin'den sonra Hakim oğlu Sinan tarafından tasarruf edilmiştir[451]. Burada adına vakıf yapılan Hacı Ahmed'in baba adının Kemalüddin yerine Cemalüddin şeklinde verilmesi dikkat çekicidir. Burada farklı kişilerden bahsedildiğine hükmetmek şimdilik yerindedir.Bu bilgilerden sonra Alaüddin Esved ile Alaüddin Paşa'nın neden aynı kişiler olabileceği açıklanmalıdır.

Alaüddin Esved'in gerçek adı Ali bin Ömer olup, "Kara Hoca" nâmıyla meşhurdu. Burada babası olarak sözü geçen Ömer Bey'in, Oruç Bey'de Alaüddin Keykubad'ın vezirlerinden biri olarak söz edilen Ömer Abdülaziz olması ihtimali üzerinde önemle durulmalıdır[452]. Bilindiği üzere, Osman Gazi'nin eşi ve Orhan Gazi'nin annesi olduğu bilinen Malhun Hatun daŞerefüddin Mukbil Paşa'nın Mekece Vakfiyesi'nin şahitler bölümünde, "Ömer Bey" adında birinin kızı olarak kaydedilmiştir[453]. Bu durumda Alaüddin Esved ile Malhun Hatun'un kardeş olduğu ve Orhan Gazi'nin kardeşinin adını dayısından almış olduğu düşüncesi akla uygun gelir. Bununla beraber, Osmanlı tarihlerinde Malhun Hatun, ittifaken Şeyh Ede-Balı'nın kızı olarak anılır. Oruç Bey ise, Şeyh Ede-Balı'nın kızının adını Rabia Balahun şeklinde verir. Türkçe de "b" harfi ile "m" harfinin birbirlerine dönüşebildiği pek çok örnekte görülür. Dolayısıyla burada farklı kızlardan bahsedilmediği de düşünülebilir. Osman Gazi'nin Şeyh-Ede-Balı'nın kızı dışında başka bir hatunla evliliğine dair kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Şeyh Ede-Bali ile aynı türbede medfûnbulunan Ebu'l-Kasım oğlu Molla Hattab el-Karahisârî'nin nisbesi de Alaüddin Esved bin Ömer el-Karahisarî ile aralarında bir bağlantı olduğunu düşündürür[454]. Karahisar'dan gallat, sanıldığı gibi Afyon değil, Kayseri'deki Develi Karahisarı'dır. Molla Hattab, Şeyh Ömer Nesefî'nin "akaid"ine yaptığı şerh dolayısıyla bilinir. Bir maturidî şeyhi olan Ömer'in eserine yaptığı şerh, Molla Hattab'ın düşünce dünyasına dair çok önemli bir ipucu verir. Molla Hattab'ın babası olan Ebu'l-Kasım, Kayseri'de bir cami bina ettiren, Alaüddin Keykubad ve sonrasındaki dönemin ünlü âlim ve devlet adamı Ebu'l-Kasım bin Ali et-Tûsî ile aynı kişi olmalıdır. Bilindiği üzere, Ebu'l-Kasım Hamdioğulları Beyliği'nin isim babası olan Seyfüddin Hamid Bey'in de babasıdır. Ebu'l-Kasım'ın, Babaîlerin ünlü şeyhi Ebu'l-bekâ Baba İlyas'ın kardeşi olma ihtimali üzerinde daha önce de durulmuştur[455]. Bu bilgiler ışığında Molla Hattab'ın, Hamid Bey ile beraber Baba İlyas'ın yeğeni olduğu söylenebilir. Şeyh Ede-Balı'nın türbesinde Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa ile beraber Molla Hattab'ın da medfûn bulunmasının sırrı da bu şekilde açıklanabilir. Hattab nisbesi ise, "adalet" kavramının babası Ömer bin Hattab'ı akla getirir. Dolayısıyla Alaüddin Esved ve Malhun Hatun'un babası olan Ömer Abdülaziz'in Molla Hattab ile aynı kişi olduğu ve bir dönem babası gibi Alaüddin Keykubad'ın veziri olarak görev yaptığı düşünülebilir. Şeyh Ede-Balı'nın da "dede-pir" manasında bir unvan olduğu açıktır. Bütün kaynakların, Mal-hun Hatun'u onun kızı olarak göstermesi,ancak Şeyh'e olan saygı ve derinden bağlılıkla açıklanabilir. Acaba Malhun Hatun, Şeyh Ede-balı manevi kızı mıydı? Bu konu ayrı bir çalışma konusu olmayı hakettiğinden bir sonuca varılmadan burada sonlandırılacaktır.

3.23. Barak Dede (Baba) Zaviyesi

Saru Saltuk Baba'nın müridi ve Moğolların müslümanlaşmasında büyük rolü olan Barak Dede (Baba), mürşidi ile Balkanlarda pek çok yeri dolaştıktan sonra İran'a dönmüş ve Moğolları irşad halinde iken, SelefîGeylanlıların elinde şehid olmuştur. Rıfâî veya Bektaşî olduğu yönündeki tahminlerden ilkinin doğru olduğu, son zamanlardaki araştırmalardan anlaşılır. Onun Kalenderîye adı verilen bir tarikata bağlı bulunduğu söylense de "Kalenderîlik" bir tarikat olmaktan çok bir "meşreb" hali, çeşididir[456]. Orhan Gazi, 1307 tarihinde şehid edilen

450 BOA. TD. 453, v. 260a; TADB. TTD. EV. 580, v. 28a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 257.
451 BOA. TD. 117/1, v. 58b; BOA. TD. 453, v. 177a; TADB. TTD. EV. 585, v. 339a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri, I*, s. 493.
452 Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul, s. 25; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 621-622.
453 Bkz. Şerafüddin Mukbil Paşa Vakfı.
454 Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, İstanbul 2007, s. 23, 28.
455 Turgut, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, V. 6, (Aralık 2016), s. 403-432.
456 Barak baba manzumesi ve Barak Baba'nın hayatı hakkında önemli bir çalışma için bkz. Mustafa Koç, "Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerin-

Barak Baba'nın anısına Bigadiç'te bir zaviye bina ettirmiştir. Barak Dede Köyü'nde bulunan zaviye için Orhan Bey, aynı adlı köy ile beraber Saru Musalar, Boyalık ve İyüceler köylerinin gelirini vakfetmiştir.

• Barak Dede Köyü:

Bigadiç'e tabi olan köyde kurulan zaviyenin meşihâtının 1326-62 yılları arasında yaşadığı sanılan Barak Dede evlâdına meşrût olduğu görülmektedir. Köyde ikisi Barak Dede evladı olan 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[457].

• Saru Musalar Köyü:

Zaviyeye bağlı olan köyde 44 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[458].

• Boyalık Köyü:

Köyde 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir[459].

• İyüceler Köyü:

Köyde 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Bahis konusu bu dört köyün toplam hâsılının 3200 akçeyi bulduğu görülmektedir[460].

Henüz 30'lu yaşlarının başında iken vefat eden Barak Baba'nın Revak Sultan adıyla bilinen bir oğlunun bulunduğuna Manisa'daki bir vakıf kaydından anlamak mümkündür. 1371 yılında düzenlendiği anlaşılan vakfiyenin şahidleri de oldukça ilgi çekicidir."Şuhud-i hâl" içinde bulunan *Bektaş-i Horasanî oğlu İbrahim Seydi Dede*, *Câfer-i Horasanî oğlu Yolageldi Baba*, İlyas-i Horasanî oğlu Hakî Baba, İbrahim-i Horasani oğlu Arık Dede, Süleyman-i Horasanî oğlu Karaca Ahmed, Yunus-i Horasanî oğlu Oklu Horos Dede, Hüsrev-i Horasanî oğlu Sindel *Baba* gibi şahsiyetlerin isminin bir belgede geçmesi, söz konusu vakfiyeyi kuruluş döneminin en önemli belgelerinden biri haline getirmektedir[461].

3.24. Geyikli Baba Zaviyesi

Geyikli Baba'nın Hoy'dan yola çıkıp, Bursa ve İnegöl arasındaki Kızılkilise'ye gelerek burayı fethettiği bilinmektedir. Turgud Alp'in de müridleri arasında bulunduğu anlaşılan Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasında yaşanan vakı'a, Bursa'nın fethinden sonra buraya bir külliye bina ettiren Orhan Gazi'nin şeyhleri teftiş ettirmesi sırasında yaşanmıştır. Turgud Alp'in Geyikli Baba'dan mübarek bir zat olarak bahsetmesi üzerine, kim olduğunu soruşturan Orhan Gazi, Onun "*Baba İlyas müridi, Ebu'l-Vefa/Seyyid Elvan tarikinden*" olduğunu öğrendi. Buradaki ifadelerden Geyikli Baba'nın Kadirî, Rıfâî ve Vefaî tarikatinden olduğu anlaşılmaktadır. İlk anda ne Sultan'ın yanına gitmeyi ne de Onun yanına gelmesini kabul eden Geyikli Baba, Bursa Sarayı'nın Osmanlı Devleti'nin sadrını teşkil etmeye başlamasıyla, haber vermeksizin sarayın bahçesine bir çınar ağacı dikti. Bunu gören Orhan Gazi, çok mutlu olarak dervişten bunun hikmetini dinledi. Orhan Gazi'nin dedesi Ertuğrul Gazi ve babası Osman Gazi'ye izafe edilen rüyanın gerçekleşmeye başladığının adeta bir ritüeli yaşanmaktaydı. Rüyanın Gazneli Mahmud tarafından da görülmüş olmasından hareketle uydurma olduğu tartışmaları bir yana, dikkat edilmesi gereken en önemli olgu, kroniklerin bu iki olayı birbiriyle bağlamadan aktarmasıdır. Gerçekten de devlete adını veren Osman Gazi'nin göğsünü simgeleyen Bursa Sarayı'ndan, üç kıtayı gölgesi altına alacak bir çınar, Baba İlyas müridi Geyikli Baba eliyle yükseliyordu. Artık seyyidlerin ve dervişlerin dualarının Orhan Gazi ve evlâdına makbul olduğu bu ritüel ile Orhan Gazi'ye anlatılmış oluyordu. Geyikli Baba'nın İslam'a şamanik bir yorum katan Heterodoks bir yapıya sahip olduğu yönündeki iddialar, son dönemde yapılan bir araştırma ile tamamen çürütülmüştür[462]. Abdalan zümresinin önemli bir bölümünün Hz. Ali'ye dayanan soy kütüklerinin tamamen uydurulmuş, kanıtlanamaz oldukları düşüncesinden hareketle, bütün abdalan zümresini şamanik özellikler taşıyan zümreler gibi göstermenin esasen kendisi tamamen bir uydurmadır.

• Geyikli Baba Karyesi:

İnegöl'e bağlı olan karye "Orhan Bey'den Baba'ya" şeklinde vakfedilmiştir. Daha sonra Sakar oğlu Muhammed mutasarruf olmuştur. MAD.16016 cilt numaralı defterde "Babaîler" olarak kaydedilen ve 34 hane ile meskûn

---

den Barak Baba Manzumesi", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 28, (Bahar 2018), s. 281-308. Ayrıca bkz. A. Yaşar Ocak, "Barak Baba", DİA, C. 5, Ankara 1992, s. 61-62.

457 TADB. TTD. EV. 568, v. 84b.

458 TADB. TTD. EV. 568, v. 85a.

459 TADB. TTD. EV. 568, v. 85a.

460 TADB. TTD. EV. 568, v. 85b.

461 M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, I, İstanbul 1940, s. 2-28; İ. Onarlı, "Saruhanoğulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba", *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 24, Ankara 2002, s. 163-196.

462 Hakan Yılmaz,"Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Delillerle Çürütülmesi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempzoyumu (14-16 Ekim 2016)*, C. I, İstanbul 2017, s. 461-506. Ayrıca bkz. A. Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 45-47.

olan köyde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 39 hane ve 19 mücerredden oluşan 58 nefer mütemekkindir. Son sayımda 26'şar hane ve mücerredden müteşekkil 52 nefer ile meskûn köy; ilk sayımda 7783, son sayımda ise 7000 akçe hâsıl ile mukayyeddir[463].

• **Kulb(y)ar Karyesi:**

Mezkûr karye, Yıldırım Bayezid zamanında Geyikli Baba zaviyesine bağışlanmıştır. Son sayımda "Kulyaz" olarak kayıtlı bulunan köyün nüfusunun 19 neferden 51 nefere yükseldiği görülmektedir. Bunlardan 27'si hane 24'ü mücerreddir. İki sayımda Geyikli Baba karyesi ile beraber yazılan hâsılı son sayımda ayrı şekilde 2732 akçe olarak kaydedilmiştir[464].

Geyikli Baba Zaviyesi'ne bağlı olarak kaydedilen iki köyde mütemekkin bulunan toplam 103 neferden zaviye adına sağlanan toplam hâsıl 9732 akçe olarak hesaplanmıştır.

3.25. Posteyn-Pûş Baba Zaviyesi

Kaynaklarda Baba Sultan, Seyyid Mehmed Dede ve Posteyn-pûş Baba Sultan İmareti adlarıyla anılan yapı, Yenişehir'in kuzeybatısındaki alçak bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Aşıkpaşazâde, zaviyenin Murad Hüdâvendigâr döneminde yapıldığını ifade ederse de tahrir kayıtları, vakfın Orhan Gazi dönenmind eyapıldığını gösterir. Evliya Çelebi'nin Orhan Gazi'nin bir oğluna ait mezarın da burada bulunduğunu belirtmesi de Ayverdi'nin bu yanlış bilgiyi düzeltmesine olanak verniştir. Ayverdi, Posteyn-pûş Baba'nın esas adının Seyyid Mehmed Hammarî olduğunu ifade eder. Binanın bir deprem sonucu kullanılmaz hale gelmesi üzerine 1905-1906 yıllarında yeniden ihya edildiği belirtilmektedir[465]. Seyyid Mehmed'in Şeyh Ede-Bali'nin Mahmud Paşa'dan olma torunu olan Mehmed Şeyh ile aynı kişi olması muhtemeldir. Orhan Gazi, Zaviye için Vakuf adlı köyü vakfetmiştir. Köy, ilk sayımda 16 hane ve dört mücerredden oluşan 20 nefer, ikinci sayımda ise 28 hane ve 14 mücerredden oluşan 42 nefer ile meskûn olup, 13.428 akçe hâsıla sahipti. Hububat üretiminden alınan kesimler, en önemli gelir kaynağıydı.Vakfın diğer gelir kaynaklarına gelince; yekûnu 3790 akçeyi bulan Yenişehir'deki hamam geliri, zemin ve bahçe mukataası ve üç koz ağacı sayılabilir. Gelirlerin harcandığı kalemler de ayrıca belirtilmiştir. Buna göre, nâzır, şeyh, kâtib, nâkib, tabbah, vekil-i harc ve habbaza verilen senelik 3640 akçe masrafın yanısıra; vazifelilerin yiyeceği için gendüm-küb, bera-yı lahm, harc-ı misafir, li'l-hınta, bera-yı revgan-ı sirac, bera-yı çıra, bera-yı milh ve bera-yı piyaz için nakid ödeneklerin yanında hınta, şair gibi ayni giderlere de me'kûlat ihracı adı altında yer verilmiştir[466].

3.26. Karaca Ahmed Seydi Zaviyesi

Anadolu'ya Acem diyarından gelen Karaca Ahmed, burada hükümdarlık yapmış olan Süleyman Gazi'nin oğludur. Annesinin adı ise Ana Sultan olarak geçer. Geyve Akhisarı'nın fethine iştirak eden Karaca Ahmed önce buraya yerleşmiş, daha sonra Bursa'nın fethine de katılmıştır. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'in müridi ve Hacı Bektaş Veli'yi karşılayan Anadolu'daki erenlerin gözcüsü olarak tanıtılan Karaca Ahmed, Fatma Bacı'nın uyarısıyla Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyük'e yerleştiğini haber vermiş ve yanına giderek bağlılığını bildirmiştir. Saltuknâme'de ise Mahmud Hayrânî ile Hacı Bektaş arasında geçen hadisenin aynısı bu sefer Hacı Bektaş ile Karaca Ahmed arasında geçer. Bununla beraber, Karaca Ahmed'in 1313 yılında Anadolu'ya geldiği ve Saruhanoğulları'na dair bir vakıf kaydından 1371'de hala hayatta olduğu düşünüldüğünde bu bilgilerin doğruluğuna şüpheyle bakmak lazımdır. Osmanlıların Balkanlardaki fütuhatına da katılan Karaca Ahmed, burada St. Georges ile özdeşleştirilmiştir. Karaca AHmed'in daha sonra Afyon ve Manisa taraflarına gittiği bilinir. Bektaşî literatüründe saygıyla anılan Karaca Ahmed'in Nakşbendî Tarikati'ne bağlı olduğuna dair bir malûmat da vardır. Ancak Bektaşî literatüründe Hacı Bektaş ile Hacı Tuğrul arasındaki geçtiği rivâyet edilen hikâyede Bistamiyye tarikatinden olan Hacı Tuğrul ile Karaca Ahmed ile olması muhtemel sıhriyeti Onun Bistamiyye tarikinden geldiğini de düşündürür[467]. Orhan Gazi döneminin en ünlü dervişlerinden olan Karaca Ahmed adına kurulan zaviyelere Batı Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanır. Bu zaviyeleri kuranların evlâddan ya da müridlerinden oldukları kesindir. Karaca Ahmed adına Orhan Gazi döneminde İznik'te kurulan zaviyenin meşihâti neslinden Hüseyin'e bırakılmış, Hüseyin'den sonra ise sırasıyla Derviş Mehmed ve Safa Derviş tasarruf etmişlerdir. Zaviyenin geliri ile ilgili

463 BOA. TD. 16016, v. 20a; TADB. TTD. EV. 570, v. 255b; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 110.

464 BOA. TD. 16016, v. 10a; BOA. TD. 453, v. 109a; TADB. TTD. EV. 570, v. 256a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 109.

465 E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisi*, I, İstanbul 2016, s. 209-210; Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler*, II, İzmir 1994, s. 51-62; Ebru Karakaya, "Posînpûş Baba", *DİA*, C. 34, s. 334-335.

466 TADB. TTD. EV. 570, v. 257a; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I*, s. 239-240.

467 Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, II, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 406; Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, (Haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çubuk), İstanbul 1985, s. 400; M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, I, İstanbul 1940, s. 19, 139; Taşköprüzâde, Şakaik..,s. 12-13; Haşim Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed", Üsküdar Sempozyumu, I, (23-25 Mayıs 2003), Bildiriler, II, İstanbul 2004, s. 321; Şahin, "Karaca Ahmed", *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 374; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde Dini Zümreler*, Marmara Ün., Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 106-109; Feridun M. Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, s. 139-140; Ebu'l-Hayr-i Rumî, *Saltuknâme*, II, (Haz. H. Şükrü Akalın), İstanbul 1988, s. 45.

herhangi bir bilgi yoktur[468].Süleyman Paşa da Akhisar'ın Eynel Köyü'nü Karaca Ahmed Seydi'ye vakfetmiştir. Karaca Ahmed Seydi'nin evlâdından Şeyh oğlu Seydi İbrahim'in tasarruf ettiği köyden 850 akçe gelir elde edilmekteydi[469].Yine bir diğer zâviye vakfı da Karaca Ahmed Paşa neslinden olan "Gülbenk Paşa Derviş" Zâviyesi'dir. 250 akçe hâsıl ile mukayyed olan vakfı, Gülbenk Paşa evlâdından Mustafa ve Derviş'in tasarruf edildiği anlaşılmaktadır[470].

Karaca Ahmed neslinin Balkanlarda da vakıflar kurduğu ve esasen Karaca Ahmed'in evlâdı içinde en etkili olan kolun da Balkanlara yerleşenlerin olduğu anlaşılır. Rumeli'deki vakıf kayıtlarını gösteren defterden, Karaca Ahmed'in Rum Paşa Derviş adında bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun pek çok yerinde Rum Paşa adına kurulduğu görülen zaviyelerin tamamı, Karaca Ahmed'in bu oğlu adına kurulmuştur. Rum Paşa'nın Seydi Abdi Paşa adındaki oğlunun Sitti Hatun adındaki biriyle evlendiği ve bu evlilikten de Seydi Kasım Derviş ve Seyyid Hızır'ın dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Seydi Kasım'ın da Şeyh Seydi Ali Paşa adında bir oğlunun olduğu anlaşılır. Seydi Abdi Paşa'nın hatunu Sitti Hatun'un da Rüsdem Bey adında bir kardeşinin olduğu yine vakıf kayıtlarından anlaşılır. Burada bu kardeşlerin babası olarak gösterilen İnebey'in Subaşı İnebey olması kuvvetle muhtemeldir. Vakıf kaydına göre; Malkara'nın Sarraç Kadı Mahallesi'nde bulunan evini vakfeden Sitti Hatun'un bu zaviyeye muayyen bir akar vakfetmediği veya vakfetmişse de bunun hakkında bir şey bilinmediği görülür. Zaviye işlerini hayırseverlerin sadakaları ile yürütmektedir. Aynı mahalledeki bir katlı ve bir tek katlı evini Karaca Ahmed evlâdından Seydi Abdi Paşa oğlu Seyyid Hızır'a vakfeden Rüsdem Bey, zikrolan vakfı evlatlık olarak yeğeni olan Hızır Seydi'ye şart etmiştir. Seyyid Hızır'dan sonra mezkûr evleri Hızır'ın kızı Cemile Hatun ve kocası Seyyid Yusuf'un tasarruf ettikleri görülür. Bu kayıttan Seyyid Yusuf'un babası Seyyid Kasım olup, kardeş çocuklarının birbirleriyle evlendikleri anlaşılır. Seyyid Hızır'ın büyük oğlu Nusret Seydi'nin de tek katlı bir ev bina ettiği belirtilmektedir[471].

3.27. Gökbaşlu Abdal Zaviyesi

Gökbaşlu Abdal'ın gerçek adının İsmail Seydi olduğu Honaz'daki zaviye kaydından anlaşılır. Yalıncak Baba neslinden olduğu belirtilen İsmail Seydi, Gökbaşlu Abdal Zaviyesi demekle ma'ruf bir zâviye binâ edip, 140 akçe hâsıllı bir çiftlik, 210 akçe hâsıllı yedi zemin, Çağlayıkbaşı mezrâ'sında 20 akçe hâsıllı bağ ve bahçeler vakfetmiştir.Zaviyede 14 nefer vakıf avlâdının yanısıra 13 nefer de "hizmetkâran-ı zaviye" kaydedilmiştir. Yine Honaz'da Gökbaşlu Abdal neslinden olan Hüseyin, Mehmed, Hasan, Mehmedşah ve Nasuh veled-i Seydi Ahmed nam kimselerin tasarruf ettiği belirtilen bağ ve bahçelere ait hâsılı belli olmayan kayıtlara da rastlanır[472].Şeyhlü Nahiyesi'nde Bayezid Hüdâvendigâr nişânıyla Gökbaşlu Köyü'nü tasarruf eden Gökbaşlu'nun bu vakıf köyü, daha sonra kadılar tarafından tasarruf edilmeye başlanmıştır[473]. Süleyman Paşa'nın Akhisar'da Gökbaşlu Abdal Zaviyesi için vakfettiği yerlerden sağlanan toplam hâsıl ise 1300 akçedir[474]. Gökbaşlu'nun babası Yalıncak Baba'nın adına kurulan vakıflara Konya vakıf defterinde rastlanır. Ova Belviran'a bağlı Bozhendek Köyü'nde bulunan Yalıncak Dede Zaviyesi'ne Karamanoğlu İbrahim Bey'in nişanıyla evladdan bazı kimselerin tasarruf ettiği belirtilmektedir. Zaviye adına vakfedilen yerden 434 akçe hâsıl sağlandığı tesbit edilmektedir[475]. Yine Ova Belviranı'nda Yalıncak Şeyh Zaviyesi adına kayıtlı olan bir çiftliğin de İbrahim Bey mektubuyla evlada verildiği ve çiftlikten 180 akçe gelir sağlandığı görülmektedir[476]. Yalıncak Zaviyesi'ne dair bir başka kayıtta ise zaviyenin akaratı arasında bir bahçe, kışlak zemini, Kızılkaya zemini ve Çakallıbük zemini sayılabilir[477].Yalıncak Baba'nın Sivas'ın Hafik ilçesinde bir türbesi bulunmaktadır. Onun Babaî İsyanı ya da bir Moğol baskını sırasında vefat ettiği düşünülmektedir. Mecidözü'e bağlı Yalıncak adlı bir köyün de Abdülvehhab Gazi evlatlık vakfına bağlı olarak kaydedildiği görülür[478]. Yalıncak Baba'nın babası Pir Ebî Sultan'ın türbesine dair vakıf kaydı da Konya evkaf defterinde mevcuttur. Pir Ebi Zaviyesi'nin Hacı Mehmed adında biri tarafından tasarruf edildiği Turhal'daki yarım dönüm bağ, Ayucu bahçesi, Helebiyye zemini, zaviye yanındaki bir diğer zemin, Hasırmak zemini ve yarım dönüm bağdan zaviyeyetoplam 60 akçe gelir sağlandığı anlaşılmaktadır[479].

468 TADB. TTD. EV. 579, v. 85a.
469 BOA. TD 117/1, v. 58a; BOA. TD. 453, v. 178a; TADB. TTD. EV. 585, v. 340; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri, I*, s. 494.
470 TADB. TTD. EV. 560, v. 187a; Ergin Türkel, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2017, s. 117, 198-199, 409.
471 Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, (Ankara 1942), s. 279-386.
472 TADB. TTD. EV. 560, v. 241b-242a, 243b; Türkel, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları*, s. 18, 68-69, 129, 132, 134, 258, 281.
473 TADB. TTD. EV. 560, v. 276a; Türkel, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları*, 18, 68-69, 129, 132, 134, 258, 281.
474 BOA. TD. 453, v. 179a, TADB. TTD. EV. 585, v. 341; Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri, I*, s. 496.
475 M. A. Erdoğru, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar-II",*Tarih İncelemeleri Dergisi*, C/V. XVIII, S. 2, (Aralık 2003), s. 114-115.
476 Erdoğru, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar-II", s. 115-116; TADB. TTD. EV. 565, v. 57a.
477 TADB. TTD. EV. 565, v. 227a.
478 TADB. TTD. EV. 583, v. 68b.
479 Erdoğru, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar-II", s. 104; TADB. TTD. EV. 565, v. 36b.

Sonuç

İlhanlıların 1320'lerin ortasından itibaren içine düştükleri karışık durum, Orhan Gazi'nin hızla fetih hareketine girmesini sağlamıştır. Osman Bey zamanında başlayan kısmi kuşatma harekatı, Orhan Gazi'nin tahta çıktığı ilk yıllardan itibaren derinleştirilerek Üsküdar sahillerine kadar hızlı bir yayılma gerçekleştirildi. Artık Orhan Gazi, babası zamanında yapılan biati perçinliyor, Bizanslıların siyasi durumunda da belirleyici bir konuma geliyordu. Devletin teşkilatlanmasına hız veriliyor, bu görev de başta Şeyh Ede-Balı'nın ahfadı olmak üzere Kadirî-Vefâî-Rıfâî-Mevlevi-Bektaşî tarikinden olan seyyidlere veriliyordu. Osmanlılar, daha kurulurken bu "sâdât" damarı ile bütün beyleri kendilerine bağlamışlardı. Osman Gazi ve ona bağlı olanlar Hanefi mezhebine ve dolayısıyla İmam Matûridî'nin itikadî görüşüne bağlı idiler. Abdülkadir Geylâni'nin halefi olarak "*vahdet-i vücud*" anlayışını irşad eden Muhiyddin-i Arabî'nin "*fena fillah/bekâ billah*" parolasına sıkı sıkıya bağlı olan Davud-i Kayserî'den sonra, yine Kayseri'den Osman Gazi'nin yanına gelen akrabaları vasıtasıyla Devlet-i Âliyye'nin temelleri atılmaya başlıyor, bu durum Geyikli Baba'nın çınar ağacını Bursa Sarayı'nın bahçesine dikmesiyle simgeleniyordu. O dönemin dünyasında Sünnî/Heterodoksi gibi bir ayrımın olmadığı aşikardır. Bu durum, tarikatların birbirleri ile olan bağlarını ortaya koyan vakıf kayıtlarıyla ayan-beyan ortaya çıkmıştır. Var olan görüş ayrılıkları tamamen siyasi merkezli problemler olarak ele alınmalıdır. Bu siyasi merkezli problemler de XVI. yüzyıldan önce Osmanlıları kuranların dünyasında değil, Abbasî ve Emevîyye dönemlerinde mevcuttu. Devlet-i Âliyye'yi kuran zümrelerin itikadî anlayışlarında çok büyük farklar bulunmuyordu. Siyasi merkezli problemlerin ortaya çıkması, yapılan evlilikler ve mürşid-mürid ilişkileri çerçevesinde engellenmiş oluyordu. Zaten düşman yeterince kuvvetliydi. Söz konusu tarikatların soy şecereleri ve silsileleri dahi Moğollara karşı birlik içinde bulunmaları için yeterliydi. Yecüc-Mecüc'e benzetilen Moğollar varken, birbirleriyle mücadele etmeye de lüksleri yoktu. Ancak, Moğol belasından nasıl kurtulunabileceği yönünde süreç içinde bazı yöntem farklılıklarının mevcut olduğu söylenebilir. Onların Müslümanlaştırılarak kazanılması yönünde bir yöntem belirleyen Mevlana Celalüddin, Rıfaî tarikinden Mahmud Hayranî'nin müridi Saru Saltuk'un halefi Barak Baba ve Rıfâiyye ile içli dışlı birliktelik içinde oldukları anlaşılan Vefaîye ve Kadiriyye ile Yeseviyye'yi temsilen Bektaşiyye'nin son tahlilde bu yöntemlerinde tedricen başarılı oldukları kesindir.

Orhan Gazi'nin son yılları, küçük oğlu Halil Bey'in korsanların elinden kurtarılmasını beklediği stresli bir sürecin ardından gelen, büyük oğlu Süleyman Paşa'nın ani ölümüyle derin bir hüzün ve keder içersinde geçmişti. Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan kurtulma yolu olarak Halil Bey'in kaçırılmasını planladığı, şehzâdenin kurtarılmasının ardından, İrenne ile nişanlanıp veliahd tayin edilmesinin şart koşulmuş olmasından hareketle tahmin edilebilir. Paleologoslar, Kantakuzen'in kızından doğan şehzâdeyi Türklerin başına geçirerek, kendi içindeki kavgayı dizginlemek istemiş olmalıydılar. Süleyman Paşa'nın elim bir kaza sonucu vefat etmesinin arka planında da bir Bizans oyunu sezinlenebilir. Fakat Türklerin de Bizanslıların bu oyunlarına karşı kurduğu bir planlarının olduğu muhakkaktı. Murad, Şahin Paşa gibi bir devlet adamı ve askerin elinde, ağabeyi Süleyman Paşa'nın boşluğunu dolduracak kadar mükemmel yetiştirilmişti. Orhan Gazi, son zamanlarda kendisine büyük sıkıntılar veren Bizans'a, gereken cevabın bir an önce verilmesini bekliyordu. Kızıl elma belliydi! Şehzâde Murad'ın lalası Şahin Bey ile beraber Edirne'yi fethederek buraya sarayını inşa ettirmeye başlaması, Ona Bursa'yı fethedip, müjdesini babası Osman Gazi'ye verdiği zamanı hatırlatıyordu. Bu bakımdan kendisine verilecek en güzel ödül verilmiş oluyordu. Artık, Orhan Gazi'nin, Geyikli Baba'nın elinden babası Osman Gazi'nin rüyasının gerçekleşmeye başladığının haberini vermek üzere, ebedi istirahatgâhına irtihali, huzurlu bir şekilde gerçekleşebilirdi.

Osmanlıların ilk dönemlerinin aydınlığa çıkarılmasında çok önemli bir yeri olan vakıf kayıtlarındaki bilgiler, ilk dönem Osmanlı hanedan üyeleri ve devlet adamları hakkında çok önemli bilgiler verir. Vakıf kayıtlarından yakalanan ipuçları bu çalışmanın kapsamını da aşan çok önemli açılımları içinde barındırmaktadır. Burada sadece yüzeysel olarak işlenen çok önemli konuların, bundan sonraki ilk çalışmada ayrıntılı olarak işlenmesi planlanmaktadır.

Orhan Gazi döneminde kurulan vakıflara bakıldığında, İbn Battuta'nın onun hakkında neden "Türkmen beylerinin en ulusu" olduğu tesbitini yaptığını çok daha iyi anlamak mümkündür. Doğrudan onun tarafından kurulduğu anlaşılan vakıfların toplam hâsılı 520.000 akçeyi buluyordu. Onun döneminde boy gösteren Anadolu'daki diğer beyerin kurduğu vakıfların belki toplamı ancak Orhan Gazi'nin kurduğu vakıflarla mukayese edilebilir. Bu istatistikî veriler dahi, diğer beylerin Orhan Gazi'nin sancağı altında toplanmış olduklarına bir delildir. Orhan Gazi döneminde hanedan üyeleri ve doğrudan padişaha bağlı olarak çalışan umerâ ve ulemanın kurduğu vakıfların toplam hâsılı ise yaklaşık 733.000 akçeyi buluyordu. Orhan Gazi ve Süleyman Paşa'nın çeşitli mescid, çeşme, zaviye ve köprü gibi küçük ölçekli kurduğu vakıfların toplam hâsılı ise yaklaşık 170.000 akçe kadardı. Bu şekilde doğrudan padişaha bağlı topraklarda Orhan Gazi döneminde kurulan vakıfların toplam hâsılının 1.400.000 akçeyi dahi geçtiği hesaplanmaktadır ki bu sosyal devlet anlayışının en mükemmel şekilde işlediğinin bir tezahürü olarak algılanmalıdır.

Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki hayrâtı için vakfedilen akarâttan sağlanan hâsıl 159.448 akçeden 288.503 akçeye yükselmişti. Onun Anadolu topraklarında bahsedilen sancaklarda gerek kendi yaptırdığı hayrât ve gerekse çeşitli mürtezikâ adına yaptığı ihsanların toplam hâsılı ise yaklaşık 120.000 akçe olarak hesaplanmaktadır. Bu şekilde Süleyman Paşa'nın isminin geçtiği vakıflardan sağlanan toplam hâsılın yaklaşık 400.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır.Ele alınan vakıf kayıtlarından, Süleyman Paşa hakkında edinilebilecek ilk kanaat onun alelade bir şehzâde olmayıp, babası Sultan Orhan'ın yetkilerini idarecilik yaptığı her yerde gereği gibi kullanan sultan namzeti bir veliahd olduğudur. Süleyman Paşa'nın kurduğu vakıflara İzmit, Bolu, Hüdâvendigâr, Gelibolu sancaklarında bolca ve Çankırı ile Sultanönü sancaklarında ise nadiren rastlanır. Orhan Gazi'nin kendisinden önce vefat eden diğer oğlu İbrahim Bey'in ve Süleyman Paşa'nın oğlu İsmail Bey'in kurdurduğu vakıfların yanısıra ümerâdan ileri gelen şahsiyetlerin kendi namları dışında bazı zevât adına kurdukları vakıflara rastlanmakta ise de bunlar gerek sayı ve gerek coğrafî alan çeşitliği konusunda Süleyman Paşa'nın kurdurduğu vakıflarla mukayese edilemez. Bu da Süleyman Paşa'nın idaresinin, Orhan Gazi'nin 1310-1326 yılları arasında Osman Gazi adına bilfiil ele aldığı dönemdeki idaresine benzetilmesini doğal kılar. Süleyman Paşa'nın toplumsal hafızada bıraktığı "adil yönetici" profili kaynaklara da yansırken, ölümünde bir şaibe bulunduğuna dair herhangi bir emare bulunmaz. Bununla beraber, Onun kadar başarılı bir yöneticinin ölümünün suikaste bağlı olduğuna dair hissiyat öylesine kolayca bir kenara bırakılacak gibi değildir.

Tablo: Orhan Bey Dönemi Vakıfları

VAKFIN ADI	KURULDUĞU YER	AKARIN BULUNDUĞU YER	KURULDUĞU DÖNEM	HAYRAT/VAKIF TÜRÜ	HÂSIL
Orhan Gazi	Bursa	Bursa	Orhan Bey	Külliye	338.910
Orhan Gazi	İznik	İznik	Orhan Bey	Külliye	127.000
İznik Medresesi ve Kandıra Camii	İznik-Kandıra	İznik	Orhan Bey	Medrese-Mescid	8185
Manastır Medresesi	Bursa	Bursa	Orhan Bey	Medrese	6800
Adapazarı Camii	Adapazarı	Adapazarı	Orhan Bey	Cami	2692
Karasu Mescidi	Karasu	Karasu	Orhan Bey	Mescid	3000
Kandıra Camii	Kandıra	Kandıra	Orhan Bey	Cami	10.000
Gebze Camii	Gebze	Kartal-Danişmendviranı	Orhan Bey	Camii	11.368
Yenişehir Camii	Yenişehir	-	Orhan Bey	Cami	-
Gemiciler Vakfı	Gebze	Gebze	Orhan Bey	Gemi	14.000
					519.935
Osman Gazi Türbesi	Bursa	Bursa	Orhan Bey	Türbe	3441
Mescid-i Ertuğrul Gazi	Bursa	Bursa	Orhan Bey	Mescid	7000
Efendi b. (Akbaşî) bin Gündüz Bey b. Ertuğrul Gazi	İznik	İznik	Orhan Bey	Mescid-Türbe	1300
Çoban Bey Türbesi	Bursa	Bursa	Orhan Bey	Türbe-Mescid	2290
Çoban Bey Camii	Kocaeli	Kocaeli	Orhan Bey	Cami	40
Şeyh Edebalı Zaviyesi	Bilecik	Söğüd	Orhan Bey	Zaviye	250
Alaüddin (Esved) Bey bin Kemalüddin Ömer Abdulaziz	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Evlatlık	400
Alaüddin Paşa	Bursa	Yarhisar-Kite	Orhan Bey-Alaüddin Bey/Paşa	Medrese-Türbe	47.048
Hamza Bey bin (Kızıl) Murad Bey bin Pazarlu Bey bin Osman Gazi	Kite	Kite	Orhan Bey/ Pazarlu Bey oğlu (Kızıl?) Murad Bey	Cami	38.970
Hamid Bey bin Osman Gazi	Kandıra/Araman	Kandıra/Araman	Orhan Bey/Hamid Bey	Zaviye	3237
Hamid Bey bin Osman Gazi	Adapazarı-Şile	Kandıra-Şile	Orhan Gazi/ Hamid Bey/Hacı Bey	Evlatlık	7648
Segid Şeyh Zaviyesi	Kandıra	Kandıra	Orhan Gazi/Hamid Bey	Zaviye	-
Nilüfer Hatun Vakfı	İznik	İznik	Murad Hüdâvendigâr	Zaviye	9605

Asporçe Hatun Vakfı	Kite	Kite	Osman Gazi	Zaviye-Türbe	16.000
Süleyman Paşa	Gelibolu-Bolayır	Gelibolu/Bolayır/Malkara/Seydikavağı/Ferecik/Labseki/Hass-ı Mahmud Paşa	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Külliye	307.000
Süleyman Paşa	İznik	İznik/Bolayır	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Külliye	77.033
Göynük Camii	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Cami	12.005
Bolu Medresesi	Bolu	Viranşehir	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Medrese	1489
Umuroğlu Medresesi	Bolu	Bolu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Medrese Vakfı	6329
Mudurnu Medresesi	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Medrese	499
Hadice Hatun bint-i Orhan Bey	Bursa	Bursa	Orhan Bey-Murad Hüdâvendiâr	Türbe	6725
Umur oğlu Lala Şahin Paşa Evkâfı	Kirmasti	Kirmasti	Orhan Bey	Külliye	41.733
Umur oğlu Lala Şahin Paşa	Bolu	Bolu	Murad Hüdâvendigâr	Medrese-zaviye	
Şahin Paşa oğlu Mehmed Paşa	İznik	İznik	Murad Hüdâvendigâr		
Akçakoca oğlu İlyas Bey	Gebze	Gebze	Orhan Bey	Zaviye	7500
Aslıhan Bey Vakfı	İznik	İznik	Orhan Gazi	Evlatlık	4853
Barak Dede Zaviyesi	Bigadiç	Bigadiç	Orhan Bey	Zaviye	3200
Misafiroğlu Sinanüddin Yusuf	İznik	İznik	Orhan Bey	Su Vakfı	150
Şerefüddin Mukbil Paşa	Mekece	Akhisar/Pamukova	Orhan Gazi/Süleyman Paşa	Zaviye-hanikah	31.393
İzzeddin Bey Mescidi	Kirmasti	Kirmasti	Orhan Bey	Mescid-zaviye	8200
Hacı Çaka Hoca-i Saray-i İznik	Kocaeli	Kocaeli	Orhan Bey	Zaviye	6483
Geyikli Baba	İnegöl	İnegöl	Orhan Bey	Zaviye	9732
Karaoğlan	İznik	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Mescid-Zaviye	20.350
Karaoğlan	İznik	İznik	Orhan Bey/Hacı Zeynel Özbey bin Mehmed	Mescid-Zaviye	13.177
Posteyn-pûş Baba	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Zaviye	17.218
					732.947
İshak Fakih	Gelibolu	Gelibolu	Orhan Bey/Süleyman Paşa/Hacı İzzeddin	Evladlık	400

Kavak Ahisi	Gelibolu	Gelibolu	Orhan Bey/ Süleyman Paşa/ Hacı İzzeddin	Zaviye	3105
Nadir Şeyh	Malkara	Malkara	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	-
Hacı İlyas	Malkara	Malkara	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	1488
Yusuf bin İlyas	Yarhisar	Yarhisar	Orhan Bey	Evlatlık	130
Köprü Vakfı	Yarhisar	Yarhisar	Orhan Bey	Köprü	-
Göncü Dede	Tophisar	Tophisar	Orhan Bey	Zaviye	-
Mestan Şeyh	Tophisar	Tophisar	Orhan Bey	Zaviye	1000
Asamen Seydi	Tophisar	Tophisar	Orhan Bey	Zaviye	400
Ermeni Baba	Ermenipazarı	Ermenipazarı-Yarhisar	Orhan Bey	Zaviye	590
Saru Baba	Ermenipazarı	Ermenipazarı	Orhan Bey	Zaviye	200
Şeyh İlyas	Ermenipazarı	Ermenipazarı	Orhan Bey	Zaviye	250
Esenli Şeyh	Gölpazarı	Göl-Ermenipazarı-Yenişehir-İnönü	Orhan Bey	Zaviye	400
Murad Fakih	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	İmametlik	200
Ahmed Fakih-Legleg Fakih	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	İmametlik	250
Kadı Vakfı	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	Kadı	2000
İvaz Bin İrice Bey bin Durbeyi Fakih	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	Evlatlık	200
Avdancık Köyü Zaviyesi	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	Zaviye	-
Yoğuncapelid Köyü Camii	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	Cami	70
Yusuf bin Mustafa Fakih	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	İmametlik	200
Ebceoğlu Timur	Söğüd	Söğüd	Orhan Bey	Evlatlık	140
Ahmed Fakih	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey	İmametlik	160
Mihal Bey Gazi	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey	Zaviye	-
Polad	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey	Evlatlık	120
Musa şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey	Evlatlık	220
Bayram Şeyh oğlu Hasan Şeyh ve İsmail Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey	Zaviye	250
Ali oğlu Bayezid ve Cüneyd	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Köprü	1250
Bektaş Şeyh, Mustafa ve Murad Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	280
Mahmud Şeyh bin Ali Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	210

Tekür Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	140
Sarı Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	140
Musa Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	280
Çağırgan	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Ahmed Fakih	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	170
Hamza Şeyh bin Yusuf Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	160
Murad oğlu Aydın Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	250
Resul Danişmend	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	170
Yusuf Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	270
Pusad Şeyh	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	250
Oruz Bahadır	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	120
Gölpazarı Camii	Gölpazarı	Gölpazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	150
Mehmed Şeyh	İnönü	İnönü	Orhan Bey	Cami-Zaviye	800
Kara Mustafa	Günyüzü	Günyüzü	Süleyman Paşa	Zaviye	200
Kara Baba	İnegöl	İnegöl	Orhan Bey	Zaviye	300
İnegöl Camii	İnegöl	İnegöl	Orhan Bey	İmamet-Hitabet	200
Ahi Yusuf	İnegöl	İnegöl	Orhan Bey	Zaviye	110
Orhan Gazi	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Mescid	-
Yusuf bin İlyas	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Evlatlık	130
Sartıoğlu	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Zaviye	1500
Sevinç	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	Evlatlık	150
İsmail Fakih	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	İmametlik	200
İvaz Fakih	Yenişehir	Yenişehir	Orhan Bey	İmametlik	240
Adiloğlu İnebey	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey	Evlatlık	130
Halil Fakih oğlu Satılmış	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey	Evlatlık	150
Şeyh Kumarî Oğlu Ömer	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey	Zaviye	385
Murad Şeyh oğlu Ahmed Şeyh	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	200
İshak Şeyh	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	200
Emir şeyh	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	165
İbrahim Fakih oğlu Halil Fakih	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmametlik	200

Sindel oğlu Güvenç	Yenice-i Taraklı	Yenice-i Taraklı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	150
Ahi Firuz	Geyve	Geyve	Orhan Bey	Zaviye	500
Şeyh Hasan oğlu Ali Şeyh	Geyve	Geyve	Orhan Bey	Zaviye	362
Yahşi Fakih evladı Alişar Danışmend	Geyve	Geyve	Orhan Bey	Evlatlık	120
Kara Teke oğlu Ali Şeyh oğlu Şeyh Resul	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	1500
Kadı	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Kadılık	-
Taceddin Tokadi ve Ahi Adil	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	5000
Mehmed Şeyh	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	600
Evhadi Fakih	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	1000
Aydın Şeyh	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	420
Polad Şeyh oğlu Ümmid Şeyh	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	600
Hamza	Geyve	Geyve	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	150
Şeyh İsmail	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey	Zaviye	1750
Oruç Bey	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey	Evlatlık	300
Murad Danışmend	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey	Evlatlık	110
Dinsiz Kuyu Köprüsü	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey	Köprü	225
Yahya Şeyh	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey	Zaviye	250
Pazarcık Mescidi	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Mescid	4850
Süleyman Kadı	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Kadılık	1976
İsmail Fakih	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	225
Ahmed Fakih	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	500
İsmail Şeyh	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	400
Ahi İlyas ve Hızır	Akyazı	Akyazı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	2760
Kulağuz Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey	Zaviye	-
Ahi Sevindik	Göynük	Göynük	Orhan Bey	Zaviye	260
Yayabaşı İlyas Mescidi	Göynük	Göynük	Orhan Bey	Mescid	-
Amme Vakfı ve Kadıoğlu Sinan	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Amme	5578

Özbekoğlu Hızır	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	270
İsa Bali	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	500
Yakub oğlu Şaban	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	150
Yag Seyid	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	120
Halil Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	300
Bağdad Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Ömer Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	180
Kandemiş oğlu İzzeddin Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	180
İlyas Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	280
İlyas Fakih	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	60
Kara Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Güvenç Şeyh oğlu İdris	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	60
Ablistan oğlu Süleyman Fakih	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	250
Çiledar Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	250
Nusret Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Turan Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	350
Şaduman Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	260
Ali Fakih ve Musa Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	225
Danişmend oğlu Hoca Fakih	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	300
Ümmid oğlu Yusuf	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	110
Arab Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	310
Hacı Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	400
Taz Ömer oğlu Timurtaş	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	300
Kalburcu Oğlu Kulavuz	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	180
Ahi Ali	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	300
Ödemiş Camii	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Cami	110

Hamza şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Kızılyer	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	-
Abdal Şeyh	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	280
Mevlana Ahmed Fakih	Göynük	Göynük	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	-
Mevlana Alaüddin	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	1020
Yapıoğlu Ali Bey	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladık	1000
Yahşi Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	180
Seyyid Ali oğlu Halil Şeyh ve İbrahim Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	400
Mustafa Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	200
Ulubey Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	475
Duman Şeyh Ali Gölî Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	560
İbrahim Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	-
İsmail Şeyh oğlu Mezid Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	200
Üveys Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	400
Umurca Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	400
Yakub Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	500
Bekir Şeyh ve İlbey Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	450
İsmail Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	150
Eynecik oğlu İshak Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	220
Sevinç Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	160
Koşan şeyh oğlu Said Şeyh ve Veli Şeyh oğlu Şeyh Paşa	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	450
İsmail Danişmend	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	1600
Lütfullah Şeyh	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	1000
İdris Fakih	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	150

Ahi Hacı	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	385
Ahmed Fakih	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	255
Yahşi Fakih	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	200
Bükmüş	Beypazarı	Beypazarı	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	120
Sadık Şeyh	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Köprü	2766
Kemaleddin oğlu Hacı Ahmed	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	2390
Kadı	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Kadılık	1550
Kara Ahmed Seydi	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	850
Ahi Çoban	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	731
Taslakçı Mustafa	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	330
Ahmed Şeyh	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	370
Dede Bey	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	400
Yahya Fakih	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	250
İznik Camii	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Cihet-i Huffâz	1350
Gökbaşlu Abdal	Akhisar	Akhisar	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	1300
Ferzend	İznik	İznik	Orhan Bey	Evlatlık	2579
Ahi Ardıcık Zaviyesi ve Mescid	İznik	İznik-Sölöz	Orhan Bey	Zaviye	150
Karaca Ahmed Zaviyesi	İznik	İznik	Orhan Bey	Zaviye	-
Ahi Hacı	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	2020
Mevlüd ve Şeyh (Salih)	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	300
Hacı Efendi	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	655
Şeyh Ali	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	650
Halil Şeyh	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	668
Baki Bey	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	-
Kemer Abdal	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	500
Ahi Çoban	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	220

Bayazid Fakih	İznik	İznik	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	-
Kaymaklı Mescidi	Adapazarı	Adapazarı	Orhan Bey	Mescid	350
Köpek Mescidi	Adapazarı	Adapazarı	Orhan Bey	Mescid	-
Şeyh Aşık	Kandıra	Kandıra	Orhan Bey	Evlatlık	200
Şeyh İbrahim Zaviyesi	Kandıra	Kandıra	Orhan Bey	Zaviye	750
Kayalu Mescidi	Kandıra	Kandıra	Orhan Bey	Mescid	-
Şeyh Adil	Kandıra	Kandıra	Orhan Bey	Zaviye	300
Gazi Türkistani Baba	Kocaeli	Kocaeli	Orhan Bey	Zaviye	-
Davud Fakih	Karesi-Fart	Karesi- Fart	Orhan Bey/oğlu İbrahim Bey	Zaviye	422
Şeyh Oruç Bey	Karesi-Fart	Karesi- Fart	Orhan Bey/oğlu İbrahim Bey	Zaviye	150
Cemalüddin ibn Selçuk	Karesi-Fart	Karesi-Fart	Orhan Bey	Zaviye	-
Zeyneddin Camii	Kocaeli	Kocaeli	Orhan Bey	Cami	2673
Kasım Fakih	Gebze	Gebze	Orhan Bey	İmametlik	300
Hamid Fakih	Gebze	Gebze	Orhan BeY	İmametlik	785
Hacı Fakih	Gebze	Gebze	Orhan Bey	İmametlik	760
Şems Şeyh/ Şehirlü Şeyh	Gebze	Gebze	Orhan Bey	Zaviye	1800
Şeyh Piri Kurbî	Bolu	Bolu	Orhan Bey	Zaviye	258
Çeşme Vakfı	Bolu	Bolu	Orhan Bey	Çeşme	280
Hasan Şeyh oğlu Hoca bey	Gerede	Gerede	Orhan Bey	Zaviye	72
Tur Ali Şeyh oğlu şeyh Eyne Bey	Gerede	Gerede	Orhan Bey	Zaviye	94
İbrahim Fakih oğlu Fadullah	Gerede	Gerede	Orhan Bey	İmametlik	253
Hacı Mustafa oğlu Hüseyin Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey	İmametlik	220
Ümmid Şeyh	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	283
Süleyman Danişmend oğlu Hacı Mahmud	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	268
Muhsin Fakih ve Halil Danişmend	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	259
Ali Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	277
Ali Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	169
Şir Danişmend	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	288

İmam Bekir Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	599
İmam Hacı Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evlatlık	216
Ali Fakih	Gerede	Gerede	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Köprü	330
Süleyman oğlu Ahmed Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey	İmametlik	277
Delüce Şeyh oğlu Hoca Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey	Evlatlık	86
Nazir Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey	İmametlik	578
İsa Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey	İmametlik	193
Danişmend oğlu Dündar Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	171
Hüseyin oğlu Zekeriya Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	236
Sofu oğlu Tur Ali	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	100
Şid Fakih oğlu Yusuf Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	233
Salih Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	395
Mustafa Şeyh	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	175
Mudurnu Camii	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey	Hitabet	3285
Hacı Muhammed Fakih	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	97
Mevlana Murad Fakih	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	1414
İmam Kulağuz Fakih	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	122
Ümmid Hacı Bey	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	271
Adil Şeyh	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	443
Osman oğlu ishak Fakih	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	160
Hacı Mehmed Fakih	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	108
Seydi Şeyh	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	669
Şeyh İmran	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	630
Şeyh İsa	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	146
Ali Şeyh	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	108
Hoca Yusuf oğlu Mustafa ve Musa	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Köprü	241
Aslı Bey	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	616

Şeyh oğlu	Mudurnu	Mudurnu	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	453
Tura Şeyh	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	146
İmam İlyas Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	388
Halil Fakih	Mengen	Mengen	Orhan Bey/Süleyman Paşa	İmamet	35
Mevlana Bekir Fakih	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	İmametlik	999
İsa Fakih	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	İmametlik	1521
Mevlana İmam Sofu	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	İmametlik	649
Davut Şeyh ve Eyne Bey	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	Evlatlık	738
Bender-i Eregli Camii	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	Kayyum- baha-i şem	1117
Ilıcaoğlu Ahmed Şeyh	Bender-i Eregli	Bender-i Eregli	Orhan Bey	Zaviye	558
Hoca Yusuf	Bend-i Ereğli	Bend-i Ereğli	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	2432
Müderrisoğlu	Bend-i Ereğli	Bend-i Ereğli	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Medrese	366
İshak Danişmend	Konrapa	Konrapa	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	168
Umur Kadıoğlu	Konrapa	Konrapa	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Evladlık	61
Aksanoğlanları	Konrapa	Konrapa	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Köprü ve kervan-saray	948
Yusuf Fakih	Düzce	Düzce	Orhan Bey	İmametlik	834
Şeyh Şadi	Dodurga	Dodurga	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	468
Süle Şeyh	Kıbrus	Kıbrus	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Zaviye	150
Sevindik Köyü Mescidi	Viranşehir	Viranşehir	Orhan Bey/Süleyman Paşa	Mescid	138
Aydın Şeyh Zaviyesi	Çankırı	Çankırı	Süleyman Paşa	Zaviye	100
YEKUN					

EK 1: TADB. TTD. EV. 570, v. 266b.(Alaüddin Bey bin Osman Gazi Vakfı)

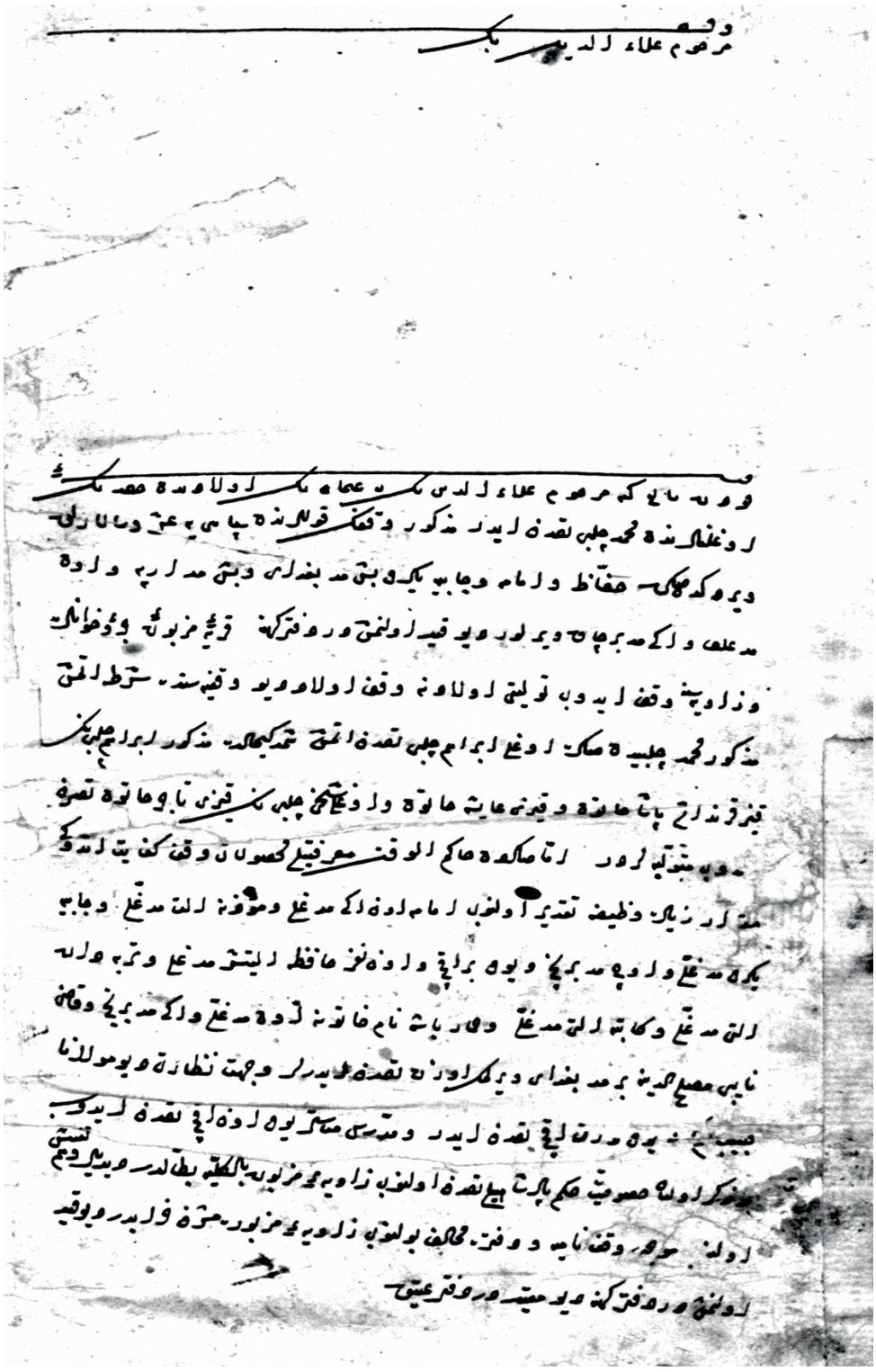

EK 2: TADB. TTD. EV. 580, v. 51a. (Asporça Hatun oğlu İbrahim Bey Vakfı)

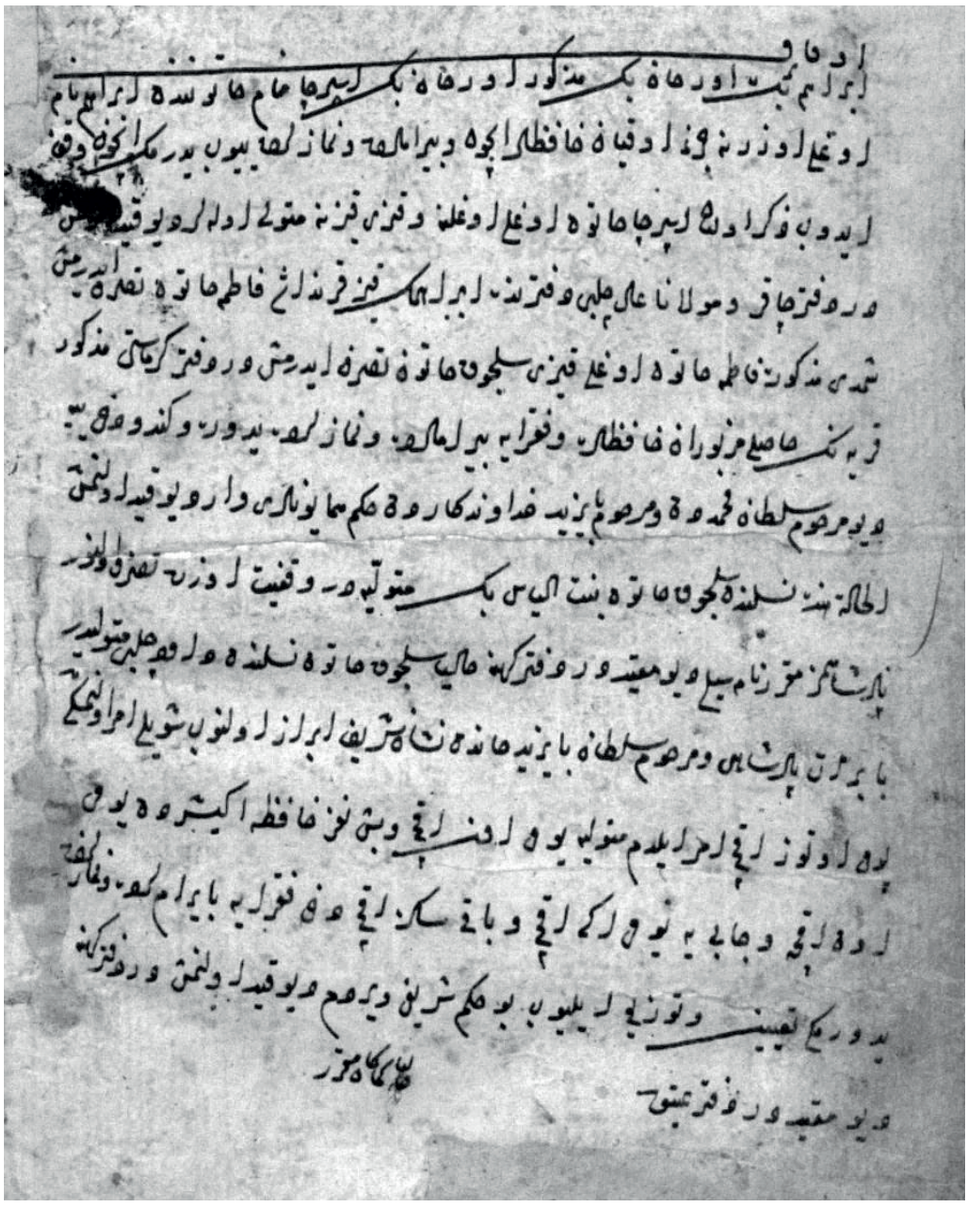

EK 3: TADB. TTD. EV. 570, v. 259b. (Süleyman Paşa Medresesi-Alaüddin Esved ve Mevlana Sinan)

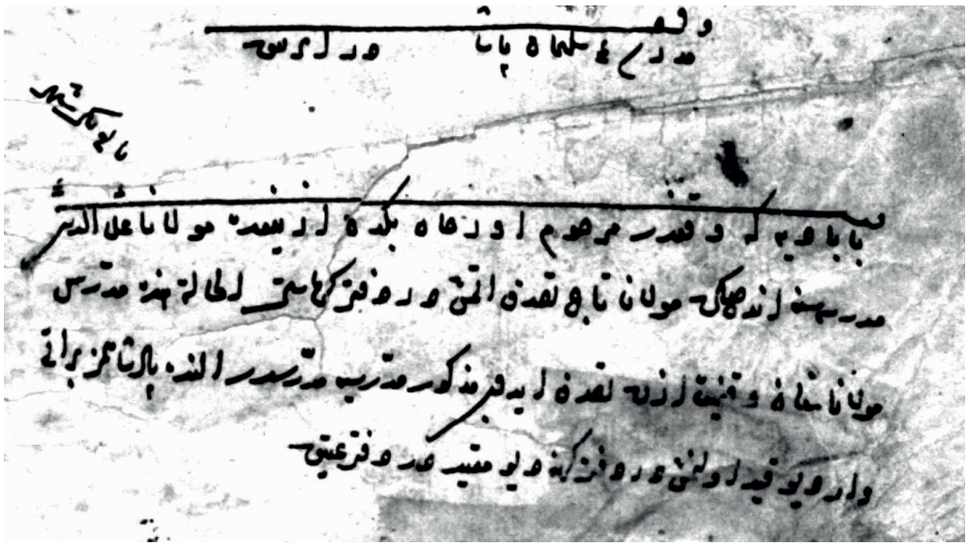

EK 4: TADB. TTD. EV. 579, v. 123a-b. (Hamid Bey Vakfı)

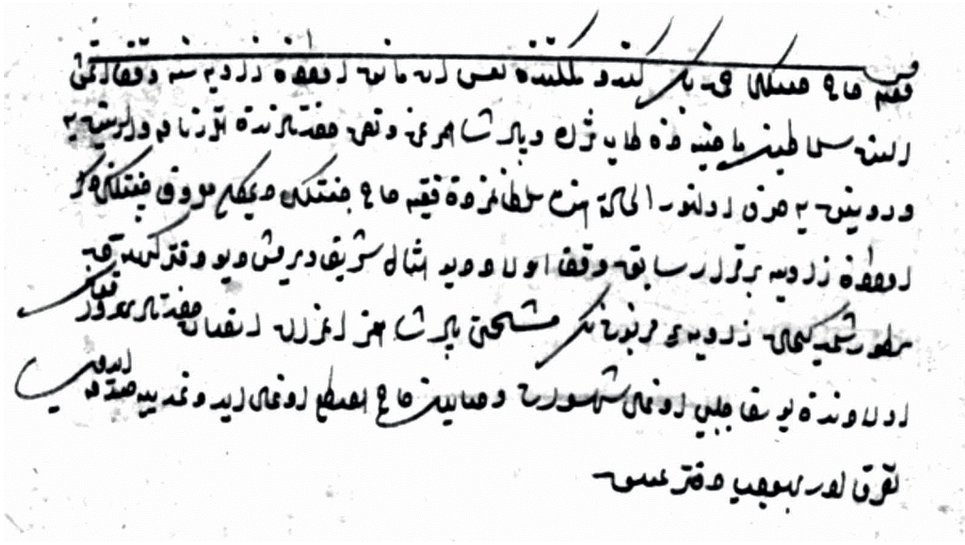

EK 5: TADB. TTD. EV. 579, v. 127b. (Hamid Bey Vakfı)

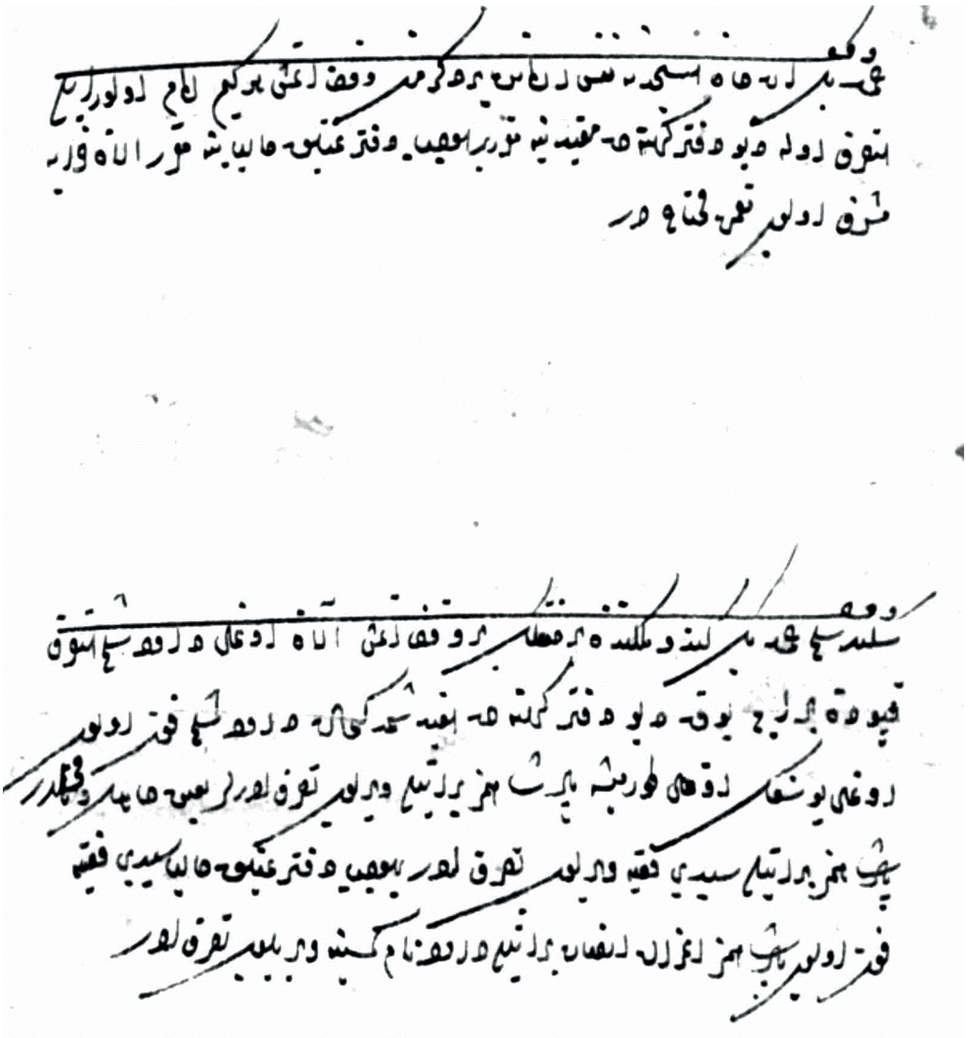

EK 6: TADB. TTD. EV. 579, v. 96a-b. (Hamid Bey Vakfı)

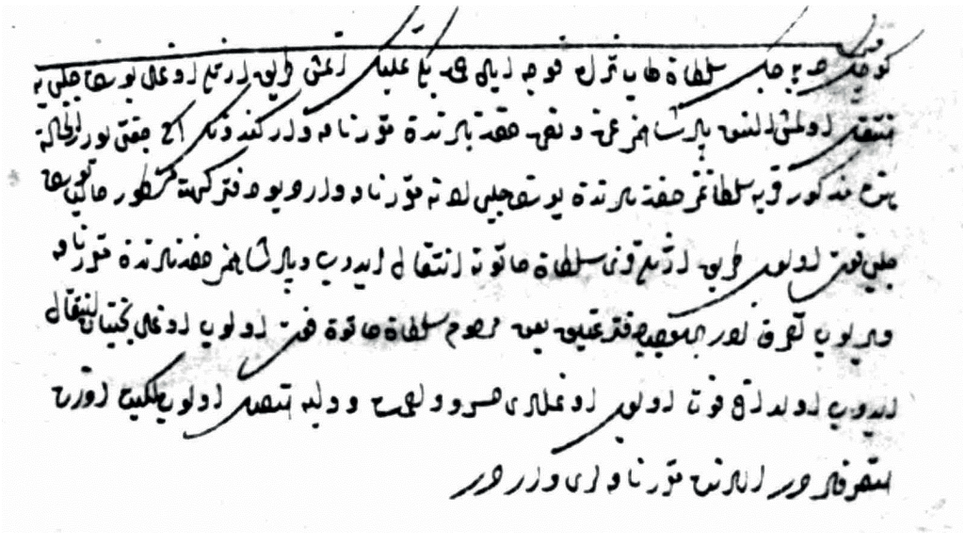

EK 7: TADB. TTD. EV. 579, v. 103b. (Hamid Bey Vakfı)

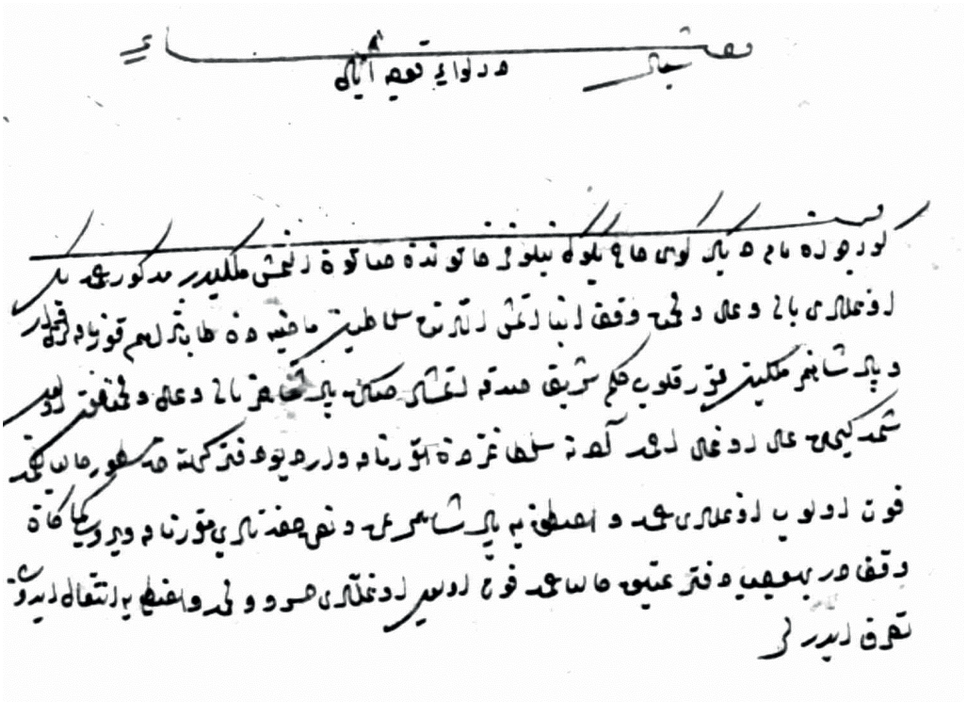

Ek 8: TADB. TTD. EV. 579, v. 136a. (Murad Hüdâvendigâr oğlu Yakub Paşa Vakfı-Hamid Bey oğulları)

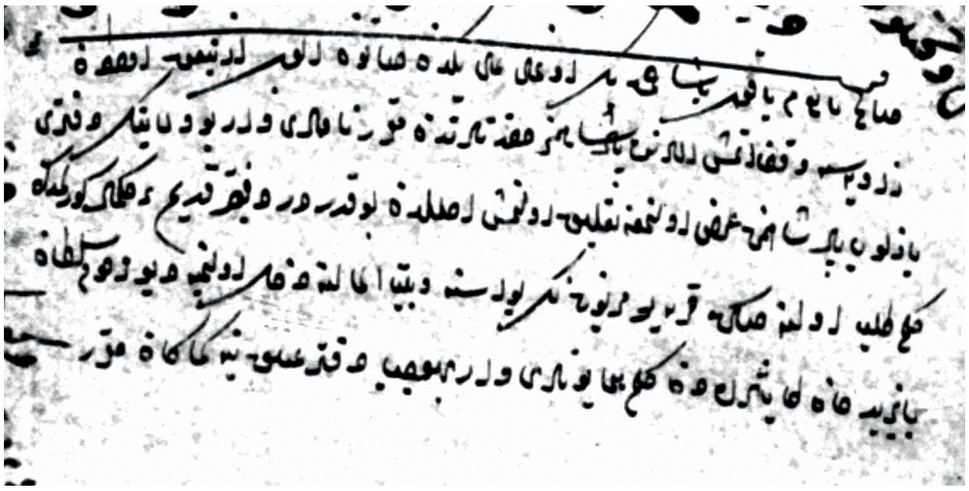

EK 9: TADB. TTD. EV. 579, v. 81a. (Balaban Paşa Kızı Hundi Hatun-Hamid Bey oğulları)

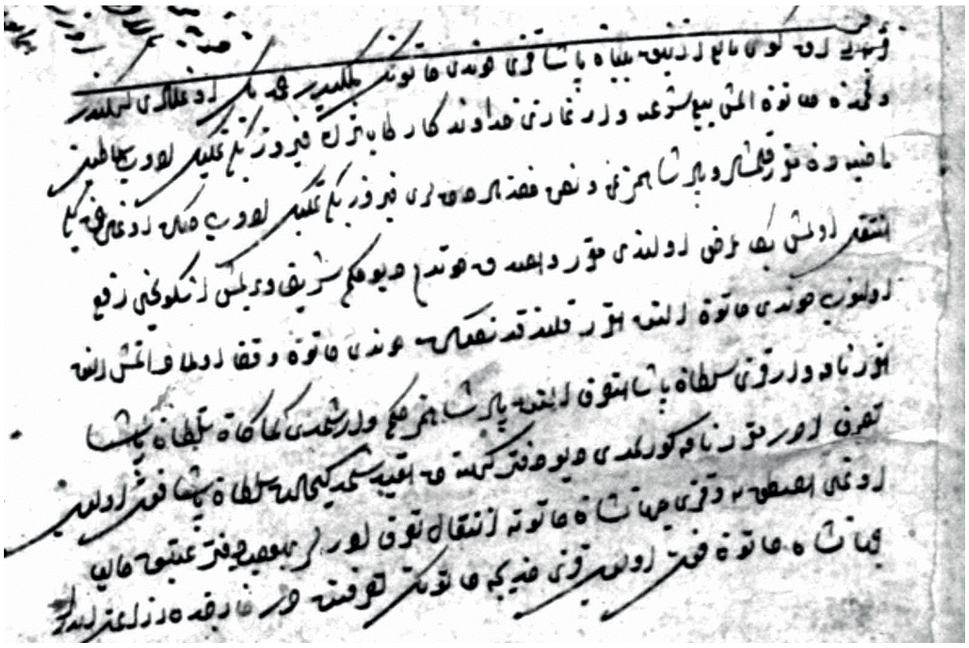

EK 10: TADB. TTD. EV. 579, v. 91a. (Aslıpaşa Kızı ve Hamid Bey oğlu Ömer Bey)

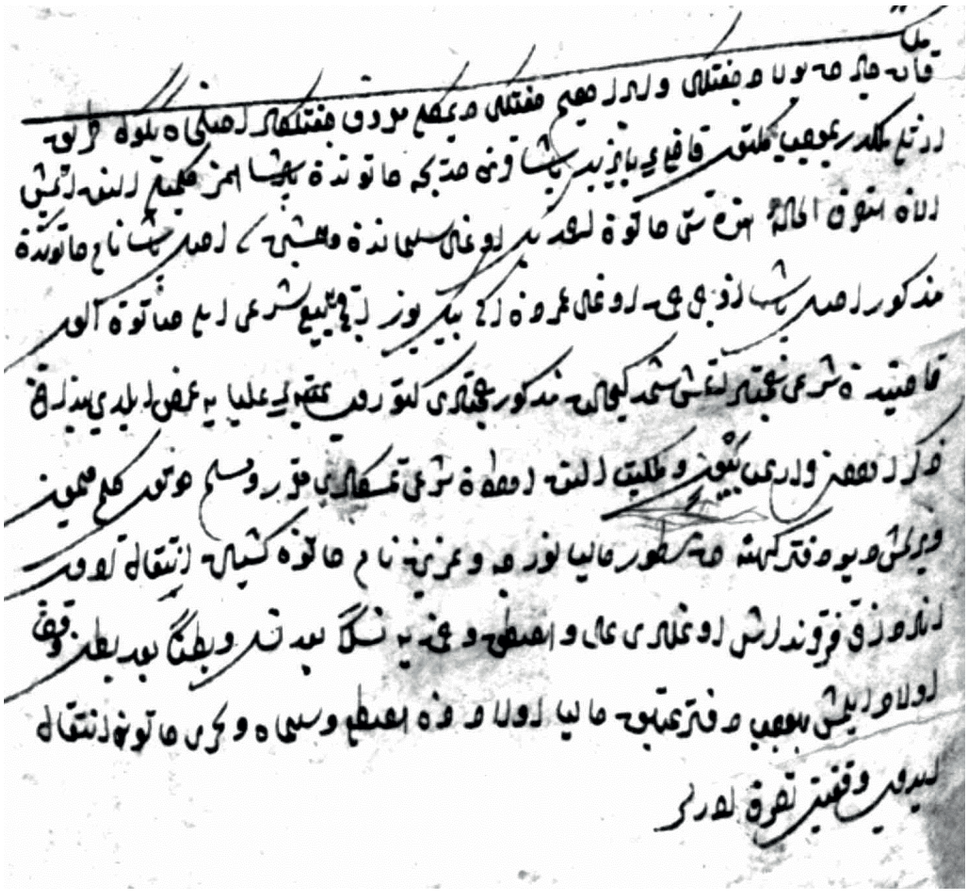

EK 11: TADB. TTD. EV. 579, v. 13a. Gazi Baba Türkistanî Zaviyesi

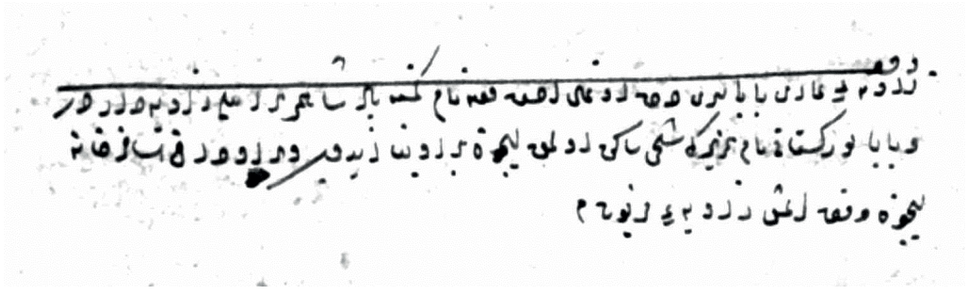

EK 12: TADB. TTD. EV. 579, v. 79a. (Ferzend Bey Vakfı)

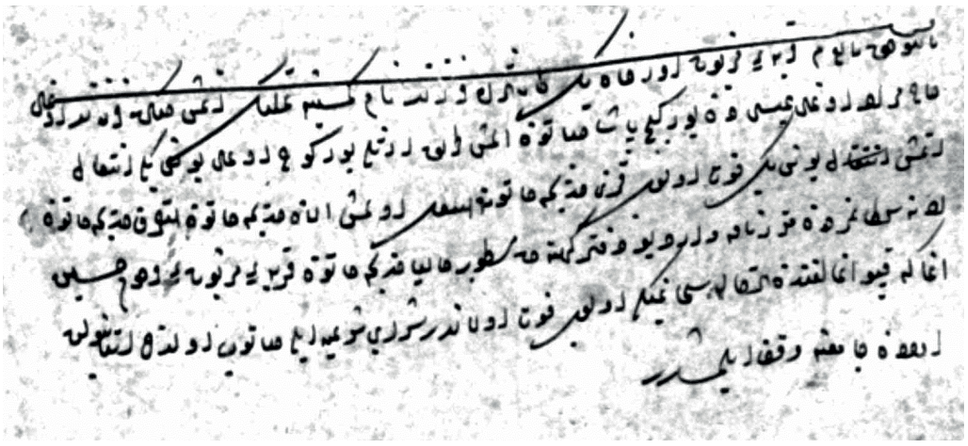

EK 13: TADB. TTD. EV. 568, v. 101a. (Orhan Gazi oğlu İbrahim Bey)

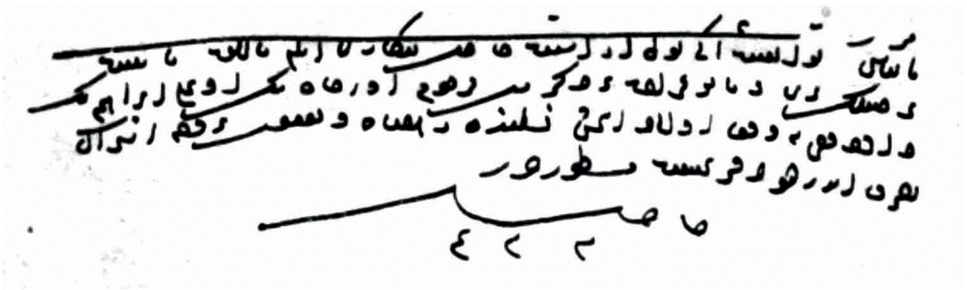

EK 14: TADB. TTD. EV. 568, v. 102b.(Orhan Gazi oğlu İbrahim Bey)

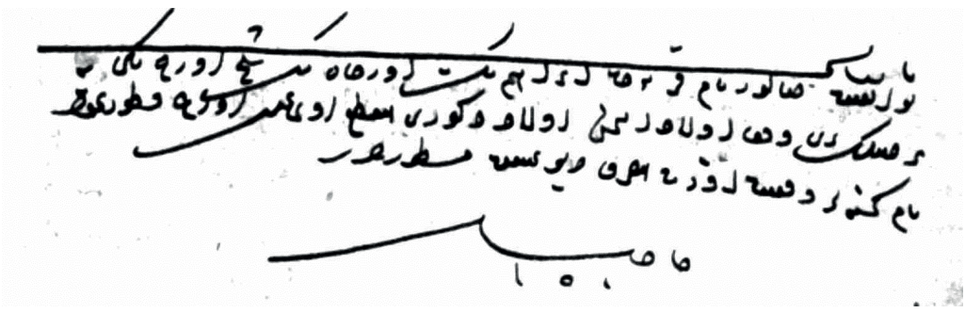

EK 15: TADB. TTD. EV. 568, v. 84b. (Barak Dede Zaviyesi)

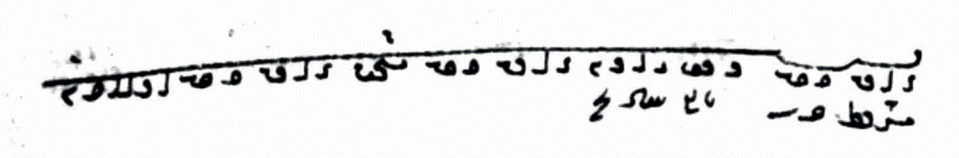

EK 16: TADB. TTD. EV. 580, v. 28a. (Alaüddin Paşa/Alaüddin EsvedMisenoz Vakfı)

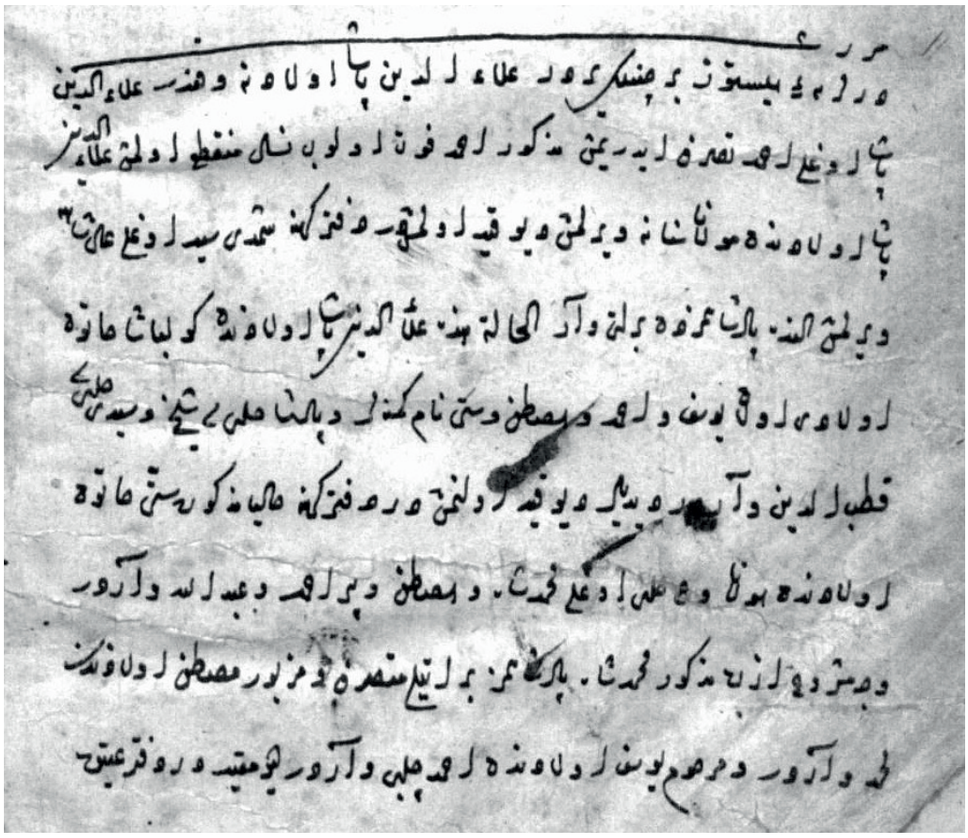

EK 17: TADB. TTD. EV. 585, v. 339a. (Cemalüddin oğlu Hacı Ahmed Vakfı)

EK 18: TADB. TTD. EV. 547, v. 254a. (Süleyman Paşa oğlu İsmail Çelebi)

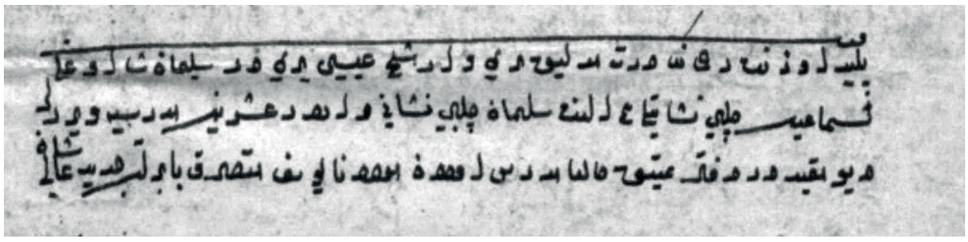

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA. MAD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, MALİYEDEN MÜDEVVER) 16016.

BOA. MAD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ MALİYEDEN MÜDEVVER) 2.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 12.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 75.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 117/1.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 434.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 453.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 490.

BOA. TD. (BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, TAHRİR DEFTERİ) 531.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞKANLIĞI TAPU TAHRİR DEFTERİ EVKAF) 541.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞKANLIĞI TAPU TAHRİR DEFTERİ EVKAF) 547.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)548.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)550.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)560.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)561.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ) 562.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)565.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)568.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ) 570.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)579.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)580.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ) 583.

TADB. TTD. EV. (TAPU ARŞİV DAİRESİ BAŞK. TAPU TAHRİR DEFTERİ)585.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 590, s. 207/181.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 595, s. 102/95.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 608, s. 383/332.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 732, s. 74/59.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 747, s. 359/247.

VGMA, D. (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ DEFTER) 990, s: 160/158.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

AKIN,Himmet Akın*oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma,* Ankara 1968.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı,*Osmanlı Mimarisi,* I, İstanbul 2016.

BARKAN, Ö. Lütfi-MERİÇLİ, Enver, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri-I,* TTK Yay., Ankara 1988.

BARKAN, Ö. LÜTFİ, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi,* II, (Ankara 1942), s. 279-386.

EBU'L-HAYR-İ RUMÎ, *Saltuknâme,* II, (Haz. H. Şükrü Akalın), İstanbul 1988.

EMECEN, Feridun M., "Geleneğin İnşasında Önemli Bir Figür: Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa", İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, s. 63-72.

EMECEN, Feridun M., "Rumeli Fatihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", İstanbul Üniversitesi, Avrasya İncelemeleri Dergisi, VI/I, İstanbul 2017, s. 1-8.

EMECEN, Feridun M.,"Rumeli Fâtihi Süleyman Paşa'ya Dair Bazı Meseleler ve Notlar", *Avarasya İncelemeleri Dergisi/The Journal of Eurasian İnquires,* İstanbul Üniversitesi, 2017, VI/1, s. 1-8.

EMECEN, Feridun M., "Saruhanoğulları", *DİA,* C. 36, s. 170-173.

EMECEN, Feridun M., "Süleyman Paşa", DİA, C. 38; s. 94-96.

EMECEN, Feridun M.,İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul 2012.

EMİR, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler,* II, İzmir 1994, s. 51-62.

ERDOĞRU, M. Akif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilayetinde Vakıflar-II", s. 115-116.

ERÜNSAL,Merve,*XVI. Yüzyılın Sonlarında Hüdâvendigâr Livası Vakıflarından Kesitler,* Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2018.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Orhan", İA, IX, s. 401-408.

HOCA SADEDDİN, *Tacü't-Tevârih*, II, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992.

HOCA SADEDDİN, *Tâcü't-Tevârih*,III, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992.

HÜSEYİN AYVANSARAYÎ, *Mecmuâ-i Tevârih,* (Haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çubuk), İstanbul 1985.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, "Alâaddin Bey", *Tarihi Osmanî Encümeni*, XIV/5 (82), s. 307-318; XIV/6 (83), s. 380-384; XVI/8 (85), s. 128-133; XV/9 (86), s. 200-210.

İNALCIK, Halil, "Orhan", DİA, C. 33, s. 375-385.

İNALCIK, Halil, "Osman Bey", DİA, C. 33, s. 443-462.

KARAKAYA,Ebru, "Posînpûş Baba", *DİA*, C. 34, s. 334-335.

KOÇ,Mustafa, "Eski Anadolu Türkçesi Karışık Dilli Metinlerinden Barak Baba Manzumesi", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 28, (Bahar 2018), s. 281-308.

MEHMED NEŞRÎ, *Cihannüma,* I, Ankara 1995.

OCAK,A. Yaşar, "Barak Baba", DİA, C. 5, Ankara 1992, s. 61-62.

OCAK, A. Yaşar, "Geyikli Baba", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 45-47.

ONARLI, İsmail, "Saruhanoğulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba", *Hacı Bektaş Veli Dergisi,* S. 24, Ankara 2002, s. 163-196.

ORUÇ BEY, *Oruç Bey Tarihi,* (Atsız Neşri), İstanbul (tarihisiz).

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi,*(Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan),Ankara 2006.

ÖDEN, Z. Günal, *Karasi Beyliği*, Ankara 1999.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Alaüddin Bey", *DİA,* C. 2, s. 120.

SEZGİN, İbrahim, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları", Çanakkale Savaşları Tarihi, II, (Ed. Mustafa Demir), İstanbul 2008.

ŞAHİN, Haşim, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed", Üsküdar Sempozyumu, I, (23-25 Mayıs 2003), Bildiriler, II, İstanbul 2004, s. 320-328.

ŞAHİN, Haşim, "Karaca Ahmed", *DİA*, 24, İstanbul 2001, s. 374.

ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde Dini Zümreler,* Marmara Ün., Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora Tezi, İstanbul 2007.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye,* İstanbul 20017.

TSMA, No: 7792.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1998.

TURGUT, Vedat, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları/The Journalof Ottoman Studies,* 49, İstanbul 2017, s. 25-56.

TURGUT,Vedat, " Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* 47, s. 1-39.

TURGUT, Vedat, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* C. II, S. 3, (Sakarya 2016), s. 55-89.

TURGUT, Vedat, "Germiyanoğulları", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi,* C. III, S. 5, (Sakarya 2017), s. 1-98.

TURGUT, Vedat, "Hamidoğulları ve Tekeoğulları'nın Menşei ve Vakıflarına Dair", *Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları,* V. 6, (Aralık 2016), s. 403-432.

TURGUT, Vedat, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğulları'nın Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi/The Journal Of Ottoman Studies,* C. XLIX, İstanbul 2017, s. 25-55.

TURGUT, Vedat, "Osman Gazi'nin Kimliği Meselesi ve Cihanşümûl Bir Devlete İsminin Verilmesinin Sebepleri Üzerine", *Akademik İncelemeler Dergisi/The Journal of Academic İnquiries,* C. 11, S. 1, (Sakarya 2016), s. 83-120.

TURGUT, Vedat, "Süleyman Paşa Vakıfları", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, III,* Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2017, s. 615-636.

TURGUT, Vedat, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* S. 47, İstanbul 2016, s. 1-38.

TURGUT, Vedat, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri: Malkoçoğulları ve Mihallüler", *Yeni Türkiye, Balkanlar Özel Sayısı, I,* S. 66, Ankara 2015, s. 566-597.

TURGUT, Vedat, "Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devletinin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies,* C. LII, s. 50-120.

TURGUT, Vedat,*Osmanlı Devleti'nin kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme,* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yay., Bilecik 2015.

TURGUT, Vedat,*Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme (!6. yy. Bilecik ve Çevresi),* Bilecik Şeyh Edebali Ün. Yay., Bilecik 2015.

TURGUT, Vedat,*Yitirilen Mirasımız: Balkanlarda Kurulan Osmanlı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar), Türk Dünyası Vakfı Yay.,*Eskişehir 2016.

TURGUT, Vedat, Yitirilen Mirasımız: Niğbolu Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Eskişehir 2016.

TURGUT, Vedat, Yitirilen Mirasımız: Vize Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Eskişehir 2016.

TÜRKEL,Ergin,*XVI. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur),* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2017.

ULUÇAY, M. Çağatay, "Saruhanoğulları", İA, X, s. 239-244.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar,* I, İstanbul 1940.

UZUNÇARŞILI, "Karasioğulları", İA, C. VI, s. 331-335.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart", *Belleten,* C. 5, S. 19, Ankara (Temmuz 1941), Ankara 1995, s. 277-288; Krş için bkz. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Osmanlı Hanedanı Üstübe İncelemeler-Seçme Makaleler 2,* İstanbul 2012, s. 37-49.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler,* İstanbul 2012.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara 2015.

VGMA, D. 574, s. 99/43.

YAVAŞ, Doğan, "Orhan Gazi Külliyesi", *DİA,* 33, İstanbul 2007, s. 387-389.

YAZICIZÂDE Âlî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk,* (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.

YILMAZ, Hakan, "Ayşegül Kılıç / Heath W. Lowry Tartışmasında, Evrenos Beg'in Soyu ile İlgili Belgenin Okunuşuna İlişkin Önemli Bir Düzeltme", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sakarya Üniversitesi, C. 1, S. 1, Sakarya 2015, s. 197-214.

YILMAZ, Hakan,"Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Delillerle Çürütülmesi", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempzoyumu (14-16 Ekim 2016),* C. I, İstanbul 2017, s. 461-506.

YILMAZ, Hakan, "Orhan Gazi'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sufî: Seyyid Kasım el-Bağdadî ve Seyahatnâmesinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, (Ed. M. Y. Ertaş-H. Kılıçarslan), OSAMER, İstanbul 2017, s. 17-39.

Yılmaz, Hakan, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihine ve Osman Gazi'nin Sakarya Fetihlerine Işık Tutan En Eski Vesika: 1301 (H. 700) Tarihli Çalıca Mülknâmesi", HAİD, XVIII/215 (Ağustos 2011), s. 44-46.

Yılmaz, Hakan, "Çağdaş Kaynak ve Belgeler Işığında Sakarya'nın Fethi ve Fethin Bilinmeyen Tarihi", Uluslar arası Sakarya Sempozyumu (Tarih-Kültür-Toplum), I, s. 76-85.

Orhan Gazi Türbesindeki Davul ve Simgesel Anlamları

Timur VURAL *

Giriş

Davul, Türk kültüründe kendine has bir kimliği olan çalgılardandır. Sanıldığının ötesinde simgesel ve inançlara dayanan anlamları olan davul her dönemde alelade bir çalgının çok ötesinde olmuştur.

Davuldaki Simgesel Anlamlar

Davul en eski Türk çalgılarından biridir. Türk toplumlarının "Kurgan" (mezar) geleneği birçok kültürel değerin günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Hakan veya komutanların mertebelerine göre büyük kurganlara gömülmeleri İskitler'den itibaren uygulanan bir gelenektir. Gömülen soylular, eşleri, hizmetçileri, atları, mücevherleri ve çalgılarıyla birlikte kurganlara yerleştirilmiştir. Bu hizmetli ve eşyalarıyla hükümdarın sonraki yaşamında statüsüne göre bir yaşam süreceği düşünülmekteydi. MÖ. 4-5 yüzyılda Pazırık kurganından çıkan objeler arasında bir davulda yer almaktadır. Dolayısıyla davulun ilk dönem Türk toplumlarından itibaren hükümdarlığın bir işareti olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Davulun simgesel anlamı zaman içinde daha da güçlenmiş, Kök-Türk Devleti'ne gelindiğinde, Orhun Abideleri'nde hükümdarlık alameti olan *tuğ* ile birlikte geçen "*köbürge*" kelimesiyle kös veya nevbet davulunun kastedildiği anlaşılmaktadır(Özcan, 2003: 545).

Sultana ait askeri müzik takımlarında davul her zaman ön planda olmuş ve diğer çalgılar onu tamamlamıştır(Merçil, 2007:116). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da davul hükümdarlık simgeleri arasında yer almıştır. Mehmed Zeki Pakalın örnek olayı şöyle aktarmıştır; "*Osman Gazi'nin yiğitliğinden, fazlası ile memnun olan Sultan Alâeddin*[1]*, Osman Gazi'ye bir beyaz sancak ve vasiyet olunan devlet malı, davul, zurna, nakkare ve nefir eklenmiş ve sancak mehterleri*[2] *ve sâir levâzımıyla tuğ ve Kemerhisar ve (...) mükemmel bir rahşiş (parlayış) içerisinde sorunsuzca gönderip bir beratâl-i şan yazdırır*"(1916: 72-76). Bu hadise esnasında ve sonrasında nevbet takımı, Selçuklu sultanına hürmeten ayakta dinlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet, yayınladığı ferman ile başarısız bir Selçuklu sultanına hürmeten ayakta durmaya gerek kalmadığını kanunlaştırmıştır(Pakalın, 1916:72).

Davulun bir diğer simgesel anlamı ise inanış ile ilgilidir. Eski Türk inancında din adamı olan kamların gök tanırıyla ve diğer âlemlerle iletişimindeki en önemli araçları davulları olmuştur. Davula hiçbir toplumda olmadığı kadar farklı kutsal anlamlar yüklenmiştir. Kamların ayinleri esnasında kullandıkları, davullarında ve kıyafetlerinde yer alan çeşitli demir çıngıraklar ile diğer aksesuarların daha mistik sesler elde etmek için kullandıkları bilinmektedir.

Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri

1281 yılında Söğüt'te doğan Şehzade Orhan, babası Osman Gazi'nin rahatsızlığı üzerine yönetimi ele almıştır. Bursa'nın fethi sırasında Osman Gazi şöyle vasiyet etmiştir: "Önce dedi ki: 'Oğul! Ben öldüğüm vakit beni Bursa'da şu Gümüş Kubbe'nin altına koy"(Aşıkpaşaoğlu, 1985: 38).

Hayatı fetih ve devlet kurma mefkuresi üzerine şekillenmiş olan Orhan Gazi ise "Edirne'nin fethinden az sonra, yaşı oldukça ilerlemiş ve Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) Bursa'da vebadan ölmüştür(İnalcık, 2009 : 102). "Ölümü sonrasında vasiyeti üzerine "St. Elias" (Aziz İlyas) Manastırı'nın bir başka binasına defnedilmiş-

* *Doç. Dr, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, trvural@yahoo.com*

1 Burada aktarılan kaynakta olduğu gibi, birçok kaynakta bu dönem Selçuklu sultanı olarak III. Alâeddin zikredilmesine rağmen, II. Gıyaseddîn Mesûd bu makâma sahiptir.

2 Mehter kelimesi hizmetçi, hizmetli manasında burada zikredilmiştir. Osmanlı döneminde alem mehterleri adında bayrak ve sancakları taşıyan bölükler, her dönem var olmuştur.

tir"(Demirhan, 2013: 22). Osmanlı döneminin ilk padişahı olan Osman Gazi devrinde tüm gayeler savaşmaya ve hayatta kalmaya odaklandığından, mimari geleneğin tesisi, Orhan Gazi döneminden itibaren başlamıştır (Ayverdi, 1956: 116-117). Bunların ilk örnekleri Bursa civarında karşımıza çıkmaktadır.

Bursa'da Osmanlı Dönemi öncesinden kaldığı bilinen Bizans manastırı, hisarda yer alan önemli bir eserdir. Osmanlı öncesi yapıların nadir olduğu Bursa'da bu manastıra ait detayların seyyahlar tarafından yapılan tariflerine rastlanmaktadır. Lakin seyyahlar yoğunlukla Osman ve Orhan Gazi Türbelerini ziyaretlerini aktarmayı tercih etmişlerdir. Bu bölgedeki manastırın günümüze gelmemiş olmasından dolayı seyyahların farklı gözlemlerini değerlendirmek oldukça güç bir durum teşkil etmektedir. Yıldırım'a (2013:171) göre Osmanlı kaynaklarının da yardımıyla manastır ilk olarak Osman Gazi Türbesi'ne dönüşmüş, daha sonra aynı bölgedeki bir kilise Orhan Gazi tarafından camiye, Orhan Gazi'nin ölümünden sonra ise bu caminin belli bir dönem Orhan Gazi Türbesi'ni de içinde barındırdığı düşünülmektedir.

Tournefort'un aktarımına göre (Seyahat Tarihi 1701-1702); "Orhan Gazi Türbesinin yer aldığı kilise güzel veya büyük sayılamayacak bir yapıdır. Seyyahın aktarımına göre kilisenin girişinde iki büyük mermer sütun, koro yerini oluşturan bölümde ise dört küçük sütunun yer aldığı belirtilmektedir"(Tournefort, 2008: 235-236). Bernard'ın (Doğ. T. 1808 - Öl. T. 1844) aktarımına göre(1943:41-42) eskiden kilise olan tek yapı Orhan Gazi Türbesidir. Geçmişini ortaya koyan önemli bir kanıt ise bir sütunun üstünde bulunan haç sembolüdür. Ayrıca bu türbenin "Davul Manastırı[3]" olarak isimlendirildiğini de belirtmektedir. "Türbenin zemin döşemesinin Geç Roma Dönemi mabedine ait olduğu bilinmektedir"(Şener, 2013: 46).

Burada bulunan manastır kompleksinden bir kısmı Orhan Medresesi, bir kısmı da fetih camisi olarak Orhan Camii'ne dönüştürülmüş ve asırlarca burası Kaleiçi Orhan Camii olarak hizmet vermiştir (depremde yıkıldıktan sonra kitabesi Şehadet Camii'nin doğu duvarına konulmuştur). Orhan Gazi de vefatında bu manastırın bir kısmına gömülmüştür. Büyük bir ihtimalle burası camiye dönüştürülen mekândı. Bursa kadı sicillerinde mevcut bu binaya ait bazı inşaat ve tamirat belgelerinden türbe ile caminin yan yana olduğu sonucu çıkmaktadır(Yavaş, 2007: 389).

Bursa'yı yerle bir eden 1855 depreminde türbe tamamen yıkılmıştır. Şimdiki binanın kitabesi yoksa da Osman Gazi Türbesi ile birlikte 1863'te Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. 16,80 x 16.80 m. ebadındaki binanın duvar kalınlığı 1,30 metredir(Yavaş, 2007: 389).

Orhan Gazi Türbesindeki Davul

Orhan Gazi Türbesi'ndeki davula yönelik tespitlere seyyahların anlatımlarından ulaşılabilmektedir. Yabancı seyyahların büyük ilgisini çeken Osmanlı Devleti, türbe geleneği, türbe mimarisi, türbelerdeki semboller farklı dönemlerde kaleme alınmıştır. Eski Türk mezar geleneği olan kurganlarda hakanın eşya ve hizmetlileriyle, birlikte gömülmesi âdeti İslamiyet'in kabulüyle değişerek, önemli semboller olarak kabul edilen, bayrak, sarık, davul ve tesbih gibi eşyalar türbelerde sergilenmeye başlamıştır.

Osman Bey'in vasiyetnamesinde, sadece sarık bezi, at için zırh takımı, bir tuzluk, bir kaşıklık, bir çift çizme, sancaklar, bir kılıç ile Selçuklu sultanının gönderdiği davul kasnağının kaydedilmiş olması (Anonim, 1999, s. 17) aslında sultanın bu eşyalarla çocuğuna hükümdarlığı emanet ettiği anlaşılmaktadır.

Birçok seyyah Orhan Gazi türbesindeki davulun boyutu üzerinde durmuştur. 1587 ile 1589 yılları arasında Osmanlı Devleti topraklarını gezen, Lubenau davulun boyunun 6 karış (ort.120 cm), eninin ise 6,5 karış (ort. 130 cm) olduğunu(2012:492), Lucas ağırlığının 50 kg. dan fazla olduğundan (1714: 381), Dallaway ise çapının yaklaşık olarak bir yarda yani bir metre olduğunu(1797:176), Lubeanu (1587-1589) ve Nieburh'a göre (1761-1767) ise davul bir fıçıya benzetmektedir(Lubeanu, 2012: 492, Akdemir, 1989:100). Lubenau'nun eserinde bu davulun çizimi olduğu bilinmek ile birlikte Türkçe neşrine resim alınmamıştır(Yıldırım, 2014: 211).

Bu tariflerden anlaşıldığı üzere bu çalgı bir köstür. Tunç veya bakırdan yapılmış olduğunu tahmin ettiğimiz[4] ve çapı 130 cm. yüksekliği ise 120 cm. civarında olan bir köstür. Selçuklu Dönemine ait olan ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmekte olan tunç alaşımlı kösün Çapı 49 cm. yüksekliği ise 75 cm'dir. Kanuni dönemine ait olan ve şu anda Askeri Müzede sergilenmekte olan bakır alaşımlı kösün çapı 126 cm iken yüksekliği ise 98 cm dir. Orhan Gazi türbesinde tespit edilen kösün büyüklüğünden ötürü Selçuklu dönemi kösünden çok farklı olduğu görülmekteyken, Kanuni dönemi kösüne ebat olarak oldukça benzer bir şekle sahiptir.

3 Burges 1835 yılındaki gözlemlerinde "Davullu Manastır" olarak aktardığı mekânın aslında bir camii olduğunu söylerken, Murray (1854:182) Bursa camilerini aktardığı eserinde birisinin adının "Davud Manastırı" adını taşıdığı ve aynı zamanda Orhan'ın mezarı olarak gösterildiğini aktarmıştır. Seyyahların Davul Manastırı, Davullu Manastır ve Davud Manastırı gibi farklı aktarımları duydukları isimleri yanlış anlamalarında ötürü olmalıdır. "Türbe'de Konya Sultanı Alâeddin tarafından Osman Bey' e gönderilen çok büyük bir davul ve tesbih sergilendiğinden, halk arasında Davullu (Davut) manastır denmesine neden olmuştur. Bunlar bir yangın sırasında yanarak kül olmuştur"(Duman, 2006: 81).

4 Bu büyüklükteki bir kösün ağaçtan yapılma imkânı yoktur. Yapılmış olsa bile farklı yüzyıllarda kaleme alınan seyahatnamelerde karşımıza çıkışı bize 4 ile 5 yüzyıl arasında sergilendiğini düşündürmektedir.

Vurulduğunda şaşırtıcı derecede büyük bir gürültü çıkartması sık sık seyahatnamelerde yer etmiş bir diğer özelliğidir(Lubenau, 2012:176). Lubenau her iki kenarına çepeçevre pirinç çivilerin çakıldığını, bunların iç kısımlarına ziller asıldığını ve davula vurulunca bu zillerin çaldığını belirtmiştir(Lubenau, 2012:492). John Covel (1670-1677) ise içinde pirinç ve demir zillerin olduğunu ve dokunulduğunda benzeri olmayan bir ses çıktığını söylemiştir(Covel, 1998:147-148). Lucas'a göre bu derece yüksek sesler çıkarmasının nedeni içinin çıngıraklar ve çınlama düzeneği ile dolu olmasıdır(Lucas, 1714b:381). Brenner ise içinde hareketli topların olduğundan bahseder ve en ufak bir harekette boğuk sesler(kalın tınlamalar olmalıdır) çıkarttığını söyler(1824:25).

Kösün pirinçten yapılmış çiviler ile delinerek hem derisinin gerilme bağlantısının yapıldığı, iç kısımda kalan çivi uçlarıyla da zil veya çıngıraklı bir düzeneğin imal edildiği anlaşılmaktadır. Bu tespit kös çalgısının gerilen derilerden tokmakları vurmak suretiyle ses çıkartma özelliğinin çok ötesinde bir tespit olmuştur. Kös çalgısı sanki bir şaman çalgısı gibi dizayn edilmiş ve çeşitli büyülü sesler çıkartmak için zil ve çıngıraklarla zenginleştirilmiştir. Bu çalgıya yönelik bu tespitler kös çalgısının farklı bir boyutunun olduğunu ve tarihi örnekleri üzerinde daha titizlikle durulması gerektiğini doğrular niteliktedir.

Bursa seyahati sırasında Orhan Gazi'nin davulunu gören Tournefort(1700-1701), "Normal bir davuldan üç kat büyük olan davulun caminin giriş holünde sergilendiğini aktarmıştır. Bu davula tahta tokmakla ya da davulun tınlamasını sağlayan başka bir nesneyle vurulduğunda çok büyük bir gürültü çıkıyor, insanlar buna şaşıyor. Davulun ağırlığı 50 kiloyu aşıyor, davula takılmış ziller ve bakır aletler, davula vurulduğunda çok güçlü bir ses çıkartıyor."(Tournefort, 2008: 235-236). Seyyahların anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla davulun derisi gerili olmalıdır ve tokmak yardımıyla vurulabilmektedir. Bu davula ait aksamın 1701 yılında tam bir şekilde çalışabilmesi çalgının özenli bir şekilde bakımının yapıldığını düşündürmektedir.

Davulun Osmanlı topraklarındaki diğer örnekler ile örtüştüğüne yönelik detaylı bilgi Lubenau'dan gelmektedir. "İstanbul'da Tophane'de benzerlerini gördüğünü ve ancak develer tarafından taşınabildiğini söylemektedir. Bu davulun Sultan Orhan'ın Bursa kuşatmasında kullandığını belirtmiştir. Askerleri bir yerde toplamak için çalındığını aktarmıştır(Lubenau, 2012:492). Köslerin askerlerin savaş ve eğitimleri esnasında taktik hareketlerini yönlendirmekte kullanıldığı bilinmektedir. Tüm askeri müzik çalgıları aynı zamanda askeri teçhizat arasında yer almaktadır.

Motraye ise Sultan Orhan'ın bu davulu çalarak eğlendiğini iddia etmiştir(Motraye, 2007: 242) Davulu çalarak eğlenmek tabi ki gerçekler ile örtüşmemektedir. Hükümdarın sadece davul ile eğlenmesi akılcı değildir. Selçuklular döneminde sultanların hükümdarlık gururunu yaşamak için istedikleri zamanlarda nevbet takımına konserler verdirdikleri bilinmektedir. Orhan Gazi döneminde bu davula eşlik eden çalgılar olan zurna ve borular eşliğinde kahramanlık türkülerinin dinlemiş olması mümkündür.

Evliya Çelebi Bursa imaretini anlatırken iç kalede yer alan camiyi şöyle aktarmaktadır: "Sultan Orhan Camii buradadır. Uzunluğuna ve genişliğine 110 ayak camidir. Bu camiin tek şerefeli bir minaresi vardır. Orhan Gazi burada gömülü olup "Orhan Davulu" dedikleri kırmızı kılıflı Tabl-ı Kebir (büyük davul) bu camiin bir kemerinde asılıdır. Osmanoğlu devletinde ilk bu davul çalınmıştır"(Evliya Çelebi, 2008: 10). Evliya'nın tasvirinden anlaşıldığı üzere; bugün türbe diye andığımız bina eski dönemlerde cami ve türbe işlevini birlikte icra etmektedir. Davulun ise kırmızı bir kılıfı olduğu anlaşılmaktadır.

Brenner davul hakkında korkunç hikâyeler olduğundan bahseder ama detay vermemektedir. Asıl olarak bu davulun eski zamanlarda günde beş namaz vakitlerini duyurmak için kullanılmış olduğunu belirtmiştir(Brenner, 1824: 24-25). Brenner'in bu tespiti de Osmanlı geleneğiyle örtüşmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında nevbet ve mehter takımlarının namaz saatleri öncesinde çaldıkları tarihi kayıtlar ile sabittir.

1801 yılında gerçekleşen büyük Bursa yangını ile bu türbenin büyük zarar gördüğü ve kitabelerinin yok olduğu bilinmektedir (Hammer, 1818: 49). Türbedeki diğer tüm eşyalar gibi sarık, bayraklar, tespih ve kösde bu yangın sırasında yok olmuştur. Türbe kitabesini yok edecek kadar büyük bir yangının kösün yapıldığı metali eritmiş veya çok fazla deforme etmiş olabileceği değerlendirilmektedir. 1801 yılından sonra bu çalgıdan bahseden seyyahlar sadece kendilerinden önce gelip kaleme alanların anlatılarıyla ve halk arasındaki rivayetlere dayanarak bilgiler aktarmışlardır.

Orhan Gazi türbesinde karşımıza çıkan bir diğer dikkat çekici obje de tespihtir. Birçok seyyah bu tespih ve davulun Orhan Gazi'ye ait olduğunu iddia etmektedir. Aslında hem davulun hem de tespihin, Osmanlı tarihi açısından bakıldığı takdirde Osman Gazi'ye ait olması gerekmektedir. Muhtemelen Orhan Gazi'nin babasının ölümünden sonra türbesine astığı bu davul ve tespih, Orhan Gazi'nin vefatından sonra kendi türbesine taşınmış olmalıdır.

Burada on yedinci asrın başlarına kadar ecnebi ziyaretçilere Sultan Osman'ın iri taneli ağaçtan bir tesbîhi gösterilir ki, halk arasında bunun görünüşü o padişahın hâtıralardaki yâdı nâmına derîn bir saygı hissi muhafaza ederdi. Bir de gayet büyük bir davulun sandığı görülür ki, rivayete göre Sultân Alâü'-dîn Karaca-Hisar beğ-

liğini devrettiği zaman Osman'a hediye eylemiştir(Hammer, 2010: 108). Burada Hammer'in davulun sandığı olarak bahsettiği eşyanın davulun kendisi olduğu düşünülmektedir. Bu büyüklükteki bir davulun sandığının olması beklenen bir durum değildir. Hammer'in kendisi bu tesbih ve davulu bizzat görmemiş tasvir ve anlatılara dayanarak aktardığından bu tip farklı ifadeler çıkabilmektedir. Lakin bu hükümdarlık alametlerinin büyüklükleri ile padişahın ululuğu arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı tespit Türk kültürünü yansıtmaktadır.

Sonuç

Araşırmamızın bulguları ışığında; Orhan Gazi Türbesi'ndeki davulun, Osman Gazi'ye hükümdarlık alâmeti olarak geldiği, miras olarak Orhan Gazi'ye geçtiği, davulun türbe içerisindeki kemerin orta kısmında asılı olduğu ve diğer hükümdarlık simgeleri olan sarık, bayrak ve tespih ile birlikte sergilendiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca tüm hükümdarlık sembollerinin oldukça büyük formlarda yapıldıkları ve bu şekilde devletin ululuğuna dikkat çekildiği düşünülmektedir. Bu davul ve diğer alametler 1801 yılında çıkan yangında tamamen yok olmuştur.

Davulun formunun ise tüm seyyahlar tarafından farklı boyutlarda tasvir edildiği, hepsinin ortak özelliğinin ise çok büyük bir enstrüman olduğudur. Tahmin edilen ölçüleri ve şekli şöyledir: 6 (120 cm) karış boya, 6,5 (130 cm) karış en ve geniş bir varil tipindedir. Ağırlığının ise iki seyyahın ifadelerine dayanarak 50 kilogram civarında olduğu tespit edilmiştir. İçinde pirinç ve demirden çıngırak ve zillerin olduğu ve ufak bir hareket ile birlikte çok yüksek sesler çıkarttığı anlaşılmıştır. Organolojik (Çalgıbilimi) manada kösün bu tip zil ve çıngırak kullanılarak icra edildiği, ilk kez bu çalışmayla tespit edilmiştir. Ayrıca bu kösün 16. Yüzyıla ait kösler ile şekil açısından büyük benzerlik gösterdiği görülmüştür. Bu kösün develerin sırtında taşınan büyük savaş kösleri tipinde olduğu ve Osmanlı döneminde bu tip köslerin farklı bölgelerde sıklıkla görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Bu kösün Bursa'nın fethi sırasında ve askerin sevkiyatında taktik amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca beş namaz vakti öncesinde kös vurulduğu ve bu sebepten kösün halkın günlük yaşayışında önemli bir simge olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Akdemir, Rıza (1989) "Carsten Niebuhr ve Seyahatnamesi", *Milli Kültür,* Sayı:64, s.94-102

Anonim (1999) *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınlar, Ankara.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (1985) Haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1956) "Orhan Gazi Devrinde Mimari", *Yıllık Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, s:115-197

Bernard, Charles Ambroise (1943) *Bursa Banyoları* çev.: Rıza Ruşen Yücer, Kenan Matbaası, İstanbul

Brenner, Ignaz von (1824) *Ausflug von Konstantinopel Nech Brussa in Kleinasien*, Wien und Triest.

Burges, Richard(1835) *Greece and The Levant* cilt.2, London

Covel, John (1998) *Voyages en Turquie 1675-1677*, ed. Jean Pierre Grelois, Paris

Dalaway, James (1797) *Constantinople: Ancient and Modern*, London

Demirhan, M. Fatih (2013) "*Osmanlı Padişah Türbeleri*" Edizioni Ca' Foscari, Venedik

Duman, Murat (2006) *Osmanlı kuruluş devrinin mimarları*, Hiperlink, İstanbul.

Evliya Çelebi (2008), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı, 2. Cilt 1. Kitap, YKY, İstanbul.

Hammer, Joseph von (2010) *Büyük Osmanlı Tarihi* 1. Cilt, Çev: Mümin Çevik, Üç Dal Neşriyat, İstanbul

İnalcık, Halil (2009) "Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Avrupa'da Yerleşme", *Belleten*, Cilt: 73, Sayı:266, Ankara, s.77-107

Lucas, Paul (1714) *Voyage du Sieur Paul Lucas*, Cilt:2 Amsterdam

Merçil Erdoğan (2007), "*Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*", TTK yay., Ankara Murray, John (1854), A Handbook for Travellers in Turkey, London

Motraye, Aubry De La (2007) *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstiklal Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Özcan, Nuri (2003), "Mehter", *İA*. Cilt 28, Ankara.

Pakalın, Mehmed Zeki (1916), "Mehterhane-i Hakani", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nın Hicri 1335 (Miladi 1916) tarihinde yayımlanan, Cilt: 1 Sayı: 3, s. 72-76.

Sofuoğlu, Adnan (2003) "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:55, s.51-82.

Şener, Y. Selçuk ve Şahin, Derya (2013) "Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi, Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler", *Journal of Mosaic Research*, Sayı:6, s. 45-57

Tournefort, Joseph de (2008), *Tournefort Seyahatnamesi*, Çev: Ali Berktay, Teoman Tunç Doğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Yavaş, Doğan (2007) "Orhan Gazi Türbesi", *TDVİA*, 33. Cilt, İstanbul

Yıldırım, Fatih (2014) *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* 1.Cilt, Arma Matbaacılık, Bursa

Orhan Bey Dönemi Osmanlı-Bizans İttifakı ve Sonuçları

Murat ÖZTÜRK *

Giriş

Tarihin her devrinde devletler arası uzun ya da kısa süreli ittifaklar olmuştur. Hep söylendiği gibi, bu ittifaklar ortak çıkarlara dayanır. Ebedi dostluk ya da düşmanlık yoktur. Ortak hedefler devletleri bir araya getirir. Hedefe ulaşılınca ortaklık sonlanabilir. Tarihin bir döneminde beraber hareket eden devletlerin, çıkarları çatışınca ittifaklarının sonlandığı, hatta çatıştıkları da sıkça görülmüştür. Örneğin Batı Göktürk Devleti Kağanı İstemi Yabgu, Akhunlara karşı Sasanilerle ittifak yapmıştır. Bu ittifak neticesinde Göktürkler ve SasanilerEftalitleri ezmeyi ve Türkler Ceyhun'un kuzeyini almak üzere, topraklarını bölüşmeyi başardılar. Fakat Sasani ve Türk ticaret siyasetleri değiştiği (ikisi de İpek Yolu'nun batı ucunun denetimini istiyordu) ve zamanla düşmanlığa sebep olduğu için, bu kısa ömürlü bir ittifaktı[1]. Akhunlar ortadan kalkınca da Sasanilere karşı Bizans İmparatorluğu'na ittifak teklif etmiştir. Bizans'ın Sasaniler'den sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünerek bu teklifi reddetmesi ayrı bir konudur. Ancak tarihte bunun gibi pek çok örnek mevcuttur. Bu ittifaklar bugün de olmaktadır, gelecekte de olacaktır. Siyasi tarihin doğal seyri içerisinde görülen bu ittifaklar tarihin en önemli parçalarından biridir. Devletler arası ortaklığın iki devleti de hedefe götürmesi ve her iki devlete de olumlu yansımalarının olması beklenir. İttifaklar neticesinde, bu sonuçların da alındığı görülür fakat bazen ittifaklar, tarafların biri veya her ikisi için de istenilen sonuçları vermeyebilir. Taraflardan birinin diğeri üzerinde sakladığı çeşitli emelleri varsa zamanla bu emeller ortaya çıkar ve ittifak, zayıf taraf üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Gizli emelleri içinde saklayan ittifakların en önemli, belki de en güzel, örneklerinden biri Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahı Orhan Bey (1326-1359) ile kendisini Bizans tahtının varisi ilan eden IoannesKantekuzenosarasındaki işbirliğidir. Bu ittifaktan önce Bizans açısından bakıldığında Osmanlı Devleti, aslında geliyorum diyen bir tehlike idi. Bu ittifaktan önce gerçekleşen Bursa, İznik ve İzmit'in fetihleri Bizans için gelen felaketin ayak sesleriydi. İstanbul ve Trakya yavaş yavaş kuşatılıyordu. Tabii ki bu tehlikeyi Bizans da görüyordu. Bu tehlikeli durumda, Bizans'ın Osmanlı Devleti ile ittifak yapmasının çeşitli zaruri sebepleri vardı. Kuşatılan ve iç karışıklıklar yaşayan Bizans'ın Orhan Bey'i davet etmekten başka çaresi kalmayacaktı.

Zayıflayan Bizans

Her şeyden önce Orhan Bey ile yapılan ittifaktan önce, yavaş yavaş çöküş sürecine giren Bizans'ın nasıl Orhan Bey'le ittifak yapacak hale geldiğine değinmek gerekir. Esasen Bizans'ın çöküş süreci uzun bir süreçtir ve burada detaylarına girmemiz yersiz olur ancak çöküş 13. yüzyılda iyiden iyiye kendini hissettirmeye başlamıştır. Bizans'ın başkenti İstanbul 1204 yılında Latin hâkimiyetine girmişti. Dördüncü Haçlı Seferi'nin liderleri, İstanbul'u ele geçirmeden yaklaşık bir ay önce, İstanbul'un Bizanslardan alınması ve yeni yönetim sistemi üzerinde anlaştılar[2].Latin birliğinin ilk temel ilkesi Bizans İmparatorluğu'nun tek, bölünmemiş bir siyasi bütün olarak varlığını devam ettirmesiydi[3]. Amaç İstanbul'u ele geçirmekti ancak İstanbul'u kaybeden bir Bizans'ın da uzun ömürlü olmayacağı açıktı. Latin istilasının nedenleri üzerinde uzun satırlar yazılabilir, çeşitli görüşler ortaya atılabilir. Konumuz Latin istilası değildir ancak Haçlı birliğinin, zayıflayan Bizans'ı yük olarak gördüğü açıktır. Latinlerin anlaşması sonucu hızlıcaBaudoin'in tahta çıkarılması ve Bizans'ın Anadolu'ya hapsedilmeye çalışılması Haçlıların Bizans'tan kurtulma isteğini gösterebilir. Bizans İmparatorluğu İznik'i başkent yapmış ve bir müddet karşı koyamadığı bu istilacılara tahammül etmeye çalışmıştır.Bizans'ın en büyük talihi, bu zor dönemde başarılı imparatorlara sahip olması idi. İznik İmparatorluğu'nun kurucusu Theodoros I. Laskaris,

* *Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Malatya/TÜRKİYE e-posta: murat.ozturk@inonu.edu.tr*

1 Golden Peter B.,*Türk Halkları Tarihine Giriş,* Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum 2007, s. 150

2 Tricht Filip Van, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople,* Trns (Çev): Peter Longbottom, Brill NV, LeidenNetherlads, s. 41

3 TrichtFilip Van, *The Latin Renovatio of Byzantium*, s. 41

akıllı ve aydın Irene'in kocası olan damadı Ioannes Dukas Vatatzes'e bırakmıştı[4]. Vatatzes doğru diplomasisi, askeri başarıları ve Moğol istilasının Anadolu'daki rakiplerini zayıflatması gibi pek çok nedenin bir araya gelmesiyle İstanbul'u tekrar Latinlerden aldı. Fakat Latinlerden İstanbul geri alındığında Anadolu ve Rumeli'deki toprakların çoğu kaybedilmişti. Bizans tarihçisi Georg Ostrogorsky'nin tabiriyle İstanbul zayıflamış ve her tarafı inmeli bir vücuda dayanmaktaydı[5]. Ordu da oldukça zayıftı. Bu zor günleri bir derece de olsa rahatlatan 1259-1282 yılları arasında imparator olan VIII. Mikhail, Paleologos hanedanının ilk imparatorudur ve imparatorluğun kötü gidişine dur diyebilmiştir. VIII. Mikhail'in başarılı idaresi sadece devletin ömrünü biraz uzatmıştır.Devletin iç hastalıkları artık iyileşemez durumdaydı ve gittikçe artan dış siyasi baskılar Bizans'ı kaçınamayacağı sona doğru itmekteydi[6]. Nitekim VIII. Mikhail'den sonra tahta geçen II. Andronikos zayıf bir idare göstermiştir ve süreci hızlandırmıştır.

Latinlerin bertaraf edilmesini rağmen süren bu zayıf dönemde ordu da son derece güçsüzdü.Latin istilasıyla yaşanan çatışmaların yanı sıra sorumsuz harcamalar neticesinde ortaya çıkan mali sorunlarla da boğuşan Bizans ordusu, en zayıf dönemlerinden birini yaşıyordu.Bizans ordusu farklı milletlere mensup maaşlı serkeş bir kalabalıktan ibaretti. Andronikos ekonomik sebeplerden ve ülkesinin Anadolu'da hızla toprak kaybedip, bu topraklardan asker alamadığı için orduyu vasıfsız insanlarla doldurmuştur[7]. Buna ilaveten Venedik ve Ceneviz baskısı da kendisini hissettiriyordu. Donanmanın da tamamen feshedilmesi Cenevizlilerin ekmeğine yağ sürmüştü. Böylece yardım karşılığında hem daha fazla para isteyebilmiş hem de sahillerde Bizans müdahalesi olmaksızın, istedikleri gibi at koşturabilmişlerdir[8]. Ayrıca nihayet Akdeniz kıyılarına ulaşan ve kendi donanmalarını kurmaya başlayan Türklerin, işsiz kalan binlerce denizcinin gemi inşaatı ve denizcilik konusundaki tecrübelerinden yararlanma isteğini de değerlendirmişlerdir[9]. Ekonomik kriz halkı da ciddi manada sarsıyordu. Krize paralel olara Bizans sikkesi (nomisma/hyperpyron) de bozulmuş ve önemli ölçüde değer kaybetmişti. Özellikle on dördüncü yüzyılın başlarında hyperpyronun eski asli maden değerinin yarısına düşmesi, fiyatların yükselmesine ve halkın sefaletine yol açmıştır[10].

Ordunun zayıflamasının hem önemli bir sebebi hem de sonucu olan Anadolu'da toprak kaybı iyiden iyiye hızlanmıştı. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin gelişiminde Bizans'ın içinde bulunduğu durumun etkisi malumdur. Düşmanlarla uğraşan Bizans, Osman Bey'e karşı bir harekette bulunmak imkânını bulamadı[11]. Osman Bey döneminden itibaren Türkler hızla Bizans'tan toprak alıyorlardı. Bizans'ın yaşadığı bu hızlı kaybın en önemli sebeplerinden biri de bölge halkının özellikle vergiler ve sefalet nedeniyle gelen Türklere direnmemesiydi. Osmanlı'nın İznik'i fethi bu duruma güzel bir örnektir. İznik halkı kuşatma süresince gördükleri ve çevrede yaşayanlardan duydukları ile Orhan Gazi'nin adaletine ve güzel yönetimine sığındılar, ev ve barklarını bırakıp gönlü kararmış tekürlerine uymadılar, Osmanlı yönetimine boyun eğerek yerlerinde kaldılar. Tekürleri İstanbul'a gidince devletli padişahı karşılayıp, onu güzel bir bahçe ortasında güzel bir konağa indirdiler ve gereken hizmeti yaptılar[12]. Bu esnada Bizans, Anadolu'da olduğu gibi batıda da zor günler geçiriyordu. Topraklarının tamamında büyük buhran yaşayan Bizans'ındış yardım istemekten başka çaresi yoktu.Önce destek olarak Katalanlar davet edildi ancak Katalanların imparatorluğa karşı menfi davranışları ve yeniden beliren Latin tehlikesi Bizans'ı daha da müşkül duruma soktu.Katalanların davet edilmesi aslında Bizans'ın ne kadar çaresiz olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Katalanlar kısa bir süre önce İstanbul'u işgal eden Latin birliğinin önemli bir parçasıydı. Anadolu'da beliren Türk tehlikesi de belki Haçlı Dünyası tarafından ciddiye alınmamıştı. Çünkü büyük bir Türk devleti henüz yıkılmış ve Anadolu'da Türkler küçük beyliklere bölünmüştü. Haçlı Dünyası Türk tehlikesini kavrayıp Bizans etrafında birleşmeye başladığında ise iş işten geçmişti.

Katalanların davetinin Karesilere karşı kazanılan birkaç çarpışma gibi faydaları olsa da Katalan kumandanı Roger deFlor'un Edirne'de Alanlar tarafından katledilmesiyle ortaya çıkan kargaşa ortamı Bizans'ın aleyhine olmuştur. Katalanlar buradaki Türkler ve yabancı paralı askerlerle işbirliği yaparak Bizans topraklarına akınlar yaptılar. İki yıl boyunca yağma ve talan yapan Katalanlar artık yağmalayacak bir şey kalmayınca zengin Atina dukalığına yöneldiler[13]. Atina'da devlet kuran Katalanların bu başarısı aslında doğudaki iktidar boşluğunun sonucuydu. Sayıları bazı kaynaklara göre 6500 bazı kaynaklara göre de 8000 bin civarı olan Katalanlarla dahi mücadele edemeyen Bizans acziyet içerisindeydi.Katalanların gidişinden sonra 10 yıl süreyle sükünetin hâkim olduğu ancak belini doğrultamayan Bizans İmparatorluğu kez de genç ve ihtiyar Andronikos'ların mücadelesinesahne oldu. Bu uzun süreli iç mücadele önce aile kavgasıyla başladı. Sonrasında ise neredeyse bir iç savaş

4 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2017, s. 402
5 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,*s. 417
6 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 442
7 Anadolu'da Türk hâkimiyetinin hızla yayılmasının bir diğer önemli nedeni de Bizans yönetiminin baskılarından ve vergi yükünden bıkan halkın, Türklere direnmemesiydi.
8 II. Andronikos'un donanmayı feshetmesinin sebebi ekonomik buhrandır. Andronikos yüksek maliyetli donanmayı feshederek, denizlerini ve sahillerini korumak için müttefiki Cenevizlilere güvenmeyi seçmiştir. Ancak Cenevizliler bu durumu suistimal etmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 446
9 Norwich John Julius, Bizans-Gerileme ve Çöküş Dönemi (M.S. 1082-1453) Çev: S. Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 229
10 Delilbaşı Melek, Osmanlı Bizans İlişkileri, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 9, s. 226
11 Köprülü M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu,* Atay Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972, s. 174
12 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* Kültür Bakanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1979, s. 72
13 Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Cilt I, s.130-131

halini aldı. Nihayet 1328 yılında genç Andronikos'un (III.) tahta geçmesiyle bu çatışma ortamı son buldu. Fakat bu iç savaşla imparatorluğun son gücü de tükendi ve Türk ve Sırp fütuhatına ülkenin kapılarını açan ağır bir iç mücadeleler devri başlamış oldu[14].

İşte bu esnada tarih sahnesine Orhan Gazi çıktı. Orhan Gazi ve Andronikos Pelekanon[15] Savaşı'nda karşı karşıya geldi ve Andronikos bu savaşta yaralanıp kaçtı. (1329-1330). Bir müddet sonra 1337 yılında İzmit de Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Böylece Bizans'ın etrafı sarılmaya başlanmıştı ve Anadolu ile bağı kopuyordu. Bu durum, zaten çökmüş olan Bizans ekonomisine bir darbe daha oldu. Fakat Osmanlı Devleti'nin tehdit oluşturabilecek bir donanması yoktu ve deniz yolu Bizans için hala açıktı.

Kantakuzenoslar ve Palaiologoslar Arasında İç Savaş

III. Andronikos 1341 yılında öldüğünde vesayeti oğlu Yuannis yerine Kantakuzen'e verdi. Bunun sebebi oğlunun henüz küçük yaşta olmasıydı. Henüz dokuz yaşındaydı. Bu durumda Ionnes Kantakuzenos imparatorun yakın dostu sıfatıyla ve bir müddet fiilen de devleti idare etmiş olması münasebetiyle tahtta hak iddia etmiştir. Andronikos'un vesayeti direk Kantakuzenos'a verdiği de söylenir. Ancak kendisine karşı İmparatoriçe Ann de Savoyen ve patrik Kalekas etrafında güçlü bir muhalefet ortaya çıktı. Kantakuzen saltanat vekâlet sebebiyle taç giyse de İstanbul ve Edirne'de imparator olarak kabul görmediğinden Dimetoka'ya gidip kendini imparator ilan etti[16]. Fakat kendisini İstanbul dışında bir yerde imparator ilan edince sulh olmadı, problemler çözülmedi. Kantakuzenos'un İstanbul'da imparator olabilmek için dış desteğe ihtiyacı vardı. Önce Sırplarla sonra Bulgarlarla ittifak yapmak istedi. Bulgar desteğinin hâkimiyeti için yetersiz olacağını düşünen IonnesKantakuzenos, ittifak için Sırplara yöneldi. Fakat Kantakuzenos Balkanlarda -Teselya ve bazı Grek bölgeleri- toprak kazanmaya başlayınca Sırplar yön değiştirdi. Çünkü Sırpların da nihai hedefi İstanbul'u almaktı. Tabii ki bunun için öncelikle Balkanlarda hâkimiyet gerekli idi. Hedefler çakışınca ittifak bozuldu ve Sırp Kralı Duşan oğlu ve veliahtı Uroş'u genç imparator Ioannes Palaoiologos'un kız kardeşi ile 1343 yılı yazında nişanladı[17]. Kantakuzenos'un müttefiği bir anda düşmanı oldu. Kantakuzenosen son Aydınoğlu Beyi Gazi Umur Bey'e başvurdu. Ancak buraya kadar yaşanan iç karışıklıklar neredeyse bir iç savaş halini almıştı. Bu sırada Orhan Bey'e bağlı birlikler de Trakya kıyılarını yağmalıyordu. Bu bunalım dönemi Bizans'ın bütün tarihi boyunca karşı karşıya kaldığı en şiddetli kargaşalardan biriydi.Bu şartlar altında Umur Bey'den destek isteyen Kantakuzen, İzmir'in Latinler (Papa, Venedik, Rodos, Kıbrıs ve Cenevizliler) tarafından işgali ve Umur Bey'in donanmasının yakılması üzerine rotayı Orhan Gazi'ye çevirdi. Bu tavsiyeyi kendisine Umur Bey vermişti.

Siyasi problemler bir yana Bizans'ta sosyal problemler de büyümekteydi. İmparatorluk sosyal anlamda parçalanmış durumdaydı. İmparatorluğun çöküşü özellikle kırsal kesimdeki halk için sefalet demekti. Kırsal bölgede olduğu gibi şehirlerde de mülkiyet az sayıda asilzadenin elinde toplanıyordu ve yokluk içindeki kitlelerin nefreti de bu azınlık üzerinde toplanıyordu. Siyasi sorunlarla boğuşan Bizans'ta sosyal bir patlamanın olması an meselesiydi.

Orhan Gazi Kantakuzenos İttifakı

Umur Bey'in tavsiyesiyle kendisiyle ittifak yapmak isteyen Kantakuzen'in teklifini Orhan Gazi bu teklifi kabul etti ve en başta Kantakuzen'e beş altı bin kişiyle yardım etti. Kantakuzen Edirne'yi geri aldı. (1346) Kantakuzen kızı Teodora'yı Orhan Gazi'ye vermeyi bir yıl önce yani 1345'te vaad etmişti. Fakat Kantakuzen kendi yazdığı tarihinde bunu Orhan Bey'in talep ettiğini yazar. 1346'da Orhan Gazi Teodora ile nikâhlanır. Esasen Kantakuzen bu konuda devletin ileri gelenlerinin ve dostu Umur Bey'in fikirlerini sormuştur[18]. Yıllarca Batılılar Bizans ile evlilik akdi kurmak için çabalarken şimdi bir imparator kızı Türk tarafına gelin olarak, hem de beşinci eş olarak gidiyordu. Orhan Gazi'nin desteğini alan Kantakuzenos 3 Şubat 1347'de İstanbul'a girdi, imparator olarak tanındı Palaiologoslarla sulh anlaşması yapıldı. Buna göre V. Palaiologos idareye iştirak edecekti. Kantakuzenos ona kızı Helene'yi eş olarak verdi[19].

Edirne alındıktan sonra Kantakuzen Trakya'da hâkim duruma geçti. Bunun ardından Orhan Gazi'nin desteğiyle İstanbul'u kuşattı. Bir yıl süren kuşatmanın ardından Kantakuzen şehre girdi. Batıdaki Sırp tehdidine karşı da Orhan Gazi Kantakuzen'i destekledi. Bu yardımlarla amacına ulaşan Kantakuzen 1347'de Papa'ya başvurdu. Bu teklif ve müzakereler 1353 yılına kadar sürdü. Kantakuzenos'un Papa'dan destek istemesi kendi açısından bakıldığında normal karşılanabilir. Çünkü müttefiki Orhan Gazi, ittifaktan önce Bizans'tan çok geniş topraklar koparmış ve özellikle Trakya'da fetih ve yağma hareketlerine devam ediyordu. Hedefleri arasında elbette

14 OstrogorskyGeorg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 460
15 Bugünkü Eskihisar ve Darıca arasında bulunan bir mevkidir.
16 Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.133
17 OstrogorskyGeorg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 477
18 Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.135
19 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 479

Bizans da vardı. Kantakuzenos da bunu görebiliyordu. Kısa vadede Orhan Gazi'den istifade edip uzun vadede Haçlı desteğini almak istemesi kendi menfaatleri açısından doğrudur. Bu durumun Orhan Gazi de elbette ki farkındaydı. Ancak menfaatleri gereği Kantakuzenos'a tam destek vermeliydi. Çünkü Bizans bir anlamda bölünmüştü ve Orhan Gazi'nin müttefiki Kantakuzenos Trakya'ya yerleşmişti. Trakya'ya ve sonrasında Balkanlara açılabilmek için bu bulunmaz fırsat kaçırılmamalıydı. Bu sebeple Orhan Gazi Kantakuzenos'un arayışlarına müdahale etmedi. Zaten alternatif arayışları da sonuçsuz kalmıştı.Bu esnada Kantakuzen her başı sıkıştığında Orhan Gazi'ye başvurmaktan da geri durmuyordu. Çünkü Bizans'ın Balkanlardaki durumu hiç de emniyetli değildi. Uzun yıllardan beri Balkanlarda Bulgar, Sırp, Macar, Avar ve Peçenek akınları devam ediyordu. Bu kavimler zaman zaman İstanbul'u kuşatıyorlardı. İşte bu dönemde Bizans, Türkleri Rumeli'ye yönlendirdi. Hatta Türklerin Rumeli'ye geçişleri, Ceneviz gemileriyle yapılmış ve bunun parası da Bizans tarafından ödenmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi Bizans'ın donanması birkaç parça gemiden ibaretti, yani yoktu. 1349'da Sırp kuşatması altındaki Selanik Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ve Kantakuzen'in oğlu Mateos tarafından kurtarıldı[20]. Süleyman Paşa dönerken, Kantakuzenos'un Türk yardımına karışılık verdiği Gelibolu yarımadasındaki Çimpe kalesini asker bırakmıştı[21]. Bu olaydan dört yıl sonra 1353 yılında, 1345'te başlayan Osmanlı yardımı Çimpe kalesine tam anlamıyla yerleşilmesiyle Osmanlıların Trakya'ya yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Ardından bu yeni Türk devleti hızla Rumeli'ye yayılmıştır. Türklerin hızla Rumeli'de yayılması, Edirne, Sofya, Dimetoka ve Niğbolu gibi şehirlerin fethi, Bizans'ın Rumeli sınırlarını emniyet altına almış ve zikri geçenlerin akınları sona ermiştir. Böylece Balkanlar ile İstanbul ve çevresinde iktisadî canlılık meydana gelmiştir.

Öte yandan Bizans'ın Balkanlardaki durumu hiç de emniyetli değildi. Uzun yıllardan beri Balkanlarda Bulgar, Sırp, Macar, Avar ve Peçenek akınları devam ediyordu. Bu kavimler zaman zaman İstanbul'u kuşatıyorlardı. İşte bu dönemde Bizans, Türkleri Rumeli'ye yönlendirdi. Hatta Türklerin Rumeli'ye geçişleri, Venedik gemileriyle yapılmış ve bunun parası da Bizans tarafından ödenmişti. Türklerin hızla Rumeli'de yayılması, Edirne, Sofya, Dimetoka ve Niğbolu gibi şehirlerin fethi, Bizans'ın Rumeli sınırlarını emniyet altına almış ve zikri geçenlerin akınları sona ermiştir. Böylece Balkanlar ile İstanbul ve çevresinde iktisadî canlılık meydana gelmiştir. Balkanlardaki bu ortak hareket ittifakın sadece taht mücadelesine yönelik olmadığını ortaya koymaktadır. Sadece taht kavgası merkezli olmayan ittifak, bir işbirliği mahiyetini kazanmıştır. Böylece Osmanlılar artık Balkanlar'daki güç dengesinde önemli roller oynayan bir devlet konumuna gelmiştir[22].

Sultan Orhan döneminde başlayan Osmanlı-Bizans ittifakı siyasî evliliklerle güçlenmiş ve bu dönemin iktisadî ve sosyal hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Siyasi evlilikler ittifakı güçlendiren bir diplomasi aracıdır. Siyasi evliliklerle devletler diğerinin gücünden faydalanmayı veya o ülkede hak sahibi olmayı hedeflemişlerdir[23]. I. Bayezid döneminde de bu ittifaklar sürecek, hatta daha sonra imparator olacak olan prens Manuel, Osmanlı-Bizans ittifakının gereği olarak Osmanlı sarayında rehin idi. Ancak bilindiği gibi, bu ittifak uzun ömürlü olamayacak, Manuel'in Venediklilerin yardımı ile kurtarılması ve İstanbul'a kaçırılması, ittifakları bitirecek ve Bayezid'in İstanbul'u kuşatması ile sonuçlanacaktır.

Orhan Gazi Kantakuzenos ittifakı neticesinde belki Bizans İmparatorluğu'ndaki kargaşa sona ermişti ama bu kargaşa Türk yardımı ile sonlanmıştı. Bizans tarihçisi Georg Ostrogorsky'nin deyimiyle Türk yardımı iki tarafı da keskin bir kılıç gibi idi[24]. Artık yağma devri bitmiş, Türklerin Avrupa toprağına kuvvetle yerleşme devri başlıyordu. Bu durum, içeride Bizans muhalefetinin sesinin yükselmesine ve Türk yardımı ile tahta geçen Kantakuzenosların, Türk varlığı sebebiyle tahttan indirilmelerine sebep olacaktı. Çünkü Kantakuzenos Türk yardımı ile düşmanlarını bir kez yenmiş, tahtı ele geçirmişti. Bundan sonra Bizans eski hastalıklarıyla baş başa kalmıştı.

Tahtı kaybeden Palaiologoslar Cenevizlilerle beraber 1354 yılında İstanbul'a girdiler. Halktan destek bulmalarının sebebi, Rumeli'ye yerleşen Türklerin yarattığı korku idi. Türkler İstanbul'un çok yakınındaydılar ve artık Kantakuzenos'la olan ittifakları da, Kantakuzenos tahta çıktığına, Balkanlarda istikrar sağlandığına göre bitmişti. Bizans'ın yeni kâbusu Türkler olmuştu. Her an gelebilirlerdi. Kantakuzenos tahttan inmeye zorlandı. Tahttan feragat etmek zorunda kalan Kantakuzenos bundan sonra keşiş elbisesi giydi. Meşhur tarih kitabını yazdı. Teolojik yazılar da kaleme aldı. Tahttan inmesine rağmen İstanbul ve Mora'daki siyasi olaylara etkin müdahalelerde bulundu25.

20 Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.136
21 Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.136
22 Gülsoy Ersin, Kuruluştan İstanbul'un Fethine, *Tarih El Kitabı*, Editör: Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 29
23 Öztürk Mustafa, *Tarih Felsefesi*, 1. Baskı, Elazığ 1999, s.110
24 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 487
25 Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 487

Sonuç

Sonuç olarak bir taht mücadelesi sebebiyle başlayan Orhan Gazi-Kantakuzenos işbirliği Osmanlıların ciddi kazançları ile sonuçlanmıştır. Fakat bu kazançlar sadece Bizans'ın zafiyetinin sonuçları değildir. Orhan Gazi'nin akıllı, kusursuz siyaseti Türklerin savaşmadan Trakya ve Balkanlarda yayılmasını sağlamıştır. Orhan Gazi zayıf bir Bizans'ın varlığını devam ettirmesine taraftardı. Çünkü Bizans yok olup yerine Sırplar ya da Latinler gelseydi bu stratejik bölgeyi ele geçirdikleri için güçlerine güç katacaklardı. Öyle ki Orhan Gazi Sırp kralı Stephan Duşan 1340'larda Makedonya'yı aldıktan sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Bey'e bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu. Orhan Gazi menfaatlerine ters düştüğü için bu teklifi dikkate almadı26. Böylece Orhan Gazi açıkça Bizans'ın varlığını devam ettirmesi gerekliliğini ortaya koyuyordu. Bizans yok edilecekse bunu yapan da kendisi olmalıydı. Yine akıllıca bir tutumla ihtiraslara kapılmayarak yeni kurulan devletiyle Bizans'la çatışmaya girmemiş ancak iskân ve Bizans çevresinde yayılma siyasetinden geri durmamıştır.

Orhan Gazi Kantakuzenos ittifakı bugün de ders çıkarılabilecek bir ortaklık ilişkisidir. Burada iki devletin de birbirini sevdiği için, çeşitli insani sebeplerle beraber hareket etmedikleri çok açıktır. Kantakuzenos'un durumu zaten nettir. Amacı iktidar ele geçirmektir. Bunu yaparken de Orhan Gazi kendisi için tehlike olabileceğini sezmiş olacak ki son çare olarak Orhan Gazi'ye başvurmuştur. Bu sezgisinde de yanılmamıştır zira Türk desteği ile tahta çıkan Kantakuzenos, toplumda ortaya çıkan Türk korkusunu iyi kullanan muhalefet tarafından tahttan indirilmiştir. Orhan Gazi ise bu ittifaktan en yüksek faydayı sağlamak için çok dikkatli olmalı idi. Kanaatimizce bu ittifaktan sağlayabileceği en yüksek faydayı sağlamıştır. İttifak öncesi doğudan, ittifak sonrası ise batıdan Bizans'ı sarmıştır. Bu kazançlar neticesinde bir müddet sonra Yıldırım Beyazid İstanbul'u kuşatmıştır. Yıldırım'ın İstanbul kuşatmasının temellerini Orhan Gazi atmıştır. Orhan Gazi hızla güçlenmesine rağmen ihtirasa kapılıp Bizans'la çatışmaya girmemişti. Muhtemelen Bizans'ın hastalıkların iyi biliyordu. Biraz daha zayıflamalarını beklemek belki de en doğrusuydu. Doğuda zaten Bizans'la komşuydu. Batıda ise Trakya'yı büyük ölçüde ele geçirdiği için bu yönden Bizans'a bir saldırı gelmesi de kolay değildi. Zaten Sırplar da Duşan'ın oğlu Uroş idaresinde zayıflama dönemine girmişlerdi. Bulgarlar'da da durum benzerdi.

Orhan Gazi-Kantakuzenos ittifakı, devletlerin ebedi dost olamayacakları, ancak bir menfaat birliği etrafında birleşebilecekleri tezini destekleyen bir örnektir. İki müttefikin birbirleri üzerinde çeşitli emellerinin olabileceği bu örnekte de açıkça görülmektedir. Hatta bu amaçlar için ittifaklar bir araç olabilir. Tarihin sayfaları buna benzer örneklerle doludur. Dolayısıyla içi farklı niyetlerle dolu ittifaklar dün olduğu gibi bugün ve gelecekte de olacaktır.

26 İnbaşı Mehmet, Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 9, s. 281

KAYNAKÇA

Delilbaşı Melek, "Osmanlı Bizans İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 9

Golden Peter B.,*Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum 2007

Gülsoy Ersin, "Kuruluştan İstanbul'un Fethine", *Tarih El Kitabı*, Editör: Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2012

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1979

İnbaşı Mehmet, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 9

Norwich John Julius, *Bizans-Gerileme ve Çöküş Dönemi (M.S. 1082-1453)*Çev: S. Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013

Köprülü M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Atay Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1972

OstrogorskyGeorg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2017

Öztürk Mustafa, *Tarih Felsefesi*, 1. Baskı, Elazığ 1999

TrichtFilip Van, *The Latin Renovatio of Byzantium: TheEmpire of Constantinople*, Trns (Çev): Peter Longbottom, Brill NV, LeidenNetherlads

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Cilt I

Osman ve Orhan'dan II. Bayezid'e (Avrupa'da Hazırlanan İlk Osmanlı Silsilenamesi ve Feliks Petancius)

Géza DÁVID * - Bálint LAKATOS **

[1]

"Bütün bunlar, Türklerin imparatorluğu hakkında uzun yolculuklarımızın sırasında özenli gözlemler neticesinde öğrenebildiğimiz ayrıntılardır. Şehrimiz, Raguza onların serhatlerinde bulunduğu ve o insan takımıyla çok büyük ticaret yaptığı için her şeyi öğrenmeğe tüm olanaklar mevcuttu."

Feliks Petancius, Geneologia Turcica

Giriş

Orhan bey ve çağına odaklaşan Beşinci Uluslararası Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumunda yorulmaz düzenleyici, M. Bilal Çelik beyefendinin tarafımızdan irdelenmesini uygun gördüğü konu "Macar kaynaklarında (ilk rekord'larda, annal'lerde) Orhan imgesi" olacaktı. Bu öğütten hareket ederek erken dönem Macar tarihleri gözden geçirildi.[2] Netice, maalesef, düşünülebilen oldu, bu vakanüvisler için Orhan ve başında bulunduğu devlet çekirdeği önem taşımadı, uzakta cereyan eden olaylar onların uyaran eşiğine ulaşmadı. İlk Macar ve Osmanlı karşılaşmasının 1375 yılında, demek ki Orhan'ın ölümünden sonra meydana geldiğini de dikkate aldığımız zaman,[3] onun, söz konusu Latince yazılan tarihlerde anılmadığının başka bir nedenini de göstermiş oluyoruz.

Orhan hakkında bilgi veren ilk Macar tarih kitapları

Birinci ve ikinci Osmanlı hükümdarına Macaristan'da ilk defa yalnız Osmanlı dönemi bittikten 65 yıl sonra değinildiğini görüyoruz. Fakat konuyu ilk ele alan kişinin bir analist veya kronik yazarı olmadığını, modern anlamda bir tarihçi olduğunu söylemeliyiz. (Tabiî bu iki cins tarih yazarlığı arasındaki farkı saptamak bazen kolay değildir.) Cizvit rahibi olan Miklós (Nicolaus) Schmitth'in (1707-1767) *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum* (Kostantiniyye'nin fethinden sonraki Osmanlı imparatorları ve Türk hükümdarlarının kısa yaşamöyküleri) başlıklı iki ciltlik büyük boy eserinde Orhan hakkında bir buçuk sayfa vardır.[4] Olaylar, başlıca olarak Launicus Chalcocondylas[5] ve Nikephoros Gregoras[6] gibi Bizanslı tarih yazarlarının yapıtlarına dayanarak anlatılmaktadır. "Küçük" veya "kısa" Bizans kronikleri dışında[7] bu iki eser, günümüze kadar bizi ilgilendiren dönemin temel kaynaklarıdır. O kadar ki 225 yıl geçtikten sonra bile sağlam bir kronoloji bir araya getirmek amaçlayan Colin Imber de ister istemez bunları da kullanmak zorunda kaldı.[8]

Schmitth'in kendi ifadesiyle dile getirdiği en önemli olay Nicea/İznik'in fethi, bununla ilişkili olarak kuşatmanın uzanması nedeniyle "sevdalı" Orhan'ın Bitinya'yı mümkün olduğu en acımasız şekilde yağmalamasıdır.

* *Prof. Dr., Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Török Filológiai Tanszék, Budapest, davidgeza@hotmail.com.*
** *Araştırma görevlisi, PhD, Magyar Tudományos Akadémia-Hadtörténeti Intézet és Múzeum-Szegedi Tudományegyetem-Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Ortaçağ Tarihi Araştırma Grubu, Budapest, claustrarius@gmail.com.*

1 *** Bildirimizin hazırlanmasında yardımlarını bize esirgemeyen György Domokos, Pál Fodor, Sophia Gyongyi Koltavary, Zsuzsa Kovács, Antal Molnár, Claudia Römer, Richard Zucker ve Edina Zsupán'a şükran borçluyuz.

2 Bunlardan en önemlileri: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 404. Márk Kálti, (?) *Cronicon Pictum* - 1360 civarında hazırlanmıştı; Johannes (János) Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, Augsburg, 1488 (aynı yıl Brno'da da yayımlanmıştır - olayları 1470'e kadar kapsamaktadır); Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, Frankfurt, 1581 (andığı son hadise 1496'ya ait).

3 Bernát L. Kumorovitz, "I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török" háborúja)", *Századok*, 117/5 (1983), başlıca olarak s. 947-961.

4 Nicolaus Schmitth, *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum*, I, Nagyszombat, 1765, s. 2-3.

5 Yazarın elinde eserinin Basel (1556), Paris ve Venedik baskısı da bulunmaktaydı.

6 Bunun büyük ihtimalle 1562'de Basel'de Latince çıkan varyantını kullandı.

7 Bkz. Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinkroniken*, I-III, Wien, 1975-1979.

8 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1380-1481*, Istanbul, 1990, değişik yerler.

Fakat daha ileride Nicomedia/İzmit'in ilk safhada kurtulduğunu daha sonra ise kaybolduğunu da anmaktadır. Geri kalan cümlelerde Bizans'ta taht kavgasını, Theodora'nın Orhan'la evlendiğini, Gallipoli/Gelibolu ve başka şehirlerin elden çıktığını, şehzade Süleyman'ın başarılarıyla ölümünü ve nihayet Orhan'ın vefatını zikretmektedir. Her şey herhangi bir tereddüde yer verilmeden okoyucuya aktarılmaktadır. Bir iki yerde abartılı ifadeler kullanılmaktadır ve demin andığım "en acımasız şekilde yağmalaması" tabiri dışında Bizans'ın uzun yıllar boyunca ne kadar üzücü iç kavgalarda bulunduğunu tasvir etmek için "dilin yetmediği" veya Süleyman'ın Sırpları yendikten sonra tüm Moesia'yı "inanılmaz bir öfke ile tahrip ettiği" gibi tümcelere yer verilmektedir.

Macarca yazılan ilk Osmanlı tarihi ise asıl mesleği doktor olan bir kişi kalemi altından çıktı. Sámuel Decsy (1742-1816)[9] Viyana'da yaşamış olmakla birlikte ana dilinde eser ve dergiler yayınlamayı yeğledi. *Osmanografya* (yani Osmanlıların tasviri) başlıklı yapıtı üç bölümden oluşuyor. Ne demek istediğini anlamak ara sıra oldukça güçtür, fakat bu saptama o dönemin başka yazarları için de geçerlidir: Latinceden kurtulmak isteyen Macar bilim dili o devirde doğup gelişmeye başladı.

Decsy, Orhan ve dönemi için 9 satır ayırtmaktadır. Zikredilen olaylar yalnızca Bursa'nın fethedilişi ve zor anlaşılan "iki eski Dardanelleri (yani Çanakkale Boğazını) inşa edilişi" ile kısıtlıdır.[10] (Belki oralarda daha sonra yapılan kaleleri kastetti.) Ayrıca, Orhan'ın yeni kanunlar çıkardığını, mescit ve camiler yaptırdığını ve buyruğu altına getirdiği halkları, (islam) dinini kabul etmeye zorladığını söylüyor. Tabiî olarak ibadet yerlerinin inşası dışında bu savları kontrol etmek mümkün değildir.

Yine de Decsy'nin önceki sayfalarda uzun bir alıntı şeklinde okuyucularına aktardığı bir metin vardır. Bu da, sözde, son konuşmaları sırasında Osman'ın Orhan'a vermiş olduğu nasihattir.[11] Yazar, kaynak olarak Dimitrie Cantemir'in (Dimitri Kantemiroğlu, 1673-1723) İngilizce'den Almanca'ya çevirilen Osmanlı tarihini gösteriyor.[12] İki kez (1693 ve 1700-1701'de) kısa müddetler için Boğdan hükümdarı olan bu müellif adı geçen eserinde Osman ve Orhan'la ilgili bölümü "Sadi"-nin anlattıklarına göre aktardığını söylüyor. Sadi doğal olarak Hoca Sadettin'dir eseri de *Tacüttevarih*. Osman'ın ölümünden 250 küsur yıl sonra nazım şeklinde sunulan bu pasaj[13] daha çok 16. yüzyılın mantalitesini yansıtıyor. Bununla birlikte 14. yüzyılın "iyi hükümdar" imgesiyle bir iki noktada bağlantılı olabilir. Fakat bu sözleri sanki söylenmiş gibi saymak oldukça büyük bir yanlıştır: Osman oğluna öğütler vermiş olduysa da herhalde şiir değil nesir kullanacaktı.[14]

Tavsiye edilen mevzuda bu kadar az bilgi toplanabileceği fark edilince içinde en azından Orhan'ın da anılılıp hayalî bir biçimde olsa da resmedilmiş olduğu kısa bir eser hakkında bildiri sunulacağına karar verildi. Bu da aramızdan Géza Dávid'in evinde yarı yarıya bir sureti kırk yıldan beri asılı duran Feliks Petancius (Petančić) *Rulo*'sudur. Saptanabildiği kadarıyla bu ilginç doküman Türkiye'de tamı tamına şimdiye kadar yayımlanmamıştır. İlk sekiz Osmanlı hükümdarını gösteren üst tarafı 2000 yılında İstanbul'da düzenlenen Padişahın portresi sergisinin kataloğunda basılmışsa da,[15] bütününü seyirciler bile göremediler.

Feliks Petancius'un hayatı

Yazmaya adını veren Feliks Petancius veya Raguzalı Feliks'in hayatı hakkında oldukça büyük sayıda verilere sahibiz. Bununla birlikte, kimi boşluk ve meçhul ayrıntılar yok değildir.

Her şeyden önce evvelki bilimsel çalışmalarda büyük ihtimalle üç kişinin hayatıyla ilgili ayrıntıların birbirine karıştırıldığına işaret etmemiz gerekmektedir. Bunlardan biri Felix Ragusinus adlı Raguzalı (bugün Dubrovnik, Hırvatistan'da) kodeks münstensihi ve minyatürcüsü, ikincisi Felix Brutus tesmiye edilen Raguzalı memur, üçüncüsü ise yine Raguza doğumlu ve Macar kralının diplomatı olan Felix Petancius'tur. Mohaç'ta ölen Macar kralı II. Lajos'un (1516-1526) dul karısı, Macar kraliçesi ve Felemenk'te imparator naibesi Habsburg Maria'nın (Meryem) sekreteri, daha sonra ise Esztergom arşöveki Miklós Oláh 1536'da bitirdiği *Hungaria* (Macaristan)

9 Hayatı hakkında bkz. Tibor Bodnár-Király, "A „Decsy-biográfia" helyzete és kutathatósága", *Politikatudományi tanulmányok. [Az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskoláinak III. konferenciája. 2012. április 20,* Budapest, 2012, s. 37-49.

10 Sámuel Decsy, *Osmanografia, az az: a' Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári 's hadi állapottyának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leirása,* I, Bécs, 1783. s. 10-11.

11 Decsy, *Osmanografia*, I, s. 7-8, n. d.

12 Demetrie Kantemir, *Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen,* Hamburg, 1754, s. 31-32.

13 [Hoca Sadettin], *Tacüttevarih*, I, [İstanbul], 1279, s. 29-30.

14 Osman'ın "vasiyeti" konusunda 15. yüzyılın Osmanlı tarihlerinde de bazı rivayetler vardır. Bunların hangi ölçüde gerçeklere dayandığını saptamak güçtür. Tamamıyla havadan atıldıklarını söylemek istemiyoruz, ancak kelimesi kelimesine doğru olduklarını sanmıyoruz. Krş. Âşıkpaşazâde tarihi. [Osmanlı tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2013, s. 45 (buradaki metnin de bir kısmı nazımdır!); Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı cihan-nümâ. Neşri tarihi*, I, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara, 19872, s. 145, 147 (şiir yok).

15 *Padişahın portresi. Tesavir-i Al-i Osman,* İstanbul, 2000, s. 92, No. 9. - Macaristan'da 50 küsur yıl önce bir kez tam olarak neşredilmiştir: Ilona Berkovits, *Magyar kódexek a XI-XVI. században*, Budapest, 1965, tablo XLV. Sadece hükümdarlar ülkemizde bir kaç kez basıldı: "A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1908. évben", *Magyar Könyvszemle*, 17 (1909), ek 1; Elena Berkovits, "Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino", *Corvina*, 3 (1940), s. 79. Daha sonra bir sergi ile ilgili olarak hazırlanan mütevazı yayının kapağına padişahlar konulmuştur: *Magyar-török közös múlt. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Hungarian-Turkish Shared Past. Exhibition at the National Széchényi Library,* Budapest, 1988.

adlı, ülkeyi tasvir eden eserinde Buda'da kralın kütüphanesini tanıttığı zaman Felix Ragusinus Dalmata isimli birisini minyatürcü olarak anmaktadır.[16] Oláh'ın bu iması dışında hakkında daha fazla bilgiye sahip olmadığımız bu zat, kısmen yapıtta zikredildiğine göre doğu dilleri konuştuğu, kısmen de adı ve vatanı öbürüyle aynı olduğundan diplomat Feliks'le karıştırıldı. Dayanılan sav Hırvat araştırmacısı Petar Matković'in 1879'da yayımlanan makalesinde öne sürüldü[17] ve hipotezi sonraki incelemelerde kuşkulara yer verilmeden tekrarlanaduruyordu.[18] Aynı zamanda Matković, Viyana'lı hümanist ve Habsburg diplomatı Iohannes Cuspinianus tarafından Felix Petancius ve Venedik elçisi Pietro Pasqualigo tarafından Felice Raguseo olarak anılan Macar kralı diplomatının aynı kişi olduğunu doğru tespit etti.[19]

Yalnız bu iki adla aynı kişinin kastedilmiş olduğunun saptanabilmesinden adı geçen kişinin Oláh'ın andığı kodeks ressamı ile aynı zat olması sonucuna varmak sakıncalıdır.[20] Diplomatın ve kodeks ressamının karıştırılmasını Petar Kolendić Petancius hayatının Raguza'daki dönemini irdeleyen makalesiyle biraz daha karmaşık hale getirdi. Şöyle ki Feliks Brutus adlı birisine ait verileri kesinlikle Petancius'la ilgili olanlarla birleştirdi, zira kanaatine göre iki Feliks aynı şahıs olmalıydı.[21] Çalışmasında Dubrovnik arşiv kaynaklarını kullanmışsa da atıflarında belgelerde anılan ve bizi ilgilendiren kişi adlarını çoğunlukla net bir şekilde göstermedi, bu nedenle bunları ancak yerinde kontrol etmek mümkün olurdu. Feliks Brutus'la alâkalı bilgiler 1490'lı yıllara kadar devam ettikleri (sonuncusu 1493'e ait),[22] Petancius'un zikredilişleri ise 1490'da başladığı için iki veri dizisi görünüşte birbirini tamamlayıp adı geçen şahısların aynı oldukları izlenimini uyandırabilir. Ne var ki bu varsayımı kanıtlayan hiç başka bir delil yoktur ve içinde aynı kişinin soyadı bir kez Brutus, başka bir sefer ise Petancius veya Feliks Brutus Petancius olarak geçen kaynağımız da bulunmuyor. Buna rağmen Kolendić'in demin anılan tespitini Petancius hakkında yazdığı ayrıntılı ve her önceki bilgiyi birleştiren, 1961 yılında çıkan kitabında Dragutin Kniewald olduğu gibi kabul etti, ayrıca da mevcut dağınık verileri daha sonraki, çağdaş olmayan tarih yazarlarının fikirleriyle bağlayarak ve Petancius'a atfedilen eserlerin mütalaası sırasında çıkardığı sonuçları da ekleyerek homojen bir kariyer öyküsü haline getirdi.[23] Kolendić ve Kniewald yazılarının sayesinde bu yuvarlak fakat yanlışlar dolu biyografik rekonstrüksiyon bilimsel literatürde yaygınlaştı ve son el kitaplarında da bu malumat yer almaktadır.[24]

Bildirimizde tüm yanlış veriyi teker teker yalanlamakla uğraşmaktansa yalnız en önemlilerini ele alacağız, esas itibarıyla güvenilirliğine inanabildiğimiz ve kuşkusuz Feliks Petancius'a bağlanabilen ayrıntılara değineceğiz.

Feliks Petancius 15. yüzyılın ikinci yarısında Dalmaçya'nın Raguza şehrinde dünyaya geldi. Miklós Olah'ın yukarıda anılan ve Feliks Ragusinus'la onun ilerlemiş yaşında tanışmış olduğunu içeren tasvirinden haraket ederek Kolendić ve Kniewald Petancius'un doğum yılını 1455 civarı olarak tahmin etmişlerdi.[25] Ancak bunu doğrulayan belgeye sahip değiliz. Benzer biçimde Kolendić'in kabataslak anlattığı aile tarihiyle ilgili teferruatlar, Feliks'in okul öğretmenliği, daha sonraki, 1478-1487 arasına düşen mahkeme kâtipliği ve 1487-1490 yılları için varsayılan Buda'daki kodeks ressamlığı da kanıtlanamaz.[26] Oysa Feliks'in akrabalarından sadece bir amcası net olarak biliniyor o da 1485-1499 arasında Modrus (bugün Modruš, Hırvatistan'da) piskoposu Kristofor Stojković'tir.[27] Bu yakınlık 1517'de Novi Vinodolski Aziz Filipus ve Yakup Kilisesi'nde Stojković'in anısına

16 "Daha yaşlı olanlardan kral Mátyás hali hayatında resim yapmada da usta otuz kadar kâtip hizmetçi tuttuğunu duydum. Bunlardan bazılarını kendisi öldükten sonra şahsen tanıyordum. Bunların başında *(praefectus his)* Raguzalı Feliks bulunuyordu. Onunla ilerlemiş yaşındayken tanışıyordum ve yalnız Grekçe ve Latince değil Kildanice ve Arapça da biliyordu, ayrıca da kodeks boyamasında kendisi de deneyimli olduğundan kitapların istinsahında herhangi bir hata işlenmemesine büyük gayretle dikkat etti." Nicolaus Olahus, *Hungaria - Athila*, ediderunt Colomannus Eperjessy, Ladislaus Juhász, (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, saec. XVI.) Budapest, 1938, s. 9. (Hungaria, caput 5, sententiae 6-7.) Alıntılayan Dragutin Kniewald, *Feliks Petančić i njegova djela*, (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti. Posebna izdanja CCCL, Odeljenje literature i jezika 12.) Beograd, 1961, s. 11.

17 Petar Matković, "Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 49 (1879), s. 109. Önceki literatürü gözden geçiren: Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 1-3.

18 Florio Banfi, "Felice Petanzio da Ragusa, oratore dei re d'Ungheria Mattia Corvino e Vladislao, miniatore e bibliotecario della Corviniana di Buda", *Archivio storico per la Dalmazia*, 24/142 (1938), s. 1-23; Berkovits, "Felice Petanzio Ragusino", s. 53-84. Bu dönemde bu faraziyeyi kabul etmeyen tek bir kişi vardı: Pál Gulyás, "Mátyás király állítólagos miniátorai", *Magyar Könyvszemle*, 66 (1942), s. 1-10. Cevabında Berkovits kendi görüşünü müdafaa etmeğe çalıştı: Ilona Berkovits, "Mátyás király „állítólagos" miniátorai. Válasz Gulyás Pálnak", *Magyar Könyvszemle*, 66 (1942), s. 153-161.

19 Matković, "Putovanja", s. 112-113.

20 Örneğin Dragutin Kniewald, "Sitnoslikar Feliks Petančić", *Tkelčićev zbornik - Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkelčića*, II, glavni urednik Ivan Bach, Zagreb, 1958, s. 55-92.

21 Petar Kolendić, "Feliks Petančić pre definitivnog odlaska u Ugarsku", *Glas SAN*, 236, *Odeljene literature i jezika*, 4 (1959), s. 1-2.

22 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 12, n. 90.

23 Kniewald, *Feliks Petančić*.

24 Ralf C. Müller, *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611). (Berichterstatter aus dem Heiligen Römischen Reich, außer burgundische Gebiete und Reichsromania)*, VII, Leipzig, 2006, s. 160-164; Luka Špoljarić, "Feliks Petančić", *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, 7, *Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, edited by David Thomas ve başkaları, Leiden-Boston, 2015, s. 50-51; Mirko Raguž, *Leksikon poznatih senjana*, Senj, 2016, s. 182-183.

25 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 3, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 7, Špoljarić, "Feliks Petančić", s. 50.

26 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 3-9, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 6-15, Špoljarić, "Feliks Petančić", s. 50.

27 *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno ...*, collecta, digesta, edita Conradum Eubel, II, Münster, 1903, s. 136, Norbert C. Tóth, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*, (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 27.) Győr, 2017, s. 79.

yaptırdığı, hâlâ mevcut anıt mezarın Feliks'i kendisini de zikreden kitabesinden anlaşılıyor.[28]

Feliks/Felix Petancius adı denetlenebilir şekliyle ilk olarak 1 Nisan 1490 günü karşımıza çıkıyor. Bu tarihte Raguza şehir meclisi ona borçlarının büyük bir kısmını ödemek için resmen iki aylık bir vade tanıyor.[29] 1491-1495 arasında şehir kâtibi[30] ve yönetimi üyesi olarak faaliyet gösterdi: çeşitli elçi heyetlerinde üye, ulak olarak Şubat 1492, Mart 1493 ve Şubat 1495 tarihlerinde Buda sarayına Macaristan ve Bohemya kralı II. Vladislas'a (1490-1516), Mayıs-Haziran 1494 Napoli kralı II. Alfonso'ya (1494-1495) ve onun istifasından sonra Nisan-Mayıs aylarında halefine gönderildi.[31] 12 Eylül 1496 tarihiyle resmî noterliğe getirildi.[32]

Petancius, 1496 yılı Ekim ayında doğduğu şehirden ayrılıp az sonra, belki de aynı senede Zengg'in (bugün Senj, Hırvatistan'da) şansölyesi, başka bir deyişle başnoteri olmuştur.[33] Belki de kısmen piskopos amcası sayesinde bu dönemde kral II. Vladislas'ın Buda sarayına girebilmişti, en azından 1501'de kralın sekreteri sıfatıyla (bu kez yalnız *Felix* olarak) anılmaktadır. András Kubinyi'nin saptadığı gibi kralın sekreterleri başlıca olarak krallık kançılaryasının "sabit" memurları değil, daha çok fazla fiilen kralın hizmetinde bulunan ancak illâ devamlı olarak sarayda yaşamaları koşul olmayan, çeşitli iç ve dış görevler, bunların arasında diplomatik misyonlar da ifa eden "mobil" saraylılar idi.[34] Bununla birlikte Feliks Petancius bir müddet için Zengg'deki pozisyonunu da korudu. (1503 yılında Zengg'de bir evin hibe edilmesi hakkında noter olarak bir belge hazırladığı zaman kendini hâlâ böyle anıyor.[35]) 1501 yılının sonunda II. Vladislav tarafından kralın sekreteri olarak Venedik'e, buradan ise Rodos adasına, Aziz Yuhanna şövalyelerinin büyük üstadı ve Türklere karşı kurulan müttefik ordunun başkumandanlığına atanan Pierre d'Aubusson'a gitti. Buradan Ocak 1502'de geri dönmek için yola çıktı.[36] Mart 1503'te Zengg kumandanı Albert Lónyai'nin (belki şehrin kendisinin de) elçisi olarak Venedik'ten şehrine kereste nakliyesi için izin sağlayabildi.[37] 1504 senesinde Rodos yerine henüz İtalya'da bulunan Yuhanna şövalyelerinin yeni büyük üstadını ziyaret etti.[38] Aynı yıl ve 1507'de kralın, doğum yeri olan Raguza'ya gönderilen elçisiydi.[39] 1509 yazında yola çıktığı ve Şubat 1510'de döndüğü resmî İspanya seyahatı hakkında daha fazla ayrıntı bilmiyoruz.[40] 1510 yaz aylarında kralın sarayında vakit geçirdi ve planlanan yeni Raguza misyonundan geri çağırıldı.[41]

17 Mart 1512 tarihinde Macar-Osmanlı mütarekesinin (Hırvatistan'ın metinde geçmediği gibi) eksikliklerini gidermek için kral onu, kendi sekreteri sıfatıyla elçi olarak İstanbul'a göndermişti.[42] Heyet 26 Mart günü Buda'dan ayrıldı.[43] Petancius'a kısıtlı yetki verildiğinden görüşmeler neticesiz kaldı; heyet, padişahın 21 Temmuz 1512 tarihli ret cevabıyla Ağustos ayı sırasında döndü.[44] Petancius Kasım 1512'de ise bir daha I. Selim'e gönderildi. Bu yeni misyonu sırasında hükümdarla Bursa'da başarısız ateşkes görüşmelerinde bulunuyordu ve Temmuz 1513'te tekrar Macar kralı payıtahtına ulaştı.[45] Saptanabildiği kadarıyla son diplomatik yolculuğu

28 Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 39-41.

29 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 9, n. 66. (Državni arhiv u Dubrovniku [=DAD], Consilium rogatorum, vol. 26, y. 91r.)

30 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 10, n. 76. (15 Mart 1491, DAD Consilium min., vol. 24, y. 55r, Raguza "küçük meclisi" *Felix Petancius*'a papanın bir bullasının (papaların kurşun mührülü belgesi) kiril harfleriyle cıkardığı sureti için 5 *perpera* ödüyor), s. 12, n. 89. (15 Ocak 1495, DAD Consilium min., vol. 24, 105v, "küçük meclis" *Felix*'i şehir vergileri tahsili ile ilgili kuralların ayrı bir ciltte istinsah edilmesiyle görevlendiriyor), s. 12-13, n. 92. (aynı gün, DAD Consilium min., vol. 25, y. 107v, meclis *Felix Petancius*'a Napoli krallarının Raguza'ya verdikleri muafiyetnamesinin çıkardığı sureti için 35 *perpera* ödüyor; kopyanın bulunduğu yer: DAD Latinski dokumenti 229/1946.)

31 Macaristan'a yaptığı ziyaretler: 10 Şubat 1492: Buda'ya mektup götürüyor (Kolendić, "Feliks Petančić", s. 13, n. 94, DAD Consilium min., vol. 24, y. 132v); 23 Mart 1493: şehrin eski muafiyetlerinin uzatılmasını temin etmek için yollanan heyetin teknik sorumlusu *(expenditor, spenditor)*, demek ki elçi değildir (Kolendić, "Feliks Petančić", s. 15, n. 116, DAD Consilium rogatorum, vol. 27, y. 33v); 26 Şubat 1495: *Felix Petancius* İtalya-Napoli ile ilgili haberleri içeren mektupla Buda'ya gönderiliyor (*Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, összeállította József Gelcich, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lajos Thallóczy, Budapest, 1887, s. 656. = *Dubrovačka akta i povelje. Acta et diplomata Ragusina*, sabrao i objavno Jovan Radonić, I/1, (Srpska kraljevska akademija. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Treće odeljene, knjiga II.) Beograd, 1934, s. 806, Kolendić, "Feliks Petančić", s. 17, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 17.). - Napoli'ye gittiği tarihler: 8 Mayıs 1494: Napoli kralı II. Alfonso'nun taç giydirme merasimine Raguza'lı bir heyet de katılıyor, 3 Nisan günü *Felix*'i yolculuğun teknik sorumluluğuna tayin ediyorlar (Kolendić, "Feliks Petančić", s. 16-17, DAD Consilium rogatorum, vol. 27, y. 106v, 134r); 30 Nisan 1495: *Felix*'i iki aylık harcırah ve pasaportla Napoli'ye yolluyorlar (Kolendić, "Feliks Petančić", s. 17, n. 136, DAD Consilium min., vol. 25, y. 134r).

32 Tam metni için bkz. Kolendić, "Feliks Petančić", s. 18-19. (DAD Diversa notariae, vol. 76, y. 149v).

33 Kolendić, "Feliks Petančić", s. 19, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 17.

34 András Kubinyi, "A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében", *Gesta*, 6/1 (2006), s. 3-12, 15-17.

35 Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Gyűjtemény, DL 34413. (Dijital sureti: http://archives.hungaricana.hu/en/charters.) Özeti için bkz. Elemér Mályusz, "A szlavóniai és horvátországi pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, III. rész", *Levéltári Közlemények*, 6 (1928), s. 193-194, No. 19.

36 Iacomo Bosio, *Dell'istoria della sacra religione et ill(ustrissi)ma militia di San Giovanni Gierosolimitano*, parte 1, Roma, 1594, s. 455-456 (parte 1, libro XVI), Matković, "Putovanja", s. 111, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 25-26.

37 Marino Sanuto, *I diarii*, IV, a cura di Niccolò Barozzi, Venezia, 1880, sütun 776-777.

38 Sanuto, *I diarii*, V, a cura di Federico Stefani, Venezia, 1881, sütun 1053.

39 Aralık 1504-4 Ocak 1505: Kolendić, "Feliks Petančić", s. 20. (*Raguza*, 828, DAD Consilium rogatorum, vol. 30, y. 2v-3v, Consilium min., vol. 28, y. 111v). - 26 Ocak 1507: aynı yer (*Raguza*, 830, DAD Consilium rogatorum, vol. 30, y. 205v-206r.).

40 *Commissiones et relationes Venetae*, tom. I, *1433-1527*, collegit et digessit Simeon Ljubić, (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, VI.) Zagreb, 1876, s. 118, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 28.

41 *Commissiones*, I, s. 123, Kolendić, "Feliks Petančić", s. 20, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 28-31.

42 *Commissiones*, I, s. 129, alıntılayan: Matković, "Putovanja", s. 111-112, Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 33.

43 *Commissiones*, I, s. 130, alıntılayan: Matković, "Putovanja", s. 111-112.

44 Pál Fodor-Géza Dávid, "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, edited by Géza Dávid and Pál Fodor, Budapest, 1994, s. 18-20, özellikle n. 38.

45 Fodor-Dávid, "Hungarian-Ottoman," s. 20-25, 41 (ek 1).

buydu. Bunu izleyerek belki Zengg'e geri çekilmiş. II. Vladislas'ın 1516'da cülus eden halefi II. Lajos'a hizmet edenler arasında ona rastlanmaz.

Piskopos amcasına yukarıda anılan anıt mezarını 1517'de diktirdi. Feliks Petancius'la ilgili son güvenilir verimiz budur. Ölüm tarihi 1517-1522 arasında vuku bulabildi zira Iohannes Cuspinianus Petancius'un Balkan yolları hakkında yazdığı ve ileride ele alacağımız *De itineribus...* adlı çalışmasını 1522'de yayımladığı zaman ondan merhum olarak konuştu.[46]

Görebildiğimiz gibi Petancius'un Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptığı resmî seyahatler yalnız kariyerinin son zamanlarında, artık deneyimli bir kral diplomatı olduğu evrede, 1512-1513 yıllarında sağlam bir şekilde belgelenebilir. Buna rağmen daha önce de büyük bir olasılıkla Osmanlı topraklarına ayak bastığı varsayılabilir, örneğin 1502 Rodos yolculuğu sırasında veya başka Macar heyetlerinin üyesi olarak böyle bir ziyaret gerçekleşebildi. Yazımıza özdeyiş olarak seçtiğimiz metinden de *("Bütün bunlar, Türklerin imparatorluğu hakkında uzun yolculuklarımızın sırasında özenli gözlemler neticesinde öğrenebildiğimiz ayrıntılardır")* bilinen elçiliklerinden önce de bir kaç kez İstanbul'a gitmiş olması haklı olarak çıkarılabilir. Aynı zamanda alıntıladığımız ikinci cümleye ("Şehrimiz, Raguza onların serhatlerinde bulunduğu ve o insan takımıyla çok büyük ticaret yaptığı için her şeyi öğrenmeğe tüm olanaklar mevcuttu")[47] dayanarak diyebiliriz ki Raguza uyruklu birisi ve kamu hayatının katılımcısı olarak kariyerinin erken safhasında bile Türklerle ilgili, ister devlet yönetimi, ister gelenek ve görenekleri hakkında şehirden her yıl İstanbul'a haraç götüren sefir ve devamlı gelip giden tüccarlardan pek çok teferruata sahip olabilmiştir.

Petancius Genealogia'sı ve şekilleri

Petancius'un üzerinde durmak istediğimiz eserinin iki ana şekli vardır. Biri bugünlerde üç ayrı nüsha olarak arda kalan resimsiz el yazmasıdır.[48] Buna dayanarak metin epey zaman sonra, yani 16'ncı yüzyılda bir kaç kez yayımlandı.[49] İkinci, daha gösterişli versiyonu ise bugün Budapeşte (resim 1) ve Madrid'de (resim 2) bulunmak üzere iki kopyada mevcut tomardır.[50] İki yazılı varyantın birbiriyle olan ilişkisini uzunca ele alamıyoruz, fakat ilgili metinleri baştan sonuna kadar okuyup karşılaştırdıktan sonra ilk olarak mutlaka süslü olmayan ve biraz daha kapsamlı yazının hazırlanmış olduğu öne sürülebilir. Tomarda Petancius bu metni ara sıra özetledi, başka durumlarda kısalttı, değiştirdi veya ögelerini başka yerlere aktardı, bazen atlattı. Buna rağmen iki varyant arasında organik bir bağlantı vardır (bkz. Ek 1). Üç nüsha ve yayımlanan metin arasındaki ilişki ise şöyledir:

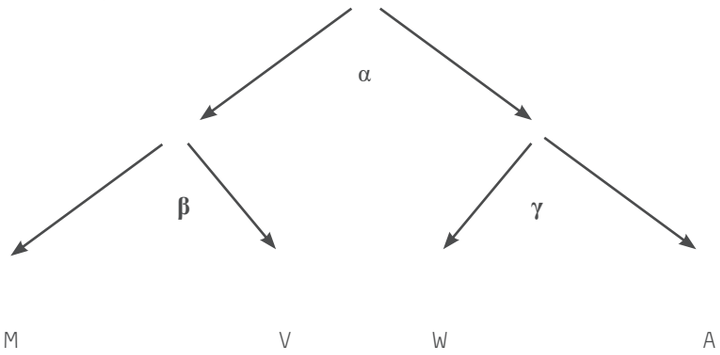

M = Milano nüshası

V = Venedik nüshası

W = Viyana nüshası

α = kaybolmuş orijinal

β = İtalyanca versiyonlar

γ = Almanca versiyonlar

46 Alıntılayan: Matković, "Putovanja", s. 114, anan: Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 19.

47 Konrad Adelmann, *De origine, ordine et militari disciplina Magni Turcae domi forisque habita libellus*, Hagenau, 1530, y. bIIIIv.

48 Milano, Biblioteca Ambrosiana, N. 340 sup. (5) y. 25r-30v; Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 894, y. [1v-7v]; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. Lat. 3522, y. 144r-154r. - Viyana nüshası vaktiyle Iohannes Cuspinianus'un koleksiyonunda bulunuyordu.

49 İlk olarak: Adelmann, *De origine*.

50 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 378. (Bu yazma 1908 yılı ikinci yarısında Münik'li sahhaf, Jacques Rosenthal'dan 4250 Mark için satın alınmıştır. Krş. "Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának állapotáról, az 1908. év második negyedéről", *Magyar Könyvszemle*, 16 (1908), s. 248; Madrid, Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12 (http://bdh.bne.es/bnesearch/detalle/bdh0000199600). (Bu kopya kısmen yırtık ve noksandır. El yazmaları ölümünden sonra Toledo'ya geçen ve oradan Madrid'e ulaşan İspanyol asıllı fakat Roma doğumlu kardinal Francisco Javier Zelada y Rodríguez/Francesco Saverio de Zelada'nın (1717-1801) koleksiyonunda bulunuyordu. Eline nasıl geçtiğini öğrenemedik.) - Alberto Saviello - maalesef ayrıntılara girmeden - altı nüshadan bahseder: "Felix Petancic's *Historia Turcica*. A Central European View of the Ottoman Empire?", *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzzonen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert*, (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 48.) Stuttgart, 2014, s. 138, n. 31.

A = Adelmann neşri

Tomarların birbirleriyle ilişkisi

İki tomardaki metinlerin birbiriyle ilişkisi de incelenmeye tabi tutulmalı. Bu mukayeseye göre asıl nüsha Madrid'dekidir. Ayrıntılara girmek bu sefer de istemeyip beş örnekle yetiniyoruz. Hemen II. Bayezid'in tasvirinden sola düşen eğik başlıkta görüşümüzü pekiştiren bir unsur vardır. "*NOMINA FILIORVM* ***IMPERATORIS***" cümlesi Madrid nüshasında düzgündür, Budapeşte'dekide ise son iki harf için yer kalmadığı için bunlar üçüncü kelimenin üstüne sıkıştırıldı. Çavuşlarla ilgili bölümde Madrid nüshasında *"tenentes clavas ferreas in manibus id est busdohanos"* ('ellerinde demir topuzlar yani bozdoğanlar tutuyorlar') bulunuyorken Budapeşte metninde **clavas** ('topuzlar') yerine ilk olarak **claves** ('anahtarlar') yazıldı. Bu yanlış farkedilince düzeltildi. Azaplarla ilgili izahatta iki büyük hata işlendi: *"tamen non sunt magne* ***utilitatis*** *in exercitu, cum sint artifices, mercatores et..* ***ad pugnandum inexperti"*** ('yine de orduda pek fazla yararları yoktur; zanaatcı ve tüccar vb. oldukları için savaş için acemilerdir') yerine *"tamen non sunt magne* ***utilitas*** *in exercitu, cum sint artifices, mercatores etc.* ***ad pugnam irreperti"*** ('yine de ordunun pek fazla yararı yoktur; zanaatcı ve tüccar vb. oldukları için savaşa bulunamıyorlar') cümlesi geçti. (Bu ikinci yanlışsonradan düzeltildi.) Başka bir yerde *"civitas est olim florentissima"* cümlesinden *olim* kelimesi eksiktir, bir başkasında devlet gelirlerine ait rakamlar karıştırılarak bir buçuk milyon yerine bir milyon elli bin yazıldı. Ayrıca Budapeşte rulosunda pek çok düzeltmenin mevcudiyeti de kopyayı hazırlayanın yaptığı yanlışları çalışıyorken farkedip tashih etmek istediğine delalet eder.

Tomarların sanatsal ilişkileri

Ve şimdi sanatsal mülahazalara geldik. Resim ve minyatürlerin stilini incelemek yeterliğimizi aştığı için ortaçağ Macar resim sanatının en iyi uzmanlarından biri ve Macar Bilimler Akademisi Sanat Tarihi Enstitüsü müdürü olan Árpád Mikó'ya baş vurduk. Onunu yardımıyla şu sonuca vardık.

En azından ruloların biri Buda'da hazırlanmış oluyor ise (ki bu herhalde rahatlıkla ön tahminimiz olabilir) hangisi daha çok fazla kralın resim stüdyosunun ürünüdür? Önceki araştırmacılar Budapeşte nüshasını orijinal sanıp pek çoğunun hakkında haberi bile olmayan Madrid kopyasındaki tasvirleri "başka bir ressam tarafından" yapılarak "daha yalın"[51] (kataloğun İngilizce baskısında "simpler") veya "daha mütevazı" ("illuminated more modestly")[52] niteliediler. Fakat iki rulodaki portreleri hiç kuşkusuz Buda nakkaşhanesinden çıkan kodekslerin tasvirleriyle kıyasladığımız zaman başka bir sonuca ulaşacağız. Bu ciltlerin biri Nürnberg'de tek nüsha olarak saklanan *Historia Turcica* başlığı verilen yazmadır.[53]

Historia Turcica

Burada bir parantez açmamız gerekiyor. Bu kodeks içinde de Osmanlı hükümdarları II. Bayezid'e kadar ele alınmaktadır. Yalnız yazmanın bir kısmı eksiktir, bunun için I. Murad ve I. Bayezid'in hayatı hakkında hiç bilgi yoktur. Resimlerin bazıları ise bitirilmedi, bunun sebebi II. Vladislas'a sunması planının herhangi bir nedenle terk edilişidir.[54] Tasvirlerin üslubu *Genealogia*'dakilere benzeyip kesinlikle Buda'da hazırlandığı ve konunun da Türkler olduğu nedeniyle bu anonim eserin de Petancius tarafından yazıldığı çeşitli kitap ve makalelerde öne sürüldü.[55] Ancak karşı görüşte bulunanlar da vardı. Bunlardan Agostino Pertusi müellifin Petancius olduğunu çok açık bir şekilde reddetti.[56] Biz de ancak bu görüşe katılabiliriz. *Genealogia*'nın nesnelliği *Historia Turcica*'nın anlatım tarzına zıt düşüyor. Bunu, adı geçen sözde tarih kitabının, Orhan hakkında bir sürü yüzeysel genellemeden ve duygulara hitap eden ibarelerden başka hemen hemen hiç somut bir şey ihtiva etmediği de gösteriyor. Bir tek cümle hariç, fakat o da yanlıştır zira hükümdarın "bütün Asya'da oldukça büyük sayıda bulunabilen Araplara herhangi bir ayırım yapmaksızın krallara özgü büyük

51 *Padişahın portresi*, 92. Hans Georg Majer'in G. Dávid'e dediğine göre, 2000 civarında elinde, Madrid nüshasının kötü bir kopyası vardı. Şimdilik ise internette mükemmel ve serbest kullanıma açık fotoları bulunduğundan bunlara dayanarak daha sağlam mukayese yapılabilir.

52 Saviello, "Felix Petancic's *Historia Turcica*", s. 134, n. 15.

53 Nürnberg, Stadtbibliothek Nürnberg, Solger Ms. 31. 2°. (Tanıtımı için bkz. Ingeborg Neske, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg*. IV. *Die mittelalterlichen Handschriften. Varia. 13.-15. Jahrhundert und 16.-17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1997, s. 192-193.)

54 Saviello'ya göre ("Felix Petancic's *Historia Turcica*", s. 139.) Vladislas Polonya tahtından 1501 yılında elini geri çektiği için kapak resimleri bitirilmedi. Yazar kralın Lehistan armasını yalnız bu zaman diliminde kullandığını yanlışlıkla savunuyor zira örneğin Buda kalesinde ve Vác katedralinde görüldüğü gibi bütün hakimiyeti döneminde Polonya kartalı aile arması olarak çeşitli nesneler süslüyordu. Vladislas'ın ölüm tarihi olan 1516 başka bir seçenek olabilirdi, fakat eserde II. Bayezid'den halen padişah olarak olarak konuşulduğu için bu öneri de zayıftır.

55 Örneğin Kniewald, *Feliks Petančić*, s. 88-91; önceki literatüre dayanarak: Pál Fodor, "The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context", Aynı yazar, *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, (Analecta Isisiana, 45.) Istanbul, 2000, s. 86, n. 2; eseri Petancius'a atfetmekle birlikte kuşkulardan da söz eden: Saviello, "Felix Petancic's *Historia Turcica*", s. 137 ve n. 27;

56 Agostino Pertusi, *Martino Seguno di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, (Istituto storico italiano per il medio evo. Studi storici, fasc. 128-130.) Roma, 1981, s. 277.

imtiyazlar tanıyarak onları taltif etmek istedi ki kendi canibine gelsinler" diyor.[57] II. Bayezid'le ilgili ve sonu noksan olan bölümde biraz fazla olay hakkında bilgi verilmekte, ancak bunların tarihi, yeri ya yazılmıyor ya yanlış aktarılıyor. Örneğin sultan Sofya'dan *"atrebalos"* halkına karşı savaşa çıkıyor ve "Bethulia"'ya hücum ediyor.[58] Burada kastedilen belki 1483 seferidir ki Sırbistan topraklarında cereyan etti.[59]

Tasvirlerin mukayesesi

Adı geçen *Historia Turcica*'da görülen başlar, Petancius'un Madrid nüshasındaki başlarına Budapeşte'dekilerden daha fazla benziyor (resim 3). Bu tespit kullanılan renkler için de geçerlidir. Hatta madalyonların arkalarında Madrid kopyasında dört renk kullanılıyor, öbüründe ise yalnız iki (resim 2, 1). Ama işbu yazmanın dışında vaktiyle Buda'da çizilen başka minyatarürlerde de sakallar, burunlar ve başka ögeler ile Madrid tomarı tasvirleri arasında tartışılamaz benzerlik vardır (resim 4, 5). Söz konusu resimler Kuzey İtalya (Lombardiya) sanat okuluna yakınlık gösteriyor. Sanatçının kim olduğu halen kuşkuludur.

Petancius Genealogia'sının içeriği

Rulo'da ilk olarak sol tarafta Latince bir takdim, ortada Osman'dan II. Bayezid'e kadar ilk sekiz Osmanlı hükümdarının dairelerde resmedilen hayalî portreleri (resim 1), yanlarında ise ilgili padişahın ad ve iki üç kelime ile belirleyici özelliği (kaçıncı sultan, addaşları arasında kaçıncı oluşu veya en önemli sanılan eylemi) yer almaktadır. Fetret devrinin[60] kendilerini sultan ilan eden şehzadeleri, doğru bir şekilde Avrupa'lı gözlemcisi için de padişah sayılmadı. Hazırlanış tarihinde tahtta oturan kişi, ötekilerden kasten biraz daha büyük gösteriliyordu. Bayezid'in elinde yayın bulunduğu dikkat çekicidir, ve bu, onun okçuluk ve yaycılığa karşı merakına işaret eder ki tarihî gerçeklerle uyuşuyor.[61]

Hükümdarın çocukları ve damatları (resim 6)

Padişahlardan sonra tomarda II. Bayezid'in oğul ve kızlarının sıralanması yer almaktadır. Onlarla ilgili resim hiç yok, yalnız eliptiğe benzer şekiller içinde ayrı ayrı isimleri sıralanmaktadır: erkek çocukları solda, kızlar sağ tarafta. Şehzadeler hakkında verilen bilgiler pek tatmin edici değildir. *Rulo*'da altı erkek çocuğu zikredilmekte: Mehmed çelebi Amasya'da, Korkud çelebi Karaman'da, "Syman" (büyük ihtimalle Sinan) çelebi Rodos'a yakın Domollu'da (herhalde Denizli kastediliyor), Ahmed çelebi Uzun Hasan toprağında, Murad çelebi Trabzon'da ve Ali çelebi Kefe'de (bugün Feodosya) yöneticilik yapıyormuş. Basılı metin dokuz oğuldan bahsediyor fakat sadece yedi ad sıralıyor, yukarıdakilerin dışında Kastamonu'da bulunan Alemşah da listeye alındı.

II. Bayezid'in genel olarak büyük sayıda çocuğu doğmuştur.[62] Bunlardan literatürde sekizi tekrarlanıp anılmaktadır: Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Mahmud, Mehmed, Ahmed, Korkud ve Selim. Görülebildiği kadarıyla aralarından Petancius yalnız dördünü yakalayabildi (geri kalanlar arasında az bilinenler de olabilir), "iş yerleri" hakkında sunduğu malumat ise her defasında yanlıştır: Ahmed kesintisiz Amasya'da, Mehmed Karaman'da, Korkud Saruhan ve Antalya'da, Alemşah ise Saruhan'da faaliyetteydi.[63]

Buna karşın metinde gösterilen ve isimleri yazılmayan kızların eşlerinden daha fazla sağlam bilgiye sahip olabilmemiz ilginçtir. Halbuki, iki listede yer alan toplam dokuz damattan beşinin başka kaynaklarda da geçtiği önemlidir. Biri sadrazam Davut paşanın oğlu Mustafa,[64] bir başkası yeniçeri ağası, Rüstem ağa,[65] üçüncüsü

57 Solger Ms. 31. 2°, y. 6v.
58 Solger Ms. 31. 2°, y. 35r.
59 Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in siyasî hayatı*, (Türk Tarih Kurumu yayınları, IV/A-2-21. dizi, 36.) Ankara, 2017?, s. 167.
60 Bu dönemi irdeleyen nispeten yeni bir çalışma için bkz. Dimitris J. Kastritis, *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*, (The Ottoman Empire and its Heritage, 38.) Leiden-Boston, 2007.
61 *Padişahın portresi*, s. 78, 92.
62 Kemalpaşazade'ye göre çocuklarının ve torunlarının sayısı 300'ü aşmıştı. Bkz. Şerafettin Turan, Bayezid II., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, 1992, s. 237.
63 Bu bağlamda şu kitap ve makaleleri dikkate aldık: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, II, İstanbul'un fethinden Kanunî sultan Süleyman'ın ölümüne kadar, (Türk Tarih Kurumu yayınları, XIII. dizi, 16b1.) Ankara, 19753, s. 234; Sydney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana, 1948; Çağatay Uluçay, "Bayazıd II. in âilesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, X/14 (1959), s. 109-117; *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*, übersetzt vb. Richard F. Kreutel, (Osmanische Geschichtschreiber, 9.) Graz-Wien-Köln, 1978, dizin; Petra Kappert, *Die osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert*, (Uitgaven van het Nederlands Hitorisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 42.) Istanbul, 1976; Feridun M. Emecen, *Yavuz sultan Selim*, İstanbul, 20162, dizin.
64 Krş. Hedda Reindl, *Männer um Bāyezīd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bāyezīds II. (1481-1512)*, (Islamkundliche Untersuchungen, 75.) Berlin, 1983, s. 172 (nikâh 1489 yılında vuku buldu).
65 Reindl, *Männer um Bāyezīd*, s. 298.

Nasuh bey[66] adlı bir sancakbeyi, dördüncüsü Hersekzade Ahmed paşadır.[67] Fakat bizim için en önemlisi beşinci örnektir. Buna göre *Rulo*'da geçmeyen ama basılı metinde zikredilen kız Uzun Hasan'ın oğluyla evlenmiş fakat şimdi duldur. Bu duhterin gerçekte Uzun Hasan'ın torunu, Göde Ahmet'le evlenmiş olan Aynışah olduğunu saptadıktan ve bu hükümdarın 14 Aralık 1497 günü[68] öldüğünü öğrendikten sonra yazarımızın uzak yerlerde vuku bulan olaylar hakkında da güvenilir haber alabilmiş olduğunu memnuniyetle görüyoruz.[69] Geri kalan dört zevcin ikisi Mustafa, ikisi de Ahmed'di. Mustafa'ların biri Bosna (veya Hersek[70]) mirlivasıymış, öbürü ise Alacahisar'da (bugün Kruşevats, Sırbistan'da) aynı görevde bulunuyormuş. Iussel veya Tussel (belki Güzel?) Ahmed Avlonya'da (bugün Vlora/Vlorë, Arnavutluk'ta) sancakbeyiymiş, Iedi (Yedi?) Ahmed'in ise yalnız adı zikredilmektedir.[71]

Vezirler

Sultan ailesini mantıklı olarak devletin en güçlü adamları olan vezirler izlemektedir (resim 7). Onlar hükümdarlardan daha küçük resimlerle gösteriliyorlar. Adları sırasıyla Davut, İbrahim, Ali ve İskender paşadır. Yazılan isimler doğrudur ve onlar oldukça uzun bir müddet için birlikte üst yöneticilik yaptılar. Bunlardan, Hans Georg Majer'in de öne sürdüğü gibi en erken, 1496 yılında dördüncü vezir saraydan ayrıldı.[72] Bir sene sonra yani 1497'nin Mart ayında sadrazam Davud paşanın görev süresi de bitti.[73] Geri kalan iki vezir 1498'e kadar yüksek postunda kaldı.[74]

Söz konusu vezirlerin görevden alınma veya ayrılma yılları birbirine oldukça yakındır, bu nedenle ilk etapta metnin hazırlanışı için 1496 veya 1497 Mart ayının öncesini kabul etmeye meyl ediyoruz. Fakat eşinin ölümü 1497 sonuna rastlanan dul padişah kızı her üç daha uzun ve *Rulo*'dan evvelki el yazmasında mevcut olduğu ve bu nedenle sonraki ilâve pek olamadığı için, yapıt en erken 1498 senesinin ilk aylarında kaleme alınmış olabilir. Yine de, sadrazamların atanması hakkında nispeten kolay habere ulaşılabilmiş olması vakit bakımından bize pek fazla esneklik tanımıyor. Demek ki mazul olduğundan iki veya üç yıl sonra Davud paşayı vezir-i azam olarak göstermek biraz tuhaf olurdu.

Genealogia'nın güvenilirliği

Şu noktaya kadar Petancius *Genealogia*'sının nispeten kolayca kontrol edilebilen ve bazen oldukça doğru, bazen yanlış olduğu anlaşılan verilerini ele aldık. Geri kalan ve daha uzun bölümlerdeki malumatı denetlemek daha güçtür. Tarihle ilgili bilgiler açısından çok önemli sorumuz şudur: eser genel olarak ne kadar güvenilir ayrıntılar içerip yazarın hangi ölçüde kendi malıdır?

İlk olarak şuna değinmemiz gerekir ki, yukarıda söylediğimiz gibi Petancius'un başka bir eseri de vardır. Adı *De itineribus...* (Güzergâhlar hakkında) olan bu çalışma Osmanlılara karşı açılan olası savaşlarda kullanılabilecek Avrupa yollarını sıralamaktadır.[75] Ancak - Agostino Pertusi'nin saptadığı gibi - bunun içindeki bilgilerin hemen hemen tümü Dulcigno (bugün Ulcinj, Montenegro'da) episkoposu Martino Seguno'nun benzer konulu yapıtından olduğu gibi aktarıldı.[76] Başka yazarlardan intihal yapmak o dönemde o kadar büyük bir suç sayılmadıysa da (daha sonra barok müziğinde de oldukça yaygındı), yazarımızın güvenilirliği açısından bizim için rahatlatıcı değildir.[77] En azından tetikte bulunmamız gerektiğine dikkati çeker.

66 Basılı metinden eksik Nasuh beyin görev yeri olarak *Rula*'da Ohrid gösterilmektedir. Başka kaynaklarda onu - ve şansızlığımıza tam da 1497'de - Köstendil'in başında görüyoruz: *Der fromme Sultan*, s. 296; *Oruç bey tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2014, s. 152. Daha sonraki bir kaynakta Kasım 1503'te Niğbolu (bugün Nikopol, Bulgaristan'da, Macar adı Nikápoly) beyi ve Şubat 1506'dan başlayarak Silistre (bugün Silistra, Bulgaristan'da) beyi olarak karşımıza çıkıyor: İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M. C. O. 71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli in'âmât defteri (transkripsiyon-değerlendirme)*, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2014, s. 148; 445, 539 vb.

67 Basılı metinde kadının Bosna herseği İstefan'ın eşi olduğu söyleniyor. Buna karşın *Rulo*'da kızın Anadolu beylerbeyi Ahmed paşanın karısı olduğu öne sürülüyor. Elimizdeki veriler her iki saptamayı doğruluyor. Adı geçen kişi gerçekten Bosna grandüğü Stjepan Vukčić-Kosača'nın (1404-1466) oğlu olup iki kez de, 1483-1486 ve 1489-1497 arasında, Anadolu beylebeyi görevinde bulunuyordu. Krş. Reindl, *Männer um Bāyezīd*, s. 129-146.

68 Bunu İranlı bir kroniğe dayanarak öne süren: R. M. Savory, "The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timur", *Der Islam*, 40 (1965), s. 61. (*Variorum Reprints* dizisinde tekrar basıldı: Roger M. Savory, *Studies on the History of Safawid Iran*, London, 1987.) Alıntılayan: *Der fromme Sultan*, s. 169-170, n. 4.

69 Osmanlı kroniklerinde genellikle ancak üç evlendirilen kızdan bahsedildiği dikkate şayandır, zevcleri Davud paşa oğlu, (Uzun Hasan oğlu) Uğurlu (Han) oğlu Ahmed (= Göde Ahmed) ve Nasuh beydir. Örneğin *Oruç bey*, s. 127 (onun Hersekzade Ahmed paşanın da hükümdarın "güyegüsi" olduğundan haberi vardır, *Oruç bey*, s. 121); Âşıkpaşazâde tarihi, s. 317; Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid. Sultan II. Bayezid'in tarihi*, haz. Reha Bilge, klasik Türkçe'den aktaran Mertol Tulum, İstanbul, 2015, s. 183-184.

70 Basılı metinde Aziz Sava düklüğü (Ducatis Sancti Sabbe) yazılıyor ki aslında Bosna Krallığı bünyesinde bulunan bir bölgeydi.

71 Sıralamada yedinci olarak gösterilen bu kişinin ismi önüne adı geçen sayının Türkçesi belki sehven yazılmıştır.

72 *Padişahın portresi*, s. 78. Krş. Reindl, *Männer um Bāyezīd*, s. 240.

73 Reindl, *Männer um Bāyezīd*, s. 162.

74 Reindl, *Männer um Bāyezīd*, s. 147, 213.

75 Basmanın başlığı: *De itineribus in Turciam libellus*, Wien, 1522.

76 Agostino Pertusi, "I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani*, 12 (1970), s. 517-547.

77 Bu hilesini çağdaşları fark edemediler. Örneğin Cuspinianus, adı geçen yazının yeni bir baskısının önsözünde şu cümlelere yer verdi: "Feliks Petancius'un Türklere hangi yollardan hücum etmek gerektiğini [kapsayan] şerhini buraya ekliyorum. Vaktiyle ben imparator Maksimiyan'ın Buda'da elçisi olarak faaliyette bulunuyorken kendisi ile samimî dostluk içindeydik. Halbuki kendisi hem II. Bayezid hem [I.] Selim'e defalarca elçi olarak gitti ve Türkler hakkında kişisel olarak gördüğü pek çok şey biliyordu. Fakat okuyucu, bunları dinle bile!" Iohannes Cuspinianus, *De caesaribus atque*

Genealogia'da vezirlerden sonra, onlarınkinden de daha küçük daireler içinde ve çoğunlukla bir satırda üç kişi olmak üzere toplam 31 portre (resim 8) ve her birinin altında bir başlık ve ona ait izahat vardır. Sağdan sola ve yukarıdan aşağıya doğru ilerleyerek sırasıyla[78] kadıaskerler, beylerbeyiler, defterdarlar, imparatorun donanması, müderris, müftü, şansölyenin postu,[79] sipahi oğlanları, silahtarlar, imparatorun mühürleri, kapıcılar, solaklar, yeniçeriler, beşliler, müteferrikalar, çavuşlar, gönüllüler, garip yiğitler, mehterler, azaplar, akıncılar, serahorlar (veya cerehorlar), mazuller, değişik görevliler,[80] [asker] yekunu, Avrupa (Rumili) gelirleri, Asya gelirleri, imparatorun masrafları ve nihayet üç bölümde ötekilere göre biraz daha ayrıntılı şekilde Türklerin adet ve ahlâkları[81] hakkında bilgi verilmektedir. Görülebildiği kadarıyla sarayın ve imparatorluğun tanıtımı - daha kapsamlı ve mantıklı süssüz versiyondan biraz gelişigüzel bir özet yapıldığı için - pek sistematik değildir, içinde dinî ve askerî görevler ve teşkilâtlar karışmaktadır ve devletin gelir ve giderleri gibi bireylerle alâkası olmayan konulara da değinilmektedir, binaenaleyh portreler genelde süs olarak kullanılmaktadır.[82]

Petancius *Genealogia*'sının bu bölümlerinin kaynak değerini saptamak için aklımıza gelen ve erişebildiğimiz çağdaş Latince ve İtalyanca[83] yazı ve kitaplara baktık.[84] Bunlardan birkaçı bizi ilgilendiren dönemden 50-60 yıl sonra, kimileri yalnız 19'uncu veya 20'nci asırda basılmıştır. Kesin yazılış tarihleri genellikle tam olarak bilinmemektedir. Fakat bazı bölümleri veya tam metinleri el yazmaları halinde elden ele dolaşarak çeşitli çevrelere ulaşabilmişti.

Yaptığımız incelemelerin sırasında Petancius'un büyük ölçüde faydalandığı bir eser bulmadık. Kimi benzerlikler gösterilebilir, ama bunlar izlenimimizi değiştirmiyor. Örneğin 1496 yılında İstanbul'da bulunan Alvise Sandugino da vezirlerden bahsediyor, Davud, İbrahim ve Ali paşa olmak üzere üç kişinin ad ve menşeini bildirip İskender paşanın görevden ayrıldığını da ekliyor, ki bu malumat toplu olarak *Rulo*'dakilere kısmen terstir. Aynı yazar hükümdarın yedi oğlundan ve sekiz kızından söz ediyor, fakat erkeklerin ad ve görev yerlerini, kadınların ise eşlerinin kim olduğunu vermiyor (veya sunduğu raporda geçmişlerse de Sanuto bunları günlüğünden dışarı bıraktı), buna karşın şehzadelerin yaşı hakkında sistematik olarak değilse de not düşürüyor,[85] ki Petancius yalnız yaş sırasıyla onlardan konuşuyor.[86] Devlet gelir ve giderlerini Sandugino'ya atfen Sanuto da sıralıyor, fakat bunların ne miktarı, ne cinsi *Genealogia*'dakilerle uyuşuyor. Nihayet Venedikli raporda Rumili'de 28, Anadolu'da 34 olmak üzere 62 sancak anılıyor, buna karşın *Rulo*'ya göre Avrupa'da 25 ve Asya'da 36 idarî birim vardı.[87]

İdarî birimlerin ad ve sayısı nispeten iyi kontrol edilebildiği için bu konuda bir karşılaştırma daha yaptık. Bu sefer Petancius'un el yazmalarında ve 1514'e uzanan *Historia Turchesca*'daki[88] sancak listelerine dayanarak iki eser arasında herhangi bir bağlantının olup olmadığını keşfetmeye çalıştık. (Ek 2). Ara sıra son derece

---

imparatoribus Romanis, Straßburg, 1540, s. DCCXVI.

78 Terimlerin imlâsı ara sıra oldukça tuhaftır, buna rağmen anlatımdan hareket ederek neye tekabül ettikleri nispeten kolay çözülür (mesela *hymbrali* biçiminde yazılan görevli "sancakları tevzi ediyor", demek ki mir-i alem olmalı).

79 Anlatım daha çok fazla divan kâtiplerinden bahsetmektedir ve hangi ülkelere nece ferman yazıldığını dile getirmektedir.

80 Burada beş görevli, [büyük] imrahor, sekbanbaşı, mir-i alem, çaşnigirbaşı ve hazinedarbaşı sıralanıyor - "büyük sayıdaki ötekiler kısa kalmak için yazılmadı".

81 Bunlar üç portre altına yerleştirilmiştir.

82 İşin tipik tarafı, tomarı tanıtanların II. Bayazid'in çocuklarından ve vezirlerden sonraki bölümlerden çok kısa ve sırf "görevlilerden" bahsetmeleridir (örneğin Saviello, "Felix Petancic's *Historia Turcica*", s. 134), demek ki metni baştan sonuna kadar okumamışlar.

83 Alman, Felemenk veya Rus gezginlerin Petancius'u etkileyebileceklerini sanmıyoruz. Bunlar için bkz. Stéphane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités,* (Publications de la Société Turques d'Histoire, Série VII, No. 117.) Ankara, 1991, çeşitli yerler.

84 Mukayese etmeğe çalıştığımız veya gözden geçirdiğimiz başlıca eserler şunlardır: Paolo Giovio, *Comentario de le cose de'Turchi,* Roma, 1535; Giovanni Antonio Menavino, *Trattato de costumi et vita de Turchi,* Firenze, 1548; Theodoro Spandugino Cantacuscino, *I commentari,* Firenze, 1551; *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500. Del senatore Domenico Malipiero,* ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo, parte 1-2, (Archivio storico italiano, 7.) Firenze, 1843; Sanuto, *I diarii,* I-III, Venezia, 1879-1880 (Alvise Sagundino, Andrea Zanchani, Alvise Manenti); Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514),* publ. I. Ursu, Bucureşti, 1910; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir l'hitoire des croisades au XVe siècle. Cinquième série (1476-1500),* Bucarest, 1915, s. 313-330 (Alessio Celidonio); Franz Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio - de Campis über den Osmanenstaat um 1475,* (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1956/8.) München, 1957; Franz Babinger, *Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland, und sein griechischer Umkreis,* (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1961/5.) München, 1961; Franz Babinger, "Alessio Celidonio († 1517) und seine Türkendenkschrift", *Beiträge zur Südosteuropaforschung. Anläßlich des 1. Balkanologenkongresses in Sofia (28. VIII.-1. IX. 1966),* München, 1966, s. 326-330; Eve Borsook, "The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes,* 36 (1973), s. 145-197.

85 Sanuto, *I diarii,* I, s. 397-398.

86 Adelmann, *De origine,* a IIIv.

87 İtalya'da bulunan iki el yazmasında Asya'da 26, Viyana nüshasında, yayımlanan metinde ve *Rulo*'da da 36 tane sancaktan bahsedilmektedir. Sıralanmalarında ise Rumili'de 21, Anadolu'da 20 idarî birim bulunmaktadır. Bundan hareket ederek Asya için düşünülen orijinal sayı belki de 26 idi.

88 Bu eserin kimin tarafından yazıldığı konusunda bir belirsizlik vardır. Ursu da Lezze'nin kalemi altından çıktığını öne sürdü (da Lezze, *Historia Turchesca,* s. XXV-XXX.) Başkaları Angiolello'ya ait olduğunu savunuyorlardı (Franz Babinger, "Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", Aynı yazar, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante,* I, (Südosteuorpa. Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft, 3.) München, 1962, s. 152, n. 4; Ernst Werner, *Die Geburt einer Großmacht - Die Osmanen (1381-1481). Ein Beitrag zur Genesis der türkischen Feudalismus,* (Forschungen zur mittelalterlischen Geschichte, 32.) Weimar, 19854, s. 15. Son olarak Pierre MacKay iki makalede de Angiolello'nun yine yayımlanan başka bir çalışmanın sahibi olduğuna ve *Historia Turchesca*'da bundan yalnız alıntıların bulunup geri kalan bölümlerin başka(lar)ca yazıldığına dair ikna edici kanıtlar ibraz etti. Bkz. Pierre A. MacKay, "The Content and Authorship of the *Historia Turchesca,*" *İstanbul Üniversitesi 550. yıl, Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. yüzyıl). 30-31 Mayıs 2003,* editör Sümer Atasoy, İstanbul, 2004, s. 213-223; Aynı yazar, "The Angiolello Manuscript and other Contemporary Sources, Maps and Views of the fortress of Negropont", *https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstream/handle/1773/25309/ GMA_04_2014_1-23.pdf?sequence=1,* s. 1-23.

yanlış yazılan yer adlarını bulmak için çaba gösterdik, bazen nafile. Petancius, 87'inci notta belirttiğimiz gibi, söylediği 25 Rumili sancağı yerine yalnız 20, Anadolu'da ise 26/36 liva yerine sadece 21 taneyi ismen andı. Buna karşın *Historia Turchesca* - Kefe'yi de bu kıtada göstererek - Avrupa'da 28 ve Asya'da o da 20 sancak sıralıyor. Fakat iki listede aynı olan livaların sayısı Rumili'de 13-14, Anadolu'da ancak 16'dır. Demek ki toplam 63 ünite zikredilmektedir ki bu her hangi bir kopyalamanın olasılığını hemen sıfıra indiriyor. İmlâda da pek fazla benzerlik olmadığı yine bu tespiti pekiştiriyor. Bununla birlikte her iki liste dikkate şayandır. Petancius'un Yaya, Müsellem ve Çingene sancağından haberi olduğu bize göre oldukça ilginçtir. Yanılmıyorsak bu alışıkdışı birimlerden Avrupa'da ilk defa konuşan kendisidir. Ayrıca müelliflerimizin verileri kesin kuruluş tarihlerini bilmediğimiz sancaklar hakkında bir ipucu sağlayabilir niteliktedir.[89]

Petancius ve da Lezze eserleri arasında görünüşte başka yakınlıklar da vardır. Meselâ ikisi de saltanat mühürleri ve nişancı arasındaki ilintiden bahseder. Bu münasebeti Petancius tamamen, da Lezze kısmen yanlış biliyor. *Rulo*'ya göre "İMPARATORUN MÜHÜRLERİ. Türk imparatorunun sarayda beş tane mührü vardır. Bir tanesi ise nişancının yanındadır, ki imparatorun mührüdür." *Historia Turchesca*'daki izahat ise şöyledir: "Mühür hakkında. Yine orada biri nişancı olarak adlandırılıyor. Kendisi Büyük Türk'ün adına yazılan tüm inayatı mühürlüyor veya damgalıyor; bunun da yüksek gelirleri vardır, ona yılda 400.000 akçe[90] veriliyor ve büyük miktarda hediyeler [alıyor]."[91] Anlaşıldığı kadarıyla Petancius'un gözleri önünde hiç kuşkusuz mühürler vardı, buna karşın *Historia Turchesca* müellifi belki tuğrayı kastetmek istedi, sadece uygun terim bulamadı. Demek ki yazarlarımız bu sefer de birbirlerini etkilememişler.

Tomarda gösterilen rakamlara da kısaca değinmek istiyoruz. Gelirler başlığı altındaki ilk kayda göre "Avrupa'da bulunan 800.000 Hristiyan haneden iki dukat'tan (altın) on dukata olmak üzere ödenecek vergiden 1.500.000 [dukat varidat vardır]." Cizye mükellefleri için verilen sayı oldukça gerçekçi görünüyor, zira bunların Rumeli'deki toplamı - kimi bölgeler belki de eksik olmakla veya hariç kalmakla birlikte - 1490 civarında 600.000'i aştı.[92] Haracın iki ve on altın arasında değistiği yanlış bir saptama.[93] Elde edilen meblağın bir buçuk milyon altın tuttuğu ise epeyce abartmalı. Bu dönemde bir altın 52-54 akçe olduğuna göre,[94] gösterilen dukat miktarı 75 milyona tekabül ederdi. Halbuki demin anılan 600.000 küsur haneden hazinenin toplam 31 milyona yaklaşan hasilatı vardı.[95] Petancius'ta geçen 800.000 aileden de sadece 40 milyon kadar akçe tahsil edilebilirdi. Doğal olarak bu tür, devletin de ara sıra tam olarak bilmediği konularda kesin malumat almak o dönemde bayağı zordu, bunun için bu rakamlar (kişi başına tarh edilen para miktarı dışında) utanç verici ölçüde yanlış değildir. Yeniçeri ocağının ne kadar büyük olduğunu öğrenmek her halde daha kolaymış. Petancius'un yuvarlaştırarak yazdığı 9000 nefere 500 solağı da eklersek, II. Mehmed döneminin son yılları için hesaplanan 10.000'lik[96] ve ilk hakikî arşiv kaynağının 1514 yılı toplamı olan 10.156 yeniçeriye oldukça yakın geliyoruz.[97]

Bununla birlikte şimdiye kadarki izlenimlerimizden yola çıkarak *Genealogia*'nın ve binaenaleyh *Rulo*'nun büyük ölçüde Petancius'un kendi malı olduğuna inanırız. Bu bağlamda 15'inci yüzyılın sonu ve 16'ncı asrın başlarında Latince ve İtalyanca kaleme alınan eserleri iyi bilen Franz Babinger'in Petancius hakkında "bu dönemin Osmanlı koşullarını iyi bilen" ve "içerikli kısa risale" sahibi, demek ki inanılabilir bir müellif olarak konuştuğu bizim için rahatlatıcıdır.[98]

Rulo'nun yazılış amacı

Petancius *Rulo*'yu kral II. Ulászló/Vladislas'a sunup onu Osmanlılara karşı savaşa harekete geçirmek istedi. Bu amaç ve ümidini - biraz safça - şöyle özetledi: "Türk imparatoru Asya ve Avrupa'da bu kadar büyük sayıda asker

89 Daha önceki yazarların biri olan ve eserini 1475 civarında kâğıda döken Iacopo de Promontorio - de Campis'te mevcut sancak isimleriyle bir karşılaştırma yaptığımız zaman aynı neticeye varıyoruz. Bkz. Babinger, *Die Aufzeichnungen*, s. 49-60.

90 Bu rakam yüksek gözükmektedir. Erhan Afyoncu ("Nişancı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33, İstanbul, 2007, s. 158.) - maalesef kaynak gösterilmeden - Celalzade Mustafa ile ilgili olarak ilk tayininde has olarak 180.000 akçe, tekrar atandığında ilk aşamada aynı para aldığını, daha sonra ise "liyakatinden dolayı daha önce görülmemiş şekilde tasarrufundaki hassın değeri 300.000 akçeye çıkarılmış" olduğunu öne sürüyor. Bu bağlamda 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında sancağa çıkan nişancılara prensipte 450.000 akçelik has sağlandığı düşündürücüdür. Krş. Douglas A. Howard, "Ottoman Administration and the Timār System: Ṣüret-i Ḳânünnâme-i 'Osmânî Berây-ı Timâr Dâden", *Journal of Turkish Studies*, 20 (1996), s. 91. Bu kanunnamenin hazırlanış tarihi bizim için biraz belirsiz gözüküyor.

91 Da Lezze, *Historia Turchesca*, s. 133. - Giovan Maria Angiolello aynı görevi biraz değişik şekilde anlatıyor: "Sonra orada nişancı olarak adlandırılan biri vardır. Bunun görevi Büyük Türk'ün adına yazılan mektup ve inayatı mühürlemektir. Maaş olarak geliri yüksek, çok ve sonsuz olan hediyelerin dışında yılda 40.000 (buradan bir sıfır eksik olsa gerek) akçe değerindedir." Bkz. Giovan Maria Angiolello, *Viaggio di Negroponte*, a cura di Cristina Bazzolo, (Testi inediti e rari, 1.) Vicenza, 1982, s. 47. (Modernleştirilmiş imlâ ile.) Orijinal metnin, MacKay tarafından ("The Angiolello Manuscript", s. 5.) çok kötü nitelenen Jean Reinhard neşri için bkz. https://archive.org/details/editiondejmangio00angi, s. 67.

92 Ö. Barkan, "894 (1488/1489) yılı cizyesinin tahsilâtına ait muhasebe bilânçoları", *Belgeler*, I (1964), s. 26.

93 Krş. Hamid Hadžibegić, *Glavarina u osmanskoj državi*, Sarajevo, 1966, s. 45-59.

94 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, edited by Halil İnalcık with Donald Quataert, Cambridge, 1994, s. 956.

95 Barkan, "894 (1488/1489) yılı", s. 26.

96 *Ordo portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du sultan Mehmed II*, éditée, vb. par Şerif Baştav, (Magyar-görög tanulmányok, 27.) Budapest, 1947, s. 7.

97 Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934. (M. 1527-1528) malî yılına ait bir bütçe örneği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 (1953-1954), s. 312.

98 Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitwende*, München, 1953, s. 479. (Sancak ve tımar sahipleri sayısı ile ilgili verilerini iktibas ediyor.)

toplayabildiğine majesteleri ... şaşırmasınlar. Zira bunların büyük çoğunluğun ecdadı Hristiyandır. İstekleri bir Hristiyan kralın yanına geçmektir ve eğer Tanrının izniyle majestelerinin Türklere karşı sefer açmaları gerçekleşirse, bunların hepsi silahlarıyla birlikte majestelerine katılmaya hazırdır. Tam bu nedenle, majesteleri, Tanrının rahmetiyle her Hristiyanı, majestelerinin önderliğinde, İsa'nın yükseltilen hacıyla bu olabildiğince en önemli işi denemelerine teşvik etsinler." *De itineribus*'unu da benzer maksat ile kaleme aldığını hatırladığımız zaman kendisinin oldukça kararlı bir Osmanlı aleyhtarı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. 1499'da başlayan Venedik-Osmanlı harbi öncesindeki gergin hava bu bakımdan tomarı sunmak için teşvik edici bir unsur olsa gerekti. Yine de Petancius'un aynı vakit bireysel mülahazaların peşinde koştuğu da mümkündür. Gayesi belki kralın yanında daha sağlam pozisyona sahip olmak veya diplomatik görevlere uygun görünmekti.

Petancius Genealogia'sının ve Rulo'sunun genel önemi

Sanat tarihi açısından vurgulanması gereken özelliği kendi cinsinde tek başına durmasıdır. Bu çerçevede ilk Osmanlı hanedanı silsilesini madalyonlu şekilde barındırıyor. Bunun ötesinde saraydaki görevlileri de renkli bir biçimde gözlerin önüne seriyor. Tarihî açıdan ehemmiyeti, basılı ve istinsah edilen kopyalarıyla okuyuculara Osmanlılar hakkında nispeten sağlam bilgiler sunduğudur.

Kaynakça

a. El yazmaları

Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Gyűjtemény, DL 34413.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 404. Kálti, Márk, (?) *Cronicon Pictum.* Cod. Lat. 378.

Madrid, Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12 (http://bdh.bne.es/bnesearch/detalle/bdh0000199600).

Milano, Biblioteca Ambrosiana, N. 340 sup. (5) y. 25r-30v.

Nürnberg, Stadtbibliothek Nürnberg, Solger Ms. 31. 2°.

Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 894, y. [1v-7v].

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. Lat. 3522, y. 144r-154r.

b. Yayınlar

Adelmann, Konrad, *De origine, ordine et militari disciplina Magni Turcae domi forisque habita libellus,* Hagenau, 1530.

Afyoncu, Erhan, "Nişancı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 33, İstanbul, 2007, s. 156-158.

"A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1908. évben", *Magyar Könyvszemle,* 17 (1909), 97-110 ve ekler.

Angiolello, Giovan Maria, *Viaggio di Negroponte,* a cura di Cristina Bazzolo, (Testi inediti e rari, 1.) Vicenza, 1982.

Annali veneti dall'anno 1457 al 1500. Del senatore Domenico Malipiero, ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo, parte 1-2, (Archivio storico italiano, 7.) Firenze, 1843.

Âşıkpaşazâde tarih*i. [Osmanlı tarihi (1285-1502)],* haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2013.

Babinger, Franz, "Alessio Celidonio († 1517) und seine Türkendenkschrift", *Beiträge zur Südosteuropaforschung. Anläßlich des 1. Balkanologenkongresses in Sofia (28. VIII.-1. IX. 1966),* München, 1966, s. 326-330.

Babinger, Franz, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio - de Campis über den Osmanenstaat um 1475,* (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1956/8.) München, 1957.

Babinger, Franz, *Johannes Darius (1414-1494), Sachwalter Venedigs im Morgenland, und sein griechischer Umkreis,* (Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1961/5.) München, 1961.

Babinger, Franz, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitwende,* München, 1953.

Babinger, Franz, "Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", Aynı yazar, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante,* I, (Südosteuorpa. Schriften der Südosteuropa-Gesellschaft, 3.) München, 1962, s. 128-157.

Banfi, Florio, "Felice Petanzio da Ragusa, oratore dei re d'Ungheria Mattia Corvino e Vladislao, miniatore e bibliotecario della Corviniana di Buda", *Archivio storico per la Dalmazia,* 24/142 (1938), s. 1-23.

Barkan, Ömer Lûtfi, "H. 933-934. (M. 1527-1528) malî yılına ait bir bütçe örneği", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 (1953-1954), s. 251-329.

Barkan, Ö., "894 (1488/1489) yılı cizyesinin tahsilâtına ait muhasebe bilânçoları", *Belgeler,* I (1964), s. 1-117.

Berkovits, Elena, "Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino", *Corvina,* 3 (1940), s. 53-84.

Berkovits, Ilona, *Magyar kódexek a XI-XVI. században,* Budapest, 1965.

Berkovits, Ilona, "Mátyás király „állítólagos" miniátorai. Válasz Gulyás Pálnak", *Magyar Könyvszemle,* 66 (1942), s. 153-161.

Birken, Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reches,* (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Nr. 13.) Wiesbaden, 1976.

Bodnár-Király, Tibor, "A „Decsy-biográfia" helyzete és kutathatósága", *Politikatudományi tanulmányok. [Az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskoláinak III. konferenciája. 2012. április 20,* Budapest, 2012, s. 37-49.

Bonfini, Antonio, *Rerum Ungaricarum decades,* Frankfurt, 1581.

Borsook, Eve, "The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes,* 36 (1973), s. 145-197.

Bosio, Iacomo, *Dell'istoria della sacra religione et ill(ustrissi)ma militia di San Giovanni Gierosolimitano,* Parte 1, Roma, 1594.

Commissiones et relationes Venetae, tom. I, *1433-1527,* collegit et digessit Simeon Ljubić, (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, VI.) Zagreb, 1876.

C. Tóth, Norbert, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*, (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 27.) Győr, 2017.

Cuspinianus, Iohannes, *De caesaribus atque imparatoribus Romanis,* Strassburg, 1540.

Da Lezze, Donado, *Historia Turchesca (1300-1514),* publ. I. Ursu, București, 1910.

Decsy, Sámuel, *Osmanografia, az az: a' Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári 's hadi állapottyának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leirása,* I, Bécs, 1783.

Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus, übersetzt vb. Richard F. Kreutel. (Osmanische Geschichtschreiber, 9.) Graz-Wien-Köln, 1978.

Dingeç, Emine, "XVI. yüzyılda **Osmanlı** ordusunda Çingeneler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20 (2009), s. 33-46.

Dubrovačka akta i povelje. Acta et diplomata Ragusina, sabrao i objavno Jovan Radonić, I/1, (Srpska kraljevska akademija. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Treće odeljene, knjiga II.) Beograd, 1934.

Duggan, T. Mikail P., "Depicting and Charting the Southern Coastline of Anatolia - Record of the Later Toponyms of Phaselis: Palyopoli-Paleopolis, Tekiroba, Gironda-Phionda-Fironda-Fionda - The 1812 Report of Rapid Coastal Erosion - The (Doubtful?) Islands and Evidence Leading Towards a Date for the Collapse of the Upper Courses of the Inner Harbour Arm at Ancient Phaselis, Antalya. Güney Anadolu sahil şeridinin tasviri ve haritalanması - Phaselis'in sonraki toponymlerinin kaydedilmesi üzerine: Palyopoli-Paleopolis, Tekiroba, Gironda-Phionda-Fironda-Fionda - 1812 yılı hızla yayılan kıyı erozyonu raporu - Antalya Phaselis antik kenti'ndeki iç liman kolunun üst kısım çöküntüsünün (şüpheli?) adalar ve kanıtlar ışığında tarihlenmesi", *Phaselis,* 3 (2017), s. 1-49.

Emecen, Feridun M., *Yavuz sultan Selim,* İstanbul, 2016[2].

Fisher, Sydney Nettleton, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512,* Urbana, 1948.

Fodor, Pál, "The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context", Aynı yazar, *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire,* (Analecta Isisiana, 45.) Istanbul, 2000, s. 71-103.

Fodor, Pál-Dávid, Géza, "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, edited by Géza Dávid and Pál Fodor, Budapest, 1994, s. 9-49.

Giovio, Paolo, *Comentario de le cose de'Turchi,* Roma, 1535.

Gök, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M. C. O. 71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli in'âmât defteri (transkripsiyon-değerlendirme),* basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2014.

Gulyás, Pál, "Mátyás király állítólagos miniátorai", *Magyar Könyvszemle,* 66 (1942), s. 1-10.

Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno ... collecta, digesta, edita Conradum Eubel, II, Münster, 1903.

Hadžibegić, Hamid, *Glavarina u osmanskoj državi,* Sarajevo, 1966.

Howard, Douglas A., "Ottoman Administration and the Tîmâr System: Ṣûret-i Ḳânûnnâme-i 'Osmânî Berây-ı Tîmâr Dâden", *Journal of Turkish Studies,* 20 (1996), s. 46-124.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1380-1481,* Istanbul, 1990.

"Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának állapotáról, az 1908. év második negyedéről", *Magyar Könyvszemle,* 16 (1908), s. 246-250.

Jorga, N., *Notes et extraits pour servir l'hitoire des croisades au XVe siècle. Cinquième série (1476-1500),* Bucarest, 1915.

Kantemir, Demetrie, *Geschichte des osmanischen Reichs nach seinem Anwachse und Abnehmen,* Hamburg, 1754.

Kappert, Petra, *Die osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert,* (Uitgaven van het Nederlands Hitorisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 42.) Istanbul, 1976.

Kastritis, Dimitris J., *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13,* (The Ottoman Empire and its Heritage, 38.) Leiden-Boston, 2007.

Kniewald, Dragutin, *Feliks Petančić i njegova djela,* (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti. Posebna izdanja CCCL, Odeljenje literature i jezika 12.) Beograd, 1961.

Kniewald, Dragutin, "Sitnoslikar Feliks Petančić", *Tkelčićev zbornik - Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkelčića,* II, glavni urednik Ivan Bach, Zagreb, 1958, s. 55-92.

Kolendić, Petar, "Feliks Petančić pre definitivnog odlaska u Ugarsku", *Glas SAN,* 236, *Odeljene literature i jezika,* 4 (1959), s. 1-22.

Kubinyi, András, A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében, *Gesta,* 6/1 (2006), s. 3-22.

Kumorovitz, Bernát L., I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török" háborúja). *Századok,* 117/5 (1983), s. 919-982.

MacKay, Pierre A., "The Content and Authorship of the *Historia Turchesca*," *İstanbul Üniversitesi 550. yıl, Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. yüzyıl). 30-31 Mayıs 2003,* editör Sümer Atasoy, İstanbul, 2004, s. 213-223;

MacKay, Pierre A., "The Angiolello Manuscript and other Contemporary Sources, Maps and Views of the fortress of Negropont", *https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstream/handle/1773/25309/GMA_04_2014_1-23.pdf?sequence=1,* s. 1-23.

Magyar-török közös múlt. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Hungarian-Turkish Shared Past. Exhibition at the National Széchényi Library, Budapest, 1988.

Mályusz, Elemér, "A szlavóniai és horvátországi pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, III. rész", *Levéltári Közlemények,* 6 (1928), s. 87-203.

Matković, Petar, "Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* 49 (1879), s. 103-164.

Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid. Sultan II. Bayezid'in tarihi,* haz. Reha Bilge. Klasik Türkçe'den aktaran Mertol Tulum. İstanbul, 2015.

Maxim, Mihai, "Kili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 26, Ankara, 2002, s. 1-3.

Menavino, Giovanni Antonio, *Trattato de costumi et vita de Turchi,* Firenze, 1548.

Müller, Ralf C., *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611). (Berichterstatter aus dem Heiligen Römischen Reich, außer burgundische Gebiete und Reichsromania),* VII, Leipzig, 2006.

Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı cihan-nümâ. Neşri tarihi,* I, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen. Ankara, 19872.

Neske, Ingeborg, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg.* IV. *Die mittelalterlichen Handschriften. Varia. 13.-15. Jahrhundert und 16.-17. Jahrhundert,* Wiesbaden, 1997.

Olahus, Nicolaus, *Hungaria - Athila,* ediderunt Colomannus Eperjessy, Ladislaus Juhász, (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, saec. XVI.) Budapest, 1938.

Ordo portae. Description grecque de la porte et de l'armée du sultan Mehmed II, éditée, vb. par Şerif Baştav, (Magyar-görög tanulmányok, 27.) Budapest, 1947.

Oruç bey tarihi. Haz. Necdet Öztürk. İstanbul, 2014.

Padişahın portresi. Tesavir-i Al-i Osman, İstanbul, 2000.

Pamuk, Şevket, "Money in the Ottoman Empire", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* edited by Halil İnalcık with Donald Quataert, Cambridge, 1994, s. 945-985.

Pertusi, Agostino, "I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani,* 12 (1970), s. 465-552.

Pertusi, Agostino, *Martino Seguno di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere,* (Istituto storico italiano per il medio evo. Studi storici, fasc. 128-130.) Roma, 1981.

Petantius, Felix, *De itineribus in Turciam libellus,* Wien, 1522.

Pitcher, Donald Edgar *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century,* Leiden, 1972.

Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae, összeállította József Gelcich, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lajos Thallóczy, Budapest, 1887.

Raguž, Mirko, *Leksikon poznatih senjana,* Senj, 2016, s. 182-183.

Reindl, Hedda, *Männer um Bāyezīd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bāyezīds II. (1481-1512),* (Islamkundliche Untersuchungen, 75.) Berlin, 1983.

Reinhard, Jean, https://archive.org/details/editiondejmangio00angi.

[Sadettin, Hoca], *Tacüttevarih,* I, [İstanbul], 1279.

Sanuto, Marino, *I diarii,* I-V, Venezia, 1879-1881.

Saviello, Alberto, "Felix Petancic's *Historia Turcica.* A Central European View of the Ottoman Empire?", *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzzonen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert,* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 48.) Stuttgart, 2014, s. 131-156.

Savory, Roger M., *Studies on the History of Safawid Iran,* London, 1987.

Savory, R. M., "The Struggle for Supremacy in Persia After the Death of Timur", *Der Islam,* 40 (1965), s. 35-65.

Schmitth, Nicolaus, *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum,* I, Nagyszombat, 1765.

Schreiner, Peter, *Die byzantinischen Kleinkroniken,* I-III, Wien, 1975-1979.

Spandugino, Cantacuscino Theodoro, *I commentari,* Firenze, 1551.

Špoljarić, Luka, "Feliks Petančić", *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, 7. *Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600).* Edited by David Thomas ve başkaları, Leiden-Boston, 2015, s. 50-57.

Tansel, Selâhattin, *Sultan II. Bayezit'in siyasî hayatı,* (Türk Tarih Kurumu yayınları, IV/A-2-21. dizi, 36.) Ankara, 2017?.

Thuróczi, Johannes (János), *Chronica Hungarorum,* Augsburg, 1488.

Turan, Şerafettin, "Bayezid II.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 5, İstanbul, 1992, s. 234-238.

Uluçay, Çağatay, "Bayazıd II. in âilesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, X/14 (1959), s. 109-117.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı tarihi.* II. İstanbul'un fethinden Kanunî s*ultan Süleyman'ın ölümüne kadar,* (Türk Tarih Kurumu yayınları, XIII. dizi, 16b1.) Ankara, 19753.

Yerasimos, Stéphane, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités,* (Publications de la Société Turques d'Histoire, Série VII, No. 117.) Ankara, 1991.

Werner, Ernst, *Die Geburt einer Großmacht - Die Osmanen (1381-1481). Ein Beitrag zur Genesis der türkischen Feudalismus,* (Forschungen zur mittelalterlischen Geschichte, 32.) Weimar, 19854.

Ek 1

A) Feliks Petancius uzun Genealogia'sının içeriği (özet)[99]

1. II. Vladislas'a takdim (y. AIIr-v)

I. bölüm (padişahların soy ağacı)

2. Türklerin kökeni (y. AIIv)
3. Padişahların yaptıklarının kısa tanıtımı (y. AIIv-AIIIv)
4. II. Bayezid'in oğulları (y. AIIIv)
5. II. Bajezid'in kızları ve damatları (y. AIIIv)
6. Askerî başarıların sırrı imparatorun kayıtsız otoritesedir (y. AIIIv-AIIIIr)

II. bölüm (devlet yönetimi)

7. Vezirler (y. AIIIIr)
8. Beylerbeyiler ve imparatorluğun yönetimi: sancaklar, tımar sahipleri (y. AIIIIr-BIr)
9. Kadıaskerler (y. BIr)
10. Müfti (y. BIr)
11. Müderris (y. BIr)
12. Defterdar (y. BIr)
13. *Ana konudan sapma*: imparatorluğun gelirleri (Anadolu ve Rumili birlikte, çeşitler sıralanarak fakat yalnız genel toplam verilmektedir) (y. BIr-BIv)
14. İmparatorun kançılaryası ve yazışmalarda kullanılan diller (y. BIv)
15. İmparatorun mührü, nişancı (y. BIv)

III. bölüm (saray halkı, görevliler ve sayıları)

16. Sipahi oğlanları (y. BIv-BIIr)
17. Silahtarlar (y. BIIr)
18. Müteferrikalar (y. BIIr)
19. Solaklar (y. BIIr)
20. Kapıcılar (y. BIIr)
21. Mehterler (y. BIIr-v)
22. Değişik görevliler: zanaatkârlar, imrahorbaşı, mir-i alem, sekbanbaşı (y. BIIv)

IV. bölüm (asker çeşitleri ve sayıları)

23. Tımar sahipleri ve tımarların sayısı (y. BIIv)
24. Yeniçeriler (y. BIIv-BIIIr)
25. Dizdar
26. Azaplar (y. BIIIr)
27. Akıncılar (y. BIIIr)
28. Çavuşlar (y. BIIIr)
29. Beşliler (y. BIIIr-v)
30. Gönüllüler (y. BIIIv)
31. Müsellemler (y. BIIIv)
32. Yayalar (y. BIIIv)
33. Serahorlar (cerehorlar) (y. BIIIv)
34. Donanma (y. BIIIv)

V. bölüm (savaş taktiği, konaklama)

35. Konaklama (y. BIIIv-BIIIIr)
36. Ordu düzeni, kollar ve savaş taktiği (y. BIIIIr-v)

Epilog

37. Veri toplaması ve çalışmanın amacı (BIIIIv)
38. Evvelki tarihî olayların gözden geçirilmesi: Hristiyan mağlubiyetler düşman gücünün azımsamasından ve kendi aralarında ihtilâfa düşmesinden kaynaklanıyor. (BIIIIv-CIr)
39. Kralı Türklere karşı savaşa teşvik edilmesi (CIr; CIv-CIIv boş sayfa)

99 Sayfa numaraları Adelmann yayınından alınmıştır.

B) Feliks Petancius daha kısa, rulo şeklinde Genealogia'sının içeriği (özet)

1. II. Vladislas'a takdim

I. bölüm (padişahların soy ağacı)

2. Padişahların sıralanması ve portreleri
3. II. Bayezid'in oğulları
4. II. Bajezid'in kızları ve damatları

II. bölüm (devlet yönetimi, saray halkı, askerler)

5. Vezirlerin portreleri, vezirlik görevi
6. Kadıaskerler
7. Beylerbeyiler, imparatorluğun yönetimi, sancaklar, tımar sahipleri
8. Defterdarlar
9. Donanma
10. Müderris
11. Müfti
12. İmparatorun kançılaryası ve yazışmalarda kullanılan diller
13. Sipahi oğlanları
14. Silahtarlar
15. İmparatorun mührü, nişancı
16. Kapıcılar
17. Solaklar
18. Yeniçeriler
19. Beşliler
20. Müteferrikalar
21. Çavuşlar
22. Gönüllüler
23. Garip yiğitler
24. Mehterler
25. Azaplar
26. Akıncılar
27. Serahorlar (veya cerehorlar)
28. Mazuller
27. Değişik görevliler (imrahor, sekbanbaşı, mir-i alem, çaşnigirbaşı, hazinedarbaşı)
28. Askerin toplu sayısı
29. Avrupa'daki gelirler
30. Asya'daki gelirler
31. İmparatorluğun giderleri

III. bölüm (savaş taktiği, adetler ve ahlâklar)[100]

32. İmparatorluğun sınırları
33. Askerlerin Hristiyan menşei
34. Türklerin yasa ve adetleri
35. Ordu düzeni ve kollar

100 Burada yazarın hangi sırayı izlemek istediği belirsizdir.

Ek 2

Petancius ve da Lezze eserlerinde sıralanan sancaklar

	PETANCIUS			DA LEZZE[101]
Milano[102]	Venedik[103]	Viyana[104]	Adelmann[105]	
Anadolu				
Amasia[106]	Amasia	Amasia	Amasia	Amasia (2)
Trapezonta[107]	Trabezonta	Trabesonta	Trapesonta	Trabisonda (1)
Capha[108]	Capha	Capha	Capha	Capha *(5)*[109]
Chestemoni[110]	Chestomoni	Cestemoni	Chestemoni	Castrumene (4)
Bursa[111]	Bursa	Bursa	Bursa	Bursa (20)
Domusli veya Seteli[112]	Domusli veya Setili	Domusli veya Seteli	Domusli veya Seteli	Settelia (10) Zachielli (11)[113]
Sarchan[114]	Sarchan[115]	Sarchan	Sarchan	Soraam (16)
Karaman[116]		Karaman	Karaman	Caramania (8)
Vssunchassan[117]		Usucassan	Vsuncasan	
Aydin[118]		Aydin	Aidin	Aidin (15)
Mentes[119]		Mentes	Mentes	Chatarchi (14)[120]
Languri[121]		Languni	Langium	
Kermen[122]		Kermen	Kermen	
Enguri[123]		Enguri	Enguri	Anguri (12)
Boli[124]	Boli	Bala	Boli	
Assyria[125]	Asiria	Ssiria[126]	Ssyria[127]	

101 Da Lezze, *Historia Turchesca*, s. 153-158. Karşıtını bulduğumuz sancakları Genealogia'daki şekillerinin yanına yazdık, parentez içinde bu eserdeki sıra numalarını gösterdik. Rumili livalarının sayısı italik yazıldı.
102 Milano, Biblioteca Ambrosiana, N. 340 sup. (5) y. 27v.
103 Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Cicogna 894, y. [3v-4r].
104 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. Lat. 3522, y. 147r-v.
105 Adelmann, De origine, y. AIIIIv.
106 Amasya sancağı.
107 Trabzon sancağı.
108 Kefe sancağı.
109 Da Lezze'de Avrupa sancakları arasında geçiyor.
110 Kastamonu sancağı.
111 Hüdavendigâr sancağı.
112 Denizli veya Antalya (Teke İli) sancağı. Denizli'nin eski adı Domuzlu olduğuna göre ilk isim başka bir şey olamaz. Seteli Antalya için kullanılıyordu. Tarih boyunca bu şehrin adı çeşitli belgelerde 90 küsur biçimde geçiyor (ilginç ve şaşırtıcı olduğu için aşağıdaki makalede sıralananları aktarıyoruz: Adalia, Adalie, Adaliya, Adalea, Adalta, Adalya, 'Adâlyiah, Aftalia, Altatia, Andalia, Andaliye, Andaleyeh, Andaliyye, Antaliyah, Antalia, Antaliya, Antaliyya, Antallya, Antālī, Antali, Antalia, Atalia, Atalie, Ataliya, Antaliyah, Anthalïah, Attaleias, Attaleia, Attaliah, Attalico, Attalie, Català, Catalya, Catalea, Cathaly, Cathalya, Cathailye, Cathaillye, Cetelia, Italia, Italya, Natalia, Natalie, Nouvelle Satalia, Odalia, Palaia Antalia, Sachala, Sadalia, Sakara, Salate, Salatrie, Sandalion, Saptalie, Sartalee, Satalay, Satalea, Sataillie, Satali, Satalia, Satalia Nova, Sataliae, Satalías, Sataliam Novam, Satali, Satalie, Satalieh, Satalies, Satalias, Satallia, Satallies, Satallea, Satallye, Sathalia, Sathaliae, Sathalie, Sathalièh, Sathalien, Satalich, Satalya, Satalye, Sataliensis, Satalieyeh, Sataliyah, Satalyia, Satalib, Satafia, Satallye, Satellia, Sathalie, Sathaliea, Saterea, Satilija, Satolla, Sattalia, Sattelia, Sattalea, Satyliaeh, S'atalia, Scacalia, Sectaliae, Sectalie, Septalia, Ssatallea, Ssatalie, Setalia, Settelia, Settelie ve Sutalia. Krş. T. Mikail P. Duggan, "Depicting and Charting the Southern Coastline of Anatolia - Record of the Later Toponyms of Phaselis: Palyopoli-Paleopolis, Tekiroba, Gironda-Phionda-Fironda-Fionda - The 1812 Reportof Rapid Coastal Erosion - The (Doubtful?) Islands and Evidence Leading Towards a Date for the Collapse of the Upper Courses of the Inner Harbour Arm at Ancient Phaselis, Antalya. Güney Anadolu sahil şeridinin tasviri ve haritalanması - Phaselis'in sonraki toponymlerinin kaydedilmesi üzerine: Palyopoli-Paleopolis, Tekiroba, Gironda-Phionda-Fironda-Fionda - 1812 yılı hızla yayılan kıyı erozyonu raporu - Antalya Phaselis antik kenti'ndeki iç liman kolunun üst kısım çöküntüsünün (şüpheli?) adalar ve kanıtlar ışığında tarihlenmesi", *P*haselis, 3 (2017), s. 3, n. 10.
113 Antalya'dan sonra ayrı bir sancak olarak anılıyor. Bir başka nüshada Techielli şeklinde geçtiği için Teke İli olmalı. Ancak bunun merkezi tam da Antalya idi. Bunun için buraya yazdık.
114 Saruhan sancağı.
115 Buradan yedi sancak eksiktir.
116 Karaman sancağı.
117 Uzun Hasan'dan ele geçirilen bölgeler olacak.
118 Aydın sancağı.
119 Menteşe sancağı.
120 Babinger (*Mehmed d*er Eroberer, s. 478.) Menteşe sancağı ile aynı olduğunu sandı. Bize göre Karasi de olabilir.
121 Bu adın karşılığını bulmak zordur.
122 Büyük olasılıkla Germiyan sancağı.
123 Engüri/Ankara sancağı.
124 Bolu sancağı.
125 Görünüşte Suriye kastediliyor, ancak bu dönemde Avrupalılar gözü ile bu ülkenin nereye kadar uzandığını bilmiyoruz. Belki Adana ve civarı düşünüldü.
126 Metinde: Balassiria. (Demek ki Bal Assiria şeklinde de ayırt edebilirdik.)
127 Metinde: Boliassyria.

Engeri[128]	Engeri	Engheri	Enger	
Iaya[129]	Iaya	Iaya	Naya[130]	
Charasar-chegeri[131]	Charan-chesgeri	Charasar-chengheri	Chara Sarchengene[132]	
Muselin[133]	Mussesin	Muselni	Muselni	
Cheffe[134]	Cheffe	Cheffe[135]	Cheffe[136]	
Mitili[137]	Mitili	Mitili	Militili[138]	Metellino (17)
Emitili[139]	Emitheli	Emittili		
Liscup[140]	Liscup	Iischup	Tischup	Sinopi (3)
				Iznih (5),[141] Chaissaria (6),[142]
				Niedia (7),[143]
				Cogno (9)[144]
				Cutei (13)[145]
				Bega (18)[146]
				Chemio (19)[147]
Rumili				
Kilie[148]	Killie	Killie	Killie	
Nicopolie[149]	Nicopolie	Nicopoglie	Nicoplogice	Niccopoli *(7)*
Bding[150]	Baiding	Bding	Bding	Avidin *(6)*
Calipoli[151]	Galipoli	Callipoli	Callipoli	Gallipoli *(28)*
Serab[152]	Seres	Seres	Seres	
Salonich[153]	Salonich	Salonich	Salonich	Salonichi *(22)*
Nigroponte[154]	Nigroponte	Negroponte	Negroponte	Negroponte *(21)*
Morea[155]	Morea	Morea	Morrea	Morea *(17)*
Argirocastro[156]	Argirocastro	Argiro castro	Argirocastro	Angelo Castro *(16)*[157]
Iannia[158]	Iarmia	Iamma	Iama	

128 Belki Kangırı/Çankırı sancağı.
129 Yayaların bulunduğu sancak(lar) kastedildi.
130 Metinde: Engernaya.
131 Karahisar-i Şarkî sancağı.
132 Metinde iki ayrı sancak olarak gösterildi.
133 Müsellemlerin bulunduğu sancak(lar) kastedildi.
134 Bu adın karşılığı için iyi bir önerimiz yoktur.
135 Metinde: Muselnicheffe.
136 Metinde: Muselnicheffe.
137 Midilli sancağı.
138 Bu şekil iki sancak adının birleştirilmesiyle meydana geldi ve sonuç itabrıyla Hamid İli atlatıldı.
139 Hamid İli sancağı.
140 Belki Sinop düşünüldü, ancak emin değiliz.
141 İznik sancağı.
142 Kayseri sancağı.
143 Niğde sancağı.
144 Konya sancağı.
145 Kütahya sancağı.
146 Biga sancağı.
147 Babinger'e (*Mehmed de*r Eroberer, s. 478.) göre İzmit sancağıdır. Bu görüş pek fazla tatmin edici değildir. Petancius'un Cheffe'siyle belki aynıdır.
148 Kili (bugün Kiliya, Ukrayna'da) kenti ve etrafındaki bölge kastediliyor. Mihai Maxim'e göre ("Kili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara, 2002, s. 1) "Fetihten (yani 1484'den) sonra Osmanlı idarî sistemine göre Kili sancak beyliği haline getirildi". Fakat tam tarih yazmıyor.
149 Niğbolu sancağı.
150 Vidin sancağı.
151 Gelibolu sancağı.
152 Siroz sancağı. Merkezi bugün Serres, Yunanistan'da.
153 Selanik sancağı. Merkezi bugün Thessaloniki, Yunanistan'da.
154 Ağriboz sancağı. Merkezinin bugünkü adı Chalkis/Halcis, Yunanistan'da. Negroponte İtalyanca ismidir. Ağriboz/Eğriboz Euripus'tan türetilmiştir.
155 Mora sancağı. Merkezi zamanla bir kaç kez değişti. Krş. Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Re*ches, (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Nr. 13.) Wiesbaden, 1976, s. 57.
156 Ergiri sancağı. Merkezinin bugünkü adı Gjirokastra/Gjirokastër, Arnavutluk'ta.
157 Angelokastron bugün güney Yunanistan'da bir şehir. Fakat yazar sancağın Arta'nın "üzerinde/yukarısında" ("è sopra di ... Arta") bulunduğunu yazdığına göre Arnavutluk'taki Gjirokastra/Gjirokastër ile aynı olması gerekmektedir. Babinger (*Mehmed de*r Eroberer, s. 479) Angelokastron'u sancak olarak kabul ettiğinde yanılmaktadır.
158 Yanya sancağı. Merkezinin bugünkü adı Yoannina veya Yannina, Yunanistan'da.

Prisren[159]	Prisren	Prisren	Psren	
Obrid[160]	Ohrid	Ohrid	Ahrid	Gitari *(19)*[161]
Vocetern[162]	Vocetern	Uocetern	Vocetern	
Costedin[163]	Costadin	Costadni	Costadni	
Cornomen[164]	Cernonen	Cernomen	Cernomen	
Azigan[165]	Azigan	Azigan	Azigan	
Scodri[166]	Schodrum	Scodri	Stodri	Scuttari *(11)*
Bosne[167]	Bosne	Bosne	Bosue	Chezego *(10)*
Verbosanie	Verbosanie	Verobosanie	Verbosanie	Bossina *(9)*
Chrussenzen[168]	Chruseuce	Chussense	Crussenze	
Suonych[169]	Suonich	Snonich	Snonich	
Smedero veya Samandre Taurinum civarında"[170]	Smedereuo veya Samandrie Turinum civarında	Smedereno veya Samandre Taurinum civarında	Smedereno veya "Samandre Thaurinum civarında	Samandria *(8)*
				Constantinopoli *(1)*[171]
				Vizo *(2)*[172]
				Malgara daha doğrusu Chiersaluch *(3)*[173]
				Silistria *(4)*[174]
				Vallona *(12)*[175]
				Charaferie *(13)*[176]
				Arta *(14)*[177]
				Santa Maura *(15)*[178]
				Settines *(18)*[179]
				Trihala *(20)*[180]
				Tumolgina *(23)*[181]
				Scopia *(24)*[182]
				Sophia *(25)*[183]
				Filippopoli *(26)*[184]
				Andrinopoli *(27)*[185]

159 Prizren sancağı. Bugün Kosovo'da.
160 Ohri sancağı. Merkezi bugün Ohrid, Makedonya'da.
161 Babinger'in (*Mehmed de*r Eroberer, 479) biraz cesur saptaması.
162 Vulçetrin sancağı. Merkezi bugün Vučtrn (Sırpça), Vushtrri (Arnavutça), Kuzey-Doğu Kosovo'da.
163 Köstendil sancağı. Merkezi bugün Kyustendil, Bulgaristan'da.
164 Çirmen sancağı. Merkezi bugün Ormenio, Yunanistan'da.
165 Belki Çingene sancağı düşünüldü. Bu livanın kuruluş tarihi müphem ise de 1497'den önce mutlakâ ayaktaydı, ki bizim açımızdan olumludur. Krş. Emine Dingeç, "XVI. y**üzyılda Osmanlı** ordusunda Çingeneler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler De*rgisi, 20 (2009), s. 35.
166 İskenderiye sancağı. Merkezi bugün Shkodra/Shkodër, Arnavutluk'ta.
167 Bosna ve Verbosna'nın ilki büyük ihtimalle Hersek, öbürü Bosna sancağı olacak.
168 Kruşevats/Alacahisar sancağı.
169 Büyük ihtimalle İzvornik sancağı düşünüldü. Merkezi bugün Zvornik, Bosna-Hersek'te.
170 Semendire sancağı. Taurinum Belgrad için kullanılıyordu. Bugün Smederevo, Sırbistan'da. Macarca adı (Vég-) Szendrő idi.
171 İstanbul'u başka çağdaş Avrupa'lı yazarlar da sancak olarak gösteriyorlar. Bunun ne kadar doğru olduğunu söylemek kolay değildir (Krş. Birken, *Die Provinzen*, 55.)
172 Vize sancağı.
173 Kırk Kilise sancağı, Malkara bunun dahilinde bulunabiliyordu..
174 Silistre sancağı.
175 Avlonya sancağı.
176 Karaferye adında bir sancağın olup olmadığı tartışılabilir. Birken'in listelerinde geçmiyor: *Die Provinzen*. Pitcher'in atlasında her hangi bir kanıt gösterilmeden liva merkezi gösteriliyor. Krş. Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden, 1972, harita XVI (II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi). Yazar kanıt vermiyor, büyük ihtimalle Babinger'i kullandı. Bugün Veroia/Beroia Yunanistan'da.
177 Narta/Narda sancağı. Merkezinin adı bugün Arta, Yunanistan'da.
178 Aya Mavra sancağı. Santa Maura İtalyanca adıdır. Bugün Lefkada, Yunanistan'da.
179 Babinger'e (*Mehmed der Eroberer*, s. 479) göre Atina. Ancak başka kaynaklarda bu ad taşıyan sancak pek bulunmuyor. (Settelia'ya Antalya tekabül ettiğine göre Settines'in Atina ile aynı oluşu yalnız ilk görünüşte temelsiz görünüyor...) Pitcher (*An Hitorical Geography*, harita XVI) şehri liva merkezi olarak gösteriyorsa da, kanıt vermiyor, büyük ihtimalle Babinger'i kullandı.
180 Tırhala sancağı. Merkezinin bügünkü adı Trikala, Yunanistan'da.
181 Belki Gümülcine sancağı. Bugün Komotini, Yunanistan'da.
182 Üsküp sancağı. Merkezinin bügünkü adı Skopye, Makedonya'da.
183 Sofya Rumeli beylerbeyi merkezi olarak gösteriliyor, demek ki Paşa sancağıdır.
184 Filibe sancağıdır. Merkezinin bügünkü adı Plovdiv, Bulgaristan'da.
185 Edirne'nin ayrı bir sancak olarak gösterilmesi doğru değildir.

Resimler

Resim 1
Petancius Rulo'sunun Budapeşte nüshasında Osmanlı hükümdarlarının silsilenamesi.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 378.

Resim 2
Petancius Rulo'sunun Budapeşte nüshasında Osmanlı hükümdarlarının silsilenamesi.
Madrid, Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12.

Resim 3a

Resim 3b

Historia Turcica'dan bir portre ve ona Madrid tomarında çok benzeyen bir baş.
3a. Nürnberg, Stadtbibliothek Nürnberg, Solger Ms. 31. 2°, y. 4r.
3b. Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12.

Resim 4a

Resim 4b

Birbirine benzeyen portreler 1.
4a Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Lat. 2129, y. 1r, (Cassianus, De institutis coenobiorum).
4b. Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12 (I. Murad'ın fiktiv portresi).

Resim 5a

Resim 5b

Birbirine benzeyen portreler 2.
5a. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 369, y. 5r (Orbán Nagylucsei'nin Psalterium'u)
5b. Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12.

Resim 6
II. Bayezid'in çocukları ve damatları
Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12.

Resim 7
Vezirler. Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12.

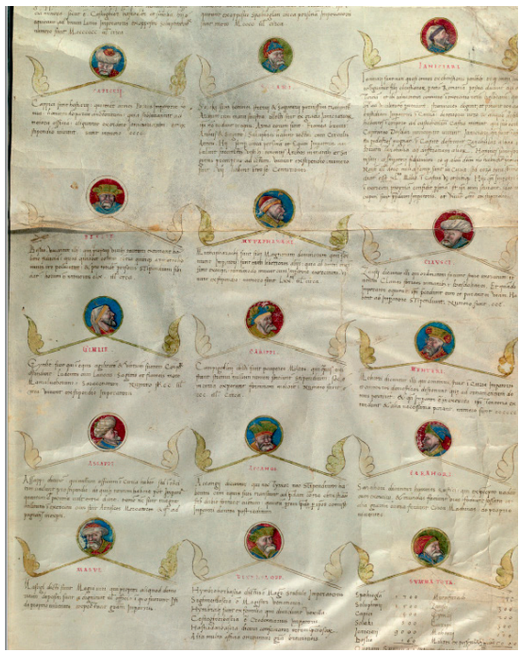

Resim 8
Portreler. Biblioteca Nacional de España, VITR/4/12 (detay, Rulo'nun orta bölümü).

Sultan Orhan Gazi ve Ahiler

H. Mustafa ERAVCI *

Osmanlı devletinin kuruluşunda etkili olan sosyal sınıflardan biride Ahilerdir. Ancak bu yapının devletle olan ilişkileri ve diğer yapılarla geçişenliklerinin anlaşılabilmesi için daha özel bir alan üzerindeki faaliyetleri irdelenerek oradan da tüme varıma ulaşmak gerekmektedir. Bu bağlamda acaba bu sosyal sınıfın kültürel ve sosyal durumu Orhan Gazi döneminde ne idi? Hatta bu dönemde Ahilerin politik nüfuzları ne idi? Daha açık ifade etmek gerekirse Orhan Gazi Ahi mi? Kuşkusuz bu sorular bizi Orhan Gazi dönemindeki Ahilerin envanterine götürebileceği gibi aynı zamanda bu sivil oluşumun devlet örgütü içindeki pozisyonunu da aydınlatacaktır. Bu konuyu aydınlatırken kuşkusuz en önemli kaynaklarımız çağdaş kronikler ve seyahatnameler olacaktır. Ayrıca daha sonraki dönemde yazılmış Tahrir Defterleri ve Vakıf kayıtlarındaki özellikle ahi kuruluşlarına (zaviye, medrese,cami ve hangah) ait veriler bu dönemin Ahi kuruluşları ile devlet arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmamızı sağlayacaktır.

Osmanlı devletinin ikinci sultanı Orhan Bey, "Ulu bey" sıfatının yanında "Sultanü'l- guzat, Şucâü'd-din, Seyfeddin ve bahadır-ı zaman"[1] unvanlarını da taşımaktadır. Ancak onun Ahi unvanını (Şeyhü'l-Ahiyân veya Emirü'l-Ahiyan vb unvanlar) taşıyıp taşımadığı belli değildir. Ahi Şeyhi Hasan'ın tekkesinde toplumun ileri gelenlerinin biatı ile Sultan olduğu düşünülürse Ahi kuşağı bağlanması ve Ahi unvanını alması kuvvetle muhtemeldir. Her şeyden önce Ahilerin mekanında sultanlığı ilan edilmiştir.

Ahiler ve Orhan bey ilişkisini daha iyi anlamak için onun yaşam sürecinde etkili olan daha sonraki politik yaklaşımını etkileyecek olan devlet hayatı öncesi yaşamında Ahiler ile irtibatına bakmak gerekmektedir. Bu yönü ile bakıldığı zaman onun çocukluk ile gençlik boyutu, babası ve onun silah arkadaşlarının fetihleri ile pişerken bir yönü ile de devleti inşa eden düşünce ve bunu işleyen aktörlerin mutfağında yetişmiştir. Kuşkusuz Orhan'ın yetişmesinde Ahiyan-ı Rum dediğimiz sosyal sınıf öncülerinin, aynı zaman da babasının hem silah hem de fikir arkadaşı ahi önderlerinin yeri çok önemlidir. Bu bağlamda Fütüvvet ehli arasında yer alan Ahi önderlerinden Ahi Şemseddin, Ahi Hasan hatta dedesi Ahi Edebali'nin etkisi büyük olmuştur.[2] Bunun yanında Edebali ve diğer Ahi önderleri arasındaki akrabalık bağı (örneğin Ahi Şemseddin Osman beyin kayın atası Edebali'nin kardeşinin oğludur) bu formda önemli rol oynamış olmalıdır. Nitekim şekillenen Orhan resminde ahi değerlerinin hatta fütüvvet ehlinin hemen hepsini görmek mümkündür. Öyle ki yiğit, civanmert gibi değerler yanında tevazu ve erdemlilik gibi değerler öne çıkmaktadır.

Diğer yandan gençlik evresinde şehzade Orhan, babası tarafından idari tecrübesini de artırmak üzere atabey Gündüz Alp ile Sultanönü diye anılan Karacahisar'a gönderildi. Orhan beyin şehzade olarak Sultanönü'nde ki yeni devlet tecrübesi sürecinde hem de daha sonraki süreçte Sultanönü bölgesinde bir çok Ahi yapısının varlığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu yapıların Orhan bey ile bağlantıları hakkında bilgi bulunmuyor ise de bunların kuruluşu veya işleyişinde Orhan bey ve bu dönem devlet politikasın da etkili oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Sultanönü bölgesindeki bu Ahi yapıların kuruluş süreçleri net olarak bilinmemektedir. Bu yapılarla ilgili kayıtlar büyük ölçüde Fatih ve Kanuni dönemine ait olmakla beraber bunların Ahi şecereleri ve diğer kayıtlardaki kırık dökük bilgilerden bunların erken dönem Osmanlı sürecinde kurulup faaliyet içinde oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Sultanönü ve Bilecik bölgesindeki Ahi yapıları şu şekildedir.

Ahi Ali Zaviyesi; Sultanönü'ne tabi Sivrihisar'da kurulan zaviye muhtemelen Orhan bey zamanında kurulmuştur. XVI. Asrın ilk çeyreğinde şeyh ailesinden gelen beş kişinin müştereken tasarruf ettiği zaviyenin vakıfları arasında bir çiftlik yer alır.[3]

---

* *Prof. Dr., Yıldırım Beyazit Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-mail: hmeravci@hotmail.com*

1 Halil İnalcık, " Orhan Gazi" *DVİA*

2 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Hasan" *Ahilik Ansiklopedisi*, c.I,. s. 47 " Ahi Şemseddin" *Ahilik Ansiklopedisi*, c.I,s.89

3 Halime Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991,s.46

Ahi Ede Zaviyesi, Eskişehir Odunpazarı semtinde Ahi Ede halk arasında ise Şeyh Edebali adı ile biliniyor.[4]

Ahi Paşa Zaviyesi, Sivrihisar'a bağlı Kepen köyünde Orhan bey zamanında kurulmuştur. Banisi Ahi Paşadır. Vakıfları arasında Kepen köyünde arazi parçalarıdır.[5]

Ahi Ede Zaviyesi, Bilecik'te Osman beyin kayın pederi Şeyh Edebali adına yaptırılmıştır.[6]

Ahi İsmail Zaviyesi, Bilecik'te Söğüt'e bağlı Büyükküre köyündeki zaviyenin kuruluş tarihi ve banisi hakkında bilgi yoktur. Ancak XV.asrın ikinci yarısında Ahi İsmail soyundan Osman tasarrufunda olan zaviyenin vakıfları arasında bir çiftlik arazi vardı.[7]

Ahi Fahreddin Zaviyesi, Sivrihisar'da Ahi Fahreddin tarafından muhtemelen Orhan bey zamanında kurulmuştur. I. Murad zaviyeye Kepen köyünde Dokuz Ağacı mezrasını, Kuyucak'ta arazi ve bağ yerlerini vakfetmiştir.[8]

Ahi Hacı Baba Zaviyesi, Sivrihisar'da olduğu anlaşılan zaviye XV. asırdan önce kurulmuştur.[9]

Ahi İdris Zaviyesi, Eskişehir Karacaşehir nahiyesine bağlı Derecik köyünde kurulan zaviyenin XV.asrın ikinci yarısında Ahi İdris ve Hamid müşterek tasarrufundadır.[10]

Ahi İsmail Zaviyesi, Bilecik'te Söğüt'e bağlı Büyükküre köyünde kurulmuştur. XV. asırda Ahi soyundan Osman tasarrufundadır.[11]

Ahi Kılıç Zaviyesi, Eskişehir kazasında Sultan Dere'de kurulmuş. Banisi ve yapılışı hakkında bilgi yoktur. [12] Muhtemelen XIV. asırda yapılmıştır.

Ahi Koca Zaviyesi, Eskişehir Seyiygazi Kazasına bağlı Dereviran köyünde kurulmuştur.[13]

Ahi Mahmud Zaviyesi, Eskişehir'de kurulan zaviyenin Fatih döneminde zaviye şeyhi Ahi Mahmudoğlu Ahmed idi. Zaviyenin Eskişehir'de bir miktar arazi ve Şarhöyükde bir çiftlik yeri vardır.[14]

Ahi Rüstem Zaviyesi, Eskişehir Sivrihisar'da kurulup, Ortaca köyünde bazı araziler ve merkezdeki birkaç dükkan vakıf geliri olarak tahsis edilmiştir. Kuruluş tarihi belli olmamakla beraber XIV. asırda kurulmuş olmalıdır.[15]

Ahi Salih Zaviyesi, Sivrihisar'a bağlı Yazır köyünde Ahi Salih adına kurulmuştur. XIV. asır da kurulan zaviye ye ait XVI. asırda bir çiftlik yer ve bağlık arazi vakıf geliri olarak tahsis edilmiştir.[16]

Ahi Süleyman Zaviyesi, Eskişehir Kireçlik köyünde kurulan zaviye banisi ve tarihi belli değildir. Ancak XIV. asırda kurulmuş olmalıdır. Zaviyenin gelirleri arasında bir çiftlik yer almaktadır.[17]

Ahi Yunus Zaviyesi, Bilecik'e bağlı Güllüviran köyünde kurulup, muhtemelen erken dönem Osmanlı zamanında kurup, vakıfları arasında bir çiftlik yer vardır.[18]

Yukarıdaki Sultanönü ve Bilecik bölgesindeki on sekiz adet Ahi yapılarının kuruluş zamanı ve kurucularından anlaşıldığı gibi ahiler sadece bey olacak Orhan bey yanında yer almamışlar aynı zamanda bulundukları yerin idaresi, sosyal, kültürel hatta ekonomisinde etkili olmuşlardır. Osmanlı kotlarını oluşturan önemli yapılardan biridir. Nitekim Bursa'nın fethi ve sonrası feth edilen kafir topraklarında Ahi yapıların çıkması tesadüf olmasa gereklidir.

Babasının yaşlanması ve rahatsızlıklarına bağlı olarak hareket edememesi sebebi ile, kurulan yeni devletin kuvvetlenmesine ve itibarının artmasına binaen Orhan Bey'in idari ve askeri yeterli yeteneğe sahip olduğu bir çok tecrübeler ile sabit olmuş idi. Bundan dolayı, 1320'den itibaren, babası tarafından adeta halefi olmuş idi. Gerçekten bu tarihten sonra, devlet ve idare işlerinin hemen tamamen Orhan Beyin elinde bulunduğu görülmektedir. Bu durum karşısında ve tarihî kaynakların birbirini tutmayan kayıtları bağlamında Osman Gazi'nin, idareyi oğluna bıraktıktan sonra, ne kadar daha yaşadığı ve ölümünden sonra mı Orhan'ın hükümdar olduğu, yoksa beyliğini tamamen oğluna terk ettikten sonra mı vefat ettiği tartışma konusudur. Ancak ortak kanaat 724/1324 tarihinde daha babası sağ iken Orhan beyin devletin başında olduğu gerçeğidir.[19]

4 Age,s.37
5 Age.,s.106
6 Age,s.40-43
7 Age, s.51-52
8 Age,s.52
9 Age,s.52
10 Age.s,47-9
11 Age,s.119
12 Murat Öntuğ, "Ahi Kılıç Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*,c.I.,s. 123
13 Murat Öntuğ, "Ahi Koca Zaviyesi," *Ahilik Ansiklopedisi*, c.I s.125
14 Halime Doğru,age,s.35
15 Age., s.50-651
16 Age.,s.107
17 Age.s, 50
18 Age.s, 51
19 Halil İnalcık, "Orhanbey" *DVİA*

Fetihlerde Ahi önderleri ve fütüvvet ehli önemli görevler üslenmişlerdir. Özellikle Orhan bey fiilen beyliğin başına geçince Bizans Bitinyası'nın iki büyük merkezi Bursa ve İznik üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırdı. 726/1326 baharında bütün kuvvetleriyle Bursa önüne gelerek şehri teslime zorladı. Nihayet Tekfur'un teslim şartları gereğince kaleden ayrılmasını müteakip, Orhan Gazi, belli başlı kumandanları Turgut-Alp, Köse-Mihal, ve diğer gaza arkadaşları Şeyh Mahmud, Ahi Şemseddin ve Ahi Hasan ile açılan kale kapılarından içeri girmiş (2 Cemâziyelevvel726/6 Nisan 1326) ve cuma namazını bir manastırda kılmış idi. Burada özellikle Bursa tekfuru şehri terk edince Âşıkpaşazâde, "Pınarbaşı'nda Ahi Hasan çıktı, burç üzerinde muhkem durdu, ondan sonra Müslümanlar koyulmuşlardı"[20] kaydını düşer. Orhan Bey in verdiği emir üzerine askerler şehri yağmalamamış, sadece kalenin tesliminde yardımı dokunan ve şehirde kalmayı kabul eden tekfur vezirinin gazilere verdiği paralar kabul edilmiş idi. Kalenin yıkılan yerlerini tamir ettiren Orhan Bey buraya muhafızlar koyup, emniyet tedbirleri aldırdı. Ayrıca Ahi Hasan ve yanındaki taraftarlarının Bursa'nın fethinden sonrada bu şehrin imar faaliyetlerinde önemli rol almıştır. Nitekim Neşri'nin "beg sarayına yakın bir yerde kendüye bir zaviye yaptırdı" [21]ifadelerinden şehrin inşasında da yer aldığı anlaşılmaktadır. İdris-i Bitlisi, ise Orhan Bey Bursa'nın fetih müjdesini Osman Bey'e getirdiği zaman yanında Edebali, Ahi Şemseddin, Ahi Hüseyin, Turgut Alp ve Saltuk Alp ile Çandarlı Kara Halil'i birlikte zikreder. Bu bilgilerden ismi zikredilen Ahi önderlerinin Orhan beye ne kadar yakın oldukları ve çok kritik süreçlerde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır.[22] Ayrıca Ahi Hasan ve tekkesi, sadece şehrin inşasında değil aynı zamanda Osmanlı yönetiminin, siyasetinin ve hatta beyinin belirlendiği yer olmuştur. Aşıkpaşazade'deki " ol zamanda olan azizler bilece cem " olmuştu [23]ifadesinden tekkenin ve Ahi Hasanın siyasî yapıya yakınlığını ve belirleyici bir unsur olduğunu gösterirken, Osman Bey vefat ettiği zaman oğulları Alaeddin ve Orhan Gazi ile devletin ileri gelenleri Ahi Hasan'ın tekkesinde toplanarak hem Osman'ın terekesini ortaya çıkarıp hem de oğulları arasındaki görev dağılımını sağlayarak Orhan Gazi'nin bey olarak meşruiyetini sağlamışlardır. Kroniklerde bu mealdeki bilgiler devletin bu süreçteki inşasında Ahi Hasan ve babasının önemli rol oynadığını göstermektedir

Diğer yandan Ahi Hasan'ın babası ve Osman Bey'in en yakın arkadaşlarından biri aynı zamanda kayınpederi Edibalinin kardeşi oğlu Ahi Şemseddindir. İbni Batuta, Anadolu gezisi esnasında Bursa'ya uğradığı zaman Ahi Şemseddin zaviyesine de uğramıştır ve zaviye ile ilgili olarak, " Ahi Şemseddin'in misafiri iken aşure günü gelip çattı. Ahi Şemseddin bu özel günün şerefine zaviyede çeşitli yemekler hazırlatarak üst düzey komutan ve ileri gelenlere ziyafet verdi. Hep birlikte iftar ettik güzel sesli hafızlar Kuran-ı Kerim tilavet etti. Vaiz Mecdeddin-i Konevi de davet edilenler arasında olup, çok güzel anlamlı bir vaaz verdi. Sonra öğrenciler sema ve raksa başladılar" ifadeleriyle izlenimlerini aktarır. İbni Batuta'nın vediği bilgilerden Orhan bey zamanında bu ahi merkezinin siyaseti belirlemede önemli yerlerden biri olduğu anlaşılır.

Bu dönemdeki Bursa'da var olan Ahi zaviyeleri sadece Ahi Hasan ve Şemseddin zaviyeleri değildir. Aynı zamanda 1300 yıllarda vefat eden Kastamonulu Ahi önderlerinden Ahi Ali adına da zaviye kurulmuştur. Muhtemelen Ahi Ali'nin müritleri de bu seferlere katılmış olmalıdır.[24]

Hatta Ermeni Pazarı ile İnegöl arasında bulunan ve Ahi Beli diye meşhur olan derbentte Ahi Ali oğlu Ali padişah fermanı ile derbentçi tayin olmuştur. Derbenti korumakla görevli hanelerin derbent muhafazası için yeterli gelmemesi durumunda daha fazla derbentçinin görevlendirmesi kendisinden istenmiş. Bunun için 7 hane dışında 11 hane daha ilave edilmiştir.[25]

Bursa'nın fethinden sonra Orhan beyin kuvvetleri İznik'i kuşattı. Şehir Uzun bir Abluka sürecinden sonra 2 Mart 1331 tarihinde Orhan'a teslim oldu. İznik fethiyle Orhan bey İslâm dünyasında şöhret kazandı. Buna bağlı bir çok İslami yapı burada zuhur etmiştir. Bunlardan biriside Ahi Çoban Zaviyesi dir; zaviyeye daha sonra Süleyman paşa vakfının gelirlerinin önemli, bir kısmı aktarılmıştır.[26] Bundan başka İznik'te iki Ahi zaviyesinin daha olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Ahi Erdicik Zaviyesi, İznike bağlı Soloz köyünde kurulmuş, Orhan bey döneminde zaviyeye bir çiftlik yer verilmiştir.[27] Diğeri ise Ahi Savcı Zaviyesi olup, zaviye XIV. asırda kurucusu adına kurulmuştur. 1530 tarihli tahrir defterinde adı geçen zaviyenin gelir kaynakları arasında bir bahçe, iki ceviz ağacı ve bağ bulunmaktadır.[28]

Başlangıçta Osmanlı Müslüman sınır komşusu beyliklerin temel politikaları rekabet üzerine inşa edilirken zaman içinde Osmanlı çekim gücü haline gelmesine bağlı olarak aynı kültürel tabana sahip halk kitlerinde Osmanlı yönetimine karşı ciddi bir dönüşüm gerçekleşti. Tabanda zuhur eden Osmanlı sempatisi zamanla askeri bürokrasi kesimde ve hatta hanedan üyeleri içinde parçalanmalara neden oldu. Bu gelişimler çerçevesinde Karesi gazileri gazâya devam etmek için Bizans'a karşı güçlü Osmanlı beyi ile birleşmek istiyordu.

20 Aşıkpaşazade,Tevarih-i Al-i Osman, s.64-80
21 Neşri,Kitab-ı Cihannüma, Ankara 1987,c.I ,s.138-150
22 İbni Batuta, *Seyahat-name*, İstanbul 2005,s.225-27, İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihişt*, (haz. M. Karataş-Y. Baş-S. Kaya), Ankara 2008,c.1, s.203,219
23 Aşıkpaşazade,age.,s.70
24 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Ali Türbesi" *Ahilik Ansiklopedisi*, c.1,s.35, BUŞŞ, nr. 3470/87,VGMA,nr. 16285
25 *Hüdavendigar Livası Tahrir defterleri*, haz. Ö.L.Barkan-E.Meriçli, Ankara 1988,s.163-64
26 BOA,*MAD*,nr.22,s.166
27 BOA,*TD*,nr.22,s.156
28 BOA,*TD*,nr. 438,s.805

Orhan'ın yanına sığınmış olan Demirhan'ın küçük oğlu Tursun'u Karesi gazileri desteklemeye karar verdiler. Hacı İlbey ile Karesi aristokratları Demirhan'ın ölümü üzere Tursun'u davet ettiler. Orhan, bu çerçevede İslam ülkesi olan Karesi Beyliği'ni ülkesine katma noktasında meşruiyeti sağladı. Tursun'a Behramkale ile zengin tuz geliri olan Kızılca-Tuzla bölgesi bırakıldı. Orhan, Uluba ve Göl etrafındaki kaleleri ele geçirip, Balıkesir üzerine yürüyüp ele geçirdikten sonra Bergama Kalesi'ni kuşattı. Kale altına kardeşiyle konuşmak üzere giden Tursun kaleden atılan bir okla hayatını kaybetti. Buna içerleyen Orhan, bütün gücü ile şehir üzerine yürüyerek fethi gerçekleştirdi (735/1334-35). Karesi sancağına Süleyman Paşa'yı tayin eden Orhan içeride tepede yer alan Biga'yı uç (uc) merkezi yaptı. Süleyman paşa idareyi ele aldıktan sonra Bizans'a ait, stratejik Bursa-Lapseki yolu ve bütün sahil ovasını fethetti. Bu dönemde Karasi ilinde var olan ve kurulan zaviyeler ise şu şekildedir:

Ahi Burak Zaviyesi Edremit'te XIV. asırda kurulmuştur. 1530 tarihli tahrir defterinde vakıf gelirleri arasında bahçe ve bir keçi kılı imalat hanesi yer almaktadır.[29]

Ahi Sinan Zaviyesi, Balıkesir'de kurucu adına inşa edilen zaviye'de İbni Batuta Balıkesir'e geldiği zaman burada kalmıştır.[30]

Ahi Yunus Zaviyesi, Kala-i Sultaniye sancağının Ezine-i Kazdağı kasabasındaydı. Orhan bey zamanında kurup , vakıf gelirleri arasında Pazar geliri ve arazi gelirleri yer almaktadır.[31]

Süleyman Paşa'nın Trakya'da yerleşmesi ve özellikle Türkler'in Balkanlar'a geçişini sağlayan Gelibolu'nun düşmesi üzerine 755/1354 Gelibolu'da Osmanlı ilerleyişine bağlı olarak bir çok kesimden insan bölgeye nakledildi. Buraları yeşerten kitle önderlerinden biride Ahi Musa olup Gelibolu'ya kendi adına zaviye inşa ettirmiştir. Orhan ve I. Murad zamanında yaşayan Ahi Musa ismine ilk defa Receb 767/Mart1366 tarihli bir temliknamede rastlanmaktadır. Sultan I. Murad tarafından tanzim ettirilen bu kayıtta, ismi geçen hükümdarın Ahi Musa'ya Malkara'da vakıf tahsis ettiği, ayrıca ona daha önce Ahilerden kuşandığı şeddi/kuşağı kendi eliyle kuşatıp sözü edilen yere Ahi tayin ettiği ve Ahilik icazetnamesi verdiği kaydedilmektedir. Temliknamede ayrıca Ahi Musa ailesinin bazı vergilerden muaf tutuldukları da ifade edilmektedir.

Ahi Musa'dan başka bölgeye gelen ve fetihlere katılan diğer ahilerde yer almışlardır. Bu zaviyeler ve kurucuları şu şekildedir:

Ahi Devle Zaviyesi 1475 tarihinden önce kurulmuş. Zaviyenin gelirleri arasında 1 başhane,10 dükkan, 1 çiftlik bulunmaktadır[32]

Ahi Dola Dergahı, Orhan bey zamanında Gelibolu'da kurulmuştur.[33]

Ahi Hızır Tekkesi, Kala-i Sultaniye(Çanakkale) sancağının Ezine kazası Bayram içi kasabasında Ahi Hızır mezrasında tesis edilmiştir. [34] Muhtemelen Süleyman paşanın Rumeli geçişi sonrasında Ahi Hızır'da geçenler arasında olup, burada kendi adına bir mezra tahsis edilmiş daha sonra ise kendi adına burada zaviye tesis edilmiştir..[35]

Ahi Muslihiddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi, Gelinolu'da tesis edilen zaviyeye ait vakfiye 1454 tarihli olup, debbağ olan Ahi Muslihiddin e ait zaviyenin masraflarını karşılamak üzere 2 debbağ dükkan 1 palamut değirmeni ve diğer dükkanlar vakfedilmiştir.[36]

Osmanlı öncesinde Anadolu'da Ahi toplum yapısının en güçlü olduğu bölgelerden biri Ankara ve çevresidir. Hatta Ankara'da yer alan yerel aktörler bağlamında Ahiler toplum önderi yani eşraf sayılarının kesif ve diğer sosyal yapılara oranla daha örgütlü olmalarından dolayı Anadolu Selçuklu devleti sonrasında Ankara ve çevresinde Ahi yönetimi oluşturmuşlardır. Öyle ki bu sosyal, kültürel, üretim hatta siyasal niteliği olan bu yapı Osmanlı devleti Sultanı Orhan bey'in Ankara'yı fethine kadar bölgenin egemen gücü olmuştur. Bu dönemdeki Ahi önderleri , Ahi Şemseddin, Ahi Şerafettin, Ahi Mesut , Ahi Elvan ve Ahi Çomak, Ahi Hüsam, Ahi Selman gibi kişilerdir.[37] Bunlar adına kurulan yapılar ise vakfedilen gelirlerle daha sonraki süreçte de sosyal, kültürel, üretim hatta siyasi hayatın farklı boyutlarında değişik seviyelerde kendini göstermiştir. Mezkur dönemde Ankara'da bulunan Ahi zaviyeleri ise şu şekildedir:

Ahi Çomak, XVI. asırda kendi adına kurulan köyde yaşayıp, Elmadağ İlçesinde Tekke (Ahi Çomak) köyünde kendisi adına zaviye kurulmuştur. 19. asra kadar zaviye varlığını devam ettirmiştir.[38]

29 *166 numaralı Muhasebe -i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530)* Ankara 1995,s.277
30 M.Murat Öntuğ, Ahi Sinan Zaviyesi, *Ahilik Ansiklopedisi*,s.169
31 Murat Öntuğ, "Ahi Yunus Zaviyesi" *Ahilik Ansiklopedisi*,s.202
32 İbrahim Sezgini Ahi Devle Zaviyesi, *Ahilik Ansiklopedis*, s. 66
33 M.Öntuğ, Ahi Dola Dergahı, *Ahilik Ansiklopedisi*, s.67
34 BOA,*EV.MKT*,nr. 1590/73 VGMA,nr.2518/19
35 İsmail Çiftcioğlu, Ahi Musa" *Ahilik Ansiklopedisi* s.140
36 İbrahim Sezgin, " Ahi Muslihiddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, s.143
37 Bkz. H.Mustafa Eravcı, *Ahilik Ansiklopedisi*,Ankara 2015,s.63
38 H.Mustafa Eravcı, " AhiÇomak Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi*, s.63

Ahi Durak Zaviyesi, Ankara Kızılcahamam ilçesine bağlı Otacı köyünde kurulmuştur.[39]

Ahi Evran Zaviyesi, Ahilerin piri Ahi Evran adına onun halifeleri tarafından XIV. asırda yapılmıştır.

Ahi Elvan Zaviyesi, Ankara Ahi Önderlerinden Ahi Elvan Mehmed tarafından kurulan zaviye 1414 tarihinden önce inşa edilmiş.

Ahi Hacı Hüsam Zaviyesi, Ankara Yeşil Ahi medresesi yanına XV. asırda Hacı Hüsam tarafından yaptırılmıştır.[40]

Ahi Halife zaviyesi, Ankara Bala ilçesi Karacadağ nahiyesine bağlı Gümüşini mezrasında idi.[41]

Ahi Mesud Zaviyesi, Evlad-ı Ahi Evrandan olan Ahi Mesudun Kırşehir zaviyesinde postnişin olduktan sonra Ankara bölgesinde Ahi öğretisini işlemiştir. Muhtemelen Orhan bey Ankarayı feth ettiği zaman Ahi Mesut Hayyatta idi. Aynı süreçte kendi adına bu zaviye kurulmuştur.[42]

Ahi Selman Zaviyesi, Ankara Ayaş ilçesi Yeregömü (Sinanlı) köyünde alan zaviye Orhan bey zamanında kurulmuştur. Nitekim I. Murat Ahi Semanınoğlu Süleymana zaviye tasarruf beratı vermiştir. Vakıf gelirleri arasında mezkur köyde iki çiftlik yer yer almaktadır.[43]

Ahi Şerefeddin Zaviyesi, Orhan bey zamanında yaşayan Ankara Ahi önderlerinden olan Ahi Şerefeddin adına kuurlmuştur. Asıl adı Mehmed bin Ahi Hüsamdır. Vakıf gelirleri arasında dükkanlar ve araziler bulunmaktadır.[44]

Ahi Tura, Orhan bey ve I. Murad dönemi Ahi olan Ankaradaki tımar sahiplerinden idi.[45]

Ahi Yakup Zaviyesi, Ahi Yakup, Orhan bey, Ve I. Murad dönemi Fütüvvet ehlinden olup tımar sahiplerindendi. adına Ankara'da tesis edilen zaviye gelirleri arasında bir çok arazi yer almaktadır.[46]

Ahi Yeşil Zaviyesi, XIV. asırda Ankara'da yaşayan Ahi önderlerinden biridir. Vakıf gelirleri arasında bir çok arazi yer almaktadır.[47]

Sonuç olarak, Sultan Orhan, Ahi Hasan Tekkesinde Sultan ilan edilmekle beraber, Ahi kuşağı kuşanıp kuşanmadığı gridir. Ancak şehzadelik döneminde fütüvvet ehlinin değerleri ile yetişmiştir. Bursa'nın fethinde ve Orhan'ın iktidara gelişinde Ahiler belirleyici olmuştur. Sonraki süreçte Karasi, Gelibolu ve Ankara'nın fethi ile bu yapı hem yeni yerlerde yeşermiş hem de devlet içinde nüfuz kazanmıştır.

39 Bkz. H. Mustafa Eravcı, Ahi Durak, *Ahilik Ansiklopedisi,* s.69
40 H.M.Eravcı,"Ahi Hacı Hüsam," *Ahilik Ansiklopedisi,*s.104
41 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Halife Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi,* s.105
42 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Mesut Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi,*s.135
43 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Selman Zaviyesi" Ahilik Ansiklopedisi,s.162
44 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Şerafeddin Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi,*s.181
45 H.Mustafa Eravcı, "Ahi Tura" *Ahilik Ansiklopedisi,*s.187
46 H.Mustafa Eravcı," Ahi Yakup Zaviyesi", *Ahilik Ansiklopedisi,*s.195
47 H.Mustafa Eravcı,, "Ahi Yeşil Zaviyesi" *Ahilik Ansiklopedisi,* s.202

KAYNAKÇA

166 numaralı Muhasebe -i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530), Ankara 1995

BOA,*EV.MKT*,nr. 1590

VGMA,nr.2518, 16285

BOA,*MAD*,nr.22

BOA,*TD*,nr.22,438

BUŞŞ, nr. 3470/87,

Hüdavendigar Livası Tahrir defterleri, haz. Ö.L.Barkan-E.Meriçli, Ankara 1988

Ahilik Ansiklopedisi, Ankara 2015

Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, (haz. Y. Saraç-K.Yavuz), İstanbul 2007

Halil İnalcık, " Orhan Bey " *DVİA*

Halime Doğru, *Sultan Önü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991

İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Ankara 2000

İdrisi,*Heşt Bihişt*, (haz. M. Kartaş-S.Kaya, Y. Baş), Ankara 2008, c.I,

İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, c.I,

Oruç b. Âdil, *Oruçbey Tarihi*, (haz. N. Ötürk), İstanbul 2007

Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ*,(K. Köymen-R. Unat), c. I, Ankara 1987.

Orhan Gazi Döneminin Âlim ve Mutasavvıfları Üzerine Bazı Değerlendirmeler

İsmail ÖZÇELİK *

Orhan Gazi ve Dönemi

Orhan Bey, (1281-1362) Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi ve Malhun Hatun'un oğlu olup, Osmanlı Devleti'nin ikinci hükümdarıdır. 1326 ile 1362 yılları arasında beylik yapmıştır. Kaynaklarda Orhan Bey, ulemaya ve mutasavvıflara saygılı olan bir şahsiyetolarak tanımlanır. Babası Osman Gazi'nin vefatı üzerine 1326'te "Bey" olmuştur. Orhan Bey'e "Şücaeddin", "İhtiyareddin» ve "Seyfeddin" unvanları verilmiştir.[1]

Aşıkpaşazade[2], Oruç Bey[3], İbn-i Kemal ve Neşri gibi Osmanlı tarihçilerinin anlatımına göre, Osman Bey vefat edince, Beyliğin ileri gelenleri, Ahi babalar ve Osman Bey'in çocukları bir toplantı yapmışlar ve Orhan Bey,ağabeyi Alâeddin'in "Bey" olmasını önermiş ama Alâeddin, bunu kabul etmeyip, kardeşi Orhan'ı askerî başarıları nedeniyle, kendisinden küçükte olsa onun"Bey" olmasını uygun görmüş ve böylece Orhan tahta geçmiştir.[4]

Orhan Bey döneminde Bursa'nın Fethi, Maltepe Savaşı, İznik'in Fethi, Karesi oğullarının Osmanlı Beyliğine katılması, Türklerin Rumeli'ye geçişi ve Rumeli'de gerçekleştirilen ilk fetih hareketleri gibi önemli siyasi ve askeri gelişmeler yaşanmıştır.[5]

Orhan Bey, beyliği sırasında bütün diğer Anadolu beylikleri gibi İran'da bulunan İlhanlılar'ametbuolmuş ve onlara yıllık vergi ödemiştir. O, Bizans topraklarına yönelik akınlar ve fetihlerle Osmanlı Beyliği'ne güç kazandırmıştır. Orhan Bey,babası hayatta iken ve "Bey" olmadan önce, 1321'de Mudanya'yı ele geçirerek Osmanlı Beyliği'ni Marmara kıyısına ulaştırmıştır. 1323 yılında Gebze de kendi adında bir camii yaptırmıştır. 1321 yılından 1326'ya kadar Gazi komutanlar emri altında Osmanlı beylik birliklerini sınırlara sevk ettirmiştir. Konur Alp, Batı Karadeniz'e, Akça Koca, İzmit'e ve Abdurrahman Gazi Yalova (Yalakabad) dolaylarına akınlar yaparak, Yalova, Akyazı, Mudurnu, Pazaryeri (Ermeni Pazar'ı), Sapanca (Ayan gölü), Kandıra ve Samandraele geçirilmiştir.

1326 Yılında Orhan Bey için hedefBursa olmuştur. Önce Orhaneli (Atranos) Kalesi alınmış, sonra Bursa Hisarını kuşatmak üzere Pınarbaşı mevkiinde karargâh kurulmuştur. Fakat Köse Mihal Bey'in diplomatik çabaları sonucu kale muhafızı Evranos kaleyi savaşsız teslim etmiştir.[6]

Sonraki yıllarda Orhan Bey'in komutan ve akıncıları Kocaeli topraklarında ilerlemişler; Kartal ve Aydos'u alarak, İstanbul Boğazı kıyılarına varmışlardır. Mayıs 1329'da Bizans imparatoru olan III. Andronikos ve yakın danışmanı daha sonra da İmparator olan İoannisKantakuzinos, 2.000 paralı asker ile takviyeli bir Bizans ordusu ile Kocaeli'nde ilerlemiş ve İzmit'i kuşatmıştır. Ancak, Orhan Gazi hızla Darıca üzerinden gelmiş ve Bizans ile Osmanlı orduları 11 Haziran 1329'da Maltepe (Palekanon) Savaşı'na girişmişlerdir. Bu savaşta Bizans ordusu yenilmiştir.[7]

Orhan Bey'in bu başarısı üzerine İznik, (Nicea) 2 Mart 1331'de direniş göstermeksizin ele geçirilmiştir. Burada Orhan Bey ve yakınları tarafından yapılan imar çalışmaları ile İznik bir Osmanlı kültür, ticaret ve sanat şehri olmuştur. Orhan Bey, İznik'teki en büyük kiliseyi camiye ve bir manastırı da medreseye çevirmiştir.[8] Eşi Nilüfer Hatun, şehirde bir imaret yaptırmış, oğlu Süleyman Paşa'da burada yeni bir medrese inşa ettirmiştir.

* *Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (iozcelik6@gmail.com)*

1 Necdet Öztürk, *Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul,2013, s.50-71. Orhan Bey, 1280/1281 yılında doğmuş ve yaklaşık olarak 80 yıl yaşamıştır.
2 Öztürk, Aşıkpaşazade, s. 50-55.
3 Atsız, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul,1972.
4 Öztürk, Aşıkpaşazade, s.51-52.
5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I.Cilt*, , Ankara, 1984. S.118-124.
6 Köse Mihal Bey ve Evranos Bey'in Müslüman olup, Orhan Bey'in hizmetinde akıncı beyleri olarak görev yapmaları ve bu misyonu kendi soydaşlarına devretmeleri Osmanlılık kimliği yaratma siyasetinin ilk başarılı sonucu olarak sayılır.
7 Öztürk, Aşıkpaşazade..., s.58.
8 Atsız, Oruç Beğ, s. 32-33.

Orhan Bey 1340'lı yıllarda komşu Türkmen beyliklerin fethine yöneltmiştir. Karesi Beyliğinden 1342'de Ulubad, Karacabey (Mihaliç) ve Mustafakemalpaşa (Kırmastı) kalelerini işgal etmiştir. Bunun ardından Karesi Beyliğine ait geniş topraklar ve Balıkesir, Manyas, Edincik ile Erdek şehirleri Osmanlı idaresine geçmiştir.[9] Sonra İç Anadolu'ya yönelmiş ve Gerede ile kuruluştan beri destek sağlayan Ahilerinin merkezi durumundaki Ankara kaleleri Orhan Bey'in eline geçmiştir.

1353 Yılında Çimpe Kalesi Bizans tarafından Süleyman Paşa'ya askerî üs olarak verilmiştir. Süleyman Paşa kale ve civarına askerler, ailelerive göçmen Türkmenleri yerleştirmeye başlamıştır. Bunu önlemeye çalışan İmparator VI. İoannis, Çimpe kalesini geri almak için 10.000 altın tazminat vermek istemiş ise de bir sonuç alamamıştır. Süleyman Paşa getirdiği Türkmenleri boş olan Gelibolu'ya yerleştirmiştir.

Bundan sonra Osmanlılar Trakya'da Bizans şehirlerini birer birer zapt etmeye başlamışlardır. Çimpe Kalesi ve Gelibolu ile beraber Bolayır, Keşan ve Rodoscuk (Tekirdağ)da ele geçirilmiştir. (1354)Ele geçirilen toprakları korumak maksadıyla Rumeli'de geniş bir iskân politikası uygulanmış ve 1356'da Osmanlılar Çorlu'ya kadar ilerlemişlerdir. Orhan Gazi, son yıllarında Osmanlı Devleti'nin idaresini, oğlu şehzade Murat`a bırakarak hayatını Bursa'da geçirmiştir. Âşıkpaşazâde, Orhan Bey'in 1358'de öldüğünü yazmaktadır. Orhan Gazi'nin ölüm tarihi ihtilaflıdır.

Orhan Bey'in Kamu Alanındaki İcraatları ve DevletinYapılandırılması

Orhan Bey, Bursa ile İznik in alınmasından sonra, beylikte esaslı bir teşkilat meydana getirmek ve geleneksel aşiret tarzı yönetim ve kurallardan ayrılarak, yeni bir devlet olma yolunda idari, adli, malive askeri teşkilat yapma gereğini hissetmiştir. Bu nedenle devlet organlarının yapılandırılmasına Orhan Bey döneminde özel bir önem verilmiştir. Orhan Bey, Osmanlı Beyliği'ne getirdiği yeni yasalar ve düzenlemeler sayesinde "Beylik," "Devlet"edönüşmüştür. İlk kez "Vezir" ataması ve "Divan" teşkili onun döneminde gerçekleştirilmiştir.[10] Böylece devletin beyni konumundaki merkezi hükümet mekanizması tesis edilmiştir. Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar örneğine göre oluşturulan hükümet mekanizmasının başınaAlâeddin Paşa getirilmiştir. Kendisi ulema sınıfından bir zattı. Daha sonra I. Murat zamanında Çandarlı Kara Halil Vezir olmuştur.[11]

Devlet olma alametlerinden biri olan para basma konusu gerçekleşmiş ve ilk defa Bursa'da "Akçe" yani gümüş sikke kesilmiştir.[12]Bunun yanında adalet sistemi ve taşra teşkilatı bakımından ilk Sancak beyi,[13] kadı ve subaşı atamaları da bu dönemde gerçekleştirilmiştir.[14] Taşra birimlerine Kadılar gönderilmiş ve yıllarca sürecek olan vakıf sistemi tesis edilmiştir. Yine Orhan Bey zamanında askerlik alanında, "Yaya ve Müsellem" adlı ilk düzenli Osmanlı ordusu kurulmuştur.[15] Denizcilik alanında ilk donanma çalışmaları yapılmıştır ve Osmanlı deniz gücü için tersaneteşekkül ettirilmiştir.[16]

Ticaret ve Ekonomi alanında, Orhan Gazi, babası Osman Gazi'nin 1300 yılı civarında Eskişehir'de çıkardığı ilk Vergi (Baç) kanunundan sonra, Bursa'da Osmanlıların en eski ticarî kanunu olan 21 maddelik ilk İhtisap Kanunnamesini çıkarmıştır. Böylece mali düzeni sağlayacak örgütlenmenin de temellerini de Orhan Gazi atmıştır.[17]

Orhan Gazi Döneminin Alim ve Mutasavvıfları ve Bunlarla İlişkileri

Osmanlı Beyliğinin kuruluş safhasında Aşıkpaşazade' nintarihinde anlattığı bir zümre olan"Abdalanı Rum" yani Anadolu'nun heterodoks dervişleri, bazı tarihi kaynaklarda "Horasan Erenleri" adıyla zikredilmişlerdir. Bu topluluklar, bilhassa 14. asırda devlet ve toplum hayatında önemli bir dini ve toplumsal rol oynamışlardır. Bu asırda kaynaklarda "Abdal" veya "Baba" adıyla anılan ve Osmanlı hükümdarları ile beraber savaşlara katılan "tahta kılıçlı","cezbeli" ve efsanevi birtakım dervişlerden söz edilmekledir. Orta çağın başlarında Anadolu Türklerinin siyasi tarihini anlamak ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin olan dini tesirleri öğrenmek ancak bunların fonksiyonlarını anlamakla mümkündür.[18]Zira, Anadolu Selçuklu Devleti dini siyaset konusunda büyük Selçuklu İmparatorluğunun anneannelerine sadık kalarak, Sünniliği ve Abbasi taraftarlığını muhafaza etmiş ve "Hanefi" olarak kalmıştır. Osmanlı Beyliği de bu geleneği aynı şekilde sürdürmüştür.[19]

9 Öztürk, Aşıkpaşazade..., s.61.
10 Mehmet Neşri, *"Kitab-ı Cihannuma, Neşri Tarihi,"* Cilt 1, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1987, s.156-157.
11 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I.Cilt*, s.124.
12 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I.Cilt*, s.124.
13 İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Yönetimi, Ankara, 2016, s. 32.
14 İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları, Ankara, 2014, s.220-221.
15 Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.342.
16 Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.397.
17 Sonraki İhtisap kanunnamelerinde yer alan bazı maddelerin nüvesini de içeren bu küçük kanunnamede, Bursa'daki ehl-i hirfet ve dükkânların ödeyeceği vergi miktarlarını belirleyen maddelerin yanı sıra, ilk defa şarap satıcıları, kalaycılar ve hamam işletmecilerinin işletim ve üretim standardını tespite yönelik birtakım kriterlere de yer verilmiştir. Kanunnamede genel çerçevede Osman Gazi'nin Baç kanununda belirlediği 2 akça baç bedeli korunmuş; "kilinder", "lidre" (libre) gibi ölçü birimlerinin o dönemdeki varlığı ve Orhan Bey zamanında Bursa'daki esnafın hangi sınıflardan ibaret olduğu da önemli birer tarihî veri olarak ortaya konulmuştur.
18 Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1972, s.161.
19 Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu*'nun...*s, 161-162.

Bu nedenle Osmanlı Beyliğindeki medreseler ve 13. asırda artık çoğalmaya başlayan tarikatlar genellikle bu temayülü muhafaza ve takviye etmişlerdir. Sühreverdi, İbnü'l Arabi, SadrettinKonevi ve Mevlâna gibi büyük sofilerin yakın şarkıdaki diğer İslam merkezleriyle mukayese edilemeyecek derecede taassuptan uzak olmakla beraber,Sunni şekillerini daima muhafaza ettikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında da Anadolu şehirlerindeki en önemli tarikatlar, Mevlevi, Rufai,Halvetive Bektaşitarikatları olmuştur.[20]

Fuad Köprülü'ye göre, daha 13. Yüzyılda Anadolu'da yerleşmeye başlayan Rufaiye veya Ahmediye tarikatı Irak sahasında Türk-Moğol Şamanlığının etkisinde kalmış popüler bir tarikattı. 14. Yüzyılda Anadolu'da çeşitli yerlerde tekkeleri bulunan ve salikleri daha çok şehirlerin fakir kesimlerine mensup olan bu tarikat büyük bir önem kazanmamıştır.[21]Yine Niğde'de Ahi Yusuf Halveti tarikatının temsilcisiydi. Bu tarikatta da dinin"Sunni" şeklini muhafaza eden bir tarikat olarak varlığını sürdürüyordu. Bu tarikatların Anadolu'da yerleşir yerleşmez Ahi teşkilatı ile sıkı bir bağ meydana getirdiler.[22]

Ahiler de Anadolu'da birçok yerlerde Tekke ve Zaviyeler kurmuşlardır. Diğer taraftan Bektaşilik de Anadolu'da yaygındı.Zaten daha Osman Beyzamanında Anadolu'da Ahilik ve Babailik olarak iki önemli tarikat vardı. Ahi reislerinden olup, Eskişehir civarında "İtburnu" mevkiinde tekkesi bulunan Şeyh Edebali o havalenin en itibarlı ve sözü geçen ulularındandı. Bilindiği gibi Osman Bey, Edebail' nin kızı Malhun Hatun ile evlenmiş ve bu suretle Ahilerin nüfuzundan yararlanmak istemişti. Bu nedenle Şeyh Edebali'nin torunu olan Orhan Gazi'de, genç yaştan itibaren tasavvuf kültürüne aşina ve Ahi liderleri ile dervişlerine büyük saygı duymuştur. Onun için hükümdarlık yıllarında da âlim ve mutasavvıfları himaye etmiştir. Nitekim Şeyh Mahmut Gazi, Ahi Şemseddin ve oğlu Ahi Hasan ile sonradan Osmanlılarda Kadı, Kadıasker ve Vezir olan Çandarlı Kara Halil de alim ve Ahilerden olup, bunların hepsi Osmanlı Beyliği'nin kurulması ve gelişmesine hizmet etmişlerdir.[23]

Orhan Gazi döneminde dervişler ve ilim adamları hayatın her alanında etkin olmuş, toplumsal yaşamı ve düşünce hayatını etkilemişlerdi. Söz konusu dönemi daha iyi anlayabilmek için Orhan Gazi'nin doğup büyüdüğü ve onun zamanda yetişen, eserler veren, fikir ve sohbetleriyle insanları eğiten, onlara ışık tutan Orhan Gazi döneminin âlim ve mutasavvıfları hakkında ilk Osmanlı tarih kitaplarında bilgiler bulunmaktadır.

Orhan Gazi döneminde Osmanlı Devleti, siyasal ve idari açıdan şekillenip genişlediği gibi, ilmi ve dini alanda da yaygın bir teşkilatlanma ve tekâmül yaşamıştır. Orhan Gazi zamanında ilim ve tasavvuf hayatı bakımından hem fikri manzarayı gösteren hem de eğitim alanında bize o dönemin durumunu yansıtan iki müessese vardır ki bunlar önemlidir. Bunlardan biri Beylik döneminde açılan ve "Medrese" dediğimiz ilk örgün eğitim kurumunun açılmasıdır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'ndeOrhan Gazi döneminde İznik'te İznik Medresesi kurulmuştur. Diğer taraftan geleneksel eğitim veren ikinci tür eğitim kurumu sayabileceğimiz ve o yıllarda halk eğitim merkezi olarak değerlendirebileceğimiz, Tekke ve Zaviyeleryaygınlaştırılmış ve himaye görmüşlerdir.[24]

Aşıkpaşazade Tarihinde Osman Gazi'nin vefatından sonra anlatılan;"...İbrahim Paşa'yla bir araya geldiler, emir her neyse görüldü. O zamanlarda bir Ahi Hasan vardı kim, onun tekkesi de vardı. Bursa Hisarı'nda. Bey Sarayı'na yakın bir yerde ve dahi o zaman da olan azizler cem olundu..."[25] Şeklindeki ifadelerden de anlaşılıyor ki Ahilerin devlet büyükleri ve komutanlar nezdinde önemli bir yeri vardı. Tarikat ve tasavvuf ehli olan bu pirlerin işlerin görülmesinde ve çıkan anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir rolü oynadığı açıkça görülmektedir.

"Kete Ovası'nda Futura derler bir köy vardır bana ver dedi. Alâeddin'in bu isteğine Orhangazi kabul etti köyü ona verdi. Alaattin Paşa Kükürtlü 'de bir Tekke yaptırdı ve kaplıca kapısının içinde Bursa'da mescit yaptırdı." Yine Aşıkpaşazade Tarihindeki bu ifadelerden tekke ve zaviyelerin Orhan Gazi döneminde sadece kendisi tarafından değil, yakınlarınca da tesisi edildiği, korunup geliştirildiği ve tasavvuf ehline kolaylık sağlandığı, bir halk eğitim merkezi ve kurumu olan tekke ve zaviyelerin bu yolla yaygınlaştırıldığı anlaşılmaktadır.[26]

Ayrıca Oruç Bey Tarihinde, "Orhan Gazi zamanında ulemadan Davud-ı Kayseri ve Taceddin Kürdi ve Karaca Hace, fukaradan Geyiklü Baba ve Aşık Paşa Elvan Çelebi vardı."[27]Şeklindeki ifadesi bize o devrin ilim ve mutasavvıfları hakkında bilgi vermektedir. Nitekim tarihi kayıtlara göre, Orhan Gazi döneminde yaşamış, medreselerde eğitim veren alim ve müderrislerden olan; Davud-i Kayserî, Taceddin-i Kürdî, Alâeddin Ali Esved, Çandarlı Kara Halil ve Muhsin-i Kayserî gibi âlimler ile Geyikli Baba, Ahi Evran, Abdal Mûsâ gibi mutasavvıfların ilim ve kültür hayatında önemli katkı ve etkileri olan simalar olduğu bilinmektedir.[28]

20 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun* ... s.162-163.
21 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun* ... s.163.
22 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*... s.163-165.
23 İsmail Hakkı Uzunçarşılı*Osmanlı Tarihi, I.Cilt*, Ankara, 1984, s.195- 196.
24 İsmail Özçelik, *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*, Ankara, 2013, s.233-250.
25 Öztürk, *Aşıkpaşazade*..., s.51.
26 Öztürk, *Aşıkpaşazade*..., s.51.
27 Necdet Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul, 2007, s.22.
28 Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi*, s.22.

Bu bağlamda, Orhan Gazi'nin himayesinde ilk Osmanlı medresesi İznik'te kurulmuştur.[29] 1330 yılında küçük beyliğin merkezinde kurulan bu medreseye ilk müderris, Türk alim ve mütefekkirlerinden Davud-ı Kayseri olmuştur.[30] Bu dönem ve sonrasında Osmanlı Devleti'nde ilim adamlarına gösterilen ilgi ve himaye ile de Orta Asya, İran, Suriye, Mısır ve Anadolu Beyliklerinden Osmanlı Devleti'ne bir hayli âlim ve mutasavvıf gelmiştir.

Osmanlı medreseleri, "Ulema" denilen ve ilimle iştigal eden temsilci ve seçkin müderrisler tarafından idare edilir ve burada öğrenci yetiştirirlerdi. Orhan Gazi zamanında oluşturulan İznik'teki medrese, bilahare Bursa, Edirne ve İstanbul'da kurulan diğer medreselere örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Orhan Gazi, Bursa'nın Fethinden sonra burada bulunan bir kiliseyi de medrese haline dönüştürerek, "Manastır Medresesi" adıyla bilinen bir diğer medreseyi de tesis ederek, teşkilatlanmasını sağlamıştır.[31]

İlk kurulan medreselerde hangi derslerin okutulduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konuda o yıllarda hemen bütün ilim kitaplarının Arapça yazılmış olduğunu dikkate aldığımızda medreselerin programlarında dil öğretiminin önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır. Bu nedenle Arapçanın ağırlıklı ve yaygın olarak öğretildiği açıktır. Ondan sonra İslam Hukuku ve kelam derslerinin yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında medreselerde akli ilimlerden mantık ve matematiğin (riyazat) de tamamıyla ihmal edilmeden verildiği kestirilebilir.[32]

Orhan Gazi döneminde yaşamış olan alim ve mutasavvıflar, Taşköprülüzade'nineserinde ele alınmış ve biyografileri ile kişilikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bunlar; ilim adamı olarak, Davud-i Kayseri,Taceddin el Kürdi, Alaaddin el-Esved, Halil el-Cenderi ve Muhsin el-Kayseri'dir. Tasavvuf ve Tarikat erbabı olanlar da Geyikli Baba, Karaca Ahmet, Ahi Evran, Abdal Musa, Abdal Murat ve Toklu Baba isimli şahsiyetlerdir.[33] Saydığımız bu şahsiyetlerin biyografi ve düşünce kalıpları incelendiğinde Orhan Gazi devrinin genel fikri ve zihniyet durumu daha iyi anlaşılacaktır.

Aşıkpaşazade Tarihindeki aşağıdaki ifadeler o dönemin eğitim ve fikir dünyası ile şahsiyeti hakkında biz fikir vermektedir: "Anıbeyan eder kim Orhan Gazİlznik'teNeyledi? bir kiliseyi cuma mescidi etti. Ve bir Manastırı medrese etti.Yanında Hacı Hasan derler bir Aziz vardı. Dedesi Edebali'nin müridiydi. Meşihatını anaverdi. Ve nesli nesebi bugüne değin onların elindedir."

Orhan Gazi'nin tasavvuf ehli şahsiyetlerle yakın bir ilişki olduğu bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Zaten dedesi Şeyh Edebali bir ahi şeyhi idi. Bu da Orhan Gazi döneminde mutasavvıfları gösterilen önemi vurgulayan örneklerden biridir.[34]Sadece Orhan Gazi'nin kendisi değil, eşi Nilüfer Hanımın da Bursa'da bir tekke yaptırdığı bilinmektedir.[35] Osman Gazi vefatından önce oğlu Orhan Gazi'ye "Oğul Orhan! Ben öldüğüm zaman beni Bursa'daki o Gümüşlü kubbe altına koyacaksın" dedi. Daha sonra; sana bir kimse yüce Tanrı'nın emretmediği sözleri söylerse, o sözü Allah buyurmadığı için kabul etmeyeceksin." dedi. Ardından "eğer sen yüce Tanrı'nın ilmini bilmezsen, bilen kişiye sor" dedi.[36] Bu ifadelerden de ilim ve fazilet sahibi şahsiyetlere ve fikirlerine gerek Osman Gazi ve gerekse Orhan Gazinin önem verdiği anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi Devrinin Alimleri ve Medrese Hocaları

Davud-i Kayseri (Molla Davud el-Kayseri el-Karamani) (1258--1350)

Kelam, Tasavvuf ve Felsefe alanında temayüz etmiştir. İlk Osmanlı medreselerinin kurucusu ve baş müderrisidir. Dâvûd-ıKayserî, İran sınırları içindeki "Save"den Moğol istilası sırasında göç ederek, Kayseri'ye yerleşmiş olan bir aileye mensuptur. 1258-1261 yılları civarında Kayseri'de doğmuştur.[37] Kayseri'nin ilmi kültürel durumu o yıllarda oldukça gelişmişti. Burada dönemin tanınmış alimlerinden Kadı Siraceddin el-Ümrevi'den dersler almıştır.

İlk tahsilini Kayseri'de tamamladıktan sonra, Kahire'ye gitmiş ve burada tefsir, hadis, usul, bedi ve akli ilimler okumuştur.[38] Kahire'de bulunduğu sırada oradaki alimlerden Tefsir, Hadis ve usul dersleri dışında, akli ilimlerde büyük başarı göstererek, tasavvuf ilmi de tahsil etmiştir.[39]Kayseri'li Davud, Konya'da da SadeddinKonevi'nin halifelerinden Kemaleddin-i Kaşani'den tasavvuf alanında dersler almıştır.[40]

29 Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni..., s.304.
30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 1-2.
31 Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni..., s.266.
32 Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul,1943, s.2-3.
33 Taşköprülüzade, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulemai'l-Devleti'l-Osmaniyye*, Çev. Muharrem Tan, İstanbul, 2007, s.27-32.
34 Öztürk, Âşıkpaşazâde..., s. 60.
35 AşıkPaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevarihi Ali Osman*, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç,İstanbul, 2010, s.59.
36 AşıkPaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevarihi Ali Osman*, Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç,İstanbul, 2010, s.74.
37 Mehmet Bayraktar, *"Davud-i Kayseri"*, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.9, s.33-35.Mehmet Bayraktar, La Philosophiemystique de la religionchezDâvûd de Kayserî (doktora tezi, 1978), Paris, Sorbonne; a.mlf.
38 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s.15.
39 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye...*, s.27.
40 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar...*, s.15.

Davut-i Kayseri'nin ilim öğrenme çabası, O'nu dönemin şöhretli alimi AbdürrezzakKaşani ile görüşmek için İran yollarına düşürdü. Orada ondan tasavvuf dersleri aldı. Böylece hem din ilimlerinde hem de dünya ilimlerinde büyük şöhret oldu. Sonra Konya, Aksaray ve Bursa'ya gitti. Yazdığı *Matla'u hususi' l Kelim filmaaniFususi'l Hikem* adlı eseriyle Osmanlı Sultanı Orhan Gazi'ye 'ye kadar ulaştı. Davudu Kayseri "Nihayet-ül Beyan fi drayetiz zaman" adlı eserini de bitirdikten sonra, şöhreti Anadolu sınırlarının dışına taşmaya başlamıştır.

Mısır'dan Anadolu'ya döndükten sonra, yeni zapt edilen Bursa'ya yerleşen Davud-i Kayseri'yi 1336 yılında Orhan Gazi İznik'e çağırdı. Günlük 30 akçe maaşla burada kurduğu Osmanlıların ilk medresesine Baş müderris tayin etti. İznik'te kurulan ilk Osmanlı medresesinin müderrisliğine tayin edilmiştir.41 Çalıştığı bu medresesinin sistemini kurmuş, böylece Osmanlılarda medrese eğitiminin temeli fiziki olarak Orhan Gazi, ilmi olarak da Davud-u Kayseri tarafından atılmış oldu.42 Burada yirmi seneye yakın müderrislik yapman Davud-i Kayseri, zamanla nakli, akli ilimler ve tasavvufi eserler vücuda getirmiştir.

Ölümüne kadar on beş yıla yakın bir süre medresede görevde kalan Dâvûd-i Kayserî bir yandan öğrenci yetiştirirken bir yandan da eserlerini kaleme almıştır. Onun İznik medresesinde okuttuğu dersler hakkında bilgi bulunmamakla birlikte hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra felsefe ve mantık gibi aklî ilimler okuttuğu söylenebilir.

Davud-i Kayseri'nin Osmanlı medrese eğitim sistemine verdiği disiplin asırlarca devam etti. Dünya çapında binlerce ilim adamı, sanatkâr ve edebiyatçı yetişti. Bu bakımdan Davud-u Kayseri'ye o dönemlerde *Din ve milletin Şerefi* anlamına gelen "Şerefu'd Din ve Mille" lakabı verilmiştir. Tasavvuf yönündeki bilgisi ve yaşayışından dolayı kendisine "*Şeyh"* ve Hanefi mezhebinden olduğu için de "*El Hanefi* "gibi unvanlar verilmiştir.

Kaynaklarda Davud-u Kayseri, Şeyh Edebâli, Yûnus Emre, Geyikli Baba ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin çağdaşı olarak gösterilmiştir.43 Kaynakların çoğunda 1350 de İznik'te vefat ettiği bildirilirse de kendisinden bahseden bazı eserlerde 1344, Sicill-i Osmânî'44 de 1335 gibi farklı tarihler de verilmiştir.45 Mezarının İznik'te Çandarlı Halil Paşa Camii'nin karşısında, bugün "Çınardibi" denilen yerde olduğu rivayet edilmektedir. Dâvûd-uKayserî'nin vefatından sonra yerine öğrencisi olan TâceddinGeredevî tayin edilmiştir.

Davud-ı Kayseri'nin On üç kadar eseri vardır. Bunların birçoğu düşünce ve felsefe alnındadır. Kendisi Muhyiddin Arabi'nin Vahdet-i Vücut denilen "sufi" öğretisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk temsilcilerinden ve yorumcularından biridir. Felsefe alanında olan teliflerinden en ünlüsü Muhyiddin Arabi'nin "Fususü'l Hikem" adlı eserinin şerhi olan "Matlauhususi'l -kilem fi meaniiFususi'l hikem" dir.[46]

Diğer taraftan, Davud-ı Kayseri'nin Meraga'da bulunan matematik-astronomi okulunun, Nasirüddin Tusi'nin ikinci oğlu olan Asilüddin Hasan idaresindeki, ikinci döneminde faal olarak rasathane ile medresede çalışan hocası İbn-iSatrak vasıtasıyla Meraga Okulunun fen ilimleri sahalarındaki birikimini tevarüs ettiği de söylenebilir.[47]

Davud el-Kayseri'nin tasavvuf anlayışı incelendiğinde, el-Kaşani SadrettinKonevi kanalıyla Muhiddin İbn Arabi'ye bağlanan tasavvufi görüşünde Vahdet-i Vücud'u kabul ettiği görülür. Onun ancak son asırda çözülen astrofizik ilminde çok dikkate değer görüşler ortaya koyduğu bilinmektedir. Tabiatın enerjiden meydana geldiği görüşünü savunan ilk kişi odur. (Kâinata Küll Unsur, suya beyaz atom, varlıklara sabit öz) diyen Davud-u Kayseri hayatın sevgi üzerine kurulduğu ve insanın insanı sevmesiyle Allah'ı sevip ona ulaşabileceğini savunur.[48]

Kayseri, Vahdet-i Vücud'u felsefi bir dille izah etmeye çalışanların başında gelmektedir. Hocası yine bir Vahdet-i Vücud savunucusu ve Fusus yorumcusu olan Kaşani'dir. Kendisinin bu alandaki eserleri Arabi'nin eserlerinin yorumu olmakla birlikte hem İslam tarihinde hem de hali hazırdaki Batılı araştırmalarca müstakil olarak değerlendirilip üzerine yorumları yapılmıştır.[49]

41 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye*..., s.27.
42 Mehmet Bayraktar, "Davud-i Kayseri" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.9, s.33-35.
43 Öztürk, Âşıkpaşazâde..., s. 42-43.
44 Sicilli Osmanı, 2.cilt, s.233.
45 Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, s. 100.
46 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye*..., s.228.
47 İhsan Fazlıoğlu, "Davud Kayseri", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s 370.
48 Mehmet Bayraktar, "Davud-i Kayseri", s.33-35.
49 Davud-i Kayseri'nin Türkçe Kitapları: Er-Resail / Şerefüddin Davud b. Mahmud b. Muhammed Davud-i Kayseri, 751/1350, Yay. Haz. Mehmet Bayrakdar, İstanbul, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1997. (Giriş bölümü Türkçedir)
Mukaddemat; Matlauhususi'l-kelim fi meanifususi'l-hikem / Şerefüddin Davud b. Mahmud b. Muhammed Davud-i Kayseri, 751/1350, thk. Turan Koç, Hasan Şahin,
Seyfullah Sevim, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 1997.
Ledünni İlim ve Hakiki Sevgi, Çeviri Mehmet Bayrakdar, Kurtuba Kitap, 2009.
Mukaddemat-Fusûsu'l-Hikem'e Giriş, Çeviri Turan Koç ve Mehmet Çetinkaya, İnsan Yayınları, 2011
Aşk Şarabı ve Hayat, Çeviri Turan Koç ve Mehmet Çetinkaya, İnsan Yayınları, 2011
Tasavvuf İlmine Giriş, Çeviri Muhammed Bedirhan, Nefes Yayıncılık, 2013
Vahdet-i Vücud Felsefesi, Çeviri Mehmet Bayraktar, MÜİF Vakfı Yayınları, 2013.
Arapça Olan Eserleri:
ŞerhuFüsûsi'l-Hikem
Risâletüfi'ilmi't-Tasavvufi

Dâvûd-i Kayserî tabiat felsefesiyle ilgili görüşleri açısından da önemli bir düşünürdür. Tabiatta var olan her şeyin esasını ve bütün tabiat olaylarını enerjinin değişimiyle açıklayan fizik ve felsefe doktrini "enerjetizm" i, Batı'da bu görüşün kurucusu olan Wilhelm Ostwald'dan (ö.1932) altı yüzyıl önce Dâvûd-i Kayserî temellendirmiştir. Ona göre tabiatın da içinde yer aldığı görünür görünmez maddî ve ruhî bütün varlıkların toplamı olan âlem Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisidir. "Küllî unsur" adını verdiği tabiattaki her şey atom (cüz) ve moleküllerden teşekkül etmiştir. Varlıkların nitelik ve niceliğini atom ve moleküller tayin eder. Tabiat kendi özünde enerjiden ibarettir. Enerjinin özelliği ve tezahürü ışık ve ateş olmasıdır. İlk enerji olan duhân zaman içinde çok çeşitli formlar almış ve varlıkların şeklini belirleyen dört temel unsur olan su, hava, ateş ve toprağa dönüşmüştür. Öte yandan O,Demokritos gibi varlıkların atomlardan ve moleküllerden teşekkül ettiğini, ancak kendisinden önceki Yunan filozofları ve onların takipçisi olan Müslüman atomist filozoflardan farklı olarak atomların enerji yüklü olduğunu söylemiştir.Dâvûd-ıKayserî bu konudaki görüşünü, "Tabiat ışık veren ve yakıcı özelliğe sahip olan genel toplam enerjidir" cümlesiyle özetler. Aynı fikirler, XIX. yüzyılın sonlarında enerjinin sakınımı ve termodinamikkanunlarından esinlenerek W. Ostwald tarafından ortaya konulmuştur.

Taceddin Kürdi

Osmanlı devrinin ikinci medresesi de bilindiği gibi, Orhan Bey'in büyük kumandanlarından Lala Şahin tarafından İznik fethinde görülen yararlığına mükafat olarak Taceddin-i Kürdi fetvasıyla nail olduğu birçok ganimet malının tutarıyla Bursa'da tesis edilmiştir.

Taceddin Kürdi,SiraceddinUrmevi'nin asistanı olup, Davud-ı Kayseri yerine İznik müderrisi oldu. Ganimet malları hakkında İznik'in fethinde (1331) Orhan Gazi kendisinden fetva istedi. Taceddin'de"Eğer Lala Şahin köle değilse, adlığı mal ona helaldir, köle ise beytülmaındır.." yolunda fetva verdi. Lala Şahin Paşa bu mal ile hayratını yaptı. Bu zat da vefat eyledi. Sadrazam Hayreddin Paşa bunun damadıdır.[50]

Alaaddin el-Esvet

Orhan gazi Devri'nin bilginlerinden biride Molla Alaaddin el-Esved' tir. "El muğni fil usul vel Vikaye" kitaplarını şerh etmiştir. Anadolu halkı arasında "Kara Hoca" lakabıyla tanınmıştır. İran'a göç etmiş ve oradaki alimlerinden ders almıştır. Bu ilim seyahatinin ardından tekrar Anadolu'ya dönmüştür.[51]

Sultanı Orhan Gazi, Tacettin El-Kürdi'nin ölümü üzerine, Alaaddin'i İznik medresesinin başına getirmiştir. Molla Alaaddin, bu medresede hocalık yaptığı dönemde "Şerhu'l-Vikaye" adlı eserini yazmıştır. Güvenilir kaynaklara göre Molla Şemsettin el-Fenari'ndeAlaaddin'denders aldığı ancak aralarında ihtilaf çıkması üzerine, O'nu terk ederek, Molla Cemalettin Aksarayi'nin hizmetine intisap ettiği söylenir. [52]

Muhsin el Kayseri

Orhan Gazi dönemi bilginlerinden bir diğer bilim adamı da molla Muhsin Kayseri' dir. El-Kayseri, Şam'a gitmiş ve oradaki alimlerden tefsir ve hadis ilimleri tahsil etmiştir. Sonra memleketi olan Kayseri'ye dönmüş ve orada ölmüştür. Molla Muhsin el Kayseri, fıkıh alanında manzum bir kitap yazmıştır. Hazırladığı "Kitab-ı Feraiz" isimli kitabı, Miras Hukuku konusunda manzum bir eserdir.[53]

Çandarlı Kara Halil Hayreddin

Asıl adı Halil olup önceleri Kara ve Karaca lakabı, vezirliği sırasında ise "Hayreddin" unvanıyla anılmıştır. Osman Gazi'nin son yıllarında Bilecik,1331'de İznik ardından 1348'de Bursa kadılığına getirilmiştir.[54]

Aşıkpaşazade Tarihinde Çandarlı ile ilgili şu cümleler bize bilgi vermektedir. "O zaman da Çandarlı Karaca Halil Bilecik'te Kadı olmuştu. Kadılığı ona Osman Gazi vermişti. Orhan Gazi zamanında dahi, İznik'e kadı oldu. Daha sonra Bursa'ya kadı oldu. Orhangazi zamanında Kadıasker oldu. Ve hem vezir oldu ve Beylerbeyi oldu."[55] Görüldüğü gibi Çandarlı Halil, Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilatlanmasında veziri Azam olan ve hükümetin olu-

---

ŞerhuTe'vilâti'l-Besmele bi's-Sûrâti'n-Nev'iyyeti'l-İnsâniyyeti
Keşfu'l-Hıcabi 'an KelâmiRabbi'l-Erbâbi
Risaletü fi Marifeti'l-Mahabbeti'l-Hakikiyyeti
Esasü'l-Vahdaniyyeti ve Menbâ'i'l-Ferdaniyyeti
Nihayetü'l-Beyan fi Dirâyeti'z-Zemân

50 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osman'i*, İstanbul,1996, c.5, s.1610.
51 Taşköprülüzade,*eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye...*, s.27.
52 Taşköprülüzade,*eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye...*, s.27-37.
53 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye...*, s.27-37.
54 Mehmet Yılmaz, "Çandarlı Hayrettin", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s.516.
55 Öztürk, *Aşıkpaşazade...*, s.56.

şumunda rol alan bir şahsiyet olarak Aşıkpaşazade Tarihinde gösterilmiştir. Oruç Bey tarihinde bu konu bir cümle ile ifade edilmiş ve "Kara Rüstem derlerdi bir danişmend vardı. Karaman'dan gelmişti, Çenderlü Halil kim kadıaskerolmuşdı."[56] Denilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndedevlet hayatında şer'i ve hukuki işleri koordine etmek üzere ilk defa I. Murad zamanında Kadıaskerlik ihdas edilmiş ve bu mevkieilk olarak Bursa Kadısı olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi tayin olunmuştur.[57]

Osmanlı Devleti'nde camilerin eğitim kurumu şeklinde hizmet vermesi düşünülmüş ve ilk olarak camilerde halkalar şeklinde tedris edilen hadis ilminin ehemmiyetine binaen "Daru'lHadis"ler doğmuş ve Osmanlılardan önce müteaddit Daru'l Hadis tesis edilmişti. Osmanlılar devrinde ise ilk Daru'l Hadis, I. Murad zamanında Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa ettirilmişti.[58]

Çandarlı Kara Halil Hayreddin,1368 tarihinde "Paşa" unvanını almış ve 1387 tarihinde Yenice'de vefat etmiştir. Naaşı İznik'e nakledilmiş ve "Mermer Hücre"de defin olunmuştur.[59]

Orhan Gazi Devrinin Mutasavvıfları

Abdal Musa

Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan Osmanlı ülkesine çok sayıda abdalın geldiği bilinmektedir. Abdal Musa'daburaya gelen kırk abdaldan biri olarak gösterilmiştir. Abdal Musa,Aşıkpaşazade'de Bektaşi olarak zikredilir. Taşköprizade, Gelibolulu Ali ve Hoca Sadeddin gibi tarihçiler, onun Bursa'nın fethinde Sultan Orhan'la birlikte olduğuna ve "Geyikli Baba" ile aralarında yakın bir münasebetin bulunduğunu söylerler. Bazı Bektaşi kaynaklarında da Finike yakınlarındaki Kâfi Baba Tekkesi kitabesinde Abdal Musa "Pir-i Sani" lakabı ile anılmakta ve burada kurmuş olduğu tekke, Bektaşiliğin dört dergahından biri sayılmaktadır.[60]

Abdal Musa, Bursa'nın fethinden sonra, muhtemelen Orhan Gazi tarafından kendisi için kurulmuş olan tekkesinde bir taraftan Hacı Bektaş düşüncesini yayarken diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin askerî sisteminin en önemli unsuru olan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu aşamasında da faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun en belirgin örneği olarak Bursa'nın fethi sırasında Abdal Musa ile yeniçerilerin giydiği başlığın aynı olması gösterilebilir.[61]

Aşıkpaşazade tarihinde bu konuda şu ifadeler geçmektedir: "Bektaşilerin ak börk giymesine sebep anlarun bir şeyhleri vardı. Ana Abdal Musa derleridi. Ol Abdal Musa sebepolmuşidi. Meğer ol bir gün gaza niyetine gelmiş sefere bile gitmiş bu yeniçerilerin bir nice zaman yoldaş olmuş."[62]

Zamanla Bektaşi geleneklerinin ayrılmaz şahsiyetlerinden biri haline gelen Abdal Musa, Kaygusuz Abdal Menakıbında Kaygusuz'un da mürşidi olarak görülmektedir. 17. Yüzyılda Elmalı'daki tekkeyi ziyaret eden Evliya Çelebi burada ehl-i sünnet esaslarına bağlı üç yüzden fazla bekar dervişin yaşadığını belirtmiştir.[63]

Oruç Bey Tarihinde Orhan Gazi dönemi ve sonrasında ki "ulema ve fukara" diye nitelendirdiği şahsiyetlerden söz edilirken Abdal Musa'nın da adını anmıştır: "Gazi Murad Han zamanında bazı ulemadan, fukaradan çok kimesne vardı. Koca Efendi ve oğlu kim vilayet-i Acemde Kadızade-i Rumi demekle meşhur ve Abdal Musa, Abdal Murad ve Muhammed Şüsteri ve Baba Postinpuş vardı."[64]

Geyikli Baba

Ahmet Yesevi'nin Rum diyarındaki halifeleri arasında Bursa'da medfun Geyikli Baba, Abdal Musa ve diğerleri Ahmet Yesevi'nin halifeleri olarak sayılmışlardır. "Geyikli Baba fukarayı Yesevi'den Azerbaycan şehrinden Çeri Hasan sülalesindendir. Yüksek dağlarda vahşi sığırlara (geyiklere) binip Orhan Gazi ile sefere gitmiştir. Bâr-hanesini (yükünü) bile vahşi gazellere yükletirmiş, halbuki bazı kaynaklar O'nu baba İlyas müritlerinden ve şeyh EbulVefa'yiBağdadi tarikatından Sayar.Esasen Şakayık'ın verdiği malumat da Geyikli Baba'nın Hoylu olup, Baba İlyas müritlerinden olduğunu bunlardan naklen tarihçi Hammer in verdiği bilgide teyit etmektedir.[65]

Geyikli Baba, muhtemelen Abdal Musa ve Abdal Mehmed gibi, Bursa fethedilmeden önce bu bölgeye gelerek İnegöl taraflarına yerleşmiştir. Kaynaklarda yaşadığı döneme ilişkin çeşitli bilgiler verilmektedir. Bazı kay-

56 Öztürk,*Oruç Beğ Tarihi*, s.24.
57 Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye...s.151.
58 Baltacı, XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, s.20.
59 Baltacı, XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, , s.594.
60 Orhan Fuad Köprülü, "Abdal Musa",*DİA*, c.1, s.64.
61 Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.99-100.
62 Öztürk, *Aşıkpaşazade Tarihi...*, s.308.
63 Mustafa Kara, "Abdal Musa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s.4.
64 Öztürk *Oruç Beğ...*, s.30.
65 Fuat Köprülü,*Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara, 1984, s. 46.

naklar onu Osman Bey dönemi şeyhlerinden biri olarak gösterirken, büyük çoğunluk Orhan Bey döneminde yaşadığı kanaatindedir. Olayların seyri ve hakkında anlatılan menkıbeler Orhan Gazi devrinde yaşamış olması ihtimalinin çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.[66]

Geyikli Baba, Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'ye yakınlığıyla tanınan Turgut Alp ile çok samimi olmuş ve onunla sıkça görüşürdü. Hatta bu zat şeyhin müridi olmuştur. Turgut Alp, Orhan Gazi'ye kendisinden bahsetmiş, menkıbelerini dinleyen hükümdar, onu görmek üzere huzuruna davet ettiğinde Geyikli Baba önce bu davete itibar etmemiştir. Ancak ısrarı üzerine Orhan Gazi ile görüşmeye razı olmuş, bu görüşmeden memnun kalan hükümdar, kendisine İnegöl bölgesini bağışlamak istemiş, ancak Geyikli Baba yalnızca dervişleri için inşa edeceği bir zaviye yerinden fazla bir şey istememiştir.[67]

Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasında cereyan eden bu hikâye Aşıkpaşazade'deşöyle anlatılmaktadır:[68] "Evvel görelim Orhangazi Bursa'da neyler, Kutlulukla Bursa'ya geldi. İmaret yaptı ve vilayetin dervişlerini teftiş etmeye meşgul oldu. İnegöllü yöresinde Keşişdağı arasında bir nice dervişler gelip, anda makam tutmuşlar. İçlerinde bir derviş varmış.Bu dervişlerden ayrılıp, varıp dağda geyiklerle yürürmüş. Ve ol Turgut Alp, ana muhabbet etmiş.Daim onunla müsahabetedermiş. Turgut Alp dahi pir olmuştu. Orhan'ın dervişleriteftiş ettiğin işitecek. Orhan Gaziye haber gönderdi kim, benim köylerim yanında bir nice Derviş gelip mukim oldu. Aralarında bir derviş vardır, gah gah vurur dağda geyiciklerlegezer bir nice gün. Ve hayli mübarek kişidir. Dedi. Orhangazi eydür: 'acep kimin müritlerindendir, varın kendinden sorun?'Geldiler, sordular derviş eytti. 'Baba İlyas müridiyimSeyyidEbu'l Vefa tarikatındanım.' Dedi.Orhangazi'ye bu sözü bildirdiler. Emretti kim 'varın dervişi getirin.' Dedi. Geldiler davet ettiler. Gelmedi. Dahi ısmarladı kim 'sakıno hükümdardahi gelmesin' dedi. Geldiler Orhangazi haber verdiler. Orhangazi gene adam gönderdi. 'Niçin gelmez ve beni dahi niçin komaz?' Derviş cevap verdi kim 'dervişler göz ehilleri olurlar. Onu bunu gözetürler, dahi vaktinde varırlar kim duaların makbul oluna'... Derviş bir nice günden sonra, bir kavak ağacını kopardı omuzuna götürüp, doğru Bursa'nın hisarına geldi. Padişahın Sarayı'na geldi.Havlu kapısının iç yanında bu kavak ağacını dikmeye başladı. Girdiler Hana haber verdiler. 'Ol derviş geldi. Bir kavak ağacı dahi getirdi. Kapıda dikiyor' dediler. Orhan çıktı. Gördü kim ağacı dikmiş. Daha han söze başlamadan dedi ki, teberrükümüz oldukça dur.Dervişlerin duası sana ve nesline makbuldür.'Dedi. Hemandan dua etti.Durmadan döndü geri mekanına gitti. Ol kavak ağacı şimdi dahi vardır. Saray kapusının içinde gayette büyümüştür. Ve her gelen padişah ol ağacın kurucasını giderdiler. Ondan sonra Orhangazi dahil ol Derviş'in ardınca mekanına vardı. Dervişe eydür: 'Bu İnegöl nevahisiylesenin olsun.'Dedi. Derviş eydür: 'Bu mülkü mal Hakkun'dur. Ehline verir. Biz anun ehli değiliz.' Dedi. 'Ehli kimdir?' diye sordu. Derviş, eyitdi: 'Hak'Teala dünya mülkünü sizin gibi hanlara ısmarladı kim kullarım birbiriyle mesalihingöreler. Ve bizlere gün yeni, nasip olan rızık dahi yeni' dedi. Orhaneydür: 'Derviş nola benim sözümü kabul etsen?' Derviş eydür: 'Şu karşıda duran tepecüktenberüyerceğüzdervişlerin avlusu olsun.' Dedi. Orhangazi dahi bu sözü kabul etti. Dua aldı dervişten. Gerü mekanına gitti. Orhangazi o dervişin üzerine kubbe yaptı. Ve yanına bir tekye yapı verdi. Ve bir cami dahi yaptı.Şimdiki vakitte üzerinde beş vakit padişahlara dua ederler kim daim anarlar. Ve zaviyesinin adına Geyikli Baba Zaviyesi derler."[69]

Görüldüğü gibi Geyikli Baba Orhangazi ile temas içerisinde olmuş bir tarikat şeyhi ve şahsiyet olmuş kendisine ihsan edilen arazileri kabul etmeyerek sadece dervişleri için bir mekân talep etmiş, devlet işlerinin beyler tarafında yerli yerince yapılması gerektiğini Orhangazi'yeifade ederek, örnek bir davranış sergilemiştir.

Oruç Bey Tarihinde de Geyikli Baba hakkında şu ifadeler yer almaktadır:"Orhan Gazi zamanında abdallardan Geyiklü Baba vardı. Er kişiydi, Orhan Gaziye Geyiklü Baba'yı bir dürlüanlatdılar, meyperestdiyü, Orhan Gazi dahi dinlemek içünGeyiklü Baba'ya iki tulum şarabgetürdüler, Geyiklü Baba önüne kodılar. Eyitdiler: "Baba bunı padişah gönderdi" didiler. Geyiklü Baba hemandem ol iki tulum şarabı iki kazgana koyup, birinde zerde birinde helva pişürdü. İki kutuya koydu. Ve andan sonra bir kutunun içine dahi atılmış panbuk koydu. Panbuk arasına yanmış kızıl korı kodu. Agzınımühürleyüb Orhan Gazi'ye gönderdü. Orhan'a kutuyu getürdüler. Orhan Gazi mühürleri bozdı. Birinde helva birinde zerde. Birini dahi açdıgördi, atılmış panbuk içinde bir pare kızıl kor. Hiç panbuğa asla eser itmemiş, Orhan Gazi'ye didiler, iletdüklerişarablarıkazgana koyup zerde helva bişürdügin. Orhan Gazi hemandemGeyiklü Baba'ya itikadidüp, çok nesne inam idüp, bir al, tekyeyapup ana vakıflar kodı." [70]

Aşıkpaşazade Tarihinde ki şu ifadeler de Geyikli Baba ile ilgilidir. "Orhan Gazi imaret yaptı kim fakirler her gün taam yiyeler ve medreseler yaptı kim ulema cem etmek içün. Ve dahi ziyade muhabbet itdüği dervişlere zaviyeler yapıverdi. NitekümGeyiklü Baba üzerinde Cuma mescidi ve zaviye yaptı."[71]

66 Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş...*, s.96.
67 Ahmet Yaşar Ocak, *"Geyikli Baba"*,*DİA*, c.14, s. 46.
68 Öztürk, *Aşıkpaşazade Tarihi...*, s.63-65.
69 Öztürk, *Aşıkpaşazade Tarihi...*, s.63-65.
70 Öztürk *Oruç Beğ...*, s.17.
71 Öztürk, Aşıkpaşazade..., s.301.

Ahi Evran

Asıl adı Şeyh Nasirüddin Mahmüd Ahi Evran b. Abbas olup, Ahi Evran (Evren) adıyla tanınır. Tarihi bir hüviyete sahip bulunmasına rağmen gerçek kişiliği menkıbeler içinde kaybolmuştur. "Gök, kâinat" ve "yılan ejderha" anlamlarına gelen Evran ismi, efsanevi kişiliğinin bir işareti sayılabilir. Asya içlerinden Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan biri olan Ahi Evran, bir müddet Denizli. Konya ve Kayseri'de ikamet ettikten sonra birçok şehir ve kasabayı gezerek Ahilik teşkilatının kuruluşunda ve yayılışında önemli bir rol oynadı. Sonradan Kırşehir' e yerleşti ve ölümüne kadar burada kaldı. Ahi Evran ınderi işlenmesi işi olan debbağlık mesleğini icra ettiğine dair an'ane, onun "Veli" olarak anılmasından sonra debbağ esnafının piri sıfatıyla yüceltilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan Türk debbağlarının silsilenameleri kendisine dayandırılmış ve oradan da bütün debbağların piri olan Zeyd-i Hindi'ye götürülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde Ahi Evran'ın esnaf zümresi arasında "Pir" olarak kazandığı itibar, bütün Anadolu, Rumeli. Bosna ve hatta Kırım'a kadar yayılmıştır.[72]

Gerek Oruç Bey Tarihinde gerekse Aşıkpaşaoğlu Tarihlerinde adından bahsedilmektedir. Oruç Bey Tarihinde diğer mutasavvıflarla birlikte adı anılmıştır. "Orhan Gazi zamanında tamam "Aşık Paşa, Karaca Ahmed, Geyiklü Baba, Ahi Evren vardı."[73]

Yine Aşıkpaşa Tarihide de diğer şahsiyetlerle birlikte şöyle anılmıştır: "Orhan Gazi zamanında: Ulemadan Davud-ı Kayseri ve Taceddin-i Kürdi vardı. Ve kara Hocaydı. Ve fukaradan Geyikli Baba ve Aşık Paşam ve Karaca Ahmet ve Ahi Evran: bunlar cemi'i duaları müstecab[74]azizleridi."[75]

Ahi Evran'dan ötürü, Kırşehir'deki Ahî Evran Zâviyesi Şeyhleri "Ahî Baba" unvanını ile anılmışlardır. Kırşehir ilerleyen yıllarda da Ahi Evran'ın burada yaşamış olması nedeniyle Osmanlılar'da Türk debbağlarının ve zenaat erbabının mânevî merkezi sayılmıştır. Burada oturan "Ahî Baba" ve onun salâhiyet verdiği, diğer şehirlerdeki yine "Ahî Baba" unvanını taşıyan Ahî teşkilâtı reisleri, çıraklara şed bağlamak hakkına sahiptiler. Kırşehir'deki Zâviye şeyhleri, bu yetkinin kendilerine ait olduğunu zaman zaman devlete tasdik ettirme ihtiyacını duymuşlardır.[76]

Karacaahmet

Orhangazi Devri'nin tanınmış sofi şeyhlerinden biri de Karacaahmet'tir. Karacaahmet, İran'da devlet adamlarından birinin oğluydu. Ülkesini terk ederek, Anadolu'ya göç etmiş ve Manisa -Akhisar yakınlarına yerleşmiştir.Türbesi Akhisar'dadır. Ondan feyz almak için halk türbesini ziyaret eder. Orada edilen duaların kabul edildiğine inanılır. Hastalar şifa bulmak için oraya götürülür. Karacaahmet ziyareti Akhisar çevresinde meşhurdur.[77]

Abdal Murat

Orhangazi döneminin bir diğer tanınmış şahsiyeti Şeyh Abdal Murat'tır. Abdal Murat, Sultan Orhan Gazi ile Bursa'nın fethinin de bulunmuştur. Bursa'nın yüksek bir yerinde bulunan türbesi meşhurdur.[78]

Toklu Baba (Doglu Baba)

Sultan Orhangazi Devri'nin önemli sofi şahsiyetlerinden biri Toklu Baba'dır. Toklu Baba, Sultan ile birlikte Bursa'nın fethinde hazır bulunmuştur. Toplu Baba, savaş sırasında gazilere sulandırılmış süt hazırlar ve askerler susadıklarında onlara ikram ederdi. O günün Türkçesinde sulandırılmış süte, "dog/tok" denilirdi. Bunun için kendisine "Toklu Baba" denilmiştir. Bursa yakınlarındaki bir dağın tepesinde "Gökpınarı" adıyla ona nispet edilen bir mekân bulunmaktadır.[79]

Sonuç

Orhan Gazi döneminde neredeyse her bakımdan devlet hayatında örgütlenme ve yapılanmanın hem merkezde hem de taşrada oluşturulduğunu söylememiz mümkündür. Bu bağlamda ilmi ve fikri gelişmenin de bu devirde kurumsallaştığı ve yaygınlık kazandığı söylenebilir.Öncelikle Orhan Gazi devrinde tasavvuf akımlarının güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Devlet ve toplum nazarında sosyal hayata dair konularda neredeyse Ahiler karar verici durumda olmuş ve danışma mevkiinde bulunmuşlardır.

72 İlhan Şahin, *"Ahi Evran"*, *DİA*, c.1 s.529-530
73 Öztürk, Oruç Beğ Tarihi, s.15.
74 Duası kabul olan.
75 Aşıkpaşazade Tarihi. Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul,2013, s.305.
76 Şahin, *"Ahi Evran"*..., s.530.
77 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye*..., s.27-37.
78 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye*..., s.27-37.
79 Taşköprülüzade, *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye*..., s.27-37.

Sonuç olarak, Orhan Gazi devrinin düşünce ve eğitim dünyasında iki önemli müessese öne çıkmaktadır. Bunlardan biri ilmi hayatı temsil eden ve İznik ile Bursa'da teşekkül ettirilen medreseler ve medrese kadrosunda yer alan müderrisler olmuştur. İkinci grup kuruluşlar da Tekke ve zaviyeler olmuştur. Bu kuruluşlar halk içinde yaşayan ve onların inanç dünyasını dolduran şahsiyetlerin kurmuş oldukları ve kendilerine tahsis edilmiş olan Tekke ve Zaviyelerde eğitim faaliyetlerini sürdüren tarikat şeyhleri ve mutasavvıflardır. Sözünü ettiğimiz Tarikatların tasavvuf etkinlikleri sayesinde halk, adeta bu yolla yaygın eğitimle halk eğitim kurumu gibi hizmet veren Tekke ve Zaviyelerden etkilenmiş ve bu kurumlar eliyle eğitilmiştir. Toplumsal hayatta çok etkili olan bu zaviyelerin faaliyetleri sayesinde yeni oluşan ve ilmi kurum olan medreselerde detasavvufi akımlarının tesirleri görülmüştür.

İşte Orhan Gazi döneminde gerek medreseler ve gerekse tekke ve zaviyeler arasında devlet ve toplumsal hayatta büyük ölçüde ahenkli ve dengeli bir ilişkiler yumağı söz konusu olmuştur. Bu döneme dikkat etiğimizde medresedeki ulemanın tasavvuf akımları ile arasında bir uyum ve kaynaşmadan söz edilebilir. Henüz tekke ve medrese çatışma ve ayrışması yoktur. Nitekim bu durum ilk Osmanlı vakayinamelerinde alim ve mutasavvıfların isminin her yerde birlikte anılmasından da anlaşılmaktadır. Zaten medresenin baş müderrisi olan Davud-i Kayseri çalışma alanı ile ilgili olarak her ne kadar nakli ilimlerde ihtisas yapmışsa da felsefe ve tasavvuf konusunda derinlemesine araştırmalar yapmıştır. Ayrıca O, fizik ile matematik alanındaki problemlere de cevap aramış, elde ettiği bazı sonuçlarla, fizik ve enerji konularında orijinal fikirler ileri sürmüştür.

Ancak Orhan Gazi döneminden sonra ilerleyen yıllarda medreselerle tekkeler arasında zamanla büyük bir ayrışma yaşanmıştır. Bu ayrışma arttıkça tekke ve zaviyeler Türkçeyi esas alırken, medreselerde Arapça ve felsefe programlarına ağırlık vermiş ve zamanlafelsefe konuları programlarında azaltılmış ve bu nedenle söz konusu kurumlar ve temsilcileri arasında bir ayrışma yaşanmıştır.Medreselerde Türkçenin dışlanması "Osmanlıca" denilen ve sadece o zamanki aydınların anladığı yeni bir dilin doğmasına yol açılmış ve zamanla edebiyat alanında da"Divan Edebiyatı" ile "Halk Edebiyatı" dediğimiz ayrılık ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki aydın halk çatışmasının tarihsel tohumlarının atıldığı dönemler de böylece başlamıştır, denilebilir.

Kaynakça

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde* İlim, İstanbul,1943.

Atsız, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul,1972.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.

Bayraktar, Mehmet,"Davud-i Kayseri", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt.9, s.33-35.

Mehmet Bayraktar, *La Philosophiemystique de la religionchezDâvûd de Kayserî* (doktora tezi, 1978), Paris, Sorbonne; a.mlf.

Fazlıoğlu, İhsan, "Davud Kayseri", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s 370.

Kara, Mustafa, "Abdal Musa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s.4.

Fuad Köprülü, *Osmanlı* İmparatorluğu*'nun Kuruluşu*, Ankara, 1972.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar,* Ankara, 1984.

Köprülü, Orhan Fuad, Köprülü, "Abdal Musa", *DİA,* c.1, s.64.

Mehmet Neşri, "*Kitab-ı Cihannuma, Neşri Tarihi,"* Cilt 1, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1987.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Geyikli Baba*",DİA,* c.14, s. 46.

Özçelik, İsmail, *Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları*, Ankara, 2014.

Özçelik, İsmail, *Devlet-i 'Aliyye'nin Taşra Yönetimi*, Ankara, 2016.

Özçelik, İsmail, *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*, Ankara, 2013.

Öztürk, Necdet, *Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul,2013.

Öztürk, Necdet, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul, 2007.

Süreyya Mehmed, *Sicill-i Osman'i*, Cilt.5, İstanbul,1996.

Şahin,Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler,* Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Şahin, İlhan, "Ahi Evran", *DİA,* c.1 s.529-530

Taşköprülüzade, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulemai'l-Devleti'l-Osmaniyye*, Çev. Muharrem Tan, İstanbul, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin* İlmiye *Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, I. Cilt*, Ankara, 1984.

Yılmaz, Mehmet, "Çandarlı Hayrettin", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1999, c.1, s.516.

Yavuz, Kemal-Saraç, M. A. Yekta,Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevarihi Ali Osman,* İstanbul, 2010.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslam *Tarihi Dersleri,* Ankara, 1971.

Orhan Gazi Dönemin'de Kocaeli Bölgesi Ve Gebze'de Kurulan Vakıflar

İsmail KAHRAMAN *

Tarihler 1329... Osmanlı ile Bizans arasında Pelekanon Savaşı gerçekleşir. III. Andreanikos kılıç elinde, Bizans'ın tüm ihtişamını sergileyen kıyafetleriyle savaş meydanına gelir. Karşısında ise yeni yeni kuvvetlenen bir beylik; Osmanlı. Orhan Bey ise tüm asaleti ve kararlılığıyla bugünkü Kocaeli ilinin Gebze ile Çayırova bölgesi arasında yer alan Palekanon'da Bizans'a meydan okumaktadır. Ve kılıçlar çekilir. Haçlı ordusu ile Osmanlı ordusu savaşmaya başlar. Deniz durgun, ağaçlar ürkektir. Rüzgâr ise en sert haliyle eser meydanda.

Yumuşak huyu ve merhameti ile tanınan, Bursa ve Kocaeli Fatih'i, Orhan Gazi, o gün hiç olmadığı kadar hiddetliydi. Gün var olma veya yok olma günüydü. Göğü solgunlaştıran mavi gözleri ve atının üzerinde uzunca boyu ile dilinde 'Allah Allah nidası, savaş meydanında soluk soluğa savaşır.

Ve Allah'ın yardımı Osmanlı'dan yana olur. Zafer Orhan Bey'indir. Bundan sonra Orhan Bey Orhan Gazi olarak anılacaktır. O zamana kadar küçümsenen bir beylik artık dikkat çekmeye başlamıştır. Çünkü İstanbul'un fethi kolaylaşmış, Bizans'ın Anadolu ile bağlantısı tamamen kesilmiştir. Bu Bizans için şaşılacak bir yenilgiydi. Tarihi ipek ve baharat yolunun güzergâhında stratejik önemi olan menzil kasabası Gebze'nin Orhan Gazi tarafından Osmanlı idaresi altına girmesinden sonra bir çok vakıf kurulur ve Gebze bölgesi vakıf medeniyeti ile gelişir.

Kocaeli fatihi Orhan Gazi, mütevazı bir insandı. Fakirleri sever ve âlimlere hürmet ederdi. Son derece dindar, adaletli yönetimi ile tebaasına kendisini sevdirmişti. Bizzat halk içine girer, onlarla dertleşirdi. Hareketlerinde çok hesaplı davranır ve hiç telaş etmezdi. Bu özelliklerini sadece Türkler değil Batılı tarihçiler de tasdik etmiştir. İşte bu şanlı sultan, Kocaeli yarımadasının hem Osmanlı hem de İslam yurdu olmasında büyük emek sarf etmiş. Osmanlı'da vakıf medeniyetinin kurulup yayılmasına öncülük etmiş örnek bir devlet ve vakıf adamıydı.

İslam medeniyetinde vakıf mevzusunun bu kadar gelişmesinin en büyük sebebi Peygamber Efendimizin bizzat kendi kurduğu vakıftandır. Medine'de kendisine ait olan hurma bahçesini vakfedip İslam'ın acil ihtiyaçları için kullanması örnek olmuştur. "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün ameller kapanır ancak; sadaka-i cariye, ilmi bir eser, hayırlı bir evlat bırakanın amel defteri kapanmaz." Demiş ve böylece insanlara vakıf yolu açılmıştır.

Peygamberimizin ardından İslam topraklarında vakıf önemli bir kurum haline gelmiştir. Anadolu'da Selçuklunun izinden giden Osmanlı da tıpkı kendinden evvelki gibi vakfa önem vermiş ve sayıyı arttırmıştır.

Daha beylik yeni yeni kurulurken, Orhan Gazi zamanında İznik'te yapılan medrese için, Orhan Gazi bizzat kendi malvarlığından medreseye vakfetmiştir. Hatta Bursa'da bir zaviyenin vakfiyesinde şu satırlar yer almaktadır;

"Cami ve zaviyenin tamiri için bazı köyler, han, hamam, dükkân, değirmen, bağ ve bostanlar vakıf olmuştur. Fasık kimseler müstesna, mütevellinin müsaadesi olmadıkça, üç günden fazla kalmamak üzere gelen misafirler kabul edilmek ve yine üç günden fazla kalmamak isteyenlere rencide olmamaları için, vakfın şartı söylenerek fazla kalmalarına müsamaha olunmaması şartı konulmuştur."

Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısında vakıfların büyük önemi vardır. Zira vakıflar bu tür ülke sathına yayılmış kurumlar olarak sosyal hayattaki önemli belirleyicilikleri yanında, iktisadi bakımdan da sistemin ayrılmaz bir parçası durumundaydılar.

Osmanlı Devleti mali sistemi merkez hazinesi tımar sistemi ve vakıflar üçlüsüne dayalı idi. İslam hukukuna göre vakıflar özel mülke konu olsalar da gördükleri fonksiyon itibariyle birer kamu kurumu niteliğindedirler. Bu bakımdan vakıflar aynı zamanda sosyal yapının da çok önemli bir belirleyicisi durumundaydılar.

* *Araştırmacı Gazeteci ve Belgesel Yönetmeni*

Osmanlı devlet yapısı içinde bazen bir nahiye bazen bir kaza merkezi olarak var olan Gebze kasabası gerek bu hususlardan ileri gelen, gerek önemli bir coğrafi yerde kurulu bulunmasından kaynaklanan sebepleri ile bazı kurumların mevcut olduğu bir yerleşim birimi olmuştur. Bu kurumlar, o düzeydeki bir yerleşim biriminde var olan idari ve adli kurumların dışında vakıf, zaviye, imaret ve kervansaraylardır. Asırlar boyunca varlığını ve işlevini devam ettiren bu kurumların Gebze'nin sosyal ve ekonomik hayatındaki yeri önemlidir.

Gebze'nin henüz fethedilip Osmanlı toprağı olduktan sonra sahip olduğu ilk kurumlardan birisi Sultan Orhan'ın vakfı olan topraklardır. Sultan Orhan'ın kurduğu bu vakfın Gebze'nin bir İslam şehri olmasında etkisi büyüktür. Yine benzer bir şekilde Gebze ikinci kez Çelebi Sultan Mehmet tarafından fethedilince Darıcı (Darıca kazası) karyesi Sultan Mehmed'in Bursa'da kurduğu vakfına bağlanmıştır. Bu dönemde bizzat devlet erkanı tarafından kurulup geliştirilen vakıf müessesinin misalleri olarak Gebze'de Osmanlı dönemi boyunca çok sayıda vakıf kurulmuş veya bazı yerleşim yerleri başka beldelerdeki vakıflara gelir olarak ayrılmışlardır.

Gebze'de Kurulu Sultan Orhan Vakfı

Gebze fethedilince Sultan Orhan Gebze'de kendi kurduğu vakfın karyesi olan Şems köyü ile Gebze şehir bölgesini değiştirmiş, burasını şehirliye temlik etmiştir. Bu arada kurulan Sultan Orhan Vakfına da çeşitli gelir kaynakları ayrılmıştır. Danişment köyü bunlardan birisidir. Ayrıca Tonuzluca (Bugünkü adı ile Gebze Denizli köyü. Yaz ve kış aylarında Yörüklerin yaşadığı vakıf malı olan Sığırlık merasında Denizli köyü yakınlarındadır) ve Tuzla Karyeleri (İstanbul'un Tuzla İlçesi 1955 yılına kadar Gebze'ye bağlı köy) bu vakfın (Köyleri) Karyelerindendi.

Muhasebe kayıtlarına göre Gebze'de Kurulu Sultan Orhan Vakfı 1700 yılında mukataa malları ve cizye gelirlerinden toplam olarak 166.110 akçe geliri ve 166.410 akçe de gideri vardı.

Buna göre vakfın çeşitli yerlerde gelir getiren mukataası vardır. Ayrıca

Gayrimüslimlerden alınan cizye gelirlerinin bir kısmı da vakfa gelir olarak bırakılmıştır. Giderlerin ise büyük bir kısmı camide görevli bulunan hizmetliler ile iman, vaiz, hatip vs. görevlilere ayrılmaktadır. Ayrıca camiinin masrafı olan balmumu, kandil yağı ve vakfa ait olan hububatın satılmak üzere mal edilmesi için kiralanan gemilere ödenen navlun-ı şegine giderleri de önemli bir yekunu tutmaktadır. Bunun yanında vakfa yükletilen avaid türünden masraflar ve vakfın çeşitli tamirat giderleri gibi sabit giderler de vakfın tabii masraflarındandır. Bundan başka bir önceki mütevelli döneminde ortaya çıkan mukataa zararı da söz konusu yıl giderleri içindedir.

İslam Medeniyetinde Vakıf Kültürü

İslam hukukundan bir malın, bir servetin sürekli olarak bir amaca yönelik, sırf Allah rızası için zengin kişiler tarafından kurulan ve ihtiyaç içinde bulunan kimselere faydalanmaları için sunulan müesseselerin adıdır vakıf. Yani kişinin kendi mülkünü Allah'ın mülkü olarak tayin etmesi de denilebilir. Günümüz insanları için kolay olmayan fakat geçmişe baktığınızda 'vakıflar medeniyeti' sayılacak kadar hizmete sahip olan bir halkla karşılaşıyoruz.

Şunu da belirtmek gerekir ki önceden mallarını vakfeden kişiye vakıf denir, vakfedilen mala ise mevkuf denilirdi. Fakat zamanla kuruma da vakıf denmiştir.

Vakfeden kişide bazı şartlar aranmaktaydı. Bunlar Bir kimsenin "kamil ehliyete" sahip olması lazım gelirdi. Kamil ehliyetten kasıt, akıllı, buluğa ermiş, reşit ve hür olmasıdır. Borç veya aşırı müsriflik yüzünden malını kullanmaktan alıkonulmamış bulunması da ayrı bir şarttı. Vakfedilecek malın ise dayanıklı, sonradan taşınabilecek olmaması ve vakıf kişiye ait mal olması şartı aranıyordu. Tüm bunlar tam bir gönül rızasını yakalamak ve ilerde oluşacak meseleleri engellemek amacıyla ortaya konuluyordu. Bir kimse kendi aklına göre üç beş ağacı vakfedemiyordu. Disiplinli bir sistemle belirleniyordu.

Vakfedilen maldan kimlerin yararlanacağını, gelirin usullerini, vakfın konusu ve gelirlerini ve benzeri hususları, vakfedenin kendi imzasıyla ve dava ile alınan kararla oluşturulan belgeye vakfiye denmektedir. Vakfiye ile bir nevi prosedür uygulanmış olur. Hukuka dayandırılmış olur. Bu belge günümüz için önemli tarihi bir kaynaktır. Yazılış şekli ise Allah'a hamd ve sena, resulüne salat ve selamdan sonra hayır yapmaya teşvik edici, sadakanın sevabından bahsedici ayet ve hadislere yer verilir. Bazen konuyu daha cazip hale getirmek ve okuyucuya şevk vermek bakımından ayet ve hadisler şiirlerle desteklenir. Bütün bunlar hem hukuki hem de bir edebi estetik içinde yaşamanın nasıl da mümkün olduğunu gösterir gibi değil midir? Yapılan her işte bir estetik duruş sergilenmesi belki de medeniyetimizin temel taşlarındandır.

İslam medeniyetinde vakıf mevzusunun bu kadar gelişmesinin en büyük sebebi Peygamber Efendimizin bizzat kendi kurduğu vakıftandır. Medine'de kendisine ait olan hurma bahçesini vakfedip gelirini de İslam'ın acil ihtiyaçları için kullanması örnek olmuştur. "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün ameller kapanır ancak; sadaka-i cariye, ilmi bir eser, hayırlı bir evlat bırakanın amel defteri kapanmaz." Demiş ve böylece insanlara vakıf yolu açılmıştır.

Peygamberimizin ardından İslam topraklarında vakıf önemli bir kurum haline gelmiştir. Anadolu'da Selçuklunun izinden giden Osmanlı da tıpkı kendinden evvelki gibi vakfa önem vermiş ve sayıyı arttırmıştır.

Daha beylik yeni yeni kurulurken, Orhan Bey zamanında İznik'te yapılan medrese için, Orhan Bey bizzat kendi malvarlığından medreseye vakfetmiştir. Hatta Bursa'da bir zaviyenin vakfiyesinde şu satırlar yer almaktadır;

"Cami ve zaviyenin tamiri için bazı köyler, han, hamam, dükkân, değirmen, bağ ve bostanlar vakfı olmuştur. Fasık kimseler müstesna, mütevellinin müsaadesi olmadıkça, üç günden fazla kalmamak üzere gelen misafirler kabul edilmek ve yine üç günden fazla kalmamak isteyenlere rencide olmamaları için, vakfın şartı söylenerek fazla kalmalarına müsamaha olunmaması şartı konulmuştur."

Vakıfların hepsini anlatmak mümkün olmadığından, gelin birkaçını inceleyip bu ince fikrin şahidi olalım.

Yıldırım Bayezıd'ın Bursa'da yaptırdığı Dar'ul Hayr, hastane, tekke iki medrese ve cami bulunmaktadır. Bütün bu kurumların ihtiyacını giderebilecek genişlikte vakıfları da tayin etmeyi ihmal etmedi.

Fatih, zapt ettiği ülkelerde ve bilhassa İstanbul'da, ümeraya, askere ve devlet adamlarına ganimet hissesini dağıttıktan sonra, kendisine isabet eden emlaktan hiçbirini almayarak hepsini vakfetmek suretiyle millete mal etmiştir.

Tarihi bir belgede geçen şu ifade ne kadar da güzel anlatır durumu;

"Osmanlı Devleti sınırları içinde vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte büyür, vakıf beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, vakıf bir medresede hocalık yapar, vakıf idaresinden ücretini alır. Öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü."

Vakıf sistemi hem Osmanlıların iskân siyasetini kolaylaştırıyor, hem de fethedilen yerlerde İslam'ın yayılmasını sağlıyordu. Bu çok mühimdir. Gittiği hiçbir yerde sömürgecilik yapmayan bir imparatorluk, halkı kendine bağlamak için halkına hayırla bağlanıyor, sömürmekten değil hizmetten yana politika sergiliyordu.

Peki, hangi durumlarda hizmet için vakıflar kurulduğunu hiç düşünmüş müydünüz? O kadar teferruatlı bir liste karşılıyor ki size. En mühimlerini söyleyecek olursak; fakirlere, dullara, öksüzlere, borçlulara para yardımı yapmak, öğrencilere elbise ve yemek vermek, evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak gibi her günün ihtiyaçları yanı sıra efendileri azarlamasın diye kase ve bardak gibi kapkacak kıran hizmetçilere verilmek üzere para vakfı yapan hayır severler... Yalnızca bunlar değil elbette. Divitinde mürekkep kalmayanların divitlerine mürekkep koymaları için kurulan mürekkep vakfı, mumu tükenen öğrencilere mum temin etmek için kurulan vakıflar bulunmaktaydı. Halka meyve ve sebze verilmesi çalışamayacak derecede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımı için vakıf tesis edilmesi, çocukların emzirilmesi gayesiyle kurulan vakıflar, şehirlerdeki yol ve sokakların temiz tutulması için arkalarında kül olduğu halde caddedeki tükürük ve balgam gibi insanı tiksindiren şeylerin üzerini kapatmak gayesiyle dolaşanlar, oyuncağı bulunmadığı için arkadaşlarıyla oynayamayan çocuklara oyuncak alınmasıyla ilgili vakıfları tesis edip meydana getiren hayırseverlerin yaptıkları bu kadar da değildir. Selçuk Hatun gibi bıraktığı vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten yüz meyve ağacının dikilmesini şart koşanlar da vardı. Yeni Camii' de duran leylekler için yılda yüz kuruş yem parası vakfedilmiştir. Beykoz'daki tekke de çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasipleriyle evlendirilmesi şart koşulmuştur. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı dünyasında vakıfların yardım elini uzatmadığı bir saha bulmak mümkün değildir.

Bu hassasiyet bu teferruat şimdilerde aile içinde dahi yoktur. Günümüzde kardeşin kardeşe yapmadığını, yalnızca din kardeşliği adına, vakıf kat kat yabancılara yapıyordu.

Diğer hassas kurumlardan birisi ise zaviyelerdir. Kelime anlamı toplamak iken, yaşamda herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşayıp, gelip geçen yolculara bedâva yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina ya da binalara verilen isim olmuştur. 15.asırdan itibaren şehir, kasaba ve köylerdeki küçük tekkelerle, geçit, derbend ve yol üzerinde bulunan misafirhaneler için de zaviye kelimesi kullanılmaya başlamıştır.

Bu zaviyelerdeki dervişlerin yetiştiği yere ise tekke denilmekteydi. Tasavvuf düşüncesi işlenir, eğitimi verilirdi. Bu tekke ve zaviyeler Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Elbette ki sadece Türkleşmesinde değil İslamlaşmasını da sağlamışlardır. Bu tekke ve zaviyeler propaganda ya da misyonerlikle değil bizzat yaşayarak ve karşılık beklemeden hizmet ederek insanlara güzel ahlakı İslam'ı

anlatmıştır. Anadolu'nun her tarafında Dedeköy, Erenköy, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkekaryesi, Tekkeviran gibi yüzlerce köy ismi, birçok yerin şeyh tarafından kurulduğunu veya tekkenin o civarda güçlü ve tesirli bir kuruluş olduğunu gösterir. Tekke ve zaviyeler, o devrin mektebidir, hastanesidir, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, edebiyat ve fikir ocağıdır.

Yerleşim olarak sarp iki dağın arasına yol kesicilerin eşkıyaların olabileceği yerlere kuruluyorlardı. Böylelikle asayiş de sağlanmış oluyordu. Devlet, tekkeyi kuracak olan zâta küçük bir toprak verirdi. Şeyh ve çevresindeki dervişler bu toprağı eker, işler tekkenin geçimini sağlarlardı. Yani devletten aylık akçe alımı yoktu. Yanlış lanse edilen, ehli keyf şeyh görüntüsü bu zâtların ve tekke anlayışının çok uzağındadır.

İlk kuruluş yıllarında tekkeler şeyhlerin belirlediği alanlara kurulurdu. Böylece insanların maneviyat ihtiyacına göre yer belirlenmiş olur, Kur'an tavsiyesi hikmet ve güzel sözle dine davet etmiş oluyorlardı.

Sarp yerlere kurulmalarıyla eşkıyanın düşmanın önüne geçiliyor, kervanlara yağmurlu günlerde sığınak oluyorlardı.

Çok geniş coğrafi sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti, uzaklık sebebiyle otoritesini kaybedebiliyor ve isyanlar çıkabiliyordu. İşte bu isyanlarda halkın galeyana gelmesini engelleyen, onları dağılmaya değil bir olmaya davet eden bu muhterem tekke insanlarıydı. Ayrıca Osmanlı zabıta despotluğu koymak yerine, isyan çıkan bölgede tekke açılmasını sağlıyordu.

Avrupa'nın 18.yy sonuna kadar, içine şeytan girmiş denilerek yakılan meczupların, ruh ve sinir hastalarının tedavisi, Osmanlı'da bu tekke ve zaviyelerde yapılıyordu. Tedavi sürecinde dua, sevgi ve ilginin yanı sıra mûsıkî de uygulanıyordu.

Görülüyor ki her konuda zirveye ulaşan Selçuklu ve Osmanlı Devletleri, hakikaten Çanakkale'deki ayağında çarık, üzerinde yamalı elbiseyle yarı aç cephede canını veren asker arasında sıkı bir bağ vardır. Kardeşlik, birlik, vatan ve millet duygularını en güzel şekilde almış olan, zabıtalarla değil dervişlerle terbiye olan halk, gün gelir en zor koşulda öğrendiğini hayata geçirmesini de bilir.

Osmanlı Devleti'nde Vakıf Sistemi

Şahısların ya da kurumların maddi varlıklarını insanların yararına dini ve sosyal hizmetlere tahsis etmesine vakıf adı verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde başta padişahlar olmak üzere birçok zengin varlıklı kişiler ve devlet adamları çeşitli vakıflar kurarak İslam dininin gerektirdiği yardımlaşmayı sağlamışlardır. Kurulan bu vakıflar sayesine Osmanlı Devleti sosyal, kültürel, ekonomik ve sağlık alanlarında harcamalar yapmamıştır. Vakıflar sayesinde bu hizmetlerin yürütülmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların çalışmaları kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1. Kurulan vakıflar sayesinde birçok yoksul, fakir fukara ve yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçları karşılanarak toplumsal barış ve dayanışma sağlanmıştır.

2. Vakıflar aracılığı ile Darüşşifa ve akıl hastaneleri kurulmuş, halkın sağlık sorunlarının çözülmesine önem gösterilmiştir.

3. Eğitim ve kültür faaliyetlerinin düzenli olarak yürütülmesi sağlanmıştır.

4. Vakıflar tarafından kurulan kervansaraylar sayesinde ticari faaliyetlerin gelişmesi sağlanmıştır.

5. Ülkenin bayındırlık faaliyetleri; mektepler, camiler, hamamlar, yollar, köprü ve kanallar vb. tesislerin kurulması sağlanmıştır.

6. Vakıflar aracılığı ile fethedilen yerlere Türkler yerleştirilmiş ve bölgenin Türkleşmesini sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulunulmuştur.

7. Askeri alanda gereksinim duyulan kale, donanma, top yapımı vb. hizmetlerin yapılması sağlanmıştır.

8. Fethedilen bölgelerin canlandırılması için faaliyetlerde bulunulmuş, şehirler ve kasabaların büyümesi sağlanmıştır.

16'ıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin her alanında bozulmalar ve aksaklıklar görülmeye başlanmıştır. Bu aksaklıklardan vakıf sistemi de etkilenmiş ve bozulmalar görülmüştür. I. Mahmud döneminde Evkaf Nezareti kurularak bütün vakıflar devletin denetimi altına girmiştir.

Orhangazi Döneminde Gebze Bölgesi

Sultan Orhan Gazi Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahıdır. 1326 ile 1362 yılları arasında sultanlık yapmıştır.

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi ve Malhun Hatun'un oğludur. Babası Osman Gazi'nin vefatı üzerine 1324'te bey olmuştur. Sultan Orhan Gazi'ye dinin kahramanı manasına gelen Şücaeddin lakabı verilmiştir.

Orhan Gazi daha 15 yaşında iken harplere iştirak etmiş ve hayatının büyük bir kısmı harp meydanlarında geçmiştir. Babasından 16.000 km2 olarak teslim aldığı toprakları, 95.000 km2'ye çıkarmıştır. Orhan Gazi bir devlet reisi sıfatı ile harplerde bizzat ordularının başında daima bulunmuştur. Orhan Gazi, Osmanlı devletinin muntazam bir idare sistemine bağlanması lüzumunu görmüş bir devlet adamıdır. Müslüman Türkler Avrupa'ya ilk defa Orhan Bey zamanında geçmişlerdir. Kocaeli, Düzce, Sakarya, Gebze ve Çayırova bölgesi başta olmak üzere İstanbul'un Anadolu yakası tamamen Sultan Orhan gazi zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Yeni fethedilen Hıristiyan topraklarında yaşayan yerli Hıristiyan halkın Osmanlı hayranlığı, yeni fetihleri de kolaylaştırmıştır. Orhan Gazi'nin hükümdarlığı döneminde yeni bir strateji ortaya çıkmıştır. Bu strateji Bizans'a yardım etme adı altında Rumeli'ye Osmanlı askeri gönderilmesi ile başlayıp; Osmanlıların ve Türklerin Rumeli'de toprak edinip şehirlere de yerleşmesi sonucunda ta orta Avrupa'ya ve Viyana'ya uzanacak olan Osmanlı fetihler sürecinin başlamasına vesile olmuştur.

Bazı tarihi kaynaklara göre bu başarının sonucu olarak 1353'te Çimpe kalesi İzmit' de sancak beyliği de yapan Gazi Süleyman Bey'e Bizanslılar tarafından bir askerî üs olarak verilmiştir. Süleyman Bey buraya ve civarına askerlerinin ailelerini ve göçmen Türkmenleri yerleştirmeye başlamıştır ve bu Çimpe kalesi Osmanlıların Avrupa'da ilk köprübaşı noktası olmuştur.

Sultan Orhan Gazi'nin oğlu İzmit sancak beyi Süleyman Paşa ordusu ile Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Bursa, Bilecik ve İzmit gibi Anadolu şehirlerinden getirdiği Türkmen göçmenleri deprem sonucu harabe olan Gelibolu başta olmak üzere Rumeli'nin birçok yerine yerleştirmiştir. Deprem sonucu yıkılan ve yerli halkı başka yerlere göç eden Gelibolu'da şehirdeki binalar Rumeli'ye yerleşen Türkler tarafından birkaç ay içinde yaşanacak şekilde onarılarak surları yeniden inşa edilmiş ve Gelibolu nüfusunun hepsi Türk olan bir Müslüman kente dönüştürülmüştür.

Bizans imparatoru resmen Süleyman Paşa'dan Gelibolu'ya yerleştirdiği bütün Türklerle birlikte çekilmesini istemiştir. Ancak Süleyman Paşa cevap olarak buraya Türklerin Allah'ın inayeti ile geldiklerini; geldiklerinde şehrin terkedilmiş olduğunu; burada oturan hiçbir kimsenin evinden zorla atılmadığını ve bu şehri terk etmenin Allah'ın inayetini ret etme olacağını bildirerek tarihi bir cevap vermiştir. Osmanlı'nın gelişip büyümesinde Gelibolu'nun sağladığı askeri üssün önemi çok büyüktür.

Osmanlılar Avrupa toprağı olan Trakya'da Bizans şehirlerini birer birer zapt etmeye başlamışlardır. Çimpe kalesi ve Gelibolu şehrinden fetihlere başlayan Osmanlı, Bolayır, Keşan ve Tekirdağ'ı 1354'te fethetmiştir. Bunun yanında fethedilen toprakları korumak amacıyla Rumeli'de geniş bir iskân politikası uygulanmış ve Anadolu'dan Trakya'ya Türk göçmenler getirilip yeni fethedilen yerlere iskan edilmişlerdir.

Rumeli'deki Osmanlı topraklarında beylerbeyliği görevi yapan Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Çorluda bir sürek avı sırasında atından düşerek feci şekilde ölmesi Sultan Orhan Gaziyi üzerek hastalanmasına sebep olmuştur. İzmit'in ilk sancak beyi de olan Süleyman Bey Bolayır'a defnedilmiştir. Süleyman beyin ölümü ile 1359-1362 arasında Sultan Orhan Gazi, gelecekte Kosova fatihi şehit sultan Murad-ı Hüdavendigar adını alacak oğlu 1. Murat'ı Rumeli'deki Osmanlı ordularını komuta etmek üzere beylerbeyi olarak görevlendirmiştir. Sultan Orhan Gazi döneminde Osmanlılar 1361'de Dimetoka'yi feth ederek bir süre Osmanlı'ya başkent bile yapmışlar.1362'de Sultan Orhan Gazi öldüğünde Osmanlı orduları Edirne kapılarına dayanmıştı. O yıl bu şehir de Osmanlıların eline geçmiştir.

Orhan Gazi'nin Başarısı

Orhan Gazi Osmanlı Beyliğini yeni yasalar ve düzenlemeler sayesinde devlet yapmıştır. İlk kez vezirlik teşkilatı kurulmuştur. İlk kadı ve subaşı atamaları bu dönemde yapılmıştır. Sancaklara kadılar gönderilmiştir. Divan örgütü kurulmuştur. Vakıf sistemi, adli teşkilat kurulmuştur. Yaya ve müsellem olarak ilk düzenli Osmanlı ordusu kurulmuştur. İlk donanma çalışmaları yapılmıştır ve Osmanlı Devleti gücüne güç katmıştır.

Orhan Gazi; mavi gözlü, sarışın, beyaz tenli, geniş göğüslü, iri yapılı bir insandı. Kulağında siyah bir beni vardı. Halk tarafından oldukça sevilirdi. Sık sık halkın arasına karışıp onların dertlerini dinlerdi. Davranışları dengeli ve kararlı idi. Daima tedbirli davranırdı. Güzel huylu ve iyi ahlaklı bir devlet adamı olarak diğer devlet adamlarına örnek olurdu.

Orhan Gazi, ömrünün son yıllarında elini devlet idaresi ve dünya işlerinden çekerek kendini ibadete verip Osmanlı Devleti'nin idaresini, geleceğin Balkan ve Kosova fatihi şehit Sultan Murad-ı Hüdavendigar'ı olacak oğlu 1. Murat'a bırakarak Bursa'da inzivaya çekilmiştir. Gebze fatihi Orhan Gazi'nin ölüm nedeni ve yılı hakkında tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Zamanının tarihçisi olan Aşıkpaşazade, Orhan Bey'in İzmit sancak beyi de olan Avrupa fatihi oğlu Süleyman Bey'le aynı yılda, 1358'de öldüğünü yazmaktadır. Sultan Orhan Gazi'nin mezarı Bursa'da, Gümüşlü Kümbet'te babasının türbesindedir.

Gebze'de Vakıf Kültürü ve Sığırlık Merası Vakfı

Osmanlı'dan Cumhuriyete Gebze'nin kentleşme sürecine baktığımızda Gebze'de kurulan vakıfların bölgeye çok büyük katkısı olduğunu görüyoruz. Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde Gebze bölgesi adeta bir vakıf şehri. Birçok vakfın Gebze'de hayır hizmeti yaptığını Gebze'nin bugünlere gelmesinde önemli rol olduğu ortaya çıkmakta.

Orhan Gazi ve Sığırlık Merası Yörükleri

Gebze Bölgesi, Orhan Gazi tarafından fethedilmişti. Osmanlı ile Bizans arasında geçen ve Maltepe savaşları olarak bilinen Palekanon Savaşı'nın bazı tarihi kaynaklarda Çayırova ile Gebze Eskihisar arasında ki bölgede gerçekleştiği, Eskihisar Kalesi'nin fethedilerek bölgenin Osmanlı toprağına katıldığı bilinmekte.

Orhan Gazi'nin bölgeyi fethetmesinden sonra Türk-İslam medeniyeti bölgede hızla gelişmeye başlamış, öncelikle Sığırlık merası vakıf haline getirilerek Yörüklerin yerleşimine açılmıştır. Bölgede ilk kez Türkleşme Sığırlık merası Yörükleriyle başlamıştır. Sığırlık merasının daha sonra bir hanım Sultan tarafından vakıf haline getirildiği, bu bölgenin tümüyle vakıf malı olduğu bilinmektedir.

Gebze Bölgesi'nin ilk yerleşimcileri Sığırlık merası yörükleri olduğu bilinmekte ama bu konuda maalesef ciddi bir araştırma yapılamamıştır. Bazı tarihi kaynaklarda bugün Antalya'nın önemli turizm kentlerinden birisi olan Gebiz bölgesi, Gebze'den giden Yörükler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Gebze Bölgesi'nde ki Sığırlık merası Yörüklerinin Orhan Gazi tarafından nasıl bu bölgeye getirildiğiyle ilgili Oğuz Boyları Konfederasyonu Başkanı sayın Mehmet Özer beyin özel olarak bu bildirimizde yayınlamak üzere verdiği resmi yazının özeteni sizlerle paylaşıyorum.

Yörükler ve Manavların Kocaeli'ye Gelişlerinin Tarihçesi

"1326 yılında Sultan Orhan döneminde Bursa alınır ve Osmanlı'nın başkenti yapılır. Bursa'nın alınmasından sonra Sultan Orhan kurmaylarını toplar ve hedef gösterir: İzmit ve çevresi alınmalı ve İstanbul'a yaklaşılmalıdır. Toplantıda bulunanlar daha sonra Gemlik'ten İzmit Körfezi'ne kadar tüm şehirleri fethederek Marmara Körfezi'nin Osmanlı'nın olduğu mesajını verir. Öbür taraftan Akçakoca/Kocaeli, Sapanca, Adapazarı, Karasu, Kocaali, Kefken, Kandıra ve Kaynarca'da fethedilmiştir. Kara Abdurrahman tarafından Pendik ve Kartal'a kadar bölge fethedilerek İzmir çevresi Müslüman Türkler tarafından sarıldı. Hatta Akçakocaoğlu İlyas Bey'i Gebze ve civarına gönderdi , Oğlu İlyas 'da buraları Osmanlı topraklarına kattı.

Kısaca 1326'dan 1340 yıllarına kadar bu fethedilen yerlere Türkler, Oğuzların kayı boyu olan Türkmenler yerleşmeye başladı. İlk yerleşimler Mollafenari, Karamürsel, Ahçathalıdere, Ilaşlı Örcün Köyü, Suadiye, Arman, Akçakese Kaynarca, Kaymas ve Kandıra gibi yerlere oldu.

İzmit'in fethi de Tarih kitaplarında 1332 veya 1336 yazmaktadır. Kocaeli yarımadası dediğimiz ve bölgenin Türkmenleşmesi böylece tamamlanmış oldu. Tabi bu arada söylemeye gerek yok Taşköprü ve civarı bölgelerde fethedilmiş oldu.

O gün Türkmen Yörük boyları olan ilk yerleşimciler daha sonra Ermeni ve Rumların yerleşik Türkmenlere sebze ve meyvecilik yaptıkları Osmanlı Payitahtına götürdükleri için sizler, "Osmanlı'nın manavısınız. Demişlerdir. Bu halk manav ismiyle anılır olmuştur.

Daha sonra Ege, Akdeniz ve Marmara Orta Anadolu Bölgesi'nden gelen Oğuz Türkmen aşiretleri, bugün Yörük olarak tanımladığımız bu insanlar Gebze civarı özellikle Sığırlık, Çenedağı, Derince, Hereke, kandıra, Kefken, Babalı, Kaynarca, Denizli Köyü, Karasu, Akçakoca, Şile, Ağva, Bağırğanlı kısaca sahil kesimlerine yerleştiler. Önceden gelen Yörükler, manavlarla bir ve beraber oldular. Tabi ki bu arada 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda, Kocaeli özellikle Balkanlardan çok miktarda göç aldı.

Sığırlık Merası Vakfı'nın Tarihine Işık Tutan Bir Anı: 1978'den 2018'e Son Yörük Obası Gebze Sığırlık Merası

Tarihler 1978 yılı... Gebze Köseler köyünden yola çıkmış, bir bahar günü yemyeşil ağaçlar, enva-i çeşit çiçekler arasından kuş sesleri eşliğinde Sığırlık merasına doğru yola çıktık. Yörük Obasını ilk kez görmenin heyecanını yaşayacağız. Uzun bir yolculuktan sonra ağaçlar altında kıl çadırlar içerisinde Yörük Obasına geliyoruz. Yörükler, çocuklarıyla birlikte kıl çadırlar içerisinde hayatlarını sürdürüyorlar. Çadırın tam ortasında Ocak yanıyor, çadırın tepesi açık Ocağın etrafında mutfak malzemeleri,1965 yılında Sığırlık merasındaki Yörük Ali Şahin'in aile fotoğrafı çadıra dayanmış yataklar, çadır ortasında dantele gibi işlenmiş kilimler üzerinde oturuyoruz. Taptaze sıcak süt geliyor. Sütle birlikte Yörük tandırında pişmiş ekmek ve keçi peyniri ile afiyetle yiyoruz. Çadırın etrafında koyun keçi büyükbaş hayvan sürüleri, atlar cins kangal köpekleri, asırlık ağaçlar altında oynayan çocuklar. Çok sayıda Yörük çadırı Sığırlık merasının değişik bölgelerine serpilmiş çok sayıda Yörük burada hayatlarını sürdürüyor.

Aradan yıllar geçti. Gazeteci ve belgeselci olarak bu kez Sığırlık merasına gittiğimde Çadırların bir çoğu yok, yerinden yeller esiyordu. Hayvan sürüleri azalmış, çocuk sesleri neredeyse yok denilecek kadar az. Sığırlık merası ve Yörük obası boşalmış. Ancak sayıları az da olsa bugün Türkiye'de yaz kış dağda yaşayan Yörükler Gebze bölgesinde duruyor. Yörüklerin sesi olduk. Onların feryadını ve devletten isteklerini gazeteci olarak dile getirmelerine aracı olduk. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a mektuplar yazdık. Belgesel çekimleri yaptık. Haber ve makaleler kaleme aldık, konuyu Kocaeli Milletvekili değerli dostum Zeki Aygün Bey'e ilettim. Zeki Bey ile birlikte Büyükşehir Belediyesi'ne ait uçakla Sığırlık merası üzerinden uçtuk, Sığırlık merasıyla ilgili Milletvekili Aygün'e bilgi verdim. Aslen kendisi de Antalya Yörüğü olan Kocaeli Valisi Sayın Ercan Topaca 'ya konuyu aktardım. Kocaeli Kent konseyi Başkanımız sayın Dr. İbrahim Kahraman Bey Yörüklerin sorununu Büyükşehir belediye Başkanı Sayın İbrahim Karaosmanoğlu'na iletti. Sayın Karaosmanoğlu ramazan öncesi Türkiye'nin son Yörük obası Sığırlık merasına gitti. "Bu bölgeyi ilk kez görüyor, Yörüklerin ilk kez burada yaşadığına şahit oluyorum." Dedi. İftar programı organize edilmesi için ilgililere talimat verdi. Tarihi bir iftar programı organize edilip son Yörük obası Sığırlık merasında muhteşem bir iftar organizasyonu gerçekleşti.

Kültür ve medeniyet, devlet ve milletlerin temelidir. Kültürü olmayan hiçbir devlet ve milletin ebedi olması mümkün değildir. Yörükler Anadolu'nun asli unsurlarıdır. 700 yıldan beri Gebze'nin sahipleridir. Bugün yazkış Sığırlık merasında hayat sürdüren Yörükler var. Geçmişte buralar askeri atış bölgesiydi. Askeri atışlarda ki kazalarda dört Yörük top mermileri sonucu öldüler. Onlar Sığırlık merası ve son obalarını terk etmek istemiyorlar. Son oba yok olmasın, son Yörükler Sığırlığı terk etmesin, kültür ve medeniyetimiz yok olup gitmesin.

Orhan Gazi ve Fatih'in Hatırası Sığırlık Merası Yörükleri

Gebze Denizli Köyü sığırlık merasında yüzlerce yıldır yaşayan ve bizzat Orhan Gazi ve Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yerleştirilen sığırlık merasındaki Yörükler burada hayvancılık yapan yaz-kış sığırlık merasında bulunan Yörüklerle ilgili 35 yıldır araştırma yapan, bilgi ve belge toplayan gazeteci ve belgeselci olarak Yörüklerin buradan çıkartılması için çalışmalar yaşanırken çok önemli bilgi ve belgelere de ulaşmış durumdayız. Konuyla ilgili araştırma yazılarımızı ve TV programlarımızı sürdürürken olayı araştırmak ve Yörükler üzerindeki baskıyı durdurmak için Cumhurbaşkanlığı makamına dilekçe yazarak Devlet Denetleme Kurumu'nun bölgede inceleme ve araştırma yapmasını kamuoyu adına istedik. Cumhurbaşkanı´na sığırlık merasıyla ilgili yazdığımız dilekçeyi bu bildirimizde sizlerle paylaşıyorum.

Cumhur Başkanlığı Makamı' na,

Ankara

Konu: Cumhur Başkanı'nın Gebze'de Orhan Gazi ve Fatih Sultan Mehmet tarafından yerleştirilen Yörüklere sahip çıkması hakkında.

Türkiye'nin sanayi kentlerinden birisi olan Kocaeli'nin Gebze ilçesi, kültür tarihimizin de merkezi konumundadır. Osmanlı döneminde Palekanon savaşı olarak bilinen savaş Gebze bölgesinde yapılmış, İstanbul'un fethi kuşatmalarında Gebze askeri ve lojistik merkez olarak kullanılmış. Bu çerçevede gerek sultan Orhan Gazi ve gerekse Fatih Sultan Mehmet Han Gebze bölgesinde Yörük ve Manav Türkmen köyleri oluşturarak askeri karargah merkezi olan Çayırova Hünkar bölgesindeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılatmıştır.

Adı bizzat Fatih Sultan Mehmed han tarafından konan Gebze'nin sığırlık merasından Fatih Sultan Mehmet tarafından yerleştirilen Yörükler mevcudiyetlerini halen korumaktalar. Ancak son 35 yılda yaz/kış sığırlık merasında çadırlarda yaşayan Yörükler gerek Orman Bakanlığı ve gerekse bölgenin bir kısmının askeri alan ilan edilmesi yüzünden bölgeden uzaklaştırılmıştı. Yörüklerin sayıları giderek burada azalmıştır.

Kurtköy havalimanın hava trafiğine açılmasından dolayı bölge askeri top atışları sahasından çıkartılmış, Orman Bakanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı bölge üzerinde halen mahkemelik konumundadır.

3. Boğaz köprüsünün güzergâhının bölgeye yakın yerlerden geçiyor olması rantçıların dikkatini bölge üzerinde yoğunlaştırmıştır. Çeşitli bahanelerle bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Sığırlık bölgesindeki Yörükler alanı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Halen Sığırlık merasında yaz-kış yaşayan çok az sayıda Yörük Su ve Orman Bakanlığı'nın baskısı sonucu çıkartılmaya çalışılmakta, hatta Orman Bölge Müdürlüğü tarafından mahkemeye verilerek 550 yıllık Yörük varlığı mahkeme ile yok edilmek istenmektedir.

Bu konuda Gebze bölgesinde 35 yıllık gazetecilik yapan dünyanın 75 ülkesinde Devr-i Alem belgesel programları çekerek tarih ve kültür belgeselciliği yapan araştırmacı-gazeteci ve belgesel yönetmeni olarak Sığırlık merasındaki Yörük kültürünün yaşatılması için bugüne kadar bir çok araştırma yazısı ve belgesel TV programları çekerek yetkili ve ilgililerin dikkatini çekmeye çalıştım. Ve halen de çalışmaya devam ediyoruz.

Devletimizin en yüksek temsilcisi olan özellikle kültür ve tarihi değerlere büyük önem veren siz değerli Cumhurbaşkanımız sayın Abdullah Gül Beyefendiden Orhangazi ve Fatih Sultan Mehmed'in çok özel hatırası olan Gebze Sığırlık bölgesindeki Yörüklerin burada korunması, Kültür Bakanlığı´nın desteği ile yerli ve yabancı turizme açılacak bir Yörük obasının kurulması, Devlet Denetleme Kurulu başta olmak üzere ilgili ve yetkililerin bölgedeki rant vurgunun önlemesi için inceleme ve araştırma yapmasını Gebze kamuoyu ve özellikle Gebze Sığırlık merasındaki Yörükler adına istiyor ve arzu ediyoruz.

Kendisi de önemli bir kültür adamı olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterimiz Sayın Mustafa İsen Bey'in özellikle Gebze Sığırlık merasındaki Yörüklere sahip çıkılmasıyla ilgili özel çalışma ve araştırma yapmak üzere sayın Genel Sekreter Mustafa İsen Bey'in inceleme yapmak üzere bölgeye gelmesini arzu etmekteyiz.

Sayın Cumhurbaşkanım, Gebze İstanbul'un fethinden sonra 1454 yılında bizzat Fatih Sultan Mehmed Han tarafından 150 akçelik kaza merkezi yapılmıştı.3 Mayıs 1481'de Fatih Sultan Mehmed Han Gebze'de Hünkâr Çayırı'nda vefat etmişti. Gerek İstanbul'un fethi ve gerekse Fatih'in ebedi âleme göç ettiği yer olan Gebze'de Fatih'ten kalma yaşayan tek hatıra olan Türkiye'de de sadece Gebze sığırlık merasında yaz-kış yaşamakta olan Yörüklere sahip çıkılması noktasında Türkiye Cumhuriyeti devleti ilgi ve yetkili kurumlarına bizzat yüksek makamınız tarafından talimat verilmesini emir ve müsaadelerinize arz ediyor, başarı dileklerimizle saygılar sunuyoruz.

Gebze Kamuoyu adına

Gebze Tarih ve Kültür Bilinci Platformu ve İlim Kültür Tarih Araştırmaları Merkezi

Gebze'de İşgal Edilip Ele Geçirilen Vakıf Malları

Vakıflar haftası dolayısı ile gazetemiz Gebzedeki vakıflarla ilgili önemli yazılar kaleme alıp yazmıştı. Gazetemizin haberleri ile ilgili çok önemli tarihi belgeleri bugün kamuoyuna açıklıyoruz. Gebze'de osmanlı döneminde 19 vakıf kurulmuşu. Bu vakıfların Gebze dışındada bir çok mal varlığı bulunuyor. Asırlarca bir birinden güzel hizmetler üreten ve halka büyük hizmet veren Vakıf mallarındaki vurgun ve talanlara kurban gitmesi vicdanları sızlatıyor.

Gazetemiz Gebzeli tarihçi ve araştırmacı Dr. Gülefetini Çelik'in Gebze'deki vakıf malı ile ilgili yaptığı tarihi belgelere dayanan araştırmayı Vakıflar haftası dolayısı ile gündeme getirip yetkililerin ilgisine sunuyoruz.Özellikle siyasiler, Belediye başkanları ve milletvekillerini konuya el koyarak bu kiymetli vakıf malları kimlerin eline geçtiği araştırılıp kamuoyuna açıklanmalı.Katriliyonluk mal varlığına sahip olan Gebze'deki vakıfların malları özel şahısların eline geçtiği için bugün bu vakıfların camii, külliye ve hamamları parasızlıktan çökmek üzere.

Merkezi Gebze'de Bulunan Osmanlı Vakıfları

1. Çoban Mustaf Paşa Vakfı

Gebze'de Sultan Orhan Vakfı'ndan başka bir çok vakıf kurulmuş Bunlardan en önemlisi Gebze Çoban Mustafa Paşa Vakfıdır. Vakfın mal varlığı gelir ve giderleri zaman içinde daha da artmış çeşitli bölgelerdeki han, hamam, dükkan gibi icareler ile çeşitli tımar arazilerinin bazı gelirleri vakfa bağlanmıştır. Ayrıca Haremeyn-i Şerifeyn evkafına bağlanan vakıf, bu vakfın gelirlerinden de istifade etme imkanı bulmuştur.

Gazi Mustafa Paşa Vakfı'nın gelir ve gider alanları ile vakfa bağlı olan yerler (zaman içinde değişim göstermekle beraber) kayıtlardan çıkarılabildiği ölçüde tesbit edilebilir. 1811 yılı muhasebe kayıklarına göre vakfın bu tarihteki gelir getiren mal varlığı şunlardar ibarettir.

İstanbul'un çeşitli yerlerdeki dükkanlar ve bir han, Rumelihisar'nda mahzen ve dükkanlar, Edirne'de dükkanlar, Selanik'de dükkanlar ve bir han, Eskihisar Köyünde bir dalyan, Gebze'de dükkanlar(bu dükkanların bir kısmı Han-ı Kebir adı ile anılan handadırlar. Bir tanesi ise vakfa bitişik olan bir demirci dükkanıdır) ve bağlar, Karamürsel, Edirne, Rusçuk, Silistre, Selanik ve Gebze'de hamamlar, Eskihisar'da otlak ve kışlak gelirleri bostan gelirleri, mukataa, civar köylerden sağlanan öşür gelirleri ve kirada bulunan bekar evleridir.

1827 yılı muhasebe kayıtlarında bunların yanında farklı olarak vakfın gelir getiren mülkü içine Kapudan Mustafa Paşa Hanı Samatya'da bostan Burusa (Bursa)'da han ve hamamlar da görülmektedir,

2. Akçakocaoğlu İlyas Bey Vakfı

Orhan Gazi'nin kumandanlarından Akçakoca'nın oğlu ve Gebze'ye ilk olarak atanan kadı olduğu rivayet edilen İlyas Bey Gebze'de bir zaviye, mescid ve mektep yaptırarak bunları vakfetmiştir. Vakfın 18. yüzyılda şeh Kavağı ve Kartal nahiyelerinde mezra arazisi mülk toprağındandır.

3. Mehter Sinan Vakfı

Gebze'de Mustafa Paşa mahallesindeki Mehter Sinan Mescidi Vakfıdır.

4. Darıca'da Dergah-ı Mualla Yeniçerilerinin Para Vakfı

Dergah-ı Muallam Yeniçerilerin kurduğu bir para vakfıdır. Kredi müessesesi vazifesi görerek, talibine para veren bir vakıftı.

5. Kadı Fazlullah Efendi Vakfı

İlyas Bey'in damadı olduğu rivayet edilen Kadı Fazullah Efendi'nin kurduğu vakıftır. Çeşitli yerlerde mal varlığı vardır. Bunlar 16. yüzyılda çeşitli tarlalar, çok sayıda dükkanlar, bir bağ bahçe yeri, bostanlık, dolap kuyusu ve bir handırlar. Ayrıca 1742 tarihinde Pendik köyündeki bir han da bu vakfın gelirleri arasında idi. 1831 yılı muhasebe kayıtlarına göre vakfın gelir kalemleri Pendik ve Çengel köyleri mukataaları ve onlara bağlı yerlerden sağlanan iltizam gelirleri vakfa öşür veren yerlerden sağlanan gelirler (bu tarihte toplam 58 kile hurubat gelir olarak alınmıştır.) menzilhanede bulunan bir kahvehaneden bulunan bir hane ev kirası ve yine Gebze'deki Kutbeddin Vakfı'ndan iki senede bir mutad olarak alınan gelirlerden ibarettir.

Gelir ve giderler kalemlerinden elde edilen sonuca göre vakfın gelir ve gider alanları sınırlıdır ve giderler giderleri karşılamaktadır. Giderler zaviyedeki harcamalara ayrılan zahire giderlerinden ibarettir. Ayrıca zaviyeye yapılan yiyecek masraflarının bir kısmı öşürleri vakfa gelir olarak ayrılmış bulunan bazı köylerden ayni olarak alınan öşürden karşılanmaktadır. Ancak bunlar yetersiz kaldığından para karşılığı da erzak alınmaktadır.

6. Kutbettin Çelebi ve Seydi Çelebi Bin Kemalettin Vakfı

Kadı Fazlullah'ın torunlarından bulunan Kutbeddin ve Seydi Çelebi Gebze'de bir zaviye ve kütüphane yaptırarak buralarını vakfetmişlerdir. Bu kütüphanede birer cilt Bezzazi, Kuduri, Camiu-l Fusuleyn Sibah-ı Cevheri Muğrib, Kadı Han Molla Cami, Vikaye, iki cilt Hidaye kitapları mevcuttur. Ayrıca İznikmid'deki bir hamam ve bu vakıfça icara verilmek sureti ile işletilmekteydi.

7. Kutbeddin Bin İsmail Bin Hoca Fazullah Vakfı

Nehrike köyünde binası, fırın ve iskelesi olan bir değirmen, parlu köprüsü yakınında iki değirmen, Küçügen suyu üzerinde bir değirmeni bulunan bir vakıftı.

8. Fenarizade Vakfı

Çotak Karyesi'nin gelirlerine malik olan bu vakıf bu karyenin öşr-ü bostan, öşr-ü kovan, rusum-ı raiyyet ve sair rusumları denetlemekteydi. Ayrıca vakıf 1836 yılında Gebze'ye merbut bulunan Cuma karyesinde (köyünde) toplam 24 tarlanın üçte birer hissesine Haremeyn-i şerifeyn Evkafı ile birlikte sahipti.

9. Gemiciler Vakfı

Sultan Orhan Marmara Denizi'nde gemiciliğin gelişmesi için Gemiciler (Bu gün Dilovası Demirciler Köyü) karyesinin beş çiftliğini bu vakfın geliri olarak vermiştir. Ancak son dönemde bunlar harap bir durumda kaldıklarından daha farklı olarak işletilmektedirler

Merkezi Gebze Dışında Bulunan Gebze'de Mal Varlığı Olan Gebze Vakıfların Sayısı

Merkezi Gebze dışında İstanbul ve Bursa gibi yerlerde olmasına rağmen Gebze'de mal varlığı bulunan vakıfların sayısı 9'dur. Bu vakıfların büyük bir kısmı bugün şahısların mülkiyetine geçmiş durumda. Gebze'de vakıf mallarının dökümü acilen çıkarıp envanter hazırlanması gerekiyor.

Yukarıda belirtilenlerin dışında Gebze kazası dışında kurulu olup burada mal varlığı bulunan vakıflar da vardır. Bu vakıflar da şunlardır.

1- Sultan Çelebi Mehmed'in Darıca Mukataası Vakfı: Darıca mukataası merkezi Bursa'da olan vakfın gelirlerindedi.

2- Bostani Ortası Vakfı: Dil iskelesini işletmekteydi

3- Hz. Eba Eyyüb'l-Ensari Vakfı: Hereke ve Kadıllı Karyeleri bu vatfın gelirlerindendi.

4- Bostancıbaşı Abdullah Vakfı: İstavroz karyesi reayasının vergileri bu vakfın gelirlerindendi.

5- Bursa'da kurulu Yıldırım Bayezid Vakfı: Tuzla Karyesi bu vakfın malıdır

6- Valide Sultan Camii Vakfı: Merdubanlı-yı Büzürg (Büyük Merdivenli) karyesi Vakfın gelirlerindendi.

7- Sultan Selim Han Camii şerifi Vakfı: Gebze'de iki karye bu vakfın gelirleri arasındadır.

8- şehzade Sultan Mehmet Vakfı: Maltepesi (nam-ı diğer Ören) bu Vakfın gelirlerindendir.

9- Sultan Ahmed Camii şerifi ve İmareti Vakfı: Sultan Ahmed'in İstanbul'da inşa ettirdiği cami-i şerif ve imaretine gelir sağlamak gayesi ile kurduğu vakıftır. Bu vakfın çeşitli gelirleri yanında İstanbul ve içlerinde Gebze kazası iskelelerinin de olduğu Marmara Denizi iskelelerinden mal alan, buraya mal getiren mütemekkin ve gayr-ı mütemekkin gayrı-ı müslim tüccarın rüsüm-ı masdariyeleri , kapdanlıkları bac ve kantariye rusumları da gelirlerindendir.

Osmanlı Vakıf sistemi gerek ekonomi gerek sosyal yapının birçok alanına nüfuz etmiştir. "Sosyal Gruplar ilişkisi " başlığı altında ele alınacağı gibi vakıf sistemi tımar sistemi içine de girmiş ve önemli miktarda mali kaynakları denetlemiştir. Mevcut vakıf köyleri ile varolan ilişkiler sadece para yönlü olmamıştır. Vakıf gerek camileri ve imaretleri ve gerek medreseleri ile de sosyal hayatın her yönünde etkili olmuştur

Osmanlı'dan Cumhuriyete Gebze'de Vakıf Kültürü Devam Ediyor

Orhan Gazi döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gebze'de vakıf kültürü halen yaşatılmakta. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Gebze bölgesinde bir birinden önemli hizmetler yapan çok sayıda vakıf kurularak vakıf kültür ve medeniyeti yaşatılmaya devam etmektedir. 2017 yılının son günlerinde Gebze Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kuruluş senedi onaylanan Gebze'de kurulan bir vakfın kuruluş senedindeki amaç ve faaliyet bölümünde şu bilgiler yer almaktadır.

İlim, Kültür, Tarih ve Teknoloji Vakfı (İKTAV)

Bu vakıf senedinin altında adları ve adresleri yazılı gerçek kişiler tarafından Türk Medeni Kanunu ve Vakıflar Kanunu'nun hükümlerine göre bir vakıf kurulmuştur.

MADDE: 1. VAKFIN ADI: İLİM KÜLTÜR, TARİH ve TEKNOLOJİ VAKFI (İKTAV)

MADDE-2 VAKFIN MERKEZİ

Vakfın merkezi: Kocaeli Gebze ilçesi Hacı Halil Mah. Kudbiddin sok.. Ada 177, Parsel 9, Cilt 27, Sayfa 2660 Bostan İşhanı kat 3,No 38 dir. Vakıf yönetim kurulu kararı ve yetkili makamlardan izin almak kaydıyla yurt içinde veya dışında şube ve temsilcilik açabilir.

MADDE 3- VAKFIN AMACI

Vakfın amacı, Türk-İslam tarihi ile ilgili yurtiçi ve yurt dışında tarih ve kültür araştırmaları yapmak. Bu alanda araştırmalar yapan tarihçiler, akademisyenler ve medya mensuplarına destek olmak. Ülkemizin milli, manevi, tarihi ve kültür varlıklarının ve değerlerinin korunup ve tanınmasına destek olmak. Yöresel el sanatlarının yaygınlaştırması, tanıtılması, geliştirilmesi için projeler ve etkinlikler düzenlemek. Cami ve mescit gibi ibadethanelere katkıda bulunup desteklemek. Ülkemizin doğal varlıklarının ve değerlerinin korunması ve tanınmasına yönelik çalışmalar yapmak.

Gerek bireysel gerek kurumsal bazda, bilim ve teknolojinin geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına, desteklenmesine ve toplumun ilgili konulara özendirilmesine katkı sağlamak.

MADDE 4-VAKFIN FAALİYET KONULARI

Vakfın amacına yönelik faaliyet konuları aşağıda gösterilmiştir;

Toplumda Tarih, kültür ve Teknoloji bilinci oluşmasına katkı sağlamak için Dünya coğrafyasında ki kültür ve medeniyet tarihimiz ile İslam tarihi ve kültürel değerleri ile ilgili araştırmalar yapmak, yaptırmak, kitap ve belgesel TV programları çekmek ve akademik ve ilmi çalışmalar yapmak ve yaptırmak,

İlim kültü, tarih ve teknoloji araştırmaları yapan medya mensubu ve akademisyenler başta olmak üzere, eğitim süresince başarılı ve eğitime muhtaç çocuklara ve gençlere burs, eğitim yardımı ve yurt sağlamak,

Kültür, tarih ve teknoloji araştırmaları yapmak için resmi / özel ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar ile ortaklaşa projeler üretmek, bu projeler aracılığı ile yurt içinde ve yurt dışında eğitim ve araştırma yapmalarına yardımcı olmak.

Tarih ve kültürel eserlerimiz başta olmak üzere arşiv bilgi ve belgeleri, tarihi eserlerin tamiri, tarihi değere sahip kitaplar, el sanatları ve yöresel üretimlerin tanıtımı ve düzenli üretimi için çalışmalar yapmak. Kültürel değerlerimizi bulup ortaya çıkarmak.

Eğitimi, tanıtımı ve üretimi sürdürerek bunları potansiyel kalkınma aracı olarak kullanmak,

Ülkemizin sahip olduğu tarih ve kültürel değerleri tanıtmak ve yaygınlaştırmak için araştırmacı yetiştirecek her türlü etüt eğitim merkezi ve kurslar açmak, kaybolamaya yüz tutmuş tarih ve kültür varlıklarımızın ortaya çıkarılması, mesleklerin devamı için gerekli zemini hazırlamak ve maddi manevi destek sağlamak.

Bu amaçlar doğrultusunda tarih ve kültürel değerlerimiz, el sanatları, oyun, müzik, edebiyat, eğitim, yöresel ürünler ve alternatif kalkınma yöntemleri konularında, konferans, sempozyum, panel tartışma, sohbet, kongre, seminer, sergi, spor karşılaşmaları, anma günü, kutlama günü vb. etkinlikler düzenlemek,

Vakfı amaçlarına uygun olarak hazırlanan rapor, araştırma, inceleme, çeviri, belgeseller, tv programları, film, müzik, bilimsel çalışma veya araştırma, internet ortamlı çalışmaları kitap, dergi, broşür, gazete vb gibi süreli ve süresiz yayınlar halinde neşretmek, dağıtımını yapmak,

* Tarih ve kültürel değerlerimiz ile sanat değerlerimizin ortaya çıkartılması için bulunacak yerli ve yabancı yayınları temin etmek, eğitim ve öğrenime destek sağlayacak yerli ve yabancı yayınların temin etmek bunların tercümelerini yaptırmak,

Vakfın amaçlarının yapılabilmesi için bina, tesis, araç, gereç, iş ve üretim makineleri almak, kiralamak, her türlü donanım malzemelerinin almak, kiralanmak, vakfın amaçları doğrultusunda bağış kabul edilmek,

* Vakıf milli ve manevi değerlere sahip çıkmak İçin örnek çalışmalar yapmak, çeşme ve hayır hizmetleri yaparak örnek olmak.

* Vakıf adına vakfa gelir getirmek için vergi usül kanununa göre iktisadi işletmeler oluşturmak veya başka iktisadi işletmelere ortak olmak.

* Kültür, tarih ve teknoloji bilinci oluşturmak için vakıf olarak halka açık kütüphane hizmete sokmak, kültür merkezleri açmak.

* Gazete, internet sitleri ve buna benzer medya kuruluşları kurmak, kütüphane ve kültür merkezleri hizmete sokmak. İnternet siteleri açarak yayın yapmak. Yapılan yayınların telif haklarını bağışlamak.

*Özel ve Resmi bilimsel araştırma yapan kurumlar, üniversiteler, sanayi kuruluşları, teknoparklar ve sivil toplum örgütleriyle ortak projeler yapmak. (*) Kaynak : Gebze Asliye 2. Hukuk Mahkemesi tarafından kabul edilen İlim Kültür Tarih ve Teknoloji Vakfı İKTAV vakıf senedin' den alınmıştır)

SONUÇ OLARAK

Kocaeli Büyükşehir belediyesi tarafından düzenlen "Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V" için hazırladığımız Orhan Gazi döneminde Gebze'de kurulan vakıflar "Bildirimiz de ele aldığımız her konu başlı başına incelenip araştırmayı gerektirecek önemdedir. Osmanlı ile Bizans arasında gerçekleşen Pelekanon Savaşı bugünkü Kocaeli ilinin Gebze ile Çayırova ilçeleri arasında yer aldığı bazı tarihi kaynaklarda geçmektedir.

Pelekanon savaşından sonra Orhan Bey Orhan gazi olarak anılacaktır. O zamana kadar küçümsenen bir beylik artık dikkat çekmeye başlamıştır. Çünkü İstanbul'un fethi kolaylaşmış, Bizans'ın Anadolu ile bağlantısı tamamen kesilmiştir. tarihi ipek ve baharat yolunun güzergâhında stratejik önemi olan menzil kasabası Gebze'nin Orhan Gazi tarafından Osmanlı idaresi altına girmesin' den sonra bir çok vakıf kurulur ve Gebze bölgesi vakıf medeniyeti ile gelişir.

Kocaeli fatihi Orhan Gazi, Kocaeli yarımadasının hem Osmanlı, hem de İslam yurdu olmasında büyük emek sarf etmiş. Osmanlı'da vakıf medeniyeti' nin kurulup yayılmasına öncülük etmiş örnek bir devlet ve vakıf adamıydı.

Çınar nerde toprağa düşmüş, hangi coğrafyalara kök salmış: dalları nerelere uzanmış, kimler altında serinlemiş... Bunları bilirsek, devraldığımız mirasın azameti karşısında belki ürkeriz ama neyi kuşanmamız, neyle kuşanmamız gerektiğini de yeniden hatırlarız.

Bize lazım olan tarih ve medeniyet şuurudur. Yeni nesildeki merak ve ilgiyi beslemek, objektif kaynaklarla destelemek, sempozyumlarla, bilimsel ve akademik yayınlarla tarih şuurunu diri tutmak en önemli vazifelerimiz arasındadır.

Sempozyumun; Kocaeli'nin antik çağlardan günümüze kadar süren medeniyet yolculuğunun anlaşılmasında, Türkiye'nin ve Kocaeli'nin insanlığa sunduğu katkıların anlaşılmasında faydalı olacağına inanıyorum. Beylikten devlete geçişimizi temsil eden; Selçuklu Devletimizden sonra Türk kültür ve hâkimiyetini yeniden kurumsallaştıran Orhan Gazi Han'ın daha yakından tanımasına da değerli bir zemin oluşturacağı kanaatindeyim.

Abdal Musa ve Devlet

Hasan Basri KARADENİZ *

I.

Abdal Musa'nın hayatı da diğer abdal şeyhleri gibi pek bilinmemekte ve kendisine ait velâyetnâme ile sınırlı kalmaktadır. Buna göre bu badal şeyhi Antalya Elmalı yakınlarında daha sonra harabeye dönen Genceli kasabası (şehri)nda doğdu. Bu velâyetnâmede mevcut "*Hünkâr Hacı Bektaş vefat idicek Abdâl Musa zuhura geldi*", şeklindeki ifadeden onun Hacı Bektaş Veli'nin vefatından hemen sonra yani 1270'li yıllarda doğduğu anlaşılır. Abdâl Musa'nın babası Seyyid Hasan Gazi'dir. Bu şeyh küçük yaşta annesini kaybetmiş ve yetim kalmıştır. Babasının seyyid olması onun Ehl-i Beyt'e mensup olduğunu gösterir.

Abdal Musa Bektaşi kültüne mensuptur. Nitekim kendi velâyetnâmesinde Hacı Bektaş Veli'nin "Ya Erenler Genceli'de genç bir gibi doğam, adum Abdal Musa çağırduram, beni isteyen anda gelsün bulsun", şeklindeki sözleri onun doğumuna, yüce bir kişi olacağına ve Bektaşi olduğuna işarettir[1].

Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazâde, Bektaşi tarikatında şeyh-halife silsilesinin bulunmadığını, Hacı Bektaş Veli'nin manevi nispetini Hatun Ana (Kadıncık Ana)'ya verdiğini, Abdal Musa adlı bir abdalın bu şeyhin türbesinde hizmette bulunduğunu ve bu dervişin Hatun Ana'nın seveni-dostu olduğunu, onun bir müddet orada (Sulucakaraöyük) kaldığını belirtir[2]. Ayrıca bu tarih yazarı Aşıkpaşazâde, I. Murad dönemi kerâmetleri zahir ve duaları kabul olan dervişler (fukara) arasında Abdal Murad, Mehmed-i Küşteri, Baba Postinpûş ile birlikte Abdal Musa'yı da anar[3].

Bununla birlikte velâyetnâmede bu durumla ilgili kayıtlar daha somut veriler içerir. Şöyle ki Abdal Musa'nın abdallarına şeyhlerinin tarikat silsilesi (soyu) sorulduğunda onlar cevap veremezler ve bu durumu şeyhlerine arz ederler. Abdal Musa manzum olarak açık bir şekilde tarikat köklerinin Horasan'a dayandığını, mürşidinin ise Hacı Bektaş Veli'nin halifesi Uşak Susuz'da sakin Kolu Açık Hacım Sultan olduğunu söyler:

"Bizüm hususımuz ma'rifet söyler
Biz Horasan mülkindeki bâb'danuz
Yedi denüz bizüm keşkülümüzde
Hacım 'umman oldı biz ol göldenüz"[4].

Bu veriler hem Hacım Sultan ile Abdal Musa'nın çağdaş, dolayısıyla zaman bakımından tutarlı olması hem de bu abdal şeyhinin bu dervişin yaşadığı Antalya-Elmalı'ya yakın Uşak Susuz'da sakin olması mekân yakınlığından gerçeğe çok daha yakındır. Bundan başka Hacım Sultan bir ara Elmalı'ya komşu memleket Menteşe'ye seyahat etmiş ve burada da irşad faaliyetlerinde bulunmuştur[5]. Abdal Musa bu süreçte Hacım Sultan'a intisap etmiş ve ondan hilafet almış olabilir.

Öte yandan Abdal Musa gazâ yapmak için batı ucuna Osmanlı Beyliği topraklarına geldi ve bu amaçlı faaliyetlerde bulundu. Orhan Gazi ile birlikte Bursa'nın fethine katıldı. Abdal Musa'nın bu uçta bulunduğu

* *Prof. Dr. Hasan Basri Karadeniz- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi- Kütahya/Türkiye.*

1 Veli Baba, *Abdâl Musa Velâyetnâmesi*, Haz. Abdurrahman Güzel, Ankara 1999, s.140.

2 "Hacı Bektaş, Hatun Anaya ısmarladı nesi var ise. Kendü bir meczub, budala aziz idi. Şeyhlikden ve müridlikden fariğ (vazgeçmek) idi. Abdal Musa derler idi, bir derviş var idi. Hatun Ana'nın muhibbi (seven) idi. Ol zamanda şeyhlik ve müritlik igen zahir degül idi. Silsileden dahı fariğler idi. Hatun Ana ol azizün üzerine mezar etdi.. Geldi, bu Abdal Musa, bunun üzerinde bir nice gün sakin oldu. Orhan devri geldi. Gazâlar etdi.", Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri-I, İstanbul 1949, s.238.

3 "Ve fukaradan Abdal Musa ve Abdal Murad ve Mehmed-i Küşteri ve Postin püş Baba. Bunlarun dahı kerâmetleri zâhir ve duaları müstecâb azizler idi.". Aşıkpaşazâde, a.g.e., s.235.

4 Veli Baba, a.g.e., s.152.

5 Derviş Burhan, *Velâyetnâme-i Hacım Sultan*, Haz. Tufan Gündüz, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.55, (Ankara 2010), s.88-90.

dönemde diğer gazi şeyhler ile yakın ilişkide bulunduğu ve bu doğrultuda Geyikli Baba ile tatlı bir rekabete girdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır[6].

Bundan sonra Abdâl Musa'nın kendi ve dervişleri üzerinde bir otoriteyi diğer bir ifade ile devlet kontrolünü kabul etmediği ve önce Bursa'yı terk edip, muhtemelen Karasi Beyliği tarafına gittiği[7] Osmanlıların bu beyliği 1330'lu yılların sonunda ilhakından sonra da buradan ayrılıp bir müddet Manisa-Aydın taraflarında kaldığı, burada da aradığı ortamı bulamadığı için, yoğun olarak konar-göçer Yörüklerin yaşadığı Antalya- Elmalı'ya gelip bu yerde tekkesini kurup irşada devam ettiğini söylenebilir.

II.

Abdal Musa velâyetnâmesine göre bu abdal şeyhi memleketi Elmalı'ya döndükten sonra bir tekke inşa etti ve burada irşad faaliyetlerinde bulundu. Bu şeyhin halifelerinden Kaygusuz Abdal'a ait menâkıbda onun bir asitane (tekke) yaptırdığı, burada nice müridlerin bulunduğu, ayende vü revende (gelip-giden) ye hizmet ettikleri belirtilir[8]. Abdal Musa'nın bilinen meşhur halifesi Alaiye (Alanya)'li Kaygusuz Abdal'dır. Ayrıca bu şeyh yetiştirdiği halifelerinden Abdal Kâfi'yi Lotanya (?), Kara Işık Baba'yı Tahtalı Dağı'na, bir başkasını Eğirdir (Eğridir)'e hizmet için gönderdi ve birçok kişiye dahi nasib (halifelik) verdi. Abdal Musa'yı I. Murad dönemi velilerinden gösteren Aşıkpaşazâdeki kayıt doğru ise bu abdal şeyhi 1360-1370'li yıllarda vefat etti[9].

Diğer taraftan Abdâl Musa velâyetnâmesine göre, daha önce de ifade edildiği üzere büyük mürşid Hacı Bektaş Veli tarafından "Ya Erenler, Genceli (Elmalı)'de genç bir ay gibi doğam, adım Abdâl Musa çağırduram. Beni isteyen anda gelsün bulsun", denilerek Abdâl Musa'nın, doğumu önceden müjdelenir ve onun ileri de bir veli olacağına işaret edilir. Abdâl Musa Hacı Bektaş Veli'nin vefatından sonra dünyaya gelir. Seyyid Hasan Gazi oğlu Seyyid Musa anasından yetim kalır. Abdâl Musa büyüyüp bir veli olduğunda Gence halkı ona münkir olur. Bunların başlarına belalar gelir ve kasabalarını terk ederler. O, yaylaktan indikten sonra sahilde bir tekke inşa eder. Buranın inşaatında onun dervişleri bir kazan altın bulurlar. Abdâl Musa, bu malların yetim malı olduğunu ve başkasının yemesinin haram olduğunu söyler. Ayrıca kerâmet göstererek deniz kenarında bir kâfir gemisinin bulunduğunu, bu malın varislerinin o gemide olduğunu belirtir. Bu şahısların gelmesi için abdallarını gemiye gönderir. Kâfirler Abdâl Musa'nın nasıl birisi olduğunu sorarlar. Abdallar onun kerâmet sahibi bir veli olduğunu ifade ederler. Abdallar bulunan malın atalarından onlara miras kaldığını gelip almaları gerektiğini söylerler. Kâfirler onun gerçek veli olup-olmadığını anlamak için onun yanına gittiklerinde kendi aralarında tuttukları içki ve domuz yavrusunun pişmiş hazır olmasını arzu ederler. Bu söz Abdal Musa'ya malum olur, abdalları ava gönderir. Bunlar istenilen iki domuz yavrusunu getirirler, temizlerler ve pişirirler. Bu arada bölge sakini olub şarap işi ile meşkul olan birisinden şarap tedarik ederler. Kâfirler gemiden geldiklerinde akıllarında tuttukları isteklerinin gerçek olduğunu görüp bu şahsın veliliğini tasdik ederler. Abdal Musa bunların mallarını kendilerine verir. Bunlar tekkenin yanında akan su içine sandal koyup malı ona yükleyip giderler[10].

Abdâl Musa'nın altınları bu toprakların hâkimi Teke Bey'ine değil de kâfirlere vermesi bey ile arasının açılmasına, bu abdal şeyhinin bu topraklar üzerinde varlığının meşruiyetinin tartışmaya açık olmasına ve diğer devlet ve beyliklerde benzer uygulamalarda olduğu üzere sudan bir sebeple suçlanarak sorgulanmasına kısaca ağır bir teftişten geçmesine sebep olur:

> "Andan sonra malun bulunduğını Teke begine bildirdiler. Teke begi dahı eyitti "Ne hoş biz burada İslâm padişahı iken bize virmeyüb kâfire niçün virdi", didi. Bir kul gönderdi "Varun ol kimesneyi huzurıma alun, gelün", didi. Gelen kul girü gitmedi. Tekrar bir kul gönderdi; ol dahı gitmedi. Günden güne ikiden üçden kul gönderdi idi. Hiç biri girü gelmezdi. Heman varanlar

6 Gelibolulu Ali, *Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbar*, Haz. İ.H. Çuhadar, C.I, Kısım. I, II, Kayseri 1997, s.107.

7 Bu velâyetnâmede Seyyid Ali Sultan veya Kızıldeli olarak tanınan Rumeli'nin önde gelen abdal şeyhini Abdal Musa'nın halifesi olduğu belirtilir ve bu şeyhin iseği ile Aydınoğlu Umur Bey ile birlikte Rumeli'nin fethi için görevlendirildiği ifade edilir. (Veli Baba, a.g.e., s.148). Ayrıca Sırp despotu Lazareviç'in biyografisini yazan Konstantin'in eserinde, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın hâkimiyeti altına aldığı Acemiya (Karasi) hükümdarının toruna Seydia'nın yönlendirmesi ile batı ülkelerine yürüdüğünü ve ona fethedeceği her on şehirden birisini vereceğini vaat ettiğini belirtir. Süleyman Paşa kardeşi ile savaşan Andronikos döneminde ilk olarak Gelibolu civarından denizi geçti ve Seyit ile diğerlerine yolu açtı (Konstantin Kostenecki, *Stefan Lazareviç, Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2009, s.51) Burada bahsedilen Seyyid büyük ihtimal ile Rumeli'ye ilk geçen ve fetihlere katılan abdal şeyhlerinden Kızıldelidir. Bu bakımdan Abdal Musa'nın Bursa'dan ayrıldıktan sonra halifesi ve abdalları ile birlikte komşu Karasi Beyliği topraklarına geçtiği söylenebilir.

8 Anonim, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi)Menâkıbnâmesi*, Haz. Abdurrahman Güzel, Ankara 1999, s.90.

9 Veli Baba, a.g.e., s.151-152.; Aşıkpaşazâde, a.g.e., s.235.

10 "Abdâl Musa Sultan eyitti "Bu malun yetimleri vardur; yimek kan ve irindir. Derya kenarında bir kâfir gemisi vardur. Ol malun varisleri ol gemidedür. Varun söylen, haber virün, gelsünler, alsunlar, gitsünler", didi. Abdâl gönderdiler. Vardı gemiye haber virdi. Gemi içinde olanlar sordılar " Bu ne kişidür? Abdâllar eyittiler kim "Bir veliyyu'llahdan ademdür. Velâyet ve kerâmet ehlidür", didiler. Bu sizündür, Atalarunuzdan kalmışdur", didi. "Gelsünler, alsunlar. Haber vir", didi. Biz anun içün geldik", didiler. Kâfirler bu sözi işidicek gönüllerinden tutdılar kim eger bu kişi hakk veli ise biz varınca bâdemüz hazır ola ve Hınzır çocuğı, bişmiş ola. Andan bu söz Abdâl Musa Sultan'a ma'lum olub şikâre abdâl gönderdi. "Ak-kara canavardan ne düşer ise getürün", didi. İki hınzır çocuğı (domuz yavrusu) bulub getürdiler. Bunları yüzüb ocağa kodılar. Bişer iken bir kâfir dahı şarab götürüb giderdi. Gördiler. Kâfirün şarabından alub hazır eylediler. Kâfirler dahı gemiden gelüb hazır buldılar. Bildiler kim gerçek velidür. Abdâl Musa Sultan buyurdı "Mallarun virün, alsunlar gitsünler", didi. Tekkenün yanından akan su içine sandal getürdiler, kazanla malı kodılar, sandala bindiler. Sandal yürimedi. Ol kadar cehd (çaba) itdiler ki sandalı yüridemediler. Meger kim kazanı Abdâl Musa'ya virelüm diyi 'ahd itmişler idi. Ol hatırlarına gelüb kazanı çıkardılar. Ol sâ'at sandal revân olub yüridi. .", Veli Baba, a.g.e., s.140-141.

> Abdâl Musa'ya derviş olurlar idi. Bu veçhile tâ yaz olınca tamam beş yüz kul geldi. Bu gelen kullardan hiç birisi girü gitmedi. Abdâl Musa Sultan yanında kaldı. Teke begi dahı yarak (silah) landı yaylağa çıkdı. Abdâl Musa Sultan dahı Teke begi Genceli'ye çıkdılar. Teke begi günde beşden ondan kul gönderür idi. Diler ki Abdâl Musa Sultan'ı getürde. Cemî'i gönderdikleri sekiz yüz kadar kul oldı. Cümlesi Abdâl Musa'ya derviş olub kaldılar; birisi gitmedi. Eşrafda olan karye (köy) halkı Teke begine şikâyet itdi. Teke begi dahı karye halkına emreyledi "Ev başına birer yük odun getürün", didi. (Teke begi) "Ataşa atalım. Gerçek er ise gelsün odı çignesün geçsün. Ben de ana itikad ideyün. Siz de itikad idün", didi. Karye halkı ev başına birer yük odun hazırlayub cümlesini birikdirdiler; harman itdiler. Meger Teke beginün yanında bir kulı kalmış idi; veziri idi. Eyitdi " Buyur Sultanum, ben varayun ol "ışığı" huzurunuza getüreyüm", didi. Geldi Abdâl Musa Sultan'a "Çık ışık, padişah kapusına varalum; suçlusın", didi. Abdâl Musa Sultan vezire eyitti "Adun nedir?", Vezir eyitti "Seni gerçek er didiler. Adumı dahı bilmezsün", didi. Abdâl Musa Sultan vezire eyitti " Adun bize bağışla", didi. Vezir eyitti " Benüm adım Kirde Yusuf'dur", diyicek Abdâl Musa Sultan eyitdi ki "Senün adın Kirde Yusuf ise benüm adum Köselen Musa'dur. Nice senün gibi Kirde'nün kılağısun sildüm", didi. Kirde Yusuf dahı "İneyim, şol kişi ne kişidür", didi. Atından aşağı ineyim dirken ayağı üzengiye geçdi. At depüb helâk eyledi. Abdâl Musa Sultan "Hû", didi. Turı geldi cemî' fukara (abdal)sıyla kalkdı. Abdâl Musa Sultan eyitdi ki "Sizünle şöyle oynayalım kim od(ateş)un yiründe çayır bitsün", didi. Dahı "Beni seven yürisin", didigi gibi cemî' dağlar ve taşlar ardınca kopdı geldi. Genceli şehrini basdı altına aldı."[11].

Bundan sonra Nuh tufanında gerçekleşen bir hadiseye benzer bir durum vuku bulur. Dağlar taşlar Genceli şehrinin üzerine düşer. Bu şehirde sakin Abdâl Musa'ya daima süt getiren yaşlı bir kadın (koca karıcık)ın evi kurtulur, geri kalanı yok olur. Abdâl Musa dervişleri ile ateşe girip kerâmet ile orayı çayıra çevirir. Hareket halindeki dağlar ve taşlar bu abdal şeyhinin kara çomakı yere vurması dururlar. Yüksek bir yerden olanları izleyen Teke beyi gördüğü kerâmet karşısında şakına döner, önce kaçar. Fakat sonra bu abdal şeyhinin velâyetini anlar, özür dilemek için geri gelir. Abdal Musa'ya Teke beyinin geleceği ayan olur. Bu beyin kullarına beylerini aralarına almamalarını, ondan artık bey olamayacağını söyler. Bunun üzerine beyin kulları onu reddederler. Bu durumda Teke beyi gerçeği görüp pişman olur ve Abdal Musa'dan affedilmesini talep eder. Fakat bu abdal şeyhi artık bundan sonra bir şey yapmanın mümkün olmadığını belirtir ve bu isteği kabul etmez. Bu söz üzerine ümidini yitiren Teke beyi beylik görevini oğlu Halil'e bırakır. Abdal Musa'da bu yeni durumu kabul eder ve onun oğlunu himaye edeceğini belirtir. Teke beyi sabah olunca Istanoz (Korkuteli) şehrine gider. Abdal Musa manevi âlemde Teke beyinin öleceğini keşfeder. Nitekim Teke beyi Antalya'ya gider iken attan düşer, başını taşa çarpar vefat eder. Teke beyinin oğlu bu durumun Abdal Musa'nın velâyet gücünden kaynaklandığını anlar ve askerleri ile onu ziyaret eder ve elini öper. Abdal Musa onun babası adına yaptığı özrü kabul eder ve sağlığında onu manen koruyacağını belirtir[12].

Benzer ifadeler Abdâl Musa'nın halifesi olan Kaygusuz Abdâl velâyetnâmesinde de mevcuttur. Ancak bu menâkıbda hikâye örgüsü biraz farklı olup, buna Alâiye (Alanya) beyi ve oğlu da dâhildir. Kısaca Alâiye beyinin lakabı Gaybi ile olan oğlu av esnasında bir ceylanı vurur, sonra kaçan yaralı ceylanı takip eder. Bu av hayvanı Abdal Musa dergâhında kayıp olur. Onu takip eden Gaybi'de buraya gelir, bu şeyh ile konuşmasından onun ceylan kılığına girdiğini anlar, ona intisap eder ve geri dönmez. Bu durumu kabullenmeyen Alâiye beyi komşu Teke beyinden yardım ister. Teke beyi önce adamı Kılağılı İsa'yı gönderir. Bu şahıs Abdal Musa'yı cebren götürmek isterken atı ürküp kaçar ve o paramparça olur. Buna kızan Teke beyi kendisi bu şeyhin üzerine varır. Abdal Musa menâkıbnâmesinde bahsedildiği üzere helâk olur. Bu durumu gören Alâiye beyi gelip Abdal Musa'dan özür diler. Gaybi bu dergâhta kalır ve burada uzun bir süre hizmet ettikten sonra şeyhinden hilafet alır[13].

---

11 Veli Baba, a.g.e., s.142-143.

12 "Meger ol şehirde bir koca karıcık var idi. Bir inecigi var idi. Ol inegün südini her zaman Abdâl Musa Sultan'a getürürdi. Heman anun evi kurtuldı, kaldı. Gayrısı zir ü zeber (darmadağın) oldı. Fukara eyittiler "Tağlar bile yüridi Sultanum", didiler. Abdâl Musa Sultan eyitti "Tur tağım tur. Senün yanunda olsun bizüm mezarımuz", didikde tağ turdı. Bu kez taşlar turmadı. Girü geliyorlar, didiler. Abdâl Musa Sultan dahı "Turmazmısınuz", diyü kara çomak ile bir kez urdı. Tağlar sakin oldı ve kendi fukarası (abdallar) ile Teke begine vardılar. Teke begi bir yüksek yirden temâşa iderdi. Heman Teke begine toğrı yüridiler. "Belki tutayım", didi. Turmadı kaçdı. Sultan cemî' fukarası ile âtaşa girdi. Semâ tutdı. Âtaş mahvoldı. Yirinde çayır bitdi. Teke begi turmadı, ormandan ormana kaçdı. Sonra çıkdı "Varayun er (veli)in elin öpeyin. Erün işi keermdür", didi. Kalkdı Sultan'a toğrı vardı. Abdâl Musa Sultan'a anun geleceği ma'lum oldı. Kullarına eyitti " Teke begini içünüze koman. Ol size beg olamaz", didi. Bunun kulları dahı gördiler ki begleri geliyor. Cümlesi çığrıştılar; eyitdiler ki "Sen bizüm begimüz olamazsun. Biz begimüzü bulduk", didiler. Teke begi geldi, yüzin yire sürdi "Biz kendi bilmezligümüzle itdük, Sultanum", didi. Abdâl Musa Sultan nutka gelüb eyitdi ki "Okın atdık, yayın yasdık. Atılan ok girü gelmez. Başuna yarak (silah) eyle", didi. Teke begi eyitti "Hay Sultanum kıyma. Ne dilersen dile", didi. Sultan eyitti "Ne dileyeyin; dünyada dünyan yok, ahretde ahretün yok". Teke begü eyitti "Şimdengirü bize yürimek yok". Oğlı Halil Beg'e padişahlık emanetini ısmarladı. Abdâl Musa Sultan eyitti "Bizim sağlığumuzda anun üzerine hiç kimesne gelmesün", Teke begi Istanoz şehrine yetdi. Seherden kalkub gitdi. Abdâl Musa Sultan namaz vaktinde turı geldi. Gördi ki bir Kara Canavar yir kazub çağırur. Kara Abdâla buyurdı "Baltanı bile getür", didi. Kara Canavarı gösterdi "Eyle kim seğirt (koş) Teke beginün ruhıdur. Evliya'ya yetişdirmeyelüm", didi. Kara Abdâl dahı koğarak ol canavarı yetüşüb depeledi. Meger ol vakt Teke begi Döşeme derununda Antalya'ya gider iken atı sürçdi, atdan yıkıldı. Başı daşa tokundı, helak oldı. Leşini Antalya'ya getürdiler. Oğlı babasının halini gördi. Buna n'oldı, deyü sual eyledi. Yanında olanlar halini bir bir bildürdiler. Abdâl Musa gerçek er imiş şöyle oldı", didiler. Halil beg eyitti " Bu hod er okına uğramış", didi. "Ol, benüm babam olsun şimden gerü", didi. Heman ol nice askerün alub kalkdı. Abdâl Musa Sultan'a geldi. Abdâl Musa Sultan'un elini öpdi. Eyitti "Ne itdi ise, babam itdi. Benüm anda suçum yokdur, Sultanum", dedi. Abdâl Musa Sultan eyitti "Var otur aşağa. Bizim sağlığımuzda korkma oğul", didi...", Veli Baba, a.g.e., s.143-144.

13 Anonim, Kaygusuz Abdal..., s.90-98.

Diğer taraftan Teke beyi ile Abdâl Musa arasında çekişmenin esas nedeni "güç" iktidar meselesidir. Hiçbir siyasî teşekkül kendi iktidarını bir başkası ile paylaşmak istemez, hatta böyle bir oluşumun varlığına dahi tahammül edemez. Bu sebeple bütün hükümdar veya beyler tebaasını daima takip ederler ve herhangi bir güç merkezinin zuhuruna müsaade etmezler. 1239'da vuku bulan ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kökünden sarsan Baba İshak isyanından sonra, Anadolu ve civarındaki siyasî teşekküller bu hususta çok daha temkinli hareket ettiler ve önceden tarikat şeceresi olmayan veya ülkesine yeni gelen ve irşad amacı ile de olsa etrafına belirli bir insan kalabalığı toplanan /toplayan şeyhleri muhakkak kontrol altında tuttular ve gerektiğinde de bir teftişten geçirdiler.

Bu bağlamda genelde Türk-İslâm âleminde mutasavvıflar siyasîleri ülü'l-emr gördükleri için hangi amaçla olursa olsun onların davetlerine icabet etmişlerdir. Hatta döneminin meşhur şeyhlerinden Hacı Bayram-ı Veli herhangi bir çağrı olmadan bir şikâyet üzerine II. Murad tarafından Ankara'ya gönderilen bir görevli vasıtası ile Edirne'ye götürülmek istendiğinde, o keşif yolu ile bu durumu fark etmiş ve bu devlet adamı gelmeden yola çıkarak gönüllü olarak devlet iradesini kabul ederek başşehire gitmiş, bir müddet burada kalmış ve Padişahın iltifatına mazhar olmuştur[14].

Bunun birkaç istisnası mevcuttur. Bunlardan bir tanesi olan Eşrefoğlu Mehmed Bey ile Horasanlı şeyh Seyyid Harun arasında cereyan eden ilişki, Teke beyi- Abdal Musa ilişkisine oldukça benzer. Makâlat-ı Seyyid Harun'a göre, Horasan ilinde bir bey iken manevi bir işaret ile derviş sonra da şeyh olan Seyyid Harun Anadolu'da Karaman Vilâyeti'nin batısında Küpe dağı civarında eski bir şehrin kalıntılarından üç kapılı, cuma camisi, mescidi, medresesi ve çarşısı ile yeni bir şehir inşa eder. Kendi ülkesinde bir şeyh ve dervişlerinden oluşan bir topluluğun bu tür bir teşebbüsünü duyan bu bölgenin beyi Eşrefoğlu Mehmed Bey, adamlarını gönderip onu yakalayıp getirmelerini ister. Giden bu şeyhe bağlanır, bu durum birkaç kez tekrarlanınca bey bizzat kendisi askerleri ile Seyyid Harun'un üzerine yürür. Bu Horasanlı şeyhin kendi vezirine gösterdiği bir kerâmet sonrası yaptığına pişman olur, onu ziyaret eder. Aralarında geçen konuşmadan sonra Eşrefoğlu Mehmed Bey, bu şeyhin dünya ihtirasının olmadığına mana ehli olduğuna iyice kanâat getirir ve ona çeşitli vakıflar tahsis eder[15].

Buna benzer bir muamele, Orhan Gazi döneminde ülke genelinde bütün dervişleri kapsayan umumi teftiş çerçevesinde ünlü Babai şeyhlerinden Geyikli Baba'nın sorgulanmasında mevcuttur. Osmanlı kroniklerine göre, Orhan Gazi İnegöl'de sakin bu şeyhi davet eder, O buna icabet etmez. Padişah bu daveti yeniler, fakat yine gelmez, ayrıca sultanın da kendisni ziyaretini istemez. Bununla birlikte devlete karşı bir tavrı olmadığını ve bağlılığını göstermek için kendisi habersizce Bursa'ya gelir. Sarayın bahçesine bir kavak ağacı diker ve gider. Bunun üzerine Orhan Gazi bizzat onun yanına varır ve sohbette bulunur. Bu konuşmanın içeriğinden Eşrefoğlu Mehmed Bey gibi onun dünya hevesi olmadığını anlar ve onun istememesine rağmen ona vakıf tahsis eder. Geyikli Baba vefat ettiğinde de bir türbe ve camiî yaptırır[16].

Bu şekilde cebren sorgulanmak istenen diğer bir meşhur şeyh ise İznik'te sakin Eşrefoğlu Rumi'dir. Bu şeyh bir bahane ile teftiş edilmek amacı ile Fatih Sultan Mehmed tarafından davet edilir. Eşrefi Rumi gitmesine manevi işaret olmadığı gerekçesi ile buna icabet etmediği için tekrar gönderilen kapıkulları eliyle öldürülmek istenir. Fakat Eşrefoğlu Rumi'nin gösterdiği bir kerâmet ile bunlar şaşkına dönerler ve durumu Padişaha bildirirler. Ayrıca gitmesi için bu kez manevi izin alan Eşrefoğlu Rumi İstanbul'a gider. Padişah ile aralarındaki görüşmede bahsi geçen diğer şeyhlerde olduğu gibi onun da dünya hırsı olmadığı anlaşılır ve bu şeyh irşad yeri İznik'e geri döner[17].

Bu bağlamda yukarıda ele alındığı üzere, Abdal Musa Teke Bey'inin ilk önce son derece ılımlı davetini kabul etmemiş, onun gönderdiği adamlarının derviş olmalarını ve yanında kalmalarını temin etmiş, bir anlamda ülü'l-emre itaat etmemiştir bunun sebebi nedir? Bunda iki faktör etkili olmuş olmalıdır. Birincisi Abdal Musa'nın daha önce Osmanlı ülkesinde böyle bir teftişten geçmesi veya bunu kabul etmediği için burayı terk etmesi ve ikincisi bu şeyhinin oldukça celâlli olması ve kendisini abdallara mahsus bir karakter ile otoritenin üzerinde görmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Şöyle ki Osmanlıların kuruluş döneminde uçta diğer abdâllar ile birlikte gazâ faaliyetinde bulunan ve 1326'da Bursa'nın fethine katılan Abdâl Musa bir müddet sonra bu uç bölgesinden ayrıldı. Abdâl Musa kendisi mi Osmanlı ülkesini terk etti? Yoksa Osmanlılar tarafından teftiş sonrası mı memleketten çıkarıldı? Osmanlıların abdalların teftişine çok önem verdikleri ve bu hususta hassas davrandıkları, Osman Gazi'nin silah arkadaşı (nökeri) artık yaşlı bir zat Turgut Alp'in şeyhi olan Geyikli Baba'nın dahi bu sürece dâhil edilmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kuruluşta yapılan gazâlarda büyük hizmeti olsa da Abdâl Musa'nın da bu teftişten geçmesi muhtemeldir. Gerçekte bu husus meçhuldür. Bununla birlikte eldeki verilere göre Abdâl Musa'nın Osmanlı topraklarından uzaklaştırılması mümkün gözükmemektedir. Çünkü bütün Osmanlı kronikleri onun

14 Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad*, İstanbul 1288, s.234-238.

15 Şeyh Musa, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1991, s.40-51.

16 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s.89-95.; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*,Yay. M. Altan Köymen- F. Reşit Unat, C.I, Ankara 1987, s.167-171.;Aşıkpaşazâde, a.g.e., s.122-123.

17 Bursalı Mehmed Veliyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Haz. Mustafa Güneş, İstanbul 2006, s.51-63.

Bursa'nın fethine katılmış saygın bir "veli" olduğu hususunda hem fikirdir. Bu sebeple onun meşrebi gereği teftişi kabul etmeyerek kendiliğinden bu ülkeyi terk ettiği düşüncesi öne çıkmaktadır.

Bu durumda Abdâl Musa'nın teftiş sürecinde Osmanlı ülkesini kendisinin terk ettiğini söylemek mümkündür. Onun vakarlı, celâlli bir karaktere sahip ve aksiyoner olması bu teftişi kabullenememesine sebep olmuş olmalıdır. Bu hususla ilgili Abdâl Musa velâyetnâmesi ve onun halifesi Kaygusuz Abdâl menakıbnâmesinde ona dair kayıtlardan bu doğrultuda çıkarım yapmak söz konusudur. Şöyle bu kaynaklardaki verilere göre Abdâl Musa'nın oldukça haşin ve celalli bir mizaca sahip mürşit olduğu ve özellikle otorite, iktidar ya da devlete karşı tavizsiz bir duruş sergilediği aşikârdır.

Bu bağlamda Abdâl Musa'nın Teke beyine karşı tavrı son derece katıdır ve itaatten ziyade isyankâr bir tavır takındığı ve otoriteyi yok saydığı gayet açıktır. Abdal Musa'nın Teke beyine yönelik sert tutumunu da bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

Öte yandan Teke beyinin kendi topraklarına yerleşen ve giderek dervişleri artan bu aksiyoner şeyhden ülkesinin bekası için çekindiği aşikârdır. Bununla birlikte Teke beyinin başlangıçta Abdâl Musa'ya yaklaşımı son derece sabırlı ve ılımlıdır. Teke beyi önce Abdal Musa'nın huzuruna getirilmesini emreder. Fakat gidenler onu getirmedikleri gibi kendileri de geri dönmezler. Bunlar Abdal Musa'nın abdalları arasına katılırlar. Bu durum birkaç kez daha tekrar edip sonra gidenler için de geçerli olunca tehdit daha da büyür. Nihayette Teke beyinin kulu iken Abdal Musa'nın yanına gidip derviş olanların sayısı sekiz yüze ulaşır. Bu durum küçük bir siyasî yapı diğer bir ifade ile bir beylik için varlık meselesidir. Devlet görevlilerinin ve askerlerin Abdâl Musa'ya teveccüh etmesi onun yanına gidenin geri dönmemesi doğal olarak iktidarını kaybetme tehlikesi Teke beyini korkutmuştur. Ayrıca sarsılan otoritesini yeniden temin etmek her meşru yöneticinin tabii hakkıdır.

Böylece Teke beyi Abdal Musa'yı Hz İbrahim'in ateşe atılması gibi ağır bir imtihana tâbi tutar. Böyle davranmasında şeyhin beyin davetine icabet etmemesi ve adamlarını yanında alı koymasının sebep olduğu aşikârdır. Bununla birlikte Teke beyi güçte olsa şeyh olduğunu iddia eden bu şahsa, menâkıbda yer alan "*Ataşa atalım. Gerçek er ise gelsün odı çignesün geçsün. Ben de ana itikad ideyün. Siz de itikad idün*", sözleri ile kerâmet göstererek kendini ispat etme şansı tanır. Ancak aksi olursa bu şüpheli şahıs ortadan kaldırılarak mevcut tehlike ber taraf edilmiş olacaktı. Bu doğrultu da yapılacak eylemi halk arasında meşrulaştırmak için diğer çağdaş devlet ve beyliklerde de mutat olarak görüldüğü üzere Teke beyinin veziri Abdal Musa'yı "ışık" olmakla suçlar.

Şöyle ki Hacı Bektaş kültüne mensup şeyhler ilk dönemelerde ışık daha sonraki asırlarda ise torlak olmakla suçlandılar. Arapça asıllı "ışk" dan gelen aşk, şiddetli ve aşırı sevgi anlamında kullanılan bir kelimedir. İslâmî literatürde aşk beşeri ve ilâhi anlamlarda kullanılmış, genellikle cismani aşka "mecazi", manevi aşka ise "hakiki aşk", denilmiştir. İlâhî aşk mutasavvıflar tarafından geniş bir şekilde işlenmiştir. İlk dönem sufileri ise aşk yerine muhabbet kelimesini tercih etmişlerdir[18].

Bununla birlikte "abdal" ve "budala" nın anlamlarının zamanla tam aksi manada kullanılmaı gibi "ışk" ya da "aşk" kelimesi de giderek zıddı bir ifadeye karşılık gelmeye başladı. Bu hususta abdal ve diğer bazı kaynaklardan yapılan çıkarımlardan "ışık" kelimesinin artık oldukça kötü bir anlam taşıdığı ve namussuz, ırz düşmanı manasına geldiği görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin halifesi Hacım Sultan bir köyde çobanlık yapar iken diğer çobanlar gibi her gün farklı bir evde değil de kendisini seven bir ailenin yanında barındığı için köylüler "Eğer bu yatduğı evin karısın bu ışık sever, yohsa bize dahi konar", diyerek onu suçlarlar[19]. Yine Evliya Çelebi'ye göre, XV. yüzyıl meczup-abdal şeyhlerinden Merzifon'da sakin Piri Baba'da Osmanlı padişahı II. Murad tarafından dışarıda şallâk-mallâk ve uryan gezdiği ve kadınlar hamamına girdiği için "Bre melun ışık! Sen niçün bu kadar ümmet-i Muhammed'in nâ-mahrem hatunlarıyla hamama girip nice kadınlara kese sürersin"[20], şeklinde ifade edildiği üzere ışık olmakla itham edilir. Bundan başka Emir Sultan menâkıbına göre, II. Murad'ın huysuz bir atı eniştesi Emir Sultan'a hediye ettiği, bu atın onun kerâmeti ile uysallaştığı sadece "ışık" ve "ehl-i bidat" kişileri yanından geçirmediği ve onları ısırıp depmek istediği belirtilir[21].

Burada görüldüğü üzere Teke beyinin Abdal Musa'yı sorgulamak için yeterli meşru gerekçesi olmasına rağmen, onun vezirinin bu şeyh olduğunu iddia eden kişiyi ortadan kaldırmak amacına daha kolay ulaşmak için onu ahlaksız gösterip toplum nezdinde itibarsızlaştırmak, dolayısıyla sahipsiz kılmak istediği görülür. Bu sebeple ona yönelik bu ağır bir ithamda bulunulur.

Normal şartlarda bir hükümdarın veya bir beyin ülkesinde dinî amaçlı da olsa bir oluşumu sebep göstermeden soruşturması olağan bir durumdur. Teke beyinin ise somut meşru bir gerekçesi mevcuttur. Bu verilere göre Abdâl Musa ile o dönem de (XIV. yüzyıl ikinci yarısı) Antalya ve civarının hâkimi Teke beyinin arasında bir düşmanlığın oluşmasında etken ülkeye sahip olma meselesidir. Eski Türk devlet telakkisine göre toprağın

18 Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA*, C. IV, s.11-12.
19 Derviş Burhan, a.g.e., s.80.
20 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Y. Dağlı-S.A. Kahraman,C.II, İstanbul 2003, s.477-478.
21 Hüsâmeddin Bursevî, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Haz. Nurettin Kahraman, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütüsü-Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-, Bursa 2009, s.203.

üstünün de altınında mülkiyeti hükümdara aittir. Toprağın tapusu (rekabesi) sultanın olup halk (reaya) arazi üzerinde bir kiracıdır. Bundan başka bir yöreyi fetheden veya zapt eden bir bey mevcut sultanın yüksek hâkimiyetini kabul etmek kaydı ile bu yöreyi yönetme ve evladına intikal ettirmeye yani "kılıç hakkına" sahiptir[22]. Nitekim Teke beyi bu hususla ilgili meşruiyetini "*Ne hoş biz burada İslâm padişahı iken bize virmeyüb kâfire niçün virdi*", sözleri ile somut bir şekilde dile getirir.

Nihayette Teke beyi ile bölgede saygın ve etkin bir şeyh arasında ki bu çatışma bir hâkimiyet mücadelesi olup, yapılmak istenen sorgunun gerçek sebebidir. Yoksa bir kazan altın meselesi bu çatışmanın sembolik bir karşılığıdır. Burada gerçek olan Teke beyinin meşru hükümranlık hakkını kullanmak istemesi, buna mukabil celâlli bir şeyh olan Abdâl Musa'nın devlet varlığına diğer bir ifade ile otoriteye kabul etmeme, ona karşı gelme durumudur. Abdâl Musa'da üst düzeyde olan devlet karşıtlığı, mensubu olduğu abdâl geleneğinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Hacı Bektaş kültüne mensup velâyetnâmeler incelendiğinde bu silsileye mensup şeyhlerin kendilerini zamanın kutb'ul-aktabı gördükleri yani manevi sultanı gördükleri, bu sebeple otoriteyi kabul etmeme ya da kendisini bunun üzerinde görme eğilimi söz konusudur.

Nitekim aynı ekolden gelen ve XV. yüzyılda Rumeli'nin en etkin abdal şeyhlerinden olan Otman Baba'nın da genelde devlet özelde Fatih ve onun döneminin devlet adamları ile ilişkilerinde benzer bir durum geçerlidir. Otman Baba en başta kendisinin kıymetinin bilinmemesi, gerekli itibarın gösterilmemesi ve ene'l-hakk meselesi yüzünden Edirne'den İstanbul'a getirilip sorgulanması olmak üzere birçok konuda Fatih'e çok kızgın olmasına rağmen onu doğumundan itibaren manevi oğulluğa kabul ettiği için ona karşı sabırlı davranmış, bazı kerâmetler ile manevi ikazda bulunmuştur. Fakat bu celâlli ve yarı meczup abdal şeyhi bir sebeple sevmediği dönemin ünlü devlet adamları Veziriazam Mahmud Paşa, Gedik Ahmed Paşa ve Rumeli beylerbeyisi Süleyman Paşa'ya aynı hoşgörüyü göstermemiş ve manevi güç ile bir şekilde onlara bedel ödetmiştir[23].

Burada ve yukarıdaki misallerde görüldüğü üzere bir şekilde devlet teftişinden geçen şeyhlerin kendilerini sorgulayan veya sorgulatan devlet başkanlarına karşı manevi tavırları Abdal Musa kadar sert değildir. Bu menakıba göre Abdal Musa bütün Teke devlet adamları, askerleri ve halkı önünde kerâmet gösterip manevi meşruiyetini ispat edip, bunlar nezdinde üst düzey itibar elde ettikten sonra, bütün Tekelilerden artık onu hükümdar olarak tanımamalarını ve aralarına almamalarını ister. Bu durumda önce kaçan ama sonra gelip af dileyen Teke beyini affetmez. Bu bey Abdal Musa'nın hışmından kurtulamaz ve kısa zamanda yaptığının karşılığını vefat ederek öder. Bu vesile ile Abdal Musa manevi gücünü kullanarakTeke beyliğinde taht değişikliğini temin eder. Bu arada yeni Teke beyi Halil beyi manevi himayesine alır. Daha doğrusu bu bey Abdal Musa'nın onayı ile Teke beyi olur. Böylece bu abdal şeyhinin bölgedeki nüfuzu artar.

Öte yandan Abdal Musa menâkıbnâmesinde yer alan bu hadisenin, eldeki kaynaklar doğrultusunda Teke Beyliği'nin siyasî tarihi incelendiğinde gerçekle örtüşmediği görülmektedir. Öncelikle bu menâkıbnâmede bahsi geçen Teke beyinin adı verilmemektedir. Onun yerine geçtiği belirtilen oğlu Halil adında bir Teke beyi ise mevcut değildir. Abdal Musa'nın tahmini olarak Osmanlı topraklarından ayrıldığı 1340'tan sonra gerçekte Teke beyliği yapanlar sırası ile Dadı Bey, Mahmud Bey (II. defa), Mehmed Bey ve Osman Çelebi'dir[24].

Bu hususla ilgili son söz olarak Abdâl Musa'nın siyasî otoriteye karşı bu sert duruşunun sonraki döneme etkisi bilinmemekle birlikte, onun zamanından yaklaşık bir buçuk asır sonra 1501 senesinde bu yörede sakin konar-göçer alevilerin Osmanlı hükümdarı II. Bayezid tarafından Arnavutluk'a sürgün edildiklerini belirtmek gerekir. Keza kısa bir zaman sonra1511 yılında yine bu bölgede İstanoz ve Elmalı'da Osmanlıların merkezini hedef alan dinî- alevi içerikli kapsamlı bir isyan olan Şahkulu ayaklanmasının zuhur etmesi bahsi geçen husus açısından dikkat çekicidir[25].

III.

Diğer taraftan Abdal Musa velâyetnâmesinde kayıtlı bu abdal şeyhine ait ilginç bir kerâmet vardır. Abdal Musa dergâhda verilen bir ziyafette zerde (tatlı) için gerekli yağ ve bal eksik olduğunda, abdallarına bir pınardan yağ ve diğer bir pınardan bal getirmelerini söyler. Dervişler istenileni yaparlar. Daha sonra Abdal Musa bu pınarların başına gider ve onların tekrar su akıtmalarını söyler. Dervişler bunun hikmetini sorduklarında "Şahin yuvası olur, eyle kim kon su olsun", şeklinde rumuzlu cevap verir[26]. Bu menkıbe Abdal Musa'nın halifesi Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesinde biraz farklı anlatılır ve menkıbenin hikâye örgüsünde siyasî boyut eklenir.

Şöyle ki Kaygusuz Abdâl menakıbındaki şekli ile Abdâl Musa, bir gün halifeleri ve dervişleri sohbet ederken başını kaldırıp filan yerde biri bal biri yağ akan pınarların çıktığını, dervişlerin bu yağ ve balı alıp dergâhın

22 Ebül-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk- nâme*, Haz. Haluk Akalın, C.II, İstanbul 1988, s. 107-108.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.I, İstanbul 1979, s.106-107, 118, 129.

23 Güççük Abdâl, *Otman Baba Velâyetnamesi*, Haz. F.Kılıç-M.Arslan-T.Bülbül, Ankara 2007, s.166-167, 225-229, 247.

24 Şehabettin Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", İÜ.Ed.Fak.TED, S.VII-VIII, (İstanbul 1977), 62-68.

25 Tekindağ, a.g.m., s. 60.

26 Veli Baba, a.g.e., s.150.

mutfağına doldurmalarını ister. Sonra halifesi Gaybi (Kaygusuz Abdâl)'ın babası Alaiye beyinin ziyaretine geleceğini, onları konuk etmeleri gerektiğini söyler. Dervişler bahsedilen yere vardıklarında bal ve yağ pınarları ile karşılaşırlar ve üç gün üç gece bal ve yağ alırlar:

> "...Dördüncü gün oldukda, Abdâl Musa Sultan eyitti "Şimden sonra ol pınarlardan su aksun, didi. Halifeler ve dervişler eyitdiler "Sultan'um bu pınarları koyun, ta kıyamete değin böyle bal ve yağ aksun. Nice kimesneler fukaradan mün'im (nimetlenme) olsunlar, size hayır-dua kılsunlar ve hem sizün yadigârınuz olsun, diyü ilhâh (ısrar) itdiler. Ol Sultan buyurdı kim "Ol didigünüz olur, lâkin Mirî (Devlet) canibinden âdemler gelürler, bizden sonra üzerlerine nazır olurlar. Çok mücadele olur fukaraya virmezler",didi. Pes dördinci gün vardılar, gördiler kim ol pınarlardan su akar. Hâlâ dahı ol dem (zaman) den bu deme değin yaz ve kış ol pınarlardan sular akardı. Bal ve yağ çeşmesi dirler. Ol vilâyetlerde meşhurdur"[27].

Öncelikle Kaygusuz Abdâl menakıbnâmesinde yer alan bu menkıbedeki Abdâl Musa tasvirinin yukarıdaki Abdâl Musa velâyetnamesinde tanıtılmak istenen Abdâl Musa ile örtüştüğünü belirtmek gerekir. Burada da Abdâl Musa'nın otorite ile problemi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu kez mesele devlete vergi verip-vermeme konusudur. Bir devletin ancak halkın ödediği vergiler ile ayakta kalacağı bilinen bir gerçektir. Nitekim İbn-i Haldun mukaddime adlı eserinde "Devlet ancak, devleti idare edecek insanlar sayesinde şevketli ve kudretli olur. Devleti idare edecek ve koruyacak olan memur ve askerler ancak, mal ve para sayesinde yaşayabilirler. Para ve mal ancak yurdun bayındırlığı sayesinde elde edilir. Yurt ancak adaleti hâkim kılmakla olur."[28], der.

Gerçi burada Abdâl Musa'nın itirazı devletin vergi almasından ziyade adil olmamasınadır. Verginin istisnasız herkesten alınmasına, zengin-fakir ayrımının yapılmamasınadır. Ayrıca Abdâl Musa'nın devlet tarafından birilerinin gelip el koyacağına dair ifadesinden onun Osmanlı topraklarında dergâhına ait arazisine bir müdahaleyi gündeme getirmekte ise de Osmanlı padişahlarının daha ilk dönemden itibaren gazi şeyhlerin tekkelerinde ürettikleri ürünlerini vergiden muaf tuttukları arşiv kayıtlarında bolca mevcuttur[29]. Bu sebeple Abdâl Musa'nın bu rahatsızlığı da muhtemelen Teke Beyliği'nin reayaya bakışı ile ilgilidir.

IV.

Öte yandan bu dönem yani XIII. yüzyılın ikinci yarısı Ortadoğu'da İslâm dünyasının iki taraftan hem doğudan hem de batıdan kıskaca alınıp yok edilmek istendiği bir süreçtir. Doğudan Türk-İslâm âleminin en büyük devleti Harzemşahları yıkıp, 1258'de İslâm halifeliğinin merkezi Bağdat'ı yakan putperest Moğollar, Anadolu'yu işgal ederek Suriye'ye sokuldu. Batı'dan ise Papalığın önderliğinde Haçlı seferlerini yoğunlaştıran Hıristiyanlar, Mısır, Suriye ve Batı Anadolu sahillerine saldırdılar. Yeni kurulan Memluklu devleti, 1260'da Ayncalut'ta Moğollar'ı durdurur iken, onun başarılı sultanı Baybars (1260-1277) Haçlılar'ı Suriye sahillerinden çıkarmaya çalıştı[30].

Bu anlayışın hâkim olduğu Batı ucundan diğer bir ifade ile o dönem İslâm coğrafyasında tartışmasız en önemli değer olan gazâ bölgesinden uzaklaşması Abdâl Musa'yı, olumsuz etkilemiş olmalı ki henüz bu dönemde yeni başlayan Rumeli'nin fethi onun dikkatini çeker. Çünkü Abdâl Musa'nın da dâhil olduğu keşif ve keramet ağırlıklı tasavvuf anlayışını benimseyen tarikatlarda nefse yönelik terbiyenin yanı sıra doğrudan kâfirlere yönelik fiili cihat da öne çıkmaktadır.

Bu durumu bu tür Battalname, Danişmendname, Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi, Saltukname, Kızıldeki Velâyetnâmesi, Otman Baba Velâyetnâmesi, Demir Baba Velâyetnâmesi vs. gibi eserlerin hemen her sayfasından gözlemlemek mümkündür. Çok büyük bir gazâ faaliyeti olan Rumeli'nin fethine katılamamanın Anadolu'da Eskişehir ucunda aktif savaşlarda bulunmuş, Bursa'nın fethine iştirak etmiş, fıtratında savaşçı bir karaktere sahip gazi bir şeyh olan Abdâl Musa'yı üzdüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki bu coğrafyanın fethinde yer alamaması belli ki Abdâl Musa'da bir ezikliğe sebep olmuş, hatta bu durum onun bu fethi gerçekleştiren eski kutsal ortakları Osmanlıları kıskanmasına dahi sebep olmuştur:

> "...Andan sonra Abdâl Musa Sultan kalkdı. Denüz kenarına indi ve didi ki " Buraya leşker (asker) geliyor. Karıncıkları açdur. Dahı şikârcık (av) sunmadılar. Karıncıkların toyuralum.", didi. Bir sa'atden sonra denüzden bir gemi zuhur itdi. Geldiler Dergâh'ı görince, "Hay bunda abdâllar var ancak", didiler. Gemiden çıkan kişiler, abdâllarun yanına gelüb "Ey abdâllar, ne ararsunuz", didiler. Abdâllar didiler ki, "Bunda gerçek er vardur. Size muntazırdur", didiler. "Ve sizün içün yimek hazırladı", didiler. Bunlar dahı sürüb erün nazarına geldiler. Ocak'da erün Haranı(-küçük kazan)sun gördiler. Bunlara az görindi. Didiler ki "Hay Sultanum bu yimek sizün leşkere

27 Anonim, Kaygusuz Abdal..., s.98-99.
28 İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, C.II, İstanbul 1991, s.81.
29 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, C.II, (Ankara 1942), s.279-365.
30 Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye-I*, İstanbul 2009, s.9.

> mi yeter, bizim leşkere mi yeter?", didiler. Abdâl Musa Sultan kalkdı. Haranınun yanına vardı, kepçeyi eline aldı "Din imdi abdâllar, bunları siz üleşdirün (dağıtın)", didi. Bunlar tamam kırk bin er idi. Abdâllar yimegi üleşdirdiler. Dahı yetişmeyenine tekrar yine üleşdirdiler. Yimek cümlesine yetişdi. Karınları toyduktan sonra önlerinden yimek dökülüb kaldı. "Yeter Sultanım", didiler. Abdâl Musa Sultan kepçeyi haranınun üzerine kodı, geri çekildi. Abdâllar gördiler ki haranı yine evvelki gibi dolub turur; hiç eksilmemiş. Abdâlun birisi didi ki "Niçün geri çekildinüz? Hey gaziler, gelün görün, haranı tolu durur. Siz bu haranıdaki yimekleri birinüz yirüz sanurdınız. Yine toptoludur". Geldiler gaziler temaşa (seyretme) eylediler. Bildiler ki bu er gerçek velidür. Gazi Umur Beg geldi didi kim "Şimden girü biz sana çağırıruz efendim, himmet eyle", didi. Abdâl Musa Sultan eyitdi "Bir börk getürün. Umur Beg'e giydirelüm", didi. Bir kızıl börk getürdiler. Umur Beg'ün başına giydirdiler. "Gaziler, şimdengirü buna Gazi Umur Beg din", didi. "Varsun bu beg de gazi olsun gayrü. Şimden sonra gazilik virüb dururuz", didi. Gazi Umur Beg eyitdi "Bize bir yadigâr virün, Sultanum", didi. Sultan eyitti "Şol Kızıl Deli'yi size virdük. Alun gidün", didi. Bu gaziler kalkdılar "Gider misün baba?", didiler. Kızıl Deli Sultan işaretle "Giderün", didi. Abdâl Musa Sultan çağırub bir ağaç kılıç sundı. Kızıl Deli Sultan aldı, öpdi başına kodı. Andan sonra yüridiler. Abdâl Musa Sultan eyitdi "Din imdi, hiçbir yere gitmen. Doğrı Boğazhisarına varun. Üzerine düşün. İkdam idün. Alursınuz. Boğazhisarun aldukdan sonra Rumeli'n size virdüm. Önünüze kimse turmasun", didi"[31].

Buna göre Abdâl Musa Rodos taraflarında bir sahilde dönemin meşhur gazisi Aydınoğlu Umur Bey ve askerlerini karşılar, onları ağırlar. Bu abdal şeyhi yemek üzerinden kerâmet gösterir. Bunun etkisinde kalan Umur Bey Abdâl Musa'nın müridi olur. Törenle ona bir börk giydirilir ve "gazi" ünvanı verilir. Nihayette Rumeli'nin fethi ona ısmarlanır ve bu gazanın manevi yükünü Abdâl Musa üstlenir. Ayrıca Abdal Musa, gerçekte Rumeli'de Dimetoka'da dergâhı olup, Hacı Bektaş kültüne mensup Kızıldeli'yi ona arkadaş vererek bu fetihte Bektaşi abdâllarının zahiri payı olacağına işaret eder.

Gerçekte Aydınoğlu Gazi Umur Bey, bu coğrafyada ki Osmanlılar dâhil bütün kesimler tarafından sevilen bir şahsiyettir. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Ege adaları, Rumeli ve İstanbul civarına yönelik deniz üzerinden yirmi altı sefer düzenledi ve Moğollar ile Haçlılar arasında sıkışmış ezik Türk-İslâm coğrafyasının medar-ı iftiharı, paylaşamadığı sembol ismi oldu. Fakat bu gazi bey henüz Osmanlıların Rumeli'ye kesin geçiş yaptıkları 1353 yılından beş sene önce 1348'de İzmir kuşatmasında şehit düştü[32].

Bu velâyetnâmeye göre Abdâl Musa veya onun dervişleri, Rumeli'nin fethini gerçekleştiren Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa ve arkadaşlarının kıskanmakla kalmamış; gerek olmadığı halde aynı coğrafyaya yönelik alternatif bir hayali fetih senaryosu uydurarak o dönemin büyük gazisi, İslâm âlemini yıldızı Aydınoğlu Umur Bey üzerinden bu gazayı sahiplenmiş, onu bu fethi gerçekleştiren kumandan kendisini de onun manevi hamisi ve destekçisi olarak göstermiştir. Böylece Abdâl Musa ve onun misyonunu devam ettirenler büyük gazâ Rumeli'nin fethinden pay kapmış olmaktalar, hatta bu fethin sahibi olduklarını ileri sürmektedirler.

Burada dikkati çeken önemli bir hususta Abdâl Musa'nın bu fetihte manen desteklediği gazi kumandanın gerçekte bu coğrafyayı fetheden fatihler Osmanlılara mensup bir padişah, şehzâde veya bir komutan olmamasıdır. Abdâl Musa Velâyetnâmesinde bu husus bilerek göz ardı edilmiş ve Osmanlılardan ne müspet ne de menfi olarak herhangi bir şekilde bahsedilmemiştir. Bundan başka velâyetnâmede bununla yetinilmemiş yine aynı ekolden yani Bektaşi kültünden gelip Rumeli'de gaza faaliyetlerinde bulunan Kızıldeli üzerinden doğrudan bu kutsal savaştan pay elde edilmeye çalışılmıştır. Halbuki Rumeli'nin fethi hususunda benzer bir durum Kızıldeli ile Osmanlıların ünlü uç beyi Evrenos Gazi arasında mevcuttur. Abdâl Musa ve onun yolunu takip edenlerin bu ilgisizliğinin sebebi onların asgari Osmanlılara yönelik kırgınlık, azami olarak ta kızgınlık, öfke nihayette onları reddetme ile izah edilebilir.

31 Veli Baba, a.g.e., s.147-149.
32 Enveri, *Düstürnâme*, Haz. M.Halil, İstanbul 1928, s.20, 71, 83.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler

Anonim, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi)Menâkıbnâmesi*, Haz. Abdurrahman Güzel, Ankara 1999.

Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman,* Haz. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri-I, İstanbul 1949.

Bursalı Mehmed Veliyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde,* Haz. Mustafa Güneş, İstanbul 2006.

Derviş Burhan, *Velâyetnâme-i Hacım Sultan,* Haz. Tufan Gündüz, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.55, (Ankara 2010), s.71-95.

Ebül-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk- nâme*, Haz. Haluk Akalın, C.II, İstanbul 1988.

Enveri, *Düstürnâme*, Haz. M.Halil, İstanbul 1928.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Y. Dağlı-S.A. Kahraman, C.II, İstanbul 2003.

Gelibolulu Ali, *Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbar*, Haz. İ.H. Çuhadar, C.I, Kısım. I, II, Kayseri 1997.

Güççük Abdâl, *Otman Baba Velâyetnamesi*, Haz. F.Kılıç-M.Arslan-T.Bülbül, Ankara 2007.

Hüsâmeddin Bursevî, *Menâkıb-ı Emir Sultan,* Haz. Nurettin Kahraman, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütüsü-Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-, Bursa 2009.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, C.II, İstanbul 1991.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* II. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991.

Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç, Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu,* Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2009.

Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ,*Yay. M. Altan Köymen- F. Reşit Unat, C.I, Ankara 1987.

Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad,* İstanbul 1288.

Şeyh Musa, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn,* Haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1991.

Veli Baba, *Abdâl Musa Velâyetnâmesi,* Haz. Abdurrahman Güzel, Ankara 1999.

II. Araştırmalar- İncelemeler

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.I, İstanbul 1979.

Barkan, Ö. Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, C.II, (Ankara 1942), s.279-365.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye-I*, İstanbul 2009.

Tekindağ, Şehabettin, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", İÜ.Ed.Fak.TED, S.VII-VIII, (İstanbul 1977), s.55-92.

Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA*, C. IV, s.11-16.

Mad 22 Numaralı Deftere Göre Kocaeli Sancağı Vakıfları

Zübeyde Güneş YAĞCI * - Mustafa AKKAYA **

Giriş

Makaleye insanlar neden vakıf kurar sorusu ile başlamak istiyoruz. Bu sorunun cevabı insanların bize mallarını neden mülkiyetlerinden çıkardıklarının, dolayısı ile kamu hizmetine sunduklarının sebebini anlamamızı sağlayacaktır. Zira bir kişi için dünyanın en zor işlerinden birisi parasını, malını kaybetmek ya da bir başkasına vermektir. Kısaca parasının üzerindeki kontrolü kaybetmektir. O zaman başlangıçta sorduğumuz soru daha ehemmiyetli hale gelmektedir. Neden insanlar mallarını mülkiyetlerinden çıkarmaktadırlar? Bu sorunun cevabını insanın yaradılış fıtratında aramak gerektiği üzerinde duran alimler olduğu kadar erdemli insan olmanın gereğidir diyenler de vardır. Amerikan özgürlük bildirgesini hazırlayanlardan birisi olan Thomas Jefferson insan olmanın gereği olarak insanın bazı özellikleri kendinde barındırması gerektiğini ileri sürmektedir ki, bunlardan bir tanesi erdemli olmaktır. Erdemli insan sonunda mutluluğa ulaşır. İnsanı mutluluğa götüren erdem ise faydalı olmaktan geçmektedir[1]. Bu duygu tarih boyunca erdemli insanların başka insanlara ve topluma faydalı insanlar olmak yolunda çaba sarf etmelerini sağlamıştır[2]. Tabii ki erdemli olmak toplumda hayırla anılmayı, toplumsal saygıya mazhar olmayı gerektirmektedir. Bu, toplumun insanları yüksek bir mertebeye koymasının bir yoludur.

Bu temel özellik İslam toplumu için de geçerlidir. Bir insan için erdemli olmak demek, ailesine, çevresine, dinine, milletine kısaca topluma faydalı olmak demektir. Böyle kişiler toplum tarafından saygın kişiler arasında yer alırlar, hürmet ve itibar görürler, İslam dininin temeli olan hayırseverliği yerine getirmiş birisi olarak öldükten sonra bile alacakları dua ile ilelebet var olabilirlerdi. Sadece yaşarken hürmet ve saygı görmenin üstünde bir saik değil aynı zamanda duygu dünyasının eseridir bu. İşte böyle bir duygu ve düşünce, yani Allah'ın rızasını kazanmak, bir insana yardım etmenin verdiği mutluluğu yaşamak, iyi bir insan olmak ve toplumda hayırla anılmak için insanlar mallarından vazgeçmektedirler[3]. Bunun için zengin olmak gerekmemektedir. Az ya da çok topluma, bir insana faydalı olmak, kısaca burada önemli olan kişinin çorbada tuzunun bulunmasıdır. İşte bütün bu saikler vakıfların temelindeki duygu ve düşünce yapısını oluşturmaktadır. İnsan kısaca *yaratılıştan getirdiği iyi fıtratı geliştirdiğinde* erdemli insan olur cümlesi tam anlamıyla sorumuzun cevabını oluşturmaktaydı aslında[4]. Osmanlı Devleti'nde en büyük makamdaki sultanlardan başlayarak en az geliri olana kadar birilerinin hayır duasını alabilmek, dar'ül-bekaya göç ettikten sonra amel defterinin kapanmasını önlemek amacıyla hayırsever olmak için birbirleriyle yarışmışlardır[5]. Kimi zaman bu hayırseverliğin arka planında aileye ait malı korumak amacı güdülmüş olsa dahi sonuçta malın bir kısmını topluma hizmet için ayrılmıştır. Bu onu hayırsever insan olma amaç ve gayesinden ari tutmamaktadır[6].

Osmanlı Devleti'nde vakıflar kendinden önceki İslam devletlerinde[7] olduğu gibi kuruluştan itibaren başlamış ve kamu hizmetlerinin bir kısmı vakıflar aracılığı ile yapılmıştır. Vakıf kurma ameliyesi daha Orhan Bey döne-

* *Doç. Dr., Balıkesir Ün. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi*
** *Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Ün. Eğitim Fak. Türkçe ve Sosyal Bilgiler Öğrt. Bölümü*

1 Görkem Birinci, "Mutluluğun Peşinde Olma Hakkı: Acaba Nedir?", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/2, 2014, s. 6.

2 Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4, Ankara 1951, s. 479-506.

3 Kura'n-ı Kerim'de Zilzal Suresi 7. Ayet-i kerimesi tam da bu noktada önem arz etmektedir. "Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir." Şeklinde ayeti kerime hayrın ve iyiliğin mutlak karşılığı olacağını vurgulamaktadır. *Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerîm*, Hasan Basri Çantay, Konya 2014, s. 876.

4 İbrahim Ateş, "Ölüm Ya da Ölümsüzlüğe Göç", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 1985, s. 11-24.

5 İbrahim Ateş, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 1982, s. 56.

6 Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti için bakınız: Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Ankara 1942, s. 1-45; İlhan Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 30, Ankara 2007, s. 61-72; vakıfların hayırseverliğinin değişik açılardan değerlendirilmesi için bakınız: M. Esat Sarıcaoğlu, "Osmanlı Vakıfları Hakkındaki Tartışmalar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 30, Ankara 2007, s. 53-60; Fatih Sultan Mehmed miri arazinin vakıf yapıldığı, dolayısı ile askeri amaçlar dışına çıkarıldığı görüşünden hareketle 20.000 köy ve mezrayı devletleştirmiştir. Halil İnalcık, "Mehmed II", İA, VII, İstanbul 1993, s. 533; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 18, Ankara 1984, s. 19-20.

7 İslam dünyasında vakıflar fütuhatın birinci asrında Suriye ve Mısır'ın fethiyle kurulmaya başlandığı bilinmektedir. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti", s. 1-10.

mine kadar geri gitmektedir[8]. Ele aldığımız Kocaeli vakıflarını içeren defterde de Orhan Bey'in kurduğu vakıflara atıfta bulunulmakta, onun tarafından kurulan vakıfların varlığı gösterilmektedir[9]. Zaten Osmanlı toprak düzeninde topraklar miri, mülk ve vakıf olarak üçe ayrılmaktaydı[10]. İslam hukukuna göre vakfın kaynağı mülkiyettir[11]. Yani bir kişinin taşınır taşınmaz bir malı vakfedebilmesi için kendisine ait olması gerekmekteydi. Bu satın alma yoluyla olabildiği gibi temlik yoluyla da olabilmekteydi[12]. Mesela Kocaeli'de yer alan vakıflardan Kadı Fazlullah vakfı arasında yer alan Cenger Köyü Murad Han bin Mehmed Han, yani II. Murad tarafından temlik edilmişti[13].

Kocaeli Sancağı'nın Önemi

Marmara Denizi'nin doğusunda İzmit Körfezi'nin sonunda yer alması itibariyle çok önemli bir konumda yer almaktadır[14]. Bizans döneminden itibaren İstanbul'a yakınlığı ve Anadolu'ya açılan yolların kapısı olması Kocaeli'nin ehemmiyetini artırmaktadır[15]. Çünkü İstanbul'dan Anadolu, Irak, Mısır, Suriye ve Azerbaycan'a giden menzil teşkilatı Kocaeli Sancağı'nda yer alan Üsküdar'dan başlamakta ve uzun bir süre oradan devam etmektedir[16]. Zaten Osmanlı Beyliğinin kuzeye doğru genişleme politikası çerçevesinde Türk akıncıları İzmit'e akına başlamışlardır. Bütün bu çabalar sonuç vererek 1337 yılında Palekonan Savaşı'ndan sonra hakimiyet altına alınarak[17] yönetimi Süleyman Paşa'ya bırakılmıştır[18]. Kısa süre içerisinde başta İzmit olmak üzere bölgenin gelişimi sağlanmıştır. İmar faaliyetleri çerçevesinde burada hemen şehrin en büyük kilisesi camiye çevrildiği gibi bir medrese kurulmuştur[19]. Kocaeli kısa süre içinde sancak haline getirilmiş ve Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır Sancağın merkezi İzmit şehridir[20]. İncelediğimiz defterin tutulduğu tarih olan 1522'de sancak yine Anadolu Beylerbeyliği dahilindedir[21].

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancağın Cezâir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'ne yani Derya Kaptanlığı'na bağlandığını görülmektedir[22]. Aynı yüzyılda sancak İzmit, Kandıra, Şile, Yoros, Yalova, Ada, Gebze ve Üsküdar[23] kazalarından müteşekkildir[24].

Kocaeli Sancağı mümbit topraklara sahiptir. Bu özelliği itibari ile çok çeşitli ürünler yetiştirilmesi mümkündür. Yukarıda belirttiğimiz gibi konumu onu daha ehemmiyetli hale getirmektedir. Çünkü üretilen ürünler kolayca İstanbul'a sevk edilebilmektedir. Sancağın kazalarından biri olan Üsküdar'ın İstanbul'un karşısında olması sancağın gözde bir yer haline gelmesini sağlamıştır. Bütün bunlara tersanesini, Haliç tersanesine kereste sağlanmasını ve nihayet İstanbul'un odun ihtiyacının karşılanmasına katkısını da ilave etmek gerekmektedir.

8 Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı," *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1962, s.127-128.

9 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 17, 31, 36.

10 Halil Cin, "Arazi", *DİA*, III, 1991, s. 342-346; Osmanlı toprak sistemi için bakınız: Halil İnalcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, I/1, 1958, s. 29-46.

11 Reaya ise tapu ile tasarruf ettiği toprağın vergisini, toprağın intifa hakkı kime verilmiş ise ona öderdi. Bu timar, has, vakıf ya da mülk olabilirdi. Köylünün ödemekle mükellef olduğu vergilerde bu anlamda bir değişiklik söz konusu olmazdı. Halil İnalcık "Çiftlik", *DİA*, VIII, 1993, s. 314.

12 Çelebi Mehmed tarafından Paşa Ali Bey'e yararlılık gösterdiği için Manisa'da Tilmiş adı verilen bölgede yer alan Sobi Köyü'nü temlik olarak vermiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temlikname ve Sasa Bey Ailesi", *Belleten*, III/11-12, Ankara 1994, s. 392.

13 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 3.

14 İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, XXIII, 2001, s. 536.

15 Bizans döneminde Kocaeli'nin önemi için bakınız: Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 101-104.

16 İzmit şehri halkı menzilin giderlerini karşılamak üzere menzilkeş tayin edilmişlerdi. BOA. *KK.d.*, nr. 2777; Anadolu'ya giden yolların ayırım noktası Kocaeli Sancağı idi. Yusuf Oğuzoğlu, "Koca-Eli Sancağı'nı Dış Dünyaya Bağlayan Yol Ağı", *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, II, Ed: Haluk Seli-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 277-281; Zaten bütün yollar Sancağın bir kazası olan Üsküdar'dan başlamaktaydı. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 134-138; Orta ve sol kol Merzifon'a kadar aynı güzergâhı takip ettiğinden sancağın merkezi İzmit menzili ayrı bir öneme sahiptir. Zübeyde Güneş Yağcı, Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 337-351; Kocaeli menzillerinin haberleşmedeki işlevleri için bakınız: Emine Dingeç, "18. Yüzyılda Menzil Sistemi İçinde Kocaeli'nin Yeri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, 395-402.

17 Kocaeli Orhan Bey'in silah arkadaşı Akça Koca'nın çabaları ile fethedilmiştir. Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl 1340, nr. 1 (78), s. 23.

18 Mustafa Güler-Abdullah Çakmak, "Vakıf-Şehir İlişkisi Bağlamında İzmit Gazi Süleyman Paşa Evkafı (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 640.

19 Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz: K. Yavuz-M. A. Y. Saraç, İstanbul 2003, s. 38, 43.

20 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 9; Fetret devrinde Süleyman Çelebi Bizans'ın desteğini sağlamak amacıyla Hereke, Pendik, Tuzla, İzmit, Tavşancıl, Eskihisar, Darıca, Gebze'den vazgeçmişti. 1403 yılında yapılan anlaşma ile bölge 17 yıl boyunca Bizans hakimiyetinde kalmıştır. Çelebi Mehmed tarafından yeniden devletin sınırları içerisine dahil edilmiştir. Şahin Kılıç- Raif Kaplanoğlu, "Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, XIV/21, (Güz 2016), s. 38.

21 Aynı tarihli Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde verilen idari teşkilatta Sancak Kanuni Döneminin başlarında Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlıdır. Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, 2002, s. 272-279.

22 Kocaeli Sancağı'nın Cezayir Beylerbeyliği'ne bağlaması 1568 yılı ortalarından önce olmalıdır. Çünkü o sırada sancak beyi olan Balî Bey 22 Haziran 1568 tarihinde Rodos sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Kocaili Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri ve Yöneticileri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 1517.

23 Kocaeli kadısı tarafından yazıldığı anlaşılan kürekçi ve alatçı talebi ile ilgili bir belgede Üsküdar ve Gebze kazaları Kaza-i Gekvize ve Üsküdar şeklinde ifade edilmiştir. Buna göre her iki kazanın hane sayısı 1972'dir. İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.919-927/M.1513-1521), Haz: Bilgin Aydın, Ekrem Tak, İstanbul 2008, s. 252-253.

24 Ahmet Güneş, "*Kocaeli Sancağı*", s. 9.

22 Numaralı Vakıf Defteri

22 numaralı vakıf tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu'nda kayıtlıdır. Defter 106 görüntüden oluşmaktadır. İlk ve son görüntüler deftere ait bilgilerin yer aldığı bilgilendirme sayfalarıdır. İkinci görüntü defterin birinci ve ikinci sayfasını oluşturmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde artık bütün defterler ve belgeler dijital ortama aktarıldığından defteri görmek mümkün olmamıştır. İlk görüntüdeki bilgilere göre defter ciltli ve ebrusuzdur. Uzunluğu 31.5 cm. eni ise 10.5cm'dir. Yine buradaki bilgilerden defterin 49, 50, 68-70 arası ve 213. sayfaların boş olduğu anlaşılmaktadır. Zaten incelememiz sırasında bu sayfaların boş olduğu görülmüştür.

Defter birinci sayfadan itibaren Gebze Kazası'nda yer alan vakıf köyleri ile başlamakta ve İzmit Kazası'ndaki vakıf köyleri ile bitmektedir. Kocaeli Sancağı'nda yer alan Yalova, Ada, Görele, Şile, Kandıra ve İznik vakıf köyleri ile devam etmektedir. Üsküdar ise defterde yoktur. Hâlbuki Üsküdar Kazası Kocaeli Sancağı'na bağlıdır[25].

Sadece vakıf köyleri değil vakıf dükkânlar, çiftlikler de kayıt altına alınmıştır. Bu defterin bir başka ilginç yönü köylerin geçmişine dair bilgiler içermesidir. Mesela Cenger Köyü Kadı Fazlullah'ın zaviyesine vakfedilmiştir. Kadı Fazlullah'a II. Murad tarafından temlik edilmiş ve bu nedenle eline mülkname verilmiştir. Kadı Fazlullah da vakfetmiştir. Defterin tutulduğu tarihte vakıf evladiyet üzere kurulduğu için Kadı Fazlullah'ın oğlu Muhyiddin'e intikal etmiş ve dönemin padişahı, yani Kanuni Sultan Süleyman tarafından mukarrername verilmiştir. *Mukarrernamenin olduğu eski defterde kayıtlıdır* ibaresi ile açıklama yapılmıştır[26].

Bir başka vakıf köyü olan Kadılu (?) Köyü ise Asılhan[27] adlı bir kimseye atasından kalan vakıf imiş, Bayezid ve tahririn yapıldığı tarihte padişah olan Kanuni Sultan Süleyman tarafından sülaleden kimse kalmadığı için İsa Fakı adlı kimseye sadaka edilmiş, sonra Ebu Eyyüb Ensari'ye verilmiş, şimdiki halde padişah merhamet edip Asılhan Fakı kızı Ayşe'ye ve ziyadeye sadaka edilmiştir. Köy en son yine Ebu Eyyüb Ensari'ye vakfedilmiştir[28].

Defter mufassal olması hasebiyle bize köylerin büyüklükleri, üretim durumuna dair zengin bilgiler sunmaktadır. Öncelikle kaza adı sonra vakıf adı yazılmakta ve ondan sonra o vakfa ait diğer köylere geçilmektedir. Bu nedenle hangi vakfa hangi köyün, dükkanın, çiftliğin vakfedildiğini takip etmek kolaylaşmaktadır. Gebze Kazası ile başlayan defter bu anlamda da Sultan Selim Vakfı ile başlamaktadır. Gebze'nin Akviran Köyü'nün gelirleri Sultan Selim'in İstanbul'da bulunan cami ve mescidine vakfedilmiştir[29]. Eyüp Sultan vakfı ile devam edilmiştir.

Vakıflar

Türk hâkimiyetinin en büyük simgeleri hanlar, hamamlar, camiler, imaretler ve mescitlerdir[30]. Bir bölge fethedilip tahrir yapıldıktan sonra Osmanlı arazi rejimi uygulanırdı. Bu çerçevede yeni şehirler kurulabildiği gibi eski şehirlere Türk damgası vurulurdu. Gebze, İzmit, Yalova Kocaeli Sancağı'nda bu anlayışa örnek gösterilebilir. Mesela Orhan Gazi Gebze ve dolaylarını fethettiğinde Gebze'nin yerini şehirliye temlik etmiş ve burada bir cami yaptırmıştır[31]. Aynı geleneğin devamı çerçevesinde İznik'te mescit, medrese bina ettirmiştir[32]. Toplumun ihtiyaçlarının karşılamak amacına yönelik olan bu imar faaliyetleri vakıflar aracılığı ile yürütülmekteydi[33]. Vakıfların şehrin birçok ihtiyacının karşılanmasındaki katkısı tartışılmaz bir kabulü gerektirmektedir. Bu nedenle Türk şehri denilince birçok başka özelliklerinin yanı sıra vakıf eserleri de akla gelmekteydi[34].

Bütün bu amaçlar doğrultusunda Kocaeli Sancağı'nda birçok vakıf kurulmuş veya Bursa ve İstanbul'da kurulan vakıflara gelir olmak üzere köyler, dükkânlar, çiftlikler, kişilere ait mülkler vakfedilmiştir. Kocaeli sancağında vakıf kuranlar sadece Orhan Bey ve Süleyman Paşa değildir. Onların başlattıkları gelenek daha sonraki yıllarda üst düzey yöneticilerden halka kadar birçok kişi tarafından devam ettirilmiştir. Bu vakıflara Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'yı, Çandarlı Halil Paşa'yı, Kadı Fazlullah'ı, Çoban Mustafa Paşa'yı, Yakut Paşa'yı, Hatice Hatun'u, Hafsa Hatun'u, Şeyh Muhyiddin Halife'yi örnek vermek yeterli olacaktır.

25 Ahmet Güneş, "*Kocaeli Sancağı*", s. 9.
26 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 3.
27 Asılhan adı verilen kişi, I. Murad döneminde yaşayan Asılhan Bey olmalıdır. Tarihi sima olarak çok az tanıdığımız kişilerden birisidir. Çanakkale Ezine kasabasına bağlı Kemaller Köyü'nde cami, hamam, köprü inşa ettirmiştir. Burada ayrıca kabri de bulunmaktadır. Kadılu (?)Köyü muhtemelen bu vakıflara tahsis edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, "I. Murad Devrinde Asılhan Bey Mimarî Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 3, Ankara 1956, s. 65-66.
28 Köyün 36 hane, 48 nefer sakini vardır. BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 2.
29 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 1.
30 Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 3, 1968, s. 67.
31 Orhan Gazi vakıf kuran ilk Osmanlı padişahıdır. Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı," s.127-128.
32 Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA*, XXXVIII, 2010, s 96; Süleyman Paşa'nın Bolayır'da da cami, zaviye, imaret ve kervansaray yaptırmıştır. Türbesi de Bolayır'dadır. Külliyeden günümüze cami ve türbe intikal etmiş, diğerleri ise varlığını sürdürememiştir. M. Baha Tanman, "Süleyman Paşa Camii ve Türbesi", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 101.
33 Bir şehrin ihtiyacı olan temel yapıların yanı sıra diğer sosyal ihtiyaçların karşılanması, ekonomik faaliyetlerin yapılabilmesi için konaklama imkânları, pazar yerleri vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Ayrıca borçluların borçlarının ödenmesi, sel ve benzeri tabii afetlerde insanlara yardım edilmesi, fakirlere, iş kuranlara destek olunması gibi nedenlerle vakıflar kurulmuştur. Bu anlamda en çok karşılaştığımız vakıflar avarız vakıflarıdır. Bu vakıflar insanların avarız vergisini ödemeye yardımcı olmayı amaç edinmiştir.
34 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf," *İA*, XIII, İstanbul 1986, s.153-154.

Vakıf köy, mezra, dükkânları ve çiftlikleri iki grup halinde tasnif etmek gerekmektedir. Birinci gruba hem vakfın hem de gelirlerinin sancağın dâhilinde olan vakıfları koymamız gerekmektedir. Kadı Fazlullah, Süleyman Paşa, Yahşi Bey Vakfı, Emirce Sultan vakfı, Bahaddin Piri vakıfları gibi vakıfları bu grupta yer almaktadır.

İkinci gruba ise vakfın geliri için vakfedilen köy, mezra, çiftlik, dükkan gibi akarların Kocaeli'nde bulunduğu, fakat vakıflarının başka yerlerde olanları koymak gerekmektedir. İstanbul'da Sultan Selim imareti ve camii vakfı, Bursa'da Yıldırım Bayezid İmareti vakfı, I. Murad Hanım Hatun vakfı (Kudüs'teki medrese için), Hafsa Hatun vakfı (Bursa'da), Ali Paşa İmareti vakfı, (İstanbul'da), Çelebi Mehmed'in Bursa'daki imareti için tahsis edilen vakıf gelirlerini bu gruba dahil edebiliriz. Küçük olmasına rağmen Taşköprü'de bir cami ve Taşköprü'nün kaldırımlarını yapılması için vakıf kurulmuştur. Bu açıdan baktığımızda vakfedilen köylerin gelirleri illaki sancağın dahilinde bir hayır kurumuna vakfedilecek diye bir kaidenin olmadığı görülmektedir.

Ahmet Güneş Kocaeli sancağını ele aldığı tezinde genellikle engebeli ve ormanlık alanlarda kurulan köylerin timara verildiğini düz arazilerdeki köylerin ise vakıflara tahsis edildiği üzerinde durmaktadır. Sancağın genelinde (Üsküdar dahil) 430 timar, 100 vakıf köyü vardır[35]. Vakıf köylerinin oldukça verimli topraklar oldukları ürün çeşidinden anlaşılmaktadır.

Sancağın en büyük vakıfları Orhan Bey'in Gebze'de bina ettirdiği cami, Sultan Selim'in İstanbul'da bulunan cami ve imareti, Kadı Fazlullah'ın zaviyesi, Yıldırım Bayezid'in ve Çelebi Mehmed'in Bursa'daki imareti, Süleyman Paşa'nın camii için kurdukları vakıflar en büyük vakıflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer vakıflar daha küçük çaptadırlar. Tablo 1'de sancağın vakıfları yer almaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere en çok vakıf köyü ve vakıf İznik'te yer almaktadır. İznik'te bu sayı 28'dir. Onu 19 vakıf ile Gebze izlemektedir[36]. İzmit'te 13, Kandıra'da 12, Yalova'da 10, Şile'de 6 tanedir. En az ise 2 tane ile Görele'dir. Azlık bakımından onu Ada ve Yoros kazaları izlemektedir.

35 Ahmet Güneş, *Kocaeli Sancağı*, s. 54, 55.

36 Gebze Kazası'ndaki vakıf köyler ise şunlardır; Cenger, Derzilü, Aslıhan nam-ı diğer Karamüdlü, Ürgütlü, Böğürcek nam-ı diğer Tepecik, Herekedon nam-ı diğer Kadı, İstavros, Kazılıyköy, Danişmendviranı, Darıca, Cunkara (?), Çamlıca, Akviran, Akpınar, Kartal, Nikide, Şemsişeyh, Pendik, Tonuzluca, Reislü, Açılcı (?), Geredalu, Flokrin, Hereke. Mezraalar ise Kılıç, Sungurca, Emir Süleyman, Benat (?) Divanı, Akpınar'dır. Toplam 24 köy, 5 mezra vakfedilmişti. Fatih devrine ait bir vakıf defterinde ise bu sayı 11 köy 3 mezra idi. İki mezrada çiftlik vakfedilmişti. Hamza Gündoğdu, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Osmanlı Külliyeleri İçindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 2782; Görüldüğü üzere zaman içinde vakıf köylerin sayısında bir artış söz konusudur. Yeni vakıflar eklenmiştir. Gebze'de vakıfların ve köylerin gelişimi için bakınız: İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne bağlı Vakıf Köyler", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 1225- 1254.

Tablo 1 Kocaeli Vakıfları

Gebze Kazası
Sultan Selim vakfı
Eyüp Sultan vakfı
Kadı Fazlullah vakfı
Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfı
Mollana Gürani vakfı
Hatice Hatun vakfı
Nişancı Şemseddin Çelebi vakfı
Vezir Mustafa Paşa vakfı
Yıldırım Bayezid vakfı
Orhan Bey vakfı
Çelebi Mehmed vakfı
Yahya Bey Vakfı
Ömer Fakı vakfı
Gebze Hatibi Halid Fakı vakfı
Murad veled-i Sungurca vakfı
İvazoğlu Ali vakfı
Yahşi Bey vakfı
İlyas Bey vakfı
Yusuf Oğlu Hacı Halil vakfı
Şile Kazası
Orhan Bey vakfı
Mevlana Ahi Çelebi vakfı
Hamza Bey oğulları vakfı[37]
Sultan Selim Han vakfı
Ahmet Fakı vakfı
Kandıra Kazası
Salurca İmareti vakfı
Piri Mehmed Paşa vakfı
Şeyh Muhyiddin vakfı
Hamza Bey vakfı
Hacı Fakı vakfı
Emir Sultan vakfı
I. Murad vakfı
Aşık ve evlatları vakfı
İsa Fakı vakfı
Ahmed Çelebi vakfı
Bahaddin Piri
Ada Kazası
Hamza Bey vakfı
Karasu Mescidi vakfı
Orhan Bey Vakfı
Pir Bayezid vakfı
Yoros Kazası
Sultan Selim Han vakfı
Şeyh Muslihiddin vakfı
İbrahim Fakı veledi İdris Fakı
Yalova Kazası
Sultan Selim Han vakfı
Ahmed Fakı vakfı
Kutbeddin Çelebi vakfı
Kadı Fazlullah vakfı
Defterdar Hüsam Bey vakfı
Defterdar Nureddin vakfı
II. Bayezdin'in oğlu Sultan Mehmed'in ruhu için vakıf
Halil Paşa vakfı
Süleyman Paşa vakfı
Ahmet Paşa imareti
İznik Kazası
Orhan Bey vakfı
İbrahim Paşa İmareti vakfı
Hanım Hatun vakfı
Hayredddin Paşa
Halil Paşa İmareti vakfı
Yıldırım Bayezid vakfı
Hafsa Hatun vakfı
Balaban Paşa v. Abdullah vakfı
Süleyman Paşa vakfı
Bayezid Han validesi için vakıf
Hacı Hamza Mescidi vakfı
Nilüfer Hatun Zaviyesi vakfı
... ...Paşa vakfı
Şeyh Mehmed vakfı
Şeyh Abdullah vakfı
Savcı Subaşı mescidi vakfı
Hacı ... İznik vakfı
Ahmed Çoban zaviyesi
İlyas Paşa vakfı
Şemseddin Paşa vakfı
Mescid-i Karaoğlan vakfı
Davud Paşa vakfı
Mehmed Çelebi Zaviyesi vakfı
Hanife Hatun vakfı
Hatice Hatun vakfı
Görele Nahiyesi
Halil Paşa vakfı
Balaban Bey vakfı
İzmid Kazası
Sultan Selim Han vakfı
Firuz Ağa vakfı
Şeyh Muhyiddin vakfı
Şeyh Muslihiddin vakfı
Süleyman Paşa vakfı
İvaz oğlu Hacı Hamza vakfı
Kasım Bey vakfı
Davud Paşa vakfı
Mevlana Mehmed b. Ali Çelebi vakfı
Kutbeddin Paşa Zaviyesi vakfı
..... Baba Zaviyesi vakfı

37 Vakfın 19. yüzyıl ortalarındaki hesapları için bakınız: BOA. Ev.d., nr. 11208, s. 13a-b.

Padişah Vakıfları

Orhan Bey ilk vakıf kuran padişahtır[38]. Bursa, İznik, İzmit'te vakıfları vardır. Sancağın dahilindeki köylerin büyük çoğunluğu Orhan Bey'in İzmit'te yaptırdığı vakıf eserlere tahsis edilmiştir. Bu açıdan yukarıda belirttiğimiz birinci grup vakıflar arasında yer almaktadır. Şile'de ise Esterik (?) köyü İzmit'te bulunan cami ve medresenin giderlerine tahsis edilmiştir[39]. İzmit'te medresenin müderrisine senelik 1.800 akçe, İzmit'te caminin imamına 365 akçe, Kandıra'daki caminin imamına 365 akçe, Kandıra'da caminin müezzinine 360 akçe, Kandıra'da Ser Mahalle camisi imamına 365 akçe tahsis edilmiştir[40].

Tablo 2 Orhan Bey Vakfı Köyleri[41]

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Şile	Esterik	89	100
İznik	Dereköy	17	25
İznik	Danişmend	8	15
İznik	Çepni	34	44
İznik	Ok-ı kebir	32	44
İznik	Hisarcık	20	33
İznik	.....	20	31
İznik	Hocaköy	7	10
İznik	Kozluca	20	26
Gebze	Danişmedviran	7	11

Osmanlı padişahları içerisinde Timur ile yaptığı Ankara Savaşı'nı kaybetmekle tanınan Yıldırım Bayezid hayırsever Osmanlı padişahlarının başında gelmektedir. Sadece Bursa'da değil Balıkesir'de de bir külliye inşa ettirmiştir[42]. Özellikle Bursa'daki cami, imareti için Bursa'nın köyler kadar yakın bir yer olan Kocaeli Sancağı'nın Gebze ve Yalova kazalarından birer köy vakfetmiştir.

Tablo 3 Yıldırım Bayezid Vakfı Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gebze	Nikide	77	143
Yalova	Kadı	29	36

Çelebi Sultan Mehmed vakfı Bursa'da yer almaktadır. Türbesinin bulunduğu yerde camisi, imareti vardır. Bu vakıf eserler için birçok köyü vakfetmiştir. Bu vakıf köylerden birkaç tanesi Kocaeli Sancağı'nda bulunmaktadır. Defterde Çelebi Sultan Mehmed vakfı tanımlanırken Sultan Yıldırım Han oğlu Sultan Mehmed denilmiştir[43]. Sancak dahilinde Gebze Kazası'nda Darıca ve Akpınar köyleri vakfedilmiştir. Darıca Köyü tabloda görüleceği üzere 160 hane ve 255 nefer ile çok büyük bir köydür.

Tablo 4 Çelebi Sultan Mehmed Vakıf Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gebze	Darıca	160	255
Gebze	Akpınar	15	16

İstanbul'da bulunan Sultan Selim'in cami ve imareti için Gebze, Yoros, Yalova, Şile ve İzmit'te köyler vakfedilmiştir. Yalova'da 3 köy ve 1 mezra, vakfın gelirleri arasınadır. Bu köyler Koca Deresi, Karpuz Deresi ve Ak Köy'dür. Şile'de ..... sınur (?), Ağaçoğlu Çiftliği ve Ağaç Ağılı köyleri vakfın dahilindedir. Gebze'de sadece

38 Ali Hikmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", s. 127-129.

39 Köyün cizyesi 1530'da Süleyman Paşa Camii akarları içinde yer almaktadır. Cizye geliri hasılı 365 akçedir. Mustafa Güler-Abdullah Çakmak, "İzmit Gazi Süleyman Paşa Evkafı (XVI. Yüzyıl)", s. 641.

40 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 59-60; Kartal Köyü Orhan Bey tarafından Gebze Camii'ne vakfedilmiştir. Aynı defter, s. 31.

41 19. yüzyıl ortalarındaki muhasebesi için bakınız: BOA. *Ev.d.*, nr. 11208, s. 2.

42 Külliye cami, medrese, hamam ve imaretten müteşekkildir. Ahmet Köç, "Sosyal Açıdan Balıkesir'de Yıldırım Külliyesi", I. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, 27- Kasım- 29 Ekim 2015, Bursa 2016, s. 115-129.

43 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 32.

Akpınar Köyü vakfedilmiştir[44]. İzmit'te ise Darlık, Tavşanlu, Ada nam-ı diğer Güveği viran köyleridir. Bu haliyle Sultan Selim vakfı Kocaeli Sancağı'nda en büyük vakıflardan birisidir[45].

Tablo 5 Sultan Selim Vakfı

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gekbuze	Akviran	21	32
Yoros	Deresekili	23	104
Yalova	Kocaderesi	115	149
Yalova	Karpuzderesi	Yok	8
İzmit	Darlık	49	87
İzmit	Tavşanlu	29	50
İzmit	Ak nam-ı diğer Güveği (?)viran	14	42
Şile	..... sınur (?),	29	46
Şile	Ağaçoğlu çiftliği	24	41
Şile	Ağaç Ağılı	21	31

Ayrıca II. Bayezid annesinin İznik'te bina ettirdiği mescidine yine İznik Kazası köylerinden Çakırca nam-ı diğer Dağviranı köyünün gelirlerini vakfetmiştir. Köyün toplam hasılı 4605 akçe olup 23 hane ve 30 nefer sakindir[46].

Defterin verdiği bilgilere göre Kocaeli Sancağı'nda I. Murad ve II. Murad'ın kurduğu vakıflara gelir tahsisi yapılmamıştır[47].

Şehzade Vakıfları

Süleyman Paşa Orhan Bey'in oğludur. En çok Rumeli'ye geçişte yaptığı hizmetlerle tanınmıştır. Tahta geçemeden genç yaşta vefat etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Kocaeli'nin fethinden sonra burada yöneticilik yapmış ve İznik'in gelişmesinde katkısı olan vakıf eserlerini bina etmiştir. İznik'te medrese ve cami/mescit bunlardan sadece ikisidir[48]. İznik'teki cami için Yalova Kazası'nda Ereğli Köyü vakfedilmiştir[49].

Tablo 6 Süleyman Paşa Vakıf Köyleri[50]

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Yalova	Ereğli	73	106
İzmit	Kızılcaelma	3	6
İzmit	.....	6	9
İzmit	Kızılcaelma	9	11
İzmit	Kadı Köyü	4	7
İzmit	.....	7	11
İzmit	Emirce	1	3

II. Bayezid, genç yaşta ölen oğlu Şehzade Abdullah'ın Akşehir'de yaptırdığı zaviye için Yalova Kazası'nda Kadı

44 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 51-54.

45 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 1, 107-109, 177-181.

46 Köyde buğday, arpa, alef, burçak, soğan, pamuk, meyve üretimi yapılmaktadır. Öşr-ü kovan vergisinden arıcılık yapanların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bostan ve bahçe vardır. BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 161.

47 II. Murad'ın vakıflarının çoğu Balıkesir'de bulunmaktadır denilebilir. Ahmet Köç, " Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları 1530-1641", *OTAM*, Ankara 2011, s. 41-71.

48 İznik'ten başka Bursa, Gelibolu, Bolayır'da vakıf eserleri vardır. Ferecik'te manastır camiye dönüştürülmüştür. Gelibolu'daki onun yaptırdığı düşünülen Sultan Camii'nin (Eski Camii) Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", s. 94, 95, 96; Süleyman Paşa'nın vakfiyesi için bakınız: Ekrem Hakkı Ayverdi," Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrîr Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, Ankara 1968, s. 19-28; Orhan Bey oğlunun ölümünden çok müteessir olduğu için İznik'te Hacı Karaoğlan olarak bilinen zaviyeye Karagöz Nahiyesi'nde Tersi ve Katırözü yaylaklarını vakfetmiştir. Vakfiye İsmail H. Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır. İsmail H. Uzunçarşılı, " Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten*, XXVII/107, Ankara 1963, s. 443.

49 Köyler haricinde Süleyman Paşa vakfına İznik'te dükkan gibi değişik akarlar vakfedilmiştir. Mesela İznik'te bahçe, dükkan, bağ vakfedilmiştir. Yine İznik'te bostan, bir ev, kale içinde bir bağ, İzmit'te bir köy ve Karaköy'de (?) bir mezra toplam 8278 akçelik gelir Paşa'nın vakfına dahildir. BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 164-165.

50 19. yüzyıl ortalarındaki muhasebesi için bakınız: BOA. *Ev.d.*, nr. 11208, s. 3, 10, 11.

Köyü'nü vakfetmiştir[51].

Yine II. Bayezid'in genç yaşta vefat eden bir başka oğlu şehzade Mehmed için bir vakıf kurulmuştur. Ancak bu vakıf şehzade Mehmed'in bina ettirdiği bir imaret, cami, zaviye için değildir. Sultan Bayezid oğlunun ölümünden sonra onun ruhuna Kuran'ı Kerim okunması amacıyla bu vakfı kurmuştur. Bu köy Yalova'da 25 hane ve 30 neferin sakin olduğu Hırka Köyü'dür. Köyün geliri 6391 akçedir[52].

Ümera Vakıfları

Osmanlı tarihinin en namlı ailesinin ilk siması Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönem şahsiyetlerinden bir olarak ailenin reisidir. Ahi teşkilatından olan Hayreddin Paşa ve ondan sonra gelenler 16. yüzyıla kadar devletin en üst makamlarında görev almışlardır. Gelibolu'daki Camisi dışında Serez'de ve İznik'te Yeşil Cami adıyla maruf vakıf eserleri vardır. Yeşil Cami'nin inşası oğlu Ali tarafından tamamlanmıştır. Camiden başka günümüze kadar ulaşmayan medresesini ve imaretini İznik'te bina ettirmiştir[53]. Zaten İznik, fetihten sonra kadılık yaptığı yerdir[54]. Bu nedenle olmalıdır ki oğlu Ali ile birlikte türbesi de İznik'tedir. Türbe Lefke Kapısı çıkışındadır[55].

Tablo 7 Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa vakfı

Kaza	Köy	Hane	Nefer
İznik	Merağa ???	41	66
İznik	Hamzabey	8	9
İznik	Tacir	18	25
İznik	Avluviran	4	4

Halil Paşa Vakfı bir başka ümera vakfıdır. Kendisi Çandarlı ailesinden olup üçüncü nesli temsil etmektedir. Babası Çandarlı İbrahim Paşa, dedesi Çandarlı Kara Halil Paşa gibi ulema kökenlidir. Kadılıktan kazaskerliğe yükselmiştir. Sonrasında ise vezir olmuştur[56]. Kadı Fazlullah'ın 1443'te görevden alınmasından sonra vezir-i azamlık makamına getirilmiştir. İznik'te bulunan cami ve imareti için kurulan vakfın gelirleri arasında Yalova'da Çukurköy ve Bayad adlı mezra'da yer alan mandıradır.

Tablo 8 Halil Paşa Vakıf Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
İznik	Akalan	19	32
İznik	Akköy	12	15
İznik	Avanos	6	7
İznik	Mezra-i çavuşlar		
Yalova	Çuka	19	24

Ahmed Paşa Vakfı diğer ümera vakıfları arasında yer almaktadır. II. Bayezid dönemi devlet adamlarından Ahmet Paşa Hersekzade lakabı ile tanınmaktadır. II. Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlenmesi itibari ile damad-ı padişah olmuştur. Bir çok kademede devlet hizmetinde bulunduktan sonra 1497'de vezir-i azam oldu. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar yaşayan Hersekzade Ahmed Paşa, Kocaeli Hersek kasabasında inşa ettirdiği caminin yanında yer alan türbesinde medfundur. Sancağın önemli köylerinden biri olan Dil Köyü'nün geliri vakfına hasredilmiştir. Köyün temliki tarafından II. Bayezid tarafından verildiği vakıf kaydından anlaşılmaktadır.

Kadı Fazlullah'ın en çok vakfettiği köy Gebze Kazası'nda yer almakla birlikte Yalova'da vakıf köyü vardır. Onun Kocaeli'de vakıf kurması tabiidir. Zira dedesi Akçakoca Kocaeli'nin fethinde aktif rol oynayan komutandır. Onun adına istinaden sancağa Kocaeli adı verilmiştir. Kadı Fazlullah Akçakoca'nın torunudur[57]. İlmiyeden gelmekle birlikte I. Murad döneminde vezir, sonra da vezir-i azamlık yapmıştır Gebze'deki Cenger, Derzilü, Ürgütlü, Böğürcik, Herekedon ve Pendik köylerinin gelirleri bu vakfa bağlıdır.

51 Ahmet Güneş hoca Yalova vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında bu köyü Kazı olarak okumuştur. Ahmet Güneş, "Gelir Kaynaklarına Göre 16. Yüzyılda Yalakabad Kazası Vakıfları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 1195 (1177-1204).

52 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 123; Bakınız: Ahmet Güneş, "Yalakabad Kazası Vakıfları", s. 1191-1192.

53 Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 1993, s. 214-215.

54 Ahmet Güneş, "Kocaeli Sancağı", s. 32.

55 Şebnem Akalın, "Çandarlı Türbesi", *DİA*, VIII, 1993, s. 215-216.

56 Venedik kaynaklarına göre Çandarlı Halil Paşa 1431'de üçüncü vezirdir. 1443 başlarında ise vezir-i azamdır. Halil İnalcık, "Murad II", *DİA*, XXXI, 2006, s. 170.

57 Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 104.

Tablo 9 Kadı Fazlullah Vakfı

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gebze	Cenger	55	75
Gebze	Derzilü	-----	20
Gebze	Asılhan nam-ı diğer Karacalu	19	23
Genze	Ürgütlü	27	39
Gebze	Böğürcik nam-ı diğer Tepecik	31	40
Gebze	Zeytünlü	21	28
Gebze	Herekedon nam-ı diğer Kadı	65	74
Gebze	Pendik	62	99

Çoban Mustafa Paşa Yavuz sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi devlet adamlarından birisidir. Enderun'da yetiştiği için devşirmedir. Bosna asıllıdır. Kapıcıbaşılık ile başladığı görevlerine beylerbeylik, vezirlik ile devam etmiştir[58]. Gebze'deki külliyesinin banisi olarak şehrin gelişimine katkıda bulunmuştur[59]. Hatta Mısır valiliğinden dönüşünde değişik taşlarla, ustalar getirtmiştir. Gemilerle getirilen taşlar Darıca İskelesi'nden Gebze'ye taşınmıştır. Bu bize Mustafa Paşa'nın Mısır'dayken külliye yapmaya karar verdiğini ve bunun için Gebze'yi seçtiğini göstermektedir. Külliye cami, medrese, hamam, imaret, kütüphane, kervansaray, tekke, tabhâne, paşa odaları ve nihayet türbeden müteşekkildir. İnsanların zaruri ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik su kuyusu ve tuvaletleri eklemek gerekmektedir Külliyenin varlığının devam edebilmesi amacıyla vakıf kurmuştur[60]. Gebze Çoban Mustafa Paşa'nın külliyesi sayesinde gelip geçen ve orada yaşayan herkese hizmet edebilecek seviyede bir şehir konumuna gelmiştir[61].

Adının sonunda *Bey* olan bir iki çiftlik, bir mezra vakfedilen küçük bütçeli diyebileceğimiz vakıflar da yok değildir. Hamza Bey, Ahmedce Bey, İvaz oğlu Hacı Hamza, Kasım Bey'i örnek gösterebiliriz. Bostancıbaşı Abdullah Ağa vakfını da buraya eklemek gerekmektedir.

Ulema Vakıfları

Bu vakıflardan ilki Şeyh Kazuruni vakfıdır. Ebu İshak Kâzerûnî önde gelen alimlerden birisidir. Sadece Şile vakfedilmiştir. Şile yerleşim yeri açısından farklılık arz etmektedir. Kaza'nın merkezi nefs olarak kaydedilmiş olmasına rağmen mahallesi yoktur[62]. Nefs-i Şile'de 254 hane sakindir. Mücerredlerle birlikte Şile'de sakin olanların sayısı 271'e yükselmektedir. Buradan elde edilen cizye vergisi (15.234 akçe) ve resm (6.725 akçe) olarak kaydedilen diğer vergiler 21.959 akçeye baliğ olup Bursa'da bulunan Şeyh Ebu İshak Kâzerûnî'nin zaviyesine vakfedilmiştir. Burası Yıldırım Sultan Bayezid tarafından verilmiştir. Tarımsal üretim gösterilmemiştir. Sakinlerinin çoğunluğu gayrimüslim olduğu için vakfın önemli geliri ispenç ve cizye gelirleridir. Cizye vergisinin hasılatı 15.234 akçe, ispenç vergisi hasılı ise 6.725 akçedir[63].

Ebu İshak Kâzerûnî vakfı gelirleri içinde Gemlik'e bağlı Tuzla Köyü de yer almaktadır. Köyün yarı hissesi Yıldırım Bayezid'in Bursa'daki vakfına, bir kısmı Emir Sultan vakfına, geri kalanı da Ebu İshak Kazuruni vakfına tahsis edilmiştir[64].

Diğer bir ünlü sima Emir Sultan'dır. Tam adı Şeyh Mehmed Şemseddin el-Buharî'dir. Yıldırım Bayezid Devri

58 Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, "Çoban Mustafa Paşa'nın Kurduğu Menzilhânelerdeki Tarikatlar: Gülşenîlik ve Mevlevîlik", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1691-1692.

59 Mustafa Paşa'nın başka yerlerde de vakıf eserleri vardır. Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, "Çoban Mustafa Paşa'nın Kurduğu Menzilhânelerdeki Tarikatlar: Gülşenîlik ve Mevlevîlik", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1692; Muhammed Çelebi-M. Yasin Fahjan-Ferhat Pakdamar, "Osmanlı Vakıf Medeniyeti ve Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve İmareti Vakfiyesi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1725-1726.

60 Geniş bilgi için bakınız: Fatih Müderrisoğlu, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 1995, s. 67-124; Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, VII, 1993, s. 351-354; Kayrat Belek, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Merkezî Asya'da Karahanlı Külliyelerine Mukayeseli Bir Bakış", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1597-1603.

61 Menzillerde inşa edilen külliyeler şehrin gelişimine katkı sağlamaktadır. Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri*", Türkler*, X, Ankara 2002, s. 923.

62 BOA. *TD.*, nr. 436, s. 154; BOA. *TKGM.d.*, nr. 120, s. 96a-b, 97a, 98a; 16. yüzyılın sonlarında 4 mahalle vardır. Vedat Turgut, " XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 328 (315-416); Sancakta Şile'den başka Ermen ve diğer Erman, Görele de nefs olarak kayıt edilmiş olmasına rağmen mahallesi yoktur. Ahmet Güneş, *Kocaeli Sancağı*, s. 23; Yine Ada ma'a Karasu Kazası'nın nefsi bulunmamaktadır. Vedat Turgut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı", s. 331.

63 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 54.

64 Raif Kaplanoğlu-Yusuf Oğuzoğlu, *Asri Gemlik*, Bursa 2011, s. 194-325.

alim ve şeyhlerinden olan Emir Sultan'ın Camisi ve türbesi yaşadığı Bursa'da bulunmaktadır. Onun türbesi için Kandıra Kazası'ndaki Burun (?) Köyü'nün gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca Kocaeli Nahiyesi'nde Nevrin Köyü de vakfın gelirleri arasındadır[65].

Bir başka ünlü sima, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Molla Gürani camisi vakfıdır. Gebze'nin Açılcı Köyü ona mülk olarak verilmiş, O da aynı köyde yaptırdığı camisine vakfetmiştir. Köyde 56 hane 76 nefer yaşamaktadır.

Şeyh/Mevlana/Hacı Muslihiddin Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşamıştır. Yoros Kazası'na bağlı Kaynarca-ı Kebir köyünde cami (Cuma kılınırdı), mescit, iki değirmen, misafir evleri, dükkânlar yaptırmıştır. Böyle bir yapı kompleksinde mektebin olmaması mümkün değildir. Yapı Fatih Sultan Mehmed döneminde bina edilmiştir. Şeyh Muslihiddin Fatih döneminde yaşamış, onun kıssahanı olarak görev yapmıştır[66]. Tam adı Mevlana Hacı Muslihiddin Mustafa bin Cüneyt'tir. Vakfiyesinde bu adı ile maruftur[67]. 1522 tarihli defterde İzmit Kazası'nda vakfettiği köyün açıklama kısmında vakıf gelirlerinin nerelere harcanacağı açıkça kayıt edilmiştir. Çavlı Hacı Köyü'nden burada söz edilmektedir[68]. Çavlı Hacı Köyü Kandıra Kazası'nda olup Hacı Fakı'ya temlik olmuştur.

Tablo 10 Şeyh Muslihiddin Vakıf Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
İzmit	---------	78	126

Vakıf kuranlar arasında Şeyh Muslihiddin ile karıştırılan Şeyh Muhyiddin bulunmaktadır. Onun eserleri İzmit, Gebze, Tuzla ve Taşköprü'de bulunan muallimhanelerdir.

Bu muallimhanelerin muallimlerine 2 akçe yevmiye verilmesini şart koşmuştur. 1530'da vakfın geliri 4.253 akçedir[69]. Defterin 83. Sayfasında Kandıra Kazası'nda yer alan Türkmen Köyü'nde vakıftan söz edilirken *Mevlana Şeyh Muhyiddin Halife bin el merhum Sofi Resul hazretlerine ve andan sonra andan olan evladlarına...* denilmektedir[70]. Buradaki Şeyh Muhyiddin ile Türkmen ve Çepni Köyü'nün vakfedildiği Şeyh Muhyiddin aynı kişi olmalıdır. Yine aynı kazanın Karadivan Köyü de Şeyh Muhyiddin'in İstanbul'da evler ve dükkân vakfettiği anlaşılmaktadır. Zaten Karadivan Köyü de vakıf gelirleri arasındadır. Yine Kandıra Kazası'nın Karadivan Köyü de Şeyh Musliddin'in İstanbul'da evler ve dükkân vakfettiği anlaşılmaktadır. Zaten Karadivan Köyü de vakıf gelirleri arasındadır.

Tablo 11 Şeyh Muhyiddin Vakıf Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Kandıra	Türkmen	19	26
Kandıa	Karadivan	115	161
İzmit	Emirhanlu	32	60
İzmit	Çepni	16	22

Hacı Fakı gibi başka önde gelen kişilerin vakıfları vardır. Mesela Hacı Fakı'ya Kandıra'da Çavlı Hacı Köyü Sultan Bayezid tarafından temlik edilmiş o da Nefs-i Ada'da olan iki mescidine -ki biri camidir- vakfedilmiştir[71]. Mesela Hacı Fakı'nın nefs-i Ada'da bir zaviyesi vardır ve bu zaviyeye Kandıra'da Hacı Fakı çiftliği vakfedilmiştir.

Yine ulemadan Hacı Fakı, Adil Fakı, Mevlana İvaz Fakı, Hacı İlyas, gibi kişiler mescit, zaviye yaptırmışlar ve onlara gelirler tahsis etmişlerdir.

Tablo 12. Hacı İvaz Fakı Vakfı Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gebze	Danişment viran	7	11
Gebze	Çalluca	3	2

65 H. Baki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi" *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1958, s. 44.

66 Atilla Çetin, Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri başlıklı makalesinde II. Beyzid'in kıssahanı olarak görev yaptığı yazmaktadır. Taşköprü, Kandıra, Kaynarca'da vakıfları vardır. Atilla Çetin, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1438.

67 Tülin Çoruhlu, "Kocaeli Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden Şeyh Muslihiddin Camisi", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1610.

68 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 190.

69 Tuzla kayıtta yoktur. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkı Basım*, Ankara 1994, s. 765.

70 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 83.

71 BOA. *MAD.d.*, nr. 22, s. 87.

Hazreti Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra bir süre evinde kaldığı Ebu Eyyüb El-Ensari İstanbul'un fethine dair hadis-i şerife nail olmak amacıyla ilerleyen yaşına rağmen yollara düşmüş ve surların önünde şehit olmuştur. Surların dibine defnedilen Hazreti Eyyüb'ün kabri fetihten sonra bulunarak türbe ve cami inşa edilmiştir. Bir de vakıf kurulmuştur. Bu vakfın gelirleri arasında Gebze'nin Hereke Köyü vardır.

Tablo 13. Hazreti Eyyüb Türbesi Vakfı Köyleri

Kaza	Köy	Hane	Nefer
Gebze	Hereke	38	68

Sonuç

İnsanların dünyada kalıcı eser bırakmak ve toplumda iyi olarak anılmak amacıyla hayır yapmaları tarih boyunca yapıla gelen bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu istek ve arzuya ölümden sonra hayır dua almayı amaçlamayı da eklemek gerekmektedir. Osmanlı toplumu kendinden önceki İslam devletleri gibi eğitim-öğretim, sağlık, fakir fukaraya yardım ve ibadet mekanlarının yapımı gibi günümüzde sosyal devletin yapmak zorunda olduğu bir çok hizmet vakıflar aracılığı ile yerine getirilmiştir. Devletin en başından başlayarak en alt tabakasına varıncaya kadar insanlar imkanlarının el verdiği ölçüde toplumun ihtiyaçlarını gidermek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Ülkenin hemen her yerinde sosyal hizmetleri ifa edebilmek için köyler, mezralar, çiftlikler, dükkanlar, bağ-bahçeler, değirmenler vakfedilmiştir. Devlet bütün bu işlerin yapılabilmesi amacıyla vakıfların gelirlerinin düzenli olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda sayımlar vasıtasıyla durum tespiti yaptırmıştır. Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan defter bu amaca yönelik yapılan bir sayım sonrasında oluşturulmuştur. Bizde bu sayım çerçevesinde Kocaeli Sancağı'nın vakıflarını ele aldık.

Kocaeli Sancağı hem vakıf eserlerinin bulunduğu hem de vakıflara tahsis edilen akarların bulunduğu yerdir. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti İznik sancağın sınırları içindedir. Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa başta olmak üzere bir çok kişi burada vakıf kurmuştur. Bu durumu ele aldığımız defterde görmek mümkündür. Çünkü deftere göre en çok vakıf olan kaza İznik'tir. Bu anlamda diğer önemli şehirler İzmit ve Gebze'dir.

Kocaeli Sancağı'nda padişah vakıfları, şehzade vakıfları, ümera vakıfları, ulema vakıfları, kadınların kurdukları vakıflar başta olmak üzere birçok vakıf bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi Kocaeli'nin Bursa'ya ve İstanbul'a yakın olması ve mümbit topraklara sahip olmasıdır.

KAYNAKÇA

BOA. *TD.*, nr. 436.

BOA. *MAD.d.*, nr. 22.

BOA. *TKGM.d.*, nr. 120.

BOA. Ev., nr. 11208.

BOA. *KK.d.*, nr. 2777.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkı Basım, Ankara 1994

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin-ARSLAN, Nizamettin, "Çoban Mustafa Paşa'nın Kurduğu Menzilhânelerdeki Tarikatlar: Gülşenîlik ve Mevlevîlik", Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri, III, Kocaeli 2018, s. 1691-1700.

Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl 1340, nr. 1 (78), s. 25-36.

AKALIN, Şebnem, "Çandarlı Türbesi", *DİA*, VIII, 1993, s. 215-216.

AKBULUT, İlhan, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 30, Ankara 2007, s. 61-72.

AKTEPE Münir, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, VIII, 1993, s. 214-215.

Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz: K. Yavuz-M. A. Y. Saraç, İstanbul 2003.

ATEŞ, İbrahim, "Ölüm Ya da Ölümsüzlüğe Göç", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 19, Ankara 1985, s. 11-24.

----------, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 1982, s. 55-88.

AYVERDİ, Ekrem H.," Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrîr Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, Ankara 1968, s. 19-28.

----------, "I. Murad Devrinde Asılhan Bey Mimarî Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: III, Ankara 1956, s. 65-68.

----------, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 8,Ankara 1969, s. 37-47.

BELEK, Kayrat, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi ve Merkezî Asya'da Karahanlı Külliyelerine Mukayeseli Bir Bakış", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1597-1603.

BİRİNCİ, Görkem, "Mutluluğun Peşinde Olma Hakkı: Acaba Nedir?", *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/2, 2014, s. 5-26.

BOSTAN, İdris, "İzmit", *DİA*, XXIII, 2001, s. 536-541.

CİN, Halil, "Arazi", *DİA*, III, 1991, s. 342-346.

ÇAKAR, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, 2002, s. 261-282.

ÇELEBİ, Muhammed- FAHJAN, M. Yasin-PAKDAMAR, Ferhat, "Osmanlı Vakıf Medeniyeti ve Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve İmareti Vakfiyesi", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri*, III, Kocaeli 2018, s. 1719-1734.

ÇETİN, Atilla, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve Civarının Ünlü Şahsiyetleri", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1417-1439.

ÇORUHLU, Tülin, "Kocaeli Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden Şeyh Muslihiddin Camisi", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 1609-1633.

DAŞ, Mustafa, "Bizans Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 101-104.

DİNGEÇ, Emine, "18. Yüzyılda Menzil Sistemi İçinde Kocaeli'nin Yeri", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli*

Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli 2016, 395-402.

EMECEN, Feridun, "Süleyman Paşa", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 94-96.GÜNDOĞDU, Hamza, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin Osmanlı Külliyeleri İçindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 2782.

GÜLER, Mustafa-AÇAKMAK, Abdullah, "Vakıf-Şehir İlişkisi Bağlamında İzmit Gazi Süleyman Paşa Evkafı (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 637-659.

GÜNEŞ, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994.

----------, "Gelir Kaynaklarına Göre 16. Yüzyılda Yalakabad Kazası Vakıfları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 1177-1204.

GÜNEŞ YAĞCI, Zübeyde, Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 337-351.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

İNALCIK, Halil, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, I/1, 1958, s. 29-46.

----------, "Çiftlik", *DİA*, VIII, 1993, s. 313-314.

----------, "Murad II", *DİA*, XXXI, 2006, s. 164-172.

----------, "Mehmed II", İA, VII, İstanbul 1993, s. 506-535.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.919-927/M.1513-1521), Haz: Bilgin Aydın, Ekrem Tak, İstanbul 2008.

KAPLANOĞLU, Raif-OĞUZOĞLU, Yusuf, *Asri Gemlik*, Bursa 2011.

KILIÇ, Orhan, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Kocaili Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri ve Yöneticileri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Ed: Haluk Selvi-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2017, s. 1515-1540.

KILIÇ, Şahin- KAPLANOĞLU, Raif, "Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, XIV/21, 2016, s. 27-45.

KÖÇ, Ahmet, "Sosyal Açıdan Balıkesir'de Yıldırım Külliyesi", I. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu Bildirileri*, 27- Kasım- 29 Ekim 2015, Bursa 2016, s. 115-129.

----------, " Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları 1530-1641", *OTAM*, Ankara 2011, s. 41-71.

KÖPRÜLÜ, Bülent, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII/3-4, Ankara 1951, s. 479-506.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihî Tekûmülü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1942, s. 1-45.

KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 3, 1968, s.

KUNTER, H. Baki, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi" Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1958, s. 39-64.

Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerîm, Hasan Basri Çantay, Konya 2014.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 1995, s. 67-124.

----------, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri*", Türkler*, X, Ankara 2002, s. 923-

OĞUZOĞĞLU, Yusuf, "Koca-Eli Sancağı'nı Dış Dünyaya Bağlayan Yol Ağı", Gazi Akça Koca ve *Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, II, Ed: Haluk Seli-M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 277-281.

SARICAOĞLU, M. Esat, "Osmanlı Vakıfları Hakkındaki Tartışmalar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 30, Ankara 2007, s. 53-60.

SEYHAN, Köksal, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, VII, 1993, s. 351-354.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 99-106.

TANMAN, M. Baha, "Süleyman Paşa Camii ve Türbesi", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 101-102.

TURGUT, Vedat, " XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 315-416.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temlikname ve Sasa Bey Ailesi", *Belleten*, III/11-12, Ankara 1994, s. 389-399.

----------, " Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten*, XXVII/107, Ankara 1963, s. 437-451.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 18, Ankara 1984, s. 5-42.

----------, "Vakıf," *İA*, XIII, İstanbul 1986, s.153-154.

YURDAKUL, İlhami, "Gebze Nahiyesi'ne bağlı Vakıf Köyler", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, Kocaeli 2016, s. 1225- 1254.

Gebze Nahiyesi Çamlıca Karyesi'nde İvaz Fakih'in Laçin Timarı Temliği ve Vakfı (1329-1522)

İlhami YURDAKUL *

1. Gebze ve Çamlıca Karyesi'nin Fethi

Sultan Orhan Gazi (d. 1281-ö. 1362) 1326'da Bursa'yı 1329'dada Hereke, Gebze, Darıca, Darıca ve Bayramoğlu arasında bulunan Filokrin, Tuzla ve Maltepe kalelerini fethetti. Orhan Gazi'nin bu Pelekanon savaşında Bizans İmparatoru III. Andronikos'u yenmesiyle Üsküdar'ın da kontrol altına alındığı tahmin edilir. "Bu savaştan sonra yapılan barış görüşmelerinde Orhan Gazi barış şartı olarak Merdivenköy'deki av köşkünü alıp burayı ahîlere verdi. 1347'de kayınpederi Bizans İmparatoru Kantakuzenos'u ziyaret amacıyla Üsküdar'a gelen Orhan Bey, Kız Kulesi'ne hâkim bir noktada otağını kurdu. 1352'de Venedikliler'e yenilen Ceneviz donanmasına yardım amacıyla Kadıköy ve Üsküdar'a atlı birlikler gönderdi. Bu yıllarda muhtemelen Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca ile Doğancılar'a kadar Üsküdar ve Kadıköy'ün stratejik yerlerini tamamen ele geçirdi"[1].

Bu bölgede bulunan kırsal iskân sahaları olan karyeler Orhan Gazi, I. Murad (d. 1326-ö. 1389) ve Yıldırım Bayezid'in (d. 1360-ö. 1403) verdiği resmî belgelerle timar, mülk ve vakıf şeklinde tasarruf edildi. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) yenilmesi üzerine Timur, Şehzade Süleyman'a vergi vermesi ve Rumeli vilayetlerinde hükümdarlığını sürdürmesi şartıyla bir berat verdi. Bu anlaşma üzerine Timur, İzmit'ten İstanbul'a kadar olan bölgeyi istila etmekten vazgeçti. Şehzade Süleyman da Bizans İmparatoru Teodor ile 1403 yılında yaptığı antlaşmayla Rumeli'den Silivri'ye kadar olan topraklara karşılık Pendik, Tuzla, Darıca, Gebze, Hereke ve İzmit'i Bizans'a bıraktı. Böylece Orhan Gazi tarafından fethedilen bu topraklar Osmanlı'nın elinden çıkmış oldu.

Bu tarihten yaklaşık 15 yıl sonra 1417-1418 (822) yılında Sultan Çelebi Mehmed (d. 1389-1421), Bursa'da bir cami ile yanında medrese ve imaret yaptırdı. Ümera, Sultan Orhan tarafından fethedilip fetret devrinde Bizans'ın eline geçen bazı kasaba ve karyelerin yeniden fethini ve bu hayrata vakıf olarak tahsisini arz ettiler. Bunun üzerine Sultan Çelebi Mehmed gerekli hazırlıklara başlayıp Âşıkpaşazâde'nin "bu deniz kenarında kâfir hisarcıkları" olarak tanımladığı Hereke, Gebze, Darıca, Filokrin, Tuzla, Pendik, Kartal ve Maltepe'yi 1420'de yeniden fethetti. Büyük ve Küçük Çamlıca'nın bulunduğu saha da bu tarihte kesin olarak fethedilen yerlerden idi.

Ahmed Refik tarafından neşredilen en erken tarihli (1326-1421) vakıf defteri kayıtlarından anlaşıldığı üzere Gebze'de bulunan vakıf karyeleri; Akpınar, Darıca, Pendik, Yenicekal'a (Yoros/Beykoz-Beylerbeyi), Kartal, Filokrin, Nikide (Tuzla), Dazlıköy, Şemsişeyh, Islahköyü?, Cengar ve Çamlıca idi. Çelebi Mehmed'in bölgeyi fetih gerekçesine uygun olarak Filokrin Karyesi, Nikide (Tuzla) Karyesi ve Şile'ye bağlı karyeler Bayezid Bey imaretine; Pendik karyesi ve Damlı'da iki çiftlik yeri Gebze Kadılığı da yapmış olan Fazlullah'a; Yenicekala Karyesi ve Kartal Karyesi, Orhan Bey tarafından Gebze Camii'ne ve Karamustafa Çiftliği, Gebze Mescidi'ne vakf olarak bağışlanmıştı.

Âşıkpaşazâde ve Solakzâde tarihlerindeki bilgileri destekleyen bu vakıf kayıtlarında Orhan Bey, Murad Bey (Hüdavendigar) ve Bayezid Bey'den (Yıldırım) söz edilmekte ve bu isimlerden sonra bazen sultanımız ve bazen de padişahımız ibareleri geçmektedir. Dolayısıyla bölgenin Çelebi Mehmed tarafından tekrar fethedildiği ve bu fethin amacına uygun olarak bölgedeki karyelerin çeşitli hayır kurumlarına vakıf olarak tevzi edildiği, bu sırada selef sultanların verdikleri vakıf kayıtlarının tecdid-i berat vesilesiyle yeniden görüldüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vakıf kayıtlarının Orhan Gazi tarafından bölgenin fethi olan 1329 tarihi ila Çelebi Sultan Mehmed'in vefat tarihi olan 1421 yıllarına ait kayıtlar olduğu söylenebilir.

Bu vakıf defterinin Gebze'ye dair kısmında adı geçen devrin önemli simaları; Akçakoca'nın torunu Gebze Kadısı Kadı Fazlullah, Aslıhan Fakı; Hamza Fakı; Hacı Fakı, Durmuş Fakı, Resul Fakı, Kasım Fakı, Ahmed Fakı; İvaz

* *Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.*

1 M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *DİA*, cilt: 42; sayfa: 365. Bu süreçte Bursa'dan Geyikli Baba'nın müritlerinden olan Gözcü Baba (Göztepe), Eren Baba (Erenköy), Kartal Baba (Kartal) ve Sarı Gazi (Sarıgazi) gibi alpler de buralara yerleşerek buralarda dini-siyasi faaliyetlerine devam ettiler. *İstanbul'un Semtleri-Kadıköy*, İstanbul 2003, s. 8.

Fakı oğlu Ali ile Kutbeddin Çelebi, Mevlana Hayreddin ve herhangi bir sıfatı bulunmayan veya imamlık ve müezzinlik görevini yürüten kimselerdi. Bu tahsislerdenkuruluş devrinde devletin fetih ve kurumsallaşma politikası sürecine önemli katkılar sunan fakihlere temlik olarak arazilerin verildiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Orhan Bey tarafından bölgenin fethinden sonra Darıca Karyesi Akça Koca neslinden Kadı Fazlullah mülkü iken Çelebi Mehmed tarafından yeniden fethinden sonra Bursa'daki imaretine vakf edilmiştir. Pendik Karyesi de İsmail oğlu Hüseyin'in mülkü iken Kadı Fazlullah tarafından satın alınıp kendi zaviyesine vakf olarak tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte Cengar Karyesi, Darıca Karyesi ve Pendik Karyesi'nin tasarruf statüsü temlikten vakfa dönüşmüştür[2].

Görüldüğü gibi 1329 yılında Orhan Gazi tarafından İzmit'ten Üsküdar'a kadarki sahanın fethedildiği, 1352 yılında da Büyük ve Küçük Çamlıca'nın kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. 1402 yılından sonra yaklaşık 15 yıl Bizans hakimiyetinde kalan bölge 1420 yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından kesin olarak yeniden fethedildi. Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından verilmiş olan temlik, timar ve vakıflar yeniden gözden geçirilerek tecdid-i berat edildi. Bu sırada Yıldırım Bayezid devrinde İvaz Fakı'ya temlik edilen Laçin Timarı da 1420 yılında Çelebi Mehmed tarafından İvaz Fakı'nın talebi üzerine vakfa dönüştürüldü. İvaz Fakı'nın vefatından sonra ise oğlu Ali, akabinde de torunları Hızır, Mahmud ve Ahmed tarafından tasarruf edildi. Peki, İvaz Fakih (Fakı) kimdir?

2. İvaz Fakih Kimdir?

Osmanlı Devleti'nin tesisinde ve kurumsallaşma sürecinde genel olarak ilmiye sınıfı, özel olarak da bu sınıfının önemli bir zümresi olan fakihler fevkalade önemli bir rol icra etti. Yukarıda görüldüğü gibi I. Murad ve Yıldırım Bayezid devrinde de Anadolu ve Rumeli'de çok sayıda fakih unvanlı kişinin varlığını vakıf kayıtlarından takip etmek mümkündür. Bu fakihler savaşlarda askerin moral gücünün artırılmasına katkı yapmakta, fethedilen yerlerde halka İslam dinini anlatmakta, müezzin, imam, müderris veya kadı olarak devleti temsil etmekteydi.

İvaz Fakih isminin kuruluş devrinde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[3] Saray ve konaklarda ayak işlerine bakan hizmetlilere de "ayvaz" denilmekteydi. Arapça kaynaklı olan Hacı İvaz/ivad, Hacivad isminin Türkçe'deki karşılığı ise "Satılmış" idi[4]. Burada vuzuha kavuşturulması gereken konulardan biri de çağdaş olan İvaz Fakihlerin birbirine karıştırılma ihtimalidir.

İvaz Fakih'ın çağdaşı olan fakihlerden biri de Niğbolu'nun fethinde bulunan ve daha sonra Niğbolu'ya kadı olarak atanan İvaz Fakih idi. Bu İvaz Fakih'e 1396 yılında Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Niğbolu'da Beşpınar Karyesi her türlü hukuk ve rüsumuyla temlik edilmişti. Bilahare bu vakıf ve geliri, İvaz Fakih tarafından Niğbolu'da tesis edilen mescit ve medresesine vakfedilmiştir.[5] Peki Niğbolu'nun fethinde hizmet eden ve Niğ-

2 İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesine Bağlı Vakıf Karyeler", *Uluslararası Karamürsel ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2016, II, s. 1225-1255.

3 Nitekim Orhan Gazi tarafından Yenişehir'e bağlı Topraköyüğü ve Umur karyelerinde çiftlikler İvaz Fakih'e vakfedilmişti. Sonraki bir tarihte Beypazarı'nda İvaz Fakih adında bir fakihe de bazı araziler vakıf olarak tahsis edilmişti.Haşim Şahin, "Fakihan-ı Rum-Osmanlı Devleti'nin kuruluş Döneminde Fakihler", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, (Haz. Süleyman Kaya, Haşim Şahin), İstanbul 2017, s. 27-52. Bu örneklerde olduğu gibi farklı şehirlerde ve zamanlarda İvaz Fakih adlı kişilere de pek çok tahsis yapılmıştı. "Kostantiniyye havalisinde vaki' Rodoscuk (Tekirdağ) kazasından müfrez İnecik imalinden İvaz Fakih nam karye kurbunda (...). NevizadeAtai, *Hadikatü'l-Hakaik Fî Tekmileti'ş-şakaik, (Şakaik-i Numaniye Ve Zeyilleri)*, Yayınlayan Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 68. İvaz Fakih Karyesi'ne dair diğer bir kayıtta ise "Vakf-ı sahibü'l-mescid, vakıf-ı mezburun 901 Safer'inin evailinde [21 Ekim 1495] vaki olmuş Galata Kadısı Mevlana Pir Mehmed imzasıyla bir vakfiyesi vardır ki mazmunu zikr edilir. Asl-ı vakf, Mescid-i münif der mahalle-i Balat ...asiyab der kurb-ı karye-i İvaz Fakih" Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, (953/1546)*, İstanbul 1970, s. 424. Yukarıdaki tapu tahrir kaydının dışında 929 tarihli Kocaeli defterinde, "Ahmedveled-i İvaz", *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 116, s. 20. 890 tarihli Tapu Tahrir Defterinde ise "evkaf-ı imaret-i Ergene, mahalle-i İvaz veled-i İsa", *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 890, s. 290.

4 *https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ayvaz.* "İvaz" kelimesi Arapça şekliyle bir şeye karşılık verilen bedel anlamında isim olarak veya "ivazen" şeklinde karşılık ve bedel olarak zarf şeklinde kullanılmaktadır. Bir rinde nice ol iki meh-pāredidiler/ Biri ʿİvaż mı ki ele ol bi-bedel didi (Üsküplü İshak Çelebi, *Divan, XVI. yy.*, Hazırlayan: Çavuşoğlu, Mehmed-M. Ali Tanyeri (1989). Üsküplü İshak Çelebi, *Divan*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Gazel, 317, Dizinleyen: Seyhan Yıldız). "Egerölmeyem ü diri ḳalam ben/ ʿİvaż bir eylügüñebiñḳılam ben" (Gül ü Hüsrev, XV. yy. Hazırlayan: Kızıltaş, Maşallah (2016 -). *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi: Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük. Doktora Tezi.* Bitlis Eren Üniversitesi, Mesnevi, 23, Dizinleyen: Maşallah Kiziltaş). İvazlı ve ivazsız şeklinde de bedelli ve bedelsiz anlamında kullanımı yaygındır. *http://lugatim.com/*

5 BeşpınarKaryesi'nde 118 mükellef ve 96 mücerred olmak üzere toplam 214 hane kaydedilmiştir. Bu konuda farklı kaynaklarda yukarıdaki bilgileri teyit eden kayıtlar da bulunmaktadır (...) Evkaf-ı Kadı İvaz, Karye-i Beşpinar an evkaf-ı mezbur tabi'-i Niğbolu (...) Bkz. Dursun Bey, *Tarihü'l-E-bü'l-Feth*, İstanbul 1330, s. 67. Ayrıca bkz. Münir Aktepe, *Osmanlı Türklerinin Rumeliye Yerleşmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doktora Tezi, 949/388, x-6-83, s. 48. Aşağıda görüldüğü gibi Barkan'ın neşrettiği 1582 (990) tarihli İvaz Fakih vakfına dair kayıt ile Tapu Tahrir Defteri'ndeki kayıt arasında anlam ve konu bütünlüğünü bozmayan bazı kelime farklılıkları bulunmaktadır. İvaz Fakih'e verilen temlikname; "An **vakf**-ı Kadı İ'vaz,Karye-i Beş Binar an evkaf-ı mezkur tâbi-i Niğbolu.Vakf-ı mescid-i Mevlana İ'vaz ki evvela Niğbolu fetholundukta bile olup mezkûr şehre kadı nasb olunmuş El'ân harac ile ve ispencesile cüz'î ve küllî sâyir müteveccihâti ile Niğbolu'da olan mescidine (ve) medresesine vakf-ı mukarrer deyü (defter-i köhne)de mestur.Veuslûb-ı mezkûr üzere merhumân ve mağfûrân Yıldırım Bayezid han ve Sultan Mehmed **han** ve Sultan Bayezid **han** ve Sultan Selim han aleyhirrahmetü ver-ridvandan mukarrernâmeleri olup ve padişahımız e'azzallâhuensârehu hazretlerinden dahi sâbıka virilüp mukarrernâmeleri üzere mukarrer eyleyüb mukarrernâme sadaka eylemeğin ber karar-ı sâbık mukarrer olunub emr-i hümayun mucebince tahrir olunub vuku'ı üzere arz olundukda girü kemakân mukarrer buyurulmağın (defter-i cedid)e kayd olundu deyü mukayyed der (defter-i atik). Haliyavuku'ı üzere arz olundukda vech-i meşruh yine mukarrer buyurulmağın (defter-i cedid)e kayd olundu. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserleri I, İstanbul 1980, s. 262-263; "An **evkaf**-ı Kadı İ'vaz,Karye-i Beş Binar tâbi-i Niğbolu Vakf-ı mescid-i Mevlana İ'vaz ki evvela Niğbolu **bâ**fetholundukta bile olup mezkûr şehre kadı nasb olunmuş El'ânharacile ve ispencesile cüz'î ve küllî sâyir müteveccihâti ile Niğbolu'da olan mescidine ve medresesine vakf-ı mukarrer deyü defter-i köhnede mestur. Ve uslûb-ı mezkûr üzere merhumân ve mağfûrân Yıldırım Bayezid han ve Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid ve Sultan Selim han aleyhirrahmetü ver-ridvandan mukarrernâmeleri olup ve padişahımız e'azzallâhuensârehu hazretlerinden dahi sâbıka virilüp mukarrernâmeleri üzere mukarrer eyleyüb mukarrernâme sadaka eylemeğin ber karar-ı sâbık mukarrer olunub emr-i hümayun mucebince tahrir olunub vuku'ı üzere arz olundukda **kemâ**-kemakân mukarrer buyurulmağın defter-i cedide kayd olundu". BOA, *Tapu Tahrir Defterleri, Niğbolu Tapu Tahrir Defteri*, nr. 382, s. 729-731.

bolu'da Beşpınar Karyesi kendisine temlik edilen Niğbolu'nun ilk kadısı İvaz Fakih ile Gebze Nahiyesi Çamlıca Karyesi'nde Laçin Timarı kendisine temlik edilen ve Çelebi Sultan Mehmed'in "şeyhim" olarak tavsif ettiği İvaz Fakih aynı veya farklı kişiler miydi?

Kuruluş devri fakihlerinin pek çoğunun baba adları olmadan sadece isimleri ile kaydedilmesi, bunların geçmişlerine dair bilgi sahibi olmayı zorlaştırmaktadır. Ancak evladiyet üzere tesis ettikleri vakıf kayıtlarından kendilerinden sonraki nesilleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkün gözükmektedir. Niğbolu'nun fethinden (1396) sekiz yıl sonra Yıldırım Bayezid, Timur'a Ankara'da yenilmişti. Yıldırım Bayezid tarafından İstanbul'da da İvaz Fakih adlı bir kişiye Laçin timarını temlik edilmiştir. Niğbolu'da medrese ve mescidi haziresindeki mezarında yatan İvaz Fakih ile Çamlıca'daki vakıf arazisindeki mezarında yatan İvaz Fakih'in mezarları iki farklı fakihin olduklarına delil olarak kullanılabilir. Bu kişilerin henüz aynı kişiler olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı için de çağdaş iki farklı fakih olarak yorumlamak mümkündür.

Ahmed Refik tarafından neşredilen erken tarihli (1329-1421) bir defterde İvaz Fakıh Vakfı kaydında "Karye-i Çamlıca vakıfdır. Elinde padişahımız mektubı dahî var. Şimdiki halde İvaz Fakı oğlu Ali mutasarrıfdır. Hane 12, ketan ve kolluk resm meblağ 110 kuruş, gallemebla' 370 kuruş, mecmu' 480 kuruş, bir hane çiftlik var" bilgisi bulunmaktadır[6]. Defterin tanzim tarihine dair ise herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ahmed Refik'in neşrettiği bu defterin tanzimi geç tarihte bile olsa vakıf kayıtları Çelebi Mehmed ve önceki devir sultanlarının verdiği vakıf kayıtlarını içermesi bakımından fevkalade önemlidir ve bu kayıtların 1329 ila 1421 yıllarını içerdiği söylenebilir.

İvaz Fakih, Büyük Çamlıca Tepesi'nde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Tesisleri'nin bulunduğu en yüksek mevkii olan Sefa Tepesi'nde demir parmaklıklarla çevrili, üstü açık, baş ve ayakucunda servi ağacı bulunan bir mezarda yatmaktadır. Sonradan yazıldığı anlaşılan mezarının baş taşına "Hüve'l-baki Hicri 735'te vefat eden Mazanneden İvaz Fakih kuddisesırrıhunun 1944'te Bay Zeynal Alaton tarafından kabri yapılmıştır" yazılıdır. Bu kayda göre İvaz Fakih'in ölüm tarihi 1334-1335 (735) olarak görülmektedir.Mezar taşı şahidesine niyet taşları yapıştırılmakta ve burada bulunan kuyu da niyet kuyusu olarak hâlâ ziyaret edilmektedir[7].

İvaz Fakih'in mezar taşındaki ölüm tarihi hatalı olmalıdır. Çünkü İvaz Fakih'in talebi üzerine 1420 yılında Laçin Timarı temliği vakfa dönüştürülmüştür. Bu vakıf kayıtlarının Çelebi Sultan Mehmed'in 1421 yılında ölümüne kadarki bilgileri içerdiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte vakfın mütevellisi İvaz Fakih oğlu Ali olarak kayda geçmiştir. Dolayısıyla İvaz Fakih'in ölüm tarihi de temliğinin vakfa dönüştürüldüğü 1420 ila 1421 yılları aralığında olması gerekir.

İvaz Fakih, aşağıda üzerinde durulacağı gibi Çelebi Sultan Mehmed'in Laçin temliğini vakfa dönüştürdüğü hükümde "şeyhim" diye tavsif ettiği Osmanlı Devleti'nin kuruş devri fakihlerinden idi. İvaz Fakih'in kabri de Çamlıca Tepesi'nde önemli bir ziyaret mekanıdır[8]. İvaz Fakih'in mensubu bulunduğu aileye dair her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak meşrutiyet üzere tesis ettiği vakfı sayesinde neslini ve şeceresini yüzyıllar boyu takip etmek mümkündür. Peki, İvaz Fakih'e temlik edilen timar olan Laçinnedir?

3. "LaçinTimarı" İsminin Kaynağı

Bir söylenceye göre Friglerin yer tanrıçası Sibel, sevgilisi Atis'in kendisine ihanet etmesi üzere onu çam dalına dönüştürmüştü. Bu bakımdan Friglerde "Çam mukaddesti ve kim keserse öldürülecekti". Bu inanç nedeniyle Friglerin hâkim olduğu diğer yerler gibi Üsküdar sahasında Büyük ve Küçük Çamlıca da çamlarla kaplıydı. Büyük ve Küçük Çamlıca bu hususiyetini Roma ve Bizans devrinde muhafaza etti ve kralların avlak sahası oldu[9]. Türkler de burayı fethettiklerinde çamlarına nispetle Çamlıca Karyesi olarak isimlendirdi.

Eski Türkçe'de "Laçin" Moğalca'da ise "naçin" kelimesi avcı bir kuş olan "şahin" anlamına gelmekteydi. Laçin kelimenin sonunda bulunan "çin" bir ek olarak kuş türlerini ifade için kullanılmaktadır. Nitekim laçin kelimesiyle benzer bir etimolojik yapıya sahip olan "balıkçın", "bıldırcın", "çamurcin", "güvercin" ve "kaşıkçın" şeklinde kuş türlerinin adlarının sonuna da "çin/cin" eklerinin getirildiği görülmektedir[10].

Paul Wittek, konuyla ilgili incelemesinde Laçin'in şahıs ismi olarak kullanımına dair 2 örnek vermiştir. Fe-

6 Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1340, nr. 1 -(78), s. 25-36.

7 Abdülhak Hamid Tarhan'ın "*Çamlıca'da Bir Türbe*" şiirinde de İvaz Fakih Türbesi'ni konu almaktadır. Tarhan bu şiirinde "*... Şehrimizde Çamlıca en hoş tepe, Gezdiğim yer onda en son mertebe, Kim onun da dahilinde üç çınar, Bir de bab-ı adem, yani mezar ...*" şeklinde bu mezarı tasvir etmiştir. *İstanbul'un Semtleri-Kısıklı*, İstanbul 2003, s. 1-31.

8 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, s. 231. İvaz Fakih'in dergâhı da Üsküdar'da Alemdar Caddesi'nde ve Aziz Mahmud Hüdai dergâhına bağlı dergâhlardan idi. "Alemdağı caddesinde İvaz Fakih Dergahı şeyhi Şeyh Ahmed Efendi, Mensup oldukları tarikat Celvetiyyedir". Üsküdar'da Hüdayi Dergahına bağlı dergahlardan idi. 1918 yılında İstanbul'da tekke ve zaviyelerde hizmet gören şeyh ve tarikatların isimleri için bkz. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. 5, s. 29.

9 *İstanbul'un Semtleri-Kısıklı*, İstanbul 2003, s. 1-31. Bir söylenceye göre Üsküdar çevresinin Bizans devrinde imparatorların avlak alanlarından biri olduğu ve Osmanlı hâkimiyetinde de Osmanlı padişahlarının av sahalarından biriydi. Hatta bir görüşe göre İvaz Fakih'in bu sahanın fethinde önemli hizmetleri oldu ve saray için şahin/laçin yetiştirdi. *İstanbul'un Semtleri-Kısıklı*, İstanbul 2003, s. 1-31. "Damatris: İstanbul boğazının Anadolu yakasında Bulgurlu Dağı'nın eski ismi: Bizanslılar devrinde burada imparatorlara mahsus bir saray vardı. İ. Hami Danişmend, *Tarih ve Coğrafya'ya Ait: Değişik İsimler*, s. 1968.

10 Çağdaş Türkçe'nin etimolojisi. *http://www.nisanyansozluk.com*

ridun Bey Mecmuası'nı kaynak göstermek suretiyle Sultan Orhan'ın Germiyan beyine gönderdiği elçinin adının da Sarı Laçin olduğuna işaret etmiştir. Böylece "Laçin tımarı" ifadesinin bu tımarın ilk sahibine işaret ettiğini ileri sürmüştür[11]. Peki "Laçin Timarı" ibaresindeki "Laçin", tımarın ilk sahibi olan bir şahsı mı yoksa avcı kuşların dinlenme ve beslenme yeri anlamında tarihi coğrafya pratiğine uygun olarak bir coğrafi yeri mi ifade etmektedir?

Şahin anlamındaki Laçin kelimesi hem yerleşim birimlerine hem de kişilere ad olarak verilmekteydi. Öyle ki Laçin kelimesi hâlâ Anadolu'da yerleşim yeri adı olarak kullanılmaktadır.[12] Osmanlı şer'iye sicilleri kayıtlarında "Ferhad'ın tîmarı"[13] veya "Dizdâr Ali Bey timârına"[14] şeklinde timarla ilgili aidiyet ifade edilirken belirtili isim tamlaması, bir yer bildirme ve yönelme hal eki olan "a" söz konusu ise belirtisiz isim tamlamasıyla kullanılmaktadır. Timar kayıtlarında her hangi bir yerdeki timardan yer ve mekan bağlamında bahsedilecekse "Taşköprü tevâbi'inde karye-i Çalu timârı mutasarrıf olan İsa b. Mustafa"[15] şeklinde esas itibariyle timara ad olan karyenin ismiyle beraber tam olarak timarın adı da verilmektedir[16].

Laçin kelimesinin şer'iye sicillerinde şahıs ismi olarak kullanımında ise "Mahmiye-i İstanbul'da Şeyh Ferhad mahallesinde sâkin İshak v. Laçin nâm Ermeni"[17] şeklinde bir gayrimüslim ismi olarak kullanılmıştır. Laçin kelimesinin "Laçine bint Abdullah" şeklinde kadın adı olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kayıtlardan ve örneklerden "Laçin" kelimesinin yere mi kişiye mi karşılık geldiğini tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

Göçmen kuşların İstanbul'daki dinlenme ve beslenme mekânlardan biri olan Çamlıca Karyesi'ndeki Laçin Timarı'na benzer bir şekilde yine göçmen kuşların İstanbul'daki diğer bir bekleme ve beslenme mekânlardan biri olan "Büyükçekmece nâhiyesine tâbi' Laçine nâm karye" adında bir yerleşimin bulunması dikkat çekicidir[18]. Anlaşıldığı üzere Türkçe "şahin" anlamındaki Laçin kelimesi, "Laçin" şeklinde bir erkek adı, "Laçine" şeklinde bir bayan ve yerleşim adı olarak kullanılmıştır.

Bazdaran defterlerinde 1-2 veya 3 kışı doğancı ve şahinci timarı olarak kayd edilmiştir. Bu beratlı timarların dışında "avariz" vergisinden muaf tutulup yuvacılık ve avcılık yapan çok sayıda kişi de vardı. Doğan/Laçin bulunan yerlerin tamamının ismi gibi 16. yüzyılda Kocaeli'ye ait bir bazdarantimarı defterinde avcı kuş/şahın bulunan yerlerin tamamının adı Türkçe idi.

Bu yer adları: Akdoğan, Karadoğan, Orta Doğan, Karanlı Doğan, Sekili Doğan, Yıldırım Doğanı, Karakurt, Karagöz, Karadikin, Kuzgun, Kuzguncuk, Çakalcı, Boğa Yaylası, Kelbulan gibi hayvan isimleri idi. Benzer şekilde Aktaş, Kızılca, Fındıklı, Karacadağ, Bağluca Ağaç, Kestanelüce, Sarmaşıklı, Bekmezli, Gökdağ, Göldere, Gökdere, Gökburun, Gökpınar, Göbek Burun, Sarıyar, Sarpdepe, Hisar Kayası, Dokuzbaşı Kesiği ve Keke Yaylası gibi tamamen Türkçe olan dağ, yayla ve tepe adları idi[19]. Dolayısıyla Laçin de timarın ilk sahibi değil avcı kuşların bulunduğu mekanlardan biri yani yer adı olmalıydı.

Öte yandan hâlâ kuş göçü takip meraklılarının yüzlerce ve binlerce yırtıcı kuşun göçünü takip ettikleri ve fotoğrafladıkları sahalardan birinin Laçin Timarı sahası olduğu anlaşılıyor. Öyle ki "Küçük Orman Kartalı", Avrupa kıtasında ormanlarda ürer, ilkbahar ve Sonbahar'da kuzey-güney göçünü İstanbul üzerinden gerçekleştirir. Küçük Orman Kartalları, diğer yırtıcı kuşlar gibi İlkbahar'da Sarıyer sırtlarından Sonbahar'da ise Çamlıca

---

11 Paul Wittek, "Zueinigen früh osmanischen Urkunden (III)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes,* Wien 1959, s. 99. İsa Çelebi'ye ait olduğu iddia edilen diğer belge suretinde de Elçin timarı çiftliği İvad/Ayvad fakihe temlik edilmiş idi. Sözlükte Elçin kelimesi "*davar sürülerinin önünde giden koyun keçi*" anlamına gelmektedir. Eğer birinci belge sahteyse bu belgenin de Laçin timarı suretini inandırıcı kılmak adına yazılmış olması muhtemeldir.

12 Türkiye'de Eskişehir'de Laçin Belediyesi, Kastamonu'da Laçin Köyü ve Çorum'da Laçin ilçesi adıyla üç farklı yerleşim yeri vardır. *İndex-Anatolicus Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri. http://nisanyanmap.com/*Laçin kelimesinin isim olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

13 *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 84, C. 10, s. 294, h. 478, Orijinal metin no: [45b-1]; "*Dilâver Bey'in timarı*"; *Bab Kadı Sicili,* nr. 3, cilt: 17, sayfa: 570, hüküm no: 701, Orijinal metin no: [89a-5]; "*Çavuş'un timarı*", *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 14, cilt: 5, sayfa: 107, hüküm no: 103, Orijinal metin no: [16b-2]; "*Kosta'nın timarı*",*Üsküdar Kadı Sicili,* nr. 51, cilt: 8, sayfa: 336, hüküm no: 710, Orijinal metin no: [84a-3].

14 *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02, cilt: 2, sayfa: 108, hüküm no: 124, Orijinal metin no: [13b-3] "*Kapıcı Ahmed timârına*";*Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02, cilt: 2, sayfa: 127, hüküm no: 177, Orijinal metin no: [19b-3]; "*Sefer Çelebi timârına*", *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02, cilt: 2, sayfa: 135, hüküm no: 196, Orijinal metin no: [22a-4]

15 *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02 cilt: 2, sayfa: 339, hüküm no: 677, Orijinal metin no: [86b-3] "*Karye-i Sevindiklü timârın mutasarrıf[ı] olan Mahmud*", *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02, cilt: 2, sayfa: 339, hüküm no: 678, Orijinal metin no: [86b-4]; "*karye-i Soğanlık timârından mutasarrıf olan Mehmedî b. Bekir timârına*" *Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 02, cilt: 2, sayfa: 117, hüküm no: 149, Orijinal metin no: [16b-2]; "*Karye-i Bulgurlu timarına hâliyâ sipâhi olan Ahmed Ağa*",*Üsküdar Kadı Sicili,*nr. 17, cilt: 6, sayfa: 120, hüküm no: 176, Orijinal metin no: [19b-3] "*Ilısuluk timarında olan vakıf su değirmenini*",*Üsküdar Kadı Sicili,* nr. 26, cilt: 7, sayfa: 283, hüküm no: 578, Orijinal metin no: [49a-5]

16 Eski Gebze'nin bulunduğu yere dair 1624-1625 (1034) tarihli Kocaeli Mufassal Tahrir Defteri'nde bulunan Karye-i Elmacık tahrir kaydının altında, "*Eski Gekbuze demekle meşhur olan mahalde Elmacık timarına müteallik İshak Beg çiftliği demekle maruf bir çiftlik yeri ki köhne defterde hassa kayd olunmuştur*" şeklindedir. Tapu Arşivi Daire Başkanlığı (TADB), *TTD,*nr. 49, vr. 123, 332, 346.

17 İstanbul Kadı Sicili,nr. 12, cilt: 16, sayfa: 741, hüküm no: 1000, Orijinal metin no: [98b-5] "*Mahmiye-i İstanbul'da Şeyh Ferhad mahallesi sâkinlerinden Sahak v. Laçin nâm Ermeni*",*İstanbul Kadı Sicili,*nr. 12, cilt: 16, sayfa: 837, hüküm no: 1150, Orijinal metin no: [118b-3]; "*Halil Efendi sâkin olduğu vakıf menzil ve bir tarafdan Laçin oğlu nâm zimmî mülkü*", *Bab Kadı Sicili,* nr. 46, cilt: 19, sayfa: 122, hüküm no: 78, Orijinal metin no: [10a-3] "*Hasan Çelebi b. Musa, LaçinoğluMosi, Merkon v. Bedros, Toma v. Murad*",*Bab Kadı Sicili,*nr. 46, cilt: 19, sayfa: 540, hüküm no: 655, Orijinal metin no: [114a-3]

18 *Eyüb Kadı Sicili,*nr. 37, cilt: 25, sayfa: 102, hüküm no: 72, Orijinal metin no: [10b-3] İzmir/Milas yakınlarında "Lagina" şeklinde bir yer adı örneği de "Laçine" kullanımına benzerlik göstermektedir. İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Coğrafya'ya Dair Değişik İsimler,* s. 2009.

19 Mehmed İnbaşı, Tahsin Hazırbulan, "Kocaili Livasında Bâzdârân (Çakırcı) Timarları" , *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu V,* 9-11 Mart 2018.

Tepesi'nden izlenebilir[20]. Göçmen kuşların İstanbul ve çevresinde dinlenme, beslenme ve geçiş güzergâhları Terkos, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Sarıyer, Adalar, Ömerli, Çamlıca, Riva ve Şile olduğu anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi Wittek'in "Laçin Timarı" adlandırması daha ciddi delillerin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Çamlıca Tepesi'nin göçmen yırtıcı kuşların göç sırasında dinlendiği, beslendiği veya doğrudan göçlerinin izlendiği yer olması bakımından bu ismin verilmesi muhtemeldir. Yırtıcı göçmen kuşların İstanbul'daki göç güzergâhlarından Çamlıca'daki Laçin Timarına mukabil yırtıcı göçmen kuşların dinlenme mekanlarından olan Büyük Çekmece'de bir karye adının "Laçine" olması dikkat çekicidir. Bütün bu örnekler "Laçin-timarı" kullanımındaki "Laçin" kelimesinin kişi adı olasılığından daha ziyade yer adı olmasının Türkçe yer adlarının veriliş pratiğine uygun düşmektedir. Buranın Bizans devrinde kralların avlak olanı olması da Laçin timarı/şahin timarı olarak adlandırılmasını mümkün kılacak verilerdendir.

4. Laçin Timarı'nın İvaz Fakih'e Temlik Edilmesi

Laçin timarına dair bilinen eski tarihli belge, Süheyl Ünver tarafından neşredilen "Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e verdiği timar"a dair 29 Haziran 1405 (Gurre-i Muharrem 808) tarihli belge suretidir. Feridun Bey Münşeatı'nın İstanbul yazma nüshasındaki bu belge suretine göre Laçin timarı, Sultan Yıldırım Bayezid (1360-1403) tarafından İvaz Fakih'e tüm vergilerden muaf tutulmak kaydıyla temlik edilmişti[21].

Paul Wittek, münşeatın hem İstanbul hem de Paris nüshalarını kullanmış ve bu üç belge suretini kelime ve yazım hataları bakımından karşılaştırmıştır. Wittek, 1403'te ölen Sultan Yıldırım Bayezid'in timar emrinin 1405 tarihli olmasını belgenin sahteliğine veya belgenin istinsahı sırasında tarihin sehven yanlış yazılmış olabileceğine bağlamıştır. Böylece Wittek, bu belge suretlerinin sahihliği veya sahteliği konusunda kesin bir kanaat izhar etmemiştir[22].

Muahhar kaynaklardan bir olan Muhammed Hafid Efendi, 19. yüzyılda yazdığı İstanbul'un meşhur içme sularına dair "Mehahü'l-Miyah" adlı eserinde Kısıklı Suyu vesilesiyle İvaz Fakih'in evladı elinde bulunan belgelere bizzat şahit olduğunu ifade etmektedir. Hafid Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Üsküdar'da Çamlıca Karyesi'nde bulunan "Kısıklı ve havâlîsi Laçin timarı nâmıyla İvaz Fakih nâmında bir şeyh-i bâhiru'l- kerâmeye temlik" edilmişti. Hafid Efendi, İvaz Fakih'a temlik olunan "LaçinTimarı" adlı bu araziyi"Tophanelioğlu çeşmesinden Cengâr Karyesi'ne ve bir tarafı İbrahim Ağa çayırına müntehi" şeklinde tarif etmiştir. Bu bilgilerden hareketle temlik olunan Laçin Timarı'nın Kısıklı havalisinden başlayıp İbrahim Ağa Çayırı'na yani Haydarpaşa Koyu'na kadar indiği söylenebilir[23].

Balıkhane Nazır Ali Rıza Bey (1842-1928) de Çamlıcalar hakkında "Boğaziçi ve Mesireleri" başlığı altında kaleme aldığı yazısında "Büyük ve Küçük Çamlıcalar arazisinin İvaz Fakih vakfı müştemilatından" olduğunu ifade etmektedir. Vakfın tesis hikâyesini ise yukarıda izah ettiğimiz gibi Çelebi Mehmed'in Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik karyelerini fethettikten sonra Merdivenli Karyesi'nde Ordu-yı Hümayunla burada bir süre dinlenmesine tarihlenmektedir. Padişahın alay takımından bazı kişilerin "Üsküdar havalisini fethettikleri esnada Kısıklı, Bulgurlu Karyesi'yle etrafını bu İvaz Fakih fethetmesiyle" Laçin timarı "evlad-ı meşrutası eylemek" istemesi üzerine kendisine bu berat verilmiştir[24].

Vakfa dair yargıya intikal eden yaklaşık 500 yıllık sürede de bu timarın temlikinin Yıldırım Bayazid devrinde yapıldığı iddia ve ifade edilmektedir. Bölgenin ilk fethinin Sultan Orhan zamanında yapıldığı ve bölgenin Ankara Savaşı'na kadar Osmanlı egemenliğinde kalıp bu tarihten sonra yeniden Bizans'ın eline geçtiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla Çelebi Mehmed tarafından yeniden bölgenin fethiyle vakıf, timar ve mülk karyeler yeniden değerlendirilerek bir kısmının eski statüleri değişmiş bir kısmı ise Sultan Orhan, Sultan Murad ve Sultan Yıldırım Bayazid'in verdiği belgeler "tecdid-i berat" edilmek süratiyle tasdik edilmiştir.

Görüldüğü gibi Laçin timarı temlik tarihi ve zamanı hakkında kesim bir bilgi olmamakla birlikte ilk fetihten sonra Yıldırım Bayezid tarafından Laçin timarını İvaz Fakih'a temlik ettiği anlaşılmaktadır. Aşağıda üzerinde durulacağı gibi bunun tam tarihi hakkında kesin ve somut bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak tüm muahhar kaynaklardaki ifade ve iddialar Laçın tımarının İvaz Fakih'a Yıldırım Bayezid tarafından verildiği yönündedir. Bu bilgilere göre de aşağıda izah edileceği gibi İvaz Fakih'in talebi üzerine Laçin temliği Çelebi Mehmed'in emriyle vakfa dönüştürülmüştür.

20 *http://www.radikal.com.tr/hayat/istanbulun-kuşları;İstanbulium.net/2012/3/03/istanbulun-gocmen-kuslar.html*

21 Yıldırım Bayezid'in Laçin timarını İvaz Fakih'e verdiğine dair 1 Muharrem 808 tarihli emr-i şerif sureti için bkz. Süheyl Ünver, "I Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Timar", *Belleten*, XI/42, (Nisan 1947), s. 335.

22 Bu belge suretleri münşeatın Paris nüshanın boş bırakılmış olan 92, 98 ve 100. sayfalarına yazılmıştır. "Bazı Erken Osmanlı Belgeleri"adlı makalesi vebelgenin sureti için bkz. Paul Wittek, "Zueinigen früh osmanischen Urkunden (III)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes*, Wien 1959, s. 99. Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I-II, İstanbul 1264-1265; İstanbul 1274-1275; Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey", *DİA*, XII, 396-397; Mükrimin Halil (Yınanç), "Feridun Bey Münşeâtı", *TOEM*, sayı: 62-77 (1337), s. 161-168; 78 (1340), s. 37-46; 79 (1340), s. 95-104; 81 (1340), s. 216-226.

23 Muhammed Hafid Efendi, Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları, (haz. İlhami Yurdakul - Zeki İzgöer), İstanbul Araştırmaları, İstanbul 1998, sayı 5, s. 129-161.

24 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey,*Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2017, s. 122.

5. İvaz Fakih'in Laçin Timarı Temliğini Vakfa Dönüştürmesi

Yukarıda kısaca değinildiği gibi İvaz Fakih'ın Laçin timarı adıyla bir müddet temlik olarak sahip olduğu Laçin timarını Çelebi Sultan Mehmed (1381-1421) devrinde vakfa dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 8 Mart 1419 (Evasıt-ı Safer 822) tarihli bir berattan da anlaşılacağı üzere İvaz Fakih'in Laçin timarını bir süre tasarruf ettikten sonra evladiyet üzere vakfa dönüştürmüştü. Laçin Timarı'nın vakfa dönüştüğü bu belgede Çelebi Sultan Mehmed, İvaz Fakih'ı "Laçin timarına mutasarrıf kıdve-i meşâyih şeyhim" şeklinde şeyhlerin ulularından ve kendi şeyhi olarak tavsif etmektedir.

Temlikin vakfa dönüşünü ise İvaz Fakih'in tasarrufunda olan timarı "evlâd meşrutası eylemek murad itdiğin" bildirmesi üzerine kendisine ilgili beratın verildiği ve vakfa kimsenin müdahale etmemesinin hükme bağlandığı ifade edilmiştir. Timarın vakfa dönüştürülme tarihi 1419 (822), yer ise belgenin tanzim edildiği sırada Çelebi Mehmed'in kışlak olarak kullandığı "Nerdübanlı" (Merdivenköy) olarak kaydedilmiştir. Hafid Efendi, İvaz Fakih'in evladının elinde Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tuğrasının bulunduğu beratların mevcut ve kendisinin de buna şahit olduğunu ifade ediyor[25]. Bu belgenin kaynağı olan Muhammed Hafid'in verdiği bilgiye göre, İstanbul'un etrafındaki meşhur içme sularının ilklerinden olan Kısıklı suyu, İvaz Fakih vakfının mütevellisinin yardımlarıyla faal hale gelmişti. Fatih Sultan Mehmed de Kısıklı'da bu suya bir çeşme yaptırmıştı[26].

İvaz Fakih'in Laçin timarını vakfa dönüştürmesine dair diğer bir kayıt ise yargıya intikal eden bir dava vesilesiyledir. Bu kayda göre, Sultan Çelebi Mehmed tarafından 1412 (815) yılında vakfının tevliyeti İvaz Fakih'in "evlad-ı evladına" vakıf şartı olarak kaydedilmiş idi. Bu tarihten itibaren de "evladiyet üzere bunların ecdadı ve kendileri mutasarrıfa iken ahardan olan Mustafa Dede bundan akdem İvaz Fakih'in karındaşı evladındanım deyü hilaf-ı şart-ı vakıf mahsulü dava" etmişti. Mustafa Dede'nin bu iddiası mahkeme tarafından "men' olunmuş" idi.

Mustafa Dede yeniden "İvaz Fakih evladındanım deyü tenasüken dava ve sahte ve tezvir temessük peyda" etmek suretiyle vakfın gelirlerinin yarısına müdahale etmekteydi. Bir kez daha Mustafa Dede'nin bu müdahalesi önlenip vakıf şartları gereğince İvaz Fakih'in aslî mütevellilerinin vakıf tasarrufları onandı. Ayrıca vakıf üzerinde hak talebine dair iddialarının mahkemede görülmemesi hükme bağlandı[27]. Bu belgedeki tarih de İvaz Fakih'in Laçin Timarı temliğinin Çelebi Sultan Mehmed tarafından vakfa dönüştürülme tarihinden yaklaşık 7 yıl önceye tarihlenmiştir.

Çamlıca Karyesi'nde vakfın arazisinde medfun İvaz Fakih vakfının en eski kayıtlardan biri de Kocaeli Sancağına dair bir kayıttır. 1329-1421 yıllarını kapsadığı anlaşılan kayıtlara göre, 12 hane olan Çamlıca Karyesi vakıf karye statüsündedir ve "İvaz Fakı oğlu Ali mutasarrıftır"[28]. Bu kayıttan İvaz Fakih'in oğlunun Ali olduğu ve kendisinin vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1522 tarihli diğer bir tahrir kaydından da İvaz Fakih neslini tevliyet kayıtları üzerinden takip etmek mümkündür. Buna göre de Çelebi Sultan Mehmed, Çamlıca Karyesi'ni İvaz Fakih'a vakf etmiş ve "hükm-i şerif" vermiştir. İvaz Fakih oğlu Ali'nin vefatından sonra vakfın idaresi Hızır, Mahmud, ve Ahmed adındaki 3 oğluna intikal etmiştir.

Bu üç kardeşten Hızır'ın vefatından sonra Ahmed ve Mahmud kardeşler "timar erleri olarak" bu karyeyi tasarruf etmişlerdi ve kardeşlerin elinde padişah onaylı "mukarrernameler" bulunmaktaydı. Halbuki son kayıtta "berat-ı cedidleri yokdur deyu defter-i köhnede kayd" olunmuştu. Bu durum üzerine bu kayıt tashih edilerek İvaz Fakih neslinden torunları Mahmud'un vefat etmesi durumunda kızı Zahide; Ahmed'in vefat etmesi halinde kızı Hatice; Ali'nin vefat etmesi halinde ise kızları Fatima ve Naciye'ye berat-ı hümayun verilmek suretiyle tasarruf olunacağı kayd olundu[29].

Görüldüğü gibi İvaz Fakih, kendisine temlik edilmiş olan Laçin Timarı'nı Çelebi Sultan Mehmed'in Merdivenköy'de verdiği hükümle 1419 yılında evladiyet üzere vakfa dönüştürmüştür. Ancak vakıfla ilgili bir belgede timarın vakfa dönüştürülme tarihi daha erken bir tarih olan 1412'ye tarihlenmiştir. Burada kesin olan Laçin

25 "Sebeb-i tahrir-i nişan-ı hümâyûn hükmi oldur ki, E'azzallahu fi'd-dareyn Laçin timarına mutasarrıf kıdve-i meşâyih şeyhim İvaz Fakih yedinde olan timarı evlâd meşrutası eylemek murad itdiğin bildirdikte yedine bu berat verilmiştir. Tarafımızdan ve etraf-ı ahardan kimesne müdahale eylemeyüp işbu alamete itimat kılalar. Hurrire fî evasıt-ı Safer li-sene isneyn ve işrin ve semanemie, be-meşta-yı Nerdübanlı". Süheyl Ünver, "I Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Timar", *Belleten XI/42*, (Nisan 1947), s. 335-337; Muhammed Hafid Efendi, *Mehahü'l-Miyah*, vr. 21a.

26 "Firdevs-aşiyan Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han hazretleri sekiz yüz seksen yedi tarihlerinde Büyük Çamlıca'da bir çeşme bina ve külliyetlüma' icra buyurup ol ma da ciyadet olmaması dahi Kısıklı nam şöhretine bais ve bade zaman Sultan Mehmed Han-ı Rabi hazretleri balada zikr u bayan olunan ab-ı latifi inayet-i hazret-i Yezdan ile bin yetmiş bir tarihinde icra buyurduklarında "iza teala nehrullahi batalenehru ibn Ma'kil" meselince metruk olup ile'l-an hazinesi ve çeşmesi nişan u emaredir. Be nüvištem in uncale bar düvezdah. Nam-ı tarih-i tamameşgarib sene 1212. Süheyl Ünver, "I Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Timar", *Belleten XI/42*, (Nisan 1947), s. 336-337; Muhammed Hafid Efendi, *Mehahü'l-Miyah*, vr. 21a. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, (haz. İsmail Kara), Cilt 5, s. 200.

27 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan 438 numaralı defterin 381. sayfasından İstanbul Vakıflar Genel Müdürlüğü, 16.1.1995 gün ve 73 sayılı yazısı aslına uygun olarak çıkarılan suret.

28 Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyelere Dair Erken Tarihli (1326-1451) Bir Vakıf Kayıt Defteri Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl 1340, nr. 1 (78), s. 26-27.

29 "*Sultan Mehmed bin Bâyezid, İvazFakı'yavakfedübhükm-i şerif vermiş. Sonra İvaz oğlu Ali'ye vermiş. Bade oğulları Ahmed ve Mahmud ve Hızır nam kimesnelere müntakil olmuş. Hızır mütevaffa olmuş. El an Ahmed ve Mahmud ki timar erleridir mutasarrıflar, ellerinde padişahımızdan mukarrernameleri var. Şimdi berat-ı cedidleriyokdurdeyu defter-i köhnede kayd. Şimdiki halde Mahmud fevt olsa kızı Rabia'ya ve Ahmed fevt olsa hissesi kızı Hadice'ye ve Ali fetv olsa hissesi kızları Fatıma ve Naciye'ye berat-ı hümayunuyla verilip tasarruf olunur.* Hane 3". Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyelere Dair 1522 Tarihli Vakıf Kayıt Defteri,BOA, *MAD*, nr. 22.

Timarı'nın vakfa dönüştürülme beratının Çelebi Sultan Mehmed tarafından verilmiş olmasıdır. Ayrıca vakfın tevliyetinin evladiyet ve meşrutiyet üzere önce İvaz Fakih oğlu Ali, sonrada da Ali oğlu Hızır, Mahmud ve Ahmed tarafından tasarruf edilmesidir.

6. İvaz Fakih oğlu Ali oğlu Hızır, Mahmud ve Ahmed'ın "Timar Eri" Olması

İvaz Fakih'in torunları ve vakfın müşrutiyet üzere mütevellileri olan bu üç kardeşin 1522 yılında "timar erleri" oldukları kaydedilmiştir. Vakıf karye statüsünde bulunan Çamlıca Karyesi'nin dolayısıyla İvaz Fakih Vakfı'nın evladiyet üzere mütevellisi bulunan kardeşlerin "timar eri" olarak kaydı izaha muhtaç diğer bir husustur.

Osmanlı idari sisteminde karyeler timar karyeler, mülk karyeler ve vakıf karyeler şeklinde temel olarak üç gruba ayrılırdı. Timar karyeleri tımarlı sipahinin tasarrufunda olup belli bir vergiye mukabil askeri bir hizmet gerektirirdi. Timar tevcihlerinin askeri hizmet yükümlülüğü gerektirmeyen bir grubunun da olduğu anlaşılmaktadır. Hatta askeri yükümlülüğü olan veya olmayan kadılar da vardı. 1455 tarihli bir kayıtta Novo Brodo kadısı tasarruf ettiği timara mukabil sefere üç cebelüyle iştiraki gerekiyordu. Diğer bir timar sahibi kadının ise sefere katılma zorunluluğu yoktu. Ancak silahla teçhiz edilmiş bir süvari ile yanında bir cebelü sefere göndermek durumunda idi. Belli bir yekünü bulan timarı tasarruf eden bir başka kadı ise seferle ilgili hiçbir yükümlülüğe sahip değildi. Cuma günleri halka vaaz eden bir diğer hatip askeri yükümlülüğü olmaksızın timara sahip olabilirdi. Ancak bir cebelü ile sefere katılmak zorunda olan bir hatip vardı.

Öte yandan kadı örneğinde olduğu gibi askeri hizmet ve sefer yükümlülüğü olmayan bir grup da orman koruculari idi. Seyyadlık hizmetini icra eden balıkçı veya avcılara da timar tevcih edilmekteydi ve bunlar fiili olarak savaşa katılmaktan muaftı. I. Murad'ın saltanatı döneminde (1362-1389) "Doğu Makedonya'da doğancı görevini yapmakta olan birine Gazi Hünkar (I. Murad) döneminden beri timar verilmişti". Kayıttan aynı görevi babaları ve dedelerinin de kullandığı anlaşılmaktadır.

Anlaşılacağı üzere sefer mecburiyeti olmaksızın timar tevcih edilen pek çok meslek grubuna dair örnekler vardır. Doğancılar da bu özel statüden yararlanmaktaydı. Padişahlar kendilerine doğancı kuşları temin eden kişilere timar tevcih etmekteydi. Erken tarihli tahrir kayıtlarında bunlara dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Ancak bazı doğancıların sefer mecburiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Timarlı çavuşlar da bu kapsamda hem sefer görevi olan hem de olmayan olarak iki gruba ayrılabilir. Sefer mecburiyeti olmayan bu sivil timarlara sahip hatib, kadı, imam ve doğancının bizzat sefere gitme veya bedel-i ayni olarak yerine birini göndermekle yükümlü olduğu görülmektedir. Bunun dışında da timarların bazı özel görevler için tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır[30].

Bizans devrinde olduğu gibi Osmanlı sarayının da şahin, doğan ve atmaca gibi avcı kuşlarının temin edildiği sahalardan biri Üsküdar idi. Savaş pratiği olarak avcılık Türk irade ve devlet geleneğinin bir parçası idi. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa bir av esnasında şehid olmuştu. I. Murad ve Yıldırım Bayezid'ın da düzenli bir av teşkilatı vardı. Hatta yeniçeri üst düzey idarecileri de zağarcıbaşı, turnacıbaşı ve saksoncubaşı olarak isimlendirilmişti. Öyle ki Yıldırım Bayazid'in beş altı bin kişilik bir maiyeti olduğu rivayet edilir. İlk devir padişahlarında "ifrad derecesinde ava düşkün" IV. Mehmed, Avcı Mehmed olarak tarihe geçmiştir. Padişahların av sahaları da avcı kuşların göç sırasında dinlenme ve beslenme sahaları olan Istıranca/Terkos, Kağıthane, Üsküdar/Çamlıca, Sarıyer ve Çatalca mıntıkasıydı. Bu av sırasında padişaha çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacacıbaşı denilen şikar ağaları ile bunların maiyetleri eşlik ederdi.

"Gerek bizzat saraydaki av kuşlarına bakan ve gerek hariçte hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç sınıf avcı vardı. Bunlar ulufeli, tımarlı ve tekaliften muaf olmak üzere üç kısım idiler; maaşlı olanlar yani ulufeliler sarayda hizmet eden avcılardı; diğerleri Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde av kuşları yetiştirmek üzere hizmet ederlerdi. (...) Timarlı olan hassa kuşbazları iki sınıftı; bir kısmı götürücü ve bir kısmı gürenççi idi. Bu iki sınıf her sene üleş zamanında kendi doğancı başılarıyla İstanbul'a gelip padişahların kuşhanesinde götürücülük ve gürenççilik yaparlardı. Bunlardan birinin timarı mahlul olacak olursa kuşbazlıkta mahir oğlu varsa ona yoksa bazhane mülazimlerinden bir üstad doğancıya verilirdi"[31].

Görüldüğü üzere kuşhane için avcı kuş yetiştiricilerin bir kısmı "tımarlı" olarak bu hizmeti yapmaktaydı. Dolayısıyla İvaz Fakih torunları hem vakfın mütevellisi hem de sefer mücburiyetli veya mecburiyetsiz böyle bir hizmeti icra ettikleri düşünülebilir. Vakıf karyelerin II. Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz döneminde statülerinde bazı değişiklikler olmuştur. Ancak İvaz Fakih Vakfı'nın statüsünde böyle bir değişiklik olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Bu bakımdan da İvaz Fakih torunlarının vakfın mütevellileri oldukları, aynı zamanda da avcı kuş hizmetleri nedeniyle timarlı er oldukları düşünülebilir.

30 Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*", Ankara 1985, s. 25-37.

31 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 421-425. Ayrıca bkz. Abdulkadir Özcan, "Dağancı", *DİA*, cilt: 9, sayfa: 487-489; Ahmet Işık, Avcı, *DİA*, cilt: 4, sayfa: 113-115.

Sonuç

Yıldırım Bayezid devrinde kesin olarak fethedilen (1352) Üsküdar sahasında Büyük ve Küçük Çamlıca mevkiinde bulunan Laçintimarı, İvaz Fakih'e padişah tarafından temlik edilmiştir. 1420 yılında Çelebi Mehmed tarafından yeniden Üsküdar sahası fethedildiğinde buranın fethinde önemli hizmeti bulunan İvaz Fakih'in talebi üzerine İvaz Fakih'in Laçin temliği vakfa dönüştürülmüştür. İvaz Fakih Vakfı, vakfın banisi İvaz Fakih'in vefatından sonra oğlu Ali tarafından, onun ölümünden sonra da oğulları Hızır, Mahmud ve Ahmed tarafından tasarruf edilmiştir.

Bu üç kuşaktan sonra da İvaz Fakih nesli bu vakfa ve idaresinin meşru varisleri olmaya devam etti. İvaz oğlu Ali'nin oğulları vakfın meşru varisleri olarak vakfı işletirken Mustafa Dede adlı kişi İvaz Fakih'in kardeşinin oğlu olduğu gerekçesiyle vakfa ve gelirlerine müdahale etti. Mustafa Dede'nin haksız bir talepte bulunduğu anlaşılarak müdahaleden men edilmesine karar verildi. Ancak Mustafa Dede neslinden gelenlerin bu tarihten sonra da vakfın gelirlerine müdahale ettikleri ve hak talebinde bulundukları anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise artık Mustafa Dede sülalesi, İvaz Fakih Sülalesi olan Kelamî Mustafa Sülalesi gibi vakfın meşru varisleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ek:

İvaz Fakih'in Üç Nesil Soyu (1352-1522)[32].

1522	Mahmud Kızı Rabia/Zahide, Ahmet Kızı Hatice, Ali kızı Fatıma ve Naciye
1522	Ali oğlu Mahmud, Ahmed, Hızır
1420?-1451?	İvaz Fakih oğlu Ali
1405/1412/1419	İvaz Fakih
	İvaz Fakih'inmenşeine dair henüz bir bilgiye sahip değiliz.

32 Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yıl 1340, nr. 1 (78), s. 26-27;Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyelere Dair 1522 Tarihli Vakıf Kayıt Defteri,BOA, *MAD*, nr. 22.

Yaşam ve Ölüm Arasında Timarlı Sipahi Olmak: Kocaeli Sancağı Örneği (1595-1598)

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ *

Giriş

Timarlı sipahiler, Osmanlı klasik döneminin eyalet kuvvetleri içerisinde önemli bir yer teşkil etmekteydiler. Topraklı süvariler olarak da adlandırılan bu askerî grup, bir yandan toprağın işlenmesini sağlayarak tarımsal verimliliği artırılmasını sağlarken, diğer yandan da özellikle savaş zamanlarında devletin atlı asker ihtiyacının temin edilmesine katkıda bulunmaktaydılar. Bulundukları bölgede kolluk kuvveti olarak da görev yapan bu askerî güç, yerine getirdikleri hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulurdu[1].

Askerî tarihe dair literatüre bakıldığında; Osmanlı ordusunun büyük bir bölümünü/insan gücünü oluşturan timarlı sipahilerin nasıl bir yaşam sürdürdükleri, kariyerleri, başarıları veya başarısızlıkları üzerine yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır[2]. Zira Osmanlı tarihine dair genel literatürün önemli bir bölümünü siyasi tarih oluşturur ve bu tarihinin anlatımında savaş/zafer/yenilgilerin "arka planı" üzerinde pek durulmaz. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, erken modern döneme dair bazı kaynakların, özellikle de askerî zümreye ait hatıratların sayısının az olmasıdır[3]. Zira Osmanlı'da asker anıları ve günlüklerinin sayısı Tanzimat'tan sonra artmaya başlamıştır[4].

Bu çalışmada bir nebze olsun bu konuya katkıda bulunmak amacıyla Kocaeli sancağı örneğinde timarlı sipahilerin yaşam öykülerine ve askeri kariyerlerine yer verilecektir. Söz konusu araştırmada kullanılacak temel kaynak, aynı zamanda timar sistemi ve dolayısıyla timarlı sipahiler hakkında önemli bilgi veren kaynaklardan biri olan timar ruznamçe defterleri olacaktır. Bu minvalde Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar ve Zeamet (Ruznamçe) Defterleri Kataloğunda yer alan ve 1595-1598 tarihleri arasını kapsayan 163, 175, 193 ve 204 numaralı defterlerden istifade edilecektir.

Kocaeli Sancağı'nın Timarlı Sipahileri

İncelediğimiz kayıtlara göre, Kocaeli Sancağında dirlik sahipleri içerisinde kale görevlileri, sipahizâdeler, mazûl sipahiler ve üst düzey devlet görevlileri bulunmaktadır. Bu minvalde Kocaeli Sancağı'nın dirlik sahipleri ve dirlik türlerinin sayısı aşağıda sunulan tabloda olduğu gibidir. (Bkz. Tablo-1) Ancak burada bir hususa dikkat çekmek lazım. Bu rakamlar şüphesiz ihtiyaca binaen defterlere kaydedilmiş kayıtlar olduğundan özellikle dirlik sahiplerinin ilgili yılı tamamen temsil etmediğini, nispeten genel hatlarıyla bölgedeki durum hakkında fikir verdiğini ifade etmek gerekir.

* *Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*

1 Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA yay., İstanbul, 1994, s. 351; Bu hususta ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647), Berikan yayınevi, Ankara, 2011, s. 59.

2 Timarlı sipahilere dair yapılan önemli bazı çalışmalar için bkz. Douglas Howard, "The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1656)", Doktora Tezi, Indiana University, 1987; Aynı yazar, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, second half of the Sixteenth Century", Aspects of Altaic Civilization III, Ed. Denis Sinor, Bloomington, Indiana, 1990, pp. 47-57.; Nenad Moacanin, "Hacı Mehmed Ağa of Pozega, God's Special Protege (Ca. 1490-Ca.1580), Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent, Ed. Geza David-Pal Fodor, Budapest 1994, pp. 171-181; Pal Fodor, "Making a Living on the Frontiers Volunteers in the Sixteenth-Century Ottoman Army", Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe, The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, (Ed. Geza David-Pal Fodor), Leiden-Boston-Köln 2000, pp. 229-263.; Geza David-Pal Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the end of the Seventeenth Century", Eurasian Studies, IV/2 (2005), pp. 157-188.; E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 59-61.; Emine Erdoğan Özünlü, "Timarlı Sipahi Kimdir?: Kaynaklar ve Problemler Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan, Ed. Yunus Koç-Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 165-182.

3 Bazı örnekler için bkz. Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları), Yay. Haz. Harun Tolasa, Konya, 1986.; Bu hususta ayrıca bkz. Mehmet Beşikçi, "Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri", Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar, (Der. Cevat Şayin-Gültekin Yıldız), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2012, s. 94.

4 M. Beşikçi, "Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: ...", s. 95.

Tablo 1- İncelenen Defterlere Göre Dirlik Türlerinin ve Dirlik Sahiplerinin Sayısı

Defter tarihleri	Zeamet	Timar	Toplam dirlik sahibi
1595	7	69	76
1596	16	47	64
1597	5	46	51
1598	6	37	43

Timar ruznamçe defterlerinde bulunan tezkire suretlerine bakıldığında, tevcih işleminde terakki, feragat ve azil süreçlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği görülür. K. Barkey, bu türden gerekçelerle görevlilerin görevlerini dönüşümlü bir şekilde yerine getirmesinin timar sisteminin temel unsurlarından biri olduğunu, böylece taşra görevlilerinin düzenli olarak hareket ettiklerini ve aynı zamanda icraatlarının denetim altına alındığını ileri sürmektedir[5] . Bu bağlamda yeri gelmişken dirliklerin tevcih edilmesinde hangi hususların dikkate alındığı üzerinde durmak gerekir. Kayıtlarda geçen genel gerekçeler; ibtidadan timar almak, seferlerde yararlılık ve yoldaşlıkta bulunmak, yapılmış olan hizmetlerden dolayı terakki almak, eksik olan dirlik miktarlarını tamamlamaktır. Bu gerekçelerin yanı sıra daha önce kaybedilen timara bedel olarak dirlik tahsisinin yapıldığı, cülûs sebebiyle beratların yenilendiği, ulûfe bedeli olarak ve "ber-vech-i arpalık" üzere dirlik tevcih edildiği de tespit edilmiştir (Bkz. Tablo-2)[6].

Tablo 2- İncelenen defterlere göre dirlik tevcih edilmesinin gerekçeleri ve sayıları

Kayıtlarda Yazılı Gerekçeler	1595 (76 dirlik sahibi)	1596 (64 dirlik sahibi)	1597 (51 dirlik sahibi)	1598 (43 dirlik sahibi)
İbtidadan timar verilmesi	7	3	4	-
Yarar adam olmak ve savaşta yararlılık göstermek	6	7	14	8
Terakki	2	1	1	-
Noksan olan dirliğin tamamlanması	16	16	14	3
Kaybettiği timarına bedel olarak	-	2	-	-
Cülûs sebebiyle beratların yenilenmesi	21	14	-	7
Ulûfe bedeli olarak	3	-	1	-
Arpalık olarak	1	-	-	-

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere dirliklerin tahsis edilmesindeki en önemli gerekçeler, savaşlarda yararlılık göstermek, noksan olan dirliğin tamamlanması ve cülus sebebiyle beratların yenilenmesidir. Cülus sebebiyle yenilenen tezkire suretlerinde dirlik tevcihindeki gerekçeler genellikle açık bir şekilde beyan edilmemiştir. Bu türden kayıtlarda sadece daha önce mevcut olan durumun devam ettiği ifade edilmiştir. Bu noktada savaşlarda yararlılık gösterilmesinden dolayı yapılan dirlik tevcihleri üzerinde durmak gerekir. Diğer tarihlere oranla 1597 yılında sayının yüksek olmasının (14) 1596 Eğri seferi ile ilintili olduğunu ileri sürmek kuvvetle muhtemeldir. Çalışmanın ilerleyen safhalarında bu husus üzerinde durulacaktır.

Tablo 3- İncelenen timar ruznamçe defterlerine göre dirliklerin eski sahiplerinden yeni sahiplerine intikal etmesinin sebepleri ve sayıları

Kayıtlarda Yazılı Gerekçeler	1595 (76 dirlik sahibi)	1596 (64 dirlik sahibi)	1597 (51 dirlik sahibi)	1598 (43 dirlik sahibi)
Babanın vefatından dolayı intikal etmesi	7	1	4	3
Dirliiğinden feragat eden babadan intikal etmesi	-	2	-	-

5 Karen Barkey, Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1999, s. 67-68.; Bu hususta ayrıca bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 104.

6 Ayntâb Sancağı timarlı sipahileri ile ilgili olarak daha önce incelediğimiz defterlerde de benzer gerekçeler geçmektedir. Bu araştırmada oluşturulan tabloların oluşturulmasında büyük ölçüde söz konusu çalışmadan edinilen tecrübeden istifade edilmiştir. Bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 100-101.

Dirlik sahibinin vefatından dolayı timarın mahlul olması	14	12	2	3
Dirlik sahibinin dirliğinden feragat etmesi	12	8	16	-
Seferden firar etmek	-	-	-	1
Sefere gitmemekten dolayı	1	1	5	5
Herhangi bir sebeple dirliğin mahlul kalması	4	-	2	3
Kaleyi terk etmek	-	-	-	1

Defterlerin incelenmesi esnasında akla gelen sorulardan bir diğeri, dirliklerin eski sahiplerden yeni sahiplere hangi gerekçelerle intikal ettiğidir. Bu konuda hazırlamış olduğumuz yukarıdaki tabloda da (bkz. Tablo-3) görüldüğü üzere eski dirlik sahibinin vefatı dolayısıyla dirliğin mahlûl olması durumunda dirliklerin başka birisine devredilmesi ve sahiplerinin kendi istekleriyle dirliklerinden vazgeçenlerin (feragat) sayısı, diğer gerekçelere göre sayıca yüksektir. Bu sayının yüksek olmasının en önemli nedenlerinden biri, daha önce de ifade edildiği üzere bazı timar sahiplerinin kendi istekleriyle daha iyi bir timar talep elde edebilmek için dirliklerinden vazgeçmeleridir[7]. Bunun için de uygulanan yöntem, genellikle terakki sağlamak için hile ve bahane ile timar sahiplerinin dirliklerinden feragat etmeleriydi[8].

"Kılıca Yarar" Olanlar

Dirlik elde etmenin en önemli yollarından biri, savaşlarda veya verilen diğer hizmetlerde gösterilen yararlılıklardı. Kayıtlarda daha çok bu hususta ifade edilen gerekçe, "kılıca yarar" olmaktı. Bu noktada "kılıca yarar" olma ifadesini biraz açmak gerekir. D. Howard, bu konuya dair bir makalesinde bazı önemli tespitlerde bulunur. Ona göre, "kılıç", savaş silahı anlamında kullanıldığı gibi aynı zamanda bir timarın çekirdek gelir birimini ifade etmektedir. Sipahi oğluna başlangıç için bir timarın bahşedilişi, onun *"bir kılıç için"* yaş bakımından olgun bir yaşa erip ermediği anlamına gelebildiği gibi kılıç kullanma becerisini yerine getirip getirmediğini de ifade etmektedir[9].

"Kılıca yarar" ifadesine daha çok babalarının dirliğine talip olan sipahizâdelere dair tezkere suretlerinde görmek mümkün. Bunlardan biri, donanma seferinde vefat eden babası Mehmed'in dirliğine talip olan ve babasının gerçek oğlu olduğunu zeamet sahiplerinden iki nefer, timar sahiplerinden ise 10 nefer kimsenin şehadetleri beyanıyla ispat eden Mustafa'ydı. Mustafa'ya *"kılıca yarar ise"* ve *"sefere gitmek"* şartlarıyla dirlik tevcih edilmişti[10].

Sadece donanma seferlerinde değil, doğu seferlerinde de muhtelif görev yapan ve hizmetleriyle "yarar" ve "yoldaş" olarak görev yapan timarlı sipahilere dirlik tevcih edilmişti[11]. Bağdat muhafazasında yararlılık gösteren ve Bağdat'ta "mâl-ı mirî" tahsilinde hizmette bulunan zaim İbrahim Çavuş[12] ile donanma seferinde yararlılıklar gösteren Hasan[13] bunlardan biriydi (1598).

Kayıtlarda Eğri seferinde hizmetlerde bulunmak suretiyle dirlik ve terakki tevcihine mazhar olanlar üzerinde ayrıca durmak gerekir[14]. Özellikle sefer sonrasına ait kayıtlarda sıklıkla bu duruma göndermeler olduğu görülmektedir. Bu dirlik sahiplerinden biri Hüseyin Çavuş'un oğlu Ömer Çavuş'tur. Ömer Çavuş, Eğri seferinde hizmet ettiği için terakki ile ödüllendirilmişti. Yaptığı hizmetin detaylarını kayıtlardan tespit edebilmek mümkün: Tabur muharebesinde[15] hizmet etmek. İşin ilginç tarafı ise terakki olarak kendisine tevcih edilen gelirin eski sahibi yine aynı savaşta, tabur muharebesinden firar eden Mustafa Çavuş. Kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Ömer Çavuş, aynı zamanda bu vesile ile firar edenin yerine de Dergâh-ı Âli çavuşları zümresine ilhak edilmişti (1598)[16].

Yararlılıkları karşılığında dirlik tevcih edilmesini bekleyen timarlı sipahilere başlangıçta bazen dirliklerinin müyesser olmadığı görülür. Bunlardan biri Hasan adlı bir sipahiydi. Hasan, Tebriz Kalesinin tamirinde

7 K. Barkey, Eşkıyalar ve Devlet, s. 67.
8 Ö. L. Barkan, "Timar", s. 317; Bu hususta ayrıca bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 60.
9 D. Howard, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, ...", pp. 49-50.
10 BOA-TRD-163, s. 574.
11 BOA-TRD-163, s. 581-582.; Estergon muhafazasında hizmette bulunmuş bir dirlik sahibi için bkz. BOA-TRD-193, s. 263.
12 BOA-TRD-204, s. 287.
13 BOA-TRD-204, s. 306.
14 BOA-TRD-204, s. 308.
15 Kaynaklarda tabur muharebesi, kamp savaşı ya da tabur cengi olarak geçen kavram, birbirine zincirlenmiş ve her biri toplar ve arkebüzlerle (bir tür çarklı ve anahtarlı eski tüfek) teçhiz edilmiş araba katarlarından oluşan bir savunma düzeni için kullanılmakta olup, bu düzen süvari hücumuna karşı koruma sağlamaktaydı. Bkz. Gabor Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı, 1453-1815, (Ed. Jeremy Black), (Çev. Yavuz Alogan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.134.
16 BOA-TRD-204, s. 302.

önemli hizmetlerde bulunmuş, ancak başlangıçta kendisine timar müyesser olmamış, daha sonra timarından feragat eden Cafer'in tahvilinden donanma seferine gitmek şartıyla dirlik tevcih edilmişti[17].

Dirlik tevcihinde "sefere gitme" şartının önkoşul olarak 204 numaralı ve 1598 tarihli defterde daha çok ifade edildiği görülmektedir. Bu durumun dönemin siyasi gelişmelerinin bir sonucu olarak askerî insan gücüne olan ihtiyaçtan kaynaklandığını tahmin etmek zor değil. Vefat eden Halil'in mahlul kalan dirliğinin tevcih edildiği Abdullah oğlu Süleyman, bu dirliğe donanma seferinde hizmette bulunduğu için layık görülmüştü. Ancak bir şartla; sefere gitmek[18].

Sefere Gitmeyenler/Firar Edenler

Kayıtlara bakıldığında, sayıları az olmakla birlikte seferden firar eden ve sefere katılmayanların da olduğu görülür. Bu türden kimselerin dirlikleri ellerinden alınmak suretiyle askeri kariyerleri bir anlamda sekteye uğramıştır[19]. Özellikle 1597 ve 1598 tarihlerinde sefere gitmeyenlerin sayısında artış olmasının yine dönemin siyasi gelişmeleriyle ilişkili olduğu muhakkaktır. Bu sayının özellikle Eğri seferi (Haçova meydan muharebesi) sonrasına tekabül etmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bilindiği üzere 1596 yılında yapılan Eğri seferi Osmanlı güçlerinin son kertede başarılı oldukları bir sefer olsa da, bu seferde Habsburgların ateş gücü üstünlüğü üst düzey Osmanlı yetkilileri tarafından dahi kabul edilmişti. Bu durum Osmanlı'nın iki çözüm önerisini gündeme getirmesine ve uygulamasına sebep olmuştu. Silahlı yeniçerilerin sayısını artırmak ve sekban denilen silahlı piyade ordusunu oluşturmak[20]. Bu süreçten en çok geleneksel silahları kullanan timarlı sipahiler etkilenmiştir. Osmanlı Devleti, askeri güçlerini ateşli silahlarla donatmaya çalıştıysa da timarlı sipahilerin ateşli silahları kullanması; tabanca kuşanmaya başlamaları ancak 17. yüzyılın ortalarını buldu[21].

Muhtelif kaynaklarda Eğri seferinin (Haçova meydan muharebesi) ertesi günü askeri yoklama yapıldığı ve seferden çok sayıda askerin kaçtığı öne sürülmektedir[22]. Bu savaştan kaçanların dirlikleri ellerinden alınmıştır[23]. Dirliği bu şekilde elinden alınanlardan biri Hüsrev Çavuş'tu. Hüseyin Çavuş ile ilgili kayıtta Eğri seferine gelmediği için dirliğinin alındığı, hatta bu türden gerekçelere sahip olanların dirliklerinin ellerinden alındığına dair ferman ihdas edildiği de ifade edilmiştir (1598)[24].

Eğri seferi dışında dirliklerin sahiplerinin elinden alınma gerekçelerinden bir diğeri ise donanma seferine gidilmemesiydi. Askeri kariyerleri hakkında çok fazla detay bilgiye sahip olmadığımız İbrahim oğlu Kara Bey[25], Hasan[26] ile Mustafa[27] bunlardan sadece bir kaçıydı. Şüphesiz ki bu türden kimselerin dirliklerinin başka birisine intikal etmesinin en büyük gerekçesi, yeni dirlik sahiplerinin donanma seferine katılmalarıydı. Yunus adlı sipahi bunlardan biriydi[28].

'Nâ-ma'lûm' Olanlar ve 'Hayatı ve Mematı' Belli Olmayanlar

Seferlere katılan bazı timar sahiplerinin akıbetleri ise bilinmemekteydi. Kayıtlarda bu kimselerin *"hayatı ve mematı"* belli olmadığı veya *"nâ-ma'lûm"* olduğu ifade edilmektedir. Esasında bu ifadeler bile tımarlı sipahilerin yaşam ve ölüm arasında ince bir çizgide olduklarını göstermesi bakımından dikkate değer. Veziriazam İbrahim Paşa'nın adamlarından biri olan ve mazul olan Yusuf oğlu Memi'ye hayatta olup olmadığı bilinmeyen ve dolayısıyla da timarı mahlul olan Bekir'in dirliği tevcih edilmişti[29]. Bunun yanı sıra yine hayatta olup olmadığı belli olmayıp donanma seferine katılmayan Abdi'nin de benzer bir askerî kariyeri vardı (1598)[30].

Kayıtlarda dikkat çekici bir diğer ifade *"nâ-ma'lûm"*dur. Donanma seferinde mevcut olmayıp, hizmette bulunmayıp "nâ-ma'lûm" olan bir anlamda nerede olduğu, akıbeti bilinmeyen Dilaver bunlardan biriydi.[31] Sefere gidip gitmediği dahi belli olmayan bu kimselerin kendi istekleriyle mi savaşa gitmedikleri ya da giderken başlarına bir şey mi geldiği merak edilen soruların başında gelmektedir. Elde mevcut olan bilgilere dayalı olarak tahmin yürütmek şimdilik zor gözüküyor.

17 BOA-TRD-204, s. 309-310.; Tebriz'de, Gürcistan seferinde ve bölgedeki diğer muharebelerde gösterdiği yararlılıklardan dolayı terakki alan bir zeamet sahibi için bkz. BOA-TRD-193, s. 266-267.
18 BOA-TRD-204, s. 312.
19 Bir misâl için bkz. BOA-TRD-163, s. 582.
20 G.Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", s. 144.
21 G.Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", s. 136.
22 Bu hususta ve firar eden askerlerin sayısının bazı kaynaklarda abartıldığına dair detaylı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, Osmanlı Klasik Çağında Savaş, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 234.; Ayrıca bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 114-115.
23 Bu hususta bkz. Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Hasan Bey-zâde Târîhi, (Metin ve İndeks,) (1003-1045/1595-1635), Cilt III, (hzl. Şevki Nezihi Aykut), TTK Yay., Ankara, 2004, s. 531-534.; Ayrıca bkz. E. Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri, s. 114-115.
24 BOA-TRD-204, s. 291.
25 BOA-TRD-204, s. 307.
26 BOA-TRD-193, s. 258.
27 BOA-TRD-204, s. 312.
28 BOA-TRD-193, s. 260.
29 BOA-TRD-175, s. 476.
30 BOA-TRD-204, s. 287.
31 BOA-TRD-163, s. 575.

Hayat Çizgisinde Kalanlar: "Tekâ'üd" Edenler

İncelenen kayıtlarda yukarıda ifade ettiğimiz dirlik sahiplerinin yanı sıra "tekâ'üd" yani emeklilik talebi üzerine tevcih edilen bir dirlik kaydı bulunmaktadır. Bu kaydın konusu, Kâtip Hasan'dı. Tezkire suretine göre, Kırım Hanı Gazi Giray Han tarafından merkeze mektup gönderilmiş ve bu mektupta Katip Hasan'ın Mustafa Paşa'nın adamlarından olduğu, Kocaeli sancağında zeamet tasarruf ettiği, 30-40 yıldan beri seferlere iştirak ettiği, ancak artık sefere gidecek hali kalmadığı, dolayısıyla tasarruf ettiği zeametin *"kitâbet ile tekâ'üd"* edilmesi talebinde bulunulmuş ve bu yönde de karar çıkmıştı[32].

Sonuç

Kocaeli Sancağı'na ait olup, 1595, 1596, 1597 ve 1598 yıllarını temsil etmek üzere seçtiğimiz dört defterin bir anlamda prosopografik olarak incelenmesi, askerî zümreye dair istatistiki bir takım veriler elde etmemizi sağlarken aynı zamanda seferlere fiilli olarak iştirak edenlerin yaşam ve ölüm arasındaki ince bir çizgide bulunan hayatlarına dair bazı bilgileri de öğrenmemizi sağlamıştır. Bu türden çalışmalar arttığı takdirde timarlı sipahilerin ve dolayısıyla askeri zümreye dair bilgilerin daha da aydınlığa kavuşacağı muhakkaktır.

32 BOA-TRD-175, s. 466-467.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Ruznamçe Defterleri, No: 163, 175, 193, 204.

2. Diğer Kaynaklar, Araştırmalar ve İncelemeler

Agoston, Gabor, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı, 1453-1815*, Ed. Jeremy Black, Çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, ss. 128-153.

Barkan, Ö. L., "Timar", İA, C. 12/1, s.286-333.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Beşikçi Mehmet, "Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri", *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Der. Cevat Şayin-Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2012, ss. 91-104.

David, Geza -Pal Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the end of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies*, IV/2 (2005), pp. 157-188.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Erdoğan Özünlü, Emine, "Timarlı Sipahi Kimdir?: Kaynaklar ve Problemler Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Sosyal Tarihçiliğinde Bir "Yalnız" İsim Bahaeddin Yediyıldız'a Armağan*, Ed. Yunus Koç, Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, ss. 165-182.

Erdoğan Özünlü, Emine, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Berikan yayınevi, Ankara, 2011.

Fodor, Pal, "Making a Living on the Frontiers Volunteers in the Sixteenth-Century Ottoman Army", Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe, The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, Ed. Geza David-Pal Fodor, Leiden-Boston-Köln 2000, ss. 229-263.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, (Metin ve İndeks,) (1003-1045/1595-1635), Cilt III, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara 2004.

Howard, Douglas, "The Life and Career of an Ottoman Sipahi, second half of the Sixteenth Century", *Aspects of Altaic Civilization III*, Ed. Denis Sinor, Bloomington, Indiana, 1990, ss. 47-57.

Howard, Douglas, "The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1656)", *Doktora Tezi*, Indiana University, 1987.

Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları), Yay. Haz. Harun Tolasa, Konya, 1986.

Nenad Moacanin, "Hacı Mehmed Ağa of Pozega, God's Special Protege (Ca. 1490-Ca.1580), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Ed. Geza David-Pal Fodor, Budapest, 1994, ss. 171-181.

Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA yay., İstanbul, 1994, ss. 337-371.

Kocaili Livasında Bâzdârân (Çakırcı) Timarları

Mehmet İNBAŞI * - Tahsin HAZIRBULAN **

İlk insanların yiyecek et ve giyecek post ihtiyaçlarını sağlamak için başlattıkları av, medeniyetin gelişmesine paralel olarak bir geçim vasıtası olmaktan çıkmış, bir spor ve eğlence halini alıp özellikle sürek avı şeklinde Eskiçağ ve Ortaçağ hükümdarlarının askerî tâlim yerine uyguladıkları bir sportif oyun durumuna gelmiştir.Kuşlarla avlanmanın çok eski bir geçmişi olmasına ve Hint-Avrupa kavimleri tarafından da bilinmesine rağmen Avrupa'da bu usulün Ortaçağ'a kadar pek bilinmediği ve Avrupalılara özellikle Araplar tarafından Endülüs ile Sicilya'da yeniden öğretildiği anlaşılmaktadır. Avcılık, özellikle hükümdar aileleri ile erkek ve kadın diğer aristokratların en büyük merakı olmuş, saraylarda hatta ordu içinde avcı birlikleri ve yüksek dereceli yönetici kadroları oluşturularak bu faaliyete resmî bir hüviyet kazandırılmıştır. Avcılığın ne kadar önem taşıdığı, İslâm minyatürlerinin çok büyük bir kısmının bu konu üzerinde yoğunlaşmasından da anlaşılmaktadır. Bu minyatürlerde av sahnelerinin bütün canlılıklarıyla resmedildikleri görülmektedir[1].

Avcılık, İslam öncesi ve sonrasında Türk Devletlerinde de yapılmakta olupavcılık ve av kültü,bu topluluklarının sosyal ve kültürel hayatlarında büyük bir etkiye sahipti. Bu etki varlığını günümüzde Orta Asya ve Anadolu'da devam ettirmektedir. Bozkır Türk devletçiliğinin en önemli unsurlarından birisi olan avcılık, Türklerin *mili devlet sporu* olup sadece bir faaliyet değil Türkler için adeta bir yaşam şekli, inanç, itikat ve geleneklerle bir kült olarak kabul edilmektedir[2].

Avcılıkla ilgili inançlar, simgeler ve buna bağlı olarak yapılan tüm düzenlemeler Türklerin yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Av sadece dinlenmek amacıyla değil, spor ve savaşa yönelik eğitim amacıyla da yapılmaktadır. Halkla iletişim kurmak, onların dertlerini dinlemek, gerektiği zaman teftiş yapmak için de bir vesile kaynağıdır[3]. Eski Türkler'de vahşi hayvanların etleri yenildiği gibi avlarda kullanılan şahin türünden bütün kuşlar *ongun* kabul edilir ve adları özel isim olarak kullanılırdı. Bu sebeple avcılık Türkler'de millî bir gelenek olmuş ve özellikle sürgün avı, XI. yüzyıldan itibaren şahıslara mahsus bir hüner olmaktan çıkıp hükümdarların halk ve askerle birlikte yaptıkları manevra mahiyetinde millî bir spor haline gelmiştir[4].

Türklerin askerî ve sosyal hayatında oldukça önemli yeri olan *avcı kuşlar* (*alıcı kuşlar*), aynı zamanda Oğuz boylarının sembolü olmuştur. Çakır (Çağrı), Tuğrul, Aksungur, Doğan, Şahin ve Atmaca gibi avcı kuş isimleri Türk çocuklarına ad olarak da verilmiştir. Nitekim tarihte bu isimlerle tanınmış Tuğrul, Çağrı (Çakır), Şahin, Balaban, Doğan, Zağanos ve Atmaca gibi hükümdarlar ve Beyler bulunmaktadır[5].

Kadim bir gelenek olan avcılık, İslam tarihi öncesinde Araplarda ok, yay, kapan gibi savaş aletleriyle yapılmaktaydı. İslamiyetin farklı kıtalarda yayılması sonucunda Rumlar, İranlılar ve Türklerle olan kültürel etkileşimle birlikte Arap avcılığında değişiklikler olmuştur. Bu etkileşimin sonucunda Araplar avlarında, doğan, atmaca, şahin ve köpek de kullanmaya başlamışlardır. Avcılık için kullanılan "Beyzere" sözcüğü ise Farsçadır. Bu kelime Türkçe'ye*Bâzdâr* olarak geçmiştir. Bâz "*doğan, çakır doğan*" "*Bâzdâr*" ise "*doğancı, alıcı kuş besleyen*" kimse demektir. "*Beyzere*" kelimesine yüklenen anlam ise "*kuşla avlanma hüneri*" olarak nitelendirilebilir. Endülüs'te ise avcı kuşlarla ilgilenen kişilere sakkâr, tayyâr, bayyâz, bayyâzî, biyâz, bazîy ve bayzârîunvanları verilmekteydi. Arap avcılar avlarında, avcı kuşların haricinde "Kelabâzî" denilen tazılardan da istifade

* *Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, minbasi@yahoo.com*
** *Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi, AİİT Bölümü, thazirbulan@hotmail.com*

1 Sargon Erdem, "Av", *DİA, 4*, s. 100-101.
2 Ahmet Caferoğlu "Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi*",VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1972, s. 171.
3 Nalan Türkmen "Avcı Kuş İkonografisi ve Hünernâme'deki Betimlemeleri", *ActaTurcica, 1/1*, İstanbul 2009, s. 80; Ahmet Işık, "Avcı", *DİA,4,* İstanbul 1991, s. 113.
4 Abdülkerim Özaydın, "Av", *DİA, 4,* İstanbul 1991, s.102
5 Mustafa Alkan, Ferdi Gökbuğa, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatının Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, cilt 9, sayı 17, Kış 2015, s. 24.

etmişlerdir. Abbâsî halifeleri ava çıkmak istediklerinde emîru's-say, okçular, çita, doğan, şahin ve tazı bakıcılarına, seyislere tâlimat vererek av hayvanları ve kuşların ava hazırlanmasına nezaret ederdi. Şark İslâm dünyası gibi Mağrib ve Endülüs'te de kuşlarla yapılan avcılık, büyük ilgi görmekteydi[6].

Selçuklu ve diğer Oğuz Türkleri, Anadolu'yu yurt edinmelerinden sonra da avcılık geleneğini devam ettirmişlerdir. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, kadim bir Türk geleneği olan avcılığı müstakil bir teşkilat haline getirmiştir. Bu dönemde avcı birlikleri oluşturulmuş, orduyu zinde tutmak amacıyla sürek avlar yapılmıştır. Av köpeklerinin yanı sıra, avlarda kullanmak üzere parslardan da istifade edilmiştir[7].Sultan Melikşah'ın ava çok düşkün olduğu, avladığı hayvanların boynuzlarından işaret kuleleri yaptırdığı ve avladığı her hayvan için bir dinar sadaka verdiği bilinmektedir. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud yırtıcı kuşlar ve av köpekleri beslerdi. Arslanşah b. Tuğrul'un da ava çok meraklı olduğu ve hepsi altın tasmalı 400 çitasının olduğu kaydedilmektedir. Sultanların av işlerine bakan ve Büyük Selçuklular devrinde bâzdâr denilen bu emîrlerin önemli bir mevkie sahip oldukları görülmektedir[8].

Anadolu Selçuklularında av köpekleriyle, doğan, atmaca vb. gibi avcı kuşların bakımını yapan ve sultanla ava giden bir teşkilat da bulunmaktadır. Anadolu Selçuklularında avcılara *bâzdâr*, teşkilatın başındaki kişiye yani avcıbaşıya da *emîr-i şikâr* denilirdi. *Emîri Şikâr*,Anadolu Selçukluları'nda sultanın av işlerini tanzime memur olan kişi olup, nüfuz ve itibar sahibi kumandanlar arasından seçilirdi. Timurlular'da av hayvanlarının yetiştirildiği müesseseye *kuşhâne*, burada çalışanlara *kuşciyân*, diğer av hayvanlarıyla ilgilenenlere *barsciyân* adı veriliyordu[9].

Anadolu beylikleride eski Türk adetlerinden olan ve harp harekâtını andıran av tertibatına sahiptiler. Benzer bir şekilde Memlûkler, İlhanlılar, Akkoyun ve Karakoyunlularda da avcı teşkilatı vardı[10]. Memlük Sultanlığı'nda *hırâsetü't-tayr* denilen avcılar ve *hârisü't-tayr* unvanlı av emirleri vardı. Hârizmşahlar'da av kuşlarının bakımından *emîr-i şikâr* sorumluydu[11].

Osmanlı Devletinde Şikâr-ı Hûmâyun ve Teşkilatı

Osmanlı Beyliğinin ilk dönemlerinde bu teşkilat kendisinden önce kurulan devletlerinbir devamı niteliğindeydi. Osman Gazi, Alpleri ile zaman zaman uzak diyarlara ava giderdi. I. Murad'ında gümüş halkalı köpekleri ve doğanlarının olması teşkilata verilen önemi göstermektedir. Ayrıca, sekbanların ve turnacı ortasının bu dönemde kurulduğu bilinmektedir[12].

Osmanlı Devleti'nde özellikle I. Murad ve Yıldırım Bayezid zamanlarında av işlerinin geliştiği ve Yeniçeri Ocağı'nın *saksoncubaşı, zağarcıbaşı, turnacıbaşı, avcıbaşı* gibi bazı yüksek rütbeli zâbitlerinin avcılıkla ilgili unvanlarla anıldığı görülmektedir. Sultan II. Murad'ın maiyetinde şahinci ve çakırcı unvanlı kişiler vardı. Osmanlılarda şikâr ağalığı, Fatih Sultan Mehmed döneminde klasik teşkilâtına kavuşmuştur. Osmanlı sarayının Bîrun denilen dış hizmetliler kısmına bağlı avla ilgili görevlilerin ortak adı şikâr ağaları iken *doğancıbaşı* Enderun'daki doğancıların âmiri idi. Bunların emrinde çalışanların tamamı şikâr halkı olarak anılırdı. Şikâr ağaları protokol bakımından yüksek derecedeydi ve padişahın en yakınında bulunmalarından dolayı rikâb-ı hümâyun ağalarından sayılırdı. Çakırcı, şahinci, atmacacı ve doğancı grupları halinde teşkilâtlanmış olan avcılığın taşrada da görevlileri vardı. Merkezdekiler ulûfeli, taşradakiler timarlı statüsündeydi. Askerî statüdeki bu resmî avcı kuşu yetiştiricileri yanında **teşkilatın taşra yapılanması avcı kuşlarla ilgili personelin yaptıkları işlere göre özel adlarla anılmış ve örgütlenmiştir. Bunlardan bazıları avladıkları hayvanların postlarını saray ağalarına teslim eden ve bir nevi avcı olan** *sayyadlar,* **avcı kuşların bakımından ve eğitiminden sorumlu olan** *görenceciler,* **avcı kuşların saraya getirilmesinden sorumlu olan** *götürücüler,* **avcı kuşlar ve diğer av hayvanları için tuzak kuran** *tuzakçılar,* **kayalık bölgedeki av kuşlarının yavrularını toplayan** *kümeciler,* **avcı kuş yuvalarına** *gözcülük yapan dideban* **ve** *yuvacılar,* **yavru kuşların yuvalarını koruyarak kanatlanmasına kadar onlara bakan** *tülekçi* **ve** *yavrucular,***Osmanlılarda av kuşlarından birinci derecede sorumlu idiler**[13].

Çakırcıların âmiri olan çakırcıbaşı, şikâr ağalarının en yüksek rütbelisi ve diğer şikâr ağalarının âmiri durumundaydı[14]. Fatih Kanunnâmesi'ne göre bunların protokoldeki yeri,mîrâhûr-ı sânî ile çaşnigîrbaşının ara-

6 Abdülkerim Özaydın, "Av", *DİA. 4,* İstanbul 1991, s.101-102
7 Özbay Güven, Gülten Hergüner, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, Denizli 1999, s.33.
8 A. Özaydın, "Av", *DİA, 4,* s.102; Abdülkadir Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39,* s. 161.
9 A. Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39,* s. 161-162
10 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* Ankara 1988, s. 82, 37, 137, 274.
11 A. Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39,* s. 161-162
12 Ayşe Pul, *"Yeniçeri Ocağı'nın 68. Ortası Turnacıbaşılık",* (Baskı Yeri Yok), 2016, s. 140-141,142.
13 A. Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39,* s. 161-162; Fatih Kanunnamesine göre bunların saray teşrifatındaki yeri hakkında bkz. *Abdülkadir Özcan, Fâtih Sultan Mehmed Kanunname-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), İstanbul 2003, s.6-7; İ.* Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara 1988, s. 422, 423; M. Alkan, F. Gökbuğa, "Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki", s. 25-26; Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Av Kültürü,* İstanbul 2013, s. 21-23.
14 Abdülkadir Özcan, "Çakırcıbaşı", *DİA. 8,* s. 189-190.

sında gösterilmiştir. Çakırcıbaşı dış hizmete genellikle beylerbeyi sıfatıyla çıkardı. Bunun altında yer alan şahincibaşı[15] terfi ederse merkezde çakırcıbaşı, bazen mîrâhur olur, taşrada ise sancak beyliğine ve bazen beylerbeyliğe getirilirdi. *Atmacacıbaşı* şikâr ağalarının üçüncü yüksek rütbeli zabitiydi[16]. Terfi ettiğinde merkezde şahincibaşı, taşrada sancak beyi olabilirdi. *Hâne-i bâzyân* denilen Enderun'daki Doğancılar Koğuşu'nun âmiri 1478 yılına kadar şahincibaşı iken bu tarihten itibaren bunun yerini *doğancıbaşı*[17] almıştır. Rütbe bakımından Bîrun'a bağlı şikâr ağalarının altında sayılan doğancıbaşı protokolde atmacacıbaşıdan sonra gelirdi. Terfi ederse içeride şahincibaşılık, çakırcıbaşılık ve mîrâhurluğa yükselir, dış hizmete ise genellikle yeniçeri ağası, sancak beyi, kaptan-ı deryâ, hatta beylerbeyi olarak çıkardı. Merkezde ve taşradaki doğancıların özel eğitimleri ve görevleri vardı[18].

Osmanlı Devleti'nde askeri olarak verilen timarların haricinde çeşitli birimlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla da timar tahsisatı yapılmıştır. Askeri olmayan timarlardan birisi de *Bâzdârântimarı*dır. Osmanlı Devletinde avcı ve av kuşlarından sorumlu olan *Bâzdârlar,*kendilerine tahsis edilen mıntıkada bulunan dağlarda ve kaya diplerinde bulunan yuvalardan, yavru kuşları toplayıp av için yetiştirirler ve bu kuşları saraya götürürlerdi. Saraya şahin, atmacagibi avcı kuşları yetiştirip getiren bu kişilerle, bunların yuvalarını bekleyenler, payitaht tarafından beratla görevlendirilirler ve bu hizmetleri karşılığında timar tasarruf ederlerdi. Bâzdârlar yaptıkları bu hizmet karşılığında örf-i vergiler, angarya hizmetler ile avarız türü vergilerden muaf olurlardı[19].

Osmanlı Devletinde, saray için avcı kuşu yetiştiren üç sınıf bulunmaktaydı. Bu sınıfların gelirleri, ulufe, tımarlı ve tekâliften muaf olmak kaydıyla verilmekteydi. Ulufeli olarak hizmet eden görevlilerden her sene iki kişi çıkma ile taşraya gönderilirdi. Ulufeli olarak çalışan avcı bölüklerinin yani şikâr ağalarının ruusları küçük ruznamçe kaleminde yazılırdı[20]. Taşrada görev yapan bâzdârlar ise kendi içlerinde farklı görevleri yapmaktaydılar. Bunlar yuvacı (kayacı),yavrucu, götürücü, gürencci, tuzakçı, kümeci, dideban, tülekçi ve sayyâdadları ile taşra teşkilatının diğer üyeleriydi. Bütün bu görevliler merkez tarafından görevlendirilen *Doğancıbaşı*ya bağlı olarak çalışırlardı[21].

Doğancı teşkilatının temsilcileri, teşkilatın taşradaki işlerinden sorumluydular. Bâzdârlar da kendi tasarruflarında olan veya olmayan bir bölgede kendiişleriyle alakalı konulardagörevli idiler. Örneğin, 1571 tarihinde Ereğli'de meydana gelen bir olayda, bir zımmi doğan yakalamış ve elinde bulunan bu kuşu doğancı Süleyman'a teslim etmiştir.[22]Doğancıların kendi faaliyet alanı ile ilgili işlerde, taşradaki idari görevlilerin müdahalesi merkez tarafından men edilmiş,hatta idarecilerin Bâzdârlara faaliyetlerinde yardımcı olmaları istenmiştir. ÖrneğinÇepni ve Kazâbad'da merkez için çakır, balaban, saka vb. gibi kuşların temini noktasında da idari görevlilerin yardım etmeleri emredilmiştir[23].

Bâzdârân timarlarını tasarruf eden kişilerin avarızı divaniye ve tekâlifi örfiye gibi vergilerden ve diğer angarya işlerden muaf olmaları bu görevin yapılmasını cazip hale getirmişti. Bu muafiyetlerden dolayıOsmanlı coğrafyasında bazı kişiler kendilerini doğancı, şahinci vb. gibi gösterip bu vergilerden kurtulmak istemiştir. Vergi memurlarına, merkezden yazılan hükümlerde Bâzdârân olmayan ve elinde beratı bulunmayan kişilerden vergi alınması hususunda emir yazılmıştır[24]. Bâzdârân timarlarının bu ayrıcalıklarından dolayı mahlûl olan Bâzdârân timarları için taliplıler hemen çıkmakta ve beratlı olarak görev yapmak istemekteydiler.

Bâzdârân timarlarını tasarruf eden kimselerin sefere çağrılmaları durumunda gitme zorunlulukları olup sefere katılmayanların timarları ellerinden alınmaktaydı. Ancak çoğunlukla bunların sefere katılmayıp kendi görevleri ile meşgul oldukları görülmektedir. Nitekim1574 yılında Karahisar-ı Sahib Piyadeleri Beyine yazılan bir hükümde, kadimden doğancı vb. gibi olanların kendilerini doğancı olduklarını ispat etmeleri neticesinde seferden muaf tutulmaları istenmişti[25]. Aynı tarihli başka bir hükümde ise bazı piyadelerin seferden muaf olmak için kendilerini sipahi ve doğancı olarak kaydettirdiği görülmektedir[26]. Sefere katılmayan ve kendilerini yuvacı ve derbentçi olarak tanıtan kişilere ise cezalandırılmıştı. Yine sefere çağrıldığı haldesefere katılmayan bir doğancıya kürek cezası verilmişti[27].

Taşrada bulunan doğancılar Doğancıbaşına tabi olarak hizmetlerini yerine getiririlerdi. Merkezi yönetim, do-

15 Abdülkadir Özcan, "Şahincibaşı", *DİA. 38*, s. 277-278.
16 Abdülkadir Özcan, "Atmacacıbaşı", *DİA. 4*, s. 82.
17 Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *DİA. 9*, s. 487-489.
18 A. Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39*, s. 161-162; Uğur Kurtaran, "Osmanlı Padişahlarının Avcılığı ve Av Kültürü", http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-padisahlarinin-avciligi
19 M. Alkan, F. Gökbuğa, "Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması", s. 26-28.
20 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Ankara 1988, s. 47.
21 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara 1988, s. 422,423; Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *DİA. 9*, s, 487.
22 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 14-2/848.
23 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 47/4661, 68/7263.
24 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 14-2/1599, 15/425; *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 26/41.
25 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 24/718.
26 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 24/783.
27 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 28/450; *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 37/1639.

ğancıbaşının haricinde bazı bölgelere avcı başı tayinleri de yapmıştır. Avcıbaşılar yakalayacağı veya avlayacağı hayvanların merkeze gönderilmesi hususunda görevlendirilmişlerdir[28]. Doğancılar ve diğer Bâzdârlar, asli görevlerinin haricinde bölgelerinde meydana gelen asayiş olaylarının bastırılması hususunda da merkezi kuvvetlere yardımcı olurlardı[29].

Avcı kuşların haricinde bazı özelliklerinden dolayı sarayda beslenen kuğu gibi diğer hayvanlarda bulunmaktaydı. Kuşhane Ocağında bakımı yapılan kuğuların kanatlarında diğer kuşlarda bulunmayan *maklûk* adı verilen tüyler bulunmaktadır. Adı geçen tüyler *pişrev* türündeki okların hedefe tam isabet ettirilmesinde kullanıldığı için bu türlerin bakımına ayrıca önem gösteriliyordu[30].

Avcılık, padişahların haricinde şehzadeler, veziriazamlar tarafından da yapılmaktaydı. Şehzadeler ve veziriazamlarında kendi şikâr maiyetleri bulunmakta ve av için, doğan ve diğer avcı kuşlar besletmekteydi. Vefat eden, bazı veziriazam ve diğer vezirlerin muhallefatında bulunan doğan, şahin, ispiri, balaban, zağanos, hencin, çakır vb. gibi kuşlar merkeze getirtilirdi[31].

Avcılık, reaya tarafından da yapılmakta olan bir uğraştı. Bu sebeple reaya, avcılık için ihtiyaç duyduğu av hayvanları ve diğer av malzemelerini av esnasında temin ederdi. Mühimme kayıtlarında bazı avcıların doğan, tazı, atmaca ve tüfek ile av yaptıkları kayıtlıdır. Serbest avcılar, bazı zamanlarda mirî bölgelere girerek avcılık yapar ve mirî olan av hayvanlarını ellerine geçirirdi. Hassa bahçelerinin, korularının ve şikârı hümâyunun yapılacağı yerlerin korunmasına özengösterildiği içintaşrada ve özellikle Hassa-î Hümâyun bahçelerinde ve korularında bu kişilerin av yapmaları yasaklanmıştı[32]. Yasağa uymayan avcıların, malzemelerine el konulurdu[33].

Muayyen olarak yapılan tahrirlerde, doğancı, atmacacı, şahinci vb. gibi Bâzdârântimarları tasarruf eden kişilerin timar kayıtları yenilenmiştir. Bâzdârântimarları, tahriri yapılan bölgenin mufassal defterinde olduğu gibi, ayrı defterlere de kaydedilmiştir. Defterlerde, Rumeli ve Anadolu'da verilen Bâzdârântimarlarının kimler tarafından ne kadar ücretle tasarruf edildiği kaydedilmiştir. Bu defterlerden hareketle Osmanlı Devleti'ndeki avcı kuşların yuvaları hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür.

Şer'i ve Örfî vergilerden muaf olan Bâzdârların usulsüz davranışları neticesinde timarları iptal edilirdi. Temaşvar'da doğancı ve şahinci olarak kaydedilen doksan hane, zahmetli olan yuvacılık işini yapmak yerine Erdel'den kuş satın alarak usulsüzlük yaptıkları içintimarları ve beratları iptal edilmiştir[34].

Kocaili Sancağı BâzdârTimarları

Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'da ve Rumeli'de verilmiş olan bâzdârântimarları ile ilgili müstakil mufassal ve icmal tahrir defterleri olduğu gibi, vilâyet tahrirlerinden çıkarılmış olan defterlerde de bu timarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Adı geçen defterlerden birisi de tarihsiz olan muhtemelen XVI. yüzyıla ait Anadolu'da verilen timarların kaydedildiği bir defterdir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde D. 00660 kodu ile kaydedilen Kocaili Sancağı çakırcılarının kaydedildiği bir defter bulunmaktadır[35]. Tarihsiz olan bu defter, varak usulü ile kaydedilmiş olup 10 varaktır. Söz konusu defterde Kocaili[36], Biga[37], Karesi[38], Saruhan[39], Sultanönü[40], Karahisâr-ı Sahib[41], Menteşe[42], Kastamonu[43], Hüdavendigâr[44]Sancakları ile İmrahor, İnegöl, Yenişehir, Mihaliç,Tuzhisar ve Aydıncık nahiyelerinde[45] verilen bâzdârântimarlar ve bu timarların kimler tarafından tasarruf edildiklerini ihtiva eden bilgiler bulunmaktadır.

Defterin giriş kısmında "*Cemaati Çakırcıyan ki çiftlik tasarruf idüb görenic çıkarırlar*" şeklinde bir başlık bulunmaktadır[46]. Bundan sonra timar sahiplerinin isimleri ile karye, çiftlik ve mezraaların isimleri ve bunların bağlı oldukları yerler ile timar miktarları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Defterin devamında "*Tetimme-i Çakırcıyan-ı Liva-i Kocaili*" başlığı altında,ikinci gurupta yer alan timar sahipleri belirtilmiştir. Defterde 18 timar çakırcılara

28 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 21/500, 34/63.
29 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 53/159.
30 Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, ed. D. Ayan, Ankara 1999, s. 286; Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, İzmir 2011, s. 237.
31 *BOA. A. DVNS.MHM.d.* 60/465-466, 68/123.
32 *BOA. A. DVNS.MHM.*d. 47/72, 7/1666-1785, 78/1231.
33 *BOA. A. DVNS.MHM.*d. 39/138, 19/352, 46/394, 5/691, 71/282.
34 *BOA. A. DVNS.MHM.*d. 7/195.
35 *TSMA. D. 660.* Vr.1a-10a.
36 TSMA. D. 660, vr. 1a-5a.
37 "Der Liva-i Biga", *TSMA. D. 660*, vr. 5a-6a.
38 "Der Liva-i Karesi", *TSMA. D. 660*, vr. 6a-6b.
39 "Der Liva-i Saruhan", *TSMA. D. 660*, vr. 6b-7b.
40 "Der Liva-i Sultanönü", *TSMA. D. 660*, vr. 7b-8a.
41 "Der Liva-i Karahisar-ı Sahib", *TSMA. D. 660*, vr. 8b.
42 "Der Liva-i Menteşe", *TSMA. D. 660*, vr. 8b.
43 "Der Liva-i Kastamonu", *TSMA. D. 660*, vr. 8b-9a.
44 "Der Liva-i Hüdavendigar", *TSMA. D. 660*, vr.9a-9b.
45 "Nahiye-i İmrahor, Nahiye-i İnegöl, Nahiye-i Yenişehir, Nahiye-i Mihaliç, Nahiye-i Tuz Hisar, Nahiye-i Aydıncık", *TSMA. D. 660*, vr.9b-10b.
46 *TSMA. D. 660*, vr 1a.

ait olup 4 timar da mahlûl olarak kaydedilmiştir. Bu 18 timardan yarısının müşterek olduğu, bunların da 5 tanesinin ikişer, 4 tanesinin de üçer çakırcı tarafından tasarruf edildiği tespit edilmiştir. Timarların diğer yarısı olan 9 timarın da sadece birer çakırcı tarafından tasarruf edildiği defterdeki kayıtlarda görülmektedir.

Defterde kaydedilen timarlardan sahipli olanlardan en düşük timar Şaban adlı bir çakırcıya ait olup toplam 100 akçadır. En yüksek timar ise 1507 akça ile Gökbüze'ye bağlı Doğancı Paşa Yiğid köyünü tasarruf eden Ali isimli çakırcıya aittir. 100 - 500 akça arasında olan timarların sayısı 8, 500 - 1000 akça arasında olantimar sayısı 4 adet, 1000 - 1500 akça arasındaki timar sayısı 4 adet ve 1500 akçaden fazla olan timarlar ise 1507 ve 1628 akça olmak üzere 2 adetti. Mahlûl / boş olan timar adedi 4 olup en düşüğü 117 akça, en yükseği de 2500 akça idi. Timarların toplam değerinin ise 17.321 akçaolduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kocaili Sancağı'nda çakırcılara 18 timar tahsis edilmiş olması,bölgeden çok sayıda avcı kuş temin edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Çakırcılara tahsis edilen timarların olduğu köylerden Kayı, Doğancı, Evrence,Virancık, Kayaklu, Sarucalu, Derecik, Tavşanlu, Danişmendlü, Busağu köyleri Yalakâbad'a bağlı olup toplam 10 köy idi.

Gökbüze'ye bağlı köyler Ömer, Doğancı Paşa Yiğid, Kandırı'ya bağlı olanlar ise Tirecike, Firzu-oğlu, Kızılca Almacık, Bayındır köyleri idi. Karabağlu köyü ile Hüseyinli mezraası ise Şile'ye tabi olarak kaydedilmişti.

Defterde verilen bilgilere göre KocailiSancağında, Kocaili, Yalakabad, Kandırı, Gökbüze, İznikmid, Şile ve Ada nahiyelerine tabî olan karyelerde yuvacılık, avcı kuşların bakımından sorumlu olan görencecilik görevleri olan kişilere timarlar verilmiştir. Butimarları tasarruf edenler yaptıkları hizmet karşılığında avarızdan muaf tutulmuştur.

İncelenen bu defterde, beratlı olarak verilen 18 timarın haricinde avarızdan muaf tutulmaları karşılığında çakır yuvacılığı yapmakla görevlendirilen 51 kişi tespit edilmiştir[47]. Bu durum defterde "*....demekle maruf Çakır yuvasına avarızdan muaf olmakla yuvacılardır*" şeklinde yer alan bir kayıt ile belirtilmiştir[48]. Buna göre çakır yuvasına hizmet etmekve yuva ile ilgili her türlü hizmetleri yapmak karşılığında muafiyet verilen kimselerin Kocaili Sancağı'nda görev yaptığı görülmektedir.

KocailiSancağı'nda avarız muafiyeti karşılığında çakır yuvacılığı hizmeti yapanlar bir tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre muafiyet usulü ile çakır yuvalarından sorumlu olan 51 çakırcıdan 16'sı tek başına çakırcılık görevi yaparken, 32 kişi ikişerli guruplar halinde bu hizmeti yürütmüşlerdir. Üç kişi de birlikte İznikmid nahiyesinde Sarıyar ve Yıldırım Doğanı demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muaf olmak şeklinde belirtildiği üzere çakırcılık hizmeti yapmışlardır. Bu idari birimlerin tamamı Kocaili Sancağı'na bağlı kaza ve nahiyeler idi. Ancak defterde bir idari birim bir yerde kaza başka bir yerde nahiye adıyla kaydedildiği gibi aynı ismi taşıyan yerleşim birimlerinin farklı kazlarda da olduğugörülmüştür.

Defterdeki isimler üzerinde yapılan incelemede ilginç bir durum tespit edilmiştir. Buna göre çakır yuvası bulunan yerlerin tamamının Türkçe isim taşıdığı, Akdoğan, Karadoğan, Orta Doğan, Karanlı Doğan, Sekili Doğan, Karakurt, Karagöz, Karadikin, Kuzgun, Kuzguncuk, Yıldırım Doğanı, Çakalcı, Boğa Yaylası, Kelbulan gibi hayvan isimleri taşıması oldukça dikkat çekicidir. Yine yer isimleri arasında Aktaş, Kızılca, Fındıklı, Karacadağ, Bağluca Ağaç, Kestanelüce, Sarmaşıklı, Bekmezli, Gökdağ, Göldere, Gökdere, Gökburun, Gökpınar, Göbek Burun, Sarıyar, Sarpdepe, Hisar Kayası, Dokuzbaşı Kesiği, Keke Yaylası, vb. gibi tamamen Türkçe olan dağ, yayla, tepe isimleri taşıması da önemlidir.

Kocaili Sancağında Çakır Yuvalarının Bulunduğu Yerler

Yalakâbad	Kandırı	İznikmid	Şile	Ada	Gökbüze	Kocaili
Fesdova	Kelbulayin	Gökdağ	Akdoğan	Karadoğan	Aktaş	Kızılca
Fezova	Fındıklı	Kuzgun Deresi	Karadoğan	Bortan	İvani	Karacadağ
Çoban	Yayla	Yıldırım	Kestanelüce	Sarmaşıklı		Çevkil Deresi
Bağluca Ağaç	Kurtalan	Çullah	Göldere	Karadikin		Bekmezlü
Orta Doğan	KaranluDoğan	Sarıyar	Sarpdepe			
Ağvak	Beğli	Yıldırım Doğanı	Duruç Yelin			
Göynik	Bağırgan					
Çakalcı	At Ağacı					

47 *TSMA. D. 660*, vr. 2b-5a.
48 *TSMA. D. 660*, vr. 2b-5a.

Hisar Kayası	Gökpınar					
Çeşmecik	Şırahane					
Dokuzbaşı Kesiği	Gökepınarı					
Karagöz	Şarabhane					
Gökçe Ağaç	Göbek Burun					
Karadoğan	Ayaklı					
Boğa yaylası	Misin					
Çağlayık	Beğle					
Pilecik	Bağırgan					
Kuzguncuk	Ak Ağaç					
Sekili Doğan	Gül Yeri					
KaraklıDo-ğan						
Keke Yaylası						
Pınarbaşı						
Ödencik						
Kara Kurd						
24 adet	**19 adet**	**6 adet**	**6 adet**	**4 adet**	**2 adet**	**4 adet**

Buna göre KocailiSancağı'nın en fazla çakır yuvasının bulunduğu ve muafiyet karşılığında bu hizmeti yapanların olduğu yerlerin başında Yalakâbad / Yalova gelmektedir. Bu dönemde çakır yuvası için tespit edilen yer sayısı Yalakâbad'da toplam 24 adettir. Yalakâbad'dan sonra en fazla çakır yuvasının bulunduğu yer Kandıra kazası olup burada ise 19 çakır yuvası vardı. İznikmid ve Şile kazalarında 6'şar, Kocaili sancağı ve Ada'da 4'er tane çakır yuvası olup en az çakır yuvası 2 adet ile Gökbüze / Gebze'de bulunuyordu. Önemli bir diğer husus da Kocaili Sancağı'nda bulunan çakır yuvalarına timar veya muafiyet yoluyla hizmet eden kimselerin hepsinin de Müslüman olmasıdır.

Bolu ve Kocaili sancaklarında taşra doğancılığının Anadolu'nun güney ve doğu sancaklarına nazaran daha gelişmiş olduğu tespit edilmektedir. Bölgede XVI. yüzyılın ilk yarısına ait tahrir defterlerinde *çok sayıda ser-bâz-dârân* (doğancıbaşı), *gürencciyân* ve *götürücüyân* unvanlarıyla *tımar tasarruf eden vazifeli*nin bulunması merkez teşkilatının bölgedeki örgütlenmesiyle ilgilidir[49].

Bununla birlikte bölge ile ilgili Mühimme Defteri kayıtlarında yer alan 978 / 1570 tarihli ilginç bir hüküm vardır. Bu hüküm[50]; İznik kadısına hüküm ki: Südde-i saadetime mektup gönderüp İznik'e tabi Görele nahiyesinin halkı sana varup sabıka İznikmid dağlarında geçidlerde *tüfenk ile ve saksun ile* **şikâr** *olunmasın deyu emr-i şerifim gönderilmeğin men olunup amma mezburlar hilaf-ı semtte olup dağları şimdiy edek korunu gelmeyüp hala ehl-i örf rencide eylediklerin ve bağlarında hâsıl olan üzümü ve bostanları ve kozu ve evkaf-ı selatin toplarında vaki olan çeltüğü ve gerek ekinlerin kara canavar ve yağmurca ve sair hayvanat ekleyleyüp zarar ve ziyan eylediklerin bildirip kadimden avlanu geldikleri üzere geru avlamak babında isticare eylediklerin arz eylemeşsin imdi anun gibi zarar ve ziyan eyleyen hayvanatı okla ve yay ile avlamak emredüp buyurdum ki vusul buldukda göresin kaziyye arzolunduğu gibi ise anun gibi zarar ve ziyan eyleyen hayvanatı okla ve yay ile* **şikâr** *ettirüp zararların def ve ref eyleyesin amma bu bahane ile tüfenkle* **şikâr** *eylemek emrim yoktur tüfenk ile dağlarda kimseye gezdirmeyüp* **şikâr** *ettirmeyesin* **şeklindedir.**

Buna göre İznikmid / İzmit dağlarında tüfek ile avlanma yasaklanmış, ancak ekili alanlara zarar veren, üzüm bağları ve cevizlerin zarar görmesine sebep olan kara canavar / domuz gibi hayvanların daha önceden yapıldığı gibi ok ve yay ile avlanmaları emredilip tüfek kullanmalarına izin verilmediği bildirilmiştir. Buradan da avcılık faaliyetinin daha çok ok ve yay ile yapıldığı ve tüfek kullanılmasına izin verilmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; Türk Devletleri arasında vazgeçilmez bir unsur olan avcılık için saray içerisinde müstakil teşkilatlar oluşturulmuştur. Sultanlar ve Beyler, av için ihtiyacını duydukları doğan, şahin, atmaca, pars, tazı vb. gibi hayvanların temininde özel ihtimam göstermiştir. Osmanlı Devleti de bu geleneği aynen devam ettirmiştir.

49 Arif Sarı, "XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Taşra Doğancılığı: Kocaili Sancağı Örneği*",Uluslararası Kocaeli Tarihi ve Kültürü IV (Çoban Mustafa Paşa) Sempozyumu*, Kocaeli 2018, s. 5.

50 A.*DVNSMHM.d.* 14 /1441, 978 / 1570

Kocaili bölgesinin, ilk fethedilen yerler arasında olup av hayvanı ve avcılık için uygunolması burasının şikâr için kullanılan yerler arasında ön planda olmasına sebep olmuştur.Bu da avcı kuş yakalayan ve besleyen bölgelerin arasında Kocaili Sancağı'nın önemini ortaya koymaktadır.

Ekler: TSMA. D. 660 Defterin Okunuşu

Varak 1 A			
Liva-i Kocaili			
Timar Sahibi		Tasarruf Ettiği Yer	Miktarı
Cemaati Çakırcıyan ki çiftlik tasarruf idübgörenic çıkarırlar			
Mustafa ve Mahmud		Karye-i Kayı tabi' Yalakabad	200
Mustafa		Karye-i Tirecike namı diğer Kara Murad çiftliği tabi' Kandırı	700
Yunus		Karye-i Ömer tabi' Gökbüze	310
Hacı		Karye-i Doğancı İsmail tabi' Gökbüze	1406
Abdulbaki ve İbrahim ve Kasım		Karye-i Firuz oğlu t tabi' Kandırı	1500
Ahmed		Karye-i Doğancı tabi' Yalakabad	825
Veliyüddin ve Divane		Karye-i Evrence tabi' Yalakabad	200
Karagöz		Karye-i Danişmendlü tabi' Yalakabad	155
Varak 2A			
Tetimme-i Çakırcıyan Liva-i Kocaili			
Osman ve Recep		Karye-i VirancıkYalakabad	416
Salih ve Haydar		Karye-i Kayaklu tabi' Yalakabad	300
Şaban		Çiftlik-i Mestan tabi' Yalakabad	100
Murad		Karye-i Sarucalu tabi' Yalakabad	920
Deniz ve Yusuf ve Mustafa		Karye-i Derecik tabi' Yalakabad	1628
Ali		Karye-i Doğancı Paşa Yiğid tabi' Gökbüze	1507
Dündar ve Mustafa ve Emirze		Karye-i Kızılca Almacık T tabi' Kandırı	700
Pir Ahmed		Karye-i Bayındır tabi' Kandırı	1100
Turmuş ve Murad		Karye-i Tavşanlu tabi' Yalakabad	1050
(Boş)		Karye-i Danişmendlü tabi' Yalakabad	365
2B			
(Boş)		Mezraa-i Hüseyinlü tabi' Şile	117
(Boş)		Karye-i Kabağlu tabi' Şile	2500
Musa ve İbrahim ve Nasuh		Karye-i Busağu tabi' Yalakabad	472
(Boş)		Karye-i Esedlü tabi' Kandırı	850
31 sahib-i timar, 4 mahlûl			17.321

Ek II. TSMA. D. 660

ÇAKIRCILAR	
Mehemmed ve Yunus	Mezkûrlar Yalakabad nahiyesinde Fesdova ve Fezova? Dimeklema'ruf Çakır Yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
İbrahim ve Süleyman	Mezkûrlar Kandırı kazasından Kelbulayin nam Çakır yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Varak 3A	
Mehemmed ve Himmet	Mezkûrlar Kandırı nahiyesinde Fındıklı demekle maruf Çakır yuvasına avarızdan muaf olmakla yuvacılardır.
Yusufhan ve Şaban	Mezkûrlar Yalakabad nahiyesinde Çoban ve Bağluca Ağaç demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Mahmud ve Mehemmed	Mezkûrlar Yalakabad nahiyesinde Göynik ve Ağvak ve Çakalcı demekle maruf Çakır yuvalarına yuvacılardır.
Piri ve Ömer	MezkûrinYalakabad nahiyesinde Hisar kayası ve Orta Doğan demekle maruf Çakır Yuvalarına avarızdan muafiyletle yuvacılardır.
Piri ve Hacı	Mezkûrlar Yalakabad nahiyesinde vaki' olan Çeşmecik ve Dokuzbaşı Kesiği demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Pir Ahmed ve Halil	Mezkûrlar Yalakabad nahiyesinde vaki' olan Karagöz nam Çakır yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
İbrahim ve Mehemmed	Mezkûrlar Şile nahiyesinde vaki' olan Akdoğan ve Karadoğan demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Muharrem ve Güvendik	Mezkûrlar Kandırı nahiyesinde Yayla ve Yurtalan demekle maruf Çakır yuavasına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Varak 3b	
Ömer ve Piri	Kandırı nahiyesinde Karanlu doğan ve Beğli demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Mustafa	Ada nahiyesinde Karadoğan ve Bortan civarında Sarmaşıklı nam Çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Ramazan ve Turhan	Kandırı nahiyesinde Bağırgan ve At Ağacı ve Gök Pınar ve Şırahane ve Gökepınarı ve Şarabhane ve Göbek Burun nam Çakır yuvalarına avarızdan muaf olmağla yuvacılardır.
Mürsel ve Abdi	Şile nahiyesinde Kestanelüce ve Göldere nama yuvalara avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Bekkî ve Karabey	İznikmid nahiyesinde vaki' olan Gökdağ nam mevzide olan Çakır yuvalarına avarızdan muaf olmağla yuvacılardır.
Mehemmed	Şile nahiyesinde Sarpdepe demekle meşhur olan Çakır yuvasına avarızdan muaf olmağla yuvacıdır.
Carullah	İznikmid nahiyesinde vaki' olan Kuzgun Deresi nam mevzi'de olan yuvalara avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Murad	Yalakabad nahiyesinde Gökçe Ağaç ve Karadoğan ve Boğa yaylası nam yuvalara avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Varak 4A	
Seyyidhan	İznikmid nahiyesinde Yıldırım ve Cullah nam yuvalara avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Oruç ve İsa	Kandırı nahiyesinde Ayaklı ve Misin demekle maruf doğan yuvalarına avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdırlar.
Ahmed	Kandırı nahiyesinde Beğle demekle maruf doğan yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
İsa ve Hızır ve Yolcu	İznikmid nahiyesinde Sarıyar ve Yıldırım Doğanı demekle maruf Çakır yuvalarına avarızdan muaf olmak üzere yuvacılardır.
Vakkas	Gökbüze Nahiyesinde Aktaş demekle maruf Çakır yuvasına avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Çakır ve Gündüz	Yalakabad nahiyesinde Çağlayık ve Pilecik demekle maruf çakır yuvalarına avarızdan muaf olmak üzere yuvacılardır.

Nebi	Yalakabad nahiyesinde Kuzguncuk demekle maruf çakır yuvasına avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Elvan	Kandırı nahiyesinde vaki' olan çakır yuvalarına avarızdan muaf olmak üzere yuvacıdır.
Varak 4b	
Ramazan	Kocaili Sancağında vaki' olan Kızılca ve Karacadağ ve Çevkil deresi demekle maruf çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Hacı İnebeği	Ada nahiyesinde vaki' olan Karadikin demekle maruf çakır yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Nasuh	Kandırı nahiyesinde vaki' olan Sekili Doğan ve Karaklı Doğan demekle maruf çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Ahmed ve Mustafa	Yalakabad nahiyesinde vaki' olan Keke yaylası ve Pınarbaşı nam çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacılardır.
Memi	Yalakabad nahiyesinde Ödencik ve Kara Kurd demekle maruf çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Yusuf	Kandırı nahiyesinde Bağırgan ve Ak Ağaç ve Gül Yeri demekle maruf çakır yuvalarına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Mehemmed	Şile nahiyesinde Duruç Yelin demekle maruf çakır yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Mustafa	Gökbüze nahiyesinde İvani demekle maruf çakır yuvasına avarızdan muafiyetle yuvacıdır.
Varak 5a	
Şehsuvar ve Hanifi	Mezkûrlar (boş) nahiyesinde vaki' olan Bekmezlü demekle maruf olan çakır yuvasına avarızdan muaf olmak üzere yuvacılardır.

Ek III. TSMA. 660

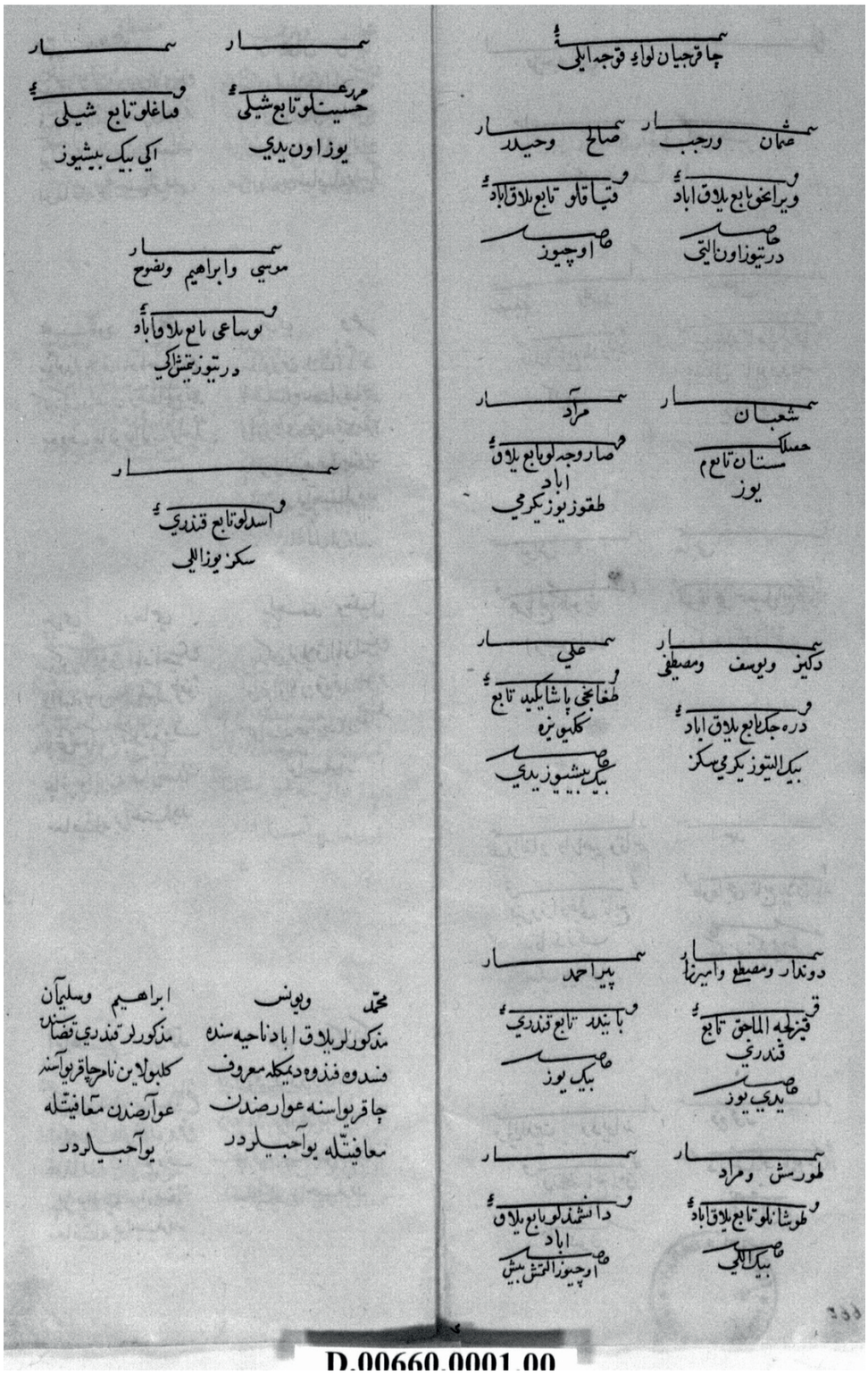

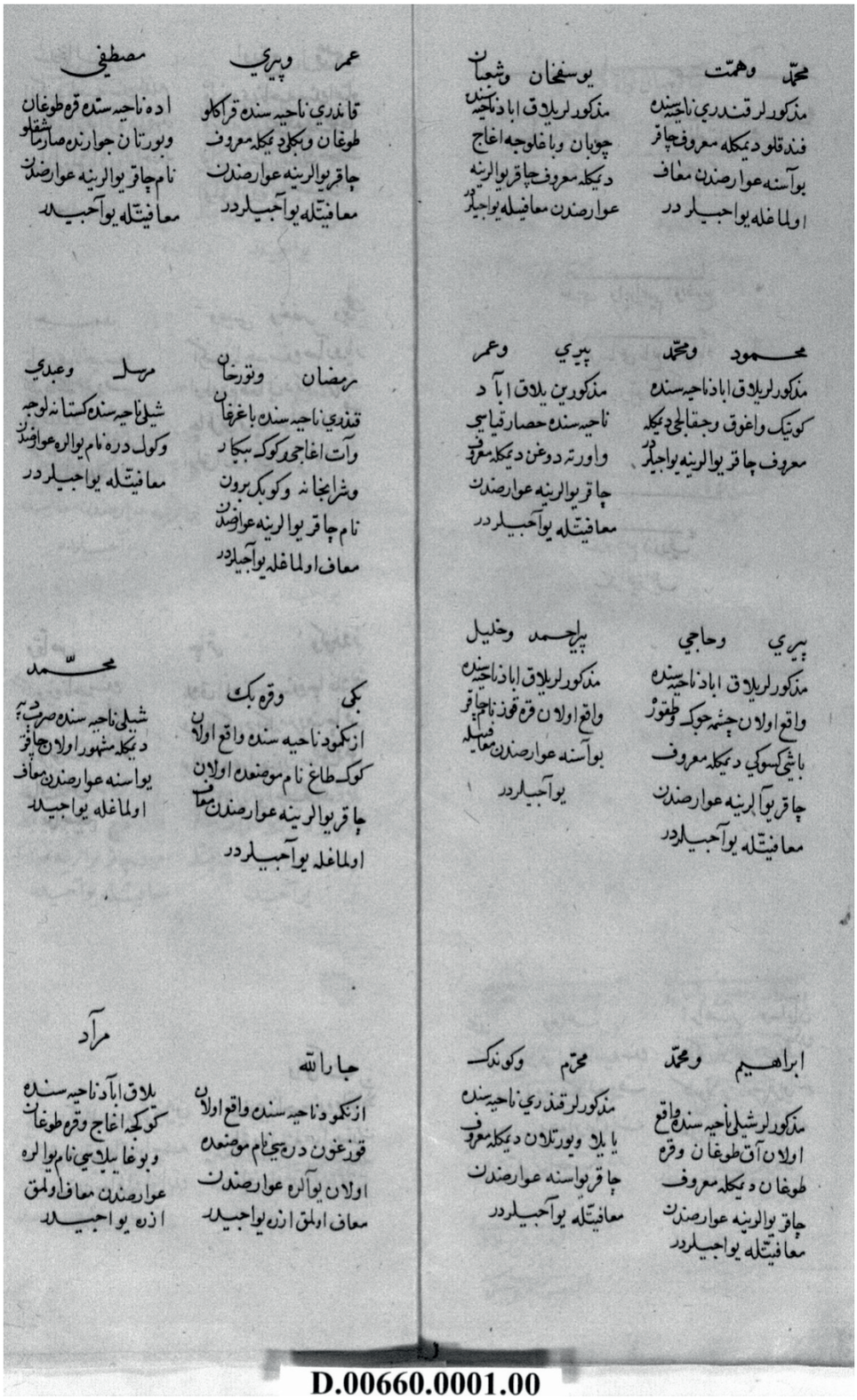

محمّد وهمّت
مذکورلر قندری ناحیه سنده
فندقلو دیمکله معروف چاقر
یوآسنه عوارضدن معاف
اولماغله یواجیلردر

یوسفخان وشعبان
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
چوبان وباغلوجه اغاج
دیمکله معروف چاقر یوالرینه
عوارضدن معافیله یواجیلردر

محمود ومحمّد
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
کونیک واغوق وجقالجی دیمکله
معروف چاقر یوالرینه یواجیلردر

پیری وعمر
مذکورین یلاق اباد
ناحیه سنده حصار قیاسی
واورته دوغن دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

پیری وحاجی
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
واقع اولان چشمه جوک وطقوز
باشی کسوکی دیمکله معروف
چاقر یوآلرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

پیراحمد وخلیل
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
واقع اولان قره قوز نام چاقر
یوآسنه عوارضدن معافیله
یوآجیلردر

ابراهیم ومحمّد
مذکورلر شیلی ناحیه سنده واقع
اولان آق طوغان وقره
طوغان دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یواجیلردر

محرّم وکوندک
مذکورلر قندری ناحیه سنده
یایلا ویورتلان دیمکله معروف
چاقر یواسنه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

عمر وپیری
قاندری ناحیه سنده قراکلو
طوغان وبکلی دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

مصطفی
اده ناحیه سنده قره طوغان
وبورتان جوارنده صارماشقلو
نام چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

رمضان وتورخان
قندری ناحیه سنده باغرغان
وآت اغاجی وکوک بیکار
وشرابخانه وکوبک برون
نام چاقر یوالرینه عوارضدن
معاف اولماغله یوآجیلردر

مرسل وعبدی
شیلی ناحیه سنده کستانه لوجه
وکول دره نام یوالره عوارضدن
معافیتله یواجیلردر

بکی وقره بک
ازنکمود ناحیه سنده واقع اولان
کوک طاغ نام موضعده اولان
چاقر یوالرینه عوارضدن معاف
اولماغله یوآجیلردر

محمّد
شیلی ناحیه سنده صرب دیه
دیمکله مشهور اولان چاقر
یواسنه عوارضدن معاف
اولماغله یواجیلردر

جارالله
ازنکمود ناحیه سنده واقع اولان
قوزغون دره سی نام موضعده
اولان یوآلره عوارضدن
معاف اولمق ازره یواجیلردر

مرآد
یلاق اباد ناحیه سنده
کوکجه اغاج وقره طوغان
وبوغا ییلاسی نام یوالره
عوارضدن معاف اولمق
ازره یواجیلردر

D.00660.0001.00

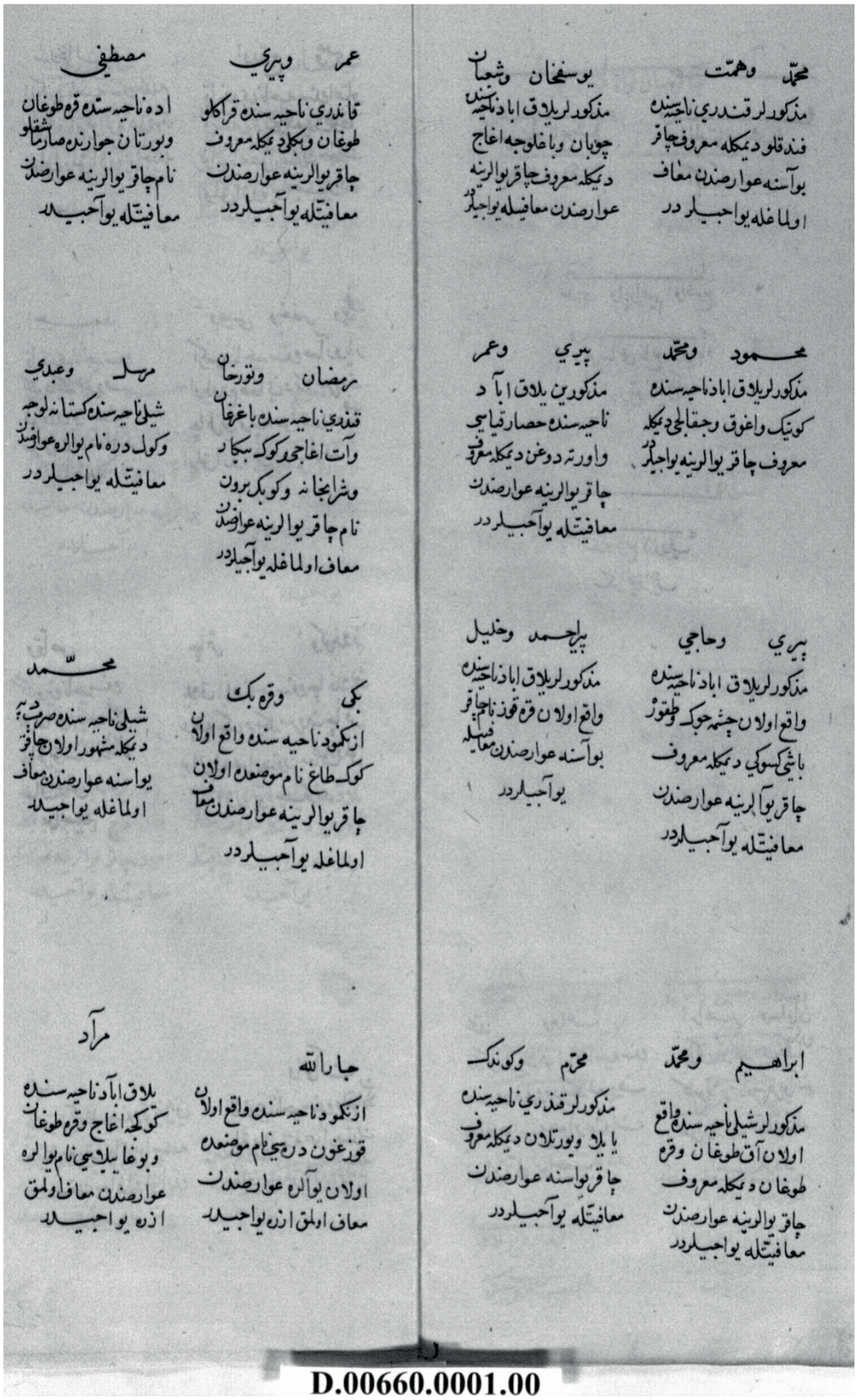

محمّد وهمّت
مذکورلر قندری ناحیه سنده
فندقلو دیمکله معروف چاقر
یوآسنه عوارضدن معاف
اولماغله یواجیلردر

یوسفخان وشعبان
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
چوبان وباغلوجه اغاج
دیمکله معروف چاقر یوالرینه
عوارضدن معافیله یواجیلردر

محمود ومحمّد
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
کونیک واغوق وجقالجی دیمکله
معروف چاقر یوالرینه یواجیلردر

پیری وعمر
مذکورین یلاق اباد
ناحیه سنده حصار قیاسی
واورته دوغن دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

پیری وحاجی
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
واقع اولان چشمه جوک وطقوز
باشی کسوکی دیمکله معروف
چاقر یوآلرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

پیراحمد وخلیل
مذکورلر یلاق اباد ناحیه سنده
واقع اولان قره قوز نام چاقر
یوآسنه عوارضدن معافیله
یوآجیلردر

ابراهیم ومحمّد
مذکورلر شیلی ناحیه سنده واقع
اولان آق طوغان وقره
طوغان دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یواجیلردر

محرّم وکوندک
مذکورلر قندری ناحیه سنده
یایلا ویورتلان دیمکله معروف
چاقر یواسنه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

عمر وپیری
قاندری ناحیه سنده قراکلو
طوغان وبکلی دیمکله معروف
چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

مصطفی
اده ناحیه سنده قره طوغان
وبورتان جوارنده صارماشقلو
نام چاقر یوالرینه عوارضدن
معافیتله یوآجیلردر

رمضان وتورخان
قندری ناحیه سنده باغرغان
وآت اغاجی وکوک بیکار
وشرابخانه وکوبک برون
نام چاقر یوالرینه عوارضدن
معاف اولماغله یوآجیلردر

مرسل وعبدی
شیلی ناحیه سنده کستانه لوجه
وکول دره نام یوالره عوارضدن
معافیتله یواجیلردر

بکی وقره بک
ازنکمود ناحیه سنده واقع اولان
کوک طاغ نام موضعده اولان
چاقر یوالرینه عوارضدن معاف
اولماغله یوآجیلردر

محمّد
شیلی ناحیه سنده صرب دیه
دیمکله مشهور اولان چاقر
یواسنه عوارضدن معاف
اولماغله یواجیلردر

جارالله
ازنکمود ناحیه سنده واقع اولان
قوزغون دره سی نام موضعده
اولان یوآلره عوارضدن
معاف اولمق ازره یواجیلردر

مرآد
یلاق اباد ناحیه سنده
کوکجه اغاج وقره طوغان
وبوغا ییلاسی نام یوالره
عوارضدن معاف اولمق
ازره یواجیلردر

D.00660.0001.00

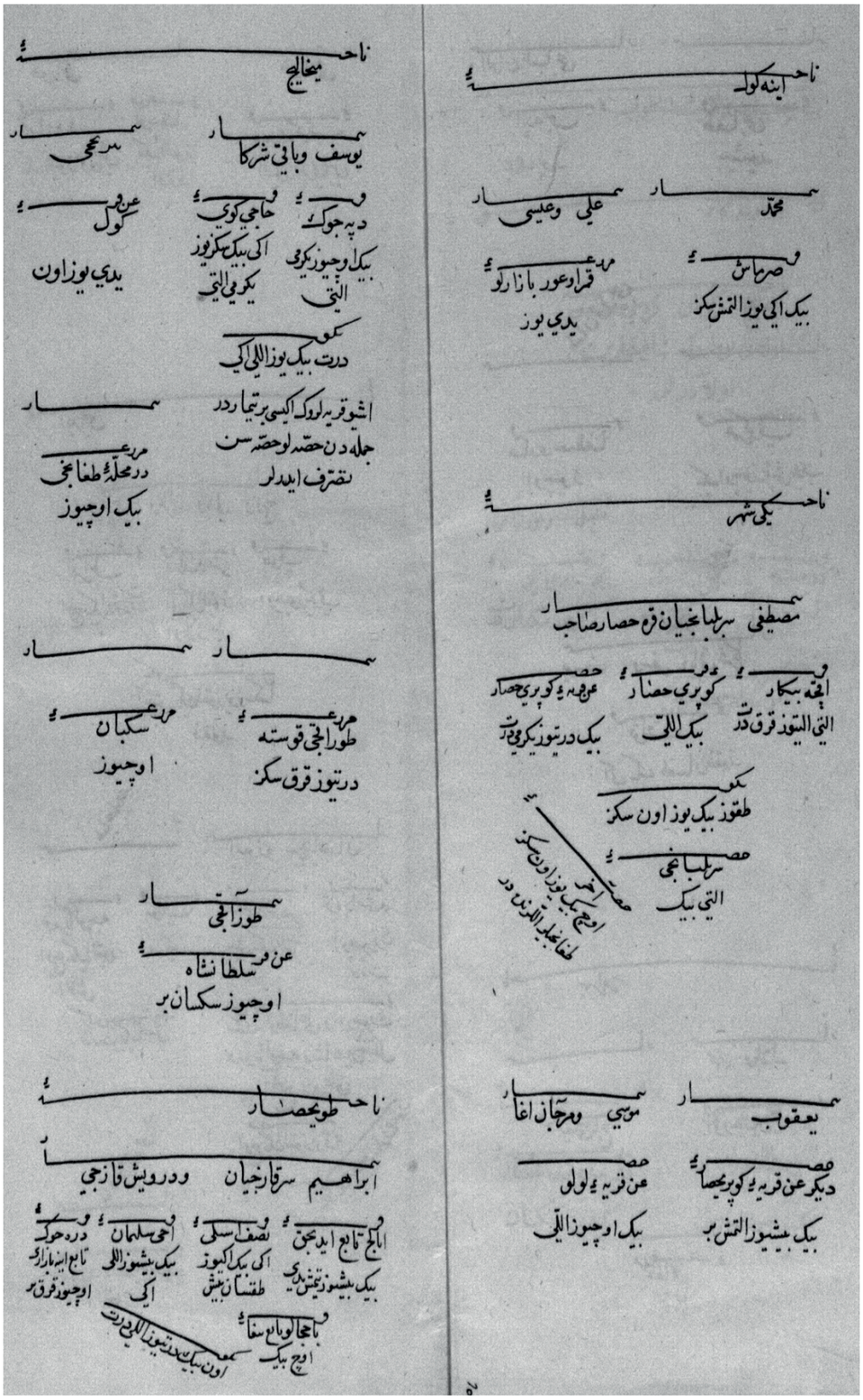

Gümülcine'de Ser-bâzdârÇakır Götürücülüğü Timarı Beratı

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defterleri *BOA. A. DVNS.MHM.d.*

7, 14, 21, 24, 26, 28, 37, 39, 47 53, 60, 68

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter *TSMA. D.*660

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdülkadir Özcan, "Atmacacıbaşı", *DİA. 4*, s. 82.

Abdülkadir Özcan, "Çakırcıbaşı", *DİA. 8*, s. 189-190.

Abdülkadir Özcan, "Doğancı", *DİA. 9*, s. 487-489.

Abdülkadir Özcan, *Fâtih Sultan Mehmed Kanunname-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, *İstanbul 2003*.

Abdülkadir Özcan, "Şahincibaşı", *DİA. 38*, s. 277-278.

Abdülkadir Özcan, "Şikâr Ağaları", *DİA. 39*, s. 161.

Abdülkerim Özaydın, "Av", DİA, C. 4, İstanbul 1991, s.102

Ahmet Caferoğlu *"Türklerde Av Kültürü ve Müessesesi", VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1972.

Ahmet Işık, "Avcı", *DİA,* C. 4, İstanbul 1991, s. 113.

Arif Sarı, "XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Taşra Doğancılığı: Kocaili Sancağı Örneği*", Uluslararası Kocaeli Tarihi ve Kültürü IV (Çoban Mustafa Paşa) Sempozyumu*, Kocaeli 2018.

Ayşe Pul, *"Yeniçeri Ocağı'nın 68. Ortası Turnacıbaşılık",* (Baskı Yeri Yok), 2016.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, *"Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal",* Ankara 1988.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, *"Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı",* Ankara 1988.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, *"Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı",* Ankara 1988.

Mustafa Nuri Türkmen, *Osmanlı'da Av Kültürü*, İstanbul 2013.

Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı*, İzmir 2011.

Mustafa Alkan, Ferdi Gökbuğa, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatının Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, cilt 9, sayı 17, Kış 2015.

Nalan Türkmen "Avcı Kuş İkonografisi ve Hünernâme'deki Betimlemeleri", *ActaTurcica, 1/1*, İstanbul 2009.

Özbay Güven, Gülten Hergüner, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, Denizli 1999.

Sargon Erdem, "Av", *DİA. 4*, s. 100-101.

Uğur Kurtaran, "Osmanlı Padişahlarının Avcılığı ve Av Kültürü",http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-padisahlarinin-avciligi-ve-av-kulturu

Yeniçağ Kent Tarihlerinin Şekillenmesinde Devlet Katkısına Dair Bir İnceleme: Kocaeli Ekonomisinde Hassa Yatırımları

Zafer KARADEMİR *

Giriş: Kavramsal Olarak Hassa İktisadı ve Kocaeli'ndeki Temel Kaynakları

Yeniçağda devletlerin iktisadi yaşamdaki rolü, bu alanı tek başına domino edecek kadar büyüktü. Henüz sivil girişimin önünü açacak şartların oluşmaması nedeniyle, biraz da zorunluluk olarak ortaya çıkan bu iktisadi yapılar, Osmanlı devleti için de söz konusuydu ve imparatorluk idaresi resmi yatırımlar ile ekonominin her alanında yer aldı. Bu bağlamda, padişaha, hanedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi ve vergilerden oluşan yıllık gelirler için tercih edilen bir terim olarak has (hassâ, havass)[1] imparatorluğun resmi yatırımlarını ifade etmede kullanılmaktadır. Söz konusu ekonomik varlıkların gelirlerinin toplandığı ve yine bu alana dair harcamaların kaydının tutulduğu birim hazine-i amire olarak ifade edilen merkezi hazine idi. Burası havass-ı padişahi veya havass-ı hümayun da denilen ve vakıf, mülk ve tımar dışındaki gelirlerin toplandığı hazine idi.[2] Padişahın şahsi harcamaları yanında ahır ve mutfaklara, saraylarda eğitilen iç oğlanlarına ve bu büyük oluşumların diğer hizmetkârlarına ayrılan harcamalar yine merkezi hazine kapsamındaydı.[3]

Merkezi hazinede yer alan ve daha özel kısmı denilebilecek olan padişaha, ailesine ve saray başta olmak üzere öz yaşam alanlarına, buralardaki iktisadi varlıklara aidiyeti ifade eden kalemler bu çalışmanın asıl ilgilendiği alandır.[4]Dolayısıyla yüksek rütbeli idarecilerin has statüsündeki yatırımları ve giderleri bildirinin konusu dışındadır. Hassa ekonomisinin özel kısmın en önemli parçasını oluşturan padişah hasları bir gelenek olarak tımar sistemi dışında tutulmaktaydı. [5]Bu bilinçli ayrım söz konusu hazinenin daha çok nakit girdiler ile ilgilenmesi ile alakalıydı ve bu ayrım onun daha rahat kontrol edilmesini sağlamaktaydı. Büyük tımar düzeninden ayırarak direk hazineye aktarılan ve sözü edildiği şekliyle havas hazinesi içinde olmakla birlikte daha dar kapsamı ile yani sadece hanedan ve saraya ait hassa varlıklarını içeren birim İstanbul şehri ile sınırlandırılmamıştır. Taşrada pek çok bölge bu ünite içine alınmıştır. Kocaeli sancağı da gerek İstanbul'a yakın olması gerekse uygun fiziki şartları ve iklimi nedeniyle has ekonomisi içinde kendine yer edinebilmiş, sarayın ilgisini fazlasıyla çekebilmiştir. 1530 tarihli kayıtlara göre padişah hasları arasında "resm-i kile-i nefs-i İznikmid ve "mukata'a-ı kapan-ı meyve-i İznikmid"inde bulunması[6] bahsedilen ilginin erken dönemlerden itibaren ortaya çıktığına işaret eder. Ayrıca ileride bahsedileceği üzere Kocaeli sancağının saray mutfağına girdi sağlaması[7]ya da padişahın bineceği kayıklara odun tedarikinde yer alması bölgenin ekonomik değeri ve albenisinin nedenleri arasında sayılabilir. On sekizinci yüzyıla tarihlenen bir

* *Dr. Öğrt. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Sivas, zaferkarademir58@gmail.com*

1 Hassa, havas, havas-ı hümayun şeklinde de ifade edilmektedir. Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16, (1997), s. 268.

2 Erol Özvar, "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul, 2006, s. 197.

3 Haslar kaleminin 1653-1786 yılı arasındaki bütçelerin gelirleri içindeki oranı ortalama %5,6 ve yıllık yaklaşık 75,5 milyon akçe civarında idi ki bu çok ciddi bir mali değer anlamına gelmekteydi.. Değerler için bakınız: Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 133. 1669-1670 yılı bütçesinde bu kalemin giderlerinin tüm giderlere oranı %29,5 gibi hatırı sayılır bir değere ulaşmıştı. SuraiyaFaroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Editör: Halil İnalcık- Donald Quataert, Cilt:2, İstanbul,2004, s. 667.

4 Bu alanın daha özel kısmı ise *ceyb-i hümayun* denilen ve padişahın şahsi gündelik yaşamının harcamalarını içeren gelir-gider hazinesidir. Burada gelirler olarak finansal (darphane gelirleri) ve üretime dönük (mukataa ve vakıf gelirleri) olanlar yer almaktaydı. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul, 2006, s. 52.

5 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul 2005, s. 187.

6 Ahmet Güneş, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s. 438

7 Burada bir örnek anmak gerekirse; sarayın hatta padişahın sofrasına kurtlanmamış kar temin eden bölgeler arasında İzmit de yer almaktaydı. Nahide Şimşir- Sebahattin Şimşir, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı'nın Tarihinden Kesitler", Uluslar arası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2017, s. 770.

seyahatnamede İzmit'te bir padişah sarayının varlığından bahsedilmesi[8] ve İzmit'in padişahların av maksadı ile ziyaret ettikleri yerler arasında sayılması[9] hanedanın bölgeye ilgisinin başkaca belirtileridir.

Sancağın bu değerli yapısı zaman zaman onun hukuki ve mali statüsünde düzenlemeler yapılmasını gündeme getirmiş, bu sayede değişen şartlara uyum sağlayarak, merkezi hazine için verimliliğin maksimum düzeye çıkarılması istenmiştir. Örneğin 1704 yılında sancağın tersane-i amireye ocaklık suretiyle direk bağlanması yöntemi denenmiştir.[10]Aslında burada bölge havas-ı hümayun gelirleri zümresine katılarak malikâne suretinde işletilecek ve böylece sancağın gelirleri peşinen ve aracısı zelde edilmiş olacaktı.Bu tarihte iltizam ihalesini alan ve tersane-i amire kethüdası olan mültezim, ihale süresini dolduramadan bu uygulamaya son verilmiştir. Zira denenen yöntemin istenilen kârı getirmediği anlaşılmıştır. Bundan sonraki uygulamada ise sancağın idaresini alan sabık veziriazam Hasan Paşa[11], buralara *vezaret hassı* olarak mutasarrıf olacaktı. Zaten on sekizinci yüzyılda haslar mukataaları içinde yer alan ocaklık statüsündeki varlıkların payının azaldığı görülmekteydi.[12]

Kocaeli Hassa Ekonomisinde Tarımsal Araziler ve Beytülmal Uygulaması

Kocaeli bölgesinde hassa kapsamındaki iktisadi varlıklar arasında tarım arazileri önemli bir paya sahipti. 16. yüzyıl ortalarına ait verilere göre Kocaeli sancağının 632 köy ve mezrasından 12 tanesi padişah hassı statüsündeydi.[13] Bölgedeki buna benzer havas-ı hümayun arazilerde buğday ve arpa gibi temel ihtiyaç maddeleri sıkça ekilen ürünlerdendi. Sancaktaki havası hümayun, aşçıbaşılık havassı kapsamında arpalık veya malikâneler gibi yarı-resmi sayılabilecek hasların ve serbest tımar topraklarının birbirlerinin alanına müdahale etmemesi adına gösterilen hassasiyet merkezi idare açısından bir artı değer olarak kaydedilmelidir. Bu üç unsur içinde yer alan toprakların, bilhassa sınır köyleri gibi tartışmalı alanlarda ya da bir şekilde hukuken boşluk doğduğunda, hangi statüde kalacağı ancak resmi kayıtların rehberliğinde halledilebilecek bir teknik meseleydi.[14]

Osmanlı sultanları, kendi mülkiyetlerinde olan arazilerini çeşitli zamanlarda değerli devlet adamlarına temlik etmek suretiyle ellerinden çıkarırken, arazilerin kimin elinde olacağına bakmaktan ziyade boş kalmadan işletilmesinin daha önemli olduğunu gösteriyorlardı. Ayrıca bu sayede nüfuz sahibi kimselerin devlet düzenine ısınmasının da yolu açılmış oluyordu. Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman devirlerinin devlet adamlarından Çoban Mustafa Paşa'ya (ö.1529) padişah hassından olan Gebze'deki bazı çiftlik ve mezraların temlik edilmesi[15] herhalde böyle değerlendirilmeye müsait bir örnektir. Merkezi hükümet iaşe düzeninin devamı konusunda öncü rolünü üstlenmekle beraber bunu sadece kendi unsurları ile sürdüremeyeceğini biliyor ve örnekleri görüldüğü üzere, Kocaeli sancağının topraklarında da sivil kesimlerle birlikte çalışma yöntemini benimsiyordu.

Kocaeli sancağındaki varlıklarını mümkün olduğu kadar elinde tutmaya veya en azından kontrolü altında kalmasına özen gösteren sarayın, bu konuda çok katı bir tutum takınmadığı, yeri geldiğinde pragmatist tavırlar gösterdiği anlaşılmaktadır. İmparatorluk tarihinde sınırlı da olsa, erken dönemlerden itibaren başlayan mülkleş(tir)me yönlü gelişmelerin on altıncı yüzyıl gibi görece erken tarihlerde bizzat devlet tarafından, yine sınırlı ve lazım olduğunda kullanılmak üzere desteklendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı divanının 6 Aralık 1559 tarihli bir kararından öğrenildiğine göre; Kandıra ve Gebze'deki miri hazineye ait bazı çiftliklerin tımar sistemi dâhilinde kalması yerine vatandaşa satılması durumunda daha fazla gelir getireceğinin anlaşılması üzerine bu yönde adım atılmasının Kocaeli beyine bildirilmesi mühim bir karardır.[16] Bu karar, saray bürokratlarının ve bizatihi sultanın (Kanuni Sultan Süleyman), geleneksel devletçi ekonomik anlayışı şartlara göre yumuşatabileceğinin işareti sayılmalıdır.

İmparatorluğun mali düzeninde merkezi hazinenin direk girdileri arasında bulunan ve beytülmal adı verilen gelirler içerisinde de yine Kocaeli bölgesinin muhtelif kaynakları yer almaktaydı. Hazinenin sahibi olduğu veya sonradan el koyduğu varlıkları ifade etmesi bakımından hassa tabiri ile iç içe geçmişliği bulunan bu mali uygulama özellikle sancaktaki vergilerin toplanması sürecinde işletilmekteydi. Nakit üzerine çalışan hazinenin bu ihtiyacına cevap verecek en yaygın yöntemlerden biri iltizam usulü idi ve sancağın beytülmal kapsamında-

8 1725 yılına tarihlenen Resmî-i Kayserî seyahatnamesinde bahsedilmektedir. Muhittin Eliaçık, "Resmî-i Kayserî'nin Bilinmeyen Seyahatnamesinde Kocaeli Çevresine Ait Bilgiler", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s. 269.
9 Besim Darkot, "İzmit", İslam Ansiklopedisi, 5/2 (1997), s. 1255.
10 BOA. C. ML. 300/12187, 2 Cemaziyelahir 1116, 2 Ekim 1704.
11 Moralı Damat Hasan Paşa.
12 Orhan Kılıç, "Ocaklık", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33 (2007), s. 318.
13 Şimşir- Şimşir," XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", s. 771.
14 Havas-ı hümayun kapsamında kırsaldaki üretim alanları hakkında yaşanan bu minvalde örnek bir hukuki süreç için bkz: BOA. A.SAMD.III. 104/10280. (29 Zilkade 1142/15 Haziran 1730)
15 Fatih Müderrisoğlu, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", Vakıflar Dergisi, XXV (1995), s. 69.
16 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s. 300.

ki yatırımlarının çalıştırılması ve bunların gelirlerinin aktarımında aynı usul hayata geçirilmekteydi.[17] Kocaeli çevresinde hassa kapsamındaki bazı varlıklar aslında mutat olarak beytülmal idaresi adı altında toplanmıştı ve buradan elde edilen gelirler, savaş gemilerinin onarılması gibi yine resmi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmaktaydı.[18]Bu yöntem, "devletin varlıkları yine devletin ihtiyaçlarına sarf ediliyor" şeklinde kısır döngüyü andırır bir ekonomik yapılanma gibi görünse de, bahsedilen resmi ihtiyaçların bu yolla karşılanmaması halinde, halka başvurulması gerekeceği için, sonuçta bu yapılanma sivil halkın da yararına idi.

Kocaeli ve Selâtin Vakıfları

Osmanlı hanedanının ekonomik yaşama etkisinin gözlenebildiği oluşumların önde gelenlerinden olan selâtin vakıfları yeniçağ sürecinde Kocaeli sancağında da yatırımlar yapmaya devam etmiştir. Osmanlıların aşiretten devlete ve oradan imparatorluğa geçiş aşamalarının en başından beri her kademesinde yer alan bu bölge, haliyle daha beylik zamanlarında selâtin vakıfları ile imar ve iskân edilmeye başlanmıştır. Çelebi Mehmed, Bursa'da inşa ettiği cami ve imaretinin finansmanı için Gebze ve çevresinin bir kısım köylerini vakfetmişti.[19] İlerleyen zamanlarda sultanlar bölgeye olan ilgilerini hız kesmeden devam ettirdiler. Yıldırım Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in de Kocaeli ve çevresinde kendilerine ait ve sonraki süreçlerde zaman zaman iltizam ile işletilen vakıf arazileri bulunmaktaydı.[20] Bu arazilere divan özel önem veriyor ve haksız kullanıma müsaade etmemek adına fermanlar çıkarıyordu.[21]

Yıldırım Bayezid'in vakıfları içinde Kocaeli sancağında bir tuzlasının ve bezirhane değirmenlerinin bulunması[22] hanedanın yatırımlarının sadece toprakla sınırlı kalmadığını gösterir. Bu alandaki mukataaların zaman zaman sancağın meskûnları tarafından işletilmesi hassa yatırımlarının bölge insanına katkısına işaret ediyor.[23]Yıldırım Bayezid Vakfı'nın İstanbul'daki imaretinin Gebze'de bir köydeki (Peline) arazileri ve dalyanlarına ait gelirlerin toplanması ihalesini Hicri 941 (Miladi 1534/1535) mali yılından itibaren üç yıllığına Dimitri veledi Manol isimli girişimcinin alması ise[24] büyük vakıfların istihdama ve üretim düzenine olan desteğinin yelpazesinin genişliğini haber verir.

Padişah annelerinin Kocaeli ve çevresindeki varlıkları içinde hayvancılık yönlü olan gelir kaynakları bölgenin ekonomik yaşamına sağladıkları katkıları bakımından ayrıca değerlendirilmelidir. İyi bir et tüketicisi olan saray ve ona bağlı selâtin vakıflarının imarethaneleri, hayvancılık yönlü ihtiyaçlarını karşılamak için sadece sivil müteşebbislerin eline mahkûm olmamak adına bu konuda da kendi yatırımlarını devreye sokmuşlardır. 1583 yılına ait bir kayda göre dönemin valide sultanının[25] Kandıra kasabasındaki koyunları ancak bir nazır marifetiyle idare edilecek kadar çoktu.[26] Vakıf kapsamındaki koyunların çobanlığını ise şaşırtıcı olmayacak biçimde acemi oğlanları yapıyordu. Aslında bir vakıf olan ve adeta bir kamu iktisadi teşebbüsü hüviyetinde tasarlanan bu oluşum,yerel istihdama olumlu etki yaparken aynı zamanda hanedanın ihtiyaçlarının giderilmesinde mühim bir yere sahipti.

Atik Valide Sultan'ın (ö.1583) Üsküdar'daki vakfının akaratından olmak üzere Kocaeli sancağında çeşitli mandıralarının işletilmesi sayesinde vakfın protein bakımından beslenmesine katkı sağlanıyordu. Vakfın sancağa bağlı Korucuk ve Kavişe? ismindeki mandıraları *ağnam mandırası* şeklinde ifade edilmekteydi ve buralarda ağırlıklı olarak koyun yetiştirilmekteydi.[27] İmparatorluğun hassa-i hümayun kapsamındaki yatırımların en dolaysız örneklerinden birisi bu yatırımlar olmalıdır. Vakfın Kocaeli'deki mandıralarından elde edilen sütve peynirler yerel üretim mekanizmalarını çalıştırarak iş olanakları sağlarken aynı zamanda elde edilen bu değerli hâsılatın vakıf geleneği kapsamında imaretlerde kullanılıyor olması sosyal dokuya olan desteği açısından da manalıdır. Bununla sınırlı kalmayan iktisadi katkı bölgedeki yaylak ve kışlakların aynı üretim ünitesi içine dâhil edilmesi suretiyle payını büyütmüştür. Elde edilen tulum ve kaşkaval peynirlerinin İznik kasaba-

17 1525 yılında başlamak üzere üç yıllık süresi bulunan ve Gebze, İzmit, Kandıra bölgelerinin de aralarında bulunduğu bir iltizam ihalesinde beytülmal gelirleri de yer almaktaydı. Bakınız: 5 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa 68a-2, Evasıt Receb 931, 4-13 Mayıs 1525. (Üsküdar Şeriyye Sicilleri'ne www.kadısicilleri.org sitesinden ulaşılmıştır). (25.01.2018)

18 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)), III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 321. Hüküm 22 Zilhicce 1040, 22 Temmuz 1631 tarihlidir.

19 İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s.1230.

20 Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", s. 1232, 1234. Fatih, Kanunî, Yavuz ve II. Bâyezid devrinde yeni yapılan imaretlerin finansmanı için de Gebze'de köyler tahsis edilmiştir. Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", s. 1235.

21 Örnek için bkz: Serpil Bayrak, 16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2016, s. 48.

22 Ekrem Hakkı Ayverdi, Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", Vakıflar Dergisi, 8 (1969), s.40.

23 970 Hicri mali başlangıcından(1Mart 1563) itibaren Sultan I. Selim'in İstanbul'daki imaret ve cami vakıflarına ait Gebze'deki arazilerin gelirlerini tahsil işini birkaç ay da olsa, Gebzeli Mustafa bin İsa almıştı. 26 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa No: 7b-2.

24 9 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa 2a-2. Benzer şekilde bir Yahudi reayanın Hicri 986 yılında (1578/1579) Gebze'de selâtin vakfında iltizamlık rolüne dair bkz: 51Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa: 29b-1.

25 Atik Valide Sultan diye de bilinen ve vakıflar aracılığıyla hayvancılık üzerine yatırımları olan, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultandan bahsedilmektedir. Hakkında bakınız: İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33 (2007), s. 250-251.

26 Hasan Yıldız, XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlîl- Metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 235.

27 BOA. İE. EV/ 6158. (10 Mart 1720 tarihlidir). Sultan III. Ahmed'in zevcesinin Gebze ile Darıca arasında mülk Akpınar Çiftliği için bir vakıf statüsünden bahsedilmiyor olsa da aynı kapsam da yer alması kuvvetle muhtemeldir. Çiftliğin müştemilatı içinde bir kışlak, ayrıca kış bağları, tarlalar ile birlikte ve canlı hayvanlar da farklı birer iktisadi bünye halinde idiler. BOA. C. SM. 6/295. (2 Cemaziyelahir 1145)

sına geldiğinde, yerel nüfuz sahiplerinin (paşalar, müsellimler ve gümrük eminleri) ve ardından İstanbul'a nakledildiğinde oradaki görevlilerin bu ürünler üzerinden kanun dışı gümrük vergisi talep etmelerine devletin göz yumması olası değildi. Benzer müdahalelerin pazarbaşılar ve kolcular gibi daha düşük rütbeli ümeradan da geldiğine dair iddialar, söz konusu iktisadi birimin pek çok kişinin dikkatini çekecek seviyede mali değere sahip olduğunun göstergesidir. Vakfın bu alandaki yatırımına destek olmak üzere görevlendirilen iki Yahudi peynirci, ayrıca sütçü ve çobanların söz konusu alandaki çalışmalarını aksatmamaları en az devletin korumacı politikası kadar gerekliydi. Hem sahada çalıştırılacak bu kimselerin seçiminde bizzat sarayın müdahil olması hem de peynirlerin nakliyesinde herhangi bir iç gümrük bedelinin veya bunun benzeri bac, pazar ve kapı akçesi isimleriyle vergiler talep edilmesinin önüne geçilmesi, bu gözde ünitelerin hassasiyetle korunduğunu göstermektedir.

Bölgedeki selâtin vakıflarının yatırımları dikkatle takip edilirken, vakıfların idarelerinde yaşanacak boşluklar veya hukuk dışı gelişmeler çok fazla büyümeden engelleniyordu. Sancağa bağlı İznik nahiyesinin Çakırca (Dağviran) köyü ve çevresi, aslında Sultan Bayezid'in annesi Mükrime Hatun'un İznik'te yaptırdığı mescidinin evkafı dâhilinde iken, 1719 yılı civarında reayadan birisi bu köyün kendisine meşrutiyet üzere bağlı olduğunu iddia ederek zapt etmek istediğinde bu iddiasında haklı olmadığı ve gerçekte bölgenin kimsenin üzerine kaydedilmediği ortaya çıkmıştı.[28]Sözü edilen köyün aslında herhangi bir deftere resmen kaydı yapılmamış olsa bile imparatorluk hukuk geleneğinde böyle bir değerin beratsızkullanımına imkân verilmezdi.Dolayısıyla bir selâtin vakfı arazisinin işletilebilmesi ancak vâkıfın şartı gereği ve mühürlü berat ile mümkün olabileceğinden bu örnekte de resmi kayıtlara (Anadolu Muhasebesi Defterlerine) geçirildikten sonra köy bir başkasına verilmiştir.

Osmanlı hanedanının ülke genelindeki köprü, imaret gibi sosyal ve stratejik yönü bulunan sosyal yatırımlarının,faaliyetlerine devam edebilmesi için çeşitli biçimlerde desteklenmesi gerekiyordu. Çünkü bu tip yapılar ilgisiz kaldıklarında olanca ağırlıklarına rağmen yok olmakla karşı karşıya kalabiliyorlardı. Onları kurtarmak adına doğrudan hazineden mali aktarım yapılabildiği gibi dolaylı şekilde yardımlar da olabiliyordu. Örneğin Orhan Gazi'nin yaptırdığı Kocaeli sancağındaki bir köprünün tamiri gerektiğinde 1705 yılında bulunan çözüm, Eyüp Ensari Vakfı'nın bölgedeki topraklarında meskûn köylülerden (Sakari? ve Sırt? Köyleri) 156 kişinin köprücü tayin edilerek tamir ile görevlendirilmeleri olmuştu.[29] Köylüler bu hizmetlerine karşılık avarız ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf sayılacaklardı.

Hassa Korular ve Kocaeli Sancağı

Osmanlı ekonomisinde daha çok ağaçlık alanları ifade etmekle birlikte reayanın hayvan otlattığı araziler olan korular[30] aslında sivil kesimlerin kullanımına açıkken bazıları tümüyle devlet denetimine alınarak hassa statüsü ile reayanın istifadesine kapatılıyordu. Coğrafyanın ve iklimin sağladığı avantajlar nedeniyle hassa korularının daha çok Batı Anadolu'da yoğunlaştıkları gözlenebilmektedir.[31] Miri korular olarak adlandırılan veya belki biraz daha geniş manada "miri dağ"[32] statüsüne kavuşturulan bu gibi birimler otlaklar olarak yapılandırılabildiği gibi hayvanların kış aylarını geçirebilmesi adına kışlak vazifesi de görmekteydi. Kocaeli sancağında da yasal olarak dağ statüsünden çıkarılıp, "hassa koru" namıyla kayıtlara geçirilen bu bölgeler sıradan vatandaş için yasak bölge haline getirilmiştir.[33] Bu önemine binaen sancaktaki korular "hassa korucular"[34] tarafından muhafaza ediliyordu. Günlük ulufe ile istihdam edilen bu muhafızlar tesadüfen seçilmiyor ve gerçekten liyakati olanlar tercih ediliyordu.[35]

Kocaeli hassa koruları hayvanlara barınaklık yaptığı kadar resmi ve sivil kesimlerin kereste ve odun gereksinimlerinin karşılanmasında da büyük öneme sahiptiler. Devletin kendine ait korularından çeşitli ihtiyaçlar için temin edilecek ağaçların cins ve ebatlarının[36] iyi seçilebilmesi de bu konuda tecrübe ve bilgi sahibi kimselerin başarabileceği bir görevdi. Örneğin 1742 yılının Ağustos ayına ait bir kayda göre[37]Kudüs'teki Kubbetüssahra'nın tamirinde kullanılmak üzere elde edilen tahtaların Kocaeli sancağından temin edilmesi sırasında hangi ağaçların nereden kesileceği konusunda mahir olan,İstanbul hassa bostancılarından iki kişi bir mübaşir eşliğinde seçim işiyle ilgilenmesi için görevlendirilmişti.

28 BOA. C. EV. 71/3520. 29 Zilkade 1131/13 Ekim 1719.
29 BOA. İE. EV. 39/4503. 28 Zilhicce 1116/ 23 Nisan 1705.
30 Zafer Karademir, İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800), Libra Kitapçılık, İstanbul, 2016, s. 92.
31 Karademir, İmparatorluk Ekonomisinin..., s.94-95.
32 BOA, AE. SAMD.III/ 624. (5 Cemaziyelevvel 1143/ 16 Kasım 1730)
33 BOA. MD. 60/. (Defter no/ Hüküm no şeklinde)
34 Sıtkı Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil- Metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 337. Hüküm 18 Muharrem 981, 20 Mayıs 1573 tarihlidir.
35 BOA. AE. SMST.II, 6/546. (15 Receb 1111, 6 Ocak 1700)
36 Bunların çeşitleri hakkında bkz: Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli Ve Kullanımı", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s.1088-1089.
37 BOA. C.EV. 46. 2254/12 Cemaziyelahir 1155/ 8 Ağustos 1742.

Kocaeli çevresindeki Koruca ve Eşme dağlarındaki hassa koruları sadece devlete hizmet etmekle kalmıyordu. Bölgenin ekonomik varlığının cazibesine dayanamayan bazı kimseler, kendi bıçak yapım atölyelerinde kullanmak üzere buralardaki ağaçlardan faydalanmaya kalkışabiliyorlardı.[38] Tabii buna müsaade edilmesi düşünülemezdi.[39] Kanun dışı hareket eden kaçak üreticilerin, bizzat koruların içinde işletmelerini açmaları devletin söz konusu üniteleri yeterince koruyamadığını göstermekte olup, bu durum aynı zamanda koruların fiziki şartlarının zorluğu nedeniyle her zaman tümüyle kontrol edilemeyen birimler olduğunun delilidir. Değilse sivil kimlikli üreticilerin hadleri olmadığı halde hassa sahalarında meskûn vaziyette üretim yapmaları mümkün olamazdı. Osmanlı yerel idarecilerinin söz konusu işletmeleri, belki de üretime katkı sağlıyor olmaları bakımından, görmezlikten gelmek suretiyle istihdama dolaylı ama kayıt dışı bir destek sağlamak ya da kaçakçılardan yasa dışı vergi almak arzusuyla bu yönde hareket ettikleri de düşünülebilir.

Bir Miri Kaynak Olarak Kereste/Odun ve Kocaeli

Kocaeli, tarihsel süreçte, çevresindeki bitki örtüsünün zenginliği nedeniyle "ağaç denizi"[40] ve ağırlıklı olarak buralardan elde edilen ürün ya da hammaddelerin yoğun bir trafikle başka şehirlere nakledilmesi nedeniyle "iskele şehir"[41]diye ifade edilmiştir. Bununla birlikte bölgenin ürünleri "İznikmid direği" veya "İznikmid tahtası" diye ülke genelinde şöhret bulmuş ve bolca kullanılmıştır. Dolayısıyla sancağın hassa ekonomisine katkısının görüldüğü alanlardan biri de kereste üretimidir. Sancağın kaza, nahiye ve köylerindeki ormanlar, imparatorluğun değerli kereste kaynaklarının olduğu sahalardı.[42] Bu zenginlik divan tarafından erken dönemlerden itibaren değerlendirilmiş ve bölgeye mutlaka hassa yatırımlarının yapılması gerektiği görülmüştür.[43] Bölgenin ağaç çeşitliliği buralardan elde edilen ürünlerin bir hayli farklı cinslerde olmasını sağlamıştır.[44] Bunların yansıması olarak İzmit'teki tersane gemi inşasında önemli bir konum elde etmekle beraber oralarda pek çok kereste mahzeni açılmıştır.[45]Evliya Çelebi'nin İzmit şehrinin tüccarlarının en çok kereste ticareti ile uğraştığını ifade etmesi; yine bir 18. yüzyıl seyyahı olan Kesbî Haşim Mehmet Efendi'nin şehrin öne çıkan meslekleri arasında keresteciliği sayması[46] bu anlamda şaşırtıcı değildir. [47]

Askeri sanayiden nakliye sektörüne kadar pek çok alanda kendisinden istifade edilen ve kabaca odun kaynağı olarak düşünülen bölgenin bu önemine paralel surette imparatorluğun merkez ekonomi bürokrasisi ile çok sıkı bir bağ kurduğu ve bunun için de özel bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu çabanın neticesi olarak Osmanlı iktisat geleneğinin korumacı ve sınırlayıcı etkisi fazlaca hissedilir düzeydeydi. Hicri 1030 (Miladi 1620/1621) yılında İzmit kapanı ile Kocaeli beytülmal-ı hassa ve tevabi mukataasının birleştirilerek iltizama verilmesi[48]ve buradan elde edilen fazlanın tersane-i amire için toplanan kerestelerin giderlerine harcanmasının planlanması bölgenin mali değerinin karşılığı olmalıydı. Yine kereste temininin önemine uygun olarak bölgede ocaklık statüsünde görevlendirilen köylüler bulunmaktaydı. Bir on sekizinci yüzyıl kaydına göre, bu mesuliyeti yerine getirme konusunda köylülerin gevşek davranılması hoş karşılanmamaktaydı.[49] Özelikle seferberlik zamanlarında sancağın iktisadi değerinin yanında stratejik önem kazanması hassasiyeti artırıyordu. Sancaktan gönderilecek keresteler bu sefer daha ivedi istenmekte ve sahanın ayrıntılı kaydedilmesi emredilmekteydi. 29 Zilhicce 1171 (3 Eylül 1758) tarihli Sultan III. Mustafa dönemine ait bir doküman, divanın seferberlik sürecinde donanmanın kalyonlarına istenen kerestelerin, yerelde atanmış bir mimar eliyle, tam istenildiği ebatlarda ve cinslerde gönderilmesinin talep ettiğini gösteriyor.[50] Böyle zamanlarda ihtiyacın bir anda ve oldukça yüksek seviyelerde ortaya çıkması mutat hammadde kaynaklarına yenilerinin eklenmesini gündeme getirebilirdi. Daha açık bir ifadeyle Kocaeli ekonomisinin kaldıracağı düzeyde başka bölgeler bu olağanüstü sürece tedarikçi olarak dâhil edilebilirlerdi. Bu son örnekte koru-ı hümayunun ve Taşköprü nahiyesinin de tedarik alanları arasına alındığı anlaşılmaktadır.

38 Resmi ve sivil teşebbüsler bu alanda çatışma yaşamaktaydı. Sivil üreticiler kaçak kesimler yapmak için çaba sarfederken devlet buna engel olmaya çalışıyordu. İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara, 2003, s. 111.

39 7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976 / 1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999, s. 358. Hüküm 1 Receb 976, 20 Aralık 1568 tarihlidir.

40 Metin Tuncel, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s. 36.

41 Hrand Der Andreasyan, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619), İstanbul, 2013, s. 194.

42 Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli Ve Kullanımı", s. 1087.

43 Bölgenin orman varlığının hassa dışındaki alanlarda da etkin şekilde kullanımı hakkında bkz: Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s. 1069-1082.

44 On yedinciyüzyıla ait kereste çeşitlerinin zenginliği hakkında örnek veriler için bakınız: Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı...", s. 105.

45 İdris Bostan, "İzmit", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 35, (2001), s. 540. Bu mahzenlerin iskele yakınlarında ve dağlarda ayrı ayrı inşa edildikleri ve kesilen odunların buralarda ayrı surette depolandıkları düşünülebilir. Buna dair izler için bakınız: BOA. C.BH. 224/10445. (29 Şevval 1145. 14 Nisan 1733)

46 Feridun M. Emecen- İlhan Şahin, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Bir Osmanlı Seyyahının Kocaeli Ve Yöresi İle İlgili Tespit ve Gözlemleri", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Cilt:1, Kocaeli, 2016, s. 515.

47 Bostan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İzmit maddesi, 23/540

48 BOA. MAD. 9826/11.

49 BOA. AE. SMST. II. 73/7719. (9 Rebiülevvel 1115/ 23 Temmuz 1703)

50 BOA. AE. SMST. III. 54/3928.

Kereste ihtiyacının en çok hissedildiği devlet iştiraklerinin başında Tersane-i Amire gelmekteydi ve Kocaeli sancağı bu konuda işletmenin en güçlü hammadde kaynakları arasındaydı. Merkezde ve yerelde bu işle özel olarak görevlendirilmiş kimseler vardı. Bunlardan direk konu ile alakalı olanların başında saraydaki"kereste emini" gelmekteydi.[51]Bu kişi aslında bölgede kurulan "kereste eminliği"ne bağlı olarak kaptan-ı deryanın önerisi ile atanırdı.[52] Aynı görevin yereldeki temsilcisi olarak bir memuru vardı. Kocaeli kereste emini olarak ifade edilen bu kişi sancaktan ve çevresinden resmi alım (mübayaa) yöntemi ile kereste temininden bizatihi sorumluydu.[53]Sancak idarecileri de kereste temininde sorumluluk sahibiydiler ve nakliye aşamasında yine onların kontrolünde yükleme yapılması gerekebilirdi.[54] Saray tersanesinin bölgeden temin ettiği tahtaların toplanması için bazen avarız vergisi kanalı kullanılmaktaydı ve bu durumda kimi köyler söz konusu vergiyi nakit ödemek yerine yıllık belli miktarlarda tahtayı tersaneye teslim etmekteydiler. Bunlar gemi ya da sandal yapımında[55] kullanıldığı gibi gemilerin kürekleri için de temin edilebilmekteydi. Mesela Koca Ali ve Lahna köyleri 1726 yılı tarihli verilere göre ocaklık statüsünde ve avarız karşılığında olmak üzere senede 1544 sandal küreği tahtası ve 496 adet sandal tahtası vermekle yükümlü idiler.[56] İsimleri anılan köyler bu alanda uzmanlaşmışlardı ve çevrede hangi köyün ne kadar teslimat yapacağı onların nüfusları ya da üretim miktarları ile belirlenmekte ve kimsenin gücünün üstündeveyaaltında ödeme yapmasına izin verilmemekteydi. Avarız vergisinin hanelere dayalı veya bölgesel tarzda toplanması nedeniyle bu şekilde davranılıyor, kimi mükelleflerin mesnetsiz surette hisselerinden daha az ödemeye kalkışmalarına müsaade edilmiyordu. Ayı biçimde yerel idareciler kimseden fazla ödeme yapmasını isteyemezdi.

Hassa gemilerinin yapımında kullanılmak üzere sancaktan elde edilen kerestelerin başkentteki Tersane-i Amire'ye naklinde "hassa reisleri" görev almaktaydılar.[57] İzmit'te saray tersanesine bağlı ayrı bir işletme bulunmakta iken[58]bazen sefer dönemleri gibi aciliyeti bulunan zamanlarda hammaddelerin direk merkeze ulaştırılması gerekirdi.Ormanlık alanlardan ağaçların kesimi için özel olarak tutulan kişilere harcanacak para yerel idareciler kanalıyla hak sahiplerine ödenirken, kesilen ağaçların iskelelere taşınmasında yine yerel tımar erbabı ile alaybeylerinin görevlendirilmesi[59], odun tedariki işinin bir dizi organizasyonu içeren özel bir alan olduğunu göstermektedir. Üstelik gemi yapımı için sancaktan gönderilen kerestelerin hangi ağaçlardan ne kadar gönderildiğinin de cins cins listelenmesi gerekiyordu.[60]

Kocaeli çevresinden elde edilen tahtalar ile gemilerde kullanılmak üzere ayrıca varil ve fıçı yapılmaktaydı. Bu tahtaların temin edilmesi ve nakil arabaları ile limana ulaştırılmasında iltizam usulü kullanılabilmekteydi. Arabaların seçiminde kiralama usulüne başvurulmaktaydı. Sivil araba sahiplerine ücretlerinin hemen ve eksiksiz verilmesi adına saray özel bir çaba göstermekteydi. Araba sahiplerinin taşıdığı tahtalar bazen yarı mamul şeklinde de olsa kullanıma hazır hale getirildikten sonra yükleme yapılmaktaydı. Ardından kimler eliyle fıçı yapımına uygun bir yapıya getirildikleri arşiv kayıtlarından tespit edilemiyor olsa da bunların yine geçici süreyle kendilerine iş sipariş edilmiş sivil marangozlar tarafından yapıldığı düşünülebilir.[61] Süreli ve sınırlı bir süreç olmasına rağmen Kocaeli çevresindeki hassa müdahalelerinin ne kadar fazla sayıda insanı istihdam çarkına dâhil ettiği bu örneklerden anlaşılabilir.

Burada önem kazanan bir husus söz konusu geçici görevle istihdam edilen ustaların bundan memnun kalıp kalmadıklarıdır. İmparatorluğun ekonomik yaşama olan resmi (miri) müdahalelerinin çoğunlukla "azami kazanç-asgari zarar" ilkesi ile yürütüldüğü bilinirken aynı durumun burada da geçerli olduğu söylenebilir. 1572 yılının Bahar aylarında Kandıra'da devletin gemileri için Kefken İskelesi'nde çalış(tırıl)makta olan neccar, bıçkıcı, baltacı ve bıçakçıların "firâr eylemek üzere" olmalarının bir sebebi herhalde kazançlarından daha az meblağlarla bu görevde yer almalarıydı.[62] Değilse devlet koruması altında eski kazançları kadar ya da ondan daha fazla kâr elde etmeleri durumunda bu şahısların kaçmaya çalışmaları mantıklı olmazdı. Tabi burada yerel makamların görevlerini kötüye kullanarak emekçileri rahatsız etme ihtimallerini ve ustalar açısından devlet adına çalışmanın zorluklarını göz ardı etmemek gerekir.

Bölgenin tedarik sağladığı resmi oluşumlardan biri de Baruthane-i Amire idi ve özellikle on sekizinci yüzyılda bu işletmenin odun kömürü hususundaki yakacak ihtiyacının önemli bir kısmı buradan sağlanmaktaydı.[63] Ay-

51 BOA, AE. SAMD.III. 624. (5 Cemaziyelevvel 1143/ 16 Kasım 1730)
52 Resul Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", Belleten, (LXXV/274), 2011, s. 771.
53 BOA. AE. SAMD.III. 179/17396. (18 Muharrem 1128/ 13 Ocak 1716). Bununla beraber "tahta serdarı" adıyla başka bir görevlinin de yerelde kerestenin nakliyesi ve güvenliğinden sorumlu olduğu anlaşılıyor. Bakınız: Alper Başer, "Ahkâm Defterlerinde İzmit (1742- 1745)", Uluslararası Süleyman Paşa Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2017, s. 791.
54 85 Numaralı Mühimme Defteri ..., s. 182. Hüküm 4 Cemaziyelevvel 1040, 9 Aralık 1630 tarihlidir
55 Sarayın sandalları ve kayıklarının yapımında da Kocaeli ahşap kaynakları kullanılırdı. Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", s. 775.
56 BOA. AE. SAMD.III, 126/12395. (10 Şevval 1138/11 Haziran 1726)
57 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, s. 176.
58 İdris Bostan, "Tershâne-i Âmire", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40, (2011), s. 514.
59 6 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 176.
60 6 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 309.
61 6 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 232. Başka bir örnekte benzer iş için sancaktan *orducu* sıfatıyla neccar ve kalafatcı esnafının görevlendirilmeye çalışıldığı görülüyor. 6 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 41.
62 12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979 / 1570-1572), Özet- Transkirpsiyon, İndeks II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996, s. 269.
63 Kurtaran, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında...", s. 1076.

rıca Tophanenin arabalarının malzemelerinde kullanılacak olan ahşap unsurlar da yine Kocaeli ve çevresinden gönderilmekteydi.[64]Yine eski ve yeni sarayların yakacak ihtiyaçlarının teminin de bölgenin kaynakları ciddi bir yer tutmaktaydı.[65] Bunun için yine ocaklık veya doğrudan piyasadan satın alma usulleri takip ediliyordu ki özellikle ikincisi nakit ihtiyacı duyan üreticileri, devletin belirlediği fiyatlar üzerinden satış yapsalar da,en azından işleri aksamadan devam ettiği için,memnun ediyor olmalıydı. Dahası Matbah-ı Amire'nin de yakacak taleplerinin bir kısmı Kocaeli bölgesinden sağlanmaktaydı. Çevrede bu hassa kuruluşunun ihtiyacının karşılanmasını sekteye uğratacak adımlara kesinlikle izin verilmiyor, mesela 1560 tarihli bir hükümde[66] görüldüğü gibi, bu iş için özel olarak statülendirilmiş köylerin bulunduğu alanlardan gemi yapımı için dahi olsa odun kestirilmesi yasaklanıyordu. Bölgenin en üst mercideki yerel idarecileri, Kocaeli sancak beyi ve İzmit kadısı, gayet şiddetli bir dille uyarılarak kimsenin bu köylerdeki ağaçlara ilişmemesi gerektiği ve bununla sorumlu oldukları kendilerine hatırlatılmaktaydı.

Bahsedilen şiddetli önlemler boşuna değildi. Çünkü kereste temininde bazı zamanlarda davetsiz misafirler kendilerine pay koparmaya çalışıyorlardı. Muhtekirler herhalde bunlar içinde önde gelenleriydi ve devletten habersiz miri koruluk alanlarda kesim yaparak, düzenli işleyen üretim sistemine zarar verebiliyorlardı.[67] Ancak onlarınbu yasa dışı işlerini rahatlıkla sürdürebilmeleri mümkün değildi. Zira zararlı faaliyet gösterdikleri araziler devletin göz bebeği gibi koruduğu kendi özel alanıydı. Buna rağmen onların yarattığı huzursuzlukların tarihsel malzemelere kaydedilmiş olması, merkezi hükümetin gücünün her yere eşit düzeyde ulaşamadığına işaret ediyor.

Hassa EkonomisindeHayvansal Varlıklar ve Kocaeli Sancağı

Padişahların, haremin ve daha geniş anlamıyla sarayın hayvancılığa dönük bazı taleplerinin karşılanmasında da Kocaeli ve ona bağlı merkezlerin desteği mühimdi. Örneğin saray ahırının (Istabl-ı Amire'nin) hayvanlarının beslenmesi için sancak sınırlarından sıklıkla saman talep edilirdi.[68]Yine sarayın tavuk ihtiyacının temininde Kocaeli sancağı kaynaklık eden bölgeler arasında idi. Zira padişah hassı statüsünde konumları sağlamlaştırılmış bazı köyler saray mutfağına mutat olarak tavuk temin etmekle yükümlüydü.[69]

Doğumlarından itibaren olağanüstü bir eğitim ortamı ve sosyal çevre içinde yer almaya başlayan Osmanlı şehzadeleri, her monarşik yapıda olduğu gibi gayet muntazam şekilde eğitilmişlerdir. Onların askeri anlamda yetişmeleri adına geleneksel olarak av seansları düzenlenmekteydi. Bu partilerin eğlenceli bir tarafı olmasının yanında şehzadeler ve padişahlar için birer staj niteliğinde askeri eğitim süreçleri olduğu bilinmektedir. Av geleneği aslında arkasında bir dizi iktisadi alt birimi barındırmaktaydı. Örneğin av faaliyetlerinde kullanılmak üzere çeşitli hayvanların sürekli taşradan gönderilmesi elzemdi. Bu manada İstanbul ve çevresinden avcı kuşlar temin edilmesi gerekiyordu ve Kocaeli sancağı bu alanda sarayın hinterlandında yer almaktaydı. Sancağa bağlı Yalakabad nahiyesi çakır adı verilen doğan kuşlarının temini ile yükümlü bölgelerdendi ve bu amaçla çeşitli tımar arazileri bazı kişilere bırakılmıştı.[70]Yine hassa şahin getirici görevini üstlenen kişilere Kocaeli sancağı sınırlarında araziler tahsis edilmekteydi. Özel görevle resmi kayıtlara geçirilmiş bu tebaa tasarruf ettikleri topraklarının karşılığı olarak yani tımar sahibi edilmelerinin mukabilinde saraya yırtıcı kuşlar göndermekteydiler. Kuşkusuz maharet isteyen bu işe talip olanlar yetenekli ve tecrübeli olmalıydılar. Bu anlamda bahsedilen kişilerin bir kısmının hassa şahinci ocağının emektarlarından olduğu da anlaşılmaktadır.[71]

Sonuç

Osmanlı hanedanı daha kuruluş döneminden itibaren ülkenin ekonomik yapısının hemen her kademesinde yer almaya özen gösterdi. Padişahın, hanedanın ve sarayın kendine ait yatırımları hassa-i hümayun olarak adlandırıldı ve bu iktisadi varlıklar başkentle sınırlı kalmayarak ülke sathına yayıldı. Takip edilen bu yöntem bilinçli bir politikaydı ve böylece resmi oluşumların gelir kalemleri çeşitlendirilerek önce padişahın şahsının ardından ona bağlı kurumların faaliyetlerini sorunsuz sürdürmesi gaye edinildi. Kocaeli sancağı Osmanlı hassa ekonomisine gerek finansal (nakdi) gerekse üretim (ayni) bakımından hatırı sayılır desteği görülen bölgeler arasındaydı.

Kuruluş döneminden itibaren padişahlar başta olmak üzere aralarında hanım sultanların da olduğu hanedan mensupları bölgede özellikle vakıflar kanalıyla mali yapının içinde güçlü konumlar elde ettiler. Bu varlıklar

64 Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", s. 775.
65 Kurtaran, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında...", s. 1076.
66 3 Numaralı Mühimme Defteri...,s. 514. Hüküm 26 Şaban 967, 22 Mayıs 1560 tarihlidir.
67 Örnek için bkz: BOA, AE. SAMD.III/ 624.
68 İzmit ve Karamürsel kazaları mutat surette saman gönderen bölgelerdendi. 1703 yılı verilerine göre kantarı 30 akçeden hesaplanmak üzere, İzmit (İznikmit) sancağından5 bin, Karamürsel'den 1500 kantar saman gönderilmişti. BOA. AE. SMST.II, 106/11494.
69 İlhan Gök- Ersin Kırca, "17. Yüzyılda İstanbul'un İaşe ve İkmalinde Kocaeli'nin Önemi", Uluslar arası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2017, s. 1692
70 BOA. AE. SMST.II, 26/2531. (22 Muharrem 1113/ 29 Haziran 1701)
71 BOA. AE. SMST.II. 73/7725. (9 Rebiülevvel 1115/ 23 Temmuz 1703)

arasında tarım arazileri olduğu gibi dalyanlar ya da hayvan mandıraları gibi hayvancılık yönlü olanlar da vardı. Hassa kaynaklarının sancaktaki gelirlerinin toplanmasında özellikle iltizam sistemine önem verildiği söylenebilir. Bölgedeki ekonomik kaynakların ayni ve nakdi gelirlerinin merkeze ulaştırılmasında, merkezde ve yerelde görevlendirilmeler yapılmış, atanan kişilerin işlerini muntazam yürütmeleri için gayret gösterilmiştir. Padişahlar kimi zaman arazilerini sivil kişilerin tasarrufuna ya da mülkiyetine terk ederek, bu konuda asıl önemli unsurun üretim düzeninin darlıklara uğramadan devam etmesi olduğunu göstermişlerdir.

Sancağın hassa ekonomisi alanındaki en ciddi desteklerinden bir başkası kuşkusuz bölgenin ağaç varlığı olmuştur. Hassa gemilerinden sarayların yakacak odun ihtiyaçlarına kadar pek çok alanda sancaktaki ormanlardan ve koruluk alanlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu sistem yerel kaynakların merkeze aktarılması gibi algılansa da aslında ağaçların kesiminden nakliyesine pek çok alanda yerel istihdama katkı sağlayan bir yapılanmanın varlığından bahsedilebilir Korular çok muhkem bir şekilde korunurken, bu verimli sahalardaki sivil girişimcilerin ya da kaçakçıların devletin izni olmadan hareket etmesine müsaade edilmezdi. Zira bölgeden elde edilen kereste, sivil ihtiyaçlardan ziyade askeri stratejik önemi olan alanlara sarf edilmekteydi. Tersane-i Amire bünyesindeki hassa gemileri ve bunların kürekleri bölgedeki tahta varlığından sağlanan kaynaklarla üretilmekteydi. Nihayet Matbah-ı Amire'nin tavuk ya da soğutucu rolünde kar ihtiyacının karşılanmasında ya da saray ahırlarındaki hayvanların saman levazımının temininde Kocaeli ve çevresinin hatırı sayılır katkısı bulunmaktaydı. Böylece sancak yeniçağ Osmanlı hassa ekonomisine hatırı sayılır düzeylerde destekler sağlamaya devam etti.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynaklar(BOA- Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA.AE. SAMD.III. 104/10280.

BOA. AE. SAMD.III,. 126/12395.

BOA. AE. SAMD.III. 179/17396.

BOA. AE. SMST.II, 6/546.

BOA. AE. SMST.II, 26/2531.

BOA. AE. SMST. II, 73/7719

BOA. AE. SMST.II. 73/7725.

BOA.AE. SMST.II, 106/11494

BOA. AE. SMST. III. 54/3928.

BOA. C.BH. 224/10445.

BOA. C.EV. 46/ 2254.

BOA. C. EV. 71/3520.

BOA. C. ML. 300/12187.

BOA. C. SM. 6/295.

BOA. İE. EV. 6158.

BOA. İE. EV. 39/4503

BOA. MAD. 9826/11.

BOA. MD. 60/625.

www.kadısicilleri.org sitesinden elde edilen belgeler. (Ocak 2018)

5 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa 68a-2

9 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa 2a-2.

26 Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa No: 7b-2.

51Numaralı Üsküdar Şeriyye Sicili, Sayfa: 29b-1.

Yayınlanmış Ana Kaynaklar

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976 / 1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks, III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979 / 1570-1572), Özet- Transkirpsiyon, İndeks II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1996.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)), III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

Andreasyan, Hrand Der, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619), İstanbul, 2013.

Araştırma- İnceleme Eserleri

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", Vakıflar Dergisi, 8 (1969), s.37-46.

Baş, Yaşar, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli Ve Kullanımı", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s.1083-1091.

Başer, Alper, "Ahkâm Defterlerinde İzmit (1742- 1745)", Uluslararası Süleyman Paşa Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2017, s. 787-798.

Bayrak, Serpil, 16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2016.

Bostan, İdris, "İzmit", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,35, (2001), s.536-541.

Bostan, İdris, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara, 2003.

Bostan, İdris, "Tershâne-i Âmire", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40, (2011), s. 513-516.

Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul 2006, s.115-148.

Çelik, Sıtkı, 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil- Metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Darkot, Besim, "İzmit", İslam Ansiklopedisi, 5/2 (1997), s. 1251-1256.

Eliaçık, Muhittin, "Resmî-İ Kayserî'nin Bilinmeyen Seyahatnamesinde Kocaeli Çevresine Ait Bilgiler", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s. 265-271.

Emecen, Feridun M. - İlhan Şahin, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Bir Osmanlı Seyyahının Kocaeli Ve Yöresi İle İlgili Tespit ve Gözlemleri", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Cilt:1, Kocaeli, 2016, s. 511-515.

Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Editör: Halil İnalcık- Donald Quataert, Cilt:2, İstanbul, 2004, s. 543-757.

Gök, İlhan - Ersin Kırca, "17. Yüzyılda İstanbul'un İaşe ve İkmalinde Kocaeli'nin Önemi", Uluslar arası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiri Kitabı, Kocaeli, 2017, s.1689-1697.

Güneş, Ahmet, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s. 419-445.

Karademir, Zafer, İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800), Libra Kitapçılık, İstanbul, 2016.

Kılıç, Orhan, "Ocaklık", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33 (2007), s. 317-318.

Kurtaran, Uğur, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Ormanlarının Başlıca Kullanım Alanları (1700-1754)", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s. 1069-1082.

Müderrisoğlu, Fatih, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", Vakıflar Dergisi, XXV (1995), s. 67-124.

Narin, Resul, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", Belleten, (LXXV/274), 2011, s. 769-783.

Orhonlu, Cengiz, Nejat Göyünç, "Has", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16, (1997), s.268-270.

Özvar, Erol, "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul, 2006, s.197-238.

Şahin, İlhan, "Nurbânû Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33 (2007), s. 250-251.

Şimşir, Nahide - Sebahattin Şimşir, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli Sancağı'nın Tarihinden Kesitler", Uluslar arası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Bildiri Kitabı, Kocaeli 2017, s.

Tabakoğlu, Ahmet, İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul, 2005.

Tabakoğlu, Ahmet, "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç- Erol Özvar, İstanbul, 2006, s. 51-56.

Tuncel, Metin, "Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları", Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaeli, 2015, s.35-38.

Yıldız, Hasan, XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlîl- Metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Yurdakul, İlhami, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II, Kocaeli, 2016, s.1225-1254.

Şükran Gürelsu
İzmit Saat Kulesi

Gülseher Kahraman

İzmit Saat Kulesi ve Kasr-ı Hümayun

Şükran Gürelsu
İzmit Saat Kulesi, Tren Garı ve Demiryolu Caddesi

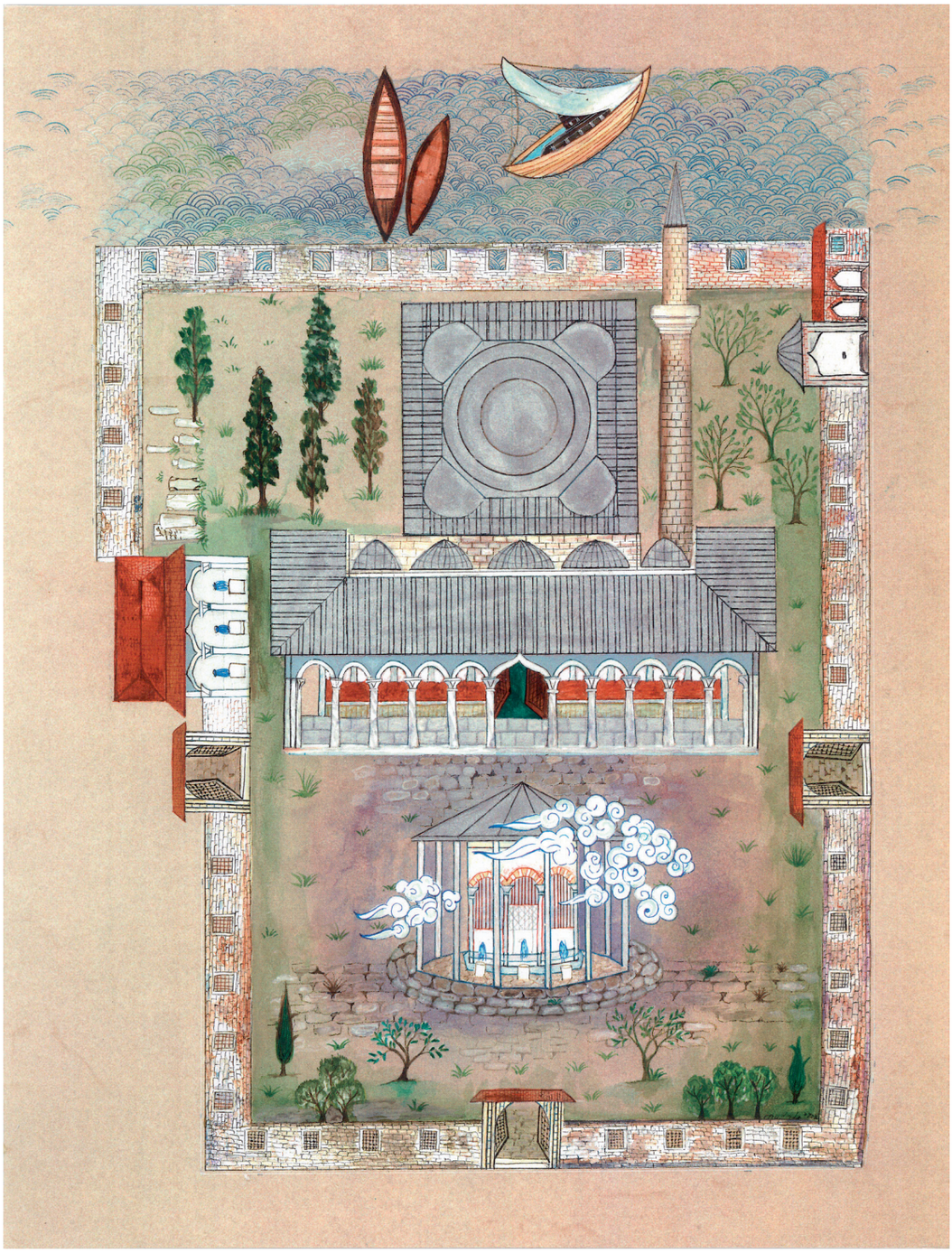

Mustafa İnce
Yeni Cuma Camii

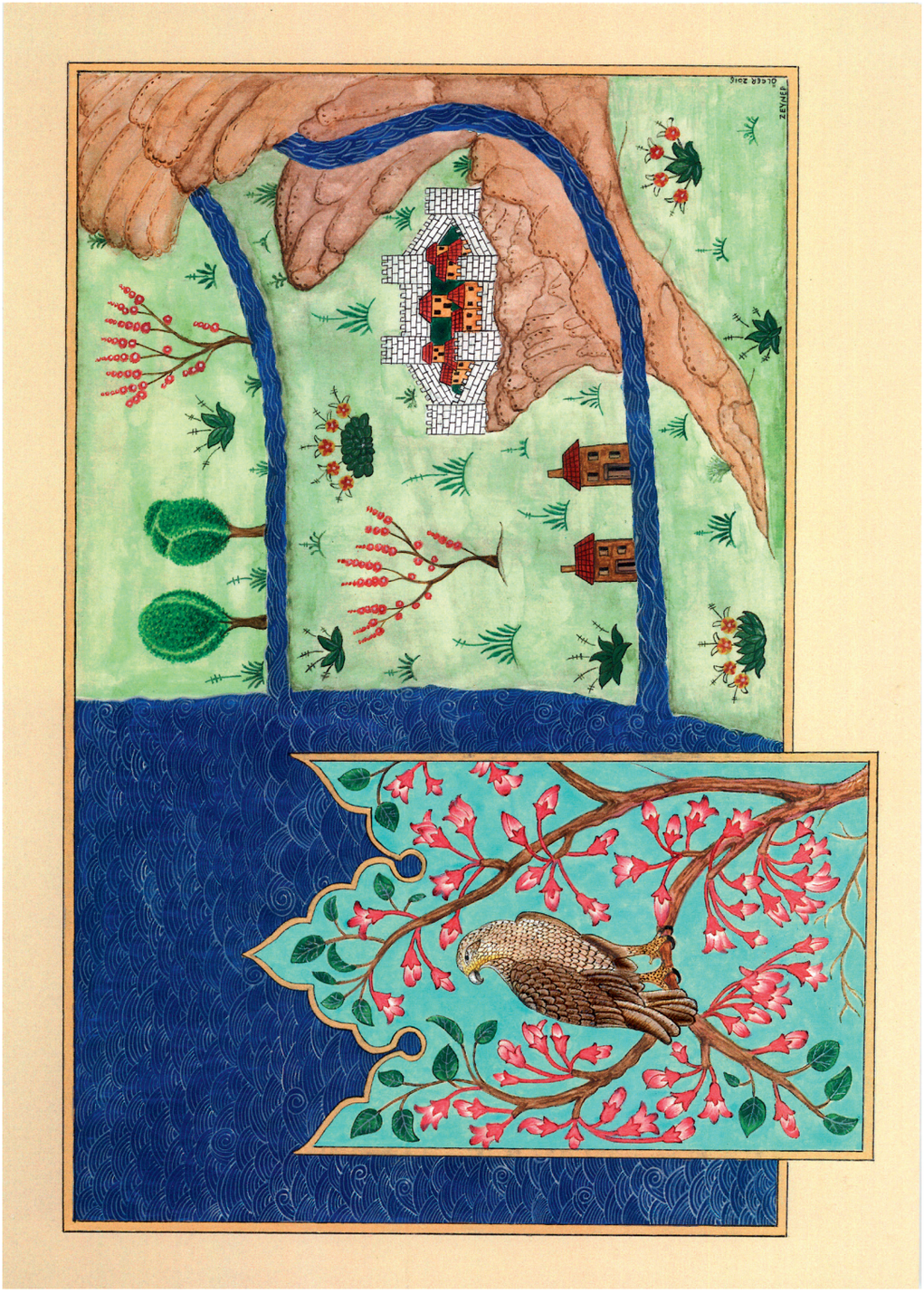

Zeynep Ölçer
Hereke Minyatürü